

HISTORIA, ARRAZA, NAZIOA

Renan eta nazionalismoaren
inguruko topiko batzuk

ezta
baida

Joxe Azurmendi

0 | 2 | 8

elkar

Bildumaren diseinua: Borja Goitia
Azaleko irudia: Jacques-Louis David
Egilearen argazkia: Lander Garro

© Joxe Azurmendi Otaegi
© Elkarlanean S.L. 2014

L.G. SS 1119/2014
ISBN 978-84-9027-297-8

Elkar Argitaletxea
Portuetxe kalea, 88 bis
20018 Donostia
Tel. 943 31 02 67
Fax: 943 31 02 16

liburuak@elkar.com
www.elkarargitaletxea.com

Eragotzita dago, legeak ezarritako salbuespenetan izan ezik, obra honen edozein berregintza, komunikazio publiko edo moldaketa, aurrez jabetza intelektualaren titularren baimena eskuratzen ez bada. Eskubide horien urraketa jabetza intelektualaren aurkako delitutzat har daiteke (Kode Penaleko 270 eta hurrengo artikulua). CEDRO erakundeak (www.cedro.org) babesten ditu aipatu eskubide horiek.

AURKIBIDEA

HITZAURRE GISAN	7
-----------------------	---

I

RENAN EUSKAL HERRIAN	13
RENAN PARISEN.....	43
ARRAZA BRETOIAREN ESPIRITUAZ	75

II

MODERNIA: HISTORIAREN GARAIA, FILOLOGIAREN ORENA.....	87
HISTORIA, ZIENTZIA, PROGRESOA.....	93

III

ARRAZAK: GIZADIAREN KONTZEPTUA	113
ARRAZAK, HIZKUNTZAK	123
ARRAZAK ETA ZIBILIZAZIOA	131
HISTORIAREN FILOSOFIA ARRAZI(ALI)STA	141
MODERNITATEAREN FILOSOFIA EUROZENTRISTA.....	153
FRANTZIA ESENTZIALA	159
TRADIZIO ARRAZ(IAL)ISTA FRANTSESEAN	175

IV

KRISI FRANKO-ALEMANA MUNDUAREN ETA ZIBILIZAZIOAREN KRISI BEZALA	187
“LA PÉRIODE QUE NOUS ALLONS TRAVERSER...”	195
ARO BERRI BATEN ATARI ESTUGARRIAN.....	211
“RIGHT OR WRONG, MY FRANCE”.....	219

V

FRONTERA NATURALEN KONTUA	223
NAZIONALITATEEN PRINTZPIOAZ.....	241
ALSAZIA-LORRENAREN POLEMIKA	263
RENAN-STRAUSS.....	311

VI

QUATREFAGES, VIRCHOW: ARRAZA PRUSIARRA, ARRAZA BERBEREA.	327
“HOGEI EGUN SIZILIAN”. BERLINGO ANTISEMITISMOAREN POLEMIKA: ZER DA NAZIOA?	339

VII

ZER DA NAZIOA?	355
ZER EZ DEN NAZIOA	371
ZER BAI DEN NAZIOA: EGUNEROKO PLEBISZITUA	377
ALSAZIA PROBINTZIA DA	395
IRAKURKETA ESPAINOL BATZUK	405

VIII

ARRAZARA BUELTATUZ.	445
ARRAZISMO ALEMANA VERSUS ARRAZISMO FRANTSESA.	449
KONTZEPTU BI ALA BI HISTORIA?	473
OHARTXO BAT TRADIZIO ALEMAN ETA FRANTSESAREN ARTEKO DESBERDINGOAZ	493
NAZIOA(K) FRANTZIAN.	503

IX

PARIS ETA PROBINTZIAK	573
TRADIZIO JAKOBINOAN HIZKUNTZAREN ALDERAKO	587
BREITANIA, OKZITANIA	593

X

“KONTZIENTZIA BAKARRA”REN GARAI PENA.	609
NAZIONALISMO ETA INPERIALISMO FRANTSESAREN APOSTOLU BETI	619
BIBLIOGRAFIA.	627

HITZAURRE GISAN

Zein da hori, Ernest Renan?

“Renan hitz bakarrarekin defini liteke (...): XIX. mendeko gizakume buruargiena”. Mende horrexen buruan hori aseguratzen zuen É. Faguetek zalantza apurrik gabe, Frantziak hari izan dion mirespen mugabakoa erakutsiz¹.

Baiki, XIX. mendeko Frantzia eta Paris “modernoenen” idoloa izan da. Beharbada modu horretan Frantzian bakarrik ema(te)n den intelektual mandarinaren paradigma. “(Renan) connaît une vogue qui fait de lui, avec V. Hugo, le représentant le plus illustre de l’intelligence française”, irakurtzen diogu J. Pommierri, *Souvenirs*-en editore kritikoa, testu horren aurkezpen bikainean.

P. Vidal-Naqueten aipu batekin jarraituz:

“E. Renan ejerció [Frantzian] en la segunda mitad del siglo XIX una especie de reinado intelectual cuya medida es difícil de comprender ahora. Fue a la vez un erudito de gabinete, miembro de la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres a la edad de treinta y tres años, responsable de una gran empresa científica, el *Corpus inscriptionum semiticarum*, y un hombre que por sus editoriales, sus «*premiers-Paris*», sus manifestaciones públicas –la más célebre de las cuales fue la lección inaugural de la cátedra de hebreo en el Collège de France el 11 de enero de 1862, en la que niega la divinidad de Jesucristo, lo que le supone la suspensión y luego la revocación– aparecía como uno de los oráculos de la burguesía liberal, como lo que siempre había querido ser, un profeta de una nueva era científica”².

Renan, Frantzian:

1 “Renan peut être défini d’un seul mot (...): ce fut l’homme le plus intelligent du XIX^e siècle”: FAGUET, É., *Histoire de la Langue et de la Littérature française*, Paris 1899, bol. VIII, 397; aip. in: BRAUER, H. G. A., *The Philosophy of Ernest Renan*, Repr. from Bulletin of the University of Wisconsin II/3, 1903, 209. Renanek berak adierazten zuen: “j’ai eu la sympathie de mon siècle, même de mes adversaires” (S: 206).

2 VIDAL-NAQUET, P., “Renan y el milagro griego”, in: ID., *La democracia griega. Una nueva visión*, Madrid 1992, 211.

a) Errepublikak laiko gaxtearen Nestortzat aitortua dago, laikotasun intelektualaren aitabitxiztat. Renan, “porte-parole de la France laïque”, dio zuzenez Ch. Chauvinek. Oso-oso goratua izan da garai batean. Haren “Prière sur l’Acropole” hitz-lauzko poema eskola guztietan irakurgai obligatua zen, ikasleek artaz irakurtzen eta buruz ikasten zizuten³. Oraindik berriki hona A. Duhamelek zer idatzi duen *Le Point*-en: “On a du mal à imaginer aujourd’hui la place exceptionnelle qu’a tenue Ernest Renan dans la vie politique et intellectuelle de la France à la fin du second Empire et durant la III^e République, dont il fut, selon Léon Daudet, «le vrai dieu»”⁴. Eta Henry Laurensek *Le Monde diplomatique*-n 2009ko abenduan “Ernest Renan a connu une immense gloire au XIX^e siècle” esaldiarekin abiatzen zuen Renani buruz artikulua, kultura frantsesaren eta europarraren laikotzean haren eragin parerik gabekoa gorapatuz⁵.

b) halaber autokontzientzia nazional errepublikarra definitzeko formula magikoaren asmatzailatzat dago gurtua Frantzian. Idatzi du oraintsu Xavier Darcosek, Sarkozyren Gobernuan Hezkuntza Nazionaleko Ministro, Zientzia moral eta politikoen Akademiako Idazkariak, in *Le Monde* 05/03/2011: “si les cohésions morales et politiques sont insuffisantes, la société est condamnée à devenir une poussière d’individus désemparés. Le Français est français par volonté, parce qu’il le désire ou parce qu’il l’a choisi. Renan avait placé cette spécificité au centre de sa célèbre conférence «Qu’est-ce qu’une Nation?» prononcée à la Sorbonne en 1882. La France, à ses yeux, se fonde sur une conception électorale et non ethnique de la nation. Elle est moins une origine qu’un projet, un creuset où fusionnent les différences et les convictions privées. Ce souci d’intégration dans un espace républicain, dans une communauté civique, a conduit notre modèle politique à adopter ce principe simple: devenir français, c’est devenir citoyen français. Il faut donc susciter, entretenir, transmettre les ferments de l’unité: tel est l’enjeu premier de la Nation”. Bitxiki, X. Darcosek hiritar frantses immigrante-kume Frantziaren ez aski maitaleei buruz dihardu idazten. Errebaletan nonbait ez dira frantsesak frantsesak izan nahi dutelako, beste erremediorik ez dutelako baino. Edo hobeki, frantsesak izan gura dute, baina euren modura. Hori ez da frantsesa izatea. Esan zuen Renanek, dio Darcosek. Eskolak –darrai Ministroak– irakatsi egin behar du Errepublikarenganako atxikitasuna, landu balio errepublikarretan batasuna. Izan

3 Ib., 212: “Yo pertenezco probablemente –dio Vidal-Naquetek– a la última generación de franceses a los que se ha hecho leer desde la infancia este texto como ejemplo de la gran prosa francesa. La *Prière* ya no es hoy en día una obra maestra para nosotros”. Ik. aipatu artikuluan testu horren –“se trata de una «dición literaria», algunos dirían incluso una superchería”– analisi historiko-kritiko zorrotza.

4 DUHAMEL, A., “Relire Renan”, in: *Le Point* 2011/07/07, editoriala. Eta honela jarraitzen du: “A cette époque, la parole et la plume des grands clercs pesaient plus lourd que les discours des présidents du Conseil ou que maints bataillons électoraux. Renan fut justement peut-être le plus illustre de ces grands clercs. Sa «*Vie de Jésus*» avait en 1863 frappé et déchiré la France entière. Sa célèbre conférence en Sorbonne «*Qu’est-ce qu’une nation*» (1882) reste le plus beau et le plus français des textes sur le sujet”.

5 LAURENS, H., “Les multiples visages d’Ernest Renan”, in: *Le Monde diplomatique*, décembre 2009, 3. “Au XIX^e siècle, l’aristocratie élitaire d’Ernest Renan a joué un rôle essentiel dans la laïcisation de la culture française et européenne”.

ere gaur egun gogozko frantsesetasunaren arerioak asko bide dira, batetik “identitate komunitarioak”, bestetik “l’universalisme suscité par la mondialisation des techniques et de la communication”, gazteen indibidualismoa, bakoitza bere eskubideak aldarrikatuz dabiltzala. “Cet individualisme démocratique affaiblit les institutions politiques et sociales”. Frantsesek Errepublikari gogotik atxiki-atxikiak izan behar dute, frantsesak izan nahi izan behar dute. Ministroarentzat –beti Renanen hitzak baliatuz– hiritarrak ez du Frantzia egin egin behar, baizik lehendaniko Frantzia ukiezinari buru-makurtu. Frantzia nahi orori preexistentea da, nahiak nahi izan behar duen objektua. Ez du hiritarrak Frantzia egiten, baizik Frantziak hiritarra (eta ez hiritarra ere). Eta hori horrela dela seguru asko denok badakigu, baina hori ote zen Renanek irakasten zuena? Zein rol jokarazten zaio Renani eta haren nahizko edo gogozkotasunari erre-torika errepublikar frantsesean?

Renan batez ere mito bat baita (adiera txarrean orain), XIX. mendearen hon-darretako borroka urte ilunen memoriatik ezker laizistak bezala eskuin errepublika-rrak erabilgarria: laizismoaren borroken ikono mitikoa, Pariseko Komuna odoletan zanpatu osteko Errepublikaren itsasargia, Maurrasen gisako nazionalisten profeta. Matxinadez eta abentura politikoez asperturiko burgesia frantsesaren neurri-neurriko heroi nazionala beti.

Errealitatean, Frantzian bertan honezkero behiala zein inportantea izan zen gogo-ratuz hasi beharra dago. Aipatu hagitzez gehiago egiten dela ematen du, irakurri baino. Ia hiri guztietan dira haren izeneko kaleak eta plazak, eskolak eta institutuak, baina ezagutu izena egiten da, bera inor gutxik ezagutzen ei du, gutxi-gutxik ira-kurtzen ei du, are gutxi-gutxiagok ezagupena aitortu, dio Ch. Chauvin biografoak⁶. “Renan toujours cité et rarement lu”, deritzo J.-J. Guinchardek orobat⁷. Nazioari buruzko testu famatuaz beraz ere hala deritzo B. Pelloillek: “un texte fameux, encore que plus mentionné qu’étudié”⁸.

Gure aldetik, Renan predikatzen gabe, irakurtzen saiatuko gara. Renan eta bere ingurua irakurri. Ez Renan osoa –bere idazki nagusiak erlijioaren historiakoak dira–, historiaren filosofoa soilik baino. Testuak ikusi. Renan, Herder bezala, historiaren filosofoa da. Eta Herder bezala ez da batere sistematikoa, ez da erraza pentsamendu koherente bat ateratzea: batek modu batera birreraikiko du, besteak bestera. Tamalez, hori ez da arrazoi bakarra, zuk a esaten baduzu, automatiko jende batek egia b dela uste izateko, berak arazoa aztertu ere egiteke. Zuk zernahi esan, alderdi batentzat beti alderdikoia zara, zure arrazoiak ez die balio. Ordea, Herder edo Renan gure etxetik kanpora aski ikertuak dauden autoreak dira, ikertua dagoena ikasiz hastea komeniko litzaiguke, bakoitzak beti bere zoroa kontaktzen jarraitu ordez. Bien interpretazioak

6 CHAUVIN, Ch., *Renan*, Paris 2000, 9.

7 GUINCHARD, J.-J., “Le national et le rationnel”, in: *Communications* 5, 1987, 17.

8 PELOILLE, B., “Un modèle subjectif rationnel de la Nation: Renan”, in: *Revue Française de Science Politique*, octobre (1987) 640. Renanen nazio kontzeptuaren azalpen eta kritika.

izan dira polemikoak. Gaur ez dut uste ikertzaileen artean desadostasun asko dagoenik. Asko dagoena ikerketari jaramonik ez egitea eta kanpai zaharrak errepikatzea da. Horregatik, Herderrekin egin nuen bezalaxe, neure balorazioa maiz beste autore batzuen hitzekin emango/jantziko dut⁹. Gure lagunartean kanpokoek autoritate gehiago izaten baitute etxekoek baino. Orduan, pentsatzen duguna esateko, hobe da esatea, esaten duguna Isaiak Berlinek esaten duela –esan ere halaxe egiten baitu–, eta aipua eman. Beharbada horrela isilarazi ahal izango dira, konbentzitu ahal ezin diren batzuk.

Irakurlearentzat amorragarria “Renanentzat nazioa subjektibitatean asentatzen da” gisakoak topatzea izaten da. Lehenbizi, horrelako esaldiak neuk behintzat ez ditudalako ulertzen. (Zer ez da subjektibitatean asentatzen?). Eta gero, galdezka uzten zaituztelako: Renanek berak esana al da hori? Non? Haren hitzak dira ala interpretearen itzulpenak?, bigarren edo hirugarren eskuko bai espren topikoak, kontrastatu gabe errepikatzen direnak eta euren esanahi zehatza inork ez dakienak?... Nik nahiago dut beste muturretik esajeratu, eta –ez baitut kolegentzat idazten– barkagarri bekik, agian batere esplikaziorik behar ez zuten gauzak esplikatzen tinta eta denbora alferrik galdu badut. Era berean, gaiak polemikoak direnean batez ere, hobe dela uste dut, pedanteria emango badu ere, autoreei euren hitzekin eta testuekin hitz egiten uztea, eta zehatz adieraztea hitzok non ikus daitezkeen, hara joan eta egiaztatu ala gezurtatu ahal izan dezan inork interesik baldin badu, edo zalantzarik badu, edo sinesgaitza kausitzen badu (Renanekin behin baino gehiagotan hala izatea igurikatzen baitut).

Renan erlijioaren historialaria eta historiaren filosofoa da. Voltairek, Bossueten historia unibertsalaren teologiaren aurka, historia unibertsalaren filosofia apailatu du; Herderrek, historia unibertsalaren aurka, historia partikularren autonomia errebindikatu du. Hegelen lana izango da espiritu partikularren historiek Espiritu unibertsalaren historia nola ematen duten esplikatzea – historia partikularrek historia unibertsalaren historia franko irrazionala da (“l’histoire n’est que le tableau des crimes et des malheurs”). Herderrek historia bilakabide razionala dela argitu gura du, eta historia partikularrak ordena batean, hots, historia unibertsal razional batean ilaratzeko, beste modurik ez du aurkitu Jainkoarengana errekurritzea baino. Berak formalki eta zuzenean egin duen hori, hurrengoek zeharbidez egingo dizute. Izan ere, historia unibertsalaren kontzeptua bera, eta historia unibertsalaren filosofia, Herderrena bezala haren maisu eta kritikoa Kantena, eta Hegelena adina Marxena, teologiak dira denak nolabait. “Unibertsalaz” ez dago mintzatzerik nolabaiteko teologiaz baino. Bai espren handi hauek beharbada hemen ez dute ezer esaten, baina gogoan edukitzekoak dira Renanen problematika eta marko orokorra presente izateko. Renanen historiaren filosofia ere goitik Jainkoan bukatzen dela ikusiko dugu; behetik, historia Naturarekin josteko, arrazekin lotuko du.

9 Ik. AZURMENDI, J., *Volkgeist-Herri Gogoa Ilustraziotik Nazismora*, Donostia 2007, 83 eta hurr.

Gaur ez dugu historia berdin pentsatzen eta Herderren teologia hura neuk Isaiah Berlinek baino gupidagabeago kritika nezakeen, gaiaren mugetan tokatu balitz. Ez nuen egin beharra zegoenik uste izan (gure artean Herder aski kondenatua erreibindikatu dago egin beharra). Hemen, alderantziz, Renanen kontraesan amorragarriekin kritiko izango banaiz, badakit haiek positibokiago juzga litezkeela, askotan haren handitasuna horretantxe erakusten baitu. Renan intelektualki eta politikoki konprometitu da. Renan kritikoa da, dogmarena, Elizarena, kristautasunaren historiarena. Dudatzailea da, bilatzailea da. Ortega y Gassetek behin idatzi zuen: “¡Vivir en zig zag! Aquí se tiene deliciosamente expresada la subjetividad de Renan”¹⁰. Renan gauza eder asko da.

Hori aitortuta, ordea, gure gaia Renan eta nazio arazoa soilik izango da. Renan nazionalismo frantsesaren zerbitzaria desonestasun intelektual lotsabakoeneraino da, eta kritikoak izango gara harekin.

10 ORTEGA Y GASSET, J., *Obras Completas*, Madril 1983, bol. I, 450.

I

RENAN EUSKAL HERRIAN

Bi arazoren inguruan aipatu izan da Renan gure artean, aipatu dentxo: bat erlijioso, Jesus eta kristautasunari buruz, eta bestea politikoa, nazioaren kontzeptu frantsesa versus alemanaren kontura.

Gure gazte garaiko ortodoxia katolikoarentzat eta Seminarioetako teologia irakasleentzat Renan ia deabrua bera zen, sinesgabe gaizto Eliz-etsaiaren prototipo bezala gaitziritzia, bere biografiagatik (arnegatua!), eta batez ere *Kristautasunaren hastapenen historia*-rengatik, *Jesusen Bizitza*-rengatik bereziki¹¹. Jesusengana mugatuz: XIX. mendean estudio biblikoetan, eta protestantismoan batik bat, Izkribu Santuen ikerketa historiko-kritikoen emaitzak orokortu direnetik, hiru modu omen dago –dio Aita Villasantek– Jesus begiesteko. 1. Ortodoxoa, Jesus aldiberean Jainko eta gizon zela, 2. Jesus, ez Jainko eta ez gizon, baizik mito bat dela¹², eta 3. “Jesus ezur-aragizko gizona bai, baiña gizona xoilki izan zela”. Villasante bera, zer esanik ez, lehenengo ikuskerakoa da, Renan hirugarrenekoa; horren arabera “Jesus hori, ezur-aragizko gizon bat izan zan. Zerbait egin zuen edo irakatsi zuen. Gizon uts orren eragitez asi zan kristau erlijioa. Baiña erlijio onek, lehenago edo geroago, Jesus hori Jainko biurtu zuen. Oientzat, bada, Jesus zera litzateke: gizon uts bat, nai duzun beste on, bikain

11 Esan behar da, bakarren batzuentzat (Karlos Santamaria, adibidez) haren zientismoa ere izan dela –“zientziaren erlijioa”– Renanen arbuiorako arrazoia.

12 “Jesus mitikoarena” honela ulertzen da in VILLASANTE, L., *Jesukristo*, Donostia 1969, 30: “Jesus (auen iduriz) ez zan izan benetazko presuna bat, ezur-aragizko gizon bat. Ipuietako lagun bat litzake xoil-xoil. Ez da sekula lurgain ontan bizi izan Jesus Nazaretarra. Giza-gogoaren amets bat besterik ez da izan”. Uste dut Jesus “mitikoaz” mintzatzeko era gaizki ulertzea dela (askok egin du hori, mitikoak historikoa ukatzen duelakoan). Nik dakidala behintzat, Jesus mitikoaz mintzatu diren autore klasikoetatik (Schleiermacher, batez ere Strauss) inork ez du, haren esanahi mitikoa –ebanjelioetan– baiestean, haren existentzia historikoa ukatu. Renanek berak hala ohartarazten du espreski Straussi buruz: “Non seulement M. Strauss n’a jamais nié l’existence de Jésus, mais chaque page de son livre implique cette existence”, ik. RENAN, E., *Vie de Jésus*, Paris 1953 [orij., 1863], 45.

eta goitarra, baiña gizon utsa ala ere. Ondorengoak, berriz, Jainko biurtu zuten, eta biurketa ortatik bizi da kristau fedea”¹³.

Arazoaren gako mirarietan dago: Jesusek mirariak egiten bazituen, ortodoxoaren ustean hori froga aski da, Jainko zela (dela); alta, Jesusek hamaika mirari egiten du ebanjelioetan, ergo. Eztabaida horrek beste eztabaida batera gakartza, eta arazoaren gakoaren gako hor ebanjelioak bihurtzen dira: zer testu mota dira horiek?, nola ulertu behar dira horko mirarien “albisteak”? Villasanterentzat ebanjelioek dokumentu historikoen izaera dute, eta mirarien kontakizunak Jesusek esan eta egiten protokoloak bezalatsu hartu behar dira, hitzez hitz, lau ebanjelistek idatzita dauden bezalaxe¹⁴. Renanek balio historikoa ez die zeharo ukatzen testu ebanjelicoei, baina izaera historikoa bai – fede aitortzako testuak dira, “legendak” (katoliko ortodoxoenek bezain gutxi egungo ateista ortodoxoenetako batzuek ohartu diote, antza, diferentzia behinen-behinen horri, inork izkribu ebanjelicoei lotu gura badu)¹⁵; eta, ondorioz, testu horietan mirariak ez dute gertakari historikoen balioa, fede aitortzako zeinu edo sinboloen balioa baizik, eta horrela bakarrik ulertu behar dira. Bestela esan: ez da esplikatzen mirariekin fedea, baizik fedetik hara “mirariak”. Hau, horrela edo antzera laburbildurik esateko, teologo protestante nahiz katolikoen artean *communis opinio doctorum* da gaur, aspalditxo, mundu guztian (Espainiako Gotzainen Konferentzian izan ezik), baina iragan mendeko 50 eta 60. urteetan, Villasantek Arantzazun teologia irakasten zuen tenorean, eskola horrek ihardukirik gogorrena aurkitzen zuen oraindik lurralde latinoetako teologoetan. Ondorengo testuan Villasantek, ohi duen argitasun eta irmotasunarekin azaltzen du ortodoxiaren jarrera hura, Renani gogor buru eginez. Luze bezain eder:

“Baiña, jakiña, Renan razionalista da. Planta auxe dauka aurretik artua; eta ebanjelioen lekukotasuna gauza batzuetan onartzen dizu, eta beste batzuetan ez, «parti pris» orren arabera. Razionalista den aldetik, arentzat ez dago Jainkorik, edo beintzat ortaz ezin jakin genezake deus. Mundua bere kasa utzita dago, lege itsu batzuen menpean. Izadiko lege sendo oiek darabilte mundu gaixo au, eta gertatzen diren gertaera guzti guztiak baitezpadako lege oien arabera esplikatzen dira. Mirakuilurik ez da sekula gertatu, ezin gertatuzkoa delako. Beñola bai, gizonak siñisten zituzten gauza oietan [sic],

13 Ib., 30. “Jesus historikoaren” ikuskerarentzat “Renan jarri diteke emen ispillutzat. Berau izan da, noski, eskola ontako maisurik jatorrena” (Ib., 32).

14 Ib., 17-18: “De ce qu’une chose est écrit, il ne suit pas qu’elle soit vraie. Les miracles de Mahomet sont écrits aussi bien que les miracles de Jésus, et certes biographies arabes de Mahomet, celle d’Ibn-Hischam par exemple, ont un caractère bien plus historique que les Évangiles. Est-ce que nous admettons pour cela les miracles de Mahomet?”

15 Ib., 16: “Les Évangiles sont des légendes; ils peuvent contenir de l’histoire, mais certainement tout n’y est pas historique”. Ib., 26, genero historikokoak ez izan arren, baliagarritasun historikoren bat badutela ebanjelioek ezagutzat: “Les textes, n’étant pas historiques, ne donnent pas la certitude; mais ils donnent quelque chose”. Ib., 50: “Que les Évangiles soient en partie légendaires, c’est ce qui est évident, puisqu’ils sont pleins de miracles et de surnaturel; mais il y a légende et légende. Personne ne doute des principaux traits de la vie de François d’Assise, quoique le surnaturel s’y rencontre à chaque pas”.

baiña Jakintzak –ala uste zuen berak– beti betiko uxatu ditu siñiskeria oiek. Beraz, beiñolako liburuetan olako zerbait ageri denean, ba dugu hori arbuiatzeko eskubidea, eta bai obligazioa ere, eta hori Jakintzaren izenean.

Desafio-kutsua duten itz auek ere idatzi zituen: «Guk jakintsuok mirakuilu bat onartuko badugu, egin dedilla mirakuilu hori emen, Parisen, Jakintsuen akademia baten erdian, eta jakintsu oiek nai duten beste aldiz berriro dedilla, gaiñera!»... (Badirudi Jainkoak desafio oni erantzun nai izan diola, eta ala prantatu die Lourdes).

Izadiko lege arruntetatik gora edo kanpora irtetzen den gauzarik, Renanek ez du, ba, onartzen, bere pentsakera orren indarrez. Jesusen bizitzako iturri historikoez mirakuluzko anitz gauza kontatuarren, oiek asiera asieratik uzten ditu kanpoan, edo gertaera arrunten maillara eraxten ditu bere gisako esplikazio batzuen bitartez. Ba da emen dogma bat: izadiko lege jakiñen gaiñetik edo lege oiez kanpo, ez dela deus gertatzen. Beraz, olako gauzak guk liburu batean aurkitzen baditugu, arbuiatu egin bear ditugu, edo ipuiak bezala artu¹⁶.

Asmo errekin, eta metodu ortaz armaturik, eldu zion Renanek Jesusen bizitzari. Mirakuluz edo sobrenaturalaz topo egiterakoan ez, beste guztietan ontzat ematen du ark ebanjelioen esana. Onek zera esan nai du, alegia: Renanen ukoa, ezezkoa, ez dela kondairaren dokumentuetatik eldu. Aitzitik, dokumentuen aurka, eta bere filosofia edo pentsakerak ortaratuta, emana izan dela ezezko ori. Eta zer gertatzen zaio gero? Jesusen bizitza ezin idatzi diteke Zesarren edo Napoleonen bizitza bezalaxe. Gizaki auen bizitzako gertaera guztiak erabat dira eguneroko gertaera arrunten maillakoak. Jesusen bizitzan, berriz, maiz ari zera sobrenatural diren gauzekin topo egiten. Zer egin gauza oien aurrean? Renanek uste du gauza oiek ez direla posible eta beraz ez direla bein ere gertatu. Baiña nondik daki ez direla posible eta ez direla gertatu? Iturrirei gauza batzuetan ematen diezu siñeste, eta beste batzuetan ez, eta hori aurretik artutako plantaren arabera.

Dena dela, bide ortatik jo zuen Renanek, eta atera zitzaion Jesus hori bere gisakoa da oso, gizaki bitxia. Egilleak iturrietatik nai duena artzen du, nai duena ixiltzen edo zokoratzen du, utsuneak eta zuloak berak asmatutako betegarriekin estaliz. Labur: bizitza bat ez, baiña nobela bat da Renanek bere jokabide errekin eman diguna. An agertzen den Jesus hori, egillearen irudimenean bakar bakarrik bizitu izan da. Gaiñerakoan, alako maitasun itxura bat erakusten du Renanek bere protagonistarentzat. Renanen ustez, Jesus izan da gizaldiek sekula ikusi duten gizakirik bikaiñena, nobleena, aundiena, baiña jakiña, gizon utsa. Arekin bizitu izan zirenek, aren dizipuluek, beraren aunditasunaz lilluratuak eta itsutuak, Jainko biurtu zuten gero, eta ainbeste mirakuilu ezarri zizkioten. Jesus berpiztu zelako begitasun ortan ere erori ziran eta

16 Renanek berak beti ukatu du mirarien bere ezespena erabaki aprioriko batean asentatua denik. Bestalde egia da, mirarien ez(in)aren historiko edo enpirikoa baietsi bakarrik egiten duela; horren adiera xuxena ez da argian ezartzen. *Primo sensu* bederen, mirarien izatezkoa bezain gutxi –gutxiago– baiturudi enpirikoa izan litekeela haren ezinezkoa. Baina beharbada ez da miratzekoa, ez Renan eta ez Villasante akordatu izatea Humeren araketa zorrotzarekin mirakuluz, horren muina justu lekukoen –kasu honetan ebanjelisten edo ebanjelioen genero literarioaren– balioaren miaketa den arren (*Enquiry*, X).

oiñarri oien gain zabaldu zan erlijio berria, kristau erlijioa. Beraz, gezurrezko oiñarri batzuen gain”¹⁷.

Azkenean Villasantek arazo guztia razionalismoan etzatea ez da bestegatik aipagarria, hori Eliza katolikoaren jokaera tradizionala (izan) delako baino, ez Villasanteren bere-beregikoa; eta, beraz, Euskal Herriko elizan ere bera izan delako kleroaren eta fededun jendearen konbentzimendu tradizional irmoa. Ebanjelioen ikerketa historiko-kritikoa likidatzeko aski zen hori razionalismora bihurtzea, razionalismoa adostezintzat emana baitzegoen besterik gabe fedegaz (errebelazioagaz)¹⁸. Aukeratu beharra zegoen errebelazioaren eta razionalismoaren (filosofia modernoaren) artean, eta gure herrian gehien-gehiengoaren aukera fedearena zen. Razionalistak Paris edo Berlin urrunetako jende beltz gaiztoa ziren, Euskal Herrian ez zegoen tokirik Renanentzat. Vatikanoa XX. mendearen azkenetaratsu arte testu “errebelatuen” azterketa historiko-kritikoarekiko itxi-itxita egon da, teologo katolikoren batzuk lehenago ausartu badira ere poliki-poliki alde hartara mugitzen¹⁹.

Beharbada zerbait harrigarriagoa Unamuno eta Baroja berak Villasanteren ez oso urruti aurkitzea da Renani buruzko euren aburuetan Jesusi eta kristologiari dagokienez. Unamunok Madrilen estudiante zegoela deskubritu du Renan, eta, lehenbiziko atxikimendu beroaren ostean atzera urrundu bada ere, haren influentzia nabarmena da bilbotarraren oinarriko pentsamenduan: arrazoimenaren eta sentimenduaren arteko gatazkan, etab.²⁰ Ezaguna da gero Unamunok 1897an krisi erlijioso psikologiko depresibo larri bat pairatu zuela; orduan idatzitako egunkarian irakurtzen dugunak, eragozpenik ez du Villasanteren lumatik isuria izan ahal izateko: “El racionalismo histórico [Renan] propende a no ver más que la humanidad de Jesús, un hombre bueno, perfecto, un genio, el mayor de todos, sin observar que un hombre bueno y perfecto es un Dios. Y el racionalismo idealista [Strauss] reduce al Cristo a un Verbo platónico o más bien alejandrino, a un puro concepto. Sólo la fe sencilla une los dos extremos y ve en el Jesús histórico el Cristo divino”²¹. Etsaia razionalismoa da berriz ere. Garai honetako Unamuno bere buruarekin ikaratua dago, Jainkoa, arrazoiarekin bilatzen zuela, galdu egin omen duelako (“con la razón buscaba un Dios, que iba desvaneciéndose por ser pura idea”). Geroago fedearen eta zalantzaren konponketa

17 VILLASANTE, L., aip. lib., 33-34.

18 Villasantek razionalismoa begitan hartua zuela, haren obra teologiko osoan (he in handi batean beti apologetikoan) nabaritzen da. Aipatzen ari garen obran ere, ik., adbz., 254 or.: “razionalistek esango dizute mirakulurik ez dela sekula gertatu, eta ezin gerta ditekela, gaiñera. Ebanjelioko mirariak, psikologiako ahalmenen lana izango lirake, eta ortara ezin esplikatu ditezkeen guztiak gezurtzat beariko dira jo. Oien kondairatasuna ukatzen dute, beraz”.

19 Metodo horrengatik oraindik ere nolako auziak sor daitezkeen, PAGOLA, J. A., *Jesús. Aproximación histórica*, Boadilla del Monte 2007, liburuak erakutsi du.

20 UNAMUNO PEREZ, M., “Unamuno y Renan frente a la crisis de fin de siglo”, in: CHAGUACEDA, A. (arg.), *M. de Unamuno. Estudios sobre su obra*, bol. I, Salamanca 2003, 213-232.

21 UNAMUNO, M. de, *Diario íntimo*, Madrid 1970, 126.

batera etorriko da, eta bestela iritziko dio Renanen fedegabeko fedeari (hainbat aldiz erreferituko zaio, esaterako *Kristautasunaren agonia*-n, eta, izena aipatu barik, baina planteamendu guztian, in *San Manuel Bueno, Mártir*). Egunkariko beste pasarte batean amorrux egurtzen du Jesusen historialari frantsesa. Baina hor ja arrazoa ez dirudi razionalismoak, razionalismo askirik ezak baizik. “El literatismo, en su forma de diletantismo, ha producido los libros infames de Renan, esa venenosa *Vida de Jesús*, llena de sentimentalismo adormecedor y enervante, todas sus infames divagaciones de escéptico que lo toma todo en espectáculo creyéndose de una casta superior al vulgo de los mortales. Strauss era serio siquiera, religioso a su modo. Renan ha cultivado ese religiosismo que es lo que más aparta a los hombres de la religión. Por eso repugnaba este *savant aimable* al puro y noble Amiel, alma religiosa a la que Dios había dado el premio de su anhelante busca de la verdad. Renan es uno de los fautores de ese indecente neomisticismo que acaba por llevar a los hombres a la más refinada y asquerosa sensualidad y que hace que se atavíen desgraciadas rameras como las sencillas doncellas de los siglos de la fe. Misticismo de cabeza, sin austeridad y sin nervio, asqueroso remedo y nada más (...). Todo nadando en vaguedad idealista, todo romántico y sin precisión de formas, todo sin credo, todo ello para que no se escandalicen los mundanos”²². Unamuno, bestela, jarrera erlijioso kritikoa, herri-gogo edo espirituaren eta arraza linguistikoaren arloan, etab., hainbat arlotan ageri da Renanen zordun. Berdin Baroja.

Pio Barojak Renani buruz zer pentsatzen zuen, Monleongo Apezaren nota kaieran irakurtzen dugu: “Respecto a los libros de Renan, tienen como un perfume de iglesia y de sacristía. Se comprende que Renan haya sido más antipático que los demás [Feuerbach, Strauss, Harnack, etab.] para los intransigentes, porque la tolerancia, el respeto y la unción beata del autor les tiene que dar a éstos la impresión de un enemigo dentro de casa. Es natural que se prefiera la injuria y la persecución de los enemigos declarados, que las palabras del adversario que tiene algo de común con uno. Algunos antirreligiosos deben quedar muy extrañados al leer la vida de Jesús de Renan. Creerán, sin duda, que en este libro de tanta fama herética van a encontrar algo como un ariete contra el fundador del cristianismo, y no hay nada de eso. El ariete es Strauss. El terrible Renan es, para los autores heterodoxos de hoy, un hipócrita dulzón, colaborador de la leyenda cristiana”²³.

Euskal Herrian Renan erlijioaren historialaria ortodoxoek ez dute maite, heterodoxoek ez gehiago.

22 Ib., 303-304.

23 BAROJA, P., *El cura de Monleón*, Madrid 1936, 285-286. Straussen seriotasuna errepikatzen da (Renanen “betiko anbiguotasun” –ik. 310 or.– eta axalkeriarekin kontrastean): “Uno de los críticos más duros y más científicos de la vida de Jesús es Strauss, el pastor protestante. No es como Renan, que conserva toda la unción mística del cura. Strauss, no. Es un ariete, un hombre implacable” (Ib., 285).

Zorte hobea “Zer da nazioa?” konferentziaren autoreak izan du, Renan politikoak. Haren izena aipatuz ala gabe, nazioaren bi kontzeptu omen dagoelakoari, frantsesa eta alemana, Euskadin erruz egiten zaio erreferentzia; eta biok Renanekin eta Herderrekin asoziatzen dira. Esaustibo izateko burujope porroskarik gabe, hona adibide batzuk.

J. Lasak, 1976an, tonu ponpotsu samar honetan aurkeztu du bi nazio kontzeptuen oposizioa. Izenburua da “Zertan dago Euskal Erriaren barne-izaera?”, eta dio: “Joan zen gizaldian, ots, XIXgarrean, Sartaldeko zenbait idazleen artean ikaragarriko burruka bat sortu zen puntu oni buruz. – Alde batetik, errenkadan, aleman idazleak, R. Wagner, H. Chamberlain, A. Gobineau, Th. Mosen [sic], historigille eta Nobel Saria²⁴. Bestetik Ernesto Renan eta Fustel de Coulanges historigillea. Mendebaleko Europa liberalak Renani jarraitzen zion, Renan baitzen liberal tesisaren defendatzaile eta aintzindari. Eztabaidan zegoen auzia auxe zen, ain zuzen ere: zertan dago erriaren izatea? (...). Auzian sartu baiño leen, geldi bedi argi ta garbi ondo puntu auzirik orpoz-orpo, atxi-atxika jarraitzen diotela E. Renanek eta Fustel de Coulangesek defendatu zuten tesisari”²⁵. Lasak azaltzen duenez, alemanek herriaren izatea “prehistorian, endan edo arrazan, folklolean, izkuntzalaritzan, historian ipiñi oi zuten”²⁶. Alemanek hain estimatzen omen zituzten ezaugarriak inportanteak direla herri baten izatea osatzeko, dudarik ez dago; eta hori, darrai Lasak, “jator aitortzen zuten Renan naiz F. de Coulanges historigilleek, alegia, bereizkuntza aipatuek asko baiño asko laguntzen diotela erriari, berenez bere izan dedin. Baiña, orrutzaraiño bakarrik laguntzen diote, etxeko ateraiño, ez andik aurrera. Erria erri izango bada, besteak beste, beste ZER bat geitu bear zaio. Zer ote da bada ZER ori? Ortxe zegoen koska, ortxe laiñoa. *Hoc opus, hic labor*. – Polemika ark denbora luzean iraun zuen. Idazleek, alemanek naiz sartaldekoeak, erreka ixuri zuen tinta. Esan zioten elkarri esan bearreko guzi guziak. Azkenean, Ernesto Renanek, agerpen edo manifesto baten gisa, arrigarriko konferentzia bat eman zuen, non eta Estrasburgon [?!]²⁷: Zer da erria izenpurua zuena. Geroztik sartaldeko Europa liberalak (*liberala* diogu eta ez *beltza*) ontzat eman zuen Renanen tesisa”²⁸. Renanen hitzaldiko puntuak jarraitzen dira: herria (herri esaten da beti, ez nazio!) ez du egiten arrazak, ez erlijioak, ez hizkuntzak²⁹,

24 Wagnerrek ez da ondo ikusten arazoarekin zer ikusi behar duen, haren operak horrela interpretatu nahi ez badira behintzat (Renanen irakurle eta zale zen, bestalde!); H. Chamberlain ingelesa da, A. Gobineau frantsesa. Mommsen gelditzen da “errenkadan”. Biziki ohar eta eskergarria: arazoari eskaintzen dizkion bederatzi orrietan Herder ez da behin ere aipatzen.

25 LASA APALATEGI, J., *Euskal Ikasgu Nagusi edo Unibertsitateaz*, Zarautz 1976, 97-98.

26 Ib., 98.

27 Parisen eta Sorbonan eman zuen!

28 Ib., 99.

29 Euskara galdu arren –“Jaungoikoari nai ez dakiola!”– Euskal Herriak Euskal Herri jarraituko luke. “Izkuntza lokarri leun eta maitagarri dugu, gizartearen gerriko leuna noski, erregintzari atxikiak egon gaitetzen, arnas paregabea. Baiña, besterik deus ez” (103).

etab. Zerk dagi, orduan, “erriaren izaera dinamikoa, kanbiakorra?” (zeinek esan du, jeltzaleek betiere esentzialistak izaten segitzen dutela?). “Goazi berriro Renangana. Gizon bakoitzak bezela, erriak ere badu iragan bizitzaren memoria. Elkarren artean ainbat gauza egiñak izatea, elkarrekin batera makiña bat ordu gazi ta gozo, otz-bero ikusiak izatea, ospean eta izengabetasunean kide izatea, orra erriaren memoria bizia. Gero memorian ondo finkaturik, erabaki sendo bat³⁰ artzea elkarrekin beti bizi izateko bizi gareiño, asmo ederrak elkarren artean sortu eta betetzeko, ori da, ori, azken buruan, ITZEMATE ORI, ERABAKI ORI, zernai erriaren funtsa eta barne-muiña. Elkarrekin gauza asko egiñak eta anitz sufrituak izan; egunoro, asmaldioro itzemanik egon elkarrekin bizi izateko; gauza aundiagoak eta ederragoak egiteko asmoak elkarrekin sortu, onatx erriaren goren maillako bizitza eta izaera jatorra”³¹. Memoria eta proiektua, beraz; horretan datza herritasuna³².

Joxe Lasa Apalategi (1925-1983), 70. urteetan jada Renanen aldera alderditzen ikusi dugun hau, EAJ-PNV jator-jatorrenekoa zen (Euskerazaintzako kide, batua-ren kontrako, etab.). Beharbada hori ohartaraztea ez da gaizki etorriko, hogeitau geroago gazteagoren batzuek Renanen aldekotza eta Arana Goiri eta abertzaletasun aleman/erromantikoaren aurkaritza ebidentzia bat bezala berdinduko baitute.

E. Lopez Adan “Beltza”k, ezagunki beste traiektoria bat ibili baitu politikan, honela azaldu du, laburbilki, Renanen posizioa: “1871tik 1918rarte, berriz Alemaniari sartu zuten Altsazia. Gertakari honek eman zion parada nazionalismo frantsesari naziotasunaz teoria original bat gauzatzeko. Ernest Renan dugu horretaz idazle ezagunena: borondate subjektiboarekin lotzen da naziotasunak duen indar nagusia; bat egiteko nahikunde politiko-afektiboak indarrak nahikoa du desberdintasun kultural eta linguistiko guztien gainetik pasatzeko. Altsazia frantsesa da libertatea lortzeko Iraultzak piztu zuen borondatez, eta Alemaniarekin lotzen duen hizkuntzaren komunitatea borondate horrek gaintutiko du. Hemen, beraz, nazioaren oinarria etnial eta kulturaren ikusi nahi duten teoretatik oso urrun gaude”³³.

L. Meesek, nazioaren kontzeptu frantsesaren eta alemanaren ustea aipatu eta gero (Renan eta Meinecke gomutatuz), dikotomia horrek praktikan deus ez duela balio ebatzi du: “halere, errealtate historikoan nekez berez daitezke hain garbi bi kontzeptu hauek. Izan ere, sarritan bien arteko nahasketa eman baita, hots, irizpide «subjektibo» eta «objektibo» nahasketa. Alsaziarrak, adibidez, «objektiboki» historia, kultura eta hizkuntzari dagokionez alemanak dira, baina 1789ez geroztik Estatu frantseseko hiritarrak izan nahi dituzte. Bestalde, Frantzia estatua baldin bada, ez

30 Erabaki horrek indibiduala eta pertsonala izan behar du nonbait: “erriaren muin gozoa: gizon bakoitzaren erabakian” datza (Ib., 104).

31 Ib., 104.

32 Ib., 105: “Erri bakoitzak badu [norbanakoak bezalaxe] bere proiektu nausia, sortzetik eta gizaldiz oratutako proiektua, leena eta oraiña ondo gordeirik geroa ere zuzen onez izendatzen duen proiektua”.

33 LOPEZ ADAN, E., “Beltza”: “Iraultza eta Hexagonoko nazio ukatuak”, in: *Jakin* 51 (1989), 43.

da bakarrik bere biztanleek horixe nahi izan zutelako, hau da, «volonté générale»ek horrela erabaki zuelako. Horretaz gain, beste hainbat faktore eta zirkunstantzia politiko, dinastiko, diplomatiko eta militar kontuan hartu behar dira. Alemaniako kasuan beste horrenbeste esan daiteke. Bertan «nazio kulturalaren» kontzeptua arma politiko bezala erabili izan zen batasuna eta estatua lortzeko. Baina estatu hori 1781n azkenik osatu zenean, neurri handi batean ere alemanok horixe nahi zutelako izan zen, eta ez bakarrik hizkuntza bera hitz egiten zutelako (Ekialdeko Prusiako mazuratarrak polonieraz mintzatzen ziren)³⁴.

Hiru urte geroago, halere, “euskal nazionalismoa –irakurtzen diogu Jon Suduperi– nazio kontzeptzio etnikoan oinarritu izan da, eta ez naziokideen borondateen adostasunean. Sabino Aranak, tradizio germaniarraren ildotik nazio etnikoaren arloan kokatu zuen euskal naziotasuna”³⁵. Gerraosteko abertzaletasunean hizkuntzaren garrantzia nabarmendu bada: “Naziotasuna ez da hizkuntzara edo kulturara murriztu behar, gure artean maiz egin ohi den bezala. Nazionalismoaren erredukzionismo kultural hori soziologo gehienek kritikatu dute”³⁶. Total, bai gerra aurrean (arrazarekin), bai gerra ostean (hizkuntzarekin) euskal nazionalismoa beti “esentzialista” da J. Suduperen juzguan.

“Naziotasunaren kontzeptu bi bereizi dituzte azken aldiko teorilariek –ziurtatzen digu Sudupek– (...):

Nazioaren ikuspegi alemana (sustrai erromantikozkoa) eta ikuspegi frantsesa (liberala)³⁷.

Nazioa kulturazko komunitatetzat daukana, bata, eta lege berdinen azpian bizi diren pertsonen multzotzat hartzen duena, bestea.

Nazio “kulturala” edo etnikoa, bata, nazio “politikoa” edo zibikoa, bestea;

Kulturan, hizkuntzan eta iragan historikoan oinarritutakoa, lehenengoa; herritarren borondatean, pertenezia nahian eta eguneroko plebisizituan euskarri hartzen duena, bigarrena”³⁸.

Nazioaren kontzeptu liberala –frantsesa– “ez da berezitasun kulturaletan finkatzen, kontzientzian eta subjektibotasunean baizik. Era honetan nahizkotasunaren lehenetasuna eta giza atxikimenduaren premia ezinbestekoak dira”³⁹. Ikuskera honen formulazio erreduzkotzat E. Renanen hitzaldia aipatzen da (1882): “nazionalismo politikoa” da, omen, “etorkizun berdina eraikitzeko gogoia duten herritarren elkartasuna. Hizkuntza, historia, arraza nahiz kultura berdina edukitzeak ez du nazioen iza-

34 MEES, L., “Nazionalismoa eta bere historia”, in: *Uztaro* 11 (1994) 19-20.

35 SUDUPE, J., *Muniberen ametsa: enskaltasuna eta modernitatea*, Donostia 1997, 116.

36 Ib., 114. Erredukzionismo hori (hizkuntzara bereziki) Herdergandikoa dela, ik. 103-105.

37 Batek ez daki zergatik, liberala eta erromantikoa kontrajartzen da beti. Lord Byron, Victor Hugo, Espronceda ez ziren liberalak? Edo Bilintx?

38 Ib., 102.

39 Ib., 111.

tea erabakitzen, giza borondateak egiten ditu batik bat nazioak; elkarrekin bizitzeko nahia du ezaugarritzat⁴⁰. Dena den, nazioaren kontzeptzio hau Ilustraziotik ilkitzen da, eta funtsean ez da jada Iraultzak 1789ko Giza Eskubideen Deklarazioarekin adierazitako bera baino; beraz, Renan baino ehun urte lehenagokoa funtsean⁴¹.

Kontzeptzio alemana ere ingurumari politiko berean sortua ei da, baina iruntzitarra: “alemaniar intelektualen zati handi batek, Frantziako Iraultza bozkario handiz hartu zuenak, atzera egin zuen geroxeago, Napoleonen gudalosteak eragindako desmasiengatik. Giro honen baitan erneko da –Herder⁴² eta Fichteren idatzietatik batik bat– nazioaren kontzeptu berri bat, frantses iraultzaileek garatutakoaren aldean arras desberdina⁴³. Tesi eta antitesiaren modura, bi nazio kontzeptu eta bi nazionalismo tipoen inkarnaziotzat Herder alemana (Iraultza baino dezente aurrekoa) eta Renan frantsesa (Iraultza baino ehun urte geroagokoa) kontrajartzen dira⁴⁴. Zer ebatzi kontrajarketa enblematiko honetaz, nahiko topikoa den arren, irakurleak orrion buruan berak ondorioztatzeko utz genezake.

Suduperen balorazioa bi kontzeptzioena oso garbia da: “Alemanian moldatutako nazio ideia Ilustrazioaren sasialaba baldin bada, Frantzian (...) eraturakoa alaba guztiz legitimoa litzateke⁴⁵”.

1997ko urte berean argitara da EHUko profesore Esteban Antxustegiren artikulua “Ernest Renan-en «Zer da nazioa?» testuaren inguruan⁴⁶. Nazioaren bi kontzeptuen topikoa ez da kuestionatzen⁴⁷, baina gutxienez ideien historian denbora zerbaite-

40 Ib., 111.

41 Ib., 112.

42 Herder 1803an hil zen! (esan gura da: Napoleon Alemaniarekin gerran sartu baino urteak aurretik). Herder irrazional erromantikotzat tipifikatzea burgesia erreazioarioak arrakastaz inposaturiko ikuskera dela (horren-tzat askezale eta iraultzaileak, denak irrazionalak eta erromantikoak direlako hain zuzen!), ik. LUKACS, G., *El asalto a la razón*, Bartzelona 1975, 99-100.

43 Ib., 104.

44 Ik. Herderri eskaintzen zaizkion zazpi orrialdeak (Ib., 103-109). Segidan sei orri Renani (111-116). Herder eta Goethe ere antzeratsu kontrajartzen dira (Volksgestaren nazionalismoa versus kosmopolitismoa), A. Finkielkrauten mozolokeria “eskandalagarriak” (O. Kallscheuer-C. Leggewie) lasai-lasai errepikatuz. Finkielkraut fundamentalismo frantses baten proba baldin bada, R. G. COLLINGWOODek: “una vez aceptada la teoría racista de Herder, no hay manera de escapar a las leyes matrimoniales de los nazis”, ik. *Idea de la historia*, Mexiko 2004, 98, barruti honetan bederen itsukeria ingeles bat ere badagoela, demostratzen du.

45 Ib., 111.

46 ANTJUSTEGI, E., “Ernest Renan-en «Zer da nazioa?» testuaren inguruan”, in: *Bitarte* 13 (1997) 101-104, jarraian Renanen hitzaldiaren itzulpenarekin euskarara.

47 Ik. 101 eta hur. Kontzeptu (anglo-)frantsesean “nazioa eta nazionaltasunaren eskubideak kontzientzi gertakari batean sostengatzen dira. Abertzaletasun honen ustez, gizakiak batu ahal izateko erabili daitezkeen osagarri bakarrak gizakiaren eskubide naturalak, borondatezko hitzarmena, bapateko akordioa eta askatasunean finkatutako baimena dira”. Aldiz, “abertzaletasun kulturala” (ez da esaten erromantikoa) batez ere Alemanian izan da garrantzizkoa; sustatzaileen artean Herder eta Fichte nabarmentzen dira (biak batera berriz ere). Nazioaren

rako dagoela ez da guztiz ahazten, eta kontzeptu berari buruz bi autore ehun urteren aldearekin kontrajarri gabe (Herder-Renan), hemen aurkariak Mommsen eta Renan garaikideak dira. Gero, tamalez, autoreak ez du lortu topikoa bera finkatu zuen zuri-belzkeriatik libratzea: Mommsen ez da Mommsen, patriota aleman diskutigarria nahi bada, baina beti kritikoa sozialki, iraultzailea gaztetan (1848ko “martxoko iraultzan”, Bakunin eta Wagnerrekin, Saxonian; Marx eta Engels Kolonian aritu dira aldi berean), horregatik katedratik botea, kartzelara kondenatua, emigratu izan beharra; abertzale alemana bai, baina antirrazista aktiboa, antisemiten zigorra⁴⁸, liberal progresista beti⁴⁹. Antxustegiren Mommsenek “Altsazia eta Lorrenaren germaniar jabetasuna aldarrikatuko du, bere argumentazioa garatzeko kontsiderazio etniko eta linguistikoak erabiliz. Mommsen-en ustez, germaniar hizkuntza, zibilizazio eta tradizio historikoa daukaten herrialdeek, bertako biztanleen borondate iragankorra edozein izanik ere, alemaniar nazionaltasunean bildu beharra zeukaten. Argumentazio honek nazioa herriarekin nahasten du, eta herria arrazarekin, errealitate nazionalari euskarri biologikoa emanez”⁵⁰. Karikatura bat, literatura honetan usadioko “alemanaren” ordezkari fidela (Hitler iraganera atzeproiektatuz bakarrik justifika litekeena). Aldiz, Renanek nazioa eratzeko faktore objektiboen “salaketa bikaina” egin du (Blas Guerrero: “magistral denuncia”), ikuspegi alemanaren antiliberalismoa gaitzetsi du, etab. Renan liberal, razional, demokrata eredarria.

Honezkero problemaren erdian baikaude, aurreohartxo batzuk gero jarraituko duen guztirako: hasteko, abertzaletasun kulturalaren deskribapenak berak ez dirudi kutsaduratik garbi-garbia. “Abertzaletasun hau eskubide historikoa, herriari dagokion esentzian, horren iraupenean, birsortzeko daukan indarrean eta ugaltzeko ahalmenean oinarrituko da. Ezaugarri hauekin definitzen den nazioak, beraz, ez du kontuan hartuko «nazio» hau osatzen duten herrialdeek beraien artean daukaten elkartasunaren kontzientziarik ez izatea, ezta elkarrekin bizi nahi izateko desio erreala

kontzeptu hau ez dago ezin helburu politiko zehatzi begira, eta “izaera, hizkuntza, ohitura, eta arraza bezalako ezaugarrietan adieraziko litzateke”.

48 Ik. *Jewish Encyclopedia.com*, art. Mommsen: “(...) Mommsen belonged to the Liberal party and strongly opposed the anti-Semitic movement. In his pamphlet «Auch ein Wort über Unser Judentum» (1881), which was written in reply to Treitschke’s arguments in «Ein Wort über Unser Judentum», he warmly pleaded for tolerance and humanity, and argued that the Jewish element in the German empire is a wholesome one. He was among the first who signed the declaration of German notables (Nov. 12, 1880) in which Jewbaiting («Judenhetze») was designated a «national disgrace». (...) Mommsen was an active member of the Verein zur Abwehr des Antisemitismus [Antisemitismoaren arbuiko Elkartea] (founded 1891) until his death”.

49 Liberala termino ekibokoa da, eta Frantzia batik bat –eta Espainian!, eta XIX. mendeko Alemanian ere– besterik gabe ez du esan gura demokrata. Ik., Renani begira, CHAIX-RUY, J., *Renan*, Paris 1956, 319: “Le libéralisme n’implique pas nécessairement l’adhésion à la démocratie; il s’accommode fort bien de la monarchie constitutionnelle”. Eztabaidarik uzten ez duen konstatazio bat hasieratik egiteko: Renan liberal kontserbakoi antidemokrata arrazista izan da; Mommsen liberal demokrata progresista antirrazista.

50 Ib., 102-103.

ez adieraztea ere”⁵¹. Alegia, alemana izatea berdin abertzale izatea, eta abertzaletasun aleman kulturala berdin pangermanismo politikoa! Noiz, non, nork ikusi da holakorik, edo pentsatu du holakorik?⁵² Esaterako, nork eduki du inoiz Gilen Tell heroi “antialemana” alemantzat? ... Zer nazio alemanez mintzo gara abertzaletasun alemana

51 Ib., 102.

52 Nazioaren kontzeptu alemana definitzen den bezala definitzen bada (hizkuntzan, arrazan, etab., oinarritua), pangermanismoak ondorio logiko ezinbestekoa dirudi; alderantziz, Alemaniako historia modernoan pangermanismoa de facto –autore eta mugimendu marjinalen batzuk lagata– politikoki eta sozialki fenomeno ezdeus bat izan baldin bada, berdin logikoki ondorioztatu beharko litzateke, definizio hark seguruenik gaizki egon behar duela. Maiz pentsaera hori Fichteri erantzukitu ohi zaio (“qu’on signale d’ordinaire comme le philosophe nationaliste par excellence”: Guinchard). Izan ere, Nazio Alemanari Hitzaldietako lehenengoan, bera Prusian dagoen arren (1808), hizkuntza alemaneko denei zuzentzen zaie Napoleonen aurkako bere mezu abertzale sutsuarekin. Irakurleak Bederatzigarren Hitzaldiraino jarraitzeko egonaria badu, ordea, 1) hark aleman guztientzako Estatu bakarra espreski gaitzesten duela irakurriko du (Estatu alemanen aniztasuna askatasunaren berme da; Fichte bera, idazten ari zen momentuan, ateismoaren salaketagatik Jenatik “destratua”, Berlingo erbestean “errefuxiatua” bizi zen). Labor: Fichte nazionalista da noski, h. d., abertzalea eta askatasunaren aldekoa, inbasorearen etsaia. Baina, 1) haren nazionalismoa Iraultzaren “nazionalismoa” da. 2) Fichteri arrazismoa eta pangermanismoa suposatzeke beste kausa bat, beharbada gaur gureak bai, baina Fichterenak ez ziren kategoriekin hura uler, hobe gaitzultzean datza; erabat ignoratuz, a) haren hizkuntzaren filosofia guztia, hizkuntza alemanaren balorazioa bereziki, eta harentzat zer esan gura duen zehazki alemanak “herri jatorrizkoa” izateak (“Urvolk?”); ezjakinez, halaber, b) hark zer ulertzen duen mehakiz “deutsch” berbarekin – jende jatorri herritarra, sanoa, Alemaniako alemana izan ala Frantziako “alemana” (= herritar xume jatorra). (“Pour Fichte *deutsch*, qui désigne ce qui est clair, logique, sain, est une qualité qui peut quasiment se séparer de son support naturel, l’Allemand de souche”, cfr. GUINCHARD, J.-J., loc. cit., 30. “Le mot *allemand* prend donc une signification entièrement cosmopolite”: GUEROULT, M., *Études sur Fichte*, Paris 1974, 241.). H. d., herri frantses txit zibilizatu zibilizatuegiak Iraultza, abiatu bai, eta lardaskatu egin badu gero, Fichtek esperantza du *deutsch*-jendeak, primitiboagoak, hots, herri sotilago eta herri gisa jatorragoak, politikierietan konprometitu gabekoak, herri landu eta ilustratu frantsesak hasi eta bukatzeke lagatako Iraultza bururaino berak eramango duela, iraultza erlijioso ere bururaino ez Inperatoreak-edo, baizik herri xumeak eraman zuen modu berean. (“(Fichte) souhaite que l’Allemagne remplace la France dans la réalisation de la liberté universelle... , cette marche vers le grand idéal de fraternité humaine”. – “La seule vraie Allemanité ou nationalité qu’il reconnaisse finalement, c’est celle des hommes libres”: GUEROULT, M., loc. cit., 244-245; ik. 263. Aintzat ez hartuz, orobat, c) Fichteren testuetan, eta haren garaian oro har, Europan oraindik historiko-kulturalki pentsatzen baitzen Europa eta ez arrazialki (arrazaren kontzeptua herri kolonialen gizatasun gutxiagoarentzat erreserbatutik), nazio germaniartzat edo jatorri germaniarrekotzat jotzen direla nazio erromatar edo latindar modernoak ere, hots, Karlomagoren inperio frankoaz gerozko mendebaleko herri kristauak oro, guztiok nazio moderno bezainbatean inbasio germaniarretatik eta bertoko herria eta konkistatzaile germaniarrak elkarganatzetik hozituak irizten direlako: mendebal erromatarraren ondoren, mendebal germaniar kristaua dator, hori da dena (Antzinatea, Modernia: ez dago besterik). Fichteren arrazismoa eta germanismoa, egiaz, arrazialak ez diren eta adiera arrazialik ez duten haren kontzeptuak kontzeptu eta aurreiritzi arrazistekin irakurtzen dutenengan bakarrik dautza. Hirugarrenik: nola Fichte gure artean inork irakurtzen ez duen, erraza da sekula irakurri ez dutenek inoiz irakurriko ez dutenei edozein memelokeria saltzea haren gainean. Horrela, aipu bakandu egiaz xokagarri batzuekin, garaiko eta testuinguruko zentzua gabe, oso erraza da Fichte nazionalista eta arrazista bezala agerraraztea, horixe baita eskrupulu gutxiarekin askok egiten duen faltsifikazioa (seguruenik “ikerketak”) askok ez duelako batek esandakoa hurrengoak errepikatu baino egikaritzen). Ik. BALIBAR, E., “Fichte et la frontière intérieure. A propos des Discours à la nation allemande”, in: *Cahiers de Fontenay* 58/59 (1990) 57-81.

aipatzen dugunean? “Dès qu’on tente une comparaison entre la France et l’Allemagne pour une période antérieure à 1870, n’oublie-t-on pas régulièrement qu’il n’y avait pas à l’époque d’Allemagne au sens français d’État central?” salatzen zuen M. Espagnek⁵³. Gogora ditzagun datu batzuk, Alemaniako historiak zerikusi gutxi baitauka Frantziako edo Espainiakoarekin: politikoki Mommsen daniarra zen (jaiotzaz); Herder, errusiarra; Arndt, suediarra, etc. H. d., Mozart ez da alemana, ezta?, austriarra baizik. Hori ezaguna egiten zaigu, jakina (XXI. mendeko gure kategoria mentalekin). Baina berdin-berdin: Goethe ez zen alemana, frankfurtarra baizik, eta Berlinen eta Vienan atzerritarra zen; Herder –heriotzara arte Goetheren adiskide jarraikia Finkielkrauten zozokeriak gorabehera– aleman baltikoarra zen eta antiprusiar sutsua izan da beti; Schiller exiliatu politiko bezala bizi zen Weimarren, bera Württembergeko hiritarra zelako eta iheslaria sorterritik... 1871tik aurrera gauzak bestela izango dira –justu garai horretaz interesatuko gara izkribu honetan–, baina ordura arteko abertzaletasun edo nazionalismo alemanaz *en bloc* hitz egiteak, nazionalismo mediterraniarraz edo nazionalismo latinoaz (Portugal, Espainia, Frantzia, Italia, Albania, Grezia...) mintzatzeari bezalatsu ematen du. Nazionalismo frantsesa aipatzeak adiera zehatza du: Estatu frantsesari erreferitzen zaio. Alemania, ordea, Iraultza frantsesaren egunetan, eta gero ere, hainbat erresuma eta eskualde burujabe elkarren etsaitan banatua dago; eta dudarik gabe egon badauden abertzaletasun alemana eta nazio alemana beste errealitate molde batzuei erreferitu beharko zaizkie, Frantziaren kasuaren aldean. 1805ean Napoleon Austriarekin gerran sartu denean, ez du Alemania inbaditu egin (Parisetik Vienara sartzeko); aitzitik, hegoalde aleman osoa (Baden, Hessen, Württemberg, Bavaria) aliatua izan du Austria alemanaren aurka, eta haren armadan 40.000 soldadu aleman abertzalek aleman austriar abertzaleen aurka gudukatu du. 1806an Napoleonek Prusiari eraso dihonean –bigarren Estatu aleman nagusia–, lurralde alemanetako lautik hiru, txit abertzale, Napoleonekin batera Prusia txit abertzalearen aurka joan da. Ereti honetan Napoleonek eta Goethek elkar ikusi dute eta batzuk besteari miresmena eta begirunea erakutsi –jeneralak *Werther* irakurria zuen–, hain zuzen Inperatore frantsesaren Jenako garaipena Prusia alemanaren gainean ospatzeko festan⁵⁴. (Goethe, Hegel bezala, Napoleonen miresle handia zen; baina ez dira salbuespentzat hartu behar, Alemaniako parte handiena, lurrez nahiz biztanlez, eta Gorte txiki ia guztiak ere halaxe izan baitira). 1812an Errusiaren aurka Alemaniatik partitu den Grande Armée “frantseseko” lauhun mila soldaduetatik heren bat eta gehiago alemana zen⁵⁵. Napoleon jausarazi eta gero Vienako Kongresuak, gerra galtzaile bezala, Frantziako erresumarekin batera hainbat estatutxo aleman eta bereziki Saxoniako erresuma alemana zigortu du... Zer

53 ESPAGNE, M., *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris 1999, 46.

54 Goetheren “nazionalismo kulturalaz” eta unibertsalismoaz, ik. AZURMENDI, J., “Goethe: literatura nazional unibertsala”, in: *Jakin* 111 (1999) 63-99.

55 BRAUBACH, M., *Von der französischen Revolution bis zum Wiener Kongress*, in: GEBHARDT: *Handbuch der deutschen Geschichte*, bol. XIV, München 1974. STREISAND, J., *Deutschland 1789-1815*, Berlin 1961.

adierazi nahi izaten da zehazki –garai honetako– abertzaletasun edo nazionalismo alemanarekin? Edo garai honetako “nazioaren kontzeptu alemana”rekin?

“Nazio kontzeptuaren” autu topikoaz ere ohar bat aurrera baino lehen, behin eta berriro topatuko baitugu. Ohikoa bilakatua dago nazio(nalismo) etnikoaz versus zibikoaz munduko naturalena mintzatzea (zer inbentu linguistiko da “nazio etniko” sintagma?); alegia nazioaren kontzeptu alemana versus frantsesa⁵⁶. Batzuetan termino dotore batek ardi zuriak eta beltzak berenez partitzen ditu, eta haren jabe izateak (geu zurien artalde atseginean kokatzen gaituela aparte) gehiago pentsatetik dispentsatzen du. Horregatixe, besteak baino lehen geu engainatzen gaitu. Horrelako zerbait begitantzen du gertatzen zaiola kontzeptu horien erabilztaile askori, analisi korapilotsuek eman ezin duten segurtasuna berba horien magian aurkitzen baitu, antza. Jazo bailiteke, segurua uste den terminologia horrek, uste denaren alderantzizkoa esan gura izatea; edo ematen zaionaren balio kontrarioa ukaitea; edo, gutxienez, uniboko garbia uste zena ekiboko narrasa agertzea haren gainean apur bat pentsatzen duzun orduko. Esaterako, nazio(nalismo) zibikoa denaz bezainbatean, hitz polit hori seguruena piperrik balio ez duen kontzeptua da⁵⁷, baina gustura esaten da. Begira haren etorkiaz eta haren jatorrizko balio eta esanahi jatorraz Todorevek kontatzen duen esplikazioa, justu J. Sudupek –eta beste hamaikak– ematen dionaren ifrentzua

56 Dikotomia honen pare balioberdin pila bat dago: nazio(nalismo) kultural/politiko, objektibo/subjektiboa, nahizko/organikoa, liberal/antiliberala (totalitario, primordialista...), bestelako adjektiboak lagata: irrazional, sentimental, etab.

57 Bereizketa dikotomikoen sistema –nazio(nalismo) kulturala versus nazio(nalismo) politikoa, etc.– usu erabiltzen den eta batzuetan baliagarria, batez ere pedagogia sinplekoa, izan litekeen baliabidea bada ere, maizagotan izaten da tranpa bat; ik. DIECKHOFF, A., “La déconstruction d’une illusion. L’introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel”, in: *L’Année sociologique* 46/1 (1996) 43-55. Batzuei hainbeste gustatzen zaien nazio zibikoaz bezainbatean, ik. YACK, B., “Reconciling Liberalism and Nationalism”, in: *Political Theory* 23/1 (1995) 195-196: dikotomia hori ez dela demokrazia mendebaldarren autojustifikaziorako trepeta baizik, euren gaurko existentzia bera (Estatuak mugen murruetan hesten eta babesten direla) erroitik kontrarioa delako liberalismo ilustratu irekiarekin. “The civic/ethnic dichotomy parallels a series of other contrasts that should set off alarm bells: not only Western/Eastern, but rational/emotive, voluntary/inherited, good/bad, *ours/theirs!* Designed to protect us from the dangers of ethnocentric politics, the civic/ethnic distinction itself reflects a considerable dose of ethnocentrism, as if the political identities *French* and *American* were not also culturally inherited artifacts, no matter how much they develop and change as they pass from generation to generation”. ID., “The myth of the civic nation”, in: BEINER, R. (arg.), *Theorizing nationalism*, New York 1999, 103-118. Interesgarria, autokritikoa delako, BRUBAKER, R., “The manichean myth: rethinking the distinction between «civic» and «ethnic»”, in: KRIESI, H. (arg.), *Nation and national identity*, Zurich 1999, 55-71. DELANNOI, G., “La teoría de la nación y sus ambivalencias”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P. A., *Teorías del nacionalismo*,artzelona 1993, 15: “Esta ambivalencia [etniko/zibiko] es con frecuencia reducida a una oposición esquemática entre la concepción francesa (suelo, ciudadanía) y la concepción alemana (sangre y cultura). Estas dos concepciones, la nación como voluntad y la nación como herencia, son ambas tradicionales. Sólo los combates ideológicos los han presentado como incompatibles (...). Los nacionalismos de finales del siglo XIX caricaturizan estas oposiciones, que se convierten en estandartes en las guerras franco-alemanas”. Karikatúra horiekin oraindik serio-serio jarraitzen dutenak ez dira gutxi, geure artean ere, berak gerra franko-alemanetako soldaduak izan gabe.

duzu-eta. Gizaberea taldean bizitzeko animalia da – “baltsan eta lagunekin bizitzeko”, zioen Arbelbide Etxeberri⁵⁸. Batzuk baltsa edo saldo etnikoak, bestetzuk baltsa politikoak. Denok gara hizkuntz komunitate bateko hiztunak, lurralde bateko jendekarikoak, oroipen amankomun batzuetako partaideak, ohitura batzuetako erkideak: hots, kultura batekoak, antropologoek “etnia” esaten duten batekoak. Bestetik, denok gara gure harremanen munduan eskubideak aitortzen eta eginbideak ezartzen dizkigun saldoen bateko kideak, hots, erakunde politikoetakoak, norki juridikoak. Alde batean kultura (etnia), bestean Estatu (politika), bi alor beregaineko; eta gu bietan bazkide, jeneralean intentsitate diferentearekin batean eta bestean. “Nazio” moderno esaten dena, edo Nazio-Estatua, zerki kulturala eta politikoa da ber denboran⁵⁹. Arabera, Nazio horren nazioalismoa bi motatakoa izan liteke, hala berezi omen zuen A. Artaudek (eta Todorovek bereizketa hori guztiz egokitzat jotzen du), arauz eta Nazioaren alderdi biotako zeinetan egon asentatua: “Il y a –saldia Artaudena da– le nationalisme culturel où s’affirme la qualité spécifique d’une nation et des oeuvres de cette nation et qui les distingue; et il y a le nationalisme qu’on peut appeler civique et qui, dans sa forme égoïste, se résout en chauvinisme et se traduit par des luttes douanières et des guerres économiques quand ce n’est pas la guerre totale”⁶⁰. Ikusten dugunez, nazio(nalismo) zibikoaren balorazioa ez da oso loriatsua hor. Eta darrai Todorovek bere aldetik: “Les nationalismes qui se fondent sur chacun de ces aspects de la nation sont non seulement différents mais, à certains égards au moins, opposés. Le nationalisme culturel, c’est-à-dire l’attachement à sa culture, est une voie qui conduit vers l’universel – en approfondissant la spécificité du particulier dans lequel on vit. Le nationalisme civique, tel que l’évoque Artaud, est un choix préférentiel pour son pays contre les autres pays – un choix, donc, antiuniversaliste”⁶¹. Egiaz, Sudupek nazio kulturazko edo etnikoa deritzonak eragin ditu zalantza gabe matxinada eta kru-delkeriak (askapen bila batik bat mendean zeukan Estatuaren aurka), baina historian behin eta berriro gerrak eta txikizioak sortu dituen eta sortzen dituen, etxean ezin kabitu eta kontinenteak inbaditu, kolonietako herriak hankaperatu eta triskatu, “arraza behereak” esklabotu eta ustiatu, Mundu Gerrak piztu eta bonba atomikoaz armatu dena, eguna joan eguna etorri milioika haur goseak hiltzen ari dituen, ez dirudi gure nazio etnikoaren eta ez Artauden Nazio kulturalaren nazionalismoa denik, Nazio

58 ARBELBIDE, J. P., *Erlisioea*, Euskaltzaindia, Bilbo 2004 [orij., 1890], 17. “Elgarrekin bizitzerat gakhazkete, bai gure baitarik dugun pendura eta jite sortzeko batek, bai asko gauzetan ikhusten dugun elgarren laguntzaren beharrak”.

59 Batetik entitate kulturalak (etnia edo “nazio”, tribu, familia) eta bestetik politikoak (Inperio, erresuma, Estatu Hiri, Jaurgo feudalak) beti egon dira, bakoitza bere aldetik ibilki. Entitate bat biak tenore berean dena –“Nazioa”, dio Todorovek frantsesez– fenomeno moderno da, Estatu modernoarekin hasten da. TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 199.

60 ARTAUD, A., *Messages révolutionnaires (textes mexicains)*, Paris 1979 [orij., 1936, exilioan idatzia].

61 TODOROV, T., loc. cit., 199-200. Ohartaraz dezadan Todorov ez dela nazio eta nazionalismoen dikotomia honetan gelditzen, bereizketa gehiago egiten jarraitzen du.

zibiko, eguneroko plebiszituaren euskarri hartzen omen duenarena baizik! Nazio zibikoak izen polita eta izan itsusia dauka. Nazio etnikoaren ajea da etniak txikiak izaten direla eta horrekin inperio handiak eraikitzerik ez dagoela. Nazioa entitate kultural gisa interpretatu duenaren adibide eredu gisa, Todorovek Montesquieu aipatzen du – Ilustrazio frantsesa da, ezta? (“a cherché à interpréter la nation en tant qu’entité culturelle”): nazioa eta bere “espiritua” hizkuntzan, legetan, erlijioan, ohituretan sustraitua hautematen du, horrela espiritu partikularretik (espiritu) unibertsalera jaikitzeko. “L’acception civique, ou encore politique, du mot est toute différente”: “Nazio zibikoa” gizatasun unibertsaletik aparte jarri eta bere baitan hestean da⁶²; eta berak ezarri eskubide eta eginbideen subjektutzat “hiritarra” soilik aitortzen du, bere-berea soilik duen jendea, manupekoa, gizon-emakume unibertsala barik. Hala “Nazio zibikoak” aintzat hartzen duena hiritarra da, inola ere ez da gizaki unibertsala, gizaki abstraktua eta berak moldatua baizik⁶³. Hori horrela, hortaz, nazio etniko edo kulturalaren kontzeptua ezbaikoa baldin bada, kontzeptu zibikoak apenas dirudi gutxiago problematsua – hitzak zerbait konkretu pentsatzen badu behintzat... Ez ote da hobe kontzeptuok baztertzea? Eta darraigun.

2004an E. Antxustegik Renanen *Zer da nazioa?* konferentzia euskaraturik liburu gisa argitaratu du sarrera luze batekin, biziki landua –bere modura–; collage estrainio bat irakurlearentzat, oso zaila gertatuko baitzaio konklusio argiren batera iristea⁶⁴. Zuzenketak nabaritzen dira: Mommsen jada ez da aurkezten arrazista bezala, etab. (Beste zuzenketatxoren batzuk ez ziren gaizki etorriko)⁶⁵. Sarrera hau Renanen konferentziatik nazioaren kontzeptu boluntarista, subjektibo, zibikoa, à la Joxe Lasa edo Jon Sudupe, ateratzen dutenen kritikarik suntsigarriena da hainbat zatitan. Eta, hala ere, substantzialak zutik dirauela ematen du, bi nazio kontzeptu edo eredu eskemak⁶⁶. Egia da hemen aurretik alertatzen dela Renanen ohiko irakurketa boluntaristaren engainagarriaz: “Bere ideiez egin daitekeen interpretazio zehatzegia [?] aurreikusiz, Renanek berak ezarri zituen mugak”⁶⁷; “interpretazio borobilegia ez izateko”⁶⁸. Konferentzia bere testuinguru historiko eta politikoan, are Renanen psikologiko nazionalista, kokatzen da: “Hitzaldi horretan agertzen den diskurtsoaren arazoia hau da: Alemaniak –argudio etnografiko, linguistiko edo historikoen laguntzaz legitimatuz–

62 Ib., 201-203, nazio kontzeptuaren barruan bereizketa gehiago.

63 Ik. “Homme ou citoyen” eztabaida, 204 eta hurr.

64 RENAN, E., *Zer da nazioa?* Sarrera eta itzulpena E. Antxustegi Igartua, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo 2004.

65 Hala Renanen ama “gaskoi jatorrikoa” da (7 or.), Tréguierreko eskola, apezek kudeatua, “apaiztegia” da, etab.

66 Ib., 69.

67 Ib., 71. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, “Estudio preliminar”, in: RENAN, E., *¿Qué es una nación?? Cartas a Strauss*, Madril 1987, 71: “En la misma conferencia se acumulan una serie de cautelas... contra una interpretación demasiado rotunda de su tesis voluntarista”.

68 Ib., 80.

frantziar lurraldearen zati bat anexionatzeko zeukan pretentsioa eragozteko justifikazioak biltzea. Aldeko arrazoien artean, Alsazia eta Lorrenako biztanleek Frantziaren barne jarraitzeko borondatea adierazten zutela”⁶⁹. Egia, orobat, Renanen tesizat aipatu ohi denaren balioa erlatibatzeko abisu hermeneutikoa beren-berengiz ematen zaigula: “Lan hau [nazioari buruzko konferentzia] interpretatzeko giltza, Alemaniaren aurka umiliatutako frantziar patriotismoaren adierazpenean ikusi beharra dago, edo, hobeto esanda, porrot horren ondorioz jasandako lurraldearen anputazioan”⁷⁰. Gero, hala ere, ez da ikusten nazioaren teoria frantsesa eta alemana omen direlako horiek zertan edo nola dauden baldintzapean zirkunstantzial hark baldintzatuak. Hau da, atarian teorizazio biek ala biek gerrako zirkunstantziei eta interesei zor omen dietena nabarmentzen da⁷¹, baina testuan barrena bi tesi oposatuek zirkunstantzia horietatik zeharo menpegabeak dirudite behin eta berriro, balio teoriko independente osokoak edozein zirkunstantzian. Baina zeintzuk dira doiki bi tesiak? Alemana garbi dago. Renanenaz bezainbatean, oso zaila izango duzu aklatzea. Plebisituaren formula erakargarriak inor errazegi limurtu ez dezan, pentsalari hori elitista zela, ez demokrata, eta herri landugabearen nahiak eta bozketa herritarrak ez zituela batere laket jakinarazten zaigu⁷². Arazo publikoak, eta Alsazia-Lorrenakoa halakoa da, ez dago herri inkultuaren eskuetan uzterik. “Kultura esentziaz aristokratikoa da, eta kultur baloreen hedapena, aukerako gutxiengoaren zentzutasun hobea lantzerantz eramaten gaituen neurrian, arrisku demokratikoaren balazta bihurtzen da. Herriak ez du ume baten moduko tratua behar, emakume baten modukoa baizik –dio Renanek–, oso ondo ulertzen baitu hierarkia naturalen beharra bizitza sozialaren funtzionamendua egokia izan dadin”⁷³. Beraz, aitorensemeen arteko plebisituaren bat? Aristokrazian ere ez bide du asko sinesten, ordea, bera, aristokratikoa bai, baina intelektual argitua baita. “Halako prestakuntza aristokratikoa zuen gizaki horrek zalantza handiak zituen nobleziak, bizitza politiko frantsesean, izan beharreko lekuaz, askatasunaren defentsan izandako hutsegitea eta Hirugarren Estatuak adierazitako aspirazioen aurrean noblezia frantsesak hartutako jarrera penagarria sarritan ekartzen baitzuen gogora. Baina,

69 Ib., 71-72. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, 34: “La razón del discurso es tratar de acumular justificaciones que impidan a Alemania, con el concurso de argumentos etnográficos, lingüísticos o históricos, legitimar la anexión de una parte del territorio francés. En la movilización de razones a su favor, topa Renán con la voluntad de los habitantes de Alsacia y Lorena a favor de la permanencia dentro de Francia”.

70 Ib., 72. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 37: “Insisto otra vez en la importancia de la clave interpretativa de esta obra, la fuerza de un patriotismo francés humillado por la derrota ante Alemania o, mejor dicho, por las amputaciones territoriales anejas a esa derrota”.

71 Ib., 50 eta hurr.

72 Ib., 48. Jende osteak “objektu pasiboak –eta gehienetan problematikoak– baino ez dira”.

73 Ib., 65. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 28-29: “La cultura, afirma, es por esencia aristocrática. La extensión de los valores culturales será un freno al riesgo democrático en cuanto contribuirá al reconocimiento del mejor juicio de las minorías escogidas. El pueblo, que no debe ser tratado como un niño sino como si fuera mujer –dice Renan–, podrá entender la necesidad de unas jerarquías naturales sin las que se hace imposible el buen funcionamiento de la vida social”.

aristokrazia defenditzen duenean, argi dago merituen eta inteligentziaren aristokrazi-az baino ez dela ari, eta gizartearen etorkizunean zientziari eta zientifikoei ematen dien mailaren parera ekartzen du⁷⁴. Demokrata ez, aristokraziaren aldeko ez, monar- kiko ala errepublikar den ere ezingo duzu asmatu⁷⁵, hemen ere originala aldrebes itzuli dizu eta: “Renanek monarkia liberala defenditu zuenean, frantziar izpiritu erre- publikarrari mugak jarri behar ez zizkion «monarkia konstituzionalaz» eta kontserba- doreaz ari zela ulertu behar dugu, izpiritu errepublikar horrek sendoa izan behar baitu monarkiaren iraupena eragozteko, baina errepublikaren ezarpena ziurtatzeko ahulegia berriz⁷⁶. Konferentzia emailearen posizio politikoaz zalantzaz bete bagaitu, bitxi samarra jazotzen zaigu beste hau ere: tesi alemana honezkero izendatuki inork ez du errepresentatzen, baina tesia bera hor dago, inorena ez eta bai aleman guztiena supo- satuki⁷⁷; kontzeptu frantsesa Renanek ordezkutzen du, baina Renanen nazio kontzep- tua ez da batere “frantsesa” (boluntarista)! Tesi alemana autorerik gabe gelditu bada, Renan bera azkenean ez dakigu tesirik gabe ez ote den gelditzen. Plebisziutuen es- akuneaz bezainbatean: “Renanek «nazio baten existentzia (barkatu metafora) egunero gauzatu behar den plebiszitua da» esan zuenean, gutxitan konturatzen gara «barkatu metafora» gaineratu zuela. Liberal-kontserbatzaile batentzat nazioa, Estatua edo bizi- tza publikoko edozein erakunde garrantzitsu, egunero berritzen den plebiszitu baten esku utzi behar dela esatea metafora ausartegia delako, hain zuzen ere⁷⁸. Beraz, ple- biszitua baztertu egiten dugu engainagarri legez. Baina, gainera, “Renan ez zen nazionalitateen printzipioaren defendatzaile, ezta geroago [?] proposatuko den auto-

74 Ib., 26. Alegia, ulertzeko, ik. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 20-21: “Es interesante subrayar cómo un hombre de conformación aristocrática como pocos, se permite en cambio expresar serias dudas acerca del lugar de la nobleza en la vida política francesa. A ella le ha faltado decisión en defensa de la libertad –hay que entender las libertades del Antiguo Régimen– y le ha sobrado impertinencia respecto a las aspiraciones del Tercer Estado. Es evidente que en su defensa de la aristocracia apunta Renan preferentemente a la justificación de una aristocracia del mérito y de la inteligencia, en directa conexión con el lugar que atribuye a la ciencia y a los científicos en el futuro de la sociedad”.

75 Ib., 45: “(...) berak monarkia errepublikazaleak [konstituzionalak ordeztz?] zituela eredutzat”

76 Ib., 26. Ulertzeko: BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 20: “El paso del tiempo le lleva a acentuar, sin embar- go, la defensa de una «monarquía constitucional» (...). Monarquía liberal, pues, pero «monarquía constitucio- nal» y conservadora a la que no debe poner obstáculos un espíritu republicano francés, lo bastante fuerte para impedir la duración de la monarquía, pero lo bastante débil para asegurar el establecimiento de la república”.

77 Une batez, alderdi frantsesaren buru Fustel de Coulangesek, eta alemanaren buru Mommsenek dirudite (ale- manek, “Mommsenen ahotik” –esaten da, 46 or.; haren esaldi bat ez da ematen– Alsazia-Lorrenaren “jatorriz- ko komunitate linguistiko-kulturala jotzen zuten anexioaren justifikaziotzat”). Biok hortxe desagertzen dira, alde batean (intelektual) alemanak edo Alemania *tout court* eta bestean Renan geratzeko. Ib., 48: “ikuspuntu horretan [kultur nazioarenean] oinarrizten baitzen Alemania Alsazia eta Lorrenaren anexioa legitimatzeko”.

78 Ib., 75. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 35: “Cuando hace de la nación un «plebiscito de todos los días», pocos lectores están en condiciones de apreciar la matización del autor al término plebiscito: «Discúlpe- seme la metáfora». Y por metáfora, y muy atrevida, hay que entender la afirmación de un liberal conservador de que la nación, el Estado o cualquier institución relevante de la vida pública, pueda ser cosa resultante de un plebiscito renovado día a día”.

determinaziorako eskubidearen aitzindari ere. Hori ez zen haren eginahalaren helburu. Nazioari buruzko gogoetak errealitate estatala legitimatzeko balio izan zuten ideologia zaharren porrotaz eraginda zeuden: eremu estatalak finkatzeko, erlijioa eta monarkia ez ziren ordurako irizpide egokiak. Horien faltan, nazioek baino ezin dituzte eman eredu bermatzaileak arazo hori bideratzeko”⁷⁹. Nola hori, nazionalitateen printzipiorik gabe, autodeterminaziorik ere gabe?, eta nola lotzen da hori eta konferentzia? Jarraituz, batzuetan kontzeptu frantses eta alemanaren artean ematen du oposizioa ez dagoela, edo ozta dagoela, Renanen aldetik bederen. “Renanen iritziz, nazioa borondate gisa eta nazioa batasun kultural gisa ez ziren aurkako ikuspuntuak, osagarriak baizik”⁸⁰. Beste batzuetan, alabaina, tesi alemana nola azaltzen den ikusita, oposizioak erabateko osoa izan beharra daukala dirudi, oinarriak berak arras kontrarioak izaki (Alemania eta Frantziaren artekoa bi filosofia eta mundu-ikuskeraren arteko gerra bailitzantsu). Esaterako, herriaz denaz bezainbatean: “XIX. mendeko aleman batentzat [hots, “izpiritu alemanarentzat”] herri kontzeptua zehaztapenez eta potentzialtasun mistikoez josirik zegoen”⁸¹. Aldiz, “garai horretako frantses batentzat herria soberaniaren euskarri abstraktu bat besterik ez zen, eta herri kontzeptua oso berezia zegoen nazio kontzeptutik”⁸². “Frantzian, Alemanian ez bezala, herria ez zen bere

79 Ib., 60. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 29-30: “Dudo que Renan pueda ser presentado en ningún momento y menos antes de esa fecha [kasu!, 1882 aurretik], como un defensor del principio de las nacionalidades o del próximo –pero no coincidente– derecho de auto-determinación (...). Nuestro autor parte de la constatación de la quiebra de las viejas ideologías legitimadoras de la realidad estatal. Ni la religión ni la monarquía pueden ser ya el criterio de referencia válido para la delimitación de los espacios estatales. En ausencia de aquéllas, solamente la nación puede garantizar pautas admisibles para resolver esta cuestión” – nazioa Estatu baina lehen da eta berak legítima lezake Estatu. Hori 1882 aurretik. Konferentzian, aldiz, arazoa ez baita Estatu legítimatzea, mugak erabakitzea baizik, hori ez naziotasunaren arabera, baizik mugaldetarren nahiaren arabera ebaztea zuzenetsiko da.

80 Ib., 70. Renan, dikotomiaren ordezkari gailenak, bat-batean dikotomiarekin ez dauka zerikusirik: “Renanen teoria, beraz, ez da politiko-borondatezkoa, ezta etniko-linguistikoa ere, komunitate bakoitzak bere iraganen, orainean eta geroan elementu haiekin [zeintzuekin] egiten duen konbinaketaren onarpenezkoa baizik” (47-48). Ib., 75: “Beraz, nazioa borondatearen bidez definitzen zuen teoria hori ez zen boluntarista (...). Renanen ustez, nazioa ez zen ezer «arimarik» eta iraganeko oroitzapenik gabe. Hortaz, esan daiteke nazioaren bere teoriar eredu kulturalaren esentzialismoa [!] berrezarri egiten dela, desioaren teoriarekin konbinatuz”.

81 Ib., 67. Dena dela, Antxustegi jauna ez da ideia hauen erruduna, horiek kopiatzearena baizik. “Para un alemán del siglo XIX –irakurtzen diozu R. Fernández Carvajal– el concepto de pueblo estaba colmado de contenidos concretos y de místicas potencialidades. En cambio, un francés no podía menos de ver en él, ante todo, el abstracto soporte de la soberanía popular”, etab., ik. FERNÁNDEZ-CARVAJAL, R., “Traducción y estudio preliminar”, in: RENAN, E., *¿Qué es una nación?*, Madrid 1983, LV. Antxustegiren patchworkean handik eta hemendik harturiko hainbat testu inkoherente bilbatzen da, hala zaila baituzu ideia garbi bat ateratzea.

82 Ib., 68. Testu aski ezustekoa hauxe, orri gutxi lehenago Michelet bezalako bat aipatu dela kontuan izanda (61 or.). Egiaz, ez Iraultza aurrean (Montesquieu, adibidez: herria berdín nazioa), ez Iraultza ostean (B. Constant: herri/nazio nahaski) dago Frantzian herri/nazio kontzeptuen bereizkuntza garbi onartua. XVIII nahiz XIX. mendeko hiztegi eta entziklopedia frantsesek (Larousse Handiak, adb.) herri eta nazio sinonimotzat ematen dituzte, biak inola bereizteko ñabardura fin eta dudagarriak bilatuz. Konferentzian bertan Renanek “cette chose sacrée qu’on appelle un peuple”, diotso, eta pasartean herria nazioaren sinonimo da (R:jr 53).

hartan irauten zuen ondarea, konpromiso gehiegirik gabe aukera politiko eta kultural guztietarako gai zen elementu espekulatiboa; aitzitik, Frantzian, herria demokrazia-rantz zihoan protagonista zen...⁸³. Ondorioz, nazioaz bezainbatean: “nazio-pentsamendu etnografikoa[rentzat, hots, pentsamendu alemanarentzat]... nazioak denboraren hasieratik existitzen ziren: izate eternoak ziren eta aldaezinezko esentziaren formen aldaketa gisa ulertzen zuten historia”⁸⁴. Hori horrela, oposizioa ezingo da erabat-erabatekoa ez izan: “Jarrera horren aurka Renanen erantzuna erabatekoa zen: nazioa produktu historikoa da, ez da beti existitu, batez ere oraina da, eta beraren geroa zalantzarri gertatzen da”⁸⁵. Lastima, Herder, Fichte, Hegelek, historikotasunaren maisuak Renantentzat, zer bai, eta nazioen historikotasuna justu ez ohartu izatea...⁸⁶ “Bukatzeko, eta nazioaren teoriari buruz, Renanek bere proposamenean, hitzaldian eta Straussi idatzitako bi eskutitzetan zehar agertzen den *ad hoc* (Alsazia eta Lorrena berreskuratzeko) egindako argumentazioaz gain, tesi boluntarista horrek interpretazio borobilegia ez izateko arreta handia jarri zuen: «nazio batek oraina eta geroa behar ditu», edo «edozein modutan, bere existentzia nazionala legitimatuko duen eskubidea izateko iragana behar du»⁸⁷. E. Antxustegiren sarrera luzea sintesi

J. Godechotek Iraultza aurreko terminologia aztertu du: “Quant au mot *nation* (...) il s’applique au peuple”, “le mot *nation* (...) il signifie peuple”, ik. “Nation, patrie, nationalisme et patriotisme en France au XVIII^e siècle”, in: *Annales historiques de la Révolution française* 43 (1971) 485, 486 eta 493. Dideroten *Encyclopédie* famatua nazio da “mot collectif dont on fait usage pour exprimer une quantité considérable de peuple qui habite une certaine étendue de pays”. Iraultzan, bildutako Asanbleak bere burua nola izendatu eztabaidatu duenean, Mirabeauk “représentants du peuple français” en Asanblea izendapena proposatu du 1789ko ekainaren 15an, eta 17an “Assemblée nationale” Sieyèsen mozioa, sinonimotzat, baina egokiagotzat, hobetsi da. Gaur bertan begira RAYNAUD, Ph.-RIALS, S., *Dictionnaire de philosophie politique*, Paris 1996, art. “Peuple”: “(...) surtout dans le vocabulaire moderne, le terme *peuple* (...) présente alors une teneur voisine de celle des vocables *nation* ou *État*”. In *Encyclopédie Philosophique Universelle. Les Notions Philosophiques*, Paris 1990, art. “Peuple” hitzokina hasten da: “Au sens ethnique il sert à désigner une communauté raciale et linguistique que a maintenu sa particularité existentielle et son esprit propre, malgré les bouleversements de l’Histoire”.

83 Ib., 69. Renan ez zela batere demokrata adierazten da hemen; eta lehentxeago Frantzian herriaren kontzeptua eta nazioaren kontzeptua oso bereizita zeudela esan den arren, orain Renanen nazioaren “kontzepzio aristokratikoa” bere herriaren kontzeptuak kondizionatua dagoela irakurtzen dugu.

84 Ib., 67.

85 Ib., 67.

86 Herri eta nazio kontzeptuen arazoaz tradizio frantses iraultzailean, ik. MÁIZ, R., *Nación y revolución: la teoría política de Emmanuel Sieyès*, Madril 2007, 105 eta jarraiko kapitulu guztia. Kontzeptu frantsesarekin oro har Iraultzaren ondoriozkoa ulertu behar dugula suposatzen bada, Antxustegik ñabardura izpirik gabe baiesten digunaren guztiz bestela, Máizek dio nazioaren “kontzeptu frantsesean” (1791ko testu konstituzional iraultzailean, adibidez) “se reitera una concepción de la Nación eterna, esencial, perenne, una «France éternelle» que engloba a las pasadas, presentes y futuras generaciones. Un «Corpus Morale et politicum» que cambia, asume nuevas formas, pero cuya esencia nunca muere” (112-113 orr.). Ik., orobat, 144 or. Dena den, Iraultzaldian bertan Máizek, nazioaren kontzeptu frantses bakarra suposatu gabe, Komite Konstituzionalaren, Condorceten, Sieyèsen, jakobinoen nazio kontzeptu diferenteak bereizten ditu.

87 Ib., 80. BLAS GUERRERO, A. de, loc. cit., 36: “No es solamente que la argumentación *ad hoc* (recuperación de Alsacia y Lorena) respire a lo largo de las veinte páginas de la conferencia y las dos cartas a Strauss. Es que

honekin hesten da: “Laburbilduz, *Zer da nazioa?* hitzaldia zuzenki interpretatu nahi bada, nazionalitatearen borondatezko teoria laburtzeko Renanek «un plébiscite de tous les jours» formula erabiltzen duenean, autoreak horri jarri zizkion muga guztiekin ulertu behar dugu. – Beraz, borondateari ezartzen dion printzipio zuzentzailea, eta hitzaldi hau ulertzeko nahitaezko irizpidea, Renanen pentsamendu politikoa kontuan hartzea da. Horren argipean bakarrik uler daiteke «eguneroko plebisziutaren» esanahia. Eta Renanen ikuskaritzapean Alsazian egin izan balitz hain plebisziutu problematikoa, litekeena da Estrasburgoko irakasleek bi boto emateko aukera izatea eta Mulhouseko meatzariek, berriz, bat besterik ez ematea”⁸⁸.

Azkenik, *Moroak gara behelaino artean?* baitan, J. Sarrionandia argi jabetu da Renanen “eguneroko plebisziutua”ren adiera, hots, testu horretako nazioa Estatu besterik ez dela: “Argigarria da Ernest Renan bretoiaren esatera, nazioa «eguneroko plebisziutua» dela zioen. Renanek, nazionalista frantsesa izanik ere, konprenitzen zuen Frantziako mugak ez zirela ez naturalak ez derrigorrezkoak. Nazioa ez zela halabehar geografiko, etniko, erlijioso edo linguistikoa, baizik ideia politiko bat, eta nazionalismoa ideia horretan parte hartzea zela, modu librean. Ez ziren probintziak gogoz kontra integratu behar inongo nazio[Estatu]tan”⁸⁹.

“Eguneroko plebisziutua”ren anbiguotasuna marro bezala nola erabil daitekeen ere ohartzen du Sarrionandiak, “ilungarritarako”, h. d., autodeterminazioarekin izena baietsi edukia ukatzeko egitea. Gogoratuko da nola, autodeterminazioaren printzipioa momentu batean aldeztu izan zuten Alderdi batzuk (EE, PSE), Euskal Herria Konstituzio Espainolaren eta Estatutuen onarpenarekin autodeterminatua zegoela jada edo bozketa bakoitzean autodeterminatzen zela esatera pasa ziren, autodeterminazioaren kontzeptua edozein bozketarenean diluituz⁹⁰.

Gaztelaniaz, Andrés de Blas Guerrero UNEDeko profesore donostiarrak Renanen *¿Qué es una nación? Cartas a Strauss*-en edizioa atariko azalpen batzuekin haren pentsamendu politikolari buruz atondu du. (De Blas Guerrero PSOEkoa da). Oro har, “entre el liberalismo conservador y el pensamiento reaccionario” kokatzen du Renan⁹¹. Nazio arazoa denaz bezainbatean: “Dicho en pocas palabras, dudo que

en la misma conferencia se acumulan una serie de cautelas, a las que ya he hecho referencia, contra una interpretación demasiado rotunda de su tesis voluntarista. Una nación necesita un presente y necesita un futuro. Pero necesita en cualquier caso de un pasado que legitime el derecho mismo a la existencia nacional”.

88 Ib., 80-81. Ik. FERNÁNDEZ-CARVAJAL, R., loc. cit., LXIV, hauek dira hemen sarrerako azken hitzak: “Si tan problemático plebiscito se hubiera llegado a celebrar en Alsacia bajo la inspección de Renan, es probable que hubiera dado dos votos a los profesores de Estrasburgo y tan sólo uno a los mineros de Mulhouse”.

89 SARRIONANDIA, J., *Moroak gara behelaino artean?*, Iruña 2010, 404.

90 Ib., 651, 1000. oin-oharra: “80ko hamarkadan, autodeterminazio eskubidea programa politikoetatik eraisten zuten alderdi politikoek erabili zuten, eguneroko plebisziutaren ideia abstraktua, autodeterminazio erabaki momentu eta gune konkretuak ahazteko. Eguneroko autodeterminazioaren ideia dotorea ez da egun bakarreko autodeterminazioa gaitzetsiz egiten, baizik autodeterminazio egunak eta guneak multiplikatuz”.

91 BLAS GUERRERO, A., loc. cit., 13.

Renan pueda ser presentado en ningún momento y menos antes de esa fecha [1882], como un defensor del principio de las nacionalidades o del próximo –pero no coincidente– derecho de autodeterminación”⁹². Ez dago nazio teoriaren baten aldarrikapen berri maisuzkorik; aitzitik, bai nazioaren kontzeptuan, bai nazionalitateen printzipioaren erabilgarritasunean, Renanen guztizko anbiguotasuna salatzen du de Blas Guerre-
rok⁹³. Nazioaren ikusmolde aleman eta frantsesaren topikoari ez dio jaramon gehiago egiten behin saihets-aitputxo bat egiteko soilik baino, eta kakotx artean ipiniz orduan. Konklusioa da Renanen konferentzia famatuko kontzeptu bereizketa, jirabuelta, eta argumentazio guztiak itxuraz errigortsuak, xede simple bakarraren zerbitzuarena beste zentzurik ez dutela: Frantziaren batasun haustezinaren defentsa patriotiko itsua, erre-
torika sasiakademiko distiratsuaren azpian kuku.

“Por debajo de una magistral denuncia de los límites de los factores objetivos en la configuración de una nación, más allá de la exposición de una «visión francesa» de la idea nacional con base en factores subjetivos, está la defensa de un *statu quo* territorial puesto en cuestión por Alemania a favor de la defensa de un nacionalismo cultural enfrentado a la peculiar configuración del nacionalismo de raíces liberales. El hilo de la brillante argumentación de Renan en este texto no es aportar razones que permitan a las nacionalidades crear un espacio político propio. Por el contrario, la razón del discurso es tratar de acumular justificaciones que impidan a Alemania, con el concurso de argumentos etnográficos, lingüísticos o históricos, legitimar la anexión de una parte del territorio francés.

En la movilización de razones a su favor, topa Renan con la voluntad de los habitantes de Alsacia y Lorena a favor de la permanencia dentro de Francia. Y resulta perfectamente comprensible que, en este contexto, la voluntad de las poblaciones afectadas alcance una significación definitiva. Planteamientos aristocráticos, dinásticos, históricos, étnicos o lingüísticos [beste batzuetan Renanek beti alegatu izan dituen arrazoiak hain zuzen], ceden plenamente, con rotundidad insisto que comprensible –pero no equiparable a la del resto de su obra–, cuando esa voluntad de las poblaciones, tan cargada de legitimidad democrática, puede resolver por sí sola la íntima tragedia de su patria.

La brillante exposición de Renan engaña manifiestamente acerca del calado del elemento voluntarista en su idea de nación. Cuando hace de la nación un «plebiscito de todos los días», pocos lectores –a medida que se alejan del espacio y del tiempo– están en condiciones de apreciar la matización del autor al término plebiscito: «Discúlpese-me la metáfora». Y por metáfora, y muy atrevida, hay que entender la afirmación de un

92 Ib., 29.

93 Ib., 32: “La defensa del derecho de las nacionalidades queda matizada pues, de entrada, por esta ambigua determinación acerca del elemento básico de la idea nacional. Si no queda del todo claro cuál es la nación a la que puede concederse el poder delimitador de los Estados, no son menores las dudas acerca de la universalidad de un principio favorable a una nación mal definida”. Eta ohartzen du: Renanentzat nazionalitateen printzipioa printzipio bat da, baina aplikaziorik ez (omen) du Europa modernoan (Frantzia, Alemania, Ingalaterra). Ikusiko dugunez, aplikaziorik ez du mundu kolonialean ere...

liberal conservador de que la nación, el Estado o cualquier institución relevante de la vida pública, pueda ser cosa resultante de un plebiscito renovado día a día”⁹⁴.

Bukatu baino lehen berriro errepikatzen du (gorago ere ikusia daukaguna): “Insisto otra vez en la importancia de la clave interpretativa de esta obra [“Zer da nazioa?” konferentzia], la fuerza de un patriotismo francés humillado por la derrota ante Alemania o, mejor dicho, por las amputaciones territoriales anejas a esa derrota”⁹⁵.

Javier Villanuevaren Hiztegi Kritikoan “Ernest Renan” artikulua daukagu. “Bretón de origen y con ascendencia vasca por línea materna” irakurtzen da artikulua- ren hasieran⁹⁶. Abantaila bat da, labur eta zehatz informatzen duela Renanen kritikei buruz. Bera, hala ere, eta testuak ez du erakusten zergatik, balorazio txit positibora makurtzen da: “Renan es el primero en formular con nitidez la distinción entre la escuela liberal francesa, heredera de la revolución, que defiende la libre adhesión de las naciones y el derecho de sus gentes en último término a constituirse o no como nación, y otras escuelas, como la del romanticismo alemán, que hacen a los seres humanos esclavos de la etnografía, la arqueología, la geografía, la lingüística, la religión, etc.”⁹⁷

Villanuevaren liburuaren hitzaurrean J. I. Lacastak, kritikatzko bat egiten dio Renani (eta, bide batez, Villanuevari): “En no pocas ocasiones, el «racismo geográfico», como en otras grandes cabezas de esta época (...) aflora más de lo conveniente en el programa de Renan. Ahí va un pasaje nada casual de un libro renaniano que fue longeva Biblia cívica para muchos intelectuales franceses, *La Reforma intelectual y moral*: «La similitud entre Inglaterra y el norte de Francia se me presenta cada día más clara. Nuestra ligereza viene del sur, y si Francia no hubiera arrastrado al Languedoc y a Provenza hacia su círculo de actividad, seríamos serios, activos, protestantes, parlamentarios. Nuestro fondo de raza es el mismo que el de las Islas Británicas». Esto es lo que Bourdieu califica de «efecto Montesquieu», la distinción geográfica Norte-Sur. Valga la caricatura, pero en este ideario que se inicia en el barroco, cuanto más se descende en el mapa, peor. Lo rubio y las virtudes morales que le acompañan se van oscureciendo conforme se acerca ese Mediterráneo que vuelve a los pueblos morenos y católicos. Excesivamente eróticos. Y vagos de natural. Esto ya estaba presente en el historiador Michelet y, vistos los andurriales por los que se mete nuestro mundo europeo de fines

94 Ib., 34-35.

95 Ib., 37.

96 VILLANUEVA, J., *Diccionario crítico de la autodeterminación*, Donostia 1991, 219. J. I. Lacasta Zabalkak ere hitzaurrean (13 or.) “cruce de bretón y vasca” deritzo Renani.

97 Ib., 228. Villanuevak, dirudienek, eboluzioaren posibilitatea hartzen du aintzat balorazio honetarako. “Tal vez se abusa –dio kritikoei begira– de un juicio de intención sobre los propósitos políticos de Renan, que sin duda están presentes, y se desconsidera a rajatabla la hipótesis de una cierta evolución de sus planteamientos entre 1870 y 1887 [sic! 1882 behar du]” (Ib.). Eboluzioa, posibilitatea baieztatzeaz gainera, egiaztatu egin beharko zukeen. Lan honetan, hortaz, arta eduki beharko dugu, eboluzio hori badagoen ala ez.

del siglo XX, no es como para tomárselo a risa. Ni eso, ni cierto *antisemitismo francés* de tanta solera como el alemán y no siempre de origen católico”⁹⁸. Arrazismo geografikoa ez da Renanen arrazismo tipo bakarra, ezta inportanteena ere. Dena den, hemen –gure gaiagatik– gehiago arrazismo linguistikoari begiratuko diogu, hori baita Renanen pertsonalena. Baina aurretik esanda uzteko, Renan baitan arrazismo geografikoa, linguistiko eta kulturala, eta biologikoa, denak aurkitzen dira nahas-mahas (“une sorte d’essentialisme biologique”)⁹⁹.

J. R. Recalderi Renan Ortegarekin erlazioan eta Falangearen eta faxismo espainolaren inspiratzaile bezala interesatzen zaio. Ortega (Unamunorekin), Renanzalea, Falangearen fundatzaileen maisua da, eta Ortegaren bitartez Renan ere bai (omen). “José Antonio, Ramiro Ledesma, Giménez Caballero y otros muchos falangistas se declaran alumnos suyos [Ortegarenak]. Obras como *España invertebrada* y *La rebelión de las masas* proporcionan el cuadro básico de los conceptos orteguianos recogidos por el fascismo español. Entre tales conceptos probablemente es el de «nación como unidad de destino», que a su vez Ortega debía a Renan, el que más expresamente caracteriza la relación entre Ortega y Falange. Pero probablemente es más consistente el nexo entre uno y otra a través de las ideas orteguianas¹⁰⁰ de exaltación de las minorías, de la función de la aristocracia, del concepto histórico de generación o de la imagen de la decadencia española. Tradicionalismo, pensamiento liberal de Unamuno y Ortega y fascismo confluyen, como antecedentes ideológicos, en el pacto reaccionario que se forma en España en la crisis de los años treinta y que lleva a agrupar las fuerzas del monarquismo conservador, del tradicionalismo político, de sectores de corte fascista de Acción Popular y del falangismo”¹⁰¹. (Euskaldunoi gure maisu liberaltzat Renan, Ortega eta konpainia bezalakoak proposatzen dizkigutenean Ilustrazioa eta liberalismoa nolakoxea ote den itaundu beharko litzateke).

G. Jáuregui hasieretako ETArekin nazio kontzeptua eredu alemanaren eta frantzesaren artean keko-meko ikusi uste du. Batetik alemana, objektibista tradizionala litzateke (“en el momento en que se comience a plantear el fundamento de la propia identidad nacional, inmediatamente harán acto de presencia los factores objetivos y estáticos [!], propios del nacionalismo tradicionalista”¹⁰². Ordea, “de otra parte, cabe destacar que la visión voluntarista y dinámica que ofrece ETA tiene un sentido cla-

98 In: VILLANUEVA, J., loc. cit., 13-14 (Hitzaurrea).

99 SAND, S., *De la nation et du «peuple juif» chez Renan*, París 2009, 15.

100 Ideia ortegatarrak omen diren horiek ere funtsean Renanenak direla ikusiko dugu.

101 RECALDE, J. R., *La construcción de las naciones*, Madrid 1982, 111. “El pensamiento de José Antonio adquiere su máxima vaguedad cuando trata de concretar qué es lo que pueda ser la «unidad de destino», definitoria de la nación. La línea ideológica es clara, pues va de Renan a él, pasando por Ortega” (114).

102 JÁUREGUI, G., *Ideología y estrategia política de ETA. Análisis de su evolución entre 1959 y 1968*, Madril 1981, 152. Jarraian faktore objektibo nagusitzat arraza edukitzetik hori hizkuntzan seinaltzera iragaitza aipatzen da, nazio kontzeptuan aldaketa substantzialik nabaritu ezinda ordea, a priori jarrita dagoelako erabaki metodologikoa, nazioaren kontuari dikotomia itzuriezinarekin betaurrekoekin begiratu beharra dagoela beti.

ramente espiritualista, esencialista [!], adquiriendo caracteres de sublimación mística, estableciéndose así una conexión directa con el voluntarismo de Renán. Conceptos como «alma vasca», «alma de los hechos», «virtud patriótica», etc., afloran de modo constante en esta primera época. – Hay, pues, un evidente influjo de este nacionalismo renaniano. La Nación de Renán, «un alma, un principio espiritual. Dos cosas que, en verdad, tan sólo hacen una, constituye esta alma, este principio espiritual», se halla presente en ETA, para quien el patriotismo es el «amor eficaz del alma nacional»¹⁰³.

J. Juaristirentzat, topiko zaharra jarraituz, “Renan encarna el patriotismo francés republicano, el nacionalismo cívico contrapuesto a toda forma de etnicismo, basado únicamente [!] en la voluntad de los individuos [!]”¹⁰⁴. Nazio arazoaz hori. Juaristiri gehien interesatzen zaiona, halaz guztiz, haren antisemitismoa da. “Pero este Renan que define la nación como «plebiscito cotidiano», que defiende el derecho a ser franceses de los alsacianos de lengua alemana, es también el académico que da respetabilidad científica al concepto de raza aria (y al de raza semítica)”¹⁰⁵. “Arraza linguistikoaren” kritika egiten du (zuzena), ageri-agerian utziz berak Renan irakurri ez duena (antza M. Olenderren lanaz aprobetxatzen da).

I. Alvarez Dorronsorok, azkenik –esaustiboak ezin izan gaitezke– “Dos principios de legitimidad: Renan y Herder” titulatzen du atal bat bere liburuan¹⁰⁶. Baina gero aski mesfidati dihardu antagonismo horrekiko: “En la reflexión sobre las ideologías nacionalistas, es frecuente partir de la aceptación de que existe una diferencia sustancial entre los dos principios nacionales de legitimidad supuestamente enfrentados a lo largo de todo el siglo XIX: uno, el fundado en la nación como «comunidad de ciudadanos» (...); y otro, basado en la sangre, en la cultura, en la lengua, en el pasado. – El primero respondería a la concepción francesa de la nación (...). El segundo pondría el fundamento de la nación en...”¹⁰⁷ Lehenengoarentzat Renan aipatzen da, bigarrenarentzat Herder. Eta ohartzen da segidan: “La oposición entre las «dos escuelas», las dos concepciones, alemana y francesa, de la nación, ha sido acentuada de manera un tanto arbitraria y excesiva por razones políticas”¹⁰⁸. Dudatuz ibili eta gero, azkenik, arazoan zinezko autoritatea den norbaitekin geratzen da: “la socióloga francesa Dominique Schnapper considera también que la diferencia entre la concepción francesa de la nación y la alemana no es demasiado grande. En la francesa, afirma, no es necesario descender biológicamente de los galos, pero sí de Vercingetorix, uno de los

103 Ib.

104 JUARISTI, J., *Del bosque originario*, Madrid 2001, 435.

105 Ib., 436.

106 ALVAREZ DORRONSORO, I., *Diversidad cultural y conflicto nacional*, Madrid 1993, 19.

107 Ib., 19-20.

108 Ib., 21. or. 24an errepikatzen du: “El hecho de estirar demasiado de la oposición entre los dos modelos de nación, el francés y el alemán, el encarnado por Renan y el que hunde sus raíces en Herder o Fichte, plantea algunos problemas serios”.

mitos fundacionales, una parte del pasado de la comunidad. Para Schnapper, el pensamiento sobre la nación se ha esforzado en sistematizar y diferenciar, por razones a la vez intelectuales y políticas, lo que en realidad era inevitablemente ambiguo. Porque por encima de esas distinciones, las diversas naciones europeas tienen una característica básica en común: se apoyan tanto en la existencia de una comunidad orgánica como en una voluntad. – La dimensión comunitaria no es una particularidad alemana. La «comunidad de cultura» es un poderoso instrumento de cohesión social, tanto en Alemania como en Francia. A este respecto, no hay ninguna diferencia substantiva entre ambos casos, aunque sí pueda haberla en el trayecto histórico recorrido por cada una de esas naciones”¹⁰⁹.

H. Kohnez gero jada¹¹⁰ nazioaren bi kontzeptu omen dagoelako hori dogma bat (izan) da nazio arazoaren eta nazionalismoen “zientzian”¹¹¹. Aurrejuzgu “ebidente” horrekin aztertu dituzte, adibidez, J. Solé Turak nazionalismo katalana¹¹² eta J.-C. Larrondek Arana Goiri¹¹³. Eta, ikerketa kritikoak berresten ez duen¹¹⁴, eta berak ikerketarako ezer ez, gehienez ere balorazioetarako asko eta gehiagi balio duen eskema erraz bezain sinplista horrekin operatzen, makina bat analisi ikusten da alor honetan, Euskal Herrian ez ezik, edonon.

Beste aldetik, aspalditxo da, orobat, irakurleak bikoiztasun manikeo horren (P.-A. Taguieff) balio doia nahastuxea aurkitzen duela, nolabait baiesten dutenen artean

109 Ib., 26-27.

110 KOHN, H., *El nacionalismo. Su significado y su historia*, Buenos Aires 1966, 40. Kohnek bi kontzeptu edo bi nazionalismoak batetik ingeles/ipar amerikarra eta bestetik aleman/errusiar/indiarra deitzen ditu. Kohnen metodoan, nolana ere, klasifikazio sistematikoaren saioa hori baino garrantzizkoago eta emankorra, fase historiko ezberdinen arabera bereizketa da, nazio(nalismo)aren kasuan kasuko funtzioaren edo funtzioen begikerarekin batera, berreskuratu beharrekoa dirudiena.

111 Kritika baterako, ik. KUZIO, T., “The myth of the civic state: a critical survey of H. Kohn’s framework for understanding nationalism”, in: *Ethnic and Racial Studies* 25/1 (2002) 20-39.

112 SOLÉ TURA, J., *Catalanismo y revolución burguesa*, Madril 1970, 143.

113 LARRONDE, J.-C., *Le nationalisme basque. Son origine et son idéologie dans l’oeuvre de Sabino de Arana-Goiri*, tesi doktoral, Bordeleko Unibertsitatea 1972. Honen esanean: “l’antagonisme entre les deux nationalismes –français et allemand– sur le concept de Nation, est complet” (14). Itz. esp.: *El nacionalismo vasco. Su origen y su ideología en la obra de Sabino Arana-Goiri*, Donostia 1977. Ikus hasierako atalak: “Nacionalismo jacobino y nacionalismo germánico” (18), “El fundamento de la nación en Francia y en Alemania” (20). “El nacionalismo vasco primitivo, tal y como fue formulado por Sabino Arana-Goiri, se refería indudablemente a la teoría germánica” (22).

114 Ik. SCHNAPPER, D., *La France de l’intégration*, Paris 1991, 42: “L’opposition entre les deux conceptions a été accentué et stylisée par les conflits politiques intra-européens. La France n’a pas ignoré la pensée contre-révolutionnaire –encore une fois ni Chateaubriand, ni Bonald, ni Joseph de Maistre ne sont des penseurs négligeables– et les penseurs allemands n’ont pas tous la même conception de la communauté organique. Une histoire de l’idée philosophique de nation introduirait bien des nuances et montrerait que chaque tradition est, d’une certaine façon, «double»”.

bertan ere¹¹⁵. Kontzeptu gaiztoa –ez txarra bakarrik– garbi dago, alemana da; baina zeintzu autore aleman zehazki kontatu behar dira kontzeptu horretako nazionalistatzat? Kant, Herder, Fichte...? Eta kontzeptu ona zeinena da? Frantsesa, frantsesentzat, eta Renanena oroz gain (oroitzen Finkielkrauten faltsifikazio narrasez?)¹¹⁶. Hala G. Hermetek ere (hamaika adibideren artean), “Les deux nations modernes: Herder et Renan” izenburutzen du kapitulua. Baina testua irakurriz, Renan ez dela oso originala irakurtzen dugu, eta haren kontzeptuak frantsesa baino gehiago ingelesa ematen du; Renanek J. Stuart Mill hartua izango luke (“il nuance le concept libéral de la nation à l’anglaise...”)¹¹⁷. Kohnen arabera ere ingelesa zen, baina, Millena barik, Lockerena izango litzateke. E. Kedourierentzat anglo-amerikarra da¹¹⁸. Besteren batzuentzat ez frantsesa eta ez ingelesa, soil US Amerikarra da, eta antiinglesa hain zuzen ere!¹¹⁹. F. Chabodek garbi dauka: “hay dos modos de considerar la nación: el modo *naturalista*, que desemboca fatalmente en el racismo, y el modo *voluntarista*”¹²⁰; baina bi

115 Arazo honetan binarismoak edo nazio(nalismo)aren bi kontzeptu omen dagoelakoak hamaika bariante du, ez Herder-Renan edo frantsesa-alemana bakarrik (hemen horri soilik begiratuko zaio, hala ere; edo, hobeki, horri ere Renanen eta gerra franko-prusiarraren testuinguruan soilik), ik. COSSUTTA, M., *Stato e nazione. Un’interpretazione giuridico-politica*, Milan 1999, 15 eta hurr., “Sulle teorie della nazione” atala. TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 199 eta hurr.

116 TAGUIEFF, P.-A., “El nacionalismo de los «nacionalistas». Un problema para la historia de las ideas políticas en Francia”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., *Teorías del nacionalismo*, Bartzelona 1993, 105: “(...) No hemos salido del discurso de propaganda antialemana establecido en el último tercio del siglo XIX: la doctrina francesa es la «buena» doctrina de la nacionalidad, la alemana es la «mal»”.

117 HERMET, G., *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, 1996, 131-132. Hona hemen (eta merezi du zatitxoka irakurtzea, Renanen “originaltasun” frantsesaren norainokoari zeharbegira) J. S. MILLen kontzeptua, “Representative Government”, 1861, XVI. kap., in: *On Liberty. Representative Government. The Subjection of Women. Three Essays*, Oxford U. P., 1971, 380: “A portion of mankind may be said to constitute a Nationality, if they are united among themselves by common sympathies, which do not exist between them and any others – which make them co-operate with each other more willingly than with other people, desire to be under the same government, and desire that it should be government by themselves or a portion of themselves exclusively. This feeling of nationality may have been generated by various causes. Sometimes it is the effect of identity of race and descent. Community of language, and community of religion, greatly contribute to it. Geographical limits are one of its causes. [M. C.C. de Iturberen itzulpen espainolean ondorengoa ments da.] But the strongest of all is identity of political antecedents; the possession of a national history, and consequent community of recollections; collective pride and humiliation, pleasure and regret, connected with the same incidents in the past. None of these circumstances however are either indispensable, or necessarily sufficient by themselves”.

118 Baina, beste anitz puntutan legez, Kedouriek bere operazio hermeneutiko bortxatuetako bat egiten du hemen ere, Stuart Mill eta Lord Acton berdinduezinak iritzi “ingeles” berean berdinduz. Ik. KURELIC, Z., “What can we learn from Lord Acton’s Criticism of Mill’s concept of nationality?”, in: *Politicka misao* 43/5 (2006) 19-27.

119 Ik. SCHNAPPER, D., aip. lib., 45.

120 CHABOD, F., *La idea de nación*, Mexiko 1987, 90.

hauek “la italiana y la germánica” dira izan, eta frantsesek italiarrei hartu diete¹²¹. J. R. Surattearentzat kontzeptu latinoak litzateke bat eta alemana bestea¹²². Mikel Azurmendik bere modu filosofiko partikularrean dioskunez: “históricamente se han dado dos modos de entender el ligamen de cada yo con otros yoes en una empresa común” (horrekin nazioa ulertu behar omen dugu!); bat alemana, jakina, eta bestea “de corte americano-franco-británico”¹²³.

Jakina, nazioaren kontzeptua (jeneralean bakoitzak bere nazioarena) zirkunstantzia historiko eta politiko hagitz diferenteetan landu dute iparramerikarrek (Inglaterraen aurka), frantsesek (ingelesean aurka, monarkia absolutistaren aurka, aleman garaileen aurka...), italiarrek (Austriaren aurka), ingelesek (Estatu nazioanitz batuaren jabe), alemanek (Estatu Nazio baturik gabeko nazio)... Beharbada zirkunstantzia historikoez zerbait esan gura dute kontzeptuentzat ere?

Argi bete-betean dago, nolana ere, nazioaren bi kontzeptu dagoelako aitortza kanonikoa (Renanekin ala gabe), berdin da doi-doi zein autorek edo Estaturik ordezkatzen dizun hori, gaian sartzeko kantineka obligatua dela gaurko akademian¹²⁴. Fito Rodríguez bera honela abiatzen da azkeneko bere liburuetako batean: “Dos son las concepciones de nación utilizadas en la Europa continental, la francesa y la alemana”¹²⁵. Amen. Hainbeste mailukatu digute buruan, azkenean denok etortzen gara, ulertzera ez, baina bai aitortzera dogma hori, eta denok jausten gara topikoan. Landara irten ikerketan, eta hanka eta esku biak burdinazko bola bati katez lotuta abiatzea bezala da: a priori eta nahitaez, gure (ikerketako) nazionalismoak alde bietako batean erori beharra dauka. Handik hara, “gure” nazionalismoa –hala ere!– ez dela arrazista frogatzen saiatu beharko dugu; ez dela erromantikoa (ez?, askatasunaren defentsari sutuagorik ez da egon; baina, jakina, azkenean garaile atera, burges agor antirromantikoa atera da...).

121 Ib., 98. “La fórmula, hermosísima, de la nación como un «plebiscito de todos los días» fue concebida por Renan; pero su sustancia está ya tanto en Mazzini como en Pasquale Stanislao Mancini” (93). Froga bat gehiago, nola nazioaren kontzeptuak eta nazionalismoen ikerketak ez diren izaten batere nazionalak edo nazionalistak!

122 SURATTEAU, J.-R., *L’Idée nationale de la révolution à nos jours*, Paris 1972, 15. “Ces deux acceptions, l’une empirique, rationnelle et contractuelle, l’autre théorique, idéaliste et mystique...” (or. 12). Ik. or. 14 eta 15etan Mazzini eta Manciniren definizioak, Renanen aurrekari garbiak.

123 AZURMENDI, M., *La herida patriótica. La cultura del nacionalismo vasco*, Madril 1998, 19.

124 Ik. ZABALO, J., *Abertzaleak eta ezkeriak*, Donostia 2000, 17: “Nazionalismoaren teoria klasikoak nazioaren ikuspegi desberdin –praktikan bateragarri– bi daudela dio: nolabait izendatzearen, ikuspegi etniko-kulturala eta ikuspegi politikoa. Azken hau Frantziako Iraultzari eta liberalismoari loturik, normalean; eta lehena, Alemaniari eta Erromantizismoari”. – Zabalorentzat “ez dauka, hortaz, balio praktikoa handirik, baina bai teorikoa...” Ik., orobat, ID., “Euskal nazionalismo motak nazioaren ikuskeraren arabera”, in: *Uztaro* 26 (1998) 29-30.

125 RODRIGUEZ, F., *Nacionalismo y educación*, Madril 2011, 14. Bikain, aldiz, kortsete obligatutik libre, nazionalismo tipo eta aro ezberdinak aintzat hartuz, in: RODRIGUEZ, F., “Donostia/Travnik/Dubrovnik/Bilbo”, in: *Astrolabio* 15 (2013)185-195.

Nazioaren bi kontzeptu dagoelako hori, nazio kontzeptuaz (nazionalismoaz) egin den lehenbiziko azterketarekin abiatua da: Lord Acton, “Nationality”, 1862; eta, gero bitasunaren edukia hagitx aldatu bada ere, biren kontuak setatsu dirau. Acton historia-lariak, Iraultza osteko nazionalitateen eztabairaren lekuko, mugimendu horren analisi biziki ernea egin du bere ikuspegi ingeles kontserbazaletik. Nazioaren kontzeptuari dagokiola, batetik ingeles-liberala eta bestetik frantses-demokratikoa bereizi ditu; bi ereduok Estatu nazioanitz federalistaren eta Estatu naziobakar zentralistaren eredu-ekin kointziditzen dute. Eta, kurioz gero ikusiko diren bien kontuari begira, aurreneko eredu Ingalaterra eta Austria/Alemania sartzen dira, bigarrenean Frantzia/Italia/Espainia; aurreneko eredu askatasuna lehenesten dutenena litzateke; bigarrena, askatasuna aipatuz eta sakrifikatuz, berdintasuna hobesten dutenena. “These two views of nationality, corresponding to the French and to the English systems, are connected in name only, and are in reality the opposite extremes of political thought. In one case, [eredu frantsesa] nationality is founded on the perpetual supremacy of the collective will, of which the unity of the nation is the necessary condition (...). The nation is here an ideal unit founded on the race [kasu!]”¹²⁶... It overrules the rights and wishes of the inhabitants, absorbing their divergent interests in a fictitious unity; sacrifices their several inclinations and duties to the higher claim of nationality, and crushes all natural rights and all established liberties [Foruak, etab.] for the purpose of vindicating itself”. Nazioaren kontzeptu ingeles/austriar/alemanak, aitzitik, “it tends to diversity and not to uniformity, to harmony and not to unity; (...) it aims not at an arbitrary change, but at careful respect for the existing conditions of political life, and (...) it obeys the laws and the results of history, not the aspirations of an ideal future”¹²⁷. Herriaren subiranotasunaren printzipio demokratikotik ondorioztatzen den nazioaren kontzeptuak (nazionalismoak), 1) jendeen diferentzien errealitatea ezabatuz, hiritar –nazio– abstraktu bat asmatzen du, non ere denak berdin-berdinak baitira, 2) Estatu boterearen eta herriaren arteko instantziak oro ezabaturik, hiritarrak babesgabe banan-banan Estatuaren menpeko zuzeneko bihurtuz, erremedio gabe despotismora eta tiraniara, herriaren izenean herria zanpatzera jotzen du, Actonen arabera¹²⁸. Alderantziz nazioaren kontzeptu ingeles/austriar/alemanean: “While the theory of unity makes the nation a source of despotism and revolution, the theory

126 Ulertu behar da eredu frantses-demokratikoan “Estatu nazionalak” nahitaez arraza/nazio batekin identifikatuz bukatzen duela, beste arraza/nazioen ezagupenik gabe. “By making the State and the nation commensurate with each other in theory, it reduces practically to a subject condition all other nationalities that may be within the boundary. It cannot admit them to an equality with the ruling nation which constitutes the State (...). The inferior races are exterminated, or reduced to servitude, or outlawed, or put in a condition of dependence”.

127 Lord Acton, “Nationality”, in: *The Home and Foreign Review*, 1862. – <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/history/acton.htm> (2012-10-10).

128 Kritika bera Estatuaren eredu frantsesari (jakobinoa) B. Constantek egin du, ik. ZENNER, M., “Der Begriff der Nation in den politischen Theorien Benjamin Constants”, in: *Historische Zeitschrift* 213 (1971) 52-54. “Les intérêts et les souvenirs qui naissent des habitudes locales contiennent un germe de résistance que l'autorité

of liberty regards it as the bulwark of self-government, and the foremost limit to the excessive power of the State (...). No power can so efficiently resist the tendencies of centralisation, of corruption, and of absolutism...”

Renanen azterketaren atari honetan, bada, D. Schnapperren ebazpena landa genezake, nire ustean irekiago eta zuzenagoa: “(...) No existen dos ideas de nación, como se repite perezosamente en Europa desde la Revolución Francesa y los grandes conflictos entre Francia y Alemania, que opongá de manera ritual la nación cívica o política «a la francesa» al *Volk* o, en otras palabras, a la nación étnica o cultural «a la alemana» (...). *Sólo existe una idea de nación*”¹²⁹. Eta nazioaren ideia bakar hori, lekuko eta historiako unean arabera, hamaika aurpegi diferenterekin ageri da.

Edo beharbada hobeto legoke esanda: ez dago nazioaren kontzeptu bat, bakarra, hurbilketa kontzeptual diferentek baizik. Ez dago nazionalismoA, nazionalismoak baizik; ez dago nazioaren eta nazionalismoaren teoria unibertsal batik, teoria partzialak baizik, diferentek, eta denak ez derrigor eurozentrikoak.

Quebecen gure antzeko istiluak ibili dituzte, eta hango frantsesek nazioaren kontzeptu frantsesik ez dutela nahi ikusten dugu, ez gaitu harritzen. “Or –idatzi du M. Labelle soziologoak, eta irakasle eta intelektual andana atxiki zaio haren testuari– les deux conceptions classiques de la nation que l’on attribue à Herder (...) et à Renan (...) ont été abusivement simplifiées et sont en fait indissociables”¹³⁰.

Baina gu European bakarrik ibiliko gara, eta Renanen inguruan bakarrik.

ne souffre qu'à regret, et qu'elle s'empresse à déraciner. Elle a meilleur marché des individus; elle roule sur eux sans efforts son poids énorme comme sur du sable”.

129 SCHNAPPER, D., *La comunidad de los ciudadanos. Acerca de la idea moderna de nación*, Madril 2001, 25-26. Ik., orobat, 171 eta hurr. RENAUT, A., “Lógicas de la nación”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., *Teorías del nacionalismo*, Bartzelona 1993, 47: “¿Son Barrès o Maurras alemanes?”. Azterketa bikain-bikaina eta este-reotipoaren txikizioa, KALLSCHEUER, O.-LEGGEWIE, C., “Deutsche Kulturnation versus französische Staatsnation? Eine ideengeschichtliche Stichprobe”, in: BERDING, H., (arg.), *Bewusstsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt 1994, 112-162. KAUFMAN, E., “Ethnic or civic nation? Theorizing the American case”, in: *Canadian Review of Studies in Nationalism* 27/1-2 (2000) 133-155. SHULMAN, S., “Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism”, in: *Comparative political studies* 35/5 (2002) 554-585.

130 LABELLE, M., “La nation ethnique et la nation civique: une fausse opposition”, in: *Le Devoir*, 5 févr. 2007.

RENAN PARISEN

Ernest Renan bretoia da¹³¹, 1823ko otsailan jaioa Tréguier portutxoan (bretoieraz Landreger), eta 1892ko urrian Parisen hila. Aita-amak eta bien arbasoak denak bretoiak zituen arren¹³², berak barreiatu zuen etorki erdi-euskaldun edo kaskoinekua omen zelako ipuina. “Par ma race, j’étais partagé et comme écartelé entre des forces contraires. Il y avait (...) dans la famille de ma mère des éléments de sang basque et bordelais. Un Gascon, sans que je le susse, jouait en moi des tours incroyables au Breton et lui faissait des mines de singe...”¹³³. Renanek beti arazoak izan zituen bere kapritxo eta fantasiak eta errealtatea bereizteko.

Bere haurtzaroko Tréguier (katedrala, aitaren heriotza, eskola, etab.) *Ma soeur Henriette*-n eta *Souvenirs d’enfance et de jeunesse*-ko lehen orrietan deskribatu dizkigu oso polito¹³⁴.

Hamar urterekin, orduan ez zen herrietan eskolarik izaten, Tréguierreko Eliz eskolan hasi da, hor apezak ziren irakasleak. Irakasleok eta amak (aita bost urterekin galdu zuen) mutiko buruargia apez izatera orientatu dute; 1838an, hamabost urterekin, beka lortu eta Pariseran joan da Saint Nicolas-du-Chardonnet Kolegioan hiru urtez humanitateak egitera. Kolegio hori Seminario ireki modukoa zen, Dupanlou-

131 Ik. RENAN, E., *Essais de moral et de critique*, Paris 1859, XVIII: “Nous autres Bretons, ceux surtout d’entre nous qui tiennent de près à la terre et ne sont éloignés de la vie cachée en la nature que d’une ou deux générations, nous croyons que l’homme doit plus à son sang qu’à lui-même, et notre premier culte est pour nos pères”, etab. Uste dut Parisen arrakasta izan eta gero hasi dela bere jatorri bretoiaz akordatzten.

132 Ik. POMMIER, J., “La famille d’Ernest Renan”, in: S: 233 eta hurr.

133 S: 87. Ib, 58: “Ma mère, qui par un côté était Gasconne (mon grand-père du côté maternel était de Bordeaux)...” Flaubert orobat, Renanen miresle sutsu eta laguna, etorki vikingoaz harrotzen zen, eta haiengandik jarauntsi zuela, esaten zuen, odol abentureroa. Batzuetan Croixmare izena erabiliko du izengoitzat bere normandotasuna nabarmentzeko. Berdin jatorri xumeko beste hainbat intelektual ilustrek. Arbasoengan misterioen bat suposatzea gustatzen da nonbait.

134 RENAN, E., *Ma soeur Henriette*, [1862], Paris 1903. S: 13: “Tréguier, ma ville natal, est un ancien monastère fondé, dans les dernières années du V^e siècle, par saint Tudwal ou Tual...” S: 16: “Une ville tout ecclésiastique, étrangère au commerce, à l’industrie, un vaste monastère où nul bruit du dehors ne pénétrait...”

pek sortua, gazte aristokratek eta Eliz eskoletako ikasle hobereenen artean hautatuek elkarrekin estudiatzen zuten bertan. Dupanloupen asmoa Elizaren eta aristokraziaren artean harremanak jostea zen. Ikasketa plana oso literarioa zela diosku Renanek, natur zientzietatik gutxi, eta komunitate eskolarreko espiritua franko mundanoa, erlijiositate bretoi estu-estutik zetorrenarentzat¹³⁵. Gazte irakurzale amorratua gehien interesatu duena Frantziako historia izan da, Michelet bereziki: horri eskerrak deskubritu zuen mundu handi bat badagoela Antzinatetik eta Elizatik kanpora, eta gustu hartu deskubrimendu horri¹³⁶. 1841ean Chardonneteko Kolegio liberaletik Issy-les-Moulineauxeko Seminario austerora pasa da, Pariseko hego-mendebalean, bi urtez filosofia egiteko. Hemen matematika, fisika eta natur zientziak ere ikasi behar dira, baina batez ere filosofia lantzen da. Renan beti bikaineko ikaslea da, “estudioekin obseditua”; metafisiko frantses klasikoez gainera (Descartes, Malebranche, Pascal), filosofia alemanaren ezagupideren bat egin du, eta oroz gain moralista eskoziarrak sakondu ditu (Th. Reid). Filosofiak gogamen kritikoa zorroztu dio, hainbat zalantza piztuz bere fedean: “je suis tour à tour déiste, panthéiste, antithéiste, idéaliste”, aitortu dio krisia arrebari (1842 ekaina). Hala ere, bere biziaren adurra apez izatean datzala uste izanda, 1843ko irailean Saint-Sulpiceko Seminario Handian teologiako ikasketei lotu zaie, sotana jantzi, eta tontsura eta ordena sakratu txikiak ere hartuz. Bi urte baino ez du iraungo. Arrazoimenak eta kritikak agintzen zuten filosofiatik zetorrela, teologia dogmatikoa elkorra eta insustantziala egin zaio, inolako funtsik gabekoa. Hogeita bat/hogeita bi urteko estudiante suharra exegesian eta filologian errefuxiatu da: hebraiera urtebete eskasean menderatu du, profesore batek aparte berari siriakoa ere irakatsi dio, eta, bere gogoia eta erraztasuna ikusita, baimena eman zaio Collège de Francen Étienne Quatremère orientalistaren eskoletara ere ibiltzeko. Hebraiera eta beste hizkuntza orientalen alboan, alemana ikasi du, exegesirako ezinbestekoa; eta, hizkuntzarekin, bere barne mundu zaharra zeharo deboilatu dion mundu berria zabaldu zaio. 1845eko urrian Seminarioa hustu du.

Renanen patua, biziera irauli diona, pentsamendu protestante alemanarekin topatzea izan da, horrek zeharo zapartarazi baitizkio desgogara ikasten zuen teologia nahiz bihotzondoan kuttuna zuen haur bretoiaren fede sotila, aurrerantzeko bizitza intelektual eta profesional osoa determinatuz. Dogmatikatik Bibliara itzuli da eta, horrekin, fedearen (erlijioaren) historiara, hori izango du bere bizitzako lana. Itun Berriaren irakurle atzarriak berehala ohartu du hiru sinoptikoen artean kontraesanak daudena; eta hirurok eta San Joanena deritzon ebanjelioa, kontakizun historiko gisa euren artean desakort izateaz gainera, aurretiazko erlijioso eta mitologiko arras dife-

135 S: 103: “Ma venue à Paris fut le passage d’une religion à une autre”, “ce fut la crise la plus grave de ma vie”.

136 RENARD, E., *Renan. Les Étapes de sa pensée*, Paris 1928, 99 eta hurr., egundoko inportantzia ematen dio Micheleten irakurketari (“Renan a lu Michelet. Le voilà illuminé”). Micheleti zor izango lizkioke bere fedea progresio unibertsalaren erlijio berrian, Frantziaren historiaren ulerpena epopeia nazional gisa, aldi bateko entusiasmoa Iraultzarekiko (asko iraungo ez badio ere), bokazio intelektualaren ulerpen “patriotikoa”, etab. Ik., orobat, Ib, 192-193.

renteatatik direla jalgiak; h. d., lau izkribuotako bakoitzak bere “autorearen” berezitasunak, sorrerako gune-giro partikularren baldintzak islatzen dituela. Era berean, Isaiasen bigarren partearen autorea ezin dela izan lehen partearen autore bera (alegia, Isaias esaten duguna autore bat baino gehiago dela); Danielen liburuak esaten dena baino mendeak geroagokoa izan behar duela nahitaez; itxuragabekoa dela Pentateuko autore bakarraren obratzat jotzea, eta itxuragabeago autore hori Moises izan dela “sinestea”. Eta, barne barnagoan, zer da, hemen, sinestea? Zer esan gura du testuok errebelatuak eta hutsezinak izateak? (Adan eta Ebaren istorioa, konparazio batera, edo Noe eta Uholdearen legenda). Izkribu Santuak, deliberatu du –edo, hobe, ikasi du– Renanek, testu historikoak dira, “*mélées de fictions*”¹³⁷; historian sortuak, gizaki eta gizarte jakinen ekarkiak, eta historiako beste edozein testuk bezalaxe ikerketa historikoaren eskakizunei azpiratuak izan ahal eta behar dutenak¹³⁸. Hori, ordea, Renan apez katolikoak (orduan) ezin egingo lukeena da, Erromako Elizak galarazi egiten baitu. Renan seminaristak miraz eta inbidiaz ikusten du pastore alemanen erabateko askatasuna bai ikertzeko eta bai euren modura sinesteko, eta baita Unibertsitateetan euren lorpen kritikoak libertate handienarekin irakasteko ere (hala uste du berak)¹³⁹. “Herder était l’écrivain allemand que je connaissais le mieux. Ses vastes vues m’enchantaient, et je me disais avec un vif regret: «Ah! Que ne puis-je, comme un Herder, penser tout cela et rester ministre, prédicateur chrétien!» (...). J’étais chrétien comme l’est un professeur de théologie de Halle ou de Tubingue”¹⁴⁰. Kristautasuna beti geratuko da bere bizi guztiko beharleku nagusi-nagusia, baina ez sinesgai bezala, ikergai bezala baizik.

Horra bretoi gaztea, hogeita hiru urte, “munduan” (“aussi ignorant du monde qu’il est possible”)¹⁴¹, munduan erreusitzeko garramura bizenaz. Tréguierreko Eliz eskolan eta Chardonneteko kolegioan bezala Seminarioan, Renan beti “eskolako lehena” izaten ohitua dago, ikaskideek adina irakasleek miretsia eta txalotua. Anbizioz betea bai, baina, formazio bikaina hartu izan arren, txiro eta inolako titulurik

137 *Vie de Jésus*, loc. cit., 15.

138 Ib., 16: “Pour le rationaliste (...) les Évangiles sont des textes auxquels il s’agit d’appliquer les règles communes de la critique”. Ib., 17: “Persuadé que tous les livres que le passé nous a légués sont l’oeuvre des hommes, le savant profane n’hésite pas à donner tort aux textes, quand les textes se contredisent, quand ils énoncent des choses absurdes ou formellement réfutées pas des témoignages plus autorisés”.

139 S: 167: “L’esprit particulier de l’Allemagne, à la fin du dernier siècle et dans la première moitié de celui-ci, me frappa; je crus entrer dans un temple. C’était bien là ce que je cherchais, la conciliation d’un esprit hautement religieux avec l’esprit critique. Je regrettais par moment de n’être pas protestant, afin de pouvoir être philosophe sans cesser d’être chrétien”. Ib., 182: “Quand je vois des penseurs aussi libres, et aussi hardis que Herder, Kant, Fichte, se dire chrétiens, j’aurais envie de l’être comme eux (...). Je crois avoir trouvé dans quelques écrivains allemands le vrai mode de christianisme qui nous convient”.

140 S: 177.

141 Cfr. *Ma soeur Henriette*, loc. cit., 19. Akropoli gaineko Otoitzean (S: 43): “Jeté ensuite dans le courant de mon siècle, que j’ignorais totalement, je me trouvai en face d’un spectacle en réalité aussi nouveau pour moi que le serait la société de Saturne ou de Vénus pour ceux à qui il serait donné de la voir”.

gabe, kale gorrian. Presaka eta larri, batxilergoa aise pasa du (1846ko urtarrila), handik bederatzi hilabetera filosofiako lizentzia erdietsi. Buru-belarri ikastzen jarraitu du Sorbonan eta Collège de Francen, beti bezain distirant. Garai honetan Marcellin Berthelotekin adiskidetu da, bizi guztia iraungo eta sozietate kultural frantsesean eragin handia izango duen harreman oparoa abiatuz¹⁴². Eugène Burnouf indologoa, Frantziako Kolegioan sanskritoaren irakaslea (budismoaren ikertzaile gorenetakoa), eta Étienne Quatremèrek, hizkuntza semitikoen irakaslea berau, bultzata, Volney Sarira aurkeztu da eta irabazi *Histoire générale des langues sémitiques* izkribuarekin (1847ko apirila). Filosofiako agregazioa (oposizioak) prestatzen diharduen tenore berean, memoria bat paratzen ari da, *La langue grecque en Occident*, Idazkunen Akademiaren sariketarako. Horretan Otsaileko Iraultzak (1848) harrapatu du, Renan estudiantearengan –estudianteek abiarazi dute matxinada eta gero parte handia hartu iraultzan, berak ez– inpresio bikoitza eragin baitu: alde batetik, herri gaixoarenganako sentimendu errukitsu eta humanista sozialista antzekoa (batzuek aipatzen dituzten “sinpatia sozialistak” – sozialista saint-simonistak apika!), gutxi iraungo diona¹⁴³; bestetik, narda eta mespretxua masa iraultzaile kaotikoenganako, betiko iraungo diona¹⁴⁴. Renanek bere estudioetan murgilduta jarraitu du. Abuztua gogobetegarri heldu zaio: lehena atera da filosofiako agregazioan, eta gainera Idazkunen Akademiaren saria irabazi du. Vendômeko institutu probintziano batean irakasle izateko aukera bazterturik¹⁴⁵, Renanen itua Parisen karrera egitea da, Frantziako Kolegioan Quatremèreren ondorengo eta oinordeko izatea amesten duela. Idazteko enkarnuak bultzata, ikerlan aipatuez gainera bere mundu-ikuskerari berriari formulazio sistematikoa ematen lehia-tu da urteotan, 1849ko apirilera amaitua zuen *L’Avenir de la science* 540 orriko liburukotea (1890ean baino ez da argitaratuko). Idaztia mendearen buruan hitzaurre berri batekin argitaratu denean (ordurako Renan figura nazional bat da Errepublikan), *L’Avenir de la science*, Jesusen bizitzarekin batera laizismoaren biblia gisara hartua,

142 Ik. *Elbuzar Hiztegi Entziklopedikoa*: “BERTHELOT, (Pierre Eugène) Marcellin. Kimikari frantsesa (Paris 1827-1907). Termodinamikaren alorrean, ponpa kalorimetrikoa asmatu eta erabili zuen. Erreakzioen abiadurari buruzko ikerketak egin zituen eta glizerinaren egitura aurkitu eta hidrokarburoen sintesia egin zuen”. Renan eta Bertheloten artean berreunen bat gutun elkartrukatu zuten, horiek informazio asko ematen baitute bien gogoeta filosofiko eta politikoez garaiko gertakarien gainean.

143 Geroago idatziko duenez (ik. S: 114): “Certes la tentation est grande pour le prêtre qui abandonne l’Église de se faire démocrate; il retrouve ainsi l’absolu qu’il a quitté, des confrères, des amis; il ne fait en réalité que changer de secte”. Pasarte hau gogoratzen da in UNAMUNO, M., *Kristantutasunaren agonia*, Donostia 1996, 82.

144 S: 77: “Les événements qui suivirent la révolution de 1848 me fortifièrent dans cette idée [«que l’idéal et la réalité n’ont rien à faire ensemble; que le monde, jusqu’à nouvel ordre, est voué sans appel à la platitude, à la médiocrité; que la cause qui plaît aux âmes bien nées est sûre d’être vaincue; que ce qui est vrai en littérature, en poésie, aux yeux des gens raffinés, est toujours faux dans le monde grossier des faits accomplis»]. Il se trouva que les plus beaux rêves, transportés dans le domaine de faits, avaient été funestes, et que les choses humaines ne commencèrent à mieux aller que quand les idéologues cessèrent de s’en occuper”.

145 OC, II, 1009 (“en 1848, je reçus ma nomination de professeur au lycée de Vendôme”).

egundoko arrakasta izan da Frantzian¹⁴⁶. Izan, hogeita bost urteko gazte baten obra da, seminarista ohiaren erlijio berriaren aldarrikapena –“ma religion, c’est toujours le progrès de la raison, c’est-à-dire de la science”, deklaratzeko hitzaurreak¹⁴⁷, entusiasmoz idatzia, erudizio espantagarrikoa eta bere irizmenean eta iritzietan segurantzia espantagarriagokoa. Bi sariketa irabazita, agregazioa bikain pasata, Renanek sentitzen du “le besoin de résumer la foi nouvelle qui avait remplacé chez moi le catholicisme ruiné”. Lehen Jainkoan edo Jesukristogan bezalakoxe fede gartsuz, orain arrazoimenean eta zientziaren progresoa sinesten du. Zientziaren progresoa gizartearen eta gizatasunaren progresoa da. Gizarte hobea, egiazko iraultza, arrazoimenak eta zientziak bakarrik ekar lezakete (gogora Pariseko iraultza giroan ari dela hori idazten). Arrazoimenak eskubidea eta ahala du gizadia “zientzia razionalaren bidez” birrantolatzeko, eta horixe egiteko ariera bizian dabil Aro Moderno guztian. Zientziaren bitartez bakarrik lor dezake gizadiak bere helburua. Hori ez datza ongizate material gehiagoan, aisian, aberastasunean eta konfortean. Renanen giza idealak beti bezain espiritualak dira: “vivre de la vie de l’esprit, aspirer l’infini par tous les pores, réaliser le beau, atteindre le parfait, chacun suivant sa mesure, c’est la seule chose nécessaire. Tout le rest est vanité et affliction d’esprit”, adierazten du hasierako perpaus batek¹⁴⁸. Berak geroago erdi txantxetan esango duen legez: “Je ne fus pas prêtre de profession, je le fus d’esprit”¹⁴⁹.

1850-1860: ikerketako hamarkada betekorria. 1849ko urritik 1850eko ekainera Italiako bibliotetzen eskuizkribu greko eta orientalen miatzen ibili da Institut de Franceren enkarguz. Iker bidaiaria honetan Italiako paisaia eta jendea eta artea ezagutu ditu, eta batez ere Averroesen eskuizkribuak deskubritu ditu, horietan funtsatu du gero tesi doktora. Itzuleran, bere ametsetako Berlin bisitatu du, han Henriette arrebarekin elkartu (Renanen bizitzan, pentsamendu kritikoa ere, guztiz garrantzitsua izan da arrebaren laguntza eta eragina)¹⁵⁰, eta biak Parisen jarri dira bizitzen. 1851n Biblioteca Nazionalean lana eman diote supernumerario bezala, horrela ikerlanetan jarrai lezake eta tesia amaitu, *Averroès et l’averroïsme* (1852). Engoitik Renan Sorbonan nahiz Frantziako Kolegioan momentuko intelektual sonatuenekin harremanetan

146 “Si se leen libros como *El porvenir de la Ciencia* de Renan, vemos lo que, hace ciento veinte años, un hombre de fe laica como él pensaba que podía ser la ciencia como sustituto de la religión, y la función del hombre de ciencia como sucesor del sacerdote”, irakur daiteke in CARO BAROJA, J., *Disquisiciones antropológicas*, Madril 1985, 87. Laikotasun bat alegia, ez dena erlijio bat iruntzitara baino. Ik. E. Zolaren nobelan: “Une religion nouvelle! Une religion nouvelle! (...) Une religion de la science, c’est le dénouement marqué, certain, inévitable, de la longue marche de l’humanité vers la connaissance”, cfr. *Oeuvres complètes* (arg. H. Mitterand), bol. VII, Paris 1968, 1560-1561.

147 AS: 26.

148 AS: 9.

149 Edo: “voilà ce que je suis: un prêtre manqué” (S: 95). “Du reste, n’est-ce pas?, je suis un curé raté” (OC, II, 997, “Feuilles détachées”).

150 Ik. *Ma soeur Henriette*, loc. cit., passim. Ik. S: 3: “La personne qui a eu la plus grande influence sur ma vie, je veux dire ma soeur Henriette...”

dago (Burnouf indologoa, Cousin filosofoa –filosofia alemana Frantzia hedatzen ari dena–, Quinet, A. Thierry eta Michelet historialariak, etab.), eta 1852tik aurrera bi aldizkari prestigiozkotan bere artikulua publikatzen ditu: *Revue des Deux Mondes* eta *Journal des débats*. Michel Lévy editoreak kontratupean hartu du bere idazki guztiak argitaratzeko eskusibarekin, negozio biribila aterako da bientzat. 1857an artikulua erlijio-historikoen bilduma eman du argitarara: *Études d'histoire religieuse*. Aurretik, 1855ean, *Histoire générale des langues sémitiques*, Volney Saria irabazi zuen estudio berrikusia, eman du argitarara. 1856an Idazkunen eta Letra Ederren Akademiako kide izendatua izan da; garaipen handia, are handiagoa bere gaztetasuna begiratzeko bada, Elizako karrera utzi eta Estatuko graduatan deusezetik gora abiatu behar izan zuen seminarista ohiarentzat. Orduantxe hasi dira konfliktuak ere erlijioaz loturikoak, bere bizi guztian lagun ibiliko dituenak: 1857ko irailean É. Quatremère zendu da eta Frantziako Kolegioan exegesiko katedra hutsik geratu da. Renan ziur-ziur dago postua berarentzat izango dela: irakasleak bere alde ditu eta Hortense Cornu, Napoleon III.a inperatorearen adiskide minak haren kandidatura sostengatzen du. Inperatrizak, ordea, Eugenia de Montijo (Biarrizko turismoa modan jarri zuena, Arteagako gaztelu neogotikoa eraikiarazi zuena orobat Bizkaian), santujale bat zen aldetik, begitan hartua dizu Renan, kristau fedekarekiko begirune eta lotsarik gabeegia ikusten zuelako. Katolikoen oposizioak eta inperatrizaren betoak Renanen kandidatura hondoratu dute. Renanek, minduta, publikazioekin jarraitu du: 1858, *Le livre de Job*; 1860, *Le cantique des cantiques*. Elizak liburu debekatuen Indexean ipini ditu biak. Hortense Cornuren adiguriari eskerrak, inperatoreak Asia Txikira misio ofizialean joatea eskaini dio ikerketa arkeologikoak egitera¹⁵¹.

“Feniziako misioak” Palestina, Siria eta Libanora eramandu Renan bere arrebarekin (1860ko urritik 1861eko irailera). 1861eko apiril-maiatzean Palestinan ibili da; paisaiak arras hunkitu du, Galileako udaberriak bereziki. Bihotz ikaraz idatzi ditu Jesusen Bizitza izango denaren aurreneko zirriborroak, arrebak garbian kopiatzen dizkionak. Malariak jota, anai-arrebak Amchitera erretiratu dira, Biblosen iparraldean, jaun maronita aberats baten egoitzan. Irailaren 24an, Ernest ezaguera gabe dagoela helgaitzez, Henriette hil da. Jesusen Bizitza publikada linean eskaintza hau eramango du: “Á l’âme pure de ma soeur Henriette”¹⁵². Abenduan Frantziarako ontziratatu da.

Feniziako misioa onartzeak nolabait esangura politiko ageria bazuen¹⁵³, are gehiago zuen inperatoreak tenore berean Ohorezko Legioko zaldunaren izendapena ema-

151 Ik. *Ma soeur Henriette*, loc. cit., 37: “Quand l’empereur m’offrit, en mai 1860, une mission scientifique dans l’ancienne Phénicie...”

152 Renanek ez du sinesten arimaren hilezkortasun transzendentereen batean, baina eskaintza horren lehen hitzetan honela mintzo zaio arrebak hilari, ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 11: “Te souviens-tu, du sein de Dieu où tu reposes, de ces longues journées de Ghazir...?”

153 POMMIER, J., “Autour de la mission de Phénicie d’Ernest Renan”, in: *Comptes-rendus des séances de l’Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 109/1 (1965) 128: “Renan appartenait à l’opposition de nuance orléaniste. Dire oui à la mission, c’était dire oui à l’Empire, c’était se rallier”.

teak¹⁵⁴, eta zer esanik ez misiotik itzuleran Renanek, inperatorearen gonbitari segituz, hari Compiègnen bisita egiteak, oposizio orleanista nahiz errepublikarraren errepara-roak aintzat hartzeke. Napoleon III.ak abegi festatsua egin dio arkeologo itzuliari, dolumina erakutsi arrebaren heriotzagatik, eta promes, oraingoan bai, kontrarioak kontrario, Frantziako Kolegioko profesore deitatuko duela. Halaxe, 1862ko urtarri-lean Renanek azkenean izendapen ofiziala jaso du “hizkuntza hebraiko, kaldaiko eta siriakoaren” katedradunetarako Frantziako Kolegioan.

Renan lorian da; bere ahalegin guztien xedea joan deneko hogeitun urtean katedra horixe lortzea besterik ez baita izan. Bihotza gainezka dauka inperatoreari esker onez (“l’Empereur a tenu ferme”). Badaki arazoak sortuko direla; oposizioa, eliztarra batik bat, istiluak sortzeko gogoz ikusten da. Renanek ardura guztiz eszenifikatu du inaugurazioko hitzaldia: aula bat entzuleria zabalarentzat aski handia hautatu du, eta gaia “Herri semitikoaren parteaz zibilizazioaren historian”. Hitzaldia irakurtzeak gaur atzera eragiten du, halakoxe “Ilustrazio” fanatiko eskandalagarritz dago ase: “L’Islam est la plus complète négation de l’Europe; l’Islam est le fanatisme, comme l’Espagne du temps de Philippe II et l’Italie du temps de Pie V l’ont à peine connu; L’Islam est le dédain de la science, la suppression de la société civile; c’est l’épouvantable simplicité de l’esprit sémitique, rétrécissant le cerveau humain, le fermant à toute idée délicate, à tout sentiment fin, à toute recherche rationnelle...” (Ikusiko dugu zehatzago bere tokian, Renanek puntu honi buruz pentsatzen duena)¹⁵⁵. Baina ez da hori izan Frantzia osoan (eta Arantzazun!) eskandalu itzela supiztu duena, Jesus Nazaretarraren nolabaiteko gorespen hau baizik: “Jesus, paregabea gizona, batzuek Jainkoa esaten diotena”...¹⁵⁶ Jesusen jainkotasunaren uko probokatzailatzat ulertua, sekulako orrua lehertu da aulan, batzuk kontra, besteak alde. Nola-hala konferentzia amaitu ahal izan du. Atarian, ordea, protestarien aldra gaitza pilatu da, eta oihu eta alarauka manifestazioan joan da Renanen etxeraino. Estatuak ezin du toleratu halako desordena publikorik eta desordenaren kausanterik; ministroak bertan behera irakaslegotik suspenditu du –“behin-behingo”z, estreina–, inperatoreak berak idatzi dio esplikazioak emanez.

154 CHAIX-RUY, J., *Renan*, Paris 1956, 248: “Renan fut fait la même année, le 29 décembre, chevalier de la Légion d’honneur. Cette distinction, suivant de si près le départ en mission, pouvait évidemment passer pour un ralliement”.

155 Lezio inaugural horri buruz hona zer dioten CARO BAROJAK, J., *Los judíos en la España moderna y contemporánea*, Madril 2000, bol. I, 102: “Nótese, sin embargo, aunque parezca paradójico, que gran parte de las estimaciones de carácter negativo admitidas modernamente [antisemitismo moderno] fueron coordinadas y expuestas con elegancia y suavidad [!?] por Renan, en su famosa lección inaugural (...). Mas esta visión es ya la propia de los historicistas y hubiera chocado a los mismos espíritus liberales cien años antes”.

156 Frase hori horrela estereotipatu da (“Jésus, un homme incomparable que certains appellent Dieu”), batez ere etsaien aipu polemikoetan, baina jatorrizko esaldi osoa barrokoagoa da: “Un homme incomparable, si grand que, bien qu’ici tout doive être jugé du point de vue de la science positive, je ne voudrais pas contredire ceux qui, frappés du caractère exceptionnel, l’appellent Dieu”. *Vie de Jésus*-ren, loc. cit., 96, formulazio hau irakurtzen da: “(...) l’homme incomparable auquel la conscience universelle a décerné le titre de Fils de Dieu” (“et cela en toute justice”, etab.).

Renanek uste du kalapitak apur bat baretu orduko berrasi ahal izango dituela eskolak, baina protesten mareak, behera ordeztu, gora eta zabalera egiten du. Alferrik eskaini dizkio gobernuak bestelako postu batzuk inbidiagarri askoak, Renan bere katedran tematzen da. Bi urte kulturako ministroarekin tirabira haserreetan ibili ondoren, Kolegiotik kaleratua izan da. Renan bandera politiko estrainio bat bihurtu da horrela: batetik inperatorearen aldeko liberalena, alderdi klerikalaren aurka (honek inperatrizarren geriza gozartzen du); bestetik errepublikarrena, Inperioaren aurka, horren intolerantziaren biktima bezala (E. Quinet, Michelet, V. Hugo txit popularrekin batera); antikristoaren bandera, Eliza ultramontanoarentzat. Akademikoen artean ezagutua izatetik, mundu guztiaren ahotan ibiltzera etorri da iskanbila medio.

1863, ekaina: eskarmuxa hauen erdian, H. Tainek animaturik arin-arin bukatua, *Vie de Jésus*-en argitalpenak bonba baten zapartak bezala jo du; Jesus Nazaretekoaren “biografia” bat, ikerketa historiko-kritiko alemanak kontuan hartzen zituela (bereziki D. F. Straussen *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*, 1835-1836. Strauss hau “Zer da nazioa?” auzian berriro aurkituko dugu). Jesusen Bizitza honek berebiziko harrera izan du, nola aldeko hala kontrakoak; J. Guittonen esanean bera izan da Frantzia XIX. mende osoan ale gehien editatu duen liburua (berrehun inguru argitalpenekin)¹⁵⁷. Hilabetea baino lehen berrogeita hamar milatik gora ale salduak, berehalaxe hamar hizkuntzatarata itzulia (ingeleza, alemana¹⁵⁸, etab.; espainolera uste dut Bigarren Errepublikara arte ez zela itzuli!), edizioek bata besteari segitzen ziotela, “l’auteur touche des sommes colossales en droite d’auteur”, eta kolosalak izan dira erreakzioak ere piztu dituenak¹⁵⁹.

Renanek historialari gisa idatzi gura izan du; h. d., “mirakulurik gabe” kontatu Jesusen bizitza, lagun bati berak maliziatzen zion moduan esateko. Hori da batzuen sumina sortu duena, beste askoren poztasuna. Jesus Nazaretekoa ez Jainko eta ez Jainkoaren Seme da, baina galilear bat, judua. Greziak erdeinatu egin ditu pobreak, jende apalak; Israel –profetak– pobreak eta zapalduari zor zaion justiziaren egarri izan da. Renanek, bada, Elizaren ikuspegi dogmatikoa baztertu, eta Jesusen esanahia tradizio judutar horren barruan agertzen du. Jesus ez baitzen kristaua, judua baino. Eliza kris-

157 GUITTON, J., *Jésus*, Paris 1956. Guittonek berak “jasangaizki txepela” deritzo Renanen liburuari. RENARD, E., op. cit., 147: liburua ekainean agertu zen, eta “l’année n’était pas achevée qu’il en était à son cinquantième mille, chaque édition de cinq mille volumes étant enlevée en huit ou dix jours. Deux ans suffirent pour qu’il fût traduit en onze langues”.

158 Urtebetean bost itzulpen aleman diferente egin dira!

159 CHAUVIN, Ch., *Renan*, Paris 2000, 51. Irabazitako milioien kontua J.-Y. Mollierek atara duela adierazten da bertan. Ik. taula 55. orrian. “Un aussi large succès permet à Renan de supporter le flot d’injures qui ne tarde pas à se déverser sur lui. Rarement une polémique a atteint un tel niveau. On a répertorié une centaine d’ouvrages, de pamphlets, de fascicules, sans compter les follicules, les articles de journaux et des lettres d’insultes, de menaces et d’invectives” (51). “C’est à Laudycce Rétat que l’on doit d’avoir constitué l’édifiant dossier des réactions épiscopales à la *Vie de Jésus*. Il serait fastidieux de s’étendre sur ces documents nauséabonds” (52). Ik., halaber, 89 eta hurr.

taua Pauloren asmazioa da, Jesusek ez zuen Elizaren batean inoiz pentsatu ere egin¹⁶⁰. Aitzitik, legearen erlijioaren aurka, eta fariseuen aurka, bihotzaren erlijioa predikatu zuen; beraz, pertsonala, ez instituzionala. Apezgoaren eta apezen erlijioaren zuzeneko aurkaria izan da. Jainkoa espirituan –gogamen barnean– adoratu behar dela irakatsi zuen, ez Tenpluan eta aldarean¹⁶¹. Garrantzizkoago da iraindu gaituen hurkoari bar-katzea, Goikoari sakrifizioak eskaintzea baino. “L’amour de Dieu, la charité, le pardon réciproque, voilà toute sa loi”¹⁶².

Renanen obra honetan nabarmendu behar da: haren balio literario aparta; momentuan Frantziako kulturen oso indarrean zegoen espiritualitate moduarekin konektatzen asmatzea, hots, sentiera antidogmatikoarekin, “kristautasun batekin Elizatik librea”¹⁶³; ordura arte Alemaniara, eta teologo eta aditu filologoetara mugatua zegoen informazio historiko-kritikoa Izkribu Santuei buruz, kulturako jendartean mundu osoan barreiatu izatea; bi belaunaldi eta erdiko ikerketa aleman nekezaren emaitzak kolpe batetik sumario erraz batean aurkeztea publiko erromaniko katolikoa-ri¹⁶⁴, zeina ordura arte tematua baitzegoen ikerketa kritiko haiekiko itsu egoten.

Renanen Jesusen bizitza plazer bat da irakurtzea. Pieza literario eder-ederra da, “prélude délicieux de cette –bere obra osoa– symphonie mystique”, dio haren psikologia trazatu duen P. Bourgetek¹⁶⁵. Frantseseko ez ezik, literatura mundialeko lan jaukala, A. Schweitzerren juzguan¹⁶⁶.

Alabaina, jendaurrean liburuaren arrakasta sentsazionala izan bada, bikaintasun literarioa ere denek aitortu dioten arren, balio zientifikoari buruz kritikoa oso zorro-

160 Eliza batean gure zentzuan ez (Aita Santu, dogma, Zuzenbide Kanoniko, etab.), baina Renanentzat Jesusek Eliza modu bat sortu izango zuen: “hamabien instituzioa” (Ib., 266 eta hurr.), Afaria edo Eukaristia (272 eta hurr.), bataioa, jarraitzaileen komunitatea. Hiltzera doanean: “Nul doute, en effet, que l’amour tendre dont le coeur de Jésus était rempli pour la petite Église qui l’entourait n’ait débordé à ce moment...”

161 Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 139: “Un culte pur, une religion sans prêtres et sans pratiques extérieures, reposant toute sur les sentiments du coeur...”

162 OC IV, 224.

163 Victor Hugok hilburukoaren kodiziloan (eranskintxoan) polito ematen du ikustera: “Je refuse l’oraison de toutes les Églises; je demande une prière à toutes les âmes. Je crois en Dieu” (1883), ik. BEAUMARCHAIS, J.-P. de, et. al., *Dictionnaire des écrivains de langue française*, bol. I, Paris 2001, 852.

164 SCHWEITZER, A., *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, bol. I, München 1966, 207-208. Renanek ez du ezkutatzen ikertzaile alemanekiko zorra (aip. lib., 23-24): “Je crois avoir assez hautement proclamé ce que je dois aux maîtres de la science allemande en général, et à chacun d’eux en particulier (...). Or, le génie allemand a déployé sur le terrain de la critique évangélique une telle activité que, si j’avais dû citer tous les travaux relatifs aux questions traitées en ce livre, j’aurais triplé l’étendue des notes...”

165 BOURGET, P., *Essais de psychologie contemporaine*, Paris 1883, 46. Bourgetek Renan, zientifiko estriktoa baino gehiago, diletantea dela (berak zentzu positiboan ulertzen dizu) azpimarratzen du (ik. 96). Datuek eta ikerketak ezin eraman duten konklusioetara, bere sentimenduek eta irudimenak daramate. “Il suffit de se rappeler que M. Renan est Breton, pour reconnaître que cette imagination lui vient de sa race” (47). Renan “arima zeltikoa” ei da, hots, “paisaia melankolikoak” tankeratua.

166 SCHWEITZER, A., aip. lib., 208.

tzak izan dira hasieratik, eta denborarekin geroz eta gehiago. Zer material zeukan, izan ere, Jesusen biografia zientifikorik idazteko? “Le talent de l’historien –azaldu du berak– consiste à faire un ensemble vrai avec des traits qui ne sont vrais qu’à demi”¹⁶⁷. Kontua da zeri esaten diogun egia, gezurra izan gabe: fabula bati, esaterako. Hain zuzen, Renanek eraiki duen Jesusen bizitza, ikerketa historikoa baino gehiago, drama literario bat dela epaitu du B. Bauerrek sarkastiko: Jesusen bizitza horretan –dio– Renan autore dramatiko, eszenaketari, direktore artistiko, teatroko zuzendari, dena da; berak keinu egin, eta ekintza hasten da, pizten dira argiak, Bengalako suak, eta, txirula eta xaramela artean, aho zabalik dauka irakur/ikusleria; Jesusen bizitza lilu-ragarri bat¹⁶⁸. Renanek ez du ikertzen, asmatu egiten du. Iradokizun honi jarraiki, A. Schweitzerrek irakurketa sistematiko bat egin du obrarena konposizio dramatiko gisa hiru ekitalditan: 1. *Ekitaldia*, Jesusen agerpenarena, pastoral delizius bat¹⁶⁹; halakoxea da ezta eta gozoa Galileako paisaia (“cette nature à la fois riante et grandiose”, “une nature ravissante..., idyllique et charmante”, etab.) eta arrantzaleen bizimundua. Gizon eta andre multzo batek zurgin gaztea, mugabako gozotasunekoa eta ameslaria –“beau génie”, “âme lyrique”, “doux rêveur”, etc.– inguratzen eta miresten du, eta Mesiastzat dauka¹⁷⁰. Batez ere andreek maite dute, berak andreak baino gehiago; baina, Jainkoaren erresumaren amorez, emakumeak (“belles créatures”) hurbil daki-zkion permititzen du, eta hauen bozkario guztia hari zerbitzatzean eta entzutean etzaten da; batzuk edukitsuak dira eta maisu xarmagarriari lanik egin gabe bizi ahal izatea opa diote¹⁷¹. Denen artean Magdalena dagokio atxikiena, rabbi gaztearen “edertasun puru eta eztiak” haren gorputz andeatua sendatu baitu. Horrela dabil profeta ederra Galileako herrixkaz herrixka “maitasunaren teologia deliziusa” predikatzen eta jende guztien maitasuna irabazten, eskerrak “au charme infini de sa personne et de sa parole”, “le charme sans pareil de son esprit”, “des accents pleins de charme”, “charme universel”. Natura izan zen Nazaretoko haurraren eskola¹⁷², “il resta toujours près de la nature”¹⁷³; aire librean bizi da, natura gozatzen eta maitatzen, haren predikua “suave et douce” da, “toute pleine de la nature et du parfum des champs. Il aimait les fleurs et en prenait ses leçons les plus charmants. Les oiseaux du ciel, la mer, les

167 Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 30.

168 SAID, E. W.ek, *Orientalismo*, Madrid 1990, 173, idazten du: “Para Quinet y Michelet la historia era una obra de teatro”, eta: “Lo que, sin embargo, no mantuvo Renan en los años 1840, durante su aprendizaje como filólogo, fue la actitud teatral, que reemplazó por la actitud científica”. Zientifiko gisa ere teatrero jarraitu zuela, gehitu ahal zuen.

169 *Vie de Jésus*, loc. cit., 127: “Toute l’histoire du christianisme naissant est devenue de la sorte une délicieuse pastorale”.

170 Ib., 167.

171 *Vie de Jésus*, loc. cit., 201 eta hurr.

172 Ib., 104.

173 Ib., 110.

montagnes, les jeux des enfants, passaient tour à tour dans ses enseignements”¹⁷⁴. Ordea, Pazkoa ospatzera Jerusalemera joan, eta hango rabinoekin –judaismo ofizialarekin– buruz buru talka egingo du, ez du sufritu baino egin¹⁷⁵; jarraitzaile gutxi batzuk baino ez du irabazi han¹⁷⁶. Jerusalemgo esperientzia mingotsak Jesusen barnea guztiz irabiatu du: “Jésus rentra en Galilée ayant complètement perdu sa foi juive, et en pleine ardeur révolutionnaire”¹⁷⁷; “À partir de ce moment, ce n’est plus en réformateur juif, c’est en destructeur du judaïsme qu’il se pose”¹⁷⁸. “Jésus, en d’autres termes, n’est plus juif”¹⁷⁹. 2. *Ekitaldia*: borrokarena. Jesusen nortasuna erabat transformatu da. Orain arteko “moralista xarmagarria” iraultzaile transzendente bilakatu da, premiatsua, fanatikoa¹⁸⁰. Jainkoaren erresuma orain arte berez bezala etortzekoa bazen gozo-gozo jende apalaren bihotz barneetara, orain iraultza eskatologiko hurbil bat predikatzen da, eta bortxaren beharra hura etorrarazteko; prediku gozoa orain gogorra eta garratza da, erasoka, mehatxuka jaulkia. Jendea bere mezua onartzera hertsatzearren, zeinuak eta mirariak egitera behartua ikusi da Jesus¹⁸¹. Gogaera etikoren tokian eskatologikoa nagusitu da; Jainkoaren erresuma Apokalipsiaren erresuma bihurtu da. Munduaren azken hurbilaren ustean ekibokatu egin bada ere, ekibokazio

-
- 174 Ib., 189. “En aucun pays du monde, les montagnes ne se déploient avec plus d’harmonie et n’inspirent de plus hautes pensées” (Ib., 126). Taineren doktrinari jarraiki, Galileako lurraldearen ederrak eta klimaren gozoak eragin zeharokoa dute Jesusen (kristautasunaren) jatorrizko espirituan (“ce sentiment essentiellement galiléen eut sur la destinée de la secte naissant une influence décisive”, 191-192 orr.).
- 175 Jerusalemgo eskualdea ere Galilearen kontrarioa da, jakina: “Le plus triste pays du monde est peut-être la région voisine de Jérusalem” (125). “La profonde sécheresse de la nature aux environs de Jérusalem devait ajouter au déplaisir de Jésus. Les vallées y sont sans eau; le sol est aride et pierreux...” (loc. cit., 215); “la terre, comme dans tous les environs de Jérusalem, sèche et morne” (349).
- 176 “Ib., 220: “Le charmant docteur, qui pardonnait à tous pourvu qu’on l’aimât, ne pouvait trouver beaucoup d’écho dans ce sanctuaire des vaines disputes et des sacrifices vieillies”.
- 177 Ib., 231. “La Loi sera abolie; c’est lui qui la abolira. Le Messie est venu; c’est lui qui l’est”.
- 178 Ib., 222. “Jésus le premier osa dire qu’à partir de lui (...) la Loi n’existait plus”.
- 179 Ib., 223. Baina ik. 361: “Jésus (...) n’entendit jamais son action en dehors du judaïsme”. Ordea, 369: “Loin que Jésus soit le continuateur du judaïsme, ce qui caractérise son oeuvre, c’est la rupture avec l’esprit juif”.
- 180 Ib., 278 eta hurr.
- 181 Jesus mirarigina izan dena historikoki ezbaigabekoa da, baina kontuan hartu beharrekoa da garaiko kultura eta jendearen (ez)jakintasuna epilepsia bezalako gaixotasunei buruz (Ib., 250 eta hurr.). Jesus, Renanen esanean, “à contre-cœur” izan da mirarigina, jendearengan eragiteko premiak premiatsu. “On dirait, par instants, que le rôle de thaumaturge lui est désagréable” (Ib., 249 or.). “Il est donc vrai de dire que Jésus ne fut thaumaturge et exorciste que malgré lui (...). Il n’était pas plus libre que saint Bernard, que saint François d’Assise de modérer l’avidité de la foule et de ses propres disciples pour le merveilleux. Les miracles de Jésus furent une violence que lui fit son siècle, une concession qui lui arracha la nécessité passagère” (Ib., 251). “La vie de François d’Assise n’est aussi qu’un tissu de miracles? A-t-on jamais douté cependant de l’existence et du rôle de François d’Assise?” (365). Bestetik, mirariak egitea dago eta mirariak kontatzea (egon ez direnak ere), azkeneko hau legendaren parte legez, legenda miragarritzeko. “Le cycle miraculeux de la naissance de l’ordre de saint François, loin de nous choquer, nous cause un véritable plaisir” (245 or.).

horrek bere espiritualitatea burueneraino erradikaltzera eramán du¹⁸². Lehen lagunartea, parabolak kontatzea (“ce genre délicieux”)¹⁸³, Naturaren ederra, maite bazituen, orain “la famille, l’amitié, la patrie n’avaient plus aucun sens pour lui. Sans doute, il avait fait dès lors le sacrifice de sa vie. Parfois, on est tenté de croire que, voyant dans sa propre mort un moyen de fonder son royaume, il conçut de propos délibéré le dessein de se faire tuer (...). Un goût singulier de persécution et de supplices le pénétrait”¹⁸⁴. 3. *Ekitaldia*: Pasioa eta heriotza. Pilatos erromatar natural bat zen, ez zuen interes apurrik juduen sesioetan, haien fanatismo erlijioso higuigarri egiten zitzaion¹⁸⁵; bere kolkoan erdeinatu egiten zituen juduak¹⁸⁶. Administratzaile ona, ez zuen batere gogorik Jesus kondenatzeko; Pilatosen emazteak, are, derrigor salbatu nahi omen zuen “ce beau jeune homme”¹⁸⁷. Baina “juduen gorrotoak”¹⁸⁸ beste irtenbiderik ez zien laga. “Ce ne furent donc ni Tibère ni Pilate qui condamnèrent Jésus. Ce fut le vieux parti juif; ce fut la loi mosaïque”. Eta ez dira urte haietako judu fanatikoak ere egiazko errudunak, nazio judua halako heinean baizik: “Cette mort fut «légale», en ce sens qu’elle eut pour cause première une loi qui était l’âme même de la nation”¹⁸⁹. Jesusen hiltzailea judutasuna da, ordukoa eta betikoa.

Kritikoez, gisatasun literarioa goratu adina, seriotasun zientifikoa beheratu diote obra honi. Hasteko, testuek historiko-kritikoki gutxien-gutxiena eman lezaketen hartarakoxe baliatu gura izan baititu Renanek: Jesusen psikologia egiteko. Edo, hobe, Jesus guztiz renandar kitsch bat margotzeko, liriko, sentimental xarmagarria, izkribuek ematen ez ziotena fantasiaz eta hunkiberatasun eztipotoz gainkonpentsatuz¹⁹⁰. Jesus xarmatzaile

182 Ib., 262: “En acceptant les utopies de son temps et de sa race, Jésus sut ainsi en faire de hautes vérités, grâce à de féconds malentendus”.

183 Ib., 190.

184 Ib., 282-283. “Jésus n’était plus libre; il appartenait à son rôle et, en un sens, à l’humanité” (Ib., 283).

185 Ib., 335: “Leur fanatisme étroit, leurs haines religieuses révoltaient ce large sentiment de justice et de gouvernement civil que le Romain le plus médiocre portait partout avec lui. Tous les actes de Pilate que nous sont connus le montrent comme un bon administrateur”.

186 Ib. “les juifs devaient lui paraître des gens arriérés; il les jugeait sans doute comme un préfet libéral jugeait autrefois les bas Bretons, se révoltant pour une nouvelle route ou pour l’établissement d’une école” [!].

187 Ib., 336. Judas bera –haren “sentimentu moral” haustura gabea– nahiko errehabilitatua gelditzen da Renanen interpretazioan (ik. 323-324 orr.). Traizioaren motiboa apostoluen arteko jelsiak izan zitezkeela (Joanengana-ko?) iradokitzen du; fantasia beste irozarririk gabe beti.

188 Ib., 339.

189 Ib., 341.

190 Renanek bazekien historiko-kritikoki Jesusen biografiarik –stricto sensu– edo psikologiarik egitea ezinezkoa dena, bere buruari hala ere “ezina egitea” baimendu dihonean. Baina seminarista deboto ohiari horixe interresatzen zitzaion (horrela “edozein ilustrazio –Aufklärung– erlijioso sakonetarako eragozpenik handiena Frantzia” bera bihurtuz, A. Schweitzerren ahakarrean) . “Si l’on s’astreignait, en écrivant la vie de Jésus, à n’avancer que des choses certaines, il faudrait se borner à quelques lignes. Il a existé. Il était de Nazareth en Galilée. Il prêcha avec charme et laissa dans la mémoire de ses disciples des aphorismes qui s’y gravèrent profondément. Les deux principaux de ses disciples furent Céphas et Jean, fils de Zébédée. Il excita la haine

xamur bat da¹⁹¹. E. Renarden juzguan: “Il a espéré, prétendu, voulu accomplir une oeuvre d’érudit et il n’a fait qu’un travail d’artiste, mettons, comme le demande M. Seignobos, d’artiste de génie, il reste quand même qu’un artiste n’est point un historien (...). Il est sûrement un brillant écrivain et, dans sa *Vie de Jésus*, il se révèle comme l’un des plus purs et des plus élégants par la charme léger et l’harmonie de sa phrase souple et chargée de sens. Il n’est pas un historien. Son oeuvre n’appartient pas à l’histoire. Elle est une vaste fresque que lui a inspirée l’histoire, mais dans laquelle il a négligé l’histoire pour suivre son propre gré et obéir à sa fantaisie”¹⁹². Renanen Jesus hori, bera izan nahiko zukeenaren proiektzioa dela esan izan da: katolizismo fariseutik arima onak askatzeko berri onaren mezularia izan, batetik mundu guztiak miretsia eta maitatua, bestetik heroi gaizkiulertu gisa azkenean martiritzatua izateko, baina gero garaitzeko (berpizteko). Kritikko aditu (ez ideologiko, hots, katoliko) guztien artean, “Jesusen bizitzaren ikerketaren” ezagutzaile autorizatuenarena da, Albert Schweitzer, Renanen Jesusen bizitzaren juzgu zanpagarriena. Goitik behera zarrastatua uzten du: iturriko testuen hautuan bertan irizpide “zientifikoa” nagusia gustu estetikoa eta apeta dituela¹⁹³; berdin arbitrarioki diharduela gero testuen araketan, errigore gutxi eta fantasia askorekin; ez duela arazorik osoro ezetsi duena (mirariak, adibidez) interesatzen zaion kasuan puntu bat disimulatuz baiesteko (Kanakano miraria)¹⁹⁴, etab.; bere modura aurreko ikerketa kritikoez baliatzen dela, baina ikerketa kritikoa bezainbatean berak ez duela deus balio.

Renanen “zientziarekin” beti dagoen arazoa da: lehenbizi ikerketaren zientifikotasuna aldarrikatzen da eta goratik agintzen da; gero, beharbada bere gaitan ezinbestekoa, saio filosofikoa da egin egiten duena; saio filosofikoa, ordea (D. F. Straussek, eta exegeta hegeldarrek oro har, Renanen maisuak, zorrotz egiten dutena) elemele literario bihurtzen da, bere irudimena libre dabilela. Berak definitu du bere burua “erromantizismoaren aurka protestatzen duen erromantikoa naiz” hitzekin¹⁹⁵. Antidogma-

des juifs orthodoxes, qui parvinrent à le faire mettre à mort par Pontius Pilatus, alors procureur de Judée. Il fut crucifié hors de la porte de la ville. On crut peu après qu’il était ressuscité. Voilà ce que saurions avec certitude”. Konjeturak egitea sori dela, hala ere, esaten du bere jarduera justifikatzeko.

191 Ib., 32: “Tel voudrait faire de Jésus un sage, tel un philosophe, tel un patriote, tel un homme de bien, tel un moraliste, tel un saint. Il ne fut rien de tout cela. Ce fut un charmeur”.

192 RENARD, E., op. cit., 145.

193 A. Schweitzerrek ridikulizatzen duen puntu bat San Joanen ebanjelioa lehen mailako dokumentu historikotzat hartu izatea da, eta horretarako Renanen “arrazoia”, ik., loc. cit., 209 eta hurr. Hain zuzen horixe goratzen zion A. Villasantek (loc. cit., 32): “Garai artako razionalistek ia ao batez Joanen ebanjelioa zokoratu egiten zuten, historia aldetik batere baliogabekotzat joaz. Ontan begi zoliagoa izan du Renanek. Bera konturatu da ebanjelio onen egilleak xehetasun ugariagoak eta zeatzagoak dakarzkiala Jesusen bizitzako kronologiaz, Hura ibillitako erri, toki eta paraje guztiez, eta dena ondo kontatzera, beste ebanjelistek bezin ongi edo obekiago ezagutzen duela bere gaia”. Renanek bezala Villasantek kale egiten dute noski.

194 Ik., *Vie de Jésus*, loc. cit., 202.

195 OC, II, 760. S: 51, bere izaera kontraesantsua honela azaltzen du berak: “Bon gré, mal gré, et nonobstant tous mes efforts consciencieux en sens contraire, j’étais prédestiné à être ce que je suis, un romantique protestant

tiko sutsua da, maiz arras dogmatikoa; usu razionalista deklaritzen da, eta behin eta berririo arbuiazen du razionalismoa; eszeptikoa da, “really a pseudo-skeptic”. Asko esaten du, baina inoiz ez dakizu zehazki zer, iradokior bezain zehazgabe aldioroz (“the vagueness of his language”)¹⁹⁶. “Nous ne savons jamais bien si l’idée que Renan nous expose est un jeu de son esprit ou une conviction ancrée”¹⁹⁷. Zientziazale poeta da, bere razionalismoaz harrotzen den inpresionista¹⁹⁸. Ideia filosofikoak asko ditu, filosofiarik ez; gaur filosofia bat, bihar beste bat, pentsamendu koherente bat bilatzen dion irakurlearen desesperaziorako. “Il est –darrai E. Renardek– l’esprit le moins philosophique du XIXe siècle, bien qu’il ait toutes les apparences d’une philosophie profond”¹⁹⁹. “As a philosophical essayist, Renan leaves much to be desired”, deitoratzen du R. M. Chadbournek. Berak ohartzen zuen: “Ma philosophie à moi, c’est à peu près ce que d’autres appellent littérature”²⁰⁰. Ez dio axola; total, berarentzat “la philosophie n’est au fond qu’une manière de poésie comme une autre”²⁰¹... Literatoa da (hitzak iradoki dezakeen anbiguotasun guztiaz). G. Sorelek jada ikertzaile itxuraren mantupearan historiaren nobelagilea kontsideratu zuen²⁰²; T. Todoroventzat Renan antzekoago da Baudelairearena, zientifikoren batena baino²⁰³, etc. Denek ez dute hain gupidagabe juzgatzeko Renanen izateko/idazteko modu hori. Ez daki ideia bat oinarritzen, baina artista da harekin jolasten. Kontu bera E. Zolak, maitekiro (“j’aime M. Renan...”) eta oso ederki, honela ebaluatu du: “M. Renan, qui est poète autant que savant, a parfaitement compris son public. Il lui a servi les mets de son choix en parant l’histoire de toutes les couleurs du roman, en vulgarisant les vérités d’une façon adoucie et intéressante. Là est son titre de gloire”²⁰⁴. Sakonki zientifikoa ez bada, dibulga-

contre le romantisme, un utopiste prêchant en politique le terre à terre, un idéaliste se donnant inutilement beaucoup de mal pour paraître bourgeois (...). Une de mes moitiés devait être occupé à démolir l’autre”.

- 196 CHADBOURNE, R. M., *Ernest Renan as an Essayist*, New York 1957, 160-161. “Renan’s philosophical thought, so often suggestive and, in a good sense, disturbing, is without disciplined, forceful, logical argumentation” (162).
- 197 RENARD, E., op. cit., 10.
- 198 Ik. MOHRT, M., *Les intellectuels devant la défaite 1870*, Paris 1942, 128: «Il ne va pas d’une vérité précisée à une autre, disait Taine. Il tâte, palpe. Il a des *impressions*, ce mot dit tout. Il n’y a guère d’idée qu’il n’ait caressée, ni système où il ne soit entré, au moins en curieux”.
- 199 RENARD, E., aip. lib., 205.
- 200 OC, IX, 200.
- 201 PRC: 73.
- 202 SOREL, G., *Le système historique de Renan*, Paris 1906, 24-25
- 203 TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française de la diversité humaine*, Paris 1989, 73.
- 204 ZOLA, E., “Livres d’aujourd’hui et demain”, in: *Oeuvres Complètes* (arg. H. Mitterand), bol. X, Paris 1968, 438. “C’est que M. Renan a la grâce et le charme pour lui. On a publié en Allemagne des livres d’exégèse religieuse plus approfondis et plus catégoriques. Mais ces livres, lourds et épais, sont illisibles en France, où l’on n’aime que les vérités mises en menus morceaux et roulées dans le sucre”.

tzaile bizkorra da, hori da bere merezimendua. “La foule est conquise, tout le monde le lit, la pensée pénètre dans les masses et va chaque jour plus avant”²⁰⁵.

Renanek bere teoria bat ere badu jokaera hori justifikatzeko (beti izaten du). Historialariak azken batean bizitza atzeman eta ulertu gura du. Hori ezin da egin unibertitate alemanetako metodo ebaki eta zehatzaile pedantez, analisi razionalistaz, intuizio globalez baizik. “Peu d’érudits –irakurtzen diozu G. Straussi– ont même cultivé avec autant de plaisir les idées générales et les vastes préliminaires théoriques. Seulement ne nous trompons pas. Renan n’attache à ses opinions qu’une valeur subjective et temporaire. S’il soutient à un moment donné telle doctrine, ne concluons pas qu’il y souscrive absolument; il ne fait qu’extérioriser une impression qui pourra être demain contredite par une autre, que coordonner des aperçus qu’il modifiera le jour où il se placera à un point de vue différent”²⁰⁶.

Metodoaren arazoaz beste, pentsamenduaren oinarrizko edukiena dago. Dogmako Jesukristoa (Jainkoaren Seme, Hirutasuneko bigarren pertsona, betieretik existitzen den Hitza, hiletatik berpiztu, Aitaren eskuinean eserita dagoena – eseri ere egiten den eta esertzeko soinatalak betidanak dauzkana hortaz, etab.) egungo burgesarentzat dena helenismo abstruso zentzurik gabekoa bilakatu denean eta harekin zer egin jakiten ez denean, haurretan Jesusen irudia maita-maitatzen ikasi dutenentzako Renanek, iturri dokumentalek eman lezaketenarekin zerikusit gutxierekin, Jesus gizaki soil baina gizagaindiki guztiz maitagarri batekin, iragaitza eramangarri bihurtzen du Jesukristoren maitasun zaharretik ene Jesus etiko-estetikoaren maitasun berrira. Renanen laizismoa kristautasuna hirietako burgesia liberalaren kontsumorako apailatua besterik ez da: dogmarik ez, erlijiositate sentimental bat, elkarmaitasunaren moralak, filantropia indefinitu belaxka bat inolako arazorik ez duena inperialismo ankerrenarekin ezkontzeko, dena erraz eta gozo. Renanek kate gabeko fedea nahi du²⁰⁷, baina fedea galdu eta gero ere fedean geldituz nahi du hori²⁰⁸. Ebanjelioetako Jesus, fededun sutsuen Jesus bat da; Renanen Jesus, maita-maitale jada fedegabetu baten nostalgiaren inbentua.

Urte horietan beretan Rhinen beste aldean Nietzsche mailuz ari da kristautasunaren kritikan. Zer aldea! Kristautasunaren etorburuaz Renanen idaztiak asko gustatu, Jesusen Bizitza partikularki, Wagnerri egin zaizkio, Renan bezalakoxe anti-

205 Ib.

206 STRAUSS, G., *La politique de Renan*, Paris 1909, 40. Ik., orobat, 82: “Dédaigneux d’apprécier «en raison», Renan juge par impression, par tempérament, selon son état d’âme. Il se fie «au sentiment», ce dernier refuge du scepticisme”. Ik., halaber, GRIFFITHS, R., *The Reactionary Revolution*, London 1966, 32: “For in Renan’s complex personality scientific views were constantly intermingled with a kind of poetry-laden Celtic mysticism. Renan’s views were often as vague, emotional and idealistic...”

207 S: 51: “La foi qu’on a eue ne doit jamais être une chaîne”. Perpaus hau dago irarria Tréguierreko Renanen monumentuan plaka batean.

208 S: 18: “La foi a cela de particulier que, disparue, elle agit encore”.

semita bera; Nietzscheri batere ez (hori bera seinale da Wagner eta Nietzscheren arteko aldearena). Wagnerrek eskergarria kausitzen zuen Jesusi bere izaera jainkozkoa erantzi izatea, eta haren izaera ingurumen geografiko eta kulturaletik eta bere-bere psikologia indibidualetik esplikatzea; halaber kristautasuna mugimendu sozial eta moral bezala agerraraztea, ez erlijioa bereziki. Nietzscherentzat hori dena kritikaren itxurako axalgaina baino ez da, hain zuzen axalean ukatu egiten dela dirudienarekin barnagoan funtsa berresteko; Renan, sakonenean, ez da kristautasunaren ukatzailea, berreslerik osoena baizik (“humanismo” pseudoateista asko bezala alegia). Horregatik Nietzschek denetarik deritzo, fauno eta satiro, zikiro, eta “ese bufón *in psicologicis* [en cuestiones psicológicas], ha aportado a su aclaración del tipo Jesús los dos conceptos más inapropiados que para esto pueda haber: el concepto *genio* y el concepto *héroe*”²⁰⁹. Doi-doi bere antipodatzat dauka Renan, eta gizatasun erlijiosoari buruzko haren pentsamenduari “erlijiozko ergelaren ergela” irizten dio (“la niaiserie religieuse par excellence!”, frantsesez original alemanean)²¹⁰. “Teología, o la corrupción de la razón por el «pecado original» (el cristianismo). Testimonio, Renan, el cual, tan pronto como aventura alguna vez un sí o un no de índole un poco general, yerra el blanco con una regularidad penosa (...). El desea representar, con una ambición no pequeña, un aristocratismo del espíritu: pero a la vez se postra de rodillas, y no sólo de rodillas, ante la doctrina contraria a aquél, ante el *évangile des humbles*... [evangelio de los humildes]. ¡De qué sirven todo el librepensamiento, toda la modernidad, toda la burla y toda la flexibilidad de un torcecuello cuando en las propias entrañas se ha seguido siendo cristiano, católico e incluso sacerdote! Al igual que el jesuita y el confesor, Renan tiene su inventiva en la seducción; no le falta a su espiritualidad esa amplia sonrisa satisfecha del cura, – como todos los sacerdotes, se vuelve peligroso tan sólo cuando ama. Nadie le iguala en el adorar de una manera mortalmente peligrosa... Ese espíritu de Renan, un espíritu que *enerva*, es una fatalidad más para la pobre Francia enferma, enferma de la voluntad”²¹¹. Renan “teologoa” nardagarri egiten bazaio, *Moralaren genealogia*-n Renan “historialari modernoa” astintzen du. Nietzschek ezin ditu pairatu gertakariak ispilatu baino egin nahi ez duten historialari inpersonalak, izoztuak (Ranke?). “Baina beste historialari-espezie horri dagokionez, agian oraindik espezie modernoago bat den horri, espezie gozatzaille, atseginkoi, bizitzarekin adina ideal aszetikoarekin kokateatzen duena, goante gisa «artista» hitza erabiltzen duena eta gaur egun kontenplazioaren laudorioa erabat monopolizatzen duena: oi, buruargi ezti horiek zeinen aszeta negu-paisaien [historia islatu bakarrik nahi dutenen] egarri handia eragiten duten! Ez! Daramala deabruak herri «kontenplatzaille» hori! Askoz nahiago dut nihilista historiko haiekin batera bide egin laino ilun, gris eta hotzenetan barrena! (...). Ehun bider txarragoak dira «kontenplatzailleak» –: nik ez dut ezagutzen ezer goralari handiago eragiten didanik besaulki «objektibo» horietako bat baino, his-

209 NIETZSCHE, F, *El Anticristo*, Madril 1985, 57-58.

210 NIETZSCHE, F, *Más allá del bien y del mal*, Madril 1985, 76-77.

211 NIETZSCHE, F, *Crepúsculo de los ídolos*, Madril 1984, 86.

toriarene gozatzaille perfumatu horietako bat baino, erdi-apaiza, erdi-satiroa, *parfum* Renan, zeinek salatzen baitute, beren txaloaren faltsete zorrotzarekin, zer den falta zaiena, *non* falta zaien, *non* manciatu duen Parkak bere guraize krudela, modu, ai! kirurgikoegian! Horrek asaldarazi egiten du nire gustua eta nire egonarrria ere bai (...). Ikuspen horrek sumindu egiten nau, «ikusle» horiek amorrarazi egiten naute...”²¹²

Historiarene ironia da –edo sarkasmoa– laizismo frantsesarene testu behinena Jesus Nazaretekoarene egundoko omenaldi deboziozkoena izatea.

(Ohar bat, iragaitzaz: Jesusen bizitzarene tratamendu historiko-kritikoa, aldian aldiko egokitu ohi zaion eskandaluaz Elizarene aldetik, Alemanian –Reimar/Lessing– 1774an eman zen; Frantzia ehun urte geroago, 1863; Espainian eta Hego Euskal Herrian beste mende eta erdi geroago, J. A. Pagolarene *Jesús. Aproximación histórica*-rekin, 2007. Modernia intelektualarentxo).

Frantziako Kolegioko katedratik iraitzia, baina Jesusen Bizitzarene arrakastarekin bapo diruz hornitua, 1864ko azarotik 1865eko ekainera arte bigarren bidaia bati ekin dio Ekialde Hurbilera emaztearekin²¹³. Egipto, Turkia, Libano bisitatu ditu, beti notak hartuz bere egitasmu handia jarraitzeko, lehen kristautasunarene historia (*Les Apôtres*, 1866, *Saint Paul*, 1869)²¹⁴. Atenasen Partenoiarene ikuskizuna geroago “*Prière sur l’Acropole*” konposizio liriko erdi-himno erdi-aitortza artxipopulartua paratzeko aprebetxatuko du, Renanek berak momentuko estasian inprobisaturiko otoitz bezala saldu badio ere irakurlegoari²¹⁵, errealitatea eta fikzio literarioa nahastuz berriz ere: “*Quand je vis l’Acropole, j’eus la révélation du divin, comme je l’avais eue la première fois que je sentis vivre l’Evangile, en apercevant la vallée du Jourdain des hauteurs de Casyoun. Le monde entier alors me parut barbare (...). Un vieux papier que je retrouve parmi mes notes de voyage contient ceci: Prière que je fis sur l’Acropole quand je fus arrivé à en comprendre la parfaite beauté. O noblesse! ...*”²¹⁶ “La redacción del texto publicado no se produce en realidad hasta 1876 –artezten du P. Vidal-Naquetek–, es decir, tras el trauma de la ruptura con Alemania (...). Aparte de estas precisiones cronológicas, en realidad la *Prière sur l’Acropole* es un singular *patchwork* realizado con lecturas cruzadas”; hots, Akropolia ikusi, irakurketen begiekin ikusi da, antza, eta geroago idatziriko otoitza irakurketa

212 NIETZSCHE, F., *Moralarene genealogia*, Klasikoak, Bilbo 1997, 177-178.

213 CHAUVIN, Ch., aip. lib. 55: “En effet, Renan touchera au cours de cette année 1864 des sommes énormes, qui correspondront à plus d’argent qu’en une carrière complète de professeur» [J.-Y. Mollie]”.

214 “*Prière sur l’Acropole*”n San Paulo hori “un laid petit Juif, parlant le grec des Syriens” batekin despatxatzen da –haserre piztu baitu! Renanek Jesus gozo tolerantia eta San Paulo estu intolerantia kontrajartzen ditu.

215 S: 46: “Les heures que je passais sur la colline sacrée étaient des heures de prière. Toute ma vie repassait, comme une confession générale, devant mes yeux”. Testuarene nondik norako sorbideaz, ik. POMMIER, J., “Comment fut composée la *Prière sur l’Acropole*”, in: *Revue de Paris* 30/5 (1923) 437-447. PSICHARI, H., *La Prière sur l’Acropole et ses mystères*, Paris 1956.

216 S: 46.

ezberdinetako anotazioekin petatxuka albaindua da nabarmenki, ez inola ere taupada baten turrusta bat-batekoa²¹⁷.

Akropoli gaineko Otoitza hainbat motibo paralelotako konposizioa da: ikuskizunaren emozioarekikoak, autobiografikoak, kredo erlijioso edo metafisika pertsonalekoak, mitologikoak, estetikoak, politikoak, filosofiko eta teologikoak. Berrogeita bi urteko sasoian, bere ametsetako posizioetara heldua, ikerketa erlijioso historikoetan zentratua, arrakastak milizkatua, pertsonalitate bat Frantzian, bide seguruan landatua bizialdia, bat-bateko errebelazioa bezala izan ei da Atenas harentzat: “L’impression que me fit Athènes est de beaucoup la plus forte que j’aie jamais ressentie. Il y a un lieu où la perfection existe; il n’y en a pas deux: c’est celui-là. Je n’avais jamais rien imaginé de pareil. C’était l’idéal cristallisé en marbre pentélique qui se montrait à moi”²¹⁸. Zer da bera?, nondik dator, zertan ari da?, Partenoiairen galantak eta harrizaharrak bere izatearen eta obra guztiaren zentzua kuestionatzera behartu du. Hala, bere baitan borrokan uste dituen kontraesan guztiak biltzen ditu Ateneari Otoitzean (laburbilduma autobiografikoa): berezko jatorri barbaroa (zelta)²¹⁹, heziera “arrotza” (kristaua)²²⁰, eta horrekiko betiere sentitzen duen atxikimendu sentimentala²²¹; ongi kostata alemanengandik ikasi zuen razionalismoa (“à force de réflexions, au prix de longs efforts”, “des recherches infinies”)²²², eta alemanekiko desengainua orain²²³; razionalismoaren zailtasuna raziona-

217 VIDAL-NAQUET, P, “Renan y el milagro griego”, in: ID., *La democracia griega. Una nueva visión*, Madrid 1992, 215. “¿En qué medida conocía Renan esta Grecia a la que idealizaba, no sin sutiles reservas? Se ha dudado de su familiaridad con la literatura griega...” Dударик gabe, Greziari buruzko literatura alemana zen ezagutzen zuena, justu testu horretan Alemania Esparta militaristarekin identifikatu nahiko badu ere Atenas/Frantziarekin kontrastean. “No estamos en una época indiferente para la historia de los estudios griegos en Francia. Es durante los años 1840-1860 cuando pasan, bajo la influencia de inmigrantes alemanes, a veces judíos alemanes (...) de la admiración romántica y literaria, del eclecticismo cousiniano, a la adopción, con algunos decenios de retraso, de los métodos de la filología alemana” (Ib.).

218 S: 44: “Or, voici qu’à côté du miracle juif venait se placer pour moi le miracle grec”; h. d., Atenas versus Jerusalem ohiko oposizioa. “Cette révélation de la grandeur vraie et simple [orait Winckelmann!] m’atteignit jusqu’au fond de l’être”. Ik. *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, 101, Selinunten dagoela (Sizilian): “Quand les créateurs de cet art merveilleux eurent réalisé le parfait, ils n’y changèrent plus rien. Voilà le miracle que les Grecs seuls ont su faire: trouver l’idéal, et, une fois qu’on la trouvé, s’y tenir”.

219 Gogora nola Rimbaudek, bere burua zibilizaziotik kanpoko —barbaroa— deklaratu nahita, galiarra aitortu duen: “J’ai de mes ancêtres gaulois l’œil bleu blanc, la cervelle étroite...”, ik. poesia osoa, “Mauvais sang” (*Un saison en enfer*).

220 S: 47: “Des prêtres d’un culte étranger, venu des Syriens de Palestine, prirent soin de m’élever”.

221 Ib. “(...) quand je me rappelle ces chants, mon coeur se fond, je deviens presque apostat (...); tu ne peux te figurer le charme que les magiciens barbares ont mis dans ces vers, et combien il m’en coûte de suivre la raison toute nue”.

222 S, 46.

223 Ib. “Les Scythes [alemanek] ont conquis le monde. Il n’y a plus de république d’hommes libres; il n’y a plus que des rois issus d’un sang lourd, des majestés dont tu sourirais. De pesants Hyperboréens appellent légers ceux qui te servent [frantsesak]... Une *pambéotie* redoutable, une ligue de toutes les sottises, étend sur le monde un couvercle de plomb, sous lequel on étouffe”.

lismoaren zergatia ulertzen ez duen gizarte frantsesean bertan²²⁴, Jesusen Bizitzarekin agitu zaion legez²²⁵; razionalismoaren ezaskitasun funtsezkoa, irudimenak beti gehiago eskatzen duelako, arrazoimenak eman ahal baino²²⁶, eta, arrazoimenaz gain, poesia ere badagoelako²²⁷; klasizismo razionalki txukun garbi hori miretsi eta maitatu nahi lukeelako, baina bera, izan, erromantikoa delako (bere “bekatuak” maite dituen)²²⁸... Kontraesan politikoak, halaber: Atenastik itzuleran, 1865ean, Renanek Napoleon III. arekin eta familiarekin harreman pertsonalak estutu, eta haren politikaren alde aktiboki konprometitu ere egin da. Hamar urte geroago, Otoitza paratu duen egunetan, Bigarren Inperioa Sedanen funditu eta Renan egoera berrira erosotzen Errepublikarekin onezkoak egin gurarik zebilen, lehenago erdeinatu baino egin ez badu ere. Orain, populu maketsa beti destainatu duen akademiko jaun elitistak, Atenasen ikusi uste du: “Il y a eu un peuple d’aristocrates, un public tout entier composé de connaisseurs, une démocratie qui a saisi des nuances d’art tellement fines que nos raffinés les aperçoivent à peine”²²⁹. Halaz guztiz, gainditu ezinezkoa du bere betidaniko aristokratismo erreakzionario arimaren sakonenerainokoa (“mon scepticisme, qui me fait douter du peuple”), eta bere otoitza Jainkosa Demokraziari ezin uler daiteke demokrazia modernoaren laido huts bezala baizik: “Démocratie, toi dont le dogme fondamental est que tout bien vient du peuple, et que, partout où il n’y a pas de peuple pour nourrir et inspirer le génie, il n’y a rien, apprends-nous à extraire le diamant des foules impures”²³⁰. Historiari datxikon kontraesana, azkenik: unibetsalik unibertsalena ere hilkorra da, beraz partziala, mugatua. Jesus Nazaretekoagaz agitzen dena agitzen da Atenea/Atenasegaz: haren balioa unibertsala da (“sans nulle tache locale ou nationale”), eternala da, baina iragankorra da. Atenasen bakarrik egon da, behin bakarrik egon da, jadagoneko ez dago eta inoiz

224 Ib., 48: “[Milurte kristauan] on était coupable pour t’aimer, et, aujourd’hui qu’à force de consciencieux travail nous avons réussi à nous rapprocher de toi, on nous accuse d’avoir commis un crime contre l’esprit humain en rompant des chaînes dont se passait Platon”.

225 Ib., 47-48: “J’ai écrit, selon quelques-unes des règles que tu aimes [arrazoimenarenak], ô Théonoé, la vie du jeune dieu que je servis dans mon enfance; ils me traitent comme un Evhémère; ils m’écrivent pour me demander quel but je me suis proposé; ils n’estiment que ce qui sert à faire fructifier leurs tables de trapézites [bankariak]. Et pourquoi écrit-on la vie des dieux, ô ciell, si ce n’est pour faire aimer le divin qui fut en eux, et pour montrer que ce divin vit encore et vivra éternellement au coeur de l’humanité?”

226 Ib., 49: “(...) à mon inquiétude d’esprit, qui, quand le vrai est trouvé, me le fait chercher encore; à ma fantaisie, qui, après que la raison a prononcé, m’empêche de me tenir en repos”.

227 Ib., 50: “Raison et bon sens ne suffisent pas. Il y a de la poésie...”

228 Ib., 46: “mes résolutions de devenir classique finissaient par me précipiter plus que jamais au pôle opposé”.

229 Ib. 45. Herri atenastarra aristokratikoa da: “(...) la noblesse simple de ces citoyens fiers et tranquilles”. Baina hori “mirari grekoa” da, “une chose qui n’a existé qu’une fois”.

230 Ib., 48. Kontrasta, Renanen ideietan bezala simbolismoan, “jendeketa inpuruak” versus arrazoimenaren ideal purua, Partenoiko marmol eta arte purua, Atenea birjina purua, Jainkosa egiazko eta purua. Herri-jendea instintua da, iluna; eliteak (zientzialariak) arrazoimena, argia.

ez da berriz egongo²³¹. “Les dieux passent comme les hommes, et il ne serait pas bon qu’ils fussent éternels”²³². Historian dena mugatua da, dena iraungitzen da; deus ez da betiko, deus ez unibertsal; hots, ikuspegi batean liluragarri dena, gogaikarri da bestean, batean unibertsala, txokotarra ageri da mundu zabalaren aldean²³³, balio eternalako uste zena, edozer bezain erorkor jazotzen da azken finean, dena da irudikizun eta amets. Betiereko deuseztea da betiereko zer bakarra. “O Abîme, tu es le Dieu unique”.

Beharbada egokia da Renanek otoitz batean laburbildua eskaini gura izan baditu bere biografia espiritualaren eta bere filosofia/teologiaren giltzak. Izan ere Renan substantzialki, profesional eta intelektual gisa, erlijioaren historialaria izan da, eta, pertsona heinean orobat, Elizaren eta dogmaren kritiko egon litekeenik erlijiosoena bere eran, sakonki espirituala, espiritualista²³⁴, “apaiz laiko” bat²³⁵. (M. Ambrière: “Breton à l’âme religieuse, historien des religions”)²³⁶. Haren bi maisulan handiak dira: *Histoire des origines du christianisme*, zazpi bolumenetan, 1862-1882; eta *Histoire du peuple d’Israël*, bost bolumenetan, 1887-1893. Erlijio gaien inguruko artikulua solteak beste bi bolumenetan batu ditu: *Études d’histoire religieuse* I eta II, 1857 eta 1884.

Ekialdetik itzuli eta berriz Parisen, Renan, obligazio akademikoetatik libre, izen itzaltsua engoitik kulturako mundutxoetan, sozietateko tratua maizten hasi da: erre-dakzioen bisitak, zientifikoen solasguneak, topaketa literarioak (“dîners Magny”). Batez ere Bonaparte familiarekin hurbilekotu da, Gorte inperialaren faborea dasta-

231 Ib., 44: “une chose qui n’a existé qu’une fois, qui ne s’était jamais vue, qui ne se reverra plus, mais dont l’effet durera éternellement, je veux dire un type de beauté éternelle”.

232 Ib., 51.

233 Ib. “Le monde est plus grand que tu ne crois”.

234 Ib., 49: “étincelle qui allumes et entretiens le feu chez les héros et les hommes de génie, fais de nous des spiritualistes accomplis”, errezatzen dio Ateneari.

235 Ib., 91: “Je ne fus pas prêtre de profession, je le fus d’esprit”. Eta Jesus eta San Frantziskoganako bere eraspeneren guztizkoa aitortuz: “J’ai pu, seul en mon siècle, comprendre Jésus et François d’Assise” (S: 91). Renanentzat Asisko Frantzisko “c’est, après Jésus, l’homme qui a eu la conscience la plus limpide, la naïveté la plus absolue, le sentiment le plus vif de sa relation filiale avec le Père céleste”. Ik. orobat *Nouvelles études d’histoire religieuse*, Paris 1884, III: “J’ai toujours, en effet, beaucoup de dévotion pour François d’Assise, le considérant comme l’homme qui, après Jésus, a eu la religion la plus immédiate de la nature”. Ik. Ib., 323-351, San Frantziskoren gorazarrezko kapitulu osoa. Orobat *Mélanges d’histoire et de voyages*, loc. cit., 116: “François d’Assise est l’homme qui a le plus ressemblé à Jésus”.

236 Renanek zientziari eta bere ikerkuntzari ematen dion zentzu erlijiosoaz, ik. OC, I, 313 eta hurr. “La science, l’art, la philosophie n’ont de valeur qu’en tant qu’elles sont choses religieuses, c’est-à-dire en tant qu’elles fournissent à l’homme le pain spirituel, que les religions lui fournissaient autrefois et qu’elles ne peuvent plus lui donner”. “Le saint est celui qui consacre sa vie à ce grand idéal [“la sagesse”] et déclare tout le reste inutile”. “Il y a dans le culte pur des facultés humaines et des objets divins qu’elles atteignent [egia, ederra, ongia] une religion aussi suave, tout aussi riche en délices que les cultes les plus vénérables. J’ai goûté dans mon enfance et dans ma première jeunesse les plus douces joies du croyant, et, je le dis du fond de mon âme, ces joies n’étaient rien, comparées à celles que j’ai senties dans la pure contemplation du beau et la recherche passionnée du vrai”.

tuz; harreman bereziki hurkoak Napoleon Printzearekin eta Matilde Printzesarekin estutuz, Napoleonen anaia Jeronimo Westfaliako errege ohiaren haurrak. Berehala Renanek pentsatu du, bere izkribu erlijioso kritikoeekin hiritar frantsesak lozorro dogmatikotik iratzartzeko abiatutako eginbearra, ekintza politikoaz jarraitu eta zabaldu behar lukeela. (Renanek beti sentimendua ukan du Frantzia gaixo zegoela eta berak hura salbatzeko misioa zuela). Hala, bada, asmo handiz beterik, bozak eta demokraziak erdeinatzen zituen, 1869ko bozetara aurkeztu zen, dinastia imperialari atxikiriko Hirugarren Alderdian. Interesgarria guretzat ez da, lagun eta laguntzailerik falta ez izan arren, eta kanpaina arrakastatsua egin arren bere ustean behinik behin, porrot egin zuela (lehiakide erradikalak aise irabazi dio), ezpada nolako programarekin plazaratu zen. Lau puntuotan laburtzen da: “ez iraultzarik, ez gerrarik; progresoa, askatasuna”. Iraultzarik eta gerrarik nahi ez izateko arrazoia ez da etiko, humanista edo holakorik, lehenengo eta behin nazionalista ekonomikoa baizik: Frantzia atzerriaren aldean ahulagotuko lukete²³⁷; eta, bigarren, politikoa: Napoleon III.a burutzen ari zen Frantziaren birmoldaketa, Renanentzat guztiz positiboa nonbait, geldiaraziko lukete²³⁸. Progresoaren atalean instrukzio publikoaren sustatu beharra nabarmentzen da²³⁹, eta askatasunarenean prentsa, bilkura eta elkarte askatasuna aldeztu dira. Programaren zirriborroan idatzita zegoen puntu batek, gero baztertuak, deszentralizazioa eskatzen zuen; legitimisten eskakizun ohikoa baitzen hori.

“En politique –irakurtzen diogu Ch. Chauvini–, Renan passe pour un partisan de la gauche, alors qu’il a été foncièrement un «conservateur»”²⁴⁰. Funtsean, legitimista zen. Baina Renanen ibilbide politikoa ulertzeko garaiko historia frantsesa gomutatu behar da poxi bat (Hegoan asko ezagutzen ez duguna). Renanek hainbat matxinada edo iraultza eta hainbat sistema politiko ezberdin ezagutu du bere bizialdian: [1] jaio

237 “Des révolutions nouvelles seraient funestes, entraveraient les progrès matériels”, “créeraient à la France une grande infériorité à l’égard de l’étranger”; “La guerre serait, selon moi, aussi funeste qu’une révolution (...). Elle mettrait au hasard les destinées de la patrie; elle épuiserait le pays”, ik. STRAUSS, G., *La Politique de Renan. Suivie d’une étude sur les candidatures de 1869 et de 1878*, Paris 1909, 296.

238 Ib. “elle arrêterait le progrès politique qui tend à s’accomplir”. Arerioek Bonaparte familiarekiko trebantzia egozten baitzioten, Renanek behin eta berrero bere “independentzia” deklaratu du: “Je n’appartiens à aucun parti” (Ib.), “mon indépendance est bien connue”, “Je n’appartiens à aucun parti; je ne cherche que le progrès de la France et de l’esprit humain” (Ib., 299). Renanen karakterreko ezaugarri bitxietako bat da, edozein gorabeheratan, bera alderdikoen posizionatzen zenean ere, bere burua alderdi guztien gainetik deklaratu zuela. Bera inoiz ez da ezein alderditako: behin, “Je suis pour la France et la raison, voilà tout” (AS, 403); hurrengoan, Frantziaren ere gainetik, zientzia eta egiaren aldeko soil: “Je vendrais la France pour trouver une vérité qui fit marcher la philosophie” (OC, IX, 153), edo gizadiaren alde: “Il faudrait faire des vœux pour que notre patrie fût anéanti, si cela était utile au reste du monde” (OC, IX, 199).

239 AS: VIII, hau dio herria eskolatzeko zioaz: “Notre vraie raison de défendre l’instruction primaire, c’est qu’un peuple sans instruction est fanatique et qu’un peuple fanatique crée toujours un danger pour la Science”. Helburua ez da herriak zientzia goran parte izatea, herriaren fanatismoak zientzia goraren martxa ez eragotzea baizik.

240 CHAUVIN, Ch., aip. lib., 102.

Iraultza eta Napoleonen osteko Berrezarkuntzan egin da; hain zuzen bera sortu eta urtebetera hil da Luis XVIII (1824), Karlos X.ak oinordeztua. 1830ean Uztaileko Iraultzak Karlos X.a abdikatu eta emigratzera behartu du. Matxinadak ez du lortu Errepublika berrezartzea; [2] Bourbondarren adar “legitimoaren” tokian Luis Filipe, d’Orleans adarra erregetu da, Iraultza Handiaren aldezeago eta liberalagoa (“le roi citoyen”, “le roi bourgeois”). Honen erregealdiak hainbat matxinada sozial, 1831, eta errepublikazale, 1834, 1839, pairatu du, azkenean 1848ko iraultzak –Europa osoa inarrosi duenak– monarkia uzkaile eta [3] Errepublika ezarri duen arte. Luis Napoleon izendatu da presidente. [4] 1851, Luis Napoleonen Estatu Kolpea; geroxeago plebiszitu baten bidez inperatoretara altxatua, Napoleon III.aren Bigarren Inperioa. [5] 1870, gerra franko-prusiarra, Inperioaren birrinketa; 1871, Thiersen Gobernu (Versailles), Pariseko Komuna, gerra zibila; monarkia “legitimoa” berrezartzeko saioen hutsegitea berriro, Hirugarren Errepublikaren ezarpena. Renan guztiakin konpondu da. Eta guztiakin konpontzeko moduan joan da bere pentsamendua konponduz. Beti “Trantsizioan” bizitu da, politikan ez ezik ideia filosofikoetan ere. Edozertaz diharduela, Renan –J. Caro Barojarentzat “personalidad un tanto desbordada hacia las expansiones y las confidencias”²⁴¹–, digresioak hemen, printzipio deklarazio handiak hor, mundutik hara ibiltzen da. Gaur posizio batean, bihar bestean, beti sigi-saga, beti bere posizioarentzat argumentu borobilekin, Renanen “egiazko pentsamenduaren” bilatzailea labirinto goitibeheititsu batean atzera-aurrera ibiliko da: “on trouvera sous sa plume d’innombrables contradictions”, dio Sternhellek²⁴². Shlomo Sand, Jerusalemgo Unibertsitateko irakaslea halaber, Renanen “metamorfosi ideologiko” ugariez mintzo da: “La difficulté majeure, pour toute lecture de Renan, réside dans le fait que ses oeuvres révèlent maintes contradictions (...). De plus, sa pensée a connu, dans le cours de sa vie, des changements radicaux et drastiques”²⁴³. Komentarista guztiengan errepikatzen da kexu hori. Berak aitortzen zuen Renanek, “un tissu de contradictions” zela²⁴⁴. C. Digeonek, fin asko, “tant l’homme avait le génie des com-

241 CARO BAROJA, J., *aip. lib.*, 24.

242 STERNHELL, Z., *Les anti-Lumières*, Paris 2006, 242, 7, oin-oharra. Ikus bertan adibideak. BRAUER, H. G. A., *The Philosophy of Ernest Renan*, Madison/Wisconsin 1903, 209: “If it is true that he was the most intelligent man of the nineteenth century, it certainly is true no less that he was the most inconsistent. Even more remarkable than his wonderful fertility in ideas is the amazing incongruity of these ideas among themselves”.

243 SAND, S., *De la nation et du “peuple juif” chez Renan*, Paris 2009, 9.

244 S: 51. Bere izabide eta pentsabide beti kontraesantsuei esplikazio arrazial/biologikoa ere aitzakiatu die: erdi bretoi erdi kaskoia omen zelako, esan bezala (ik., orobat, S: 89, “ma complexité d’origine est, en grand partie, je crois, la source de mēs apparentes contradictions. Je suis double: quelquefois une partie de moi rit et l’autre pleure”; Ib, 96: “le Gascon prit le dessus sur le Breton”; Ib., 104: “en moi le Breton mourut, le Gascon...”, etab.); edota beste batean dioskuna: “Ma formule ethnique serait de la sorte: «Un Celte, mêlé de Gascon, mâtiné de Lapon»...” Hemen suposatzen du antzinate-antzinatzen arraza lapona eta zelta nahastu izango zirela, eta bera nahasketaren ondorengoa dela.

promis nuancés, dans la direction de sa vie comme dans celle de sa pensée” miretsi eta burlazko artearekin definitu du²⁴⁵.

Bere azken urteetan Estudianteen Elkarteari konferentzian “je suis par essence un légitimiste” aitortu duenean (1886), hitzak esanahi bikoitza dauka, beharbada miko bat autoironikoa honezkero, bai baitzekien bere bizitzan jirabuelta askotxo egina zela jendearen bistan. Lehenbizi monarkiko legitimista esan nahi du, Renan bere kolkoan beti izan dena (Hego EHan karlista esango genukeena)²⁴⁶; hots, Frantziarentzat hobere-rena monarkia dela defendatzen duena, eta gobernu legitimo bakarra Bourbonen adar nagusiaren tronua dela, Iraultzaren aurreko dinastia tradizionala. Hori ez da Alderdi ezberdinen artean haietako baten hautu badaezpadako bezala ulertu behar; hautu sakon-sakona da, Renanen kasuan historiaren eta nazioaren filosofia oso bat biltzen duena: monarkia historikoan baitatza harentzat Frantziaren batasunaren oina eta esentzia nazionala (honek barnebiltzen duen filosofia sozial eta politiko guztiarekin: elite aristokratikoaren beharra nazioaren bizkarrezur gisa, etab.). Pentsaera hau da, hots, historiaren filosofia eta Frantziaren esentziaren kontzeptu hau, Renanen betiko pentsaera funtsezkoa (“zirkuntstantziek” politikoki errepublikanoetara biltzera mugituz) (dezatenean ere). Alabaina, kontzesioak egitera behartua aurkitu da behin eta berri-
ro; egitea ez zitzaion lar ere kostatzen nonbait. 1830ean matxinadek adar legitimoa erbesterarazi zutenean, legitimistak, d’Orleans adarreko monarkia liberala ezetsiz, oposizioko alderdi bat bilakatu ziren: kontrairaultzaile eta klerikala, iraganeko erregimena bere akats guztiakin berrezarri gura zuena. Renan bihotzez eta “printzipioz” legitimisten aldekoa sentitzen zen²⁴⁷, eta legitimismoaren defentsarik sutuena egiten jarraitu zuen, baina de fakto ez zuen haiekin bat egin²⁴⁸; besteak beste, ideia bat zirelako, ez gobernu bat, eta ideia bezala ere txarra²⁴⁹. Renanek, bada, entusiasmorik gabe,

245 DIGEON, C., *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, Paris 1959.

246 Izan ere, izan, Joan Karlos Maria Isidoro Bourbongoa karlistentzat Espainiako errege (1861-68) eta legitimistentzat Frantziako errege (1883-87), biak izan da, zinetan tronurik inon ukan gabe. Renanek berak deritz legitimistei karlistak, S: 41: “Les carlistes de Tréguier allaient répétant partout que cela ne durerait pas, que le roi légitime allait revenir”.

247 OC, I, 28: “Rien ne vaut le légitimiste sincère (...), son culte obstiné du droit antique”. Ik., orobat, Ib., 29.

248 Ik. OC, I, 28: ematen duen arrazoia ez da “la position singulière du parti légitimiste et de la contradiction étrange en vertu de laquelle ce parti représente à la fois parmi nous ce qu’il y a de plus excellent et de plus regrettable: d’un côté, la résistance à la brutalité des faits au nom d’un principe (...); de l’autre, l’inanité de vues et d’idées, le refus systématique de se prêter aux résultats les plus acquis de l’esprit moderne”. Ib., 35: “À Dieu ne plaise que je me fasse le complice de ce triste parti légitimiste qui a eu le privilège de rendre la légalité odieuse”.

249 Renan monarkiko sutua zen, baina monarkia berrezarria konstituzionala izatea galdatzen zuen (monarkia ingelesaren eran; monarkia frantsesa ere bere garai hoberenean –“germaniarrean”– halakoa izan omen baitzen). Guztiz gaitzesten zuen monarkia frantsesaren eboluzio “erromatarra” bereziki azken bi mendeetan (printzipio germaniarren eta erromatarren oposizioaren adieran) Gortearen absolutismorantz, askatasunaren eta nazioaren batasunaren armazoia zen noblezia herbalduz. Alderdi legitimistak konstituzioaren ideia Iraultzaren aberraziotzat zeukan.

baina “Uztaileko monarkia” liberala onartu zuen, printzipioetan eta bihotz barnean haren aurka sentituz²⁵⁰. Errege “usurpatzaileak” 1848ko iraultzara arte iraun zuen. Iraultzak eta bihurrialdiak higuin zituen guztiarekin ere, honek hein batean garaitu egin baitzuen, Renanek sinpatiaren bat sentitu zuela harenganako ematen du –distantziatik–, eta legitimotasunen bat aitortu zion, egun horietan idatzitako hitzok adieraz lezaketenez: “une révolution de trois jours fait plus pour le progrès de l’esprit humain qu’une génération de l’Académie des Inscriptions”²⁵¹. Karlista izan eta ooren gainetik ordena maite zuenez (eta horregatixe karlista izan), bere gogokoak ez ziren gobernuekin moldatuz ibili beharko du bizi guztian²⁵²; eta oso ongi moldatzea lortzen zuela esan behar da. Batere maite ez zuen iraultzak are gutxiago maite zuen Errepublikak ekarri zuen, eta gutxien-gutxiena maite zituen elementu liberal kontserbakoi eta klerikalenek erdietsi zuten gobernuak, presidente Louis Napoleon zutela²⁵³. Ilegitimitate guztien akaburako, Presidenteak, Estatu kolpea eman, chunka hildakorekin Parisen, hogeita zazpi mila giltzapeturekin, eta bere burua Inperatore izendatu zuen, (“les funestes années qui suivirent 1848”)²⁵⁴, eta gainera Louis Napoleon hori zozo eta mediokretzat zeukan berak, “kazetari bat tronuan, beti iritzi publikoari beha”²⁵⁵. Hala eta guztiz ere, laster haren etxetartua ikusten dugu, esan bezala. Bera politikan murgiltzen ere bai, Napoleon III. horren politika sendotzeko asmotan. Bozetan errepublikazaleek goitik irabazi zuten arren, Renanek itsu-itsu konbentziturak jarraitu zuen, Frantzia ezin izan zitekeela Errepublikarik; Frantzia errepublikar bat kontraesan bat zela, esentzialki monarkikoa zelako²⁵⁶. Napoleon III.a preso erori Sedanen, eta

- 250 OC, I, 37: errege hautatuaren ideia autokontraesan bat da. “La royauté ne sort pas d’un hôtel de ville”. Bestetik, “l’école libérale de 1830, en rêvant une royauté républicaine, au lieu de fonder une royauté limitée, gouverna en réalité plus que personne. Au lieu de diminuer la royauté, tous à l’envi travaillèrent à l’augmenter” (“Questions contemporaines”, 1869, 60). Ik., STRAUSS, G., aip. lib., 170 eta hurr., 262 eta hurr.
- 251 AS: 418. Ikus 1890eko hitzaurrean, Ib., I: “L’année 1848 fit sur moi une impression extrêmement vive. Je n’avais jamais réfléchi jusque-là aux problèmes socialistes. Ces problèmes (...) s’emparèrent de mon esprit et devinrent une partie intégrante de ma philosophie”. Dena den, interesgarriak topatu omen dituen “1848ko utopiak” eta sozialismoa laster ahaztu ditu.
- 252 OC, I, 242: “J’étais né pour servir fidèlement (...) une dynastie ou une constitution tenues pour autorité incontestée; les révolutions m’ont rendu la tâche bien difficile”. Leialtasun hori arraza bretoiaren karaktere esentziala dela alegatuko du.
- 253 OC, I, XVI: “Cette honnête, irréprochable, mais imprévoyant et superficielle révolution de 1848 eut pour conséquence, au but d’un an, de donner le pouvoir à l’élément le plus pesant, le moins clairvoyant, le plus obstinément conservateur de notre pays”.
- 254 Ib. Ik. STRAUSS, G., aip. lib., 266, oin-ohar 1: “Telle fut l’attitude de Renan, dès le lendemain du coup d’État. Appelé, comme fonctionnaire attaché à la Bibliothèque Nationale, à prêter le serment de fidélité à l’Empire, il n’hésita pas à remplir cette formalité”. Quinet, Michelet, Jules Simon, etabek nahiago izan dute euren plazak galdu; Víctor Hugok, etc., exilioa.
- 255 STRAUSS, G., aip. lib., 263-265.
- 256 Ib., 184: “Le triomphe de la cause républicaine avait été pour Renan d’autant plus sensible, qu’il avait échoué à ces mêmes élections de 1869, à Meaux, contre le candidat de l’opposition la plus avancée. Malgré ces éclatants succès (...) Renan ne croit pas à l’avènement possible d’un régime républicain. «L’essence de ce parti, écrit-il,

Parisen Behin-behineko Gobernu Defentsa Nazionalerako eratu da, errepublikarra; ministroen artean badira Renanekin sinpatizatzen dutenak (Jules Simon). III. Errepublikak Inperatorearen zigorrez iraitzitakoak euren karguetan berrezarri ditu, eta –biktimen artean!– Renan ere bizi guztian hainbat agiantzatu zuen Frantziako Kolegioko katedrara itzuli du. Gerraren amaiera aldera Gobernu errepublikarra Pariseko Komuna matxinoaren ihesi Versaillesera erretiratu baita, Renan harekin joan da, eta Komunaren aurkako haren politika sostengatu du. Renan erabat Errepublikari arrimatu zaio²⁵⁷. Bitxiki, baina, egun horietantxe Frantziaren desegigo militarren kausen analisi dramatiko bat idatzi du (*La Réforme intellectuelle et morale de la France*, 1871), eta desastrearen zergatiko moral nagusitzat Iraultza Frantsesa eta haren ondorio errepublikarrak jotzen ditu.

H. d., Renanentzat desegigo militarren kausak espiritualak dira, moralak. Konparazio bat zilegi bada: J. P. Arbelbide euskal idazle deboziozkoarentzat bai porrot militarra eta bai porrot sozial-politikoak, Komuna, Jainkoaren zigorrak izan dira, Frantziak Italiari Aita Santua aginteaz gabetzen lagundu baitio, nazio batasun italiarra egiteko xedean. Hori dela eta, Frantzia bekatu mortalean bizi da. “Elizari egin dion kalte handi horren gatik, Frantziak jasan ditu, bertze asko gaztiguen artean, bi zafraldi guztiz borthitzak. Lehenik, etsyak bentzutu diozka bere harmada ederrak eta bi probintzia ebatsi. Eta bestalde, ber-berak Pariseko hiri nausian asaldura eta desmasia gaitzak ibili izan ditu”²⁵⁸. Renanentzat deskalabrua ekarri duen bekatu mortala demokrazia eta errepublikanismoa da²⁵⁹. Berdintasunaren ideia faltsua, moral soziala maskaltzen ei duena eta diziplina ehotzen (“l’égalité est la plus grande cause d’affaiblissement politique et militaire qu’il y ait”); askatasun egoista, gizarte ongi hierarkizatu gotorra lokabetzen duelako; sufragio unibertsala, jendarteko “desberdingo naturalak” ezjakiten dituelako eta antolakunde soziala “burugabetu” –burua erregeak eta elite aristokratikoez izan behar dute–, hots, gizartea irrazionaldu eta oilategitu²⁶⁰;

est d’être une minorité. S’il aboutissait à une révolution sociale, il pourrait créer de nouvelles classes, mais ces classes deviendraient monarchiques le lendemain de leur enrichissement”.

257 CHAUVIN, Ch., aip. lib., 59: “Ce qui compte pour lui, c’est essentiellement sa carrière, et ses idées politiques apparaissent relever de l’opportunisme”.

258 ARBELBIDE, J. P., *Erlisionea: Eskual-Herriari dohaizkon egiazko beharrenak*, Bilbo 2004 [orij., 1890], 28.

259 “La démocratie est le plus fort dissolvant de l’organisation militaire. L’organisation militaire est fondée sur la discipline; la démocratie est la négation de la discipline” (*La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1871, 54). Renanek beti erdeinatu du herria, are gehiago herri asaldaturak, baina Komunaren esperientziak itsutu egin du. Sedango desegigoaz gero, Espiritu Santuaz idazten badihardu ere beti Frantzia baitu gogoan, *L’Antéchrist*-en, Jerusalemgo matxinaldia erromatarren aurka eta ausiabantza Pariseko Komunaren fanatismoari erreferentziak deskribatzen da. “Un accès de fièvre qu’on ne peut comparer qu’à celui qui saisit la France durant la Révolution, et Paris en 1871, s’empara de la nation juive tout entière” (OC, IV, 1260). Juduen eta komunarden delirio internazionalistez, ik. OC, IV, 1422-23 (“de la même manière que nous avons vu Paris”).

260 Sufragio unibertsalaren arrazoizkotasuna Renanek beti ukatu du, bere testu iraultzaileenetik hasita (AS). “Il n’est pas moins superficiel de supposer que le gouvernement n’est que l’expression de la volonté du plus grand nombre, en sorte que le suffrage universel serait de droit naturel (...). La masse n’a droit de gouverner que

“herriaren gobernuak” nazioa kaskaltzen eta herbaltzen du, ahalik gehienengozate material indibiduala besterik ez baitu bilatzen, ez nazioaren handia eta ederra. Renan Errepublikarekin dago, baina bere pentsamendua eta bihotza ez²⁶¹. 1872an Napoleon Printzearekin solastatu da errefuxiatua dagoen Suitzan, Printzesa Julierekin Italian, eta ezin bururatu izan du Inperatorearekin berarekin Ingalaterrako Chislehursten elkartzeko asmoa, hura 1873ko urtarrilean hil egin delako. Errepublikarekin nolabait adiskide, baina haren aurka, Renan estreina Bonapartearren itzuleraren alde ahalegindu da, gero monarkia legitimistaren berrezarkuntzarekin amets egin du²⁶²; bata zein bestea inposibleak zirela etsi duenean deklaratu da Errepublikarekin konforme. Azkenean, “ses sincérités successives” askotxo horiek denak²⁶³ berari ere larregitxo iruditu bide zaizkio, justifikatu beharrean sentitu da nolabait: “il me faut une dizaine d’années –desenkusatu da ironia adina errukiz bere buruarentzat– pour que je m’habitue à regarder un gouvernement comme légitime”²⁶⁴. Hori ikasleei esplikatzen ari denean, errepublikanoa inoiz izan ez den eta orain ere ez den baten hala ere Errepublikarekiko leialtasunaz ari da. Ez du gogoko, baina leiala izango zaio (bretoi jator

si l’on suppose qu’elle sait mieux que personne ce qui est le meilleur. Le gouvernement représente la raison, Dieu, si l’on veut” (AS: 349; ik., orobat, *La Réforme*, loc. cit., 47, 67-68).

- 261 TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*, Madril 1985, 525: “Después de esta obra [*La Réforme*] –tornadiza, altanera y malhumorada– Renan termina por aceptar la república; pero su misma adhesión es tornadiza, altanera y malhumorada”. Gogora bedi liburu hau zein inportantea izan den Ortega y Gasset gaztearentzat, ik. MOLINUEVO, J. L., *Para leer a Ortega*, Madril 2002, 31-32: “El diálogo de culturas es un diálogo de personajes a través del cual se construye Ortega una identidad. Pues bien, el momento máximo de coincidencia entre personaje y yo se da para Ortega en Renan. Éste es uno de los modelos, de los personajes indispensables para entender el «yo» orteguiano. En el libro *La reforma intelectual y moral* de Renan ve prefigurado ya Ortega su esquema: el regeneracionismo francés que toma como punto de mira a Alemania. Pero también sus consecuencias: el conservadurismo de la Restauración, los nacionalismos”. Ortegak berak aitortua da: “Los libros de Renán me han acompañado desde niño; en muchas ocasiones me han servido de abrevadero espiritual, y más de una vez han colmado ciertos dolores metafísicos que acometen a los corazones mozos sensibilizados por la soledad” (*Obras Completas*, bol. I, Madril 1966, 443). Renanen presentzia handiaz Ortega gaztearen baitan, ik. SALMERON, F., *Las mocedades de Ortega y Gasset*, Mexiko 1959, passim.
- 262 Ik. POMMIER, J., *Renan d’après des documents inédits*, Paris 1923, 231. Ez da ahaztu behar, 1871ko otsailaren 8ko bozetan askogatik irabazle gehiengo monarkikoa atera dela (400 deputatu erregetiar versus 250 errepublikar, eta bonapartista gutxi batzuk). Monarkia legitimistaren itzulerak gauza segurua zirudien 1872 eta 1878 artean, Mac Mahonen eta A. De Broglieren gobernuekin (biak legitimistak), Chamberdeko Kondearen itxikeria totalak ezinezkoa bihurtu ez balu. Informazio gehiagorako, ik. INTXAUSTI, J., *Iraultzaren hildotik*, Jakin/Arantzazu 1972, 109 eta hurr.
- 263 CHAUVIN, Ch., loc. cit., 103.
- 264 OC, I, 243. “Mon vieux principe de fidélité bretonne fait que je ne m’attache pas volontiers aux gouvernements nouveaux. Il me faut une dizaine d’années (...). Mais voyez la fatalité! Ce moment où je me réconcilie, et où les gouvernements commencent de leur côté à devenir assez aimables avec moi, est justement le moment où ils sont sur le point de tomber et où les gens avisés s’en écartent”. Beste batzuek hain zuzen ezeri leialtasunik eza ikusiko dute, A. Schweitzerrek adb. (loc. cit., 207): “Politikan bezala erlijioan, haren jarrera berdin zehazgabea zen. Katoliko ez zen jada, libre-pentsamendua plebetarregia zitzaion eta protestantismoan sektaria nardagarri zuen. Halaxe izan zen Inperioaren [Napoleon] hondamendiaren ostean lehenbizi erregetiarra, noiz errepublikarra, noiz bonapartezalea”.

gisa!). “Si la République venait jamais à tomber (ce qu’à Dieu ne plaise!), voyez quel serait mon sort. Moi qui ne suis pas un républicain *a priori*, qui suis un simple libéral, s’accommodant volontiers d’une bonne monarchie constitutionnelle, je serais plus fidèle à la République que des républicains de la veille. Je porterais le deuil du régime que je n’ai pas contribué à fonder”²⁶⁵.

Batetik Frantziako Kolegioan bere ikerketa erlijio-historiko profesionalean dirauen artean, bestetik solas eta eztabaida politikoen saloietan oso presente egin da. Publikazioak eta konferentziak ugaritu ditu²⁶⁶. Pariseko sozietatean arrakasta sozial distiratsueneko garaia da Renanen bizitzan. Orakulu nazionala bilakatu da. Errepublikak, berak maite ez zuenak, biziki maite izan du bera, eta ohorez eta karguz bete du²⁶⁷. 1870, katedra; 1878an Akademia Frantseserako hautatua; 1883an Frantziako Kolegioko Administratzaile izendatua, karrera akademikoaren gailurra; 1886an Oho-rezko Legioaren Ofizial Handi. Bretoiaren apoteosia da²⁶⁸.

Errepublika jada finkatua, saioak eta dramak bilbatuz jarraitu ditu bere meditazio politikokoak. Eguneroko politikatik aldenduago, Dialogo filosofikoetan (1878) Frantziako politikaz baino gehiago gizadiaren etorkizuneko politikaz eta patuaz dihardu, elkarrizketak ematen dituen posibilitateak baliatuz tesi kontrarioak balantzan jartzeko. Arrazoiketa bezala azkenean ezer gutxi geratzen da garbi; garbi igar litekeena betiko hobespen elitisten hondoa da, haien justifikazio espekulatibo antzera disimulatua. Gogoeten nahas-mahas politiko eta metafisikoan betiko ideal aristokratiko eta zientzia goraren mistika nabarmentzen dira²⁶⁹.

1882ko maiatzaren 11n “Zer da nazioa?” konferentzia sonatua eman du Sorbonan; mirabilia bat askorentzat, beste hainbesterentzat deus ez baliagarria ez nazioaren eta ez Estatuaren definizio gisa, ez historian, ez soziologian eta ez zientzia politikoe-tan; baina eragin itzel ukaezinekoa, nazionalismo tipo baten Charta Magna bilakatu

265 OC, I, 243.

266 SAND, S., aip. lib., 19: “Ces conférences, tout comme ses nombreux articles publiés dans des revues et des journaux (...) confirment son statut incontesté: il est bien l’un des penseurs qui façonnent le discours hégémonique dans le champ intellectuel de la France”.

267 POMMIER, J., *Renan d’après des documents inédits*, Paris 1923, 228: “Ainsi, l’homme qui aimait si peu la République en fut un des premiers bénéficiaires”. CHAIX-RUY, J., aip. lib., 386: “Et c’est un paradoxe que de voir un homme si défiant à l’égard de la démocratie comblé par elle de charges et d’honneurs!”

268 SEILLIÈRE, E., “L’impérialisme germaniste dans l’œuvre de Renan”, in: *Revue des Deux Mondes* 36 (1906) 340: “Après 1876, les velleités germanistes et féodalistes de Renan ne survivent que dans quelques mémoires (...). Aux yeux de la génération qui grandit pour les luttes anticléricales des dernières années du XIX^e siècle, Renan est l’auteur, non de la *Réforme intellectuelle et morale*, mais de cette *Vie de Jésus*, qu’a inquiété l’Empire, irrité les évêques, et qu’une édition à bon marché a rendue populaire. Par là, il est devenu l’homme du jour, le porteur drapeau de la philosophie officielle –situation qui n’est nullement dépourvue de charmes–, et il va s’occuper désormais à la conserver ou à l’affermir”.

269 BRAUER, H. G. A., aip. lib., 296: “The political and social philosophy of Renan is thoroughly permeated by his metaphysics, and suffers from the same capriciousness and unseizable vagueness”.

baita, nazionalismo horrexen eraginez (nazionalismo “liberal” frantsesetik José Antonio Primo de Riveraren falangera)²⁷⁰. Konferentziaren jatorrian, gerra pasa eta hamabi urtera, ez dago gai hori galdegiten zuen mugon edo kanpotiko motiboren bat, soil momentuko Renanen egoera psikologiko eta intelektual deserosoa baizik: antirrepublikar ohia, Errepublikak festatua eta berak Errepublika nolabait festatu beharrean. Renanek bere posizio sozial berria nolabait justifikatu egin gura du. Errepublikak, berak ohoratzen zuen Inperioak bera ohoratu zuenaren oso gainetik saritu du, kasik pentsalari nazionala bezala sandiostuz, eta Renan pox-pox eta eskerroneko sentitzen da haren aldera. Bestalde, Errepublika horrek, berak beti ukatu eta gaitzetsi duen gutzia, nola ideiak hala praxia, egikaritzen du. Renan erraz adaptatzen da ondo doakionari. Baina Errepublikarekin eta espiritu publiko antialemanarekin neurri batean bederen adiskidetu dela erakusteko, bai jendaurrean eta bai bere buruaren aurrean kontuak garbitu beharrean sentitu da. Bere iragan intelektual eta politikoak ezagunegiak dira, nolabait distantziatu beharra dauka betiko bere diskurtso antirrepublikanotik. Renanen pentsamendu elitista ez da aldatu, bere historiaren interpretazio esentziala ez da aldatu, bere lehentasun eta hobespen sozialak ez dira aldatu, eta bere erdeinuak ere ez. Hori dena aldatua balitz bezala egin du, ordea, Sorbonako hitzaldiaren liturgia, ordena berriaren ikuspegia beretzat hartuz bezala. “Bestearen” tokian jarrita pentsatzeko ahalegin handia; Errepublika eskuzabalari berak nazioaren teoria bat –Renanena inoiz izan ez dena, baina pentsamendu errepublikarrarentzat egokia izan litekeela uste duena– oparitzeko saialdia. Parentesi bat baino ez da izango bere obran; kontzeptu oinarritzkoenak betiko beren esanahietara itzuliko dira. Konferentzia famatua nolabait damu aitortza publiko bat eta aldi berean iritzi publiko errebantxistari arrazoi emate bihurrikatu hutsegina bat da; bere teoria historiko germanisten, bere dogma politiko antidemokratikoen “erreforma intelektual eta moral” labirintikoa zinez. Men egite bat ordena berriari: esker onezko erreberentzia Errepublikari. Renan abila da hola-ko kamuflaje operazioetan; bakarrik, horkoan nabarmentxo gelditzen den kamuflajea dela. Larrua aldatzeak ez du barrua aldatzen.

Betiko pentsamendu ildotik jarraituz, lau *Drama Filosofiko* argitaratu ditu²⁷¹, inoiz antzeztu ez direnak, betiko arrangura politikoeekin, eta intentzio gehiagorik zalantza gabe talentua baino dramaturgiarako. Esate baterako, *L'Abbesse de Jouarre*-n gaia hauxe da: Iraultzako tenorean, Jouarreko abadesa, Saint-Florenteko markesaren arreba, kartzelan dago, eta D'Arcyekin topo egiten du, horrek lehenago maite-maite izan baitzuen, maitasun txiki garbi platonikoz. Biak heriotzara kondenatuak daude. D'Arcyk konbentzitzen du, gauean biek bat egiten badute, hori ez dela zeruan laster izateko gozamenen gau bat aurreratzea besterik izango, eta abadesak amore ematen du. Goizalban D'Arcy urkamendira daramate. Abadesa, ordea, urkabetik salbatu egi-

270 TOUCHARD, J., aip. lib., 526: “(...) la Carta de un determinado nacionalismo francés. Carta ambigua: 1) Una concepción espiritualista y voluntarista de la nación...; 2) Un vocabulario muy burgués, un estilo de notario”.

271 Hauek dira izenburuak: *Caliban* (1878), *L'Eau de Jouvence* (1880), *Le Prêtre de Nemi* (1885), *L'Abbesse de Jouarre* (1886).

ten da, La Fresnais ofizial errepublikarrak haren tinkotasuna tribunalaren aitzinean ikusi eta miretsi baitzuen, eta grazia erdietsi du harentzat. Abadesak, bere buruaz beste egiten alferrik saiatu ondoren, etsi egiten du bere asturuarekin. III. ekitaldian, haur batekin besoetan, soldadu errepublikar garailei pastizak saltzen ikusten dugu oholtzan. Hainbat mukerkeria eta zalantzaren ondoren, ofizial errepublikarrekin esposatzea onartzen du. Horrela, anaia markesa ere libre geratzen da arrebaren alaba sasikoa bere adigurian hartu behar izatetik, eta pozten da ezkontzarekin. Guztien hamaika sufrimendu eta negarren buruan, bada, jaio den haur berriaz pozez poz daiteke abadesa, hots, Frantzia – markesaren aristokrazia, D’Arcyren herri katoliko martiria, ofizial errepublikarra..., denak. Iraultzak apurtu egin omen zuen nazio-familia frantsesa birbateratzea da Renanen obsesioa.

Errepublika liberala finkatu den orduko hasi da hedapen kolonial frantsesa – eta hura justifikatzeko aitzakien asmaketa. Jules Ferryren 1885/07/28ko diskurtsoak Ganberan merezi du aipatzea, hitzez hitz Renanen filosofia baita, ikusiko dugunez, aldarrikatzen duena: “(...) Messieurs, il faut parler plus haut et plus vrai ! Il faut dire ouvertement qu’en effet les races supérieures ont un droit vis-à-vis des races inférieures. (...) Je répète qu’il y a pour les races supérieures un droit, parce qu’il y a un devoir pour elles. Elles ont le devoir de civiliser les races inférieures. (...) Ces devoirs ont souvent été méconnus dans l’histoire des siècles précédents, et certainement quand les soldats et les explorateurs espagnols introduisaient l’esclavage dans l’Amérique centrale, ils n’accomplissaient pas leur devoir d’hommes de race supérieure. Mais de nos jours, je soutiens que les nations européennes s’acquittent avec largeur, grandeur et honnêteté de ce devoir supérieur de la civilisation”²⁷².

Frantziaren “misio zibilizatzailearen” nazionalismo kolonial arrazista hori, Errepublikarena, Renanen bera da. Errepublikak erraz barkatu du Renanen arrazismoa, geroak erraz ahaztu du Errepublikarena, biak “mito errepublikarraren” argitan transfiguratur. Renani gagozkiola, bada, Frantzian ahaztu egiten da, ahaztu egin nahi delako, baina: “même s’il évite de lier la race au sang [ez da guztiz egia!] ou à la forme des crânes, il instaure un lien clair entre race, langage et religion (...). Renan a donc été adepte des théories raciales avant de devenir la gloire de la République”²⁷³.

Jules Ferry hori eta Renan lotzen dituen beste puntu bat erabakigarria Estatuaren laikotasunaren auzia da –“erlijioaren arazoa”, edo Estatuaren eta Elizaren arazoa–, III. Errepublikan egon den gatazka politiko-sozial gorrietakoa²⁷⁴. (Barruan kokatzen dira bai Boulangerren eta bai Dreyfusen aferak). Elizak ez zuen galdu nahi bere botere tradizionala (eskolan, etab.), Estatuak derrigor bereganatu nahi zuena. Elizaren eta erlijioaren etsairik handiena Frantzian –munduan!– Renan zen, ordea; edo hala zegoen ikusita behintzat Aita Santutik hasi, eta Dupanloup Gotzain ahaltsutik (ahalak

272 GIRARDET, R., *Le nationalisme français*, Paris 1983, 103. Ik., orobat, Internet LCP Assemblée Nationale.

273 BIRNBAUM, P., *La France imaginée*, Paris 1998, 144.

274 Ik. INTXAUSTI, J., aip. lib., 115 eta hurr.

eta bost egin zituen, Renan Akademian hartua izan ez zedin) iritzi publiko katoliko guztiraino. Renan, bere modura, txit erlijioso da, eta gizakiaren handitasuna, arrazoi-menean adina, erlijioan datzala uste du. Baina barneneko erlijioan (“erlijio librean”), ez erlijio positiboren batean, bere dogma, lege eta aginteekin²⁷⁵. Katolizismoarekin, bereziki, guztiz garratza da. Gotzainek haren obrak irakurtzea debekatu dute; propaganda katolikoak arnegatu, Judas, Antikristo deitzen dio (“biraolari europarraren” kategoria pribilegiatura altxatu du Pio IX Aita Santuak, Menendez y Pelayok titulu horrekin iraindu gura izan du)²⁷⁶. Gainera, eta batez ere, zientifiko ospetsua zen, bera zen Frantzia autoritatetik handiena ebanjelioen eta kristautasunaren jatorriaren ikerketa historiko-kritikoetan, apaiz eta Gotzain guztien gainetik. Logikoa baino ez zen Elizaren etsaiek hura patroitzat hartzea, eta Elizaren aldekoek ere hura laizisten maisu eta gidaritzat jotzea. Zenbat etsai amorratuago eliztarrak harenganako, hainbat bereago hartu zuten laizistek. Gatazka honetan Errepublikak laizismoarekin identifikatzen baitzen –alderdi bietatik–, eta laizismoa Renanekin, Renan Errepublikarekin identifikatua geratu da memoria nazional frantsesean (eta ezkertiar, liberal, etab.tzat ospatua Errepublikaren heroi bezala). Gaur arte²⁷⁷. Mitoak biziraupen tematsukoak direla –batez ere Estatuaren interesei laguntzen badie– konprobatzen da beste behin ere²⁷⁸.

Azken urteetan Renanen bihotza bere haurtzaroz eta Britainiaz gomutatzen hasi da²⁷⁹. Britainiak, ordea, kontserbakoi eta katolikoa, gaitziritzia eta madarikatua dauka –gaur arte!– bere haur galdua, Seminarioa utzi eta Elizaren etsairik gaiztoena bihurtu zena, Jesusen Bizitza deabruzkoaren egilea. Herrikideek iraitzia, exiliatua sentitzen du Renanek bere burua, beharbada sentimendu horregatixe berak are kutunagoa senti-

275 POMMIER, J., *La pensée religieuse de Renan*, Paris 1925.

276 DROIT, Roger-Pol, “Le réveil d’Ernest Renan”, in: *Le Point* 2010/07/29: “Tant de notoriété agitée et de haine frénétique lui sera finalement funeste. Pas de son vivant: l’historien vilipendé terminera couvert d’honneurs, académicien, administrateur du Collège de France, gloire officielle d’une IIIe République qu’il avait d’abord critiquée. Mais ces auréoles comme ces diabolisations vont masquer à la postérité l’essentiel de son travail réel”.

277 Kritikoak falta ez arren, literatura zientifikoko aspalditxotik, eta honezkero dibulgaziozko hedabideetan ere. Roger-Pol Droitek, adibidez (loc. cit.): “Par bien des traits, il est franchement réactionnaire (...). Si on devait lire Renan au pied de la lettre, comme s’il écrivait aujourd’hui, le résultat serait souvent catastrophique. On trouve sous sa plume affirmations royalistes, antidémocratiques, élitistes. Voire propos racistes, antisémites ou islamophobes”.

278 POLIAKOV, L., *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, New York 1971, 206: “The chief scientific sponsor of the Aryan myth in France was Ernest Renan, a man who, by becoming the channel for all the main intellectual currents of his time and by seeking to please everyone, ended up as the almost official ideologist of the Third Republic”. GORE, K., *L’idée de progrès dans la pensée de Renan*, Paris 1970, 298: “La façon dont l’image qu’on a gardée de Renan a été conditionnée par la situation en France dans les dernières années du XIX^e siècle; c’est l’époque où, l’affaire Dreyfus aidant, une division entre la droite catholique et la gauche laïque devenait très marquée, et cette division a eu, entre autres, le résultat de faire de Renan l’homme de la gauche, bien que ce ne soit pas là sa place naturelle. Evidemment, Renan a été «adopté» par cette gauche pour des raisons anticatholiques”.

279 “Je n’ai commencé d’avoir des souvenirs que fort tard”, idatzi du berak (S: 43).

tzen duen sorterritik²⁸⁰. Baina Renan, Britainia apalak hastandua, Paris handi guztiak goretsia da. 1879an Parisen bizi diren bretoiek “afari zelta” asmatu dute, eta berak presidentzia gogotik onartu du. 1884an Rosmapamon landetxea alokatu du udaldirako Louannecen, sortetxetik hogeik kilometrora (Tréguier katoliko sutsuan agertzea ez du zuhurra ikusi). 1876an haurtzaro eta gaztaroko oroipenak idazten hasi da astialdian, oporretan batik bat, 1883an bilduma batean argitara emateko: *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*. Perla bat, narratiboki²⁸¹.

Liburu hori ez da haurtzaro eta gaztaroko autobiografia soilik. Bere “arima bretoiaren” esposizioa da, eta hain zuzen Taineren filosofiari²⁸², zeinak herri edo jendaki baten karakterea geografiak eta arrazak moldatzen dutela irakasten baitu, berak norbanakoaren –bere buruaren– kasuarekin egindako berrespena²⁸³.

280 OC, IX, 232-233 (“Cahiers de jeunesse”): “Il me revient par coups des élancements au coeur au souvenir de ma chère Bretagne, au printemps surtout (...). Et dire que c'est pour toujours, que la cruelle opinion est là qui me tiendra à jamais exilé”.

281 BALCOU, J., *Renan et la Bretagne*, Paris 1992.

282 AZURMENDI, J., *Volksgeist Herri Gogoa Ilustraziotik Nazismora*, Donostia 2007, 222 eta hurr.

283 Ik. TOUCHARD, J., aip. lib., 521: “(...) Taine y Renan sentarán las bases de un neotradicionalismo que se expandirá más tarde en el nacionalismo francés”. Taine eta Renan tradizionalismo eta eskuineko nazionalismo frantsesaren oinarriak direla, ik. FRIEDRICH, H., *Das antiromantische Denken im modernen Frankreich. Sein System und seine Herkunft*, München 1935, 142. Ik. 127-147 Renanen pentsamenduaren azterketa.

ARRAZA BRETOIAREN ESPIRITUAZ

Renanen spiritua (moral, sentier, etab.) arraza bretoiaren spiritua da, hala diosku berak. Gure artean inposatu nahi izan den Herder Volksgeist edo Herrigo-gozale eta Renan banakozalearen oposizioaren despit, Renanen irakurleak etengabe topatzen ditu haren obran Volksgeistak (frantsesa²⁸⁴, alemana, judua, etab.). “Ne voyons-nous pas de même l’Anglais, à l’esprit lourd, étroit et absolu, n’admirer que l’Angleterre, ne parler que de l’Angleterre, tandis que le Français, libre de préjugés, ouvert à toutes les idées, passe sa vie à critiquer son pays, à simuler l’anglomanie?”²⁸⁵ Egungo ingelesen spiritua antigualeko egiptoarren gisakoa da, frantsesena antzina-ko grekoena (“comme toutes les races fines, spirituelles, dégagées de préjugés...”)²⁸⁶. Hala-hala, alemanen, italiarren spiritua, gaur; erromatarren spiritua, atzo. Israelgo profetek eratu dute “l’esprit national” judua²⁸⁷; beraiek “les dépositaires de l’esprit de la nation” dira²⁸⁸; jendaki juduak nazioa lotzeko erakunderik ez du (“depuis que la nation ne se gouvernait plus elle-même”)²⁸⁹, baina sinagoga sakabanatuetako bakoi-tzean “l’esprit national” gordetzen da²⁹⁰, etab.

Volksgeist edo espiritu nazionalaren kontzeptuan, dudarik gabe Renanek Herderri jarraitzen dio; baina tradizio frantsesik klasikoenari jarraitzen dio halaber (Herder bera tradizio horretan ikusi behar da). Esan daiteke Volksgeist edo espiritu nazionalaren ideia teoria politiko modernoaz batera jaio dela (Machiavelli, etc.). Frantzian, Jean

284 OC, I, II, 37, “l’esprit français”, eta passim; Ib., 27: “l’esprit de la nation”, etab. “La marque essentielle de l’esprit français, c’est de n’être bien compris qu’en France. Plus une oeuvre présente avec énergie les traits d’un génie particulier, moins elle est faite pour être complètement apprécié au dehors” (*Essais de morale et de critique*, Paris 1860, 57).

285 RENAN, *Mélanges d’histoire et de voyages*, loc. cit., 65.

286 Ib.

287 Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 90.

288 Ib., 114.

289 Ib., 107-108.

290 Ib., 171.

Bodinen *La République*-n (1576) karaktere edo espiritu nazionalen azterketari eskainia dago bosgarren liburuko lehen kapitulua, nola baitezpadakoa den gobernuera jendakiaren espiritu moduari egokitzea²⁹¹. Geroago espiritu edo karaktere nazionala esango dena, Bodinek herriaren naturala (“le naturel”) edo humorea esaten du (Huarte de San Juanek bezala, 1575): “le naturel des Français”, “le naturel du Vénitien”, “le naturel des peuples du Septentrion, et de Midi”, edo “naturel barbare”, “naturel sauvage”, hain zuzen herriaren espiritu edo karaktere hori eta herrien arteko diferentzia horiek naturari zorrak direla nabarmentzeko. Naturak, kasu honetan, geografia esan gura du, adiera zabalean (klima, ipar ala hegoa, mendia ala lautada, etab.). Abere denak abere dira, baina eskualde ezberdinetan abereen espezie ezberdinak dauden moduan, gizakiak ere, latitudearen eta lurraldearen arabera, aiurri nazional ezberdinetakoak dira²⁹²; espainolak eta frantsesak, adibidez²⁹³. “Il faut donc que le sage gouverneur d’un peuple sache bien l’humeur [de celui-ci], et son naturel, auparavant que d’attenter chose quelconque au changement de l’état ou des lois : car l’un des plus grands, et peut-être le principal fondement des Républiques, est d’accommoder l’état au naturel des citoyens, et les édits et ordonnances à la nature des lieux, des personnes et du temps”²⁹⁴. Renanek errepikatuko duen topikoetako asko hemen aurkitzen da jada. “Hegoaldeko” herriak –arabiar, kaldear, espainolak– melankolikoak dira, metafisikoak, sakonki erlijiosoak²⁹⁵. Ondorioz, jendaki horiek, arrazoimenak ez, autoritatearen indarrak ere ez, baina erlijioak ibilkatzen ditu. “Il ne faut donc pas s’émerveiller si les peuples de Midi sont mieux policés par Religion que par force, ou par raison”²⁹⁶. Iparralderago edo hegoalderago, eta muturrekoagoak dira herrien karaktereak: bortxakoiak, etab. Karaktere orekatuenak eta arrazoizkoenak erdikoak dira, noski; hotz,

291 BODIN, J., *Les six livres de La République* (ed. G. Mairet), Paris 1993. Ik., orobat, MESNARD, P., *L’Essor de la philosophie politique au XVI^e siècle*, Paris 1977, 530 eta hurr.; bereziki 534 eta hurr., “Caractères nationaux”.

292 BODIN, J., loc. cit., 236: “Or, tout ainsi que nous voyons en toutes sortes d’animaux une variété bien grande, et en chacune espèce quelques différences notables, pour la diversité des régions, aussi pouvons-nous dire qu’il y a presque autant de variété au naturel des hommes qu’il y a de pays...”

293 Ib., 244: “À quoi on peut juger, comme en beaucoup d’autres marques, le naturel de l’Espagnol, qui pour être beaucoup plus Méridional, est plus froid, plus mélancolique, plus arrêté, plus contemplatif et, par conséquent, plus ingénieux que le Français qui, de son naturel, ne peut s’arrêter à contempler, et se tenir coi, pour être bilieux et coléreux, ce qui le rend plus actif, prompt et diligent, voire si soudain qu’il semble à l’Espagnol courir quand il va son pas. [Ce] qui fait que l’Espagnol et l’Italien aiment le serviteur Français, pour sa diligence et allégresse en toutes actions”.

294 Ib., 238. P. Mesnardek (loc. cit., 531) ohartzen duenez, Errepublika ongi antolaturako “le facteur principal est, comme nous le voyons, le facteur ethnique: mais celui-ci n’est pas une donnée première et irréductible. Il résulte lui-même d’une origine géographique et d’un habitat donné qui lui ont empreint leur marque”.

295 Ib., 244: “Aussi, plus on tire vers le Midi, plus on y trouve les hommes dévots, plus fermes et constants en leur Religion, comme en Espagne”.

296 Ib.

frantsesak²⁹⁷. Karaktere etnikoa geografiak ezartzen badu ere, Bodinentzat ez da betiko aldaezina²⁹⁸. Frantsesak, adibidez, geografiak berak aski pribilejiatuak dira; baina, gainera, arteak ere hagitz politu ditu²⁹⁹, herri jaukala dira...

“Un Anglois, un François, un Italien: trois esprits”, ebakitzen zuen Montesquieuk³⁰⁰. Karaktere nazional edo Volksgeist hori gorabehera historiko guztien azpitik aldakaizki iraunkorra da, darrai Voltairek (Herderrena bezala Renanen maisua). Gaurko karaktere frantsesa behialako galiar bera da. “Le fond de la nation est de familles gauloises, et les traces du caractère des anciens Gaulois ont toujours subsisté. – En effet, chaque peuple a son caractère comme chaque homme; et ce caractère général est formé de toutes les ressemblances que la nature et l’habitude ont mises entre les habitants d’un même pays, au milieu des variétés qui les distinguent. Ainsi le caractère, le génie, l’esprit français, résultent de ce que les différentes provinces de ce royaume ont entre elles de semblable. Les peuples de la Guienne et ceux de la Normandie diffèrent beaucoup; cependant on reconnaît en eux le génie français, qui forme une nation de ces différentes provinces, et qui les distingue des Italiens et des Allemands. Le climat et le sol impriment évidemment aux hommes, comme aux animaux et aux plantes, des marques qui ne changent point. Celles qui dépendent du gouvernement, de la religion, de l’éducation, s’altèrent. C’est là le noeud qui explique comment les peuples ont perdu une partie de leur ancien caractère, et ont conservé l’autre. Un peuple qui a conquis autrefois la moitié de la terre n’est plus reconnaissable aujourd’hui sous un gouvernement sacerdotal: mais le fond de son ancienne grandeur d’âme subsiste encore, quoique caché sous la faiblesse. Le gouvernement barbare des Turcs a énervé de même les Égyptiens et les Grecs, sans avoir pu détruire le fond du caractère et la trempe de l’esprit de ces peuples. Le fond du Français est tel aujourd’hui que César a peint le Gaulois, prompt à se résoudre, ardent à combattre, impétueux dans l’attaque, se rebutant aisément. César, Agathias, et d’autres, disent que de tous les barbares le Gaulois était le plus poli. Il est encore, dans le temps le plus

297 MESNARD, P., loc. cit., 533: “Nous saisissons déjà ici chez notre auteur, et pour la première fois, la conscience que nos concitoyens ont naturellement de leur supériorité politique et leur aptitude à promulguer pour tout l’univers «les droits de l’homme et du citoyen». La France, prototype des peuples modérés, s’admire déjà, par les soins de Bodin, dans la robe de magistrat qu’elle ne dépouille qu’à regret”.

298 Ib., 238: “Après nous dirons aussi combien la discipline peut changer le droit naturel des hommes, en rejetant l’opinion de Polybe et de Gallien, qui ont tenu que le pays, et la nature des lieux, emporte nécessité aux mœurs des hommes”.

299 Ib., 204: “Et tout ainsi que les hommes désarment les bêtes sauvages pour en venir à bout, [de même] aussi, l’harmonie Lydienne et Ionique, désarme les plus farouches et barbares nations du naturel sauvage et cruel, et les rend doux et ployables, comme il est advenu aux François qui, peut-être, n’eussent pas été si domptables et si obéissants aux lois et ordonnances de cette Monarchie, si ce naturel, que l’Empereur Julien dit avoir été si haut et si peu souffrant la servitude, n’eût été amolli par la Musique”.

300 MONTESQUIEU, *Oeuvres complètes*, bol. I, Paris 1949, 1327 (1382 zenb.). “J’appelle génie d’une nation les mœurs et le caractère d’esprit de différents peuples dirigés par l’influence d’une même cour et d’une même capitale” (Ib., 1381 zenb.).

civilisé, le modèle de la politesse de ses voisins, quoiqu'il montre de temps en temps des restes de sa légèreté, de sa pétulance et de sa barbarie" (Dict. Phil., art. "Franc").

Diderot eta D'Alemberten *Encyclopédie*-n –Ilustrazioaren altxorrean– “génie de la nation”, “esprit de la nation”, “caractère national” espresioak arruntaren arruntak dira (“chaque nation a son génie particulier”, etab.). Hala artea karaktere edo espiritu nazionalaren arabera diferentea izaten da: arkitektura italiarra, frantsesa, txinatarra “selon l’esprit de chaque nation” eratuak dira. Definizioa ere ematen zaigu: “le caractere d’une nation consiste dans une certaine disposition habituelle de l’âme [!], qui es plus commune chez une nation que chez une autre (...). Ainsi le caractere des François est la légèreté, la gaieté, la sociabilité, l’amour de leurs rois & de la monarchie même”. Nazio berbaren definizioaren jarraian irakurtzen da orobat: “Chaque nation a son caractere particulier: c’est une espece de proverbe que de dire, léger comme un françois, jaloux comme un italien, grave comme un espagnol, méchant comme un anglois, fier comme un écossais, ivrogne comme un allemand, paresseux comme un irlandois, fourbe comme un grec”. Entziklopediaren arabera espiritu edo karaktere nazionalok iraunkorrak eta aldagaitzak dira. Atenastarren espirituak Demostenesen garaian bezalakoxe ezaugarriak erakusten zituen San Pauloren garaian, eta halakoxeak gaurko egunean ere. Tazitok deskribatu zituen germaniarren dohain berak nabaritzen zaizkie haien ondorengoei gaur egun, etab., beti Entziklopedia ilustratuaren arabera. Itxurazkoa da hala izatea, karakterea ren sorreran klimak eragiten baldin badu, iraupenean ere hala egingo baitu. *Encyclopédie*-ko “Nation” artikuluan, Jaucourt-eko Zaldunak idatzia, nazioak euren artean karaktere edo espiritu partikularrengatik bereizten direla, irakurtzen da, karaktere edo espiritu (edo aurreiritzi!) nazionalon adibideok aipatuz: “léger comme un Français, jaloux comme un Italien, grave comme un Espagnol, méchant comme un Anglais, fin comme un Ecossais, ivrogne comme un Allemand, paresseux comme un Irlandais, fourbe comme un Grec”. Karaktere edo espiritu nazionalari eraunstea, erreferitzea, guztiz korrientea bilakatu da modernia guztian, teoriko politikoetan ere: B. Constant, etab.³⁰¹ (Euskal arimaz edo Euskal

301 Ik. ZENNER, M., “Der Begriff der Nation in den politischen Theorien Benjamin Constants”, in: *Historische Zeitschrift* 213 (1971) 38-68. Gure etxean kanpokoek autoritate gehiago edukitzen baitute etxekoek baino, opa dezadan berriro, Volkgeist izterbegi horren kontura, Ortega y Gasseten aklarazioa (Toynbeerekin haserre), guztiz-gutztiz zuzena ez bada ere okerra ez baita: “la idea del *Volkgeist* es un puro descubrimiento científico y no una protuberancia emocional, apasionada que le saliese a la ciencia histórica, infleccionada por patriotismos locales. Aquella idea tiene, en efecto, de gran descubrimiento científico los dos atributos más característicos: uno, su probada fertilidad como método de investigación, como que con ella se inicia la historia propiamente científica, y otro, que trajo pronto consigo su propia rectificación y superación; es decir, que hizo posible el descubrimiento de otros principios orientadores de la ciencia histórica más precisos y sólidos que él. Da la casualidad, que debiera hacer ruborizar al señor Toynbee, de que los alemanes pertenecientes a la “escuela histórica” y, como tales, convencidos de que el “espíritu nacional” era el poder creador de las formas históricas, no se ocuparon principalmente de historia alemana, sino de historia del Derecho romano o de la poesía popular de otros pueblos, por cierto los que menos poder político tenían entonces. Ellos fueron, por ejemplo, los primeros en estudiar científicamente a los dramaturgos españoles, ellos fueron los que pusieron de moda en Europa nuestro romancero e hicieron de él un tema de ciencia. No fue Pérez ni Martínez quienes

Herriaren espirituaz mintzatzea ez da Arana Goiritarren esoterismoa; kultura europarra pixka bat ezagutzea baino ez da).

Renan, Seminarioan beharbada bere jatorri bretoi eta probintzianoaz lotsatu behar izan duena³⁰², geroago harro-harro agertu da bere bretoitasunaz, eta artarik handiena eskaini dio herrigogo (“abendats”) bretoiari, hots, zeltari. Berak ere geografiarekin lotzen du espiritu hori eta, hain zuzen, paisaiaren deskribapen literario espirituala bere dohain apartetako bat da³⁰³. Zuzen esan du J. Pommierrek Renanengatik: “Sa Bretagne (...) est plutôt une âme qu’un paysage”³⁰⁴. Orain “arima bretoaia” esamoldea zabalduago bada ere³⁰⁵, Volksgeista adierazteko, esanahi horrekin Renan arraza, odol, karaktere³⁰⁶, edo espiritu, jeinu bretoiaz (zeltaz)³⁰⁷, arrazaren kontzien-

publicaron la primera edición contemporánea y científica de la *Primavera y flor de romances*, sino un señor que se llamaba Wolf. En fin –y para que no falte en este asunto la gracia de un colmo–, acontece que la idea del “espiritu nacional” fue, en rigor, pensada por vez primera en el siglo menos nacionalista de toda la historia europea, a saber, en el siglo XVIII, y dentro de él por el hombre más universalista que ha habido nunca, a saber: por Francisco Arouet, dicho Voltaire. Aquella idea goza, en efecto, su primera epifanía en el título de su obra famosa: *Essai sur l’histoire générale et sur les mœurs et l’esprit des nations*. Los alemanes no hicieron, por lo pronto, otra cosa que traducir literalmente *esprit des nations* por *Volksgeist*’.

302 POMMIER, J., “Introduction”, in: RENAN, E., S: XXX: “À Saint-Nicolas, le Breton Guyomar dut quitter son prenom de Fiacre, qui choquait la délicatesse de M. Dupanloup”. Ik. S: 85 (bere ikaskide “barbaroak” Tréguierren); Ib., 103 (“le Breton jeune est difficilement transplantable”), 104 (“je tombai malade... Le Breton qui est au fond de moi s’égareait en des mélancolies infinies”); 109 (“le monde s’ouvrit pour moi... Paris avec ses petites et ses grandeurs”). Bere seminarioko esperientzia aparte, bretoaia atzerrian beti herrimenez egoten dela ere esaten du. Hala bere arrega gaztea Parisen: “Le profond attachement que nous autres Bretons portons au sol, aux habitudes, à la vie de famille, se réveille avec une déchirante vivacité”, cfr. *Ma soeur Henriette*, loc. cit., 13.

303 Bere espiritu bretoiaren aitortzan, “Prière sur l’Acropole”n (S : 46), sorterrri bretoaia eta haren espiritua, espiritu greko razional argitsuarekin kontrastean, bi geografiak ere kontrajarriz, honela aurkezten du (Atenea begiurdinari): “Je suis né, déesse aux yeux bleus, de parents barbares, chez les Cimmériens bons et vertueux qui habitent au bord d’une mer sombre, hérissée de rochers, toujours battue par les orages. On y connaît à peine le soleil; les fleurs sont les mousses marines, les algues et les coquillages colorés qu’on trouve au fond des baies solitaires. Les nuages y paraissent sans couleur, et la joie même y est un peu triste; mais des fontaines d’eau froide y sortent du rocher, et les yeux des jeunes filles y sont comme ces vertes fontaines où, sur des fonds d’herbes ondulées, se mire le ciel. Mes pères, aussi loin que nous pouvons remonter, étaient voués aux navigations lointaines, dans des mers que tes Argonautes ne connurent pas. J’entendis, quand j’étais jeune, les chansons des voyages polaires; je fus bercé au souvenir des glaces flottantes, des mers brumeuses semblables à du lait, des îles peuplées d’oiseaux qui chantent à leurs heures et qui, prenant leur volée tous ensemble, obscurcissent le ciel”.

304 S: XXXIV.

305 Batez ere C. Le Gofficen ondoren; Renanen “bretonneries”en bilduma bat ere badago (terminoa Renanena berarena da, olgetak bezala zituelako, ez gauza serioak), *L’âme bretonne* izenburuarekin, ed. P. Camby, Paris 1982.

306 S:17, 28, 47, 52-53, adibidez, eta passim.

307 Adbz., in PRC: 17-18, 37, passim.

tziaz, arrazaren fisionomiaz³⁰⁸, mintzo ohi da. Bestela badauzka espresioak, poetak herriaren arima errepresentatzen duela, nazioa arima bat dela, etab.; “arima bretoia” ez da berak idatzi ohi duen esapidea (ez dut uste behin ere irakurtzen zaionik). Hein horretan beti aski herdertar geratu da. Renan eta Michelet eta konpainiak bideratu dute, hala ere, tradizio alemanak –salbuespenak salbu– doiki bereizi eta kontrajarri ere egin zituen espiritu/kultura batetik eta arima/arraza bestetik, jarraitza frantses eta espainoletan nahasketa bat bilakatzea, biotan ez bereizi, baina lotu-lotu egin baitituzte arraza, lurra, historia, espiritua, arima³⁰⁹.

Pariseko bere bakardadean –desterratua sentitzen dela³¹⁰– akordatu da Renan bere bretoitasunaz eta bretoitasunaren balio paregabeaz, eta gogoeman dio mito, legenda, ahozko literatura bretoietan gordetzen den espiritu zoragarriari. Horietan Renanek epopeia nazional bretoia ikusten du, eta epopeian herriaren (arrazaren) gogo kreatzaileraren espresioa, hots, ez autore indibidualena, espiritu kolektiboarena baizik³¹¹. Epopeiak eta Herri Gogoak bat egiten dute. Epopeiarekin ez da ulertu behar obra handi unitario bat, hori geroago osatzen da (hori bai, autore indibidualak), ipuin, kanta eta elezahar fragmento herritarrak baizik. “D’ordinaire, la légende poétique n’a d’unité que dans le héros ou le fait autour duquel elle se groupe, la guerre de Troie, Ulysse, Roland, Charlemagne. Puis un homme vient qui réunit tous ces membres, épars, met avant, après, ce qu’il juge, et fait le corps. C’est l’Homère. Ainsi donc, dans l’épopée, la grande épopée, non celle qui est une création artificielle et individuelle [Virgilioren adibidea aipatzen du], mais celle qui peint une nation, qui est son expression, son empreinte en poésie, son excitement et sa gloire, qu’elle s’identifie comme une part de sa nationalité, l’épopée, dis-je, existe avant d’être faite. Le peuple fait ses membres, le poète la met en corps, et le peuple sanctionne...”³¹². “C’est l’esprit de la nation,

308 PRC: 19 (“la conscience des races celtiques”); 58 (arrazaren fisionomia nazionala: 60).

309 Bereizkuntza hori ez da noski alemanaren eskusiboa (alemanek garabide teoriko baterako profitatu badute ere). Frantsesez aurki daiteke orobat (“Ciceron, par exemple, étoit un grand esprit, & une ame foible” irakurtzen da Dideroten *Encyclopedie-n*). Ortegak ere badaki batzuetan biak artoski bereizten, eta gehiagotan bereizketari kasurik ez egiten. Unamunok ere bai, gogoia ematen badio: “(...) Al dar vista desde el alto del León, mojón de las dos Castillas, a ésta, a la Nueva, y aparecérsese como en niebla de tierra el paisaje, súbeseme éste al alma y se me hace alma, no estado de conciencia. Alma y no espíritu, psique y no pneuma, alma animal, ánima (...), este paisaje, que es a su vez alma, psique, ánima, no espíritu, me coge el ánima...” Unamunoren zat ere arima lurrarekin egiten da, Espainiaren arima Gaztelako lurrarekin; eta arimarekin egiten da historia, kultura. “El espíritu, el pneuma, el alma histórica no se hace sino sobre el ánima, la psique, el alma natural, geográfica y geológica si se quiere” (“País, paisaje y paisanaje”; *Paisajes del alma*).

310 OC, IX, 107: “Je pense à ma belle mer de Bretagne, à mès rochers de Bréhat, et j’ai presque envie de pleurer”.

311 Renanek Herderren ideia bezala aurkezten du iritzi hori (“ces idées sont merveilleusement d’accord avec celles de Herder”). Baina frogia gisa alegatzen duen esaldia, ez da Herderrena, Herderren pentsamendua ematen omen duen Mme de Carlowitzena baizik, eta esan ere ez du doi-doi hori esaten: “La poésie n’est pas la propriété individuelle de quelques hommes distingués, mais un don inné dans tous les peuples de la terre”.

312 OC, IX, 79 (“Cahiers de jeunesse”).

son génie, si l'on veut, qui est le véritable auteur”³¹³. (Adibideen artean Altabizkarko Kanta –“le chant des Escualdunac”– eta Cid, Ozanamen estudio batetik, aipatzen ditu)³¹⁴. Herri kantekek ere ez dute autorerik, “c’est la nation s’exprimant en sons, comme en poésie la nation se peignant par des mots rythmés”³¹⁵. Epikan herri gogo bere osotasunean isurtzen da; epika nazionala da “une forme que se crée chaque nation, pour lui représenter l’idéal. C’est son Dieu, sa vertu, sa morale”³¹⁶. Horregatik epopeia nazionala santua da nazioarentzat³¹⁷.

Inportantea Renan Herderrekin-eta ez nahasteko: Herderrena ez bezala, Renanen herri hori bai, arraza bat da (ikusiko ditugu epopeia gabeko arrazak), eta horko Herri Gogoa arrazaren gogoa.

Renanen kontzeptuak laburbiltzeko: arraza bat espiritu bat da; espiritua, berak ulertzen duenez, sentitzeko eta pentsatzeko arrazaren molde berekia da (“sa manière originale de sentir et de penser”)³¹⁸. Literaturan, ohituretan, lege zibiletan, naturgain-dikoaren uste eta sinestetan, moraltasunean, etab., jendakiaren kultur bizitza guztian materializatzen da eta manifestatzen da, “herri horren bizitzaren sistema osoan”³¹⁹. Denboran, arrazak dirauen guztian dirau eta dihardu. Espiritua, lehenik, arrazaren berezko jeinua da (erro biologikoa); gero, inguru geografikoak zerikusi handia du espirituaren tankeran; historiak gutxiago (historiak erakutsi egiten du berezko espiritua nolakoa den). Espirituaren berekitasuna haren garbitasuna adina da. Espiritua garbia izateko, arrazak nahastugabe eta garbi egon behar du. Nahastugabe eta garbi dagoela ikusten da, bere hizkuntza, oroipenak, ohiturak eta espiritu berekia garbi gordetzen baditu³²⁰. Hala arraza zelta behiala European zehar oso berduratua egon zen³²¹,

313 Ib., 81. “Le poète n’est que l’écho harmonieux, je dirais presque le scribe qui écrit sous la dictée du peuple, qui lui raconte de toutes parts ses beaux rêves”. Ik., orobat, *Mélanges d’histoire et de voyages*, loc. cit., 137: Eneida edo Henriada ez direla benetako epopeiak; eskola kritikoaren merezimendua da “de réserver le nom d’épopée aux oeuvres nationales et spontanées, produits presque inconscients du génie d’une race, à ces vieux récits héroïques, d’ordinaire anonymes, qui sont en quelque sorte l’âme d’un peuple”. Epopeiaren beste baldintza batzuei buruz: tradizio oralak, paganismoa (jainkoak), etab., ik. berton eta hurrengo orrietan.

314 Ib., 82-83.

315 Ib., 81.

316 Ib., 81.

317 Ib., 80: “L’épopée nationale est à mon sens quelque chose de saint, comme la religion des ancêtres, c’est une sorte de Capitole pour la nation”.

318 PRC: 18.

319 OC, IX, 268. Nazio bat edo kultura bat osotasun organiko bat da, eta hori behar bezala ulertzeko herri gogo orokor bezala arakatu behar da. “Chaque nation considérée comme un casier, une *faculté*. Chaque nation avec son temple, ses dieux, sa poésie de l’humanité, sa tradition, considérée comme unité, une façon de prendre la vie humaine”.

320 PRC: 18.

321 RENAN, E., *Marc-Aurèle*, Paris 1882, 629: “Les races celtiques et italiotes, qui forment la base de la population de l’Occident...”

baina nahastugabe eta garbi gaur mendebale iparreko itsasaldean bakarrik aurkitzen da: ipar Eskozia gaelikoan, Galesen, “dans les parties de l’Irland où la race est restée pure de toute mélange avec l’étranger”, “dans la véritable Bretagne, dans celle qui mérite ce nom par la langue et la race”³²². (Arrazaren garbitasunaren –nahasgabetasunaren– puntuan Renanek iritzi ezberdinak erakutsi ditu).

Arraza –espiritu– zeltaren Renanen estudio printzipala “La Poésie des races celtiques” (PRC) saioa da, 1854, erabat jite eta estilo herdertarrekoa, eragin itzela izan duena mundu erromanikoan. Berton espiritu zelta antzinateko mitologian eta elezaharretan, Erdi Aroko poesian, kristautasunaren bertzio zelta partikularrean³²³, santuen legendetan, moderniaiko eta aro garaikideko politikan arakutzen da. Orogen aurretik arrazaren garbitasuna asentatzen du, hori baita guztiaren asentua. Arraza/espiritu zelta gaur bertan ere garbietan garbiena da: “Si l’excellence des races devait être appréciée par la pureté de leur sang et l’inviolabilité de leur caractère, aucune, il faut l’avouer, ne pourrait le disputer en noblesse aux restes encore subsistants de la race celtique”³²⁴. Galdetzen badugu nolatan den hain arraza purua, euskal irakurleari ez tesia eta ez horren arrazoiak egingo zaizkio arrotzak. Ezein konkistatzailek ez ditu inoiz menderatu; ezein herri konkistatzaile nahastu da arraza honekin. “La civilisation de Rome les atteignit à peine et ne laissa parmi eux que peu de traces. L’invasion germanique les refoula, mais ne les pénétra point”³²⁵. Bera, berriz, inoiz ez da herri arrotzen konkistatzaile izan eta konkistatuekin nahastu. “Dénudé d’expansion, étrangère à toute idée d’agression et de conquête (...), elle n’a su que reculer tant que l’espace lui a suffi, puis, acculée dans sa dernière retraite, opposer à ses ennemis une résistance invincible”³²⁶. Arrazaren garbia isolamenduarekin esplikatzeko da. “Jamais famille humaine n’a vécu plus isolée du monde et plus pure de tout mélange étranger. Resserrée par la conquête dans des îles et des presqu’îles oubliées, elle a opposé une barrière infranchissable aux influences du dehors: elle a tout tiré d’elle-même, et n’a vécu que de son propre fonds. De là cette puissante individualité...”³²⁷

Bakartasun eta isolamendu horrek adierazten ditu karaktere zeltaren hazpegi nagusiak: burgoi eta herabe, indartsu sentimenduan eta ahula ekintzan, libre eta ire-

322 PRC: 17.

323 Zelta herria beste herri kristauak ez bezalako kristautasun era batekoa dela oinarritzeko, Renanek ez du eragozpenik historiarik kritikatu argumendu dudagarrienak aletzeko: “On ne peut douter, en effet, que, dès les temps apostoliques, le christianisme n’ait été prêché en Bretagne, et plusieurs historiens ont pensé, non sans quelque vraisemblance, qu’il y fut apporté par des chrétiens judaïsants ou par des affiliés de l’école de saint Jean”.

324 Ib., 20.

325 Ib., 21.

326 Ib., 22.

327 Ib., 20.

kia lagunartean eta uzkur etxetik kanpo, fidakaitza kanpotik datorren guztiarekiko³²⁸. “Notre bonne petite race”³²⁹, “une race aimable et douce” da³³⁰, arraza goibela, melankolika³³¹, beratasun infinitukoa sentimenduan³³², zeharo bere baitan bildua, etxezulo (“c’est par excellence une race domestique”)³³³; baina irudimentsu³³⁴, urruntasunaren eta ezezagunaren amesti³³⁵. “Ces traits de douceur, de fidélité, de résignation, de timide réserve, qui forment le caractère des peuples bretons” erremarkatzen ditu Renanek³³⁶. Labur: arraza gozo femininoa da, “est une race essentiellement féminine”³³⁷.

Arrazaren manifestazio bikainena Erdi Aro goizeko literatura zeltan hozitu da (“source de presque toutes les créations romanesques de l’Europe”)³³⁸. Renanek bertoko emakumearen figuran, heroietan, naturalismoan³³⁹, erlijioan, etab., arrazaren espiritua nola arakatzen duen, ezin pausa gaitzke jaulkitzen. Guretzat hemen funtsezkoa ikusaraztea da, Renanentzat poesia, erlijio, historia, etab. zeltak ulertze-

328 Ib., 21: “Elle [arraza zeltak] a tous les défauts et toutes les qualités de l’homme solitaire”.

329 OC, II, 956. PRC, 45: “cette petite race”.

330 Ib., 28.

331 Ib., 22-23: “Ses chants de joie finissent en élégies; rien n’égale la délicateuse tristesse de ses mélodies nationales”. Baina 29 or.: “cette aimable sérénité de la conscience celtique, ni triste ni gaie, toujours suspendue entre une sourire et une larme”.

332 Ib., 23: “L’infinie délicatesse de sentiment qui caractérise la race celtique est étroitement liée à son besoin de concentration. Les natures peu expansives sont presque toujours celles qui sentent avec le plus de profondeur (...). De là cette charmante pudeur...”

333 Ib., 21: “Chez aucune race, le lien de sang n’a été plus fort”, etab.

334 Ib., 24: “Comparée à l’imagination classique, l’imagination celtique est vraiment l’infini comparé au fini”. (Pentsatzekoa da literaturaz ari dela).

335 Ib., 24: “Elle [arraza zelta] s’est fatiguée à prendre ses songes pour des réalités et à courir après ses splendides visions. L’élément essentiel de la vie poétique du Celte, c’est (...) la poursuite de l’inconnu, une course sans fin après l’objet toujours fuyant du désir (...). Le défaut essentiel des peuples bretons, le penchant à l’ivresse (...) tient à cet invincible besoin d’illusion. Ne dites pas que c’est appétit de jouissance grossière (...); non, les Bretons cherchaient dans l’hydromel (...) la vision du monde invisible”. (Beharbada bere aitaren defentsan ulertu behar dena, ik. S eta *Ma soeur Henriette*, ik. orobat AS: 405, poeta edo filosofo alemanen bat, aldian aldika mozkortu egiten omen zena, infinitua dastatzeko). Ikus beste esplikazio xebe haur ere, in S: 23: “Tréguier a d’ordinaire beaucoup de fous; comme toutes les races de la rêve, qui s’usent à la poursuite de l’idéal, les Bretons de ces parages, quand ils ne sont pas maintenus par une volonté énergique, s’abandonnent trop facilement à un état intermédiaire entre l’ivresse et la folie, qui n’est souvent que l’erreur d’un coeur inassouvi”.

336 PRC, 53.

337 Ib., 23. Ib., 30: “un peuple si éminemment doué du tact féminin”.

338 Ib., 26.

339 Ib., 35: “(...)la vivacité toute particulière que les races celtiques ont portée dans le sentiment de la nature. Leur mythologie n’est qu’un naturalisme transparent, non pas ce naturalisme anthropomorphique de la Grèce et l’Inde (...), mais un naturalisme réaliste en quelque sorte, l’amour de la nature par elle-même...”

ko giltza beti arrazaren espiritua dela. Bere analisi literarioan filosofia bat (aurreiritzi batzuk?) praktikatzen da.

Renanen idazkietan hainbat tokitan aurkitzen dira bretoiaren karakterizazio puntualak: santuen debozioaren jite zeltiko irudimenjarioa, laborariaren egoskorkeria, marinelen urrunmina, neskatxen xalao, etab. Arrazaren ezaugarriak denak.

PRCn ez bezala, edo behintzat askoz nabarmenago, *Souvenirs*-etan ematen diren karaktere bretoiaren pintzeladak, Renan bera karakterizatzeko edo, zeharbegira, bere burua laudatzeko, bere biografia justifikatzeko edo jokaera batzuk desenkusatzeko baliabide gisa irakurtzen dira³⁴⁰. Berriro ere “la fidélité qui est le fond du caractère breton”³⁴¹, “la vertueuse et mystique race”³⁴², etc., gorespenak abesten dira; baina, batez ere, bere buruaren jatorri arrazialaz interesatzen da. Leinu familiarra, erdi kas-koina eta erdi bretoia deklaratu eta gero, antzinate zelta fantastikoeneraino hedatzen da –datu dokumentalen axola izpirik gabe–, elezaharretako istorioekin josita, arraza bretoiaren esentziarekin bat egiteko³⁴³. Odolaren garbia ohoratzen da (“un sang pur et fort”), odolaren indarra (“la force son sang”), arrazaren berezko dohainak (“les dons de sa race”)³⁴⁴. “Sur le bord de Lédano est une grande ferme qui s’appelait Kernbélec ou Meskanbélec. Là était le centre du clan des Renan, bonne gens venues du Cardignan [Galesen], sous la conduite de Fragan, vers l’an 480. Ils vécurent là treize cent ans (...). Je sens que je pense pour eux et qu’ils vivent en moi”³⁴⁵. Haiengandik dauzka “arrazaren bertute innatoak”³⁴⁶, apaltasuna, leialtasuna, etab., eta idealismoa, ezaxola ekonomiko edo materiala³⁴⁷. Arraza bretoia, eta Renan bera ondorioz, idealista da – arrazaz dihardugu beti. “Le trait caractéristique de la race bretonne, à tous

340 Dena dela, PRCn ere arraza bretoiaren espirituan bere identitatea sentitzen zuela, honela adierazi du in *Essais de moral et de critique*, Paris 1859, XVIII, hura zergatik idatzi zuen arrazoi emanez: “J’ai voulu une fois dans ma vie dire ce que je pense d’une race que je crois bonne (...). Les vieux souvenirs de cette race sont pour moi plus qu’un curieux sujet d’étude; c’est la région où mon imagination s’est toujours plu à errer, et où j’aime à me réfugier comme dans une idéale patrie”.

341 S: 17.

342 S: 30.

343 “Prière sur l’Acropole”n ere (S: 46-47) zioen: “Mês pères, aussi loin que nous pouvons remonter, étaient voués aux navigations lointaines, dans des mers que tes Argonautes ne connurent pas. J’entendis, quand j’étais jeune, les chansons des voyages polaires; je fus bercé au souvenir des glaces flottantes, des mers brumeuses semblables à du lait, des îles peuplées d’oiseaux qui chantent à leurs heures et qui, prenant leur volée tous ensemble, obscurcissent le ciel”. (Ik. PRC, 63 eta hurr., San Brandanen legenda).

344 S: 27-28.

345 Ib., 60.

346 Ib., 61.

347 Ib., 60: “Pas un de ces braves gens n’a cherché, comme disaient les Normands, à *gagner*, aussi restèrent-ils toujours pauvres. Mon incapacité d’être méchant, ou seulement de le paraître, vient d’eux”. Bere arbasoek (amaren hitzak): “aucun de tes ascendants n’a gagné d’argent” (S: 62). Bere aitaz: “Ton père était comme tous les marins (...). Il avait une complète ineptitude pour les affaires” (Ib.). Renanek dirua egiteko aski trebezia izan du, baina interes materialik batera ez duela azalduko du beti, hitzez.

ses degrés, est l'idéalisme, la poursuite d'une fin morale ou intellectuelle, souvent erronée, toujours désintéressée"³⁴⁸. Horrek esentzialki erlijioa bihurtzen du arraza bretoaia³⁴⁹. Arrazaren "erromantizismo moral"³⁵⁰ hau heredatu duela berak, ziurtatzen digu: ez diruzaletasunik³⁵¹, ez banitaterik ezagutu omen du³⁵². (Egia da, berak alertatua dagoela irakurlea: "ce qu'on dit de soi est toujours poésie")³⁵³. Bere hezitzaile apez bretoiek arrazaren bertuteekin apaindu zuten mutikoa betiko: "Je fus fait de telle sorte pour le bien, pour le vrai, qu'il m'eut été impossible de suivre une carrière non vouée aux choses de l'âme. Mes maîtres me rendirent tellement impropre à toute besogne temporelle, que je fus frappé d'une marque irrévocable pour la vie spirituelle. Cette vie m'apparaissait comme la seule noble; toute profession lucrative me semblait servile et indigne de moi"³⁵⁴. Renanentzat, bretoi peto gisa, "le but d'une vie noble doit être une poursuite idéale et désintéressée"³⁵⁵.

PRCn arraza bretoiaren ezaugarri bezala aipatzen da poesia zeltikoak jaso duen emakumearen figura ideala, "en introduisant dans la poésie auparavant dure et austère du moyen âge les nuances de l'amour"³⁵⁶. *Souvernirs*-etan nabarmenduagoa dator arrazaren aspektu hori: "Ce qu'il y a de plus particulier chez les peuples de race bretonne, c'est l'amour. L'amour est chez eux un sentiment tendre, profond, affectueux, bien plus qu'une passion. C'est une volupté intérieure qui use et tue (...). Nulle race ne compte plus de morts par amour"³⁵⁷. Ez zen gustura gelditu nonbait, eta ipuin bat idatzi zuen emakume bretoiaren bihotzbarne isil samurra erakusteko:

348 S: 52. "Jamais race ne fut plus impropre à l'industrie, au commerce. On obtient tout d'elle par le sentiment de l'honneur; ce qui est lucre lui paraît peu digne du galant homme; l'occupation noble est à ses yeux celle par laquelle on ne gagne rien..."

349 Ib., 54: "La religion est la forme sous laquelle les races celtiques dissimulent leur soif d'idéal".

350 Ib., 53.

351 S: 198: "Je quitterai la vie sans avoir possédé d'autres choses que «celles qui se consomment par l'usage», selon la règle franciscaine".

352 S: 199: "La vanité de l'homme de lettres n'est pas mon fait". S: 204: "Je n'ai jamais cherché le succès". Geroago, hala ere: "Je termine ici ces souvenirs (...). Ah! Le subtil démon que celui de la vanité! Aurais-je, par hasard, été sa dupe?" (S: 207).

353 S: 2.

354 S: 84. Renanen epitetoetako balio eskalan nobletasunak puntu altua okupatzen du, moralak bezala sozial-politikoak. Arraza bretoiaren noblea beti erremarkatzen da, baina arraza horren baitan bada "petite noblesse de race" sozial-politiko berezi bat, eta "sa qualité de noble lui défendait de travailler aux champs" irakurtzen dugu (S: 26-27). Bretoi orori diruagatik jardutea eragozten ei dio.

355 S: 85.

356 Ib., 42: "Un des traits qui surprennent le plus dans les *Mabinogion* est la délicatesse du sentiment féminin qui y respire (Ib., 43). Zaldunaren maitasuna ere damarenganako garbi-garbia da, platonikoa. Ik. S: 33: "la race bretonne est une race facilement chaste".

357 S: 33: "Rien ne semble moins au feu des peuples méridionaux".

“Emma Kosilis”³⁵⁸. Emma Kosilisen istorioa da hamasei-hamazorti urte inguruko neska batena, herrian ikusten zuen mutil batekin isil-isilik maitemindua, bat-batean hura ezkontzen denean komentuan sartua. Bere ametsetako maitasunean absorbitua bizi da. “Son amour était chez elle à l’état d’un rêve plein de douceur indéfiniment continué, d’une musique suave qui n’aurait eu qu’une note”³⁵⁹. Geroago mutila alargundu eta harekin ezkonduko da. Istorioa aitzakia hutsa da emakume bretoiaren maitasun bizitza intimoa deskribatzeko, hori nola ikusten duen Renanek. Hori da Renanek maite duen emakume tipoa (emakume modernoa ez du begiko)³⁶⁰, edo nola irudikatzen duen bere gogoko maitasuna: “L’amour implique la règle de l’amour; il suppose chez la femme la candeur et la pudeur”³⁶¹.

Guri interesatzen zaiguna: literatura, erlijioa, etc., baita sentimendu barrenkorenak ere, Renanek arraza kategorietan ulertzen ditu. Lehenengo obretatik haren heriotzaraino, momenturen batean gutxietsi bezala egin nahiko du, baina arrazarena kategoria zentrala da eta beti hala geratu da haren pentsamenduan.

358 OC, II, 953: “Parmi les traits de l’idéalisme du caractère breton, il en est un que je me suis reproché de n’avoir pas suffisamment expliqué dans mes *Souvenirs d’enfance*, c’est la capacité de vivre et de mourir d’une seule idée, l’amour inexprimé, toujours égal à lui-même, persistant jusqu’à la mort”. Renanen esaldi horretatik, bretoia kapaz dela ideia bakarrarekin bizitzeko eta hiltzeko, atera du agian Ortega y Gassetek esaldia euskal arrazari buruz, inkapaz dela ideia bat baino gehiago buruan kabitzeko.

359 OC, II, 962.

360 OC, II, 963: “Il nous plaît que la femme se défie de sa fragilité, qu’elle prenne des précautions contre elle-même, qu’elle se mette en surveillance, et avoue ainsi implicitement que peut-être, si on ne la gardait, elle pécherait. La femme hardie, sûre d’elle-même, de certains pays modernes, nous est antipathique. Nous aimons qu’on sente chez la femme l’embarras de son sexe, qu’elle ait un effort à faire pour être vertueuse, qu’elle soit timide, craintive, gardienne vigilante de son trésor”.

361 OC, II, 956.

II

MODERNIA: HISTORIAREN GARAIA, FILOLOGIAREN ORENA

XIX. mendeak uste izan du berak deskubritu duela historia (E. Cassirerek aspaldi erakutsi zuen hori ez dela egia) eta historiaren aroa dela berea (hori egiago da). Edonola ere, razionalismoak eta Iraultzak egitura sozial eta erakunde tradizionalak eraisten zituen bitartean, kreaio berrien eztabaidarekin, interesa piztu da zahar haiek noiz eta nola sortuak ziren aztertzeke, zer ziren eta zer balio zuten ulertzeke bide gisa: polemika horietan historia argumentu arsenal agortezina bilakatu da alde bateko nahiz bestekoentzat, arrazoia edo Zuzenbide Naturalaren lekuan. Erromantizismoak ere Estatu moderno europarrak Erdi Arora begira ipini ditu, beren etorburuen begira, krisi espiritual orokor bategatik adina berritasun literarioen modagatik. Beste faktore garrantziko bat nazionalismoa izan da, Estatuona bereziki, Erregimen Zaharrea erlijioak izandako funtzio legitimatzailea historiaren irakaskuntzari gomendatu baitzaio eskola eta Unibertsitateetan (Frantziako lizeoetan obligaziozkoa 1830 ezker), horrela historia “eraikuntza nazionalaren” oinarri bihurtuz: teologia politiko baten antzera, historiak “espirtu nazionalen” eta espirtuon heroiez bete dira (Vercingetorix, Viriato), Estatu aski berrioi denboraz gaindiko esentziak asmatuz. (Bitxia baita: erakunde guztiak historizatzeetik sortu den Estatuak bere historizazioari ihes egin nahi dio – mito historikora!). Labur: XIX. mendea mentalitateen iraultza batek karakterizatzen du, dena historizatze aldera. Hizkuntzak haien historiaren aldetik arakutzen dira, erlijioak eta Jainkoaren errebelazioa bera lupa historiko-kritikoz ikertzen dira, azkenean Natura ere fenomeno historiko bezala behatzen da, espezieen aldakaiztasun aristotelikoa behin betiko galduta gelditzeke Darwinekin. “L’histoire est la forme nécessaire de la science de tout ce qui est dans le *devenir*”³⁶², gizon-emakumearen zientzia ororena batez ere³⁶³.

Historia, hortaz, historia baino gehiago da honezkero: metafisika lekutu, eta bera jarri da giza zientzien (Espirtu zientzien) oinarritzko zientzia gisa, Philosophia Prima

362 AS: 130; OC, III, 174 (“L’Avenir de la Science”).

363 AS: 106: “la vraie philosophie est la science de l’humanité, et (...) la science d’un être qui est dans un perpétuel *devenir* ne peut être que son histoire”.

berria. “(...) L’histoire est la vraie philosophie du XIX^e siècle. Notre siècle n’est pas métaphysique”³⁶⁴. Historia ez da bat gehiago XIX. mendean autonomizatu diren giza zientzia diferenteen artean. Filosofia, filologia, antropologia, soziologia, zuzenbidea, etab., historiaren gainean sostengatzen dira. Hizkuntzak ikertzea haien historia iker-tzea da; erlijioaren zientzia erlijioaren historia da; zuzenbidea ezagutzea, haren bila-kabidea ezagutzea.

Hots, historia da zientzien zientzia. Berak zedarritzen du eta mamitzen du men-talitate modernoa. Zientziaren aroa historiaren aroa da. “Le grand progrès de la réfle-xion moderne –epaitu du Renanek– a été de substituer la catégorie du *devenir* à la catégorie de l’être, la conception du relatif à la conception de l’absolu, le mouvement à l’immobilité”³⁶⁵. Horregatixe, jendearen izaera lehenago tradizioarekiko (erlijioare-kiko) bere posturagatik ezagutarazten zen moduan, orain historiarekiko posturagatik ezagutaraz liteke (historia erlijio modukoa ere bada, hortaz; oroit Renanentzat erlijio berria zientzia dela, eta zientzia, gaur, historia): “Chacun, de nos jours, est ce qu’il est, par la façon dont il entend l’histoire”³⁶⁶. Norbanakoarentzat balio duenak nazioen-tzat berdintsu balio baitu, nazioak ere historiarenganako euren jokamoldearen arabera bereizten dira: “Chaque pays inspire sa philosophie de l’histoire, et le meilleur moyen de juger une nation, c’est d’étudier les théories historiques qu’elle a provoquées”³⁶⁷. Alemaniak, Frantziak, Italiak, historiaren filosofia diferentek ekoizten ei dituzte: espi-ritu diferentek, historiaren ikuskera diferentek, historia diferentek...

Renanek historiari halako garrantzia aitortzeko, XIX. mendean dagoela aparte (eta bera pentsamendu aleman historistaren influentziaren pean), arrazoi pertsonalak ezin dira ez ikusi: bere sentimendu nazional kilikolotuan (Iraultza eta Kontrairaultza artean) helduleku seguru bat eskaini diolako, bere ustean, Frantzia eta frantsestasuna zertan datzan ikasaraziz. Beste kapitulu batean ikusiko dugu hori. Bigarren, eta batez ere, naufragio erlijiosoa eragin eta handik salbatu, historiak egin dizkiolako biak.

“Ma foi a été détruite par la critique historique, non par la scolastique ni par la philosophie”, aitortu du berak haurtzaro eta gaztaroko oroipenetan³⁶⁸. Seminaria ikasketak egitera joan den “bretoi txikiaren” fedea pasadizo historiko eta aldi berean naturgaindikoz betea dago. Galileako auzune batean aingeru bat agertzen zaio nes-kato bati, eta haur bat izanen duela iragartzen dio, gizonen parterik gabe, eta haur hori Jainkoaren semea izanen dela. Haurra aingeru taldeen kanta artean jaiotzen da,

364 OC III, 271. Ik., orobat, OC, IX, 433: “Ce qui caractérisera le développement intellectuel de notre époque, ce sera le point de vue historique (...). C’est la science de l’humanité qui se fonde, car cette science, c’est l’his-toire”.

365 OC III, 182.

366 OC, III, 272.

367 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 247.

368 S: 149. Ib., 151: “J’apppris l’allemand et l’hébreu; cela changea tout. Je fus entraîné vers les sciences histo-riques...” Ik., halaber, POMMIER, J., *La jeunesse cléricale d’E. Renan*, Paris 1933.

Judeako Belenen, Jesus deritzo. Jesus horren bizitza mirarizko egitatez betea dago: gaixoak sendatzen ditu, uraren gainean ibili, hilak piztu; etsaiek gurutzean hiltzen dute, baina bera piztu egiten da hilen artetik, eta zeruetara igo. Funtsean funtsezkoa kontu guztian: hori dena testu batzuetan idatzia dago. Kristautasuna erlijio historiko bat da: gertakari historiko batzuetan oinarritzen da, eta testu historiko batzuetan dago “errebelatua”. Arazoa da, testuok nola irakurri behar diren gertakari haiek baloratze-ko. Historikoa dena, a) ezin da kritika historikoaren objektu ez izan; ordea, b) kritika historikoaren peko bezainbatean, ezin da izan naturgaindiko fenomeno, miraria³⁶⁹. Renanek beti insistitu du, berak ez duela miraria arrazoi filosofiko edo apriorikoengatik ukatzen; h. d., ez du esaten miraririk ezin dela egon, baizik ez dela egon. “Ce n’est point par un raisonnement *a priori* que nous repoussons le miracle; c’est par un raisonnement critique et historique”³⁷⁰. (Agerikoa da, hautu aprioriko batzuk egon badaudena, guztiz zilegizkoak zientziarik egon ahal dadin³⁷¹; horregatixe arrazoimen kritikoaren kontrolpeko hautuak). Renantzat berdintsu jazotzen da eraikuntza dogmatiko guztiaren aurrean: Jainkoaren existentzia, horren natura hirukoitza, eging-tza kreatzailea, gizon-emakume bihurtze edo gizakundea; zerua eta infernua, azken judizioa. Baiesten diren datuak berak ez dira historikoak, baina doktrina horiek denak noizbait eta nonbait kondizio historiko batzuetan sortu dira, garapen bat izan dute mendez mende; hots, historian agertu dira eta historia bat daukate. Doktrina bezainbatean historikoak dira, eta, logikarentzat edo metafisikarentzat ukan ditzaketen objektioak alde batera, ezin dira ikerketa eta kritika historikoaren objektu ez izan³⁷².

Honetara, historiaren garrantzia kritikaren garrantzian datza (erlijioaren kapi-tuluan batik bat). Are, historia kritikaren sinonimo adinatsu da Renanen testuetan, eta kritika zientziaren adinatsu³⁷³. XIX. mendearen filosofia historia dela esan digun moduan, esan diezaguke hortaz: “La cause de la critique, c’est la cause du rationalisme, et la cause du rationalisme, c’est la cause même de l’esprit moderne”³⁷⁴. Kritika,

369 S: 137: “Le christianisme se présente comme un fait historique surnaturel. C’est par les sciences historiques qu’on peut établir (...) que ce fait n’a pas été surnaturel et que, même, il n’y a jamais eu de fait surnaturel”.

370 S: 138. Han-hemen arrazoi historiko-kritiko ezberdinak alegatu izan ditu: kontadizoen edo testuen funtsgabetasuna, mirarien interpretazio sinboliko edo metaforikoaren arrazoizkoagoa, etab., eta argudio interesante bat, Schleiermacherri hartua, mentalitateen historian bermatua: aingeruek-eta interbenitzen duteneko kontakizun asko antzinatik datorrena, ezin da probatu ez dela gertatu, baina ezingo litzateke izan egungo mentalitatean sortua, cfr. OC, III, 764-765.

371 AS: 55: “Pour moi, je le dirai avec cette franchise qu’on voudra bien, j’espère, me reconnaître (...), je ne conçois la haute science, la science comprenant son but et sa fin, qu’en dehors de toute croyance surnaturelle. C’est l’amour pur de la science qui m’a fait briser les liens de toute croyance révélée, et j’ai senti que, le jour où je me suis proclamé sans autre maître que la raison, j’ai posé la condition de la science et de la philosophie”.

372 S: 170: “Mes raisons furent toutes de l’ordre philologique et critique; elles ne furent nullement de l’ordre métaphysique, de l’ordre politique, de l’ordre moral”.

373 Eta zientzia filosofiaren berdintsu, hainbat testuingurutan, cfr. AS: 82: “Ce n’est pas sans quelque dessein que j’appelle du nom de *science* ce que d’ordinaire on appelle *philosophie*”.

374 AS: 56.

historiari ez ezik, razionalismoari lotzen zaio hemen. Eta razionalismo gisa (beraz, filosofia bat eta metafisika bat ere bai, “anti”aren forman bada ere), kritika ez da mugatuko naturgaindikoa ignoratu eta bere objektuaren ikerketa soilean etsitzera, ezpada naturgaindiko oro zuzenean borrokatu egin beharko du primitibo, irrazional, espiritu modernoaz elkartezin bezala³⁷⁵. Kritika ez da ulertzen jada ikerketako metodo-edo bezala soilik, emantzipazio espiritualaren egitarau gisa baizik. Kritika historikoaren (zientziaren!, h. d., Renanen beraren) egitekoa, behiala seminarista bretoa naturgaindikoaren uste primitibotik eta fede dogmatikotik askatu zuen moduan, gizarte frantses osoa askatzea da³⁷⁶. “L’œuvre de la critique moderne est donc de détruire tout système de croyance entaché de supernaturalisme”³⁷⁷.

Modernitate, beraz, historiaren orena, kritikaren orena da. Beste urrats bat, eta Renanek filologiaren orena dela esango digu. Naturaren ikertzen fisika dena –zientzia fundamentala–, giza zientzietan filologia omen baita, zientzia historiko fundamentala³⁷⁸. “Le physicien est le critique de la nature ; le philosophe est le critique de l’humanité. Là où le vulgaire voit fantaisie et miracle, le physicien et le philosophe voient

375 AS: 56: “L’esprit moderne, c’est l’intelligence réfléchie. La croyance à une révélation, à un ordre surnaturel, c’est la négation de la critique, c’est un reste de la vieille conception anthropomorphique du monde, formée à une époque où l’homme n’était pas encore arrivé à l’idée claire des lois de la nature”.

376 Renanen ustean gizarte frantsesa ez da aski kritikoa, gizarte aleman protestantearekin konparatuta, cfr. AS: 201: “Si l’esprit critique est beaucoup plus répandu dans l’Allemagne du Nord qu’en France, la cause en est sans doute dans la différence de l’enseignement religieux, ici positif et dur, là indécis et purement humain”. Metafisikan eta erlijioan espiritu frantsesa baldarra da alemanaren aldean, cfr. AS: 211: “Je reconnais que le sens religieux est très faible en France, et c’est précisément pour cela que nous tenons plus que d’autres en religion à d’étroites formules excluant tout idéal. C’est pour cela que la France ne verra jamais de milieu entre le catholicisme le plus sévère et l’incrédulité (...). Les spéculations métaphysiques de l’école française (j’excepterai, si vous voulez, Malebranche) ont toujours été mesquines et timides. La vraie philosophie française est la philosophie scientifique des d’Alembert, des Cuvier, des Geoffroy Saint-Hilaire. Le développement théologique y a été complètement nul ; il n’y a pas de pays en Europe où la pensée religieuse ait moins travaillé. Chose étrange ! ces hommes si fins, si délicats, si habiles à saisir dans la vie pratique les nuances les plus déliées sont de vrais badauds pour les choses métaphysiques et y admettent des énormités à faire bondir le sens critique (...). Si la France eût eu davantage le sentiment religieux, elle fût devenue protestante comme l’Allemagne. Mais, n’ayant pas le sentiment du mouvement théologique, elle n’a pas vu de milieu entre un système donné et la répudiation moqueuse de ce système. La France est en religion ce que l’Orient est en politique. L’Orient n’imagine d’autre gouvernement que celui de l’absolutisme. Seulement, quand l’absolutisme devient intolérable, on poignarde le souverain (...). Il y a en France, jusque chez les incrédules, un fond de catholicisme. La pure religion idéale, qui, en Allemagne, a tant de prosélytes, y est profondément inconnue”.

377 Ib.

378 AS: 114: “La critique universelle est le seul caractère que l’on puisse assigner à la pensée délicate fuyante, insaisissable du XIX^e siècle, (...) or, si la critique et la philologie ne sont pas identiques, elles sont au moins inséparables”. Dena dela, filologiaren kontzeptu aski zabala dauka: “Le vrai philologue doit être à la fois linguiste, historien, archéologue, artiste, philosophe (...). La philologie n’a point son but en elle-même : elle a sa valeur comme condition nécessaire de l’histoire de l’esprit humain et de l’étude du passé” (AS 105).

des lois et de la raison. Or cette intuition vraie de l'humanité, qui n'est au fond que la critique, la science historique et philologique peut seule la donner"³⁷⁹.

Filologiak ekarri bide du kritikaren espiritua, ondorioz emantzipazio espiritual modernoa, modernitatea bera nolabait³⁸⁰. "L'esprit moderne, c'est-à-dire le rationalisme, la critique (...), a été fondé le même jour que la philologie. *Les fondateurs de l'esprit moderne sont des philologues*"³⁸¹. Renanen esanean, Erdi Aroaz etena eta Moderniara jauzia filologo, edo filologiarekin zerikusia zuen jendeak eman du³⁸², natur zientziek baino lehen eta gehiago, eta filosofo profesionalak baino hagitzaz gehiago³⁸³. Lutero, Melanchton, Calvino, filologoak ziren denak: "la Réforme est née en pleine philologie"³⁸⁴, berdin Erasmo, Estiennetarrak, erreformazale guztiak. Zientziaren gora eta haren eragina, filologoek piztu duten espiritu kritikaren eta filologiak suspertu duen razionalismoaren ekarpena, gero hasi da zabaltzen, XVIII. mendean. Renan filologoari sinestekotan, bada, espiritu kritikoa filologiak ekarri du eta filologia-tik bizi da, eta "le jour où la philologie périrait, la critique périrait avec elle, la barbarie renaîtrait, la crédulité serait de nouveau maîtresse du monde"³⁸⁵.

Filologiaren lana – "le développement de l'esprit moderne" – ez da bukatu. Oraindik ez da bazter guztietara berduratu, gehiengoak mentalitate zaharraren esklabo darrai. Zenbait jende ikasi askoak berak eldarnio primitibo eta uste arkaikoenekin jarraitzen baitu³⁸⁶. Filologiak ezin du atsedetik hartu bere egiteko kritikoa guztien-

379 AS: 178.

380 AS: 109: "La philologie (...) c'est la *science des produits de l'esprit humain*. Je ne crains pas d'exagérer en disant que la philologie, inséparablement liée à la critique, est un des éléments les plus essentiels de l'esprit moderne, que, sans la philologie, le monde moderne ne serait pas ce qu'il est, que la philologie constitue la grande différence entre le Moyen Âge et les temps modernes". Ib., AS: 116: "La philologie est la *science exacte* des choses de l'esprit. Elle est aux sciences de l'humanité ce que la physique et la chimie sont à la science philosophique des corps". Aski kritikoa ez omen den era berean, gizarte frantsesa ez da aski filologoa: "Le supernaturalisme ne tient en France que parce qu'on n'y est pas philologue" (AS 113). Berriz ere Renan, zientziaren bokazioa inbokatuz, bere-bere bokazioa azaltzen ari dela ikusten da, katolizismoaren mendean sumatzen duen espiritu frantsesaren salbatzailearena alegia.

381 AS: 101.

382 AS: 113: "Pour apprécier la valeur de la philologie, il (...) faut prendre la révolution qu'elle a opérée ; examiner ce que l'esprit humain était avant la culture philologique, ce qu'il est devenu depuis qu'il l'a subie, quels changements la connaissance critique de l'antiquité a introduits dans la manière de voir des modernes. – Or, une histoire attentive de l'esprit humain depuis le XV^e siècle démontrerait, ce me semble, que les plus importantes révolutions de la pensée ont été amenées directement ou indirectement par des hommes qu'on doit appeler littérateurs ou philologues".

383 Renanen aburuz Petrarkak eta Voltairek eragin handiagoa izan dute munduaren martxan Descartes eta Kantek baino.

384 Ib.

385 Ib.

386 Ib. "Le rationalisme, qui est le résultat le plus général de toute la culture philologique, a-t-il pénétré dans la masse de l'humanité ? Des croyances étranges, qui révoltent le sens critique, ne sont-elles pas encore avalées comme de l'eau par des intelligences même distinguées?"

gana zabaldu arte. Egiteko hori naturgandikoaren (erlijio historikoen) suntsiketarekin laburbil daiteke, h. d., gauzak eta gertakariak zinez diren eta ageri diren horretan onestearekin, Natura Natura huts eta soil bezala ezagutzearekin. Helburu hori esesten dute natur zientziek eta filologiak eskuz esku³⁸⁷. Hori besterik ez da historiaren, kritikaren, filologiaren, razionalismoaren, zientziaren xedea: moderniarrena, hitz batean.

Gaur –gogoematen du Renanek– zientzia batez ere desegile bezala ikusten dugu erlijioari, moralari, humanismoari buruz. Ez dago ukatzerik, arbasoengandik jarauntsi dugun mundu mitiko-erlijiosoak bere ederra zuela, ezjakintasunaren produktua izan arren. Zientzia berriak, ordea, eraikitzen ari den unibertsoaren ikuspide berrian, edertasun are bikainagoak sortzen ditu, erlijio berri bat, zientziarekin bat izango dena, eta humanismo garbi-garbia³⁸⁸.

“La science est donc une religion”³⁸⁹. Hori da, aitortzen du historiak eta kritikak ezer naturgaindikotan fedea galduarazi ziotenak, “ma foi nouvelle”, “ma religion”³⁹⁰. Eta jarraitzen du : “Les temples de cette doctrine, ce sont les écoles, non pas, comme aujourd’hui, enfantines, étriquées, scolastiques, mais, comme dans l’antiquité, des lieux de loisir (*scholæ*) où les hommes se réunissent pour prendre ensemble l’aliment suprasensible. Les prêtres, ce sont les philosophes, les savants, les artistes, les poètes (...). Ainsi reviendra le sacerdoce poétique des premiers civilisateurs”³⁹¹.

387 AS: 114 : “Deux voies, qui n’en font qu’une, mènent à la connaissance directe et pragmatique des choses; pour le monde physique, ce sont les sciences physiques; pour le monde intellectuel, c’est la science des faits de l’esprit. Or, à cette science je ne trouve d’autre nom que celui de philologie. Tout supernaturalisme recevra de la philologie le coup de grâce”.

388 AS: 87: “Ma conviction intime est que la religion de l’avenir sera le pur *humanisme*, c’est-à-dire le culte de tout ce qui est de l’homme, la vie entière sanctifiée et élevée à une valeur morale”.

389 AS: 91 ; Ib. 7: “la science est une religion” ; Ib., 216: “ la culture intellectuelle (...) est une religion, et la religion la plus parfaite”.

390 AS: 26.

391 AS: 90. Sori izan bekigu aipatzea interesatuarentzat Renanen “filosofia zientifiko” edo “zientzia” honen kritika errauskarri bat, beste hainbaten artean, badagoela filosofiaren aldetik L. BRUNSCHWICGena, “Sur la philosophie d’Ernest Renan”, in: *Revue de Métaphysique et de Moral* 1 (1893) 86-97 “Renan n’est pas un philosophe” eta “L’Avenir de la science est dogmatique” (hitzaren adiera kantiarrean) baietsiz hasten da, haren arrazoibideetan hamaika nahaste eta kontraesan seinlatu ostean balorazio orokor honetara etortzeko: “Celui qui a été regardé parfois en France comme le chef de l’école critique s’arrête là précisément où commence la *Critique de la Raison Pure*. Il a pu s’inspirer de certaines idées de Hegel; au fond, il est antérieur à Kant” (or. 95). Naturgaindikoa –ondorengo kapituluan ikusiko da– ez ezabatu eta ez gainditu egiten du batere; egiten duen guztia da kontzeptu teologiko tradizionalak beste “modernoago” (itxuraz laikoago) batzuekin ordeztu.

HISTORIA, ZIENTZIA, PROGRESOA

Voltairentzat gizadiaren historia progresoarean historia da: argien eta arteen eta zoriontasunaren aitzinabidea denboran zehar (alderantzizkoa ere behin baino gehiagotan adierazi izan duen arren: giza historia, absurdoen historia). Gero Ilustrazio alemana Ilustrazio frantsesaren jarraipena da (kritikoa!)³⁹², bereziki Lessing, Kant eta Herder. Renan kapitulu honetan, historiaren filosofian, Voltaireren jarraitzailea da, eta Herderren jarraitzailea oroz gain, hala aitortu du beti berak³⁹³. Alabaina, irakurketa okerrak ekiditeko, Ilustrazio klasiko frantsesaren (à la Voltaire) eta Ilustrazio alemanaren artean, aurrena Ilustrazio frantsesaren beraren eboluzioa dago (ez dago Ilustrazio bat, Ilustrazio-ak baizik)³⁹⁴, eta batez ere Rousseau dago, erabakigarria Kantentzat

-
- 392 Pentsamenduaren tradizio alemana eta frantsesa kontrajartzea, maiz Renanen izenean egiten bada ere, haren arras kontra doa. Renanentzat espiritu (jeinu) frantsesa eta espiritu alemana elkarren osagarriak dira; eta Ilustrazio eta idealismo/erromantizismo alemana pentsamendu frantses klasikoaren jarraipena da, ez arbuioa. “Personne n’a aimé ni admiré plus que moi votre grande Allemagne (...), personnifié dans le génie de Goethe, représentée aux yeux du monde par cette merveilleuse réunion de poètes, de philosophes, d’historiens, de critiques, de penseurs, qui a vraiment ajouté un domaine nouveau aux richesses de l’esprit humain. Tous tant que nous sommes [frantsesok], nous lui devons beaucoup, à cette Allemagne large, intelligente et profonde, qui nous enseignait l’idéalisme par Fichte, la foi dans l’humanité par Herder, la poésie du sens moral par Schiller, le devoir abstrait par Kant. Loin que ces acquisitions nouvelles nous parussent la contradiction de l’ancienne discipline française, elles nous en semblaient la continuation” (OC, 48-49, “Lettre à un ami d’Allemagne”, 1879).
- 393 GORE, K., *L’idée de progrès dans la pensée de Renan*, Paris 1970. TRONCHON, H., *Ernest Renan et l’étranger*, Paris 1928, 205-259, azterketa oso zehatza Herderren inportantzia Renanentzat. Renanek mugagabeki goretsi du beti Herder, Alemania oro har. “Allemagne! Allemagne! Herder, Goethe, Kant!” (OC, IX, 193). “Non, cet esprit français, même lorsqu’il est le plus brillant, M. Guizot, M. Villemain, etc., ne me satisfait pas. Ah! que j’aime mieux mon Allemagne toute pure et belle, prenant au vrai la science et la morale, que cette manière qui subordonne tout à l’action et se fait idolâtre de je ne sais quel progrès plat et sans idéal poétique” (Ib., 429-430).
- 394 MORO, R., “L’arte sociale e l’idea di società nel pensiero politico di Sicyès”, in: *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto* XLV/IV (1968) 234: “Critico verso il passato, l’illuminismo diveniva, nella sua seconda metà, critico verso sé stesso; deistico ed eclettico prima, poi materialista e analitico, calato infine nell’opinione pubblica en el vivere civile, esso diviene politico e rivoluzionario negli ultimi decenni del secolo”.

bezala Herderrentzat; gutxiago Renanentzat, hau zuzenean filosofo aleman aipatuon menpetasunean baitago, historiaren filosofiari gagozkion heinean.

Frantziako literaturan eta kulturean locus klasikoa da Voltaireren eta Rousseuren eztabaida progresuari buruz. Voltaireren ustean gizadia gizatiartzen eta zibilizatzen ari da, eta bera pozik da, bere garaia inoiz egon den gizatiar eta zibilizatuena omen delako. Historian hamaika miseria eta basakeria bada, baina, “enfin, grâce en nos jours à la philosophie (...)/ Les mortels, plus instruits, en sont moins inhumains” (“Poème sur la loi naturelle”); eskerrak halaber bere garaiko erregeei, egundo lurraren gainean izandako zibilizatzaileenak baitira Voltaireren kriterioan. 1750 urtean Rousseauk bere osoko atakea bota du XVIII. mendeko zibilizazioari, “Discours sur les sciences et les arts”, Voltaire –printzeen eta burgesia handiaren kuttuna– guztiz eskandalizatu. Ez gizadiari buruzkoa baina gizadiaren aurkakoa iruditu zaio Rousseuren idazkia (“livre contre le genre humain”). Zakarraren zakar idatzi dio Rousseauri gutun irekia gizadi iraindu hori jagon aldera: “On n’a jamais employé tant d’esprit à vouloir nous rendre bêtes; il prend envie de marcher à quatre pattes, quand on lit votre ouvrage” (Gutuna Rousseauri, 1755/08/30). Rousseuren erantzunak esaldi batean laburbiltzen du genevarraren oinarritzko antiposizioa: “Le goût des lettres et des arts naît chez un peuple d’un vice intérieur qu’il augmente; et s’il est vrai que tous les progrès humains sont pernicieux à l’espèce, ceux de l’esprit et des connaissances qui augmentent notre orgueil et multiplient nos égarements, accélèrent bientôt nos malheurs” (Gutuna Voltaireri, 1755/09/10). Logika besterik ez da: natura eta zibilizazioa termino kontra-riok badira, zibilizazioak gizakia bere naturatik urundu baizik ez du egiten.

Voltairerentzat, Rousseaurerentzat ez bezala, natura eta arrazoimena batera datoz, eta biek bata bestearen eskutik progresatzen dute. Ongiaren kausa natura/arrazoimena da, ez natura/antiarrazoimen rousseautiarra; eta okerraren kausa ezjakintasuna izaten da. Arrazoizko gizonek arrazoizko obrak burutu ohi dituzte. “Les grands crimes n’ont guère été commis que par de célèbres ignorants” (1755/08/30), alegatzen dio Rousseauri. Giza natura, arrazoimena lagun, haurtzarotik heldutasunera progresatzen ari da, hastapen barbarotik hobekuntza moralera. Natura soila, ezjakintasuna, kalamitate guztien iturria da, ez bertute eta zorionarena. 1736ko “Le Mondain”en deklaratu zuen: “Quand la nature était dans son enfance,/ Nos bons aïeux vivaient dans l’ignorance,/ Ne connaissant ni le tien ni le mien./ Qu’auraient-ils pu connaître? ils n’avaient rien,/ Ils étaient nus; et c’est chose très claire / Que qui n’a rien n’a nul partage à faire. / Sobres étaient (...) / La soie et l’or ne brillaient point chez eux. / Admirez-vous pour cela nos aïeux ? / Il leur manquait l’industrie et l’aisance : / Est-ce vertu? c’était pure ignorance”.

Hari honi dagokionez, Renanek Voltaireri segitzen dio, progresoarene sinesme-
nean maisua askogatik gaudituz. Alabaina, Voltairegandik urrun, Renanen progre-
soaren ideian historiaren metafisika estrainio bat aurkitzen dugu, hegeldar egokia

izan gabe³⁹⁵ nolabait Hegel gogoratzen duena: historia finalitate hertsu batekin bidatua dago, eta progreso historikoaren azken jomuga Jainkoa da. Ez gizadia Jainkoarengana iristea, baizik gizadiak, edo dena delakoak, Jainkoa egitea (jada immanentziara ekarritako Jainko bat, beharrik). Finalismo absolutu honekin Renan Voltairegandik atzera Bossuetengana itzultzen da (“qui a été notre maître”), historiaren teologiarra. Gero teologia hori Voltaireren antzera laiotu guran-edo egiten duen operazioarekin, filosofia itxuraz laiko arras teologizatu batekin bukatzen du, Voltairek berak jada aski teologizatu zeukana baino hagitzez arrasago. Renanek lehenbizi historiaren filosofia Israelgo profetismoarekin lotzen du: “la philosophie de l’histoire est une oeuvre juive”, berari zor diogu bai historia unibertsal baten ideia (gizadiaren ideia), eta bai historia horrek xede bat duelako ideia. “(...) Le *Livre de Daniel* a été le premier essai de philosophie de l’histoire. L’idée d’un plan dans l’histoire demande, selon nous, beaucoup d’explications: elle a pourtant sa vérité (...). Le juif à moitié fou qui nous a dit, à cet égard, ses rêves était fort inférieur aux Grecs pour la bonne qualité et la culture de l’esprit; mais la passion religieuse lui suggère ce que les Grecs n’eurent guère: le sentiment de l’humanité. Pour lui, le développement de l’humanité est un drame conduit par l’Éternel vers un certain but. La finalité de l’univers, voilà ce qu’il voit, et en cela probablement il voit la vérité”³⁹⁶. Arrazoimen grekoak ezingo zuena erdietsi, sentimendu erlijiosoak lortu du: erlijiosoa da gizadi osoaren batasunaren ideia, historia unibertsal posible bat pentsatzeko abiaburua. Horrela historiaren filosofian leku bat aseguratu dauka erlijioak. (Ikusiko dugu gizadiaren batasun oinarritzko horretatik zenbat geratzen den arrazen kapituluan). Hurrengo, historiaren metafisika hori Renanek Naturaren metafisika idealistarekin, gehi amñi bat Darwin, korrejitzen du eta koadratzen du, Probidentzia jainkozkoaren tokian beste Jainko modu bat ipiniz, berdin probidentziala, Natura: historia Naturak sortzen du eta bidatzen du; historia bere barruan egiten eta determinatzen dutenak Bizitzaren berezko indarrak dira³⁹⁷. “À la Volonté de Dieu (...) nous substituons la force des choses, le ressort intime de la vie et du progrès qui est au fond de toute évolution (...). L’histoire est par conséquent un processus qu’il faut expliquer comme un tout vivant”³⁹⁸. Natura bizi-indar kosmiko bat da, biziaren foma berri beteginagoak sortzen behetik gora, gorenean bizi

395 GORE, K., aip. lib., 163. Aipatzea gustatzen zaion beste hainbat filosofo bezala, ematen du Renanek, diletante ausarta filosofian, ez duela Hegel zuzenean ezagutu, Frantzia Cousinek egindako haren filosofiaren azalpen eta baliapenaren bitartez baizik, ik. TRONCHON, H., aip. lib. 175-178 (eta Espainian Ortega y Gassetek Cousinen eta Renanen bitartez!).

396 OC, VII, 112 (“L’Histoire du peuple d’Israël”). Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 108.

397 Esan beharrik ez, Hegelen izenaren adigurria eginik ere, “cette immersion de l’aventure humaine dans le devenir naturel est tout à fait opposé à l’hégélianisme qui est une philosophie de l’esprit et non une philosophie de la nature”: DUMAS, J. L., “Philosophie de l’histoire de Renan”, in: *Revue de Métaphysique et de Morale* 1 (1972)123-124. Autore honek laburbiltzen duenez, Renantzat (“fêru d’idées darwiniennes”) “l’histoire humaine émerge tout juste de l’histoire naturelle” (Ib., 123). Renanek Natur zientzien eta Espiritu-zientzien sintesi baten modura ulertu nahi zuen bere lardaska.

398 OC, VII, 112.

kontzientea, geroz eta kontzientziaren forma goragoak. Agian noizbait gizadia eta unibertso hau iraungiko dira, baina izatea eta izateak berezko duen kontzientzia bilakatzeko enkarnua, inoiz ez dira iraungiko. “Ni l’être ni la conscience ne finiront. Il y aura quelque chose qui sera à la conscience actuelle ce que la conscience actuelle est à l’atome”³⁹⁹. Beste unibertso batzuk sortuko dira, eta kontzientziaren forma geroz eta bikainagoak ilkiko dira..., oso-osoko kontzientzia –zientzia– piztu arte: Jainkoa, kontzientzia absolutua⁴⁰⁰, unibertsoa osatzen duen aniztasun eta dibertsitate guztia-
ren sintesia, harmonia totala. “L’histoire de l’être ne sera complète qu’au moment où la multiplicité sera toute convertie en unité et où, de tout ce qui est, sortira une résultante unique qui sera Dieu, comme dans l’homme l’âme est la résultante de tous les éléments qui le composent. Dieu sera alors l’âme de l’univers, et l’univers sera le corps de Dieu, et la vie sera complète; car toutes les parties de ce qui est auront vécu à part et seront mûres pour l’unité”⁴⁰¹. Eta mundua orduan Jainkoaren erresuma izango da: “Le monde amélioré par la science sera le royaume de l’esprit, le règne des fils de Dieu”⁴⁰².

Hegel berandutu txar⁴⁰³ edo metafisika difuso honen barruan⁴⁰⁴ balioetsi behar da Renanentzat arrazek eta nazioek historian jokatzeko duten rola, historia unibertsean nazio batzuei esleitu zaien misioa bereziki (Frantziari esaterako), gizadia jasotzen eta Jainkoa egiten (edo ez).

399 OC, I, 646 (“Les sciences de la nature eta les sciences historiques”).

400 OC, I, 647: “Dieu sera plutôt qu’il n’est: il est *in fieri*, il est en voie de se faire”. OC, III, 1125 (14. oin-oharra): “Par la raison, je n’entends pas seulement la raison humaine, mais la réflexion de tout être pensant, existant ou à venir. Si je pouvais croire l’humanité éternelle, je conclurais sans hésiter qu’elle atteindrait le parfait. Mais il est physiquement possible que l’humanité soit destinée à périr ou à s’épuiser (...). Dès lors, elle n’aura été qu’une forme transitoire du progrès divin de toute chose et du *fieri* de la conscience divine”. Ik. GORE, K., aip. lib., 162: “De ce que le développement de l’humanité a été marqué par une évolution de sa conscience, Renan conclut non seulement que «le progrès de la conscience est la loi la plus générale du monde», mais aussi que cette loi (si c’en est une) restera valable pour toute l’éternité. L’hypothèse est évidemment discutable, mais elle est indispensable pour ce qui doit suivre. Renan veut croire, en effet, que le jour viendra où l’homme ou un autre être intelligent aura fait reculer les bornes de la science jusqu’à tout savoir et tout pouvoir. Alors l’esprit, grâce à la science, sera absolu”.

401 OC, III, 978 (“L’Avenir de la science”).

402 OC, I, 71 (“L’Instruction supérieure”).

403 Hegel aski berandu heldu da Frantziara, are beranduago –eta maizena Frantzia tarteko zela– Espainiara, faszinazio estrainio bat eraginez. Filosofikoki Unamuno den ideia edo fraseen motroiloan ere (harenak askotan ideiak baino gehiago fraseak baitira) honelakoak ez dira falta: “la Historia es la creación de la humanidad y es la creación de Dios” (OC, IX, 361). Haren funtsezko pentsamendua –progresoan ezseptikoa, etab.– ez da hori noski.

404 Ik. R. M. CHADBOURNE, *Ernest Renan as an Essayist*, New York 1957, ez hegelianismo eta ez positibismo honi buruz: “His (Renanen) attempt to integrate positivism and spiritualism (...) fell far short of satisfying critics in his own day and is even less capable of withstanding critical analysis today”. Ib., 164: “No clear definition emerges from his work to tell us what «spirit» is, and as for God, he has provided so many contradictory definitions that little more than the word remains”.

Hala, historia, ez da bakarrik Jainkoaren zerbitzua⁴⁰⁵, ezpada literalki Jainkogintza. Ondorioz, gizakiaren bitartez Jainkoa egiten edo Jainko bilakatzen diharduen Naturaren prozesua izaki, historia horretan agitzen den guztia justifikatua dago, “ongi” dago (gure sentimendu moralei kontraesaten badie ere: historia ezin da irizpide moralez epaitu)⁴⁰⁶. Historia gidatzen duen Probidentzia naturgaindikorik ez dago; alegia, ez dago historia eta gainera Jainkoa, ez dagoen bezala Natura eta gainera Jainkoa: historian, historia bera da bere buruaren –eta zuzentasunaren– Probidentzia⁴⁰⁷. Gertatu dena, gertatu delakoxe, arrazoizkoa da, eta beraz bidezkoa⁴⁰⁸. Historian ez dago desegigorik, edo desegigoak diruditenak berak osotasunaren barruan itzulginguruak baino ez dira, gertakari positiboak eta garaipenak dira beti helburuari buruz, Naturak halaxe nahitakoak, ibarrean soro-zelaiak ureztatzen dituen ibaiaren sigi-sagen antzera. Zinezko atzerakadarik edo jausirik ez dago historian, gehienez ere atzerapausoak jauzi handiagoa egiteko. Augustoren Erromarekin alderaturik Erdi Aroak beldurgarritzko

405 OC, I, 45: “Nous travaillons pour un dieu, de même que l’abeille, sans le savoir, fait son miel pour l’homme”.

406 OC, III, 991: “Le point de vue moral est trop étroit pour expliquer l’histoire. Il faut s’élever à l’humanité, ou, pour mieux dire, il faut dépasser l’humanité et s’élever à l’être suprême où tout est raison et où tout se concilie”. Cfr. OC, I, 13: “La nature est d’une insensibilité absolue, d’une immoralité transcendante, si j’ose le dire. L’immoralité de l’histoire et l’iniquité inhérente aux sociétés humaines ne sont pas moindres. La société, quoi qu’on fasse, sera toujours dans l’impossibilité d’être juste” (*Dialogues et fragments*, 1925, “Certitudes”). STRAUSS, G., *La politique de Renan*, Paris 1909, 66-67: “Les mêlées sanglantes des races et des peuples, les cérémonies mystérieuses des religions, la pourpre des triomphes, la luxure des orgies, la flamme des bûchers, tout exalte la volonté de Dieu! (...) Rien n’est injuste dans cette grandiose épopée de l’histoire, car tout y a été voulu pour la plus belle fin de l’humanité. «Le fait est le criterium du droit... Le droit, c’est le progrès de l’humanité; il n’y a pas de droit contre ce progrès, et réciproquement le progrès suffit pour tout légitimer. Tout ce qui sert à avancer Dieu est permis»”.

407 Ik. OC, I, 49: “La même absence d’intervention surnaturelle se remarque dans les événements de l’histoire. Les nations les plus pieuses et les plus orthodoxes sont souvent battues par les nations moins pieuses et moins orthodoxes, sans qu’on ait jamais pu constater qu’une providence supérieur ait favorisé d’autre parti que le plus courageux ou le plus fort. Le prétendu dieu des armées est toujours pour la nation qui a la meilleure artillerie, les meilleurs généraux. La nature [kasu hemen historia eta naturaren identifikazioari!] montre dans son gouvernement une absolue indifférence au bien et au mal. Le soleil se lève également sur les bons et sur les méchants”. Hemengo Renan honentzat historia amoral da; ikusiko dugu komeni zaionean badakiela morala esijitzen!

408 OC, III, 1003: “L’insurrection triomphante est parfois un meilleur criterium du parti qui a raison que la majorité numérique. Car la majorité est souvent formée ou du moins appuyée de gens fort nuls (...). Le scrutin de la bataille en vaut bien un autre; car, à celui-là, on ne compte que les forces vives, ou plutôt on soupèse l’énergie que l’opinion prête à ses partisans: excellent criterium! On ne se bat pas pour la mort; ce qui passionne le plus est le plus vivant et le plus vrai (...). Avant que l’humanité soit arrivée à une âge définitivement scientifique, on n’aura d’autre criterium de la raison que le fait définitif. Le fait ne constitue pas la raison, mais l’indique. La meilleure preuve que l’insurrection de Juin était illégitime, c’est qu’elle n’a pas réussi”. Ib., 1032: “La Révolution française n’est pas légitime parce qu’elle s’est accomplie; mais elle s’est accomplie parce qu’elle était légitime”... Atarrementua ikusi eta gero arte ez dago irizpiderik andre-gizonen jokabide historikoak (eta zeintzuk ez dira, nolabait?) moralki epaitu ahal izateko; beste modu batera esanda, aldez aurretik ez dago jarduera publikoaren kriterio moralekin juzgatzeko modurik... Renanentzat –pasarteotan zalantza gabe Hegelengan inspiratzen da– galtzaileak ez arrazoirik eta ez moralik du (besteak baldin badira galtzaileak).

erorikoa ematen du, baina historiaren indarbiltze bat besterik ez da jauzi handirako moderniarra: “C’est la scolastique qui a rendu possible «l’esprit rationnel et scientifique des modernes»; «comme l’état politique des sociétés modernes a pris naissance sous la religion aux Croisades, les sciences et la philosophie modernes sont nées de la théologie»”⁴⁰⁹. Bortxakeria odolkoï ankerrena, guri irrazionala iruditzen zaiguna, izan ere maiz agente pertsonalki irrazionalen ekintza dena (horiek Renanek eroak, fanatikoak, amorratuak, burunahastuak kontsideratu ohi ditu), razionala da guztiz historiaren osoan begiratuta (“la marche du monde se fait par l’impulsion des fanatiques et des violents”)⁴¹⁰. Iraultza, horregatik, Renan kontserbakoi estua da eta, ezin du maite, baina kondenatu ere ezin du egin (iraultzaileak kondenatuko ditu, pigmeo halakoak, ez Iraultza bera, edo gutxienez Iraultzako lehen momentua)⁴¹¹. Fenomeno naturalitsu bat bezala da⁴¹², nolabait positiboa bere tzarkeria guztiakin ere⁴¹³. Historia guztia progresoaren historia da, eta “le progrès suffit pour tout légitimer”⁴¹⁴. Dena da positiboa, gerrarik triskatzaileena ere bai, historiak bere tresnak ditu: gerra da, hain zuzen, “une des conditions du progrès, le coup de fouet qui empêche un pays de s’endormir, en forçant la médiocrité satisfaite d’elle-même à sortir de son apathie. L’homme n’est soutenu que par l’effort et la lutte”⁴¹⁵. (Historiaren filosofia hau aitortzea zailagoa gertatuko da gerra galdu egiten bada, edo gerra galdu duena gure herria baldin bada: geroago, gerra franko-prusiarrean, metafisika honen guztia-
ren –bere erlijio berriaren– erabateko porrota ikusi behar da, Frantziaren alderako bere sentimenduarenaz gainera). Filosofiarekin koherente izatekotan, historia Naturak egiten duela, ez norbanakook, aitortzen du Renanek, eta Naturak –berdin historiak–

409 GORE, K., aip. lib., 45.

410 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 1080.

411 Heroi iraultzaileen handitasun guztia historiaren txotxongiloak izatean datza: “Ces ouvriers d’une oeuvre de géants, envisagés en eux-mêmes sont des pygmées. C’était l’oeuvre qui s’emparant d’eux les faisait grands” (OC, II, 1080). Ik. PETIT, A., “Renan ou la commémoration révolutionnaire à rebours: idéaliser, dépasser, oublier”, in: VV., *1889 Le Premier centenaire de la Révolution*, Université de Tours, 1990, 65-81. RÉTAT, L., “Ernest Renan et la révolution”, in: *Etudes renaniennes* 74 (1988) 3-13. PETIT, A., “Philosophie de l’histoire et Révolution selon Renan”, in: VV., *Un lieu de mémoire romantique: la Révolution de 1789*, Napoli 1993, 173-205.

412 OC, IV, 1295: “Les révolutions ne sont pas plus justes que le volcan qui éclate ou l’avalanche qui roule”.

413 OC, III, 991: “Malheur à qui fait les révolutions! Heureux qui en hérite! [Lamartinen aipua, adierazi gabe] Heureux surtout ceux qui, nés dans un âge meilleur, n’auront plus besoin, pour faire triompher la raison des moyens irrationnels et les plus absurdes”.

414 OC, III, 385 (“L’Avenir de la science”).

415 OC, I, 401 (“La Réforme intellectuelle et morale de la France”). Ib., 209: “L’histoire démontre que le mouvement, la guerre, les alarmes, sont le vrai milieu où l’humanité se développe, que le génie ne végète puissamment que sous l’orage”. OC, III, 989: “Les déchirements sont nécessaires (...). L’avenir les absoudra, en les blâmant, comme nous absolvons la grande Révolution, tout en déplorant ses actes coupables et en stigmatisant ceux qui les ont provoqués”. OC, VIII, 1177: “Le XV^e et le XVI^e siècle, en Italie, furent des époques atroces, et ils virent le réveil de l’esprit humain. L’orage n’est pas mauvais pour la croissance des grands arbres; de très belles choses se créent dans les temps très durs”.

espeziaren eta arrazoimenaren azkenburuko interesei behatzen diela, ez gizabanako-oi eta gure bihoztxoei⁴¹⁶. Historia, berak izan behar duena da, ez gizakion desirek edo intentzioek nahi luketena. Gizon-emakumea alferrik ahalegintzen da historiari bere gogoko norabidea ezarri guran; hark beti bere nahitaezko bidea darama aurrera, beti aurrera⁴¹⁷.

Hain zuzen, Naturaren eta historiaren metafisika hauek progresoarean metafisika renandarra osatzen dute (Renan, halako maila batean, positibista kontsidera liteke, baina metafisika honekin guztiarekin aurretik), autoreak maiz historiaren hazkunde organiko gisa ere adierazi ohi duena⁴¹⁸. “Je regarde comme évident que le monde a un but et travaille à une oeuvre mystérieuse”, deklaritzen du Renan/Philalèthek Dialogo

416 OC, I, 242 (482): “Aux yeux d’une philosophie éclairée, la société est un grand fait providentiel; elle est établie non par l’homme, mais par la nature elle-même (...). L’homme isolé n’a jamais existé”. Renantzat norbanakoa ez da gizadi eta gizartearen atomo osagarria besterik, zeharo haren zerbitzuko, eta deus ez haren zerbitzuan ez bada. Gizartearen (nazioaren) lehenasuna gizabakoitzarekiko erabatekoa dela behin eta berriro errepikatu du: “La société n’est pas la réunion atomistique et fortuite des individus, comme est, par exemple, le lien qui réunit les passagers à bord d’un même vaisseau. Elle est primitive. Si l’individu était antérieur à la société, il faudrait son acceptation pour qu’il fut considéré comme membre de la société et assujéti à ses lois, et on concevrait, à la rigueur, qu’il peut refuser de participer à ses charges et à ses avantages. Mais du moment que l’homme naît dans la société, comme il naît dans la raison, il n’est pas plus libre de récuser les lois de la société que de récuser les lois de la raison. L’homme ne naît pas libre, sauf ensuite à embrasser la servitude volontaire. Il naît partie de la société, il naît sous la loi” (OC, III, 995). STRAUSS, G., aip. lib., 62: “Pour Renan, comme pour Hegel, la raison d’État, la raison d’Humanité est érigée en principe d’équité: «Une société a droit à ce qui est nécessaire à son existence, quelque apparente injustice qui en résulte pour l’individu» (...). Il n’y a pas injustice véritable, lorsque dans le conflit entre l’esprit individuel et l’esprit social, l’esprit individuel se trouve sacrifié”. G. Straussek Renan gaztearen lerrook dakartza: “Qu’importe l’individu qui en est la victime? Oh! Qu’il est peu de chose quand on voit l’ensemble des choses... L’homme n’est rien, l’humanité est tout”. Ik. Halaber GORE, K., aip. lib., 46: “l’individu est inévitablement sacrifié en faveur de l’ensemble de l’humanité”, eta Renan gaztearen perpau hau gehitzen du: “Il est remarquable que toutes les précautions de la nature ne vont qu’à la conservation des espèces, et qu’elle semble se jouer des individus”. Eta darrai, geroago: “Sur le plan de l’absolu, Renan est donc amené à croire à «la nullité de l’individu dans le tout»” (72-73). Ohartaraz dezagun hemen K. Gorerekin: “Renan semble ici se séparer nettement de penseurs comme Herder ou Kant [horiek bere maisutzat aitortzen baitituz], pour qui l’individu n’existe pas seulement en vue du progrès de l’humanité mais possède bien sa valeur propre” (74).

417 GORE, K., aip. lib., 46: “Pour Renan, le progrès est tellement inévitable que même des efforts en sens contraire lui sont favorables”. Historiaren filosofia honen azpian ezkututzen den teologia, edo hobe nahasketa, salatu du R. M. CHADBOURNEk, aip. lib., 163: “Without imputing bad faith to him, Sainte-Beuve revealed some of the tricks of verbal legerdemain by means of which he gave himself the illusion of being a thoroughgoing rationalist: his replacement of the word «Providence» with the word «finalism», for example, or his substitution of «divine» for «supernatural». Language is the crux of the matter here (...). Renan the philosopher, the religious thinker, has the tendency to becloud whatever he touches”.

418 OC, I, 570: “Il y a quelque chose qui se développe par une nécessité intérieure, par un instinct inconscient, analogues au mouvement des plantes vers l’eau ou la lumière, à l’effort aveugle de l’embryon pour sortir de la matrice (...). Ce qu’on peut dire d’un type animal, on doit dire d’une nation, d’une religion, de tout grand fait vivant: on doit le dire aussi de l’humanité et de l’univers tout entier” (*Dialogues Philosophiques*). In OC, V, 490: “L’histoire du monde, conçue comme l’agitation d’un embryon qui cherche la vie, qui atteint péniblement la conscience, qui trouble tout par ses agitations, ces agitations elles-mêmes devenant la cause du progrès et

Filosofikoetan⁴¹⁹. Gizon-emakume bakoitzaren axolarik gabe gidatzen du egoismo gora batek bilakabide historikoa, aurrerapenak galdatzen dituen prezio guztiekin gidatu ere: esklaberia, injustiziak – “au point de vue social en effet, l’inégalité est juste toutes les fois qu’elle est utile”⁴²⁰. Historia nahaste-borraste hutsa bezala ageri bazaigu, barru-barruan ezagutzen ez dugulako da. Eta ezagutzen ez dugulako, haren gainean desegokiro eragin nahi izaten dugu, eta porrot egin. Historiak (Naturak) bere arrazoimen propioa baitu, bere legeak (“l’histoire est une géométrie inflexible”)⁴²¹. Horiek aurkitzea da zientzia historikoaren egitekoa eta horiek errespetatzea politikaren obligazioa. Renanek onartzen du lege horiek ez ditugula puntuz puntu ezagutzen, bestela etorkizuna zehazki aurrean ahal izango genuke. Baina lege orokorrenak bai, “historialari filosofo”arentzat bederen –bera–, jada ezagunak omen dira. Masa ezjakina da, deus ez daki lege horiez. Politikoek ere, itsuturik, lege horiei jaramonik batere egiteke dihardute, euren grina eta instintuei jarraiki edozein abenturatan pulunpatzen direla, beraienez ondorio tragikoekin askotan. Baina, orduan ere, jende hori ez da, bere asmoaren kontra, Naturak (historiak) bere xedeak esesteko lanabesa baino. Gizakien instintu irrazionalak Naturaren amarru bat baino ez dira haiek bere tresna eraginkor bihurtzeko. “Nous sommes dupés savamment par la nature en vue d’un but transcendant que se propose l’univers et qui nous dépasse complètement. L’homme est comme l’ouvrier des Gobelins qui tisse à l’envers une tapisserie dont il ne voit pas le dessin (...). Nous sommes le jouet d’un egoïsme supérieur qui poursuit une fin par nous. L’univers est ce grand egoïste qui nous prend par les appeaux les plus grossiers (...). Ainsi un plan supérieur s’impose à nous et nous entraîne. La nature agit à notre égard comme envers une troupe de gladiateurs destinés à se faire tuer pour une cause qui n’est pas la leur...”⁴²². (Jada Kantengan, gero Hegelengan eta Schopenhauerengan agertzen den ideia, funtsean teologikoa –Jainkoak lerro okerretan zuzen izkiriatzen omen duelako topikoa–, Marxek ere jarraitzen duena). Natura/Historiaren azken jomuga transzendentea zein den, badakigu jadagoneko.

Historiaren progresoa oroz gain arrazoimenaren eta zientziaren progresoa da: “La nature atteint son but par la vertu, par l’art, par la science, surtout par la science”⁴²³. Hastapenean Naturak eragiten zuen progresoarean jarraipena baino ez da arrazoimena-

aboutissant à la pleine réalisation des vagues instincts de l’idéal, voilà des images peu éloignées de celles que nous choisissons par moments pour exprimer nos vues sur le développement de l’infini”.

419 OC, I, 570.

420 STRAUSS, G., aip. lib., 63.

421 GORE, K., aip. lib., 50: “Dans l’esprit de Renan tout l’univers est réglé par des lois constantes et invariables, et la fonction de la science est de connaître ces lois (...). «L’histoire est une géométrie inflexible”.

422 OC, I, 574 (ik. 570-582).

423 OC, I, 600. Ohar bekio aipatu hirutasunari, aurrerapen historikoaren xede hirukoitza adierazten baitu, berehaxe ikusiko dugunez.

ren eta zientziaren progresoa⁴²⁴. Zientzia, horrela, arrazoimenaren garaipena da, baina Naturaren garaipena orobat, “naturgaindiko” oro ukatuz (mirariak, etab.; edozein interbentzio ez natural ukatuz munduaren harainditik, Jainkoaren nahiz deabruarena). Hori ez da apriorismo razionalista kaskalen bat⁴²⁵, esperientziaren lezioa da eta zientziaren harroina: zientziarik ez baita posible Naturgaindikoaz kontatuz⁴²⁶. Ebanjelioak zein Jesusen mirariak beste edozein gertakari historikoren metodo eta irizpideekin ikertu behar dira. Laster zientziak iraganeko ustemuste erlijiosoak birrindu izango ditu eta –horregatik ez da erlijioa desagertuko–, datorren Aro Berrian, zientzia bera izango da gizadiaren erlijioa⁴²⁷, zientziak hartuko du bere eskuetan progresoa bideratzea. “Le progrès dans les sociétés modernes se fait par la raison réfléchie. Autrefois, une sorte de génie spontané, aidé par la rudesse des mœurs et l’inconscience des masses, créait ces grands développements politiques et religieux dont les conséquences nous régissent encore à beaucoup d’égards. La barbarie fondait autrefois (...). La raison cultivée fondera seule désormais”⁴²⁸. “Un jour viendra où la raison éclairée par l’expérience prendra son empire, le seul qui soit de droit divin, et conduira le monde non plus au hasard, mais avec la vue claire du but à atteindre”⁴²⁹.

424 GORE, K., aip. lib., 236: “La science est ici le facteur essentiel qui permettra à l’univers de passer du stade du progrès fait grâce aux lois de la nature à celui d’un progrès rationnel organisé par les savants”.

425 Ik., gorago ere ikusia dugu, VILLASANTE, L., *Jesukristo*, Donostia 1 969, 255: “Razionalistek mirakuilurik ezpadute onartzen, hori ez da, noski, Kondairako dokumentuekin oien gezurra frogatu dutelako. Aldez aurretik autatu duten Filosofiak edo mundu-ikuskerak ortaratzen dituelako baizik”.

426 Ik. OC, IV, 16 (*Vie de Jésus*, Paris 1953, 15-16 – “Préface de la treizième édition”): “Les miracles sont ces choses qui n’arrivent jamais (...); on n’en peut citer un seul qui se soit passé devant des témoins capables de le constater; aucune intervention particulière de la Divinité ni dans la confection d’un livre, ni dans quelque événement que ce soit, n’a été prouvée. Par cela seul qu’on admet le surnaturel, on est en dehors de la science, on admet une explication qui n’a rien de scientifique, une explication dont se passent l’astronome, le physicien, le chimiste, le géologue, le psychologue, dont l’historien doit aussi se passer. Nous repoussons le surnaturel par la même raison qui nous fait repousser l’existence des centaures et des hippogriffes: cette raison, c’est qu’on n’en a jamais vu”.

427 “La science est une religion, sacrée au même titre qu’elle, puisque seule elle peut résoudre à l’homme le grand problème des choses, etc. Ce sera ma profession de foi scientifique”, Henriette arrebari gutuna, aip. in GORE, K., loc. cit., 110.

428 OC, I, 842. Gehitu behar da Renanek zientziarekin batez ere filologia (historiko-kritikoa) ulertzen duela –zientzien erregina, metafisika zaharraren tokian–, hori dauka berak espíritu moderno razionalaren oinarri eta gailurtzat. Ik. OC, III, 841: “Les fondateurs de l’esprit moderne sont des philologues”. Gizadiaren jatorria, arrazen arteko diferentziak, etab., argi ditzakeen zientzia filologia da: “Ainsi la philologie comparée, aidée par l’histoire, arrive, non pas certes à résoudre, mais à circonscrire le problème des origines de l’espèce humaine” (OC, VIII, 587).

429 OC, I, 333. Ib., 334: “Organiser scientifiquement l’humanité, tel est le dernier mot de la science moderne”. Beste ideia askotan bezala honetan ere Renani jarraiki, historia irauli zientziak egiten duela, ez borroka politikoak (zer besterik sinetsi eta sinetsarazi gura zuen burgesia paristarrak!), ik. E. Zola, loc. cit., 1565: “Mais c’est ça qui est la révolution, la vraie, l’unique! C’est avec ça, et non avec les bombes stupides, qu’on révolutionne le monde! (...) La science seule est révolutionnaire, la seule qui, par dessus les pauvres événements politiques,

Zientziari rol erabakigarri hau egozten zaion pentsamenduan, zein egiteko gerezten zaio herriari edo politikari? Renanek, funtsean beti berdin pentsatuz, beti ez du berdin epaitu. Gogoeta hauetan egon den Renanen eboluzioari so, hauxe ageri zaigu: gaztetan –Zientziaren Etorkizuna–, matxinada giroak kutsatuta, arrazoimenaren progressoak andre-gizon guztien askatasuna ekarriko duela irudikatu du; zahartzaroan –Elkarrizketa Filosofikoak–, Pariseko Komuna bizi izan eta gero, arrazoimenaren progressoak zientifikoaren aginte zorrotza eta gizon-emakumeen ibilkapen tiranikoa ekarri behar duela konbentzitu da⁴³⁰.

Bistan baitago herria ezikasiaz eta piztia dela, erraz fanatizatzeak, eta zientziaren jabetasuna elite txiki batentzat soilik dagoela eskura. Alabaina, herri guztiarengana iristen dira haren ontarteak; zientifikoak eta “zientzia purua” (“la science pure”) dira, hain zuzen, herriaren zerbitzari probetxugarrienak⁴³¹. Renanek politikan gutxi sinesten du, eta demokrazian ozta gehiago. Politikaren influentzia gizartearen gainean laburra eta axala da, zeregin eskuarrenetaraino baizik ez da iristen; ez da iristen moralera, filosofiara, egiazko erlijiora, bizitzaren sakonera⁴³². Horregatik, bere filosofia sozial guztian bezala⁴³³, politikoki Renanen gutxia pertsonalak ez dira biziki demokratikoak eta ez bereziki liberalak⁴³⁴, gehiago sinesten du “andre-gizon handietan”⁴³⁵ eta “despotismo ilustratuan”, hots, beti zientzian: etorkizuneko arrazoimenaren agintea eskoladunen aristokraziaren, zientzialarien komite baten tirania legez irudikatzen

L'agitation vaine des sectaires et des ambitieux, travaille à l'humanité de demain, en prépare la vérité, la justice, la paix!” Burgesak Iraultza maite du, baina zientziarena; inola ere ez iraultza soziala (kaos hutsa!).

- 430 KÜCHLER, W., *Ernest Renan. Der Dichter und der Künstler*, Gotha 1921, 101. Giza arrazoimena giza duintasunaren ukazio bihurtzen da horrela.
- 431 OC, VIII, 1173: “La science est comme une cascade dont la source est dans les glaciers des montagnes, au milieu des neiges, dans une atmosphère où très peu de personnes peuvent vivre. De là elle descend en mille ruisseaux, elle arrive à la portée de tous. Elle devient un bienfait pour tous” (“Les services que la science rend au peuple”).
- 432 Politikaren irismen motza, Britainiako irletan hankatik lotuta larre motzean larratzen omen diren ardiekin konparatzen du, OC, I, 324: “Dans les maigres pâturages des îles de Bretagne, chaque brebis du troupeau, attachée à un pieu, ne peut brouter une herbe rare que dans l'étroit rayon de la corde qui la retient”.
- 433 Renanentzat gizarte ongi antolatuak hierarkizatua izan behar du, igualitarismo demokratikoa antinaturala eta antirrazionala da, erdipurdikeriaren emaitza eta emaitza. Baditu esaldi drastiko askoak, hala OC, VII, 280-281: “La société se compose essentiellement de quelques milliers d'individus vivant de la vie complète, les autres n'existant que pour la procurer à ce petit nombre”. Aukeran Antzinako Erregimeneko gizarte estamentalak egokiakoa zen errepublikar demokratikoa baino, ik. OC, I, 482: “L'importance accordée à la naissance vaut mieux à beaucoup d'égards que l'importance accordée à la fortune: l'une n'est pas plus juste que l'autre, et la seule distinction juste, qui est celle du mérite et de la vertu, se trouve mieux d'une société où les rangs sont réglés par la naissance que d'une société où la richesse seule fait l'inégalité”.
- 434 GORE, K., aip. lib., 197: “Renan est très loin d'être ce qu'on entend normalement par le mot démocrate”.
- 435 OC, IX, 268: “L'humanité marche comme une armée. Les grands hommes forment les éclaireurs avancés, le gros suit de plus ou moins loin”.

du berak⁴³⁶. Izan ere, arrazoimenaren progresoarekin gutxiengo baten progresoa ulertu behar da, ez “masa barbaroena”⁴³⁷, eta gutxiengo horren esku egongo da botere osoa, berak gidatuko du historia jainkogintzako aurrerabidean, gizadiaren “progreso jainkogina”. “Il n’estime pas –dio K. Gore– qu’il faille faire confiance aux masses: «les masses étant aveugles et inintelligentes, n’en appeler qu’à elles, c’est en appeler de la civilisation à la barbarie» (...). Le règne de la majorité peut se justifier seulement si la majorité représente «la raison et l’opinion la plus éclairée». Cela n’étant pas le cas, Renan se trouve inévitablement opposé au suffrage universel comme moyen de doter un pays d’un gouvernement (...). Pour lui, l’idéal serait une oligarchie où le gouvernement serait «le partage naturel des hommes compétents, d’une sorte d’académie des sciences morales et politiques»⁴³⁸. Pixka bat Platonen antzera⁴³⁹, gobernu razionalaren egitekoa gizadia guttiz razionalki antolatzea izango da, eta “quand la Raison sera toute-puissante, c’est alors qu’elle sera vraie déesse”⁴⁴⁰.

Merezi du hasieratik garbi uztea, Alsaziaren auzian aurkituko ditugun deklarazioen batzuek engaina ez gaitzaten, Renanen filosofian historiarentzat eta progresoarentzat baitezpadakoa dela gizartea hierarkizatua eta sozialki diferentziatua izatea. Erabakimena erabakiak hartzeko argitasuna dutenen esku egon behar da. Gizon-emakume guztien berdintasunaren printzipioa, eta ondoriozko gizaki bat boz bat printzipio demokratikoa (plebiszitu popularraren ideia!), arrazoimenaren kontrarioak dira, eta historiaren eta progresoarean aurka doaz. Pentsaera hau XIX. mende “liberalean” ez da

436 OC, III, 1007 (*L’Avenir de la science*): “Le suffrage universel n’est légitime que s’il peut hâter l’amélioration sociale. Un despote qui réaliserait cette amélioration sociale. Un despote qui réaliserait cette amélioration contre la volonté du plus grand nombre serait parfaitement dans son droit”. Jendea alferra eta ganoragabea izanez gero, “il serait permis d’être tyran pour procurer le triomphe de l’esprit”, dio *L’Avenir de la science* 158. oin-oharrak. Ik. GORE, K., aip. lib., 106: “Il est d’ailleurs indispensable que l’Etat impose sa volonté, à cause de l’importance primordiale du progrès de l’humanité: «Longtemps encore l’humanité aura besoin qu’on lui fasse du bien malgré elle. Gouverner pour le progrès, c’est gouverner de droit divin» (...). Il est loin d’être un partisan convaincu du libéralisme politique (...). Renan est de l’avis que la liberté est de toute manière de peu d’importance: le progrès de l’humanité se fait inévitablement (...). Les mêmes considérations expliquent pourquoi Renan ne croit pas à démocratie”. Halaber, Ib., 121: “Il pense que la seule solution valable est celle de la force. Il faut profiter de la faiblesse du peuple pour le dominer, car c’est ainsi qu’on se fait respecter par lui: «Les bonnes grâces de la populace s’acquièreent comme celles des dames [], non par la timidité, mais par le sentiment qu’on leur imprime de la force”.

437 OC, I, 99: “Je suppose (...) ce progrès accompli non par tous, mais par une aristocratie servant de tête à l’humanité, et en laquelle la masse aurait mis le dépôt de sa raison”.

438 GORE, K., aip. lib., 107. Idatzi du Renanek, jada Errepublikan nagusituta dagoela, S: 190: “Pour moi, je me résignerais volontiers (...) à servir, pour le plus grand bien de la pauvre humanité, à l’heure qu’il est si désamparée, un tyran philanthropique, instruit, intelligent et liberal”. Ik. BARBERA, S.-CAMPIONI, G., “Wissenschaft und Philosophie der Macht bei Nietzsche und Renan, in: *Nietzsche-Studien* 13 (1984) 311: “Renan baitan zientzia menperaketa sozialaren metafora biribil-biribila da”.

439 Ik. TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*, Madril 1985, 43: “(...) Comme y, sobre todo, Renan, recogiendo y deformando esta tradición (Platonena)...”

440 OC, I, 615.

Renanen eskusiboa, baina bereziki indartsua bai harengan. “Dans la seconde moitié du XIX^e siècle, l’extraordinaire puissance de l’idée de l’inégalité se révèle dans toute son ampleur, avec la pensée de Renan”⁴⁴¹.

Gizakien arteko ezberdintasunak espresio modu anitz aurkitzen du Renan baitan. Behin, gizatasunaren balio moral absolutua baiesteko, Herder aipatzen du (Kant behar zuen tokian): “Pour la politique, dit Herder, l’homme est un moyen; pour la moral, il est une fin”⁴⁴². Gero gizatasuna ez da berdin gizatasuna, gizakiak ez dira denak berdin gizakiak. Jakintsuek munduaren jainkogintzan kolaboratzen dute, eta nolabait berak ere jainkotu egiten direla esango du; edo euren obrarekin hilezkortu egiten direla. Jende xumeak (eta emakumeak) ez du halako zorterik. Berriz ere Herderren “l’admirable fragment” Gizadiaren Karaktereaz beretzen du, hor zuri ala beltzen giza duintasuna berbera dela aldarrikatzen baita⁴⁴³. Renanek, ordea, ez du lotsarik gizaki zibilizatu eta inzibilizatu omenen gizatasuna (edo desgizatasuna) zeharo banatzeko. Edozein europarren balio morala eta ekialdetarren batena ez dago konparatzerik; langile frantses bat ustiatzea eta langile oriental bat ustiatzea ez da gauza bera. Drastikoago, heriotzak denok berdintzen gaituela esan ohi da. Berdin dela pentsatuko al dugu frantses baten heriotza eta beltz inzibilizatu baten heriotza? “(...) Le barbare se possède peu et a, en effet, infiniment moins de valeur que l’homme civilisé. La mort d’un français est un événement dans le monde moral; celle d’un cosaque n’est guère qu’un fait physiologique: une machine fonctionnait qui ne fonctionne plus. Et quant à la mort d’un sauvage, ce n’est guère un fait plus considérable que le ressort d’une montre que se casse...”⁴⁴⁴ Renanek progosoaren –historiaren– filosofia hau arrazen bere teoriarekin lotzen du, laster ikusiko dugunez.

Eta zein toki dauka erlijioak filosofia “razional” honetan? Renan erlijioen historialaria baita.

“Malheur aussi à la raison le jour où elle étoufferait la religion!”⁴⁴⁵ Arrazoime-nak Naturaz gaindikoa –kimerikoa– uka bailezake eta ukatu behar baitu, ez ordea

441 STERNHELL, Z., *Les anti-Lumières*, Paris 2006, 319. Ik. 319-340 Renanen anti-igualitarismoa xehekiago azaldua.

442 AS: 37.

443 AS: 520.

444 AS: 406. Ezer zuzendu baino gehiago dena okerragotu egiten du, gero gehitzen bada: “Ce qui est déplorable, c’est qu’une portion de l’humanité soit à ce point dégradée qu’elle ne compte guère plus que l’animal; car tous les hommes sont appelés à une valeur morale”. Zinez barbaroa humanitatearen zati bat degradatua suposatzea da, gizajende bat abereen mailara jausitakoa kontsideratzea, horrek Renanentzat duen zentzuan (inzibilizatua). Gizakiak oro, ez dira balio moralera deituak, ezpada harekin dotatuak.

445 OC, IV, 39. Renanentzat erlijioak “les plus belles créations de la nature humaine” dira (OC, III, 34); eta iritziak eta balorazioak usu aldatzen zituenak aburu hau inoiz ez du aldatu.

erlijioa; dogma oro bai⁴⁴⁶, ez fedea eta itxaropena eta infinituaren gosea: “il y a dans la nature humaine un instinct transcendant qui le pousse vers un but supérieur”⁴⁴⁷, arrazoimenak ezagutu eta urgazi egin behar duena, ez ito. Gaur, oraindik iragaitzune larri batean kausitzen garelako, askotan arrazoimenak eraso negatibo hutsean dihardu erlijioaren aurka (erlijioa soil ukatuz, arrazoizkotasunean araztu ordez); Elizagatik-eta, hori amorru ulergarria izan badaiteke ere, azkenean arrazoimenak bere burua eta gizakia gaizki ulertzea da. Renan ziur dago, gaurko amorraldia pasatzean, zientziak erlijioa –egiazkoa– indartu egingo duela: “Le progrès aura donc pour effet d’agrandir la religion et non de la détruire ou de la diminuer”⁴⁴⁸. Gizon-emakumeak, munduaren esplikazioa baino gehiago, munduaren zertarakoaren berri behar baitu: ideal goren bat, joan-etorri historiko guztiaren zentzua argitzen diona; helburua, bizitzari sakontasuna eta seriotasuna emango diona. Ez naturgaindiko helbururik eta idealik –superstiziorik–, bizitzaren barruan geratzen dena baizik. Horixe besterik ez da erlijioa: “L’homme qui prend la vie au sérieux et emploie son activité à la poursuite d’une fin gênèreuse, voilà l’homme religieux; l’homme frivole, superficiel, voilà l’impie”⁴⁴⁹. Hori, ez katolizismoan, baina Renanek uste du, beste inon ez bezala judu-kristautasunean daukagula erakutsia eta Jesusengan partikularki. “Qui mieux que le judaïsme messianiste nous enseignera l’inébranlable espérance en un avenir heureux, la foi dans une destinée brillante pour l’humanité, sous le gouvernement d’une aristocratie de justes? Le royaume de Dieu n’est-il pas l’expression parfaite du but final que poursuit l’idéaliste?”⁴⁵⁰ Beraz, progresoaren izenean hain zuzen (hori materiala soilik izan ez dadin, inhumanoa), erlijioak argituak ibili behar dute arrazoimenak eta zientziak. Idealak argituak. Berriz ere K. Goreri irakurriz: “La religion est donc nécessaire comme expression des aspirations transcendantes de l’homme, surtout dans la forme que Jésus-Christ lui a imposée: «le christianisme, tel que résulte des discours et du type de son fondateur, comprend le germe de tous les progrès»”. Kristautasuna gizatasunaren espresio jator betegina omen delako arrazoi horrek beste honekin betegiten du (azpian gizatasun jator betegina europarrarena dela barnebiltzen baitu): historikoki ere kristautasuna ezinbestekoa da gizatasun osorako, “la raison en est que le christianisme représente le fondement de la civilisation de l’Europe; et c’est l’Europe (...) qui a la vocation de garder la tête dans la marche en avant de l’humanité. Les religions temporelles, comme celle de Mahomet, disparaîtront; le christianisme durera

446 OC, II, 719: “La religion est irrévocablement devenue une affaire de goût personnel (...). Devenues individuelles, (sineste erlijioak) sont la chose du monde la plus légitime, et l’on n’a dès lors qu’à pratiquer envers elles le respect qu’elles n’ont pas toujours eu pour leurs adversaires quand elles se sentaient appuyées”.

447 OC, II, 334.

448 OC, IV, 702.

449 OC, VII, 23 (“Etudes d’histoire religieuse”, Préface). “La religion est dans l’humanité l’analogie de l’instinct maternel chez les oiseaux, le sacrifice aveugle de soi à une fin inconnue, voulue par la nature; chose absurde en soi, bonne pour ce que veut la nature, vraie par conséquent, et sainte avant tout (...). Un grand but se poursuit grâce au dévouement de l’homme” (OC, I, 32).

450 OC, III, 1147 (“Marc-Aurèle”).

parce qu'il propose un but idéal à l'homme"⁴⁵¹. Hots, laburbiltzeko, gizatasun osoko gizakia berdin europarra berdin razional eta erlijiosoa berdin kristaua: horra, Renanen arabera, progresoaren subjektua.

Idea hauek gizadiaren historia unibertsalaz ari dituela, barne-barnean Frantziatz ari ditu. Frantzia da bide horietatik ibiltzen ikusten duena, edo ikusi gura duena, edo kontuz ibil dadin abertitzen duena. Ari da Renan Israelgo profetismoa goresten, eta bat-batean irakurlea ohartxo ohargarri batekin topatzen da: erlijioak, idealaren poderioan, mundu honetan garapena eta progresoa galarazi ere egin lezake – errealismo politikoa ahantzaraziz! Idealak ondo daude, baina mundu honetan “errealismoak” agintzen du. Nazioek, deritzo Renanek, garatzeko eta sendotzeko, lurtean finko finkatuak eta edozeren gainetik euren buruaren alde hisiatuak egon behar dute. Israelek, ideal unibertsal bati bere atxikimenduagatik, bere garapen nazionala zabartu bide zuen. “Le peuple qui se fait le missionnaire d'une pensée religieuse n'a plus d'autre patrie que cette pensée, et c'est un ce sens que trop de religion tue un peuple et contrarie un établissement purement national”⁴⁵². Hau idaztean Renanek Israelen baino gehiago Frantzian pentsatzen zuen zalantzarik gabe: bere lantu ohikoa du Iraultzak eta ideia liberal demokratiko unibertsalistek –hiritar guztien berdintasuna, etc.– Frantzia makaldu besterik ez bide dutela egin beste nazioen eta bereziki Prusiaren aldean⁴⁵³. “Idealismo” unibertsalista hondagarri gutxiago eta egoismo nazional gehiago gomendatzen du Renanek, Frantzia Estatu fuertea izateko. Eta gizadiaren progresoarentzat esentziala da Frantzia fuerte izatea: progreso espiritualaren subjektua.

Aurrerapen historikoaren jomuga hirukoitza da, transzendental platoniko/eskolastikoen manera guztizkoan: ongia, egia eta ederra – kontziente edo inkontzienteki, horietarantz jotzen du beti gizadiak historian, Renanen esanean. Eta, antza, horiek markatzen dute gizon-emakumeon artean bikaintasunaren hierarkia: “En tête de la procession sainte de l'humanité, glosatzen du San Paulo bere gisara, marche l'homme du bien, l'homme vertueux; le second rang appartient à l'homme du vrai, au savant,

451 GORE, K., aip. lib., 171-172.

452 OC, VII, 109.

453 OC, I, 27: “La Révolution a jeté la France dans un état de crise héroïque, qui parfois la met au-dessous de tous et lui enlève les avantages des gens sensés...” Renanek maiz ahaidetzen ditu Israel eta Frantziako historiak; hala Frantzia iraultzailea Aro Garaikidean herri gizadiarengatik sakrifikatu eta salbatzaile bezala irudikatuko da, ik. CHAIX-RUY, J., *Ernest Renan*, Paris 1956. “Peut-être est-ce le destin de certains peuples que de sacrifier à un idéal irréalisable la défense de leurs intérêts les plus impérieux; en échange de leur prospérité et de leur indépendance, ils deviennent des guides spirituels grâce auxquels l'humanité amène à la conscience le Dieu qui lui a été confié” (369-370). “Tout pays qui rêve un royaume de Dieu, qui vit pour des idées générales, qui poursuit une oeuvre d'intérêt universel, sacrifie par là même sa destinée particulière, affaiblit et détruit son rôle comme patrie terrestre” (419). Ik., orobat, 327, 365, 418-419, 446-449, 471-473, 499-501. Horrela kontsolatzen da Renan, dio Chaix-Ruyk, Frantziak hegemonia galdu izanagatik Alemaniaren faboretan.

au philosophe; puis vient l'homme du beau, l'artiste, le poète"⁴⁵⁴. Beharbada biografikoki ere gutako bakoitzaren traiektoria hori izan ohi da: lehenbizi ederrak bereganatzen gaitu, ederretik ezagutzara bideratzen gara (zientziara), eta azkenean inportanteena ongia dela ikasten dugu⁴⁵⁵. Diferentzia bati erreparatu behar zaio hala ere: zientzian aurrerapena begi bistakoa da; artean ere, ez da oso garbi ulertzen nola, baina ba omen dago progresoa; moralean, ez. "Bien des choses, et des choses excellentes dans l'ordre de l'esprit, sont jeunes dans le monde; mais il n'en est pas ainsi de l'ordre moral: ici rien n'est à inventer ni à découvrir. En moral, le vieux, c'est le vrai"⁴⁵⁶. Hori Voltairerentzat horrela zen: morala beti bera da, guretzat morala edo immoralak denak grekoentzat edo egiptoarrentzat ere morala edo immoralak izan behar zuen. Alabaina Voltairerentzat arrazoimena ere berbera zen orain nahiz mila urte lehenago (arrazoimena ez zuen historiarik, Kantentzat ere oraindik ez), eta instintu moral natural bat suposatzen zitzaion gizakiari. Renan, ordea, Herder eta Hegelen ondotik dator, hots, arrazoimena historiko bilakatu eta gero, eta horien jarraituntzat dauka bere burua. Bat-batean ahaztu egin ote ditu? Ala ez ditu ulertu?... Moralean bertan ez badago progresorik, bai jendea geroz eta moralago bihurtzean, horretantxe baitatza gizadiaren zinezko progresoa: "le seul progrès désirable consiste dans l'amélioration des âmes, l'affermissement des caractères, l'élévation des esprits"⁴⁵⁷. Gizadiaren hezitzean datzala progresoa esan liteke, heziketa hori zentzu aski zabalean hartuta, gizartearen memoria eta kontzientzia bezala. "L'humanité a seule, comme l'a dit Herder, la possibilité de capitaliser ses découvertes, d'ajouter de nouvelles acquisitions à ses acquisitions plus anciennes, si bien que chacun de nous est l'héritier d'une somme immense de dévouements, de sacrifices, d'expériences, de réflexions, qui constitue notre patrimoine, fait notre lien avec le passé et avec l'avenir"⁴⁵⁸.

Progresoa, hiru xede esesten ari den bezala, hiru maila edo irudi edo fasetan aitzinatzen da (Fichte eta Hegelez gero, XIX. mendean triada pila bat aurkitzen da historiaren teorizazioetan)⁴⁵⁹. Ezagutza orean hiru aldi edo aldeekin parekatzen ditu Renanek martxa historikoaren hiru aldi/aldeok. "De même que le fait le plus simple de la connaissance humaine s'appliquant à un objet complexe se compose de trois actes: 1° vue générale et confuse du tout; 2° vue distincte et analytique des parties; 3° recombinaison synthétique de tout avec la connaissance que l'on a des parties; de

454 OC, IV, 1088.

455 OC, IX, 224-225.

456 OC, II, 31.

457 OC, I, 57. Norbanakoarentzat berdin: "L'homme n'est un être divin que par l'âme: qu'il arrive à réaliser en quelque mesure la perfection intellectuelle et morale, et le but de son existence est atteint" (OC, II, 40).

458 OC, I, 526.

459 Ezagunena Comterena da, zalantza gabe, baina Renanek ez zuen batere maite, cfr. PETIT, A., "Histoire et philosophie de l'histoire de Renan", in: *Études de Lettres* 271/3 (2005) 83-109. Renanen "positibismoaz" (ez zela batere positibista alegia) eta Comteren kritikaz gehiago, ik. PETIT, A., "Le prétendu positivisme d'Ernest Renan", in: *Revue d'histoire des sciences humaines* 8 (2003) 73-101.

même l'esprit humain, dans sa marche, travers trois états qu'on peut désigner sous les trois noms de syncrétisme, d'analyse, de synthèse, et qui correspondent à ces trois phases de la connaissance"⁴⁶⁰. Arbola baten gure aurreneko ezagutza hautematea bera da: oro har eta dena bat ezagutzen dugu, bereizketarik gabe (horko hori dena arbola da); bigarren fase batean bereizketak egiten ditugu haren baitan: adarrak, hostoak, sustraiak, enborra, hots, analisatu egiten dugu, objektuaren ezagutza zatikatua lortzen dugu (eta osotasuna galtzen); hirugarren fasean berriro arbola bere osoan ezagutzen dugu, zatien eta euren elkarloturaren ezagutzaren gainean orain. Gizaki primitiboaren ezagutza lehenengo mailakoa da: "l'esprit humain débute par le syncrétisme"⁴⁶¹. Gu bigarren fasean geundeke: gaur praktikatzen den zientzia modua analitikoa da. "Dans cet état d'analyse –azaltzen digu K. Gorek– l'homme est plus avancé que dans l'état de syncrétisme même s'il a le défaut de ne plus être capable de voir l'unité des choses (...). Lorsque l'humanité aura, durant l'état d'analyse, examiné toutes les faces de l'être, le moment sera arrivé où elle «fermera par la synthèse le cercle des choses»; «l'âge primitif était religieux, mais non scientifique; l'âge intermédiaire aura été irréligieux mais scientifique; l'âge ultérieur sera à la fois religieux et scientifique»"⁴⁶². Eske-ma honek Renani erlijioaren historiarako ez ezik edozeintsu giza aktibitatearako balio dio. Hala gizakiaren autokontzientzian: primitiboa kolektibitatearen parte desberezi bat da, sinkretismoan bizi da, ez dauka norbanakotasunaren kontzientziarik; gaur, kontzientzia analitikoaren aldian, individualismoaren aroan bizi gara ("demokrazia bekaizti eta jeloskorra")⁴⁶³. Hizkuntza bakoitzak ere hiru aldiok ibiltzen ditu, edo ibili behar lituzke, bere bilakaeran: hasieran hizkuntza denak nahaski sinkretikoak izaten dira, bigarren aro batean analitikoak, eta hirugarren aldian atzera sintesian batzen dira; bestela esan, hasieran dialektoak nahastura batean ematen dira ("existence confuse et simultanée des variétés dialectiques"); bereizi egiten dira gero; fusionatu azkenik⁴⁶⁴.

460 OC, III, 968.

461 OC, III, 1143. Renanen analisisetan –hizkuntzaren jatorriaz diharduenean batez ere– kasik mekanikoa da seinalatzea "cette marche de la synthèse à l'analyse, qui est la marche même de l'esprit humain". Dena den, "la marche de l'humanité n'est pas simultanée dans toutes ses parties: tandis que par les races nobles elle s'élève à de sublimes hauteurs, par les races inférieures elle se traîne encore dans les humbles régions qui furent son berceau. Les phénomènes, par exemple, qui signalèrent l'éveil de la conscience se retracent dans l'éternelle enfance des races non perfectibles, restées comme des témoins de ce qui se passa aux premiers jours" (Ib., 859). Besterik da "arraz nobleen" kasuan, bereziki "la race essentiellement morale et philosophique [berdin zientifikoa] des peuples indo-européens".

462 GORE, K., aip. lib., 81.

463 OC, IX, 411. "Eux [primitiboak] encore à l'état de vie collective, et nous à l'état de vie individualisée", eta Renan demokraziaren gaindipena eta sintesia igurikatzen.

464 OC, III, 1143. Batzuetan sintetiko ("germe primitif et synthétique", "synthèse et exubérance des formes"), beste batzuetan sinkretismo, Renanen terminologia zalantzakorra da. "L'agglutination dut être le procédé dominant du langage des premiers hommes, comme la synthèse ou plutôt le syncrétisme fut le caractère de leur pensée". *De l'origine du langage* obra osorik aipatu eskemarekin eraikia dago, Renanek berak hori adierazten du berrargitalpenaren Prefazioan: "la marche (...) de la synthèse à l'analyse est l'un des principes qui servent de base à mon essai". Eta konklusio modura: "dans l'histoire des langues, la synthèse est primitive

Berdin jazotzen da poesiaren historian: “Les poésies primitives sont le syncrétisme: tout y est mêlé et en chaos. Puis vient l’analyse, qui sépare les genres, épique, lyrique, élégiaque, etc., puis enfin une synthèse qui les fond tous, et rend fautes toutes ces catégories”⁴⁶⁵. Halaber arrazoiketa filosofikoan: hasieran gogoeta nahaste bat teologiko, moral, politiko, psikologikoa egiten da, hori da esaterako Izkribu Santuetan aurkitzen dena. Gero “les premiers philosophes rationalistes semblent à la fois restreindre et épurer l’idée de Dieu (...). C’était l’analyse; la vraie synthèse sera quand en mettant tout sous ce mot, bien loin d’en rien retrancher, on fera pourtant un Dieu pur”⁴⁶⁶. Beste hainbeste zientzian: “Trois phases de la science: syncrétisme, analyse, synthèse”⁴⁶⁷. Modernitatearen garapeneko hiru faseak protestantismoa, filosofia eta iraultza izan dira⁴⁶⁸, etab⁴⁶⁹... Historia eta progresoareen buruko azken sintesi argitsua berak Frantzia eta Alemaniaren arteko ekarpena izango zela igurikitzen zuen antza. Bion artean historiaren aro definitiboa inauguratuko zuten.

Nolanahi ere, Renan zinez ulertu gura bada (eta berdin Ortega, etab., “liberal” eskuinmutur asko, ideologia “progresista” hau guztia nahiko zabaldua egon baita), progresoa gizadiaren parte txiki-txiki baten pribilegioa dela ulertu behar da. Progresoa, herri progresistenetan ere, gutxiengo txiki baten obra da. Gizartearen gehiengoak –gehi emakume guztiek– ez du ezer egiten progresatzeko, gehienez ere haren onurak partekatu; gizadiaren gehiengoak ozta-ozta hori ere, beltzek adibidez, onurak bereganatzeko ere ez baitira gauza. “Basatiak” eta beltzak historiatik kanpo daude: sentimenduen eta instintuaren mende bizi dira, ez dago horiek intelektual eta moralki jasotzerik, kulturaren sarrarazterik; ez dira besterik ezpada –ikaragarria!– “parties mortes de l’humanité, qui sont là pour faire nombre”⁴⁷⁰. Frantzian geratzeko: A. Comterentzat

[sintesiarekin beti konplexitatea ulertu behar da], et l’analyse, loin d’être la forme naturelle de l’esprit humain, n’est que le lent résultat de son développement”. Liburuaren azkeneko hitzetan berriro errepikatzen da: “Aux intuitions puissantes mais confuses de l’enfance succède la vue claire de l’analyse, inhabile à fonder: à l’analyse succédera une synthèse savante, qui fera avec pleine connaissance ce que la synthèse naïve faisait par une aveugle fatalité”. (Bide batez: liburu horretan behin eta berriro zentzurik positiboean aipatzen dira Herder eta Humboldt; zer esanik ez Schlegel, Bopp, Grimm, etab., filologo alemanak).

465 OC, IX, 159.

466 OC, IX, 392. “L’instinct voit Dieu partout et la loi nulle part; l’observation [zientzia enpirikoak] voit la loi partout (...) et Dieu nulle part. La vraie philosophie voit Dieu partout, agissant librement partout par des lois invariables”.

467 OC, IX, 258.

468 OC, II, 154-155 (“les trois phases du développement moderne”).

469 Ik. GORE, K., aip. lib., 105: “On n’est pas étonné d’apprendre que le gouvernement, comme l’humanité elle-même, passe par les trois états du syncrétisme, de l’analyse et de la synthèse...” Momentuan gaudeneko analisiaren, eta beraz sakabanaketaren aldia (demokraziarena) gaingitu eta gobernukera sintetikorara iristeko, hots, gizartearen antolaketa zientifikora, iraultza berri bat behar da, hori ez politikoa, baizik morala: “Pour la politique, dit Herder, l’homme est un moyen; pour la morale, il est une fin. La révolution de l’avenir sera le triomphe de la morale sur la politique” (OC, III, 1011).

470 OC, IX, 351

ere gizadiaren elite buruzagia arraza zuria da; Micheletentzat, bera bai liberal iraultza-zalea, beltza “arraza bat baino gehiago gaixotasun bat da”. (Antzemateko norbaiten arrazismoa, Arana Goiri edo Ortegarena esaterako, zakarkeria primarioa soil den ala doktrinala, biologiko-ideologikoki gotortua, irizpide seguru samarra izaten da ikustea beltzak nola baloratzen diren: beltzak arras kondentatzen ez dituen arrazismo doktrinalik ez dago Europan XIX eta XX. mendeetan)⁴⁷¹. Holako ganaduaekin ez legoke batere kulturarik eta historiarik lurraren gainean: “Qu’on se figure le spectacle qu’eût offert la terre si elle eût été uniquement peuplé de nègres, bornant tout à la jouissance individuelle au sein d’une médiocrité générale, et substituant la jalousie et le désir du bien-être aux nobles poursuites de l’idéal?”⁴⁷². Beltzak baino pixka bat gorago horiak daude, teknikarako gai omen direnak, baina ez kulturarako: “La Chine offre ce phénomène remarquable d’un peuple qui n’a jamais rêvé, qui, au lieu de mythologie et de fables, a tout d’abord une littérature spéciale et positive, au lieu de poèmes, des traités de technologie”⁴⁷³. Beltzek, bada, adimenik ez; txinatarrek, adimena bai, idealik ez. Eta beste herri guztiek ere, salbu indoeuroparrak eta semitak, progresoarentzat ez dute deus ekartzen⁴⁷⁴.

(Izan ere, jende gorarik egoteko jende beherea egotea behar den bezalaxe, arraza bat arraza gora izateko, munduan arraza behereak egotea behar da – eta ez badago, asmatu egiten dira).

Hala, Renanen hierarkia eskalan herri xumea, masa demokratikoa, basatien eta beltzen parean dago; horiek baino ez askoz gorago, txinatarren parean, emakumea. Emakumea ederra eta ona izateko dago (“être bonnes ou belles, ou les deux à la fois”)⁴⁷⁵, gizon arruntaren saria izateko alegia (jakinzaleek beste plazer batzuk fina-goak merezi dituzte)⁴⁷⁶; eta, oroz gain, debota izateko: “Une femme qui n’est pas religieuse n’est pas femme. Il lui est aussi essentiel d’avoir des moments de dévotion

471 Ikus bedi SARRIONANDIA, J., *Moroak gara behelaino artean?*, Iruña 2010, 637, 900. oin-oharra.

472 OC, I, 591. Testu honetan Renanek demokraziaren kritikan dihardu: “Or un tel avenir est à craindre si l’on ne trouve des moyens pour faire dominer les visées du génie sur les basses pensées d’une foule matérialiste, uniquement attentive à ses grossiers appétits”, Europan ere masak beltzen antz-antzekoak omen baitira, eta demokrazia, hortaz, edozein kultura eta ideal goraren etsai.

473 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 245.

474 Hizkuntzaren jatorria ikertzen diharduela, honela dio XI. atalean historiari buruz orokorki: “La race arienne et la race sémitique, d’ailleurs, étant destinées à conquérir le monde et à ramener l’espèce humaine à l’unité, le reste ne compte vis-à-vis d’elle qu’à titre d’essai, d’obstacle ou d’auxiliaire”.

475 OC, I, 608.

476 OC, I, 611: “La femme resterait la récompense des humbles, pour qu’ils eussent un motif de vivre”. Izan liteke etxabere lagungarria haurrak etxean hezitzeko ere (ez eskolan!), cfr. OC, I, 536.

que d'avoir ses règles: l'un et l'autre est physiologique"⁴⁷⁷. Adimentsu izateko gizona dago⁴⁷⁸; ez edozein gizon, hala ere.

Renanek Aro Garaikidea (demokrazia) kritikatzan du gizarte bizitzan masei nagusitzen utzi dielako, gizon-emakume guztien berdinkeria faboratzen duelako, instintu femininoei toki gehiegi ematen dielako, etab.; hitz batean, idealen handitasuna galdu –“le sentiment de la noblesse et de la grandeur”– eta materialista zarrapastroso bilakatu delako⁴⁷⁹. Ongizatea, konforta, plazera besterik ez da irrikatzen. Inkultura honen arketipoa Renanek Ingalaterra modernoan ikusten dizu (Txina aparte)⁴⁸⁰. Honekin guztiarekin lotuta Renanen Estatuaren kontzeptua dago: “Le but de la société est la plus grande perfection possible de tous et le bien-être matériel n’a de valeur qu’en tant qu’il est dans une certaine mesure la condition indispensable de la perfection intellectuelle. L’État n’est ni une institution de police comme le voulait Smith, ni un bureau de bienfaisance ou un hôpital comme le voudraient les socialistes. C’est une machine à progrès”⁴⁸¹. Progreso espirituala, betiere (interes materialak bulgareegiak dira Renanentzat, behin eta berriz errepikatzen duenez).

477 OC, IX, 1534. Eta: “Une rigoureuse analyse psychologique classerait l’instinct religieux inné chez les femmes dans la même catégorie que l’instinct sexuel” (AS, 59, oin-ohar 2). Ikus *Novelles études d’histoire religieuse*, Paris 1884, XVII: “Les femmes, d’abord, pour s’élever au culte pur, n’ont qu’à écouter les voix intimes de leur sexe, ce sexe étant par lui-même une sorte de profession miséricordieuse, un acte de piété perpétuel. La femme est religieuse par la simple observation des bienséances de son état”. OC, II, 971: “La foi des femmes est une vertu, il faut la respecter comme toutes les vertus féminines”. “Les erreurs de coeur nous plaisent chez les femmes”. “Nous aimons l’absurdité féminine, tout en ne voulant pas qu’elle gouverne le monde et y fasse trop la loi”.

478 Filosofo serioak bakoitzari bere obligazioa eta bere egitekoaren zentzua zintzo esan behar dio: soldaduari, langileari, etab., eta “à la femme que ce qui fait son charme, c’est d’être dévouée et de servir” (OC, I, xxiv). Gizon inteligente eta jakinzale bakanari bere patar idealistan gora eusten eta animo ematen badio, emakumeak bere jomuga gorena eta loria erdietsi izango du: “La femme doit aimer l’homme, et l’homme doit aimer Dieu (...). Rien n’est fait dans le monde que quand l’homme et la femme mettent en commun, l’un sa raison, l’autre son obstination et sa fidélité” (OC, III, 564). “La nature a intérêt à ce que la femme soit chaste et à ce que l’homme ne le soit pas trop” (OC, I, 26-27, Dialogues et fragments philosophiques). “Les femmes, non seulement ne sont pas faites pour de tels exercices [intelektualak], mais de tels exercices les enlèvent à leur vraie vocation, qui est d’être bonnes ou belles, ou les deux à la fois” (Ib., 96). “La faiblesse, les faux raisonnements, les idées étroites, l’ignorance, la superstition nous choquent chez l’homme et nous font sourire chez la femme” (OC, II, 971). “La femme a la charge du bien. Le vraie ne la regarde guère” (OC, II, 970). Baudelaire gogoratuko da: “Que m’importe que tu sois sage! / Sois belle et sois triste...”

479 OC, II, 36: “Un matérialisme grossier, n’estimant les choses qu’en vue de leur utilité immédiate, tend de plus en plus à prendre la direction de l’humanité”.

480 OC, II, 243-246. Espiritu materialista hori –feniziarra, judua– ez da arraza indoeuropar “nobleci” berez dagokiena.

481 OC, III (“L’Avenir de la science”), 378. Ib., 386: “Notre petit système de gouvernement bourgeois aspirant par-dessus tout à garantir les droits et à procurer le bien-être de chacun, est conçu au point de vue de l’individu et n’a pu rien produire de grand. Louis XIV eût-il bâti Versailles, s’il eût eu des députés grincheux pour lui rogner ses budgets?”.

Zenbait urtetan (hain zuzen Frantzia erreforma moral eta intelektual errotiko bat eragiteko asmoz) Prusian begiztatu badu ere idealismoa eta errealismoa uztartzen zekien erredua, etorkizunaren promesa, gerra franko-prusiarrak eta Sedango batailak betiko desengainatu du Alemaniarekiko. Azken batean Renanentzat (Michelet, Victor Hugo, Zola, etab. entzat berdin) giza historiaren erdi-erdigunea, eta espirituaren progresoaren puntaren punta Frantzia da, eta bihar ere berak izan behar du. Prusiak, Frantzia apurtuz, historia apurtu du: gizadiaren eta espirituaren aurrerabidea.

III

ARRAZAK: GIZADIAREN KONTZEPTUA

Gizadia arrazatan banatua dago. Arrazak “antropologikoki” araka daitezke (biologia edo fisiologiaren aldetik), Renanek hori zientzietako beste adar batzuentzat uzten du –horren garrantzia ukatu gabe–, edo zientzia historikoen ikuspuntutik – hemen ikusten du bere egitekoa. “Au point de vue des sciences historiques, cinq choses constituent l’apanage essentiel d’une race, et donnent droit de parler d’elle comme d’une individualité dans l’espèce humaine. Ce cinq documents, qui prouvent qu’une race vit encore de son passé, sont une langue à part, une littérature empreinte d’une physionomie particulière, une religion, une histoire, une civilisation”⁴⁸².

Giza arraza guztiek ahal dute biologikoki elkarren artean ugaldtu; beraz, denek espezie animal bakarria osatzen dute, abere arrazoizkoa –mintzoduna–, beste abere espezieetatik bereiz⁴⁸³. Baina, espezie bakarraren barruan, jendakiak eta gizakiak ez dira denak berdinak. Guztiz larria litzateke gizadiaren zoriarentzat diferentzia horiei ez arretarik handienaz begiratzea. Zibilizazioaren etorkizuna dago jokoan. Izan ere, arraza guztiak ez direla berdinak esaten badugu, hasteko –kolorea eta gainerakoak aparte–, guztiak ez direla berdin arrazoizkoak ulertu behar da. Hierarkia nabarmenak daude herri batetik bestera. Goiko arraza garaikiak daude eta arraza beheerak; zibilizatuak eta barbaroak. Eta barbaroak, zibiliza litezkeenak daude eta, beren izaera eta

482 *Mélanges d'histoire et de voyages*, Paris 1890, 323. Arraza berberearen kasuan idazkera propioa gehitzen du (baina erlijioa kendu beharko luke). Renanek arraza kontzeptua ez da oso egonkorra. “En fait quelque assouplissement qu’il lui fasse subir, Renan ne renoncera jamais à cet concept de «race» qu’il tient d’A. Thierry et de Gobineau”: CHAIX-HUY, J., *Renan*, Paris 1956, 478.

483 OC, VIII, 100-101. Gizadiaren batasuna solemneki baiesten da, eta errepikatzen da printzipio (erlijioso, moral eta biologiko) gisa, gero batasun horren balio zinetakoa funtsik gabe gelditzen bada ere (ik. VIII, 562-563). “En un sens, l’unité de l’humanité est une proposition sacré et scientifiquement incontestable; on peut dire qu’il n’y a qu’une langue, qu’une littérature, qu’un système de traditions symboliques”. Hori literalki Herder eta Humboldt da. Segidan Renanek eranstean duen beste hau, ez: “Mais faire de cette unité toute psychologique [?] le synonyme d’une unité matérielle de race (...) c’est rapetisser une grande vérité aux minces proportions d’un petit fait, sur lequel la science ne pourra peut-être jamais rien dire de certain”.

naturaz beraz, zibilizatu ezin litezkeenak. Arrazen arteko hierarkia eta diferentzia hauek «naturalak» dira: naturak berak determinatuak alegia, eta gaindiezinak.

Hiru arraza handik osatzen du gizadia: 1. zuriek (arraza garaiak), 2. beltz eta bestelako arraza beheerek (“races inférieures”) eta, bien artean edo, baina hauek ere zurien oso azpitik, 3. “horiek”. Hiru arraza hauek hain diferenteak dira beren artean, ze ezin baitaitezke jatorri edo leinu beretik etorri, Renanek uste duenez (lehenago Voltairek bezala, eta G. Cuvierrek, edo bere garaikide Gobineau, Broca, P. Topinard, etab.ek bezala Frantzian): gizadia bat da aberezko mailan, biologikoan, baina ez da inola ere, Bibliak (tradizio juduak) nahi duen legez, familia bat espirituan. Eta hori naturaz beraz. Ez da, beraz, naturaz berdinak direla eta historiaz edo kulturaz ezberdinak; naturaz dira ezberdinak, eta horregatik dira ezberdinak historiaz eta kulturaz. Giza arraza horien artean ez dago ahaidetasunik, ez dago Adanik, gizadi osoaren arbaso komunik. Gizakiok ez gara haurrideak, anai-arrebak.

Zientzian ikusi behar den bezala, gizadiaren historia determinismo “zientifiko” batek arautua begiesten badugu: kulturako desberdingoa arrazen desberdingoan errotzen da, eta arraza diferentzien arrazoia euren sorlekuen diferentzia geografikoan datza. “L’enfance des diverses races humaines dut être fort différente selon le ciel sous lequel elles naquirent. Sans doute les misérables êtres qui bégayèrent d’abord des sons inarticulés sur le sol malheureux de l’Afrique ou de l’Océanie ressemblèrent peu à ces naïfs et gracieux enfants qui servirent des pères à la race religieuse et théocratique des Sémites, et aux vigoureux ancêtres de la race philosophique et rationaliste des peuples indo-germaniques”⁴⁸⁴.

Afrikako beltzak eta hotentoteak, Australiako aborigenak, Ameriketako indigenak, etab., eta beste asko gaur desagertuak⁴⁸⁵, *arraza beheerek*, horiek gizadiaren sorreraren hurrenkeran lehenengo agertu ziren giza arrazak dira, garapen intelektual edo espiritualerako gaitasun barik sortuak. Ikus daitekeenez, elkartzen dituen ez dira marka fisiko amankomunak, beren inzibilizazio edo gutxiagotasun kulturala baizik. Berau, ordea, Renanek ez du ulertzen halabehar zirkunstantzialen bat bezala, historiako gorabeherek hala suertarazia, baizik guztien espiritu behere komunaren ondorio halabeharrezkoa, “naturala”. Itsua mila esplikazio emanda ere ezgauza den bezala koloreak ikusteko, arrazok beren naturaz dira ezgauza kulturarik sortzeko, baina ezta jasozeko ere, zibilizatzeko. Ez omen da zibilizatu ahal izan den haietako herriren baten kasu bakarrik ezagutzen. Erakunderako eta aurrerapenerako gauzeztasun absolutu batek ezaguarazten baititu (“une incapacité absolue d’organisation et

484 AS: 165.

485 OC, VIII, 585: “(...) Ces races ont disparu dans les parties du monde où se sont portées les grandes races civilisées. Partout, en effet, les Aryens et les Sémites trouvent sur leurs pas, en venant s’établir dans un pays, des races à demi sauvages qu’ils exterminent, et qui survivent dans les mythes des peuples plus civilisés sous forme de races gigantesques ou magiques nées de la terre, souvent sous forme d’animaux”.

de progrès”)⁴⁸⁶. Zuriak eta haiek ez dira giza arraza bera, ez dute inola ere jatorri ber bat; eta orain ere ez dute nahastu behar, zurien kalterako bakarrik izango bailitzateke, behereen onik gabe. Edo marjinazioan jarraitzea, edo zurien morroi eta zamari izatea da “historia gabeko” arraza behereon zeregina gaur egun (XIX. mendearen azken aldera). Ez dute beste rolik historian. Logikoki, nazionalitatearen printzipioak, edo berdin beste edozein “giza eskubide naturalek”, ez du deus kontatzen horientzat. Antza, arraza zuriak, bere aurretik halako arraza behereak topatuz eta esterminatuz okupatu zituen gaurko bere lurraldeak. Ongi da horrela: zibilizazioaren prezioa da. Renanentzat, luzarora herri behereoi munduan geratzen zaien etorkizun bakarra, zurien morrontza eta azkenean esterminioa besterik ezin izan liteke.

Bitarteko arrazak: txinatarrak, kusitak, kamitak, hots, historiako lehen zibilizazio handietako herriak. Hauek berez ez dira hain arras ezgaiak kulturarako. Aitzitik, zibilizazioa historian hasi, beraiekin hasi dela esan behar da; beraz, gaur ere zibiliza litezkeenak dira, printzipioz. Baina gutxi, zibilizazioaren hasi-masietaraino baizik ez; gehienez ere “zuriaren haurtzaroraino” altxa litezke, ez gehiago. Hasiera batean inpresionatzen gaituzten kulturak eta zibilizazioak sortu dituzte, baina kultura oso materialista eta pobrea da sortu ahal izan dutena, eta berrikasi ere ahal izango luketena⁴⁸⁷. Sormen gutxi-gutxikoak baitira, erne eta berehalaxe higatu egiten diren kulturak sortzen dituzte. Haurtzarotik zahartzarora pasatzen dira, ez dute garapenik eta heldutasunik inoiz lortzen. Txina, horregatik (“ce vieil enfant ratatiné”), haur zahar bat da ia sortzetik beretik, “à la fois jeune et décrépite”⁴⁸⁸. Txinak, bere une kulturalik gorenean ere, ez du Europarekin konparatzeko mailarik eman. Gizadiari eta zibilizazio unibertsalari arraza hauek ez diote baliozko deus aportatzen. Alderantziz, arraza hauek, beren kultura apurraz eta basakeria handiaz, arraza zuri garaien eta zibilizazioaren etengabeko mehatxua dira. Arraza zuriaren egitekoa, horiek menpean lotzea eta ustiatzea da, zibilizazioarentzat probetxugarri bihurtzeko.

Arraza garaia(k) zuria da (dira) –Renan batzuetan arraza zuri batez mintzo da, singularrean, maiz pluralean, arraza zuriez–; hori “arraza ederra” da, Gobineauk bezalaxe Renanek epaitzen duenez. Nola beltzak hala horiak itsus-itsusiak dira denak; arraza zuriak bakarrik dira ederrak: “elles possèdent en commun et à elles seules le souverain caractère de la beauté”⁴⁸⁹. Edertasuna espirituaren lorea baita, eta espiritua

486 Ib., 586.

487 Ib. “Premières civilisations empreintes d’un caractère matérialiste: instincts religieux et poétiques peu développés; faible sentiment de l’art, mais sentiment très raffiné de l’élégance; grande aptitude pour les arts manuels et pour les sciences d’application; littératures exactes, mais sans idéal; esprit positif, tourné vers le négoce, le bien-être et l’agrément de la vie; pas d’esprit public ni de vie politique (...); langues monosyllabiques et sans flexions (égyptien, chinois); écriture hiéroglyphique ou idéographique”.

488 OC, VI, 33 eta 34 “Histoire du peuple d’Israël”; OC, VIII, 116. Ik. OC, I, 338 (in “L’Avenir religieux des sociétés modernes”): “La Chine (...) meurt, non pas de vieillesse, mais d’une enfance indéfiniment prolongée”.

489 OC, VIII, 576.

zurion eskusiboa da. Beltz bat edo hori bat ederra, totila, naturaren kontrarioa da, egon ezinezkoa.

Hau dena aski gogorra bada ere eta, garai honetan batik bat, ez letra frantsesetan maiz esaten den bezain arrunta, gure autorearen franko pertsonala baizik, alabaina Renanen ekarpen originalena arrazen kontuan hemendik aurrera hasten da. Arraza zuria, espirituaren monopolioa daukana (kulturarena), bi adar handitan erdibitzen da: arraza ariarra (edo indoeuroparra, indogermaniarra), hots, frantsesak, alemanak..., eta arraza semita: arabiarra, juduak⁴⁹⁰; biok dira gizadiarentzat esanahi unibertetsala duten arrazak, “les deux grandes races qui, en un sens, ont fait l’humanité”⁴⁹¹. Biok bai, jatorri eta arbaso komunak dituzte⁴⁹², eta hasieratik bertatik jada kultura batekin ageri dira. Ez dute, beraz, inoiz eduki hastapenetako lehen maila “basati” bat, eboluzionistek maite dutena, gero maila altuagoetara progresatzeko⁴⁹³. Baizik eta innatoa dute kultura, berezkoa, naturala. Eta hastetik beretik beren baitan dute geroko aurrerapen guztien hazia. “Ces deux races nous apparaissent partout avec un certain degré de culture. On n’a pas d’ailleurs un seul exemple d’une peuplade sauvage qui se soit élevée à la civilisation. Il faut donc supposer que les races civilisées n’ont pas traversé l’état sauvage et ont porté elles-mêmes, dès le commencement, le germe des progrès futurs. Leur langue n’était-elle pas à elle seule un signe de noblesse et comme une première

490 Ib., 586: “Ces races apparaissent en même temps dans l’histoire, la première en Bactriane, la seconde en Arménie, deux mille ans environ avant l’ère chrétienne”. Renanen arrazismoa, esan bezala, eta gaizki esanda, “etno-linguistikoa” da, fisiko edo fisiologikoa baino gehiago. Baina hor ez da arrazismo biologikoa baino apalago edo gutxiagorik ikusi behar, “zientifikoago” eta zorrotzagoa baizik. Arraza linguistikoaren kontzeptuak arraza fisiologikoa beraren barruan (zuriaren barruan, adibidez, edo ariarraren barruan) berrituko jendaki diferentiek bereizteko balio du. Arrazaren berezitasuna hobekien ezaugarritzen duena espiritua da, eta espiritua hobekien ezaugarritzen duena hizkuntza: hizkuntzari atxiki-atxikia doa arrazaren psikologia, garabide kultural, artistiko eta politikoa, eta batez ere erlijioa, horiek denek hizkuntzaren izaerarekin bat egiten dutela. Hain zuzen horretantxe ikusten du berak bere arraza kontzeptuaren egokiagotasuna: esaterako, kriterio fisikoekin ezin bereizi ahal izango lirateke semitak eta indoeuroparrak bi arraza diferente bezala, beraz bi espiritu zeharo diferente bezala historian; bere irizpide etno-linguistikoarekin bai. “Aussi les physiologistes n’ont-ils pas été amenés à reconnaître l’existence de la race sémitique et l’ont-ils confondue, sous le nom commun et d’ailleurs si défectueux de Caucasiens, avec la race indo-européenne. – L’étude des langues, des littératures et des religions devait seule amener à reconnaître ici une distinction que l’étude du corps ne révélait pas. Sous le rapport des aptitudes intellectuelles et des instincts moraux, la différence des deux races est sans doute beaucoup plus tranchée que sous le rapport de la ressemblance physique” (OC, VIII, 576).

491 Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 87.

492 Renanek, autore alemanei jarraiki eta bereziki (beste fantasia askotan bezala hemen ere) Herderri, Adan eta Eba horiek edo arraza zuriaren sehaska, Indiako Kaxmirren suposatzen du. Horregatik deritzo “indoeuroparra” arraza honi. Ik. *De l’origine du langage*, XI. kap., OC, VIII, 109-117

493 Comteren aurka –horrek uste baitzuen herri guztiek hiru mailako eboluzioa dutela– Renanek ziurtatzen du egiaz eboluziorik eta progresorik (izan ahal) duen arraza bakarra dagoela, indoeuroparra. Beste arrazak betiko beren izaeran higiezin katibu daude, modu fixistan, euren hizkuntzak (berdin adimenak) hantxe estekatuak. Giza zientzien zientzia filologia da, eta “M. Comte –erabakitzen du Renanek– n’entend rien aux sciences de l’humanité, parce qu’il n’est pas philologue”.

philosophie?”⁴⁹⁴. Beste arraza guztien “infinitu gainetik” daude “pour la vigueur, le courage, le génie poétique et religieux”⁴⁹⁵. Beren obra izan da, ez beste inorena, munduaren zibilizazioa. Abismo batek banatzen ditu beste arraza behereagoetatik. Haien gain esku gogorrez agintzea da euren egitekoa.

Euren lana da historiagintza. Arraza indoeuroparra (ariarra) konkistatzailea da, nagusien arraza. Beste arraza batzuk ere konkistak egiten ibili izan badira ibili, bera bakarrik da Estatu eta Inperio iraunkorren eraikitzaile (oroit Ortega y Gasseten historiaren filosofia arrazista, Renanen superstizio arrazial okerrenak beretuz). Tartarok eta, ez dute mundutik hara dena txikimilapuskatzen ibili besterik egin eta deus ez jaso. Printzipio hau (Estatu eta Inperioen sortzailetarako pribilegio indoeuroparrarena) hain segurua begitantzen zaio Renani, ezen Inperio handiren bat zein arrazaren eraikuntza izan den garbi ez dagoenean, a priori zientifiko baten eran balio baitio. Hala hizkuntza eta herri semiten antzinateko hedadura ikertzen duenean, in *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, II. Kapituluari, dudak honela uxa ditzake (OC, VIII): “Dans ma pensée, toute la grande civilisation qu’on désigne du nom un peu vague d’assyrienne, avec ses arts plastiques, son écriture cunéiforme, ses institutions militaires et sacerdotales, n’est pas l’œuvre des Sémites. La puissante faculté de conquête et de centralisation, qui semble avoir été le privilège de l’Assyrie, est précisément ce qui manque le plus à la race sémitique. S’il est, au contraire, un don qui paraisse appartenir en propre à la race indo-européenne⁴⁹⁶, c’est celui-là. La race tartare n’a couru le monde que pour détruire; la Chine et l’Egypte n’ont su que durer et s’entourer d’un mur; les races sémitiques n’ont connu que le prosélytisme religieux; la race indo-européenne seule a été conquérante à la grande manière, à la manière de Cyrus, d’Alexandre, des Romains, de Charlemagne. L’Assyrie nous apparaît à cet égard comme un premier essai d’empire fondé par une aristocratie féodale, ayant à côté d’elle, comme en Médie et en Perse, une caste religieuse. Nous sommes donc autorisé à rattacher la classe dominante de l’Assyrie, au moins depuis le VIII^e siècle, à la race aryenne”.

Renanen arraza teoriari aipatzen ari garen testu eta ideia guztiok bere aurreneko ikerketa handitik hartuak dira (averroismoaz tesi doktora uzten bada), *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, 1855⁴⁹⁷. Urte horietanxe Gobineau bere arraza liburu pozoitsua argitaratu ematen ari zelarik, “vous avez fait là un livre des plus remarquables, plein de vigueur et d’originalité d’esprit”, idatzi dio “adiskideari”

494 OC, VIII, 581.

495 Ib., 586.

496 Renanentzat berdina da indoeuroparra, indo-germaniarra eta ariarra (bai hizkuntzari eta bai arrazari buruz erabiltzen ditu berbak).

497 OC, VIII. Salbuespena sorleku geografikoaren diferentziaren pasartea izan da, *As-tik hartua*, gaztaroko idazlana hori ere.

1856an Renanek⁴⁹⁸. “Quel service avez vous rendu en exprimant votre point de vue avec une force, une hauteur, une logique, que je n’hésite pas à qualifier d’admirables! Vos dernières pages [irakur bitez, mesedez!] sont vraiment étonnantes de vigueur et d’entrein: je les citerai”– orri horietako ideiekin guztiz identifikatzen da, hortaz. “Nous aurions grand besoin de vous: car notre état intellectuel est fort abaissé, et il nous faudrait pour le relever des hommes comme vous. Vous êtes certainement destiné à figurer parmi les esprits les plus originaux de notre temps”⁴⁹⁹. Orain, mitologia errepublikarra ez kirasteko, Gobineau bakarrik aipatzen da arrazismo frantsesaren aita zatar bezala, baina arrazismoaren sorrerako bi teoriko nagusiak Frantzian, A. Sudrek goiz asko erremarkatu zuenez, Gobineau eta Renan izan dira, biok “systématisant les vues et les recherches antérieures, ont élevé la théorie des races à la hauteur d’une philosophie de l’histoire, et lui ont demandé l’explication des plus grands faits religieux, moraux et politiques. Les interprètes les plus déterminés et les plus habiles de cette théorie sont, en France, MM. de Gobineau et Ernest Renan”⁵⁰⁰. Renan Gobineaturen adiskidea izan da pertsonalki (Cornélie, Renanen emaztea, haren adiskide min-mina), eta, diferentzia txikiren batzuk gorabehera (ikusiko dugu geroago)⁵⁰¹, batez ere gogai-de, haren irizkera eta balioespen arrazista berdin-berdinekin, norik nori zer eta zenbat hartu dion argitzerik ez dagoela. “Au fond, les idées de M. Renan ne s’éloignent que par des détails de celles de M. de Gobineau”⁵⁰². Hamaika analogia puntual seinatu izan da bien obran; biek historiaren burutaera bera izan dute, arrazen teoria bera, aristokratismo kultural eta politiko bera. Bakarrik, zientzian aritu, Renan orientalista eta filologo gisa aritu da eta, XIX. mendeko teoria arrazistetan, Renanen ekarpen originala eta propioa arraza ariar eta semiten arteko oposizio erremediaezinaren tesiari oinarri

498 OC, X, 203. Renan Gobineaturen irakurle arretatsuaz, cfr. STERNHELL, Z., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*, Paris 1978, 154: “Renan avait soigneusement annoté l’*Essai* et s’en était même inspiré”. Renan eta Renanen emaztearen eta Gobineaturen arteko adiskidetasunerako, eta Renan-Gobineau auziak denboran zehar izan duen eztabaidarako, ik. HOFFMANN, D., *Renan und das Judentum* (Dissertation), Würzburg 1988, 66-176.

499 Ib., 204-205.

500 SUDRE, A., “Une nouvelle philosophie de l’histoire”, in: *Revue Européenne*, bol. IV (1859) 404

501 Ib., 630: “Le système développé par M. de Gobineau, s’il est paradoxal, rétrograde et antihumain, au point de vue des idées généralement admises de nos jours, a du moins le mérite d’être rigoureusement logique et conséquent dans toutes ses parties. On ne saurait porter un jugement semblable des doctrines professées par M. Ernest Renan sur le même sujet (...) Il lui arrive même de formuler des antinomies si palpables, que le lecteur le plus bienveillant est impuissant à les concilier ou à les résoudre. C’est ainsi qu’il prodigue les hommages les mieux sentis au grand principe de l’unité humaine, tandis que, d’un autre côté, il porte à ce principe les plus rudes coups en proclamant l’existence de races absolument différentes par leur type physique, leurs facultés intellectuelles et leurs dispositions morales, en admettant plusieurs humanités”. Ib., 633: ezin da ulertu “ce dédale d’affirmations inconciliables. L’unité du genre humain, la pluralité originelle des races, la formation de celles-ci par l’influence des milieux et du genre de vie, la diversité des langues considérée comme un signe distinctif des races, puis cédant le pas aux caractères physiques, tels sont les éléments contradictoires de la doctrine plus qu’éclectique du savant linguiste”.

502 Ib., 633.

“zientifikoa” ematea izan da (ik. “De la part des peuples sémitiques dans l’histoire de la civilisation”, 1862). Harrezkero eta bere bizi guztian zehar, hil arte, destaina antisemitazko eta arraza europarren gorespenezko kirtenkeria arrazista galantenez gainezka dira haren ikerketak eta konferentziak. Arraza ariar eta semiten elkarrezintasanaren doktrina fatalaren sortzaile eta sostengatzaile nagusia Renan da. Funtsezko bere betiko ideia arrazialak azpimarratzeko 1871n bertan (gerra franko-prusiarraren biharamunean alegia) *La réforme intellectuelle et morale de la France*-n berriro aski garbi formulatu duenez (izan ere, Renan liberal demokratikoa versus Mommsen eta Strauss aleman arrazistak kontrajarri nahi izaten zaizkigu!): “La nature a fait une race d’ouvriers, c’est la race chinoise, d’une dextérité de main merveilleuse sans presque aucun sentiment d’honneur; gouvernez-le avec justice, en prélevant d’elle pour le bienfait d’un tel gouvernement un ample douaie au profit de la race conquérante, elle sera satisfaite; – une race de travailleurs de la terre, c’est le nègre; soyez pour lui bon et humain, et tout sera dans l’ordre; – une race de maîtres et de soldats, c’est la race européenne (eta kasu, hemen zuria europar bilakaturako dagoela: semitek ez dute jagoitik arraza zurian kontatzen!) Réduisez cette noble race à travailler dans l’ergastule comme des nègres et des Chinois, elle se révolte”⁵⁰³. Frantziaren porrotak Prusiarekin gerran eta ondorengo Pariseko Komunak (“hideuse parodie de la Terreur”) eragin dioten depresioan gogarturiko “Elkarrizketa Filosofikoetan” halaber, 1876: “Les hommes ne sont pas égaux, les races ne sont pas égales. Le nègre, par exemple, est fait pour servir aux grandes choses voulues et conçues par le blanc”⁵⁰⁴. Eta arazoaren muntaz dudarik inori ez uzteko: “L’absence de saines idées sur l’inégalité des races peut amener un total abaissement (...). Qu’on se figure le spectacle qu’eût offert la Terre si elle eût été uniquement peuplée de nègres, bornant tout à la jouissance individuelle au sein d’une médiocrité générale”⁵⁰⁵. Straussi hirugarren gutunean (nazio arazoaren inguruko polemikaren erdi-erdian hortaz): “Nous repoussons comme une erreur de fait fondamentale l’égalité des individus humains et l’égalité des races; les parties élevées de l’humanité doivent déterminer les parties basses”⁵⁰⁶. Ez dago Renanen “konbertsio demokratikorik” kapitulu honetan. Arrazista purua ageri da 78an (“Des services rendues aux sciences historiques par la philologie”), 83an (“L’Islamisme et la science”), 85ean (“Réponse au discours de M. de Lesseps”), etc., eta beti, bere obraren hasieratik azkeneraino. 1890ean, hil baino bi urte lehenago, 1848an idatzirik bere *L’Avenir de la science* argitaratzeko hitzaurrean, idazki horretan arrazei behar zuen adina inportantzia ez eman izana da gaztetako obrari ikusten dion akatsa (“je ne me faisais pas une idée suffisamment claire de l’inégalité des races”)⁵⁰⁷.

503 OC, I, 390.

504 Ib., 556.

505 Ib., 591.

506 Ib., 455.

507 “Mais j’avais un sentiment juste de ce que j’appelais les origines de la vie”, zurituko du bere burua. Eta bere historiaren filosofiaren azpiko molde eboluzionista naturalistaz argibide hau ematen digu: “J’étais évolution-

Zentziaren aurrerapenak bitartean zibilizazioaren “lege orokorrak” argi betean ipini baititu, orain ba omen dakigu zein arrazari zer zor dion gizadiak, eta arrazen ezberdintasuna ebidentzia bihurtu omen da. “Le processus de la civilisation est reconnu dans ses lois générales. L’inégalité des races est constatée”⁵⁰⁸.

Renanen edozein liburu irakurtzen duzula –San Paulorena hartzen dut eskuan– etengabe arrazekin egiten duzu topo. Arraza judua, arraza grekoa⁵⁰⁹, arraza feniziarra⁵¹⁰, “la race gauloise”, “germanique”⁵¹¹, “la race anglaise”⁵¹²; mazedoniarra da “une bonne et forte race”⁵¹³, “la profondeur du sentiment religieux allemand et celtique manque à la race des vrais Hellènes”⁵¹⁴, “la race grecque est la moins religieuse des races”⁵¹⁵. Efeso, Korinto, Alesandria, Txipre, etc., dena arraza kontsiderazioekin abiatzen da. Trazia: “Peu de pays au monde étaient plus purs en fait de race que ces contrées situées entre l’Haemus et la Méditerranée. Des rameaux, divers, il est vrai, mais toujours très-authentiques de la famille indo-européenne, s’y étaient superposés (...). La Thrace, en grande partie celtique, était restée fidèle à la vie aryenne”⁵¹⁶. Jendeak, kulturak, erlijioak, arkitektura eta urbanismoa bera, arrazialak dira. Azkenean geografia bera ere bai (“si j’ose le dire” baten pasearekin beti): “L’embouchure de l’Oronte marque, sous le rapport de la nature, ainsi que sous le rapport des races, un ligne profonde de démarcation [ur asko du, begetazio ugaria, etab.]... C’est, si j’ose le dire, un pays aryen, non un pays sémitique, et il n’est pas douteux qu’un jour il ne soit occupé de nouveau par la race indo-européenne” [indoeuoparren espantsioa eta inperialismoa “naturala” da]⁵¹⁷.

Beraz, Renan inoiz pitin bat irakurri bada, “Zer da nazioa?” konferentzia ikusi baino lehen ere, a priori samar susma daiteke, nik uste, arazoa ezin dela izan arrazisten eta liberalen artekoa; frantsesak nazioaren teoriko liberalak, alemanak eta haien esko-

niste décidé en tout ce qui concerne les produits de l’humanité, langues, écritures, littératures, législations, formes sociales. J’entrevois que le damier morphologique des espèces végétales et animales est bien l’indice d’une genèse, que tout est né selon un dessin dont nous voyons l’obscur canevas”. Naturaren antzera, historiariak “bere” xedeak ditu, gizakiok jakin ez baina jakin gabe betetzen ditugunak, askotan geure asmoaren kontra (“arrazoimenaren iruzurra”). Gerra osteko desesperantza beltzean, ideia hauek kontsolamendurako balioko diote, gizadian itxaropen apuritsu bat mantenduz.

508 OC, III, 723-724.

509 RENAN, E., *Saint Paul*, Paris 1869, 15, eta passim.

510 Ib.

511 Ib., 136.

512 Ib., 247.

513 Ib., 139.

514 Ib. 202.

515 Ib., 203.

516 Ib., 135-136.

517 Ib., 129.

lakoak arrazistak; eta esan ohi den Renanen nazio arazoaren soluzio “demokratikoa” ezin egon daitekeela giza edo herri eskubideen arazo bezala planteaturik eta ebatzirik, baizik Alemania eta Frantzia superzibilizatuen artean arazoak zibilizatuki nola konpondu ebazteko proposapen politikoa izango dela soil-soil seguruenik. Prozedura arazo bat, bi arraza zuri handi euren artean elkarrekin konpontzeko; ez giza eskubide unibertsalen edo printzipio fundamentalen arazorik.

ARRAZAK, HIZKUNTZAK

Arrazak edo herriak eta hizkuntzak berdintzea esentzialismoa bada, zaila izango da Renan baino esentzialistagorik aurkitzea. Arraza bakoitzak –dio Renanek– bere-bere espiritua du; eta bere hizkuntza du, espirituaren arabera (edo espiritua hizkuntzaren arabera), espontaneoki eta naturalki bere baitatik sortua. “Chaque famille d’idiomes est donc sortie du génie de chaque race, sans effort comme sans tâtonnement”⁵¹⁸. Arraza edo erro-hizkuntza bakoitzaren barruan, hizkuntza bereziak daude (indoeuroparraren barruan alemana, frantsesa, etab.); hizkuntza berezi bakoitza, ez beti, baina beranduko periodora arte bederen ia beti, nazioarekin berdintzen da: kasurik normalena hizkuntza berdin nazioa izatea da (nazio bretoaia, nazio frantsesa, etc.)⁵¹⁹. Hizkuntzari lotua, nazio bakoitzak, berriro, bere Volksgeista, jainua: “L’esprit de chaque peuple et sa langue sont dans la plus étroite connexité: l’esprit fait la langue, et la langue à son tour sert de formule et de limite à l’esprit”⁵²⁰. Arraza, arrazaren hizkuntza eta haren espiritua (erlijioa edo erlijiositate moldea, kultura intelektuala, morala...), funtsean bat dira; eta multzo nagusi horren barruan, nazioa, eta nazioaren hizkuntza eta espiritua, bat halaber. (Tamalez, Renan beti ez da gero bere kontzeptualizazio honekin koherentea).

Arrazaren jainua bezala, hizkuntza, edo diskurtsoaren atalak eta baliabideak, ez dira emeki-emeki garatuak, zirkunstantzien arabera bilakatuak, ez dira historian erdie-tsiak, baizik eta guztiak bat-batean hasieratik emanak –esentziak bezala–, arrazarekin

518 OC, VIII, 50 (“De l’origine du langage”).

519 Mitridatesek hogeita bi hizkuntza zekizkiela, Renanek ulertzen du “que ces vingt-deux langues étaient parlées par vingt-deux nations soumises à son empire”. Mitridatesen inperioa ez baitzen oso zabala, Renanek uste du “qu’il s’étendait sur les nations du Caucase, vraies montagnes de langues, comme les appelle Aboulféda, où chaque petite tribu a la sienne” (OC, IX, 394, “La citerne de Joseph”). Tribu bat = hizkuntza bat = nazio bat Inperio bakarrean. Berdin, inperio otomanoan turkiarrak, grekoak, armeniarak, parsiak, etab., nazioak dira, erakunde politiko beraren barruan (nazio eta espiritu) diferenteak (ik. *L’Antéchrist* [1873], OC, IV, 1448). Apenas dago esan beharrik, hizkuntza (espiritu) ariarrak franko diferenteak direla euren artean, hizkuntza semitik ozta-ozta bereizten dira; hizkuntza ariarrak beti eboluzioan daude, hizkuntza semitik paralisatuta.

520 Ib., 96.

batera. Bat: hizkuntza bat, arrazak bere izaera edo sentieraren arabera sortutako egitamua da, bere-berea eta betiko finkoa; h. d., hizkuntzaren berekitasun bakoitzean arrazaren berekitasuna espresatzen da. “Il suit de là –dio Renanek W. von Humboldt gorai patuz eta beretuz– que toutes les racines des familles diverses ont eu leur raison dans la façon de sentir des peuples primitifs, et que tous les procédés grammaticaux proviennent directement de la manière dont chaque race traite la pensée”⁵²¹. Bi: hizkuntza bat hasieratik bertatik osoa da, inoiz eduki ahal izango dituen bere osagarri guztiez eta muga edo eskasia guztiez ere hastapenetik hornitua (beraz osagarriok “toutes coexistèrent dans la langue des patriarches de chaque race”)⁵²². “La grammaire de chaque race (et la grammaire, on se le rappelle, constitue la partie essentielle d’une langue) a été faite du premier coup. Le moule d’un idiome une fois jeté constitue une individualité indestructible, une borne posée et qui sera désormais à peine franchie”⁵²³.

XIX. mendeko naturalismoak maite zuen eran (espirituak Naturaren emaitza izan behar du), ohikoa zen bezala aiurri nazionala geografia edo klimaren emaitza gisa interpretatzea, hala Renantzat klimaren eta hizkuntzaren artean harmonia osoa dago, haren egitamutik lexikora eta fonetikaraino. “Tandis que les langues du Midi abondent en formes variées, en voyelles sonores, en sons pleins et harmonieux, celles du Nord, comparativement plus plouvres et ne recherchant que le nécessaire, sont chargées de consonnes et d’articulations rudes. On est surpris de la différence que produisent à cet égard quelques degrés de latitude. Les trois principaux idiomes sémitiques, par exemple, l’araméen, l’hébreu et l’arabe, bien que distribués sur un espace peu considérable, sont dans un rapport exact, pour la richesse et la beauté, avec la situation climatérique des peuples qui les ont parlés. L’araméen, usité dans le Nord, est dur, pauvre, sans harmonie, lourd dans ses constructions, sans aptitude pour la poésie. L’arabe, au contraire, placé à l’autre extrémité, se distingue par une admirable richesse. Nulle langue ne possède autant de synonymes pour certaines classes d’idées, nulle ne présente un système grammatical aussi compliqué; de sorte qu’on serait tenté quelquefois de voir surabondance dans l’étendue presque indéfinie de son dictionnaire et dans le labyrinthe de ses formes grammaticales. L’hébreu enfin, placé entre ces deux extrêmes, tient également le milieu entre leurs qualités opposées”⁵²⁴. Ez da distantzia geografiko edo klimatiko handirik behar desberdingo linguistikoak justifikatzeko. Batzuetan klima diferentzia txikiak hizkuntz diferentzia erlatiboki handiak sortaraz ditzaketela ikusteko, “qu’on se rappelle les dialectes grecs, qui, sur un espace plus restreint encore, présentaient des différences non moins profondes: la dureté et la grossièreté du dorien à côté de la mollesse de l’ionien, si riche en voyelles

521 AS: 269.

522 OC, VIII, 56.

523 Ib., 56.

524 Ib., 95-96.

et en diphtongues, voilà les contrastes qu'on trouvait à quelques lieues de distance chez un peuple éminemment doué du sentiment des diversités"⁵²⁵. Logikoa da lurra-
ren gaineko hizkuntzak –arrazak bezala– “en familles absolument irréductibles l'une
à l'autre” banaturik agertzea⁵²⁶.

Hizkuntza gora eta behereen teoria honetarako iturriak Renanek XIX. mendeko
linguistika arruntean aurkitu dituela (Schlegel, etab.), esan gabe doa. Berak bere fanta-
siaren erreka gaineratu die haiei, eta, hizkuntzak eta arrazak bateratuz, doktrina guztia
historiaren bere filosofia orokorrean akoplatu du.

Arraza behereen hizkuntzak zeharo desegokiak dira zibilizaziorako; eta gaur Afri-
kan, esate baterako, zibilizazio apurrik bada, arabierari eskerrak da⁵²⁷. Berenez beltzak
berak arras ezinduak baitira. Horrela, “bien que des causes physiques (kausa biologi-
koek, arrazialek!) condamnent à jamais l'Afrique à n'occuper qu'un rang secondaire
dans l'histoire de la civilisation, on devra savoir gré à l'islamisme et aux Arabes d'avoir
élevé les races noires du Soudan, autant peut-être qu'il était possible, au-dessus de leur
incurable matérialité"⁵²⁸. Geroxeago ikusiko dugu, beltzen berezko ezintasunari ara-
biarren berezko ahaltasun eskasa ezkondu behar zaiola, Afrika betiko behean erorita
eta kolonialismo zuriaren eskueran uzteko.

Bitarteko arrazen hizkuntzak hein elemental batean zibilizazio hizkuntzak dira,
baina apaltasun horretara kondenatuak betiko berak ere. “La Chine et l'Égypte, en
apparence si éloignées, mais rapprochées par tant de traits communs, donneraient
lieu à de remarques analogues. L'ancienne langue de l'Égypte (...) paraît avoir été
une langue dans le genre du chinois, monosyllabique, sans grammaire développée,
suppléant aux flexions par des exposants groupés, mais non agglutinés, autour de la
racine. Or, pour ne parler ici que de la Chine (...), la langue chinoise, avec sa structure
inorganique et incomplète, n'est-elle pas l'image de la sécheresse d'esprit et de cœur
qui caractérise la race chinoise? Suffisante pour les besoins de la vie, pour la technique
des arts manuels, pour une littérature légère de petit aloi, pour une philosophie qui
n'est que l'expression souvent fine, mais jamais élevée, du bon sens pratique, la langue
chinoise excluait toute philosophie, toute science, toute religion, dans le sens où nous
entendons ces mots"⁵²⁹.

Txina, Mesopotamia, Egipto, europarrak barbaro hutsak zirenean jada, zibilizazio
bikainen kreatora izan direla, problemarik gabe onartzen dizu Renanek – baina
haren begietan horrek ez ditu arraza zibilizatzaileen artean jartzen: “Il y avait dans le
monde des civilisations matérielles brillantes, des rois, des empires organisés, quand

525 Ib., 96.

526 Ib., 101.

527 OC, II, 548: “À l'heure présente, la langue arabe est partout en Afrique le signe d'une certaine civilisation”.

528 Ib., 549.

529 OC, VIII, 98-99.

nos ancêtres étaient encore de lourdes créatures, analogues au paysan allemand ou bas breton. Et c'étaient pourtant ces austères patriarches qui, au milieu de leur famille chaste et soumise, grâce à leur fierté, à leur culte du droit, à leur attachement aux usages, à leur pudeur, fondaient pour l'avenir [Renanen balio moral eta sozialen taulatxo honek merezi du irakurlearen arreta pixka bat!]. Leurs idées, leurs mots devaient devenir la loi du monde moral et du monde intellectuel. Ils créaient les mots éternels qui, avec bien des changements de nuances, devaient devenir *bonheur, bonté, vertu, devoir*⁵³⁰.

Arraza garaien mintzairak geratzen zaizkigu: hizkuntza indoeuroparrak eta semitikoak. Garaiak dira, arras ezberdinak dira ordea batzuk eta besteak: “comparées sous le rapport de la grammaire, ces deux familles nous apparaissent comme radicalement distinctes”⁵³¹, arrazak eta euren gogoak ere arras ezberdinak izaki. “La race religieuse et sensitive des peuples sémitiques ne se peint-elle pas trait pour trait dans ces langues toutes physiques, auxquelles l'abstraction est inconnue et la métaphysique impossible? La langue étant le module nécessaire des opérations intellectuelles d'un peuple, des idiomes peignant tous les objets par leurs qualités sensibles, presque dénués de syntaxe, sans construction savante, privés de ces conjonctions variées qui établissent entre les membres de la pensée des relations si délicates, devaient être éminemment propres aux énergiques déclamations des Voyants et à la peinture de fugitives impressions, mais devaient se refuser à toute spéculation purement philosophique. Imaginer un Aristote ou un Kant avec un pareil instrument n'est guère plus possible que de concevoir un poème comme celui de Job écrit dans nos langues métaphysiques et réfléchies⁵³². Aussi chercherait-on vainement chez les peuples sémitiques quelque tentative indigène d'analyse rationnelle, tandis que leurs littératures abondent en expressions vraies de sentiments moraux, d'aphorismes pratiques”⁵³³.

Hizkuntza semitikoak “sont peu précises, et ne disent les choses qu'à peu près. Leurs formules n'ont pas cette exactitude qui, chez nous, ne laisse point de place à l'équivoque”⁵³⁴. Hasteko, hizkuntza semitikoen lexikoa –primitibo, materialista–, ideia abstraktuak adierazteko ezgauza da, esperientzia materialen isla inmediatea besterik ez baita. “Si l'on ne considérait (...) que les langues sémitiques, on pourrait croire que la sensation présida seule aux premiers actes de la pensée humaine et que le langage ne fut d'abord qu'une sorte de reflet du monde extérieur. En parcourant

530 Ib., 116-117.

531 OC, VIII, 103.

532 Ib., 96-97. Pasarte guztia osorik errepikatzen da in OC, VIII, 157 (“Histoire des langues sémitiques”); baka-rik formulazioaren aldaketa eta gehiketa txikitxo pare batekin: “(...) est aussi impossible que de concevoir une *Iliade* ou un poème comme celui de *Job* écrits dans nos langues métaphysiques et compliquées”. Gomuta euskara eta Unamuno. Pío Barojak ere: “nadie creo que tratará de traducir al vascuence la *Lógica* de Hegel...”

533 Ib., 96-97.

534 Ib., 157.

la série des racines sémitiques, à peine en rencontre-t-on une seule qui n'offre un premier sens matériel, appliqué, par transitions plus ou moins immédiates, aux choses intellectuelles"⁵³⁵. – “Ce caractère physique et sensuel nous semble le trait dominant de la famille de langues qui fait l'objet de notre étude. Les racines en sont presque toutes empruntées à l'imitation de la nature, et laissent entrevoir, comme à travers un cristal transparent, les impressions qui, réfléchies par la conscience des premiers hommes, produisirent le langage. Les mots dérivés s'y forment d'après des lois simples et régulières. Le verbe offre un caractère encore sensible de priorité. Les consonnes déterminent à elles seules le sens des mots, et seules aussi sont exprimées par l'écriture. Les gutturales et les sifflantes y abondent, comme dans toutes les langues qui ont conservé à un haut degré leur caractère primitif"⁵³⁶.

Aditzak ere ez du ideiak sare batean logikoki pentsamenduen erlazioen arabera hedatzea ahalbidetzen. “La conjugaison (...) est tout à fait incapable d'en exprimer les relations métaphysiques, faute de temps et de modes bien caractérisés (...). Enfin, la construction générale de la phrase offre un tel caractère de simplicité, surtout dans la narration, qu'on ne peut y comparer que les naïfs récits d'un enfant"⁵³⁷. “Leur période est très courte"⁵³⁸. “L'importance du verset dans le style des Sémites est la meilleure preuve du manque absolu de construction intérieure, qui caractérise leur phrase"⁵³⁹.

“L'unité et la simplicité, qui distinguent la race sémitique, se retrouvent dans les langues sémitiques elles-mêmes. L'abstraction leur est inconnue; la métaphysique, impossible. La langue étant le moule nécessaire des opérations intellectuelles d'un peuple –errepikatzen du–, un idiome presque dénué de syntaxe, sans variété de construction, privé de ces conjonctions qui établissent entre les membres de la pensée des relations si délicates, peignant tous les objets par leurs qualités extérieures (...), devait se refuser à toute philosophie, à toute spéculation purement intellectuelle"⁵⁴⁰.

“Organes d'une race monothéiste, appelée à simplifier l'esprit humain (...), les langues sémitiques sont de même sans perspective, sans saillie et sans demi-jour. S'interdisant ces longs enroulements de phrase (*circuitus, comprehensio*, comme les appelle Cicéron), sous lesquels le grec et le latin assemblent avec tant d'art les détails multiples d'une seule pensée, les Sémites ne savent que faire succéder les propositions les unes aux autres, en employant pour tout artifice la simple copule *et*, qui fait le secret de leur période, et qui leur tient lieu de presque toutes les autres conjonctions. Les langues sémitiques ignorent à peu près l'art de subordonner les membres de phrase les

535 Ib., 160-161.

536 Ib., 157-158.

537 Ib., 158.

538 Ib., 159.

539 Ib., 160.

540 Ib., 157.

uns aux autres. Planes et sans inversions, elles ne connaissent d'autre procédé que la juxtaposition des idées, à la manière de la peinture byzantine. Le style leur manque entièrement. Joindre les mots dans une proposition est leur dernier effort; elles ne font point subir la même opération aux propositions elles-mêmes”⁵⁴¹.

“Un tel système grammatical sent évidemment l'enfance de l'esprit humain, et il est permis (...) de croire que les langues sémitiques nous ont conservé, plus clairement qu'aucune autre famille, le souvenir d'un de ces langages que l'homme dut parler au premier éveil de sa conscience”⁵⁴².

Testuok ez dute iruzkinik behar. Ondorioz: “Dans la structure de la phrase, comme dans toute leur constitution intellectuelle, il y a chez les Sémites une complication de moins que chez les Aryens. Il leur manque un des degrés de combinaison que nous jugeons nécessaires pour l'expression complète de la pensée”⁵⁴³.

Arraza tipo bien kontrastea euren emaitza espiritualetan manifestatzen da. Hor atzematen da espiritu arrazialaren eta hizkuntzaren kidetasuna ere. Semitak erlijioaren arraza dira – “la race sémitique nomade a été la race religieuse par excellence”⁵⁴⁴; arraza indogermaniarrak, zientziaren arrazak. “Cette race indo-européenne, qui, du fond de l'Inde jusqu'aux extrémités de l'Occident et du Nord, depuis les siècles les plus reculés jusqu'aux temps modernes, a cherché à expliquer Dieu, l'homme et le monde par la science et a laissé derrière elle, comme échelonnés aux divers degrés de son histoire, des systèmes, toujours et partout soumis aux lois d'un développement rationnel”⁵⁴⁵. Era berean ariarren hizkuntza, hastapenetik beretik, zientziarako egokia da, semitena hasieratik beretik desegokia zen bezala. “On peut dire que les langues aryennes, comparées aux langues sémitiques, sont les langues de l'abstraction et de la métaphysique, comparées à celles du réalisme et de la sensualité”⁵⁴⁶. Hizkuntzan dago ariarren garaitasunaren sekretua, eta arraza ariarra eta semitaren arteko desberdingeraren giltza. “Les langues de cette famille semblent créées pour l'abstraction et la métaphysique. Elles ont une souplesse merveilleuse pour exprimer les relations les plus intimes des choses par les flexions de leurs noms, par les temps et les modes si variés de leurs verbes, par leurs mots composés, par la délicatesse de leurs particules. Possédant seules l'admirable secret de la période, elles savent relier dans un tout les membres divers de la phrase; l'inversion leur permet de conserver l'ordre naturel des idées sans nuire à la détermination des rapports grammaticaux; tout devient pour elles abstraction et catégorie. Elles sont les langues de l'idéalisme. Elles ne pouvaient

541 Ib., 97-98; ik., erreplikatu, Ib., 159.

542 Ib., 162.

543 Ib., 159.

544 OC, VI, 60.

545 OC, VIII, 98.

546 Ib., 160.

apparâitre que chez une race philosophique, et une race philosophique ne pouvait se développer sans elles”⁵⁴⁷.

Esaten da, XIX. mendearen lehen partean pentsamendu frantsesa Voltaire eta Roussearen nagusitasun absolutuak tiranizatu duen bezala, azken partean Renan eta Tainerenak menderatu duela osoki, 70etik aurrera batik bat eta XX. mendearen lehen partean⁵⁴⁸. Taine Renan bezalakoxe arrazi(ali)sta da, eta, arraza ariarraren eta semitaren espirituei doakienean partikulariki, bion pentsamendua bat da. “Chez les races aryennes –aseguratzten digu Tainek– la langue devient une sorte d’épopée nuancée et colorée où chaque mot est un personnage, la poésie et la religion prennent une ampleur magnifique et inépuisable, la métaphysique se développe largement et subtilement, sans souci des applications positives; l’esprit tout entier, à travers les déviations et les défaillances inévitables de son effort, s’éprend du beau et du sublime et conçoit un modèle idéal capable, par sa noblesse et son harmonie, de rallier autour de soi les tendresses et les enthousiasmes du genre humain”. (Gero, ingurunearen eraginaren arabera –*milieu*–, arraza ariarreko herrien artean badaude diferentziak; alemanak, euren baso eta klima ilunetan, ez dira oso ondo ateratzen Taineren konparaketetan). Ariarren aldean semitak espiritu herbalak dira. “Chez les races sémitiques, la métaphysique manque, la religion ne conçoit que le Dieu roi, dévorateur et solitaire, la science ne peut se former, l’esprit se trouve trop roide et trop entier pour reproduire l’ordonnance délicate de la nature, la poésie ne sait enfanter qu’une suite d’exclamations véhémentes et grandioses, la langue ne peut exprimer l’enchevêtrement du raisonnement et de l’éloquence, l’homme se réduit à l’enthousiasme lyrique, a la passion irréfrenable, à l’action fanatique et bornée”⁵⁴⁹.

Ariarren eta semiten oposizio “natural” honekin badaukagu gizadiaren bilakabidea historian argitzeko zuzia.

547 Ib., 99; ik., errepikatua, Ib., 160.

548 Sartrearen aburuan burgesia frantsesaren kuttunak izaten jarraitzen dute biok, ik. *Qu’est-ce que la littérature?*, Paris 1948, 150: “Pour se convaincre il n’est que de comparer l’importance que l’Université bourgeoise accorde à Michelet, génie authentique et prosateur de grande classe, et à Taine, qui ne fut qu’un cuistre ou à Renan dont le «beau style» offre tous les exemples souhaitables de bassesse et de laideur”.

549 TAINÉ, H., *Histoire de la littérature anglaise*, Paris 1863, bol. I, xix-xx.

ARRAZAK ETA ZIBILIZAZIOA

Renanen eskema historiko biribil, kasik metafisikoetan, kulturak eta naturak, Volksgeist edo karaktere nazionalak, hizkuntzak, erlijioak, literaturak, denak bat-bat egiten du harmonia unibertsalean. Gaztaroko nahiz zahartzaroko hainbat testutan erakusten du hori, “La Poésie des races celtiques” saio bere garaian hain arrakastatsua har genezake adibidetzat, burlatzen ditugun XIX. mendeko eusko “erromantikoentzat” ere influentzia handikoa izan baita. Ia-uharte armorikarrean (“la véritable Bretagne, celle qui mérite ce nom par la langue et la race”)⁵⁵⁰ paisaia eta eguraldia arras diferenteak dira ingurukoetatik. Hemen Maine eta Normandiako lurralde gozoen fisionomia arraia; han, kontraste bruskoan, “un vent froid, plein de vague et de tristesse, s’élève et transporte l’âme vers d’autres pensées; le sommet des arbres se dépouille et se tord; la bruyère étend au loin sa teinte uniforme; le granit perce à chaque pas un sol trop maigre pour le revêtir; une mer presque toujours sombre forme à l’horizon un cercle d’éternels gémissements”⁵⁵¹. Kontraste berdina gizatasun tankeran: “à la vulgarité normande, à une population grasse et plantureuse, contente de vivre, pleine de ses intérêts, égoïste comme tous ceux dont l’habitude est de jouir, succède une race timide, réservée, vivant toute au-dedans, pesant en apparence, mais sentant profondément et portant dans ses instincts religieux une adorable délicatesse”⁵⁵².

Era berean, hegoaldea eguzkiaren herrialdea da, hegoaldeko herriak alaitasun eta bizitasunaren herriak. Italiara bidaian doala, jada Montpellierren “l’éternelle jeunesse dont ces belles races ont le privilège” sumatzen duela, idatzi dio amari⁵⁵³. Renanen interpretazio sistemak ez du inoiz huts egiten: paisaiari dagokion herri espiritua; herri

550 PRC: 17.

551 Ib.

552 Ib.

553 OC, IX, 1220.

espirituari dagokion hizkuntza eta literatura eta erlijioa; araberako historia, arabera-koak erakunde politikoak eta tradizioak, morala..., dena bata bestari josi-josita doa⁵⁵⁴.

Zibilizazio historikoa semiten eta ariarren obra eskusiboa da; honaino bi arrazak batera aipatzen dira (ez da izango bide luzerako). “Tout à tour les juifs, les Syriens, les Arabes sont entrés dans l’oeuvre de la civilisation générale et y ont joué leur rôle comme parties intégrantes de la grande race perfectible [hori da arraza zuria, besteak ez bezala!]; ce qu’on ne peut dire de la race nègre, ni de la race tartare, ni même de la race chinoise, qui s’est créé une civilisation à part. Envisagés par le côté physique, les Sémites et les Aryens ne font qu’une seule famille, la famille civilisée: de là l’échange d’idées qui s’est opéré entre eux, les Sémites ayant prêté aux Aryens des idées religieuses plus simples et plus élevées, les Aryens ayant donné aux Sémites les idées philosophiques et scientifiques qui leur manquaient”⁵⁵⁵. Alabaina, ez da berdina izango bi arrazen ekarpena.

Renanek, zeruak eta lurak juzgatzen diharduela ere, aurkaritza bitar sinpleekin jokatu ohi du: fedea versus arrazoimena, erlijioa versus zientzia (gogora XIX. mendean, eta Renanentzat preseski, oposizio honek zuen karmina). E. Quinetek esana zuenez (1832), “l’Asie a les prophètes, l’Europe a les docteurs”⁵⁵⁶. Hala zioen Parisen topikoak, inork baino gehiago Renanek akademizatu baitu topiko hori. Renanentzat, esana dugun legez, semitikoa “c’est par excellence la race des religions”⁵⁵⁷; ariarra, aitzitik, arraza zientifikoa da. “La recherche réfléchie, indépendante, sévère, courageuse, philosophique en un mot, de la vérité, semble avoir été le partage de cette race indo-européenne”⁵⁵⁸. Oposizio hau Renanen historiaren ikusmoldean fundamentalak da, eta formulazio hauek askotan aurkitzen dira haren izkribuetan hitzez hitz errepikatuak, irakurlea ikusten ari denez. Hona hemen gaztetako *L’Avenir de la science*-n jada nola azaltzen zuen (1848): “Différence plus remarquable encore: toutes les religions sémitiques sont essentiellement monothéistes; cette race n’a jamais eu de mythologie développée. Toutes les religions indo-germaniques, au contraire, sont, ou le panthéisme, ou le dualisme, et possèdent un vaste développement mythologique

554 “Volkgeist” (Herderrek sekula erabili ez duen terminoa, kontzeptua bera beste hitz batzuekin erabili arren) kategoria fundamental bat da Renanen obra historiko osoan: Herderrengandik dauka, hain zuzen, Renanek, eta haren zentzu berebean baliatzen du ikerketan; bakarrik –hark ez bezala– zentzu arrazial eta arrazistan ere bai, historiko-kultural solean gabe, eta hark baino ehun urte geroago gainera, ordurako giza zientziak metodoak asko zorroztu eta kontzeptu horren baliagarritasunaren kritika buruturik zegoenean. Arrazista ez da Herder, eta bai Renan.

555 OC, VIII, 577.

556 QUINET, E., “Le Génie des religions”, in *Oeuvres Complètes*, Paris 1857, 47.

557 Ib., 97 – “et, en effet, les trois religions qui jusqu’ici ont joué le plus grand rôle dans l’histoire de la civilisation, religions marquées d’un caractère spécial de durée, de fécondité, de prosélytisme, et liées d’ailleurs entre elles par des rapports si étroits qu’elles semblent trois rameaux d’un même tronc, trois traductions inégalement belles et pures d’une même idée, sont nées toutes les trois parmi les peuples sémitiques”.

558 Ib., 98. Ik., orobat, Ib., 145, hitzez hitz errepikatua.

ou symbolique. Il semble que les facultés créatrices des religions aient été chez les peuples en raison inverse des facultés philosophiques. La recherche réfléchie, indépendante, sévère, courageuse, philosophique en un mot, de la vérité semble avoir été le partage de cette race indo-germanique qui, du fond de l'Inde jusqu'aux extrémités de l'Occident et du Nord, depuis les siècles les plus reculés jusqu'aux temps modernes, a cherché à expliquer Dieu, l'homme et le monde au sens rationaliste (...). Les Sémites, au contraire, qui n'offrent aucune tentative d'analyse, qui n'ont pas produit une seule école de philosophie indigène, sont par excellence la race des religions, destinée à leur donner naissance et à les propager”⁵⁵⁹.

Hori ere ez da historian kasualitatez halaxe gertatu, arrazoi sakon-sakonak dauzka gertakariak – Naturan, eta ondorioz, arrazen izaeran bertan.

Semitak basamortuko arrazak dira. Zientzia ariarrei zor bazaie, beste haiei zor die gizadiak ekarpen erlijiosorik bikainena, monoteismoa. Baina ez pentsa haien merezimendu handia denik, adimenaren edo espirituaren aldetik. Monoteismoa ez da pentsamenduaren eta arrazoiaketaren mirari bat. Kolpetik asmatu eta sortu da, hausnarketa prozesurik eta garabiderik gabe, inolako ahalegin intelektualik gabe⁵⁶⁰, “sans réflexion ni raisonnement”⁵⁶¹. “La race sémitique (...) y arriva, ce semble, sans aucun effort. Cette grande conquête ne fut pas pour elle l'effet du progrès et de la réflexion philosophique; ce fut une de ses premières aperceptions”⁵⁶². Ez da basamortuko arraza baten esijentzia erlijioso bizi eta sakonen erantzuna ere. Alderantziz, monoteismoa esijentzia erlijiosorik ia ezaren emaitza da, Renanen esanean, “fruit d'une race qui a peu de besoins religieux”⁵⁶³. Ez da egiazko kreaio bat, espirituaren lana, heldutasun filosofiko baten lorpena. Espiritu basamortutar idorraren, “instintu monoteistaren” bat-bateko tiro bat baizik. Geografian dago esplikazioa. “Le désert est monothéiste; sublime dans son immense uniformité”⁵⁶⁴. Gero, espiritu hori, lehenengo urratsean bertan bere perfekzio gorenera iritsirik, han geratu da seko. Ez dago eboluziorik, perfekziorantz martxarik. Han baratu da betiko, bere lehen istant eta haurtzaroan, higiezin, lo⁵⁶⁵. Bitarteko arrazen nahiko antzera, hortaz.

559 OC, III, 955. Ik. OC, VII, 179: “L'Arabie manque complètement de l'élément qui engendre le mysticisme et la mythologie. Les nations sémitiques, celles du moins qui sont restées fidèles à la vie patriarcale et à l'esprit ancien, n'ont jamais compris en Dieu la variété, la pluralité, le sexe: le mot *déesse* serait en hébreu le plus horrible barbarisme. De là ce trait si caractéristique, qu'elles n'ont jamais eu ni mythologie ni épopée (...). La mythologie représentant le panthéisme en religion n'est possible que dans l'imagination d'un peuple qui laisse flotter indéfinies les limites de Dieu, de l'humanité et de l'univers”.

560 OC, II, 221-223, 229; VII, 86-87.

561 OC, VII, 86. Ik., Ib., 145.

562 OC, VIII, 582.

563 OC, VIII, 145.

564 Ib., 147.

565 Israelgo erlijioaren historian ere aurrenekoa politeismoa izan da, eta eboluzio konplexuaren buruan bakarrik etorri da monoteismoa; baina, kritika guztiak gorabehera, Renanek setatsu monoteismoaren lehentasunari

Zergatik? Lurrak bezala, hizkuntzaren kateak lotzen duelako betiko; hori du bere natura (hizkuntzari eta lurrari dago estekatua mentalitatea, beraz erlijioa). Gaztetako ideiak ariarrak eta semitak oposatuz, are zakarragotu baino ez dira egiten Renanen azken obretan. Arraza ariarreko herriak hainbat hizkuntza ezberdinetan mintzo dira; arraza semitako herriak, aldiz, denak hizkuntza bakar pobre batean, diferentzia dialektal soilekin⁵⁶⁶. Semitek hizkuntzan ere ez dute zinezko ugaritasunik sortu. Ez dira hizkuntza ibilarazteko, berriarazteko gauza. Monoteismoa bezala, higiezin dago hizkuntza ere beti. Hizkuntza semitak betiko bere egoera primitiboan dauka bere azken osogunea. Ez da inoiz eraldatu. Bizi duen basamortua bezala da bere hizkuntza orobat. Hitz gutxikoa, ideia gutxikoa delako arraza bera. Sintaxirik ez du, flexibilitaterik ez du; ideiak “beren ordena naturalean”, hizkuntza ariarretan bezala, logikoki xuxen harian eramatea permitituko dion juntagailurik ez⁵⁶⁷. Aditza du batez ere aldrebesa. “La langue aryenne avait une grande supériorité, surtout en ce qui touche la conjugaison du verbe. Ce merveilleux instrument, créé par l’instinct d’hommes primitifs, contenait en germe toute la métaphysique que devaient développer plus tard le génie hindou, le génie grec, le génie allemand. La langue sémitique, au contraire, prit tout d’abord, en ce qui concerne le verbe, un parti défectueux. La plus grande erreur que cette race ait commise (car ce fut la plus irréparable) a été d’adopter pour la manière de traiter le verbe un mécanisme si mesquin que l’expression des temps et des modes a toujours été pour elle imparfaite et embarrassée. Aujourd’hui encore, l’Arabe lutte en vain contre la faute linguistique que commirent ses ancêtres, il y a dix ou quinze mille ans” (*Hist. du peuple d’Israël*, 1887-1893)⁵⁶⁸. Arabeek, juduek, zibilizatzeotan, aurrena beren hizkuntza abandonatu behar dute (edo lukete: orduan ere ez baitago garbi, egiaz zibilizatu ahal izango ote lirakeen). Horrela gelditzen da historian arraza bat –ez Unamunoren angustietan bakarrik– historiari gabe, bere hizkuntzaren madarikazioaren pean betiko, hastan dezan arte.

Esan bezala, lexikoak ere hizkuntza semitetan ez du biderik ematen subtiltasunerrako, pentsamendu goi abstrakturako. Hitzak beti objektu materialen bati erreferitzen zaizkio, errealitate espiritualaz ez daki nola mintzatu. “L’image physique, qui, dans les langues sémitiques, est encore à fleur de sol, obscurcit la déduction abstraite et empêche dans le discours tout arrière-plan délicat”⁵⁶⁹. Adimendu semita hain da sen-

cutsi dio beti, beharbada atxikiegia zegoelako Volksgeist semita eta Volksgeist ariararren kontrarioritasun osoaren teoriari historiaren bere filosofian. Ik. HOFFMANN, D., aip. lib., 255-262.

566 Ib., 156.

567 Ib., 160. Sanskritoaren eta haren kumeen (mintzaira indogermanikoen) joskeraren abantaila eta bikaintasuna, diskurtso razionalki logikoaren berezko ordena naturala edukitzea dela, Humboldtnek pentsatu izan du noizbait; gerora abandonatu egin du uste hori, ik. NAVARRO PEREZ, J., *La filosofía de la historia de W. von Humboldt*, Valencia 1996, 194-195. Renanek (Humboldt goraiatuz) maisu alemanen jarraitetaz dauka bere burua, baina batzuetan haien uste edo une eskasena jarraitzen ditu.

568 OC, VI, 35; ik., halaber, VIII, 157-158.

569 OC, IV, 59.

tsupekoa eta hain da materialista, ideia edo sentimendu espiritualak adierazteko beste baliabiderik ez baitu gorputzari edo errealitate materialari erreferentzia egitea baino. “S’agit-il d’exprimer un sentiment de l’âme, on a recours au mouvement organique qui d’ordinaire en est le signe. Ainsi la colère s’exprime en hébreu d’une foule de manières également pittoresques, et toutes empruntées à des faits physiologiques. Tantôt la métaphore est prise du souffle rapide et animé qui accompagne la passion; tantôt de la chaleur, du bouillonnement; tantôt de l’action de briser avec fracas; tantôt du frémissement. Le découragement, le désespoir sont exprimés dans cette langue par la liquéfaction intérieure, la dissolution du coeur; la crainte, par le relâchement des reins. L’orgueil se peint par l’élévation de la tête, la taille haute et roide. La patience, c’est la longueur du souffle; l’impatience, la brièveté. Le désir, c’est la soif ou la pâleur. Le pardon s’exprime par une foule de métaphores empruntées à l’idée de couvrir, cacher, passer sur une faute un enduit qui l’efface. Remuer la tête, se regarder les uns les autres, laisser tomber ses bras, sont autant d’expressions que l’hébreu préfère de beaucoup pour exprimer le dédain, l’indécision, l’abattement, à toutes nos expressions psychologiques [originaleko hebraierazko hitzak kendu egin dira]”⁵⁷⁰.

Hala, hebraiera haurrena bezalako hizkuntza da⁵⁷¹, hizkuntza ganorabako bat, “un carquois de flèches d’acier, un câble aux torsions puissantes, un trombone d’airain, brisant l’air avec deux ou trois notes aiguës: voilà l’hébreu. Une telle langue n’exprimera ni une pensée philosophique, ni un résultat scientifique, ni un doute”⁵⁷². “L’embarras de l’hébreu pour expliquer les notions philosophiques les plus simples (...), est quelque chose de surprenant (...). L’impossibilité où sont les langues sémitiques d’exprimer les conceptions mythologiques et épiques des peuples aryens n’est pas moins frappant. On essaye vainement de se figurer ce que deviendraient Homère ou Hésiode, traduits en hébreu”⁵⁷³. Hizkuntzaren eta gramatikaren bakuntasun horregatik, semitik (juduak) ez dira gauza metafisikarako, kontzeptu abstraktuak adierazteko, eta ezein adimen-ariketa sortzailetarako eskuarki⁵⁷⁴. Ezin dute ez sinbolizatu, ez idealizatu. Errealitatea singularrean atzematen dute, indiferentziatua, beren gramatikaren eta hizkuntzaren sinpletasunak ez baitie ahaltzen anitza eta askotarikoa ohartzea eta adieraztea⁵⁷⁵. Horregatik orientalek –harritzen gaitu Renanek– benetan

570 OC, VIII, 161. Gogoratuko denez, Unamuno, Ortega y Gasset, Renanen irakurle ikasigoseak izan dira.

571 S: 165: “(hebraiera ikasi duenean) je suis tombé de surprise quand je me suis trouvé en présence de cette langue si simple, sans construction, presque sans syntaxe, expression nue de l’idée pure, une vraie langue d’enfant”.

572 OC, VI, 91.

573 OC, VI, 59.

574 OC, VIII, 96, 157.

575 OC, VIII, 146. Voltairerentzat, *Dictionnaire philosophique* [DP] (ed. Naves, R.-Benda, J.), Paris 1967, hebraiera, hizkuntza baino gehiago, nahasketazko zapoerdara bat da; “un jargon barbare” (DP, 504); “son jargon ne se forma qu’avec le temps, d’un mélange de phénicien et d’arabe” (DP, 260). “Leur langue était un mélange

irudimenik ez dute (!)⁵⁷⁶, “nulle trace de poésie narrative ou dramatique”⁵⁷⁷; ez omen dakite barre egiten ere⁵⁷⁸...

Irudimenik ez izan arren, hizkuntza semitikoaren izaera sentsual, musikalak arraza honen poesiarako eta musikarako gaitasun aparta erakusten du; hots, barnearen espresio subjektibo, nekerik eta gogamendurik gabe espontaneo, bat-batekorako⁵⁷⁹. Inprobisazio hutsa. Gero hori landu eta garatu, ezin du egin. Literatura semitako forma literario gorenak atsotitza, parabola, bertsoa dira⁵⁸⁰; aitzitik, joritasun eta sistematikotasun epikoaren aztarnarik ez dago han⁵⁸¹.

Hizkuntza ariarrak historian zehar etengabe aldatuz ibili badira, hizkuntza semita beti geldi dago: mugitu gabe, bizirik eta historiarik gabe⁵⁸²; eta hizkuntza bezalaxe dago, beti geldi, erlijio monoteista, “Dieu est Dieu” besterik esaten ez dakiela⁵⁸³; monoteismoa bezalaxe, beti geldi, basamortua, eta espiritu semita. Unibertso semita ezaugarritzen duena geldiegona da, higigabetasuna.

Horregatik, erlijioa duten arren, ez dute mitologiari. “Les racines sémitiques sont sèches, inorganiques, absolument impropres à donner naissance à une mythologie”⁵⁸⁴. Mitologiari ez, zientziari ere ezin. Ariarrek, aldiz, beren hizkuntzen eta gramatikaren aberastasunari eskerrak, natura bere bizitasun eta aniztasun osoan atzematen dakite⁵⁸⁵. Beren erlijioetan, horrela, jainko anitzen mitologiak asmatu dituzte. Rena-

barbare d’ancien phénicien et de chaldéen corrompu. Elle était si pauvre qu’il leur manquait plusieurs modes dans la conjugaison de leurs verbes” (DP, 421).

576 OC, VIII, 151: Hain zuzen Renanek spiritu semitaren “karakteristika esentziala” kontsideratzen du “l’absence complète d’imagination créatrice, et, par conséquent, de fiction”. OC, VI, 58: irudimen gabetasun hori hizkuntzak eragiten du; “un trait des peuples qui les parlent [hizkuntza semitak], c’est le manque de fécondité dans l’imagination”.

577 Ib. Ik. orobat 152 orr.: epopeiarik ez.

578 OC, II, 1091: “La grande infériorité du barbare, de l’Oriental surtout, c’est qu’il ne sait pas rire”. Ik. orobat OC, III, 957 (“L’Avenir de la science”): “L’Asie n’a jamais su rire, et c’est pour cela qu’elle est religieuse”. OC, VIII, 152: “Les Sémites manquent presque complètement de la faculté de rire”. Ik. OC, III, 810: “les apôtres ne rient pas; rire, c’est déjà du scepticisme”. Atenasko filosofoek eta jakitunek “ne rient pas, ils parlent un langage difficile et que la multitude n’entend pas, celui de la raison” (OC, III, 1009). Espiritu dogmatikoak ez du barre egiten, burges maketsak ez daki behar bezala barre egiten; barrea espiritu delikatuaren adierazpena da (Ib., 1097). Akademia Frantsesean harrerako diskurtsoan, ja Alemaniak ere ez daki barre egiten, “notre pays seule connaît encore le rire aimable, l’ironie légère”, ik. OC, I, 6 (“Discours et Conférences”).

579 OC, VIII, 152: “La musique, l’art subjectif par excellence, est le seul que les Sémites aient connu”.

580 Ib., 150, 160, 162, 479-480.

581 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 438.

582 Ik. OC, VIII, 137, 513, 527-528, 541.

583 Ib., 149.

584 OC, VI, 58.

585 Ik. *Vie de Jésus*, loc. cit., 87: “Les premières intuitions religieuses de la race indo-européenne furent essentiellement naturalistes. Mais c’était un naturalisme profond et moral, un embrassement amoureux de la nature

nen ustez Olinpoko aniztasuna ez da naturan atzemaniko aniztasunaren oihartzuna baino, eta hizkuntza ariarrak, hots, espiritu ariarrak berez bezala jariatzen duena bere baitatik⁵⁸⁶. Horregatik monoteismoa espiritu indoeuroparrari *contra natura* bezala, irenskaitza zaio, eta herriok nekez konbertitu dira kristautasunera⁵⁸⁷. Egia esan, ez dira kristautasun semitara konbertitu. Azkenean kristautasun ariar batera bakarrik konbertitu dira, kristautasunak espiritu semitarene mugak zeharo gainditu dituenen⁵⁸⁸, mami-mamian erlijio edo mitologia ariarra bihurtuz⁵⁸⁹. Gero ere “le perfectionnement successif du christianisme doit consister à s’écarter de plus en plus du judaïsme pour faire prédominer dans son sein le génie de la race indo-européenne”⁵⁹⁰. Semiten dogmatismo eta intolerantziaren kontrara⁵⁹¹, ariartasunean politeismoak, libertateak eta zientziak bat egiten dute⁵⁹².

Hizkuntzak, arauz eta nolakoa izan, zabaldu edo itxi egiten ditu espirituaren atea mundura. Ariarrek, beren hizkuntza zalu aberatsaz, politeismo erlijiosotik metafisikara, fabulaziora eta zientzietara hedatu ahal izan dute espiritua. Aldiz semitek, beren hizkuntza kamutsaz, ezin izan dute mitologiarik sortu; monoteismoa sortu dute, eta monoteismoak Naizena Naiz hutsean, pentsamendu gabezia estankatu ditu herri semitak. “Ainsi –atal hau ixteko– la race sémitique se reconnaît presque uniquement à des caractères négatifs: elle n’a ni mythologie, ni épopée, ni science, ni philosophie, ni fiction, ni arts plastiques, ni vie civile; en tout, absence de complexité, de nuances, sentiments exclusifs de l’unité (...). En toute chose, on le voit, la race sémitique nous apparaît comme une race incomplète par sa simplicité même. Elle est, si j’ose dire, à

par l’homme, une poésie délicate, pleine du sentiment de l’infini, le principe enfin de tout ce que le génie germanique et celtique, de ce qu’un Shakespeare, de ce qu’un Goethe devaient exprimer plus tard”.

586 OC, VI, 57: “La mythologie est (...) la mère du polythéisme. Le principe de la mythologie, c’est la vie prêtée aux mots [hitzek, eta esaldiek, pertsonifikazioak eragiten baitituzte]... Chaque mot pour l’Aryen primitif était prégnant, si j’ose le dire, et renfermant un mythe en puissance. Le sujet de phrases telles que celles-ci: «da mort l’a frappé, une maladie l’a enlevé, le tonnerre gronde, il pleut, etc.», était à ses yeux un être faisant en réalité l’action exprimée par le verbe”.

587 OC, VIII, 581-582, 587. Oroit Baroja, Mirande, etc.

588 OC, II, 440.

589 OC, V, 1142-1143: “C’est chez nos races occidentales, celtiques, germaniques, italiotes, que le christianisme a été réellement fécond. Produit tout à fait juif à son origine, le christianisme est de la sorte arrivé à dépouiller, avec le temps, presque tout ce qu’il tenait de la race, si bien que la thèse de ceux qui le considèrent comme la religion aryenne par excellence est vraie à beaucoup d’égards (...). Saint Bernard, François d’Assise... ne sont en rien des juifs. Ce sont des gens de notre race, sentant avec nos viscères, pensant avec notre cerveau (...). La Bible a ainsi porté des fruits qui ne sont pas les siens; le judaïsme n’a été que le sauvageon sur lequel la race aryenne a produit sa fleur”.

590 OC, I, 240.

591 OC, VII, 87: “L’intolérance des peuples sémitiques est la conséquence nécessaire de leur monothéisme”. Ib., 88: “L’intolérance est bien réellement en ce sens un fait de la race sémitique, et une partie des legs bons et mauvais qu’elle a faits au monde” (errepikaturik in OC, VIII, 148).

592 OC, VII, 98.

la famille indo-européenne ce que la grisaille est à la peinture, ce que le plain-chant est à la musique moderne”⁵⁹³.

Abismo bat dago arraza zurien eta beste guztien artean; eta berdin –beti Renanen hitzekin– abismo bat dago arraza semitiko eta ariarren artean ere.

Ikuspideokin koherente, Jesus Nazaretekoa ezjudutartzen eta ariartzen bermatu da Renan, gero haren jarraian eta haren antzera “aleman kristauek” (“Deutschchristen”) egingo duten eran⁵⁹⁴. Voltairek berdin ezjudutartu zuen lehenago Job⁵⁹⁵; Voltairek Jobekin egin zuena Renanek Jesusekin egin du. Jesusen sentsibilitatea, izaera, hitz egiteko manera, arimaren fina eta handia, Jainkoaren kontzeptua, moraltasuna, ez omen dira batere juduak. “Au fond, Jésus n’a rien de juif”⁵⁹⁶. Horrek ere badu bere esplikazio geografikoa. Galilea Palestinako iparraldea da, Judea hegoaldea. Galilea, “un pays très vert, très ombragé, très souriant”, paradisu txiki bat, lur emankor gozoa⁵⁹⁷; Judea, basamortu lehor eta harrizta beroa, “le plus triste pays du monde”⁵⁹⁸. Galilea alai, tolerantia; Judea, dogmatiko itxia, “la vraie patrie du judaïsme obstiné”. Galilea Jesusen sorterrria da, Judea haren kalbarioa. “Jésus était un étranger à Jérusa-

593 OC, VIII, 155-156. Ik., orobat, OC, VII, 88: “Race incomplète par sa simplicité même, elle n’a ni arts plastiques, ni science rationnelle, ni philosophie, ni vie politique, ni organisation militaire. La race sémitique n’a jamais compris la civilisation dans le sens que nous attachons à ce mot”, etab, etab.

594 PUSCHNER, U., *Die völkische Bewegung im wilhelminischen Kaiserreich*, Darmstadt 2001, 214-222. Horientzat ere kristautasunak geroz eta alemanagoa bilakatu behar zuen, geroz eta ezjudutarragoa: “Immer mehr Deutschchristentum, immer weniger Judenchristentum” (Ib., 215).

595 “Bonjour, mon ami Job (...); tu n’étais point Juif”, ik. VOLTAIRE, DP, 257. “Il est évident que ce livre est d’un Arabe”. Judua izateko Job hau jakitunegia da astronomian. “Les Hébreux n’ont jamais eu la moindre connaissance de l’astronomie” (Ib.). “Les Juifs en cela ne furent que des plagiaires, comme ils le furent en tout” (Ib.).

596 Argitaragabea. Renanen Eskuizkribuetatik aipatua, in OLENDER, M., *Les langues du Paradis. Aryens et Sémites: un couple providentiel*, Paris 1989, 96. Jesusen Bizitzan haren arrazaren kontua zintzilik uzten du: “La population de Galilée était fort mêlé (...). Il est donc impossible de soulever ici aucune question de race” (99 or.). Egia da Galileako eta Judeako lurak eta espirituak biziro kontrajartzen dituela (125 eta hurr.), baina, hala ere, Jerusalemgo erromesak bere herria eta bere nazioa kontsideratzen dira (128).

597 Ik., in PSICHARI, H., *Renan d’après lui-même*, Paris 1937, 207 (Renanen Palestinara bidaiako nota argitaragabeetatik): “Galilée, pays charmante, très boisé, très beaux arbres, verdure sombres (en sortant de la plaine de Saint-Jean-d’Acre), plaine semée de massifs fleuris deux mois, mars et avril, oiseaux bleus, tourterelles charmantes”. Ib., 210: “Les fleurs en Galilée ont [une] beauté sans égal. Ravissantes. Et le mois d’avril est dans ce pays enivrant de charme et de beauté. Jésus aimait les fleurs. Il en prenait ses leçons les plus charmantes: Voyez les lys des champs...” – San Frantziskoren sorterrri Umbriari buruz, “cette Galilée de l’Italie, à la fois fertile et sauvage, riante et austère” dio (OC, VII, 923).

598 Voltairerentzat Judea, han bizitzerik ez omen dagoen Landak bezala da “entre Bordeaux et Bayonne” (DP, 264). “Des misérables qui auraient quitté les Landes, pour habiter quelques montagnes du Lampourdan, vandraient leur nouveau séjour; et s’ils espéraient pénétrer jusque dans les belles parties du Languedoc, ce serait là pour eux la terre promise. – Voilà précisément l’histoire des Juifs” (Ib.).

lem” (*Vie de Jésus*)⁵⁹⁹. Jesus ez da judua⁶⁰⁰, ez hura eta ez haren mezua ulertu duten juduen biktima baizik⁶⁰¹. Ariarrak izan dira Jesus ulertu dutenak.

H. S. Chamberlainen “XIX. mendearen oinarriak” liburu bat da erabakigarria izan dena mugimendu nazional-sozialistarentzat eta haren fanatismo arrazistarentzat bereziki⁶⁰². (Eusko arrazari buruz gaitziritzi ezin negatiboagoa ematen da bertan San Inazio dela-eta)⁶⁰³. Chamberlainek Renan aipatzen du, eta egia da sinpatiarik gabe tratatzen duela (Nietzscheren antzera), baina egiago, juduei buruzko iritzietan haren sasidoktrina hitzez hitz jarraitzen duela, haren antisemitismo “zientifikoari” jendaurre völkischean zabalkunde ikaragarria emanez: juduak dogmatiko eta fanatiko iaioak dira, gogo kalddarrak, materialista hutsak⁶⁰⁴, metafisikarako ezgaiak⁶⁰⁵, pentsamendu subtilerako eta filosofiarako total ezinduak, basamortuak monoideiko bihurtu dituelako eta hizkuntzak ez dielako arrazoibide abstraktuak garatzeko biderik ematen⁶⁰⁶. Galilean zegoen arraza nahasketarekin, ezin da ziur jakin Jesus zein arrazatakoa zen, idatzi du Renanek; gauza ziur bakarra dago, deritzo Chamberlainek Renanen laguntzaz: ez zela arraza judukoa⁶⁰⁷. Honezkero ez Jesus bakarrik. Chamberlainek, bata bestearen ondoren, Moises, David, Salomon, etab., denak arrazaz ezjuduak bihurtzen ditu (Moises egiptoarra; David, Salomon, kanaandar edo hetitak, ariarrak behintzat, etc.).

599 OC, IV, 295. Ikustekoa XXI. kapitulu osoa, OC, IV, 295-307.

600 Ib., 217: Jesusen propioena bere Jainko Aitaren kontzeptua da; baina “cette haute conception de la divinité [Jésus] ne dut nullement au judaïsme”. Renanen ildoko Jesus hori izango da, juduen arerio sakatsa (“juduak” Tenplutik azotarekin iraitzi dituen, bere pentsaera ariararengatik “juduek” exekutatu), Hitlerrek-eta (Goebbels, etab.) beretakatutu dutena. Jesus anti edo ez-judu omenaren istorio honetaz, ik. FENSKE, W., *Wie Jesus zum ‘Arier’ wurde*, Darmstadt 2005 (Renani buruz: 16 eta 72-73 orr.).

601 Ikaragarria Renanen epaia “nazio juduaren” erruaz Jesusen heriotzagatik: “Les nations ont leur responsabilité comme les individus. Or, si jamais crime fut le crime d’une nation, c’est la mort de Jésus” (*Vie de Jésus*, loc. cit., 341).

602 CHAMBERLAIN, H. S., *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*, München 1899.

603 Ik. AZURMENDI, J., “Euskadi/Alemania bion literaturan eta filosofian”, in: *Congreso internacional de historia: Guernica 50 años después*, Bilbo-Donostia 1987.

604 CHAMBERLAIN, H. S., loc. cit., 144 eta hurr. “(...) Unter dem bleiernen Druck dieser geborenen Dogmatiker und Fanatiker wäre jede Denk- und Glaubensfreiheit aus der Welt entschwunden; die platt-materialistische Auffassung Gottes wäre unsere Religion, die Rabulistik unsere Philosophie gewesen”.

605 Ib., 349-350, 383.

606 Ib., 295: “Auf hebräischem Boden konnte niemals ein Philosoph entstehen, weil der Geist der hebräischen Sprache die Verdolmetschung metaphysischer Gedanken absolut unmöglich macht; aus demselben Grunde konnte kein semitisches Volk eine Mythologie im gleichen Sinne wie die Inder und die Germanen besitzen”. Ik., halaber, 379 eta hurr., arrunt semiten ezintasunaz zibilizatorako.

607 Ib., 219: “Die Wahrscheinlichkeit, dass Christus kein Jude war, dass er keinen Tropfen echt jüdischen Blutes in den Adern hatte, ist so gross, dass sie einer Gewissheit fast gleichkommt. Welcher Rasse gehörte er an? Darauf lässt sich gar keine Antwort geben”.

Renanek erraz aldatzen zituen ideiak, bere publikoari gustu eman behar bazion batik bat⁶⁰⁸, eta zahartzaroko obra batean, *Histoire du Peuple d'Israël*-en (V. bol.) Jesusen judutasuna espreski aitortu du: “Jésus était un Juif”. Chamberlainek ez dio barkatu balorazio aldaketa hori: azken urteetan Pariseko Alliance Israélite ahaltsuarekin harreman onak zituela eta, horrek eragin ei zion aitortza oportunistak hori⁶⁰⁹.

Baina ikus dezagun, gizadiaren martxan naturak arraza beltz eta horiak hastapenetik beretik baztertu dituen antzera, nola gero historiak arraza semitik ere baztertu omen dituen.

608 Baiespenaren sendotasuna inoiz lasaitu gabe: G. Straussek haren aldian aldiko “dogmatisme provisoire”az ironizatzen du, cfr. *La Politique de Renan*, Paris 1909, 40. Ib., 82: “Renan juge par impression, par tempérament, selon son état d’âme”.

609 CHAMBERLAIN, H. S., op. cit., 218, oin-ohar 1.

HISTORIAREN FILOSOFIA ARRAZI(ALI)STA

Arrazen inportantzia historikoa bera, historiako garabidearen, hau da, historian diharduten indar edo “espirituen” eskema dualista batean kokatzen da. Funtsezko espiritu edo gizadiaren historiako arraza biak, esan bezala, indoeuroparra eta semita dira. Biak arraza bat dira substantzialki, arraza historiagina. “L’histoire morale et religieuse du monde n’est que le résultat de l’action combinée de ces races” (beste arraza denak subhistorikoak dira, historiabakoak)⁶¹⁰. Funtsenean, ordea, historia propioki deritzoguna, hau da, epopeia, metafisika (“qui n’est qu’une mythologie à sa manière, issue en quelque sorte du même principe”), eta gero zientzia positiboa, progresoa, etab., gure kultura guztia alegia, arraza indoeuroparraren ekarpena da soil-soil; arraza honen espirituak ezarritako oinarrien gainean jaikitzen da, eta zehazki “tout cela tient à la constitution de notre langage et à la discipline primitive que les patriarches pères de notre race ont adoptée”⁶¹¹.

Esan bezala, Renanek, semiten ekarpena aitortzen duenean ere, haren merezi-mendua gutxitzera jotzen du beti. Erlijiotik hasteko. Gogo semitaren goitasuna ukatu ezinezkoa da kapitulu honetan: Indiako espirituaren originaltasun eta sakontasun guztia, espiritu grekoaren zorroztasun guztia ez dira aski izan monoteismoa erdiesteko. “C’est la gloire de la race sémitique d’avoir atteint, dès ses premiers jours, la notion de la divinité que tous les autres peuples devaient adopter à son exemple et sur la foi de sa prédication”⁶¹². Baina Renanek inoiz ez du hori semiten fede sakontasunaren emaitza kontsideratuko, edo haien adimen argiaren konkista, prozesu erlijioso eta intelektual historiko baten burutzapena, edo Mohameden zolitasun espekulatiboaren lorpena⁶¹³. Ez, instintu hutsaren ekoizpena bide da, eta monoteismoaren handitasun

610 OC, VIII, 577.

611 RENAN, E., *Qu’est-ce qu’une nation? et autres essais politiques*, ed. par Joël Roman [R:jr], Paris 1992, 170. Nazio arazoarekin zerikusirik duten Renanen testu garrantzizkoenen bilduma. Bilduma hori R:jr laburduraz eta orrialdearen zenbakiaz aipatzen da beti oin-oharrotan.

612 OC, VIII, 146.

613 Ib., 147.

miragarri guztia azkenean ez da txirotasun erradikal baten ondorioa baizik: irudimen faltaren eta hizkuntz eskasiaren emaitza. Esplikazio oso sinplea du: basamortua mono-teista da. Eta hori, nahiz eta arabiarrek, islamizatu baino lehen, herri kasik libertino bat omen ziren⁶¹⁴, beren erlijioa oraintxe ere “sans mysticisme, sans théologie subtile, confinant presque chez le Bédouin à l’incrédulité” omen den⁶¹⁵, etc. Halako herri bati basamortuak nola errebelatu ahal izan dio monoteismoa bezalako, erlijioan nahiz filosofian mundu guztian nagusituko den egia espekulatibo orozgainekoa? Gainera, “la nature, d’un autre côté, tient peu de place dans les religions sémitiques”, baitio Renanek berak⁶¹⁶. Mirari bat da, sekulako miraria, baina esplikazio erraza dauka. Azke-nean, dohain bategatik ez, baina semiten akats bategatik aurkitu ei da monoteismoa: “Les Sémites ne comprirent point en Dieu la variété, la pluralité, le sexe”⁶¹⁷. Semitak ez dira printzipioz ugaritasuna eta anizkoitasuna atzemateko gauza, hori da bakuntasun monoteista absolutuaren esplikazio sinplea. “La conscience sémitique est claire, mais peu étendue; elle comprend merveilleusement l’unité, elle ne sait pas atteindre la multiplicité. Le monothéisme en résume et en explique tous les caractères”⁶¹⁸.

“En général, le sentiment des nuances manque profondément aux peuples sémitiques. Leur conception est entière, absolue, embrassant très peu de chose, mais l’embrassant très fortement”⁶¹⁹. Horrela, espiritu semitak munduko harmonia eta ordena tirano baten ordena bezala bakarrik ulertu ahal izan bide du⁶²⁰. Ondorioz, “la race sémitique seul, par sa foi au Dieu unique, devait être amenée à l’idée d’un *Adam* unique, d’un *paradis* unique, d’une *langue* primitive unique”⁶²¹. Pluraltasuna ez baitzaio buruan kabitzen. “Les grandeurs et les aberrations du polythéisme lui sont toujours restées étrangères”⁶²². Eta ondorioz: “Les législations purement sémitiques ne connaissent guère qu’une seule peine, la peine de mort. La monotonie de l’histoire musulmane, renfermée dans le jeu continu des mêmes passions, a frappé tous ceux qui se sont occupés de l’Orient. D’un autre côté, la polygamie, conséquence d’une

614 OC, VII, 177: “Rien de plus inexacte que de se figurer les Arabes avant l’islamisme comme une nation grossière, ignorante, superstitieuse: il faudrait dire au contraire une nation nation raffinée, sceptique, incrédule” (“Mahomet et les origines de l’Islamisme”, 1851). “L’extrême finesse de l’esprit arabe, la manière franche et nette dont il se pose dans le réel, le libertinage de mœurs et de croyances...” (Ib., 178).

615 OC, VIII, 147-148. Ik. OC, II, 545: “Ce puritanisme confine parfois à l’incrédulité. L’Arabe bédouin, à force de simplifier sa religion, en vient presque à la supprimer: c’est assurément le moins mystique et le moins dévot des hommes”.

616 Ib., 147.

617 Ib. (cfr., orobat, VII, 179).

618 Ib., 146.

619 Ib., 151 (euskaldunoi buruz ere maiz eman izan den ebazpen bat horixe; San Ignaziori buruz, adibidez).

620 Ib., 146: “Cette race n’a jamais conçu le gouvernement de l’univers que comme une monarchie absolue”. AS: 211: “L’Orient n’imagine d’autre gouvernement que celui de l’absolutisme”.

621 Ib., 562.

622 Ib., 146.

vie primitivement nomade, s'est opposé chez les Sémites au développement de tout ce que nous appelons société, et a formé une race exclusivement virile, sans flexibilité et finesse. De là cette tenue sévère, ce tour d'esprit sérieux et opposé à toute fantaisie, cette gravité qui les empêche de se déridier jamais. Les Sémites manquent presque complètement de la faculté de rire..."⁶²³. Etengabe "semitari" buruz arrunt, singularrean, edozein tokitako eta garaitakoaz berdin, mintzatzeko manera honek eskandalizatzen bagaitu ere, Renanentzat justifikatua dago antza: "Leur civilisation n'a qu'un seul type..."⁶²⁴. (Baina ba al zuten zibilizaziorik, bada?).

Semiten poesia oso simple eta pobrea da, arte plastikorik batere ez dute⁶²⁵, espiritu analitikorik eta zientziarik deus ez, ezta jakin-min zipitzik ere: "Les peuples sémitiques manquent presque complètement de curiosité"⁶²⁶. "L'absence de culture philosophique et scientifique chez les Sémites tient, ce me semble, au manque d'étendue, de variété et, par conséquent, d'esprit analytique, qui les distingue. Les facultés qui engendrent la mythologie sont les mêmes que celles qui engendrent la philosophie, et ce n'est pas sans raison que l'Inde et la Grèce nous présentent le phénomène de la plus riche mythologie à côté de la plus profonde métaphysique. Exclusivement frappés de l'unité de gouvernement qui éclate dans le monde, les Sémites n'ont vu dans le développement des choses que l'accomplissement inflexible de la volonté d'un être supérieur; ils n'ont jamais compris la multiplicité dans l'univers. Or la conception de la multiplicité dans l'univers, c'est le polythéisme chez les peuples enfants; c'est la science chez les peuples arrivés à l'âge mûr"⁶²⁷.

Finean, antolaketa sozialean ere hastapenetako egoera primitiboan, familia eta askazian geratu da betiko; espiritu semitak inon ez du gizarterik eta gizarte bizitarik sortu. "La vraie société arabe est celle de la tente et de la tribu, sans aucune institution politique ni judiciaire, sans autre autorité et sans autre garantie que celle du chef de famille"⁶²⁸.

Renanek semitei buruz behin eta berriro idazten dituenok irakurrita, bada, ez da ongi ulertzen zergatik klasifikatu den hori arraza garaian. Irakurtzen ari garenez, zibi-

623 Ib., 151-152. Renanek zeharo arbuizatzen du trobatoreen maitasun ideala emakumearenganako influentzia arabiarrari zor izan dakiokkeenik. "Quant à chercher parmi les Arabes, ainsi qu'on l'a voulu, l'origine de cette institution, entre tous les paradoxes littéraires auxquels il a été donné de faire fortune, celui-ci est vraiment un des plus singuliers. Conquérir la femme dans un pays où on l'achète! Rechercher son estime dans un pays où elle est à peine regardée comme susceptible de mérite moral!" (PRC: 43).

624 OC, II, 542. "(...) et ne tarde jamais à rencontrer sa limite: on a remarqué avec raison que la domination des Arabes a exactement le même caractère dans les pays les plus éloignés les uns des autres où elle a été portée, en Afrique, en Sicile, en Espagne".

625 OC, VIII, 152 ("le manque absolue d'arts plastiques").

626 Ib., 150.

627 Ib., 149-150.

628 OC, II ("Essais de moral et de critique"), 544.

lizaziorik ezagutu ez duten arraza behereen zuloan baitago. Esan ere hala esaten du Renanek behin baino gehiagotan: “cette race n’a jamais compris la civilisation dans le sens que nous lui donnons”⁶²⁹ – txinatarrak eta bitarteko arrazak baino ere beheiago, hortaz⁶³⁰. Ez erakunde sozialik, ez ordena politikorik, “l’anarchie complète a toujours été l’état politique de la race arabe”⁶³¹. Hortik semiten gutxiagotasun militarra: “L’infériorité militaire des Sémites tient à cette incapacité de toute discipline et de toute subordination”⁶³². Errege Dabid hasi eta feniziarrek, kartagotarrak, kalifa arabiarrek, ez omen dira tropa semitez baliatu; beti mertzenarioez baliatu behar izan omen dute, arraza semitak ez duelako balio gerrarako. Ez duelako balio diziplinarako. Baina, politikoa eta militarra ez ezik, moralala ere bada semiten gutxiagotasuna. “La moralité elle-même fut toujours entendue par cette race d’une manière fort différente de la nôtre. Le Sémite [hots nonahikoa eta noiznahikoa, zaharra eta gaztea, semita eternala, aldazina: hotzikara ematen du “semita” honek!] ne connaît guère de devoirs qu’envers lui-même. Poursuivre sa vengeance, revendiquer ce qu’il croit être son droit, est à ses yeux une sorte d’obligation (...). La religion d’ailleurs est pour le Sémite une sorte de devoir spécial, qui n’a qu’un lien fort éloigné avec la morale de tous les jours. De là ces caractères étranges de l’histoire biblique (...): un David, par exemple, chez qui les moeurs d’un soldat de fortune s’unissent à la piété la plus exquise et à la poésie la plus sentimentale (...). Presque tous les prophètes de l’ancienne école, Samuel, Élie, échappent de même à toutes nos règles de critique morale”⁶³³. “Le Désert et le Soudan” erreseinan iritziok berriro hitzez hitz errepikatzen dira, honela jarraitzeko: “Le mélange bizarre de sincérité et de mensonge, d’exaltation religieuse et d’égoïsme qui nous frappe dans Mahomet, la facilité avec laquelle les musulmans eux-mêmes avouent que dans plusieurs circonstances le Prophète obéit plutôt à sa passion qu’à son devoir, ne peuvent s’expliquer que par cette espèce de machiavélisme qui rend le sémite indifférent sur le choix des moyens, quand il a pu se persuader que le but qu’il veut atteindre est la volonté de Dieu. Notre manière désintéressée et pour ainsi dire abstraite de juger les choses lui est complètement inconnue”⁶³⁴. Eta arraza garaiaren (zuriaren) berezitasuna bere “hobegarritasunean”, progresorako gaitasunean, ezarri bada, horixe da Renanek semitei esentzialki ukatzen diena. “Les Arabes, comme tous les peuples qu’on appelle sémitiques, manquent de cette variété, de cette largeur, de

629 Ib.

630 Halaxe adierazten du Renanek berak oraintxe aipatu testuon errepikapeneko aldaki batean in OC, VIII, 153: “Sous le rapport de la vie civile et politique, la race des Sémites se distingue par le même caractère de simplicité (...). On ne trouve dans son sein ni grands empires organisés, ni commerce, ni esprit public, rien qui rappelle la *politeia* des Grecs; –eta darrai– rien aussi qui rappelle la monarchie absolue de l’Égypte ou de la Perse”. (Eta nola esplikatzen da, naturako ordena monarkia absolutu baten eran baizik ezin ulertu izan omen dutelako?)

631 OC, II, 544.

632 OC, VIII, 154. “La conquête musulmane elle-même se fit sans organisation et sans tactique”.

633 R:jr 154-155.

634 OC, II, 542-543.

cette étendue d'esprit qui sont les conditions de la perfectibilité"⁶³⁵. "L'infini, la diversité, le germe du développement et du progrès leur semblent refusés"⁶³⁶.

Zer esan Hispania musulmanaz? Une historiko horretan behintzat musulmanak militarri, kulturalki, zientifikoki, literarioki, ariarren oso gainerik agertu baitira. Renanek erruz goraiatzan du zibilizazio hura, baina bere tesien konfirmazioa ikusteko bakarrik. "C'est un spectacle unique, en effet, que celui de ce coin privilégié du monde qui tint un moment la tête de l'humanité, et réalisa une si belle, mais passagère combinaison des éléments d'une société civilisée: culture intellectuelle, tolérance, douceur des mœurs, science et philosophe, sentiment délicat du beau" – eta gehitzen du segidan: "tout, excepté ce qui fait la durée d'un État, je veux dire le germe du développement et du progrès. La race arabe ne tarde jamais à rencontrer sa limite; sa mesure comblée, elle ne sait plus que déchoir"⁶³⁷. Arraza arabiarra gauza da, hortaz, momentu batean kolpe ikaragarritzko bat emateko, ekoizpen historiko zoragarri bat lorazteko. Baina –darrai Renanek– ez da gauza ahaleginari eusteko⁶³⁸; nekatu eta laxotu egiten da berehalaxe⁶³⁹. Batez ere, ez da gauza erakunde iraunkorak (Estatua) sortzeko. "L'irrémissible faiblesse de la race arabe est dans son manque absolu d'esprit politique et dans son incapacité de toute organisation"⁶⁴⁰.

Semiten gutxiagotasuna ez da kulturala bakarrik. Erroenean arraziala da, beraz, fisikoa; eta gero morala eta espirituala ere bai. "La grande supériorité de la race aryenne résidait, d'une part, dans sa force physique; de l'autre, dans sa profonde moralité, sa haute idée du droit, sa puissance de dévouement, la facilité avec laquelle l'individu s'y sacrifiait à la chose publique, et, par suite, sa capacité politique et militaire"⁶⁴¹. "Il s'en faut qu'elle creuse entre les deux races un abîme comparable à celui qui existe entre le caractère psychologique du Chinois, du nègre et de l'Européen"⁶⁴². "(...) La race sémitique, comparée à la race indo-européenne, représente réellement une combinaison inférieure de la nature humaine"⁶⁴³.

635 Ib., 542.

636 Ib.

637 OC, II, 524 ("L'Espagne musulmane").

638 Ib., 525: "Anarchique par nature, l'Arabe est invincible dans la conquête, mais impuissant le jour où il s'agit de fonder une société durable". (Beti Ortega eta Espainiaz oroitzen gara!).

639 Ib., 524: "Son développement intellectuel, un moment supérieur à celui des nations chrétiennes, ne sut pas résister à ce premier sentiment de fatigue qu'éprouve l'esprit humain après chacun de ses efforts".

640 Ib., 525.

641 OC, VIII, 584.

642 Ib., 582.

643 Ib., 145-146. "Elle n'a ni cette hauteur de spiritualisme que l'Inde et la Germanie seules ont connue, ni ce sentiment de la mesure et de la parfaite beauté que la Grèce a légué aux nations néo-latines, ni cette sensibilité délicate et profonde qui est le trait dominant des peuples celtiques".

Bi arraza edo espirituon arteko bestelakotasuna, “la différence de génie de l’Aryen et du Sémite” –diosku Renanek– zehatza eta sakona da aldenik alde, ikerketa zientifiko modernoek agerian ipini omen duten bezala, sanskritoaren ezagutzatik eta hizkuntzen ikerketa konparatutik hasi eta erlijioeneraino. “La ligne de démarcation révéla par l’étude comparée des langues ne tarda pas à être fortifiée par l’étude des littératures, des institutions, des moeurs, des religions”⁶⁴⁴. Unibertso bakoitza bere baitan osoa da. Mundu indoeuroparrak, lurreko hedaduran zein denborako luzean zehar, batasun hertsia du bere baitan kultur agerkizunen maila guztietan, literaturako genero molde ezberdinetan adibidez⁶⁴⁵; unibertso semitak berdin bere baitan. Baina biok elkarrekiko ez dute inolako antzik, ez ukigune, ez hurbiltasunik, bai bien oposizio bortitza. Semitikoa “arrazaz erlijioso eta teokratikoa” da⁶⁴⁶. “Le musulman (l’esprit sémitique est surtout représenté de nos jours par l’islam) et l’Européen sont en présence l’un de l’autre comme deux êtres d’une espèce différente, n’ayant rien de commun dans la manière de penser et de sentir”⁶⁴⁷. “Voici donc deux individualités parfaitement reconnaissables qui remplissent en quelque sorte à elles deux presque tout le champ de l’histoire, et qui sont comme les deux pôles du mouvement de l’humanité”⁶⁴⁸.

Gizadiaren historia, bi espirituaren obra, bi espirituaren arteko borrokaren historia da orobat, bion arteko elkarreraginaren edo gatazka eta lehiaren ibaizabala (espiritu ariarraren eta espiritu semitaren arteko borroka “eternala”!)⁶⁴⁹. Bakoitzarena ekarri franko ezberdina ageri da halere kuantu zein kualitatiboki. Izan ere, zer eman du semitak? Erlijioa (monoteista) eta hein batean –heintxo batean bakarrik– morala; eta –hori ezin zuen erabat ukatu Herderren deboto honek– gure aberastasun poetikoaren par-

644 R:jr 186.

645 R:jr 186: “Quand on sait se placer au point de vue d’une comparaison délicate, on reconnaît dans les littératures antiques de l’Inde, de la Grèce, de la Perse, des peuples germaniques, des genres communs tenant à une profonde similitude d’esprit. La littérature des Hébreux et celle des Arabes ont aussi entre elles beaucoup de rapport; au contraire, elles en ont aussi peu que possible avec celles que j’énumérais tout à l’heure. – Il en faut dire autant des institutions (...). Enfin, la comparaison des religions est venue jeter sur cette question des lumières décisives. A côté de la philologie comparée s’est fondée en Allemagne, il y a quelques années, une mythologie comparée, laquelle a démontré que tous les peuples indo-européens eurent à l’origine, avec une même langue, une même religion (...). Cette religion, c’est le culte des forces et des phénomènes de la nature, aboutissant par le développement philosophique à une sorte de panthéisme. Les développements religieux des peuples sémitiques obéirent à des lois toutes différentes. Le judaïsme, le christianisme, l’islamisme, offrent un caractère de dogmatisme, d’absolu, de monothéisme sévère, qui les distingue profondément des cultes indo-européens”.

646 OC, III, 956, eta beste hamaika eta hamaika tokitan.

647 R:jr 188.

648 R:jr 187.

649 R:jr 188: “Voilà le grand courant de l’histoire; ce grand courant est formé par le mélange de deux fleuves, auprès desquels tous les autres confluent ne sont que des ruisseaux. Essayons de démêler dans cet ensemble complexe la part de chacune des deux grandes races qui, par leur action combinée et le plus souvent par leur antagonisme, ont amené l’état du monde dont nous sommes les derniers aboutissants”.

tetxo bat, hori bai. Gainerako guztia, hots, zientzia, zuzenbidea, askatasuna, erakunde zibilen eta politikoen ordena, etab., ekarpen indoeuropar hutsa da dena. “(...) Si nous recherchons ce que les peuples sémitiques ont donné à ce grand ensemble organique et vivant qu’on appelle la civilisation, nous trouvons que d’abord, en politique, nous ne leur devons rien du tout. La vie politique est peut-être ce que les peuples indo-européens ont de plus indigène et de plus propre. Ces peuples sont les seuls qui aient connu la liberté, qui aient compris à la fois l’État et l’indépendance de l’individu (...). Jamais chez eux on ne trouve ces grands despotismes unitaires, broyant toute individualité, réduisant l’homme à l’état d’une sorte de fonction abstraite et sans nom, comme on le voit dans l’Égypte, à Babylone, en Chine, dans les despotismes musulmans et tartares”⁶⁵⁰. Arras alderantzikoa da ekialde semitikoaren espiritua: “L’Orient, surtout l’Orient sémitique, n’a jamais connu de milieu entre la complète anarchie des Arabes nomades et le despotisme sanguinaire et sans compensation. L’idée de la chose publique, du bien public, fait totalement défaut chez ces peuples (...). Théocratie, anarchie, despotisme, tel est, Messieurs, le résumé de la politique sémitique; ce n’est heureusement pas la nôtre”⁶⁵¹. Halakoa da bi arrazen artean desberdingoa naturaz beraz, ezen ekialdeak positiboan eman duena bera, erlijioa, mendebaleko arrazen espirituak ezin izan baitu bere horretan beretzakotu, ezpada estreina antzaldatu egin behar izan baitu, beretu ahal izateko. Berez, ariarraren instintu erlijioso semitarren kontrarioa baita. “Le culte primitif de la race indo-européenne, Messieurs, était charmant et profond comme l’immagination de ces peuples eux-mêmes. C’était un écho de la nature, une sorte d’hymne naturaliste, où l’idée d’une cause unique n’apparaît que par moments et avec beaucoup d’indécision. C’était une religion d’enfants, pleine de naïveté et de poésie, mais qui devait crouler dès que la réflexion deviendrait un peu exigeante”⁶⁵².

Monoteismoa semita dela esan dugu, baina begien bistakoa da kristautasuna ere, Renanek gizatasunaren erlijio unibertsaltzat daukana, ez dela arraza mendebaldarren ekarpena izan historian. Erlijioa, ordea, eta kristautasuna bereziki, barnetasunaren adierazpen sakonenetakoa da. Beraz, barnetasun ekialdetarraren adierazpen hau bereganatuz, bere nortasuna abdikatu ote du espiritu mendebaldarrak? “Alienatu” egin ote da? (Mirandek hala usteko baitu). “Non, certes. En adoptant la religion sémitique, nous l’avons profondément modifiée. Le christianisme, tel que la plupart l’entendent, est en réalité notre oeuvre”⁶⁵³. Beste hainbeste daukagu ekarpen ekialdetar “fenizioa”rekin: “Le négoce, l’industrie ont été exercés pour la première fois sur une grande échelle par des peuples sémitiques, ou du moins parlant une langue sémitique, les Phéniciens. Au moyen âge, les Arabes et les juifs furent aussi nos maîtres en fait de commerce. Tout

650 R:jr 189

651 R:jr 189-190

652 R:jr 194.

653 R:jr 196.

le luxe européen, depuis l'antiquité jusqu'au XVII^e siècle, est venu de l'Orient"⁶⁵⁴. Baina begiratzten bada, nola esaten den, mendebaldarrek ez omen diotela eman historiari holakorik, ez emate honek ia positiboagoa dirudi emate hark baino: "Notre race, Messieurs, ne débuta point par le goût du confortable et des affaires. Ce fut une race morale, brave, guerrière, jalouse de liberté et d'honneur, aimant la nature, capable de dévouement, préférant beaucoup de choses à la vie"⁶⁵⁵. Zalantza gabe XIX. mendeko hirikume burges europarrari zalduntasun eta basa-naturaltasun eder horrekin gustatzen zitzaion imajinatzea bere leinuaren antzinako "hastapen heroiko" sasierromantikoak.

Gaurko munduko kulturaren oinarriak horrela ipini ziren hortaz, espiritu edo arraza bion artean. Baina hori aspaldiko historia da. Zer esan orain, orainetik iraganera begira, arraza oinarrigileoi buruz? Renanentzat ageri dago, historiari aurrera daragion dialektika honezkero ez dela bi haien artekoa. Arraza semita –dio– nolabait maitagarria egiten zaigu: "On l'aime, tout en étant persuadé qu'elle a peu de valeur solide et qu'il n'y a désormais rien à en faire pour le bien général de l'humanité"⁶⁵⁶. (Horrelako maitaleez euskaldunok badakigu zerbait). Maitagarria, baina ezlekuko eta ezgaraiakoa; edo horregatixe maitagarria, antzinateko ipuinak izaten ditugun antzera. Renanek espiritu semitikoak "zaharra" kontsideratzen du, antzinatekoaren adieran aurrena, baina gero gaur-egungo espirituari ezegokiaren zentzuan ere bai. Espiritu modernoak zientifikoa da. Ostera, "quant au vieil esprit sémitique, il est de sa nature antiphilosophique et antiscientifique"⁶⁵⁷. Semitak ez dira eta ezin dira razionalak izan⁶⁵⁸, haur eternoak dira. "Le barbare est toujours un enfant" (horregatik, beti nagusi bat beharko dizu)⁶⁵⁹. Haurrak, baina ikus eta jakin-minik gabe. "Les peuples sémitiques manquent presque complètement de curiosité"⁶⁶⁰. Espiritu semitikoaren ezgaitasun zientifikoa, Renanentzat hizkuntzaren analisiarekin-eta ikas daitekeena, historikoki ere egiztatua dago: "On parle souvent d'une science et d'une philosophie arabes (...). Cette science et cette philosophie arabes n'étaient qu'une mesquine traduction de la science et de la philosophie grecques (...). D'ailleurs, cette science arabe n'avait rien d'arabe. Le fond en est purement grec; parmi ceux qui la créèrent, il n'y a pas un vrai sémite; c'était

654 Rjr 192.

655 Ib.

656 OC, II, 542.

657 Rjr 191. Ik., batez ere, "L'Islamisme et la science" Sorbonako konferentzia (1883), in OC, I, 374-406. Hitzaldi honetaz geroago jardungo gara.

658 Antzinatean bezala, horrela egi da hori gaur ere, eta horrela izango beti, ik. OC, III, 953 ("L'Avenir de la science"): "L'Orient a toujours vécu dans cet état psychologique où naissent les mythes. Jamais il n'est arrivé à cette clarté parfaite de la conscience qui est le rationalisme. L'Orient n'a jamais compris la véritable grandeur philosophique, qui n'a pas besoin des miracles. Il fait peu de cas d'un sage qui n'est pas thaumaturge. Le livre sacré est une production exclusivement asiatique. L'Europe n'en a pas créé un seul".

659 OC, I, 138.

660 OC, VIII, 150.

des Espagnols, des Persans écrivant en arabe⁶⁶¹. – Le rôle philosophique des juifs au moyen âge est aussi celui de simples interprètes. La philosophie juive de cette époque, c’est la philosophie arabe sans modification. Une page de Roger Bacon renferme plus de véritable esprit scientifique que toute cette science de seconde main, respectable assurément comme un anneau de la tradition, mais dénuée de grande originalité⁶⁶². Berdin da gizadiaren hezkuntza erlijioso-moralagaz (gure autorea ez da aspertzzen bere ideia nagusiak errepikatzen). Renan Israelgo profeten eta Jesusen miresle gartsua da. Haiek izan ei dira gizadiaren maisu moral inspiratuenak. “D’un autre côté, le caractère sémitique est en général dur, étroit, égoïste. Il y a dans cette race de fortes passions, de complets dévouements, des caractères incomparables. Il y a rarement cette finesse de sentiment moral qui semble être surtout l’apanage des races germaniques et celtiques. Les sentiments tendres, profonds, mélancoliques, ces rêves d’infini où toutes les puissances de l’âme se confondent, cette grande révélation du devoir qui seule donne une base solide à notre foi et à nos espérances sont l’oeuvre de notre race et de notre climat⁶⁶³. Erljioarekin: “La victoire du christianisme ne fut assurée que quand il brisa complètement son enveloppe juive, quand il redevint ce qu’il avait été dans la haute conscience de son fondateur, une création dégagée des entraves étroites de l’esprit sémitique. Cela est si vrai que les juifs et les musulmans n’ont que de l’aversion pour cette religion, soeur de la leur, mais qui, entre les *maines d’une autre race, s’est revêtue d’une poésie exquise*, d’une délicieuse parure de légendes romantiques. Des *âmes fines, sensibles et imaginatives* comme l’auteur de l’*Imitation*, comme les mystiques du moyen âge, comme les saints en général, professaient une religion sortie en réalité du génie sémitique, mais *transformée de fond en comble par le génie des peuples modernes, surtout*

661 Ik. OC, VII, 179, oin-ohar 1: “ce n’est que par abus que l’on applique le nom de philosophie arabe à une philosophie qui n’a jamais eu de racines dans la péninsule arabique, et dont l’apparition a été une réaction du génie persan contre le génie arabe. Cette philosophie a été écrite en arabe, voilà tout; elle n’est arabe ni de tendance ni d’esprit”. Ik., orobat, *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, 135 eta hurr., poema epiko persiarrei buruz. Fidousi poeta gailena “n’est pas un Arabe, c’est un des nôtres [!]...”, il caractérise cet étonnant phénomène que présente la littérature persane, la persistance obstinée du génie indo-européen au travers des plus tristes aventures de l’historire asiáticas” (Ib., 145). Hispania musulmaneko kultura intelektualari buruz aitzakia bera asmatzen dizu: “Des races étrangères, qui s’étaient introduites subrepticement dans la société musulmane, se trouvèrent plus fortes qu’elle”, cfr. OC, II, 525.

662 R:jr 191 (“De la part des peuples sémitiques dans l’histoire de la civilisation”). Ik. orobat OC, VIII, 150-151 (“Histoire des langues sémitiques”): “(...) C’est un abus de donner le nom de *philosophie arabe* à une philosophie qui n’est qu’un emprunt fait à la Grèce, et qui n’a jamais eu aucune racine dans la peninsule arabique. Cette philosophie est *écrite en arabe*, voilà tout; elle n’a fleuri que dans les parties les plus reculées de l’empire musulman, en Espagne, au Maroc, à Samarcande, et, bien loin d’être un produit naturel de l’esprit sémitique, elle représente plutôt la réaction du génie indo-européen de la Perse contre l’islamisme, c’est-à-dire contre l’un des produits les plus purs de l’esprit sémitique”. Konparazio aldera ik. CRUZ HERNANDEZ, M., *Historia del pensamiento en el mundo islámico*, vol.I, Madrid 1981, 13: “Resultaría verdaderamente paradójico que Ibn Sina, al-Gazzali e Ibn Rusd –figuras de valor universal comparables a Aristóteles, Santo Tomás y Kant– fuesen un accidente sin importancia en el mundo árabe. Y nadie que conozca la obra de esos grandes pensadores puede hoy permitirse la frivolidad de decir que son meros repetidores en lengua árabe del pensamiento griego”.

663 192.

des peuples celtes et germains. Cette profondeur de sentimentalité, cette morbidesse en quelque sorte de la religion d'un François d'Assise, d'un Fra Angelico, étaient justement l'opposé du *génie sémitique, essentiellement sec et dur*⁶⁶⁴ (nire azpim.). "Qu'y a-t-il de juif dans notre christianisme germanique et celtique, dans saint François d'Assise, dans sainte Gertrude, saint Bernard, saint Élisabeth, et plus récemment dans Vincent de Paul, Schleiermacher, Channing? (...) Restons Germains et Celtes"⁶⁶⁵.

Zibilizazioaren historian, herri musulmanen betekizuna, kultura grekoaren trasmisoreena mendebaleari izan da. Hori eginda, haien lana bukatu da. "Quand la science dite arabe a inoculé son germe de vie à l'Occident latin, elle disparaît"⁶⁶⁶. Modernitatearen espiritua, beraz ("peuples modernes" versus "vieil esprit sémitique") ekarpen indoeuroparra da eskusiboki. Espiritu semitik, oinarrien ezartzen lagundu du, gizadiaren hasieran, eta espirituaren "Erdi Aroan" ere bai oraindik, baina gero, modernitatearen eraikuntzan jada, Ernazimentuaz gero, ez du parterik izan. "Depuis le XVI^e siècle, un fait immense, jusque-là indécis, se manifeste avec une frappante énergie: c'est la victoire définitive de l'Europe (...). Jusque-là le sémitisme était maître encore sur terre. L'Orient musulman battait l'Occident, avait de meilleures armées et une meilleure politique, lui envoyait des richesses, des connaissances, de la civilisation. Désormais les rôles sont changés. Le génie européen se développe avec une grandeur incomparable; l'islamisme, au contraire, se décompose lentement; de nos jours, il s'écroule avec fracas"⁶⁶⁷. Modernitatearekin, bukatutzat eman behar da bi espiritu kontrarioen borrokaren dialektika zaharra.

664 Rjr 197. Zibilizazioa, arazoimena, mendebalaren obra eta jabetza dira Renanen begietan. "L'école philosophique a sa patrie sous le ciel de la Grèce et de l'Inde", in OC, III, 956. Ik., era berean, OC, II, 1128-1129: "La Grèce a créé la vérité, comme elle a créé la beauté. D'un autre côté, nos races celtiques et germaniques ont bien eu quelque part à la fondation de ce qui peut s'appeler honnêteté, droiture de coeur. Tout ce qu'il y a de meilleur dans le christianisme, nous l'y avons mis, et voilà pourquoi le christianisme nous tient si fort à coeur, voilà pourquoi il ne faut pas le détruire. Le christianisme, en un sens, est bien notre oeuvre (...). Le christianisme, c'est nous-mêmes et, ce que nous aimons le plus en lui, c'est nous. Nos vertes et froides fontaines, nos forêts de chênes, nos rochers y ont collaboré. Dans l'ordre des choses de l'âme, notre charité, notre amour des hommes, notre sentiment tendre et délicat de la femme, le suave et subtil mysticisme d'un saint Bernard ou d'un François d'Assise, viennent bien plutôt de nos ancêtres, païens peut-être, que de l'égoïste David, ou de l'exterminateur Jésus, ou du fanatique Esdras, ou du strict observateur Néhémie". (M. Ernest Havet-en ohorez hitzaldia).

665 "L'Avenir religieux des sociétés modernes", in: OC, I (Questions contemporaines, 1929), 352.

666 OC, I, 389. Itun Berriak Itun Zaharra gáinditu eta ezabatu duelako tesi teologikoaren baliokide sekulartua. Oroit BOSSUET, *Discours sur l'histoire universelle*, Paris 1966, 249: "Après l'établissement de ce nouveau royaume [Eliza kristaua], il ne faut pas s'étonner si tout périt dans la Judée (...). La Jérusalem visible avat fait ce qui lui restait à faire, puisque l'Eglise y avait pris sa naissance, et que de là elle étendait tous les jours ses branches par toute la terre. La Judée n'est plus rien à Dieu ni à la religion, non plus que les Juifs; et il est juste qu'en punition de leur endourcissement, leurs ruines soient dispersées par toute la terre". Salbazio historia erlijiosoaren ikuspide "etapista", gero mendebalean historiaren hainbat filosofia "sekulartuk" bereganatu duena.

667 Rjr 197-198.

Hemendik aurrera espiritu frantses eta espiritu aleman, bi kideen arteko elkarlan dialektikoak aurreraraziko du historia. “Quant à l’avenir, Messieurs, j’y vois de plus en plus le triomphe du génie indo-européen”⁶⁶⁸. Historiak ez ditu semitak gehiago behar. Are, progresoaren baldintza ezinbestekoa izanen da hemendik aurrera espiritu semitare gañdipena ez ezik, haren hondamen eta suntsipena. Espiritu semita, hasiera-hasieran zerbait lagungarri izan eta gero, behaztopa bat bilakatu da historiarentzat. “A l’heure qu’il est, la condition essentielle pour que la civilisation européenne se répande, c’est la destruction de la chose sémitique par excellence, la destruction du pouvoir théocratique de l’islamisme, par conséquent la destruction de l’islamisme (...). L’islamisme est la plus complète négation de l’Europe; l’islam est le fanatisme (...); l’islam est le dédain de la science, la suppression de la société civile; c’est l’épouvantable simplicité de l’esprit sémitique, rétrécissant le cerveau humain, le fermant à toute idée délicate, à tout sentiment fin, à toute recherche rationnelle, pour le mettre en face d’une éternelle tautologie: Dieu est Dieu.– L’avenir, Messieurs, est donc à l’Europe, et à l’Europe seule”⁶⁶⁹. Arraza behereok konkistatu eta menperatzeko, are esterminatzen, ez dugu eskrupulu moralik izan behar. “La conquête d’un pays de race inférieure par une race supérieure qui s’y établit pour le gouverner n’a rien de choquant”⁶⁷⁰. Progresoaren eta zibilizazioaren izenean beti. Renanentzat, XIX. mendeko 60. lehen urteetan⁶⁷¹ bezalaxe 70. azken eta 80. etan, gerrak eragindako eboluziorik eta iritzi aldakuntzarik gabe alegia, historiaren arraza-filosofia arrunt honetan, “le vieil adage biblique est toujours vrai: «Que Dieu dilate Japhet, et qu’il habite dans les tentes de Sem, et que Cham soit son esclave!»”⁶⁷². Herrialde islamikoei gagozkiela bereziki, bere itsukeria arrazistan, estremo sinesgaitzetaraino hel zitekeen Renan, munduko kontzientzia hoberenaz. “Moi, le plus doux des hommes, moi qui me reproche de ne pas haïr assez le mal, d’avoir pour lui des complaisances, je suis sans pitié pour l’Islam. A l’Islamisme je souhaite la mort avec ignominie. Je voudrais le souffleter. Oui, il faut christianiser l’Orient, mais non au profit des chrétiens d’Orient, au profit du christianisme d’Occident”⁶⁷³.

Batzuetan esaten da orain, autodeterminazio eskubidea herrialde kolonial edo Hirugarren Mundukoentzat dela. Renanen ikuskeran behintzat ezin esan holakorik, haientzat ez autodeterminazio, ez beste eskubiderik baitago, zanpatuak izatekoa ez bada.

668 R:jr 197.

669 R:jr 198 (nire azpim.).

670 OC, I, 390.

671 R:jr 197.

672 R:jr 171.

673 Eskuizkribuetatik aipatua in PSICHARI, F., *Renan d’après lui-même*, Paris 1937, 213-214. Ik. orriotan (212-213) Renanen esperientzia pertsonal atsekabetsu batzuk, eta H. Psichariren oharra, nola hura gertakari akzidental batzuetatik psikologia erlijiosoaz konklusio orokorretara pasatzen den.

MODERNITATEAREN FILOSOFIA EUROZENTRISTA

Etorkizuna europarra da: “L’Europe conquerra le monde et y répandra sa religion, qui est le droit, la liberté, le respect des hommes, cette croyance qu’il y a quelque chose de divin au sein de l’humanité”⁶⁷⁴.

Hau da, arraza behere eta bitartekoek ez diote ezer ekarri gizadiaren onurari, eta semiten aportazioa historiari, konkretuki judaismoarena, negatibo soilera mugatzen da: Israel denbora guztian kultu diferenteen aurkako borrokan hisiatu da, azkenean monoteismoa gordetzea bere bokazio eta misio nazionala bilakatu baita. Horretarako baliabidea intolerantzia izan da, juduek euren karakteristika nazional bat bihurtu dutena⁶⁷⁵. “L’intolérance... c’est un fait juif”⁶⁷⁶. Monoteismoaren borroka honek Jesukristoganaino gakartza (puntu honetan –Jesusekin– irauli eta positibo bihurtu dena), eta hor amaitzen da juduek ekartzekoa. “Depuis Jésus-Christ, les Juifs, selon moi, n’ont servi qu’a conserver un livre. Du jour où ils ont transmis la Bible hébraïque à la science européenne, du jour où ils ont appris l’hébreu à Reuchlin et à Luther, ils n’ont plus rien eu d’essentiel à faire”⁶⁷⁷.

Juduen lana historian anarkia erlijiosoarekin akabatzea izan da. Horrela erlijioan semitak ariarren maisu izan dira, beraiek asmatu eta irakatsi digute monoteismoa. Hori egin, eta amaitutzat eman daiteke arraza semiten papera historian. “Une fois cette mission accomplie, la race sémitique déchoit rapidement, et laisse la race aryenne marcher seule à la tête des destinées du genre humain”⁶⁷⁸. Honezkero, baina, espiritu semita zaharkila hori eta espiritu europar modernoak elkartezinak bilakatuak dira: etor-

674 R:jr 198.

675 Renanen ekarpena erabakigarria izan da intolerantzia herri juduaren ezaugarri nazional bezala XIX. mendeko intelligentzia frantsesarentzat topiko bihurtzen. Ik., adbz., FLAUBERT, *Trois Contes*, Paris 1973, 133 (“Hérodiás”): Vitelio Prokonsul erromatarrari higuigarriak zaizkio juduak. “Son coeur de Latin était soulevé de dégoût par leur intolérance, leur rage iconoclaste, leur achoppement de brute”.

676 *Vie de Jésus*, loc. cit., 342. “Le Pentateuque a été... le premier code de la terreur religieuse”.

677 OC, I, 239 (“L’Avenir religieux des sociétés modernes”).

678 OC, VIII, 587.

kizunean espiritu europarraren garabidea ez da semitarekin lehia dialektikoan ibiliko aurrera, bere baitako dialektika propioan indartuz baizik (Estatu europarren artekoan) eta bere burua ahalik gehiena desemitatuz eta purifikatuz hain zuzen. “Dans tous les ordres, le progrès pour les peuples indo-européens consistera à s’écarter de plus en plus de l’esprit sémitique. Notre religion deviendra de moins en moins juive (...). En morale, nous poursuivrons des délicatesses inconnues aux âpres natures de la Vieille Alliance (...). En politique, nous concilierons deux choses que les peuples sémitiques ont toujours ignorées: la liberté et la forte organisation de l’Etat. A la poésie nous demanderons une forme pour cet instinct de l’infini qui fait notre charme et notre tourment, notre noblesse en tout cas. A la philosophie, au lieu de l’absolu scolastique, nous demanderons des échappées sur le système général de l’univers. En tout, nous poursuivrons la nuance, la finesse au lieu du dogmatisme, le relatif au lieu de l’absolu”⁶⁷⁹.

Zibilizazioaren historia (eta, beraz, gizadiarena) europarra bilakatu da eta europarra izanen da hemendik aurrera; progresoaren dialektika Europako herrien edo espirituen artean jokatzeko da. Modernitateaz gero planteatzen diren arazoak historiaren filosofian, honelakoak dira: aurrena, “arraza handiak” apartatzea, bereiztea, eta historia –gizadiaren progresoa– haien eskuetan soilik uztea (1). Hortaz, bigarren, arraza haien barruan finkatzea aitzinabide historikoari daragion dialektika positiboa (2), zeren-eta “la marche de l’humanité se fait par la lutte des tendances contraires, par une sorte de polarisation, en vertu de laquelle chaque idée a ici-bas ses représentants exclusifs. C’est dans l’ensemble que s’harmonisent toutes les contradictions, et que la paix suprême résulte du choc des éléments en apparence ennemis”⁶⁸⁰. Dialektika hori, modernitateaz geroztiko bilakaeran, ez da izango Europa eta Ez-europa artean, antzinatean bezala, baizik Europa barruko herrien ñabartasun diferentzien elkarjokoan –artearen asko ñabartu da historiaren espiritua!–, hots, “arraza” frantsesaren eta alemanaren, ingelesaren, etab.en arteko lehian, funtsean aurreneko bi horien artean hain zuzen, Renanen izkribuetan gehiena aurkitzen denez. Progresoa, orain, herrien elkar aberastetik eta elkar aitzinaraztetik etorriko zaio munduari. Horretarako, bada (3), Europak batasuna behar du; baina espiritu diferentetok errespetatuzkoa, ez batasun “erromatar” edo inperiala, grekoa baizik: “C’est la Grèce, à la fois si puissant par la solidarité du génie et si divisée en politique, qui doit être notre modèle, et non cet Empire romain qui fit périr la civilisation antique sous l’étreinte de son effrayante unité”⁶⁸¹. Konfederazio edo anfiktonia europar moduko bat alegia, espiritu diferenteteei aski joko uzten diena beren artean dialektikan aritzeko, “batahunak” azpian ito gabe. Historia, kontrarioen dialektika zakar primitibotik, gora igoz, diferenteen dialektika finera gurbildu da. Ikus ditzagun eskema orokor honetako puntu batzuk hurbilgotik.

679 R:jr 198-199.

680 R:jr 188.

681 R:jr 77.

Etorkizunean gizadiarentzat historia aseguru behar duten herri (nazio?, Estatu?) hauetako bakoitzak nortasun kultural diferente bat, espiritu bat errepresentatzen du. Diferentzien errespetua ezinbestekoa da biziraupenerako eta aberastasunean aitzina-tzeko. Renanen herri/nazioaren filosofia frantsesa guztiz alemana dela aitoren genezake; hots, Herderren (eta Hegelen) orpo orpo jarraikoa, dio J. L. Dumasek: “Sans prononcer le mot de *Volksgeist* il décrit cette totalité organique, cette «gerbe spirituelle», cette unité qu’est la culture d’un peuple: «Chaque nation, avec ses temples, ses dieux, sa poésie, ses traditions héroïques, ses croyances fantastiques, ses lois et ses institutions, représente une unité, une façon de prendre la vie, un ton dans l’humanité, une faculté de la grande âme»⁶⁸². (...) Cependant «la perfection de l’humanité ne sera pas l’extinction, mais l’harmonie des nationalités»⁶⁸³.

Babilonia, Egipto, kulturak lehen ere egon izan dira munduan galant askoak, baina guztiek porrot egin dute urte eta lehorre anitzen buruan, eta horra denak –Periklesen Atenas, Augustoren Erroma– hondakinetan orain. “Où sont les neiges d’antan?” Historian problema handiena irautea da. Gure modernitate bikain hau ere, giza historia oldartsu guztiaren gailur eta koroa, bitarte txiki bat ote da, eta bihar ez da deus izango? Denboraren gurpilean ziklo bat gehiago, beste milaren ondoren eta beste milarekin gero?... Gezurra dirudi, baina XIX. mendea, hain razionala eta zientifikoa, historia, orain arte dingili-dongolo jaiki-erorika ibili den hori, hemendik aurrera guztiz bestelakoa eta betirakoa izango dela serio-serio ziurtatzen duten teoria diferentez beteta dago, hasi Hegelekin edo klase-gizartearen eta “prehistoriaren” bukaera berehalako iragarri duen Marxekin, gizagaindikoaren etorrera ikusi uste duen Nietzschekin, eta “hirugarren estadioa” eta behin-betikoa berak sazerdotalki inauguratu duen Comteganaino, Renan⁶⁸⁴ eta konpainiarekin jarraigoan. (Historian eternitatea inauguratzeko uste bitxi hau, alabaina, oinarritzkoa da Renan baitan, nazio arazoaren planteamendua nola egiten den ulertzeko, Sedango batailaren ostean batez ere). Historiaren aro edo

682 Ik. OC, IX, 268-269 (“Cahiers de jeunesse”). Pasarte osoa originalean: “Plan d’un cours de littérature isolée, par exemple arabe, syriaque, etc. Présenter *tout le système de la vie* de ce peuple dans sa littérature, sa religion, ses lois civiles, ses croyances supra-sensibles, ses fantastiques, son culte, etc., son tour moral, ses passions; disséquer un peuple dans ces différents casiers, et y rattacher les divers rameaux de sa littérature. Chaque nation considérée comme un casier, une *faculté*...” Ahozko literatura primitiboari buruz: “[horren autorea ez da indibiduala] C’est l’esprit de la nation, son génie, si l’on veut, qui est le véritable auteur. Le poète n’est que l’écho harmonieux, je dirais presque le scribe qui écrit sous la dictée du peuple” (Ib., 81). Halakoa omen da, “par exemple, le chant *Euskaldunak* sur leur victoire à Roncevaux; c’est absolument le cantique de Débora [ik. Biblian, Epailak 5], pour le dramatique, l’enthousiasme, etc.” (Ib., 82). Musika eta kanta herritarrek, orobat, “c’est la nation s’exprimant en sons, comme en poésie la nation se peignant par des mots rythmés”, etab. (Euskaldunak nazioa dira, bretoiak nazioa dira, frantsesak beste nazio bat dira, juduak nazioa dira..., hizkuntza bakoitza nazio bat). Pentsabide hauen iturburua berak aipatzen du: “ces idées sont merveilleusement d’accord avec celles de Herder” (81, oin-ohar 1).

683 OC, III, 314. Ik. DUMAS, J. L., “Philosophie de l’histoire de Renan”, in: *Revue de Métaphysique et de Moral* 1 (1972) 112.

684 R:jr 71: “(...) car le passé n’a été qu’une introduction nécessaire à la grande ère de la raison”.

ziklo definitiboan omen gaude. Arrazoimenaren aroa, behin argitua, ez da gehiago itzaliko. Horretarako: “Les deux conditions essentielles du salut du monde moderne, les deux conditions qui feront (telle est ma ferme confiance) que *la destinée de notre civilisation ne sera pas de disparaître, comme les civilisations de l’antiquité*, après un éclat passager, sont, d’une part, la division de l’Europe en plusieurs Etats, garantie de sa liberté, et, d’autre part, cette profonde fraternité qui fait que les esprits des races les plus diverses s’entendent dans la grande unité de la science, de l’art, de la poésie, de la religion”⁶⁸⁵.

Aro berri honetan fundamentala kolaborazioa da. Alde honetatik begira, Estatu artean mugak handixeago edo hemendixeagotik pasatzeak ez du muntarik; are, muga arrastoak gaizki egotea oso ondo dago, Renanek Straussi argitzen dionez: “Remarquez que les nationalités sont toutes des cotes mal taillées (...). De belles provinces de langue française ne font partie de la France, et cela est très avantageux, même pour la France. Des pays slaves appartiennent à la Prusse. Ces anomalies servent beaucoup à la civilisation. La réunion de l’Alsace à la France, par exemple, est un des faits qui ont le plus contribué à la propagande du germanisme; c’est par l’Alsace que les idées, les méthodes, les livres de l’Allemagne passent d’ordinaire pour arriver jusqu’à nous”⁶⁸⁶.

Espiritu bateratuko Europa honek (hobe: Ingalaterra-Frantzia-Alemaniak, eta Frantzia-Alemaniak batez ere) buruzagi larderiatsu gisa mundua gidatzea, baitezpadakoa da gizadia ez dadin atzera basakeria berri batean amildu. “La grandeur intellectuelle et morale de l’Europe repose sur une triple alliance dont la rupture –idatzi du gerra franko-prusiarra hasi eta berehala– est un deuil pour le progrès, l’alliance entre la France, l’Allemagne et l’Angleterre. Unies, ces trois grandes forces conduiraient le monde et le conduiraient bien, entraînant nécessairement après elles les autres éléments, considérables encore, dont se compose le réseau européen”⁶⁸⁷. Hego-ekian islama zangoperatua, zibilizazioarentzat (gizadiarentzat) arrisku bat orain Ameriketako Estatu Batuak izan litezke (“dont l’avenir, brillant sans doute, est encore obscur, et qui en tout cas occupent un rang secondaire dans le travail original de l’esprit humain”). Ipar Amerika teknikoa baina inzibilizatua kontsideratzen da. Haatik, benetan Europaren eta zibilizazioaren mehatxu larriena Renanek, frankismoan hainbat aldiz entzun genituen “horda asiaretan” sumatzen du, ipar-eki aldean, Errusian bereziki, artean boltxebismorik ez bazegoen ere.

685 Rjr 77.

686 Rjr 127. Ik. orobat 87, Suitza “frantsesaz”: “(...) grand est l’utilité de ces petits pays français, séparés politiquement de la France; ils offrent un asile aux émigrés de nos dissensions intestines, et, en temps de despotisme, ils servent de refuge à une pensée libre”.

687 Rjr 81. Ik. OC, I, v (*La Réforme intellectuelle et morale*-ko hitzaurrea): “J’avais fait le rêve de ma vie de travailler, dans la faible mesure de mes forces, à l’alliance intellectuelle, morale et politique de l’Allemagne et de la France, alliance entraînant celle de l’Angleterre, et constituant une force capable de gouverner le monde, c’est-à-dire de le diriger dans la voie de la civilisation libérale, à égale distance des empressements naïvement aveugles de la démocratie et des puérides vellités de retour à un passé qui ne saurait revivre”.

Modernia berdin Europa uste izanez gero, Europaren arrisku/zemaiak Modernitatearen (berdin zibilizazioaren) arrisku/zemaiak bihurtzen dira: Ameriketako Estatu Batuak alegia, eta batez ere Errusia-Asia (Renanen ohiko berdinketa). Ez bata, ez bestea dira berak mehatxu handiak, Europak txaldankeriaren bat egiten ez badu. “La Russie n’est un danger que si le reste de l’Europe l’abandonne à la fausse idée d’une originalité qu’elle n’a peut-être pas, et lui permet de réunir en un faisceau les peuples barbares du centre de l’Asie, peuplades tout à fait impuissantes par elles-mêmes, mais capables de discipline et fort susceptibles, si l’on n’y prend garde, de se grouper autour d’un Gengis Khan moscovite. Les Etats-Unis ne sont un danger que si la division de l’Europe leur permet de se laisser aller aux fumées d’une jeunesse présomptueuse et à de vieux ressentiments contre la mère patrie. Avec l’union de la France, de l’Angleterre et de l’Allemagne, le vieux continent gardait son équilibre, maîtrisait puissamment le nouveau, tenait en tutelle ce vaste monde oriental auquel il serait malsain de laisser concevoir des espérances exagérées”⁶⁸⁸. Horregatik Renan Alemania batu eta indartsu baten alde dago, gerra hasi eta gero ere, zenbait politiko frantsesen iritziauren aurka. “Une grande Allemagne libérale, formée en pleine amitié avec la France, devenait une pièce capitale en Europe et créait avec la France et l’Angleterre une invincible trinité, entraînant le monde, surtout la Russie, dans les voies du progrès par la raison”⁶⁸⁹. “Mehatxu eslaboa” edo “mehatxu asiaticoa” oso benetan hartzen zuen Renanek, Straussi bigarren gutunean dramatiko samar erakutsi duenez (“le Slave, comme le dragon de l’apocalypse, dont la queue balaye la troisième partie des étoiles, traînera un jour après lui le troupeau de l’Asie centrale, l’ancienne clientèle des Gengis Khan et des Tamerlan”)⁶⁹⁰.

Gizadiaren historia kultural zein politikoaren filosofia basiko hau, Europan eta, “zibilizazioaren salbaziorako”, konkretuki Frantzia-Ingalaterra-Alemania trinitatean zentratua, gerrak bestela Renanen eskema anitz apurtu dizu baina, hori tinko geratu da funtsean, “izan behar lukeenaren” formula bezala gutxienez. 1888ko martxoan honela idatzi dio Moriz Carrièreri: “Avant comme après 70, l’alliance de la France et de l’Allemagne a toujours été notre rêve. L’action commune des deux nations les plus éclairées du monde me paraît nécessaire à l’oeuvre générale de l’humanité, et les forces réunies de ces deux grandes masses civilisées ne me semblent pas de trop pour résister à la haine des lumières qui a encore des foyers redoutables en certaines parties de l’Europe et repousser une jeune barbarie venue de l’Est, laquelle ne sera sans danger que si elle trouve toujours devant elle une Europe unie et ferme en ses principes libéraux”⁶⁹¹.

688 R:jr 81.

689 R:jr 92.

690 R:jr 158.

691 R:jr 231.

FRANTZIA ESENTZIALA

Renanen Frantziaren filosofia eta bere garaiko gorabehera nazionalak ulertzeko moldea ere arraz(ial)ista da.

1789-1799 Iraultza urteak dira; Bonaparteren Brumario 18ko Estatu kolpeak ixten du hamarkada iraultzailea. Hurrengo hamabost urteetan Frantzia Europa osoarekin gerran ibiliko da Trafalgartik Moskuraino (zibilak bakarrik milioi eta erditik gora zenbatzen dira hildakoak). 1815, Waterloo eta Napoleonen erbestea. Beraz, labur: uztailaren 14, lurraldearen birregituraketa administratiboa (eskualde historikoak ezabatuz), 1792ko bigarren Iraultza, Konbentzioa, girondino, montagnard eta jakobinoen arteko peleak, koalizio gerrak eta gerra zibilak (Vendée), Terrorea, Direktorioa, Inperioa; demokratismotik inperialismora: mende laurden batean Iraultzak, Antzina-ko Erregimena uzkaile ez ezik, bere burua behin eta berriro irauli eta birirauli du.

Berrezarkuntzak ez du garbiago utzi Frantzia zer omen den edo zer izan gura duen: 1815etik 1852ra, h. d., hogeita hamazazpi urte eskasean (Renanen gaztaro eta formazio akademiko urteetan alegia), Frantziak beste lau iraultza eta lau Konstituzio diferente ezagutu ditu, tartean mila nahaste-borraste ideologiko eta katramila politiko erlijioso.

Zer da Frantzia esentzialki: monarkikoa da, errepublikarra? (batzuen gardiz klimak berak Frantzian monarkia esijitzen du); katolikoa da, ezta?, herrialde latinoa da (erromatarra), galiarra, germaniarra?, herri bat da, ala herri diferenteen nahas-mahas bat? Nola definitzen da herria?... Berrezarleek nobleak eta herria bereizi egiten dute, bi nazio edo arraza bezala. Demokratek herri bakarra nahiko dute, eta euren asmo politikoen arabera xedatuko dute herriaren edo nazioaren definizioa. Ulertzen da eztabaida guztiotan historiaren ikerketak hartu duen garrantzi politiko-ideologikoa⁶⁹².

Arazoa antzinakoa da, eta aspaldikoa historiara errekurritzea ere esplikazio bila (eskema biologikoari jarraiki, jatorriak esplikatzen dizu natura). Norbait izateko erro-

692 Ondorengo guztirako ik. BEAUNE, C., *Naissance de la nation France*, Paris 1985. AZURMENDI, J., *Volksgeist-Herri Gogoa ilustraziotik nazismora*, Donostia 2007, 232 eta hurr.

matarrak bezalakoa izan beharra zegoenean, frantsesen jatorria erromatarren bera zen: VII. mendean Pseudo-Fredegario monjeak legenda asmatu edo jaso du, frantsesen arbasoa Frantzion printzea zela, Troiako erreketatik salbatua (Eneas bezala), Frantziara etorri eta erresuma sortu zuena. Batez ere monarkia frantsesaren jatorria goratzen zen horrela; herria nondik zetorren, ez zen asko axola. Ipuinak Ernazimentura arte jarraitu du. Frantzion Troiatik etorri bazen, ez zen ezer kostako Troia frankoen fundazio bihurtzea, eta grekoek hiria erre dutenean frankook Frantziara itzularaztea. XVI. mendean humanista frantsesek Frantzia une berean franko (germaniar) eta galiarra (zelta) zela, aurkitzen zuten testuetan. Baina, humanistak baitziren, Frantzia, hots, erregea eta haren manupeko herria –erlijio gerren aroa da–, herri bakarra bihurtu nahiko dute. (Onartezina da Frantziako erregea ez izatea frantsesa, arrotz inbasorea baizik!). Askabide ezberdinak ideiatu dira. Testu klasikoetatik ezagutzen zen behiala galiarren multzo bat ekialdera emigratua zela, Grezia eta Asia Txikiraino menturatua, euren bidean egundoko egitandiak eginez (San Pauloren gutun bat ere badago “Galatiarrei!”). Teoria txit arrakastatsu bat izango da frankoen “inbasioa” ez zela galiar horien sorterrira itzultzea besterik izan (Lemaire de Belges, Postel, Bodin, Pasquier, Dom J. Martin oraindik XVIII. mendean). Paradinentzat germaniarrak eta galiarrak etorburu bereko herriak ziren, denak zeltak; Hotmanentzat, berdintsu, frankoak galiarren aliatuak ziren erromatarren aurka, haien menpekotzatik askatzen anaitasunez lagundu zietenak. Bi arrazak, galiarra (zelta) eta germaniarra, abenitu ordez, kontrajarri, Ch. Loyseauk egin ditu XVII. mendean (“Traité des seigneuries”), “frankoak” (hots, pribilegiadunak) konkistatzaile germaniarrekin, eta jende arrunt pribilegio gabea galiar konkistatuekin identifikatuz. XVIII. mendean argumentu honek zentzu politiko oldarkorra hartu du, eta arazoa larria bihurtu da, Boulainvilliersek-eta, aristokraziaren pribilegioak konkistatzaileen eta jende armatuaren eskubide historiko bezala justifikatu nahi izan dituztenean, burgesia hazkorrari buru egiteko atekan⁶⁹³. Horra, bada, erlijio edo klase borroka gabe, arraza borrokaren tesia, eta bi nazio nazioan (bi arraza). Boulainvilliersi Du Bos (Dubos) Abateak erantzun dio, burgesiaren interesen ikuspegitik, konkistaren eta arraza konkistatzailearen teoria ukatuz. 1789ko Iraultza burgesiaren garaipena nobleziaren aurka izango da, galiarren askapena eta frankoen ezabaketa. (Iraultzaile entusiastenek Frantzia izenaren ordez Galia ezarri nahiko dute). Testuinguru honetan ulertu behar da Sieyèsen definizioa ere nazioarena “la généralité des citoyens” bezala, edo nazioaren baiespina “le Tiers État est une nation complète” bezala (definizio sozial batean, zer baiesten den adina, zer ezesten den erreparatu behar da). Ez da ezertarako nazio etnikoan pentsatzen, Estatuan bildutako “hiritarren gorputz handian” baizik, “l’ensemble des citoyens”, eta horien eskubide eta obligazio sozialen berdintasunean, batasunean. Nazioa horrela definitzearen xedea, gizarte frantsesa bat dela, eta ez bi, deklaratzeko da; zuzenbideak bat izan behar duela denentzat, ez bi. “Qu’est-ce qu’une nation? Un corps d’associés vivant sous une

693 DEVYVER, A., *Le sang épuré. Les préjugés de race chez les gentilshommes français de l’Ancien Régime (1560-1720)*, Brusela 1973.

loi commune et représentés par la même législature”⁶⁹⁴. Definizio horrek eta baiespen horrek Frantziaren erdibiketa bi arrazatan eta bi zuzenbidetan eta, beraz, bi naziotan ukatzen du (herria galiarra bada, noble frankoak, euren estatus juridiko eta politiko diferentteekin, “faisant un ordre à part, une nation choisie dans la nation”, ingelesak bezain arrotzak dira frantsesentzat); eta hori egiten du nobleen “arrazaren” pribilegioak ukatuz⁶⁹⁵. Nobleak, euren pribilegioekin, arrotzak ez ezik, askatasuna gose duen herri frantsesaren etsaiak bilakatzen baitira: “ne se montrent pas moins ennemis de l’ordre commun, que les Anglais ne le sont des Français en temps de guerre”⁶⁹⁶. Arrotzak eta etsaiak, ez etniako desberdingoagatik, legezko diferentziagatik baizik. Arraza diferentzia ez da nobleek eurek legezko diferentzia (pribilegioak) justifikatzeko alegatzen duten aitzakia baizik; baina aitzakia horrek atzerritar inbasoreak bihurtzen ditu. Arraza atzerritar konkistatzailea badira, zergatik ez ditu herriak atzera euren atzerrira bidaliko? “Pourquoi ne renverrait-il pas dans les forêts de la Franconie toutes ces familles qui conservent la folle prétention d’être issues de la race des Conquistadors, et d’avoir succédé à *des droits de conquête*? – La Nation, alors épurée, pourra se consoler, je pense, d’être réduite à ne se plus croire composée que des descendants des Gaulois et des Romains”⁶⁹⁷. Itzuliko gara gai honetara geroago. Oraingoz interesatzen zaiguna da Renanen formazio urteak matxinada eta kaos urteak eta Frantzia zer da? polemikako urteak izan direla, estudiante bretoi historiazalea biziki interesatu dutenak; h. d., historiografia postiraultzaileak bi arrazen arazoarekin jarraitu duela⁶⁹⁸ eta polemika horretan Renanek bere postura hartu duela.

Simplifikatuz: Bi joera bereiz genezake Iraultza arraza borrokaren eskemarekin interpretatzen duten askoen artean (Marx geroago etorriko da klase borrokaren eske-

694 SIEYÈS, E., *Qu’est-ce que le Tiers État?, précédé de L’Essai sur les Privilèges* (ed. E. Champion), Paris 1888, 31.

695 Ib., 33: “Une loi commune et une représentation commune, voilà ce qui fait *une* [azpim. originala] nation”.

696 Ib., 41.

697 Ib., 32. Garbi-garbi ez du uzten, baina ematen du Sieyèsek galiar eta frankoen (zelta eta germaniarren) arrazako anaitasunean sinesten duela. “(...) Si tout est mêlé dans les races, si le sang des Francs, qui n’en vaudrait pas mieux séparé, coule confondu avec celui des Gaulois, si les ancêtres du tiers état sont les pères de la nation entière...” (Ib., 33, oin-oharreen). Nolanahi ere, Sieyèsen argudiaketa ez da mugitzen arrazen eta historiaren mailan, ezpada arrazoimenaren (historiaren aurka) eta gizartea fundamentatzen eí duen –naturaz denak berdin-arten arteko!– itun sozialaren mailan (arraza gora eta beheerik gabe); hots, arrazen eskubideak arrazagatik eta historiagatik (konkistagatik) justifikatu nahiaren aurka zuzen-zuzen. Onarturik ere, bada, hipotesi batean, arraza frankoak behiala arraza galiarra menperatu zuela, eta horregatik gizarte barbaro hartan bere buruari hainbat pribilegio esleitu ziola; hala ere: “l’empire de la raison s’étend tous les jours davantage; il nécessite de plus en plus la restitution des droits usurpés. Plus tôt ou plus tard, il faudra que toutes les classes se renferment dans les bornes du contrat social (...). Dans la nuit de la barbarie et de la féodalité, les vrais rapports des hommes ont pu être détruits, toutes les nations bouleversées, toute justice corromptue; mais, au lever de la lumière, il faut que les absurdités gothiques s’enfuient, que les restes de l’antique férocité tombent et s’anéantissent” (Ib., 54).

698 Ik. WEBER, E., *Ma France. Mythes, culture, politique* [orij. ingelesa], Paris 1991, 71-95 (III. kap., “Nos ancêtres les Gaulois”). THIESSÉ, A.-M., *La création des identités nationales*, Paris 1999, 50-59.

marekin, berak espreski dioenez historialari frantsesen bi arrazen borrokatik ikasia). Bat, egiazko Frantzia Antzinako Erregimenean ikusten duena eta Iraultzan egiazko Frantziaren ukazioa; bestea iraultzazalea, Guizot, A. Thierry, etab.⁶⁹⁹, Iraultzan momentu erabakigarri guztiz positiboa ikusten duena, egiazko Frantzia bat eta bakar-raren abiagunea historian. Azken hauetan berriro bi esplikazio molde dago. Esplikazio bat izanen da, bi arraza edo nazioak, beti gatazkan bai, baina historian zehar elkarri hurbilduz joan direla, eta Iraultzan, nobleen pribilegioak-eta ezabatu direlarik, bien batasun eta anaitasun totala erdietsi dela (Guizot); Trantsizio “demokratikoa”, esango lukete espainolek. Beste esplikazioak (Thierry) arraza galiarraren borroka eta garaipenaren garrantzia nabarmenduko du: orain arte frankoek (nobleek) zapalduak zeuden galiarrek (herriak), jaiki eta euren zapaltzaileak azpiratu dituzte (iraultza, hitzez hitz) – eten “iraultzailea” Frantziaren historian. Noblezia ezabaturik, dena herria da; ez dago galiar eta frankorik, herria baino ez dago. Iraganak ez du deus kontatzen, Iraultza da “Nazioaren jaiotza”.

Renan aurreneko joerakoa da, guztiz kritikoa Iraultzarekin. Berak dioskunez, Seminario Txikian –batxilergoan, esango genuke– interesatu da jada Frantziako historiarekin. Batez ere Micheletek erasan bide du⁷⁰⁰. Ikasketa unibertsitarioetan A. Thierryren klaseak sarri-sarri entzun ditu, eta irakaslearekin adiskidetu da⁷⁰¹. Bion gainean, baina bion guztiz bestela, garatu du Renanek Frantzia esentzialaren bere kontzeptua⁷⁰². Iraultzazaleak galiarazaleak izaten baziren, bera, arraza bretoi galiar/zeltaren eta haren espirituaren erromantikoa bere arimatxoan, historiaren eta politikaren filosofian erabat germaniarzale izango da. (Bere filosofiako beste tesiekin batera ulertu behar da: txiki-txikitatik elitista da; ez da herriaren miresle, Michelet zen bezala; ez da batere demokrata, etc.).

Renanek irakurkera iraultzazaleari, bere bi bertsioetan, historiagintza “liberala” gaitzderitzo (razionalista, etab.) – bere burua antiliberal deklaratzeko era bat. Pasarte hau aipatzen du behin joera horren adierazgarri: “Nous en avons fini, il faut l’espérer, dit M. de Sacy, avec les Gaulois et les Francs. Que notre liberté vienne ou non des

699 Augustin Thierryk Frantziaren historia guztia herri galiar zapalduaren etengabeko askapen borroka bezala franko inbasoreen menpeztatik konposatuko du, Iraultzarekin azken garaipena lortzeko. Herri horren epospearen poeta izango da Michelet, Voltaire monarkia frantsesaren epospearen bezala.

700 S: 108-109. “Le cours d’histoire fut pour moi une autre cause de vif éveil”.

701 S: 209. “M. Augustin Thierry (...) fut pour moi un vrai père spirituel”.

702 Ik. WEINBERG, K., “Race et races dans l’oeuvre de Ernest Renan”, in: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 68 (1958) 132: “Les grandes reconstructions romantiques de Michelet et d’Augustin Thierry lui semblent révéler l’histoire comme l’étude d’un drame universel où s’opposent et se mélangent «races» de vainqueurs et «races» de vaincus. C’est probablement dans les *Considérations sur l’histoire de France* [Thierry] qu’il trouve, vers 1840, les idées de François Hotman sur l’inégalité des «races» franque et gauloise; ce même livre contient en résumé le système qu’au XVIII^e siècle, le comte de Boulainvilliers essaie d’ériger sur les fondements de la théorie de Hotman, pour défendre les privilèges d’une aristocratie française de souche germanique” [ik. Thierry, *Récits des temps mérovingiens*].

Germain, au fond peut nous importe. L'enfant est né; il est grand et fort. Si un Boulainvilliers réclamait aujourd'hui, au nom des Francs ses ancêtres, les droits de la conquête, nous lui répondrions qu'en 1789 et en 1830 les vaincus, les Romains, les serfs, ont pris leur revanche, et qu'à leur tour ils sont les conquérants et les vainqueurs". Renan ez da joera –demokratista– honetakoa, eta hitzetik hortzera ihardesten dio: "Eh bien! Non..."⁷⁰³ 1789 eta 1830eko iraultzek Frantziara ekarri duten askatasuna ez da egiazko askatasuna, askatasunaren eskulotzea baizik. Egiazko askatasuna "barbaroek" ekarri zuten –"duela mila urte"–, eta betiere askatasunaren fundamentua tradizio haietan dago. Tradizioak apurtuz askatasunaren oinarriak apurtu dira⁷⁰⁴.

Hemen arraza indoeuroparraren barruan bertan diferentzia inportante batzuk ikusi behar dira berriro. Denak baitira historiaren eta progresoaren eragileak, baina denek ez dituzte zeregin berdinak. Europa modernoaren historia Renanek honela ulertzen du: barbaroek eraso eta Erromako Inperioa erroiztu ondoren, herri galduen kaos hutsa gelditu zen. Herriok atzera bildu, antolatu eta Estatuak sortu, elite germaniarrek egin dute, noble feudalen eta monarkiaren inguruan⁷⁰⁵. Europa latinoko Estatuak jende germaniarrak horrela sortuak dira denak (Italia da salbuespena, arrazoi partikularrengatik). Hori horrela izatea ez da gertakari historiko hutsa, berez kontingentea. Renanek aitortzen duen doktrina arrazialarengatik, hala jazotzea halaxebeharezkoa izan da. Behiala Erromaren peko herriak ez baitzituen Erromak kasualitatez mendean hartu, ezpada euren naturaz baitira gobernatuak izateko bakarrik onak, ez gobernatzeko, ez beraiek Estatuak eraikitzeko. Estatuak eraikitzeko gaitasuna duen arraza bakarra germaniarra da. Germaniarra da mundu guztian eta historia guztian, Estatuak eraikitzen jakin izan duen arraza bakarra. Beraz, Europako Estatu latinoak jende germaniarrak sortuak izatea lege natural (arrazial) baten ondorio da⁷⁰⁶. Lege naturala

703 OC, II, 45 ("M. de Sacy et l'École libérale", 1859).

704 Ib. "Le libéralisme, ayant la prétention de se fonder uniquement sur les principes de la raison, croit d'ordinaire n'avoir pas besoin de traditions. Là est son erreur".

705 Hainbat beste puntutan bezala, Renan kontserbatzaileak Lord Acton kontserbatzaileari segitzen dio. Honek hala idatzi du, berak sorturiko *The Rambler* (1862, martxoa) hilabetekari katolikoan: "The Celts are not among the progressive, initiative races, but among those which supply the materials rather than the impulse of history, and are either stationary or retrogressive. The Persians, the Greeks, the Romans, and the Teutons are the only makers of history, the only authors of advancement. Other races possessing a highly developed language, a speculative religion, enjoying luxury and art, attain to a certain pitch of cultivation which they are unable to either communicate or to increase. They are a negative element in the world". Eta "Nationality" saioan: Inperio erromatarrak lur jo duenean herrien anabasa geratu da. Estatuak Europa berria sortzeko: "A new element of national life was brought to that declining world by the enemies who destroyed it. The flood of barbarians settled over it for a season, and then subsided; and when the landmarks of civilisation appeared once more, it was found that the soil had been impregnated with a fertilising and regenerating influence, and that the inundation had laid the germs of future states and of a new society. The political sense and energy came with the new blood, and was exhibited in the power exercised by the younger race upon the old, and in the establishment of a graduated freedom".

706 OC, II, 176 ("Les révolutions d'Italie"). "La grande loi de développement suivie par les différents États de l'Europe latine est celle-ci: la race germanique, en détruisant les cadres de l'administration romaine, y substitue

den heinean, duela mila urte bezalaxe balio du orain ere; h. d., Estatu gizarte latino batek gaur ere elite –noblezia– germaniar bat behar du ongi artikulatua eta kementsua izateko, eta arraza galiarrak behin eta berriro arraza germaniarrak ernaldua izateko beharrezana dauka. Galiarrek (edo latinoek) Estatua antolatzea inoiz euren esku harzzen badute, ez dute asmatzen anabasa edo despotismoa sortzen baino⁷⁰⁷.

Inperio erromatarraren “despotismo administratibo” sistemarekin alderatzen badugu (grekoaren aldean ere bai antza)⁷⁰⁸, “la race germanique, en brisant les cadres de l’empire romain, fit la plus grande révolution politique de l’histoire du monde. Ce fut la victoire de l’individu sur l’État”⁷⁰⁹. Arraza germaniarraren espiritua indibidualismoa (jauntxoek indibidualismoarena!) eta diziplinarena da, hierakiarena, ordenarena; baina ordena bat, ez menpekotasun administratiboak apaldu jendearena, ezpada jaun askeen atxikimendu askean eta leialtasun pertsonalean tinkatua⁷¹⁰. Jende jaun honek bere boterea bere-berea duelako kontzientzia du, ez goragoko “monarka”ren bati zor diona. Hain zuzen botereen, hots, aitoren seme-alaben botere propioaren, hirien botere propioaren, erregearen botere propio inola ere ez absolutuaren partitzean eta errespetuan datza sistemaren Boterea, eta egiazko libertatea.

Bereiz dezagun berriro bilakabide historikoan, nola sortu omen diren Nazio-Estatuak monarkien inguruan, eta nola sortu den monarkaren absolutismoa, Frantzian adibidez (Ingalaterran, esaterako, gisa horretako absolutismorik ez baita sortu, aitoren semeek eta hiriek eutsi egin diotelako euren botereari erregeen anbizioaren aurka). Erromako administrazioaren egitura desaginda, nahasmahas etniko-sozial hutsa geratu da, eta okupazio germaniarreko taldeek ere ez diote lurralde konkistatuari baino begiratu, diferentzia etnikoei ez diete erreparatu. Baina, dio Renanek, nazio edo nazionalitateak egon bazeuden, eta berehala hasi dira burua jasotzen. Familia germa-

la souveraineté divisée et envisagée comme une propriété personnelle, c’est-à-dire la féodalité”.

707 STRAUSS, G., *La politique de Renan*, Paris 1909, 149-150: “Montrer dans notre histoire le conflit de ceux deux tendances –l’une romaine, étatiste, despotique, unitaire et centralisatrice; l’autre germanique, féodale, individualiste et libérale– telle est la préface de la politique de Renan. – L’avantage de pareilles simplifications historiques, c’est qu’elles paraissent emprunter aux faits une certaine apparence de vérité. Et en quelques lignes on écrit l’histoire du monde. Voyez Renan: la féodalité, la monarchie du moyen âge, les franchises municipales, les États généraux, les «Councils» et les parlements, la réforme protestante, les divisions de l’Europe moderne en nations également souveraines sont des faits germaniques. La papauté, l’empire de Charlemagne, la monarchie absolue de droit divin, le règne de Louis XIV, l’oeuvre égalitaire et centralisatrice de la Révolution française, les visées mondiales d’un Napoléon I^{er} sont des faits romains. – Renan est germaniste. L’indiscipline de l’esprit public français, cette instabilité politique qu’accusent dans le première moitié du XIX^e siècle quatre révolutions successives, sont le résultat de «l’exagération dans notre histoire de l’élément romain»”.

708 “La liberté pour l’antiquité ne fut guère que l’indépendance nationale; en réalité, on n’était pas plus libre à Sparte qu’à Persépolis” (OC, I, 10).

709 OC, I, 10 (“Philosophie de l’histoire contemporaine”).

710 Ib., 11. “L’esprit des peuples germaniques était l’individualisme le plus absolu: l’idée de l’«État» leur était complètement étrangère; tout reposait chez eux sur les libres engagements, sur la «fidélité» (...). Le dernier terme de ce principe social fut la féodalité”.

niar bat buruzagitzat hartuz lortu dute tinkatzea; familia germaniarrok eta landaldekoko jende galo-erromatarrak itun bat eginez hain zuzen, Renanek dioenez. Horrela sortu dira, buruzagiaren eta herriaren arteko hitzarmenarekin, monarkia modernoak (espíritu germaniarrekoak)⁷¹¹. Nazio frantsesa, esaterako (politikoki, esan gurako da), Robert le Fortekin IX. mendean sortua izango litzateke⁷¹², populazio “frantsesa” eta familia germaniar bipil bat itunez elkarlotu diren egunean (besteren batzuetan X. mendera atzeratzen du jaiotza hori). Honek goiko puntan erregearentzat balio duen adina balio du beheko zabalean eskualdeentzat, hauek ere familia germaniarren baten inguruan elkartu eta antolatu omen baitira, Frantziaren historia hobeto azter dadinean agerian geratuko denez. Horixe da, bestalde, aristokrazia frantsesaren jatorria. “Quand nous aurons une bonne histoire des origines de la noblesse française, on verra que chaque centre des familles féodales correspond à un centre de colonisation germanique, et que la plupart des familles vraiment anciennes de France remontent à un établissement de l’époque carolingienne”⁷¹³. Ikuskera honetan Estatu moderno batean printzipala erregea da, odol eta espíritu germaniarrekoa beti⁷¹⁴, erregearen inguruan elite aristokratikoa, jatorri germaniarrekoa orobat. Erakundearen jarraikitakuna eta iraupena errege familiak bermatzen du.

Ez hori bakarrik. Monarkiaren erakunde historikoak arima nazionala espresatzen zuen. Iraultzak, hura desaginez ondare historiko esentziala desagiten zuela, ezjakin du. Hala Frantziaren jainua eta historia nazionalaren zentzua, mito nazionalen paregabeki distiratu, lorrindu ditu, noragabe zoroan gelditzeko. Hona zelan deitoratzen duen tragedia hori Renanen prosa dotoreak:

“La continuité des bonnes choses doit être gardée par des institutions qui sont, si l’on veut, un privilège pour quelques-uns, mais qui constituent des organes de la vie nationale sans lesquels certains besoins restent en souffrance. Ces petites forteresses où se conservent des dépôts appartenant à la société paraissent des tours féodales. On niait toutes les subordinations traditionnelles, tous les pactes historiques, tous les symboles. La royauté était le premier de ces pactes, un pacte remontant à mille ans, un symbole que la puérile philosophie de l’histoire alors [XVIII. mendean] en vogue ne pouvait comprendre. Aucune nation n’a jamais créé une légende plus complète que celle de cette grande royauté capétienne, sorte de religion, née à Saint-Denis, consacrée à

711 OC, II, 176.

712 Ib. Printzipio berari jarraiki sortu bide dira beste Estatu europar latinoak ere: “Chacun des nationalités [berdin Estatua, hemen] de l’Europe est ainsi le résultat d’une sorte de pacte respectif entre les fractions démembrées de l’ancien empire et une famille germanique qui les représente”. Ohar bedi Renan nazio etniko edo kulturala eta nazio politiko edo Estatua etengabe konfunditzen ari dela; edo, nahiago bada, biok ez bereizten.

713 OC, I, 11.

714 OC, I, 16. “Toute la supériorité des États modernes, tous les motifs d’espérer en leur avenir, se résument, selon moi, en ces deux points: 1° une Europe divisée, et arrivée à un état d’équilibre stable; 2° une organisation de la royauté qui maintient le pouvoir exécutif hors de toute compétition, arrête les ambitions déréglées, écarte à la fois les tyrannies momentanées des pays républicains (...), et le césarisme prétorien de l’époque romaine”.

Reims par le concert des évêques, ayant ses rites, sa liturgie, son ampoule sacrée, son oriflamme⁷¹⁵. *À toute nationalité correspond une dynastie en laquelle s'incarnent le génie et les intérêts de la nation; une conscience nationale n'est fixe et ferme que quand elle a contracté un mariage indissoluble avec une famille, qui s'engage par le contrat à n'avoir aucun intérêt distinct de celui de la nation* (nire azpim.). Jamais cette identification ne fut aussi parfaite qu'entre la maison capétienne et la France. Ce fut plus qu'une royauté, ce fut un sacerdoce; prêtre-roi comme David, le roi de France porte la chape et tient l'épée (...). Son sacre, imité des rois d'Israël, était quelque chose d'étrange et d'unique. La France avait créé un huitième sacrement, qui ne s'administrerait qu'à Reims, le sacrement de la royauté. Le roi sacré fait des miracles; il est revêtu d'un «ordre»: c'est un personnage ecclésiastique de premier rang (...). Son type le plus parfaite est un roi canonisé, saint Louis, si pur, si humble, si simple et si fort. Il a ses adorateurs mystiques; la bonne Jeanne d'Arc ne le sépare pas de saint Michel et de sainte Catherine; cette pauvre fille vécut à la lettre de la religion de Reims. Légende incomparable! Fable sainte! C'est le vulgaire couteau destiné à faire tomber la tête des criminels qu'on lève contre elle! Le meurtre du 21 janvier [Luis XVI.aren hilketak] est, au point de vue de l'idéaliste, l'acte de matérialisme le plus hideux, la plus honteuse profession qu'on ait jamais fait d'ingratitude et de bassesse, de roturière vilénie et d'oubli du passé⁷¹⁶.

Antolamendu politikoaren jatorria hitzarmen edo ituna izan dela uste baldin bada (konkistaren ondoren betiere, momentuan datu horrek ahaztua ematen baitu!), beharbada bidezkoa da Estatu Botere horren egitamua botere partekatuen eta “askatasunena” bezala (pluralean) uste izatea. Aitoren semeek, hiriek, jeloskorki begiratzen dituzte euren “askatasunak” erregearen aurrez aurre, eta errege zintzoak begiramenduz begiratzen ditu horiek. Printzipio horrek ziurtatzen du Estatuaren funtzionaketa marruskagabea. “En effet, l'esprit de la féodalité est l'esprit germanique par excellence. L'homme libre ne doit au roi que ce à quoi il s'est obligé; il est dégagé de ses devoirs, si le roi n'observe pas les siens”⁷¹⁷. Erregetza edo Botere moderno hori guztiz neurritzkoa da, ez despotikoa (ekialdekoa eta antzinatekoa izan zen bezala), “essentiellement tempérée”⁷¹⁸, lantzean behin aginte absolutuaren itxura eman balezake ere. “Le souverain a des devoirs et des droits envers ses sujets; les sujets ont des devoirs et des droits envers leur souverain, et, le progrès des siècles venant en aide,

715 Legendaren arabera, Chlodwig (Clovis. Koldobika) buruzagi franko barbaroa konbertitu eta gero, Reimseko kaperan errege kontsokratua izatekoan, olio zerutik jaitsi zen anpulu batean. Oriflama –urrezko sua– estandarte bat zen, jatorrian Saint-Denis abadiakoa (uste zen estandartearen kolore gorria San Dionisio martiriaren odola zela, eta santu hori estandartea zeraman troparen babeslea batailan), gero Frantziako erregearena. Alegia, nazio frantsesa sakratua dela (nazionalismoa erlijio bat) eta kontzientzia nazionalak mito nazionala behar duela esaten digu Renanek. *Vie de Jésus*-en, loc. cit., 242, irakurtzen da: “la France ne serait pas ce qu'elle est si l'on n'avait cru mille ans à la sainte ampoule de Reims”.

716 OC, I, 249-252.

717 OC, I, 11.

718 OC, II, 176. Ik. OC, I, 14 (“Philosophie de l'histoire contemporaine”): “La royauté se trouve liée par des chartes ou obligations librement consenties (...), elle est fort limitée...”

l'Europe chrétienne arrive de la sorte au meilleur état social que le monde ait connu jusqu'ici"⁷¹⁹.

Gehitu behar da, arraza germaniarraren espirituak, Estatuan botere zentroen aniztasuna ezarri duen legez, Europako lurkurtan Estatuaren aniztasuna ezarri duela. Estatuaren arteko lehiak aniztasunaren iraupena ziurtatzen du, ezinezkoa bihurtzen du baten despotia unibertsalak; eta horrela askatasunaren bermerik hoberena da. Izan ere, "l'uniformité, c'est le despotisme, et réciproquement le despotisme complet et durable n'est possible qu'avec la monarchie universelle (...). La division de l'Europe est ainsi devenue la garantie de sa liberté; c'est cette division qui a rendu possible la Réforme, la Philosophie; c'est elle qui brisera toutes les tyrannies à la façon antique, et préservera le monde moderne de l'inévitable ruine réservée aux sociétés qui n'ont pas de contre-poids"⁷²⁰. Barbaro germaniarrek, Estatuak ez ezik, Estatuaren betikotasuna asmatu dizute, hortaz, euren arrazaren jeinuari eskerrak.

Kontrakar daiteke instituzio monarkikoa irrazionala dela⁷²¹, nazioaren patua familia baten esku uzte hori arrazoimenaren kontrarioa dela ("l'inverse de la théorie rationnelle de l'organisation des sociétés")⁷²². Objektzio hau behin eta berriro egiten dio Renanek bere buruari, eta erantzuna beti da, irrazionala dirudien horrek, historiak bere arrazoimen propioa baitauka, irmotasun miragarritzko erakundeak eman dituela, orain arteko sendoenak eta iraunkorrenak⁷²³, eta askeenak⁷²⁴. Hori, berriro esan, ez da begien aurreko datu historiko soila, lege bat da historian ("cette grande loi de la philosophie de l'histoire"); beraz, ez da razionalista ("que certes la logique n'eût pas révélée"), baina bai razionalena⁷²⁵. Renan puntu honetan total "erromantikoa" da, razionalismo politikoaren, Ilustrazio guztiaren, etsaia, eta berak adierazten du hori⁷²⁶. Ilustrazioak –dio berak–, historiatik ikasi ordez, historiari irakatsi egin nahi

719 OC, II, 176-177.

720 OC, I, 15-16.

721 OC, I, 16: "ce dépôt de la continuité d'une nation fait une fois pour toutes entre les mains d'une famille en quelque sorte séquestrée au profit de la communauté..."

722 Ib., 17.

723 Ib.

724 OC, II, 47-48: "La conception féodale, d'après laquelle le roi possédait sa couronne par le droit de l'épée, comme le sujet possédait ses franchises contre lui, est l'inverse de la raison. S'il est au contraire une conception logique, c'est celle de la souveraineté envisagée comme une délégation de la société. L'histoire démontre que la première notion, tout absurde qu'elle est, a produit le meilleur état politique que le monde ait connu, et que la supériorité de la civilisation moderne sur celles de l'antiquité tient à ce que la royauté n'a été durant des siècles, parmi nous, qu'une grosse métairie, envers laquelle on était quitte une fois qu'on s'était libéré des redevances établies par les bonnes coutumes ou consenties par les États".

725 OC, II, 48.

726 OC, IX, 201: "je suis né romantique". S: 59: "Tout me prédestinait donc bien réellement au romantisme". Behin eta berriro aitortzen du bere erromantizismoa. Ilustrazioa filosofia kaskala da, abstrakzio hutsetatik bizi da, "expression dernière d'un bon sens superficiel, sans méthode, sans possibilité de progrès" (OC, I, 82). Ik.

dio, alfer-alferrik; edo, hobe, historia manipulatzera sartu eta egundoko katastrofeak eraginez. Renan historiari eta gizarteari eskema razionalista bat inposatzearen erabat kontrarioa da. Azkeneko hori, iraultzaileen ideala, Txinan ikusi omen dezakegu biribilki gauzatua. “La Chine a réalisé dès la plus haute antiquité le type d’une société rationnelle fondée sur l’égalité, sur le concours, sur une administration éclairée”⁷²⁷. Ikusia dugu Renanek Txinari dion estimazioa (“un état de décrépitude sans pareille dans l’histoire”)⁷²⁸, eta estimazio bera dio XVIII. mendeko Ilustrazioari (historia ignoratzea eta beti printzipio abstraktuetan mugitzea egotzi ohi dio)⁷²⁹. Printzipio razionalista batzuen izenean herriaren subiranía aldarrikatzen da, eta herriaren izenean Estatu bat eta gobernuera bat antolatzen da, Estatu erraldoitzen duena, azkeneko txokoraino presente egiten duena, eta eskualde eskugabetuak eta herria erabat atxilotu baino egiten ez duena. Demokrazia, herriaren izenean herria eskulotzea da. “L’État, ainsi établi à la française, est trop fort; loin de garantir toutes les libertés, il absorbe toutes les libertés; sa forme est la Convention ou le despotisme. Ce qui devait sortir de la Révolution ne pouvait, après tout, beaucoup différer du Consulat et de l’Empire; ce qui devait sortir d’une telle conception de la société ne pouvait être autre chose qu’une administration, un réseau de préfets, un code civil étroit, une machine servant à étreindre la nation, un maillot où il lui serait impossible de vivre et de croître”⁷³⁰. Antzinako Erregimen zahar jatorraren, hots, Frantziaren esentziaren kontrara, Luis XIV.a⁷³¹, Iraultza, Errepublikak, Napoleon eta Inperioa, absolutismoaren segida xuxen-xuxena da⁷³².

Antzinako Erregimenak Renanentzat zuen abantaila txit gogoangarri bat da, hura bertutearen eskola omen zela: lanaren, sakrifizio espirituaren, idealismoaren, elkarren begirunearen eskola. Iraultzan, aldiz, ez tandaren lehen unean idealismo handi bat ikusi omen da, “cette fièvre divine qui fait notre grandeur”⁷³³ (momentu horretaraxe mugatzen da haren handia), gero berehala –“dès qu’elle eut perdu sa grande ivresse sacrée des premiers jours”– ez da gelditu interesen gatazka lohía, bekaizkeria eta elka-

OC, III, 1068: “Tout est fécond excepté le bon sens”. “Notre XVIII^e siècle est certes une époque de dépression morale” (OC, III, 783).

727 Ib.

728 OC, II, 49.

729 OC, IX, 268: “Voilà bien la philosophie du XVIII^e siècle, voulant réformer par la raison réfléxe tout l’ouvrage de la raison spontanée”.

730 OC, I, 240.

731 OC, I, 253: “Richelieu et Louis XIV ont été de la sorte les grands révolutionnaires, les vraies fondateurs de la République. Le pendant exact de la colossale royauté de Louis XIV est la république de 1793, avec sa concentration effrayante des pouvoirs, monstre inouï, tel qu’on n’en avait jamais vu semblable”.

732 Ib., 240-241: “L’oeuvre de Napoléon (...) n’est en somme que le programme révolutionnaire réalisé en ses parties possibles”.

733 OC, I, xxviii.

rrren ezinikusia baino⁷³⁴. Iraultzak –edo, hobe, hartara eraman duen filosofia “revêche et superficielle”ak– balio sakratu denak zangopilatu ditu, egoismoa eta norberaren interes materialak altxatu ditu balio nagusitara⁷³⁵. Jada ez da bertute ordena soziala ziurtatzen duten balioak aintzat hartzea, bakoitzak bere egitekoa egitea, ezpada orain protestatzea eta matxinatzea da bertutea⁷³⁶. “Dans sa fausse notion de la vertu, qu’elle confond avec l’âpre revendication de ce que chacun regarde comme son droit, l’école démocratique ne voit pas que la grande vertu d’une nation est de supporter l’inégalité traditionnelle”⁷³⁷.

Sistema monarkiko konstituzionalak, bada, razionalistena ez bada bai razionalenak, aparte gizatiarrena ere izatea, eta espiritualena, etab., bi abantaila erabakigarri ditu Renanen aburuan: Estatuaren iraunkortasuna ziurtatzen du (antzinatean Botere despotikoak eta modernian demokraziak ez bezala), eta, bigarren, aurrerapen muga-gabea ahalbidetzen du⁷³⁸.

Erregegoa hain bikaina izanda, nola bukatu da Frantzian errege-erreginei lepoak moztuz eta gobernua irauliz? Kontua da sistema berez bikainaren bikain honek, Ingalaterran bete-betea funtzionatu duenak⁷³⁹, Frantzian arazoak dauzkala ongi aritzeko. Arrazoa frantsesen espiritu galiarrean datza (batzuetan arraza galiarraren espiritua esaten da, printzipio erromatarra beste batzuetan). Galiarra (frantsesa) kontraesanez beteriko arraza da, “étrange rasse, qui semble créé pour défier également celui qui la bénit et celui qui la maudit”⁷⁴⁰. Galiarrak, esaten du Renanek batzuetan, ez diziplinatu obeditzen daki eta ez bere diferentziari eta botere propioari eusten daki; zabal-zabalik uzten dizkio atea erregearen absolutismoari (Ingalaterrako baroiek edo Italiako

734 OC, I, xxix: “Les révolutions avilissent (...), entraînant à la longue un complet avilissement des caractères, et une raideur qui vous rend malgré vous hostile à l’oeuvre publique! Leçon terrible pour les peuples qui, incapables du gouvernement républicain, détruisent la dynastie que les siècles leur ont donnée!”

735 OC, I, 248: “La société qu’elle [Iraultzak] rêva dans les tristes jours qui suivirent l’accès de fièvre, quand elle chercha à se recueillir, est une sorte de régiment composé de matraïstes, et où la discipline tient lieu de vertu. La base toute négative que les hommes secs et durs de ce temps donnèrent à la société française ne peut produire qu’un peuple rogue et mal élevé; leur code, oeuvre de défiance, admet pour premier principe que tout s’apprécie en argent, c’est-à-dire en plaisir. La jalousie résume toute la théorie morale de ces prétendus fondateurs de nos lois. Or la jalousie fonde l’égalité, non la liberté”.

736 OC, I, 249: “La race la plus vertueuse est pour cette école [“démocratique”], non la race qui pratique le sacrifice, le dévouement, l’idéalisme sous toutes ses formes, mais la plus turbulente, celle qui fait le plus de révolutions”.

737 OC, I, 249.

738 OC, I, 10. “Un phénomène comme celui de la civilisation moderne, portant en elle-même un germe de progrès indéfini, ou bien comme celui de la France, conservant durant huit cents ans une même dynastie, toujours très-puissante malgré des périodes de revers, est sans exemple parmi les États de l’antiquité”.

739 OC, I, 240: “L’Angleterre, qui, au lieu du dogme absolu de la souveraineté du peuple, admet seulement le principe plus modéré qu’il n’y a pas de gouvernement sans le peuple, ni contre le peuple, s’est trouvée mille fois plus libre que la France, qui avait si fièrement planté le drapeau philosophique des droits de l’homme”.

740 OC, IV, 1260.

hiritarrek egin dutenaren kontrara), azkenean, itota, matxinatu beharrean aurkitzeko. Askatasuna defendatzen ez jakiteak Iraultza dakar. “Si la Gaule, au lieu de ses instincts d’égalité et d’uniformité, avait eu quelque peu d’esprit provincial ou municipal; si de fortes individualités, comme les villes d’Italie ou les *ghildes* [kofradiak] germaniques, avaient pu se former sur notre sol; si Lyon, Rouen, Marseille avaient eu leur *caroccio*, symbole de l’indépendance de la cité, la centralisation administrative eût été prévenue; Philippe le Bel, Louis XI, Richelieu, Louis XIV auraient été brisés; la Révolution n’eût été ni possible ni nécessaire”⁷⁴¹. Beste batzuetan arrazoia karaktere galiarraren harroputza da: bakoitza Hartukonukeko markes, guztien berdintasuna baino ez du onartzen (ezin duelako inor ikusi bere gaintik), eta ondorioz uniformitatea baino ez du ametitzen, diferentziarik ez eta hierarkiarik ez (honek Iraultzarentzat balio izatea, uler daiteke; absolutismora eramán duen prozesuarentzat, arrazoi bihurriagoa dirudi). Galiarra, dio Renanek, handiuste eta haizejoa da, irreljioso, txolina, bere buruaren poxa, ez dago gustura losintxa eta balakuekin ez bada⁷⁴²; ezin du inolako gaitzespen edo zuzenketarik egari, eta beraz ez du maite intelektual serio samarrik ere, ez duelako ispilu horretan bere itsusia ispilatua ikusi nahi⁷⁴³. Kuriosoki, Renanek karaktere galiarreko banitatea razionalismoarekin lotzen du, razionalismoa banitatearen tresna baino ez balitz bezala ondare historikoa ukatzeko. “Au fond, la Révolution française, qu’on prend toujours comme un fait général de l’histoire du monde (Hegel lui-même a commis cette erreur), est un fait très particulier à la France, un fait gaulois, si j’ose le dire, la conséquence de cette vanité qui fait que le Gaulois supporte tout, excepté

741 OC, II, 46.

742 OC, I, 466: “Le vice égrillard, la coquetterie de l’immoralité, la gentillesse du mal, voilà le péché français par excellence, voilà la petitesse, voilà le ridicule dont le Français croit se laver par son air dégagé et son éternel sourire”.

743 OC, I, 66, Guizoti buruz ari dela: “La France veut qu’on la flatte et qu’on partage ses fautes; ce qu’elle pardonne le moins, c’est d’avoir été plus qu’elle. Le poète frivole, docile écho des erreurs de la foule, fut son idole; le penseur austère qui chercha à s’élever au-dessus des préjugés de son temps et de son pays encourut le plus grave des reproches, celui de n’être pas «national»”. Renanek maisutzat daukan Guizot hori “es un ejemplo notorio del conservador liberal”, deritzo G. L. MOSSEk, *La cultura europea del siglo XIX*, Barcelona 1997, 169-170: “Guizot creía que sólo la razón era soberana y que esta razón exigía que la gente viviese bajo un gobierno. Pero como también era importante la libertad, ese gobierno debía ser constitucional. No todos los hombres podían participar en los asuntos del gobierno, sin embargo. El hombre era impuro. Necesitaba gobernantes firmes, pero esta firmeza sólo podía proceder de una clase de dirigentes. Guizot llegó incluso a aceptar en determinado momento una aristocracia hereditaria. Había sido, en otro tiempo, profesor de historia, un motivo por el que defendía, no sólo un gobierno fuerte, sino también una continuidad histórica (...). Guizot veía con horror los experimentos democráticos franceses de 1848 porque parecían abrir paso a una perspectiva de cambio infinito y alentaban promesas que ningún gobierno podía cumplir si quería gobernar (...). El liberalismo transitaba un camino intermedio entre la democracia y el *ancien régime*”. Ez Guizot bezain deklaratu ki liberala, baina neurri batean ildo ideologiko berean, Renan Antzinako Erregimenaren are kontserbazaleago izango da.

l'inégalité des rangs sociaux, et de cette logique absolue qui le porte à réformer la société sur un type abstrait, sans tenir compte de l'histoire et des droits consacrés"⁷⁴⁴.

“Philosophie de l'histoire contemporaine” 1869ko saioan, Renanek nola ikusten duen Frantziako monarkiaren eboluzio historikoa absolutismorantz, gero Iraultzara, era honetan laburbiltzen da:

“L'Angleterre seule, je le sais, a pleinement développé le type de gouvernement que nous venons d'esquisser; c'est là seulement que la féodalité a porté son fruit, qui est le régime parlementaire et la division du pouvoir. Le roi de France, depuis Philippe le Bel, en s'appuyant de préférence sur les jurisconsultes, représentants du principe romain, fait une guerre acharnée aux souverainetés locales, aux libertés provinciales, et cherche à établir un genre de souveraineté fort différente de celle de saint Louis. Au XVI^e siècle, la Renaissance amène en politique comme en toute chose un retour encore bien plus caractérisé vers les idées de l'antiquité. Les publicistes de cette époque, Italiens pour la plupart ou subissant l'influence de l'Italie, reprennent, soit sous forme républicaine, soit sous forme absolutiste, les principes de l'État à la manière grecque ou romaine: les uns rêvent des utopies démocratiques fondées sur une conception abstraite de l'homme; les autres, vrais corrupteurs des princes, se font les fauteurs de la grande idolâtrie de leur temps, je veux dire de l'adoration sans réserve des souverains puissants. La France en particulier, suivant son goût pour l'uniformité et cette tendance théocratique que le catholicisme porte en lui, arrive à réaliser le phénomène le plus étrange des temps modernes, cette monarchie de Louis XIV, sorte d'imitation d'un idéal sassanide ou mongol, qui doit être tenue pour un fait contre nature dans l'Europe chrétienne. Le moyen âge l'eût excommunié, ce despote de l'Orient, ce roi antichrétien, qui se proclamait le seul propriétaire de son royaume, disposait des âmes comme des corps, et anéantissait tous les droits devant l'orgueil sans bornes que lui inspirait le sentiment de son identification avec l'État”⁷⁴⁵.

Mais, une fois la notion de l'État déchaînée, on ne compte plus avec elle. L'aberration de Louis XIV entraîne comme conséquence immédiate la révolution française. La pure

744 OC, II, 83-84. Caliban bidutzi ezain esklaboak, beti marmarti eta mutiri, espiritu galiar petrala sinbolizatzen du zalantza gabe, bulgoa oro har, egiten zaizkion mesedeak berak ezagutzeko ere zapuzti. “Les droits de l'homme –arrazoitzen du demokrata munstroak– sont absolus. Comment Prospero [nagusia, Printze humanista, ilustratua] se permet-il de m'empêcher de m'appartenir à moi-même? Ma fierté d'homme se révolte. Je m'enivre de sa cave, c'est vrai; mais le premier crime des princes n'est-il pas d'humilier le peuple par leurs bienfaits? Pour effacer cette honte, il n'y a qu'un moyen, c'est de les tuer; un pareil outrage ne se lave que dans le sang” (OC, III, 381, “Caliban”).

745 Abisatu behar da, beste edozein testutan Renanek ez duela eragozpenik Luis XIV.a (“ce brillant météore” (OC, I, 253), Richelieu “kardinal handia”, zentralismoa edo estatismoa goraipamen gorenekin goratzeko, momentuan esesten duen xedeari hala komeni bazaio! “Louis XIV n'entendait pas parler d'un homme de mérite, de quelque pays qu'il fut, sans se demander: «Ne pourrais-je pas lui faire une pension?» Il se croyait le dieu bienfaisant du monde” (OC, I, 61). Erregeak Akademia sortu eta bere-bere eskutik zuzeneko menpekotasunean hartzen badu (despotismoa, “c'était alors la liberté”), arteen eta letren mezenas bada, zientziari laguntzen badio (VIII, 1179), etab., zentralismoa oso ongi dago. Dirudienaz, Renanek gorrotatzen duena ministroen zentralismoa da, ez erregearena. “Ce qui rend le despotisme si pesant, ce qui en fait à la longue une cause de destruction pour tout ce qui est libéral et élevé, c'est beaucoup moins le pouvoir absolu accordé à

conception de l'antiquité reprend le dessus. L'État redevient souverain absolu. On se laisse aller à croire qu'une nation doit être heureuse, pourvu qu'elle ait un bon Code. On veut avant tout fonder un État juste, et l'on ne s'aperçoit pas que l'on brise la liberté, que l'on fait une révolution sociale et non une révolution politique, que l'on pose la base d'un despotisme semblable à celui des césars de l'ancienne Rome. Le monde moderne revenait aux errements antiques, et la liberté était perdue pour toujours, si le mouvement qui entraînait la France vers la conception despotique de l'État fût devenu universel. Mais la révolution française ne fut pas un fait général: elle créa à la France une situation fatalement hostile à l'égard des autres puissances de l'Europe. Les pays où dominait l'élément germanique, et auxquels le régime administratif et militaire de la France était insupportable, opérèrent une vigoureuse réaction. En revendiquant leur indépendance, ils ramenèrent la France à la pure notion de la royauté, dont elle s'était écartée depuis des siècles, et qui, il faut le dire, n'était nullement en accord avec quelques-uns de ses instincts les plus secrets.

Voilà les origines de la Restauration, et dans ces origines on aperçoit sans peine le principe de ses défauts et de ses avantages. Elle fut un retour vers le régime qui convient le mieux aux États européens...⁷⁴⁶

Frantzia lausengatzeko aldar-tean dagoenean, Iraultzara ekarri duena izan liteke espiritu frantses logikoa eta bihotz-zabaltasuna ere. Renanek badu teoria unibertsal bat –dikotomikoa, nola ez–, horren arabera sistema politikoaren zuzenbidea, edo arrazoi abstraktuan, edo arrazoi historikoan, funtsatzen baita⁷⁴⁷. Frantziak lehenengoa hautatu ohi du. Bere makurra eta loria horretan datza. “Qui oserait lui en faire un reproche, puisque c’est à ce glorieux défaut qu’elle doit la splendeur de son histoire et la sympathie du genre humain?”⁷⁴⁸. Frantziaren askezaletasuna (“par nature”!) miragarria da, jada Erdi Aroan aldarrikatuak zituen andre-gizonaren eskubideak – ez 1789ko Iraultzan! Hau polita da, iraultzaile goiztiar hori ez baita beste inor Nafarroako errege Luis I.a baino, Frantziako Luis X.a⁷⁴⁹. Frantziaren espiritua noblea da, eskuzabala, etab. Askok dira Frantziaren loriak, bai. Iraultza ere, inoiz edo behin, espiritu horren egitate bihotzandi gisa aipatzen du⁷⁵⁰. Dena dela, Renan ez da Iraultz

un seul que le partage de ce pouvoir entre les agents que leur position même condamne à être des hommes médiocres et tracassiers” (OC, II, 230-231).

746 OC, I, 17-19.

747 OC, II, 46. “Des deux systèmes de politique qui se partageront éternellement le monde, l’un se fondant sur le droit abstrait, l’autre sur la possession antérieure, la France, pays de logique et d’idées généreuses, a toujours préféré le premier”.

748 Ib.

749 Ib., 47, oin-oharra: “On connaît la curieuse ordonnance de Louis X: «Comme selon le droit de nature chacun doit être franc... nous, considérant que notre royaume est dit et nommé le royaume des Francs, et voulant que la chose s’accorde vraiment avec le nom, par délibération de notre grand conseil, avons ordonné et ordonnons...»”

750 Balzacen irakurlea uste-ezustearen Renanen ideia berekin topatzen da hainbat unetan, beharbada zirkulu batzuetan eskuarrak zirelako. Iraultzaren justifikazio edo barkazioa, adibidez: “La France est souvent trompée, mais comme une femme l’est, par des idées généreuses, par des sentiments chaleureux dont la portée échappe

tzaren laudoriotan asko luzatzen, haren askatasuna bai baitakigu ez dela egiazkoa, eta gutxiago iraunkorra⁷⁵¹. “Supprimant les privilèges des individus et des corps, elle ne pouvait envisager les différents offices sociaux que comme des attributions de l’État. Le pouvoir dans un tel système étant exercé uniquement par des fonctionnaires, et ces fonctionnaires n’ayant point la propriété de leurs fonctions, ni par conséquent aucune possibilité de résistance, on voit à quel degré de tyrannie on pouvait se trouver ainsi amené”⁷⁵². Estatua antolatzeko bide razionalista askatasun tradizionalen eta historia-
ren ukoa da, absolutismo mota bat gehiago. Iraultzaren absolutismoa ez da Luis XIV.
aren absolutismoaren segida baizik. Dena arautua, dena kontrolatua. Dekretuz ezarri-
tako askatasuna. Dena Estatuaren esku. Ideal erromatarraren betegintzarrea. Horixe
da Renanentzat Estatu frantses modernoa: funtzionario esklabo zorionsuen artaldea.
“En croyant fonder le droit abstrait, on fondait la servitude”⁷⁵³.

Okerrago, irakaskuntzan, zerbitzu sozialetan, etab., Iraultzak Frantzia berri-berri
bat sortu nahi zuen. Elizak, unibertsitateek, ordena erlijiosoen, udalek, probintziek,
korporazioek eskaintzen zituzten zerbitzuak, Estatuak bere gain hartu zituen denak⁷⁵⁴.
Egin, ez du egin zaharra zaharrago eta txarrago baido. Berdin, Estatuaren lurral-
de antolaketa zaharraren lekuan berri bat razionalista ezartzeko asmoz, Frantziaren
artikulazio historikoa eskualdeka desegin du, baina artikulazio berri bat ez du lortu.
Landaldea Elizaren menpetzatik askatu gura omen zuen, eta Elizaren joputza inoiz
baino handiagora bota du. “La Révolution a tout désagrégé; elle a brisé tous les corps
excepté l’Église; le clergé seul est resté organisé en dehors de l’État. Comme les villes,
lors de la ruine de l’empire romain, choisirent pour représentant leur évêque, l’évêque
sera bientôt, en province, seul debout au milieu d’une société démantelée”⁷⁵⁵.

Aski esana dago, baina esanago dezagun, dudarik ez uzteko: Renan antiliberala
da; espiritu liberalarena bai beti goratzailea, baina liberalismo politikoaren laidotzaile

d’abord au calcul”, ik. “La Duchesse de Langeais”, in: *La Comédie humaine*, bol. V, Paris 1977, 926. Erregearen burumoztea nazioaren suizidioa izan dela: “Dans toutes les créations, la tête a sa place marquée. Si par hasard une nation fait tomber son chef à ses pieds, elle s’aperçoit tôt ou tard qu’elle s’est suicidée” (Ib.).

751 OC, II, 47: “La liberté achetée ou arrachée pied à pied a été plus durable que la liberté par nature” [!].

752 Ib.

753 Ib. “(...) tandis que les hauts barons d’Angleterre, fort bien peu généreux, fort peu éclairés, mais intraitables quand il s’agissait de leurs privilèges, ont, en les défendant, fondé la vraie liberté”. G. Straussek, op. cit., 159, honela laburbiltzen du Renanen arbuioa Iraultzari: “La faute politique de la Révolution fut de préférer les Droits de l’Homme aux droits de l’Histoire”.

754 OC, I, 86: “En faisant table rase des institutions du passé, en ne laissant subsister en face l’un de l’autre que l’individu et l’État, se donna la tâche difficile de tout créer à nouveau sur le modèle de la pure logique”.

755 OC, iv: “En ne laissant debout qu’un géant, l’État, et de milliers de nains; en créant un centre puissant, Paris, au milieu d’un désert intellectuel, la province; en transformant tous les services sociaux en administrations, en arrêtant le développement des colonies et fermant ainsi la seule issue par laquelle les États modernes peuvent échapper aux problèmes du socialisme [!], la Révolution a créé une nation dont l’avenir est peu assuré, une nation où la richesse seule a du prix, où la noblesse ne peut que déchoir”.

sistematikoa. Liberalismo politikoa, Iraultzaren kumea, razionalismo makets bat da, historiaren eta tradizioen zentzurik eza, ideal eta handitasun ororen ukoa. Batetik interes eta egoismo indibidual guztien jaregipena, materialismo demokratikoa; bestetik administrazioaren absolutismoa, egiazko askatasunaren itomena: “l’abaissement des choses de l’esprit et de la culture libérale (...), le despotisme des intérêts matériels, et, sous prétexte de d’égalité, la depression de tous”⁷⁵⁶. Liberalismoak “en poussant de plus en plus la France dans cette voie de gouvernement, ne faisait que suivre la tradition de la Révolution, comme la Révolution ne faisait que suivre le mauvais exemple de la royauté des deux derniers siècles”⁷⁵⁷.

Monarkiaren alde eta errepublikaren (demokraziaren) aurka, Renanek, historiaren eta Estatuaren teoria aipatuz gainera, karaktere nazional edo Volksgeist frantsesaren bere-bere filosofia dauka, Herder edo direlako erromantiko alemanena ez bezalakoxe determinista alajaina (egia da, Herder eta bestetxo horiek Darwin eta darwindarrak baino lehenagoko “espiritualistak” zirela). Herderren Volksgeista herriaren eboluzioarekin eboluzionatzen zuena zen; Renanen Volksgeist frantsesa, den bezalakoa beti tinko dirauena da; ezin da mutatu eta egoera berrietara egokitu, demokraziara esate baterako. Volksgeist frantsesa esentzia bat baita, eta izaera kulturala ez ezik, politikoa ere bai, demokraziarekin elkargaitza. Demokrazia antinaturala da espiritu frantsesarentzat. “Notre amabilité seule suffit pour faire de nous de mauvais républicains. Les charmantes exagérations de la vieille politesse française, la courtoisie (...), sont le contraire de cette raideur, de cette âpreté, de cette sécheresse que donne au démocrate le sentiment perpétuel de son droit. La France n’excelle que dans l’exquis, elle n’aime que le distingué, elle ne sait faire que de l’aristocratique. Nous sommes une race de gentils-hommes; notre idéal a été créé par des gentils-hommes (...). De telles habitudes ne sont satisfaites qu’avec une haute société, une cour et des princes du sang”⁷⁵⁸. Frantziak literatura eta kulturako obra noble arrafinak hozitu izan ditu beti; demokrazian halakoak produzitu ahal izango dituela itxarotea, itxarote alferra da. Gizarte antolaketa demokratiko batean espiritu frantsesa herbaldua dago. Ideal frantsesak ezin dira zertu gizarte aristokratikoan ez bada, balioen buruan erregetza dagoela eta hierarkiaren gailurrean koroea. “Les intérêts les plus pressants de la France, son esprit, ses qualités et ses défauts lui font de la royauté un besoin”⁷⁵⁹.

Egiazko Frantzia eta Frantziaren zinezko loria, bere esentzia, monarkian eta nazioaren elite germaniarrean zegoen. Hori erauzi zuen Iraultzak, eta harrezkero Frantzia, bururik gabe, dinbili-danbala dabil.

756 *Essais de morale et de critique*, Paris 1889, X.

757 *Ib.*, XI.

758 *OC*, I, 280.

759 *Ib.*, 279.

TRADIZIO ARRAZ(IAL)ISTA FRANTSESEAN

Ez dugu pentsarazi gura, gaur egun eskandalagarriak begitantzen zaizkigun arraza kontu hauek, Renanek berak asmatu dituela. Renan ez da propioki, Gobineau bezala, arrazen teoriko bat izan. Renan arrazista da: historialari gisa, orientalista gisa, filosofo gisa, arrazismoa erabili egiten du bere zereginetan, horretarako egokituriko arrazen teoria bat *ad hoc* adalatu, komeni zaizkion nolanhiko baiespenez josia. “Garaiko artxibotik” ari da. Ia ebidentzia bat bezala erabiltzen du. Tradizio zabal, sakon errotu batean dago egon ere, eta hartaz eskrupulu barik baliatzen da. Todorovek idatzi duen legez, Renanengan aurkitzen duguna, ez da “les sédimentations d’une idéologie raciale commune et anonyme de l’époque” baizik⁷⁶⁰.

Badago, hala ere, gauza bat garaiko arrazakeria orokorrean diluitzen uzterik ez dagoena (hori hain orokorra ere ez zela bide batez gogoratu, egon diren ez-arrazisten ohoretan): “La contribution originale de Renan concerne (...) l’opposition des «races» aryenne et sémite”⁷⁶¹. Antisemitismoaren egiazko fundatzailea Frantzian Renan da, ez Gobineau, nabarmentzen du zuzenez P.-A. Taguieffek⁷⁶². Erremarkatu beharrekoa da, ariar eta semiten kontrajarpen eta elkarrezintasunaren teoria fatala, historia tragiko baten astapentsamendua inauguratu, Renanek asmatu eta oinarritu duela⁷⁶³. Lizentzia bedi, hortaz, Todoroven juzgu orokor garratza aipatzea: “L’auteur de *Mein Kampf* professait en effet des doctrines qui ne se distinguent pas sensiblement

760 TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 129. Era berean HERMET, G., *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris 1996, 130: “Renan est raciste, attitude banale à l’époque mais manifestée rarement avec autant de pseudo-certitude scientifique”. Renanen arrazismoaz baino gehiago haren kontzeptu filologikoez badihardu ere, irakurri behar-beharrezkoa honi buruz: SAID, E. W., *Orientalismo*, Madrid 1990.

761 TODOROV, T., aip. tok., 129. “Ce qui n’est pas original, ce sur quoi il ne s’arrête pas, ce qu’il se contente de transmettre, c’est la division de l’humanité en quelques grandes races –blanche, jaune et noire– et la mise en hiérarchie de celles-ci”.

762 “Quand on pensait le monde en termes de races. Entretien avec P. A. Taguieff”, in: *L’Histoire* 214 (octobre 1997) 36.

763 VOEGELIN, E., *Rasse und Staat*, Tübingen 1933, 199 eta hurr., ikerketa serio eta zehatza.

de celles de nos racistes du XIX^e siècle, dont on sait par ailleurs qu'ils les avait lus (...). Le portrait des Sémites fait par Hitler doit néanmoins beaucoup à Renan”⁷⁶⁴.

Horretan ere, ordea, tradizio frantses batean dago: ilustratuan; eta merezi du hori gogoratzea.

L. Poliakovek hala azpimarratzen du, ez dira nahastu behar antisemitismo tradizionala (“kristaua”) eta antisemitismo moderno; antisemitismo moderno (“zientifiko” eta politikoa) Ilustrazioaren haurra da, eta haren aita Voltaire kontsideratu behar da apika, bestela “espirituen askatzaile handienetakoa” izan den arren (Nietzsche).

Euskal Herrian intelektual progre batzuk Ilustrazioaren mitoa hauspotzera dedikatu zaizkigu azken urteotan. Franco hil eta “demokrazia” inauguratu behar zenean, aro berria historiaren teatroan nolabait kokatzeko, historia espainolak iraganean erreferentzia demokratiko askorik ez du eta, erreferentzia bezala Alfonso Guerrak Ilustrazioaren kontsigna bota zuen. Orain denak ziren demokratak; politiko-jende berriaren harmonia eta kohesioa lantzeko, denentzat balioko zuten erreferentziak bilatu behar ziren historian. H. d., betiko demokrata guztientzako tradizio komun bat, Espainiaren historia berri bat eraiki behar zen. PSOEko sozialistek, arestian marxismoari uko eginak baitziren, Errepublikari eta memoria errepublikarrari ere aise uko eginez, ez zizuten hautatu Pi i Margall-edo esate baterako, ezpada, Juan Carlos erregearen eta haren herrikoitasunaren aldera deboziorik handienaz, demokrata berri guztientzat baliozko erreferentzia bezala Karlos III.a Bourbondar monarka –despota– ilustratua proklamatzan hasi ziren, 1988tik aurrera batez ere. (1989an “Universidad Carlos III de Madrid” sortu zuten). Alderdiak esan eta, Euskal Herrian ere, zenbait neo-“euskaldun fededun”, atzo arte marxista eta iraultzailea, Trantsizioaren ideologo organikoa orain, bat-batean Ilustrazioa deskubritzen eta haren apologia egiten jarri da zintzo-zintzo lanean, esplikatu beharra baitago euskaldunoi, irrazionaloi batik bat, demokratikoa eta razionala eta Ilustrazioaren jarraitzailea dela dekretatu den ordena berria zein tradizio bikainetan dagoen Ilustrazioaren tradizioan egonda (eta Ilustrazioaren tradizioan Konstituzioa, eta nazioaren kontzeptua, etab.).

Tradizio ilustratua kontuz hartzeko kontua da. Hor dabilta batzuk, Elizako santuak galdu dituztenean, Ilustrazioaren elizan santuak bilatzen. Voltaire, Kant, Marx, ordea, edo Renan, pentsatzaile handiak dira, ez pentsatzaile santuak. Espiritu kritikoz irakurtzeko espiritu kritikoak dira. Maisu intelektual diskutigarriak, ez derrigor benetatzeko ereduak, gutxiena eredu moralak. Bi gauzok nahasten dituenak, hain zuzen arrazoimen kritikoaren irakasleak, fedearen eta debozioaren objektu bihurturik dauka. Argien Mendearen ordezkari hoberik zein Voltaire baino? Hala ere, Voltaireren ederrak, propaganda “ilustratuak” egun eratzikitzen dizkion horiek ote dira, ala ez ote dira horietxek hain zuzen falta dituenak, eta berari bezala tradizio europar ilustratu

764 TODOROV, T., loc. cit.,186. Renanengandik datorrela M. Barrèsen antisemitismoa, ik. STERNHELL, Z., *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Paris 1972, 264-266.

osoari falta zaizkionak? Argien Mendea argitasunez agerraraztearren, edo Frantziak nolako espiritu munduan paregabeak eman dituen irakastearren, Voltaireren orbanak ezkutatzea (edo berdin Kantenak, etab.), beharbada egokia da sentimendu nazional frantsesaren plazererako, edo eskolako haurrendako, luzarora ez Voltaireren eta ez Ilustrazioaren gure interesari egiten dio mesederik, egiaz gura duguna zein historia anbiguotan gauden kritikoki ulertzea baldin bada. Hala, oraingo Voltaire “kanoniko” asko faltsifikazio bat da (gaur egiten diren haren edizioak berak maiz orraztuak izaten dira, politikoki korrektoak itzultzeko). Saia gaitezen bereizten. Voltaire, askezalea bai, antiklerikala bai: demokrata ez da sekula izan, gutxiago errepublikanoa, eta libertaria ez beste guztia izan da beti. Askatasuna esijitu badu, berea esijitu du; gizon-emakume guztien berdintasuna, berdintasun soziala ez ezik, bai politikoa ere, eta are kulturala bera, Voltairek ordena sozial razional eta naturalaren kontrariotzat ukan du; eta anaitasuna, deabruarekin berarekin nahiago zukeen, beltzekin edo juduekin baino esate baterako. Legearen berdintasuna guztientzat onartu badu, lege razional bat nahi zuelako izan da, h. d., influentzia klerikaletik libre. Lege razional horren razionalitatea, ordea, oso bere modu eta bere gustura definitzen zuen; eta bigarren, haren gauzatzea botere despotiko “ilustratu” (“filosofoak” ilustraturikoa –hots: berak) baten obratzat eta haren esku ikusten zuen; inoiz ez berak deus pentsatzeko ezgaitzat eta estupidotzat zeukan herriaren obra eta horren esku. Izan ere, “pentsatzen dutenak gutxi-gutxi batzuk baino ez dira”, haren esanean (Renanek hitzez hitz beretuko du). Parisen Louis XV eta Berlinen Federico II.aren gortesau eta aholkulari ibili eta gero Ferneyko bere erresumatxo feudalean eseri da laborarien ugazaba eta nagusi ilustratu, haien lekuan beti berak pentsatuz; eta haientzat elizatxo bat eraiki du –“Deo erexit Voltaire” eskaintzarekin–, pentsatu ez dezaten baina bai ugazabaren alde errezatu, ordena sozial txintxoaren berme hoberena erlijioa omen baita, hori ere bere esanean. Voltairerentzat razionalki ezinbestekoa da Jainkoa aitortzea: a) munduaren existentzia eta ordena ulertezina delako Jainkoa gabe, eta b) hura gabe moral unibertsalak ere fundamenturik ez lukeelako. Discinatzaile Handiaren tesia, gaur egun Ipar Ameriketako atzeralarienek su eta gar defendatzen duten eta European progre askori barre eragiten diona, Voltaire inpio haren doktrina baino ez da: Jainkoa izate nahiz pentsatzearen ordena razionalaren printzipioa da, krazioaren geometria, unibertsoa lege natural aldaezin eternalekin eta gizadiaren ordena lege moral absolutu orobat eternalekin estekatu duena. Gizabanakoari, ordea, Jainkoak arrazoimen erkin bat eta grina ahaltzuak eman dizkio; horregatik giza historia krimen munstroenen eta erokeria absurdoenen espektakulua da. Baina andre-gizon guztiei ez zien berdin ahula eman arrazoimena eta berdin suntsikorrak grinak: geure artean ere gehiengo tentela bada, gizadian burumotzak dira arraza gehien-gehienak, eta “tximuen parekoak” dira arraza ez gutxi. Jakina!, hau ez da Voltaire guztia, haren parte txiki-txiki bat baino – ukaezina eta ahaztezina, ordea! Eta justu Renanen aitzindaria.

Hala, bada, mundu zabaleko gizon-emakume edo gizabere guztiok anai-arrebak ote gara, espezie bakarra osatzen ote dugu? Buffonek, naturari eta biologiari inpor-

tantzia gehiago ematen zionak, monogenismoa irakatsi zuen. Voltairek, historiari eta espirituari arreta gehiago egiten zionak, poligenismoa irakatsi zuen. Kristautasunak (Bibliak) dioenaren aurka Renanek deritzenez, hiru arraza handiak ezin dira izan arbaso bakarraren ondorengoak (“Adan”); diferentziak handiegiak dira hirurak jatorri berdinekoak izateko⁷⁶⁵. Puntu honetan Renan filologo naturalismozalea, Buffon naturalista albora utzi eta, Voltaire kulturaren (hots, Volksggeist edo “herrien espirituen”) filosofoaren alderdian lerokatu da. Renanen funtsezko arraza-teoria, naturalismotik baino gehiago, Voltaireren prejudizio eta irudipen antijuduetatik elikatua da. Bakarrik, bat, Voltairek gizadian, juduak versus beste denak, oposizioa egiten duen tokian, Renanek, manda batean zuriak eta bestean semita guztiak, egiten du. Horrela, diferentzia batzuk agerikoak dira. Adibidez, Voltaire juduen arerio, baina arabiarren sinpatizantea da; Renan semita guztien arerioa, juduena baino ere gehiago arabiarrena. Voltairerengan antijudaismoa dena, Renanengan erabateko antisemitismoa bilakatu da. Bi, oposizio hori Voltaireren historiarentzat esanahirik gabekotsua da; Renanek bere historiaren eskemaren oinarritzko elementua bihurtu du. Horrela, arrazen inportantzia historian nabarmenagoa da Renanengan, Voltairerengan baino. Esan daiteke, Voltaireren fobia batzuk Renanentzat printzipioak bihurtu direla. Labur-labur, testu batzuk irakurtzera mugatuz, ikus dezagun Voltaireren arrazi(al)i-smoa, haren antijudaismoa bereziki⁷⁶⁶.

Voltaire⁷⁶⁷ ez da gizatasun unibertsalaren edo gizadiaren apostolu eredugarri hori kosmopolita, etab. Maiz sinetsarazi gura izaten zaigunaren aurka, Voltaire guztiz ilustratuak gizadiaren gizatasun unibertsalaren sentimendurik ez eta kontzepturik ere ez dauka⁷⁶⁸, europarraren gizatasun “unibertsalarena” soilik edo, hobe, frantsesarena

765 OC, VIII, 100-101; ik., orobat, Ib., 562-563. *De l'origine du langage-tik* (1848) *Histoire générale des langues sémitiques-era* (1855) tonua aldatu egin da: “Remarquons d’abord –idazten du azkenekoan– que le grand dogme de l’unité de l’espèce humaine (...) appartient en propre aux Sémites et est la conséquence nécessaire de leur monothéisme (...). Mais il est évident que cette foi à l’unité religieuse et morale de l’espèce humaine, cette croyance (...) n’a rien à faire avec la question scientifique qui nous occupe ici (...). La science, pour être indépendante, a besoin de n’être gênée par aucun dogme”.

766 Ik. DUCHET, M., *Anthropologie et histoire au Siècle des Lumières*, Paris 1971.

767 Gure xedea ezin izan daiteke Voltaireren arrazismoaren azterketa esautiboa egitea. Jarraiko irakurtzen hiru testuotara mugatzen gara hortaz: *Traité de Métaphysique* [T de M], *Essai sur les moeurs et l’esprit des nations* [EM] (ed. R. Pomeau, bol. I, Paris 1963. *Dictionnaire philosophique* [DP] (ed. Naves, R.-Benda, J.), Paris 1967. Atal honetan aipamenak testuaren barruan egingo dira, iturria kasu bakoitzean T de M, EM eta DP bezala markatuz.

768 Ik. SUDUPE, J., *Muniberen ametsa: enskaltasuna eta modernitatea*, Donostia 1997, 100: “(...) Ilustrazioak idealik badu, ez da inola ere nazioa, gizateria baizik; ez da nazionalismoa, kosmopolitismoa baino; esentzia historikoen bilaketa ez baizik progresoa. Voltaire, Hume, Kant, Ilustrazioaren ordezkariarik onenetariko guztiak, arraza eta mugarik ezagutzen ez duen gizarte eta gizaki kontzeptzioaren aldekoak ziren esplizituki...”. Voltaireren kosmopolitismoa oraintxe ikusiko dugu; are, Ilustrazio frantsesaren prototipo hori esklaberiarren aldezea zen, besteak beste, eta esklaboen salerosketa negozioan berak gogotik parte hartzen zuen (bere burua oso “ilustratuki” zuritzen zuela, esan behar: “Nous n’achetons des esclaves domestiques que chez les Nègres; on nous reproche ce commerce. Un peuple qui trafique de ses enfants est encore plus condamnable que l’acheteur. Ce négoce démontre notre supériorité; celui qui se donne un maître était né pour en avoir”). Humerentzat, oro-

baizik, edo paristarrarena. Voltaireren gizadia, hurbildik begiratuta, txoko txikitxo bat da. Harentzat beltzak, hotentoteak, etab., edo txinatarrak, etab., kuantitatiboki giza-jendearen gehien-gehiengoa, arras bestelako abere jendeak dira. Beltza, esaterako, da “un animal noir qui a de la laine sur la tête, marchant sur deux pattes, presque aussi adroit qu’un singe, moins fort que les autres animaux de sa taille, ayant un peu plus d’idées qu’eux, et plus de facilité pour les exprimer; sujet d’ailleurs à toutes les mêmes nécessités; naissant, vivant, et mourant tout comme eux” (*Traité de Métaphysique*). Logikoki, Voltaire poligenista da. Giza arrazak, hain arras diferenteak izaki (“races entièrement différentes”, EM, 6), ezin izan daitezke jatorri batekoak. “Les blancs, et les nègres, et les rouges, et les Lapons, et les Samoyèdes, et les Albinos ne viennent certainement pas du même sol. La différence entre toutes ces espèces est aussi marquée qu’entre un lévrier et un barbet” (EM, 233). “(...) Est bien difficile qu’Adam qui était roux, et qui avait des cheveux, soit le père des nègres qui sont noirs comme de l’encre, et qui ont de la laine noire [ardiek bezala!] sur la tête” (DP, 7). Beltzak, bada, ez dira giza arrazetatik eta oroz gain zurietatik espezie diferenteak soilik, behe-reagoak baizik: “Les Blancs sont supérieurs à ces Nègres, comme les Nègres le sont aux singes, et comme les singes le sont aux huîtres” (T de M). “Leurs yeux ronds, leur nez épaté, leurs lèvres toujours grosses, leurs oreilles différemment figurées, la laine de leur tête, la mesure même de leur intelligence, mettent entre eux et les autres espèces d’hommes des différences prodigieuses” (EM). Zuriak eta beltzak espezie diferenteak dira. Batez ere moral eta intelektualki dira beste maila batekoak. “La race des Nègres est une espèce d’hommes différente de la nôtre... on peut dire que si leur intelligence n’est pas d’une autre espèce que notre entendement, elle est très inférieure. Ils ne sont

bat, beltzak apenas dira gizaki razionalak: ez kulturarik, zientziarik, adimenaren inolako zantzurik ageri dute, bidezkoa da europarren esklaboak izatea (“Of National Characters”). Kantentzat ere beltzak ezgauza dira pentsatzeko eta sentitzeko; alferrak dira, kiratsa darie, etab.; zurien eta beltzen artean fisikoki, baina batez ere espiritualki, “diferentzia esentziala” dago: ik. *Werke*, II, 353; VIII, 89-106; IX, 315. Haren iritzi negargarriak emakumei eta juduei buruz hobe ez aipatzea. Hainbaten iritzian Kantek zabaldua da arrazaren kontzeptua giza zientzietan, ik. VOEGELIN, E., *Die Rassenidee in der Geistesgeschichte von Ray bis Carus*, Berlin 1933, 29-32 eta 65-71; eta “lehenbiziko oinarritapen sistematikoa arraza berbaren erabilpenarentzat gizakiaren deskribatzen Kanti zor zaio” (Ib., 67). (Kant/Blumenbach versus Herder kontrajarren zoli bezain aztertua, Herderen antropologia antirrazialaren goraiapamenearekin, ik. 58-71 eta 75). C. DELACAMPAGNEK ere, *Une histoire du racisme*, Paris 2000, Kant, inperatibo kategorikoarena adina, “arrazaren kontzeptu zientifikoaren” autoretzat eduki izan dela ohartarazten du (liburu horretan “Ilustrazioaren arrazismoari” kapitulu inportante bat eskaintzen zaio); iritzi hori W. E. Müllmann antropologoak eman duela, ik. POLIAKOV, L., *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, New York 1971, 171. Ibidem Poliakoven iritzia Kantentz arrazismoari buruz. Alegia, egiaz egon den Ilustrazioa gure gustukoa ez bada, ez da ezer kostatzen geuk beste bat inbentatzea eta santuak asmatzea gure fede berri horrentzat – balio ere ez du ezer balio gero. Kosmopolitismo famoso horretaz bezainbatean, “on se faisait illusion –irakurtzen diogu G. Lefebvreri, in *La révolution française*, Paris 1968, 86–. Le cosmopolitisme n’était, en réalité qu’un vernis pour l’aristocratie et la riche bourgeoisie, une mode pour les milieux intellectuels”. Rousseauk kosmopolitismoa arras arbuaitu du (“Détiez-vous de ces cosmopolites qui vont chercher loin dans leurs livres des devoirs qu’ils dédaignent de remplir autour d’eux. Tel philosophe aime les Tartares, pour être dispensé d’aimer ses voisins”); Rousseauaren miresle Kant, orobat, burrlatu egin da kosmopolitismoaz, haren tituluren bat baino irakurri ez dutenek uste dutenaren kontra.

pas capables d'une grande attention, ils combinent peu et ne paraissent faits ni pour les avantages, ni pour les abus de notre philosophie" (EM). Diren bezalako burumotzak izanda, bidezkoa da –naturala!– beltzek zurien jopuak eta esklaboak izan behar izatea: "La nature a subordonné à ce principe ces différents degrés et ces caractères des nations [!], qu'on voit si rarement se changer. C'est par là que les Nègres sont les esclaves des autres hommes. On les achète sur les côtes d'Afrique comme des bêtes" (EM). Euren gutxiagotasuna naturala izaki, beltzek, zakurrek bezalaxe, beren joputza natural-naturalki onartzea ere naturala da: "Ils sont originaires de cette partie de l'Afrique comme les éléphants et les singes; ils se croient nés en Guinée pour être vendus aux Blancs et pour les servir" (EM). Voltairek beltzei buruz beti abereez bezala hitz egiten du, osorik gizaki kontsideratuko ez balitu bezala. "(...) Des Nègres et des Nègresses, transportés dans le pays les plus froids, y produisent toujours des animaux de leur espèce" (EM, 6). Erreprodukzio sexuala bi arrazen artean posible bada, "les mulâtres ne sont qu'une race bâtarde d'un noir et d'une blanche, ou d'un blanc et d'une noire, comme les ânes spécifiquement différents des chevaux produisent des mulets par l'accouplement avec des cavales" (EM, 6, 841). Baina beltzen eta tximuen artean ere Voltairek, posibletzat ez ezik, egiantzean ahalezkotzat dauka nonbait erreprodukzio sexuala: "Il n'est pas improbable que dans les pays chauds des singes aient subjugué des filles" (EM, 8). Berdintsu, albinoek "n'ont d'homme que la stature du corps, avec la faculté de la parole et de la pensée dans un degré très éloigné de nôtre" (EM, 7), etc.

Renanen ikusmoldea txinatarrei buruz ere Voltairerena da. Renanentzat semitek monoteismoarekin erlijioan egin bide dutenaren antzera, Voltairerentzat (Renanentzat ere) txinatarrek berdin jokatu dute kulturaren, historiako lehen istantean zibilizazio harrigarri bat kolpetik asmatuz, zuriak baino milaka urte lehenago (EM, 208), gero bere hartan seko gelditzeko, aurrerabiderik gabe (EM, 215; DP, 108). Egundoko antzinatearekin, historiarik apenas dute. Beti geldi. Bizkor hasi, eta hasieran geratu dira betiko. "Il semble que la nature ait donné à cette espèce d'hommes, si différente de la nôtre, des organes faits pour trouver tout d'un coup tout ce qui leur était nécessaire, et incapables d'aller au delà" (EM, 215). Zergatik? Asmamen praktiko hutsa dutelako, abstrakziorako gaitasun gutxirekin (geometria oso elementala baino ez dute ezagutzen, EM, 214). Oso tradizionalistak direlako ("attachés à toutes leurs anciennes méthodes", EM, 213, ik., orobat, 215; 231, "respect superstitieux pour l'antiquité"). Voltairek ematen duen beste arrazoi nagusi bat da orobat "la nature de leur langue, premier principe de toutes les connaissances" (EM, 215). Hizkuntzaren arrazoa, garabidearen oztopo bezala, inportantea izango da Renanentzat. Nolanahi ere, juduak Renanentzat ez bezala, Voltairerentzat txinatarrek herri egiaz asmatzailea dira ("peuple inventeur", EM, 214). Haien maisutasuna moralean eta zientzia politi-

koan ere –juduek ez omen duten zerbait halaber– biziki goratzen du Voltairek (EM, 216), Renanek ez bezala⁷⁶⁹.

Voltaire itsu-itsua da juduen etsaia (eta ez kristautasunaren etsaia delako soilik)⁷⁷⁰. Ez maisutasun moralik, ez politikorik, ez beste inolakorik (ezta monoteismoarena ere) aitortu ohi die. “Vous ne trouverez en eux qu’un peuple ignorant et barbare, qui joint depuis longtemps la plus sordide avarice à la plus détestable superstition et à la plus invincible haine pour tous les peuples qui les tolèrent et qui les enrichissent” (DP, art. “Juifs”). “Il ne faut pourtant pas les brûler”, gehitzen du barrez. Herri ziztrin erdeinagarri bat dira modu eta maila guztietan. Espiritu esklaboak. Abraham, Moises, etab., historia juduko gizandi nahiz egitandi denak gogotik egurtzen ditu. “Les Juifs, avant Saül, ne paraissent qu’une horde d’Arabes du désert, si peu puissants que les Phéniciens les traitaient à peu près comme les Lacédémoniens traitaient les ilotes. C’étaient des esclaves” (EM,136). Israelgo historia etengabeko esklaberia batena da (ik. EM,145, 147, 148, 150). “Vous avez été presque toujours esclaves (...), mes pauvres Juifs” (DP, 264), burlatzen da Voltaire. “Une chétive nation d’esclaves, pour qui les grands et les petits avaient un mépris égal” (EM,160), “détestés par tous” (EM, 56), “on les regardait [Erroman] du même oeil que nous voyons les Nègres, comme une espèce d’hommes inférieure” (EM, 278), “nos maîtres et nos ennemis, que nous croyons et que nous détestons” (DP, 2). Hau da beti Voltaireren tonua juduei buruz.

Juduek ez diote zibilizazioari ezer positiborik inoiz aportatu. “Notre ignorante crédulité se figure toujours que nous avons tout inventé, que tout est venu des Juifs et de nous, qui avons succédé aux Juifs” (EM, 248). Baina juduak herri txiki, erkin, gaizto bat baino ez dira, historikoki oso modernoa, beranta alegia (EM, 136; ik. DP, 6), beti herri handiagoen azpian edo haien aldamenean eta bizkarroi bizi izan dena eta guztia haiei kopiatu diena, berak ezer asmatu gabe. “C’est de la Phénicie que les Juifs prirent tous les noms qu’ils donnèrent à Dieu, *Éloa, Iao, Adonai*; cela ne peut être autrement, puisque les Juifs ne parlèrent longtemps en Canaan que la langue phénicienne” (EM, 48). Dena feniziarrengandik kopiatu zuten, Israel ez baitzen besterik “un peuple errant, nouvellement établi dans son voisinage, sans aucune science, sans aucune industrie, sans aucun commerce, et subsistant uniquement de rapines” baino (EM, 50). Kopiatzen ere ez dute jakin; feniziarren zientziaren ordez, haien ipuin herritarrak kopiatu dituzte, eta “ces vieux préjugés furent la seule science des Juifs” (DP 213). Zirkuntzisia kopiatu dutela (DP 140); barua kopiatu dutela (DP, 63); aingeruak (EM, 248); zazpi eguneko astea (EM, 214; ik. 232 orobat. Ik., halaber, DP, «Genèse» art.). Juduek ez dute euren izenik ere, Israel izena kaldearra da (DP, 5).

769 Logikoa da: Voltaire zinez ilustratua baita, hots, baliagarria, utila, plazera maite dituen oroiz gain; Renan, aitzitik, ideal eta balio monastikoekin geratu da beti.

770 Voltaire ez da ilustratu antisemita bakarra, noski. D’Holbach baroiak, in *Théologie portative ou Dictionnaire abrégé de la religion chrétienne* [par M. l’abbé Bernier] definizio hau dauka: “*juifs*. Nation [hori bai behintzat!] remplie d’aménité, composée de ladres, de galleux, de rogneux, d’usuriers, de filoux”.

(Zenbat aldiz irakurri dugu euskaldunok, Euskal Herriak ez ei duela bere izenik ere?). “Ainsi tout est étranger chez la nation juive, étrangère elle-même en Palestine: circoncision, cérémonies, sacrifices, arche, chérubin, bouc Hazazel, baptême simple, épreuves, divination, explication des songes, enchantement des serpents, rien ne venait de ce peuple; rien ne fut inventé par lui” (DP, 590). Antzinateko beste edozein herrirekin alderatuta –txinatarrak, indiarrak, etab.–, zibilizazioari juduek ez diotela deus ekarri ondorioztatzen da. “Les Indiens furent toujours inventeurs, et les Juifs toujours imitateurs; les Indiens toujours ingénieux, et les Juifs toujours grossiers” (DP, 6). “(...) Pouvez-vous dire que vous avez inventé quelque chose? Vous n’avez su ni trouver des vérités ni mentir habilement” (DP, 196).

Juduak berak bezala, Bibliako izkribuak aski berandukoak dira: “les Juifs ne purent écrire que très tard dans la langue chananéenne, puisqu’ils ne s’établirent que très tard dans le petit pays de Chanaan” (DP, 6). Ez dute balio historiko edo zientifikorik bate-re, “ce ne sont que des monuments de l’imagination humaine, dans lesquels on ne peut apprendre une seule vérité, soit physique, soit historique” (DP, 260). “On trouve dans leurs livres quelques idées louches, incohérentes, et dignes en tout d’un peuple barbare (...). Encore les Hébreux avaient-ils pris ces rêveries des autres peuples” (DP, 137-138). Kreazioaren historia famatua, bereziki, feniziarra da (EM, 49).

Logikoa da hala izatea bestalde. “Le peuple le plus ancien est toujours imité par ceux qui viennent après lui; ils apprennent sa langue, ils suivent une partie de ses rites, ils s’approprient ses antiquités et ses fables” (EM, 49). “(...) Le petit peuple nouveau, ignorant, grossier, toujours privé des arts, a copié, comme il a pu, la nation antique, florissante et industrielle” (DP, 6). Hemen juduen parean euskaldunok aipatzeko ohorea egiten digu: “C’est sur ce principe qu’il faut juger la Judée, la Biscaye (...); certainement la triomphante Rome n’imita rien de la Biscaye (...); et il faut être ou un grand ignorant ou un grand fripon, pour dire que les Juifs enseignèrent les Grecs” (DP, 6). (“Mitologia apologista” ezagutzen zuela, ematen du, beraz. Hala ere, Tubalen ondorengotzat bretoiak aipatzen ditu, ez euskaldunak).

Voltairentzat juduak desertuko arabiar nomaden azpialde galdu bat dira: “la horde vagabonde des Arabes appelés Juifs” (DP, 5). Ez iraganaren memoriarik, ez kulturarik zuten, hiri merkatari feniziar aberatsen inguruetan finkatzera etorri zirenean. Haiekin kontaktuan sartzean hasi dira, munduaren jatorriaz, etab., zientzia (ipuinak) ikasten. Izan, ez ziren “brigands exécrables” (EM, 145) batzuk besterik, “horde de voleurs” (EM, 151), “horde de voleurs et d’usuriers” (DP, 187), “chétive et barbare nation renfermée dans la Palestine” (EM, 56). Baina historia handi bat asmatu zioten beren buruari, iragan loriazko bat, inorena baino distiratsuagoa, herri guztien artean Jainkoak hautatu herriaren historia. Batez ere, feniziar handizuen aldean beren auto-kontzientzia jasotzearen, jatorri txit ohoretsu bat asmatu zioten beren tributxoari. “La témérité de l’esprit humain a été poussée jusqu’à imaginer que les Juifs ne se dirent descendants d’Abraham (...). Ils étaient étrangers, haïs et méprisés de leurs

voisins. Ils voulurent, dit-on, se donner quelque relief en se faisant passer pour les descendants d'Abraham, révéralé dans une grande partie de l'Asie" (DP, 418). "Les Juifs, dans la suite des temps, se vantèrent d'en être descendus, comme les Francs descendent d'Hector, et les Bretons de Tubal. Il est constant que la nation juive était une horde très moderne; qu'elle ne s'établit vers la Phénicie que très tard; qu'elle était entourée de peuples anciens; qu'elle adopta leur langue; qu'elle prit d'eux jusqu'au nom d'Israël (...). Les Juifs firent donc de l'histoire et de la fable ancienne ce que leur fripiers font de leurs vieux habits; ils les retournent et les vendent comme neufs le plus chèrement qu'ils peuvent" (DP, 5). Feniziarrengandik hainbat gauza bereganatuko zuten moduan, mundu arabiarréan ederrenik zegoena –paradisua bera– berea eginez harrotzen ziren. "Les Hébreux, peuple très récent, étaient une horde arabe. Ils se faisaient honneur de ce qu'il y avait de plus beau dans le meilleur canton de l'Arabie. Ils ont toujours employé pour eux les anciennes traditions des grandes nations au milieu desquelles ils étaient enclavés" (DP, 217; ik., halaber, Ib., 196). Bibliako hainbat kontadizo xarmagarri –Joseren historia esate baterako–, ez da juduen asmakaria, arabiarréi hartua baizik: "nous regardons les Arabes comme les premiers auteurs de ces fictions ingénieuses" (DP, 261).

Dena den, Renanentzat ez bezala, Voltairerentzat –Bossuetekin gatazka ezkutu etengabea beti–, arabiarrak jende noble, jaukala dira, "un peuple supérieur" (EM, 265)⁷⁷¹. Juduak, hortaz, arrazaz arabiarrak bai, baina kulturalki nahiz linguistikoki desarabiartuak dira, ustelduak, endekatuak. Historiak erakusten duenez, "la race d'Ismaël a été infiniment plus favorisée de Dieu que la race de Jacob" (DP, 2; ik. EM, 888, "Arabes infiniment supérieurs aux Juifs"). Ekintza jende bezala, denak dira odolberoak, basamortuko abentureroak. Alabaina, "si ces Ismaélites ressemblaient aux Juifs par l'enthousiasme et la soif du pillage, ils étaient prodigieusement supérieurs par le courage, par la grandeur d'âme, par la magnanimité" (EM, 260). Erliioan bertan, egiaz handia, seriosa, fede islamikoa da. "C'était donc la religion juive qui était voluptueuse, et celle de Mahomet était sévère" (EM, 269)⁷⁷².

771 "Une nation aussi brutale qu'infidèle" BOSSUETentzat, *Discours sur l'histoire universelle*, Paris 1966, 135. Bossuet arabiar edo mohametarrez oso gutxi arduratzen dela esan behar da; juduak dira, aldiz, antzinateko munduaren protagonista gailenak haren diskurtsoan.

772 BOSSUET, aip. lib., 338-339: "Le faux prophète des Arabes a bien pu se dire envoyé de Dieu, et, après avoir trompé des peuples souverainement ignorants, il a pu profiter des division de son voisinage, pour y étendre par les armes une religion toute sensuelle..." Ik. EM, 269: "C'est un préjugé répandu parmi nous..." EM, 270: "on déclame tous les jours contre le paradis sensuel de Mahomet". Alabaina Voltairek *Mohamet* antzerki testu arbingarrian Mahomari egundoko krimenak eta lohikeriak eginarazten dizkio eszenan ("s'avoque que c'est mettre l'horreur sur le théâtre"). Egia da Mahomak sekula ez duela holakorik egin, baina halako fanatiko erlijioso bat "edozer gauza egiteko gai da" aitzakiarekin justifikatzen du Voltairek bere burua, cfr. VOLTAIRE, *Correspondence 1739-1748*, Paris 1977, 468-473, À Frédéric II, Roi de Prusse. Alegia gezur erlijiosoaren aurka libre dago gezur ilustratua. Voltaire eta islamismoaz, ik. KUSCHEL, K. J., *Vom Streit zum Weltstreit der Religionen*, Düsseldorf 1998, 74-84. JASPER, W., *Lessing*, Berlin 2006, 123: Voltaire antisemitismo ilustratu (intelektual) aren aita.

Voltairentzat, arabiarrek bihotzandiak dira, ekandu prestu, hizkuntza landu, poesia altukoak; aldiz “la petite nation juive”k (EM, 55) ez du ezer onik. Krudela da, iruzurtia. “Le peuple le plus intolérant et le plus cruel de toute l’antiquité” (DP, 402)⁷⁷³. “Leur profession fut le brigandage et le courtage” (DP, 260). “Ce peuple grossier (...), leur seule science était le métier de courtier et l’usure” (DP, 137). Historia odoltsu sinesgaitzenaren jabe da. “Presque tout événement purement humain, chez le peuple juif, est le comble de l’horreur; tout ce qui es divin est au-dessus de nos faibles idées: l’un et l’autre nos réduisent toujours au silence” (EM, 141). Isiltasunak ez dio Voltaireri asko irauten hala ere. “Les Juifs étaient un peuple charnel et sanguinaire” (EM, 158; ik. DP, «Ezéchiel» art.). “La petite nation juive (...) fait gloire de n’avoir jamais épargné, ni la vieillesse, ni le sexe, ni l’enfance, dans les villages et dans les bourgs dont elle a pu s’emparer. Elle ose étaler une haine irréconciliable contre toutes les nations; elle se révolte contre tous ses maîtres. Toujours superstitieuse, toujours avide du bien d’autrui, toujours barbare, rampante dans le malheur, et insolente dans la prospérité” (EM, 151). “On ne voit (...) dans toutes les annales du peuple hébreu, aucune action généreuse. Ils ne connaissent ni l’hospitalité, ni la libéralité, ni la clémence. Leur souverain bonheur est d’exercer l’usure avec les étrangers; et cet esprit d’usure, principe de toute lâcheté, est tellement enraciné dans leurs cœurs, que c’est l’objet continuel des figures qu’ils emploient dans l’espèce d’éloquence qui leur est propre. Leur gloire est de mettre à feu et à sang les petits villages dont ils peuvent s’emparer. Ils égorgent les vieillards et les enfants; ils ne réservent que les filles nubiles; ils assassinent leurs maîtres quand ils sont esclaves; ils ne savent jamais pardonner quand ils sont vainqueurs; ils sont les ennemis du genre humain. Nulle politesse, nulle science, nul art perfectionné dans aucun temps chez cette nation atroce” (EM, 261; ik., Ib. 234, eraiketa zerrenda bat). “Le peuple juif était, je l’avoue, un peuple bien barbare. Il égorgeait sans pitié tous les habitants d’un malheureux petit pays” (DP, 402).

“Pourquoi les Juifs n’auraient-ils pas été anthropophages? C’eût été la seule chose qui eût manqué au peuple de Dieu pour être le plus abominable peuple de la terre” (DP, 26). Beste adibide bat: Israelen ez bide da tortura ezagutu: “Ce fut la seule chose qui manquait aux moeurs du peuple saint” (DP, 409)⁷⁷⁴.

Herri judua behin eta berriro sakaildua, deportatua, jazartua izan da. Ez uste, Voltairek erruki handia erakutsiko duenik holako kasuak gogoratzean (batzuetan Inkisizioa zafratzeko aukera ematen badio ere). Errege Katolikoek Espainian egingo duten eran, Frantziako Filipe Ederrak judu guztiak iraitzi ditu bere erresumatik: “Philippe punit l’usure juive” (EM, 657). Erroman toleratuak eta mespretxatuak ziren.

773 Egia da, beste batean kristautasunari deritzola erlijio guztien artean “la plus intolérante de toutes, et la plus barbare” (EM, 275).

774 Aldiz, “les habitants des côtes de la Biscaye et de la Gascogne s’étaient quelquefois nourris de chair humaine” (EM, 199).

Hona gogoeta batere beharrik gabeko batzuk, Inperioaren konkistaz eta gainbeheraz diharduela: “(...) Si les Juifs, qui espéraient la conquête du monde, ont été presque toujours asservis, ce fut leur faute? Et si les Romains dominèrent, ne le méritèrent-ils pas par leur courage et par leur prudence? Je demande très humblement pardon aux Romains de les comparer un moment avec les Juifs” (EM, 183). Mundu guztian barreiatuak, zer egin dute onik? “Cette nation, non moins errante que superstitieuse, s’y étaient établies [Txinan] deux siècles avant notre ère vulgaire; elles y exerçaient le métier de courtier, que les Juifs ont fait dans presque tout le monde” (EM, 226). Lukurrero ximurrak beti. Inon ez dira integratu. Toki guztietan gorrotatuak izan dira eta beraiek beste guztiak gorrotatu dituzte. “Ils détestaient toutes les nations, ils en étaient détestés” (EM, 160); “le judaïsme, détesté de toutes les nations” (EM, 256); “nous avons les Juifs en horreur” (DP, 385); “le peuple hébreu avait en horreur les autres nations” (EM, 260); “leur haine pour les chrétiens”, “abhorraient le christianisme” (EM, 278). Jesukristorekiko juduen gorrotoaz bereziki, ik. DP, «Messie» art. (DP, 308-309). Juduen historia sumariatuz: “(...) les Hébreux ont presque toujours été ou errants, ou brigands, ou esclaves, ou séditieux; ils sont encore vagabonds aujourd’hui sur la terre, et en horreur aux hommes, assurant que le ciel et la terre, et tous les hommes, ont été créés par eux seuls” (EM).

Azkenik, Liburu Santua beraiei zor diegu (ez monoteismoa), ukazina hori. Baina Biblia ere Voltairek eskuetatik kendu egiten die juduei. Ezagunki, ez baitute ongi ulertzen. “On sait assez que les Juifs, esclaves de la lettre, n’ont jamais pénétré comme nous le sens des Écritures” (DP, 307). Bibliaren ulerpen zuzena gurea da. Ikusmolde honetan ere Renan ez da Voltaireren jarraipena besterik.

Izan ere, zer da Voltaire frantsesentzat? “Voltaire, disons-le avec joie et tristesse, c’est l’esprit français” (Victor Hugo, “Shakespeare”). Guretzat, Voltaire ere gauza eder asko da, eta itsusi batzuk ere bai⁷⁷⁵. Renanek maiz aipatzen du Voltaire, eta beti tonu positiboan ez izan arren⁷⁷⁶, haren kritika eta arbuioa judaismoari guztiz goratzen du, inork ez bezala berak ipini omen baititu agerian “le caractère sanglant, dur, égoïste de l’histoire juive”⁷⁷⁷; eta berak ipini omen baitu oinarria, superstizioa birrinduz, espiritu ireki tolerantante moderno baterako. “Qui est l’homme qui a le plus contribué

775 Ik. POLIAKOV, L., *Le Mythe Arjén*, Paris 1971, 174: “Pour l’historien, le paradoxe ou l’énigme présentés pour Voltaire est qu’il demeure dans la mémoire des hommes le prince des apôtres de la tolérance, en dépit d’un impitoyable exclusivisme qu’on ne saurait qualifier autrement que de raciste, et dont ses écrits témoignent autant que sa vie”.

776 “Voltaire ne comprenait ni la Bible, ni Homère, ni l’art grec, ni les religions antiques, ni le christianisme, ni le moyen âge” (OC, I, 83). Hots, historiaren zentzu arrastorik ez zeukan, ilustrazio guztiarena baita akats hori Renanentzat. Are: “Voltaire est un esprit léger; ce n’est pas un esprit hardi” (OC, I, 473). Espiritu galiarraren haragitzea da, hitz batean.

777 OC, V, 966.

à cette révolution, la plus importante peut-être qui se soit jamais accomplie? C'est Voltaire"⁷⁷⁸.

Ilustrazio-A goratzeko joera dago gaur gure artean (ezer ez horren kontra, geu ilustratuak izaten saiatzeko baldin bada). Egiaz, ederra da Ilustrazioa. Baina ez Ilustrazio guztiak eta ez kapitulu guztietan⁷⁷⁹.

778 OC, X, 493.

779 DUCHET, M., aip. lib., 10: "La Pensée des Lumières n'a rien à gagner à la sacralisation dont elle a été trop longtemps l'objet". Ik., orobat, ALBERT, H., *Lesebuch*, Tübingen 2001, 138-139: Habermasen zenbait ideal humanista arrunt (askatasuna, demokrazia, tolerantzia, etab.) "Modernitatearen Proiektua" bezala aurkeztearen kritika. Hori Moderniaren mitologiarekin operatzea da, alegia betiere jarraitzea Modernia horrexen historia progresiboaren ideia espekulatiboarekin eta historia horretan Moderniak berak bere burua uste izan duen etapa pribilegiatuaren uste ustelarekin, historiako fase horri oraindik dogmatikoki balio normatiboa aitortuz (beste batzuek Antzinate Klasikoari edo Erdi Aro kristauari halakoxe balio normatiboa aitortu nahi izan dioten eran). "Modernia, alabaina, anbibalentea da" (138); ez da santu eta birjina.

IV

KRISI FRANKO-ALEMANA MUNDUAREN ETA ZIBILIZAZIOAREN KRISI BEZALA

Renanen pentsamenduan eta kontzeptuetan orokorki, gerraren aurrean eta ostean jarraitasuna dago, ez dago etenik. Gerrak, hala ere, diferentzia handiak eragin ditu juzgu konkretu batzuetan. Jarraitasun hartan eta diferentzia hauetan hartu eta uler-tu behar da “Zer da nazioa?” konferentzia, eta haren nazioaren kontzeptua esan ohi dena.

Renan Napoleon Printzearekin Norvegiako uretan aiseriakzko gurutzero bat egiten ari zen, gerra lehertu denean. Telegrama batek albiste jakinarazi eta lehen egun haie-tako haren durduza eta larritasunak, bere gutunketan ikusten dira.

Psikologikoki, gerrak bere biziko eta berebiziko desliluramendua esan nahi izan zuen Renanentzat⁷⁸⁰. Pariseko Saint-Sulpice Seminarioan zegoela⁷⁸¹, autore alemanen irakurketak krisi erlijiosoak, Seminarioa uztea eta fedea galtzea probokatu du eta Eliza-rekin etena publikoki. Harrezkero, kultura alemanari atxiki-atxikirik burutu du bere formazioa, gero ibilbide intelektual guztia, erlijioaren eta Bibliaren ikerketa kritiko zorrotzean. Ikertzaile gisa Renan goitik behera Alemania protestantearen zordun da. Frantziako botere eta gizarte ofizialarekin hainbat eskandalu eta borrokari beti bipil eutsi dio, bere autore aleman kuttunen ideien alde. Frantzian, eta batez ere kato-lizismo frantsesari buruz buru, Renan Alemaniarekin identifikatzen da. Haien ildo historiko-kritikoan jardun da beti, Europa osoan famara jaso duen lanean, idazle eta dibulgatzaile paregabea baita⁷⁸². Alemaniak katolizismotik askatu du (bere hitzetan, erreakziotik eta dogmatismotik). Alemaniak zientzia eman dio. Bera den guztia Ale-

780 OC, I, 8. “Les temps sont tristes. Vingt fois par jour nous nous demandons s’il vaut la peine de vivre pour assister à la ruine de tout ce que nous avons aimé”.

781 R:jr 119. “J’étais au séminaire Saint-Sulpice vers 1843, quand je commençai à connaître l’Allemagne par Goethe et Herder. Je crus entrer dans un temple, et, à partir de ce moment, tout ce que j’avais tenu jusque-là pour une pompe digne de la Divinité me fit l’effet de fleurs de papier jaunies et fanées”. Lettre à M. Strauss.

782 Collège de France-ko irakasle izendatua, ikastaroaren irekierako hitzaldi sonatuan 1862ko otsailaren 21ean, Jesus “gizon paregabe bat” batzuek “Jainkoa deitua” zela, adierazi zuen, sekulako iskanbila iritzi publikoan eta Frantziako gotzainen protestak piztuz. Lau egun geroago Inperatoreak ikastaroa suspenditu egin zuen.

maniarri zor diola, aitortuko du: “(Je) dois à l’Allemagne ce à quoi je tiens le plus, ma philosophie, je dirai presque ma religion”⁷⁸³. Frantziako kultura ezdeusa iruditzen zitzaion alemanaren aldean. “La France me paraît de plus en plus un pays voué à la nullité pour le grand oeuvre du renouvellement de la vie dans l’humanité”⁷⁸⁴. Renanek bere obra osoan Alemania zeruraino goratu besterik ez du beti egin⁷⁸⁵. Alemaniaren miresle itsua zen, hitz batean⁷⁸⁶. G. Brandes idazle eta kritikiko daniarrak –Schopenhauer eta Nietzscheren “deskubritzaile” gisa ezagunak–, egun horietan Renan nola ikusi duen, kalean topo eginda, gogoratzen du, desesperatua, bere onetik aterea, gerra deklaratu duen gobernu frantsesa, herri dohakabe bat sekula gobernatu duen goberneurik inbezilena apostrofaturaz⁷⁸⁷.

783 Rjr 119.

784 Rjr 276-277. Lettre à M. l’abbé Cognat, 24 août 1845.

785 OC, I, vi: “L’Allemagne avait été ma maîtresse; j’avais la conscience de lui devoir ce qu’il y a de meilleur en moi”. Ib., viii: “Nul plus que moi n’a toujours rendu justice aux grandes qualités de la race allemande, à ce sérieux, à ce savoir, à cette application (...), à ce sentiment du devoir, que je préfère beaucoup au mobile de vanité et d’honneur qui fait notre force et notre faiblesse”.

786 Ik. TRONCHON, H., *Renan et l’étranger*, Paris 1928. Autore honi irakurtzen diogunez, Renanentzat Alemaniak, XVIII. mendearen buruko bultzada kultural eta intelektual itzelaz (“qui faisait revivre sous le ciel brumeux du Nord les beaux jours de Socrate, d’Aristote et de Platon”, 169), zientzia modernoa sortuz eta beste herri guztiak aurrea hartuz, aro berri bat hasi du historian, “la grande époque de la race allemande..., forme inconnue jusque là de l’aristocratie humaine” (Ib.). Giza zientzia berrioi eskerrak arraza alemana beste guztien gainetik altxatu da. “Jamais race ne posséda une plus merveilleuse aptitude pour les recherches d’érudition. La science critique et historique de l’esprit humain, la philologie, instrument nécessaire de cette science, voilà sa création” (195). Alemania askatasun berriaren aberria bilakatu da orobat zientzia berriarekin, Frantzia Iraultzarekin baino askoz gehiago. Egiazko eta sakoneko askatasuna pentsamenduaren askatasuna baita, ez politikoa. “On a pensé plus librement il y a un demi-siècle à la cour de Weimar que dans notre pays, qui a livré de durs combats pour la liberté... C’est là un peu notre manière; nous sommes une nation extérieure et superficielle, plus jalouse des formes que des réalités (...). Je mets en fait que tous les libre-penseurs de notre République n’ont pas le quart de la hardiesse et de la liberté qui respire dans les écrits de Lessing, de Herder, de Goethe, de Kant... Les grandes et larges idées sur Dieu ont été et sont, en Allemagne, la doctrine de tout esprit cultivé philosophiquement; en France, nul n’a encore osé les avouer, et celui qui oserait le faire trouverait plus d’obstacles qu’il n’en eût trouvé à Tübingue ou à Iéna sous de gouvernements absolus” (221; ik. 287 ere). Batzuetan Fichte eta Herder “nazionalistei” kontrajartzen zaie Renan. Renanek berak Fichteren “zentzu moral miresgarria” goraiatzen du, eta hura “egiazko askatasunaren apostoluetako bat” kontsideratzen, “l’une des plus nobles âmes des temps modernes” (174). Herder beti Kant, Goethe eta kultura alemaneko handien artean aipatzen du Renanek, leku gorenean beti. Goethe eta Herder, biak dira espiritu erraldoi berdingabeak, baina Herder moralagoa da (207). Renanentzat erlijio berria zientzia da eta filosofia berria humanitatea. “L’idée de l’humanité est la grande ligne de démarcation entre les anciennes et les nouvelles philosophies”; humanitatearen filosofia berri honen irakaslea, ordea, Renanen arabera, Herder da eta ez beste inor (227). Herder da Renanen maisu gorena, beti halakotzat aitortua (nola bururatu zaio Finkielkrauti, Alemania eta Frantzia kontrajarri nahita –nahiko egingo zoroa hori bera– hain zuzen biok kontrajartzea?!). “Ah! mon type sublime, où es-tu, mon étoile? Herder, mon penseur-roi, régnant sur tout, jugeant tout et n’étant jugé par personne!” (223).

787 POMMIER, J., *Renan d’après des documents inédits*, Paris 1923, 224. C. Digeon-ek aipatua orobat, 188-189 (ik. hurrengo oin-oharra).

Renan muzindua dago Frantziarekin, eta muzindua dago Alemaniarekin ere. Lehen mendebaleko argia eta beroa arraza germaniarra bazen, eta galiarrak eta erromatarrak kalamitate hutsa, orain galo-erromatarren apologiari ekin dio Renanek. Hau da, lehen beti germanismoaren eta erromanismoaren elkar osagarritasuna aldarrikatu badu, orain bera ere tenorean oso zabaldua zegoen bien oposizioaren eskemetan hasi da arrazoitzen. Orain espiritu judu-semita zerratuari kontrajartzen zaiona erromatar buruzolia da, ez protestante germaniarra: espiritu erromatarrari zor bide zaio pentsamenduaren askatasuna, laikotasuna. Semitek bai, betikoan jarraitzen dute; argitasun berria Erromak eta erromanismoak irabazi du. “Chaqué victoire de Rome était un progrès de la raison; Rome apportait dans le monde un principe meilleur à plusieurs égards que celui des juifs, je veux dire l’État profane, reposant sur une conception purement civile de la société. Tout effort patriotique est respectable; mais les zélotes n’étaient pas seulement des patriotes; c’étaient des fanatiques, sicaire d’une tyrannie insupportable. Ce qu’ils voulaient, c’était le maintien d’une loi de sang, qui permettait de lapider le mal pensant. Ce qu’ils repoussaient, c’était le droit commun, laïque, libéral, qui ne s’inquiète pas de la croyance des individus. La liberté de conscience devait sortir, à la longue, du droit romain”⁷⁸⁸

Ordea, ezin dugu kategoria psikologiko edo biografikoetan soilik interpretatu gerrak eragindako Renanen –eta beste eskoladun frantses askoren⁷⁸⁹– sekulako krisia. Itxaropen guztien eta eskema mental guztien porrota da⁷⁹⁰. Renanentzat 1870eko gerra franko-alemana, beraz gero Alsaziako auzia, ez da munduan bi naziotxoren artean (Frantzia, Prusia) episodio politiko edo militar negargarri bat gehiago, baizik ia gizadi osoaren suizidio-keinada baten pareko tragedia, progresoaren –arrazoimena, argia: lexiko honek harengan duen enfasiarekin– eta historiaren gorabide loriatsuan tupust eta behaztopa gurutzela. Gogoan hartu behar da, berriro, XIX. mende ekurugaitz larrian hainbatek gizadiaren patua behin eta betiko jokoan ikusi uste izan duela. Iraultza proletario eta historian azkenbetikoa berehalakoxe espero zuen Manifestuko Marxen euforiaren antzera, baina alderantziz, desesperazio zulorik zuloenean jausia dagoen batek egin da nazioa zer denezko Renanen konferentzia (ez da konferentzia akademiko bat), zibilizazioaren hondamendiaren ikusmuga apokaliptiko batekin egin ere; hots, nazio arazoaren planteamendu estriktoa baino horizonte hagitzez sublimeago batekin – bere begietan. Gizadia dago jokoan, zibilizazioa dago jokoan. “J’ai toujours regardé la guerre entre la France et l’Allemagne comme le plus grand malheur

788 OC, IV, 1444.

789 Bada honetaz ikerketa bikain-bikain bat, arras funtsezkoa, hemen gehiago luzatuzetik dispentsatzen gaituena: DIGEON, C., *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, Paris 1959.

790 Renanen fede gotorra bera progresoan eta progresoari zerbitzatzen bide dioten balioetan arras kordokatu da momentu batez. “Ah!, qu’il ne faut jamais dire d’avance qui sera dans l’avenir saint ou scélérat, fou ou sage! Un brusque changement dans l’itinéraire d’un navire fait d’un progrès un recul, d’un vent contraire un vent favorable” (OC, IV, 1423).

qui pût arriver à la civilisation”⁷⁹¹. Straussi idatzi dion legez: “Le grand malheur *du monde* [ene azpim.] est que la France ne comprend pas l’Allemagne et que l’Allemagne ne comprend pas la France”⁷⁹². Renanek ez du pentsatu, gerrak apurtzen zuena bere ilusioak zirela⁷⁹³, gizadia goiti eraman behar zuen dialektika bera arraildu dela baizik. Ausaz ez betiko: Renanek progresoan eta gizadian fededun jarraitzen du, edo nahi luke jarraitu (“il n’y a pas de décadence au point de vue de l’humanité. Décadence est un mot qu’il faut définitivement bannir de la philosophie de l’histoire”)⁷⁹⁴, baina bai aldi txar luzeegi baterako. Alegia, beren ondotik mundua herrestatu behar zuten nazioen kolaborazioa, munduaren progresorako beharrezkoa, eten du gerrak. Baina naziook beren progreso propiorako ere beharrezkoa zuten elkarri laguntzea eta elkar osatzea; orain, gainetiko munduarena ez ezik, beren buruen kaltea eta lorrina eragingo dute. “Elle [gerrak] aura semé une haine violente entre les deux portions de la race européenne dont l’union importait le plus au progrès de l’esprit humain. La grande maîtresse de l’investigation savante [Alemania], l’ingénieuse, vive et prompte initiatrice du monde à toute fine et délicate pensée [Frantzia] sont brouillées pour longtemps, à jamais peut-être; chacune d’elles s’enfoncera dans ses défauts, l’une devenant de plus en plus rude et grossière, l’autre de plus en plus superficielle et arriérée. L’harmonie intellectuelle, morale, politique, de l’humanité est rompue; une aigre dissonance se mêlera au concert de la société européenne pendant des siècles”⁷⁹⁵.

Gero, jada gerra galduta, bi posibilitate dauka Frantziak aurrean, epaitzen du Renanek oraindik 1878an: erreforma sakon batez bere burua guztiz birregin [1], “réformes austères, tendant à donner à tous les services de la force et de la vigueur, sacrifiant dans une large mesure l’individu à l’Etat, fortifiant l’Etat et admettant son action dans tous les ordres”⁷⁹⁶; ala [2] lehengo aukera demokratikoan eta porrotera ekarri duen soraioan tematu. Erreforma [1], Prusiak egin zuena zen Jenako guduan

791 R:jr 80.

792 R:jr 120.

793 Aitortu arren berak nolabait: “Ce n’était là qu’un rêve. Un jour a suffi pour renverser l’édifice où s’abritaient nos espérances, pour ouvrir le monde à tous les dangers, à toutes les convoitises, à toutes les brutalités” (81).

794 R:jr 70.

795 R:jr 80-81.

796 R:jr 164, ik. *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, VI. Renanen gizarte ideala Prusiak inkarnatzen du (gizarte iparramerikarrari oposizioan: horiek kontsideratzen ditu bi “gizarte eredu modernoak”). Hona hemen berak nola ikusten duen eredu prusiarra: “Ici l’individu est pris, élevé, façonné, dressé, discipliné, requis sans cesse par une société dérivant du passé, moulée dans de vieilles institutions, s’arrogeant une maîtrise de moralité et de raison. L’individu, dans ce système, donne énormément à l’État; il reçoit en échange de l’État une forte culture intellectuelle et morale, ainsi que la joie de participer à une grande oeuvre. Ces sociétés sont particulièrement nobles; elles créent la science; elles dirigent l’esprit humain; elles font l’histoire”, ik. OC, I, 402 (*La réforme intellectuelle et morale*). Proletarioak eta laborariak Renanek olinpikoki ezikusten edo mespretxatzen ditu (Marxen garaikidea izan arren), baina mugimendu soziala “gizarte ideal” zeharo kontserbakoi horrentzat arrisku bat dela hasia da aitortzen. Gizartearen arriskua ez, zinezko errealtatea bera dela onartu beharko du laster.

Napoleonek umiliatua utzi eta gero, eta Sedango abarrakiduraren ostean Frantziak ere egin zezala Renanek nahi zuena. Baina erreforma hori burutu ahal izateko aurre-bal-dintza, “une monarchie ayant son droit en dehors de la volonté de la nation” litzateke, herriaren nahikunde zoroen menpe ez dagoena, hau da, gobernu sendo bat litzateke beharrezkoa (“plus sérieux que brillant”, dio berak, kritika inplizitu batekin), eta “un parlement réduit au rôle de conseiller intime”⁷⁹⁷. Ondorio sozialak ere gogorak izan-go lirateke: “l’inégalité sociale (“inégalité” kontzeptu funtsezkoa da Renanen filosofia sozialean: klaseena bezainbat arrazen ezberdintasuna, “inégalité des races”)⁷⁹⁸, une telle organisation supposant des classes en apparence privilégiées, en réalité mises à part pour le service de la nation”⁷⁹⁹. Azken pasarteok, “noblezia” bat galdatuz, berbetan bertan ere, zuzen-zuzen Sieyèsen aurka idatziak dirudite (joko metafisiko estrainio batek bakarrik bihur ditzake biok “nazioaren kontzeptu frantses” ber batera). Sieyèsek desegin zuen nazioaren berregintza baita Renanen ametsa bere erreforma asmoekaz. Zer da, baina, nazioa? Aurren-aurrenik errege dinastia, gero noblezia, azkenik burgesia (“le tiers”). Hauek sortu dute eta egiten dute nazioa. Nazioaren kontzeptu honetan, populu soilak ez du paper goragorik Estatuan, arraza zuriarentzat produzitzen duten arraza behereek munduan baino. Populua ez da nazioa; are eta, nazioan intrusotzat dauka Renanek. “La France de même avait été créé par le roi, la noblesse, le clergé, le tiers état. Le peuple proprement dit et les paysans, aujourd’hui maîtres absolus de la maison, y sont en réalité des intrus, des frélons impatronisés dans une ruche qu’ils n’ont pas construite”⁸⁰⁰. Burgesia gutxienez aintzat hartzen da; herri xumea batere ez (garaian biztanleriaren gehien-gehiengoa laboraria edo landatarra zen). Nazio zibilizatu baten habea ezin baita populu ezjakin trauskila izan. “La conscience d’une nation réside dans la partie éclairée de la nation, laquelle entraîne et commande le reste. La civilisation à l’origine a été une oeuvre aristocratique, l’oeuvre d’un tout petit nombre (nobles et prêtres), qui l’ont imposée par ce que les démocrates appellent force et imposture; la conservation de la civilisation est une oeuvre aristocratique aussi. Patrie, honneur, devoir sont choses créées et maintenues par un tout petit nombre au sein d’une foule qui, abandonnée à elle-même, les laisse tomber”⁸⁰¹. Populu soilezko nazio batek ez altuera moralik, ez espiriturik izan lezake; baina, okerrago, ezta iraupenik ere. “Une société n’est forte qu’à la condition de reconnaître le fait des supériorités

797 Ib.

798 R:jr 60.

799 R:jr 164.

800 OC, I, 375. Populuaren eta arraza beheeren konparazioa Renanena berarena da. Antzinako Erregimeneko metaforaren arabera, erregea gorputz sozialaren burua da; burua gabe, herria literalki burugabea, aberea bilakatzen da. Renanentzat: “Le degré de raison nationale émanant d’un peuple qui n’as pas contracté un mariage séculaire avec une famille [erregerena] est, au contraire, si faible, si discontinu, si intermittent qu’on ne peut le comparer qu’à la raison d’un homme tout à fait inférieur ou même à l’instinct d’un animal. Le premier pas est donc évidemment que la France reprenne sa dynastie”. Ib., 377.

801 OC, I, 374-375.

naturelles, lesquelles au fond se réduisent à une seule, celle de la naissance, puisque la supériorité intellectuelle et morale n'est elle-même que la supériorité d'un germe de vie éclos dans des conditions particulièrement favorisées”⁸⁰². Hala, bada, gutxi batzuen jaiotza da, hots, arraza, leinua, goratasun morala eta intelektuala nazioari ematen diona; bera da iraupena eta historia ematen diona ere. Gutxiengo (aristokrazia) horrek hozitzen du nazioaren espiritua. Ez goratasun moralik ez espiriturik dago arrazarik gabe. Naziorik ere ez, azkenean. Hauxe da Renanek behin eta berriro erasaten duen nazio kontzeptua 71n eta 78an oraindik (“Zer da Nazioa?” baino lau urte bakarrik lehenago).

Proiektu berrezarziale edo atzerazale monarkiko-aristokratiko hau litzateke berez Renanen gogo. Gertatzen dena da, ez dela ikusten barruan ez kanpoan, zein indarrek egin edo eginaraz lezakeen Frantziaren erreforma hori.

a) Hein batean Alemaniaren esku dago Frantziak zer egingo (egin behar izango) duen, dio Renanek; Alemaniaren esku dago bide batez, garaipenaren ondoren, zibilizazioaren geroa⁸⁰³. Alemaniak haatik ez du interesik batere Frantziaren erreforman: nahiago du Frantzia errepublikanoa, hots, herbal mirrina (Renanentzat errepublikano edo demokratikoa berdin ahula da beti)⁸⁰⁴.

b) Errege familiako, edo beharbada Bonaparte familiako, buruzagiren batek egin ahal izango luke (“les réformes dans le genre de celles dont nous parlons ne peuvent s’accomplir dans un pays qu’avec la collaboration de sa vieille dynastie nationale”)⁸⁰⁵. Baina XIX. mendean zehar Frantzian zentzu honetan egon diren errestituzio saio guztiek huts egin dutela deitoratu behar du Renanek.

c) Herriak berak –“nazio frantsesak”– ahal izango luke “cette voie de pénitence et de retour en arrière” bizkarrean hartu eta Frantzia bere makalalditik salbatu. Baina herriak ez ditu sakrifizioak eta penitentziak maite. “Une réforme dans le sens monarchique et gouvernemental ne se fera donc pas avec l’assentiment spontané de la France”⁸⁰⁶.

Konklusioa: “Ainsi la restauration de la nation à la façon prussienne n’aura pas lieu. Il faut, pour réaliser un tel programme, une union que nous n’avons pas; il faut sur-

802 Ib., 359.

803 Rjr 127: “L’Allemagne décidera laquelle des deux politiques suivra la France, et du même coup elle décidera de l’avenir de la civilisation”.

804 Rjr 165: “Or l’intérêt de l’Allemagne n’est nullement que la France se réforme comme elle le fit elle-même à partir de 1808. L’intérêt de l’Allemagne est bien plutôt... que la France reste dans l’état d’affaiblissement politique et militaire qu’entraînent à certains égards la démocratie et le gouvernement républicain”.

805 Rjr 166.

806 Rjr 165.

tout une monarchie et une noblesse. Aucune des réformes que l'on avait pu concevoir dans ce sens n'est faite; aucune ne se fera"⁸⁰⁷.

“Faut-il désespérer et ne plus admettre pour notre patrie aucun avenir?”

807 R:jr 166.

“LA PÉRIODE QUE NOUS ALLONS TRAVERSER...”

Renan, bere ikerketetan murgildua, triste bizi da⁸⁰⁸, baina ez du guztiz galdu esperantza⁸⁰⁹, gizadian eta zibilizazioan bederen: “le mot de décadence n’a de sens qu’au point de vue étroit de la politique [!] et des nationalités [!], non au grand et large point de vue de l’oeuvre humanitaire”⁸¹⁰. Esperantza hori azken finean, ja ez politika eta nazioak diren miserietan, zientzian ezartzen da (“la science, la critique, le rationalisme, la civilisation, termes synonymes”) – geroxeago itzuliko gara berriro. Bitartean politikak, nazioek, esanahi askoz erlatiboagoa, negatiboa ere menturaz, ikusten dugu hartu dutela. Baina ez da hori sumatzen dugun aldaketa bakarra.

Erabateko biraketa baitago Renanen traiektorian, tonuan ez ezik pentsa eta sentieran ere. Bere fede berrian lehen hain fedetsu abesten zuen progresoarean eta zibilizazioaren, modernitatearen martxa arrandiatsua, suntsitu dela aitortu behar. Zein izango da orain gizadiaren, zibilizazioaren, edo apalkiago esan, Europako Estatu gailenen geroa, beren rol mesianikoa galduta? Uste dut, puntuotan, urteotako Renanen gogoetetan, konfusioa dela garbi dagoen gauza bakarra. Periodo –lurpetarki edo ageriki– izugarri polemiko eta xobinista bat hasten da. Lehen mirabiliak bezala gorai patu izan dituenak ere, ukatu egingo ditu: arraza alemana (orain baldana), zientzia alemana (orain pedante, dogmatiko, errigorista), jeinu alemana⁸¹¹, hizkuntza alemanaren ede-

808 OC, IV, 1123: “Souvent je me suis reproché de tant jouir en mon cabinet de travail, pendant que ma pauvre patrie se consume dans une lente agonie; mais j’ai la conscience tranquille (...). J’ai donc fait ce que j’ai pu” (1873).

809 “Je crois pourtant que la France se remontera encore un fois”, idatzi dio Bertheloti, 1871.04.17, cfr. RENAN, E.-BERTHELOT, M., *Correspondance 1847-1892*, Paris 1929, 402.

810 R:jr 71.

811 R:jr 276. Egun batetik bestera, Alemanian ez dago jada talenturik, ez jeinurik: “(...) L’Allemagne, depuis qu’elle s’est donnée tout entière à la vie militaire, n’aurait plus de talent, si elle n’avait les juifs, envers qui elle est si ingrate” (1883). Lehenago hainbat aldiz goretsi jeinu alemana, iragandakotzat ematen da M. Ernest Havet-en hiletako diskurtsoan (1889): “Le génie de l’Allemagne (quand on pouvait parler d’un génie allemand)...”, ik. OC, II, 1127. Akademia Frantsesean harrerako hitzaldian (1879), erdeinuzko juzguok ditu Alemaniarekiko: “Une science pédantesque en sa solitude, une littérature sans gaieté, une politique maussade, une haute société

rra eta originala bera (lehenago “une langue qui a –grekoaren eta latinaren pareko– ses causes en elle-même”⁸¹², eta horregatik berak bakarrik bideratu ahal zuena filologia konparatuaren eta giza zientzia berrien sorrera). Hizkuntza miragarria orain frantsesa da, hizkuntza liberala eta liberatzailea, lehenago salbaziorik ez zuten arraza madarika-tuak beren bekatuzko naturatik erredimituko dituen sakramentua⁸¹³. Eta intelektual frantsesak dira, behialako aleman handien (Herder, Goethe) egiazko jarraitzaileak egun⁸¹⁴... Ez itxaropenezko edo etsipenezko jarrerak bakarrik, ideiak ere txit ezberdinak, are kontrarioak, adieraz ditzake egun batetik bestera, zeini mintzo zaion edo idazten dion. Solaskideari edo entzuleari gustu ematea beti izan da bere debilitatea. Baina kortesia modu bat zuena, bere egitekoa gaur Israel eroria kontsolatzea dela, berdin da egiarekin ala zerekin, konbentzitu den San Manuel Buenoren indiferentzia

sans éclat, une noblesse sans esprit, des gentilshommes sans politesse, de grands capitaines sans mots sonores...”, ik. (OC, I, 9 (Discours et conférences). Hitzaldi honek Alemanian sortutako samintasunaz eta Renanen autojustifikazioaz, ik. Ib., 47-62.

- 812 Rjr 222. (Alemanaren burlak –1888– ik., adibidez, in OC, II, 1094). Aitzitik, frantsesaz honelako iritziak ematen zituen garai honetan (1865): “la langue française, n’étant qu’un détritius de quatrième ou cinquième formation, est certainement une des causes qui font que l’esprit français n’a pas du tout été amené et se prête très difficilement aux vrais principes de la philologie comparée” (Ib.). Ik. Ib., 173 eta hurr., “Les origines de la langue française” (1853). “Jatorrizko” hizkuntza bat, Renanen ustez, sortzen den momentuan bere osotasun eta betegintasun guztian sortzen da. Hizkuntzen historia, gero, dekadentziaren historia da; zenbat antzina-koagoa, “jatorrizkoagoa”, hainbat bikainagoa hortaz. “Dans les langues, en effet, la perfection est à l’origine. Comparés au sanscrit, le grec et le latin sont des langues pauvres et rudes: comparées au grec et au latin, les langues que nous parlons [hizkuntza erromanikoak](...) sont de patois barbares, n’ayant en eux-mêmes ni leurs racines ni la raison de leurs procédés” (178). “Ainsi une langue d’extraction plébéienne, martelée ensuite durant des siècles par des gosiers barbares, à demi dévorée par des mangeurs de syllabes, voilà notre langue” (180).
- 813 Ik. II, 1087 eta hurr., “Conférence faite à L’Alliance pour la Propagation de la Langue Française” (1888). Frantsesa munduan zabaltzea Frantziarentzat ona da, baina “elle est bonne aussi pour l’humanité. La conservation, la propagation de la langue française importent à l’ordre général de la civilisation. Quelque chose d’essentiel manquerait au monde le jour où ce grand flambeau, clair et pétillant, cesserait de briller. L’humanité serait amoindrie, si ce merveilleux instrument de civilisation venait à disparaître ou à s’amoindrir. – Que de choses éternellement bonnes et vraies (...) ont été pour la première fois dites en français, ont été frappées en français, ont fait leur apparition dans le monde en français! Que d’idées libérales et justes ont trouvé tout d’abord en français leur formule, leur définition véritable! (...) L’abolition du servage, les droits de l’homme, l’égalité, la liberté ont été pour la première fois proclamés en français” (1088). “Le français (...) ne sera jamais la langue de l’absurde; ce ne sera jamais non plus une langue réactionnaire. Je ne peux pas imaginer une sérieuse réaction ayant pour organe le français. (...) La question est de savoir si le réactionnaire a de l’esprit. S’il en a, il s’arrête bien vite. Je ne crains que le réactionnaire sans esprit; mais celui-là ne parle pas français” (1090). “Voilà pourquoi le français peut vraiment être appelé une langue classique, un instrument de culture et de civilisation pour tous” (1091). “Pour ces pauvres races déshéritées, toutes les bonnes choses sont venues avec lui; il aura été le messager de toutes les bonnes nouvelles, la liberté, la justice, le contentement de vivre. Que tous rapportent au jour où ils apprennent le français le commencement de leurs joies” (1093).
- 814 OC, II, 1125-1126: “(...) Nous maintenons que les grands Allemands d’autrefois reconnaîtraient bien plus leurs vrais fils spirituels dans ceux qui, depuis dix ans, protestent contre une politique violente que dans ceux qui se laissent éblouir par ces coups de force”.

agnostikoa bihurtu da. Bere filosofiako elementu zentral batzuk berak, era oso ezberdinetan tratatuko ditu orain; lehen oso garbiak ziruditen eskemak, nahastu egin dira; edo bazituen, baina bigarrentiarrak ziruditen usteak, lehen planora pasatzen dira.

Arrazaren inguruan, adibidez. “Zer da nazioa?”n eta garai honetako beste hainbat testu polemikotan, Renanen interesik bizenekoa arrazari edozein inportantzia ukatzea da, argumentu politiko gisa bereziki. Suposatzen da Alemaniak Alsazia arraza alemanekoa izategatik esijitzen duela beretzat. Suposizioa baino ez izan arren, Renani bere orain arteko pentsamendu guztia iraularaziko dio (momentu batez). Arrazak, esango du, antzina bai, izan ziren inportanteak, orain ez. Arraza faktoreak, zenbat gorago herriek zibilizazioan igo, munta galtzen du historian (orain hisia amorratuz errepikatuko duena, alemanen aurka itxuraz). Arrazoi hau ez da berria, berez aspaldi manifestaturiko tesia du Renanek; politikoki garrantzizkoa orain bihurtu da⁸¹⁵. Gobi-neauk bere liburua publikatu zuenean, Renan ez zen guztiz ados haren balioespen negatiboarekin, arrazen nahasketa etorkizunari buruz hondagarria izango zela arraza garaientzat. Europan jada ez dago arraza garbirik, baina Renanentzat horrek ez du esan gura dekadentziara kondenatua dagoela. Frantziaren etsenpluak berak aski erakusten omen baitu kontrarioa⁸¹⁶. Gizadiaren eboluzioan, hasierako faktore fisiologikoen garrantziaren alboan, faktore kulturalen garrantzia gehituz joan da, hizkuntzarena bereziki, baina erlijioena, etab. ere bai (budismoak, kristautasunak, islamak, arraza diferentetako herrien gainean hedatu dute euren eragina)⁸¹⁷. Horregatik, Gobineau-

815 R:jr 170. “La race est un fait qui tend à disparaître; nous ne sommes plus habitués à cet ordre d’idées (...). Mais, à l’origine, *la race était tout*. C’est un phénomène qui perd de son importance, mais qui a été autrefois capital”, in “Des services rendus aux sciences historiques par la philologie” (1878).

816 R:jr 222. “Le fait de la race est immense à l’origine; mais il va toujours perdant de son importance, et quelquefois, comme en France, il arrive à s’effacer complètement. Est-ce là absolument parlant une décadence? Oui, certes, au point de vue de la stabilité des institutions, de l’originalité des caractères, d’une certaine noblesse dont je tiens pour ma part le plus grand compte dans l’ensemble des choses humaines. Mais aussi que de compensations! Sans doute, si les éléments nobles mêlés au sang d’un peuple arrivaient à s’effacer complètement, alors serait une avilissante égalité, analogue à celle de certains États de l’Orient et, à quelques égards, de la Chine. Mais c’est qu’en réalité une très petite quantité de sang noble mise dans la circulation d’un peuple suffit pour l’ennoblir, au moins quant aux effets historiques; c’est ainsi que la France, nation si complètement tombée en roture, joue en réalité dans le monde le rôle d’un gentilhomme” (1856).

817 Ik. OLENDER, M., *Les langues du Paradis. Aryens et Sémites: un couple providentiel*, Paris 1989, 83-89. Frantziari buruz honela mintzo da 1882an (kasu urteei!): “Nous autres Français, par exemple, nous sommes romains par la langue, grecs par la civilisation, juifs par la religion. Le fait de la race, capital à l’origine, va toujours perdant de son importance à mesure que les grands faits universels [!?] qui s’appellent civilisation grecque, conquête romaine, conquête germanique, christianisme, islamisme, renaissance, philosophie, révolution, passent comme des rouleaux broyeurs sur les primitives variétés de la famille humaine et les forcent à se confondre en masses plus ou moins homogènes” (OC, I, 376, *Discours et conférences*, “L’Islamisme et la science”). Hemen jada galiar eta frankoen arrazarik aipatu ere ez da egiten; beti irakatsi izan du juduen erlijioa desjudutu beharra egon dela mendebala kristautzeko (“le christianisme, en un sens, est bien notre oeuvre”; OC, II, 1129), orain frantsesak batere problemarik gabe juduak bilakarazten dira, etc. Halaber, “zientzia arabiarra” arraza menperatuen espiritu arabiarraren aurka erreakzioa izan dela esan ohi izan digu lehenago; orain “le musulman a le plus profond mépris pour l’instruction, pour la science, pour tout ce qui constitue l’esprit européen. Ce pli

ren biologismo itxiaren kontrara, Renanek nahiago du “arraza linguistikoez” mintzatu⁸¹⁸; arrazak, gertakari fisiologikoak izatetik gertakari linguistikoak izatera etorri dira. Arraza linguistikoak zer diren, ez zuen zehatzago garbitzen. Orduan hori ez zen axaleko iritzi diferentzia hutsal bat besterik arlo ezberdinetan ziharduten bi eruditoreren artean, praktikan ez zion axola. Orain, bai. Eta orain akabailakoa bezala azpimarratzen du tesi hori: arrazak inportantzia galdu du, puntu. (Ez da esaten: alsaziarrak arraza alemanekoak izateak batere ez dio inporta. Esan, hori da esan gura dena, baina horrela esanda ez luke aski “zientifikoa” emango). Arrazak ez dio axola. Posizio garbia dirudi, baina –ongi behatuta– ez da batere garbia⁸¹⁹. Izan ere, alemanen aurka pentsatzen ari ez denean, betiko Renan itzultzen da kargara, eta kontua da, arrazek (fisiologiak) geroz eta gehiago inportantzia galtzen omen dutela historian, baina inoiz ez dutela nonbait guztiz galtzen, Renan polemika honetatik aparteko testuetan irakurtzen bada behinik behin. “Hasieran arrazak dena ziren”; baina Renanek, hasierak geroa guztiz taxutzen eta baldintzatzen duela ziurtatzen du beti (“on est toujours hanté par ses origines”)⁸²⁰. Historia kulturalen bereziki, bideak urratu eta oinarriak ipini, arraza fisiologikoek egin dute, beraiek ipini dute jatorrizko espiritua. Herri baten hastapenetan ikusten da herriaren jeinua, eta handik loratzen da herri baten poesia, etab.⁸²¹ Renan ez da nekatzen, Frantziako igualitarismoa, espiritu anarkikoa, Iraultza, etab. (berarentzat negatiboak direnak) iragan zelta edo galiar lurpetarki beti eraginkor erauziezinari egozten. Eta, Renani sinestekotan, prozesu historikoez gainetik bestelako mila elementuz estali eta gero ere, barne-barnean, arrazak beti jarraitzen bide du eragile erabakigarria izaten, kolektiboki ez ezik kasu indibidualetan ere. Hala M. Dozy, Espainia musulmanaren historialari gailena, arraza linguistikoz holandesak da, frantsesa oso ongi menderatzen ere ez duena. Baina urrutiko bere arbasoengatik jatorri higanot frantsesekoa omen da; beraz, Renanentzat, hainbat belaunaldiren ostean ere, hizkuntza eta erlijioa eta naziotasuna aldatu eta gero ere, “François d’esprit et de race” da beti⁸²². M. Salvador frantsesa da hizkuntzaz eta kulturaz; baina arraza judukoa da, eta ikertzaile gisa ere arraza juduaren dohainak eta akatsak dauzka⁸²³. Bere matematika eta

inculqué par la foi musulmanne est si fort que toutes les différences de race et de nationalité disparaissent par le fait de la conversion à l’islam” (Ib., 377). Koherentzia ez da Renanen espezialitatea. Baina badu bere logika, oso Renanena: bitartean gertatzen dena da –Olenderrek ohartarazten du– goiko testuan Frantzia/Alemania konfliktuari begiratzen zaiola, behokoan lurralde arabiarrek inbaditzen dituen kolonialismo frantsesaren justifikazioari, eta teoriak praxiari “adaptazio” bat behar du.

818 OC, VIII, 1224.

819 Renanen arrazaren kontzeptua ez dela batere garbi zedarritua, arrazaren karakterearen kontzeptua ere nahasia duela, ik. VOEGELIN, E., *Rasse und Staat*, Tübingen 1933, 201.

820 OC, VI, 66.

821 Ik., adibidez, A. Mickiewicz-i buruz (1890): “Le poète, l’homme qui représente l’âme d’un peuple, qui possède ses légendes, qui a l’intuition de ses origines...”, OC, II, 1098.

822 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 522.

823 OC, I (“Questions contemporaines”, 342 eta hurr.).

fisikako irakaslea seminarioan, frantses hutsa hizkuntzaz, “n’était, je crois, qu’à demi de race française”⁸²⁴. “L’islamisme et la science” konferentziak (1883) polemika bat piztu du, egun horietan Parisen suertatu den xeik “afgandar” (al-Afghani) bidaiari batek protestatu egin duelako astakeria arrazista haien aurka. Renanen konferentzian musulmanei ukatzen zaien inteligentzia erakutsiz protestatu ere⁸²⁵. Renanen esplikazioa hauxe izango da: “(...) Il appartient à ces races énergiques du haut Iran, voisin de l’Inde, où l’esprit aryen vit encore si énergique sous la couche superficielle de l’islamisme officiel”⁸²⁶. Printzipio orokor bezala ezarri eta gero “que les religions [beraz, kulturek] valent ce que valent les races qui les professent”⁸²⁷, eta egoskor musulmanak ez jakin-min zientifiko ez filosofikorik ukaiteko kapaz direla berriro errepikatu ondoren, konklusio honetara gaktza: “Le cheik Gemmal-Edin est le plus beau cas de protestation ethnique contre la conquête religieuse, que l’on puisse citer”⁸²⁸. Beraz, arrazak, jatorrizko esanahi biologikoan, betiko lotzen gaitu, gaintek nahi ditugun hizkuntzak, erlijioak eta nolanhiko txalmak botata ere. Ulergarria, beraz, Renanek Joana d’Arc-engan ere haren ezkutuko zeltatasuna ikustea, “espritu nazional zaharra” berpiztua, “arrazaren espritua”⁸²⁹. Ez da gutxiago xelebrea, 1873ko *L’Antéchrist*-en, Jerusalem eratsi zuten inperatore flaviotarrek supizten dioten entusiasmoa: “La victoire était complète, en effet [juduen ganean]. Un capitain *de notre race, de notre sang,*

824 S: 135.

825 Jamal ad-Din al-Afghani, intelektual musulman erreformista, Afganistanen (edo Iranen apika) jaioa; “Le journal des débats”en, 1883/05/18, erantzun dio Renani. Ezin da ahaztu inperialismo frantsesaren puri-purienean gaudela.

826 *Discourses et Conférences*, Paris 1887, 403.

827 Ib.

828 Ib., 404. Arrazoi modu hau Renanen ohiko baliabidea da, musulmanei zientzian edo politikan ezer positiborik onartu beharra dagoenean. Espainia musulmanaren loraldia ez dago ukatzerik. Renanek bi arrazoi hauekin praktikan ezeztatu egiten du haren merezimendu guztia: iraupen laburra eta beste arrazetako jendeak buruzagi ibiltzea. “C’est un spectacle unique, en effet, que celui de ce coin privilégié du monde qui tint un moment la tête de l’humanité, et réalisa une si belle, mais si passagère combinaison des éléments d’une société civilisée: culture intellectuelle, tolérance, douceur de moeurs, science et philosophie, sentiment délicat du beau; tout, excepté ce qui fait la durée d’un État, je veux dire le germe du développement et du progrès. La race arabe ne tarde jamais à rencontrer sa limite; sa mesure comblée, elle ne sait plus que déchoir; l’infini lui semble refusé. (...) Elle n’a jamais réussi à ouvrir une série vraiment féconde d’améliorations sociales. Son développement intellectuel, un moment supérieur à celui des nations chrétiennes, ne sut pas résister à ce premier sentiment de fatigue qu’éprouve l’esprit humain après chacun de ses efforts”. Ik. OC, II, 524. Bigarren: “Des races étrangères, qui s’étaient introduites subrepticement dans la société musulmane, se trouvèrent plus fortes qu’elle”. Ib., 525.

829 PRC: 37-38. “Chaque fois que le vieil esprit celtique apparaît dans notre histoire (...). Une de ces manifestations les plus caractérisées me semble être celle de Jeanne d’Arc. Cette espérance indomptable (...), tous ces traits, si éloignés du goût ancien et du goût germanique sont à beaucoup d’égards celtiques (...). Sans qu’elle le sût, elle était plus celtique que chrétienne”. Henri Martin historialariak ere espritu galiar/zelta jatorraren agerpen bezala ulertzen du herri xumeko alaba Johanna Darc (ez d’Arc, aristokrazia germaniar batean pentsaraz lezakeena!), hala nola baita Rabelais, Descartes, Voltaire, Victor Hugo, etab. orobat. Izan ere, “le caractère gaulois a subsisté chez nous tous, comme le sang a passé de génération en génération dans nos veines”.

un homme comme nous [ene azpim.], à la tête de légions dans le rôle desquelles nous rencontrerions, si nous pouvions le lire, plusieurs de nos aïeux, venait d'écraser la forteresse du sémitisme, d'infliger à la theocratie, cette redoutable ennemie de la civilisation, la plus grande défaite qu'elle eût jamais reçue"⁸³⁰. Begira nolakoxe balentriak egiten dituen arraza galiarrak erromatartu eta gero ere! Virgilio ere, Mantuako semea, "un homme de notre race, de notre sangue" da⁸³¹. Shakespeare halaber funtsean zelta iruditzen zaio Renani (eta "quant à l'Arioste, c'est le poète breton par excellence")⁸³². Are, Ingalaterra viktoriarreko emakumeen donarioan arraza zelta zaharraren substratu ezabaezina sumatzen du (1890): "La charme de la femme anglaise, à la fois si chaste et si voluptueuse, est, selon moi, quelque chose de celtique, non d'anglo-saxon. Mais pour expliquer ce point, il faudrait exposer mes idées sur l'ethnographie de l'Angleterre..."⁸³³. Esplikazioa beste ereti batean eman du (1889): "Mon opinion est que la proportion des éléments celtiques et germaniques y est [Ingalaterran] à peu près la même. Les Anglo-Saxons (...) n'amenèrent de femmes avec eux"⁸³⁴. Bai, "les races sont des cadres permanents"⁸³⁵.

Harantz-honantz aldaroka, arraza eta nazio eta hizkuntzarekin Renan ez da aklatzen. Itxura guztiz, arraza linguistikoaren kontzeptua, problema batzuetatik salbatzeko *ad hoc* modutua du, gero berriro ahazteko. Renanek berak laster ahazten du behintzat. Baina zulo batetik ateratzeko beste zulo batean sartu ere egiten da. Arraza zuri beraren barruan ariarrak eta semitak kontrajartzeko balio du, eta Pariseko komunitate judua frantseseko (baina komunitate judu eslabiar edo germaniarretatik, esaterako, erabat arrotzuz)⁸³⁶. Alderantziz, Frantzia bi arraza biologikotan erdibitua uste bada –herri geruza zelta eta buruzagien geruza germaniara–, horrek garrantzirik ez daukala eta, garrantzizkoa den arraza linguistikoak oposizioa lautu eta bien fusioa eta batasuna baieztatzeko laguntzen du (kasu honetan hizkuntzaren garrantzia erabakiga-

830 OC, IV, 1443: "Les Flavius étaient originaires de la Gaule cisalpine. Les portraits de Titus et de Vespasien nous montrent deux figures communes, du genre de celles auxquelles nous sommes le plus habitués" [!].

831 *Mélanges d'histoire et de voyages*, Paris 1890, 162.

832 PRC: 44-45.

833 OC, II, 956.

834 OC, II, 1004.

835 Aip. in M. OLENDER (1989) 84. Renanen Obra Guztietan jaso gabeko testua.

836 Renanen arraza zuri burutsu hizkuntza trauskilak tetelduaren kasu semita eta judu semita hizkuntza frantsesak buruargituaren kontrara, F. Schlegelek arraza primitibo hizkuntza espantagarriki aberastunen kasuak oposatzen ditu, euskararen eta euskaldunen adibidea emanez. Schlegel eta euskaldunen adibidea aipatzen ditu DARWIN, Ch.ek, *The Descent of Man* (2., rev. and augmented), London 1882, 91, "the perfectly regular and wonderfully complex construction of the languages of many barbarous nations" egiaztatzeko, hizkuntzaren etorburu naturgandiko ala naturalaz jarduterakoan. Arraza eta hizkuntz klasifikazioak nahasteko edozein moduren aurka (dela "ariarra"ren kontzeptuarekin, dela "arraza linguistikoarekin"), goizik alertatu du VIRCHOWk, "Rassenbildung und Erblichkeit", in: VV., *Festschrift für A. Bastian zum 70. Geburtstag*, Berlin 1896. Euskaldunek, adibidez, hazpegi fisikoengatik arraza zurian klasifikatzekoak dirudite, baina hizkuntza-rengatik egokiago sailkatzen omen dira jendaki turaniarrekin (22 or.).

rrira da bi arrazarekin nazio bat, hots, nazioa egiteko!). Baina une berean herri/nazio frantsesa arraza (linguistiko) latinoan urtuta uzten du, hau ez baitzen denen gustukoa Frantzia, Iraultzan herri zeltaren garaipena noble frankoen gainean ikusten zutena bereziki. Hauek zeltak izan gura baitzuten, ez latinoak; berriki frankoak menperatu dituzten zeltak, hain zuzen, 1870ean germaniarrekin berriro gerran diharduten zeltak. Hala protestatu du Micheletek: “Un mot de plus seulement sur cette sottise, tant répété, des races latines. Ceux qui parlent des idiomes dérivés du latin, ne sont nullement des Latins pour cela. Les français, en majorité immense, sont des Celtes (avec peu d’éléments romains). Les Espagnols sont des Ibères et des Maures, avec peu d’éléments romains. – La langue ainsi trompe beaucoup, n’indique nullement la race. Les Anglais, qu’on appelle Anglo-Saxons, à cause de leur idiome, sont un mélange très varié où le primitif fond breton est bien fort, et plus fort encore un élément dont on ne parle pas, les immenses émigrations de la Flandre industrielle (de 1200 à 1500), les émigrations hollandaises aux XVII^e et XVIII^e siècles”⁸³⁷.

Renanek arrazaren bi kontzeptu dagoela ohartzen du: antropologikoa (biologikoa esango genuke gaur) eta “linguistikoa” – hori ohartarazi eta geroxeago hizkuntzaren garrantziaz ahazteko. Esan legez, historian, h. d., historiak ikertzen dituen gizarte, Estatu, arte, kulturetan, primitiboaren indar basa eta ezaugarri fisiologikoen (arrazialek) baino inportantzia gehiago dute hizkuntzak⁸³⁸, erlijioak, herri baten gisatasun moral eta intelektualek, ezaugarri (arrazial) kulturelek (hauen guztien ardatza hizkuntza da, Renanen arabera, Herder eta Humboldt-entzat bezalaxe)⁸³⁹. Honek esplikatzen du ariarrak eta semitak biologikoki arraza funtsean berdina izatea (arrazazuria), baina “arrazazuria linguistikoa”⁸⁴⁰ edo kultural guztiz ezberdinak, leize arrazial fisiologikoen ez, baina bai “arrazial linguistikoa” iraganezin batek zeharo banatuak. Zibilizazioan aurreratu ahala, “la langue se substitua ainsi presque complètement à la race dans la division des groupes de l’humanité, ou plutôt le mot «race» changea de sens. La

837 MICHELET, J., *La France devant l’Europe*, Paris 1871, 95-96 (oin-oharra). ARNOLD, M., *On the Study of Celtic Literature and Translating Homer*, New York 1883 [orij., 1867], 69: “How little the triumph of the conqueror’s laws, manners, and language, proves the extinction of the old race, we may see by looking at France; Gaul was Latinised in language, manners, and laws, and yet her people remained essentially Celtic”. Hainbat herritan gaur mintzo diren hizkuntza baino barnagoan arrazaren antzinako espirituak biziraute eta eragiten duelako tesia maiz aurkitzen da (Madariaga: iberiarrak Espainian, etab.). “Tesi alemana” alderantzikoa da: “espiritua” hizkuntzaren eremuko da, ez biologiarenkoa.

838 Espiritua, ideiak, kultura aldatzen dira, baina iraunkor dirauten marko batzuen barruan (arrazazuria, etc.), “et de tous les cadres, le plus essentiel, c’est la langue”, ik. OC, I, 10.

839 OC, VI, 32: “Les langues, de cette manière, représentent (...) des faits constitutionnels extrêmement anciens et d’une portée incalculable; car, la langue étant pour une race la forme même de la pensée, l’usage d’une même langue, continué durant des siècles, devient, pour la famille qui s’y enferme, un moule, un corset, en quelque sorte, plus étroit encore que la religion, la législation, les moeurs, les coutumes. La race sans les institutions est peu de chose; les institutions sont comme les cercles de tonneau qui déterminent la capacité intérieure d’un récipient durable. De toutes les institutions, la plus vivace, c’est la langue”.

840 OC, VIII, 1224: “Arrazazuriaren” kontzeptua Renanena da.

langue, la religion, les lois, les moeurs firent la race bien plus que le sang”⁸⁴¹. Beraz, esango dugu, prehistoria berdina dute, baina historia total ezberdina. Argumentazioaren atal inportante bat “Zer da nazioa?”n Renanek hemendik eramanez nahiko du. Renanek, “l’histoire humaine diffère essentiellement de la zoologie. La race n’y est pas tout, comme chez les rongeurs ou les félins”⁸⁴², kuraioski protestatzen duenean, oso zentzuzkoa ematen du. Bakarrik, arrazaren adiera (“linguistiko”) honetan ere ez dakigu hizkuntza doi-doi zenbat den, eta arraza, dena ez, baina zenbat bai, baden oraindik, Renanek arrazarena polemikaren suan gutxietsi nahiago baluke ere. Eta badirudi, asko samar dela. Harentzat arraza baten espirituaren eta hizkuntzaren arteko batasun estu-estu ez baitago zalantzarik. Batak bestea egiten dute. “L’esprit de chaque peuple et sa langue sont dans la plus étroite connexité: l’esprit fait la langue, et la langue à son tour sert de formule et de limite à l’esprit”⁸⁴³. Eta zerk esplikatzeko du hizkuntza/espirituaren desberdingoa? Zein da espiritu/hizkuntza delako zer hori bera sortzen duena, horren erroa? Azkenean, berritoki, xeik afgandarraren erlijioan zen bezala, “c’est (...) dans la diversité des races [hemen nahitaez arraza biologikoa ulertu beharko da] qu’il faut chercher les causes les plus efficaces de la diversité des idiomes”⁸⁴⁴. Azken finean, arrazak sortzen du hizkuntza, arrazaren espirituak hizkuntzaren espiritua, hizkuntzaren espirituak kultura –espiritu– nazional gutzia. “Tous les progrès de la science moderne amènent (...) à envisager chaque race comme enfermée dans un type qu’elle peut réaliser ou ne peut pas réaliser, mais dont elle ne sortira pas. Goethe et Kant étaient en germe dans les contemporains d’Arminius ou de Witi-kind”⁸⁴⁵. Beraz, arrazaren maila biologikoak bezain lotuak uzten gaitu linguistikoak, gizakia hizkuntzari, hizkuntza arrazari. “Le secret de tous les événements de l’histoire de l’humanité” arraza da beti⁸⁴⁶. Basakeria izango da, orduan, baina determinismo arrazial honekin kontsekuentea, esatea: “Imaginer une race sauvage parlant une langue sémitique ou indo-européenne est une fiction contradictoire”⁸⁴⁷. Agian zentzuzkoagoa, baina inkontsekuentea eta zorakeria galanta, gerraondoko sugar patriotikoan beste honelakoak baieztatzea: “Le fanatisme est impossible en français. J’ai horreur du fanatisme, je l’avoue, surtout du fanatisme musulman; eh bien! ce grand fléau cessera par le français. Jamais un musulman qui sait le français ne sera un musulman dangereux”⁸⁴⁸...

841 OC, VI, 32. Odolak (arrazak), hala ere, orain jada giza historian influentzia handiagoa duten erakunde horien oinarria izaten jarraitzen du beti: fisiologia (arraza) bakarrik, erakunde sozial kulturalak gabe, deus gutxi da; erakundeak, arrazaren sostengua gabe, deus ez.

842 R:jr 48-49.

843 OC, VIII, 96.

844 Ib.

845 OC, II, 541 (“Le Désert et le Soudan”).

846 OC, II, 446.

847 OC, VIII, 581.

848 OC, II, 1091. “Conférence faite à L’Alliance pour la Propagation de la Langue Française”.

Polemikan edo propaganda patriotikoan ari ez denean, arrazek beren leku inportantea berreskuratzen dute beti Renanen pentsamenduan. Arraza diferentziek (arrazza behereak utzita orain) gizadia edertzen dute, progresoa segurtatzen dute, zibilizazioa aberasten dute – eta elkar ernaltzen eta goititzen dute, arraza alemanak eta frantsesak bereziki⁸⁴⁹. Horrela ikusten zuen Renanek historia, eta horrela imajinatzen zuen etorkizuna. Frantziari doakionez, partikulariki: “Il semble que la race gauloise ait besoin, pour produire tout ce qui est en elle, d’être de temps en temps fécondée par la race germanique: les plus belles manifestations de la nature humaine sont sorties de ce commerce réciproque qui est, selon moi, le principe de la civilisation moderne, la cause de sa supériorité et la meilleure garantie de sa durée”⁸⁵⁰. Gerrak eskema hauek zeharo deboilatu dizkio. Haatik, arraza alemanaz eta frantsesaz mintzatzen eta –zibilizazioa deboila ez dadin– arraza bion elkarlanari garrantzia erabakigarriera aitortzen, “Zer da nazioa?” baino geroago ere, zindo jarraitu du Renanek⁸⁵¹. Hermeneutika arretatsu bat beharko da, hortaz, Renanek bere konferentzia polemikoan nazioari buruz egingo duen arrazaren inportantziaren apalespena, dagokion eran eta mailan ulertzeko, edo soil-soil maniobra oportunistatzat jotzeko.

Bestetik, oso ongi ez da ulertzen, Renanek nola abiatu duen estrategia hau: azkenean Alsazia biologikoki adina da linguistikoki eta erlijiosoki eta kulturalki “arrazza” alemana. Horregatik azkenean ez du beste erremediorik izan, arraza kontu denak baztertu, hizkuntzaren garrantzia ere eskastu, eta arazoa “eguneroko plebisziutaren” gorabeheran soilik zentratzea baino. Ordea, zeinen plebisziutua? Elite alsaziar frantsestuena? Masaren eguneroko plebisziutak deus ez duela balio esan baitigu beti, eta esaten jarraituko du Alsaziarena ez beste kapitulu guztietan.

Alsaziaren arazoak Renan ez arrazari eta ez hizkuntzari, ez arraza biologikoari ez linguistikoari garrantzirik eman ezinda utzi du: espiritu metafisiko batera ihes egitera behartua.

Etorkizun ilunak, iragana ere ilundu egin dio Renani. Historiak ez dirudi ja espirituaren, h. d., progresoarene eta arrazoiaren gorabide zuzena. Gerra bukatu eta berehala, Prusiaren garaipena espirituaren garaipena da oraindik haren begitan⁸⁵². Laster Renanek Alemaniari ez espiriturik eta ez talenturik ezagutuko dio. Frantzia izango da “la nation spirituelle”, eta –espirituaren progresoen apostoluak– gogoeta

849 Arrazaren elkar ernaltze bezala interpretatzen ditu Renanek herri germaniarren emigrazioak, etc., eta herrien arteko eragipen kulturalak. Halakotik hozitutzat dauka nazio frantsesa bera.

850 OC, II, 60. Influentzia germaniarrak hizkuntza frantsesa “ernaltzeaz” ik. J. ROMANen aipatu argitalpena, 178.

851 R:jr 231: “l'accord de nos deux races qui est la condition du progrès humain...” (Moriz Carrière-ri gutuna, 1888). “La collaboration de la France et de l'Allemagne, ma plus vieille illusion de jeunesse” izan duela (OC, I, 48), beti deklaratu du.

852 R:jr 74: “L'organisation prussienne est le fruit d'un esprit national enté sur une solide philosophie”. Armen garaipenak zientziaren garaipena adierazten du, bera da zibilizazioaren sostengua, ik. OC, I, 283-284 (“La Réforme intellectuelle et morale”).

tragikoago bat eginen du historiari buruz: indarrak beti bentzutu egiten du espiritua, hots, “herri letratuena beti herri barbaroenaren azpian sukunbitzen” erakusten du historiak; Athenas Mazedoniaren azpian, Grezia Erromaren, Erroma inbasio barbaroen..., mendearen hasierako Alemania superkultua Frantzia iraultzaile barbaroenaren azpian. “L’Allemagne, au commencement de ce siècle, a honteusement plié devant la France, et combien pourtant l’Allemagne de Goethe et de Kant était supérieure pour la pensée à la France de Napoléon”. Gogoetak –kontzientziak, esaten zuen Shakespeare- herbaldu egiten du (“la réflexion use vite”). “Trop savoir affaiblit en apparence l’humanité; un peuple de philologues, de penseurs et de critiques serait bien faible pour défendre sa propre civilisation”⁸⁵³. Zergatik? Zerk egiten du beti espiritua garaitzen duen indar politikoaren indarra? Bere itsutasunak, hain zuzen, omen. “La barbarie, n’ayant pas la conscience d’elle-même, est obéissant et passive; l’individu, ne se possédant pas lui-même, se perd dans la masse et obéit au commandement comme à la fatalité. L’obéissance passive n’est possible qu’à la condition de la stupidité. L’homme réfléchi, au contraire, calcule trop bien son intérêt et se demande avec le positif qu’il porte en toute chose si c’est bien réellement son intérêt de se faire tuer. Il tient d’ailleurs plus profondément à la vie, et la raison en est simple. Son individualité est bien plus forte que celle du barbare; l’homme civilisé dit Moi avec une énergie sans pareille; chez le barbare, au contraire, la vie s’élève à peine au-dessus de cette sensation lourde qui constitue la vie de l’animal. Il ne résiste pas, car il existe à peine. De là ce mépris de la vie humaine (de la sienne comme de celle des autres) qui fait tout le secret de l’héroïsme du barbare. L’homme cultivé, dont la vie a un prix réel, en fait trop d’estime pour la jouer au hasard. La force brutale lui semble une telle extravagance qu’il se révolte contre d’aussi absurdes moyens et ne peut se résoudre à se mesurer avec des armes qu’un sauvage manie mieux que lui. Dans ces luttes grossières, la conscience la plus obscure est la meilleure; la personnalité, la réflexion sont des causes d’infériorité. Aussi la liberté de penser a-t-elle été jusqu’ici peu favorable aux entreprises qui exigent que des masses d’individus renoncent à leur individualité pour s’atteler au joug d’une grande pensée et la traîner majestueusement par le monde. Qu’eût fait Napoléon avec des raisonneurs?”⁸⁵⁴.

Itxuraz honek denak ez luke balio behar Alemaniarentzat. Bat, zientzia modernoa (filologia oroz gainetik) eta kritika razionalista, inorenak bai eta alemanak direlako ebidenteki – Renanentzat bederen. Bi, gerra modernoa “barbaroa” ez beste guztia omen delako, Renanek lehenago esaten zigunez (“la guerre, dans les temps modernes, étant devenue un problème scientifique et morale..., un bon critérium de ce que vaut une race”)⁸⁵⁵. Baina bukatu dira Alemania goratzeko orduak eta filosofiak. Lehengo

853 R:jr 65.

854 R:jr 66.

855 R:jr 75. Renan hitzez hitz hartzekotan, orain garaipen militarra arrazaren garaitasunaren froga da; beraz, gizadiaren ikuspegitik, positiboa izan beharko luke. Egin ere, lehenago Renanek goraiatu du gerra progresoarean erakuspen eta eragipen bezala. Ik. BLAS GUERRERO, A. de, “Estudio preliminar”, in: RENAN, E., *¿Qué*

“entregu eta sakrifizio espiritu” aleman hain positibo hura, nazio baten indarra omen zegiena, orain nortasun falta bilakatu da; eta abnegazioa, “une nation raisonnable, éclairée” egiteko bertute oinarrizkoa⁸⁵⁶, orain “l’esprit particulier de soumission de la race allemande”⁸⁵⁷. XVIII. mende frantses ilustratu handia “un époque de dépression morale” bihurtzen da; XIX.a bera, lehen zientziaren eta “arrazoiaren aroa” (sinetsita berak zuela “inauguré une ère de civilisation, de paix, d’industrie, de souveraineté des populations”)⁸⁵⁸, orain “notre siècle est le siècle du triomphe du serf sur son maître”⁸⁵⁹, dekadentziaren eta bulgaritatearen mendea da.

Baina beharbada bere barnenean pentsamendu razionalarena preseski ez den eboluzio melankoliko honetan⁸⁶⁰, Renanen ideologia politikoan interesatuarentzat, badaude, nik uste, ausiabantza ondoko periodoan, azentu ezohikoak eta berritasun ohargarriak, esker onez aurkitzen direnak, haren testuan Frantzia zafratuaren “kontsolamendurako erretorika” batekin bateginda etorri arren. Nola aldatzen den, adibidez, “handitasuna” kontzeptuaren lekua haren kontsiderazioan. Renanen historiaren irakurketa, h. d., politikaren, gizartearen ideia, nahiko triunfaria da eta handitasuna –“grandeur”, “gloire”– balio kardinaletakoa da hor. Batailak handiak, espirituak handiak eta nazioak ere handiak izaten dira ezer izateko. Gero, nazioaren handitasun eta gizabanakoen ongizate artean konfliktua sumatzen da, eta jakin badirudi ez dagoe-la jakiterik zergatik zeren alde beharko genukeen trenkatu⁸⁶¹. Are, “la grandeur des nations est le plus souvent en raison inverse du bonheur des peuples”⁸⁶². Mundua erdipurdikeriaren eta bulgaritatearen nagusigora doa, h. d., demokraziara, “amerikanismora” (“qui blesse nos idées raffinées”)⁸⁶³. Tristeia da, baina –kontsolatzen da Renan–, “la vulgarité américaine ne brûlerait point Giordano Bruno, ne persécuterait

es una nación? Cartas a Strauss, Madril 1987, 15-16: “(...) la actitud de Renan ante la guerra y su gusto por el «ideal heroico». Este clérigo sin fe, hombre religioso sin religión, cortés, afable, amante de la vida familiar y del estudio, se inflama retóricamente en un canto a la guerra que jamás practicará y de la que abominará tan pronto la vea asomar a la proximidad de su hogar (...). Unos años después, la guerra franco-prusiana le hará rectificar de plano esta retórica. La guerra no es querida por la humanidad...”

856 R:jr 76. Frantziako Iraultzari, burua zut gilotinara joaten ziren bere girondino “filosofo”ekin eta “arima nobleekin”, “la plus grande éruption de dévouement, d’abnégation de la vie que présente l’histoire”, irizten dio behin Renanek (67).

857 168.

858 R:jr 154.

859 R:jr 158.

860 OC, III, 786: “Nous vivons d’une ombre, Monsieur, du parfum d’un vase vide; après nous, on vivra de l’ombre d’une ombre...”

861 R:jr 61: “Entre les deux objectifs de la politique, grandeur des nations, bien-être des individus, on choisit par intérêt ou par passion. Rien ne nous indique quelle est la volonté de la nature, ni le but de l’univers”.

862 R:jr 168.

863 S: 5.

point Galilée”⁸⁶⁴. Historiak bere agosto eta sublime izate guztia galdu dizu bat-batean. Loria, indarra eta Renanek maite zituen familiako beste epiteto batzuekin berdintsu ageri da. Benetan filosofia bera sakonki aldatu denik erakutsi gabe, balorazioak dira mudatuak ikusten direnak. Uzkur eta zuhur, gizarte errepublikar higuingarri, bere publiko berriari hurbiltzeko saioak egiten ari da Renan monarkiko aristokrazia-zalea⁸⁶⁵.

Linea berean, ezusteko inportante bat indibiduoak orain –tarteka gutxienez– hartzen duen garrantzia eta erronka da, esan bezala. Norbanakoa lehen beti nazioari kontrajarrita agertzen zen, kasik haren etsaia bezala, eta sakrifikatu beharrezko egoismoa adinatsu esan nahi ohi zuen (ez autokontzientzia zoria); progresoarentzat arrisku bat, oztopo bat. Progresoak nazioen eginkizuna zirudien. Orain, nazioek nahikoa sakrifizio gaineratu diotela gizabanakoari esango da, ezin izango dela sakrifizio gehiago ezartzen jarraitu. “L’effroyable dureté des procédés par lesquels les anciens États monarchiques obtenaient les sacrifices de l’individu deviendra impossible dans les États libres; on ne se discipline pas soi-même. Personne n’a plus de goût à servir de matériaux à ces tours bâties, comme celles de Tamerlan, avec des cadavres. Il est devenu trop clair, en effet, que le bonheur de l’individu n’est pas en proportion de la grandeur de la nation à laquelle il appartient, et puis il arrive d’ordinaire qu’une génération fait peu de cas de ce pour quoi la génération précédente a donné sa vie”⁸⁶⁶. Indibiduoaren errukia da, ez filosofia indibidualista, Renanek erakusten duena.

Alemania zientifikoa hila da; Frantzia gaixo dago. Renanek bere esperantza desesperatuak Frantziaren berritzapenerako, bata bestearen ondoren, Bourbon etxean⁸⁶⁷, noblezian, Bonaparte familian⁸⁶⁸, gotzainengan beraiengan eta alderdi katolikoan⁸⁶⁹ ipini izan ditu, usteon guztiak kale egin baitiote. Igurikapen guztiak galduta daude. “La politique est comme un désert où l’on marche au hasard, vers le nord, vers le sud,

864 Ib., 9.

865 Renanen pentsamenduaren eboluzio zinezko bat ikustea Errepublikaren aldera, horixe agiantzea baino ez da (horrela haren “Zer da nazioa?” euren gogoko zentzu demokratikoan esplikatzeke). Jarrera publikoaren aldaketa bai, baina pentsamenduaren eboluziorik ez badago, aldiz –orriotan frogatu ahal uste dugunez–, Renanen betiko pentsamenduaren barruan interpretatu beharko da. Hori baita arazoa. Ik., orobat, STERNHELL, Z., *Les anti-Lumières*, Paris 2006, 279: “Renan finit par se rallier à la République, ou plutôt il se résigne à ne pas combattre la République (...), mais il ne récuse pas l’oeuvre de toute sa vie et ne se rallie pas aux fondements intellectuels de la démocratie. Renan n’embrassera pas l’héritage des Lumières et de la Révolution”.

866 R:jr 61

867 R:jr 166

868 R:jr 168: “Déjà, dans les dernières années du règne de Louis-Philippe, on voyait poindre cette faiblesse générale qui a corrompu chez nous la haute culture intellectuelle. Rappelons-nous ces lugubres années de 1849, 1850, 1851 [Errepublikak], où l’esprit humain fut régenté pas ses ennemis, et les dix premières années de l’Empire, où tout ce qui n’était pas médiocre ou frivole passait pour dangereux. Nous ne serons jamais les flatteurs de la démocratie; nous avouons cependant qu’il ne lui sera pas difficile d’égaliser les aristocraties de ces temps-là”.

869 R:jr 79.

car il faut marcher. Nul ne sait, dans l'ordre social, où est le bien. Ce qu'il y a de consolant, c'est qu'on arrive nécessairement quelque part"⁸⁷⁰. Nahi etzuenena geratzen zaio bakarrik; berak beti gehiena mespretxatu izan duena: Errepublikak eta burgesia. Hain zuzen burgesia, nagusitu orduko ahitu eta antzu, ezertarako on ez hori: "la destinée humaine est devenue plus obscure que jamais"⁸⁷¹.

Baina –etsi nahi luke– gaurko Frantziaren patua, munduaren patua izango da bihar. Orain Frantziak gertatzen ari den barreiadura, ez da laster Europa osoa astinduko duten krisien arketipo edo ereduak besterik ("crises qui se préparent dans le grand corps européen")⁸⁷². Nazio modernoari burgesiak eusten dio, esango du orain Renanek. Urte gutxi barru berdin izango da Alemanian ere (oraintxe bertan Prusiaren bizkarrezurra landa-noblezia txikia eta armada izan arren): "La base de la vraie nation allemande sera, comme celle de toutes les nations modernes, une bourgeoisie riche"⁸⁷³. Orduan Alemania baketsu bat hedatuko da, erreforma sozial ederrak egingen dituenak, zientzia landu, etab.⁸⁷⁴, eta espiritu gerreroa itzali egingo da. Hau da, positiboki ikusita: "La démocratie ne veut pas, ne comprends pas la guerre. Le progrès de la démocratie sera la fin du règne de ces hommes de fer, survivants d'un autre âge, que notre siècle a vus avec terreur sortir des entrailles du vieux monde germanique. Quelle que soit l'issue de la guerre actuelle, ce parti sera vaincu en Allemagne. La démocratie lui a compté les jours"⁸⁷⁵. Geroz eta gehiago kezka sozialek hartuko dute lehentasuna eta "helburu nazionalak" ahaztu egingo dira⁸⁷⁶. Ikusmolde negatiboagoan, aldiz: "(...) Il est probable que tous les pays viendront, chacun à leur tour, à l'état ou nous sommes. Les progrès de la réflexion chez le peuple, favorisés par l'instruction primaire, par l'exercice des droits politiques, par les progrès de l'industrie, par l'augmentation de la richesse, rendront l'individu de moins en moins capable des miracles d'abnegation dont les masses inconscientes du passé nous ont donné l'exemple. La nation vit des

870 R:jr 62.

871 R:jr 62.

872 R:jr 168.

873 R:jr 95.

874 R:jr 103: "Or l'Allemagne livrée à son propre génie sera une nation libérale, pacifique, démocratique même dans le sens légitime (!)(1870); je crois que les sciences sociales lui devront des progrès remarquables, et que plusieurs idées qui chez nous ont revêtu le masque effrayant de la démocratie socialiste se produiront chez elle sous une forme bienfaisante et réalisable". (Esan beharrik ez, Renanentzat "sozialismoa" Satan eta Beelzebub berak dela).

875 R:jr 104.

876 R:jr 128-129, Straussi Gutunetan: "Le mouvement de l'histoire contemporaine est une sorte de balancement entre les questions patriotiques d'une part, les questions démocratiques et sociales de l'autre. Ces derniers problèmes ont une côté de légitimité et seront peut-être, en un sens, la grande pacification de l'avenir. Il est certain que le parti démocratique, malgré ses aberrations, agit des problèmes supérieurs à la patrie: les sectaires de ce parti se donnent la main par-dessus toutes les divisions de nationalité et professent une grande indifférence pour les questions de point d'honneur, qui touchent surtout la noblesse et les militaires".

sacrifices que lui font les individus; l'égoïsme toujours croissant trouvera insupportables les exigences d'une entité métaphysique, qui n'est personne en particulier, d'un patriotisme qui implique plus d'un préjugé, plus d'une erreur. Ainsi nous assisterons dans toute l'Europe à l'affaiblissement de l'esprit national, qui, il y a quatre-vingt ans [1878an ari da idazten], a fait dans le monde une si puissante apparition. La nationalité allemande, créée la dernière, résistera la dernière, d'abord à cause de ses récentes victoires, puis à cause de l'esprit particulier de soumission de la race allemande; mais elle finira par suivre la voie du reste du monde"⁸⁷⁷.

Berriro Frantziara etorrita: ezer handirik egiteko garaiak joanak dira, orain fardelkeria unibertsalaren eta dena bost axolaren, bakoitzak bere mozkinari begiratzearen periodoa da. Ez autoritate zinezkorik eta ez borondate kolektiboa piztu eta gorituko duen zereginik dago jada. Idealik, ohorerik. Dena lozorro eta nagi. "Une sorte d'indulgence universelle laissera tout passer; à la longue, un dissolvant général détruira toute influence magistrale venant d'une classe aristocratique ou de groupes d'élite"⁸⁷⁸.

Monarkiak, aristokraziak, politikoeak, huts egin badute, intelektualek edo behintzat, ez ote dute eginkizun moral garrantzizko bat, herri hautsia moralki birrarmatzeko? "Ne nous faisons pas d'illusion: nous ne dirigerons rien, nous ne réformerons rien, nous n'organiserons pas grand-chose; mais soyons modestes, on ne nous importunera pas; c'est beaucoup (...). Galilée, de nos jours, n'aurait plus à craindre la géhenne et les cachots"⁸⁷⁹... Ez zeinek eta ez nora gidatu dago.

Dena den, Frantzia, esan bezala, gaixo dago, baina laster mundu osoa (!) harapatuko duen gaitz batez. "Le monde est entraîné par un penchant irrésistible vers l'americanisme, vers le règne de ce que tous comprennent et apprécient"⁸⁸⁰. Agur eliteak, aristokraziak, espiritu altuak; honezkero denak berdinak izango dira, "askoen" inperioa izango da gizartea eta bulgaritatearen triunfoa izango da kultura. "La période que nous allons traverser peut et doit être une période de liberté à l'américaine (...). C'est qui nous est réservé... c'est la mollesse. Pour les initiatives individuelles, l'ère qui paraît s'ouvrir pourra être un temps excellent; pour la grande direction politique, ce sera un temps presque nul"⁸⁸¹. Hau inportantea da: politikaren aroa bukatu da Europan. Helburu edo zeregin politiko handien historiako aldia. Hau da, Renanen arabera Europa "politikoki bukatu" batean gaude antza ("aro postnazionalaren" kontu berria oso zaharra da, ikusten duzunez) – honek bere posizionamendu guztien

877 167-168.

878 R:jr 167.

879 R:jr 168.

880 R:jr 168.

881 R:jr 167. Ik. *Mélanges d'histoire et de voyages*, Paris 1890, X.

zentzua baldintzatuko du denboraldi baterako⁸⁸². Orain egiten eta esaten den dena, behin-behineko eta “garai hobeen zain” egina eta esana bezala ulertu beharko da.

882 Konfederazio Europarraren-eta, “ametsak” aparte.

ARO BERRI BATEN ATARI ESTUGARRIAN

Horregatik, gerrak, biolentziak “demokraziak” holakorik maite ez omen duela aparte– honezkero ez daukate zentzurik tresna historiko bezala. Orain espirituari dagokio historiagintza, ez indarrari; zientziari –moderniaren egiazko funtsa–, ez politikari. Halere, oraindik indarrak eta espirituak oposizioan jarraitzen badute, hori da: a) espiritua bera oraindik egiaz indar kreatzaile bilakatu ez delako; eta b) gizadia oraindik ez delako bere “egoera normalera” heldu. Alegia, milaka urtetan gizadia bere mito eta erlijioetan, ipuinetan sinetsita ibili da. Zientzia modernoa horren guztiaren kritikoa eta “desegilea” izan da: orain bere “fede” berria, bere moralak, hots, bere ekarri positiboa ekarri beharko luke, puskatu duenaren lekuan, baina oraindik egiteko dauka. Historia hiru alditan ulertuz (sasihegelianismo edo sasiadialektika trinitarista hau oso arrunta da XIX. mendean), gizadiaren lehen aroa, antzinatea, erlijioso-metafisikoa izan da; bigarrena, beste muturrean, antimetafisikoa eta antierlijiosoa, zientifiko hutsa; hirugarren aroa bi aurrekoen gairidipena eta sintesia izango da, erlijioa, Renanen ustez, gizakiaren behar natural guztiz sakon bat delako, zientzia bezalaxe. Biok, XVIII eta XIX. mendeetan elkarri mokoka ibili ondoren, bateratu egingo dira. Sintesi horrekin gizakia azkenean bere “egoera normalean” egongo da. Gaur zientzia, oraino kritikoa hutsa delako, espirituaren makalgarri suertatzen da. Positiboki kreatibo bilaka dadinean, berak indarberrituko du gizadia. “Dans l’état actuel, une extrême critique est une cause d’affaiblissement physique et moral; dans l’état normal, la science sera mère de la force. La science n’étant guère apparue jusqu’ici que sous la forme critique, on ne conçoit pas qu’elle puisse devenir un mobile puissant d’action. Cela sera pourtant, du moment où elle aura créé dans le monde moral une conviction égale à celle que produisait jadis la foi religieuse. Tous les arguments tirés du passé pour prouver l’impuissance de la philosophie ne prouvent rien pour l’avenir; car le passé n’a été qu’une introduction nécessaire à la grande ère de la raison. La réflexion ne s’est point encore montrée créatrice. Attendez! Attendez!...”⁸⁸³. Honek esplikatzen du kinka honetan agerpen kontraesanezkoak egotea: batzuen oiherkeria, besteen ezaxola eta

883 R:jr 71.

egoismoa, indarraren eta espirituaren dibortzioa funtsean. “C’est là une contradiction réelle, qui, comme d’autres, ne peut se lever qu’en reconnaissant que l’humanité est bien loin de son état normal. Tandis qu’une portion de l’humanité mènera encore la vie brutale, les malentendus et les passions pourront exploiter l’humanité barbare contre l’humanité civilisée et lâcher ces bêtes féroces sur les hommes raisonnables. (...) L’état actuel de l’humanité est loin d’être celui où la justice et la raison seront les seules forces réelles comme elles sont les seules légitimes”⁸⁸⁴.

Meditazio erlatibista umiliatu bat, aro berri baten atarian Renanek dagiena, etsipenez gehiago esperantzaz baino. Historian dena pasatzen da eta nazionalismoa ere aurki izango da pasea. “La France, qui a marché la première dans la voie de l’esprit nationaliste, sera, selon la loi commune, la première à réagir contre le mouvement qu’elle a provoqué. Dans cinquante ans, le principe national sera en baisse”, ebatziko du 1890ean⁸⁸⁵. Nazionalitatearen [Estatu subirano demokratikoaren] printzipioa pasatzeko, edo agian pasea egoteko jada, bi arrazoi dago antza. Lehena, printzipio horrek bere betekizuna bete duela historian, h. d., nazioek osatu dutela beren gorputza, burutu dutela historian subjektu esanahitsuak izateko behar adinako beren “naziogintza”, orain eginkizunaz batera printzipioaren balioa gainbehera sartuko baita, “par suite de la triste loi qui condamne les choses humaines à entrer dans la voie de la décadence et de la destruction dès qu’elles sont achevées”⁸⁸⁶. “La France et jusqu’à un certain point l’Angleterre ont atteint leur but”⁸⁸⁷. Orain nazio handiok, nahiko handiak dira beren barne bizitza segurtasunean garatzeko eta beren ekarpena zibilizazioari, gizadiari, trabagabeki ekartzeko. “La France est assez grande; sa mission ne consiste pas à s’adjoindre des pays étrangers (...). Qu’un pays de dix-sept ou dix-huit millions d’habitants, comme était autrefois la Prusse, joue le tout pour le tout, et sorte, même aux prix des plus grands hasards, d’une situation qui le laissait flotter entre les grands et les petits États, cela est naturel; mais un pays de trente ou quarante millions d’habitants a tout ce qu’il faut pour être une grande nation”⁸⁸⁸. Berdin Ingalaterrak⁸⁸⁹; eta –bitartean– Alemaniak ere bai orain. Beraz, fase hori konplitu da. (Ohartarazi beharrik ez dago, Espainia, Italia, aintzat hartu ere ez direla egiten; beste hainbeste Holanda, etab.)⁸⁹⁰. Bigarren arrazoa hementxe hasten da eta nazionalitate

884 R:jr 66.

885 R:jr 61.

886 R:jr 83.

887 R:jr 101.

888 R:jr 87.

889 “L’Angleterre et l’Écosse n’ont en surface que les deux cinquièmes de la France, et pourtant l’Angleterre est-elle obligée de songer à des conquêtes territoriales pour être grande?” (or. 88). Begira kontsiderazio moduok “handitasuna”k rol handi bat jokatzen zueneko historiaren perspektiban daudela.

890 Italia orduantxe zebilen Estatu subirano bat bilakatzearren borrokan. Renanentzat Italiaren batasun aspirazioa, errespetagarria, baina interesik batere gabekoa eta, are, italiarren ekibokazio bat zen. Italiaren zinezko

printzipioak hein honetan –printzipio dinastikoari buruz buru– printzipio demokratikoa baizik ez du adierazten: “Le principe national a pris depuis 1848 un développement extraordinaire. Le gouvernement représentatif est établi presque partout”⁸⁹¹. Esan legez, alabaina, lehia bizia sortzen da hor nazioaren interesaren (handitasuna) eta indibiduoaren interesaren (ongizatea, egoismoa) artean, azkenean gizadiarentzat eta progresoarentzat “nazioak” –hots, politikak– signifikatu duen eder eta positibo guztiaren amilarekin (ohorea, sakrifizioa idealen alde, etab., zibilizazio moralak hitz batean). Nazio “burutuak”, helburura helduak, itzalia du garabideko espiritua ere, eta ez du balio bultzadarako, gerrarako. “Une nation qui a rempli son programme et atteint l'égalité ne saurait lutter avec des peuples jeunes, pleins d'illusions et dans tout le feu de leur développement”⁸⁹². Esan beharrik ez, Renanentzat Frantziaren abentura kolonialak, edo Krimeako episodioa (Errusia “diziplinatzeko”), gehienez ere arraza gurenagoaren interbentzioak munduan ordena zaintzeko direla, ez egiazko gerrak).

Gerra bukatu eta segituan plazaratu du Renanek porrotaren kausen bere analisia eta bere ustez Frantziak egin beharra daukanaren proposamena, *La réforme intellectuelle et morale* (1871)⁸⁹³ izenburu aski esanahitsuaz. Frantzia gaixo dago (“la maladie de ce pays est profonde”)⁸⁹⁴, eta haren gaitzen iturria Iraultza da, hots, demokrazia. Nazioa jasotzen duten jomuga kolektibo espiritualak baztertu –ohorea, etab.–, eta demokraziak banakoaren interes materialista ziztrinak eta igualitarismoa baititu helburu. Hiritarrengan horrela ordena hierarkikoaren zentzua, buru-ukoa, diziplina, sakrifizioaren espiritua iraungiarazi ditu; jendearen etengabeko deskontentu eta erreboltak, egoismoa, axalkeria sustatu⁸⁹⁵. Gerra bat... eta holako nazioa ez da bere burua jagoteko gauza izango. “Une nation sans élan, sans mobile élevé, sans affection

handitasuna beti kulturala izan baita, ez politikoa; eta orain handitasun politikoa lortzen badu (“on ne saurait être deux choses à la fois” – hori Frantziari erreserbatua dago apika), garrantzi kulturala galdu egingo du.

891 R:jr 61. Ik., halaber, 88.

892 R:jr 124.

893 Liburu honetan, 1869ko “La monarchie constitutionnelle en France” saioa birrartuz, horko bere analisia gerrak berretsi duela ematen du aditzera. Analisi berdinak, tonu dramatikagoan, *Questions contemporaines*-en aurkeztu ditu (1868, OC, I): hemendik hartuak dira hemen eskaintzen ditugun aipuak. Ik. BOURGET, P., *Essais de psychologie contemporaine*, Paris 1883, 97-98: “Son livre de politique sur la Réforme intellectuelle et morale contient l'argumentation la plus vigoureuse qui ait été dirigée depuis cent ans contre le principe même de la démocratie: l'égalité naturelle. Ses deux drames symboliques, *Caliban* et *l'Eau de Jouvence* peuvent se résumer dans cette réflexion que le prieur des Chartreux, assis dans sa stalle, formule tout bas, tandis que l'orgue prie seul et que la foule se presse autour du Caliban couronné: «Tout civilisation est l'oeuvre des aristocrates...»”

894 R:jr 77.

895 Ikus bedi bitxitasun gisa, exker-exkertiar hasi eta eskuintzar bukatzen duen beste espainol asko bezala, hasieran anarkista laster atzerakoi sendo bilakatu den Azorinen txalozko iruzkina Renanen liburu honi, Espainiari aplikazioekin: “Renán y la democracia superficial”, in: AZORIN, *Obras Completas*, bol. IX, Madril 1954, 614-629. Azorinek ez du ahazten esatea Flaubert ere Iraultzaren eta demokraziaren etsai garrantza izan zela. Egiaz, Flauberten ikusmoldeak Renanen oso antzekoak dira askotan, ik.C. DIGEON, aip. lib., 164 eta hurr. Jende honen guztiaren arrazismo eta eurozentrismoaz, irakurgai gomendagarria da SAID, E. W., *Orientalism*, 1978.

pour son gouvernement, sera bien vite lassée de ce jeu terrible. Le perfectionnement des armes, d'un autre côté, étant devenu une des mille applications de la science, mettra de plus en plus la force entre les mains de la raison, qui maîtrise la matière et crée par l'instruction un peuple digne de servir l'esprit (...). La victoire définitive sera au peuple le plus instruit et le plus moral, en entendant par moralité la capacité de sacrifice, l'amour du devoir. Le pays (...) qui supporte le droit divin sans honte et l'inégalité des classes sans envie, le pays qui ne songe pas à se soulever contre sa dynastie nationale est le plus vertueux, le plus éclairé, et finira pour devenir le plus libre"⁸⁹⁶. Lurralde eredugarri hori, eskolatua eta morala, Prusia zen, Renanen irudiko. Mendearen hasieran Napoleonen zafraaldiak maspilduta utzi zuenean, erreforma erradikal bati ekin eta erresuma prusiarra goitik beheraino eraberritu zen, eskolari eta Unibertsitateari arreta berezia ipiniz. Renanek aspaldian deitzen zuen Frantziaren erreformara, Prusiarekin lehian eta haren antzera, hori egiten ez bazen Estatuaren hondamendia iragarritz. Gerra Frantziaren ausiabantzarekin amaitu denean, lehenengo berriro erreforma horretara deitza izan da, Frantzia berrindartzeko bide bakar bezala: Alemania koptatu, Alemaniaren aurka. Baina laster hasi da ikusten Frantziak ez duela berak eskatzen duen erreforma bururatzeko posibilitaterik – hain zuzen, haren eragile eta buruzagi ibili beharko luketenak eskas direlako, edo berak direlako ustelenak⁸⁹⁷. Renanek ez daki aterabiderik⁸⁹⁸. Napoleon III.a exiliara joan da Ingalaterrara; egon, Errepublikak dago. Hurrengoak, ez bai urteak izango dira, bai Frantziako politikan, bai Renanen pentsamenduan. Ezti-eztiki, antirrepublikano bihotzezkoa, bere ideiak ezertan aldatu gabe, lehenespun teorikoak praktikan abandonatuz joango da, 1877an Julie printzesari “la République est, à l’heure présente, le seul gouvernement

896 Rjr 75. Renanen kritika batzuk Iraultzari, autore alemanetan irakurriak izan zitezkeen (W. von Humboldt-engan, esaterako): hala, erakunde berrien asmakuntzan –Ingalaterran egiten jakin zutenaren kontrara– Frantziaren “filosofikoki” jokatu izana, historikoki bakarrik joka daitekeen arazoetan. Alegia, “razionalismoa” politikan. Errealitate soziala erdeinatzen duten printzipio abstraktuen absolutismoa. Estatu eta norbanakoren artean bitartekatuta behar duten instantzien deuseztapena, jakobinismo eta zentralismoa, etab. “En ne conservant qu’une seule inégalité, celle de la fortune; en ne laissant debout qu’un géant, l’État, et des milliers de nains; en créant un centre puissant, Paris, au milieu d’un désert intellectuel, la province; en transformant tous les services sociaux en administration... la Révolution a créé une nation dont l’avenir est peu assuré, une nation où la richesse seule a du prix, où la noblesse ne peut que déchoir”. Ik. OC, I, 12. Kritika inportanteena monarkiaren erauzteari doakio, hori kontsideratzen baitu berak erresumaren burmuina. “Le jour où la France coupa la tête à son roi, elle commit un suicide”, ik. OC, I, 338. Burgesia nobleziaren (“arrazaren”) goitik eta dirua jakintzaren gainetik nagusitzea da beste kritika arrunt bat.

897 OC, I, 373: “(...) une nation ne saurait se réformer sur le type prussien sans la royauté historique et sans la noblesse”.

898 Suquet Doktoareari 1871.03.12ko gutunean: “Si je croyais la République capable d’opérer une régénération sérieuse de la nation, je serais ardent républicain; mais je ne le crois pas. Il faut, pour de telles réformes, une somme de raison et de science qui n’émergea jamais du suffrage universel. Une monarchie libérale, dévouée à la nation, serait ce qu’il faudrait; mais la division des partis l’empêchera”, ik. RENAN, E., *Correspondance 1846-1871*, Paris 1926, 342.

possible” aitortzeraino⁸⁹⁹. (Renan familia inperialari oso atxikia egon dela beti, gogoratu da irakurlea)⁹⁰⁰. Renanek Errepublikarekin konpontxo egingo du. Askorentzat oportunistak bat izango da. Berak sakrifizio patriotiko bat bete usteko du horrekin; egon dagoen Frantzia bakarria horixe da⁹⁰¹.

“Ce qui est curieux –ohartzen du Digeonek–, c’est qu’au fond, la pensée de Renan ne change guère à partir de *La réforme*: il estimera jusqu’à la fin de sa vie qu’un pays aristocratique, au régime fort, est promis à la puissance et qu’inversement, un régime démocratique mène une nation à sa perte (...). Mais si la pensée reste stable, les jugements varieront; Renan approuvera cette République pour les défauts qu’il lui attribue. La faiblesse même de la démocratie est profitable à l’esprit. La liberté peut nuire à la Défense nationale, mais elle fortifie l’intelligence”⁹⁰². Esan nahi baita, deklarazio demokratiko solemnea dirudien Renanen zenbait arrazoi (“Zer da Nazioa?”n, kasu) agian ez dela egiaz alsaziarren eskubide demokratiko baten aitortzaren adieran hartu behar, Alemania eta Frantzia bezalako Estatuak gerrak ekiditeko esiji daitezkeen –gutxienez Renanek esijitu nahiko lukeen– arrazoizkotasun eta zibilizazio gradu legez baizik.

Renanek inoiz ere ez baitu batere gogoko demokrazia – “la chimère démocratique du règne de la volonté populaire avec tous ses caprices”⁹⁰³. Demokrazia egoismoaren, bekaizkeriaren, mediokritatearen erregimena da⁹⁰⁴. Irrazionalismoaren sistema, arra-

899 Aip. in C. DIGEON, aip. lib., 210, 4. oin-oharra. “Le sursaut patriotique de la guerre fait de Renan un doctrinaire de droite, anti-républicain, mais les partis monarchistes le déçoivent au point de le rapprocher un peu malgré lui, des idées républicaines. En l’occurrence, il reflète l’évolution de la France elle-même” (211).

900 Ik. DIGEON, C., aip. lib., 179: “il était extrêmement lié avec les milieux proches de l’empereur. Haï par l’impératrice, il était protégé par Napoléon III (...). Renan était en correspondance suivie avec la princesse Julie, il était des familiers de la princesse Mathilde, et surtout sa sympathie dévouée pour le prince Napoléon le rangeait, plus encore que Flaubert, dans le groupe du Palais-Royal”.

901 GORE, K., *L’idée de progrès dans la pensée de Renan*, Paris 1970, 295: “Il a soutenu tour à tour la monarchie, l’Empire et la république, et dans tous les cas il a réussi à concilier son virage politique avec ses idées générales (...). L’essentiel est de comprendre que, s’il croit au progrès, il croit aussi à l’ordre. Au bout d’une dizaine d’années, un régime politique devient respectable à ses yeux, du fait même d’avoir maintenu l’ordre, condition du vrai progrès”.

902 Ib., 213.

903 OC, I, 430.

904 OC, I, 359: “L’égoïsme, source du socialisme, la jalousie, source de la démocratie...” Ib., 326: “Un des plus mauvais résultats de la démocratie est de faire de la chose publique la proie d’une classe de politiciens médiocres et jaloux, naturellement peu respectés de la foule, qui a vu son mandataire d’aujourd’hui humilié devant elle [herriari autoritatea inposatu egin behar zaiola, ez eskatu, goian ikusi dugul], et qui sait par quelle charlatanisme on a surpris son suffrage”. Ik. OC, VIII, 1129 eta hurr.: “La souveraineté du peuple n’est au fond que celle de la raison publique, et la raison s’exprime non par le suffrage aveugle de la foule, mais par l’opinion raisonnée de la partie de la nation spécialement appliquée aux études administratives, et par le vœu des différentes classes de citoyens”. OC, II, 390: “le suffrage universel direct est la machine politique la plus grossière qui ait jamais été employée”.

zoiaren eta zientziaren maitaleak inoiz maitatu ezingo duena⁹⁰⁵. Gerra are gutxiago maite du halere (zientziaren etsaia da!) eta gutxien-gutxiena politika nahasten hasi diren jeneral errebantxista saltseroak, abenturero hutsak Renanen ustean, Frantzia gaixoa berriro gerran eta deskalabru berri batean zuzen-zuzen amildu baino ez dutenak egingo. Europako nazioen artean gerra ekiditea da garrantzizkoena momentu honetan, zientzia oztoporik gabe garatu ahal dadin. Horrela ikusita, Renanek prest dirudi demokraziari oniritzeko ere, gerra ekidinez zientziaren aitzinamendua errazten badu. “J’ai des appréhensions contre certaines tendances de la démocratie (...); mais certes, si la démocratie se borne à débarrasser l’espèce humaine de ceux qui, pour la satisfaction de leurs vanités et de leurs rancunes, font égorger des millions d’hommes, elle aura mon plein assentiment et ma reconnaissante sympathie”⁹⁰⁶. Baina, negatiboki gaitza ekiditeko balio ahal badu (hipotesi batean), positiboki ongia egiteko ez du balio demokraziak (errealitatean): espirituaren eta zibilizazioaren goititza elite pribilegiatu bati dagokio, ez da bulgoaren lana. Ezin egingo da “demokratikoki”, hortaz, “amarru ilustratu” bitartez baizik. “Pour nous autres, idéalistes [bai nazionalisten eta bai demokraten gainera], une seule doctrine est vraie, la doctrine transcendante selon laquelle le but de l’humanité est la constitution d’une conscience supérieure, ou, comme on disait autre-fois, «la plus grande gloire de Dieu»; mais cette doctrine ne saurait servir de base à une politique applicable. Un tel objectif doit, au contraire, être soigneusement dissimulé [Machiavelli oroitu!]. Les hommes se révolteraient s’ils savaient qu’ils sont ainsi exploités”⁹⁰⁷. Demokraziak, Renantzat, nazioen artean gerra ebitatzeko printzipio legez bakarrik dirudi onargarria –harreman internazionalako printzipioa–, inoiz ez bizitza politikoa nazio barruan antolatze printzipio legez. Azkenean nolabaiteko errepublikano bihurtu baldin bada, politika internazionalako kontsideroengatik eta bakeagatik bakarrik izan da, antza; pazifista (erlatibo!) gisa, ez demokrata gisa.

Gizadi berria eraikitzea (gizadiaren kontzientzia berria alegia) zientziaren eta elite kulturalen lana izaki orain, ez politikarena, zein izango da intelektualaren zeregina jardun publikoan? Askotan seinatu izan da Renan baitan eten bat bezala (berak egiten du: “Je suis double”, bere aiurriari buruz, in *Souvenirs d’enfance et de jeunesse*), eta hemen ere beharbada esplikazioa hortik joango da, bitarikotasuna edo antagonismoa idealaren eta errealtatearen artean, gizatasunaren ideia goiti eta praxi sozial beherearen artean, h. d., bateko intelektual-profeta beretzat naziorik ez balego bezala

905 OC, III, 768: “Le dogme qu’il faut maintenir à tout prix, c’est que la raison a pour mission de réformer la société d’après ses principes”. Ib., 1001: “Le plus grand bien de l’humanité devant être le but de tout gouvernement, il s’en suit que l’opinion de la majorité n’a réellement droit de s’imposer que quand cette majorité représente la raison et l’opinion la plus éclairée (...). Le seul souverain de droit divin, c’est la raison” – ez herria edo gehiengo demokratikoa! (Gero, hizkuntza frantsesean ezin da erreakzionarioa izan).

906 R:jr 104-105.

907 R:jr 61-6. Ik. OC, I, 306: “Le but de l’humanité n’est pas le bonheur; c’est la perfection intellectuelle et morale”.

gizatasun hutsez jokatu behar (nahi) omen duenaren eta besteko praxian nazionalista frantses erradikal atxikitzen den intelektual-patriotaren artean gure kapitulu honetan.

Intelektual garbia interes partikularren eta nazionalen gainera dago, ez zaio deusi zor egitari baino, etc., ongi esanak dira. “L’excès du patriotisme nuit à ces oeuvres universelles dont la base est le mot de saint Paul: non est Judaeus neque Graecus”⁹⁰⁸, deklaratu dio Straussi. “Au service de la raison et de la patrie” ari dela, Ch. Ritter-i⁹⁰⁹. “Je mettais –ziurtatu dio Th. Mommseni– au-dessus de la patrie les intérêts de la civilisation, de la science, de l’esprit humain”⁹¹⁰. Intelektuala –“l’ami de l’humanité et de la civilisation”⁹¹¹–, hots, Renan, politikaren gainera dago, bere Jesusen Bizitza Europa osoan sonatuan deskribatu duen ereduaren parekoa da: “Jésus a créé quelque chose d’étranger à la politique, un refuge pour les âmes au milieu de l’empire de la force brutale (...). Il a révélé au monde cette vérité que la patrie n’est pas tout, et que l’homme est antérieur et supérieur au citoyen”⁹¹². Kristauarena bezala, intelektualaren aberria, hots, haren bizitza eta libertatea, Egia da. Ez mundua. Zinez, nazioak eta nazioen borrokak zirtzileriak dira espiritu unibertsalaren obra historiko handiaren aldean⁹¹³. Hala zirrartzen da Renan Jeremias profetaren ikuspegi altua bereganatuz: “Ah! quel profond penseur était ce juif du VI^e siècle avant Jésus-Christ, qui, à la vue des écroulements d’empires de son temps, s’écriait: Et voilà comme les nations se fatiguent pour le néant, s’exténuent au profit du feu!”⁹¹⁴.

Renanek holako adierazpenak egiten zituenean, esaten zuena sinetsita egiten zuen dudarik gabe. Bakarrik, bere sinesteek ez zioten asko irauten.

908 R:jr 161.

909 R:jr 225.

910 R:jr 226.

911 R:jr 99.

912 *Vie de Jésus*, loc. cit., 126-127.

913 Apolitikotasun planta hau, edo berdin, pudore fitsik gabe, euren alderdigabetasun, kosmopolitismo, unibertsalismo esibizioak, norbere burua literato hutsa, zientifiko hutsa deklaratzeari, bulgoaren (eta politikaren, etc.) erdeinuarekin batera joan ohi dena, erruz aurkitzen da XIX. mendeko hainbat autore frantses panpoxustetan (espainoltxo batzuek orain, eta euskainoltxoek –ehun urte geroago, eiki– errepikatzen dituzten poseak). Flaubertek “la patrie est pour moi –adierazten zuen gogaitze bezala– le pays que j’aime, c’est-à-dire celui que je rêve, celui où je me trouve bien”. Bera ez omen zen bereziki frantsesa sentitzen: “Je suis autant Chinois que Français”. Prusiarrek armada frantsesa zantatu duten orduko patriota amorratua sentitu da, gerrara joan gura luke nahizko, “je meurs de chagrin”. “Ah! Comme je suis triste. Je sens que le monde s’en va”, ik. MOHRT, M., *Les intellectuels devant la défaite 1870*, Paris 1942, 38, 42. H. Tainerentzat, ik. 95 eta hurr.

914 R:jr 58.

“RIGHT OR WRONG, MY FRANCE”

Koplak kopla, hemen ez baita inor nazionalista izaten (Renan edozein nazionalismoren oso gaintetik dago, jakina – bere esanean); bakarrik, unean uneak beti nahi izaten dizu, zibilizazioak, progresoak, gizadiak eta zernahi denak, ezin izaten dutela beren betekizuna bete nire nazio haxe gabe; eta, ez nazionalismoagatik –“ideiagatik” soil, jakina!–, norbere nazioari eutsi beharra egoten da, zibilizazioari eta progresoari munduan eutsi ahal izateko. Frantziak deklaratu du gerra eta berak galdu du. Baina, Europaren onerako (“L’Europe a un intérêt majeur à ce qu’aucune des deux nations ne soit ni trop victorieuse, ni trop vaincue”)⁹¹⁵, Prusiak bakea konpentsaziorik eskatu gabe sinatu behar omen luke (bakea bakearen truke); konpentsazio territorialik ez batez ere, “laissant la France vaincue, mais fière dans son intégrité, la livrant au souvenir de ses fautes”⁹¹⁶. Naibotasuna – ala beste zerbait? Eskaera harrigarri hori, Renanek ez omen du eskatzen frantsesa delako, edo nazionalista delako, filosofoa delako baizik: “Ma philosophie (...) est l’idéalisme; où je vois le bien, le beau, le vrai, là est ma patrie. C’est au nom des vrai intérêts éternels de l’idéal que je serais désolé que la France n’existât plus”⁹¹⁷. Zibilizazioak Frantzia behar baitu, “la France est nécessaire à l’harmonie du monde”⁹¹⁸. Alegia, intelektual gisa intelektual frantsesa egon daiteke eta egon behar da Frantziaren gaintetik, Renan hala omen dago. Bakarrik, Ongia eta Ederra da, Frantziaren gaintetik ez dagoena..., eta Ongiaren eta Ederraren onagatik, Frantzia ez dago zigortzerik edo ahultzerik. Ez eiki, hori nazionalismoa ez da; Frantziaren metafisika bakarrik⁹¹⁹.

915 R:jr 98.

916 R:jr 99.

917 R:jr 125.

918 R:jr 125.

919 HUGO, V., *Oeuvres Complètes*, bol. III, Actes et Paroles, 1927, 348, begira nola argumentatzen duen Alsazia galtzearen aurka (nazionalismo izpirik gabe, beti bezala): “La France démembrée est une calamité humaine. La France n’est pas à la France, elle est au monde; pour que la croissance humaine soit normale, il faut que la France soit entière; une province qui manque à la France, c’est une force qui manque au progrès, c’est un

Horrekin guztiarekin ongi egi ez datorrena da, nola Renan 1878an, Estatu/nazioen heriotza historikoa berehalako iragarri eta segidan, “Pauvre France!⁹²⁰ malo tecum errare quam cum ceteris recte sapere” (nahiago zurekin huts egin, besteekin asmatu baino), aitortza ikaragarri iristen den *–Mélanges d’histoire et de voyages–*, inolako eskrupulurik gabe mihian, apenas kabitzen baita nazionalismo deklarazio muturrekoago eta irrazionalagorik, “filosofo” baten hitzetan ez ezik, militar baten ahotan ere⁹²¹. Orain arte harro-harro esaten (eta besteei eskatzen: Strauss) ibili den guztiaren erabateko arnegu publikoa da. Renanek ez al zuen irakasten, Jesusen irakatsizat eta intelektual garbiaren lehen arau moralizat, egia oroz gain dagoela? Filosofoarentzat ez ote zen sakratua “magis amica veritas” sententzia? Ba, orain, beste edozein nazio egiarekin baino nahiago omen dizu egia gabe Frantzia.

“Right or wrong, my country” (aberria edozeren, eta kontzientziaren beraren gainetik), Stephan Decatur almiral iparramerikarrak 1816an Norfolk-en topa batean esan ei zuena, nazionalismo erradikalenaren debisatzat jotzen da. Astakeria horixe da 1878an Renanek, eta ez festa bateko umorean, deklaratzeko duena, militarren bano erudizio poxi bat gehiagorik jantzen badu ere bere asmoa (Zizeronen esakuneaz baliatuz, “errare... malo cum Platone, quam cum istis [pitagorikoekin] vera sentire”, Tusc. I, 17, 39). Berau ez da “amicus Plato, sed magis amica veritas” legendaria gainazpika baizik. Renan osoki ohartun zen⁹²², zer esaten eta egiten zuen, bere goiburu berri gisa tradizio filosofiko klasikoaren eta bere traiektoria pertsonal guztiaren kontrarioa⁹²³ publikoki eta solemneki erasatean. Haren hermeneutikak kontuan hartu beharko

organe qui manque au genre humain; c’est pourquoi la France ne peut rien concéder de la France. Sa mutilation mutilé la civilisation”. Kosmopolitismoaren antologia baterako.

920 Bere desolamendu hondogabean, Renan gaixoak anitz gutun eta hitzaldi bukatzen du garai honetan “Pauvre France!” zotinarekin. “Pauvre nation, trahie par le sort et par ses souverains” (OC, I, vii). Akademia Frantsean harreraren kariak Lessepsi erantzuneko diskurtsoan (1885), hauek dira azken hitzak: “Pauvre et chère France, non, tu ne périras pas; car tu aimes encore, et tu es encore aimée”, ik. OC, I, 163 (Discours et Conférences). In “Discours aux cinq Académies” (1887) dio: “Cette pauvre patrie, plus on la déchire, plus vous l’aimez. Nous espérons pour elle contre toute espérance; nous n’admettons hors d’elle aucune joie”.

921 R: jr 169. *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, XIV.

922 Hitzez hitz, bere postura berriaren proklamazio zindotzat hartu behar da esaldia, ez momentu txar bateko hustualdi esajeratuztat. Garai honetan Renanek bere barnemina adierazten duten esakerak behin eta beriz errepikatu ohi ditu. Hau, adibidez, Akademia Frantsesean Lesseps-en diskurtsoari erantzuneko zeremonia publikoaren ereti solemnean, termino hauetan errepikatzen da: “Nous aimons trop cette vieille mère, dont nous avons sucé tous les instincts, si l’on veut toutes les erreurs, pour oser prendre avec elle le ton rogue de l’homme sûr d’avoir raison (...). Il est triste d’être plus sage que son pays. Par moments, on prend la résolution d’être ferme; on se promet, quand viendront les jours sombres, de se laver les mains des fautes qu’on a déconseillées. Eh, bien, non! (...) Mieux vaudrait se tromper avec elle que d’avoir trop raison avec ceux qui lui disent de durs vérités”, ik. *Discourses et conférences*, aip. tok., 159-160.

923 Frantzia abailduari lagundu beharra da zioa, dudarik gabe. (Gogora goian aipatua: “Dans l’état actuel, une extrême critique est une cause d’affaiblissement physique et moral...”, 71). Renan arrazoimenaren eta kritikaren bindikatzaile sutsua izan baita beti, interesgarria litzateke diferentziaren kontrastapen bat egitea arrazoiko kritiko horren egitekoaz eta mugez, erlijio (katoliko) zaharrari buruz eta nazioaren erlijio berriari buruz, ea non

duena. Orain bai baitakigu “Zer da Nazioa?” konferentzian egiten duena ez dela planteamolde teorikoa egiaren bila, baizik patriotikoa –esanahi desesperatu honetan– guztiz.

uzten dion errazago, ikusteko, arazoimena eta kritikoa izateari, “eliztarren” gupidaz. Renanen egiazko Eliza eta erlijioa Frantzia duzu agian.

V

FRONTERA NATURALEN KONTUA

Pi i Margallek jada, nazioek muga naturalak omen dituztelako teoriaren eusleci objektatzen zien: “les sería por de pronto difícil explicar cómo, siendo naturales, no está determinada ninguna nación por esas pretendidas fronteras”⁹²⁴. Nazionalismo espantsionistaren aitzakia bat izan zitekeela ere ohartarazten zuen: “no podría la nación francesa tener por frontera el Rin (...) sin tomar buena parte de Alemania, toda Bélgica y la mitad de Holanda”⁹²⁵.

Renanen nazioaren kontzeptuan naziotasuna lurraldearekin lotzea arbuiatzen da: “Geografiak ere –frontera naturalak deitzen direnak– nazioen arteko zatiketak egite-rakoan badu, noski, bere garrantzia (...). Halaz guztiz, ba al dago esaterik, alderdi batzuek uste duten bezala, nazio baten mugak mapa batean idatzita daudela, eta ba al dauka nazio horrek bere ingurua biribiltzeko, halako mendira edo halako ibaira iristeko behar duen lur-zatia bereganatzerik, haiei *a priori* egotzen zaien ahalmen mugatzailea dela eta? Ez dut doktrina arbitrario eta zorigaiztokoagorik ezagutzen. Horrekin bortxakeria guztiak zuritzen dira. Eta, hasteko, zein dira nahi diren muga natural haiek: mendiak ala ibaiak? Garbi dago mendiek banandu egiten dutela [!?!]; ibaiak, oster, bildu egiten dute. Bistan da mendi bakoitzak ezin duela bere Estatua mugarritu. Zein dira banantzen dutenak eta zeintzuk ez dute banantzen? Miarritzetik Torneara ez dago ibai-ahorik beste batek baino izaera mugatzaileagoa duenik. Historiak hala nahi izan balu Loirak, Senak, Mosak edo Elbak izango lukete, Rhinek bezala, gizakien borondatea den oinarrizko eskubide hori hainbeste alditan hausteko balio izan duen muga naturalari dagokion ezaugarria (...)”⁹²⁶. Lurrak *substratum*-a ematen

924 PI Y MARGALL, *Las nacionalidades*, bol. I, Madril 1967 [orij., 1876], 30. “Es tan arbitrario ese principio de las fronteras naturales, que por él mismo cabría dividir a Europa en pequeñas Repúblicas, que reducirla a dos o tres grandes Imperios” (31).

925 Ib., 32.

926 Testuaren jarraipenak tartean erantsiriko parentesi baten itxura du (tradizio frantses baten kritika dena autore alemanen batzuen kritika bezala saltzeko): “Askotan aipatzen dira arrazoi estrategikoak [Mommsemi alusioa?]. Ezer ez dago absoluturik; eta egia da premiaren aurrean amore eman beharra dagoela askotan. Baina amore

du, borrokarako eta lanerako eremua jartzen du; arima, ordea, gizakiak jartzen du”⁹²⁷. Eta Renanentzat nazioa arima da.

Renanen diskurtsoa nazioaren kontzeptu alemanaren antitesizat daukatenentzat, eta hura nazioaren kontzeptu frantsesarekin berdintzen dutenentzat, nazioaren kontzeptu honetan lurraldeak –geografiak– ez omen du garrantzirik (a contrario kontzeptu alemanarentzat baietz iradokitzen da). Historiari begiratzen bazaio, ez nazioaren kontzeptuari abstraktuki, baizik nazio frantsesaren (Frantziaren) kontzeptu frantsesari, hobeto ulertzen da Renanek zer kritikatzten duen: Frantziaren kontzeptu frantsesa.

Frontera berbak mugari adiera militar edo estrategikoan begiratzen dio (frontera bat “kopeta” gotortu bat da muga, babeserako edo erasorako). Beste hainbat pribilegio handiren artean, Frantziaren pribilegio bat, berak frontera naturalak edukitzea da – makina bat autorek berresten duen moduan (Micheletek berak, esate baterako: “le pays qu’entourent les Pyrénées, les Alpes, le Rhin, l’Océan” errezatu izan duenak⁹²⁸; V. Hugok, etab., berdin). Oraindik eztabaidatzen den kuestioa da zenbateraino muga naturalen arazoa politika frantsesaren historia osoan konstante bat izan den, ala Iraultza ezkeroko obsesioa bakarrik. Hirugarren Errepublikak bere burua historia nazionalaren ildo tradizionalan txertatua ikusi gura baitzuen, Lehen Mundu Gerrako garaipenaren ostean Clemenceauk deklaratu du, berme zientifiko gisa Sorel aipatuz: “(...) la poussée sur le Rhin était la tradition de nos ancêtres” (1919). Iraultzaren bere historia handian Albert Sorelek, XIX. mendeko historiografia gehienarekin, Antzinako Erregimenaren eta Iraultzaren jarraitasuna kapitulu honetan erakusten zuen (1885). G. Zellerrek ukatu egin zuen (1933, 1936) Antzinako Erregimenean Rhina okupatzeko politika bat egon bada hori sistematikoa izan denik, tarteka ekintza puntualak ukatu gabe jomuga horrekin. D. Richet Zellerri atxikitzen zaio⁹²⁹. J. Smetsek gaia berrikertu eta jarraitasunaren tesia berretsi du, haren ondotik beste hainbat autore gehiagok halaber.

Idatzita, Frantziaren muga naturalen lehen aipamen esplizitua Richelieu Kardinalaren Testamentu politikoan aurkitzen ei da (1642)⁹³⁰, eta kontzeptuarekin honezkero

emate horiek ezin dira urrunegi eraman. Bestela, mundu guztiak erreklamatuko lituzke bakoitzak bere kome-nigarritasun militarrek, eta horrek bukaera gabeko gudua ekarriko luke”.

927 RENAN, E., *Zer da nazioa?*, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo 2004, 124-126.

928 MICHELET, J., *Le Peuple*, Paris 1846, 314 (ik. orobat Ib., 309: “la mer et le Rhin...”); *Oeuvres complètes*, Paris 1974-1992, IX, 154. Hala ere, muga nazionalak aipatzerakoan ohiturari jarraitu arren, Michelet muga naturalen teoriaren defendatzailea ez da izan. Gutxi-gutxitako bat historialarien artean.

929 RICHELIEU, D., “Frontières naturelles”, in: FURET, F.-OZOUF, M.(arg.), *Dictionnaire critique de la Révolution française*, bol. IV “Idées”, Paris 1992, 217-231. Ukatu gabe, berriro, esijentzia hori aski zabaldua zegoela literatura eta kultura arruntean. “Ce qui est faux, c’est la filiation entre la politique conventionnelle et la politique de l’ancienne monarchie. Ce qui est vrai, c’est que le thème des frontières naturelles existait, à l’état latent, dans les consciences” (223).

930 “La notion des limites naturelles remontait au moins à quelques-uns des novellistes qui servirent Richelieu, et Mézeray, historien que le XVIII^e siècle honorait comme classique, la formule expressément”, cfr.

programa politiko definitu bat ematen da aditzera: “ene ministeritzaren jomuga Galia-ri naturak ezarri dizkion mugak ezartzea izan da, galiarrei errege galiarra itzultzea, Frantzia eta Galia berdintzea, eta antzinako Galia zen guztian berria erreberritzea”⁹³¹. Azalpen horren aurretik, ordea, praktika kultural, diplomatiko eta politiko-militar luzea egon da⁹³². Erdi Aroan jada, Frantziaren berdinketa Gallia erromatarraz dago (Richer St. Remiko, X. mendean; Lanberto St. Omerko, XII.ean), ondare kultural bezala soilik oraindik, zeharreduki politikorik gabe, baina ate irekia geroagoko bilakabide espansionistetarako⁹³³. Erdi Aroa unibertsalista izan da; errege familien genealogiaren ipuinek, euren jatorria azkenean denentzat Troian asmatuz, printze europar guztiak ahaide bihurtzen zituzten, eta printzeekin herriak. Ernazimentuko humanistek, printzeen artean engoitik hasitako norgehiagokak islatuz, antigualeko autoreetan “jatorri nazionalak” xerkatuko dituzte, eta jatorrion argiketarekin batera “gorespen nazional” klasikoak ondu: oroit Gilles Le Bouvier, G. Budé, Du Bellay, etab., eta G. Postel, “galiarren” laudatzaile fantasiatsua⁹³⁴. Garai berean armak eta politika frantsesa abiatuak dira Rhin aldera hedakundea bilatzen, eta anbizio politiko-militarron justifikaziorako Gorteko juristek Rhinerainoko Frantziaren lehenengo teoriak ondu

LEFEBVRE, G., *La révolution française*, Paris 1968, 295. Baina ikus NORDMAN, D., “Des limites d’État aux frontières nationales”, in: NORA, P., *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 1129: “L’idée de limite naturelle est bien antérieure à Richelieu. Elle court à travers de vastes littératures, savantes, pédagogiques, et atteint de larges publics”. Ik. bertan 1126-1128 Ernazimentuko testuak Galia eta Germaniaren arteko mugatzat Rhin hartzen dutenak.

- 931 “Hic igitur ministerii mei scopus, restituere Galliae limites quos natura praefixit, reddere Gallis regem gallum, confundere Galliam cum Francia, et ubicumque fuit antiqua Gallia ibi restaurare novam”, ik. ZELLER, G., “La monarchie d’Ancien Régime et les frontières naturelles”, in: *Revue d’Histoire Moderne*, 7 (1933) 312. Testu apokrifoa (egiaz Filipe Labbe jesuita ohiarena omen), baina ez falsifikazio hutsa, Voltairek nahi zuen bezala, ezpada hein batean Richelieuren nota eskuidatziez baliatzen dena, eta edonola ere zuzen jasotzen duena haren pentsamendua, ik. PITHON, R., “À propos du Testament politique de Richelieu”, in: *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte/Revue suisse d’histoire* VI (1956) 177-214. AVEZOU, L. “Autour du Testament politique de Richelieu. À la recherche de l’auteur perdu (1688-1778)”, in: *Bibliothèque de l’École des Chartes* 162/2 (2004) 421-453 (“le Testament politique peut être considéré comme reflétant fidèlement la pensée de Richelieu”, 440 or.).
- 932 BRÜHL, C., *Die Geburt zweier Völker. Deutsche und Franzosen (9.-11. Jahrhundert)*, Köln 2001, 108 eta hurr. Alemaniaren (edo Inperio Erromatar-Germaniarraren) eta Frantziaren arteko mugaren historia gorabeheratsurako, ik. MIECK, I., “Deutschlands Westgrenze”, in: DEMANDT, A., *Deutschlands Grenzen in der Geschichte*, München 1990, 191-233. ZELLER, G., *La France et l’Allemagne depuis dix siècles*, Paris 1948.
- 933 FOUCAULT, M., *Il faut défendre la société*, Paris 1997, 108: “Cette fable permettait d’affirmer le caractère autochtone de la population gauloise. Elle permettait aussi d’affirmer l’existence de frontières naturelles de la Gaule: celles décrites par César – et qui étaient également l’objectif politique de Richelieu et de Louis XIV dans leur politique extérieure”.
- 934 DUBOS, G., *Celtés et Gaulois au XVI^e siècle. Le développement d’un mythe nationaliste*, Paris 1973. JUARISTI, J., *El bosque originario*, Madrid 2000. Alemanian halaber H. Bebel (1504) eta Ch. Scheurl (1515) humanistek “De laudibus Germaniae” izenburuko idazki bana kaleratu dute. “Cette exaltation des origines nationales ne peut que déboucher sur une rivalité entre les pays qui met à mal le rêve universaliste des premiers humanistes”, ik. JOUANNA, A., “La notion de Renaissance: réflexions sur un paradoxe historiographique”, in: *Revue d’histoire moderne et contemporaine* 49/4-5 (2002) 15.

dituzte: “le royaume s’étend d’une part jusqu’aux Alpes et d’autre part jusqu’au Rhin”, deklaritzen du 1482an erregearen ordezkariak Lyonen; 1552an Henrike II.ak Metz, Toul eta Verdun Inperio Germaniarrari irabazi eta bere menpean hartu ditu (eta bereganatzeko justifikazio moduan haiek frantsesez mintzo direla argudiatu du)⁹³⁵. Literatoak ez dira atzean geratu: ”Quand Paris boira le Rhin, tout la Gaule (r)aura sa fin”, aldarrikatzen du bere aforismoetan Jean le Bonek, *Le Rhin au roi* opuskuloaren autorea, 1568⁹³⁶. Historialariak gailendu dira, hala ere, Rhin frantsesaren predikuan: “Il y eut d’abord –dio Richetek– une littérature historique savante, fondé sur la lecture critique des textes anciens, dont la diffusion fut certes limitée, mais dont l’audience intellectuelle fut considérable dans les élites. Des *Recherches de la France* d’Etienne Pasquier à l’*Histoire universelle* de J. A. De Thou (qui parle de la «frontière naturelle de la Gaule»), l’idée d’une frontière naturelle ne fut jamais absente, sans pour autant revêtir une importance majeure. – Plus importante, sans doute, la vulgarisation historique. Mézeray, historiographe du roi, fut sans doute l’Henri Martin des XVII^e et XVIII^e siècles [arrunt zabaldua zegoela alegia]. Son *Abregé chronologique de l’histoire de France* (1668), sans cesse réédité, servait de bible historique au public cultivé. On pouvait y lire: «Pour les limites de la Gaule, on sçait assez que c’étaient les deux mers, le Rhin, les Pyrénées et les Alpes». Nul doute que cette «reconstitution» n’ait laissé des traces profondes”⁹³⁷.

Guretzat interesgarria ez da Frantziak, erlijio gerrek apurturiko Alemaniaren herbertasuna bere espantsiorako baliatu izana, ezpada politika hori justifikatzeko muga naturalen teoria erabili izatea. Are interes gehiagokoa, Galiaren berdinketa Frantziarekin edo “betiko” mugen teoria hori, erregearen abokatuen eta Gorteko humanisten kabineteetatik gizartera zabaltzen ikustea. Gizarte modernoaren hastapenotan eskolak berebiziko inportantzia hartu du, eta ideia nazional modernoan hozitzean eskolaren eragina erabakigarria izan da. Frantzian Richelieuren faborea jesuitek gozartu dute; horien eskoletan eskolatu da noblezia eta burgesia frantseseko gazteriaren lorea. Jesuiten eskoletan historia eta geografiako eskuliburuek irakasten dutena errege handi mirarigin baten Frantzia handia da, mugez gairi hedatzen eta handitzen ari dena. René de Ceriziers, kardinalaren hurkoak (lehenbizi jesuita, gero jesuita ohia), monarka frantsesen gorazarrezko obren eta *Tacite français*-aren autorea, 1648, idatzi duen

935 “(...) Henry IV ait pu déclarer aux notables lyonnais [1595]: «Il était raisonnable que puisque vous parlez naturellement le français, vous fussiez sujets du roi de France. Je veux bien que la langue espagnole demeure à l’Espagne, l’allemand à l’Allemagne, mais la française doit être à moi», ik. HERMET, G., *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris 1996, 58. Nazioa berdin hizkuntza beharbada beste inork baino lehen monarkia frantsesak erabili duen arrazoia da (beraz, frantsesez mintzo diren guztien nazioa Frantzia da). Alsazia konkistatu eta gero isildu edo “arrazoi etnizista” horren balioa ukatu egingo da, interes frantsesen aurka badoa batik bat.

936 Ikus testuok eta hainbat gehiago G. Zellerren aipatu artikuluan. Orobat NORDMAN, D., “Le Rhin est-il une frontière?”, in: *Histoire* 201, dossier spécial “L’explosion des nationalismes de Valmy à Maastricht”, juillet/août 1996.

937 RICHER, D., loc. cit., 222.

eran: “Regardons l’Allemagne, le Rhin nous obéit, notre frontière s’avance toujours de ce côté-la”⁹³⁸.

Hona hemen J. Smetsen laburbilduma:

“Même au XV^e siècle déjà, certains publicistes français, gravitant autour des milieux proches du roi, défendaient l’idée du Rhin comme frontière entre la France et l’Empire germanique. Le propre frère de Charles VI (1380-1422), Louis d’Orléans, mena une politique très active en direction du Rhin afin de contrer l’avancée des Bourguignons. C’est pourquoi un chroniqueur allemand lui prête l’intention de vouloir récupérer les pays rhénans (...). Au début du XVI^e siècle, Louis XII intervient régulièrement dans les affaires rhénanes, tout comme ses successeurs François I et Henri II par exemple. Richelieu respecte la tradition en engageant la France militairement à la fin de la guerre de Trente Ans. Louis XIV poursuit une politique nettement plus agressive à partir de 1679 que F. Bluche a appelé une «épidémie de réunions». Par la suite et au cours du XVIII^e siècle, chaque affrontement militaire avec les Habsbourgeois –ou avec les Prussiens pendant la guerre de Sept Ans (1756-1763)– amenait les troupes françaises sur le sol rhénan”⁹³⁹.

Aspaldi samarrekoa zen tropa frantsesak Alemanian gora eta behera euren gogara ibiltzea, Palatinatuan bereziki (“Sac du Palatinat”). Diderot eta d’Alemberten Encyclopédien, “École militaire” artikuluan erregearen armadako ofizialen prestakuntzaz informazioa ematen da: kandidatoek aitoren semeak izan behar dute, etab. Lehenengo ikasi behar dutena erlijioa da (“la Religion étant sans contredit ce qu’il y a de plus important dans quelque’éducation que ce soit”). Gero, erregearen debozioa (“il est si facile à un François d’aimer son Roi...”). Ikasgai bat garrantzizkoa hizkuntzak dira, eta, hasteko, horien oinarria Gramatika, “nécessaire & commune à toutes les langues (...). Ce que chaque langue a de particulier, peut être considéré comme des exceptions à la Grammaire générale” (hain ebidenteak izan da XIX. mendera arte hizkuntza denak funtsean bat diren!). Latina eta frantsesa ikasi behar dute, eta gero batez ere bi hizkuntza, alemana eta italianoa: biok, izan ere, dira “plus particulièrement utiles aux militaires, parce que nos armes ne se portent jamais qu’en Allemagne ou en Italie”. Armada frantsesa atzerrian interbenitzeko armada da.

Etorri lehendik bazetorren ere, muga naturalen ideia Iraultzak bihurtu du Errepublikaren (Nazioaren) kontzeptuaren oinarri⁹⁴⁰. Bazterturik nazioaren orain arteko zimenduak –erregea, erlijioa–, geratzen den eustazpia Natura da, hori bakarrik da

938 Ik. ib.: “Dès l’âge de dix ans, les enfants étaient mis en contact avec les *Commentaires sur la guerre des Gaules* de César. Plus tard ils devaient lire Strabon: Pyrénées, Alpes et Rhin définissaient le territoire de la Gaule. Sans doute (...) cette notion n’occupait-elle pas une place centrale dans les programmes d’enseignement. Mais elle entraînait dans le bagage culturel des jeunes gens”.

939 SMETS, J., “Le Rhin, frontière naturelle de France”, in: *Annales historiques de la Révolution française* 314 (1998) 682.

940 RICHET, D., loc. cit., 230: “Les frontières naturelles: (...) une passion, dont on peut certes déceler des sources dans l’ancienne France, mais à qui seule la Révolution a donné une puissance explosive”.

razionala; eta hizkuntza, etab. baztertu eta gero (Errepublikak ez du batasun linguistikorik), geratzen dena Frantziaren batasun geografiko “naturala” da. Batasun hori ez da kontsideratzen erregeek konkistatua-edo, baizik “betikoa”. Esentzia nazional bat. Horrela, lehen erregearen ia gerra bakoitzarekin mugak aldatzen zituen erresuma aldabera, “une et indivisible” bihurtu da, zirimola historikoen gainetik; eta Iraultzarekin eskubide natural bat eta obligazio patriotikoa bilakatu da jatorrizko muga naturalak (bir)konkistatzea – noizbait galdu egin zirela suposatzen baita.

J. Smetsen ikerketak erakusten duenez, frontera naturalen arrazoiak batez ere 1790etik aurrera eta jakobinoen artean hartu du indarra⁹⁴¹, Errepublikari buruzko gogoeta politiko-filosofikoak eta interes militar estrategikoak nahastuz joan hala. 1792ko irailean Konbentzio Nazionalak tropa prusiarrak Rhinetik harago bota arte ez etsizera deitu ditu soldadu errepublikarrak; abenduan “si le Rhin n’est la limite de la République, elle périra”, idatzi du Rhineko Armadaren komandante Custine jeneralak. Azaroaren 24an Brissotek Dumouriez jeneralari: “la République française ne doit avoir pour borne que le Rhin”⁹⁴². Merlin de Thionvillentzat Errepublikaren frontera Rhinen ezartzea “l’object le plus important qui ait jamais été traité relativement à la banlieu de notre patrie” da⁹⁴³, etab. Abbé Grégoirek Savoia-aren anexioa naturalizat dauka, Alpe mendiek bere herrialde hori Frantziara botatzen omen baitute: “Sans cesse les Alpes repoussent celle-ci dans les domaines de la France, et l’ordre de la nature serait contrarié si leur gouvernement n’était pas identique”⁹⁴⁴. Belgikaren anexioaren atarian Dantonek honela adierazi du 1793ko urtarrilaren 3In nolabait Errepublikaren atzerri politikako programa: “Ses limites [Errepublikarenak] sont marquées par la Nature. Nous les atteindrons dans toutes les quatre coins de l’horizon, du côté du Rhin, du côté de l’Océan, du côté des Pyrénées, du côté des Alpes. Là sont les bornes de la France; nulle puissance humaine ne pourra nous empêcher de les atteindre...”⁹⁴⁵ 1793ko otsailean, Konbentzioak Monakoko Printzerriaren eta Alsazia eta Lorrenako hainbat eskualderen anexioa eztabaidatzen zuelarik, Lazare Carnotek Dantonen arrazoiketa berretsi eta ñabardura inportante batekin zehaztu du: “(...) Les limites anciennes et naturelles de la France sont le Rhin, les Alpes et les Pyrénées. *Les parties qui en ont été démembrées ne l’ont été que par usurpation*; il n’y aurait donc, suivant les règles ordinaires, nulle injustice à les reprendre; il n’y aurait nulle ambition à reconnaî-

941 Lehenago aristokrata prusiar frankofilo batek sostengatu du, Jean-Baptiste (Anacharsis) Cloots, *Voeux d’un Gallophile* liburuan, Amsterdam 1786: “Ce fleuve est la borne naturelle des Gaules”. Eta gero ere iraultzaile alemanak izan dira, iraultzaile frantsesen aurretik, Rhineko hiri eta eskualdeak Errepublikan sartzea eskatu dutenak muga naturalen arrazoiarekin argudiatuz: G. Foster, etab.

942 CITRON, S., *Le mythe national. L’histoire de France revisitée*, Paris 2008, 167.

943 SMETS, J., loc. cit., 680.

944 CITRON, S., loc. cit., 167. Ik., orobat, LEFEBVRE, G., *La révolution française*, Paris 1968, 295.

945 GUENÉE, B., “Les limites de la France”, in: FRANÇOIS, M.(arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 50-68.

tre pour frères ceux qui le furent jadis”...⁹⁴⁶ Egun berean onartu dira anexioak. Azken garaipenen berri emanez, Salbazio Publikoaren Komitearen ohar batek iragartzen du 1794ko urriaren 7an: “Sous peu de jours, le Rhin sera notre seule barrière. La nation n’a jamais été plus grande”⁹⁴⁷.

Arrazarena berez beste kapitulu bat da, baina muga naturalen kontua harekin lotuta ulertu behar da hemen. Lurrazal nazionalaren pseudonaturalismo hau arraza galiarraren naturalismoarekin –eta “franko”arenganako gorrotoarekin– borobiltzen baita⁹⁴⁸, bata zein bestea Zesarren eta autore latinoen erreferentziakin jantzita. Nazio iraultzailea (erregea-eta kenduta) naturala da; laburbilki esateko: nazioa lurra eta arraza da, arrazak eta lurrak bat egiten dute. Arraza galiarraren historia klasikoa, A. Thierryren *Histoire des Gaulois*, 1828, bai espain honekin irekitzen da: “Aussi loin qu’on puisse remonter dans l’histoire de l’Occident, on trouve la race des Galls occupant le territoire continental compris entre le Rhin et les Pyrénées”⁹⁴⁹. In *Récits des temps mérovingiens* (1840): “La nation ne voulut fermement et constamment que le maintien de nos limites naturelles (...). L’idée de les reprendre ne se perdra jamais: elle est profondément nationale et profondément historique. Elle se réfère (...) au fond primitif et vivace de cette nationalité, à la Gaule soit indépendante soit romaine”⁹⁵⁰.

A. Duprontek beste zerikusi ideologiko batera ere igortzen gaitu: herri hautatuarenera. Lurralde propioaren eta muga naturalen kontua mito zaharra da, biblikoa nolabait. “Dans la ténacité du mythe affleurent la certitude vitale de l’éléction –ce que dit le mot même de «naturel»– et les contours de cette forme belle, pleine, harmonieuse, célébrée depuis Strabon et devenue sur les cartes plénitude cosmique entre mers, fleuves et montagnes”⁹⁵¹. Frantzia eta Frantziaren mugak naturalak dira, hots, jainkozkoak. Izan ere, Frantzia herri hautatua da: Jainkoak egon litekeen erregerik bikainena ipini dio buruan (“car rien n’est après Dieu si grand qu’un roy de France”)⁹⁵². Haren oinetan Jainkoak ezin zuen lurralde bat paregabea propio herri hautatuarentzat adalatua ez sortu, perfektua, sakratua, artezki mugatua. Jainkozko

946 Aip. in: SMETS, J., loc. cit., 680. RICHET, D., loc. cit., 227: “À la Convention la majorité poussait à identifier Révolution et frontière rhénane. Pour elle la revendication des «anciennes limites» était le slogan des adversaires du régime, des royalistes, des contrerévolutionnaires, ouverts ou camouflés”.

947 FEHRENBACH, E., “Nation” artikulua, in: REICHARDT, R.-SCHMITT, E. (arg.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, München 1986, 7. Kaiera, 104.

948 CITRON, S., loc. cit., 159: “L’aversion contre les Francs [nobleak] étrangers s’inscrit dans la vision des Barbares germains héritée de l’humanisme. «Ah, malheureux peuple, s’apitoie J.-A. Delaure (...) [1790], vous étiez au pied des Barbares, dont les aïeux ont massacré vos ancêtres. Ils sont tous des étrangers, des sauvages échappés des forêts de la Germanie, des glaces de la Saxe (...). Je suis de race gauloise”.

949 CITRON, S., loc. cit., 160.

950 Aip. in: RICHET, D., loc. cit., 219.

951 DUPRONT, A., “Du sentiment national”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1463 eta hurr.

952 DU BELLAY, “Sire, celui qui est a formé tout essence” sonettoa.

hautua, a) historian manifestatzen da: Frantziak Jesukristoren hilobia erreskatatzeko (Gurutzadak), fede zuzena salbatzeko (erlijio gerrak); aroak sekulartu ahala, hautua-
ren ideia Frantziaren misioarena bilakatu da: Ilustrazioaren argia munduan zabaltzeko
misioa, herrien zibilizatzaile izateko misioa. “Élection et mission deviennent de cette
France les continuités naturelles, aussi naturelles que ces frontières déjà hexagonales
où le Français «pré-moyen», savant et bourgeois, trouve l’image même du règne.
Ainsi corps, la figure; et âme, la mission, cette continuité transférée de l’élection”⁹⁵³.
Iraultzarekin Frantziaren misio unibertsal askatzailearen mitoa erlijio berri baten erpi-
nera goititu da⁹⁵⁴. Historian bezala, b) jainkozko hautua geografian manifestatzen
da: halako herriaren lurra tenplu bat da; sakrilegioa da hura profanatzea, zatiren bat
apurtzea. Frontera naturalen doktrinan maltzurkeria politiko bat baino askoz gehiago
dago, hortaz: geografia nazionalaren sakralizazioa.

Errepublika Iraultzaile demokratikoak Antzinako Erregimen absolutistak bezain
eskrupulu gutxi, edo gutxiago, erakutsi du politika nazional espantsionista jarraitzeko,
beti muga naturalen argumentuarekin⁹⁵⁵, eta ezin esan liteke beti premia strategi-
koak izan direnik eragileak. 1792ko irailean Savoia inbaditu eta anexatu du; 1793ko
urtarrilean Nizako Konderrria (zeharo italiarra hiria bezala aldiria) eta Monako; 1794,
Herbeheretako zatiak anexatu –flandriarrak–, eta Bataviako Errepublika (Holanda)
protektoratu gisa menpean hartu; 1795 Belgika anexatu; 1794-1795ean Rhinaren
ezkerralde alemaneko hiriak... Basileako Bake Itunaren negoziaketetan negoziatzaile
errepublikarrak alde aurretik garbi esijitu dio Prusiarri, “qu’il nous fallait toute la rive
gauche du Rhin depuis Bâle jusqu’à la Hollande”. Baita lortu ere⁹⁵⁶. Napoleonek poli-
tika nazional espantsionista muturreraino eraman du (“muga naturalen” oso haraindi
jada): iparraldean Holandaz gainera Bremen eta Hanburgo eta Ipar Itsasoko kosta
aleman guztia anexatuz Lübeckerraino (Itsaso Baltikoan), hegoaldean Kataluniako zati
bat, hego-ekian Italiako puska on bat.

Herrien autodeterminazio eskubidea, iraultzaileok demokratikak dira-eta, orduan
asmatu da: herri anexatuok, lehendabizi armaz konkistatuak bai, baina gero printzipio
demokratikoaren arabera euren nahikunde “librez” izan behar zuten anexatuak⁹⁵⁷.

953 DUPRONT, A., loc. cit., 1463.

954 Ib., 1464: “C’est l’antique promesse d’élection mythique: elle va se transmuier en mission, plus modeste
d’apparence mais aussi impérieuse. La dynamique de la mission sera celle même de l’élan révolutionnaire (...).
Attentes, nostalgies, tensions grandies en quelques âmes nobles depuis le temps des Lumières, civilisation,
progrès, liberté, ivresse d’un avenir glorieux, sublimation de ce qui demeure élémentairement nationalisme en
une manière de religion de l’universel, de tout cela porteuse, la France”.

955 SMETS, J., loc. cit., 697: “Dans leurs efforts diplomatiques, les gouvernants français ont montré une grande
cohérence en ce sens où ils ont réclamé relativement tôt (1794-1795) la cession de la rive gauche du Rhin à
la France, chose, il est vrai, que les monarques français n’ont jamais exigée aussi brutalement”.

956 Ib., 684: “Le Rhin sera la nouvelle limite de la France”.

957 Nahikundearen printzipioak nazioaren batasuna diferentzia linguistiko eta kulturalen gainetik salbatzeko balio
zuen, eta historiaren gainetik ere. “Cela permet à l’Assemblée nationale de décréter, le 28 octobre 1790 au

Anexio demokratikoaren baliabide bezala plebiszitua asmatu zen. (Lehenago hiri edo eskualde konkistatuko jendeak –autoritateek– leialtasun zina egitea aski izaten zen, eta legitimatua gelditzen zen konkista). Plebiszituaren printzipioa superdemokratikoa da, baina baita anexaturiko lurraldeen instituzioak saihesteko jukutria ere. Jeneralean ez zen asko kostatzen herrialde konkistatuetan, tropa frantsesek begiratuta zeudela, kolaboratzaile sutsuak aurkitzea eta anexioaren plebiszitua aise irabaztea⁹⁵⁸. Belgikak, aldiz, bozak egin eta frantsesek nahi zutenaren arras kontra bozeman du. Orduan Konbentzioak, “herri frantsesaren adiskide izan gura ez duen herri bezala” eta “askatasunean eta berdintasunean oinarrituriko gobernamentua ontzat hartzeari uko egiten dion herri bezala” dekretuz anexatu du⁹⁵⁹. Printzipio demokratikoak onak dira balio badigute; balio ez badigute, badauzkagu beste printzipio batzuk. “Au printemps 1795, Sieyès, ne déclare-t-il pas à l’ambassadeur hollandais qui lui rappelait, lors des négociations de paix avec son pays, les Droits de l’homme et les droits à l’autodétermination: «Les principes sont pour les écoles, l’intérêt est pour l’État»?...”⁹⁶⁰

Politika nazional frantsesak ildo berean jarraitu du Napoleonekin eta haren ondoren. “Après 1815, et jusqu’à 1870, l’histoire des relations franco-allemandes tourne autour du problème de la rive gauche du Rhin”⁹⁶¹.

1840/41: Rhineko krisia. Napoleonen desegoaren ondoren, Vienako Kongresuak Frantzia 1790eko mugetan berrezarri du berriro, anexio gehienak ezabatuta (Alsazia ez, Berlinen izenean W. von Humboldtek eginahalak egin arren, Austria beldur zelako gerora Prusiaren pean bukatuko zuela, eta Errusiak eta Ingalaterrak Austria babestu zuten). Kongresuaren helburua potentzien artean oreka ezartzea izan da –Ingalaterra, Frantzia, Austria, Errusia–, horrela, Iraultzaren eta Napoleonen esperientzia hondagarrien ondoren, Europan bakea ziurtatzeko asmoan. Hala ere, Europa galgal dago, batez ere askapen mugimendu nazionalak, Frantziak sostengatu

sujet de l’Alsace germanophone: «Le peuple alsacien s’est uni au peuple français, parce qu’il l’a voulu; c’est donc sa volonté seule et non pas le traité de Munster, qui a légitimé l’union” (SMETS, J., loc. cit., 677). Batu ordez banatu nahi izan balu, ordea, muga naturalen printzipioak –“une et indivisible”– nahitakoa ezinduko zion! Frantziarekin batzeko badaude printzipioak, banatzeko printzipiorik ez dago.

958 Ik. SURATTEAU, J.-R., *L’idée nationale de la révolution à nos jours*, Paris 1972, 64-66: “parodies de consultations populaires”, “un procédé, justement, à leur convenance..., plutôt démagogique”, “le plébiscite tourna à la parodie”, etab., behin eta berriro.

959 SMETS, J., loc. cit., 679.

960 Ib., 685. Ik., orobat, Ib., 687, Sieyès Frantzia Rhineraino hedatzearen aldeko “alderdi anexionistaren” burueta-ko bat bezala (J. F. Reubell alsaziarrarekin; azken honentzat, ik. SURATTEAU, J. R., “Le double langage de la France révolutionnaire en Rhénanie”, in: HÜTTENBERGER, P.-MOLITOR, H. [arg.], *Franzosen und Deutsche am Rhein 1789-1918-1945*, Essen 1989).

961 ZELLER, G., *La France et l’Allemagne depuis dix siècles*, Paris 1948, 176. Ik. PERRAUD, A., “La question rhénane et la politique française”, in: *Revue des Deux Mondes*, octobre (1923), 679: “Pour toute la génération parvenue à la vie politique à la chute de l’Empire, la revendication des provinces rhénanes présente le même caractère que pour nos contemporains la question d’Alsace: elle fut admise comme un dogme incontesté, considérée comme un impératif catégorique, poursuivie comme une condition de l’existence nationale”.

egiten baititu (erasanak Austria eta Errusia dira gehienbat). Botere otomanoa Greziako askapen borrokarekin (1828/29) ahuldua zegoela profitatuz, Frantziak Aljeria okupatu eta Afrika mediterranearra, Egipto bereziki, bere influentziaren pera bildu zuen. Hegemonia gogo berriutuok mozteko, hiru potentziek eta Prusiak (Napoleon garaitu zuten berak hain zuzen) Turkiari laguntasuna eskaini zioten, Ingalaterrak armen laguntza eman ere bai, Frantzia atzera egitera behartuz. Umiliazioak iritzi publiko frantsesa sutan jarri zuen, eta Parisek, konpentsazio gisa, Vienako Kongresuaren aurreko egoerara itzultzea eta Rhinaren ezkerralde alemana bereganatzea esijitu zuen berriro: 32.000 km. karratu (Kataluniaren tamainako lurraldea). Parlamentuak, hedabideek, literatoek (V. Hugo: “il faut que la France reprenne le Rhin”) sekulako tarrapata sortu dute Rhineko frontera naturala konkistatzera deituz; Alemania aldetik iskanbila berdina poetek eta idazleek eta hedabideek, Rhin alemanaren defentsan armetara deika. Azkenean, frantsesen erregeak, Alemaniarekin gerrak Ingalaterrarekin gerra suposatuko zuelakoan, Thiers gobernua idoki eta Kabinete berrian Guizot anglofilo eta bakearen aldekoa atzerri ministro izendatu du, Londresekin akordio batera iristeko (Londresko Konbentzioa, 1841; Frantziak zinetako duelua Ingalaterrarekin zeukan, ez –politikoki oraindik existitzen ez zen– Alemaniarekin). Krisi honek badu bere inportantzia gure gaian, Frantziaren eta Alemaniaren arteko ikamiketean bera izan baita alde batean zein bestean literatura nazionalista suhar gehien sortu duena, pro zein contra (eta itsusiena)⁹⁶². Errepikatu ohi da Napoleonen gerrek piztu zutela nazionalismo alemana, eta topikoa ez da gezurra apika. Baina Alemanian estatu-batasunaren premiaren kontzientzia hauspotu beste krisi honek egin zuen: bestela edozein momentutan Frantziaren esku zeudela ikusarazi baitzien alemanei. “Alemanak politizatzea eta herri gisa zutik jartzea –idatzi zuen H. Heinek– Thiersek erdietsi du”⁹⁶³.

962 Beste poesia eta kanta anitzen artean, krisi honetan paratu du A. H. Hoffmann von Fallerslebenek, 1841eko abuztuan, orain ereserki nazionala den “Alemanen (edo Alemaniako) kanta”, lehen estrofan “Deutschland, Deutschland über alles” fama gaiztokoarekin hasten zena. Kanta hori, mehatxuaren aurrean alemanen erkidego eta printzerritxoeren interes partikularren gainetik batasun nazionalera dei bat baino ez da, izan: “Alemania!, Alemania edozeren gainetik” [erkidego bakoitzaren beren-beregiko interesen gainetik], eta defentsibo hutsa da, Europan beste himno askoren agresibitatek gabe. (Nazioaren kontzeptu frantsesaz eta alemanaz mintzo direnentzat ariketa interesgarria izan liteke bi ereserki nazionalen konparazio bat). Naziek egin zuten erabile-rarengatik, gaur hirugarren estrofa bakarrik da ereserki nazionala. Baina historia, testua, eta batez ere zentzua faltsifikatu egiten da, “Alemania denen [beste nazioen] gainetik”, eta “Schutz und Trutz” pleonasmoa, babes eta antepara, frantsesera “pour se défendre et attaquer” (A. Fouillé), edo euskarara “beti erasokor eta babesle” itzultzen bada. A. H. Hoffmann garai aleman horretako nazionalista da, hots, liberal erradikalak, askatasunaren aldeko borrokalaria, bere kritika sozial eta politikoen katedratik botea eta Prusiatik desterratua, klandestinitatean bizitzera kondenatua, beti alderrai poliziaren ihesi, hogeita hemeretzi aldiz desterratua Alemaniako herrialde bat eta bestetik.

963 “... damals Thiers unser Vaterland in die grosse Bewegung hineintrommelte, welche das politische Leben in Deutschland weckte; Thiers brachte uns wieder als Volk auf die Beine”, cfr. HEINE, H., “Die parlamentarische Periode des Bürgerkönigtums (1840-1841)”, in *Werke und Briefe*, VI (Lutetia), 1972.

Ataka honetan sorturiko testu batzuek, beharbada ez dute lortu literatura mundialean sartzea, baina gutxienez, musikatuak, mende oso batean nazionalismo alemanaren eta frantsesaren ereserki guztiz popularrak bilakatu dira. Hala N. Beckerren bertso kaskar batzuk, “Rhin kanta” (“*Rheinlied*”)⁹⁶⁴, 70etik gora eratan musikatuak, Prusiako eta Bavariako erregeek sarituak, aski onak ziren edozein edanaldi patriotiko animatzeko: “Ez dute izango, ez [frantsesek], Rhin libre alemana”⁹⁶⁵. Kanta hori oso zabaldua egon zen, eta gaur bertan oraindik zenbait estudiante girotan entzun liteke Alemanian, gaur egun jada behialako nazionalismoaren isekaz kantatua. Beckerren olerkiari Lamartinek “Bakearen Marseillesa”rekin erantzun dio, zeharo tonu bakezale eta antinazionalista⁹⁶⁶. Aldiz Beckerren aurka (hein batean Lamartinen aurka ere bai), eta hura baino hagitzez militaristago eta zatarragoa, A. Musseten “Le Rhin allemand” enasa da, harroputz eta indezente, berak ere 50etik gora konpositore aurkitu duena⁹⁶⁷. Dena dela, Rhina alemanentzat alemana da eta kito; frantsesentzat frantsesa da, edo frantsesa ere bada –Lamartinentzat berarentzat ere, ez du esaten zein modutan–, edo gutxienez ez dauka zergatik ez izan frantsesa alde bat (ezkerreko erribera guztia!): “c’est un noble fleuve –idatzi du Victor Hugok–, féodal, républicain, impérial, digne d’être à la fois français et allemand. Il y a toute l’histoire de l’Europe considérée sous ses deux grands aspects, dans ce fleuve des guerriers et des penseurs, dans cette vague superbe qui fait bondir la France, dans ce murmure profond qui fait rêver l’Allemagne. Le Rhin réunit tout” (*Le Rhin*, 1842).

Urtebete lehenago Victor Hugok honela kantatzen zuen kantata batean:

“Dieu veut la grande France et la grande Allemagne
 Pour donner à l’Europe un centre souverain.
 Bientôt des vieux sultans mourra la race éteinte.
 Alors Dieu qui bénit Teutonic la Sainte,
 Lui rendra le Danube et nous rendra le Rhin.”

Nola edo hala, frantsesentzat Rhinak frantsesa izan beharra du. Gutizia itsu horrek errealitate nabarmenaren aurka frontera naturalen eldarnioa antzinate historikoan asmatu eta asmatzaileak gero bere asmazioa sinetsi ahal izateko berriro mila arrazoi eldarniatu badu, Victor Hugoren bertsoetan ahapetik esaten den arrazoi, Rhinak zer-

964 H. Heinek honela jartzen du “Aita Rhin” Beckerren bertsoak komentatzen: “Zu Biberich hab ich Steine verschluckt./ Wahrhaftig, sie schmeckten nicht lecker!/ doch schwerer liegen im Magen mir./ die Verse von Niklas Becker” (*Deutschland. Ein Wintermärchen*).

965 “Sie sollen ihn nicht haben/ den freien deutschen Rhein...”

966 LAMARTINE, *Oeuvres poétiques complètes* (arg. M.-F. Guyard), Paris 1963, 1173 eta hurr. “Et pourquoi nous haïr, et mettre entre les races/ Ces bornes ou ces eaux qu’abhorre l’œil de Dieu?/ De frontières au ciel voyons-nous quelques traces?/ Sa vouïte a-t-elle un mur, une borne, un milieu?/ Nations, mot pompeux pour dire barbarie,/ L’amour s’arrête-t-il où s’arrêtent vos pas?/ Déchirez ces drapeaux; une autre voix vous crie:/ «L’égoïsme et la haine ont seuls une patrie;/ La fraternité n’en a pas!» (1174).

967 MUSSET, A., *Poésies complètes* (arg. M. Allem), Paris 1951, 409 eta hurr.

gatik frantsesa izan behar duen, II. Errepublika aldera intelektualen artean harrera ona gozartu duen etorkizunaren gogamendua da. Iraganean eta orain arte Rhina alemana izan da, onartzen da (gehituz, historia berrienean –Iraultza, Napoleon– frantsesek zerikusi asko izan dutela Rhinarekin). Honezkerok, baina –dio arrazoibide honek–, alde batetik Ingalaterrak eta bestetik Errusiak erraldoitzen eta mundua menderatzeko aierutzen dihardutelarik, espirtuaren biziraupenarentzat baitezpadakoa izango da Alemaniak eta Frantziak elkaturik Europako erdigune potente bat biltzea. Laster Inperio otomandarra funditu egingen da, eta logikoa ez ezik behar-beharrezkoa –etsai naturala Errusia duelako– Alemaniak Danubioko lurralde turkiarrak bereganatzea izango da. Alemaniaren etorkizuna (garai honetako literatura frantses politikoa Alemania idazten denean ia beti Austria irakurri behar dugu) ekialderantz espantsioan dago. “Le Rhin a votre passé –idatzi du E. Quinetek–, mais le Danube seul a votre avenir”⁹⁶⁸. Horrela Alemaniak, berak ekialderantz hedatu ahal izanen baitu, eta Frantziak bestela ez baitu norantz hedatu eta indartu, Danubioa beretzat hartu eta Rhina Frantziarentzat laga behar du, biok berdin indartsuak izateko eta berdinak bezala biak batu. “Le Danube Turk et Valaque compensera pour vous, infailliblement et surabondamment, le Rhin français”⁹⁶⁹. Nik badakit –darrai Quinetek– Rhinak nolako sentimendu minekin lotzen zaituzten alemanok, alemanek zein maite duzuen Rhina. “Mais je sais aussi que le Rhin est un fleuve français; que toutes les fois que la France a été grand, elle s’est baigné dans ses eaux; que Louis XIV, Napoléon, sans parler de Charlemagne, l’ont mêlé à notre histoire (...), que la Révolution y a planté sa borne...”⁹⁷⁰. Irakurle ez frantsesari frantsestasun mota hori pixka bat estrainioa egiten zaio, baina Quinetentzat, frantsestentzat ere Rhina inportantea dela probatzen du, errobia izan bedi beraz biona, hala hor “s’associeront le génie de la France et de l’Allemagne”⁹⁷¹.

Den-denak ez ziren Frantziak kostala ahala Rhinaren erribera ezkerre bereganatzearen aldekoak. E. de Cazalès girondarrak, adibidez, antsia espantsionista horiek ez zituen konpartitzen (eta bide batez nazioaren bere kontzeptua erakusten digu): “Si notre faible voix pouvait être entendue, nous voudrions dire à ceux de nos compatriotes qui rêveraient la conquête de ce qu’on appelle nos limites naturelles, qu’il n’est pas bien sûr que les provinces rhénanes (...) consentissent à être détachées du reste de l’Allemagne, et qu’il est au moins douteux que leurs intérêts et leurs sympathies les portent à désirer une réunion à la France; qu’il n’y aurait donc ni générosité, ni justice à porter nos vues de ce côté; qu’une pareille conquête pourrait bien même nous être peu profitable, parce qu’elle romprait l’unité et l’homogénéité de notre patrie, en lui adjoignant un peuple impossible à fondre avec le peuple conquérant, et qui verrait toujours en nous moins des concitoyens que des maîtres et des oppresseurs; enfin que,

968 QUINET, E., *1815 et 1840*, Paris 1840, 15.

969 Ib., 19.

970 Ib., 15.

971 Ib., 16.

les vraies limites naturelles ne sont pas déterminées par les montagnes et les rivières, mais bien plutôt par la langue, les mœurs, les souvenirs, par tout ce qui distingue une nation d'une autre nation"⁹⁷².

Hainbatgarren krisialdiak zipoztuta, P. J. Proudhonek *France et Rhin* liburua idatzi du, amaitu gabe utziko duena hiltzean (1867an argitaratua, postumo, beste krisi batekin kointzidituz). Proudhonek dagien frontera naturalen kredoaren kritika suntsitzaileak ("le prétendu principe des frontières naturelles") bi oker egozten dizkio: nazionalitateen printzipioa bermatzeko omen da, eta horren ukoa da, kontraesanean dago horrekin⁹⁷³; bakea ziurtatzeko omen da, eta mendekotasuna eta gerra sortu besterik ez luke egingo bazter guztietan⁹⁷⁴. "Contradiction et injustice, voilà, en deux mots, à quoi se réduit, dans la pratique, le soi-disant principe des frontières naturelles"⁹⁷⁵.

Estatua –argudiatzen du Proudhonek– fenomeno politikoa da, artifiziala; haren mugek ez dute zerikusirik nazioaren naturalarekin, nazio heinean, eta ez lurraldearenarekin, lurralde heinean⁹⁷⁶. Estatuak mugetan eduki lezakeena, puntu "naturalki" estrategikoak da, bere esku edukitzea interesatzen zaizkionak defentsa errazerako edo eraso efikazerako ("il y a des points stratégiques, il n'y a pas de frontières naturelles")⁹⁷⁷; alegia, frontera militarki egokiak, berez ez direnak armadak edukitzea baino naturalagoak. Muga naturalen teoria Frantziaren anbizioena baino ez da, mozorrotuta, salatzen du Proudhonek. Frantziak Rhina beretzat gura du, eta gura duelako "naturalki berea" deklaritzen du, hori da dena. Eta Rhina gura, European dominatzaile izateko gura du, ez bere defentsarako (Rhinaren nagusi, Alemanian eta Austrian noiznahi esku hartu ahal izango luke). Hori politika frantsesaren konstante bat da, dio: errege guztiek itu hori esetsi dute; Iraultzak enkarnu bera ibili du; "Napoléon I^{er} ne fit pendant tout son règne que copier la politique des rois"⁹⁷⁸. Azkenean, itsuturik, klase sozial, alderdi politikoa eta herri xume frantsesak berak, helburu horrekin amets egiten dute denek. "La passion innée du peuple français est d'obtenir la suprématie de l'Europe, et pour cela de posséder le Rhin (...). Toute la politique française (...) traditionnelle est là"⁹⁷⁹. Historikoki bezala nazionalki, ordea

972 CAZALÈS, E. de, "Études historiques et politiques sur l'Allemagne (5)", in: *Revue des Deux Mondes* 19 (1842), 79.

973 P. J. PROUDHON, *France et Rhin*, Paris 1867, 10.

974 Ib. "Dans les conditions politiques faites aux États, il créerait des inégalités choquants, et deviendrait bientôt un moyen de domination, bien plus qu'une garantie de paix".

975 Ib.

976 Ib., 58: "Les limites des États sont une création de la politique, non une prévision de la nature".

977 Ib., 65.

978 Ib., 20.

979 Ib., 19.

(beraz, naturalki), “le Rhin est allemand, comme la Seine est parisienne; il faut bon gré mal gré que nous en passions par là”⁹⁸⁰.

Deigarria, talkagarriraino, Proudhonek Rhinaren arazoari egiten dion aplikazioa da, Westfaliako Bakea eta gero berriro Vienako Kongresuaz gero politika internazionalan agindu duen potentzien orekaren printzipioarena. Egia da, printzipio demokratikoaren arabera mugaldeko eskualdeen partaidetza bertoko jendearen hobespeneren arabera disposatu beharko litzatekeela⁹⁸¹. Rhinaren kasuan, alabaina –dio–, printzipio horrek beste interes orokorrako eta goragoko bati amore eman beharko lioke: oreka eta bake europar iraunkorrari. Onartezina da Frantziaren uzi hori, baita Rhinaren ezkeraldeko herrialde alemanek Frantziarekin bat egin gurako balute ere: Rhina berez alemana delako historikoki eta baita nazionalki ere, etab., baina batez ere, bestela “avec une pareille ligne stratégique la France deviendrait bientôt dominante en Europe et prépondérante sur le globe”⁹⁸²; eta ez luke atsendenik izango beste herrialde guztiak menderatuz eta absorbituz bukatu arte⁹⁸³. Frantzia bat Rhinaren jabetua, arrisku bizia litzateke Europarentzat, eta azkenean mundu guztiarentzat.

Proudhonen arrazoioak gorabehera, Parisen, eta iritzi publiko frantsesean, nazio frantsesaren autokontzeptu nagusiak tematsu Rhina beretzat errebindikatzen jarraitu du.

1867: Luxemburgoko krisia. Ia gerra hasteko zorian egon dira berriro Frantzia eta Prusia, eta berriro Ingalaterraren esku hartzeak saihestu du hori. Arrazoa bitxi samarra da, baina orduko logikari erantzuten dio. Batu aurreko Estatu alemanen konfederazioan Austriak eta Prusiak elkarrekin zuten norgehiagokak bion arteko gerrara eramanez (1866), prusiarren garaipenaz Sadowako guduan amaitu dena. Frantzia neutral egon da. Bere neutraltasunagatik konpentsazio gisa, eta orain Frantziarekin mugak dauzkan Prusia potentzia bat bilakatu delako bere hegemoniaz Estatu alemanetan, Napoleon III.ak aurrena Renania bavariarra eskatu du⁹⁸⁴. Bismarcken ezezko biribilaren ostean, Burdinazko Kantzelaria famatua egin duten satorlanek eta negoziaketa diplomatikoez jarraitu dute. Parisek Belgikaren zati bat eta Luxemburgo Frantziarentzat izatea galdegin du orain. Gaia konplexua zen, subiranian mailan Luxembur-

980 Ib., 57.

981 Ib., 58: “la délimitation entre deux États implique de part et d’autre le consentement des populations limitrophes”.

982 Ib., 59.

983 Ib., 15: “L’État français, si on lui accorde les limites que semble lui avoir assignées la nature, est prédestiné à absorber tous les autres”.

984 PERRAUD, A., “La question rhénane et la politique française au XIX^e siècle”, in: *Revue de Deux Mondes*, octobre (1921) 693: Pariseko Gobernuak “réclama l’annexion, non seulement de la Bavière rhénane, mais encore de cette forteresse de Mayence que Bismarck avait toujours déclaré ne vouloir céder à aucun prix: ses demandes essayèrent un refus courtois, mais catégorique”.

go Holandako erregearena baitzen, baina aldi berean Konfederazio Alemaneko kide. Parisek Luxemburgo “erostea” proposatu dio errege holandarrari, horren estualdi ekonomikoa aprobetxatuz; Bismarckek oniritzia eman du (isilpean); baina aldi berean, Frantziaren erasoaren beldur direla profitatuz, Konfederazioko Estatuekin tratuan ibili da (isilpean) elkarren laguntza militarra ituntzeko. Isilpeko tratuok argi handian ezagutu direnean eta alferrikaldu, eskandalua burrunbatsua izan da. Frantziak armada mobilizatu du (“Revanche pour Sadowa!”), berdin egin du Prusiak. Ingalaterrak, Londresko Bigarren Konbentzioarekin, gerra ekidin du; edo, hobeto, urte batzuk atzeratu. Frantziak ez zuen begi onez ikusten batasun alemanaren prozesua, hori etorri izanez gero ordura arte beti izan zuen Alemaniako Estatutxoetan interbenitzeko ahal zabala galduko baitzuen.

1870/71: gerra franko-prusiarra, Pariseko Komuna, Errepublika; Alsazia eta Lorrena (Lotaringia) Prusiarentzat. Renan, etab. (liburu honetan aztertzen den aroa alegia).

Galdua gerra, Paris setiatua, Gobernu frantsesa Bordelera erretiratu da. 1871ko martxoaren lehen eguneko Asanblea Nazionalaren bilkuran Victor Hugok, diputatuen txalo eta bravo artean, Rhinaren ezkerraldea konkistatzea Frantziaren obligazio sakratutzat aldarrikatzen jarraitzen du bere erretorikaren su guztiaz. “Oh! une heure sonnera, – nous la sentons venir, – cette revanche prodigieuse. Nous entendons dès à présent notre triomphant avenir marchera grands pas dans l’histoire. Oui, dès demain cela va commencer, dès demain la France n’aura plus qu’une pensée: se recueillir, se reposer dans la rêverie redoutable du désespoir, reprendre des forces, élever ses enfants, nourrir de sainte colère ces petits qui deviendront grands, forger des canons et former des citoyens, créer une armée qui soit un peuple (...), redevenir la grande France, la France de 92, la France de l’idée, la France de l’épée. Puis, tout à coup, un jour, elle se dressera! Oh! elle sera formidable: on la verra, d’un bond, ressaisir la Lorraine, ressaisir l’Alsace! Est-ce tout? non! non! saisir, – écoutez-moi, – saisir Trêves, Mayence, Cologne, Coblenz..., toute la rive gauche du Rhin”⁹⁸⁵.

Gure aztergaiaren mugak gaintitzen dituzten arren, gogora ditzagun oraindik sumarioki:

1918: Lehen Mundu Gerraren amaieran Reich alemanak azaleraren %13 galdu du. Ekialdeko lurak utzita, Belgikak Eupen-Malmedy kantoiak bereganatu ditu. Parisek Rhineko mugak galdegin ditu berriro; Alsazia eta Lorrena Frantziara itzuli dira, Saar ikazlekua (Sarre) Frantziaren menpeko eskualde autonomo bilakatu

985 Dena dela, Victor Hugok ongi zekien Rhina alemana dela, berak aski frantsestua ikusi nahi bazuen ere (ik. Rhinari buruzko haren liburua), eta, Frantziak, konkistatu eta gero, eskuzabalki Alemaniari itzuli egingo diola iragartzen du: “Et on entendra la France crier: C’est mon tour! Allemagne, me voilà! Suis-je ton ennemie? Non! Je suis ta sœur. Je t’ai tout repris et je te rends tout, à une condition: c’est que nous ne ferons plus qu’un seul peuple, qu’une seule famille, qu’une seule république (...). Ma vengeance, c’est la fraternité!... Plus de frontières! Le Rhin à tous!” (eta hiriburua, Paris).

da (1935ean itzuli da, erreferendumez, Alemaniara). Parisek bultzatuta, 1923ko udazkenean Rhineko Errepublika eta Palatinatua –tropa frantsesek okupaturiko eskualdeak– Reichetik atera eta independente deklaratu dira. Poincarék Rhineko Hirugarren Alemaniaren sorrera esijitu du “herrien autodeterminazio eskubidearen printzipio handiaren” izenean. Alabaina Marexal Foch eta R. Poincaré/G. Clemenceauren plana, Renania inguru guztia Alemaniatik banatu eta, Napoleonek egina antzera, Frantziaren eskupean Estatutxo sateliteen konfederazio bat egitekoa (“les Allemagnes françaises”), aliatuek ez dute onartu, Ingalaterrak eta USAk. Hala ere Rhin alde guztia, ezker nahiz eskuin, tropa frantsesen okupazio azpian geratu da. 1923an R. Poincaré presidentek Ruhr eskualde industrialak ere okupatzera bidali ditu tropak (1925era arte).

1944/45ean De Gaulle jeneralak estreina Poincaré eta Foxen plan bera aurkeztu du (“la France exige que le territoire en-deça du Rhin soit sa possession garantie”); horrek aurrerabiderik aurkitu ez duenean, Rhin-Ruhr lurralde alemanekin Estatu berri bat sortzekoa. Ingelesen eta amerikarren sostengurik gabe (hauei ez zaie interesatzen Alemania ahulegi bat, ekialdeko muga-mugan tropa sobietarrak dituela), amore eman beharko du⁹⁸⁶. Naziak bereganaturiko Alsazia-Lorrena berriro frantses bihurtu da, Saar berriro Frantziako eskualde autonomo (1957ra arte), Alemania bi Estatutan erdibituta geratu da.

Historia honen aurrean lehenengo sortzen den galdera Rhinaren interes estrategikoa da, babeserako nahiz erasorako. (Eta guretzat, honelako historia odollezkoan, literato edo filosoforen batzuen paperetan baino askoz zinkiago ikustera ematen den nazioaren kontzeptuarena, frantsesa zein alemana). Frantzia Alemanian sartzeko atea, hori zen Bismarcken arrazoia, Estrasburgo da: Richelieuk jada Luis XIV.ari gomendatu omen dio, “s’avancer jusqu’à Strasbourg, s’il est possible, pour acquérir une entrée dans l’Allemagne (“Avis au roi”, 1629ko urtarrila)⁹⁸⁷. Frontera naturalen erreibindikazioak frantsesentzat, ez bakarrik, baina lehen-lehenbizi arrazoi strategikoei erantzuten diena, aski nabari dago, aipaturiko iraultzaileen testuak berrirakurtzen baditugu. De Bonald ez da batere iraultzailea, eta “sans le Rhin –idatzi ei du zentzu berean– la France n’est pas finie et ne saurait être stable”. Chateaubriandek halaber, “sans le Rhin notre indépendance nationale est livrée à la merci d’une seule bataille et d’une guerre de huit jours”⁹⁸⁸. Estrategia frantsesentzat “frontera naturalek” muga seguruak esan gura dute. Alemanentzat berdin: Sedan baino 140 urte lehenago Federiko Handiak zeritzon, Voltaireren miresle eta lagunak,

986 Informazio osoagorako, ik. SOUTOU, G. H., “La politique française à l’égard de la Rhénanie 1944-1947”, in: HÜTTENBERGER, P.-MOLITOR, H. [arg.], loc. cit., 47-66.

987 MAYEUR, J.-M., “Une mémoire-frontière: l’Alsace”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 1151.

988 Aip. in: PERRAUD, A., “La question rhénane et la politique française”, in: *Revue des Deux Mondes*, octobre (1923), 678-679. Chateaubrianden iritzian Frantziak beretzat behar du “la ligne du Rhin, de Cologne à Strasbourg. C’est là que tôt ou tard elle doit placer ses frontières, tant pour l’honneur que pour sa sécurité” (681).

Estrasburgo eta Lotaringia (Lorrena) Alemaniako Termopilak zirela; Luis XIV.ak, biok bereganatuz, Alemania babesgabetasun gorrian utzi zuela⁹⁸⁹. Sedan baino 50 urte geroago, Foch Marexalak berdin garbi adierazi du 1919ko Bake Konferentzian (Lehen Mundu Gerraren amaieran): “Quand on est maître du Rhin, on est maître de tout le pays; quand on n’est pas sur le Rhin, on a tout perdu”⁹⁹⁰. (Eta ingelesek hori oso ongi zekitelakoxe ez diote onartu Frantziak Rhinaren ezkerre anexatzea eta Alemaniaren nagusi paratzea). Lurkarta bat begiratzea aski da apika. Bismarck kantzeleriari eta Moltke jeneralak 1871ko garaipenarekin Alsazia-Lorrena galdegitelako eman dituzten arrazoiak estrategiko hutsak izan dira⁹⁹¹. Intelektual prusiarrek orobat, A. Wagner, H. von Treitschke, Mommsenek, arrazoi estrategikoak bakarrik alegatu dituzte euren idazkietan Alsazia-Lorrena alemanaren alde, ez odolaren edo arrazarenak, ezta hizkuntzarenak ere (eta horregatik Belfortek Prusia izan behar du, bere balio estrategikoagatik, hizkuntzaz frantsesa izan arren – ez dute lortuko, Frantziarentzat ere balio estrategiko berdina duelakoxe, Estrasburgok baino askoz gehiago)⁹⁹². Arrazoi estrategikoak izan dira Straussek Renani azaldu dizkionak ere, ez nazionalitateen printzipioarenak, Renanek nahiago bazuen ere bestela ikusi.

Nazioaren kontzeptu frantsesa deritzonari gagozkiola, historia horren eduki ideologikoetan ez da gutxiago azpimarratzekoa, S. Citronek nazioaren mitifikazioa deitzen duena (pertsonifikazioa, etab.)⁹⁹³, “lurraldearen sakralizazioa”, “batasunaren erlijioa”⁹⁹⁴, etc. esaten dituenarekin batera. Alsazia-Lorrenaren galerarekin, Frantziaren pertsonifikazioa (alaba bat bahitu dioten ama gaixoa, etc.), eta batasun santu eta lurralde sakratuaren mito guztia muturreraino eramanda ikusten da. “La blessure des «provinces perdues» accentua le phénomène de sacralisation du sol: l’unité et l’indivisibilité de la nation et celle du territoire devinrent un seul dogme”⁹⁹⁵. Renanek nazioa arima bat da, definitu du; arima bat lurraldeari atxikia, osatu du Camille Jullianek (1908): “la France est une âme fixée au repli du sol”. Eta, honezkero errepikatu beharrik ez, Frantziaren lurzoru hori, arima bezala, Rhinerainokoa da: “Il y a deux mille ans, la France s’appelait la Gaule, et elle allait jusqu’au Rhin”⁹⁹⁶.

989 FREUND, M., *Deutsche Geschichte*, Gütersloh 1960, 194.

990 CARMÍ, O., *La Grande-Bretagne et la Petite Entente*, Geneva 1972, 58.

991 Ik. BORST, A., *Der Turmbau von Babel*, bol. III/2, München 1995, 1720.

992 KRUMEICH, G., “Der Rhein als strategische Grenze”, in: HÜTTENBERGER, H.-MOLITOR, H.(arg), aip. lb., 67-79.

993 CITRON, S., aip. lib., 40 eta hurr.; “transfert de la sacralité monarchique dans la nation et dans la République” (199).

994 Ib., 281-282, 284; “la Révolution inspira, par le discours des «frontières naturelles» la sacralisation du territoire” (284).

995 Ib., 284.

996 JULLIAN, C., *Histoire de la Gaule*, Paris 1908; aip. in: CITRON, S., aip. lib., 284.

Beharbada kritika zilegizkoa da, literato eta literaturazaleek nazioa, hizkunza/herriarekin berdindua, sublimatu izan dutela; nazioa poetizatu egin dute (Herder, Schlegel). Dударik ez dagoena da, politikarekin lotzen denean, beraz Boterearekin, nazioaren mitifikazioa hasten dela. Botereak beti mitifikatzen du bere burua. Eta nazioa, Boterearentzat, bere korta baino ez da.

Frantziaren ekialdeko muga naturala Rhin dela esatea ez da burugabekeria txikiagoa, Frantzia hegoaldeko muga naturala Ebro dela esatea baino. Hala ere, Frantziaren kontzeptu nazionalak mendeetan hori defendatu du. Eta lortu du hein batean. Hamaika gerra sortu eta gero: “Les soldats (ou plutôt les mercenaires) français ont foulé le sol rhénan à la fin de la guerre de Trente Ans [1648], plusieurs fois pendant la seconde moitié du XVII^e siècle, notamment en 1668, en 1672-1678 et en 1689, pendant la Guerre de Succession d’Espagne [1701-1713], en 1736 et 1746, et pendant la guerre de Sept Ans (1756-1763). Deux siècles d’agressions militaires françaises contre les territoires rhénanes et allemands prennent fin après 1815... avant que la Prusse et le Reich allemande ne lancent leurs troupes sur le sol français en 1870, 1914 et 1940”⁹⁹⁷.

Muga naturalen kontuak Renanekin zerikusia dauka, aurrena, teoria hori, modu horretan, arbuiatu duen heinean; bigarren, teoria horrek suposatzen duen identifikazioa geografiaren eta nazioaren (espiritu nazionalaren) artean, berak ere neurri batean profesatzen duelako (basamortuak ekoitzi du monoteismoa, etc.), eta hainbat autore frantsesen Alemania barbaroaren ikuskeraren oinarrian hori egon delako polemika franko-alemanetan, momentu batetik aurrera bera txintxo-txintxo horien jarraipenean kokatu baita. Muga naturalak ukatu ditu, baina teoria txoro horrekin salbatu nahi zena salbatuz: Frantziaren lur osotasun urraezina.

997 SMETS, J., loc. cit., 698.

NAZIONALITATEEN PRINTZIPIOAZ

Nazionalitateen printzipioa batez ere I. Mundu Gerraren ostean izan da aktualitate bizikoa, Wilson doktrina zeritzonaz eta haren eztabaidaz⁹⁹⁸. Hemen Renanen garaia eta haren aurretikoetara mugatuko gara.

J. Favre, Defentsa Nazionaleko atzerri ministroak eta Bismarck, Kantzelari alemanak 1871ko urtarrilaren 28an lotutako Armistizioko klausulen arabera, otsailaren 8an Asanblea Nazionala bozkatu zen, gehiengo kontserbazaleek, alegia bakea egitearen, kapitulatzearen aldekoek atera zutela. 19an A. Thiers hautatu zen Gobernuko buru eta 26an Bakearen Aurreakordioa sinatu zen Versaillesen, martxoaren lehen Asanblea Nazionalak finkoetsia, azkenaz goiti maiatzaren 10ean Frankfurteko Bake Itunean alde biek bermatua. Frantziak, indemnizazio ekonomikoaz gain, Alsazia (ken Belfort) eta Lorrenako iparraldea amainatu behar izan dizkio Prusiarri.

Negoziaketak ofizialki hasi baino ere aurretik, Asanblea Nazionaleko diputatu alsaziar eta lorrenarrek deklarazio formalak plazaratu zuten, Frantziari atxikiak jarraitzeko euren nahi sendoa adieraziz eta horretan irauteko eskubide hausteazina aldarrikatuz: “Nous proclamons le droit des Alsaciens-Lorrains de rester membres de la patrie française, et nous jurons, tant pour nous que pour nos commettants, nos enfants et leurs descendants, de le revendiquer éternellement et par toutes les voies, envers et contre tous usurpateurs”. Asanbleak probintziorik utzespena finkoetsi duelarik (546 boz alde, 107 aurka), martxoaren 2an J. Grosjeanek, diputatu alsaziar-lorrenarren izenean, tribunitik berretsi du: “Nous déclarons encore une fois nul et non avenu le pacte qui dispose de nous sans notre consentement... La revendication de nos droits reste à jamais ouverte à tous et à chacun, dans la forme et dans la mesure que notre conscience nous dictera”⁹⁹⁹. Alsaziar-lorrenarren eskubidea(k) eta konsentimendua

998 Ik., adbz., BLAS GUERRERO, A. de, “A vueltas con el principio de las nacionalidades y el derecho de autodeterminación”, in: *Revista Internacional de Filosofía Política* 3 (1994) 60-80. HARMIGNIE, P., “Notes sur le principe des nationalités”, in: *Revue néo-scholastique de philosophie* 9 (1926) 23-36. OBIETA CHALBAUD, J. de, *El derecho humano de la autodeterminación de los pueblos*, Madrid 1985.

999 GIRARDET, R., *Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914*, Paris 1983, 37.

alegatzen da; konsentimenduaren eskubidea, zalantzarik gabe. Renanen diskurtso guztia ez da besterik izango, hor oinarritzen eta justifikatzen ez dena, teoria batekin justifikatzeko eta oinarritzeko ahalegina baino. Konsentimenduak, ordea, nahikoa teoria badauka aspalditxotik.

Prusiaren garaipenaren ondoren, garaipenagatik eskubiderik ez daukala Alsazia eta Lorrena anexatzeko probintzia horien konsentimendua gabe, argudiatu dute alderdi frantsesetik Fustel de Coulanges, Renan, etab.ek. Eta gehienek (Renanek seguru asko ez) nazionalitateen printzipioa konsentimenduaz berdintzen dute. De fakto Frantzia iraultzaileak Venaissin eta Avignon, Savoia, etab., anexatzeko justifikazioa nazionalitateen printzipioan ikusi du, eta hori gauzatze aldera plebiszituak antolatu dira eskualde haien konsentimendua ageriki ziurtatzeko (plebiszitu horien modua eta balioa orain alhora lagata). Hala, autore frantses asko aurkitzen da nazionalitateen printzipioa frantsesa deklaratzeko duena, Iraultzarena jeneralean; eta autoreren batzuen arabera jatorrian Ilustrazioaren doktrina, gizadiaren antolaera naturala besterik adieraziko ez lukeena, egongo litzateke: nazio denak, handi ala txiki, naturalki berdin burujabeak baitira, razionala eta naturala bakoitzak bere Estatuia edukitzea da; edo, gutxienez, berak nahi duen Estatuan egotea. Nahiaren funtsezkotasuna, zentzu honetan, inoiz ez da egon auzitan (praktikak, alta, inoiz ez du izan zerikusi handirik populazioaren nahiarekin). Voltairek behin Hiztegi Filosofikoan iragaitzean bezala “pour donner des lois aux gens, il faut au moins avoir leur consentement” idazten du (“Guerre” artikuluan)¹⁰⁰⁰. Konkista edo oinordego eskubidearen zentzugabeaz ari da. Ez dago eskubiderik printze baten heriotzan edo gerra baten amaieran herrialde batzuk erresuma batetik bestera hara-hona trukatzeko, beraiek nahi ez badute. Julien Bendak oin-ohar hau gehitu dio edizioari: “Nous trouvons là un appel net au principe des nationalités, tel que le proclamera le XIX siècle”¹⁰⁰¹.

Gustura korapilatzen diren arren, bereizi egin behar dira bi arloak, herritarren konsentimenduarena eta nazionalitateen printzipioarena. Gertarian biak maiz gurutatu dira (Alsazia-Lorrenako kasuan kontrajarri egiten dira bata besteari), baina bat da nazionalitateen eta horien eskubideen historia, eta guztiz beste bat konsentimenduarena. Non sortu da nazionalitateen printzipioa?, galdetzen da. Frantzia, Italia? Ideien hastapenak beti urrun eta nahasi egon ohi dira. Nazionalitateen ezagumenduren bat aspalditik dago, baina nazionalitateen printzipioaren aitortza esplizitua aski modernoa da. Aldiz, herritarren aldetiko printzearen onarpen edo haren aginduen baiespenaren printzipioa ordenamendu politiko zuzenerako, h. d., mendekoen konsentimenduarena printzearekiko, oso zaharra da mendebaleko pentsamenduan: tradizio heleniarran ikusten da jada, maisu eskolastiko handiek irakatsi dute, beranduenik Marsilio Paduako juristak, Pariseko unibertsitatean profesoreak, in *Defensor pacis* (1342) kontsokratua utzi du, Salamancan Frantzisko Vitoriakoaren doktrina da (*De*

1000 VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique*, Paris 1967, 229.

1001 *Ib.*, 553.

potestate civili, 7, 1528)¹⁰⁰², etab. Erdi Aroan konkistatzaileak Estatuaren (Parlamentuaren) onespena galdatu ohi zuen. 1307an Filipe Ederrak Pontoiseko Itunean Lyongo Elizaldea anexatzeko kontsulta bat eginarazi du aurretik parroketan (konsentimendua eta legitimitatea agerian agertzeko honelako erritualak plebisituaren aurrekaritzat jotzen dituzte batzuek). Nahiz eta Aro Modernoan absolutismoak praktikan zein teoriarik Boterearen beregaintasuna inposatu, konsentimenduaren irakaspenari sendo eutsi diote higanot monarkomakoei alde batetik bezala jesuitei bestetik, gero bereziki Locke, etab.¹⁰⁰³

Konsentimenduaren printzipioa modu batera edo bestera (ezinbesteko aurrebaldintza, komenigarritasuna) denek onartua da aspaldian, Machiavelli edo Hobbesek ere, Zuzenbide Naturalaren teorikoei bereziki (Pufendorf, etab.), baina ezin da esan oso gardena denik, kasuistika bihurriari bide ematen dio. Garaituak, bizia salbatze aldera esklabo gisa zerbitzatzea konsentitzen badu, zuzena da esklabotza? Grotiusen baietz uste du; eta bizia oparitu zaionez, betiko esklabo zintzo izateara obligatua dago. Konkistatu den herrialde osoarentzat ere balio du honek: jende guztia konkistatzailearen mendekotzara obligatua dago. Gerra justuan konkistatua izan denean soilik, ala berdin da gerra injustuan konkistatua bada? Noiz hasi behar du, konkistatua izan eta gero, konsentimendua? Jusnaturalista batzuentzat konkistatzailearen nagusitasuna eta agintea ez du konkistak berak justifikatzen, baina gerora onarpena eta konsentimendua bideratuz, zilegitasuna lortzeko oinarria jartzen du¹⁰⁰⁴. (Treitschkek eta Mommsenek ez zuten konsentimenduaren printzipioa ukatzen; aitzitik, sinetsirik zeuden, denborarekin konsentimendua ere berez etorriko zela). Esplizitua ala inplizitua izan behar du konsentimendua? Nola espresatzen da eta neurtzen da konsentimendu hori?...

Herriaren konsentimenduaren (maila apal horretan subiranotasun herritarraren) printzipioak historia propioa ditu. Bere kili-koloekin ere, nazioaren edo herriaren subiranotasun aitortza inportante bat dela hori engoiti, ezin ukatu (Iraultza Frantsesak egin duena ez da hori inbentatzea izan)¹⁰⁰⁵.

Filosofia horren ondorioa da nolabait nazionalitatearen printzipioa. Printzipio hau Frantziako Iraultzak asentatu duela esan ohi da. Hein batean egia dateke, baina aipatu ohi diren Iraultzaren deklarazioetan nahiz praxian, 1) nazionalitatearen arrazoia muga naturalen arrazoiarekin batera ibili ohi da (Savoia, Belgikaren anexioak); eta, 2) nazionalitatearen printzipioa baino gehiago seguruenik autodeterminazioaren printzi-

1002 AGUIRRE Y LECUBE, J. A., "El Padre Vitoria visto por un vasco", in: ID, *Cinco conferencias*, Buenos Aires 1944, 159-210.

1003 TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*, Madrid 1985, 222-223.

1004 DERATHÉ, R., *J.-J. Rousseau et la science politique de son temps*, Paris 1979, 202-203.

1005 Are gutxiago inbentatu du nazioa bera. H. Kohnen mintzamolde batzuek ("en su súbito estallido de entusiasmo, el año 1789 fue testigo del nacimiento de la nación francesa") hainbat irakurle limurtu eta engainatu dute.

pioa da Iraultzan deklaratzeko dena¹⁰⁰⁶, 3) Iraultzak, Direktorioak eta Konstituentek bereziki, eta gero Napoleonek, printzipio horretaz baliatu adina, berori zangopilatu eta ostikatu egin dute bortizki. Esan ohi da, orobat, Napoleonek nazionalitateen araberako eraturiko Europaren lurkarta berri-berria omen zuela azken xedea. Santa Helenako Memorialak hori ematen badu apika pentsatzera, besterik pentsarazten dute oilar zebilen arteko haren egintzek. Agian amets hori ibili izan da ibili haren buruan edo inguruko jendean, hori posible da: Garaten Fenizia Berriaren ideia nondibait sortu da (Larramendi lehenagokoa da, hala ere)¹⁰⁰⁷. Vienako Kongresuak legitimitatearen printzipio Antzinako Erregimendarra berrezarri du; Errege Boterearen zuzena eta burupea zerutikoa da, ez dago herriaren subiranariak gehiago eta ez nazionalitateen printzipiorik. Hala eta guztiz, urteotan de facto altxamendu grekoa, Poloniako deskontentua, Belgikako iraultza, kolonia hegoamerikarretakoak orobat, etab., agitzen ari dira, eta printzipio honek indar guztia erakutsi 1848ko iraultzekin egin du –“herrien primadera”–; gero diplomazian, Napoleon III.rekin atzerri politika frantsesaren arma nagusi bihurtu baita inperio austro-hungariarraren eta otomandarraren kaltetan inrigitzeko. (Marxek susmoa zuen, printzipio hori ona izango zela Frantziari balio zion bitartean, eta ez zela ona izango Frantziari balio ez zionean. Ez zen ekibokatu). Teoria politikoari gagozkiola, filosofia Estatuaz eta haren antolaeraz arduratu da, eta apenas nazioaz (hori gizartearekin berdintzen zen bezainbatean ez bada), erresumak izan ere dinastikoak eta ia denak nazioanitzak izaten ziren tenorean. Salbuespen erlatibo Montesquieu izan liteke, eta –zerbait– Fichte eta Hegel, haren segidan; baina hirurok ere oroz gain Estatuaz interesatuz. Berdin, edo alderantziz, Rousseau. Herder eta Humboldt nazioenganako interesa biziki handia da, baina lehentiarki ez da interes politikoa. Machiavelli Estatu eta “provincia” (guk nazioa esaten duguna) bereizten ditu, eta deritzo mendeko guztiak “provincia” eta hizkuntza berekoak badira Estatu sendoa dela, baina hori ez du ezinbestekoa juzgatzen.

Nazionalitateen printzipioa, hots, nazio bakoitzari bere Estatu dagokiola, lehen aldiz printzipio gisa formulatu eta aitortua, oinarritapen teoriko (jusnaturalista) filosofikoarekin, P. S. Mancini, Torinoko unibertsitatean zuzenbide internazionalerako profesorearen haste-lezioan aurkitzen bide da, 1851ko ikasturtearen irekierakoan; ez zuzenean Estatuaren filosofia egiten diharduela, baizik harreman internazionalen fundamentuaren filosofia¹⁰⁰⁸. “La Nazione e non lo Stato dove essere il punto di partenza della scienza del Diritto Internazionale”, xedatzen du; “l’idea madre della scienza non è lo Stato, ma la nazionalità”¹⁰⁰⁹. Testu labur bat da. Grezia eta Erromatik

1006 DECKER, G., *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*, Göttingen 1955, 79 eta hurr.

1007 E. Las Casasen Memorialean (1816-08-24 eta 1816-11-11ko perpausak) begiesten den “familia europarra” kontinental bakarrak da (Bretainia Handia gabe), eta aintzat hartzen diren nazioak frantsesa, espainola, italiarra eta alemana (euskaldunak edo bretoiak bezalakorik gabe).

1008 MANCINI, P. S., *Della nazionalità come fondamento del diritto della genti*, Erroma 1944. Ik. DECKER, G., loc. cit., 70.

1009 *Ib.*, 46.

hasi eta, Zuzenbide Naturalaren filosofiaren errebaso historikoa egin ondoren, nazioa definitzera pasatzen da horren ezaugarri etnografiko edo naturalen eta razional edo kulturalen arabera (“la regione, la razza, la lingua, le costumanze, la storia, le leggi, le religioni”), eta hauetako bakoitzaren balioa eta garrantzia erakusten du. Nazioa da “una società naturale di uomini da unità di territorio, di origine, di costumi e di lingua conformati a comunanza di vita e di coscienza sociale”¹⁰¹⁰. Printzipioaren arrazoiketa logiko-juridikoa, laburki, sinplea da: gizadia naturalki nazioka eratua dago; nazioaren eskubidea eta obligazioa, gizadian, biziraupena da; biziraupen eta garapen sanorako, nazio bakoitzak, 1) barne konstituzio libre behar du: a) lurraldezkoa, b) politikoa; eta 2) independentzia behar du beste nazioetatik. Printzipio hau askorentzat berria eta xokagarria izan litekeela aitorturik, monarkia unibertsalaren, konkista-eskubidearen, oinordego edo ordena dinastikoaren printzipioekin kontrastatzen du, hots, tradizionalki Estatuaren justifikazioak izan direnekin, haien aldean nazionalitateen printzipioaren oinarritzotasuna eta arrazoizkotasuna erakutsiz. Naturala nazioa da; Estatu –aipatu printzipioetako edozeinen arabera antolatua egonik ere– beti artifiziala da, gerraren (“creazione brutale della forza”) edo diplomaziaren ekarpen mudakorra; logikoki lehena eta iraunkorra beti nazioa da, Estatu beti bigarrentiar eta aldabera¹⁰¹¹. Askatasun indibidualaren etxea ere nazioa da; Estatuan jendeek eta herriek ez dute egiaz euren eskubiderik, nagusien jabetasun soila dira, larrearen edo ganaduaren antzera: “non possono volere né sono capaci di diritto; sono servo gregge, materia da contrattare o da cedere come il campo o il giumento”¹⁰¹². Zuzenbide Internazionala, konkluditzen du, ez Estatuaren, baizik nazioen arteko harremanen zuzenbidea da. “Il Diritto di Nazionalità è il fondamento di tutti gli altri diritti tra le nazioni”.

Jada nazionalitateen printzipioaren lehen deklarazio honetan garbi erakusten da, nazioaren kontzeptu objektibo eta subjektibo omen direlako bereizkuntzarik ez dela kabitzen (antropologiako eta politikako ikuspegiaren desberdingoa nabarmentzeko ez bada). Manciniren ikusgunea politikoa baita, objektiboak esaten diren nazioaren ezaugarrien gainetik kontzientzia nazionalaren erabakigarritasuna azpimarratzen du. Ezaugarri objektiboa nazioa egiteko materiala baizik ez dira, materialaren adiera hertsian; espiritua behar dute (Manciniren terminologiaz dihardut, gero Renanek berea bezala erabili badu ere). Aukontzientzia barik nazioa ez da subjektu politikoa – Pertsona politikoa, esaten du berak. Kontzientzia nazionala gabe beste ezaugarri guztiek ez dute esanahi politikorik; kontzientzia da ezaugarri sakabanatuei batasuna eta bizia ematen diena eta guztiekin Pertsona politikoa osatu. Jendeak nahi beste izanda ere komunitasun “materialak” lurraldean, hizkuntzan, erlijioan edo ohituretan, “questi non formeranno mai una nazione senza la unità morale di un pensiero comune, di una idea predominante che fa una società quel ch’essa è, perché in essa viene realiz-

1010 Ib., 39.

1011 Ib., 47.

1012 Ib., 47-48.

zata”. Kontzientzia da nazio bizitza pizten duen espiritua (“che sveglia a vita propria e indipendente l’argilla, onde crearsi un popolo”). Kontzientzia nazionala –dio–Descartesen “cogito”a bezala da, naziotasunaren hastapena eta naziotasunari eusten dion puntu arkimedikoa: “essa è il «Penso, dunque esisto» dei filosofi applicato alla nazionalità. Finché questa sorgente di vita e di forze non inonda e compenetra della sua prodigiosa virtù tutta la massa informe degli altri elementi, la loro multipla varietà manca di unità, le attive potenze non hanno un centro di moto e si consumano in disordinati e sterili sforzi; esiste bensì un corpo inanimato, ma incapace ancora di funzionare come una Personalità nazionale e di sottostare a’ rapporti morali e psicologici di ogni distinta organizzazione sociale”¹⁰¹³.

Ideien historian hastapenak ondoreak izan ohi dira. Frantziara etorritz, nazionalitateen printzipioaren nolabait aitortpena, edo ezagumentu modu bat gutxienez erakusten duten testuak topa litezke Mancini baino lehenago (Italian ere Mazzini ezin da ahaztu), P. de Bourgoing diplomatikoaren *Les guerres d’idiome et de nationalité* esaterako, 1849koa, hots, “herrien primaderako” eztandari atoa segitu diona kezka ez betetik: “principe de la répartition des nationalités par idiomes”, “principe du classement philologique des nationalités”, “doctrine des nationalités classées par idiome” esamoldeak erabiltzen ditu oraindik¹⁰¹⁴. Diplomatiako frantsesak ez du begi onez ikusten printzipio honek nola asaldarazi duen bat-batean Europa osoa; batez ere mehatxu bat ikusten du Frantziarentzat. Lehen beste zio batzuegatik egiten ziren gerrak (haiek arrazoizkoagoak ziren, antza). 1848 urtean, ordea, bederatzigarren gerra –“de nature toute nouvelle”– piztu dira Europan. Pentsaera estrainio bat da, diosku, gerrok eragin dituen: “les idiomes divers entrent en hostilité et tendent à constituer des nationalités indépendantes”¹⁰¹⁵. Pentsaera hau da, hala ere, Europan nagusi dagoena¹⁰¹⁶. 1848 berrehungarren urtemuga ere izan da Estrasburgoren anexio frantsesarena (1648-10-23), eta batzuek festaz ospatu badute, bestetuek “krimen historikoaren” erreparazioa eta Alsaziaren itzulera Alemaniara esijituz egin dute. Bourgoingek zentzugabea irizten duena, esan beharrik ez. “C’est rompre avec les traditions séculaires de la politique que de vouloir diviser les territoires et les nations uniquement d’après le langage, sans tenir aucun compte [hartu gogoan Renanen nazioaren definizioarentzat!] de la communauté des souvenirs historiques, d’une longue solidarité de gloire, de la fusion des intérêts, de tous les liens qu’établit le temps entre des populations d’origine distincte, mais politiquement réunies depuis de longues années”¹⁰¹⁷.

1013 Ib., 37.

1014 BOURGOING, P. de, *Les guerres d’idiome et de nationalité*, Paris 1849, 7, 15, 17.

1015 Ib., 6.

1016 Ib., 7: “Ce principe de la répartition des nationalités par idiomes est ainsi bien réellement la pensée politique dominante de notre époque”.

1017 Ib., 14.

Printzipioaren printzipiozko ontasuna ez da guztiz baztertzen, baina “l’extension excessive et absolue d’une règle si difficilement applicable est l’une des folies politiques du jour”¹⁰¹⁸. Estreina, printzipio hori ideia bat besterik ez da (ideologia), eta ideiegatik ez du merezi odola isurtzea. Bi: salbuespen pila batekin ez bada, aplikaezina da¹⁰¹⁹. Hiru: historiaren ukazioa da, eta –lau– Estatu handi sendoak egotearen kontrarioa. “L’histoire ne présente aucun empire, royaume ni république de quelque étendue, qu’ait jamais été formé de populations parlant la même langue. Les grands états naissent et s’accroissent par la conquête”¹⁰²⁰. Berein adibide historiko aipatzen du Zesarrengandik Karlos V eta Luis XIV.era. “Tous ces exemples nous prouvent que ce n’est point l’unité de langage qui fonde la puissance des états (...). Cette diversité est dans la nature des choses, et les grandes nationalités ne se sont fondées qu’en faisant prévaloir les intérêts politiques sur les rivalités de races ou d’idiomes”¹⁰²¹. Estatuaren puxantza –potentzia– arrazoiz puxanta da; hizkuntzen mugek mugaturiko Estatu txikiak ez dute zentzurik. Estatu handi puxanta ez baita konkistaz baino handitua izaten, herrien justizia edo askatasunaren ideiak indarraren arrazoien aldean ez du zereginik: “En fait d’acquisition ou de perte de territoires, le droit n’est rien, le fait seul est concluant; l’histoire de tous les siècles et de tous les traités l’a prouvé suffisamment”¹⁰²². 1849an Bourgoingek ez du ametsetan ere uste, egunen batean Prusiak indarraren arrazoiarekin Alsazia-Lorraia beretzat erreibindikatu ahal izango zuenik. Kontsideratzen eta arbuiatzen duen dena, alsaziarrak separatismora akuilatzeko propaganda da. “Sans doute les peuples asservis et foulés aux pieds par une race étrangère ont le droit d’essayer de recouvrer leur indépendance; mais, lorsqu’une fraction de nationalité [oraindik Alsazia nazio alemanaren frakzioa dela onartzen da] trouve sur le territoire d’un autre peuple des droits d’égalité solidement garantis, des sentiments de réelle fraternité, il y a crime et folie à vouloir lui inspirer des idées de séparation”¹⁰²³.

Bourgoingen arabera, hizkuntzen (edo nazionalitateen) printzipioa –“une folle doctrine”¹⁰²⁴– alemana da (austriarra ulertu behar dela ematen du), eta ez zaio gaizki iruditzen alemanak berak izatea haren aurreneko biktimak ere¹⁰²⁵.

1018 Ib., 7.

1019 Ib., 18: “L’erreur des partisans de ce système nouveau, du classement des races, c’est évidemment de transformer en principe absolu une règle qui, le bon sens et l’expérience le prouvent, ne saurait être pratiquée qu’avec de nombreuses restrictions”.

1020 Ib., 14.

1021 Ib., 15.

1022 Ib., 25.

1023 Ib., 18.

1024 Ib., 17.

1025 Ib., 15. “Les Allemands, qui ont été les premiers et les plus actifs partisans de cette politique, d’après laquelle on répartirait les territoires un dictionnaire à la main, ont été les premiers aussi à porter la peine de cette erreur. La plupart des leurs convulsions récentes et surtout les terribles embarras suscités à leur puissante monarchie autrichienne ne sont que les conséquences naturelles de ce principe du classement philologique des nationa-

1860 urtean agertu da *Du Principe des nationalités* liburua, autorea M. Deloche, Bonaparteren armadako ofizial baten seme, Parisen Ministerio ezberdinetan kargudun, Renan bezala Idazkunen eta Letra Ederren Akademiako kide. Bitartean atzerri politika frantsesa biziki aldatu baita –Napoleon III.ak nazionalitateen printzipioa bere ikurtzat hartu dizu–, printzipio horrek Frantzian gerra franko-prusiarra baino lehen arrunt zuen zentzuaren eta garrantziaren azalpen entusiastikoa da. Nazionalitateen printzipioa, dio autoreak, XIX. mendeko gertakari historiko nagusiak gobernatzen ari den “lege orokorra”, Antzinako Erregimeneko konkistaren eskubidea ordeztu duen herrien askatasunaren printzipioa da, indarraren bidezko dominazioaren legearen tokian askatasunaren printzipioa¹⁰²⁶; edozein arrazak sentitzen duen ezein arraza arrotzi subordinatua ez egoteko beharrarena¹⁰²⁷, nazio guztien eskubidearena “pour vivre selon leurs instincts naturels ou leurs traditions historiques”¹⁰²⁸.

Nazionalitateen printzipioa modernoa da, diosku¹⁰²⁹; Delochearen arabera Iraultzaren ekarkina da, herriaren burujabetasun edo subiraniaren printzipioaren zuzeneko ondorioa¹⁰³⁰, eta sufragio unibertsalaren bidez gauzatzen da¹⁰³¹.

Eta frantsesa da¹⁰³². Egia da Ingalaterran ere egin zela, eta Frantzian baino lehen, askatasunaren iraultza bat, “mais cette liberté resta sans rayonnement, parce qu’elle ne s’adressait pas à l’humanité, et qu’elle avait exclusivement en vue la nation anglaise”¹⁰³³. Iraultza frantsesa, aldiz, ez da Frantziari begira egina, gizakiari eta gizadi osoari beha baizik; berez “giza eskubideen” Iraultza da, unibertsala, eta faktikoki Napo-

lités”. Inperio austro-hungariarrak hizkuntza/nazionalitate bakoitzaren nortasuna hein batean aitortu bazuen, neurri honek, nazionalitateon burujabetasun gosea apaldu ordez, indarberitu egin zuen, independentzia osoaren aldeko mugimendu nazionalistak bizkortuz, eta erresumin nazionalek 1848ko matxinadetan odoltsuki leher egin zuten.

1026 DELOCHE, M., *Du Principe des nationalités*, Paris 1860, VII, 58.

1027 Ib., 26.

1028 Ib., 29.

1029 Ib., 48: “Les affinités des races, le respect dû à leur unité, ce sont là des idées toutes modernes...”

1030 Ib., 46 (“... du principe de la souveraineté populaire, c’est-à-dire de l’exercice de la volonté de tous ou du plus grand nombre pour le choix de la nation”).

1031 Ib., 55: “c’est par la voie du suffrage universel, cette institution gouvernementale de la démocratie française, que les peuples sont appelés à exprimer leur volonté”. Ib., 47: “Or, le mode d’expression de ce mouvement par l’universalité des citoyens, atteste la connexité qui existe entre le dogme de la souveraineté populaire et le droit des nationalités. Cette connexité entre les deux principes est telle, que l’on pourrait presque dire qu’il n’en forment qu’un seul”.

1032 “La France (...) représente dans le monde le principe nouveau de la souveraineté populaire” (57). Hain da frantsesa, ezen Iraultza baino lehen ere Frantziak praktikatzen baitzuen, antza: hori eraskusten dute Lafayette eta Rochambeauren espedizioek eta monarkia frantsesaren laguntzak Amerikako independentziari (58). Ipar Amerikako gerra zibilean Frantziak –Napoleon III.ak– konfederatuekin, hegotarrekin, sinpatizatu zuen, nazionalitateen printzipioaren arabera independenteak izateko eskubidea omen zutela-eta.

1033 Ib., 50.

leonen soldaduek unibertsalki barreiatua, ideia eta printzipio frantsesak Europa osoan ereinez¹⁰³⁴. “Aussi voyons-nous les nations victimes d’un morcellement ou d’une domination étrangère, s’agiter au souffle des idées françaises, chercher à conquérir leur indépendance, et à réunir leurs membres dispersés”¹⁰³⁵. Bigarren adiera batean ere frantsesa da, historia frantses partikularren konkista baita. Horda germaniarren inbasioak ezker, alde batetik Frantzian barrendutako arraza barbaroek konkistatzaileen gehiagotasunaren ideia eta jaunen botere subiranoaren doktrina garatu zuten, feudalismoaren oinarriak. Bestetik, “la réaction des races indigènes contre cette domination des envahisseurs, réaction qui, de siècle en siècle, s’est accrue, et a fini par emporter, en 1789, les derniers débris du régime féodal”¹⁰³⁶. Hirugarren, arrazoi frantses berezi bat dagoelako zergatik nazionalitateen printzipioa Napoleon III. arekin diplomazia eta politika frantsesaren ardatz bilakatu den: gerra iraultzatar eta napoleondarren ondoren, garaileek Vienako Kongresuan, mendekuz, Mosa eta Rhinaren arteko eskualdeak –“que les monuments de nos origines et la géographie physique proclamaient gaulois et français”, Belgika adibidez¹⁰³⁷– Frantziari kendu eta Holanda, Prusia eta Konfederazio alemanaren artean banatu zituzten, iparraldeko etsaiari Parisera sarbidea ate zabalik utziz; Savoia Piemonteari esleitu zioten, ekialdeko etsaiari Lyon eta zentrorako bidea zabalduz, etab. Frantzia, bada, bere lurralde naturalak ukatu zizkiotela aparte, arrazoi estrategikoengatik ere, eta bere buruaren alde, nazionalitateen printzipioa aldarrikatzer behartua aurkitu zen. “La France, démembrée et démantelée, fut désormais excitée par sa propre condition à soutenir et à répandre, par les voies de la diplomatie et des armes, le principe des nationalités. Elle, qui était, depuis 1789, le représentant du dogme de la liberté politique et sociale, est devenue, depuis 1815, le champion du droit des peuples à la recouvrance de leur autonomie”¹⁰³⁸. Dena den, Frantziak ez du nazionalitateen printzipioa bere buruaren alde soilik baliatu –diosku–, herri menperatu guztien askatasunaren alde baizik¹⁰³⁹. Azkenik, eta laugarren, Frantzia erresuma modernoaren, hots, nazionalitateen printzipioaren arabera osaturikoaren eredia da guztientzat: “pure de toute mélange, formant aujourd’hui l’unité la plus compacte de race, de moeurs, de législation et de gouvernement, qui existe sur le globe, elle

1034 Ib., 51: “La révolution française est, pour ainsi dire, le soleil dont la chaleur fécondante a fait germiner et fleurir, comme des fleurs naturelles de notre continent, les nationalités dont les mouvements ébranlent le vieil édifice européen”.

1035 Ib., 54.

1036 Ib., 50.

1037 Ib., 52.

1038 Ib., 53.

1039 Ib., 58: “Partout où un peuple a combattu pour son affranchissement, notre pays s’est trouvé présent par son influence, quand il ne l’était par ses armes; il y a largement dépensé son sang et ses finances, et l’histoire dira qu’il n’est pas de nation parmi les modernes, qui ne lui doive, en tout ou en partie, son affranchissement”.

constitue, pour ainsi dire, un type d'unité, offert à l'imitation des autres peuples"¹⁰⁴⁰. (Errepara bedi, definizio antzeko bat ematen dela hitzotan nazionalitatearena).

Potentzien orekan paraturiko Europa hartan segurtasun arrazoi estrategikoekin argudiatzea ohikoa eta baliotsua zen nazioen arteko diplomazian. Orain Frantziak arrazoi estrategikoak nazionalitatearen arrazoia gehituz indartzen ditu, edo zabalago-tzen ditu. Hala, Savoia-aren anexionarako, adibidez (1860), Parisek bai arrazoi estrategi-koak (Frantziaren segurantzia) eta bai nazionalitatekoak alegatu ditu ("la similitude de caractère, de langage et d'habitudes, la configuration géographique et les relations commerciales...")¹⁰⁴¹; bietara jokatzeko zuhurragoa zen nonbait Ingalaterra ez asalda-tzeko, independentista irlandarrek nazionalitateen printzipioarekin argudiatzen bai-tzuten euren helburua¹⁰⁴². Arrazoi mota biek Belgika Frantziari eransteko esijentzia ere justifikatu behar zuten.

Beste puntu garrantzizko bat gure autorearentzat da nazionalitatearen printzi-pioak, Frantziaren kasuan bereziki, baina ez hor bakarrik, muga naturalen printzipioaz bat egiten duela, azkenean hauek izan baitira arraza edo nazionalitatearen eraketa historian eragin dutenak: Ingalaterran, esaterako, garbi ikusten da uharte izaerak jatorrizko arraza diferenteak nazionalitate bakarra osatzera nola ekarri dituen¹⁰⁴³. Erdiuharte iberiarrean berdin: han bazeuden galiar edo zeltak, baina denborarekin nazio iberiarrean urtuta geratu dira¹⁰⁴⁴; eta beste hainbeste alderantziz, Frantzia sartu ziren iberiarrak nazio frantsesean urtu dira, Pirinioek muga gaindiezin bat jartzen duelako tartean, kanporantz desberdingoa eta barnerantz berdintasuna faboratuz¹⁰⁴⁵. Beste hainbeste Italian (testua idatzi denean bere independentzia eta batasunagatik

1040 Ib., 58-59.

1041 Ib., 64-65. Ik., orobat, 69 or., Victor Emmanuel erregearen testua, Savoia eta Niza zergatik ematen zaion Frantziari ("de grandes affinités de race, de langage et de moeurs...").

1042 Ib., 66-67. Ingalaterra, kasuren batzuetan alde jokatu badu ere (Grezia, Italia), ez zen nazionalitateen printzi-pioaren aldeko beroa, zeren eta "l'application du principe des nationalités, en admettant même qu'il n'entraînât pas la diminution de son empire, ne saurait, en aucun cas, lui profiter, sa position insulaire ne lui permettant aucun agrandissement territorial en Europe, qu'en amenant la formation de grands États sur le continent, ce principe la ferait descendre à une position d'infériorité relative..."

1043 Ib., 36: "Ici les circonstances géographiques ont exercé une influence supérieure à celles des races". Ib., 87: "Il résulte de cette juxta-position sur une terre insulaire, et, plus encore, de cet amalgame de races aujourd'hui difficiles à distinguer, un état complexe, un peuple, si je puis dire, composite, qui, à lui seul, constitue, à proprement parler, sous l'influence dominante des circonstances géographiques, une individualité, une nationalité à part". Irlanda ez da eta ez du izan behar Ingalaterra. Eta "à peine est-il besoin d'ajouter que les îles gauloises de Jersey, Guernesey et Aurigny doivent, en vertu de notre principe, se relier à la nationalité française".

1044 Ib., 36.

1045 Ib., 37: "L'Espagne, le Portugal et les îles Açores et Baléares représentent le groupe ibérien (...). L'unité national y est donc visiblement préparé par la nature des choses" (88).

borrokan oraindik) “les limites du territoire italien seraient nettement tracées par la nature”¹⁰⁴⁶, etab.

Zer esan Alsaziaz? Hasteko, Delocherentzat dudarik ez dago Rhinaren ezker alde guztia berez galiarra dela (muga naturala)¹⁰⁴⁷, eta Alsazia erro-errotik frantsesa. Gerra-jende alemanaren etengabeko immigrazioak aleman itxurako azalgaina ezarri dio, hizkuntza eta ohitura alemanak landatuz¹⁰⁴⁸. Baina hizkuntza, lokarri sozial ahaltzua izan arren, politikoki ez da esanahi erabakigarrikoa. Frantzia bertan ikusten da hori: batak besteari ezin ulertu dion hainbat hizkera egiten da hor, baina denak elkarrekin solidario sentitzen dira¹⁰⁴⁹. Historikoki ere hizkuntza herriaren ezaugarri axaleko eta aldagarria da, ziurtatzen du M. de Quatrefagesen autoritatearen gainean bermatuz: herri askok menderatzaileen hizkuntza hartu du (espainolek, galiarrek), beste kasu batzuetan menderatzaileak hartu du menderatuarena, hau landuagoa baten. “Ce n’est pas au langage que l’on reconnaît encore, de nos jours, en Normandie, les descendants des Scandinaves, ou, dans nos ports du midi, les petits-fils des Hellènes”¹⁰⁵⁰. Herri baten hizkuntzak ez du derrigor haren jatorrizko arraza edo izaera adierazten.

Delochek Belgika edo Savoiaren frantsesetasunaren alde behin eta berriro haien hizkuntza frantsesa alegatu du. Alsaziaren kapituluan nazionalitatea egin ez duela hizkuntzak egiten, enfatizatzen du, baizik eta eskualdeen arteko solidaritateak; eskualdeok hizkuntza eta dialekto ezberdinetakoak badira, ez dio axola. Eta zerk eragiten du solidaritatea? “Espiritu” nazionalak, oraingo bere hizkuntza baino barnagoan erro-tuak, funtsean arrazaren espiritu betiraunkorra denak lurraldearekin bat eginik (muga naturalen barrutian)¹⁰⁵¹. Arazo etnografikoen erantzuna ez dago bilatzerik linguistikan bakarrik. Etnografo edo anatomistak ere, ordea, ez dio hazpegi eta planta fisikoari bakarrik oharatu behar. Izan ere, darrai beti M. de Quatrefagesekin, “baldintzen arabera” (geografikoak, suposatzen da) aldatu egiten da jendearen eitea, kolonietara joandako frantsesen eta etxean geratutakoen konparazio batek erakusten duenez¹⁰⁵².

1046 Ib., 94.

1047 Ib., 84.

1048 Ib., 131: “(...) L’infusion continuelle de guerriers allemands sur le littoral sud du Rhin, modifièrent peu à peu la face de ces contrées; et que l’élément gaulois y a été recouvert d’une couche germanique, assez épaisse pour qu’elle lui ait imposé le langage et, sur divers points, les moeurs de l’Allemagne”.

1049 Ib., 132-133: “N’avons nous, sur le territoire de la France moderne, des groupes parlant un idiôme inintelligible pour les autres, par exemple le Celte breton (...) ? Et cependant, toutes les parties de cette grande individualité appelée la France ne sont-elles pas éminemment solidaires ?”

1050 Ib., 163.

1051 Ib., 133.

1052 Ib., 163: “La race anglaise elle-même s’est modifiée d’une manière sensible, en subissant, pendant un nombre de générations pourtant bien limité, l’action de milieux différents. Le type yankee est aujourd’hui parfaitement distinct du type anglo-saxon. Et cependant, l’Anglais est incontestablement, de tous les hommes, celui qui sait le mieux résister aux influences du dehors, en transportant partout avec lui cet ensemble d’habitudes morales et physiques, qui entre, pour une si grande part, dans la composition du milieu” (163-164).

Beraz, ez da arraza fisikoa ere nazionalitatea egiten duena. [Bitxia lirudike bestela Dunkerqueko eta Marseillako frantsesak arraza fisiko batean, baina Dunkerque eta Ostendeko flandriarrak bi arraza diferentetan klasifikatu behar izateak!)] Arraza espirituala geratzen da. Alsaziarrak, etab., ez dira frantsesez mintzo, baina arraza espiritual frantseseakoak dira.

Liburuan zehar arraza eta nazioa balioberdintzat erabiltzen dira, baina, behiala Algerian administrazio kolonialeko funtzionario izanak biok ez guztiz berdintzeko ardura hartzen du. Arraza batzuk ez dira zibilizatuak, ez dira nazioak (eta ez dirudi nazionalitateen printzipioa aplikatu ahal zaienik), edo ez dute inoiz nazionalitate bat osatu¹⁰⁵³, eta berak hemen aldarrikatzen duen hau nazionalitateen printzipioa da, ez arrazena (Delochek ez du pentsatzen nazionalitateen printzipioak kolonientzat balio behar duenik). Behar bezala bereziz, bada:

“Cette loi (...) peut s’appeler affinité de race, quand elle répond à un ordre ethnologique, c’est-à-dire aux premières origines; nationalité, quand elle répond à l’ordre historique.

L’affinité de race est celle qui fait reconnaître entre eux les enfants d’une même race d’hommes, de tribus, qui ont chacune leur type physique et moral particulier.

La nationalité est le lien qui unit entre eux des groupes d’hommes, lesquels ont reçu ensemble les lumières de la civilisation, ont développé leurs intérêts dans les mêmes voies, perfectionné des aptitudes et contracté des mœurs semblables, qui possèdent enfin des traditions, une histoire et souvent une langue communes”¹⁰⁵⁴.

Arrazaren eta lurraldearen jeinua da espiritu nazionala, hori da esentzialki naziotasuna dagiena. Horregatik jendearen espirituan da, ez itxura fisikoan (buru horaila, beltza; burezurra), ezta hizkuntzan ere, non nabaritzen den haren naziotasuna. Alsaziarren solasean, esaterako, alemanez mintzo direlarik ere, sakoneko haien frantsestasuna azaleratzen da: “cette clarté, cette méthode d’exposition, cette forme lumineuse de discussion, ce atticisme dans le trait, que chacun sait n’être pas les qualités distinctives des Allemands purs, et que l’on fait procéder assez généralement du génie français. On comprend que ce sont là des Gaulois qui parlent allemand”¹⁰⁵⁵. Espiritu nazional barrenkor horrek, arrazaren eta lurraldearen elkarreraginean umotuak, bere horretan tinko dirau menderen mendetan, jende arrotzen inbasio eta gainazaleko nolanhiko zirimolak gorabehera. Erromaren mendekotasun luzeak ez du mudatu, galiarrei bere-bere hizkuntza eta ohiturak erauzi arren; inbasio germaniarrek ez dute maskaldu. Aitzitik, kultura erromatarraren isuriak xurgatuz eta germaniar inbasoreak bere baitan absorbituz indarberritu egin da (fisikoaren mestizajea bai, baina espirituaren mesti-

1053 Ib., 153: “Ces deux termes de *race* et de *nationalité* ne s’emploient pas toujours indifféremment l’un pour l’autre, car les Slaves, par exemple, représentent une *race* et ne semblent avoir jamais constitué une *nation*”. Hala ere nazionalitateen printzipioa galdatzeko (nazio burujabe bat osatzeko) eskubidea aitortzen zaie, ik. 72 eta hurr.

1054 Ib., 30-31.

1055 Ib., 131.

zajerik ez dago)¹⁰⁵⁶. Espiritu nazional frantsesa bereziki indartsua da elementu arrotzak asimilatzen, hala bera inbaditu dutenak nola berak konkistatu dituenak. (Ongi ulertuz, konkistatu dituen lurraldeok “berreskuratu” baino ez dituela egin!). “On a souvent parlé, à propos de l’Alsace et de la Lorraine, de la puissance d’assimilation que notre pays exerce sur les peuples conquis par ses armes; et beaucoup admirent la promptitude avec laquelle ces deux provinces sont devenues françaises”¹⁰⁵⁷. Elementu germaniar inbasorea Frantzia barruan errazago eta osokiago hurrupatu da; muga aldean asimilazioa zailagoa izaki, egia da Alsazia eta Lorrena oraindik ez direla aski berreskuratuak, oraindik aski aleman eta alemanegiak direla¹⁰⁵⁸, baina nazioak eraman handikoak dira, badakite etorkizuna euren dela, eta egonarritsu dihardute euren asimilazio lana egiten. “Ce travail d’absorption, plus difficile et plus lent aux confins de la Germanie, s’opèrera sous la double influence de la race primitive et des frontières naturelles”¹⁰⁵⁹.

Orain itauna da, zertan datzan nazionalitatearen muina dagien espiritu hori, sako-nago eta iraunkorragoa hizkuntza, arraza, etab., baino, eta naziotasuna horiek baino esentzialkiago definizitzen ei duena politikoki ere. Definizio bat zuzenean ematera inon ez da sartzen, baina Delocheren azalpenen arabera hori da “la communauté d’instincts, de tempérament et de traditions historiques, qui constitue la base de la vie des peuples, et les fait marcher chacun dans sa voie respective, cette communauté originelle, jointe à une situation géographique, à un périmètre naturellement délimité et commandant la fusion des éléments qu’il renferme; ce sont là, suivant nous, des liens d’une puissance supérieure à toute autre; car ils tiennent au sang [?], au sol, à l’histoire, et ont un caractère de durée qui n’appartient pas généralement au langage”¹⁰⁶⁰.

Nazionalitateei antzemateko, zientziak ez dira aski fidagarriak. Etnologiak, filologiak, historiak, geografiak, esplikazioren batzuk eskaini ditzakete, zergatik jende batek eraspen berezia eta haurridetasuna sentitzen duen gizatalde batekiko, besteekiko sentitzen ez duena. Baina zientzian emaitzak ez lirateke erakundetze politiko berri bati ekiteko fundamentu aski¹⁰⁶¹. Eta, bestetik, nazionalitate baten ezagutza ezin egon

1056 Ib., 134: “Longtemps, les familles franques ont tenu asservi le pays d’entre la Loire et la Meuse; mais, modifiées par le mélange avec les peuples conquis, elles ont fini par perdre leurs traits distinctifs, et la race franque a été absorbée par la race gaulois, en sorte que celle-ci domine aujourd’hui, presque sans partage [Alsazian eta, geratzen dira hondarren batzuk], sur notre territoire”.

1057 Ib., 134: “Mais (...) si l’Alsace et la Lorraine se sont si vite fondues dans la nationalité française, c’est qu’elles étaient gauloises de race, et ne faisaient que revenir à leur patrie d’origine”.

1058 Ib., 133: “Mais, à mesure que le sang germain [fisikoa?], transplanté au sud du Rhin, s’affaiblira, le sang gaulois, qui est au tréfonds surgira et reprendra la prééminence”.

1059 Ib., 134.

1060 Ib., 132.

1061 Ib., 33: “Les données de la science, qui sont en la possession d’un si petit nombre et souvent contestables, ne sauraient devenir le fondement d’une délimitation nouvelle”. Oroit Renan: “Les limites des États suivraient les fluctuations de la science”, etc. (Rjr 49).

daiteke zientzien azken emaitzetatik dilindan, edozeinentzat agerikoa izan behar du. Nazionalitate bat zalantza guztien gainetik identifikatzen duena, naziokideekin beregainki antolatzeko, batasun nazionala osatzeko gogoia edo nahia da, Delochek maiz instintua esaten duena (naturala dela nabarmentzeko). Alabaina, nazionalitatearen eta nahiaren identifikazioak galdatzen duena ez da bozketaren eskubidea edo beharra, ezpada eguneroko praktika kulturean nahi horren materializatzea eta erakustea (“eguneroko plebisitu” gisa-edo). Nazionalitatea, nazioaren batasuna (berr)egiteko nahiaren praktikan ezagutzen da. Praktika hori bizi-bizia denean, ez dago kontsultak egiten ibili beharrik; “il parle de lui-même et à toute heure (...). Chacun le sent, le voit, l’entend; c’est alors une simple affaire de bon sens et de bonne foi”¹⁰⁶². Gero, azken unean bozketa-edo egin liteke, baina horren balioa ez da nahi haren onarpen aitortza ofizialtzeko keinua besterik. “Ce sont les instincts, les aspirations, qui portent certaines populations à se rapprocher de telles autres; c’est leur volonté déclarée par tous leurs organes: par les livres, les revues, les journaux, par les pétitions et par les délibérations des assemblées électorales, en attendant l’épreuve officielle à laquelle il faut en venir pour donner au vœu de réunion une consécration légale et définitive; en un mot, c’est la voix du sang...”¹⁰⁶³

Printzipio honen helburua Europako Estatu lurkarta guztia modu razional eta demokratikoan arras eraberritzea da¹⁰⁶⁴. Gaurko lurkarta politikoa irrazionala eta era guztietako krimenen historia kriminalaren jarauntsia baita: gerra eta konkistaz ezarria, indarkadaz, guraso eta ahaide hilketaz, erlijioaren abusuz, zinaustez, amarruz, erregeen haurren ezkontzaz eta oinordez; inoiz ez razionalki, inoiz ez herritarren nahieran. Egon ere European Estatu bat bakarra ez baitago “razionalki” mugatu eta eratua, hots, nazionalitatearen printzipioaren edo biztanleriaren gogoaren arabera. Dena dela, dagoena dago. Dagoena eraberrituz, bada, Delochek adierazten dituen emaitzen arabera: penintsula iberiarra nazio bat da, Estatu bakarra bilakatuko litzateke¹⁰⁶⁵. Frantzia nazio bat da (“dans ce grand cadre naturel formé par l’Océan, les Pyrénées, les Alpes et le Rhin”), gainera nazio kontzientzia abertzalearekin jada Zesar baino lehenagotik¹⁰⁶⁶. Batasun nazional hori (“l’unité nationale de nos aïeux”) geografiak eragina da¹⁰⁶⁷. Horregatik behiala jendaki galiarra Alemaniako hegoaldean barna ere

1062 Ib., 34.

1063 Ib. Honelako testuen arabera nazionalitateen printzipioa, nahiaren edo instintuaren printzipio dena, azkenean odolaren printzipioa izatera biguntzen da; nahi edo instintu haren iturria berau baita. Eta odol honek espirituekin bat egiten du.

1064 Ib., 32: “Le but prochain est la transformation des États européens suivant une seule et même loi”.

1065 “L’unification prochaine de la race ibérienne” iragartzen du (158-159).

1066 Ib., 122: “(...) l’esprit de patriotisme, qui unissait tous les peuples gaulois dans la lutte contre l’invasion romaine”.

1067 Ib., 42-43: “Or, ce fait remarquable doit être attribué, pour une large parte, à l’influence de la configuration du sol, et il nous donne la mesure de l’action puissante, décisive parfois, de la géographie physique sur la formation des nationalités”.

barreiatua zegoen arren, gaur Frantziak ezingo lituzke lurralde haiek beretzat erreklamatu, beste geografia batean kokatzen baitira¹⁰⁶⁸. Aldiz, Belgika, Suitza, Italiako probintzia galiarrak eta Kanaleko irlak nazionalitate frantseseakoak dira eta Estatu frantsesean sartu behar lukete. (Suitza ez da nazionalitate bat, Europa razional moderno batean ez legoke tokirik harentzat). Ingalaterrak Irlanda eta Kanaleko uharteak galduko lituzke, irabazi deus ez. Alemaniari dagokion heinean, Austria-Hungaria potentia Frantziaren lehiakide gogorra zen, Prusia pobrea oraindik ez: nazio alemanaren batasuna (konfederazioa) ezin da egin Austriaren inguruan, katoliko eta intolerantea izateaz gain, nazionalitatearen ukoa baita bera, “composée de Slaves, de Hongrois, d’Italiens et d’Allemands”¹⁰⁶⁹. “C’est donc à l’autre, la Prusse, nation germanique d’origine, libérale d’instincts, tolérante par principe, qu’incombe la grave et difficile mission de refondre l’Allemagne”¹⁰⁷⁰. Ikustekoa baita gerra aurretik gerra ostera ikuspegiak nola irauliko diren.

Deloche optimista da nazionalitateen printzipioaren potentzialaz: nazionalitateen printzipioa betiereko bakearen printzipioa da – “dès l’achèvement du travail de reconstitution des nationalités européennes, le continent marchera rapidement à une complète pacification”¹⁰⁷¹. Bakearekin, armadako aurrekontuak murriztearekin, nazioarteko elkarlan eta elkarlehia joriarekin, zientzia eta arteen eta industriaren egundoko garapenarekin, oparotasunezko aro berri bat argituko da¹⁰⁷². Europako nazioek, bereziki latinoek (euren federazioa osatuz)¹⁰⁷³, euren misio zibilizatzailea eraginkorki bete ahal izango dute, hasi Mediterraneoan aurrez aurre dituzten herri barbaroekin (“peuples barbares”, “races plongées dans l’ignorance”), eta Afrikan, Asian, Ameriketara jarraituz¹⁰⁷⁴. Nazio europarren egitekoa baita “l’acquisition et la conservation de conquêtes faites sur les populations barbares, auxquelles les nations policées sont chargées d’inoculer le virus de la civilisation (...). Ce sont là de ces conquêtes, dont

1068 Ib., 40: “Pourtant (...) la France, héritière de l’ancienne Gaule, ne saurait être admise à franchir le Rhin, pour rattacher à son territoire ces pays, que la configuration du sol et un large fleuve en ont séparés pour toujours”.

1069 Ib., 21. 60: “L’Autriche est donc (...) l’antagoniste naturel de la France”.

1070 Ib., 21. Prusiak ere, bistan da, bere probintzia ez germaniarrak laga egin beharko ditu. Delocheren planaren arabera eslabiarrek euren nazioa bildu beharko dute, Eslabia, Errusiatik aparte; Errusia ez baita eslabiarra, bestelako arraza nahasketa eslabo-tataro-finoa baizik (74 eta hurr), “ce type physique au nez court et écrasé, au front proéminent et large à l’excès, aux yeux allongés et légèrement relevés à la partie extérieure, type si profondément différent de celui des Slaves, au visage allongé, au front haut, au nez aquilin, à l’œil droit et ouvert” (76) – hemen arraza fisikoak inporta duela ematen du.

1071 Ib., 145. Ik., 140.

1072 Ib., 140: “Une ère nouvelle s’ouvrira”.

1073 Ib., 159. Ik., 110-111 (“qui servirait de contre-poids au groupe germanique du centre, et au groupe oriental des Slaves et des Hellènes”).

1074 Ib., 111: “Déjà l’Algérie entière nous est soumise”, “la France a des droits anciens sur la côte orientale et Madagascar”. Hego Mediterraneoan “naturalki” banatuz, “à l’Espagne revient le Maroc; à la France, l’Algérie et Tunis; à l’Italie, Tripoli et le Fezzan; à la Grèce, l’Égypte” (112).

l'humanité, loin d'avoir à en gémir, se glorifie comme d'un pas accompli dans la voie du progrès"¹⁰⁷⁵. Horiek ziren 1860an Delocheren planak.

Hamar urte geroago, armada frantsesa Sedanen triskatua, inperatorea preso, gure funtzionario inperiala fusila hartu eta Paris defendatzen zebilen, setiatzen zuten prusiarren erasotik. Parisen gerra deklarazio tentela baliatuz, Bismarckek, Delochek galdatu bezala, Alemania "agredituaren" nazio batasuna egikaritu ahal izan zuen. Alsazia eta Lotaringiaren arazoak, nazionalitateen printzipioak baliakera ezberdinak izan zitzakeela erakusten zuen: Frantziak bere alde altxatutako arma haren aurka bihur zitekeela. "On ignorait alors –komentatu zuen irakurtzen dihardugun Delocheren obra H. Derenbourg orientalistak, haren jarraitzailea Idazkunen eta Letra Ederren Akademian– quelles déceptions le principe des nationalités réservait à la France, quelle expiation cruelle il infligerait à l'empereur Napoléon III qui lui avait subordonné sa politique extérieure, qui en avait fait l'apologie dans ses discours et l'application dans ses actes. Seules quelques individualités clairvoyantes (...) prévoient alors qu'il entraînerait après lui le démembrement de la France"¹⁰⁷⁶.

Pierre Larousseren *Grand Dictionnaire universel du XIX^e siècle*-n nazionalitateen printzipioak sarrera propioa ukan zuen, definizio honekin: "Principe d'après lequel les races d'hommes tendraient à se grouper d'après leurs origines, leurs moeurs, leurs langues, leur histoire commune"¹⁰⁷⁷. XI. bolumen hau 1874an argitara zen; hala ere artikulua beranduena 70 aldera jada, edonola ere gerra aurretik, idatzia zegoela dirudi¹⁰⁷⁸, azken orduan argitaratzeko ukitutxo ñimiñoren batzuk gehituta¹⁰⁷⁹. Europaren berrantolaketa osoa agintzen duen printzipio honen agerpena eleta politikoan berri-berria dela aitortuz hasten da artikulua¹⁰⁸⁰. Nazionalitateen printzipioa, irakurtzen dugu, logikoki Iraultza frantseseko ideien ondorioa da, baina hozitu –testu honen arabera– historikoki Napoleonen aurka hozitu omen da, honek Europako nazioak menderatu gura izan dituenean, erreakzioak espiritu nazionala aldarrikatu baitu, Alemanian eta Espainian bereziki, herri ororen eskubidea erreibindikatzuz bere burua berak

1075 Ib., 164.

1076 DERENBOURG, H., "Notice sur la vie et les travaux de M. Maximin Deloche", in: *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 45/6 (1901) 887.

1077 PIERRE LAROUSSE, *Grand Dictionnaire universel du XIX^e siècle*, Paris 1866-1876, XI. Bol., 855 eta hurr.

1078 Aipatzen diren azkeneko urte datak 59 (Italia) eta 60 dira (Errumania); independentziako hirugarren gerra italiarra, 1866, ez da begiesten. Artikuluak ustiatzen duen Stuart Millen liburua (*Considerations on Representative Government*) 1861ekoa da, amaieran Delocheren 1960ko liburuaren aipua eraskina da nabariki (testua erredaktatzeko inon ez da aintzat hartu); erabiltzen diren Proudhonen testuak 1867an postumo argitaratuak dira.

1079 Adibidez: "l'Alsace, aujourd'hui séparée de nous".

1080 "Ce n'est qu'à une époque toute récente qu'on a vu s'introduire dans la langue politique la théorie des nationalités et qu'on a érigé l'idée de nationalité en un principe destiné à servir de base à un nouveau remaniement de l'Europe" (855 or.).

bere gogara gobernatzeko¹⁰⁸¹. “Sentimendu berri” honek jaikiarazi zituen herriak menperaldi atzerritarraren aurka “independentzia nazionalaren” gerretan. Napoleonen jautsapenaren eta Vienako Kongresuaren ondoren, espiritu horrek independentzia nazionalak adoretzen jarraitu du, lehenbizi ekialdean Inperio otomandarraren peko herrietan, gero Inperio Austro-Hungariarrekoetan. Nazionalitateen printzipioa, artikulua araberan, diplomazia internazionallean 1827ko uztailean Londresko itunean aitortu da estreinako aldiz ofizialki, non ere Frantzia, Ingalaterra eta Errusia tsaristak “nazionalitate grekoari” independentziako gerran laguntzeko konpromisoa sinatu baitute. Beraz, ohartzen du artikulua, printzipioa iraultzaile demokratikoa da (“au fond très-révolutionnaire”), baina gobernu tiranikoek ere sostenga lezakete (Errusia tsaristak)¹⁰⁸². Hurrengo urteetan nazio poloniarren arazoa piztu da, Hungariak bere nortasun nazionala tinkatu du Austriari buruz buru, Italiak independentziako gerrak hasi ditu, etab. Gertakari guztiok nazionalitateen printzipioak Europa garaikidean jokatzen duen rol nagusia erakusten dute. Printzipioaren beraren ezbaigabekoa John Stuart Millen autoritatearekin, nazionalitateen printzipioaren maisu gisa¹⁰⁸³, bermatutzat eman ostean, horren aplikazioaren zailtasunak begiratzera pasatzen da artikulua.

Estreinako zailtasuna, hasteko, zertan datza doi-doi nazionalitatea? Mila bider topatuko duzun zerrendarekin hasten da: 1. Arrazan ez¹⁰⁸⁴, 2. Hizkuntzan ez¹⁰⁸⁵, 3. Lurraldean ez (muga naturaletan)¹⁰⁸⁶, 4. “Ideien, ohituren, interesen, sentimenduen

1081 Sentimendu nazional edo nazionalismo alemana Iraultzaren eta Napoleonen erasoerantzuna izan dela, esplazazio topikoa da eta faltsua (lehenagokoa eta bere jatorrian eraso horiekin zerkusirik gabekoa baita –eraso horiekin asaldatu egin da, jakina); ik. DANN, O., *Nation und Nationalismus in Deutschland 1770-1990*, München 1994. ANGERMEIER, H., “Deutschland zwischen Reichstradition und Nationalstaat”, in: ID., *Das alte Reich in der deutschen Geschichte*, München 1991, 449-521. SCHULIN, E., “Weltbürgertum und deutscher Volksgeist. Die romantische Nationalisierung im frühen neunzehnten Jahrhundert”, in: MARTIN, B. (arg.), *Deutschland in Europa. Ein historischer Rückblick*, München 1992, 105-125.

1082 Nazionalitate grekoaren independentzia borrokari eusteko itun hori “nazionalitateen printzipioaren” aitortza bezala baloratzeak dudagarria dirudi, Ingalaterrak Irlandako arazoa eta Errusiak Poloniakoa eta beste batzuk zeuzkatela gogoratu besterik gabe.

1083 “Where the sentiment of nationality exists in any force, there is a *prima facie* case for uniting all the members of the nationality under the same government, and a government to themselves apart. This is merely saying that the question of government ought to be decided by the governed. One hardly knows what any division of the human race should be free to do if not to determine with which of the various collective bodies of human beings they choose to associate themselves” (*Considerations*). “Étant admis comme indiscutable le principe de la souveraineté nationale, rien ne semble plus légitime et plus juste que le droit, pour une nation, de déterminer elle-même par qui elle veut être gouvernée, que le droit, pour des groupes de population séparés, de se réunir en un tout compacte”.

1084 Ez dago nahastu gabeko arrazarik, ez nazio bat baino gehiagotan banatu gabekorik.

1085 “La communauté du langage est un des grands caractères d’une nation; mais elle ne suffit pas pour la caractériser”. Ezaskitasunaren arazoia hemen ematen dena da, nazio batean hizkuntza bat baino gehiago mintza daitekeela.

1086 Puntu honetan artikulua, Proudhonen nazio teoriarin oinarrituz, ebazten du: “Le principe des nationalités se trouve en contradiction avec le principe des frontières naturelles...” Eta, beti Proudhoni jarraiki, baina bere

amankomuntasunean ez”, horien garrantzia ere berebizikoa izan arren. Azkenean naziotasunaren muina nazio kontzientzian dago, erabakitzen du artikulua József Eötvös baroi hungariar politikoa eta idazlearen hitzekin: “Si l’on demande à quoi on peut reconnaître une individualité nationale, nous répondrons: uniquement dans la conscience qu’elle puise de son existence personnelle par le besoin de réaliser cette existence. Chaque peuple, qu’il se compose de millions ou seulement de milliers d’individus, qu’il soit indépendant ou bien soumis à un autre peuple, se sentira comme nationalité si cette conscience s’éveille en lui, et il devra être reconnu”.

Nazioak, nazio kontzientzia duen orduko, burujabe bilakatzeko eskubide osoa du, eta bestela lortu ezin bada borroka lortzeko. Artikuluak ez du zalantzarik uzten matxinada zilegizkoa dela nazioaren askapenerako: “Qu’un peuple qui subit le joug d’un autre peuple revendique son existence nationale, rien de plus juste; qu’il ait recours à la révolte, rien de plus légitime”.

Eta Laroussek ez du zalantzarik uzten, nazio bakoitza burujabe balitz, gerren kausa printzipala ezabatua izango litzatekeela¹⁰⁸⁷.

Bigarren zailtasun handia nazioaren eta Estatuaren arteko ariarena da (hemen ez dira nazioa eta Estatu nahasten, berdintzen!)¹⁰⁸⁸. Britainiak, adibidez, bere hizkuntza, ohiturak, historia alegatuz, ba al dauka Frantziatik banatzerik eta burujabe paratzerik? Itauna zuzenean egiten da; erantzun, itzulinguruka. Suitza edo Belgika bezalako Estatu nazioanitzek erakusten dute –irakurtzen dugu–, holako nazioak naroenetako eta zorionsuenetakoak direla; osatzen duten nazioetako bakoitzak bere originaltasuna guztiz gorde lezakeela, gura izanez gero. Are, historiak erakusten ei du, berein nazio bategineko Estatuak (“composés de plusieurs nationalités fusionnées”) hobeak direla nazio bakar nahastubakoenak baino. Berein nazio ezberdinen elkartek, denen askatasun berdina ziurtatzen bada, euren arteko lehia aberasgarria hauspotzen du. Honek, artikulua erantzutuz, nazionalitateen printzipioak mugak dituela adierazten du, ez dela absolutua¹⁰⁸⁹. “Tout en reconnaissant à chacun le droit de choisir la nationalité à laquelle il veut appartenir, nous devons admettre des circonstances qui exercent un pouvoir pareil à ce droit et en limitent l’application ou, du moins, en rendent l’exercice nuisible aux individus, aux nations et à l’humanité”. Gaur irakurrita, aski ohargarria gertatzen da, lehenengo Larousse Handi honetan oraindik burujabetasun-

aldetik, ondorio hauxe erdiesten dizu: “L’Alsace (...) est allemande au point de vue national; au point de vue des frontières naturelles, elle est essentiellement française”. Ikusten da nolako arazoak sortzen diren nazioaren teoria orokor bat Frantziaren errealitatearekin bat etorrarazi gura denean.

1087 “(...) on verrait disparaître presque totalement les causes de perturbation qui troublent la paix du monde”.

1088 Ikus bitez hiztegiari “Nation” sarrerak.

1089 Uler liteke, ordea, bestela ere; hain zuzen nazionalitateen printzipioaren praktika mugatua bezala Estatuaren barruan: Suitzan, Belgikan, frantsesek, alemanek, flandriarrek, hots, nazio bakoitzak bere berezitasuna eta burujabetasuna gordetzen duela. Horixe da, ordea, Frantziari Britainia, Euskal Herria, Okzitaniarekin gertatzen ez dena. Suitza Estatu nazioanitza da; Frantzia nazioanitza, baina aniztasunaren ukatzailea.

naren eskubidea bera edozein nazionalitaterentzat beti aitortzen dela, mugagarritzat haren egikaritzearen komenigarritasuna soilik emanetz, baina hori ere beti nazionalek eurek erabakitzeke utziz.

Hortaz, nola jokatu, Frantziaren kasuan konkretuki? Hiztegiak Proudhonekin ematen du askabidea. Frantzia da Estatu bat hogeitaz nazioekin gutxienez osatua: flandriarrak, alemanak, zeltak, normando edo eskandinabiarrak, korsikarrak, euskaldunak, d'oc eta d'oïl mintzairakoak, etab.¹⁰⁹⁰ “Le Français est un être de convention; il n'existe pas” (Proudhon). Zenbat zabal handiagoa nazioa, hainbat epelagoa sentimendu nazionala; halako hedadura handiko Estatuarentzat sentimendu nazionalik ez da posible. “Une nation si grande ne tient qu'à l'aide de la force. L'armée permanente sert surtout à cela. Otez cet appui à l'administration et à la police centrale, la France tombe en fédéralisme”.

Azkenik, ehun eta berrogeita hamar urte geroago oraindik maiz entzuten den objektioari erantzuten zaio: geroz eta batzenago, batasun unibertsalera doan giza-dia naziotan banatzeak ez du zentzurik. Nazionalitateak errespetatzea, erantzuten dizu artikulua, ez da gizadiaren martxa batasunera kontuan ez hartzea; baizik eta, gizon-emakumearen aspirazioei erantzuten dien gertakari bat, bera den bezala eza-gutzea da.

Gerrarekin printzipio horren tratamendua erabat antzaldatu da Frantziako iritzi publikoan. Napoleon III. arekin nazionalitateen printzipioa filosofia politiko frantse-saren harrotasuna eta diplomaziaren bandera izan bada, G. Geffroyren ihardespenean Th. Mommseni nabarmen ikusten da nola gerra franko-prusiarrak printzipioa zeharo urardotu duen. Honezkero ez dakigu printzipio hori alemanek gaizki ulertu duten, edo erabili egiten duten oker, edo frantsesek berek abusatu egin zuten, edo hastetik beretik menturetako zen eta beste anbizio batzuk estaltzeko aitzakia – “théorie que nous connaissons trop, et dont on a beaucoup abusé dans notre temps”¹⁰⁹¹. Geffroy alemanen kritika legez azaltzen duenak gehiago frantsesen azken urteetako politikaren kritika ematen du. “La théorie dite des nationalités, destinée à garantir à chaque peuple, si elle est appliquée sincèrement, son indépendance nationale, très bienfaisante alors comme expression d'un droit nouveau, a malheureusement servi jusqu'à ce jour à moins de réparations que d'injustices et de sophismes. L'application en est trop délicate et glissante pour ne pas prêter à de perfides équivoques, dont savent profiter les puissans. Quelles règles suivre dans les revendications qu'elle semble provoquer? Est-ce la langue qui sera le signe indubitable de la nationalité? [Savoian, Nizan, etab., Frantziak hala egin du]. Que la France alors se voie adjuger la Belgique avec quatre ou cinq cantons de la Suisse. Est-ce la primitive communauté de berceau [arraza]? Que l'Allemagne s'empare donc et de la Suisse allemande et de la Hollande, et qu'elle

1090 “La nation française actuelle se compose d'au moins vingt nations distinctes” (ik. PROUDHON, P. J., *France et Rhin*, Paris 1867, 103-104).

1091 GEFROY, A., “Un manifeste prussien de Th. Mommsen à l'Italie”, in: *Revue de Deux Mondes* 90 (1870) 134.

restitue les débris de la Pologne”¹⁰⁹². Printzipioaren konkrezio faltaz eta aplikazioaren zailtasunaz gainera, beste gogoeta bat gehitzen da orain: ondo aplikatuta ere, ez ote litzateke liskar berrien kausa izango? “Cela fait, on aura constitué en Europe un petit nombre de grandes agglomérations mal cimentées, dont l’anarchie et les rivalités jalouses amèneront des déchirements et des chocs terribles”¹⁰⁹³. Geffroyk bi arau jartzen ditu nazionalitateen printzipioa praxian baliagarri izateko: kontuan hartzea historiak sorturiko eskubideak eta, oroz gain, herriaren nahiaren begirunea. Biak Frantziaren aldekoak dira Alsaziaren auzian. “Il est clair que la théorie des nationalités doit tenir un grand compte des droits [?] créés ou modifiés par l’histoire, et que la principale règle de cette théorie doit être d’observer surtout, de respecter dans tous les cas les vœux des peuples”¹⁰⁹⁴. Geffroyren irudiko Mommsenek “une interprétation perfide de la théorie des nationalités” egin izango luke¹⁰⁹⁵.

Fustel de Coulangesen esanean orobat: “Vous [Mommsen] invoquez le principe de nationalité, mais vous le comprenez autrement que toute l’Europe”¹⁰⁹⁶. Alsazia alemana da, beraz Alemaniarena izan behar du, esanarazten dio Fustel de Coulangesek Mommseni. Alemana da, zeren eta, a) behiala Alemaniako parte izan zen, eta b) orain ere alemanez mintzo da. “Vous appelez cela le principe de nationalité”¹⁰⁹⁷. Baina nazionalitateen printzipioak ez dio hori, ihardukitzen du Fustel de Coulangesek. Hori Europak, eta zentzu onak, ulertzen duen legez, printzipio horrek “autorise simplement une province ou une population à ne pas obéir malgré elle à un maître étranger”. Fustelek Italiako adibidea jartzen du: nazionalitateen printzipioak ez dio Piemonteri Milan indarrez konkistatzeko eskubidea ematen, ezpada Milani baimentzen dio bere burua Austriatik jaregin eta bere gogoz Piemonteri lotzeko. Esan nahi baitu, printzipio honek eskubidea Alsaziari ematen diola bere buruaz erabakitzeko, ez Alemaniari haren gainean erabakitzeko¹⁰⁹⁸. “Il constitue un droit pour les faibles; il n’est pas un prétexte pour les ambitieux”¹⁰⁹⁹... Hori horrela bada, nazionalitateen

1092 Ib., 134-135.

1093 Ib., 135.

1094 Ib. “Faites voter l’Alsace et la Lorraine, faites voter Strasbourg!” Ib., 136: “Il n’est plus permis (...) d’arracher de leur patrie malgré elles des populations entières, comme on transfère de vils troupeaux d’une étable dans une autre”.

1095 GEFFROY, A., loc. cit., 135.

1096 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, Paris 1923, 507.

1097 Ib., 506.

1098 Ib., 507. Adibidea ez da garbi-garbia. De fakto, milandarren gogara bai seguru asko, baina batez ere Piemonteren eta Frantziaren gogara seguru, Milan armaz Austriaren menpetik askatu duena, ez kontsultaz, Piemonte izan da, Frantziak nazionalitateen printzipioaren izenean bortizki lagundua. Geffroy hala harrotzen da berak ere Mommseni erantzunez (loc. cit., 125): “au prix de notre sang la domination des Allemands en Italie a commencé de prendre fin”; “les plains de la Lombardie sont tièdes encore de sang français” (124).

1099 Ib. Bestela Prusiak eskubidea izango omen bailuke Holanda bereganatzeko, mintzaira alemaneko kantoi suitzarrak, Errusiako Livonia probintzia eta Riga hiria (“qui sont habitées par la race allemand”), etab. “Songez

printzipioa ez da nazionalitateen printzipioa, probintziena eta konsentimenduarena baizik.

Alderdi frantsesean behin eta berriro aurkitzen da akusazioa, prusiarrek nazionalitateen printzipioarengatik esijitzen dutela Alsazia-Lorrena, baina printzipio hori gaizki ulertzen dutela; eta gaur arte Renanen iruzkin askotan salakuntza hau birraurkitzen segitzen dugu. Hori da Geffroyk Mommsenekin darabilen arrazoi nagusia, hori Fustelen argudiabide zentrala orobat, Renan ere printzipio horren esplikazio luzeetan luzatu zaio Straussi. Printzipio horren eztabaidan zentratua dirudi defentsa frantsesak. Zer ari dira doi-doi eztabaidatzen polemista frantsesok? Solaskideei erantzuten behintzat ez. Atentzioa ematen duena zera baita: alderdi alemaneko alegazioetan printzipio horren argumentua ikusi ere ez dela inon egiten (A. Wagner da salbuespena). Straussek ez du behin ere aipatzen. Mommsenek ere ez; edo, hobeto, hitza aipatu bi aldiz egiten du: behin hain zuzen printzipio horren edozein inbokazio baztertzeko: zenbait alemanek Metz anexatzea gura lukeela idazten du, baina “not by right of nationality, but to make our frontiers secure”¹¹⁰⁰; bigarrenean, Alsazia-Lorrenaren berreskuratzea ez dela konkista eskubideagatik esateko, zeren eta “every conquest is a crime against the rights of nations”¹¹⁰¹. Mommsenek, ez bakarrik ez dirudi batere interesatua nazionalitateen printzipioan; aitzitik, printzipio hori alega ez dadin eta alemanen jokabideak printzipio horrekin zerikusirik ez duela erakusten dirudi interesatua. Mommsen liberal-liberala da. Treitschke nazional-liberalak, berriz, autodeterminazioaren demagogiak-eta erdeinatu egiten ditu aberkabeen ñañoheriatzat (“aberkabeokin” Berlingo Parlamentuan gerraren jarraipenaren eta Alsazia-Lorrenaren anexoaren aurka bozkatzan zuen Alderdi Sozial-demokrata ulertu behar da)¹¹⁰², eta “ezpataren eskubidea” zuzentzat ematen du. Marx eta sozial-demokrata alemanak ez ziren estriktoki nazionalitateen printzipioaren aldekoak, baina autodeterminazio printzipioaren aldeleak bai, eta horregatik Alsazia-Lorrenaren anexoaren kontrarioak. Alemanian, nazionalitateen printzipioa edo autodeterminazioaren eta konsentimenduaren printzipioak aitortzen zituztenak anexoaren aurkariak ziren. Bebel eta Liebknecht, parlamentariak izan arren, espetxean sartu dituzte horregatik. Aldiz, frantsesentzat hain hil ala bizikoa dirudien nazionalitateen printzipioa, haien lehiakide alemanei deusik ez zaie axola; euren argudiaketak beste bide batzuetatik dabilta. Orduan, apologista frantsesek anexoaren aldeko liberelei, ez nazionalitateen printzipioa eta ez autodeterminazioaren printzipioa aintzat hartzen zutenei hain zuzen, printzipio hori egozte edo suposatzea horixe zutela euren arrazoi nagusia anexoaren alde, nahiz haiek ez duten inoiz aipatzen, eta ahaleginik handienak hori gaizki ulertzen dutela erakusten egitea,

où nous arriverions si le principe de nationalité était entendu comme l'entend la Prusse”. Kaos hutsa!

1100 MOMMSEN, Th. (et al.), *Letters on the war between Germany and France*, Londres 1871, 30.

1101 Ib., 32-33.

1102 TREITSCHKE, H. von, *Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865-1874*, Berlin 1874, 289. ENGELBERG, E., *Deutschland von 1840 bis 1871*, Berlin 1964, 227 eta hurr. ID., *Deutschland 1871-1897*, Berlin 1965, 9 eta hurr.

gutxienez bitxikeria da. Polemikari gagozkiola, bada, hemen ere polemista frantsesok arazoa egiatan, lehiakide alemanekin baino gehiago, euren lehenagoko filosofia politikoarekin daukatela pentsa liteke, orain buruhauste bihurri bat daukatelako harekin.

Izan ere, hasieratik beretik nazionalitateen printzipioa izan da ideia bat, politika eta diplomazia frantsesari asko gustatu zaiona, Prusiari oso gutxi (Schleswig-Holstein) edo jada batere ez, eta Ingalaterrari batere ez baino gutxiago: Irlandako independentzia aspirazioen arazoa zeukalako etxean, publizista frantsesek behin eta berriro gogoratzea ahazten ez zuten bezala. Bestetik, politika frantsesak berak nahiko arbitrarioki jokatu du printzipio horrekin¹¹⁰³. Niza italianoa zen guztiz, baina problemarik gabe anexatu da. Savoia edo Belgikaz jarduterakoan inplizituki, maiz esplizituki, nazionalitatea hizkuntzarekin berdintzen da. Horrek Alsaziarentzat ez baitu balio, orduan auziak erasanen nahia lehenesten da. Ez dago garbi nahi hori nola adierazten den: gobernuen arteko itun diplomatikoekin, itun burutuen berresteko bozketen balio erabakigarriarik gabe (Savoia), ala bozketaren balio erabakigarriarekin, gobernua lotesten dituen (Alsaziarako proposatzen den legez). Alsaziaren kasuan nazionalitateen printzipioa bere anbiguitate guztian ageri da: “nazioa” da lehenago ala probintzia bakoitzaren nahia?, zer da probintzia?, etc. Kontu bat baitira “printzipioak” (zeinek deklaratzeko dituzte?) eta beste bat errealitateak: idealismoaren mugak errealismoak ezartzen ditu, eta errealismoaren mugak norbere interes nazionalarenak izaten dira. Gerra amaierako tratuetan, Versaillesko Akordioan (1871-02-26) eta Frankfurteko Bakean (1871-05-10), Frantzia eta Alemaniaren arteko demarkazio linea (Alsazia Alemaniarentzat geratuz) adostu duten politiko eta militarretatik, inor ez bide da nazionalitateen printzipioaz akordatu.

Ohartu, bukatzeko: “Nazionalitateen printzipioa” sarrera entziklopedia frantsesetan desagertu egin da gero.

1103 Atzerri politikan ere nazionalitateen politika Louis Napoleonek batzuetan ez zuela ulertu, haren aurka jokatu zuela beste batzuetan, ik: MANN, G., *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt 1966, 377-378.

ALSAZIA-LORRENAREN POLEMIKA

1870/71ko Gerra franko-prusiar edo franko-alemanak zera eragin du: Alemanian, nazioaren batasuna egitea eta hura Inperio bilakatzea; Frantzian, Inperioaren ausiabantza eta hura Errepublikak bilakatzea. Alsazia-Lorraena, behiala Inperio Alemana izatetik 1679 eta 1789an Frantzia izatera pasa, 1871n Frantzia izatetik (“berriro”) Inperio Alemanekoa izatera pasa da Frankfurteko Bakean.

Gerra deklaratu Napoleon III.ak egin du, gogo handi gabe antza¹¹⁰⁴, baina hisiatu ki gerra irrikatzen zuen iritzi publikoaren presioaren pean. Parisen gerra deklarazioak piztu zuen entusiasmoarekin kontrapuntu eginez muntatu du Zolak *Nana*-n (1880) protagonistaren heriotzaren kapitulu tragikomikoa (XIV):

“Sur le boulevard, le cocher avait dû retenir les chevaux, au milieu d’un embarras de voitures et de piétons. Dans la journée, le Corps législatif venait de voter la guerre; une foule descendait de toutes les rues, coulait le long des trottoirs, envahissait la chaussée. Du côté de la Madeleine, le soleil s’était couché derrière un nuage sanglant...

Mais Lucy et Caroline les interrompirent, surprises de la cohue croissante.

– Voyez donc! voyez donc! en voilà du monde.

La nuit grandissait, des becs de gaz dans le lointain s’allumaient un à un. Cependant, aux fenêtres, on distinguait des curieux, tandis que, sous les arbres, le flot humain s’enflait de minute en minute, dans une coulée énorme, de la Madeleine à la Bastille. Les voitures roulaient avec lenteur. Un ronflement se dégageait de cette masse compacte, muette encore, venue par un besoin de se mettre en tas et piétinant, s’échauffant d’une même fièvre. Mais un grand mouvement fit refluer la foule. Au milieu des bourrades,

1104 MANN, G., *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Frankfurt 1958, 376 eta hurr.

parmi les groupes qui s'écartaient, une bande d'hommes en casquette et en blouse blanche avait paru, jetant ce cri, sur une cadence de marteaux battant l'enclume:

– A Berlin! à Berlin! à Berlin!

Et la foule regardait, dans une morne défiance, déjà gagnée pourtant et remuée d'images héroïques, comme au passage d'une musique militaire.

– Oui, oui, allez vous faire casser la gueule! murmura Mignon, pris d'un accès de philosophie.

Mais Fontan trouvait ça très beau. Il parlait de s'engager. Quand l'ennemi était aux frontières, tous les citoyens devaient se lever pour défendre la patrie; et il prenait une pose de Bonaparte à Austerlitz.

Mais ils eurent la parole coupée, une nouvelle bande passait, hurlant:

A Berlin! à Berlin! à Berlin!

Nana morte!

La foule augmentait toujours. Dans le coup de lumière des boutiques, sous les nappes dansantes du gaz, on distinguait le double courant des trottoirs, qui charriaient des chapeaux. A cette heure, la fièvre gagnait de proche en proche, des gens se jetaient à la suite des bandes en blouse, une poussée continue balayait la chaussée; et le cri revenait, sortait de toutes les poitrines, saccadé, entêté:

A Berlin! à Berlin! à Berlin!

Mais elle ne put continuer son explication, un cri s'élevait:

– A Berlin! à Berlin! à Berlin!

Et Lucy, qui étouffait, ouvrit la fenêtre toute grande et s'accouda. Là, il faisait bon, une fraîcheur tombait du ciel étoilé. En face, des fenêtres flambaient, des reflets de gaz dansaient dans les lettres d'or des enseignes. Puis, au-dessous, c'était très amusant, on voyait les coulées de la foule rouler comme un torrent sur les trottoirs et la chaussée, au milieu d'une confusion de voitures, dans de grandes ombres mouvantes où luisaient les étincelles des lanternes et des becs de gaz. Mais la bande qui arrivait en vociférant avait des torches; une lueur rouge venait de la Madeleine, coupait la cohue d'une traînée de feu, s'étalait au loin sur les têtes comme une nappe d'incendie (...).

A la fenêtre, Lucy s'était accoudée de nouveau, toute seule. Une tristesse peu à peu la serrait à la gorge, comme si une mélancolie profonde eût monté de cette foule hurlante. Des torches passaient encore, secouant des flammèches; au loin, les bandes moutonnaient, allongées dans les ténèbres, pareilles à des troupeaux menés de nuit à l'abattoir; et ce vertige, ces masses confuses, roulées par le flot, exhalaient une terreur,

une grande pitié de massacres futurs. Ils s'étourdissaient, les cris se brisaient dans l'ivresse de leur fièvre se ruant à l'inconnu, là-bas, derrière le mur noir de l'horizon.

A Berlin! à Berlin! à Berlin!

(...) et, dans la lourde paix qui tomba, cette paix du néant où elles sentaient la rigidité du cadavre étendu près d'elles, les cris de la foule éclatèrent:

A Berlin! à Berlin! à Berlin!

Sur le boulevard, le cri passait, enrroué, déchiré:

A Berlin! à Berlin! à Berlin!”¹¹⁰⁵

Mundu guztia ziur dago gerra egun gutxitako lana izango dela. Gobernuak berak hala adierazi du, garaipenaren erraza ziurtatuz, gerraren prezioa Sarreluis eta Landau lurraldeak galdegiteko asmoa ere publiko eginez. A. Daudeten *Contes du lundi*-etan ere gerraren eta gerra hasierako euforia nazionalistaren hainbat oihartzun irakurtzen da. Uztaila da eta festa bat Paris dena – “la guerre! Il lui fallait la guerre à tout prix!”: kaleak manifestariz gainezka gerraren alde, “six cent mille Chauvins”. Senatua, Opera, bulebarrak, denak gerra deklarazioa ospatzen, harro, garaipenaren segurantzia osoan, bozkalentzia zoroan, “ivre, sourd, aveugle, fou furieux”. Dena bandera eta marseillesa masa fanatizatuak. “Bihar Berlinen!”¹¹⁰⁶. Istorioetako batean (“Le siège de Berlin”), Senatuak gerra deklaratu orduko koronel zahar erretiratu batek, “vieil entêté de gloire et de patriotisme”, behiala Napoleon Inperatorearen pean zerbitzatu zuenak, Champs-Élyséesetan etxebizitza bat alokatzen du, Triunfo Arkuaren aldean, laster sapailotik Armada garailearen itzulerako parada begiesteko asmoan. Jagoten duen bilobak ez du adorerik egia esateko, eta hala aitona zahar eta gaixoari, gaur hau, bihar hori, egon ez diren balentriak eta garaipenak kontatzen dizkio, eta agureak egunez egun lurkartaren gainean armadaren martxa segitzen du ustez Berlinen konkistara. “Ça marche! Ça marche!... Dans huit jours nous entrerons Berlin”. Bat-batean prusiarrek dira Parisetik zortzi egunera daudenak. Ipuina ezin da ongi bukatu noski.

Gerrari eta gerrako pasadizoei darauntsan hainbat izkribu dago, hainbat intelektual eta literato sutzuki patriotiko eta antialeman (Flaubert, etab.)¹¹⁰⁷, gaurko irakurleari horrek gerra ezagutzeko baino gehiago, orduan zer giro zegoen eta nola pentsatzen zen Frantzian ideia bat egiteko balio liezaioke: Zolaren *La Débâcle*, etc.; Maupassanten “Le Père Milon” eta “Deux amis” kontakizun patriotikoak, gerraren ankerkeriaz eta absurdoaz, edo “Mademoiselle Fifi”, barregarrirainoko frantximan-

1105 ZOLA, E., *Les Rougon-Macquart. Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le Second Empire* (arg., H. Mitterand), bol. II, “Nana”, Paris 1961, 1473 eta hurr.

1106 DAUDET, A., *Contes du lundi*, Paris 1963, 101 eta hurr.

1107 DIGEON, C., *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, Paris 1959, 164.

teria manikeoenaren perla¹¹⁰⁸. Literatura horretan tonu apologetiko eta erresumin antialemanik ez da falta, baina elementu autokritikoak ere nabaritzen dira. Gu, baina, literatura politiko apologetikoaz bakarrik interesatuko gara hemen, eta alde bietakoaz hain zuzen: zuzenago, Alsazia-Lorrenaren auzira mugatuz (Strauss-Renanen elkarrizketa aparte ikusteko lagata), eta alde frantsesean zentratuz bestean baino gehiago.

Uztailaren 19an hasi da gerra, Parisen optimismoz, Berlinen ikaraz – eta fanatismoz. Hamabost egun orduko, alabaina, tropa prusiarrek frantsesak fronte guztietan abarrikatzen dihardutela, prentsa alemanean ahotsak altxatzen hasi dira Alsazia eta Lorrenaren “itzulpena” galdatzen. Irailaren 2an armada frantsesa desegina eta inperatore frantsesa preso atzemana Sedanen, prusiarrak Parisera bidean dira. Alemanian iritzi publiko hanpatuan orro bat bihurtu da Alsazia-Lorrenaren esijentzia. Hori Bismarcken hastapeneko planetan ez bazegoen ere, eta zalantzak zalantza (Marx eta Engelsen analisiarekin bat zetorren, gerora horrek Alemania Errusiaren esku utziko zuela, honek bere gogara ahal izango baitzuen Frantziarekin aliatu Alemaniaren aurka), Burdinazko Kantzelari zaluak abagunea baliatzea deliberatu du azkenean¹¹⁰⁹. Versailles eta Frankfurteko bake negoziaketan puntu nagusietakoa izango da eta luza-rra ondoriorik tragikoenen kausa historia modernoan.

Gerra hasi deneko, Theodor Mommsen, itzal handiko historialaria ordurako Europa osoan, gutun ireki batekin publiko italiarrari zuzendu zaio Milango prentsan (“The War”, in: *La Perseveranza*, 1870-08-10)¹¹¹⁰. Lehenbiziko gutun laburrak ez du beste xederik Italiaren neutraltasuna erdiestea baino, Frantziaren alboan ez dadin gerran sartu. Italiarrek –dio– ez dute, frantsesekin elkartuz, Alemania eta Frantziaren arteko gerra hau arrazen arteko gerra bihurtu behar, latindarrak germaniarren aurka; ezta Alemanian inork horrelakorik pentsatzeko apukorik eman ere¹¹¹¹. Italiarentzako abantailak aipatzen dira neutral geratuz gero, etab., eta Frantziak zergatik ez duen merezi Italiak haren alde bere semeen odola isurtzea. Bigarren gutuna, *Il secolo*-n, abuztuaren 20an kaleratu da: hemen aipu bat badago ja, frantsesek bakea hain gutxi maite badute, frontera ez ote lukeen Vosgoetan egon behar; keinu nahiko gardena

1108 MAUPASSANT, *Contes et nouvelles*, bol. I, Paris 1974, 385 eta hurr. Heroisa patriota puta eta judua da; armada prusiarreko ofizial gaztea markesa eta itsuski barbaroa. Ofizial alemanak Frantzia laidotzen duenean, Rachelek gangarretik labana sartu eta ihes egiten du. Horrela erredimitua geratzen da, eta hiritar ohoragarria bilakatu da, “une Dame qui valut autant que beaucoup d’autres” (397).

1109 MANN, G., aip. lib., 381-382. KOLB, E., *Der schwierige Weg zum Frieden. Das Problem der Kriegsbeendigung 1870/71*, München 1985.

1110 MOMMSEN, Th. et al., *Letters on the war between Germany and France*, Londres 1871, 3-4. (Ez ditut inola eskuratu ahal izan testu originalak italieraz, berehalaxe geroko itzulpen ingelesaz baliatzen naiz; itzulpen alemanik ez dago, eta ez Mommsenen artikuluen bildumetan eta ez Obra Guztietan jasotzen dira gutunok, autoreak hala nahita nonbait).

1111 Ib., 4: “Ah! do not engender among the German peoples the miserable thought, that the Roman races wish to subjugate or exterminate them”.

Alsazia-Lorrenaren arazoari (eta zio estrategikoei)¹¹¹². Hirugarren gutuna, luzeagoa (“Peace”, 27 orr.), ez da kazetan argitaratu, hiru testuekin batera aparte emandako foiletoan baizik: “War seems ended”, hasten da. Negoziaketatik alemanek zer igurikatzen duten eta zergatik argitu gura dio Berlingo profesoreak jendaurre italiarrari: hori, jakina dago, “the safety of Germany and the quiet of Europe” besterik ez da¹¹¹³; “our own tranquillity and the tranquillity of Europe”. Polemikoak agitu diren puntuetara mugatuko gara hemen. Kontrarioek Mommseni suposatu dioten guztia ahaztu, eta, testuari soil atxikirik, xeheki bereiztea komeniko da zein den haren esijentzia edo erreibindikazioa, zein den ematen duen horren arrazoaia, eta bai esijentziaren eta bai horrentzat berak ematen duen arrazoiarentzat, zein den berak eskaintzen duen zehaztapena eta justifikazioa.

“We claim territory” – garbi formulatzen da esijentzia¹¹¹⁴: ez da soil kalte-ordain ekonomikoa eskatzen, eragindako kalteen konpentsazioa (“we ask something more than money”), baizik “muga seguruak”¹¹¹⁵. Honekin esana dago lurraldearen eskakizunaren arrazoaia. Alegia eman, lurraldearen esijentziarentzat ematen den arrazoi bakarra, estrategikoa da; handik aurrera doan guztia intepretazioak edo suposizioak dira. H. d., ia beti baiesten denaren aurka, Mommsenen testuetan nazionalitateen printzipioa, arraza edo hizkuntz komunitatea, etab., aipatzen baldin badira, ez dira inoiz ere Alsazia-Lorrenaren erreibindikaziorako arrazoi bezala aipatzen, are, hauek anxiorako arrazoaia direnik espreski ukatzen da.

Gero, diskurtso justifikatzailea maila ezberdinetan higitzen da, eta hor bai, sartzen dira hizkuntzaren arrazoaia, etab. (inoiz ez arrazarena):

–Frantziak aspaldidanik hainbat gerra egin diola Alemaniari, eta oraingo gerra hau bera, Inperatoreak aitzakia hutsal bategatik deklaratu, herriak aspaldian irrikatzen zuela¹¹¹⁶, eta saihestezina zela luzarora¹¹¹⁷. Gerora ere Frantziak Alemaniari gerra egin nahiarekin kontatu behar dela, eta horregatik frontera seguruak tinkotu beharra dagoela, eta hori bi Estaturen arteko muga Vosgoetan ezarriz bakarrik lortzen dela. Nagusiki hau da arrazoaia, esamolde ezberdinetan errepikatzen dena.

1112 “Could we only hit upon some method of inspiring our neighbours with that quality in which, unhappily, they are so deficient –I mean the love of peace (...), no one again in Germany would think any longer of a Vosgian frontier” (13).

1113 Ib., 14, 15.

1114 Ib., 29.

1115 Ib., 30.

1116 Ib., 3 (“the longed-for revenge, whether of Waterloo or of Sadowa”).

1117 Ib., 18: “(...) that this war has been hatching ever since the final overthrow of the first Empire, and that since the reconstruction of Germany, war has only been a question of time”.

–Lurralde kendu, Frantziak berak historian Alemaniari hainbat aldiz egin diola¹¹¹⁸; azkeneko hogeita hamar urteetan ere horretantxe tematu dela¹¹¹⁹; orain bertan gerra deklaratu zuenean probintzia aleman aberatsenetako bat bereganatzea zuela asmoa¹¹²⁰. Aitzitik, Alemaniak gerra hau Frantziak deklaratu diolako egiten duela, ez duela egiten konkista gerra bezala, eta konkistaturiko lurralde bat konkistatutik bereganatzeko asmorik ez duela, Napoleonen gisara¹¹²¹; beraz Alsazia-Lorrena galdatzeko arrazoia autodefentsa ziurtatzea dela, ez konkista. Behin eta berriro errepikatzen da orobat Alsazia-Lorrenaren esijentziak ez daukala zerikusirik konkistarekin; konkista krimen bat dela nazioaren eskubidearen aurka¹¹²².

–Baina: “but now, when the fortune of war, not of our own seeking, has given us back our own...”¹¹²³ (Alemaniak sekula ez zuen gerra egingo Alsazia-Lorrena berreskuratzeko, baina gerra egin, egin denez gero, eta gerra berriz ere Frantziak abiatu duenez gero...). Hots, lehenago Frantziak gerraz kendu egin ziena, gerrak eskuetan jarri die alemanei: ezin diote uko egin euren izan zena (eta hainbat eratan oraindik dena) eurretzat hartzeari. Justifikazioaren atal honek bi alde du, hortaz: a) garaipena bai, baina ez dagoela konkistarik, Alsazia-Lorrena ez dela lurralde alemana konkistatu delako. “Our nation is unanimous in this – not conquest, but restoration”¹¹²⁴. b) Alsazia-Lorrena, historikoki behiala Alemania izana, kulturalki alemana dela oraintxe ere.

–Alsazia-Lorrenaren erreibindikazioak bi zerikusi politiko eta militar nagusi dauka: bat nazionala, frontera segurua; bestea internazionala, potentzien arteko orekarena. Orain arteko historiarekin, eta (Frantziak beti poxelatu gura izan duen arren) burutzen oraintxe ari den nazioaren batasunarekin, Alemaniak frontera berri seguruen arazoa dauka (“the important question of the new frontier lines”)¹¹²⁵. Nola trazatu mugak? Irizpide ezberdinak kabitzen dira: geografikoak, komertzialak – “and perhaps the most important of all, strategic considerations. In our case now these last will, of course, stand first”¹¹²⁶. Alsazia-Lorrenaren erreibindikaziorako Mommse-

1118 Ib., 20: “The German nation, in point of its frontiers, is in an analogous position to the Italian. Our neighbours for centuries have gone on enlarging their boundaries at our expense”.

1119 Ib., 16-17: “Let us first consider a little the position of Germany in respect of France. My political memory serves me for a retrospect of at least thirty years. Now I can prove that this entire period has been filled with French intrigues, having for their object the seizure of the left bank of the Rhine”.

1120 Ib., 19: “(...) the wish to get possession of one of our most fertile provinces, as rich as any in Germany, abounding in coal-mines, and remarkable for the industry and commercial talent of its inhabitants”.

1121 Ib., 16: “(...) the national enthusiasm which has carried us to our supreme position, will not degenerate into a Napoleonic passion for conquest”.

1122 Ib., 32-33.

1123 Ib., 24.

1124 Ib., 24.

1125 Ib., 29.

1126 Ib., 30.

nek beti arrazoi estrategikoaren, lehenasuna ez ezik, bakartasuna alegatzen du. Hala ere, frontera estrategikoak handixeagotik edo hemendixeagotik traza litezke, batez ere konkistaren arrazoiak baliatu nahi bada. Estrategikoki Belfort ez ote da askoz garrantzitsuagoa Estrasburgo baino, eta ez al zen hura ere behiala Inperio Alemaneko parte izan Estrasburgo bezalaxe, Frantziak konkistatu eta bereganatu zuen arte? Baina Belfort hizkuntzaz eta kulturaz beti frantsesa izan da, eta Mommsenek uste du, frontera berriak ezartzerakoan, Frantziari ez zaiola ezer “frantsesik” kendu behar (horretaraino, beraz, inplizituki bederen, errespetatzen duela, esan behar ote da, nazionalitateen printzipioa?). “We desire no conquests, we want what is our own, neither more nor less¹¹²⁷. – “But what is our own?”, berak egiten du itauna; Belfort eta Estrasburgorekin ez baita kasuistika amaitu.

–Metz behiala alemana izan zen, orain frantsesa da; eta da hain zuzen Frantziak gotorleku bezala indartu eta handik Alemania inbaditzeko bereziki atondua daukana. Horregatik Metz bataila gogorrean konkistatu ondoren, zenbait alemanek anexatzea deiadarkatu du: “not –kasu!– by right of nationality, but to make our frontiers secure”¹¹²⁸. Mommsen ez da iritzi horretakoa; zati txikia izanda ere, Frantziari ez zaiola deus frantsesik kendu behar. Eta, itxura guztiz, hori agintzen duena, nazionalitateen printzipioa baino gehiago, berriro arrazoi estrategikoa da: eskualde frantses bat frontera bezala edukitzea frontera ez seguruegia edukitzea da¹¹²⁹. Lorrenaren kasua, hortaz, eztabaidatzekoa da. “I repeat it, the nation is unanimous only for having back the countries which actually belong to us by their language and customs; it does not wish that our reclamation should degenerate into conquest”¹¹³⁰.

–Bigarren zerikusia, internazionala, potentzien arteko oreka gordetzea da. Gerra aurretik eta gerrako lehen egunetan propaganda frantseseko arrazoibideetan argumentu nagusia zen, Prusiak, Austria garaitu, eki eta hegoaldean zenbait eskualde bere abaroan elkartu eta Konfederazio ipar alemana eratuz¹¹³¹, potentzien oreka hautsi zuela, eta Frantziak, oreka kontinentalaren begirale gisa, Prusiari mendebaleko eskualde batzuk kendu behar zizkiola (“revanche pour Sadowa” deiadar topikoan adierazten dena)¹¹³². Gogoratu behar da, logika estrainio hau Vienako Kongresuaren osteko

1127 Ib., 29.

1128 Ib., 30.

1129 Ib. “In possessing ourselves of Metz there will be a difficulty (...), in taking a French province, however small, ruled by French laws and sentiments, and making it German”.

1130 Ib., 31.

1131 Main ibaitik gorakoa, gaurko Alemaniaren iparraldeko erdia gutxi gorabehera.

1132 1866an Prusiak Sadowako guduan Austria garaitu zuen eta Konfederazio iparralemana bildu. Frantziak bere aurkako garaipen bezala hartu zuen Austriaren gainekoa, Prusiaren gorak menderatu egiten zuelako aspaldidandiko haren ahaltasun erraza lurralde alemanen arteko auzietan arbitro gisa interbenitzeko. Prusiaren irabazkinen konpentsazio gisa iritzi publiko frantsesak Prusiari gerra, eta, 1840an Rhineko krisiaz gero behin eta berriro, Rhinaren ezkerrearen anexioa esijitzen zuen.

Europar ez zela gaur dirudien bezain estrainioa (aski estrainioa bada ere, Austria ahuldu zelako Frantziak indartu behar zuela). Esaterako A. Geffroyk Mommsenekin polemikan arrazoi hori darabil (alderdi frantseseko ia denek egiten dute): gerra deklaratu eta abiatu Frantziak egin du; baina egin du, Prusiak hartara behartu duelako; Prusiaren hegemoniak Alemania barruan arrisku bat eta zema bat adierazten ei zuelako. Frantziak ez du gerra prebentibo bat egin beste erremediorik izan. “Oui, selon la lettre et la réalité, c’est le gouvernement français qui vous a déclaré la guerre; selon l’esprit et la vérité, c’est vous qui l’avez rendue à peu près inévitable (...) en organisant au centre de l’Europe une formidable machine de guerre chargée à outrance et qui ne pouvait tarder à éclater...”¹¹³³ Mommsenek, bada, Alsaziaz jabetzearen aldeko arrazoi nagusia estrategikoa eta bidezkoa dela arrazoitzean, une berean horrela zinetako Frantzia ez dela ahultzen, argudiatzen du, eta potentzien oreka, ez desegin, baizik berregin egiten dela. Estatu europarren arteko kanpo harremanei gagozkiela, lehentxeago Frantziak Italiari kendu eta Savoia eta Alpe Maritimoez jabetuz desegin zuen oreka, tamaina bertuko Alsazia eta Lorrena galduz birrorekatzen da¹¹³⁴. Eta Frantziaren barne bizitzari eta kulturari gagozkiola, hura ez ahultzeko hain zuzen, ezer frantsesik ez zaio kendu behar eta ez zaio kentzen. “Let France keep her French territory intact”¹¹³⁵; “France, I am the first to own it, is a European necessity. She must not, and cannot, be ruined”¹¹³⁶.

–Mommsenentzat Alemania Alsazia-Lorrenarekin gelditzea: 1) herrialdeok euren egoera historikoan (a) eta euren egoera naturalean (b) berrezartzea da, ez da konkista; 2) ez da Estatu europarren arteko oreka desegitea, berrezartzea baizik; 3) nazio frantsesa fisik ez du mendratzen, Frantziari ez baitzaio deus nazionalik (frantsesik) kentzen. Eta hemen bai, hizkuntzak-eta, balio handia hartzen dute argudiaketan. Alsazia alemana da: alemanez mintzo da, ohitura alemanak ditu, erlijio alemana du (protes-

1133 GEFROY, A., “Un manifeste prussien de M. Mommsen à l’Italie”, in: *Revue de Deux Mondes* 90 (1870), 127. Aldizkari horretan hainbat artikulu denetariko agertu da sutua Prusiaren eta izendatuki Mommsenen aurka, batzuk zuzenean honen italiarrentzako gutunei erantzunez, beste zenbait orokorki basakeria alemana, edo espezialki Mommsenena suposatzen denaren gainean azterka (ik. HARTOG, F., *Le XIX^e siècle et l’histoire. Le cas Fustel de Coulanges*, Paris 1988, 49 eta hurr.). Alemanak “ces sauvages civilisés” dira, F. Bulozek, *Revue des Deux Mondes*-eko zuzendariak bere praktikan Renan proaleman enblematikoari idatzi dionez.

1134 MOMMSEN, Th. et al., *Letters on the war between Germany and France*, loc. cit., 33-35. “Fraternity amongst nations, as well as men, requires a certain equality. Will it then be an infringement upon this equilibrium if these French provinces, with a German nationality, belong again politically to Germany? I think not” (33). “France, therefore, in 1860 (...), committed also the serious wrong of upsetting the equilibrium of Europe? Had we not better restore the old equilibrium by taking from her Alsace and Lorraine?” (35).

1135 Ib., 29. Komeni da testuinguru historikoa ez ahaztea, insistentzia horrekin Mommsen postura erradikalago ezagun batetik aldentzen ari baita. 1840an Thiers kabinete oilartuak muga Rhinen ezartzea esijitu duenean, kontratakeko erantzun oilarrago bat jaso du, MENZEL, W., “Die westliche Grenzfrage”, in: *Deutsche Vierteljahrs Schrift* 2 (1841) 25-69. Menzelek muga “jatorrizkoak” esijitu ditu Alemaniarentzat, hots, Inperio Erromatar-Germaniarraren XIII. mendekoak, egungo hainbat lur frankofono barne (Burgundia, etc.).

1136 Ib., 35.

tantea)¹¹³⁷; Lorrena, “that *Allemagne*, as it was called, which until 1751 conducted all its official affairs in German, and still preserves this language in its private life”; Thionvilleko hiria eta kantoia orobat “are completely German”, etab.¹¹³⁸ Alsaziak pisu handia izan du kultura alemanean, arkitekturatik mistikara, literaturatik Gabon kantetara. Mommsenek sentiberaki ebokatzen ditu Goetheren estudiante garaia Estrasburgoko unibertsitatean, haren maitasun episodioa Friederike Brion Sessenheimeko pastore alabarekin, maiteminezko poesiak; alegia, pasadizoak oraindik XXI. mendean ere, kultura frantsesean ez, baina kultura literario aleman arruntean presentzia handia dutenak¹¹³⁹.

–Alsazia alemana da (1), Alsazia anexatu egin behar da (2). Mommsenek horiek biak esaten dituela, egia da. Baina ez da anexatu behar alemana delako, anexioaren arrazoa ez da alemana izatea. Hots, egia bide da, polemika militantearen aurretiazko inportanteena kontrarioari ez ulertu nahi izatea dela; eta, hura hobeto errefutatze-ko, esan ez duena esanazi behar zaiola. Edonola ere, Mommsen irakurtzen duenak irakurtzen duena da inoiz ere ez dela anexioa nazioaren kontzeptu aleman etnikoren bategatik, versus zibikoa, justifikatzen haren testuan. Eta irakurtzen jarraitzen duenak irakurtzen duena da alemanak milioika daudela Austrian, Suitzan, Frantzian, Errusian ere (Frantzian ere alemanak, italiarrak, etab., daudela), eta hori bere horretan onartzera etsi beharra dagoela, absurdoa dela alemanak direlako aleman denak Estatu bakarrean biltzeko ametsa, sekulako triskantzak eragin gura ez badira (bitxiki, Mommsenek berak aurretik esana egon arren, zenbait eztabaikidek hala ere Mommsenen aurka aterako du arrazoi hau, eta Renanek errepikatu egingo du joko hori)¹¹⁴⁰. Egia da alemanak edonongo alemanen patuaz kezkatzen direla. Errusiak Livoniako Rigan, Dorpaten, nazionalitate eta hizkuntza alemaneko biztanleria hertsatzen badu, Frantziak Alsazia-Lorrenan dagien antzera, alemanek hori ez dutela atseginez ikusten, baina isil-isilik geratzen direla eta ez direla ezertarako tartean sartzen. “The days of the Crusades are over; honest patriotism repudiates Quixotic folly”¹¹⁴¹. Alsazian ere, literatura eta artearen zale alemanak joan izango zirela hara peleginazioan, sol-

1137 Ib., 24: “The population of Alsace is purely German, if we except a few valleys in the Vosges, which are French”. Milioi bat eta hogeita hamabost mila hiztun aleman, hogeita hamar mila hiztun frantses).

1138 Ib., 27.

1139 Ib., 22: “When the German student, in the German University of Strasburg, read the sweet story of Goethe’s love –that exquisite idyl of Sesenheim, the dear Alsatian village–, he shut the volume, and asked his heart what manner of men his forefathers could have been, who abandoned to the foreigner this sacred field of the German muse – to men who cared neither for its buds nor for its blossom, whose whole aim was to extirpate German manners, German religion, and our German tongue”. Hola-moduzko arrazoibideetan pentsatuz idatzi du apika G. Mannek, loc. cit., 381, iritzi publikoan “argumentu historiko-sentimental, militar, burugabeki harro, mendekariaren nahasketa bat” pilatu zela anexioaren alde (eta erreparatzekoa da, arrazoi etniko edo arrazialak eman direnik ez duela aipatzen!).

1140 Ib., 21 (“a disproportionate sacrifice to the end”).

1141 Ib., 23.

dadu alemanik inoiz ez zela joango. Alemaniak bere buruarekin zeukala nahiko lan, auzoekin bake-bakean bizi gura zuela. “If France also had been of this pacific mind, our admirers of the Strasburg Minster would have sighed, and pilgrims to pretty Sesenheim would have wept; but the armies of Germany would never have followed on their track to take back these consecrated spots, sacred to our art and our literature”¹¹⁴². Gerra egon, ez da Alsaziagatik egon; baina gerra egon egin baita, eta Alsazia gaur egon Alemaniaren eskupean baitago... (*da capo*).

–Objekzioa eginez gero, frontera segurua nahi baldin badira, zergatik ez den onerizten Rhina izatea “muga naturala” bien artean, erantzunik deblauena litzateke: mugarik batere ez delako; Rodanoa frantsesa den bezalaxe Rhina alemana delako, eta kito¹¹⁴³. Mommsenek, ordea, logikoa bere logikan, beste erantzun hau ematen du. Estreina, denborak aski erakutsi duelako, frontera segurua ez beste guztia dela: Moselako “muga naturala”, Metz, Alemania inbaditzeko zubiburu gisa gotorlekutzeko aprobetxatu du Frantziak¹¹⁴⁴; Estrasburgoko kanoiek, Rhinaren parte alemaneko Kehl hiria bapo bonbardatuz, ederki erakutsi dute berriki nolako muga den ibaia egungo kanoientzat¹¹⁴⁵. Eta bigarren, ibaien funtzio naturala komertziokoa delako, ez gerra-koa. “Great rivers, being great highways, should in all reason be national property, not national boundaries; we have seen the result of the divided dominion of the Rhine – never ending, and ever renewing, contests and disputes”¹¹⁴⁶.

Strauss bere lekuan ikusiko dugu, baina aurretik esateko: a) Straussek ere Alsazia-Lorraena anexatzeko ematen duen arrazoia estrategikoa da, eta estrategikoa soil-

1142 Ib. Straussek berdintsu argudiatu du (R:jr 144): “Que l’Alsace et la Lorraine aient auparavant appartenu à l’empire allemand, qu’en outre la langue allemande, malgré tous les efforts français pour l’opprimer, soit encore la langue maternelle en Alsace et dans une partie de la Lorraine, ne furent pas les motifs qui nous ont conduits à élever des prétentions sur ces territoires. Nous ne songions pas à les réclamer à un voisin pacifique. Mais après qu’il eut brisé la paix et laissé voir l’intention d’annexer la Rhénanie, qu’il avait déjà occupé une fois pendant quelques années au mépris de tout droit, il faudrait que nous soyons les derniers des insensés si, une fois vainqueurs, nous ne voulions pas récupérer ce qui fut une fois nôtre et qui est nécessaire à notre sécurité”.

1143 Gogora bedi aurretik, gerra napoleondarren garai giroan, arrakasta handikoa izana zela ARNDT, E. M., *Der Rhein Deutschlands Strom aber nicht Deutschlands Grenze* [orij., “Der Rhein, Teutschlands Strom, nicht Teutschlands Grenze”, 1813], Dresden 1921. Orobat in: ID, *Werke*, 11. Teil, Berlin 1912, 37-83. Arndtek Frantzia eta Alemaniaren artean muga hizkuntzaren arabera markatzea galdegiten zuen (ez Estatuak elebakarra izan beharra, hots, hizkuntz nazioaren eta Estatuaren berdintasuna). Izan ere, muga horrek mendi kateekin kointziditzen zuela ohartarazten zuen, horrela muga hizkuntzazkoa, geografiko “naturala”, historikoa eta estrategikoa bat zetozela.

1144 MOMMSEN, Th. et al., loc. cit., 30: “(...) there is the great entrenched camp of Metz, to which Germany can offer nothing similar. The sole object for which it was made was the support the meditated invasion of the last thirty years, and it is neither more nor less than a constant menace from France to Germany”.

1145 Ib., 20 (“the unjust attack upon Kehl, an open city, barbarously bombarded by Strasburg balls”), 30.

1146 Ib., 30.

-soilik. “Ce n’est pas la valeur des races mais le principe des nationalités (!)¹¹⁴⁷ qui justifie les annexions chez Strauss, ce sont des nécessités stratégiques et politiques plus que morales, et Strauss l’avoue avec un certain cynisme”, irakurtzen diogu J.-M. Paul haren ikertzaile frantsesari¹¹⁴⁸. Eta b) ez du kontsideratzen konkista bat, historikoki (ez da esaten arrazialki!) alemana izandako eskualdearen berreskuratzea baizik: “L’annexion de l’Alsace-Lorraine est considérée par Strauss comme une simple récupération, comme une sage précaution face à un voisin instable et belliciste”¹¹⁴⁹. Filosofia pangermanistarik-edo gabe.

Mommsenek Parisen intelektual eta kazetarien hainbat erreakzio mindu lakar nozitu du¹¹⁵⁰. G. Boissier latinistaren artikulu melankolikoak intelektual germano-filoen desengainu mikatza espresatzen du batez ere¹¹⁵¹. Madame de Staël ezkerodiodo intelektualeria frantsesak Alemania sakonki miretsi du; zientzialari aleman eta frantsesen artean bi herrien adiskidetasuna lotuko zutela uste zuten. Orain, zientzialari alemanek ez adiskidetasuna, gorroto nazionalaren sua hauspotzen dutela aurkitu dute. Irainen kontzertuan “ahots garratzena, krudelena” Mommsenena izan da, “Alemaniko izenik ilustreena zalantza gabe”, Frantzia guztiz estimatua. Lantzuaren ondoren Boissierrek Mommsenen Erromako Historia monumentalaren berrirakurketa egiten du, bertan autoreak erakusten dituen juzguak eta sentimenduak analisatuz: orain kausitzen duenez, indarraren miresle itsua da (“ce qui excite par-dessus tout l’enthousiasme de M. Mommsen, c’est la force”)¹¹⁵², errealista gordinena, eskrupulurik ez duena bortxaren erabilera ankerreanean gogobetetzeko, gupidarik ez du ezagutzen bentzuetekin, kontsidero humanitarioentzat ez du erdeinua baizik (“un dédain superbe pour des principes respectables, et des convictions honnêtes”)¹¹⁵³. Mommsenen Erromako Historiak, zehe irakurrita, Alemania berriaren espiritua islatzen du, zuzenbidea baino maiteago indarra duena, gizatasunik gabekoa, dominatzailea; Erromari buruz mintzatuz, “alemanak nola artzainak izatetik otsoak izatera etorri diren” ematen du ikustera. Boissieren artikulua errebantxara eta, alemanen gaurko bertute gaizto horiek ikasiz, atzera Alsazia-Lorrena berreskuratzerako dei batekin amaitzen da.

1147 Printzipio hori Straussek ez du inon aipatzen; Alemaniaren batasun nazionala egiteko eskubidea bai. Ez eskubide hori berarentzat printzipio hartatik ilkitzen al den, Strauss hegeldar koherentearentzat dudagarria baino gehiago baitirudi.

1148 PAUL, J.-M., *D. F. Strauss (1808-1874) et son époque*, Paris 1982, 401.

1149 *Ib.*, 388.

1150 Mommsenek hainbat lagun eta miresle zuen Frantzia, “Société Nationale des Antiquaires de France”ko kide zen; elkartetik iraitzia izan da (1872). – L. Pasteurrek, Bonngo Unibertsitateak 1868an emaniko ohorezko doktoregoa itzuli egin du.

1151 BOISSIER, G., “L’Allemagne contemporaine. III M. Th. Mommsen”, in: *Revue des Deux Mondes* 98 (1872) 798-826.

1152 *Ib.*, 822.

1153 *Ib.*, 820.

H. Tainek Straussi bai, Mommsenen gutunei ez die erreferentziarik egiten (Mommsenen garai bertsookoak dira, gerraren lehen egunetakoak, Straussenen gutun irekiak Renani). Bi aldiz agertu da Taine jendaurrera gerraren kariatz. Lehenbizikoan 1870eko urriaren 9ko artikuluan, “L’opinion en Allemagne et les conditions de la paix”. Orri batean frantsesei esplikatzan die alemanek zergatik dauzkaten, dauzkaten esijentziak; beste guztiak Bismarck eta alemanentzat idatzitako testua dirudi. “J’ai voyagé dans leur pays, je connais leur littérature et leurs journaux; j’ose dire avec assurance que, s’ils veulent nous prendre Metz et Strasbourg, s’incorporer des provinces dont le cœur est tout français, tenir à demeure la ligne des Vosges, nous ruiner, nous accabler, c’est que, pour vivre tranquilles, ils se croient obligés d’abord de nous mater et ensuite de nous lier les mains. Selon eux, la nation française est turbulente, ambitieuse par instinct, accoutumée à intervenir dans les affaires de ses voisins, avide de prééminence, passionnée pour la gloire militaire, et persuadée, comme disait le grand Frédéric, qu’il ne doit pas se tirer un coup de canon en Europe sans sa permission; auprès d’une telle nation, on ne peut dormir en paix; ainsi, par conscience et par intérêt, il faut la réduire à l’impuissance”¹¹⁵⁴. Testua frantsesez egon arren, xedea alemanak konbentzitzea da: engoiti frantsesak ez direla behialako gerrazaleak, orain guztiz bakezaleak dira; alemanek ez dutela zergatik inbasio berrien beldurrik izan. Oraingo gerra hauxe Gobernuak bakarrik nahi zuela, kalean jendearen manifestazioak gerraren alde egon badira, Gobernuak xaxatuak eta diruz bultzatuak izan direla¹¹⁵⁵. Hitz batean, Alemaniak ez dauka zergatik bere mugak armatu Frantziak erasoko diolakoan. Ez dauka zergatik (arrazoi militarrengatik, ulertzen da) Alsazia-Lorrena eskatu. “Imposer à la France un tel sacrifice, c’est ordonner à une mère de livrer un de ses enfants; cela est contre la nature et contre la conscience (...). Sur tout le reste, des concessions, de grandes concessions sont possibles; nous pouvons, et nous devons, même au prix de pénibles sacrifices, donner à nos adversaires la preuve que nous acceptons la paix sans arrière-pensée, à demeure, et non comme une trêve. Accordons-leur des garanties; l’intérêt et l’amour-propre en souffriront, il n’importe. Mais qu’ils ne réclament rien au delà, rien qui soit contre notre conscience, rien qu’un peuple honnête ne puisse imposer à un peuple honnête”¹¹⁵⁶. Jokoan Frantziaren ohorea eta kontzientzia dago beti, ez alsaziar-lorrenarren nahikaria.

Aurreneko artikulua hori adiskidezko tonuan idatzia bazegoen, hilabete pare bat geroago –gerra luzatzen ari da, Paris setiatua dago–, H. Tainek arras beste umore batean hartu dizu hegatsa. Orain Alemania herri kultu bat ez beste guztia da¹¹⁵⁷, fran-

1154 TAINÉ, H., *Derniers essais de critique et d’histoire*, Paris 1923, 109.

1155 Gerra inperatore xahar dekadenteak bakarrik gura izan duela, herriak ez zuela inola nahi, hemendik aurrera (Quinet, Michelet, etc.) literatura apologista guztiko ritornelloa bihurtuko da.

1156 Ib., 122.

1157 Ik. DIGEON, C., aip. lib., 221: “La guerre a mis à jour le mauvais et vilain côté de leur caractère que recouvrait une écorce de civilisation. L’animal germanique est au fond brutal, dur, despotique, barbare” (1871-02-07). Urte gutxi lehenago beste hau idatzia zuela gogoratzen digu Digeonek (216): “De 1780 à 1830, l’Allemagne

tsesak ez dira lehen adierazten zigun zentzuzko jende baketsua, bai tirtiriku irrikatua, edozein albaramendutarako beti gertu. Artikuluaren helburua iritzi publiko internazionala alarmatzea da. Tainek kataklismo bat datorrela sumatzen dizu, beste irteerarik ez du ikusten Estatu neutralen, bereziki Ingalaterraren interbentzioa baino, gerra alderdi biak negoziaketak egitera behartuz (“L’intervention des neutres”, 1871eko urtarrila). Inperialismo alemana Europa osoa hankaz gora jartzeko arriskua da; iraultza berri batek Frantzia kontinente osoa irabiaraziko luke. Prusiak Alsazia-Lorrena bereganatzeko asmoak gauzatzen baditu, Frantzia erremedio gabeko istilu eta astrapala aldi batean sartuko da. “Supposez la France mutilée, malade pour un demi-siècle, telle enfin que les journaux prussiens le souhaitent, et toujours sur le point de tomber en convulsions. Une telle perspective n’a rien de rassurant pour l’Europe. Ne (...) regardons que les conséquences politiques. Tout le monde connaît le tempérament excitable des Français; ils ne sont pas hommes à se résigner (...), au contraire ils sursautent et s’exaltent; quelqu’un a dit d’eux que les secousses fortes et prolongées les rendent fous. Or dans les moments de folie, les idées violentes et désordonnées prennent l’empire. Il ne serait pas sain d’avoir au centre de l’Europe, même pour cinq ou six ans, une république socialiste”¹¹⁵⁸. Errepublikak frantses sozialista bat Europaren desastrea izango litzateke. Arriskurik okerrera, alabaina, Alemaniarena da. Eta hemen, nazionalitateen printzipioa izenez aipatu gabe (eta nazioaren eta hizkuntzaren berdinketa suposatuz), hura inperialismo alemanaren arma gisa iradokia aurkitzen dugu. “C’est en Allemagne une idée populaire et une doctrine scientifique que tout ce qui parle allemand appartient de droit à l’Allemagne et doit lui revenir tôt ou tard (...); hier le Schleswig à demi danois, aujourd’hui l’Alsace française et la moitié de la Lorraine française, demain les portions de la Suisse, de l’Autriche, et de la Russie où l’on parle allemand”¹¹⁵⁹. Alemanek Alsazia-Lorrena zinez printzipio horren izenean galdegiten bazuten, hauxe litzateke eretia, ez erdizka baizik erabat garbi horixe esateko, salatze-ko, eztabaidatzeko. Ia-ia esan du, baina ez (arrazoi horrekin zaila zeukan jendaurre ingelesa alarmatzea); hori, Tainerentzat, inperialismo alemana bidatzen duen botere politikaren aspektu edo aitzakia txiki bat besterik ez da. Izan ere, Alemaniari azken finean berdin omen zaio alemanez non mintzatzen den ala ez, bere “misioa” burutze-ko baliagarri zer zaion inporta zaio. Ez da filosofia eta printzipio kontua, edo hizkuntza kontua; botere kontua da. Alemanak sinetsita daude munduan nagusitzeko misio historikoa dutela. “Selon leurs formules, un peuple a le droit d’acquérir «tout ce qui

a produit toutes les idées de notre âge historique (...). Nul esprit plus original, plus universel, plus fécond en conséquences de toute portée et de toute sorte, plus capable de tout transformer et de tout refaire, ne s’est montré depuis trois cent ans. Il est du même ordre que celui de la Renaissance et celui de l’âge classique”.

1158 TAINÉ, H., loc. cit., 126.

1159 Ib., 129. Beharbada Mommsenen lerroak oroitzu (Riga eta Dorpatetako alemanei buruzkoak-eta), gehitzen du: “Sur ce dernier article les diplomates nient; mais lisez les correspondances des journaux allemands sur l’état des provinces russes de la Baltique, causez avec des professeurs et des officiers et vous apprendrez jusqu’où vont les prétentions nationales”.

est indispensable à son développement»; entre autres les débouchés [Vosgoetakoak? – Saverne, Belfort; Metz?] et notamment la mer. De là les ports militaires récents, Kiel enlevé au Danemark, des vues sur le Jutland et les îles danoises, d'autres vues sur la Hollande, un regard hasardé sur Trieste". Napoleonekin bezalaxe da: zer berak gura, hura bere eskubide. Europak, Ingalaterrak gidatuta, aurre egin zion Napoleoni; orain Ingalaterrak Alemaniari aurre egitera gidatu behar du Europa, osatzen du Tainek arrazoa¹¹⁶⁰. (Renanen testuekin eta batik bat konferentziarekin alderatzen badugu: nazionalitateen printzipioaren edo hizkuntz nazioaren kontzeptu alemanaren argudioa, hain hurbil-hurbileraino etorrita ere, ez da zertzera iristen; alsaziar-lorrenarren gogoaz bezainbatean, argudiaketa guztian ez da haren errainurik ere nabaritzen).

Intelektual frantses germanofiloen desilusioa eta porrota Victor Hugorengan ikusten dugu, 1842ko *Le Rhin*-etik, Alemaniarekiko sinpatiazko bidaia kronika (sinpatia nahiko frantsesezkoa bada ere), gerra egunetako *L'année terrible* kronika poetikora. Sedango desegigoan Inperioa jausi eta exiliotik itzuli denean, itxaropenez beterik sartu da Parisen, gerra deklaratu zuen Napoleon III.a preso atzeman izanik, prusiarrak martxa garaitiarra eten eta bakea egingo zutela. Funtsean bi nazioak herri bat, arraza bat baitira Alemania eta Frantzia: "Et la même origine, ô Saxons, est la nôtre! / Et nous sommes sortis du même flanc profond! / La Germanie avec la Gaule se confond / Dans cette antique Europe où s'ébauche l'histoire". Ulertezinezkoa da bi herri anaiek bata bestea asasinatzea. Alemania biziki miresten du: "aucune nation n'est plus grande que toi", gorazarre handi bat kantatzen du; hori bai, Frantzia "Ô ma mère!" dizu. Poema ziklo guztia Frantziarenganako maitasun eta erruki deklarazio luze bat izango da. Baina ez ziren garai onak lirikarako, gerra ez da eten, eta Hugoren umorea irauli egin da: alemanak barbaroak dira, etab. Victor Hugo bere burua eta bere jendea adoretzen ahalegindu da: orain galtzen ari bada ere, luzarora Frantziak garaitu egingo du Alemania. "Non, vous ne prendrez pas la Lorraine et l'Alsace (...) / c'est vous qui serez pris par la France". Alabaina, prusiarra nagusiturik fronte guztietan, armada frantsesa umiliatua ("la première armée du monde")¹¹⁶¹, frantsesak euren artean gerra zibilean Gobernu eta Pariseko Komuna, alferrik da ja animoak oihukatzea, ja ez dago Jena eta Austerlitzeko loriarik ("c'est Waterloo qui reste"), ez dago Frantziarik. Thiersen Gobernu errepublikarrak Bismarckekin adostu duen bake akordioa Asanblea Nazionalean bozkatu denean, Alsazia-Lorrenaren utzietsiarekin, Hugo erabat kontra mintzatu da eta horrela bozkatu. "Deux provinces écartelées; Strasbourg en croix, Metz au cachot", idatzi du otsailaren 14an Bordelen. Victor Hugok errebantxara deitzen du: "Aimer les Allemands? Cela viendra, le jour / où par droit de victoire on aura droit d'amour (...). Mettons-les sous nos pieds, puis tendrons-leur la main".

1160 Ib., 130. "Aujourd'hui la situation est la même avec cette différence, que le danger, quoique plus lointain, est plus grand, puisqu'il est produit, non par l'ambition d'un homme, mais par l'ambition d'un peuple, non par l'élan militaire d'un gouvernement viager, mais par la rapacité consciencieuse, systématique et méditée d'une nation vivace".

1161 QUINET, Mme. Edgar, *Paris. Journal du siège*, Paris 1873, 9.

Errepublikar sutsua eta germanofiloa zen orobat Edgar Quinet, Hugo bezala erbestealdi luzetik itzuli dena. Gazterik Herderren irakurketarekin entusiasmatu eta frantsesera itzuli du haren historiaren filosofia, *Idées pour la philosophie de l'histoire de l'humanité*. Literatura eta filosofia alemanen zale eta miresle da. Baina miresle bezain kritikoa: aspaldi egin zuen kultura aleman bere baitan bildu eta itxiaren salaketa sarkastikoa ere¹¹⁶². Quinet borrokan murgildu da eta parte oso aktibo hartu du gerran. Hugok soldadu alemanei armak uzteko deia egin dien bezala, Quinetek aldarria egin die “aux allemands de toutes races”, tropa alemanen martxa geldiaraziko duen igurikitzen, gerra ez baitzien Errepublikak deklaratu. Gerra bitartean barreiatuiko testu laburrak liburuxka batean argitaratu dira gero¹¹⁶³. Alsazia-Lorrenaren arazoak leku nahiko gutxi hartzen du txatalotan, baina hemen horretara mugatuko gara. Eztabaida guztia Bismarcken esaldiaren inguruan mugitzen da, probintzia horiek “etxeko giltza” direla¹¹⁶⁴. Hona hemen Bismarcken hitzak, Quinetek aldatzen dituen legetxe: “Aussi longtemps que la France demeurera en possession de Strasbourg et de Metz, elle est plus fort sur l’offensive que nous sur la défensive (...). Strasbourg entre les mains de la France est une place forte de sortie toujours ouverte vis-à-vis de l’Allemagne du Sud. Entre les mains de l’Allemagne, Strasbourg et Metz acquièrent par contre un caractère défensiv”¹¹⁶⁵. Quinetek ondotxo daki hori garailearen arrazoiak dela, eta garaituari kontrakarrean arrazoitzen ibiltzea alfer-alferrik zaiola. Hala ere luze eta zabal saiatzen da historia diplomatiko eta militarreko datuekin kontrarioa demostratzen, hemen jarraituko ez dizkiogun bideetatik. Aipatzen dihardugun artikulua 1870-11-05ekoa da. Ordurako ezagunak ziren Strauss eta Mommsenen gutunak, eta Quinetek eza-gutzen ditu¹¹⁶⁶. Horregatik, kontuan edukitzekoa dirudi Alsazia-Lorrenako arazoan V. Hugok, eta Quinetek bereziki, argudio alemanak izan omen diren hizkuntzaren eta arrazaren arrazoiak eta nazioaren kontzeptuen diferentziak hitz bat bakarrarekin ez badituzte ikustera ematen. Are harrigarriago, gerra bere osoan arraza arteko gerra bezala ulertzen bada, Quineten moduan¹¹⁶⁷. Interpretazio molde hori, itxura guztiz, apologetika frantsesak geroago inposatua da, hain zuzen Fustel de Coulanges eta Renanen ildoari jarraiki. Quinetek espresuki dio Bismarckek arrazoi estrategikoaren

1162 QUINET, E., “La Teutomanie”, in: *Revue des Deux Mondes* 32 (1842) 927-938.

1163 QUINET, E., *Le siège de Paris et la défense nationale*, Paris 1871.

1164 Ib., 48.

1165 Ib., 49.

1166 Alemaniaren ametsa nazio frantsesa desagerraraztea da (“effacer un grand peuple de la liste des vivants”, 48 or.), espiritu eta kultura frantsesa itotzea (“quelle occasion d’en finir avec une nation rivale!”, 121), horretarako poetak, artistak, zientifikoak, denak ezabatzea, behar izanez gero goseak akabatzea (121 o), espiritu eta kultura alemana nagusiarazteko. “Le recteur de l’université de Berlin, assisté du docteur Gervinus et du docteur Mommsen, régentera Paris” (1221-122). Behin eta berriro baiesten da Alemaniak ez duela beste xederik Frantzia Erdi Arora itzularaztea baizik (66), “effacer de la terre ce nom de France pour y substituer le leur” (95-96). “La France est cette lumière du monde qu’ils ont juré de l’éteindre” (116).

1167 Ib., 30: “La Germanie se jette tout entière sur nous; appelez à vous toutes les Gaules”, etab.

kontsigna eman duela (“etxeko giltza”), eta Alemanian denek ez dutela bestelako argumenturik. “Telle est la grande, l’unique raison que l’on allègue, aux yeux du monde, pour nous arracher deux provinces, l’Alsace et la Lorraine”¹¹⁶⁸. Quinet arrazoi horren barregarria –“ironia alemana”¹¹⁶⁹– erakusten saiatzen da. Vienako Kongresuraino gibelera so eginez, han Estrasburgo Frantziari malizia –prusiar– guztiarekin laga zitzaioa, baiesten du¹¹⁷⁰. Izan ere, Bismarckek ziurtatzen duenaren aurka, muga hauek ez ei dira Alemaniarentzat arrisku bat eta etengabeko zema bat, ezpada Frantzia zeharo babesgabe uztekoak, “un pays sans frontières (...), une Pologne d’occident, à la merci de la race allemande”¹¹⁷¹.

Quineten posizioan ohargarria, haren kontzeptuan Frantzia bat eta banaezinaren printzipioa nolabait nazioaren ordezkartza instituzionalaren beraren gainetikotzat jotzen duela da. Nazioa nazioa da eta Asanblea Nazionalak ez du aginpiderik gorputz nazionala zatikatzeko¹¹⁷². Nazioa ez baita oraingoona soilik, arbasoek utzi diguten ondarea baizik; bera baita gure zer eta norizana dagiena, eta ezein Asanblearen ezein “plebiszituk” aldaraz diezadake ni zer naizen, etab. Hogei urtean ukatu diot Asanblea Nazionalari –polemizatzen du– Estatu kolpearen krimena zuzitzeko eskubidea; hemeretzi urte eman dut erbestean. “Ce n’est pas pour accorder aujourd’hui à une Assemblée nationale le droit de voter l’anéantissement national de la nation (...). Non, je n’accorde pas à une Assemblée quelconque le droit de m’ôter, de m’arracher à moi et à mes compatriotes, mon pays, ma nationalité, c’est-à-dire l’héritage civil, moral, intellectuel que j’ai reçu de mes pères. – Je ne lui accorde pas le droit de me transporter de race en race pour faire de moi à son caprice, un Prussien, un Allemand, ou un Calmouk. La force plébiscitaire, sous le joug, ne va pas jusque-là. Et pourquoi? Parce que, encore une fois, il n’y a pas de droit contre le droit (...). Cette Assemblée pourra bien déclarer que l’Alsace et la Lorraine (...) sont des états tudesques, régis par la Confédération teutonique. Sachez d’avance que de votes semblables n’ont ni sens, ni valeur, ni légalité. Ils veulent dire seulement que le plus fort les a imposés au plus faible”¹¹⁷³.

1168 Ib., 49.

1169 Ib., 60: “Voilà l’ironie allemande”.

1170 Ib., 55: “Si les Prussiens de 1815 nous ont laissé Strasbourg, ce n’est point oubli ou incurie de leur part”.

1171 Ib., 60: “L’expérience a montré que nos frontières de 1815 ont été calculées pour notre ruine” (59).

1172 Ib., 84, 86, 88 (“démembrer”).

1173 Ib., 89-90 (1870-12-01). Ez Asanblea Nazionaleko bozen gehiengoak, ezta gaur egungo hiritarren gehiengoak ere ez luké nazioaren desmenbraketa zilegizko bihurtuko, ik. QUINET, Mme. Edgar, *Paris. Journal du siège*, Paris 1873, 151-152: “Quand même huit millions de paysans voteraient la cession de l’Alsace et de la Lorraine, ce vote serait entaché de nullité (...). Vous ne pouvez décider par le suffrage universel si le dix-neuvième siècle abdiquera et retournera au siècle des Césars. Voilà ce que nous risquerions par une fausse application du suffrage universel”. Ik., halaber, 316-317, 369. Argudiaketa molde honek eskola ideologikoen gainetikoa dirudi: Quinet liberal ezkertiarra da, Treitschkek oso antzera argudiatuko du eta liberal eskuindarra da, eta José Antonio Primo de Rivera, faxista. Ik., orobat, in: *Argia* 2.386, 2013-10-13, 38 or.: “Nik. Erauskin [Mikel

Ohartarazi behar dena da Quineten arrazoibidea Defentsako Gobernuaren bera zela tenore honetan oraindik. Bismarckek ja 70eko irailean egin du publikoa Alsazia eta agian Lorrenako zati batzuk bake truke esijitzeko asmoa. Kantzelari alemanak ematen dituen arrazoiak estrategiko-militarrak dira soil-soil; alderdi frantsesetik bakea bilatzen da, baina lurralde esijentziari zeharoko ukoa eman zaio. Bitartean, alderdi biek bata bestearen haztamu eta zunda zirika segitzen dute, gerraren martxa ez baita guztiz erabakia ikusten, eta, tratuak tratu, menia ez da lortuko 1871-01-28 arte. Quinetek abenduan plazaratu du bere aldarria (“Aux Conservateurs”), kontserbazaleen artean etsipena nabaritzen hasi denean Alsazia-Lorrena laga beharra egongo dela gerrari bukaeraren bat emateko. Quinet bera gerra edozein modutan jarraitzearen aldeko da. Ohargarria dena da, negoziaketen aurreko tratuotan, eta gero tratu formaletan ere, parte frantsesak –ezta Quinetek ere– inoiz ez duela Bismarcken esijentzien buruz buru alsaziarren autodeterminazioaren printzipioarekin-edo argudiatu, osotasun nazional edo integritate territorialaren printzipioarekin soil-soil baizik¹¹⁷⁴. Nazio kontzeptua eta autodeterminazioaren argumentarioa, kasu honetan, ez da gerrarekin eta Alsazia-Lorrenaren anexio/utzietsiarekin zerikusi zuzenekoia zuten politiko eta dipolomatikoena izan. Teorizazio hori gero etorri da, etorri, eta, Fustel de Coulangesekin hasita, bere garapen eta bi posizioen bere faltsifikazioekin eboluzionatuz joango da, Frantzian teoria ofiziala bilakatu arte.

Fustel de Coulanges historialaria Mommsenen eztabaidakide printzipala izan da dudarik gabe; kontserbazalea, Renan bezala, batere ez errepublikarra. Nazio kontzeptuaren arloan inportantzia baitauka (Renanekin batera), astiroago aztertzea merezi du eta beste leku batean egingo da (“Nazioak Frantzian” kapituluan). Jendartean giro belizista berotzen hasi denean, Fustel de Coulanges zuzen kontra agertu da: bere iritzian Frantziak ez dauka eskubiderik eta ez dauka inolako arrazoirik Prusiari gerra deklaratzeko, eta gerrarekin ezer irabaztekorik ere ez. Gerra –dio– gobernuak bakarrik nahi du, ez herriak¹¹⁷⁵. Porrotaren aurrean, hala ere, kemen guztiekin aberria defendatzeraz pasa da, aurrena armaz, Paris setiatuan (“les armes manquent; j’ai eu des peines infinies pour obtenir un fusil”), gero lumaz. Gerraren inguruko haren idazlanean hiru atal bereiz liteke: 1) historiaren meditazioarena, h. d., nola etorri den Frantzia egungo katastrofera (guztiz Renanen antzera, Iraultzaren eta demokraziaren kritika berdinarekin). 2) Gerraren kausari buruzkoa, orain errudun bakarra Prusia kontsideratuz. 3) tassazia-Lorrenaren eztabaida, “nazioaren kontzeptu” demokratikoa edo frantsesa esaten den tesiarekin (gero Renanen izenarekin asoziatu ohi dena). Mommseni erantzuna 1870eko urriaren 27koa da.

Erauskin] naizen edo ez naizen erabaki ezin dudan bezala, herri batek ezin du erabaki existitzen den edo ez”; “... gure izatea bozkatzea balego bezala”.

1174 Renanen lehen gutunean Straussi ere hori da ematen den argumentu bakarra: “atteinte à l’intégrité de la France”, eta horrek eragingo lituzkeen kalteak: “mutilée, la France rentrerait en convulsion et périrait” (R:jr 125).

1175 HARTOG, F., *Le XIX^e siècle et l’histoire. Le cas Fustel de Coulanges*, Paris 1988, 45.

Gerra deklaratu Frantziak egin du, baina Prusiak gerra agiantzen zuelako. Gerraren erru guztia Prusiarena da, Frantziak bakea nahi zuen. Are, historia guztian Frantzia beti-beti bakezalea izan da, inoiz ez du gerrarik gura izan. Egia da Luis XIV.ak Herbehereetako lurralde habsburgotarrak inbaditu dituela, baina bakearen maitez egiten zuela deklaratzuz egin zuen (“notre intention est d’entretenir religieusement la paix”). Egia da Belgikako eskualde batzuk armaz hartu zituela, flandriarrei Lille eta inguruak harrapatu dizkiela, baina hartarako bere eskubideak alegatzea ahaztu gabe. Egia da Holandari eraso ziola, baina soil “à cause de l’ingratitude et de la vanité insupportable des Hollandais”. Egia da Habsburgotar espainolei Franche-Comtéa ebatsi ziola, baina sei urteko gerra luzearen ordain apurra bezala bakarrik. Courtrai, Luxemburgo, Saarbrücken, Zweibrücken (Deux-Ponts) Palatinatuan, etab., konkistatu baditu, bere magistratuek haren eskubideak lurraldeon gainean ziurtatu eta gero bakarrik egin du, beti zuzentasunaren barruan. Estrasburgo mendean hartzea “conforme à la fois au droit des gens de cette époque” izan zen. Eta Inperio alemanaren hainbat zati bereganatu bazuen, alemanen adostasunarekin izan zen. “Jamais, ni pour Metz et Verdun, ni pour l’Alsace, elle [Frantziak] n’avait fait d’autres acquisitions que celles que l’Allemagne elle-même lui avait librement concédées ou offertes”. Frantziak beti moderatuki eta desinteresatuki jokatu du auzo herriekin, “la France n’aimait pas la guerre”¹¹⁷⁶. Mendez mendez egin duen espantsio territoriala, dudarik gabe “nahi gabe” egin du. Beste arrazoi bitxi bat ere irakurtzen diogu Fustel de Coulangesi, berak hain baketsua kontsideratzen duen Antzinako Erregimeneko gerrazaletasunaren justifikaziorako: gerrek –dio– orduan beste esanahi bat zuten. Erregeak Jainkoaren eskubidezkoak ziren, eta konkistekin erresuma handitzea Jainkoaren loria handitzea adina zen, garaipenak gudu zelaietan Jainkoaren handia erakusten baitzuen¹¹⁷⁷.

Moderniari gagozkiola, egia da Iraultzaren armadetak eta, batez ere, Bonapartaren soldaduek behin eta berriro hankaperatu dituztela lurralde alemanak, baina hori ezin zaio leporatu Frantziari, zeren eta “ce qui est bien certain c’est que la France ne s’associait pas de coeur et de volonté à cette politique belliqueuse de l’empereur”¹¹⁷⁸. Napoleon III.a orobat, bere Italiako gerra, Krimeako gerra eta Mexikoko espedizioa gorabehera, eta gero Prusiar gerra deklarazioa, hala ere bake gizon hutsa zen; eta, Italiako anexio txiki batzuk eta Alemaniako beste zatitxo batzuk harrapakatzeko aha-lerinak gorabehera, Italiaren eta Alemaniaren maitale mina zen¹¹⁷⁹. Nolatan deklaratu

1176 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques* (ed. C. Jullian), Paris 1923, 484-485. Ik. kapitulu txundigarri guztia, “La politique d’envahissement. Louvois et M. de Bismarck”, 473 eta hurr.

1177 Ib., 478: “Pour un roi de droit divin, l’ambition était un droit et presque un devoir. Il fallait, pour répondre à la volonté même de Dieu, que le roi fût grand, et que tout l’éclat de la gloire brillât en sa personne. Agrandir son royaume ou sa réputation, c’était servir les desseins de Dieu”.

1178 HARTOG, F., *Le XIX^e siècle et l’histoire. Le cas Fustel de Coulanges*, Paris 1988, 229.

1179 Ib., 231: “Il semblait aimer l’Italie et l’Allemagne presque autant que la France. Il rêvait l’apaisement universel et la solidarité des peuples. Il se croyait la mission de servir non seulement les intérêts de la France, mais aussi ceux de l’humanité”.

du gerra? “On lui reproche à la vérité d’avoir accueilli par un vote d’enthousiasme la déclaration de guerre à la Prusse; mais il faut bien voir ce qui signifiait ce vote. L’assemblée qui l’exprima était assurément l’une des plus pacifiques qu’il y eût en Europe; elle ne vota la guerre que sur la promesse qui lui fut faite que cette guerre amènerait un désarmement général. Ce n’était pas la rive gauche du Rhin qu’elle souhaitait, c’était la réduction des armées et presque la suppression de la guerre dans l’avenir. Son vote, à regarder au fond des choses, fut un vote de paix”¹¹⁸⁰. Irakurleari ez zaio erraza egingo irakurtzen ari dena sinestea, baina testua horixe da. Frantziaren apologia hau irakurri eta gero erraz ulertzen dugu frantsesek zergatik izan duten nahiago Renan mitifikatzea, Coulanges hau baino.

Frantzian dena xuri-xuri bada, Alemanian dena beltz. Prusiak “herra instintibo itsu-itsua” sentitzen du Frantziarentzat. Gorroto bat, harreman pribatuetaraino heltzen dena; prusiarra jendekin eta adeitsu izan liteke errusiar edo ingeles batekin berbetan, frantses batekin, gura gabe ere, ezin du mergatza baino izan. Gorrotatzen duena ez baita gobernua edo politika frantsesa, “mais toute notre nation elle-même”, jende modu frantsesa, liburu frantsesak, karaktere frantsesa, dena¹¹⁸¹. Napoleonen porrotaz eta Vienako Kongresuaz gero Prusiak ez bide du buruan beste asmorik izan Frantziari gerra egitea baino; edo, hobeto, beti militarista, azkeneko berrehun urtean gerra besterik ez du buruan izan, eta azkeneko berrogeita hamar urtean Frantzia txirtxilatzea baino besterik ez. “La Prusse, depuis qu’elle existe, n’a pas cessé un seul jour, d’être en état de guerre avec nous”¹¹⁸². Prusiaren existentzia guztia horretara dago bideratua. Armada prestatu duen bezala, herri iritziak orainaldian duen garrantziaz oharturik, “gerrako makina bat” bihurtu du hori (prentsa, “une machine de guerre”)¹¹⁸³. Berdin eskola: hurrekin hasita, herri xumearen bihotzetan sistematikoki auzoen gorrotoa erein du, frantsesen karaktereari buruz gezur beltz sinesgaitzenak zabalduz¹¹⁸⁴. Prusian irakaskuntza, filosofia, zientzia, erlijioa bera gerra prestaketa bat

1180 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, loc. cit., 488. “Quant à notre gouvernement, dans son manifeste à la France et à l’Europe, il n’annonça aucune autre ambition que celle de forcer la Prusse à désarmer, afin de désarmer lui-même. On n’a pas le droit de dire que son intention secrète était de prendre la rive gauche du Rhin...”

1181 Ik. HARTOG, F., loc. cit., 235.

1182 Ib., 236.

1183 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, loc. cit., 493. “L’opinion en Prusse a été disciplinée comme l’armée” (493-494).

1184 Ib., 494: “Elle n’a cessé de leur parler de notre orgueil, de notre ambition, de notre athéisme, de notre immoralité; elle a dévotement fait couler la haine dans les âmes. Elle y a employé la religion et fait du piétisme une arme de combat contre nous. Elle y employé aussi la science; ses professeurs se sont attachés à travestir notre Révolution française et à dénaturer toute notre histoire pour nous rendre haïssables; j’en connais qui ont altéré jusqu’à l’histoire romaine pour la remplir d’allusions contre nous [Mommensen alusioa]. Toute science chez eux fut une arme contre la France. Ils inventèrent l’insoutenable théorie des races latines pour donner à leur ambition dynastique [Hohenzollerndarrenak] les faux dehors d’une querelle de races. Ils firent servir la philologie et l’ethnographie à démontrer que nos provinces les plus françaises étaient leur propriété légitime; ils

da. Gerra tresna potente bat zientzia alemana da, Frantziarekiko herra prusiarraren kukula. Ikertzaile zorrotzak eta nekagaitzak dira alemanak, baina interesatzen zaiena ez da zientzia, euren grina nazionalista da sustatzen dituen. Frantsesak, ikerketa liberal eta eskola bakezalera ohitua, ulertu ere ezingo luke “tout ce qu’il y a de belliqueux et d’agressif dans la science des professeurs prussiens. Quoi qu’ils fassent, philologie, histoire ou jurisprudence, c’est la haine de la France qui inspire tous leurs travaux, et qui leur met dans l’âme cette infatigable ardeur”¹¹⁸⁵. Horregatik gerra hau ez da beste gerrak bezalakoa. Quatrefages “arrazen gerra” suntsigarriaz mintzatu den moduan, Fustel de Coulangesek gerra honen horrorezko berritasuna historian nabarmentzen du (“caractère horriblement nouveau de la guerre”): “La Prusse faisait la guerre non plus à un État, mais à une race, non plus à la France, mais à chaque Français; elle se jetait sur nous comme à la curée; il semblait qu’elle poursuivait notre sangue dans chacune de nos veines (...). C’est que la Prusse voulait autre chose que l’Alsace et la Lorraine. Sa race voulait exterminer notre race, son orgueil voulait effacer notre nom, son envie voulait détruire nos arts et nos sciences...”¹¹⁸⁶

Azkeneko ideia hori –alemanen nazio frantsesa bera ezabatzeke asmoarena– behin eta berriro aurkitzen da gerrako literatura polemiko honetan¹¹⁸⁷. Hori esateko aitzakia eman duena Treitschkeren esaldi bat ez oso dontsua izan liteke. Gerra deklaratu Napoleon III.ak egin zuela-eta, hark abdikatzean gerra amaitutat eman zitekeela uste izan zutenen itxaropenen aurka, “gerra Frantziarekin da, ez Napoleonekin” osteratu zuen Treitschkek. Prestu-prestua ez da, hortaz, alde batetik hori behin eta berriro Mommsenekiko konexioan alegatzea, honek ez baitu horrelakorik pentsarazteko deus

obligèrent la morale [filosofía alemana] à enseigner que le fait accompli est sacré, que le succès est providentiel, et que par conséquent la force prime le droit. C’est ainsi que de longue date on préparait la Prusse à la guerre d’aujourd’hui; on a fait d’elle à force d’éducation une nation haineuse”.

1185 Ik. HARTOG, F., loc. cit., 235. “Un professeur de Berlin [Mommsen] a écrit une histoire romaine qui n’est, du commencement à la fin, qu’une longue allusion contre la France. Leur amour pour la vérité, si fort qu’il soit en général, s’efface devant leur haine du nom français. C’est une aversion irréflectée, instinctive, involontaire dont ils ne se rendent pas bien compte eux-mêmes et qu’ils dissimulent à leurs propres yeux” (236).

1186 Ib., 495. MAZON, A.,

1187 Hala Quatrefages, Edgar Quinet, etc. QUINET, Mme. Edgar, loc. cit., 97: “il veulent nous exterminer”. Batzuetan Frantzia kalitu gura da, bestetuetan Errepublikak: “Que veulent-ils? Étouffer la liberté dans son germe, l’empêcher de naître, de grandir, faire rentrer la France dans la nuit, dans la mort” (Ib., 5). GEFFROY, A., “Un manifeste prussien de M. Mommsen à l’Italie”, in: *Revue de Deux Mondes* 90 (1870) 126: Prusiak gerra ez dio egiten Frantziako gobernuari, baizik nazio frantsesari, arraza frantsesari, herriari berari. Mommsenen aurreneko gutunean irakurtzen da: “I do not know if we are making war upon the French nation, or upon that handful of daring adventurers, who, having contrived to possess themselves of the government of France...” (3 or.). Bigarren gutunean: “the French nation, those very men in France who most condemned the frivolous pretext which was made the excuse for a declaration of war against us...” Frantzia, esaten da, “la Grande Nation” da eta jarraitu behar du izaten (13). “France, I am the first to own it, is a European necessity. She must not, and cannot, be ruined” (35). Gerraren kalte eta milaka hildakoengatik “we have to settle our account for all this not with the French Emperor, but with the French nation” (20), esaten bada, ozta dirudi inor ezustetzekoa.

inon adierazi; are gutxiago hori Prusiaren edo –orokorki– alemanen xede bezala baies-
tea; bestetik Treitschkeren esaldia bera (gerraren erruduntzat nazio frantsesa emanez,
Inperatorea soilik gabe)¹¹⁸⁸ testuan ez daukan adiera batera bihurritzea da, politikoa
eta konkretua baita horren erreferentzia (gerra deklarazioa Parlamentuak egina izatea
eta herriak alaikiro ederretsia), gehien-gehienez historiko inplizitua (Frantziaren heda-
pen nazional jarraikiarena historian zehar), inola ere ez arrazarena, edo alemanek jasan
ezingo omen luketen gehiagotasun kultural frantsesarena.

Fustel de Coulangesek dagien alemanen eta kultura alemanaren osoko arneguan,
hona hemen zientzia alemanaren nolakoxe aurkezpena egiten duen (batez ere histori-
aritariengan pentsatuz): Alemanian zientziaren organizazioa militarra da¹¹⁸⁹; zientifi-
koak, soldaduak¹¹⁹⁰; zientziaren helburua, aberria eta gerra¹¹⁹¹. “La science ici n’est
pas le but; elle est le moyen. Par-delà la science, l’Allemand voit la patrie; ces savants
sont savants parce qu’ils sont patriotes. L’intérêt de l’Allemagne est la fin dernière
de ces infatigables chercheurs”¹¹⁹². Ez da metodoaren kontua: hain zuzen ikertzaile
alemanek landu dute ikerketa historiko kritiko zorrotzenaren, teknikoki objektibo-
naren metodoa. Ez da borondate on edo txarraren kontua ere: ikertzaile alemanek
subjektiboki borondaterik onenarekin eta saiatuenaekin ikertzen dute. Kontua izae-
ra alemanarena da, espiritu alemanarena: “les yeux des historiens allemands sont de
telle façon qu’ils n’aperçoivent que ce qu’est favorable à l’intérêt de leur pays”¹¹⁹³.
Zientziak, euren itsukeria intelektualean itsutzenago dituen legez, moralki ere euren
basakeria naturalean are basatzenago ditu alemanak. Hala “ils ont même imaginé une
raison scientifique de nous haïr: ils ont trouvé ou cru trouver dans la philologie que

1188 TREITSCHKE, H. von, *Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865-1874*, Berlin 1874, 288: Nazioa da gure arerioa, ez
bultzagile baino gehiago bultzatua zen Bonaparte hori – “Die Nation ist unser Feind, nicht dieser Bonaparte,
der mehr ein Getriebener als ein Treiber war”. Ik. ideia hori errepikatua, in WAGNER, A., *Elsass und Loth-
ringen und ihre Wiedergewinnung für Deutschland*, Leipzig 1870: “Gegen Frankreich, nicht gegen Napoleon” dio
aurreneko kapituluaren izenburuak (1 or.). “Gure arerioa Frantzia da, herri frantsesa, ez Napoleon” (3 or.).

1189 HARTOG, F., loc. cit., 386. Lerro luzeetan azaltzen da zientziaren organizazio militar hori. “Ce peuple a dans
l’érudition les mêmes qualités que dans la guerre. Il a la patience, la solidité, le nombre, il a surtout la discipline
et le vrai patriotisme”.

1190 Ib. “Ses historiens forment une armée organisée. On y distingue les chefs et les soldats. On y sait obéir, on y
sait être disciple (...). Avec de telles habitudes et de telles moeurs scientifiques, on comprend la puissance de
la science allemande. Elle procède comme les armées de la même nation (...). La discipline y est merveilleuse.
On marche en rang, par régiments et par compagnies (...). Une volonté commune et unique circule dans ce
grand corps savant qui n’a qu’une vie et qu’une âme”.

1191 “Si le peuple allemand convoite l’Alsace et la Lorraine, il faut que la science allemande, vingt ans d’avance,
mette la main sur ces deux provinces”.

1192 Ib. 387. “L’érudition en France est liberale; en Allemagne, elle est patriote”.

1193 Ib., 388. “(...) Ces savants sont d’une sincérité parfaite. Leur imputer la moindre mauvaise foi serait les calom-
nier (...). Ils ont la meilleure volonté d’être véridiques et font de sérieux efforts pour l’être; ils s’entourent de
toutes les précautions de la critique historique pour s’obliger à être impartiaux. Ils le seraient, s’ils n’étaient
Allemands”.

nous sommes une autre race qu'eux et que notre sang, qu'ils disent sang latin, est d'une autre nature, que le sang germanique. Ainsi leur aversion a toujours d'excellents motifs et la guerre qu'ils nous feront sera toujours légitime"¹¹⁹⁴. Zoologian ikusten den bezala espezie batek bestearikin etsaitasun naturala duela, alemanek hala ulertzen dizute euren burua; "la nation prussienne se croie née pour nous combattre et s'attribuer la mission providentielle de nous détester"¹¹⁹⁵. Hitz batean, alemana beti gerran dago: zientzia bake garaiko gerra alemana da, eta armazko hurrengo gerraren prestaketa ("elle ouvrait les routes de la conquête")¹¹⁹⁶.

Gerrakoan alemanak gupidagabeak badira, Fustel de Coulangesek aitortzen du frantsesak ere beti ez direla gozo-gozoak izan, eta beharbada eurek irakatsi dietela jarraibidea alemanei, behiala beraiek hain zuzen lurralde aleman inbaditueta erabilitako gogorkeriarekin¹¹⁹⁷. Baina -jarraitzen du- frantsesek hori duela bi mende egiten zuten, prusiarrek gaur. Gaurko frantsesak gerran ere zibilizatuak dira, gaurko alemanek "ils ne savent pas que la morale a fait des progrès depuis ce temps-là"¹¹⁹⁸.

Azkenean alemanak, beren zientzia guztia gorabehera, beti basatiak izan dira eta betiko basapiztiak dira gaur ere, "comme si l'intelligence de la Prusse était en retard sur celle des autres peuples"¹¹⁹⁹. Ongi begiraturik, beti horrela izan da: kulturalki alemanek deus ez dute sortu inoiz euren baitatik. "La Germanie n'a pas fait le progrès; elle l'a reçu, elle l'a subi"¹²⁰⁰. Alemanian aurki litekeen kultura eta zibilizazio guztia Erromari edo Frantziari zor zaio. (Ezagutzen duzu, kopian bada ere: Euskal Herri "erromanizatu gabeko" honetan kultura eta zibilizazio guztia Gaztelari zor zaio).

"C'est la France qui, aux IX^e siècle, lui a porté le christianisme; c'est la France qui a fondé ses premières villes autour de ses premières abbayes et qui a semé chez elle les germes de la civilisation, tirant l'Allemagne de l'état barbare. C'est elle qui a relevé la dignité impériale que le hasard a fait passer ensuite à l'Allemagne. C'est elle qui en 1552 a sauvé la réforme luthérienne que Charles Quint avait écrasée. C'est elle qui, par son intervention dans la guerre de Trente ans, a relevé encore une fois l'Allemagne protestante que l'Autriche et les jésuites avaient vaincue et écrasée. Je ne parle pas de

1194 Ib., 236.

1195 Ib.

1196 Ib., 389. "L'érudition allemande avait armé l'Allemagne pour la conquête".

1197 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, loc. cit., 492: Frantziak Palatinatu alemana okupatu zuelarik, Louvois Louis XIV.aren Gerra Ministroak armada frantseseko jeneralari idatzi dio, "qu'il faut fusiler les paysans et brûler les villages «pour mettre ce peuple à la raison», et il ajoute: «Tout le monde sait que les Français ne commettent des atrocités pareilles qu'à regret, mais ces paysans allemands nous obligent à les commettre»".

1198 Ib., 493.

1199 Ib., 488.

1200 In HARTOG, F., loc. cit., 391: "(...) La Germanie, en tant que nation civilisée, est l'oeuvre de Rome et de la Gaule. Il met surtout en lumière un fait caractéristique: c'est que le progrès intellectuel, social, moral, ne c'est pas opéré dans la race germanique par un développement interne, et ne fut jamais le fruit d'un travail indigène. Il s'est opéré toujours par le dehors".

sa littérature et de ses arts; l'architecture gothique, dont l'Allemagne est si fière, est née sur les bords de la Seine et de la Somme où elle a élevé ses premiers monuments et c'est de là qu'elle a été transportée ensuite sur les bords du Rhin et de l'Elbe. La vieille littérature de l'Allemagne au Moyen Age ne se compose que de traductions de romans ou de chansons français. C'est la littérature française du XIX^e qui a donné l'éveil au génie allemand contemporain. Toutes les idées de liberté et d'égalité..."¹²⁰¹

Arrosario sinesgaitz samarra, batez ere zuzena bada, Fustel de Coulangesek ez omen zekiela alemanerarik¹²⁰².

J. Micheletek Paris setiatutik lehenbizi Lausanara, gero Florentziara alde egin du. Krisi nazionalaren eta bere pertsonalaren kinka larrien horretan idatzi du *La France devant l'Europe*, abenduan amaitu eta 71eko urtarrilean argitaratua, dei etsi bat munduari Frantzia salbatzera. Michelet, Quineten lagun eta lankideak, hark bezala miretsi eta maitatu izan ditu filosofia eta zientzia alemanak. Hark Herder bezala, berak Grimmek *Antiquités du droit allemand* itzuli du. Orain zientzia alemana, Alemania bera eta alemanak higuingarriak bihurtu zaizkio ("ce qui fait la gloire de l'Allemagne: l'omniscience, la profondeur philosophique, la naïveté poétique", goersten zuen oraindik atzo). Gerra hau berak ez du ikusten Alemania eta Frantziaren arteko gorabehera bezala, Europaren eta kultura europar moderno guztiaren lurjotzea legez baizik. Alemaniaren gaurko garaipena Errusiaren biharko garaipena da ("la Russie a repris la marche vers l'Occident"), eta Errusia Anti-Europa da, Asia da, kultura europarraren hondamendia da¹²⁰³.

Literatura tristea da galtzailearena, desengainua eta amorrua dariola. Handik ikastekoa, nik uste da, nola galtzailearengan enkarnu izugarria gailentzen den maila guztietan garaileagandik bestelakotzekoa, urruntzekoa. Gerra aurrean Alemaniaren alde-rako intelektual frantsesen miresmena eta hurbiltasun esajeratua zena (Micheletentzat Alemania "cette grande soeur de la France" zen; Victor Hugoren hitzetan bi herriak anaiak ziren; E. Quineti halaber bi herrien arteko gerra bat "gerra zibila" litzatekeela eta pentsaezina iruditzen zitzaion hogeita hamar urte lehenago), gerrarekin bi herrien zeharoko oposizioa bihurtu da. Bat-batean Alemanian dena gaizto bihurtu da. Bat-batean apologista denek badakite eskola alemanetan frantsesen herra baizik ez dela irakasten¹²⁰⁴, haurrek amaren altzoan "sucent la fureur et la haine"¹²⁰⁵. Politikak ez du joan deneko ehun urtean beste kezkabiderik eta beste grinarik ukan Frantzia papurtzea baino. Zientzia alemanak eta zientzia frantsesak ez dute zerikusirik. Are gutxiago

1201 Ib., 237-238.

1202 Ib., 187.

1203 MICHELET, J., *La France devant l'Europe*, Paris 1871, XIV.

1204 Ib., 11.

1205 Ib., 12. Ik. QUINET, Mme. Edgar, loc. cit., 245-246: Frantziaren herra ez da buruzagi alemanena soilik; "(...) la volonté d'écraser la France. C'est un sentiment profondément national, que chacun enfant apporte en venant au monde".

literaturak. Are-are gutxiago politikak. Frantzia eta Alemania bi Estatu, bi errealitate, kultura, bi mundu total diferenteak dira, bata bestearen kontrarioak edozertan eta den-denean. Eta joaira honetan berez etorri da: nazioaren kontzeptu frantsesa erabat bestelakoa da nazio kontzeptu alemanaren aldean. Nazio frantsesa erabat bestelakoa baita nazio alemanaren aldean. Hori zein bestelakoa den formulatzeko saio goiztiarretako bat Micheleten hauxe dugu (Alemania oraindik nazio batasuna egiteke dago, egun horietantxe ari da ahalak egiten):

“Tâchez d’apprendre une fois ce que c’est que l’*unité organique*. Un seul peuple l’a – la France. C’est le peuple le moins démembrable, celui où la circulation étant rapide et parfaite, un membre ne peut se séparer.

Tout ce que vous n’avez pas, sous ce rapport, nous l’avons. L’*identité de la loi*, de la Flandre aux Pyrénées (...), une garantie essentielle de la personnalité nationale, qu’on ne changera pas aisément. L’*unité de circulation* (...), non par les seuls chemins de fer, mais par ces routes, surtout par des millions de sentiers tout nouveaux. La vie, le sang du Languedoc, de la Provence, en un moment coule en Alsace. Couper là dedans, grand dieu!, ce sont des veines et des artères. Couper, c’est tuer le tout.

Une chose extrêmement antique, et très-propre à ce pays-ci, c’est la perfection singulière avec laquelle la *fusion des races* s’y est accomplie, l’échange et le mariage des diverses populations (...).

Les forts souvenirs du passé, la grande tradition commune, les *fraternités militaires*, ont fort resserré nos liens. Tous les pères ont combattu, souffert, souvent péri ensemble. L’âme commune [!] est dans leurs fils.

Une chose très singulière, qui montre comme en tout cela dans l’unité matérielle s’infiltré l’unité morale, c’est que des provinces qu’on croirait de races différentes et qui parlent des dialectes non français, sont justement plus françaises que le reste. La Bretagne, avec sa langue à part, n’en est pas moins le roc, le primitif silex sur lequel est bâtie la France. La Lorraine en Jeanne d’Arc fut son épée (...). C’est notre vaillante Alace, nous l’avons dit, qui a inspiré le chant [marseillesa] où est l’âme vraie de la France, généreuse, pacifique [!] et clémente [!] en pleins combats.

Voilà notre forte unité”¹²⁰⁶.

Aski interesatuki *ad hoc* onduriko nazioaren kontzeptua duzu hauxe, terminologian bertan usna daitekeenez (“démembrable”, “couper”); halaxe *ad hoc* ondurikoak dira halaber Quinetena, Fustel de Coulangesena, Renanena, etab., denak diferenteak, baina gerrateko kontzeptu “antialeman”ok laster, pixka bat sofistikatu, bateratu,

1206 Ib., 112-114. Literatura konbatiboan, ikusten da, metaforak pizgarriagoak dira –argigarriagoak ez direnez– kontzeptu hertsiaik baino gehiago. Nazioa batasun organiko –gorputz– gisa bururatuta, “c’est qu’arracher l’Alsace, la Lorraine, d’un corps vivant, de l’unité organique la plus forte qui fut jamais, nous [Frantziari! – erasanak frantsesak dira, alsaziarrak barik] extraire avec un couteau ces viscères pour les fourrer dans un corps comme l’Allemagne qui est en formation [batasun alemana oraindik egiteke dago, egun horietantxe ari da erabakitzen], c’est une chirurgie étrange. Eh! malheureux, pourquoi vouloir étendre la servitude [Prusia Antzinako Erregimenean dago], donner des serfs à la Prusse, à l’allié de la Russie, à cette avant-garde Russe? Laissez ces hommes à la France, dont vous-mêmes [Hegoalemanok] avez besoin” (115).

eta, “Rhineko Armadaren gerrako kanta” ereserki nazionala bilakarazi den bezalaxe (Marseillesa), Alsaziaren auziko nazio kontzeptuok “nazioaren kontzeptu frantsesa” izaten amaituko dute, arazorik gabe irabaziz beregaintasun teorikoaren itxura, gerra galdua triunfo bihurtu nahiarekin deus zerikusirik ez balu bezala. Frantzia errepublikarrak, gogoia baita fedearen ama, bere buruari kontatu dion gezurra sinetsi egin du, eta, mirarizkoago dirudiena, akademiako munduaren erdiari ere sinetsarazi, Alemaniak berak, aurrena inperialak eta gero naziak, asko erraztu baitu hari buruz edozein narraskeria sinesgarri agertaraztea. Era berean, autoreon polemikan Alemania garailea posizio muturreko beltz batean pintatzen da eta txorimalotzen da. Zein da Alemaniaren autokontzeptua, nazio kontzeptu alemana? (Hauxe baita teoriarazko teorikoa nola ari den praktikan planteatzen: ez, zer da nazioa?, baizik zer da Frantzia, zer da Alemania?). Nazio kontzeptu alemanaren ardatza hizkuntza da, esaten da. Ulertu behar dena, ulertu, ez da doi-doi horixe, zehar-azpitik ulertarazi gura den “pangermanismo” edo inperialismo alemana baizik. “Est-ce que la patrie Allemande n’embrasse pas tous les pays de dialectes allemands, Hollande, Suède, Danemarck, Suisse; l’anglo-saxone Angleterre est une province d’Allemagne”¹²⁰⁷. Estakuru hutsa da Alsazia-Lorraena frontierako segurantzia nazionalagatik erreklamatzeko delakoa; egiazko zioa egitasmo inperialista hori da; alsaziarren alemantasun nazional kulturala aitzakia hutsa da. “Qu’est-ce qui n’est pas Allemand? Hollande, Danemarck, Suède, Suisse, Angleterre, France [?], c’est Allemagne. Baltique et Mer Noir, Allemagne, celle-ci sortant du Danube qui est un fleuve Allemand. Les États-Unis bientôt, transformés par l’émigration, sont une province d’Allemagne”¹²⁰⁸...

Nazioaren kontzeptu alemanak hizkuntzari damaion garrantzia –tradizionalki aitortu izan zaiona baizik ez dena– zentzu negatiboan horrela antzaldaturik, justifikatuz uste da beste gabe kontzeptu frantsesak garrantzi hori zabartzea (hori interesatzen zaionean). “Un petit fond commun de langue ne fait rien, quand il s’agit de nationalité. L’Alsacien qui, avec un patois germanique, ne comprend pas l’allemand qu’on parle à une lieue de lui, n’est point du tout allemand. Et, s’il y a un pays sur la terre, hostile par son vif génie à toute idée, à toute habitude allemande, c’est précisément la Lorraine”¹²⁰⁹. Lehenagoko Michelet irakurria eta gustatua duenarentzat ahalkegarritzakoa da antijesuita porrokatuaren “jesuitismo” hau aberriaren kariaz – “ma belle et forte France”. Oraindik ez da hamar urte *Tableau de la France* liburua, maiatasun deklarazio bat aberriari, bi esaldi kategoriko hauexekin abiatzen zuela: “L’his-

1207 Ib., 5.

1208 Ib., XVI. Liburu honetan Michelet ez da aspertzen “Teutomania” inperialista horren salaketa berrirrotzen: “Les patriotes Allemands, professeurs et gens de lettres (...) prétend un empire universel. De la Hollande à la Suisse, de Copenhague à Bucharest, tout en est, ou en sera. La Courlande, la Livonie, abandonnant la Russie, feront la Baltique allemande” (10).

1209 Ib., 10-11. Alsazian dialekto alsaziarra mintzatzen zen (beste edozein lurralde alemanetan bezalaxe!), baina aspaldidanik aleman literarioa idazten, irakurtzen, predikatzen zen eta erabiltzen zen zeregin administratiboe-tan.

toire de la France commence avec la langue française. La langue est le signe principal d'une nationalité"¹²¹⁰. Liburu horretan ez zuen eragozpenik Alsaziaren alemantasun osoa aitortzeko eta guztiz positiboa sentitzeko: gauza bat ziren nazioak eta euren hizkuntzak, eta beste bat Estatuak eta euren frontierak. Frantziako eskualdeak ibili ditu, denak maitekiro deskribatu ditu. Bet-betan: "La langue française s'arrête en Lorraine, et je n'irai pas au delà. Je m'abstiens de franchir la montagne, de regarder l'Alsace. Le monde germanique est dangereux pour moi. Il y a là un tout-puissant lotos qui fait oublier la patrie [!]. Si je vous découvrais, divine flèche de Strasbourg, si j'apercevais mon héroïque Rhin, je pourrais bien m'en aller au courant du fleuve, bercé par leurs légendes"¹²¹¹, vers la rouge cathédrale de Mayence, vers celle de Cologne, et jusqu'à l'Océan; ou peut-être resterais-je enchanté aux limites solennelles des deux empires, aux ruines de quelque camp romain, de quelque fameuse église de pèlerinage, au monastère de cette noble religieuse qui passa trois cents ans à écouter l'oiseau de la forêt"¹²¹². – Non, je m'arrête sur la limite des deux langues, en Lorraine, au combat des deux races"¹²¹³. "Deux races" – bi nazio! Hemen Alsaziaren ama Alemania zen, ez zen Frantzia –oraindik ez da hamar urte–, eta haren atxikitasuna amarenganako ez zen problemarik: "La France allemande sympathise d'ailleurs avec l'Allemagne, sa mère"¹²¹⁴.

Hiru arlo nagusitan eztabaidatu da Alsazia-Lorrenaren auzia: estrategikoan, historikoan eta nazioaren kontzeptuarekikoan (filosofiko-juridikoa). Arrazoi nagusi armak zireneko situazioak trantze nahiko ezberdinetan paratu ditu bi alderdiak: alemanak nahiko eroso, gerra deklaratu frantsesek eginda eta beraiek irabazi; frantsesak ez batere eroso, gerra eurek deklaratu eta galdu arren irabazle moral bezala gelditu beharrean, alemanen garaipena deslegitimatzeko.

1210 MICHELET, J., *Tableau de la France*, Paris 1861, 3.

1211 "Un duc d'Alsace et de Lorraine au septième siècle, souhaitait un fils; il n'eut qu'une fille aveugle, et la fit exposer. Un fils lui vint plus tard, qui ramena la fille au vieux duc, devenu farouche et triste, solitairement retiré dans le château d'Hohenbourg. Il la repoussa d'abord, puis se laissa fléchir, et fonda pour elle un monastère, qui depuis s'appela de son nom, sainte Odile. On découvre de la hauteur Baden et l'Allemagne. De toutes parts les rois y venaient en pèlerinage: l'empereur Charles IV, Richard Cœur de Lion, un roi de Danemark, un roi de Chypre, un pape... Ce monastère reçut la femme de Charlemagne et celle de Charles le Gros. – A Winstein, au nord du Bas-Rhin, le diable garde dans un château taillé dans le roc de précieux trésors. – Entre Haguenau et Wissembourg, une flamme fantastique sort de la *fontaine de la poix* (Pechelbrunnen); cette flamme, c'est le chasseur, le fantôme d'un ancien seigneur qui expie sa tyrannie, etc. – Le génie musical et enfantin de l'Allemagne commence avec ses poétiques légendes. Les ménétriers d'Alsace tenaient régulièrement leurs assemblées. Le sire de Rapolstein s'intitulait le *roi des Violons*. Les violons d'Alsace dépendaient d'un seigneur, et devaient se présenter, ceux de la haute Alsace à Rapolstein, ceux de la basse à Bischwiller".

1212 "A côté de cette belle légende, où l'extase produite par l'harmonie prolonge la vie pendant des siècles, plaçons l'histoire de cette femme qui sous Louis le Débonnaire, entendit l'orgue pour la première fois, et mourut de ravissement. Ainsi, dans les légendes allemandes, la musique donne la vie et la mort".

1213 *Ib.*, 43.

1214 *Ib.*, 4.

Arrazoi estrategikoa nekez eztabaida zitekeen taxuz, hori zelako bientzat Alsazia-Lorrena bakoitzak beretzat gura izateko arrazoi eta interes behinena. Kapitulu honetan alemanek errazegi eduki dute: arrazoi hori alegatu eta kito. Frantsesek, balio estrategikoa sinesgarriro ukatzerik ez baitzeukaten, egiazko arrazoia hori zela ukatu besterik ezingo dute egin. Bigarren, alsaziar-lorrenarren alemantasun nazional edo “arraziala”: alemanek arrazoi horrekin argudiatu beharrik ez zeukaten (alde batetik, bistakoa zelako esan gabe ere) eta, beraz, argudio bezala ez dute hortik arrazoitu (nazionalitateen printzipioa inbokatuz-edo). Aitzitik, euren arrazoia hori ez dela ziurtatu dute behin eta berriro¹²¹⁵. Kapitulu hau, ordea, inork alegatu gabe ere, frantsesentzat problema zen (iritzi publiko europarrarentzat alemanek ez baitzuten eskualde aleman bat berreskuratu baizik gura). Beraz, aurkitu dira kinka paradoxalean, a) alemanen egiazko arrazoia, ematen ez duten arren, horixe dela suposatzen beharrean, eta b) serio demonio argudiatu beharrean, inork eman ez duen arrazoi horrek ez duela beti balio. Baina orduan, inork eman izan gabe isilpean suposatzen zaien arrazoiaren akatsa ere ezin da izan beste suposizio bat baino. Eta akatsa biotako bat zela suposatzen da: edo nazionalitateen printzipioaren erabilera txarra, edo nazioaren kontzeptu okerra. Horrela, Straussek ez du Renanek suposatzen dion nazionalitateen printzipioarekin arrazoitu, eta Mommsenek ez du argudiatu Fustel de Coulangesek suposatzen gura dion nazio kontzeptuarekin: baina batauk zein besteak kontrarioak aipatzen ez duen, beraiek ordea suposatzen dioten haize-errotarekin polemizatu dute. Honek denak oinarrizkoa izan beharko luke autoreok, eta kontzeptuei polemikak eragin dizkien berradaptazioak, interpretatzeko orduan. Aitorpen eta susmo artean, batzuek zein besteek euren interes eta premien arabera maniobratu dute. Zailtasunik handienak frantsesek izango dituzte, gerra militarrean bezala dialektikoan, azkenean biok nolabait loturik baitaude. Alsazia-Lorrenari buruz nazionalitateen printzipioaren erabilera aleman suposatua- ren egoki ala desagokoa, apologista frantsesek ez dute haztatu alemanek argumentu hori alegatu dutelako, ezpada batez ere politika europarrean beraiek zirelako ordura arte nazionalitateen printzipioaren bozgorailuak, eta orain euren aurkako boomerang bihurtu zaielako. Aise demostraturik alemanek, erabiltzen ez duten arrazoia, gaizki erabiltzen dutela, arazoa nazioaren kontzeptuaren auzian zentratu da. Zer da nazioa? Auzi guztiaren funtsa itaun horretara Fustel de Coulangesek ekarri du; planteamendu hori jaso du gero Micheletek; modu horretan berrartu du 1882ko Renanek (1871ko testuetatik oso bestela). Egitekoa orain alemanek hori (nazioa) gaizki, h. d., frantsesek baino guztiz bestela ulertzen dutela, erakustea izango da. Errealitate nazionala bera ulertzen da gaizki, hitza ulertzen da gaizki, hitz berarekin errealitate diferentek adierazten dira gaizki...? Nazioaren kontzeptu tradizionalak ez baitie mesederik egiten, apologista frantsesak nazioarekin (lehendik bazegoen pendura bati lotuz) Estatua

1215 Arrazoi hori, pentsatuta ere, esan ezin zuen egin Prusiak: 1) kontrarioari pilota errazegia ematea zelako erantzuteko: zeuk nola dauzkazu probintzia eslabiarrak! 2) Frantziatik ez zirelako anexatu gura eskualde alemanak bakarrik (Mommsen salbuespena da horretan), zati batzuk frantses garbiak ere baizik, Lorrenako partean batik bat, estrategikoki aproposak irizten zirelako.

adieraztera etorriko dira. Baina Estatua ote da alemanek gaizki edo frantsesengandik diferente ulertzen dutena?... Eskrima dialektiko larriak baino izan ez direnak, posizio teoriko irmoak bezala salduko dira azkenean.

Hirugarren arloa, historikoa, bi partetan parti liteke: historiko militarra eta historiko juridikoa izenda genitzake. (Aurrenik, deigarria da, historialariak izan direla –Fustel de Coulanges, Michelet, Renan– eztabaida “filosofia”, nazioaren kontzeptura, desbideratu dutenak: eztabaida historikotik ezer itxaroten ez zutelako, dudarik gabe). Eztabaida historiko militarrek, Frantzia eta Alemaniaren artean (edo hobe: Nazio Alemaneko Inperio Erromatarra) egondako liskar ugarien aipamenak, tenorean historia modan zegoelako ere, orri asko bete du. Liskar horietan mendez mendez hitzartu izan diren itunen balioaz, hots, egon den historia egonik, gaur egun zeintzuk diren Frantzia edo Alemaniaren eskubideak auzitan dauden lurraldeen gainean, alderdi frantsetik A. Michiels ikus liteke, *Les droits de la France sur l'Alsace et la Lorraine*, alderdi alemanetik K. L. Sybel, *Deutschlands Rechte auf Elsass und Lothringen* (aurrekoari erantzuna). Batek zein besteak arrazoi osoa dute, bakoitzaren ustean behintzat¹²¹⁶. Eztabaida historikoa bera ez da derrigor interes handikoa guretzat. Baina badu interesen bat historiatik landa zein argudio errepikatzen diren berriro egiaztatzeak. Michielsentzat estrategiaren aldetik, Lorrena Frantziarentzat ezinbestekoa da¹²¹⁷; Alsazia, Alemaniak bere defentsarako ez du batere behar, Frantziaren erasorako bakarrik behar du¹²¹⁸. Arrazaren aldetik (alemanek nazio esaten dutena frantsesek arraza esaten dute, gehienek; eta beti ez da arazo terminologiko soila) Lorrena galiar garbia da¹²¹⁹, eta gaur egun “la Lorraine autrefois gaulois, est une province toute française” (batbatean hizkuntza aintzat hartzekoa da)¹²²⁰. Alsaziaz bezainbatean: ez da egia, “prentsa alemanak” sinetsarazi gura lukeen bezala (horrela argudiatzen duen autore alemanen bat ez da izendatzen), hangoa biztanleria alemana dela. Alsazia arrazialki mistoa da: erdi galiarra, erdi alemana¹²²¹. Hemen, nahasketa arrazialari asoziatua, plebisituaren ideia aipatzen da: “Les droits étant égaux des deux côtés, il faudrait consulter les vœux des

1216 “Hélas! je suis presque honteux d’avoir tellement raison!”, harritzen da bere buruarekin MICHIELS, A., *Les droits de la France sur l’Alsace et la Lorraine*, Brusela 1871, 70. Esan beharrik ez, zeharo eta guztiz inpartzialak direla biak, euren esanean; eta “besteak” zein alderdikoia den miresten direla biak.

1217 Ib., 58: “Au point de vue de la stratégie comme de la géographie, son territoire est une dépendance, un complément nécessaire du territoire français”.

1218 Ib., 79: “Dans un jour de facétie, M. de Bismarck a osé dire: «Strasbourg est la clef de notre maison» et toute l’Allemagne a répété ce quolibet insignifiant, ou, pour mieux dire, cette plaisanterie astucieuse (...). C’est la clef de la maison d’autrui, que vous voulez dire”.

1219 Ib., 58.

1220 Ib., 78. SYBEL, K. L., *Das neue Deutsche Reich. Deutschlands Rechte auf Elsass und Lothringen*, Düsseldorf 1871, 109: Lorrenako erdia alemanez mintzo dela, gehienek hizkuntza bietan.

1221 Ib., 78-79. Sybel, 110: Alsazia erabat alemana dela eta izan dela; adierazgarri askoa dela, esaterako, han topónimo zelta edo frantses bat bakarria ez dagoela.

indigènes”¹²²². Alsaziarrak arraza aleman garbi nahasgabea izanez gero ez al legoke plebiszitu beharrik anexatzeko? Autua ez da gehiago zehazten, ez hedatzen. Hizkuntza denaz bezainbatean, egia da alsaziarrak alemanez mintzo direla (dialekto txar batean), baina horrek ez du ezer esan gura: judu asko ere alemanez mintzo da “sans appartenir à la race (nazio?) allemande”¹²²³. Nazionalitateen printzipioaz bezainbatean, hori ez da absolutua: ikustea dago Suitza eta Belgika¹²²⁴.

Plebiszituaren gaia, Renanek ere Straussi egin beharra gogoratu diona¹²²⁵, hemen Michielsek iragaitzaz txokora botata bezala esan eta laga duena, K. L. Sybelek ez du erantzun gabe pasa gura izan, beharbada Alemanian bertan gai sasia zelako. Plebiszitua ez da Frantzia Alemanian baino gehiago erreklamatu; baina hartan sinetsi ez batean eta ez bestean asko egin da apika (gerrak bere legeak ezartzen ditu). Alsazia-Lorrena berreskuratzeko estreinako ahotsekin batera plazaratu da Alemanian plebiszituaren autua, zilegitasunaren arazoa alegia. Batzuk haren alde, ziur daudelako irabaziko dutela; beste batzuk haren alde, ziur daudelako galdu egingo dutela (beraiek anxioaren aurka izaki). Eta, esate baterako, Alderdi Sozial-Demokrata, Marx eta Engelsek aholkaturik anxioaren aurka egoteaz gainera, bere printzipioengatik ere bai: autodeterminazioaren printzipioa aldeztu zuelako eta hori herri guztiaren plebiszituz espresatzen delako¹²²⁶. K. L. Sybelen erantzuna Michielse, lehen partean polemiko dialektikoa da: Frantziak besteei plebiszitua eskatzen die, baina berak ez du egiten. Niza anexatu eta egin duena, setio egoera dekretatzea izan da jendearen deskontentua zanpatzeko. Aljeria okupatu eta galdeketaren bat egin al die hango tribuei? Baina ez da horretara mugatu. Zergatik beharko lukete alsaziar-lorrenarrek bakarrik bozkatu? Arazoak erasan edo afektatu bakarrak ez dira horiek; Alsazia-Lorrena bezalaxe dira

1222 Ib., 79. Alemani motibo arrazialak suposatuz, Michielsek Hego Alemania guztia zelten eta germaniarren nahastea dela arrazoitzen du, eta Alemaniak Alsazia legetxe, “la France peut réclamer, pour le même motif, non seulement l’Alsace, mais la Belgique, une partie de la Hollande, la Prusse et la Bavière rhénanes” (79).

1223 Ib., 78. Sybel, 110: juduak euren egungo bizilurretan betiere atzeritartzat daukazku hortaz? Baina Frantziako Errepublikaren gobernuan batzuk juduak dira!

1224 Ib., 79: “Le principe des nationalités, d’ailleurs, n’est pas un principe absolu; il se combine avec le principe du territoire. Des populations de nature différente vivent très bien sous le même régime politique et sous les mêmes lois civiles quand la forme, les conditions et les propriétés du sol les réunissent”. Sybel, 111: arrazoi bikaina, erakusten duena arazorik ez dela egongo Lorrena alemanean frantsesak eta alemanak elkarrekin bizitzeko.

1225 Plebiszitua Renanekin asoziatuta geratu den berba da, baina plebiszitua eta Renan ez da erlazio bakun-bakuna. 1) Aurreneko gutunean Straussi, 1870eko irailean (R:jr 123, 127) demokraziari kontzesio bat baino ez du ematen, formalitate hutsa. Baina, eginez gero, seguru dago alsaziar-lorrenarrek Frantziaren alde bozkakuko luketela. 2) Urtebete geroago, bigarren gutunean, 71ko irailekoa hori (R:jr 151) printzipiozko betebeharra izan liteke, orain “une faute et un crime” kontsideratzen baita edozein anxio biztanleriaren onespina gabe (“le vœu des populations” – baina horrek ez du derrigor plebiszitua izan behar). 3) Hamar urte geroago plebiszitua (egunerokoa) metafora bezala. 4) Plebiszitua bi Estaturen arteko muga arazoak konpontzeko baliabide pragmatiko egokiena.

1226 FENSKE, H., loc. cit., 200-202.

Frantzia eta Alemania osoak (biei doakie frontierak non eta nolakoak dituzten, zein biztanleria duten, etab.), eta beste Botere europarrak ere (nola gelditzen da potentzien arteko oreka). Frantzia eta Alemaniaren arteko mugen negoziaketan jokoan dagoena batez ere segurantzia nazionala da; h. d., jokoan 80 milioiren etorkizuna dago. Hori ezin da utzi milioi bat alsaziar-lorrenarren esku, are, bozketako gehiengo eta gutxiengoen aldea kontuan hartuz gero, milaka soil batzuen aldartearen mende. Horren erabakimena dagokienak ordezkaritza nazionalak dira, herri osoaren izenean delibera lezaketen bakarrak berak baitira: Frantzian Asanblea Nazionalea, Alemanian Kaiserra eta Reichstaga (“Dieta”)¹²²⁷.

Gerraren balorazio historikoan, baten loria bestearen elorria: Michielsentzat garaipen alemana zibilizazio europarraren katastrofea da, kultura oro leizezulora darimana¹²²⁸. Alemanak berez basajende hutsa baitira. Ez kulturarik eta ez talenturik dute. Daukatentxo frantsesei zor diete. Frantsesen laguntza eta argia gabe, oraino jopu herria lirateke. Baina barbaroa barbaro beti, ez du esker onik. “Quand je promène ma vue sur l’histoire d’Allemagne –auhendatzen da Michiels–, mon indignation et ma tristesse augmentent. Je vois partout les obligations de la race germanique envers le peuple français, je n’y vois nulle part sa reconnaissance”¹²²⁹.

Hiru arrazoi mota topatzen da Alemanian Alsazia-Lorrenaren anexionaren alde: estrategiko militarra (Moltke Jenerala ja 1840ko krisian hasi da horren beharra aldarrikatzen), politikoa (Bismarckek, gerra hasieran horrelako asmorik ez izan arren, Alemaniako batasuna egiteko aukera ikusi du Hegoaldeko tropek konkistatu eta okupaturiko eskualdeon anexionean) eta linguistiko-kulturala, “profesoreen gerra”¹²³⁰. Justifikazio edo estakuru linguistiko kulturala profesore gutxi batzuegan baino ez da aurkitzen, eta ez eraginik eta ez presentziarik izan du eguneroko iritzi publikoan eta

1227 SYBEL, K. L., aip. lib., 114.

1228 Ahapaldi tetriko hauekin amaitzen da A. Michielsen filipika – Alemaniaren bere irudia erakusten dutenak: “(...) toute la civilisation européenne doit s’abîmer dans un sanglant chaos, sur lequel planeront les furies de la haine, du meurtre, de la vengeance, de la trahison, de la rancune et du désespoir; avec les pratiques odieuses de la littérature allemande, toute science doit s’engouffrer dans un cloaque de mensonge, d’ignorance et d’effronterie, sur lequel planeront, au milieu d’une ombre croissante, les hideux fantômes de l’obscurantisme et de l’imbécillité”.

1229 Ib., 70. Renanek (R:jr 158) frantsesengandik hartutako mesedeengatik alemanen mendekua bezala ikusi du gerra: “Une des causes secrètes de la mauvaise humeur de la Prusse contre nous est de nous devoir une partie de sa culture”. Alemanek ezin dute barkatu frantsesek zibilizatu zituztela. “Notre siècle est le siècle du triomphe du serf sur son maître”. Ideia hau Taine, Michelet, Michiels baitan errepikatuki irakurtzen da. “L’Allemagne jalouse”, dio Quinetek (loc. cit., 61), Frantziaren bikaintasuna ezin eramanik, zapartatu egin gura du “ce que l’histoire a fait de plus grand, la nation française”.

1230 HAUBRICH, W., “Der Krieg der Professoren: sprachhistorische und sprachpolitische Argumentation in der Auseinandersetzung um Elsass-Lothringen zwischen 1870 und 1918”, in: MARTI, R. (arg.), *Sprachpolitik in Grenzregionen/ Politique linguistique dans les régions frontalières*, Saarbrücken 1996, 213-248.

politikan¹²³¹. Alemaniako aldetik polemikako testuak eta bereziki hedabideak arakatu dituen H. Fenskeren emaitzen arabera, frantsesek hainbeste errepikatzen duten Alsazia-Lorrenaren anexionako arrazoia haiek hizkuntza edo arraza alemanekoak izatea, alderdi alemaneko idazkuntzan ia inon ere ez omen da topatzen¹²³². Anexionako kasik eskusiboki beti ematen den arrazoia estrategikoa da; anbizio frantsesei hesi bat behin betiko ezarri beharra¹²³³. Deigarriagoa, ausaz: Alemaniako aldean gerrak supiztu duen literatura guztian, Alsazia-Lorrenarena ez da urrundik ere lehenengo tokia hartzen duen interes gaia, batasun nazionala baizik. Alsazia-Lorrenarena bigarren edo hirugarrengoa da, batasun nazionalaren interesarekin eta estrategiaren kontsiderazioarekin lotua hain zuzen¹²³⁴.

Ursula E. Koçek prentsa berlindarraren gerra garaiko jarrerak negoziaketaz eta Alsazia-Lorrenaren auziaz ikertu ditu (hamabi kazeta zeuden Berlinen: bederatzik liberal, bi sozialista, bat radikaldemokrata)¹²³⁵. Hiru kazeta, sozialista biak eta radikaldemokrata bakarra, anexionaren aurkakoak dira, hori herri galdeketa gabe egitearen arras aurkakoak bereziki¹²³⁶. Anexionaren aldeko liberalen artean diferentziak lur gehiago ala gutxiagoren esijentziekin utzita, autoreak hirutan bilbatzen ditu haren alde prentsan bildu dituen arrazoiak: 1) gerra abiatu izanaren errua, 2) iragan historiko harrapakaria (Luis XIV eta Napoleonen konkista gerrekin), 3) aurreko bien ondorioztat ematen den segurtasun geo-estrategikoaren lehentasuna, prioritatea izan behar duena alsaziar-lorrenarren autodeterminazio eskubidearen aurretik¹²³⁷. Kazeten editorial gehienetan adierazten da alsaziar-lorrenarrak “kontsultatu” egin behar direla (“quels sont leurs vœux”), baina onginahizko zentzuan ulertzen da, ez bozketa lotesle batenean¹²³⁸.

Debatean beste hainbat historialari aleman ospetsuk hartu du alderdi: F. Gregorovius, Ranke, etc. (kasualitatez, denek Alemaniaren alde). Berebiziko presentzia jen-

1231 FREUND, W., “Disputierte Bevölkerung. Der gelehrte Streit um die Menschen an der deutschfranzösischen Grenze”, in: KRASNITZER, P.-OVERATH, P. (arg.), *Bevölkerungsfragen. Prozesse des Wissenstransfers in Deutschland und Frankreich 1870-1939*, Köln 2007, 210: “Die deutsche kulturelle Argumentation hatte aber keinen merklichen Einfluss auf die Tagespolitik. Die Annexion Elsass-Lothriengens wurde vom Deutschen Reich offiziell nicht mit sprachlichen oder rassischen Argumenten begründet; vor dem Reichstag führte Bismarck Anfang Mai 1871 –knapp eine Woche vor der Unterzeichnung des Friedensvertrages– ausschliesslich Motive der militärisch-strategischen Sicherheit an”.

1232 FENSKE, H., loc. cit., 200.

1233 Ib., 198-199.

1234 Ib., 196.

1235 KOCH, U. E., “La presse berlinoise de 1871, l’armistice et les conditions de paix”, in: LEVILLAIN, Ph.-RIEMENSCHNEIDER, R. (arg.), loc. cit., 224-228.

1236 Ib., 226.

1237 Erreparatzekoa da, autodeterminazioaren eskubidea bera denek onartzen bide dutela (Frantziar legez Alemaniari); auzitan dagoena ez dela printzipioa, aplikazioaren egokia baizik.

1238 Ib., 227.

daurrean Frantzia-Alemaniarren arteko historia odoltsuak hartu du. Berlingo “Kazeta nazionalak” Westfaliako Bakeaz geroztiko kalapiten kontaduria zehatza egin du: 240 urtean 80 urte gerra; kanpaina denak lurgain alemanean gudukatuak, gutxi-gutxi batzuk izan ezik¹²³⁹. Hasieratik hasita, Frantziaren historia erresuma txiki baten espansio historia besterik ez dela eta, prentsak gogotik haizatu du Aro Moderno guztian Inperio Erromatar-Germaniarraren kontura poliki-poliki baina sistematikoki zabalduz joateko politika nazional frantsesa.

1552: Metz, Toul eta Verdunen okupazioa (“Hiru Diozesiak”)

1601: Bresse, Bugey, Valromey, Gexeko herrialdeen anexioa (Ain departamendua)

1632, eta handik aurrera periodikoki, Frantziak behin eta berriro okupatu du Lorrena.

1648: Westfaliako Bakea: Alsaziako landerri parte bat, Breisach, Sundgau, Besançon. Metz, Toul eta Verdun Frantziarentzat ezagutzen dira.

1658/59: Pirinioetako Bakea: Artois konderriaren anexioa (Rosselló katalanarena ere)

1668: Lille, Dunkerke, Douai, Armentièresen anexioa (Flandria)

1672: Holandari eraso; dikeak apurtuz eta lurraldea urazpiratuzko defentsa famatua.

1678: Franko-Konderria; Cambrai, Valenciennes, Maubeugen anexioa

1680 eta 1697 bitartean Luis XIV.aren gerra aldi etengabeko bat izan da. Hainbat herrialde anexatu du (Luxemburgo, Rhinaren erribera eskuinekoa: Treveris, Friburgo, Breisach, Kehl), baina azkenean Rijswijkeko Bakean gehienak atzera itzuli behar izan ditu. Hala ere Estrasburgo (1684ean militarki hartua) eta Alsazia Behere guztiarekin (Mulhouse izan ezik) geratu da.

1688: Mannheim, Worms, okupatuak; Palatinatuaren kiskalmendia.

1766: Lorrenaren anexioa

1791: Venaissinen anexioa

1792/93: – Errepublika Raurakiarraren anexioa (Basilea, Berna; Jura Kantoi suitzarra)

1239 FENSKE, H., loc. cit., 175. Gerra franko-prusiarrek Ingalaterran ere prentsan erreazioak piztu ditu alderdi baten ala besteren alde. Th. Carlylen gutunean “On the War” *Times*-en irakurtzen da: “No nation ever had so bad a neighbour as Germany has had in France for the last 400 years; bad in all manner of ways; insolent, rapacious, insatiable, unappeasable, continually aggressive”; “Germany, I do clearly believe, would be a foolish nation not to think of raising up some secure boundary-fence between herself and such a neighbour now that she has the chance”, ik. MOMMSEN, Th. et al., *Letters on the war between Germany and France*, loc. cit., 119-120. A. Wagnerrek –berehala aipatuko dugun idazkian– gaurko Frantziaren laurden bat osoa (2400 km²) behialako Inperio Alemanari zatika-zatika kendua dela baiesten du.

—Montbéliard Printzerria; Alsazia eta Lorrenako enklabe alemanak, Mulhouse anexatuak

—Savoia, Niza, Monaco anexatuak

1795: Herbehere (Liejako Printzerriarekin) austriarrak anexatuak, hots, Inperio Erromatar-Germaniarrekoak.

1797: Rhinaren ezkerreko erribera aleman osoa anexatua

1798: Geneva

1801: Lunévilleko Bakea, Rhina Frantziaren muga deklaraturia

1802: Elba eta Piemonte anexatuak (hurrengo urteetan hainbat herrialde gehiago Italian)

1806: Rhineko Konfederazioa protektoratu frantses deklaraturia (soldaduak Napoleonen eskuko jartzeko obligazioarekin, etab.)

1810: Holanda, Frisia – Vallis/Valais kantoituitzarria

Alemaniar iparrean barneko eskualde zabalak (Westfalia, etab.), eta iparreko kosta gutzia (Bremen Hamburgo) eta Baltikoko portuak (Lübeck)

Iraultzako eta Napoleonen aldiko anexio gehienak Vienako Kongresuan ezeztatu egin dira (1814); Landau, Saarlouis eta Saarbrücken Frantziarentzat geratu dira. Napoleon “100 egunen” ostean galdu egiten ditu.

Frantziak Rhinaren ezkerrekoa –“muga naturala”– berreskuratzeko plana baitu, krisi franko-alemanak behin eta berriro sortzen dira.

1860: Savoia eta Nizaren anexioa berriro.

1866: Italia eta Austriaren arteko konfliktuan bitartekaritza egiteagatik Napoleo III.ak Maguntzia eta Palatinaturia kobratzea eskatzen du; Bismarckekin taldea.

1866/67: Luxenburgoko krisia.

Europako historia horixe dela denok jakinda ere, historialari alemanek –eta iritzi publiko alemanek– beste era batera ikusten zituzten gauzak, ez Frantziaren frontera naturalen teoriarekin arrunt ohikoa bihurtua zegoen esplikazioan: alegia, behiala hori den-dena nazio frantsesa izan zela, gero banatu, eta astiro-astiro Frantzia berriro bateratzen eta bere lurralde naturalera itzultzen ari zela. “Birkonkista” hori, bistan da ez dela posible zenbait indarkada eta ezinbesteko anexio indarrezko gabe.

“Toutes les monarchies des temps modernes –justifikatzen du Michielsek– se sont formées par une suite d’annexions. La féodalité avait une tendance générale, permanente, à diviser les territoires, à disperser les forces des nations (...). Pour réunir les membres

épars des nationalités, il fallait donc un travail immense, périlleux, longtemps soutenu, qui tantôt employait la force et tantôt employait la ruse”¹²⁴⁰.

“Aucun lois [?] historique n’a plus régulièrement fonctionné en Europe, depuis que l’éparpillement du moyen âge a fait place à la concentration moderne. Si donc la France, dans la pénible organisation de sa vie intime et de sa forme territoriale, avait quelquefois transgressé, pour obtenir l’Alsace et la Lorraine, les lois absolues de la moral individuelle ou même de la moral publique, on ne pourrait lui reprocher sévèrement ses façons d’agir, toutes les puissances de l’Europe ayant procédé de la même manière”¹²⁴¹.

Beraz, aldian aldiko eran, Alsazia-Lorrenaren anxio frantsesa –“réunion” Michielsentzat– “a eu lieu dans les conditions de la légalité la plus parfaite et la plus irréprouvable”¹²⁴². Alsazia-Lorrena Frantziarena da (alsaziar-lorrenarrena barik), Prusiak ezin dio kendu.

Alde alemanetik H. von Treitschke historialaria izan da, Heidelberggen profesorea, Alsazia-Lorrenaren berreskurapena eskatzen lehen-lehena, eta seguru asko zakarrena hori egiteko moduan. Polemista frantsesek alemanei hainbat ahoberokeria eta gerrazalekeria egozten dietenean, inpresioa gelditzen da Treitschkeri erreferitzen zaizkiola, baina izendatuki aipatu, pixka bat harrigarriro, inork ez du aipatzen. Gerra piztu denean, pletoriko, poematxo txar bat ere ondu dizu –“Arrano Beltzaren Kanta”¹²⁴³–; bero-bero harangatuta agurtu ditu frontera zihozzen estudianteak. “Zer galdegiten diogu Frantziari?” (1870-08-30) artikulu mardulean ematen du aditzera bere gogaiera: “Uztak lapurreta zahar hori, uztak Alsazia eta Lorrena!”¹²⁴⁴ Alemaniak, hots, zuzenbidearen senak Alsazia-Lorrenaren itzulera esijitzeko dauzkan arazoak azaltzea, bola borobila dela azaltzen jardutea bezala ei da: aski argituak dituzte horiek M. Arndtek bere idazki bikainean, eta Stein eta Humboldtek, Münster eta Gagernek, hots, diplomatiko aleman ez-austriarrek bigarren Pariseko Bakekoan, eta ondorengo bi belaunaldiek ez dute horien arazoak berretsi baino egin. Treitschke urteak lehena-gotik jada obsesioraino eztenkatzen duen itu politikoa batasun nazionala da. Egungo Alemania ez da erresumatxo piltzar mordo bat baino Austria eta Frantzia bi handien artean sakabanaturik eta bien pentzudan. Estatu aleman batu, indartsu bat amesten du Prusiaren aitzindaritzapean, Austria zein Frantziaren ardura barik eta menpegabeki bera bere gorabidean goititzeko. Horretarako ezinbestekoa, nazioaren batasuna; batasunerako, segurtasuna; batasun zein segurtasunerako, Alsazia eta Lorrena biak Alemanian berrintegratuak.

1240 MICHIELS, A., loc. cit., 72.

1241 Ib., 73.

1242 Ib., 72.

1243 “Ein Lied vom schwarzen Adler” (1870-07-25). Bertso batek Rhinaren askapena eta Estrasburgoren berreskurapena galdatzen du dagoeneko: “Holt uns wieder Strassburgs Dom/ Und befreit den deutschen Strom!”.

1244 TREITSCHKE, H. von, “Was fordern wir von Frankreich?”, in: ID., *Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865-1874. Schriften zur Tagespolitik*, Berlin 1874, 286.

Anexiorako Treitschkek ematen duen lehenengo zergatikoa, bakarra substantzialki, segurantzia nazionalarena da (“zuzentasunaren agindua segurtasuna da”)¹²⁴⁵, gero gehitzen diren zioak osagarriak dira; ez interesik gabekoak, hala ere, esate baterako abantaila ekonomikoak ageriki aipatzen dituen bakarra bera baita, oker ez banago¹²⁴⁶. Alsaziaren alemantasunaz (hizkuntza, folklore, kultura, arte, karaktere, erlijio) luze luzatzen da, eta ederki. Naturak berak paraje horretan –orografiak– “patu komunitate bat-bera” (*Schicksalsgemeinschaft*) bihurtzen ditu Rhinaren alde biak, nekazarien bizieran hauteman daitekeen legez¹²⁴⁷. Estrategiaz bezainbatean, Alsaziaren edukipena erabakigarria da. Hirurehun urte duela jada Henrike II. Frantziako erregeak adierazia zuela hori, gomutatzen du, “Inperiorako pasabidea Estrasburgo da” gutziatsuki esatean (Bismarcken “Estrasburgo da etxeko giltza”ren aitzindari)¹²⁴⁸, eta historiak aski berretsia dagoela. Orduko mugarekin Frantziak omen zeuzkan abantailen eta horrek egin omendako azioen zehaztasunetan ere ez diogu jarraituko. “Vosgoetako portu gotortuetatik kanoi alemanen ahutzek lurralde frantximanta (“wälsch”) begiratzten ez duten artean, eta gure gudarosteek Champagneko ordokietara martxa egun gutxi batzuetan sartu ezin diren artean, piztia harrapariari haginak apurtu ez zaizkion artean”, herriarteari zor diogun bakea ez da ziurretsia egonen¹²⁴⁹. Frantziak inoiz ez baitu albora utziko Rhinaz jabetzeko bere irrika, ez eta bera indartsu izateko aldameanean Alemaniak makala izan behar duelako uste ergela ere¹²⁵⁰. Europan bakea egoteko Frantzia apalagotu eta txikiagotu beharra dago¹²⁵¹.

Ez alsaziar-lorrenarren alemantasunarekin eta ez printzipio juridikoren batekin saiatzen da Treitschke anexioa zuzitzen: arrazoia behar estrategikoan dago; zilegitasuna, “ezpataren zuzenbidean”. Ez da gehiago behar, ez gehiago nahi ere. Alemaniaren segurantzarako behar den adina kenduko zaio lurra Frantziari. Behialako Inperioaren mugetara itzultzea amesten duten erromantiko historikoen eldarnioez burlatzen da. Inperio hartako puska handiak gaur Frantziarenak dira –dio– “eta arrazoi gutziarekin”; izan ere eskualde frantsesak baitira mintzairaz, eta Estatu nazional modernoaren garaian hobeto daude han. Hala, orain Alemaniak ez dio Frantziari “ezinbesteko gaitz bezala” galdatu beharra dagoena baino lurralde frantses gehiago kendu behar, “pro-

1245 Ib., 286-287. Segurantzia nazionalaren, segurantzia alemanaren arrazoia hamaika barietateetan berraurkitzen da: 316, 317, 323, 330.

1246 Ib., 293. (A. Wagnerrek nahiko luze aipatzen ditu abantaila ekonomikoak, baina ez Alemaniarentzakoak, Alsazia eta Lorrenarentzakoak baizik).

1247 Ib., 298. (“Patu-komunitatearen” kontzeptuaz ohartxo bat haizu bada hemen parentesi artean: “patu komunitate zahar bat-berekoak” deritze Alemania eta Italiari ere [338 or.], biak elkarrekin historia luzea ibili eta gaur nazio batasuna erdiesteko lanak biek aldi berean eta biek Austria zein Frantziarekin dituztelako).

1248 Ib., 287.

1249 Ib., 288.

1250 Ib., 318.

1251 Ib., 286. “Der Rechtssinn der Deutschen fordert die Verkleinerung Frankreichs”.

bintzia frantsesen jabetasunak gure Estatu nazionala ahuldu egingo baitu¹²⁵². Frontera berriak non ezarri kriterio estrategiko militarrek agindu behar dute.

Treitschkerentzat herrien autodeterminazioaren printzipioa-eta, historia erreala-ekin zerikusirik ez duten ipuinak dira: alsaziar-lorrenarrek hori nahi ala ez, “lurralde horiek ezpataren zuzenbidez dira gureak”. Ez badute politikoki alemaniar nahi, “euren nahiaren aurka itzuliko diegu euren nor-izatea”. “Berea baino eskubide garaia-go baten izenean eraenduko ditugu: haur galduak Inperio alemanetik ez sekulako urruntzen lagatzeko nazio alemanaren eskubidez¹²⁵³. Treitschkeren posizio tente-potentea ulertzeko, haren pentsamenduaren osoa eduki behar da gogoan: Estatuaren kontzeptua, nazioaren kontzeptua, historiaren kontzeptua, hirurak elkarlotuak baitaude. Estatu boterea da, boterea indarra eta handitu-nahia da, espantsioa. Estatuaren ahala mugatzen edo baldinpetzen duen printzipiorik haren gaintik edo kanpotik ez dago, Jainkoa ez bada¹²⁵⁴. Nazioa –“Nazioaren Espiritua”– belaunaldi eta belaunaldien obra da, ez dute oraingo nazionalak bakarrik gauzatzen: alsaziarrik baldin badago, Alsazia dagoelako da; Alsazia zertzen duen guztiak –hizkuntza, arte, ekandu, etab.– mendeak eta mendeak biltzen ditu. Historiako indar moralen bulkadaren iraupena ezagutzen duenak, oraingo alsaziarrek zer izan “gura” duten plebiszitu baten balio baldingabekoan ez du asko sinetsiko¹²⁵⁵. Horregatik guk –dio–, Alsazia, egungo bizilagunek adina behialako Erwin Steinbachekoak, Sebastian Brandtek, etab., baitagite, eta haiek denak gabe Alsazia ez baita Alsazia, haiek denak konbokatzen ditugu lekukotza ematera¹²⁵⁶. (Ikusten da nazioa “espiritu bat” bezala burutatzeak problemaren batzuk izan ditzakeela). Nazioa errealitate historiko jarraitua da. Historia, azkenik, probidentziaren joira bezala da Treitschkerentzat. Arrazoiaren martxa. Alegia, lehen Natura esaten zen bezala, eta lehenago Jainkoa, orain Historia esaten da. Historiak bere “historiaren arrazoimena” dizu (“die Vernunft der Geschichte”)¹²⁵⁷; bere lege propioak, bere logika, bere transzendentzia. (Historialari aleman handiak antihegeldar aski hegeldarrak dituzu gehienak). Historiaginean bultzagile eta arartekari nagusi Treitschkerentzat gerra dela erantsi behar da (“gerraren idealismoa”) eta, beraz, garaipenak ematen duen arrazoa¹²⁵⁸. Ikuspegi historikoan eta bai realpolitikoan,

1252 Ib., 330.

1253 Ib., 289.

1254 Treitschkeren Estatuaren kontzeptua erabakigarria da, ik. LANGER, U., *Heinrich von Treitschke. Politische Biographie eines deutschen Nationalisten*, Düsseldorf 1998. “Gerra ez da ezinbestekotasun praktikoa bakarrik, ezinbestekotasun teorikoa ere bada, logika politikoaren esijentzia. Estatuaren kontzeptuarekin emana dago gerrarena ere, zeren-eta Estatuaren esentzia boterean datza” (139). Estatu bai eta gerrarik ez, pentsaezina da. Gerrari buruz, ik. 146.

1255 Ib.

1256 Ib., 289.

1257 Ib., 291.

1258 Gerrak seriotasuna, sakontasuna ematen dio gizarteko bizitzari, “manchesterismo” –materialismo, utilitarismo– partzilean osinduta lorrin ez dadin. Treitschkerentzat Sedango gudua “Sedango ordalia (Jainkoaren epaiketa)” izan da. “Gerraren ideal etiko arkaikoaz” mintzo da U. Langer.

momentuko egitekoa Alemanian Estatu aleman ahaltsu, segurtatu baten eraikuntza da. Alsazia-Lorrenaren gorabehera partikularra zeregin handi horren guztiz menpe dago. Hortaz, ez dago nazionalitateen printzipiorik? Zeren izenean egin gura da batasun alemana?

Batetik, Estatuak eta nazioak oinarrizko batasunean bat egiten dute. Ingalaterran, Frantzian, edonon, Estatuaren espiritua nazioaren espiritua da (nazioren batena): Estatuak bere nazioa izaten dizu. Bestetik, nazionalitateen printzipioak Treitschkerentzat ez du esan gura nazio bakoitzak bere Estatuak ukan behar duela eta Estatuak nazioaren mugetara mugatu behar duela. Tesi hori, alemana baino italiarragoa berarentzat¹²⁵⁹, eta horren galdakizunak (esaterako, Prusiak bere territorio eslabiarrak utzietsi behar izatea), berak berengi-berengiz arbuia egiten du. Historiak ez du holakorik inon erakusten (kontuotan historia da Treitschkerentzat autoritate infalible bakarra). Puntu honetan G. Ratti doktoarearen azalpenari kontrakarrean azaltzen du Treitschkek bere posizioa¹²⁶⁰.

G. Rattiren *Le alleanze d'Italia* liburutxoak gerraren aurretik argitaratua da, eta bai Italiaren bai Alemaniaren independentzia eta batasuna oraindik gauzatzeko bidean zirela. Autorearen tesia da Italiaren aliatu naturala Prusia dela, eta etsai naturala Frantzia (Italiarena bezala Prusiarena)¹²⁶¹. Aliatu eta etsai naturalaren kontzeptuan geografia da faktore erabakigarria. Hemen nazionalitateen printzipioari bakarrik so egiteko (“diritto dei popoli”): Rattik hori ulertzen duen bezala, “tutti i popoli della terra devono avere un giorno indipendenza e libertà”¹²⁶². Nazio bat, Estatu bat. Estatuaren mugek nazioarenak izan behar dute (hizkuntzarenak). Alemaniak Kieletik Insbruckeraino eta Akisgrametik Vienaraino hedatu behar du (Austria desagertu egiten da). Italiak herri/nazio italiar osoa bildu behar du; beraz, Frantziak oraintsu lapurturiko eskualde italiarrak itzuli egin behar dizkio¹²⁶³. Alemaniak, nazio batasuna osoki burutu dezanean (“la sua definitiva naturale costituzione”), Rattik uste du eranskin eslabiarrak eta Poloniaren parte berak lagako dituela libre eta burujabe, lorra besterik ez baitzaizkio izango¹²⁶⁴. Nolanahi ere, Estatuak naziobakarra izatera heldu behar du. Nazionalitateen printzipioa, nazionalitate guztien independentziaren bandera, italia-

1259 Ib., 339: “das Nationalitätenprinzip nach italienischer Weise in einem radicalen Sinne, den wir nicht billigen...”

1260 Ib.

1261 RATTI, G., *Le alleanze d'Italia*, Milan 1866. Italia eta Alemaniaren “patu kideasuna” ere aipatzen du autoreak: “(...) Come ci colpisce la somiglianza dei destini dei popoli italiano e tedesco! Entrambi da mille anni sono scissi in comuni e piccoli principati...” (12 or.).

1262 Ib., 48. Inperio austriarrari eta otomanoari beha, baina Prusia eta Errusiari ere: “Vogliamo che tutte le nazionalità, la polaca, e la greca, la rumena e la czecca, l'ungherese e la slava, diventino tutte une, libere, indipendenti, rette da quel governo che esse stesse si saranno liberamente scelte...” (52-53).

1263 Ib., 52: “Vogliamo l'Italia con Nizza, Corsica (...), che sono tutte terre italiane, abitate da popoli italiani!” – “come parte della propria nazionalità”.

1264 Ib., 51.

rra da. Frantziak ez du besterik egiten bere probetxurako erabili eta, komeni edo ez komeni ahala, etengabe traizionatu baino, politika zeharo inkoherente batean. Beste hainbeste deritzo plebisituaz: egoki zaionean esijitu edo eszenifikatu egiten du; dese-goki bazaio, ahaztu. Venezia Italiari atxikitzeko, adibidez, derrigor plebiszitua esijitzen zuen; bake negoziaketetan Vienak eskualde hori berari eskaini dionean, plebisziturik ez zen behar¹²⁶⁵. Hori bai, odol gehiago isuri ez zedin bakarrik hartu ei du Venezia beretzat¹²⁶⁶. “Quanto al suffragio universale, Napoleone [III] non è tenero che quando gli torna conto. Tutti i mezzi sono buoni per lui per che acquisti potenza di territori e di influenza. Egli a avuto Mentone e Roccabruna per denaro, la Lombardia per diritto di conquista e la Venezia per donazione d’un sovrano”¹²⁶⁷. Italia eta Prusia, h. d., printzipioa eta ekimena, ideia eta armak elkar daitezenean, nazionalitate guztien askapena bideratuko da: “l’Italia preceditrice della Prusia nell’attuazione dell’idea delle nazionalità e nello sviluppo della libertà”¹²⁶⁸.

Lehenbizi, Treitschkek zer onartzen ez duen: hizkuntza bat nazio bat Estatu bat ekuazioari ez deritzo onargarria; nazioa eta Estatua errealtate zeharo ezberdinak dira. Ondorioz, Estatuaren mugak eta marra linguistikoak parekatzeko “tema doktrinarioa”¹²⁶⁹ behin eta berriz arbuiatzen du. Estatuaren marrak erabakitzeke irizpideak militarrik, ekonomikoak, etab., dira, inola ere ez etniko edo linguistikoak. Estatu bakarra ez dago Europan –dio– frontierak horrela dauzkanik; eta ezein Estatu Europan onar lezake mugak hala erabakita edukitzea. Estatu batean berein nazio egon daiteke bateratua, historikoki hala etorri bada (Estatu bat, hainbat nazio); bestaldera, nazio bat egon daiteke berein Estatutan banatua (nazio bat, hainbat Estatu). Alderdi frantsesetik hainbat bider erasiatu da Alsaziaren anexionarako egiatzko arrazoia pangermanismoan zetzala, eta Mommsenen, etc., alderdi alemanaren pangermanismoa gauza ezaguntzat geratu da. Mommsenek egin zuen bezala, Treitschkek ere aski testu laga du kontrarioa baiesten duena. Hasteko, Prusia eta Austria Estatu bakarrean bateratuak –Rattiren irudipenean bezala– Treitschkek ez ditu imajinatu ere nahi. Berarentzat Estatu nazional alemana Prusia protestantearen inguruan bildua bakarrik gauza liteke, Austria katolikoa eta haren abaroko erresuma hego alemanak hastandurik. Suitza, Holanda, Belgika bera, germaniarrak bai eta behiala Inperiokoak izanak ere, egun Estatu nazional maratzak dira eta Alemaniak atseginez ikusten ditu halaxe

1265 Ib., 60-61.

1266 Ib., 67-68: “E quest’uomo osa scrivere al re d’Italia che a accettato la Venezia «per evitare l’effusione del sangue?»”

1267 Ib., 61-62.

1268 Ib., 57.

1269 TREITSCHKE, H. von, loc. cit., 297.

Alemaniatik aparte¹²⁷⁰. Pangermanismoaren erantzukiari: “gu alemanoi – erantzun dio irriz-irriz– ideia hori berba bera bezain arrotza zaigu”¹²⁷¹.

Garbi esateko: autore alemanontzat nazioaren mugak hizkuntzarenak dira; baina nazioarekin Estatu ulertzen bada, Estatuaren mugak hizkuntzarenak direla edo izan behar dutela esaten duen autore aleman ganorakorik, nik ikusi dudala, ez dago bat bakarra; aitzitik, tesi “aleman” horren bozeramaile bezala beti aipatuak aurkitzen diren autoreak –Fichte, Mommsen, Treitschke, etc.–, haien testuak irakurtzen badira, guztiz kontrarioa espreski esaten dutela denek egiaztatzen da.

Bigarren, Treitschkek zer ulertzen duen beste era batean. Nazionalitateen printzipioa, onarturik ere, berak ez du hori era “italiar erradikal” horretan ulertzen: Estatuaren filosofia guztia ukatzea izango litzateke. Treitschkerentzat nazionalitateen printzipioak esan gura du errealitate nazionalak (pre-estatalak) ezagutzea eta nazionalitateen eskubideak errespetatzea. Estatu beste gauza bat da, ez da eskubideen produktua, ez dago eskubideen mirabetzan. Hizkuntza nazioaren oinarria eta ardatza da; Estatuaren oinarri eta ardatz boterea da, ez hizkuntza. “Estatuak noraezean hizkuntz mugen arabera bereiztea ez da printzipio politikoa”¹²⁷².

Nazionalitateen printzipioa ulertzeko beste era bat, “alemanagoa” menturaz (ideiak nazioka klasifikatzeko absurdoan enpeinatu behar badugu), R. Boeckh Berlingo profesore eta estatistikariarena genuke, Treitschkek horri jarraikiten diola ematen baitu, gutxi-asko Prusiako Estatu erabiltzen ari zena. Eskematizatuz esateko: printzipio horrek, adiera “italiarrean”, zuzenean Estatu nazionalaren eraketari erreferitua eta zentzu absolutukoa dirudi; adiera “frantsesean”, Estatu nazionalaren eraketari erreferitua bai, baina egokieraren kondizio eta salbuespen askotxoz erlatibatua; adiera “alemanean”, zentzu absolutukoa bai, baina Estatuaren eraketari ezertarako erreferitzen ez zaiona. Nazionalitateen printzipioa, Boeckhentzat, hain zuzen Estatu moderno zanpa-zurrupariaren aurka nazionalitate naturalen gerizarako beharrezko zuzenbidea da, eta honela defini liteke: “herri ooren eskubidearen begiramena, bakoitzak bere

1270 Ib., 290.

1271 Ib., 341. Polemikako alderdi frantsesa irakurriz ematen du alderdi alemanean pangermanismoa munduko arruntena izan behar duela, baina “pangermanista” (hobeto, panaleman) bat besterik ez du aurkitu antza, hura kazetaria, H. FENSKEk, “Die Deutschen und der Krieg von 1870/71: zeitgenössische Urteile”, in: LEVILLAIN, Ph.-RIEMENSCHNEIDER, R. (arg.), *La guerre de 1870/71 et ses conséquences*. Actes du XX^e colloque historique franco-allemand, Bonn 1990, 206. Tenore honetan “Alemania Handiaren” (Austria-Prusia biek in egindakoa) soluzioaren aldeko bozik ere ozta-ozta entzun da honezkero.

1272 Ib., 330.

burujabetasun kulturala [“geistige Selbständigkeit”] norbere hizkuntzan erabilkatu ahal izateko”¹²⁷³. Begiramen behar hori Boeckhek hiru agindutan konkretatzen du:

- eskolak ama-hizkuntzaren irakaskuntza eta zaintza ziurtatu behar du
- elizako hizkuntza herriaren ama-hizkuntzak izan behar du [ez ahaztu hizkuntzaren berebiziko garrantzia protestantismoan]
- herri orok eta herritar orok bere egiteko pribatu nahiz ofizial guztiak ama-hizkuntzan egikaritu ahal izan behar ditu¹²⁷⁴.

Alemanian esijentzia hauek Kantengan aurkitzen dira ja, Prusiak polonierari, lituanierari aplika diezazkion¹²⁷⁵; gero Herderrengan, etc., eta geroago autonomia kulturalaren programa austro-marxistaren funtsa izango dira (O. Bauer). Baina Boeckhek esan bezala definitzen duena ez da engoitik jomuga edo ideal ilustratu bat (Ilustrazio alemanetako batena, ez frantsesarena), praktika bat baizik Prusian. Vienako Kongresuan (1815) Malmedy eta St. Vith kantoï walloniarrek Prusiari adjudikatu zaizkio. Eskualdetxo marjinala izan arren, biziera publiko guztia –eskolak, kultura, udaletako biltzarrak, agiriak– frantsesez egikaritu ahal zituzten. (Prusiako eskola eta kultur sistema W. von Humboldtek planifikatua zen!). 1853an Prusiako errege Federiko Gilen IV.ak, kantoïon bisitan, bere manupeko batzuk frantsesez mintzo direlako bere harrotasuna adierazi die. Boeckhek berak urte gutxi lehenago harturiko Schleswigeko soluzioa aletatzen du eredu bezala. Danimarka eta Prusiaren artean bi gerraren ondoren 1864an mugak birdoitu direnean (Prusiak Schleswig-Holstein eskualdeak anexatuz), bi Estatuak aipatu hiru arauak betetzera konprometitu dira, parte daniarrean han geratu diren alemanentzat eta parte alemanean han geratu diren daniarrentzat (halaxe egiten segitzen dute gaur ere). Haatik, Boeckhek, Belgikan flandriar eta walloniarren kasuak ikertuak zeuzkanak, printzipio horren arabera zihardutenak, 1869an, hizkuntz estatistikak jarraitzeko asmotan, Alsaziako egoera arakatu duenean, aurkitu du Frantziak nazionalitateen printzipioa gora-goratik aipatzen zuela Inperio austro-hungariarraren eta otomanoaren aurka, horietako herrien independentziaren alde, baina etxean ez zuela nazionalitateen printzipioa, Boeckhen beraren zentzuan, arrastorik ere ezagutzen ez errespetatzen. Udaletxe, eliza nahiz eskoletan frantsesa zegoela zeharo

1273 Aip. in: MÜLLER, Th., *Imaginierter Westen. Das Konzept des deutschen Westraums im völkischen Diskurs zwischen politischer Romantik und Nationalsozialismus*, Bielefeld 2009, 83. Nazionalitateen printzipioaren adiera “babesle” hau ez da, ideia bezala gutxienez, Berlingo eskusiboa. “*Le principe des nationalités*. (...) Celles qui n’ont pas un gouvernement propre, qui sont réunies avec d’autres sous le même statut général, sont dotées d’une certaine indépendance et de garanties qui les protègent contre l’absorption des autres parties de l’État”. Hori da, gehitzen du artikuluak, askatasun eta eskubide indibidualak eta kolektiboak segurtatzeko modu bakarra, ik. art. “Nation” (M. Charnayrena), in: *La Grande Encyclopédie*, ed. Par Librairie Larousse, 31 bol., Paris 1885-1902.

1274 Ib., 82.

1275 Ik. AZURMENDI, J., “Esencia y esencialismo: análisis de un concepto. Notas para una relectura de Herder”, in: PALACIOS, X. (arg.), *Ética y nacionalismo*, Vitoria-Gasteiz 1992, 201.

inposatua; Estatu frantsesarentzat bere manupeko nazionalitateen hizkuntzak ez zirela existitzen.

Treitschkeren kritika bat Frantziari horixe izango da: Estatu eredu frantsesa zentralista da eta uniformista da. Probintziei galarazi egiten die “kultur bizitza burujabe oro” (“selbständiges Culturleben”), hizkuntza propioa ukatu egiten die. “Milioika euskaldun, bretoi, probentzal, flandriar, alemani Estatuaren hizkuntza arrotza zaio”, baina Estatuak frantsesa den-denek ulertuko balute bezala jokutzen du; frantsesa ez dakitenen edo arrunki beste hizkuntzaren bat darabiltenen estatistikarik ere ez dauka¹²⁷⁶. Alsazian alemanaren zapaltzen egiten diren “naturaren aurkako bekatuak” salatzen jarraitzen du. Kontrara, Alsazia-Lorrena anexaturako, alemanentzat bezala frantsesentzat, Prusiako Posen eta Schleswig-Holstein probintzietako ereduak proposatzen du: batean nazionalitate poloniarrek eta bestean daniarrak eskola, kultu eta administrazio zibil osoa euren hizkuntzetan burubidatu ahal zituzten¹²⁷⁷.

Treitschkeren beste kritika bat Estatu eta gizarte frantsesari uste-ezusteke samarra testuinguru honetan, polemika honetako beste hainbat autore alemanetan ere topatzen dena ordea, ustelkeria politiko eta moralarena da: batetik titulu eta ohorezalekeria, faboritismoa, bestetik literaturako lirdinga, ohituren urdanga; eta horren guztia-
ren suma, Frantziaren eta fribolitate paristarraren enblema, *can-can* dantza inpubidua, behin eta berriro aipatu gabe utzi ezin dena, denak txolinkeria zeltaren espresioak¹²⁷⁸.

Ia Treitschkeren saioarekin batera kaleratu da –70eko irailean– A. Wagner ekonomistaren *Elsass und Lothringen und ihre Wiedergewinnung für Deutschland* liburutxoak, Alsazia eta Lorrenaren berreskurapen alemana aldeztuz. Alemaniak “eskubide historikoan, nazionalitateen printzipioan, muga naturalen printzipioan eta lurraldearen segurantzia noraezekoan asentatua dagoena bakarrik eskatu behar” ei du, autorearen aburuan hori dena konplizten baitu Alsazia eta Lorrenaren esijentziak (gera irabaziz gero)¹²⁷⁹. Nazionalitateen printzipioaren arabera, ez auzo frantses bat Frantziari kendu eta ez auzo aleman bat Frantziari utzi behar zaio. Izan ere, Alemaniak ez du bere buruaren defentsan bakarrik gerra egiten, ideia baten defentsan ere baizik: nazio-

1276 TREITSCHKE, H. von, loc. cit., 310.

1277 Ib., 325.

1278 Ib., 291. TREITSCHKE, H. von, *Historische und politische Aufsätze*, bol. III, Leipzig 1886, 362-363. SCHMIDT, F., *Der Franzosenkrieg*, bol. I, Berlin 1871, 135 (A. Stahr), 145 (B. Auerbach), 158 (A. Lindner). MOMMSEN, Th. et al., loc. cit., 5: “(...) a literature foul as the waters of the Paris Seine, that corrupts the hearts of your youth”. Ik. LANGER, U., aip. lib., 210. Renanek oso seriotan hartu ditu immoralkeria frantsesaren kritika hauek, eta can-canaren triunfoa Parisen ez zaiola besteri zor, erantzun du, Offenbach alemanaren musikari baino (A. Lindnerrek ere, loc. cit., ahazten ez duena, baina aleman batzuen kritika egiteko, eginbide patriotikoak ahaztu eta “Offenbachen lotsagabekeria” eta xanfarinkeria frantsesekin dibertitzen omen direlako).

1279 WAGNER, A., *Elsass und Lothringen und ihre Wiedergewinnung für Deutschland*, Leipzig 1870, 19. Ik., orobat, 17.

nalitateen printzipioaren ideia; frantsesek maiz predikatzen dutena predikatu, gero nahi dutena egiteko hain zuzen haren axola izpirik gabe¹²⁸⁰.

Nazionalitatearen ezaugarri behinena hizkuntza da (Böckhen autoritatea usu aipatzen da). Wagnerrek Alsaziaren “alamantasuna” erremarkatzen du; h. d., alsaziarrak (Rhinaren alde frantsesean) eta badendarrak (alde alemanean) leinu edo tribu aleman bera direla, dialekto berean mintzo direla, ohitura eta tradizio berak dituztela, erribera biek geografikoki ere batasun bat osatzen dutela, ibaiak naturalki bi aldeok lotu egiten zituela, ez banatu (Frantziak bata besteagandik eten zituen arte)¹²⁸¹. Frontera nazionalak hizkuntzazko mugen arabera trazatzea agintzen du nazionalitateen printzipioak. Salbuespenak, hala ere, onartu beharra dago inperatibo estrategiko militarrek galdatzen badute (Metz eta Belforten kasuan, esaterako)¹²⁸². Wagnerrek proposatzen du bake hitzarmen ofizialean printzipio hori espresuki aipatua gera dadila, prezedente gisa ere balio dezan¹²⁸³.

Nazionalitateen printzipioa ez da gehiago zehazten. Horren lekuan autodeterminazioaren eskubidea luze jorratzen da¹²⁸⁴, Alemanian bertan alsaziarren autodeterminazioa esijitzen ari zirenei erantzun beharrez. Wagnerren arrazoibidean bi alderdi bereizi behar da: bat eskubidearen subjektuaz, bestea eskubidea egikaritzeko moduaz. Autodeterminazioaren eskubidea –dio– herriaren burujabetzaren printzipioa besterik ez da. Herriari dagokio autodeterminatzea; h. d., Wagnerrek herria ulertzen duen bezala (hemen garbi ikusten da “herria”ren esanahi ekibokoa), eskubide hori “herriaren menturazko zati bati” aplikatu gura izatea ilogikoa eta irreal da¹²⁸⁵. Edo bestela eskubide hori berdin aplikatu beharko litzaioke Estatuari eta edozein Estatu zatiri, are menturazko zatiari (probintziari) bezalaxe edozein norbanakori: edozein probintziak, eskualdek, herrik eta barriok, eta edozein andre-gizonek eskubidea luke Estatutik ab-nexatzeko, bere-bere Estatua egiteko edo estatugabeko geratzeko. Herriaren burujabetza printzipioa horrela ulertzekotan Estatuaren atomizazioa eta Estatuaren azken fina esan gurako luke. Hori arrazoimenaren kontrarioa da eta esperientzia historikoaren kontrarioa. (USAko adibidea aipatzen da, 1861-1865eko gerra zibilean Hegoari sezesioa armaz ukatu baitzaio). Nazionalitateen printzipioak adierazten duena, Estatua sortzeko eskubidea zein subjekturi dagokion da; hots, Estatua sortzeko “material naturala” herria dela deklaritzen du. a) Material hori herria bere osoan da, ez norbanakoak banaka, nola eta ez dugun behintzat gizon-emakume guztientzako errepublika unibertsal bakarrean pentsatzen. b) Estatu konkretu bat eratzeko

1280 Ib., 5.

1281 Renanen konferentziako perpausak “les montagnes séparent, mais les fleuves réunissent plutôt” hitzez hitz Wagnerren testua errepikatzen du.

1282 Ib., 23.

1283 Ib., 23.

1284 Ib., 57 eta hurr.

1285 Ib., 57-58.

eskubide duena ez da edonolako herrijende sakabanatua, ezpada nolabait jada naturalki elkartua. Bestela esan, Estatu jakin bat eratzeko materiala aurretik ja elkartasun natural bat duen saldo edo baltsa da; hots, “amankomunean duena jatorria, hizkuntza, ohiturak, zuzenbidea, kultur bizitza, sinesmena –erlijio unibertsalak egon aurrean–, lurralde berean egoiletasuna eta erkidego ekonomikoa”, “nazio naturala” alegia¹²⁸⁶. Hori da Estatua eraikitzeko eskubidea duen subjektu berezkoa, gehiengoak hala nahi izanez gero. Berak bakarrik erabaki lezake Estatu bakarra ala gehiago sortu, edo zatiren bat beste Estaturen bati itsatsia laga. Zirkunstantzia historikoez zatiren bat Estatu arrotzen bati erantsita utzi badute, inoiz berriro herriaren burujabetza eta autodeterminazioaren arazoa mahaigaineratzen bada, ez da zati hori erabakimena duena, nazioaren osoa baizik. Nazioaren zatiaren (gutxiengoaren) erabakimenik nazioaren osoaren gainetik ez dago¹²⁸⁷.

Autodeterminazioa gauzatzeko moduz A. Wagner ez da bozketaren (plebisizituaren) entusiasta. Bozkatzailegoa Napoleon III.ak aise manipulatzeko zuelako arrazoiak gainera, bi objektzio substantzialago dauzka sistema horren aurka: bat, justifikaziorik ez daukala, norbaitek behin boza eman egun batean, eta bizi guztirako bere burua ez ezik, haurrak eta haurren haurrak ere estekaturik uzteak¹²⁸⁸. Bigarren, historian Estatu sortu edo frontierak zedarritu sekula ez dela bozketaz egin.

Wagnerren problema da bi frontetan ari dela gerritzen (Renanek problema bera izango du), arrazoi bat eta bere kontrarioa defendatu beharrean: autodeterminazioaren egiazko esanahia azkenean inposizioa izanen dugu (Renanen nazioa, guztiz subjektibo eta oraingoxea deklaratu, guztiz historiari lotua eta baldintza objektiboek bete-betea azkenean: “les ancêtres nous ont faits ce que nous sommes”). Gerra franko-prusiarra dela-eta, bera arduratzen duena garaipena baliatzea da, Alsazia-Lorrena berreskuratzeko adina (izkribuaren izenburua hori da), batasun nazional alemana behingoan lotzeko. Gerrakoan Prusiarekin bat egin duten Bavaria, Württemberg, Baden, Hegoaldeko Estatu alemanek, gerraren ostean harekin Estatu aleman bakarra osatzea alegia (Austria beti aparte). Nahiko ote dute? Bozketaz erabaki behar al da? Wagnerrek badaki, bozkatze bidetik abiatzea batasuna geroko gerora luzatzea dela, interes kontrarioen konfliktuak egonen direla. Interes kontrarioen gatazkak –dio– historiak erakusten du Botereaz ebatzen direla, konkistaz, ez bozkaz¹²⁸⁹, eta jendeak bategite bortxatuok *a posteriori* bakarrik onesten dituela. Hala, egungo Estatu hegoaldeko horiek berak behialako jaurgoen anabatatik Napoleonek euren gogoaren aurka batu zituen, gaur kontent dira. Iparraldeko Konfederazio Alemana osatzeko Prusiak bere inguruan bidu dituen probintziak ez zuten nahi, eta Boterearen eskubideak bildu behar izan zituen; gaur pozik dira. Konkistaren eskubidea zuzena da nazioaren

1286 Ib., 62-63.

1287 Ib., 63.

1288 Ib., 58.

1289 Ib., 64.

barruan den bitartean¹²⁹⁰. Biztanleria alemana partikularismo tradizionalari atxikia da, ez du estatutu kanbiorik nahi izaten, behartu beharra egoten da. Alsazia eta Lorrena ere “euren gogoaren aurka, gutxienez eurei galdetu gabe” batu behar zaizkio Alemaniari¹²⁹¹. Hori ez da haien eskubideak urratzea, eskubiderik baliotsuena oparitzea baizik: herri orenen “jatorrizko nazionalitaterako eskubidea”¹²⁹².

Eztabaida intelektualean ezingo genuke guztiz bazterrera utzi historiaren eta gerraren moralarena, betiere galtzailea gehiago arduratu duena, ohi duenez. E. Caro filosofoak “La morale de la guerre. Kant et M. de Bismark” (*sic*) artikulua argitara du in *Revue des Deux Mondes*, moralaren paregabeko maisu prusiarra, betiereko bakearen irakaslea eta kantzeleri prusiarraren gerrazko praktika kontrastatuz¹²⁹³. Kanten testuen irakurketaz baliatzen da, zatiz zati Prusiaren immoralteria begi bistan jartzeko. Gerra saihestezina zena denek pentsatzen zuten Frantzian¹²⁹⁴, eta gerra deklaratzearen eta premiazko prestaketak egin gabe deklaratu izatearen errua Frantziarena da. Baina gerra gura izan eta prestatu izanaren errua, Prusiarena¹²⁹⁵. Gerra halako amarrukeriaz, gezurrez, ankerkeriaz, etab., egin izanarena ere bai¹²⁹⁶. Carorentzat ere hau arrazen arteko gerra da¹²⁹⁷, eta Prusiaren egiazko helburua Frantzia suntsitzea da. Prusiarrek euren instintu basatien arabera dihardute, gerrako moralik ez daukate. Ez daukate, batez ere, eta ez dakite hori zer den ere, frantsesek beti daukaten zerbait: ohorea¹²⁹⁸. Euren filosofia eta zientzia guztiakin ere patariak dira, “des Attilas lettrés”¹²⁹⁹. E. Carok ez du kontrastea Prusia eta Frantziaren, eta Kant eta Bismarcken artean bakarrik ikusarazten. “Il y a deux morales ou, si l’on aime mieux, deux consciences à la disposition de la nation”¹³⁰⁰. Bat unibertsitateko eta liburuetakoa da, bestea praktikakoa, arras bestelakoak. Unibertsitatean eta filosofian ere, haatik, Kant eta Hegel osoki kontrajartzen ditu: Kantek, dena urre eta argi, funtsean alderdi moral frantsesa ordezkutzen dizu; puntuz puntu politika prusiarraren kritiko, pentsatzaile moralista antiprusiar bat da (Basileako Bakeko lurraldean eske-eskainta eta trukeen kritika bera, Kanten testuan

1290 Ib., 67.

1291 Ib., 69: “auch gegen ihren Willen oder wenigstens ohne sie zu fragen”.

1292 Ib.

1293 Artikulu hau (“Le Droit et la force. Kant et M. de Bismark” izenburuarekin) eta hurrengoak, biak beste zenbait artikulurekin liburu batean bildu dira: CARO, E., *Les jours d’épreuve 1870-1871*, Paris 1872.

1294 Ib., 83: “le sentiment public en France, depuis Sadowa, prévoyait une guerre inévitable”.

1295 Ib., 83: “Oui, la déclaration de la guerre est venue de la France! Mais la préméditation de la guerre appartient à la Prusse”. Ik., orobat, 45. “C’est la Prusse qui a voulu cette guerre” (57).

1296 Ib., 49-50: “(...) cette méthode de la mauvaise foi était depuis longtemps dans la tradition de la race prussienne, plus que dela, dans ses instincts”. Ik., errepikatua eta zabaldua, 67.

1297 Ib., 62. “Race”, “people”, “nation”, baliokideak dira tesuan.

1298 Ib., 66-67.

1299 Ib., 71. Michielsek esaldia errepikatzen du.

1300 Ib., 52.

Frantziaren kritika inorena baino lehen –izen hori aipatu gabe–, politika prusiarraren gaitzespena bihurtzen da); Hegel, aitzitik, historiaren filosofoa, Prusiarik makurrenaren ordezkari dongea da, indarraren eta garaipenaren justifikatzailea¹³⁰¹.

E. Carok ipini du zirkulazioan “bi Alemania”ren topikoa: bat austero, militarista, bestea xalo, arraia; batetik Prusia, bestetik gainerako ia dena, Hego Alemania oroz gain (tradizionalki Frantziaren aliatu izana). “Les deux Allemagnes: Madame de Staël et Henri Heine” artikulu kuriosoa da¹³⁰²; Mme. de Staël, Alemania maite duen frantsesa, eta H. Heine, Frantzia maite duen alemana, jartzen ditu aurrez aurre, bion kontrastea sistematikoki bilbatuz. Gutxienez kuriosoa esan behar baita Mme. de Staël suitzarra prototipo frantses eta Heine prototipo alemantzat hartzea (arraza alemanarena!). Mme. de Staëlek *De l’Allemagne* arrakastatsuan deskribaturiko Alemania, Frantzian auzoarenganako entusiasmua irakinarazi zuena, pittin bat kimerikoa zen; Alemania ideal bat, erreala baino gehiago, Tazitoren *Germania* ere ulertu behar den antzera¹³⁰³. Irakurle frantsesek, ordea, hitzez hitz sinetsi zuten; orain, alemanak egiaz nolakoak diren larrutik ordainduz ikastean, euren engainuaren desengainu garratza tokatu zaie. Bukatzeko: alemanen moralak moralik eza da, nagusitzea beste araurik gabe. Moralik ezaren moral hori, inperialismoarena, Hegelek teorizatu die. “Hegel et tous les penseurs à sa suite n’hésitent pas à lui promettre [Alemaniari] la suprématie universelle, l’empire du monde (...). Il faut que le monde appartienne à l’Allemagne pour que la philosophie de Hegel trouve son couronnement. Digne couronnement, en vérité, de cette philosophie magnifiquement idéaliste au début! Elle aboutit au culte de la force, à la théorie de la conquête; elle transforme en idée le fait, elle reconnaît à la victoire le signe d’un droit supérieur, tout cela au profit d’un grand empire germanique, auprès duquel le droit national des autres peuples, le droit humain n’existe pas”¹³⁰⁴.

E. Beaussire filosofia moraleko profesoreak estudio historiko axolatsua egin du alemanen gorrotoa frantsesenganako zergatik eta nola sortu den arakaten: “Les haines nationales. La France et l’Allemagne”¹³⁰⁵. Tesi basikoa estrainio samarra da:

1301 Ib., 54: “(...) Quelle confusion de la morale et de l’histoire, du droit et du fait (...). Quelle tendance équivoque à démontrer que le fait a toujours raison, à faire évanouir les responsabilités morales dans l’ordre supérieur d’une dialectique qui les absorbe, à justifier l’événement par la formule de sa nécessité, à répandre enfin sur le succès l’infaillible amnistie des explications transcendantes qui démontrent l’accord de ce qui réussit avec la marche providentielle ou fatale de l’humanité! Il y a là incontestablement le germe de la pire des corruptions, la corruption de ce qu’il y a de meilleur, la philosophie de l’histoire et celle du droit”.

1302 Ib., 5 eta hurr., “Les deux Allemagnes: Madame de Staël et Henri Heine”. Ik., orobat, 56.

1303 Ib., 7. Tazitok *Germania* Erromaren satira legez idatzi duen eran, Mme. de Staëlek Alemaniak idatzi duena Frantziaren kritika legez ulertu behar da: “une nouvelle *Germanie*, exclusivement idéaliste, patriarcale, enthousiaste, le foyer de la pensée pure, la patrie des innocents amours, une vraie idylle enfin, de tout point l’antithèse de cet autre grand peuple [Frantzia]” (17-18).

1304 Ib., 27-28.

1305 BEAUSSIRE, É., “Les haines nationales. La France et l’Allemagne”, in: *Revue des deux Mondes* 91 (1871) 491-511.

alemanen frantsesenganako gorrotoa funtsean literarioa dela, “gorroto eruditua”, artifiziala, literatoek¹³⁰⁶ eta historialariek irazeki eta mantendua, eta bekaizkeria literario edo intelektualagatik soil-soil¹³⁰⁷. Antzinadaniko inbasio eta gerra guztiak gorabehera –dio–, Alemanian ez zegoen sentimendu antifrantsesik, Alemaniaren sentimendurik ere ez zegoelako, bakoitzak bere herrialdetxoaren atxikimendua baizik¹³⁰⁸. Frantziarekiko ezinikua XVIII. mendearen buru aldera, ez lehenago, Ilustrazio alemaneko literatoek supiztu dute, eta emantzipazio literarioaren gatazkan joan da sugartuz. Egon ere, ordura arte, hirietan, Gortectan, Alemania hizkuntza eta kultura frantsesaren erabat menpean egon da. Horregatik klasizismo frantsesaren zeharoko nagusitasunetik menpegabetzeko literatoen lehia biziki antifrantsesa izan da, baina –ohartarazten du– herra ez da Frantziaganakoa, “la haine de l’esprit français” baizik, antzerki klasiko frantsesa eta Shakespeare konparatetik, esate baterako, sortzen zena. Adibide nabarmenena bezala Lessing aipatzen du. Hau askapen borroka literario eta intelektual ilustratua da oraindik, bera ere espiritu unibertsalistaren emaitza¹³⁰⁹. Gauzak ondorengo mugimendu literarioarekin okertu dira: erromantizismoak, askatasun bila beti, baina estukeria nazionala abiatu baitu. (Askatasunaren heroi handiak erromantikoak izan baitira, Beaussirek literato erromantikoak eta “les poètes de la *délivrance*” ongi bereiztea gomendatzen digu; nola ongi bereizi ez du esaten)¹³¹⁰. Esparru politikoan bidea paralelo joan da. Iraultza sinpatia handiz ikusi da Rhinaren bestaldean; tropa iraultzaileek Alemaniako parte horiek okupatu dituztenean, biztanleriak irrintzi eta festaz hartu ditu; Napoleonek berak Alemania gehiena bere alde izan du¹³¹¹. Frantziaganako sentiera guztiz positiboa zen. Laster, alabaina, askatzaile bezala sartuak ziren tropen harrapakaria eta abusuek, eta Napoleonen zerbitzuak ezartzen zituen kargek, jendearen sentimendu antifrantsesa zornatu dute, alderantzira kontzientzia nazionala eta batasun alemanaren esijentzia karminduz¹³¹². Gauzak horretan gera zitez-

1306 Ib., 494: “Cette haine, à son origine, a été toute littéraire ; elle est née avec la littérature allemande”.

1307 Ib., 493: “(...) Des professeurs se font écouter en nous reprochant la victoire de Tolbiac ou le meurtre du dernier des Hohenstaufen. Que les érudits de Berlin réveillent aujourd’hui contre nous de tels souvenirs (...), mais ils faussent singulièrement l’histoire”.

1308 Ib., 494: “Des provinces allemandes ont plus d’une fois été le prix des services rendus par l’étranger; mais de telles conquêtes n’avaient rien d’odieux pour des populations qui n’avaient pas encore l’idée d’une nationalité allemande, qui ne connaissaient que le droit féodal, l’assimilation d’un pays, avec tous ses habitants, à une propriété qui se transmet des pères aux enfants...”

1309 Ib., 497: “Il n’a [Lessingek] rien du patriotisme étroit et jaloux qui s’est produit plus tard dans son pays. C’est un cosmopolite, comme tous les grands esprits du XVIII^e siècle; c’est l’indépendance de la pensée humaine, non de la pensée allemande, qu’il prétend défendre contre la suprématie intellectuelle de l’esprit français”.

1310 Ib., 501.

1311 Ib., 501: “Napoleon dans les guerres suivantes a pour alliées la plupart des puissances allemandes; il dispose des armées allemandes comme de ses propres armées”.

1312 Literaturari bere partea ukatu gabe, gerra iraultzaile eta napoleonarrei ere berena aitortuz, baina sustraiak hagitzez goizago eta batez ere ez hain nagusiki literarioak seinalatuz, ikus ZELLER, G., *La France et l’Allemagne depuis dix siècles*, Paris 1948, 136. “Cette antipathie générale [XVIII. –ez XIX.– mendearen hasieretako] pour

keen. Napoleon eraitsirik, bakoitza bere etxean nagusi, bake santu: “les Allemands, affranchis de la domination française, n’avaient plus aucun prétexte de haine contre la France”¹³¹³. Ulergaizkiro, baina, hortxe hasi da kalbarioa. Eta prakagorri berriz ere literatura da – eta pixka bat filosofia: beti Hegel (hemen, sinesgaizkiro, Espirituaren teorikoa arrazismoaren filosofo bihurtua).

“La littérature a encore été l’instrument de cette haine. L’esprit allemand ne connaissait plus de limites dans son ambition. Il n’aspirait qu’à l’indépendance quand il nous injuriait au XVIII^e siècle; il prétendait à la domination quand il reproduisait et aggravait ses injures au XIX^e. Par réaction contre les théories cosmopolites de l’âge précédent, une philosophie de l’histoire s’était produite, qui opposait les races aux races, les nations aux nations, les époques aux époques. C’est la doctrine hégélienne; mais elle n’appartient en propre ni à Hegel ni même à l’Allemagne. Le premier n’a fait que donner une forme systématique à une tendance qui se montre partout chez les historiens et chez les penseurs de la première moitié de ce siècle, et la seconde l’a poussée à son profit aux conséquences les plus extrêmes. Trois axiomes ont cours en Allemagne; le premier affirme la supériorité de la race germanique sur toutes les races européennes, – le second, la supériorité de la nation allemande sur toutes les nations d’origine germanique, – le troisième, la consécration, dans l’époque actuelle, de cette double supériorité! Qu’il s’agisse de philosophie ou de science, de critique historique ou philologique, ces trois axiomes manquent rarement de se produire. Or l’esprit allemand a beau s’attribuer la primauté dans tous les genres, il n’a pas cessé d’être jaloux de l’esprit français. Il hait en lui des qualités qu’il n’a jamais su s’approprier et une influence encore sans égale sur la civilisation universelle (...). Il affecte de nous mépriser ; mais sous le mépris se cachent l’envie et la rancune mal dissimulée de l’orgueil blessé.

C’est en effet l’orgueil blessé qui a fait depuis cinquante ans le fond de toute la haine des Allemands contre nous. Leurs politiques étaient jaloux de notre gloire militaire et du rôle considérable que nous jouions encore dans le monde, comme leurs lettrés de notre gloire littéraire et de l’influence universelle de notre esprit. Ces deux jalousies

la France est très certainement un legs de l’époque antérieure, la conséquence de l’antagonisme politique entre les deux pays. Jadis, au temps de Charles-Quint, on avait vu se manifester un rudiment de sentiment national allemand, dirigé contre les Espagnols. En face de Louis XIV les Allemands se sont sentis de nouveau une nation; ils ont de nouveau appris à maudire l’étranger. Mais, cette fois, l’étranger c’est le Français”. Frantsesez bakarrik mintzo zen Berlingo Gorte txit frankofiloan bertan, “ce qu’il y a de très particulier (...), c’est que gallomanie et gallophobie y font, si l’on peut dire, bon ménage” (135-136). Gaiaren gaineko araketa burutsuak, JEISMANN, M., *Das Vaterland der Feinde. Studien zum nationalen Feindbegriff und Selbstverständnis in Deutschland und Frankreich 1792-1918*, Stuttgart 1992.

1313 BEAUSSIRE, É., loc. cit., 502.

se sont venues sans cesse en aide, tout politique allemand étant doublé d'un lettré et tout lettré aspirant à être un politique"¹³¹⁴.

Konklusioa: handinahi eta bekaizkeria alemana da gerraren egiazko kausantea, ez dago beste arrazoirik¹³¹⁵. "L'Allemagne seule portera devant l'histoire la responsabilité de la haine continue et croissante qu'elle nous a gardée depuis la chute de Napoléon I^{er}"¹³¹⁶.

Beaussire moralistaren artikulua errebantxara deituz bukatzen da¹³¹⁷. Baina, moralista baita, errebantxaren ideari jirabuelta axerikume hau ematen dio fabularen moral honekin, testuan ironiaren zantzurik batere ez duela: "(...) Puisque la lutte entre eux et nous a été surtout une lutte d'orgueil, si jamais nous devons nous sentir suffisamment vengés, ce sera quand nous leur aurons arraché l'aveu de notre supériorité reconquise"¹³¹⁸.

1314 Ib., 504.

1315 Ib., 505: "C'est en effet l'orgueil blessé qui a fait depuis cinquante ans le fond de toute la haine des Allemands contre nous. Leurs politiques étaient jaloux de notre gloire militaire et du rôle considérable que nous jouions encore dans le monde, comme leurs lettrés de notre gloire littéraire et de l'influence universelle de notre esprit. Ces deux jalousies se sont venues sans cesse en aide, tout politique allemand étant doublé d'un lettré et tout lettré aspirant à être un politique. Elles se confondent dans l'irritation que leur cause toujours ce nom de grande nation". Gerraren eta krudelkeria alemanaren kausa berdina ematen ditu Mme. Quinetek, loc. cit., 245: "L'envie contre l'esprit français, voilà l'aiguillon des rancunes qui entretient une plaie saignante dans l'orgueil allemand".

1316 Ib., 503.

1317 Ib., 511: "Nous ne chercherons pas des prétextes de guerre, mais nous nous tiendrons toujours préparés à faire servir à notre revanche la défense d'une juste cause".

1318 Ib., 512.

RENAN-STRAUSS

Gerrak, zenbait intelektual frantses eta aleman gorenen arteko gutunketa publikoak eragin ditu prentsan, batzuetan zuzenki polemikoak (Mommsen, Fustel de Coulanges: biak historialariak), beste batzuetan solas adiskidetsu eta mingoski polemiko artekoak (Renan, Strauss: Eskritura Santuen ikertzaile kritikoak biak).

David Friedrich Strauss (1808-1874), ezkerreko hegeldarren artean gogoratu ohi dena, bere “Jesusen bizitza” (1835) kritikoagatik dugu ezaguna batez ere. Obra horretan ebanjelioen interpretazio razionalista bat eskaintzen da, kontadizo biblikoak Kristoren –hots, “giza jainkoaren”– mitoak bezala hartuz, ez informazio historiko bezala. Bibliaren kritika historiko-filologikoaren sortzaile nagusietakoa da, Renanen aitzindari eta maisua hortaz (honen “Jesusen bizitza” 1863koa da). Renanentzat Strauss zen “l’homme de ce siècle pour lequel j’ai le plus d’admiration et de sympathie”¹³¹⁹. Straussekiko harreman pertsonalen bila, haren itzultzaile Charles Ritter suitzarraren bitartez, gerra baino lehentxoago zebilen ja Renan¹³²⁰. Gero, gerrak, lehen orduko interes zientifikoen lekuan, solasgai politikoak ezarriko ditu lehen mailan bien arteko komunikazioan¹³²¹.

Straussen lehen gutun publikoa Renani, Augsburgoko egunkari batean argitaratu zen (1870-08-18). Renanek idazki horrekiko bere adostasun osoa agertu¹³²², are

1319 *Correspondance 1846-1871*, bol. I, Paris 1926, 317 (1869-09-03ko gutuna Charles Ritter-i).

1320 Hala otoizten dio Ritter-i, bere izenean Straussi idazteko: “assurez-le en attendant, de ma part, qu’il n’a pas au monde un admirateur plus sympathique que moi” (1870-03-11ko gutuna; Ib., 320).

1321 PAUL, J.-M., *D. F. Strauss (1808-1874) et son époque*, Paris 1982, III. kap. bereziki, 397-425 orr., “Strauss et Renan – De la rencontre à l’affrontement”.

1322 Ik. *Correspondance 1846-1871*, aip. tok., 328 (1870-08-28ko gutuna Ch. Ritter-i). “L’ensemble de l’article de M. Strauss est très beau, et certes bien propre à placer toutes les âmes élevées de deux nations au vrai point de vue philosophique qui convient dans les cruelles circonstances où nous sommes”. Bereziki Alemaniako batasunaz –eta hor badira salaketa gogorrek lehengo nahiz oraingo politika hegemonista frantsesari–, Renanek dio “des vues absolument identiques à celles de notre savant maître” dituela berak ere (328). “Écrivez –eskatzen dio Ritter-i–, s’il vous plaît, de ma part, à M. Strauss, combien j’ai été touché de son procédé. Les paroles de sagesse et de philosophie, passant par-dessus ce déchaînement de l’enfer, m’ont été au coeur” (329).

horko moderazioa eta espiritu goratasuna txalotzen baitu¹³²³, autu nagusiak llaburki gogoratzea komeniko da. Nazionalitate printzipioaren arabera, Renanekin esateko¹³²⁴, hots, nazio bakoitzak libre eta burujabe izateko duen eskubidearen arabera¹³²⁵, momentu honetan Alemaniak bere batasuna bilatzen du. Historian zehar Alemania (Inperio alemana) hainbat eskualde berjabetan banaturik egon da. Botere zentral bat gabe, politiko eta militarki ahula, kulturalki ere Frantziaren menpeko. Mende horietan, Frantzia, hegemoniko izaten eta aldameneko herrietan nahieran interbenitzen ohitu da, haietan bere intereseko joko arauak inposatuz, behin baino gehiagotan Inperio alemaneko puskak bereganatu eta auzoaren kontura bere burua hedatuz eta handituz¹³²⁶. Richelieuk hasi politika hori, Napoleonekin jarraitu da, Napoleon III.ak ere hala jarraitu gura izan du, Alemaniako gorabeheretan eskua sartuz eta batasunari ahal bezainbat oztopo ipiniz, auzo erbala nahiago zuelako, batu eta indartsua baino. Bakarriek, joko hori bukatu zaio. Prusiari gerra deklaratu, eragotzi nahi zuen batasuna, berak eragin du¹³²⁷. Alemaniaren helburua orain bere segurantzia segurtatzea da¹³²⁸. Frantziari Strauss-ek galdatzen diona bere ohiko jokaera betiko aldatzea da. Behin betiko hobira dadila anbizio hegemonisten ez tradizio politikoa soil, baizik kultura nazionala (“ce démon national”)¹³²⁹, handikeriaren idelogia nazional frantsesa (“la prétension arrogante d’être à la tête de la civilisation, le penchant à prendre les autres nations en tutelle et à les exploiter”)¹³³⁰. “La gloire, en particulier, que récemment encore un de vos ministres appelait le premier mot de la langue française, en est au contraire le plus mauvaise et le plus pernicieux, et la nation ferait bien de le rayer pour un temps de son dictionnaire: n’est-ce pas, en effet, le veau d’or devant lequel elle a dansé depuis des siècles, –le Moloch auquel elle a sacrifié et sacrifie encore aujourd’hui

1323 Ib., 330 (1870-09-15eko gutuna Ch. Ritter-): “La lettre de M. Strauss [itzulpen frantsesa] a paru ce matin dans le *Journal des Débats*; ma réponse paraîtra demain (...). La lettre de M. Strauss obtient déjà un légitime succès. Toutes les personnes que j’ai vues aujourd’hui en ont admiré la modération et l’élévation”.

1324 R:jr 120.

1325 J.-M. PAULek aipatzen duenez (loc. cit., 391), Straussentzat printzipio hau “s’est manifesté à l’origine en réaction à l’aspiration universelle du premier Napoléon et auquel pendant les deux dernières décennies l’Italie d’abord, sous la protection bientôt retirée du troisième Napoléon, et ensuite l’Allemagne, en combattant ce dernier, ont donné une forme nouvelle”. Zinez ohargarria: biak nazionalitateen printzipioaren argumentua suposatzen diote naturaltasun guztiarekin Straussi; eta Strauss-ek printzipio hori ez du inon aipatzen. Strauss “frantsesez” irakurtzea da!

1326 R:jr 114-115.

1327 Izan ere, Prusiari gerra deklaratzean Napoleon III.ak uste zuenaren aurka, harekin bat egin zuten Hegoaldeko Estatuak, jeneralean Iparraldeko Federazioarekin ongi etortzen ez zirenek, inposizio berrien beldurrez Frantziaren aldetik honek irabaziz gero.

1328 R:jr 117: “Le but que nous voulons atteindre est uniquement l’égalité des peuples européens et cette sécurité qui est impossible pour notre nation tant qu’un voisin inquiet peut, selon son caprice, venir nous troubler dans nos travaux paisibles et nous enlever les fruits de notre labeur”.

1329 R:jr 117.

1330 R:jr 11.

tant de milliers de ses fils et de fils des nations voisines (...)?”¹³³¹. Ikusi dugu, egin ere, gerraondoan Renanek kontzeptuok abandonatu egingo dituela (alditxo baterako).

Renanen erantzunak, gutunak bai eta berdenboran idatziriko “La guerre entre la France et l’Allemagne” artikuluak, Straussen ikusmoldearekin adostasun osoa espreski aitortzen du¹³³². Straussek Frantziaren demonio hegemonista salatu badu, Renanek Prusiaren hanpadura salatzen du¹³³³, etab., badira ziztada batzuk, beti Ipar Alemaniari (Strauss Hego Alemaniakoa da)¹³³⁴, huskeriatxoak, agian irakurle frantsesari kontzesio kazetaireak. Maite den etsaiari kontzesio hutsak baitirudite, bestela, Renanen gogarteok¹³³⁵. Historiaren errepasso bat egiten da Frantzia nola osatu den, aspaldidaniko espansionismoa kondentatuz, Napoleon I.aren desmasiak bereziki, eta, besteak beste, duela gutxiko anexio batzuk deitoratzen dira, kasik alferrikakotzat deklaratzear batera¹³³⁶. Alemaniak bere batasuna egiteko eskubidea fermuki baiesten da: Frantziak ez dauka prozesu hori zergatik errezeloz begiratu¹³³⁷. Arrazoien garabide modu hauekin, ezustekoa da, gero, Renanek berak bat-batean beste utzespen eta anexio bat gehiago eskatzea –Luxenburgorena orain–, Napoleon III.ak batasun alemanaren prozesua “toleratzearen” alde, transakzio diplomatiko arruntena bezala: nik batasuna egiten uzten dizut, zuk Luxenburgo anexatzen uzten didazu¹³³⁸. Nolanahi ere, gogoeta historiko kritiko eta autokritikoon edo kontsiderazio politikoon interes bizia gutxietsi gabe, gure azterketaren ikuspuntutik, Renanek nazionalitate printzipioaren bere ulerkera osokienik bertan ematen duelako interesatzen zaizkigu testuok oroz gain.

1331 R:jr 116-117.

1332 R:jr 120: “des vues identiques aux vôtres”.

1333 R:jr 97.

1334 R:jr 91-92. Testuan Ipar eta Hego Alemania, gutxi gorabehera “bi Alemaniak” bezala, zibilizatua eta barbaroa, kontrajartzen dira (ik. 99 eta hurr., 102-103); Alemania batuan Hegoaldeko Estatuaren espiritua nagusituko dela espero da.

1335 Ik. J. Romanen liburu azkeneko dossierrean A. Suarès-en “Cas de M. Renan”, aip. lib., 265-277. “Renan est une victime de l’Allemagne. Il a été corrompu par l’esprit allemand. Il n’a jamais rien vu au-delà de Goethe, de Hegel et de la vérité révélée à Tubingue. Il est entré en science comme on entre en religion. Son culte même des Grecs est un culte allemand (...). Jusqu’à la fin de sa vie, il est timide avec les Allemands” (272).

1336 R:jr 123: “l’acquisition de la Savoie et de Nice a été pour la France plus fâcheuse qu’utile”.

1337 R:jr 88-89: “Il est clair que, s’il y eut jamais un mouvement légitime en histoire, c’est celui qui, depuis soixante ans, porte l’Allemagne à se former en une seule nation. Si quelqu’un, en tout cas, a le droit de s’en plaindre, ce n’est pas la France, puisque l’Allemagne n’a obéi à cette tendance qu’à notre exemple, et pour résister à l’oppression que la France fit peser sur elle au XVII^e siècle et sous l’Empire”. Ik. 92 ere.

1338 R:jr 92-93, 94, 97. In 123: “On peut regretter cependant que le gouvernement prussien n’ait pas fait céder la rigueur de ses prétentions dans l’affaire du Luxembourg. Le Luxembourg cédé à la France, la France n’eût pas été plus grande ni l’Allemagne plus petite; mais cette concession insignifiante eût suffi pour satisfaire l’opinion superficielle, qui en un pays de suffrage universel doit être ménagée, et eut permis au gouvernement français de masquer sa retraite”. Iritzi publikoari kontzesioak egitez, ik., halaber, 92-93 eta 97. Aldiz, “La guerre entre la France et l’Allemagne” artikuluan, Frantziak Luxenburgo ez eskatzea hobeto egon izango zela (93).

Esan ohi da nazioaren kontzeptuari buruz (nazionalitateen printzipioari buruz, ondorioz) Renanen pentsaeran prozesu bat egon dela, hein batean eboluzioa kontsidera litekeena, beste hein batean bere posizio berri (demokratiko)aren zehaztapan edo ñabarkuntzatat jo litekeena, eta interpretazio diferenteak ametitzen dituen. Goazen zatika.

Bat. Renanentzat (orain!) Iraultza baino lehen errigoroski ez dago nazio sentimendurik (“sentiment de nationalité”) edo nazio kontzientziarik, ezta nazioen aitortza politikorik ere¹³³⁹. Nazionalitateen printzipioa Frantziako Iraultzak deklaratu izango zukeen¹³⁴⁰. Hori ote da Renanen zinezko pentsamendua? Nazioa egiten duena nazio kontzientzia dela (nazioaren subiraniaren kontzientzia bezala ulertuta), esanez laburbildu ohi da askotan Renanen teoria. Hori horrela izatekotan, nazioak Iraultzaren produktua izan beharko luke; naziorik ezin egon izango litzateke Iraultza aurretik. Renanzale batzuek halaxe esan ohi digute¹³⁴¹. Agian ilogikoa izango da, baina Renanek berak ez du holakorik urrundik ere sekula pentsatu. (Eta, hori horrela izanik, ilogikoa interpretazio hura izan daitekeela susmatu beharko dugu – Renanen huts posiblea guztiz baztertu gabe). Nazio frantsesaren Ertaroko antzinakotasunaz, duda txikienik ere haren eboluzioko eta ez haren zehaztapanetakoko ezein momentutan ez dago. Renan Iraultzarekin guztiz kritikoa bada, nazioa (historikoa) hondatu izanagatixe da. Bizitza sozialak historiaren gainean oin hartzen duela eta hartu behar duela ignoratu du Iraultzak. “La Révolution française eut le tort de toutes les révolutions fondées sur des idées abstraites, et non sur des droits antérieurs (...). Ils voulaient une révolution politique, et, avec leur façon de procéder, ils ne pouvaient faire qu’une révolution administrative. Ils voulaient la liberté, et, en exagérant le principe de l’État, ils ne réussirent qu’à fonder une société analogue à celle de l’Empire romain, de la Chine, de l’Égypte, où l’individu est dépouillé de garantie, où toute initiative est déferée au gouvernement, où ce qui existe vis-à-vis de l’Etat est ennemi ou suspect...”¹³⁴². Liberalismoaren gaitza da hori funtsean. “Le libéralisme, ayant la prétention de se fonder uniquement sur les principes de la raison, croit d’ordinaire n’avoir pas besoin de traditions. Là est son erreur”¹³⁴³. Tradizio politiko ingelesa eta

1339 Rjr 154. Baina bai omen nazioak “objektiboki”!

1340 Ib.

1341 Ikuskera –ekiboko– hau gero aski arruntu da (E. Gellner, etc.). Ik., adbz., ALVAREZ DORRONSORO, I., *Diversidad cultural y conflicto nacional*, Madrid 1993, 11: “(...) la nación como entidad política, lejos de ser una realidad presente desde tiempos inmemoriales, como pretenden algunos movimientos nacionalistas, es una construcción moderna”. Nazioez Iraultzaren aurretik hitz egitea anakronikoa dela, baiesten da. Orduan Iraultza aurretik herriaz edo Iraultza ostean erregeaz edo aristokraziaz hitz egitea ere hala izango ote? Nazioaren kontzeptua Iraultza aurrean ere badago, eta politikoa ere bada (nahiz ez beti). Ez dena da subiranoa zentzu demokratikoan, bistan dago hori.

1342 OC, II, 83 (“M. Cousin”, 1858).

1343 OC, II, 45 (“M. de Sacy et l’École Libérale”). “L’erreur de l’école libérale est d’avoir trop cru qu’il est facile de créer la liberté par la réflexion, et de n’avoir pas vu qu’un établissement n’est solide que quand il a des

frantsesa kontrajarriz –hura zuzenbide historikoarena, hau zuzenbide abstraktuarena; hau razionalista, hura arrazoizkoa–, liberalismo honek Estatuaren aurrean gizabana-koa babesgabe uzten duela, azkenean tiraniara dakarrela deritzo Renanek¹³⁴⁴, beste hark “munduak ezagutu duen egoera politikorik hoherena”¹³⁴⁵ loratu duen artean. Eskola honek ez norbanakoaren askatasun egiazkoa¹³⁴⁶, ez guztien artean gorputz nazional bategina sor lezake. Izan ere, Iraultzak (berdin, liberalismoak) “pouvait produire des administrations, mais non des corps. Le principe qui crée les institutions, à savoir la conquête et le droit personnel, était le principe même qu’elle entreprenait de supprimer”¹³⁴⁷. Honekin esana dago, nazioaren printzipioa konkista¹³⁴⁸ eta (erregearen) eskubide pertsonala kontsideratzen direla. Iraultzak nazioa dekapitatu egin du, hortaz, ikusia daukagunez. “On s’imaginait que, sans dynastie, on peut constituer un cerveau permanent à une nation. De là une fâcheuse diminution de la raison centrale: le sensorium commune de la nation se trouva réduit à presque rien”¹³⁴⁹.

Bi. Nazioak izan antzinakoak dira, beraz (Moderniako euren autokontzientzia baino hagitz lehenagokoak hortaz)¹³⁵⁰. Izan ere, inoiz hobeto argitzen ez duen kontzientzia nazional moduko bat, Renanek erregeei beren jardueran suposatzen die. Nazioa dago eta haren kontzientzia buruan dago, erregean. Horrela, Pariseko erregeen politika espantsionista mendeetan zehar, herrialde kulturalki frantses guztiak eta horiek bakarrik biltzeko “programa nazional” baten gauzatzea bezala ikusten du.

racines historiques. Dominée par une idée de toute semblable à celle qui gouverne la Chine depuis des siècles, je veux dire par cette fausse opinion que la meilleure société est celle qui est rationnellement organisée pour son plus grand bien, elle oublia que le respect des individus et des droits existants est autant au-dessus du bonheur de tous qu’un intérêt moral surpasse un intérêt purement temporel. Elle ne vit pas que de tous ses efforts ne pouvait pas sortir qu’une bonne administration, mais jamais la liberté, puisque la liberté résulte d’un droit antérieur et supérieur à celui de l’État, et non d’une déclaration improvisée ou d’un raisonnement philosophique plus ou moins bien déduit” (Ib., 46).

1344 Ib., 47: “Le pouvoir dans un tel système étant exercé uniquement par des fonctionnaires, et ces fonctionnaires n’ayant point la propriété de résistance, on voit à quel degré de tyrannie on pouvait se trouver ainsi amené”.

1345 Ib.

1346 Baizik eta “cette liberté qui, laissant à tous le droit de tout dire, n’est favorable qu’à la médiocrité”, in OC, II, 60-61.

1347 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 50.

1348 Konkistaren eskubidearekin Renanek bere ezbaiak ditu: erregeen behialako konkistak eskubidezkoak zirela ez du egiten zalantzarik. Iraultza egin eta gero konkista eskubiderik ematen du ez litzatekeela onetsi behar: baina zer esan Prusiaz, han erregea baitago eta ez da egon Iraultza demokratikorik? Bestalde, badaki eskubide hori garailearen eskubidea baino ez dela, eta edonon ere praktikan inposatu egiten dela. “Baina guk filosofook...” ez genukeela ontzat eman behar, adieraziko dio Straussi. Bertheloti, errealismoaren izenean, onartzea hobe dela, bakea egiteko. Hala ere berak pertsonalki konkistaren eskubide printzipioa ez du gogoko (OC, VI, 187). Konkista kolonialen zuzentasuna ezbaigabekoa da.

1349 OC, II, 1079 (“Réponse à M. Claretie”).

1350 Zoritzarrez Renanek ez du bereizten autokontzientzia politikoa, etniko edo kulturala, etc., nazio politikoa, kulturala, etab., inoiz bereizten ez duen bezalaxe.

Logikoki, batasun politikoaren aurretiko errealitatetzat hartzen da “nazioa” bera¹³⁵¹, zentzu horretan, eta erregeen konkista-politika nazionalitateen printzipioaren praktikatzeko modu bat bezalatsu: erregeak ez du nazioa “asmatzen” (ezta nazionalismoak ere), baizik biltzen. Nazioa egon dago, bere buruaren kontzientziarik gabe, sakanaturik; monarkiak batu egiten du (erregea nazio inkontzientearen kontzientzia da). Hori da Renanen interpretazioan nazio frantsesaren historia. Behin soil –diosku Renanek– aldendu da monarkia frantsesa programa horretatik. Hogeita hamar urteko gerrak unaturik utzi zuen Alemania. “La royauté française abuse de ce pitoyable état politique d’une grande race. Elle fit ce qu’elle n’avait jamais fait: elle sortit de son programme, qui était de ne s’assimiler que des pays de langue française; elle s’empara de l’Alsace, terre allemande”¹³⁵². Gertakarien irakurketa renandar honetan interesatzen zaiguna, berriro, ez da bere egokitasun historikoa, baizik ere irakurmolde honetan barnebilduriko historia nazionalaren eskema, zuzentasunaren (programaren) burutaera, nazio (linguistiko)aren kontzeptua. Monarkiak, bada, nazioa ez du egiten, bildu egiten du. Egin, zerk egiten du bere baitan? Funtsaren funtsean, hizkuntzak, erregeen garaietan ere. Renanek, denborak Alsaziaren konkista legitimatu egin duela esaten digu, honek harrezkero Frantziako historian parte hartu duelako dirdaitu¹³⁵³. “Il y eut cependant dans ce fait [konkistan], qui au XVII^e siècle ne choqua personne, le germe d’un embarras pour l’époque où l’idée des nationalités deviendrait maîtresse du monde et ferait prendre, dans les questions de délimitation territoriale, la langue et la race pour critérium de légimité”¹³⁵⁴. Iraultzaz gero, bada, “nazionalitateen printzipioa” da, hots, hizkuntzarena, mugaketa territorialen zuzentasun irizpidea; eta guztiz naturaltzat ulertzen da arrazaren eta hizkuntzaren kriterioa dela hori. Hau da, izan ere, eta ez besterik, Renanen funtsezko nazioaren kontzeptua eta nazionalitateen printzipioaren doktrina.

Hiru. Nazionalitateen printzipioa bai –beti Renanen arabera–, Iraultzaren fruitua da. Printzipio frantsesa da hori, maiz frantsesen aurka hozitu bada ere praktikan. Batasun alemanaren eragilea Frantzia da, horrela: Iraultzagatik, aurrena¹³⁵⁵; Frantzia-

1351 “Une nation ne prend d’ordinaire la complète conscience d’elle-même que sous la pression de l’étranger. La France existait avant Jeanne d’Arc et Charles VII; cependant c’est sous le poids de la domination anglaise que le mot *France* prend un accent particulier (...). La France fit de la sorte l’Allemagne comme nation” (85).

1352 R:jr 84.

1353 Ib. (“puisque l’Alsace a pris ensuite une part si brillante aux grandes oeuvres communes de la France”).

1354 Ib. Berriro: konkista eskubidearen zuzentasuna, lehenago Renanek fundamentaltzat ematen zuena (eta koherentea historiaren bere filosofiarekin), garaipen prusiarraren ondoren ez da jada progresoarean “printzipio sakratua” izango. Israelgo historia idatziz eta Frantziaren pentsatuz, hala idatzi du, Efraim mendiaren konkista zela-eta: “C’est l’éternel principe de la conquête, admettant comme légitimes toutes les violences à l’origine, et prétendant avec cela fonder pour l’avenir un droit qu’on ne pourra plus attaquer sans être sacrilège. Et les dieux viennent toujours pour consacrer le larcin” (OC, VI, 187, “Histoire du peuple d’Israël”). Jainkoa beti garaileekin egon da – esan dute beti garaileek (garaileak ziren artean).

1355 R:jr 84: “La Révolution française fut, à vrai dire, le fait générateur de l’idée de l’unité allemande”.

ren inkontsekuentziagatik eta espansionismoagatik, gero. “La conduite de la France fut d’une suprême inconséquence. Elle, qui élevait dans le monde le drapeau du droit national, viola, dans l’ivresse de ses victoires, toutes les nationalités. L’Allemagne fut foulée aux pieds de chevaux...”¹³⁵⁶. Renanek partekatzen du Straussen begikera, nazionalitateen printzipioa de fakto Frantziaren aurka¹³⁵⁷, eta bereziki Napoleonen desmasien aurka¹³⁵⁸, garatua dela. Baina Renanek printzipioaren frantsesetasunean insistitzen badu –”cette conscience des peuples, nous l’avons créé dans le monde par notre Révolution; nous l’avons donnée à ceux que nous avons combattus et souvent injustement combattus; elle est notre dogme”¹³⁵⁹– ikusiko dugu, ez dela xobinismoagatik bakarrik. Aldiz, hori frantsesa izateak horren interprete zuzena bera izateko eskubidea emango balio bezala jardungo du. Nazionalitateen printzipioa –dio– berez ez da herri guztien askatasunaren eta burujabetasunaren printzipioa besterik. Frantsesek, bada, beren printzipioak hala agintzen die eta, Austriaren aurkako borrokan milandarrei eta veneziarrei laguntzen die, eta hungariarrei eta bohemiarrei (Inperio Austriarreko ez aleman guztiei, hitz batean); eta Turkiaren aurka, eslabiarrei, grekoei, etab., askatasunagatik borrokatzen diren jendaki guztiei¹³⁶⁰. Zer da nazionalitateen printzipio hori? Renanek beti garbi adieragin du (eta askitan errepikatu izan du puntu hau) berak nola ulertzen duen, zer den nazioa, burujabetasun politikorako eskubidea duena, eta zer den nazionalitateen printzipioa: “Du moment qu’on a rejeté le principe du droit divin des dynasties, il n’y a plus de solide que le principe du droit des peuples; or les peuples n’ont d’existence qu’en tant qu’ils sont des groupes naturels formés par la communauté approximative de race et de langue, la communauté de l’histoire, la communauté des intérêts”¹³⁶¹. Nazioa Renantzat horixe da. Gero, nazio bat Estatu bat printzipioaz bezainbatean beti insistitu du printzipio hau ez dela

1356 Ib. Ik. OC, II, 59: “C’était en 1817, au lendemain du grand mouvement qui fit lever l’Allemagne contre la prétention toute française de régenter l’esprit. La compression de l’étranger et surtout l’abus de la centralisation avaient révélé l’esprit allemand à lui-même”.

1357 Kasu! Straussen literaltasunean Frantziaren aurka indartu dena nazio politikoki batzeko premia eta grina alemana da; ez filosofia politikoa, ez nazionalitateen printzipioa (Straussek ezertarako aipatzen ez duena). Kontrarioa nazionalitateen printzipioaren terminotan mintzaraztea, logikoki hura nazio kontzeptuaren eztabaidara behartzeko lehen urratsa baino ez da. Baina urrats horiek Renanek berak eman beharko ditu, Straussek terminologia eta logika horretan ez baitio urrats bat ere jarraitu.

1358 R:jr 84: “La conduite de Napoléon à l’égard des pays germaniques fut un tissu d’étourderies (...). Son idée d’une domination universelle de la France était folle”.

1359 R:jr 154.

1360 Ib. “C’est la France qui a élevé dans le monde le drapeau des nationalités; toute nationalité qui naît et grandit devrait naître et grandir avec les encouragements de la France, devenir pour elle une amie” (92). Marx eta Engels horregatixe ez ziren fidatzen autodeterminazioaren printzipioaz: frantsesegia zelako. Alegia, frantsesentzat printzipioak Frantziari balio zion bitartean balio zuen, bestela salbuespenak hasten ziren.

1361 R:jr 77 (“Questions contemporaines”, 1868).

absolutua¹³⁶², ez dela subtileziaraino edo fanatismoraino muturreratu behar¹³⁶³. Baina printzipio heinean horixe da printzipioa. Garbitasun berdina Straussi lehen gutunean: “Il est clair que, dès que l’on a rejeté le principe de la légitimité dynastique, il n’y a plus, pour donner une base aux délimitations territoriales des États, que le droit des nationalités, c’est-à-dire des groupes naturels déterminés par la race, l’histoire et la volonté des populations”¹³⁶⁴. Inoiz eman lezake definizio boluntaristagoa –boluntarista hutsa– proposatzen duela, egotzi ohi zaion eran: “le principe des nationalités, ou, ce qui revient au même, la libre volonté des peuples de vivre ensemble, prouvée par des faits sérieux et efficaces”¹³⁶⁵. Alabaina, holako esaldiak, bakandu orde, beren inguruan irakurtzen jarraituz gero, laster topatzen da borondatea justifikatzen duten gertari serio eta efikazak berriro arraza, hizkuntza, kultura direla; beraz, boluntarismo eta objektibismoaren oposizio arrastorik ez. Hain zuzen aipatu definizio “boluntarista”, Italia eta Alemaniari erauntsi edo erreferituz ematen da. Hurrengo lerroan bertan ikusten denez, borondate librearen berdina den nazionalitateen printzipioaz, arraza alemanaren eskubidea ulertzen da konkretuki¹³⁶⁶. Eta nazioaren oinarrikinak –printzipioaren aplikazio politikoa justifikatzen dutenak– “loria nazionalak” dira, kultur-gileak oroz gain: “Le titre d’une nationalité, ce sont des hommes de génie, «gloires nationales», qui donnent aux sentiments de tel ou tel peuple une forme originale et fournissent la grande matière de l’esprit national, quelque chose à aimer, à admirer, à vanter en commun. Dante, Pétrarque, les grands artistes de la Renaissance ont été les vrais fondateurs de l’unité italienne. Goethe, Schiller, Kant, Herder ont créé la patrie allemande”¹³⁶⁷. Nazioa, beraz, ez da politikoen obra. Nazioa (berdin arraza, hizkuntza...), kulturalki landua eta bere buruaz jabetua, politika nazionala baino lehen dago. Renanentzat ez baita aski nazio gordina (primitiboa) egotea; nazio jada landu batek bakarrik du –beraz, historia luzeko batek– titulua nazionalitate printzipioaz baliatzea merezi izateko¹³⁶⁸. Renanentzat, bada, nazioa dago, kultura dago, historia eta tradizioa dago, eta gero nazio politikoa dago. Hau inoiz ez da “hautu” soil baten emaitza. Zergatik iruditzen zaio Renani aski naturala (“assez naturelle”)¹³⁶⁹, Napoleon

1362 R:jr 155.

1363 R:jr 90: “Le vrai, c’est que le principe des nationalités doit être entendu d’une façon large, sans subtilités”.

1364 R:jr 120.

1365 R:jr 89.

1366 Ib. “Pourquoi refuser à l’Allemagne le droit de faire chez elle ce que nous avons fait chez nous, ce que nous avons aidé l’Italie à faire? N’est-il évident qu’une race dure, chaste, forte et grave comme la race germanique, une race placée au premier rang par les dons et le travail de la pensée, une race peu portée vers le plaisir, tout entière livrée à ses rêves et aux jouissances de son imagination, voudrait jouer dans l’ordre des faits politiques un rôle proportionné à son importance intellectuelle?”.

1367 R:jr 89, ik. 120.

1368 Ik. 70 ere: nazionalitate printzipioak nazio zapaldua zapaltzailea baino espiritu goragokoa denean bakarrik balio duela.

1369 R:jr 88.

III.ak Savoia anexatzea? Hizkuntza frantsesekoa delako; eta horrek, Renanentzat, “naturalki” frantsesa bihurtzen duelako¹³⁷⁰. Luxemburgo anexatzea bera aski naturala litzateke: “Le Luxembourg est un pays insignifiant, tout à fait hybride, ni allemand ni français, ou, si l’on veut, l’un et l’autre. Son annexion à la France, précédée d’un plébiscite, n’avait rien qui pût mécontenter l’Allemand le plus correct dans son patriotisme”¹³⁷¹.

Gero, ez da nahastu behar printzipio politikoa eta egokiera politikoa. Esaterako, Renanek printzipialki zuzentzat baina politikoki okertzat dauka Frantziak Savoia anexatu izatea¹³⁷². (Hori, Renanen pentsamendu teorikoa ongi ulertzeko, atzekoz aurrera ere irakurtzea komeni da: politikoki desegokia, baina printzipioaren aldetik koxkarik gabekoa). Heredatu dugun European, “l’histoire a tracé les frontières des nations d’une manière qui n’est pas toujours la plus naturelle [kasu, beti, ez/naturaltasunaren kontzeptu honi!]; chaque nation a du trop¹³⁷³, du trop peu¹³⁷⁴; il faut se tenir à ce que l’histoire a fait et au voeu des provinces, pour éviter d’impossibles analyses, d’inextricables difficultés”¹³⁷⁵. Mugetako fenomenook, Renanek “anomaliak” deitzen dituenak¹³⁷⁶, printzipioaren kontrakoak dira. Dena dela, ongi ala gaizki eginak, egin da dauden mugak (Estatuak) errespetatu egin behar omen dira¹³⁷⁷. (Zergatik, gaizki eginak badira?). Gainera “anomalia” horiek, mugetako probintzia batzuen pertenezia “eznatural” horiek, politiko eta kulturalki biziki mesedegarriak agi litezke: Suitza frantsesak, Frantzian istiluak direnean, asiloa eskaintzen du; askatasuna, despotismo garaian¹³⁷⁸, Alsaziak barreiatzen du kultura alemana Frantzian¹³⁷⁹. Eta, edonola ere,

1370 Ib. Ohargarriak dira Renanen hitzak berak azalpen honetan, printzipioa nola ulertzen duen igartzeko: “de tous les pays de langue française non réunis à la France, la Savoie était le seul qui pût sans inconvénient nous être dévolu (!)...”

1371 R:jr 94.

1372 R:jr 88: “(...) Cette annexion eut bien plus d’inconvénients que d’avantages. Elle interdit à la France ce qui fait sa vraie force, le droit d’alléguer une politique désintéressée et uniquement inspirée par l’amour des principes; elle donna une idée exagérée des plans d’agrandissement de l’empereur Napoléon III, mécontenta l’Angleterre, éveilla les soupçons de l’Europe, provoqua les hardies initiatives de M. de Bismarck”.

1373 Frantzian badira alemanak (Alsazia eta Lorrena) eta flandriarrak (“plus germaniques que français”, 87); Alemanian badira eslabiarrak (Posen, Silesia, 90).

1374 “Les pays wallons ont été empêchés de s’agglutiner au conglomerat français” (87). (...) Les pays de langue française non réunis à la France” (88).

1375 R:jr 90.

1376 R:jr 127.

1377 OC, I, 455: “Les nations [Estatu] européennes telles que les a faites l’histoire sont les pairs d’un grand sénat où chaque membre est inviolable”. Berriro metafora bat –senatua–, plebisizituarekin bezala. “Senatu” horretako lubakietan laster milioika lagunek elkar hilko dute.

1378 Geneva eta kantoï frantsesok “ces petits pays français, séparés politiquement de la France” epaitzen dira (R:jr 87). Ik. 127.

1379 R:jr 127: “Ces anomalies servent beaucoup à la civilisation. La réunion de l’Alsace à la France, par exemple, est un des faits qui ont plus contribué à la propagande du germanisme; c’est par l’Alsace que les idées, les

orain muga zaharrak aldatu eta razionalki, printzipioz legokiekeen bezala, eraberritu gurako balira, estabilitatea eta bakea arriskuan jarriko lirateke. “Remarquez –idazten dio Strauss– que les nationalités [Estatuak] sont toutes des cotes mal taillées; si l’on se met à raisonner ainsi sur l’ethnographie de chaque canton, on ouvre la porte à des guerres sans fin”¹³⁸⁰.

Horregatik, nazionalitateen printzipioa –ordena berriaren hastapena¹³⁸¹, ordena dinastikoa trumilkatu eta gero– ezosoa juzgatzen du Renanek. Hastea baizik ez da ordena berri arrazoizko baten bidean (helburua egungo Estatu muga irrazionalak gainditu eta ordena berri hori ezartzea dela segurutzat ematen baitu). Frantziak egin duen haste hori, Alemaniak burutu behar du orain: “Le principe des nationalités indépendantes n’est pas de nature, comme plusieurs le pensent, à délivrer l’espèce humaine du fléau de la guerre (...). On verra la fin de la guerre quand, au principe des nationalités, on joindra le principe qui en est le correctif, celui de la fédération européenne, supérieure à toutes les nationalités”¹³⁸². Kanten antzera, Estatuon artean betiko bakea ziurtatzeko tresna (“Bake Federazioa”)¹³⁸³ Estatuon Federazioan ikusten du Renanek. Estreina, muga auziak ebazteko auzitegi edo botere internacional bat proposatzen du, konfliktu kasuetan interbenitzeko, gobernuen aurrean artekatzeko, koalizioak eratzeke ahalmenaz. Hemendik Batzar iraunkor bat sortzea espero du. Eta hau etorkizuneko Estatu Batu Europarren bihotza izatea¹³⁸⁴. Europako Estatu

méthodes, les livres de l’Allemagne passent d’ordinaire pour arriver jousqu’à nous”. Arrazoioek ez dira txarrak nonbait statu quoari eutsi behar zaiola konbentziturik daudenak konbentzitzeko. Engelsen antzeko arrazoiketaz, ik. VILLANUEVA, J., *Diccionario crítico de la autodeterminación*, Donostia 1990, 168.

1380 Rjr 127.

1381 “Une organisation rationnelle et aussi juste que possible de l’humanité” ezartzeko (161).

1382 Rjr 105.

1383 KANT, I., *Werke*, Akademie-Textausgabe, Berlin 1968, bol. VIII, 356. Kanten kasuan, azken helburua Munduko Errepublikak da, eta Estatuon Bake Federazioa da “an die Stelle der positiven Idee einer Weltrepublik (...) nur das negative Surrogat eines den Krieg abwehrenden, bestehenden und sich immer ausbreitenden Bundes” (357).

1384 Rjr 100: “La force capable de maintenir contre le plus puissant des États une décision jugée utile au salut de la famille européenne réside donc uniquement dans le pouvoir d’intervention, de médiation, de coalition, des divers États. Espérons que ce pouvoir, prenant des formes de plus en plus concrètes et régulières, amènera dans l’avenir un vrai congrès, périodique, sinon permanent, et sera le coeur d’États-Unis d’Europe liés entre eux par un pacte fédéral”. Uste dut, Iraultzak Alemanian piztu dituen itzaropenekin, lehenengoa Wieland izan dela Europako Estatu Batuen alde agertzen (“Amphiktyonen Europens” dio berak, Greziaren eredia gogoratu), in “Gespräche unter vier Augen” (1798). Berak espero du Iraultzak azkenean posible eginen duela “durch einen allgemeinen Völkerbund, ohne Rücksicht auf die im Grunde wenig bedeutende Verschiedenheit der Staatsformen, sich zu einem dauerhaften europäischen Gemeinwesen zu organisieren”, cfr. FOERSTER, R. H., *Die Idee Europa 1300-1946*, München 1963, 124. Frantziar ideia hori Saint-Simonen eta Augustin Thierryk 1814an biek sinatu duten liburu batean bultzatu dute. Gero, gerra franko-prusiarraren aurretik nahiz ondoren, Europako Estatu Batuon xedeari buruz optimismo handienaz enpeinatu dena (Renanen aurretik) Victor Hugo izan da, Lausanako Bakearen Kongresuan. “Nous voulons la grande république continentale, nous voulons les États-Unis d’Europe”, aldarrikatu du 1869an, ik. *Oeuvres Complètes*, bol. II, Paris 1926, 468.

handien artean gatazkak ekiditeko tribunal edo instantzia hori sortzea, historiaren eta gizadiaren esijentzia da, “arrazoimenaren eta zibilizazioaren interesak” zaintzea baita azken finean¹³⁸⁵. Etorkizuneko zibilizazioa, sekula lur joko ez duena, batez ere Frantzia eta Alemaniaren arteko elkarlanean ari da eraikitzen, Renanen ustean. Federazioaren printzipioa, bada –nazionalitateen printzipioarekin hastapena Frantziak egin eta gero–, Alemaniaren obra izatea espero du Renanek, horrela ordena berri eta behin betikoa borobilduz. “Le principe fédératif, gardien de la justice, est la base de l’humanité. Là est la garantie des droits de tous; il n’y a pas de peuple européen qui ne doive s’incliner devant un pareil tribunal. Cette grande race germanique, bien plus réellement grande que ne le veulent ses maladroits apologistes, aura certes dans l’avenir un haute titre de plus, si l’on peut dire que c’est sa puissante action qui aura introduit définitivement dans le droit européenne un principe aussi essentiel”¹³⁸⁶. Berriz ere zibilizazioaren oinarritzapena Alemania eta Frantziaren kolaborazio, historiaren aurrerabiderako esentzialean hautematen da (Frantziak askatasunaren printzipioa, Alemaniak justiziarena).

Printzipioak printzipio, bitartean zuhurtasunez jokatu behar. Eta malgutasunez ere. Urteotan Renan harat-honat dabil ezbai artean. Gerra hasita, bakea Europaren interbentzio batek bakarrik egin dezakeela, pentsatzen du¹³⁸⁷. Interbentzio bakegilearen itxaropenetako Europa hori¹³⁸⁸ batez ere Ingalaterra da, orekaren zaintzailea¹³⁸⁹. Baina Ingalaterrak ez du arbitrotara sartu gura izan; beha-beha geratu da, Prusiak zer egingo, Frantziak zer errebantxa modu hartuko¹³⁹⁰. Renan beldur da, Prusiaren kolpeen azpian, Frantzia probintzian desegingo dela (oraindik uste du, printzipio dinastikoa abolituz gero, arrazoirik ez dagoela probintziek elkarrekin jarraitzeko Estatu bat osatzen, eta sakabanatu egingo direla)¹³⁹¹. Ordea, “la disparition de la France

Idea bera Luganoko Bakearen Kongresuetako diskurtsoetan errepikatu du (1872, 1875, eta 1876ko “Manifestua Serbiaren alde”), ik. HINTZE, H., “Nation et humanité dans la pensée des temps modernes”, in: *Revue d’Histoire Moderne* 6 (1933) 32-33.

- 1385 R:jr 128: “Il serait bon qu’une sorte de coalition permanente et préventive se formât pour le maintien des grands intérêts communs, qui sont après tout ceux de la raison et de la civilisation”.
- 1386 R:jr 106. Ik. 161. Kantek, aldiz, 1795ean Frantzia Iraultzaitetik espero zuen Europako Estatuaren Federazio hori: “Denn wenn das Glück es so fügt: dass ein mächtiges und aufgeklärtes Volk sich zu einer Republik (die ihrer Natur nach zum ewigen Frieden geneigt sein muss) bilden kann, so giebt diese einen Mittelpunkt der föderativen Vereinigung für andere Staaten ab, um sich an sie anzuschliessen...”, ik. KANT, I., aip. tok., 356.
- 1387 R:jr 128: “Que l’Europe fasse cela, ete elle aura posé pour l’avenir le germe de la plus féconde institution, je veux dire d’une autorité centrale, sorte de congrès des États-Unis d’Europe, jugeant les nations, s’imposant à elles, et corrigeant le principe des nationalités par le principe de fédération”.
- 1388 R:jr 100, 105.
- 1389 R:jr 85, 98.
- 1390 Ipuintxo batean zoragarriro margotu du MAUPASSANTek, “Un duel”, in: *Contes et nouvelles*, I, Paris 1974, 947-951
- 1391 R:jr 98-99: “Que la France perde l’Alsace et la Lorraine, et la France n’est plus (...). Une France diminuée perdrait successivement toutes ses parties; l’ensemble se disloquerait, le Midi se séparerait; l’oeuvre séculaire

du nombre des grandes puissances serait la fin de l'équilibre européen”¹³⁹². Okerrena, Frantziaren desagerpenak gizadi osoarentzat esan nahiko lukeen hondamendi kulturala izanen da: “Sans attribuer à l'esprit français le premier rôle dans l'histoire de l'esprit humain, on doit reconnaître qu'il y joue un rôle essentiel”¹³⁹³. Kultura frantsesarentzat, gainera, Estrasburgok berebiziko inportantzia dauka, kultura alemanaren transmisore bezala eta ikerketa zentro bizkor bezala, kasik bakarra Frantzian Parisekin batera¹³⁹⁴.

Une batez, probintzia aleman hori, nazionalitate printzipioaren arabera, alemani utzi eta, hoberena eta razionalena Frantzian barne estabilitatea indartzen ahalegintzea dela onartu du. Jarrera horrek dirudi bere historiaren filosofiarekin eta errealismoarekin kohreentea ere: armen arrazoiak eman zion Frantziari Alsazia, armen arrazoiak kendu dio, kito¹³⁹⁵. Alsazia-Lorrena ez dagoela inola ere alemani uzterik idazten dion Bertheloti¹³⁹⁶, “on peut dire qu'il vaut mieux perdre un membre que tout le corps”, erantzun dio¹³⁹⁷. Hobe da, azaldu dio Suquet doktoreari orobat, Alsazia-Lorrena laga eta Frantzia eraberritzen ahalegindu, beste gerra bat hasi eta berriro galdu baino¹³⁹⁸.

des rois de France serait anéantie...” 125: “Mutilée, la France rentrerait en convulsions et périrait”.

1392 R:jr 98.

1393 R:jr 99. Ik. 77, 125. Strauss erantzuna Renanen kezka hauci, ik. 142.

1394 *Questions contemporaines*, Paris 1929, III-IV, 101, 111, 261-262. OC, IV, 1121.

1395 Hala J. Pommierrek, op. cit., 231, oin-oharrean: “Comparez aussi ce passage de la *Réforme*: «Il y a du vrai... dans le principe germanique qu'une société n'a plein droit à son patrimoine que tandis qu'elle peut le garantir», et ce propos que Goncourt, le 21 mars, prête à Renan: «Les nations et les individus qui ne peuvent pas défendre leurs propriétés, ne sont pas dignes de les conserver». Goncourtek, Renanekin elkarrizketatu eta gero berri hau ematen du haren iritziaz: “Il est pour la restauration de la royauté et de la noblesse afin de mieux imiter la Prusse” (Ib., 230-231).

1396 RENAN, E.-BERTHELOT, M., *Correspondence 1847-1892*, Paris 1929, 394.

1397 Ib., 396-397. Une honetan alsaziarren borondate librearen argumentua Berthelotek alegatzen du, eta behar bada ez da inportantzia gabekoa ohartzea argumentu horrixe erantzuten diola Renanek hemen. Honela Berthelotek: “Mais la France, en cédant deux provinces à son conquérant, perd autre chose que l'appoint matériel de ces deux provinces. Elle abdique son principe fondamental, celui au nom duquel elle a reconstruit l'Italie: à savoir qu'une nation existe par le libre consentement de toutes ses parties. Nous n'avons pas plus le droit de céder une province sans son consentement, que le pape d'abandonner un dogme dans un intérêt politique: c'est là aussi notre *non possumus*”. Atxikimendu librearen arrazoia (errepublikarra) urteak geroago hartuko du Renanek aintzat. Gerraoste honetan beldur zen, beste probintzia batzuek ere ez ote zuten Frantziatik bereizi nahi izango. Eta orduan alsaziarren borondate librearen Frantziaren aldeko argumentua, edozein probintziaren borondate librearen Frantziaren aurkako argumentu bilaka zitekeen. Atxikimendu librearen argumentua arriskutsua da hortaz. Geroago ere, alsaziarren borondatearen argumentua bere diskurtsoan jaso dezanean, Renanek arrazoi nagusia Estatuaren oraingo mugak bere horretan errespetatu beharra izango da; eta hau bera, gerrak ekiditeko, zibilizazioa aitzinarazteko, etc., arrazoiekin justifikatuko da, argudio “demokratiko” harekin baino gehiago.

1398 Ik. *Correspondance 1846-1871*, aip. tok., 356 (1871-07-17ko gutuna Doktore Suquet-i: “Si la France pouvait prendre son parti du démembrement de l'Alsace et de la Lorraine allemande, si elle entrait sincèrement dans une ère pacifique, sans idée de revanche, la République serait possible. Mais la France voudra des révanches;

Garai honetako bere gutunketan, harrigarria da bere konfiantza eta esperantza Napoleon Printzeagan, bere notak eta gutun ugariak Printzeari eta Printzesei. Bere jauntxo nahiz lagunetik gutunketa guztia, krisi politikoari buruzko hausnar larriz, erreforma moral eta sozialaren beharraz, demokraziaren kritikaz eta barne politikako kezkez dago beterik. Alsaziako arazoa osoki bere arranguretatik absente dagoela ematen du. Hogeita hamar-berrogei milioi biztanleko Estatu batentzat, dio Renanek, probintzia bat gehiago edo gutxiago izatea guztiz bigarrentiarra da¹³⁹⁹. Frantziak barne-handitzeari begiratu behar dio, ez hedakuntza territorialari. “La France est assez grande; sa mission ne consiste pas à s’adjoindre des pays étrangers, elle consiste à offrir chez elle un de ces brillants développements dont elle est si capable, à montrer la réalisation prospère du système démocratique qu’elle a proclamé, et dont la possibilité n’a pas été jusqu’ici bien prouvée. Qu’un pays de dix-sept ou dix-huit millions d’habitants, comme était autrefois la Prusse, joue le tout pour le tout, et sorte, même au prix des plus grands hasards, d’une situation qui le laissait flotter entre les grands et les petits États, cela est naturel; mais un pays de trente ou quarante millions d’habitants a tout ce qu’il faut pour être une grande nation”¹⁴⁰⁰.

Renan eta Straussen arteko elkarrizketa saioak ez du izan burubide ona. Hausturaren egiatzko arrazoia, axaleko gaitzulertze pertsonalen batzuk baino sakonago¹⁴⁰¹, Renanek begitan zituen bi xedeak, momentuko klima militaristan lortu ezinezkoak eta are sozialki ordezkagaitzak agertzea izan da zalantza barik: bat, Frantzia barnean, sumindura antialemanari arazoizko balazta bat jartzea; bi, gerraren eta gerra giroaren gainetik, intelektual eta zientifikoen elkarlanari eustea Frantzia eta Alemaniaren artean. Asmo horiekin, Renan basamortuko ahotsa izatera kondenatuta zegoen, bai Frantzian, bai Alemanian. Zubiarena egiterik ez bazegoen, alde batekoekin bat egitea besterik ez zitzaion geratzen, hori gogotik hautatuz amaitu dizu. “J’écris en ce moment –konfesatzen dio 71ko martxoan Ch. Ritter bitartekariari– quelques réflexions sur la situation présente; ce sont probablement les dernières pages de politique

elle ne pourra les avoir avec un gouvernement aussi mou, aussi peu propre à enseigner la discipline et l’abnégation. Hélas! vous dirai-je toutes mes craintes? Je redoute qu’une fois encore la présomption de nos militaires ne nous perde, qu’on ne recommence la guerre sans être plus prêt qu’on ne l’était l’an dernier et que le résultat ne soit encore pire”.

1399 Rjr 123.

1400 Rjr 87.

1401 Ch. Ritter-i gutunean (1871-03-11) Renan minduta ageri da, Strausssek publikatzen jarraitzen omen duela-ko Alemaniako prentsan, eta berak irakurri ezin duelako hark publikatua. Baina, batez ere, “il paraît que M. Strauss fausse étrangement mes opinions sur quelques points” (mugen arazoaz), ik. *Correspondance 1846-1871*, aip. tok., 340; Renanen erantzuna Straussi, ik. ROMAN, J. (arg.), aip. tok., 151. Beharbada, Strausssek gaizki ulertu baino gehiago (ik. 145-146), Renan espresatu da gaizki, ik. PAUL, J.-M., aip. lib., 418, 2. oin-oharra. Bestalde, Strausssek Renanen lehenengo gutuna eta berea foileto batean argitaratu ditu (haren baimenik gabe), ganantziak gerrako inbalidu alemanentzat utziz; gustu eta taktiko gutxiko jokabidea iruditu baitzaio hori Renani, ik. ROMAN, J. (arg.), aip. tok., 152. Baina eztabaidaren alderdiok guretzat interes gutxiagokotzat utzi ditzakegu, ideien garabidean zentratzeko.

que j'écrirai. Tout ce que j'avais rêvé, désiré, prêché se trouve chimérique. J'avais fait le but de ma vie de travailler à l'union intellectuelle, morale, politique de l'Allemagne et de la France. Voilà que la criminelle folie du gouvernement déchu, le manque d'esprit politique de la démocratie française, l'exagération patriotique des Allemands, l'orgueil prussien ont tracé entre la France et l'Allemagne un abîme que des siècles ne combleront pas. Je ne peux pas dédire ce que j'ai dit en pleine conscience, conseiller la haine quand j'ai conseillé l'amour. Je dois dire comme Goethe: «Comment voulez-vous que je prêche la haine, quand je ne le sens pas dans mon cœur?». Je ne peux cependant pas dire à mes compatriotes, quand deux millions de Français leur redemandent leur patrie [Alsazia eta Lorrena], de ne pas les écouter. Je me tairai”¹⁴⁰².

Renanen pentsamendua garai eta gai honetan sumariatzeko, bada:

– Nazioa arraza, hizkuntza, tradizio berdineko komunitate naturala da, elkarrekin komunitate politiko bat osatzeko borondatea duena; Aro Modernoan, Estatuaren antolaketako printzipio razionala nazionalitateen printzipioa da: nazio (hizkuntza) bakoitzari bere Estatu dagokio.

– Alabaina, historiari errespetua zor zaio (historiak ezarri dituen mugei, alegia)¹⁴⁰³: Europako Estatuaren artean iraganeko indarkeriak preskribatutzat eman beharra dago eta ahaztu beharra¹⁴⁰⁴; egungo frontierak irrazionalak dira (Estatu eta nazioa bat ez datozelako), baina,

– gerra ezin da izan Estatuon lurraldetasuna, bereziki mugak, arraberritzeko bitartekoa; nazioarteko tribunal edo instantzia batek juzgatuko eta ebatziko ditu auzi kasuak, eta Estatu Europarren Federazioak konpondu ahal izango ditu behin betiko.

– Bitartean, gatazka kasuak ebazteko irizpidea, hiritarren borondatea izango da.

Hau da Renanen nazioaren teoria edo nazionalitate printzipioaren doktrina gerra garaian jada eta berehala ondoren. Errigoroski, “konbertsio” errepublikanoaz geroztiko teoria berririk ez dago, “hautazko nazionalitate” omenarena. Dagoena, hori bai, konbertsio errepublikano horren geroztiko diskurtso mota berria da (“Zer da nazioa?”), orain oso modu diferentean markatuko dituen azentuekin: lehen nahikoa zalantzaraz erabiltzen zituen kontzeptu batzuen garrantzi berriarekin¹⁴⁰⁵, etab. Hama-

1402 *Correspondance 1846-1871*, aip. tok., 341.

1403 Rjr 151: “(...) il fallait s'en tenir aux frontières nationales telles que l'histoire les avait fixées...”

1404 Rjr 155: “La guerre sera sans fin si l'on n'admet des prescriptions pour les violences du passé”. Ik., orobat, 127, 151.

1405 Lehengo ekibokotasun funtsezkoak garbitzeko, hala ere, seguruenik. Adibidez, “borondatezkoaren” kontzeptua bera, “volontè national” da gerra inguruko testuotan, eta hori ez da itxura demokratiko handiegikoa, ik. 101: “La cause du mal [gerrarena] a été un déplorable régime politique qui a fait dépendre l'existence d'une nation des présomptueuses vantardises de militaires bornés, des dépits et de la vanité blessée de diplomates inconsistants. Opposons à cela le régime parlementaire, un vrai gouvernement des parties sérieuses et modérées du pays, non la chimère démocratique du règne de la volonté populaire avec tous ses caprices, mais

rren bat urtean, Renan nazio arazoaz ez da inoiz berriro mintzatu. “Zer da nazioa?” konferentzia ospetsuaz berriro gaira itzuli denean, ez da bere teoria orokorra birplan-teatzeko, baizik teoria orokorki suposaturik, haren aurka salbuespena gogoetatzeko: zer egin, Frantziak orokorki defendatzen duen printzipioa Frantziaren interesen kontra bihurtzen bada. Zer egin, nazionalitateen printzipioa orokorki onartzen denean, baina printzipioari jarraitu nahi ez dion probintziaren kasuan (Alsazia). Salbuespena salbatzeko da, zergatik orain nazionalitate printzipioaren barruan elementu goren edo, nahiago bada, baldintza absolutuki ezinbesteko bezala elementu berri bat aurkezten den: arazoak erasaniko partaideen askatasuna, borondatezkotasuna¹⁴⁰⁶. Oso sinple eta oso logikoa, nazionalitateen printzipioa printzipio demokratiko orokorraren ondorioa dela uste bada.

Kuestioa da, batetik, nazionalitateen printzipioa berdin-berdin suposa litekeela, ez printzipio demokratikoaren ondorioa bezala, haren aurretiazko bezala baizik. H. d., abertzale aleman demokrata askok, elkarren lehian bizi ziren dozena bat Estatutako bakoitzean konstituzio demokratikoak lortu eta gero denak batzea baino errazago ikusten zuela aurrena denak batu eta Estatu aleman horretan konstituzio demokrati-koa lortzea. Eta kuestioa da, bestetik, Renan bera nolnahi ere, nazionalitateen prin-tzipioaren aldekoa bazen, ez zela demokrata izateagatik.

le règne de la volonté nationale, résultat des bons instincts du peuple sagement interprétés par des pensées réfléchies”.

1406 Hau nazioaren kontzeptu edo teoria berria ez dela egiaztatzeko (azentua puntu horretan indartzen joan dela ukatu gabe), ik. R:jr 154 (“contre son gré”), 155 (“droit des vivants”), 156, 157 eta Suitzaren adibidea behin eta berriro nola aipatzen den, 159, 172, 58. “La Suisse, Messieurs, est ici pour nous le meilleur de tous les exemples. Voilà certes une des nations du monde qui a le plus sa raison d’être, puisqu’elle a été formée par l’adhésion successive et presque toujours volontaire de toutes les parties qui la composent” (172, 1878 urtekoa).

VI

QUATREFAGES, VIRCHOW: ARRAZA PRUSIARRA, ARRAZA BERBEREA

Frantzian Cuvierren eta, bestetik, Buffon eta Lamarcken ondoren, Alemanian Kanten ondoren, XIX. mendearen erdi aldera gizakiaren zientzia naturalek egundoko abiada hartu dute, eta arrazaren interesa –gizakiaren eta gizartearen begikera naturala– zientziatik hirietako jendaurrera zabaldu da. 1853, Gobineau; 1856, Neanderthalgo hezurak aurkitu; 1859, Darwin; 1863, Haeckel; 1865, Mendel...

Gerra franko-prusiarraren irakurketa arrazial edo xenofobia hainbat jendek egin du alderdi bietan: alemanak barbaro piztiak zirela; frantsesak, txoripito farfailak. Bismarckek berak zenbait zakarkeria esan izan bide du “arrazala latino horren guztiaren” erdeinuz. Dena dela, holako ateraldietan arrazaren kontzeptua beharbada gehienetan ez zen gerra propagandako topikoa baino ozta gehiago. T. Fontane literato prusiarrari irakurtzen diogu, adibidez, gerraren martxaren lekuko eta kronista izan baita, “gure” armada prusiarraren estrategia eta teknika bikainak edozeinentzat modu ulergarrian erakutsi duela “bertute nazional [*Volkstugenden*] zinez germaniarren nagusitasuna Frantzia eta bere arrazala erromatarren gainetik”¹⁴⁰⁷. Fontanek hemen goratzen duen arrazaren bikaintasun germaniarra zentzu kulturalen ulertu beharko da (autore latinoek goraipatu zituzten bertute germaniar klasikoaren zentzuan); zeren eta “biologikoki” Fontane bera jatorri frantsesekoa baitzen. Hain zuzen, Quatrefagesek abertzale prusiar eta antifrantsek bereziki sutuztat jo dituen higanotkumeetakoa¹⁴⁰⁸. “Etsaia”-renganako gutxi- edo gaitz-espenak, edo irainek, nahiz eta termino arrazialekin formulatuak izan, harrokeria nazional(ist)ia, fundamentalismo erlijioso, xenofobia, etab.,

1407 Ik., Bismarckentzat bezala Fontanerentzat, VASOLD, M., *Rudolf Virchow. Der grosse Arzt und Politiker*, Frankfurt 1988, 311.

1408 QUATREFAGES, A. de, “La race prussienne”, in: *Revue des Deux Mondes* 91 (1871) 661. (Berehalaxe Parisen foileto gisa berrargitaratua arrakasta handienarekin). “Cette communauté de race [behialako emigrante higanotekin] ne nous a pas créé de sympathies en Prusse, au contraire. Pura ou métis, ces descendants des réfugiés de l’édit de Nantes son tout aussi Prussiens de cœur et de sentiments que leurs compatriotes d’origine slave, finnoise ou germanique. Ils l’ont prouvé lors des invasions de Napoléon et de la guerre de l’indépendance; ils l’ont hautement proclamé au début de la guerre actuelle par la voix de quelques-uns de leurs représentants les plus distingués (...). Ce ne sont certainement pas les moins redoutables parmi nos adversaires...”.

adierazten dute (“arrazismo popularra”), ez derrigor arrazismoa stricto sensu; edo, hobe, ez arrazismo modernoa, arrazen teoria “zientifiko” eta politikoarekin edo historiaren filosofia arrazistarekin ondua¹⁴⁰⁹.

Gerra franko-prusiarraren interpretazio arrazial “zientifiko”¹⁴¹⁰ egin duena A. de Quatrefages izan da, “le doyen de l’école anthropologique française” Poliakoven esanean¹⁴¹¹. Zientzia, ezagunki, politikoki neutrala eta unibertsala da, eta horregatik Quatrefagesen tesiari zientifikoek Frantzian zinki oniritzi diote, antropologo eta ez antropologoek (L. Figuiet, Broca¹⁴¹², Hamy), eta Alemanian battok ez¹⁴¹³. Quatrefagesen ospe internazionalarekin, edonola ere, “arraza gerren” arazoa, eta Quatrefagesek mahai gaineratu duen arraza prusiarraren alemantasuna bai edo ezaren polemika, Europa osoan barreiatu dira.

Quatrefagesen testuan berriz ere alemanak jotzen dira propaganda arrazista hasi izanaren erruduntzat, baina berriz ere ez zaigu aipatzen propagandista omen horien

1409 Hannah Arendt ezkerreko ikertzaileek juduenganako etsaigo historikoa, erlijioso edo kulturala (“arrazismo kristaua”, etab.) eta antisemitismo modernoa (“antisemitismo” bakarra stricto sensu) bereizi beharra azpimarratzen dute, dena “antisemitismoan” berdintzearen arriskuak nabarmenduz; arrazismo denak –herritarrak, “zientifikoak”, histori filosofikoak, ideologiko modernoak– “arrazismoan” berdintzearen arriskuak antzekoa dirudi. Ik., LANGMUIR, G. I., *Toward a definition of antisemitism*, Berkeley 1990. HEIL, J., «Antijudaismus» und «antisemitismus», in: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung* 6 (1997) 92-114. VOLKOV, S., “Antisemitism”, in: SMELSER, N. J.-BALTES, P. B. (arg.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, bol. I, Amsterdam 2001, 542-549.

1410 Ik. AMERY, C., *Auschwitz, ¿comienzo el siglo XXI?*, Madril 1998, 37-38: “El «racismo científico» no sólo se ocupaba de los judíos, sino de problemas mucho más absurdos. Ante todo sirvió para establecer en la Europa de entonces algo así como una jerarquía racial, para lo cual se echó mano de ciencias auxiliares como la craneometría y la filología. En este juego los germanos obtuvieron notas ridículamente altas, y no sólo los del círculo cultural de habla alemana. En Francia surgió una paralizadora teoría sobre la oposición entre los amos francos, altos, de piel clara y cráneo estrecho, y los «galos», achaparrados y de cabeza redonda, una teoría que defendían académicos muy serios. La marcha triunfal de los alemanes en 1870-1871 representó, con su vulgar griterío, un duro revés para sus convicciones; uno de estos «germanistas» quiso salvarlos, a ellos y a sí mismo, mediante la tesis de que los burdos vencedores no eran germanos, sino una raza menor de origen borusofinesa que a su vez habría sometido a los nobles y cordiales germanos alemanes. (El médico Virchow, políticamente muy activo, encontró en esta tesis interés suficiente como para enviar a un grupo de antropólogos a Finlandia para investigarla. Los resultados contradijeron al preocupado francés)”.

1411 POLIAKOV, L., “L’aryanisme et la guerre franco-prussienne”, in: ID., *Le mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et des nationalismes*, Paris 1987 [orij., 1971], 295. Azalpen bikaina intelektual frantses eta alemanen arteko eztabaida “zientifiko” guztiaz, ik. VÖLKEL, M., “Geschichte als Vergeltung. Zur Grundlegung des Revanchegedankens in der deutsch-französischen Historikerdiskussion von 1870/71”, in: *Historische Zeitschrift* 257 (1993) 63-107; Quatrefages eta Virchow buruz, 89-99. Orobat MANIAS, Ch., *Race, Science and the Nation. Reconstructing the Ancient Past in Britain, France and Germany*, New York 2013, 169 eta hurr.

1412 Brocaren kasuak bitxia dirudi. Quatrefagesen teoriak zuzenak badira, Brocarenak okerrak dira. Virchow kexu da, horregatik, Quatrefagesen teoria Brocaren tesien zeharo kontrarioa izan arren, Brocak haren “jokaera patriotikoa” defendatu egiten duelako, baina zuhurki edo maltzurki haren teoriari buruz ez hitz bat esan. Hori jokabide patriotikoa izanen da –protestatzen du–, jokabide zientifikoa ez da.

1413 POLIAKOV, L., aip. lib., 296-297.

izen bakarra eta ez organo bakarra, horrela ez baitakigu testu horiek non bilatu – metodo bat da (sala ezazu, sala zaitzaten baino lehen). Quatrefagesek berak 70eko gerran ez du ikusten gerra bat Frantzia eta Prusiaren artean soil –Frantziak deklaratu eta galdua–, ezpada munduaren patuaren gerra nolabait, apokaliptikoa, arraza nagusi bien artean, arraza germaniarrak erromatar edo latinoak menpean hartu nahirik¹⁴¹⁴. Prusia, baina, ez da germaniarra!, argudiatzen du gero paradoxalki Quatrefagesek: “or les éléments ethnologiques de cette nation sont tout autres que ceux qui ont donné naissance aux nations vraiment allemandes (...). En réalité, au point de vue anthropologique, la Prusse fait à peine partie de l’Allemagne”¹⁴¹⁵. Ondorioz, Estatu bata-sun alemana, Prusiaren adigurian egiten ari baita, ez da herrialde alemanen batasuna, aleman (arrazako) herrien menperakuntza baizik arraza prusiarraren pean. Alemanak, hots egiten die Quatrefagesek herrialde alemanei (Prusiarekin aliatu baitira gerran), ez dira zuen arrazako anaiak! Zuen etsaia Prusia da, ez Frantzia. Honela prusiarrak, estreina arraza alemana plegatuz, gero arraza erromatarra hankaperatuz, zibilizazioa berriro zanpatzen duten barbaro berriak dira.

Quatrefagesen tesia da Prusia deitzen dugun guztia nahas-mahas arrazial ikaragari bat besterik ez dela (eta ez da gezurra!): etorburuan arraza “fino”ko gizajendea zegoen¹⁴¹⁶, oraingo jende edo nazio prusiarraren oinarritzko geruza antropologikoa¹⁴¹⁷; gero –bigarren geruza arraziala– lurralde horiek arraza eslabiarrek konkistatu zituzten: VI. mendean herrialde horiek nagusiki eslabiarrak ziren; geroago, poliki-poliki, arraza germaniarra joan da lurraldeotan berduratzen. “Les Slaves et les Germains étaient également étrangers à ces régions. C’est en conquérans qu’ils y entraînent”¹⁴¹⁸. Finoak –egungo estoniarrak eta– “sont bien les descendants directs des hommes qui ont vécu en France en même temps que les éléphants et les rhinocéros”¹⁴¹⁹. Basabereen bizikide kulturarik gabeko hauen gainean eslabiarrak etzandu dira; “le slave conquérant a imposé sa langue au Finnois”; hauek bada, arraza preariarra izanik, nahas-mahas

1414 QUATREFAGES, A. de, loc. cit., 647: “Grâce à l’idée de l’antagonisme des races, mise en jeu et exploitée avec une machiavélique habileté, l’Allemagne entière s’est levée au nom du pangermanisme [?]; elle veut régner sur les races latines, et, voyant dans la France l’expression la plus élevée de ces races, elle s’est ruée sur notre patrie avec l’intention hautement proclamée de nous réduire à une impuissance irrémédiable”.

1415 Ib., 647-648.

1416 “Fino” uzten dut (finlandiarra gabe), “arraza” horretan prusiar, lituaniar, estoniar, finlandiar, laponiarren arbaso prehistorikoak sartu nahi baitira; h. d., Quatrefagesek, bere tesia justifikatzeko, modu horretan ez dagoen arraza bat asmatu du.

1417 Preariarrak, nolana ere, eta historian aztarnarik utzi ez dutenak. “Ces peuples n’étaient ni germains ni slaves; ils faisaient partie de ce groupe de races humaines qu’on a nommées tour à tour races tchouides, mongoloïdes, touraniennes, nord-ouraliennes, qui sont plus généralement connues sous le nom de races finnoises, et dont la plupart se rattachent à la branche allophyle du tronc blanc”.

1418 QUATREFAGES, A. de, loc. cit., 649

1419 Ib., 653.

hizkuntza ariar batean mintzo dira¹⁴²⁰. Arraza fino, eslabiar eta germaniarrez gainera arraza galiar edo frantsesa zenbatu behar da: Nantesko ediktua baliogabetzearen ondorioz hogeita bost mila higanot frantses errefuxiatu da Prusian (honek milioi bat eta erdi baino ez zuen orduan) eta hango biztanleriarekin nahastu¹⁴²¹. “Le plus pur sang français pénétra ainsi partout dans la province de Brandebourg, au coeur même du royaume de Prusie”. Higanotok burgotar eskoladunak eta profesional kualifikatuak baitziren, laster gailendu dira gizarte prusiarrean, eta “aujourd’hui ce sang coule dans les veines de la haute et la basse bourgeoisie, de la grande et de la petite noblesse. À bien chercher, on trouverait sans doute que la majorité des individus composant les classes dirigeants de la nation en a reçu sa part d’une manière directe ou indirecte”¹⁴²². Arraza nahasketa hau da, hortaz, Prusian dagoena; eta “la race métisse finit par constituer un type nouveau”: “arrazza prusiarra”, ez eslabiar eta ez germaniarra dena, bidutzi bat baizik¹⁴²³. Arraza barbaroa da, ekarpen arrazial frantsesak miko bat itxurakotu badu ere. Izan ere, oinarriko finoak arras kulturabako piztiak baziren, eta konkistatzaile eslabiarrak ohilak, Prusiaz nagusitu ziren germaniarrak berak barbaro askoak ziren eta modu aski barbaroan nagusitu ziren lurraldeaz. “Les Germains arrivèrent en Prusse en conquérans sans pitié, et imposèrent aux populations une domination qui suscita de nombreuses et terribles révoltes. C’est par le fer et le sang qu’ils assirent leur domination. Les Français apportèrent avec eux une civilisation incontestablement supérieure, les arts, l’industrie, une foule d’éléments de progrès pacifiques”¹⁴²⁴. Frantsesen ekarpen gozagarriak, haatik, luzarora eragipena galdu du, ingurugiroak aginduta (“le milieu ne perd jamais ses droits”). “(...) Sur une terre ingrate et sous un ciel rigoureux (...) les coeurs s’endurcirent, l’ambition se développa et la religion elle-même prit trop souvent un caractère sauvage”¹⁴²⁵.

“Ainsi a pris naissance et s’est constitué la race prussienne, parfaitement distincte des races germaniques par ses origines ethniques et par ses caractères acquis. Les éléments qui la composent ne sont pas d’ailleurs encore entièrement fusionnés. En dépit d’un

1420 Ib., 655: “La Prusse proprement dite présentait à une époque relativement récente un fait absolument pareil”. Egiaz prusiera herri edo hizkuntza baltikoetakoa zen (SCHOEPS, H.-J., *Preussen. Geschichte eines Staates*, Berlin 1968, 13), egungo estoniera edo letonieraren antzekoa, ez hizkuntza eslabiarra; eta –Quatrefagesek ez du esaten, Virchowk bai– nagusitzen ari zitzaion alemanaren alboan, XVII. mendera arte mintzatu da! Cfr. NEU-GEBAUER, W., *Geschichte Preussens*, Hildesheim 2004, 12-13).

1421 Ib., 659.

1422 Ib., 660-661: “Jusqu’en 1819, Berlin possédait sept églises où le culte se célébrait exclusivement en français”. Odol frantseseko jende prestuaren artean Humboldt anaiak aipatzen dira.

1423 Ib., 663.

1424 Ib.

1425 Ib., 664.

verniss de civilisation emprunté surtout à la France, cette race en est encore à son moyen âge. Cela même explique quelques-unes de ses haines et de ses violences”¹⁴²⁶.

Summa summarum: prusiarrak ez dira alemanak, ez dira finoak eta ez baltikoak eta ez eslabiarrak; arraza nahasketa guztien ondoko arraza txar bat dira, beste guztietatik aparte¹⁴²⁷.

Nahasten diren arrazetatik bakoitzak bere instintuen, dohain eta akatsen partea jartzen du, bere ekarpena uzten du arraza emaitzatuaren karakterean. Bereziki gaiztoa basakume preariar finoen ondareko gogo mendekatiak ematen du (“un trait qui semble être vraiment national”), hori nonbait karaktere prusiarraren ezaugarri gailena baita estereotipo frantses arruntarentzat; orain zientifikoki justifikatua geratzen da antropologoaren esplikazio zientifikoarekin zergatik estereotipo horrek arrazoi duen: “Le Finois ne pardonne jamais une offense vraie ou supposée, se venge à la première occasion, et n’est pas difficile sur le choix des moyens”¹⁴²⁸. 70eko kanpaina militar prusiarra eta Parisen bonbardaketa, hirurogeita hamar urte lehenagoko inbasio frantsesengatik mendekua dela iradokitzen ote da? Dena den, Estrasburgoko bibliotekaren hondamenak, Pariseko Natur zientzietako Museoaren bonbardaketak ezin ageriago uzten dute “la sombre rancune du Finois, la haine jalouse du demi-barbare pour une civilisation supérieure”¹⁴²⁹.

“En résumé, dans les provinces vraiment prussiennes (...) la population par ses origines ethnologiques est essentiellement fino-slave; l’élément germanique, plus ou moins mêlé à l’élément français, domine dans les hautes classes et dans la bourgeoisie de certaines villes seulement. Il en est tout autrement dans l’Allemagne de l’ouest et du sud (...). Ainsi, à tous égards, la Prusse est ethnologiquement distincte des peuples qu’elle commande aujourd’hui sous prétexte d’une prétendue communauté de race; ses instincts ne sont pas les leurs. La véritable Allemagne comprendra, sentira un jour qu’il y a dans mes paroles tout autre chose que le ressentiment d’un vaincu; mais il sera trop tard: elle expiera cruellement la faute qu’elle a commise en faisant reposer son avenir sur une erreur anthropologique”¹⁴³⁰.

Quatrefagesek, 70eko gerra franko-prusiarra ez ezik, Alemania eta Frantziaren arteko historia guztia arrazen arteko norgehiagokaren halabeharrezko historia bezala

1426 Ib. Oin-oharrean gehitzen da: “M. Godron, bien que ne tenant compte que du mélange des Slaves et des Germains, a dit avec raison: «Les Prussiens ne sont ni des Allemands ni des Slaves; les Prussiens sont des Prussiens»”.

1427 Gerra ostean Frantziara franko zabaldu den “bi Alemania”ren tesiari Quatrefagesek oinarri arraziala eman gura dio. L. Febvrek dotore bezain mamitsu erakutsi du planteamendu arrazial guztia ergelkeria dela. Bestetik, “bi Alemania” hori hainbat modutan egon ere bai baitago, nahi bada (iparra/hegoa, katolikoa/protestantea, etab.), Prusia eta Renaniaren arteko kontrasteaz poliki asko, ik. DEMANGEON, A.-FEBVRE, L., *Le Rhin. Problèmes d’histoire et d’économie*, Paris 1935.

1428 QUATREFAGES, A. de, loc. cit., 662.

1429 Ib., 668.

1430 Ib., 669.

interpretatzeko bidea zabaldu du, bien artean gerra ezinbestekotzat emanaz. Herrien edo Estatuaren arteko gerretan, idatzi du hitzaurrean bere artikulua argitalpenean liburuxka gisa, borroka amaitu eta gero onezkoak egiten dira, eta bakea. Ez hala arraza arteko gerretan. “Il ne saurait en être de même entre races. On attache généralement à ce mot l’idée de quelque chose de primordial et de fatal, pour ainsi dire. Que deux races, d’ailleurs égales viennent aux mains, chacune d’elles se regardera comme ayant un droit de naissance à la supériorité. Triomphant, elle écrasera sans pitié des populations qu’elle méprise; vaincue, elle gardera au fond du coeur d’indélébiles ressentiments, toujours prêts à faire explosion”¹⁴³¹.

Quatrefagesek itxura zientifiko batean jantzi duen argudiaketa molde honek berealdiko arrakasta izan du Frantzian, eta topikoa bilakatu da¹⁴³². Gerra hasi eta lehen egunetan hedabideak optimistak ziren, prusiarrak aise menderatuko zituzten ustean. Baina ustez ustekabeen armada prusiarra Frantzian sartu denean, barbaroen inbasio berria zen, prusiarrak ez ziren alemanak, nahasarraza bateko basajende hutsa ziren. “M. de Bismarck descend d’un ancien chef des tribus slaves qui ont peuplé son pays natal (...). M. de Moltke¹⁴³³ est aussi d’origine wende”, bekaizten zen Ch. Giraud in *Revue des Deux-Mondes* (1870-12-15)¹⁴³⁴. Nolabait bitxia da, komentatzen du M. Wernerrek, gerrari buruzko adierazpenak hedabideetan ikertu dituenak: batetik, beraiek arraza aipatu ere egiten ez duten alemanei, pentsaera arrazista leporatzen zaie; bestetik, haien aurka erabiltzen den argudiaketa guztiz da arrazista. Absurdo samarra ere: “Le fait de dénoncer le caractère non germanique de la Prusse ou de ses dirigeants peut à son tour être rendu aux accusateurs français: l’Alsace serait-elle donc plus allemande que la Prusse?”¹⁴³⁵...

Alemanian ere egon da Quatrefagesen oieskeriei tonu berean erantzun dionik, Adolf Bastian antropologo ospetsua horien artean: finoen aztarnarik Alemanian bate-re ez dela aurkitu, osteratu du kraniologoaren faza itzelez, baina Frantzian bai ugari, antropologo frantsesaren euren esanean; eta, antropologo frantsesaren arrazoiei buelta emanaz, Quatrefagesek arraza horri egozten dizkion doilorkeriak, dudarik gabe,

1431 QUATREFAGES, J. L. A., *La race prussienne*, Paris 1871, 5. Micheleten gerraren esplikazioan ere “les vieilles haines de race” aipatzen dira (Napoleon III.aren erruaren alboan), ik. *La France devant l’Europe*, Paris 1871, 11. E. Quinetentzat halaber “la vraie barbarie est cette haine de race à race”, aipatzen du emazteak haren aburua, QUINET, Mme. Edgar, *Paris. Journal du siège*, Paris 1873, 13.

1432 Renan: “La Prusse, si peu allemand” (Rj: 158). Micheletek: “La Prusse, si peu allemand, la Prusse, État slave”, in: “La France devant l’Europe” (Paris, 1871, 94), *Oeuvres Complètes* (ed. P. Viallaneix), bol. XX, Paris 1982, 695.

1433 H. Moltke Jenerala (1800-1891), Armada prusiarrean Estatu Nagusiko buru, Frantziako kanpainan militarren plangile eta arduraduna 1870/71n.

1434 Micheletek orobat: “Y a-t-il des Prussiens? J’en doute. Tous leurs noms sont Slaves, Suédois, Danois, Suisses, Français”, ik. *La France devant l’Europe*, Paris 1871, XVIII.

1435 WERNER, M., “La nation revisitée en 1870-1871. Visions et redéfinition de la nation en France pendant le conflit franco-allemand”, in: *Revue germanique internationale* 4 (1995) 198-200. Berton Ch. Girauden aipua.

karaktere frantsesaren ezaugarriak direla, ondorioztatzen du...¹⁴³⁶. Holako polemike-tan seguruenik ez da oso arrazoizkoa teoria edo logika nazionalak ikusi nahi izatea: hori teoria frantsesa, hori teoria alemana. Renanen edo Mommsenen interbentzioak, ordea, polemika horietan kokatzen diren testuak dira. Zer balio teoriko aitortu ahal zaie?

Oro har, garai honetako antropologia alemana ez da izan frantsesa bezain “politikoa”. (Alemaniak geroxeago izango du arrazismo politikoaren bere garaia, eta ez nolana hiko!). Batez ere, frantsesa (Voltaireren ildoan) ez bezala, arrazen arteko diferentzien kapituluan, monogenista izan da, gizadi osoaren batasun eta arraza guztien funtsezko berdintasunaren aitorlea: dela puntarengo antropologoak berak etorki arrazial ezberdinetako hiritar alemanak zirelako, edo Germania politikoan Estatu “aleman” nagusienak arrazanitzak zirelako eta ezberdintasun “arrazialak”, mendetako elkarbizitzaren ondoren, naturaltasunez¹⁴³⁷ bizitzen zirelako (Prusia, Saxonia, etab., erresuma arrazanitzak ziren: Leipzig, Dresden, Chemnitz, edo Rostock, Lübeck hiriak, Berlin bera, izen eslabiarrak dira; zer esanik ez inperio austriarra, nazionalitate mosaiko bat, biztanleriaren gehiengoa eslabiarra zuela), luteranismoarengatik beharbada¹⁴³⁸, edo soil-soil zientifiko gisa garbiago jokatzeko zutelako besterik gabe. Ez da gizalegea geroagoko historia beltzarengatik iragana belzte.

Quatrefagesek bere tesi agresiboa kaleratu eta, agitu da, Alemaniako antropologo fisiko eta arrazen ikertzaile gailena familia “fino-eslabiar” (?) nabarikoa zela bera, deiturarengatik ere aise antzeman zitekeenez, eta jatorri horren kontzientzia bizi-biziaz

1436 BASTIAN, A., “Besprechung von Quatrefages La Race Prusienne”, in: *Zeitschrift für Ethnologie* 4 (1872) 45-64, laburbildua in: VÖLKEL, M., “Geschichte als Vergeltung. Zur Grundlegung des Revanchegedankens in der deutsch-französischen Historikerdiskussion von 1870/71”, in: *Historische Zeitschrift* 257 (1993) 94 eta hurr.

1437 Naturaltasunak arrazen artean ohiko aurreiritziak ez ditu ukatzen, aitzitik baino. Literatura alemaneko nobela errealista gailena Th. Fontaneren *Effi Briest* (1895) da, autorea bera “arrazia” frantseseko alemana (Berlingo Hilerri Frantsesean dago hobiratua): adulterio istorio bat (*Anna Karenina*-ren antzera) eta gizarte prusiarraren deskribapen kritiko zolia. Amodiozko dramaren bi gizonetako prototipo “arrazialak” bezala dira: batetik senarra, baroi prusiar estua, pritzipioen eta ohorearen fanatiko aspergarria, bestetik Von Crampas maior xarmagarria, Armada prusiarreko ofiziala, gaiztoa ez, baina txolin samarra, bizigozazalea (“erdi poloniarra da, harengan ez dago asko fidatzerik, ezertan ez, eta emakume kontuetan gutxien-gutxiena”, 18. Kap.). Golchowski poloniarra (jaun prestua itsuraz, baina lukur nazkagarria), Kessin gertakariaren eszenategiaren aldirietako biztanleria kaxubiarrak, Macpherson eskoziarra, etab., denak euren ezaugarri nazional topikoekin. Nobelan gizarte alemanaren “arrazia” aniztasuna normaltasunez elkarbizitzen ispatzen da.

1438 MASSIN, B., “From Virchow to Fischer. Physical Anthropology and «Modern race theories» in Wilhelmine Germany”, in: STOCKING, G. W. (arg.), *Volksgeist as method and ethic. Essays on Boasian ethnography and the german anthropological tradition*, Madison/Wisconsin 1996, 80: “German physical anthropology, in contrast to the dominant French and American schools of the 1860-90 period, could, in regard to the issues of Aryanism and anti-Semitism, in fact be described as «anti-racists»”. 86: “From the beginning of its institutionalization, German anthropology was staunchly monogenist, in contrast to France and the United States, where strong «polygenist» movements had developed in mid-century”. Ik. JEANBLANC, H., “R. Virchow et la «race prussienne»: anthropologie et idéologie”, in: TRAUTMANN-WALLER, C. (arg.), *Quand Berlin pensait les peuples: anthropologie, ethnologie et psychologie (1850-1890)*, Paris 2004.

ere abertzale alemana sentitzen zena, R. Virchow zientifiko ospetsua Europa osoan (Darwinek berak Espezieen jatorrian begirunea azaltzen dio “Virchow den autoritate handia”ri). Politikoki liberala –Bismarckenganako oposizioa Parlamentuan–, arrazisten eta antisemiten zigorra¹⁴³⁹. Ordurako Virchowk burezurren eta marka arrazialen hainbat ikerketa burutua zizun, eta ez zuen dudarik egiten, Erteuropako biztanleria, bereziki horren ekialdean (beraz, Prusian), eslabiar-germaniar nahasia zela. Arraza garbiaren hipotesi zientifikoa fikzio bat zela (Alemanian, esaten zuen, ez dago “arraza garbirik”, judua ez bada). Baina ez orain bakarrik, ezpada gizakia han dabilen guztitik: aztarna arkeologiko antzinatarrenetatik hasita, ezaugarri arrazial ezberdinetako populazioa aurkitzen da beti. Gizakia, aztarnarik uzten duenez gero, “nahasarrazakoa” ageri da beti; jatorrizko “lehen arraza” pururik ez dago hastapenen irudipen edo fantasietan baino. Quatrefagesen artikulua, hortaz, Virchowri abertzale prusiar gisa ezin izan zaio asko gustatu, eta antropologo gisa ozta gehiago. Hala ere, Virchowren erantzuna zientifiko batena izan da –ez sarkasmo garratz batzuk gabea–, antropologiarekin politika egin nahiaren aurka protesta gehituz: arraza ikerketek gizakiaren sorburu eta bilakaera ilunak argitzeko balio behar dute, egungo politikarekin ez daukate zerikusirik eta ezin zaie zerikusirik eman¹⁴⁴⁰. Quatrefagesek ez dihardu antropologo gisa, dator Virchow esatera. Horretarako Quatrefages eta Brocaren arteko eta beste antropolo frantsesen batzuekiko kontraesanak nabarmentzen ditu¹⁴⁴¹; h. d., Quatrefages bere baiespenekin, ez antropologia alemanaren kontra soil, baizik antropologo frantses hobereenen aurka ere badoala. Virchowren kritika Quatrefagesen artikuluari honen metodo faltan zentratzen da: Quatrefagesek, tratatzen dituen gaietan eta baies-ten dituen tesietan, berak ez du ikerketa bakarra egin, bigarren eta hirugarren eskuko iturriez baliatzen da; are, antropologia, historia, linguistika, bidaiarien anekdotak, denak nahasten ditu, eta guztietan informazio, bere interesen aldeko, baina txarrekin argudiatzen du (aurretik jada P. Mantegazza antropologo italiarrak, Florentziako unibertsitatean profesorea, Quatrefagesen metodoari xobinismoaren metodoa iritzia zion)¹⁴⁴². Alegatzen dituen argumentu guztiak, aldez aurretik ipini den tesia bermatzeko trikimailuak eta jirabueltak dira. “Estreina prusiarrak fino bihurtzen dira eta gero finoen gainean lore-sorta bat dohainik gaiztoenena botatzen da, ez bat eta ez bestearentzat frogarik txikiena emateko ahalegin pittinik egin gabe”¹⁴⁴³.

1439 POLIAKOV, L., loc. cit., 301: “Il est à remarquer que Virchow était tout le contraire d’un nationaliste exalté”, etab. Ikus bertan gehiago.

1440 VIRCHOW, R., “Über die Methode der wissenschaftlichen Anthropologie. Eine Antwort an Herrn de Quatrefages”, in: *Zeitschrift für Ethnologie* 4 (1872) 300-302 eta 317-318. Ik., halaber, MASSIN, B., loc. cit., 100-101. Beraz, Quatrefagesek antropologiarekin ez dela politikarik egin behar eta hori egitea leporatzen die alemanei (Renanek gauza bera egiten du geroago), eta Virchowk horixe egitea Quatrefagesi aurpegiratzen dio, zinezta-tuz alemanek inoiz ez dutela egin.

1441 Ib., 303, 306-311.

1442 Ib., 301.

1443 Ib., 304.

Eztabaidaren zati batzuk sinesgaitzak egiten zaizkio irakurleari, ez bakarrik argudiaketa kraniologikoak gaur bitxiak iruditzen zaizkigulako testuinguru politikoan, ezpada XIX. mendearen buruan oraindik zer informazio zegoen miresten delako: aurreariar finoak –finlandiarrak, lituaniarrak, etab., eta prusiarrak– txikiak eta beltzarranak, burubeltzak, begiak ilunak, giharmen erkinekoak, etab. deskribatzen (suposatzen) dira. Lehen populazio horri nagusituz datozen ariarrak (germaniarrak, zeltak, eslabiarrak), garaiak dira, zainartak, horailak, begiurdinak¹⁴⁴⁴. Prusiarrak mozote batzuk ala frantsesak bezain luze lerdanak edo luzeagoak ez ote diren bezalako eztabaidak, komikoak dira irakurlearentzat, eta gaitz egiten da sinestea antropologo frantses entzutetsu bat nola iritsi den halako baieztapenak argitaratzera antzinako gorpuen kraniologia oinarrituz, bidaiatxo bat baltikora ezer kostatzen ez zenean.

Antropologiako metodo zientifikoaz (kraniologia, funtsean)¹⁴⁴⁵ eta ikerketa zientifiko enpirikoez luzatu ostean, horiek politikoki baliatu nahia eztabaidatuz bukatzen du Virchowk. Antropologo prusiarrak ikusten du Quatrefagesen hutsegitea errore bikoitzean datzala, bat antropologikoa eta bestea politikoa: a) Alemaniako izaera arrazialaz gaizki informatua egotean, eta b) Alemaniak arraza alemanaren Estatuia izan behar edo izan gura duela inplizituki auresuposatzean. Quatrefagesek –dio– guk Prusiaren iragan eslabiarra ezkutatu gura izango bagenu bezala egiten du, eta alemanei berak ikusaraziko balie bezala iragan hori. Quatrefagesek ez du alemana irakurtzen, eta horregatik ez daki Alemanian ezin konta ahala ikerketa guztiz zehatz egina dagoela, antropologiko zein historikoak, berein eskualde, herri eta herrixkaren iragan eslabiarra erakusten dutenak, ez Prusian bakarrik, ezpada –antropologo frantsesak antza ez dakiena– Saxonian, Hannoverren eta Frankonian ere, hots, ia Alemania guztian¹⁴⁴⁶. Antropologia alemanak aspaldi demostratua dauka gaurko Alemania ez dela behialako tribu teutondarren lurraldea. Alemanian ez dago arraza garbirik, arraza germaniar, eslabiarrak, zelta, frantses, judu etab.en osagarriekin osaturiko herri alemana baizik. Europako beste ezein Estatu ere ez dago arraza bakar garbiaren gainean eraikia. Prusia ezin bada alemantzat jo, zein arrazoirekin uste ditzake Quatrefagesek frantsesak “arraza latinoak”? Gutxienez Prusian denak alemanez mintzo dira, Frantzian inor ez da latinez mintzo. Frantzian atzera-aurrera ibili den hainbeste arrazarekin, nola mintza daiteke Quatrefages “odol frantses puruak”? Zein eskubidez kontsideratzen du Frantzia “l’expression la plus élevée” arraza latinoarena (“frantses askori burua nahastu dion «gloire» dohakabe hori!”), eta Italia, esaterako, ez du herronka berberetatzat

1444 Nietzschek Virchowren “mapa etnografiko arretatsua” goratzen ditu, baina mapa horietan ile iluneko biztanleria zeltekin edo odol-nahaste zeltarekin harremantzea kritikatzan dio (“zeltak arraza guztiz horaila ziren”), Alemanian ere maiz ikusten diren buru beltzetan “Alemaniako biztanleria aurreariarra agertzen” omen baita: *Moralaren genealogia*, Klasikoak, Bilbo 1997, 37. (Nietzsche izen eslabiarrak da, eta Nietzschek berak jatorri eslabiarrak noblekotzat zeukan bere burua).

1445 VIRCHOW, R., loc. cit., 306 (“burua, eta burezurra bereziki, burmuinaren eramailea izaki”)

1446 Ib., 316-317.

ematen? Itxurabakoa da gorabehera politikoetan arrazak aipatzea¹⁴⁴⁷. “Nora lihoa-ke politika europarra, Estatuaren antolaketa aspaldi desagerturiko leinuen [«Stamm»] ezaugarriari begira egin beharko balitz? Frantziatik, hain zuzen, zer geratuko litzateke frankoak eta burgundoak, zeltak eta euskaldunak, erromatarak eta liguriarrak hizpidera ekarriko balira? Suitzak egun bakar bat iraun ahalko ote luke? Britainia Handia ez al litzateke ber-bertan txiki-puskatuko bere osagarrietan?”¹⁴⁴⁸... “Gure Estatua (alemana) eraikitzeke, bakoitzari zu zein leinutakoa zara?, zein arrazatakoa?, itaunka hasi behar al dugu? Ez, Quatrefages jauna, guk ez dugu holako politika egiten. Alemania modernoa ez da jada antzinako Germania”¹⁴⁴⁹.

(Virchowren arrazoi moduok Renanek errepikatuko ditu gero, adibideetako batzuk kopiatu ere eginez. Baina propaganda frantsesak hark alemanen aurka esandakotzat saltzea lortuko du –erabili ere tamalez halakoxe itxuran erabili ditu Renanek– eta nazioaren kontzeptu frantses jatorraren espresiotzat. Eta akademiko askok, berak kontrolatu ordez errepikatu egiten duenak, errepikatzen jarraitu du).

1873ko Wiesbadengo kongresuan Virchowk ezaugarri fisikoetatik barneko ezaugarriak –moralak, intelektualak– ilkiaraztearen bidegabeaz ohartarazi du, eta arraza gora eta behereak bereizteak behere ustetuen suntsiketara daramala salatu, Ipar Amerikan orduantxe agitzen ari zen legez. Baina 1874ko Antropologoen Kongresu Internazionalen Estokolmon Quatrefagesek eta Virchowk bereak eta asto beltzarenak esanak izan behar dizkiote elkarri haserre gorrian, bakoitzak bere bandoaren txaloa zuela¹⁴⁵⁰.

Polemikaren probetxugarriena, abiarazi dituen ikerketa ugari eta zabalekin ordu-ra arteko kategoria eta klasifikazio arrazial nagusiak (dolikozefalia, etab.), zientzien arloan bederen, behin betiko deuseztatzea izan da, nahiz eta sasi antropologia bulgarean eta politikan geroz eta indartsuago jarraituko duten. Iker proiektu erraldoi batean 6.760.000 eskola-umeren datuak bildu eta aztertu dira Alemanian: azalaren kolorea, begiena eta ilearena, etab.; Austriak, Suitzak, Holandak eta Belgikak azterketa jarraitu dute. Konklusioa izan zen Europaren barruan arraza ezberdinez mintzatzeak ez zuela zentzurik (“tipo germaniarra”, “tipo latino edo erromatarra”, etc.); dagoena “herri leinu” [“Volksstämme”] historiko diferenteak dela, horietako bakoitzean eta guztietan arraza ezberdinen ezaugarri morfologikoak nahaski detektatzen direlarik. Nazioa eta arraza, orobat, bata bestearekin zerikusirik ez duten kontzeptuak direla. Egungo hizkuntz herriek edo nazioek ez dute inoiz arraza talde jakin baten mugekin kointzi-

1447 Kolonialismo alemana hasi denean ere Virchow horren alde arraza argumentuak alegatzearen (eta erabat kolonialismo orenen) arras kontrario agertu da

1448 Ib., 301.

1449 Ib., 317-318.

1450 VASOLD, M., *Rudolf Virchow. Der grosse Arzt und Politiker*, Frankfurt 1988, 312-315.

ditzen, ez Frantzia ez Alemania dago arraza baten gainean zutitua, arraza nahasketak diren herri-leinuen gainean baizik¹⁴⁵¹.

Bitartean, Renan kezkatzen zuena, Frantziaren biziraupena zen. Gaitzikor beti arraza galiarraren isuri demokratistekiko, artikulua bat argitaratu du –“La société berbère” (1873)– ispilu bat ipintzeko Frantziari aurrean. Aljeria Frantziak aise menderatu eta okupatua zuen (Prusiak Frantzia bezala). Arraza berberea munduko demokratikoena da, Frantzian utopistek amesten duten gizartearen gisakoa, zetorren esatera. Jarraian Renanek egiten duen demokraziarik beteginenaren deskribapena, demokraziaren kalamitate guztien kontaduria da: jauntxoaren autoritarismoa, miseria sozial eta ekonomikoa, ekandu zaharren tirania, etab¹⁴⁵²; batez ere, gerra zibil etengabea, hondamendia besterik ez dakarrena, ezein aurrerapenen ahalbiderik gabe¹⁴⁵³. Arraza berberea, erradikalki demokratikoa, ez da gauza izan bere jendetik “dinastia nazionalak” ernarazteko¹⁴⁵⁴; beraz, nazio indartsurik eta handitasun eta loria nazionalik jasotzeko¹⁴⁵⁵; hots, nazioa batera sortzeko azken batean. Berberearen aberria tribua da¹⁴⁵⁶, ez nazioa; eta ez daukan nazioa, ez du defendatu ere egingo¹⁴⁵⁷. Arraza berberea, bizi-bizia, hizkuntza eder harrigarrikoa, dohain sozial bikainetakoa, etc., bere demokratismoak zeharo narriatua dago. Hori da Renanen mandatura: arraza bizkor bat egotea ez da aski nazioa egoteko; nazioa ez du arrazak egiten, edozein arrazak. “Il n’est pas donné à tous les pays d’être des nations, or partout où un esprit national ne s’empare pas de la société humaine pour l’informer (...), c’est-à-dire pour en donner une forme, une âme, un principe vivant, il est inévitable que les factions, les coteries, les groupements les plus artificiels prennent la place de la patrie et remplissent les fonctions qu’elle-ci ne remplit pas”¹⁴⁵⁸.

1451 ACKERKNECHT, E., *Rudolf Virchow, Arzt, Politiker, Anthropologe*, Stuttgart 1957, 174-180.

1452 *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, 333. Askatasuna ez da demokraziak dakarrena, Estatu modernoak botere zentralizatu hertsiarekin baizik. “On peut dire en ce sens que les grands États ont créé la liberté de l’individu. La tribu, la cité, ont été impuissantes pour cela; car la tribu, la cité, ont trop d’intérêt à ce que l’individu observe les usages traditionnels. Seul aussi le grand État permet la richesse, qui n’est qu’une application de la liberté de l’individu” (Ib., 351).

1453 Ib., 333, 340.

1454 Ib., 346.

1455 Ib., 333: “Voilà une démocratie naïve sans doute, et qui n’a jamais pu procurer aux populations qui s’y sont abandonnées des jours glorieux”.

1456 Ib., 342.

1457 Ib., 329: “Partout où la race berbère a échappé à la domination de l’étranger, nous la trouvons organisée en petites républiques indépendantes, groupées par fédérations de peu d’étendue (...). La passion de l’égalité a toujours empêché chez les Berbères la constitution d’une nationalité forte et homogène (...). La facilité extrême qu’ont eue à toutes les époques les conquérants pour s’établir dans le nord de l’Afrique vient du manque total d’institutions centrales, d’armées, de dynastie, de noblesse militaire. On ne vit jamais société plus faible pour se défendre contre l’agresseur”.

1458 Ib., 345.

“Espiritu nazionalak” –dinastiak, loria nazionalek, etc.– lotzen ez duen arraza sakabanatua geratzen da, ez da iristen nazio gisa biltzera.

Renanek Aljeriari buruz, burua Frantzian duela, idazten duena, artikulua ren buka-erak erakusten digu:

“Or le grand État peut-il être un résultat de la démocratie? Peut-il se maintenir avec la démocratie? Il est permis d’en douter. Le grand État est l’ouvrage de nobles et de dynastes ayant su s’élever au-dessus des préjugés locaux et des coutumes patriarcales du peuplades et des cantons. C’est à leurs royautés que certains pays doivent leur civilisation. Aussi voyons-nous la démocratie moderne incapable de conserver les grands États sortis des royautés du moyen âge. Si le système républicain triomphe en Europe, il est probable que les grandes unités formées par les rois se briseront. Oeuvres de dynasties, ces agglomérations périront avec les dynasties. Le peuple voudra des unités plus restreintes; la province deviendra l’unité politique; souvent on descendra jusqu’à la commune. La haute culture, la civilisation, courront alors de sérieux dangers, car partout en Europe, excepté en Italie, la haute culture et la civilisation sont venues d’initiatives aristocratiques”¹⁴⁵⁹.

1459 Ib., 351.

“HOGEI EGUN SIZILIAN”. BERLINGO ANTISEMITISMOAREN POLEMIKA: ZER DA NAZIOA?

1875eko abuztuaren 23an Renan Palermon lehorreratu da, zientifikoen kongresu batera gonbidatua, gero Sizilian barrena hogeiei egun bidaiari ibiltzeko. Zer da nazioa arazoak arduratzen du, baina beste tresneria teorikorik oraindik ez daukala ikusten da, ohiko arrazarena baino, ekialdeko bidaietan beti erabili izan duena hango jendeak eta kulturak deskribatzeko. Kategoria horrekin ikusi du eta baloratu du Siziliako artea, historia, jendea.

Nazioak historian nola sortzen diren, konfirmatua ikusten du bere teoria. Frantzia, etab., bezala, nazio siziliarra ere (nazio bat aparte kontsideratzen da, nazio italiarraz gainera) dinastia batek bildu du, dinastia germaniar –normandar– konkistatzaileak hain zuzen. Sizilia berez hainbat hizkuntza, arraza, erlijio diferentetako lurraldea zen, batasunik gabekoa. “La conquête normande eut ici son effet ordinaire, qui était de réunir, en vue d’un but commun et national, sous la main de vigoureux chefs, bientôt identifiés avec le peuple conquis, toutes les forces vives, tous les éléments du pays”¹⁴⁶⁰. (Dinastia normandarraren obra naziogina errege kapetoenarekin konparatzen du). “Ainsi, sous l’influence du grand, noble et conciliant esprit de cette dynastie, qui fut la maison vraiment nationale de la Sicile, se forma un art qui, à sa date (commencement du XII^e siècle) fut le premier du monde”¹⁴⁶¹.

Historian zehar arraza diferenteenak joan dira Siziliako kostetara helduz eta nahasbatuz. Arrazen fusioak, idazten du, karaktere nazional –“Volksgeist”– diferentziatu, homogeneo bat irazan du¹⁴⁶². “En apparence, il n’y a pas de peuple plus mêlé que celui de Sicile. Anciens Sicanes, Grecs, Phéniciens et Cartaginois, Romains, Byzantins, Arabes, Normands, Français, Allemands, Espagnols, Napolitains, tout est venu s’y confondre. Malgré cette diversité d’origine, l’unité du caractère national est parfaite;

1460 “Vingt jours en Sicile”, in: *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, 81.

1461 Ib., 80.

1462 Ib., 88: “La passion profonde de l’Arab et le libéralisme grec s’y réunissent”.

nulle part la fusion des races n'a été plus absolue"¹⁴⁶³. Fusio edo sintesi arrazial horrek eman duen aiurri originala, Siziliako artean ere sumatzen da, Renanen esanean¹⁴⁶⁴. Hala ere, Renanek ñabardura arrazialen bereizketan interesatua jarraitzen du Sizilia-ko bere bisitan (“j'aime beaucoup l'ethnographie”, esango du nazioaren konferentzian)¹⁴⁶⁵: irlaren mendebalean elementu arabiarra gailentzen omen da, ekialdean elementu greko-bizantinoa. “À Syracuse... on est en Grèce”: andreek arraza grekoaren donarioa eta irribarrea erakusten dute¹⁴⁶⁶.

Arrazen nahaste hau herri xumearena da, aristokrazia aparte geratzen da. Alabaina –dio, beharbada egun haietako Frantziako politikan pentsatuz– aristokrazia hori, nolabait arraza bat aparte izan arren, “elle est profondément sicilienne et ne sépare en rien ses intérêts des destinées du pays”¹⁴⁶⁷. Aristokraziaren nazionaltasun modu hau, alegia herriarenganako hurbiltasunaren eran, izan daiteke azentu berri bat bere testuetan, beti elitistak bestela; beste dena ohikoa baino ez da Renanen betiko pentsacran nazioaren jatorriaz eta izaeraz.

Birgogoeta eragingo diona, urte batzuk geroago agitu da: “Berlingo antisemitismoaren polemika”¹⁴⁶⁸. Alemanian mugimendu antisemita modernoaren hastapen literarioa –hedabide eta liburuetakoa– 1875ean koka daiteke, Renan Sizilian zebilen garai horretantxe beraz. “Depresio handiaren” ondoren Bismarck kantzeliariak, ordura arteko politika liberala baztertuta, biraketa bat eman dio politikari Parlamentuko alderdi eskuindar kontserbakoiaren aldera¹⁴⁶⁹. Aldaketa ekonomiko eta politikoarekin plazaratu den kazetariren batzuen estreinako antisemitismo hau oraindik ez dago arrazismo estriktoari itsatsia; soziala da, antikapitalista eta antiliberala, sozial-kristaua hein batean (katoliko nahiz ebangelikoa) eta proletarioa edo langile mugimenduarekin nahastua. Goraldi ekonomikoan ipinitako esperantza handiek depresioarekin lur jotzean giro antiliberal bat zabaldu da; eta juduak liberalismoarekin, bankarekin eta akzio-sozietateekin identifikatzen dira¹⁴⁷⁰. 1879ko udazkenean H. von Treitschkek artikulua bat

1463 Ib., 87-88.

1464 Ib., 82: “Le monde byzantin, le monde latin, le monde arabe semblent trois éléments inconciliables. La Sicile a su les mélanger dans des monuments dont l'effet est charmant”.

1465 Rjr 49 (“c'est une science d'un rare intérêt”).

1466 Ib., 88.

1467 Ib., 88: “Quelques familles nobles ont seuls le souvenir de leur provenance, et encore cette noblesse, tout entière d'origine normande, souabe ou espagnole, n'a-t-elle la prétention de représenter qu'une situation sociale supérieure et la grande propriété”.

1468 “Antisemita”, “antisemitismo” berbak berak polemika honetan agertu dira lehen aldiz (1879), ik. BERGMANN, W.-WYRWA, U., *Antisemitismus in Zentraleuropa*, Darmstadt 2011, 32, 34.

1469 FETSCHER, I., “Zur Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland”, in: HUSS, H.-SCHRÖDER, A., *Antisemitismus. Zur Pathologie der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt 1965, 21.

1470 BERGMANN, W.-WYRWA, U., aip. lib., 32-34. Hain zuzen bereizi egin behar da, antisemitismo kristau tradizionala, motibazio erlijiosokoa, eta aro industrialeko beste moderno hau, arrazoi sozial-ekonomikokoa; biok bereizi egin behar diren bezala arrazoi arrazistako antisemitismotik, azkeneko biak maiz elkarrekin aliatu badi-

eman du, berak zuzentzen zuen *Preussische Jahrbücher* [Prusiako urtekariak] aldizkari prestigiozkoan, urtaldi politikoaren gainbegiratu bat, azken partean “juduen arazoa” aipatuz amaitzen zena¹⁴⁷¹. Artikuluaren tonua konbertitu batena zen (Treitschke lehenago liberal progresista izana baitzen; kontserbakoi erremina orain), mainaz taxutua, herri minduaren iritzia eman bezala eta ez berea: krisiak –zioen– jende asko gogartzera behartu du, gure ilustrazio eta humanitatearen idealek (liberalismoak alegia) nora ekarri gaituzten eta zein den haien egiazko balioa. Liberalismoak nora ekarri gaituen, betikoa zen: balioen galera, fedearen itzaltze, norberekoikeria, materialismo, masaren basatitzea. Herriaren kontzientzia sana –jarraitzen zuen–horren guztiaren aurka matxinatu da eta, horra, erruduntzat juduak jo ditu. “Herriaren sentimendu germaniarraren erreakzio natural” hori okerra ote da?, itauntzen zuen. Ez, juduak herri alemanaren barruan “elementu arrotza” dira. Alemania batu eta Berlin hiriburu bilakatu zenetik, samaldaka datoz juduak ekialdetik goseak janda; euren haurrak gure haurren nagusiak izango dira. 1870eko garaipenaren ostean, espekulazio handien urteetako diru-grinan eta materialismoan juduek parte handia hartu dute. Dagoeneko bankan bezala hedabideetan nagusituak dira. “Gutxiengo baten terrorismoaz” mintzo da. Talentu gutxi baina zarata handiko kazetari juduek erdeinatu egiten dituzte balio tradizionalak alemanentzat beneragarriak eta kultura alemana. Laizistak dira, kristautasunaz trufatzen dira, etab. (baten bat Lutero eta Goethe kritikatzerraino lotsagabetu da!). Treitschkeri jasangaitza egiten zaio orobat hiriburu alemanean tenplurik ederren eta galantena sinagoga izatea¹⁴⁷². Salbuesen ohoragarri batzuk salbu, juduak “espíritu alemana”ren kontrarioak dira. Aitortu behar –dio– herriaren erantzun batzuk zatarrak izan direla, zenbait panfleto antijudu gordintxo delak; eta hain zuzen nazka ematen duenena da ikustea panfleto horietako batzuen autore “judujaleak” juduak direla berak (espainolista antieuskaldunen artean euskaldunik falta izaten ez den moduan, “autogorroto juduan” iaioa). Aleman jatorrentzat juduak arazo dira; eta jende jator horren ahotan, gerora arrakasta izango duen esaldia jartzen zuen: “juduak dira gure zorigaiztoa!”

Beharbada esan ez zuen esaten arrunkeria topiko batzuk baino askoz gehiago, baina H. von Treitschke, Berlingo Unibertsitatean historiako profesorea, diputatua,

ra ere. Antisemitismoaren oinarritze arrazista “zientifikoa” 1880ko *Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Culturfrage* liburuarekin hasia izango litzateke (Ib., 35), Eugen Dühring filosofo eta ekonomistarena, “sozialismo ariar” baten ideologia Marxekin lehian – zenbait euskal irakurlerentzat ezagunagoa apika F. Engelsen *Anti-Dühring* liburuagatik.

1471 Ik. polemikako haren izkribuen bilduma, TREITSCHKE, H. von, *Ein Wort über unser Judentum*, Berlin 1880. Ik., LANGER, U., *H. von Treitschke. Politische Biographie eines deutschen Nationalisten*, Düsseldorf 1998, 304 eta hurr.

1472 Jasangaitzena juduek euren burua beste denak baino arraza garbiago eta garaia gotzat edukitzeaz harrotzea gertatzen zitzaion, dudarik gabe, eta gogor bezain luze arbuatzen du hori; baina hantuste horretarako aipatzen duen bakarra Disraeli da, inor ez Alemanian!

publizista politiko itzal handikoa, ez zen edozein¹⁴⁷³, eta ezandarazi duen “Berlingo antisemitismoaren polemika”, martxan jarri duen harriabarragatik ere, historikoa da¹⁴⁷⁴. Gogoetarentzat eztabaidaren muina “zer da nazioa?” da; eta alde bitatik hori: nor da zinez alemana, eta zer da judu izatea; zein kondiziotan kontsidera litezke juduak alemanak¹⁴⁷⁵. Ihardesprenak denetariokoak daude. Adibidez, H. Cohen filosofoak (Ortega y Gasseten maisua izango da Marburgon) interbentzio luze bat dauka, eta harentzat juduak eta alemanak nazio bat bihurtzen dituen erlijioa da...; filosofo neokantiarrak erlijioarekin zer ulertzen duen da jakingarriena! Polemika interesgarri guztitik gu bi autoreren interbentzioetara mugatuko gara, beti Renanen gure gaiari begira: Mommsen eta Lazarus.

Mommsen eta Treitschkerekin nazioaren auzia antropologoen kaskezurretatik historialarien lumetara pasa da, arrazoi moduak ere aldaraziz. Th. Mommsen mugimendu antisemitaren kontrario deliberatua izan da, eta, atsekabe handiz, bere kolega Treitschkeren aurka zuzenean eta aktibo sartu da eztabaidan. Aurrena istilua kolegen artean Unibertsitatean geldiaraztea bilatuz, gero printzipalen aitzinean –Akademiako hitzaldia Kaiserraren urtebetetzearen kariaz–, geroenean parte hartuz prentsan, antisemiten aurka manifestu baten idazketan eta sinadura bilketaren antolatzen (Berlingo 75 jaunjendek sinatu duena: Unibertsitateko errektoreak, Virchow, Droysen, etab., eta Mommsenek berebat). Juduek, mintzo diren hizkuntzaren nazioan fusionatu behar dute, zioen Treitschkek; ezin dira nazio alemanaren barruan eta alboan beste nazio bat izan¹⁴⁷⁶. “Izan daitezela barru-barrutik eta osoki alemanak”¹⁴⁷⁷. “Badira!”, ihardetsi dio Mommsenek; nazioaren batasuna ez datza diferentzien ukoan, diferentzien kohesioan eta fusioan baizik; renaniar eta suabiar edo saxoiak bata bestearen berdintzat jotzen ditugulako gara denok alemanak: desberdingoak leunduz, berdintasuna landuz (Mommsenek leinu edo tribu aleman ezberdinen kasuarekin berdintzen du juduen kasua, leinu bat gehiago bezala). Nazioaren batasuna ez datza arraza

1473 Antisemitismoa Treitschkek, ez asaldura plebetar gisa, baizik zientifiko ospetsu baten eta hiritar ohoragarriaren ikuspidea bezala plazaratuz, jendartean itxurazko bihurtu duela (“gesellschaftsfähig”; Mommsenek: “salonfähig”), ik. VOEGELIN, E., *Rasse und Staat*, Tübingen 1933, 191 eta hurr. BERGMANN, W.-WYRWA, U., aip. lib., 37.

1474 Polemika horretako testu behinenen bilduma, ik. BOEHLICH, W.(arg.), *Der Berliner Antisemitismusstreit*, Frankfurt 1965. Bilduma osoagoa, informazio lagungarriekin, KRIEGER, K.(arg.), *Der “Berliner Antisemitismusstreit” 1879-1881. Eine Kontroverse um die Zugehörigkeit der deutschen Juden zur Nation. Eine kommentierte Quellenedition im Auftrag des Zentrums für Antisemitismusforschung*, München 2003.

1475 Treitschkek “juduen arazoa” esaten du (“Judenfrage”), arazoa doi-doi zein den zedarritu gabe. Horregatik Harry Breslau historialari juduak zehaztu dio: juduen arazoa, horrela planteaturik, ez da, esaterako, erlijio arazoa, “ezpada naziotasunaren arazoa, edo nahi baduzu, arrazarena”, cfr. BOEHLICH, W., aip. lib., 55-56. Ik., orobat, 53 or., H. Graetz historialari juduaren objektzioa zentzu berean. Treitschkek nahastu egiten ditu juduak komunitate erlijiosoa, nazionala, arraziala bezala, funtsean diferentzia judua edozein eratan baitzaio onargaitza.

1476 BOEHLICH, W., aip. lib., 45-46.

1477 Ib., 14, 208.

berdintasunean. Ironiaz argudiatzen dio Treitschkeri ad hominem: herri alemanaren barruan, judu alemanak beste egoeraren batean ote daude saxoniarren edo pomerniarren aldean? (Treitschke bera saxoniarra baitzen, eta jatorriz eta deituraz ageriki eslabiarra)¹⁴⁷⁸. Jakina –jarraitzen zuen–, Tazitok germaniarren arbasotzat aipatzen dituen Istaevo edo Hermino eta Ingaevo (figura mitikoak), horien haurrak ez dira juduak. Baina “zertifikatu genealogiko germaniarrak egiten baldin badu inor alemana”, Israelgo haurrak ez ezik, beste jende asko geratuko da nazio alemanetik kanpo... Mommsenen ironia hemen Quatrefages izendatuki eta haren arraza germaniar eta arraza prusiarraren arteko oposizioa gogoratzeraino doa: germaniar “puruak” –haren esanean– Alemania erdialdeko erresumatxo batzuk baino ez ei dira; odol germaniar garbiaren izenean Treitschkek –hark legez– Prusia osoa Alemaniatik kanpo lagako ote luke? “Berlingo kolonia [higanota] frantsesaren ondorengoak Alemanian jaiotako frantsesak ez diren bezalaxe, ez dira haien hirikide juduak deus besterik alemanak baino”. Arrazaren garbitasunari jaramonik egin gabe burutzen da nazioaren eraketa. “Historia benetan ezagutzen duenak badaki, mailaz mailako aurrerabidean eta iragaite ugari eta askotarikoz gertatzen dela maiz aski nazionalitatearen formazioa”¹⁴⁷⁹.

Irakurlearentzat ohargarria: polemikako idazki guztietan ez dago lerro bat bakarra, ez anti eta ez –logikoki, are gutxiago– prosemiten testuetan, nazioa eta arraza berdintzen edo lotzen dituenik. Alderantziz bai, behin eta berriro irakurtzen da nazio modernoa ez dela eta ezin izan dela “jatorri bereko”, “araza bereko” gizajendez osatua (M. Joël, H. Bresslau, L. Bamberger, H. Cohen, Th. Mommsen)¹⁴⁸⁰. Treitschkek berak ere, nazio (Estatu) modernoa herri eta arrazen fusioaz gauzatua ikusten du, eta juduei galdatzen diena hain zuzen ere sakonkiago fusionatzea da, horretarako juduen eta kristauen ezkontza mistoak bultzatzeraino, “leinuen arteko aurkakotasunak” berdintzeko bitarteko efikazena “odolaren nahastea” omen delako¹⁴⁸¹.

Treitschke antisemita da, baina ez da propioki arrazista, irakurlea interpretazio horretara erraz lerrarazten badu ere. Arazoa –aurkariren batzuek berehala igarri dioten legez– haren “liberalismoan” dago, eta haren “nazionalismo”an (“xobinismoa”, dio Graetzek)¹⁴⁸². Haren antisemitismoa antiliberalismoaren ondorioa da, eta antiliberalismoa nazionalismoaren ondorioa. Treitschke konbentziturik zegoen beste gerra bat Frantziarekin ezin itzurizkoa zela; Alemania gogor eta diziplinatu bat behar zela. Eta, Renanen oso antzeko pentsaerarekin, konbentziturik zegoen orobat liberalis-

1478 Alemantasuna eta germaniartasuna hainbeste erreklamatzeko zituenez, arierio batek baino gehiagok aurpegiratu dio Treitschkeri bere jatorri eta deitura eslabiarra (ik. BOEHLICH, W., aip. lib., 22, 53, 162). Baina, polemikaren garragatik izan ez balitz, horrexek susmarazi beharko ziekkeen Treitschkek galdatzen zuen alemantasuna ez zuela arrazialki ulertzen.

1479 BOEHLICH, W., aip. lib., 214-215.

1480 Ib., 22, 56, 64, 70, 132-133, 136-137, 139-140, 144, 148, 161-162, 214.

1481 Ib., 81.

1482 Ib., 47. Ik., orobat, MASSING, P. W., *Vorgeschichte des politischen Antisemitismus*, Frankfurt 1959, 97.

moak balio “aleman” tradizionalak malaskatzen zituela, espirituak ahultzen, sakrifizio eta solidarotasun nazionalerako gertutasuna amatatzen, gizarte nazionalaren batasun trinkoa laxotzen. Behialako liberala, herriaren indarrean fededuna, Prusiaren indarrean fededun bihurtu da: liberal kontserbatzaile, hots, antiliberal, antikapitalista, antisozialista, horiek nazioaren kemenaren desegileak omen direlako denak. Eta nazionalista itxia bilakatu da, tolerantziaren eta Ilustrazioaren arbuiatzaile¹⁴⁸³, horrek fede (luterotar) herri alemanaren bateratzailearen epeltzea eta laizismoa besterik ekarri ez omen duelako¹⁴⁸⁴. Treitschkek –ez arrazoi gabe, Berlingo historiarekin– Ilustrazioa, tolerantzia, liberalismoa, juduekin asoziatzen zituen, eta haiek franko negatiboki juzgatzean, juduen gaineko juzgua ezin zen bestelakoa jalgi. Mommsenek, ordea, behiala Alemaniako liberalismo gazte progresistan Treitschkeren bidelagun izana, ezkerreko liberal izaten jarraitzen zuen, kritikoa Bismarcken politikarekin. Antisemitismoaren polemika bi liberalismoren arteko talka izan da¹⁴⁸⁵.

Tarteka-marteka Renanen presentzia ere sumatzen da polemikan: hala “semita” berbaren erabileran eta horren justifikazioan. H. Graetzek, Lazarusek, izendatuki aipatzen dizkizute Renanen izkribuak kristautasunaren jatorriaz¹⁴⁸⁶. Polemikan parte hartu duen antisemita sutsuenak, H. Naudh (Johann Nordmannen seudonimoa), gaiztoki aprobeztatzen ditu Renanen ideiak: kristautasuna ez dela espiritu juduaren ekarpena, espiritu ariarrarena baizik; espiritu judua “Manchesterista” dela¹⁴⁸⁷. Renan antisemiten arma bat da jada; antisemitismo alemanaren hurrengo garapenak are gehiago bihurtuko du. Renan Berlingo antisemitismoaren polemikarekin bereziki lotzen duena, halaz guztiz, guretzat Lazarusen interbentzioa da.

Moritz Lazarus, filosofo, filologo eta “Herrien Psikologiaren” sortzaileak hitzaldi bat jaulki du 1879ko abendu hasieran “Zeri deritzo nazionala?” izenburuarekin¹⁴⁸⁸, berehalaxe inprimatua, interes partikularra duena guretzat. Lazarusek bere memoriari kontatzen du liburuxkaren ale bat, Parisen bizi zen ilobaren bitartez, Renani

1483 Ib., 7, 91.

1484 Ib., 158, 183, 186, 190-191, 244-245, 250-251, 259, 261-263.

1485 Eta orokorki liberalismo alemanaren eskasiak larrugorrian agertarazi ditu. Treitschke eta Mommsenek, biek era nahiko diferentean pentsatzen badute ere juduen integrazioa nazio alemanean (oraingoz inork ez du pentsatzen eskusioan), biek ere ez dirudite, gutxienez a posteriori, oso eskuzabalki liberalak. Azken batean Mommsenek ere, erlijioak berari bost axola baitzitzaizkion, pentsatzen zuen juduen integratzeorako onena euren erlijioa eta erriak abandonatzea eta ohitura alemanei egokitzea zela (alegia, juduak izateari uko egitea?). Ik. HEUSS, A., *Theodor Mommsen und das 19. Jahrhundert*, Kiel 1956, 200 eta hurr. JENSEN, U., “Getrennt streiten – getrennt leben?”, in: *WerkstattGeschichte* 38 (2004) 5-27. Berton bibliografia gehiago. MALITZ, J., “«Auch ein Wort über unser Judenthum». Th. Mommsen und der Berliner Antisemitismusstreit”, in: WIESEHÖFER, J. (arg.), *Theodor Mommsen. Gelehrter, Politiker und Literat*, Stuttgart 2005, 137-164.

1486 Ib., 50. LAZARUS, M., *Was heisst national?*, Berlin 1880, 49.

1487 Ib., 189 eta hurr. Naudh bai, arrazista biologikoa da (ik. 190 or.).

1488 LAZARUS, M., *Was heisst national?*, Berlin 1880. Orobat, in: ID., *Treu und frei. Gesammelte Reden*, Berlin 1887, 53-113.

helarazi ziola¹⁴⁸⁹. 1883an biok elkarrekin gutuntrukean egon dira. Renanek bestela ere ezagunak zituen Lazarusen argitalpenak herrien psikologiaz, eta jada aspaldixodaniko Lazarusen tesi fundamentalak partikularki, “nazionalitatearen oinarria herritarrek euren buruaz duten pertzepzio subjektiboan” datzala¹⁴⁹⁰. Zenbat zor dio Renanen nazioari buruzko konferentziak Berlingo juduari? Lazarusen beraren aburuan Renanen konferentzia guztia berean oinarritzen da¹⁴⁹¹. Edonola ere bi konferentzien hurbiltasuna egituran bezala argudiaketa moduan eta puntu erabakigarrirenetan begi bistakoa da¹⁴⁹².

Lazarusen konferentzia bi partetan partitzen da: zer da nazioa, eta zein da juduen nazioa. Hemen lehen parteaz bakarrik interesatuko gara. Zer da nazioa, berriro, bi ataletan tratatzen da (berak ere Boeckh eta Rümelinen gogoetetan oin hartzen duela): zer ez da nazioa, zer bai da nazioa. Renanek eskema berbera erabiliko du. Lazarusentzat –laburtuz– nazionalitatearen zimendua ez da: 1. bitzitokia, ez ohiturak, usadioak; 2. ez da lurraldea, ez Estatu¹⁴⁹³; 3. ez da erlijioa; 4. ez da etorkia (arrazak)¹⁴⁹⁴; 5. ez da hizkuntza.

-
- 1489 LAZARUS, N.-LEICHT, A. (arg.), *Moritz Lazarus' Lebenserinnerungen*, Berlin 1906, 257, 261. Ik. BELKE, I., *Moritz Lazarus und Heymann Steinthal. Die Begründer der Völkerpsychologie*, bol. II/2, Tübingen 1971, 515.
- 1490 SCHMIDT, H. B., “«Volkgeist». Individuum und Kollektiv bei Moritz Lazarus (1824-1903)”, in: *Dialektik. Zeitschrift für Kulturphilosophie* 16/1 (2005) 157-170. Schmidtek Lazarusen nazio kontzeptua (“Volkgeistaren subjektibitate hutsa”rena) eta B. Andersonen “komunitate irudikatua” parekotzen ditu, eta Andersonek onirikoz aipatzen duen H. Seton-Watsonen esaldia aletzen du: “All that I can find to say is that a nation exists when a significant number of people in a community consider themselves to form a nation” (29. oin-oharra). Halaber, Lazarusen ikasle eta jarraitzaile G. Simmel gogoratzen du (“Exkurs über das Problem: wie ist Gesellschaft möglich?”), eta beren-beregi Simmelen jarraigokoa aitortu dela M. Gilberten “subjektu pluralaren teoria” (*On Social Facts*, 1989, IV. Kap.). Lazarusen ildoan ikusten du orobat Ph. Pettiten *The Common Mind. An Essay on Psychology, Society, and Politics*, New York 1993, bereziki bigarren partea. Lazarusi buruz, ik. AZURMENDI, J., *Volkgeist-Herri Gogoa Ilustraziotik nazismora*, Donostia 2007, 199 eta hurr.
- 1491 Diferentzia batzuk nabarmenak dira, hala ere, eta ulergarriak. Hala, Lazarusentzat nazionalitatearen ezaugarri objektibo (beraz, ez erabakigarri) nagusia hizkuntza da. Jokoan Alsazia-Lorrrena egonik, berak ere lehenago beti horixe defendatu izan arren, Renanek ezin zion hori gora-goratik aldarrikatu Sorbonako entzuleriari.
- 1492 Renanena Lazarusen plagio hutsa dela, LEICHT, A., *Lazarus der Begründer der Völkerpsychologie*, Leipzig 1904, 19. Ik. STOETZLER, M., *The State, the nation and the jews. Liberalism and the antisemitism dispute in Bismarck's Germany*, Nebraska 2008, 251 eta hurr. KAUTKE, E., “The Mind of the nation. The debate about Völkerpsychologie 1851-1900”, in: *Central Europe* 8 (2010) 1-19.
- 1493 LAZARUS, M., *Was heisst national?*, Berlin 1880, 9: modernian “ozta-ozta dago Estaturik nazionalitate bakarrez osatua, eta ez naziorik, Estatu bakarrean dagoenik”. Estatu eta nazioa terminologikoki garbi bereizten dira (Renanek bere konferentzian egingo ez duena), baina gero diferentziari ez zaio beti eusten. Maiz nazio eta herri (“Volk”) baliokideak dira testuan.
- 1494 Ib. “Europako nazionalitate bakoitza da horren adibide; ez dago nazionalitate bakar bat, etorki nahasgabe garbi-garbikoa denik. Hementxe, mugitzen garen lurgain haxe [Berlin], eslabiar eta alemanen etengabeko nahastea da (...). Alderantziz, holandar eta flandriarrak etorki alemanekoak dira, baina beraiek ez dira inola ere nazio alemanekotzat zenbatuko”. Etorkiak ez duela nazionalitatea erabakitzen alegia.

Azkeneko bi ezetzek tratamendu zehaztua dute hala beharrik. Arraza zergatik ez da eta ezin da izan nazioaren oinarria? Lehenengo erantzuna printzipiozkoa da: biak bi maila edo bi errealitate arras diferenteren begirako kontuak direlako; arrazarena kontzeptu natural/zoologikoa da, herria/nazioarena kontzeptu espiritual/historikoa. Arraza (odola, natura) eta nazioa (historia, espiritua), azpian lurra eta gainean itsasoa bezalatsu, errealitatearen bi maila diferente dira, bata bestarekin zerikusi gabekoak, bata bestea gabe ematen ez badira ere¹⁴⁹⁵. Bigarren erantzuna historiko enpirikoa da: Alemanian, esate baterako, zalantza gabe asko etorki alemanekoak dira, eta beste asko, ez (jatorri eslabiarrekoa, zelta, etab.); eta euren artean ezin dute bereizi zein bai eta zein ez. Beraz, elkar alemantzat hartzen badute, ez da etorkiagatik. Bestetik, izan liteke norbait jatorri alemanekoa eta ez izan alemana, suitzarra edo ipar amerikarra baizik. Elbako eslabiarrak, prusiarrak, etab., behiala beste nazionalitate batekoak izan ziren, gaur alemanak dira. Deitura “itz”, “itzsch”, “witz”, “ty”, “ow” bukaerakoa duten horiek guztiak, jatorri ageriki ez alemaneko alemanak dira. Euren amona edo asabak kasubiarrak, sorboak, etab. izaki, “baina alemanez mintzatzen, pentsatzen eta bizitzen direnak”¹⁴⁹⁶, ez ote dira nazio alemanekoak? Kolonista frantsesen ondorengoak, arbaso frantsesetatik datoz etorri, baina alemanak dira. Historia eta kultura alemanari beha, Lazarusek espiritu alemanaren bi prototipo aipatzen ditu, biak jatorri ez alemanekoak: Leibnitz eta Kant¹⁴⁹⁷. Gizon-emakumearen balioaz eta ohoreaz heinean, odolak ez du deus esan gura, “ia dena espirituak eta bilakaera historikoak esan nahi dute”¹⁴⁹⁸.

Erakusteko begikera hau ez zela ad hoc antisemitismoaren polemikarako adaldua, beraz interesatua, Lazarusek hogeitaz urte lehenagoko bere pasarte batzuk alegatzen ditu, hauex horien artean:

“Gizadiaren naturaren arabera bereizketan, hots, arraza, leinu-talde handiago ala txikiago, leinu, senitarte, familietan, espirituak interbenitzen du, askatasunak, historiak, eta banatu egiten ditu naturaren arabera elkarlotuak, elkarnahastu edo elkarren antzekotu naturaren arabera bereziak. Ahaidetasun edo ezberdintasun espirituala genealogikotik menpegabekoa da. Herria [nazioa] kontzeptua erlazio espiritual, historikoen interbenzio horretan datza naturalki emaniko diferentzien gainean; eta herri bat hain zuzen berorixe dagiena ez datza hainbeste erlazio edo kondizio objektibo jakinen batzuetan, hala nola etorkia, hizkuntza, etab., ezpada herriko kideen iritzi subjektiboan soil-soilik, non denek elkarri herri berekoa irizten baitiote. Herriaren

1495 Ib., 11: etorkia ez da nazioaren oinarria, “herriaren kontzeptua batere ez delako ikuspegi korporaletik, zoologikotik eratu, ezpada espiritualetik”. Diferentzia korporalak nahi hainbat daude herri bateko jendeen artean, eta diferentziok ez daukate zerikusirik herritasunarekin. – Lazarusi jarraiki, Renan ere nazioaren kontzeptu zoologikoaz mintzo da; baina gustuko dituen bere amarru abiletako bat eginez, etnografia zoologiarekin berdinduz (R:jr 45, 49), printzipio etnografikoari deritzo zoologikoa. Horrela, errigoroski, hizkuntza (Ib., 37), ohiturak, etab., dena zoologiari botatzen da, eta Alsazia arrazoi etniko (ez arrazial)engatik Alemaniako errebindikatzeari argudiaketa zoologikoa bihurtzen da.

1496 Ib., 20.

1497 Kantek berak uste zuen –ustel, dirudienez– eskoziarra zela bere jatorria.

1498 Ib., 22.

kontzeptua herriko kideek euren buruaz, euren berdintasun eta elkartasunaz, duten iritzi subjektiboan oinarritzen da». Landareak edo abereak, natur zientifikoak iker ditzake eta taldeka sailkatu ezaugarri objektiboen arabera; gizakiak ere bai, izaki naturalak diren bezainbatean. Izaki espiritual, libre, historiko bezainbatean, ez dira natur zientifikoaren ikergai. «Arraza eta leinua ikertzaileak objektiboki zedarritzen dizkio gizakiari; herria berak zedatzen dio gizakiak bere buruari subjektiboki, bera eratxikitzen zaio hari. – Ez bedi inor harritu herriaren kontzeptuari halako izaera subjektiboa aitortzen badiogu. Herria errealitate espiritual [gogozko] huts-hutsa da (...), kondizio materialekin zerikusirik gabekoa ez bada ere. Herria bertako kide bakoitzaren produktu espiritual da; horiek ez dira herri bat, izan, ezpada egin egiten dira etengabeki herri bat. Zehazkiago esanda, herria herri-gogoaren [*Volksgeist*] lehenbiziko produktua da; zeren eta herria ez baitu banako bakoitzak banako gisa sortzen, euren banakotasuna gainditzen duten heinean baizik. Norbere gaindipen horren eta herri-gogo orokorrean fusionatzearen kontzientzia da herriaren ideian espresatzen dena. Herri-gogoak ideia sortzen du eta hala errealitatea bera”¹⁴⁹⁹.

Ondorioa da ez dagoela definizio “objektibo” bat herriarena (nazioarena) bere baitan, edonoiz eta edozein herrirentzat baliozkoa: herri bakoitzak bere definizioa egiten duelako, eta baldintza historiko diferenteen arabera diferentea egiten duelako¹⁵⁰⁰. Ezin da, hortaz, “baldintza objektiboen azterketatik herriaren [nazioaren] definizio bat objektu finko bati egoki dagokion kontzeptu objektibo finko baten maneran eman; aitzitik, egin behar duguna da herriek isilean (inplizituki) emanda hor dauden euren buruen definizio subjektiboak argitu”¹⁵⁰¹. Frantsesak bere buruaren identifikazioan ez ditu alemanaren ezaugarri berak baliatzen. Edozein norbanakoren kasuan bezalaxe da: bakoitzak bere autokontzientzia dauka, horrexek egiten du nor bat nor berezia; berdin da nazio bakoitzarekin.

Ohartxo bat hizkuntzari buruz ere. Naziotasunaren osagarri objektiboen artean hizkuntzak estatus berezia dauka –geroxeago ikusiko dugunez–, eta zuzenez esan daiteke “hizkuntza bakarrik dela haren [nazioaren] ezaugarri egiazko bakarra”, dio

1499 Ib., 12-13.

1500 Ik. CANETTI, E., *Masa y poder*, Madrid 1987, 165 eta hurr. “Las tentativas de sondear el fondo de las naciones la mayoría de las veces adolecieron de una falta esencial. Se querían definiciones para lo nacional (...). Se invocaba el idioma o el territorio; la literatura escrita; la historia; el gobierno; el así llamado sentimiento nacional; y en seguida las excepciones eran siempre más importantes que la regla”. Beste metodo bat nazio bakoitzak bere buruaren errebindikazioa nola egiten duen aztertzea da, baina laster ikusten da ideologia nazional horiek, oso antzekoak alde batetik, eduki oso diferenteetakoak direla. E. Canettik egiazko identitate nazionala –ez artifiziala, ideologiak askotan diren legez– atzemateko, fede nazionalaren behaketa proposatzen du: “¿En qué *cree* ser distinto cuando marcha a la guerra como francés, como alemán, como inglés, como japonés? (...) este elemento determinadamente nacional, que está presente como *fe*, cuando conduce a las guerras”. Canettik sinboloetan ikusten du elementu hori. “El miembro de una nación siempre se ve a sí mismo, disfrazado a su manera, en rígida relación con un determinado símbolo de masa que ha llegado a ser el más importante para su nación”.

1501 LAZARUS, M., loc. cit., 13.

Lazarusek Boeckhen hitzak beretuz¹⁵⁰²; “hizkuntza da batasun nazionalerako elementu objektibo garrantzizkoena”¹⁵⁰³. “Hala eta guztiz ere (...), ezeztatu egiten dugu, berak, eta berak soilik guztiz, nazionalitatearen esentzia adierazi ahal duela eta nazioaren mugak zedarritu. – Nazionalitatearen zinetako izaera eta egiazko esentzia espiritutik bakarrik ulertu behar da”¹⁵⁰⁴; hots, subjektutik, ez elementu objektiboetatik.

Alabaina, nazio objektibo eta nazio subjektiboaren artean oposizioa –eta, Renanengan bermatuz, kontraesana ere– ikusi gurako dutenen kontrara, Lazarusen azalpenak sintesi bat eskaintzen du, alderdi objektiboa eta subjektiboa bateratuz. (Biak banaturik hartuz gero, ez alderdi objektibo hutsak eta ez subjektibo hutsak luke zentzurik planteamendu politiko batean). Lazarusen sintesi hori Renanek baliatu, baina ezkutatu egiten du (edo egin dio irakurle askori); Lazarusek garbi-garbi adierazten du. Oinarritu, norbanakoaren nortasuna bezalaxe herriarena (nazioarena) autokontzientzian oinarritzen da; autokontzientzia bera, eduki objektibo batzuen kontzientzian oinarritzen da, ez airean: nire autokontzientzia ezaugarri hauek, etab., edo berdin, arrisku hauek, akats hauek dauzkadalako ustean –kontzientzian–, jaikitzen da. Kontzientzia objektibo horretan finkatzen da nire autoestimua, nire balioa, nire buruaren ustea eta duintasuna, autokontzientzia (subjektiboa). Kontzientzia ez da autokontzientzia. Herri bat lurralde batean bizi da, hizkuntza batean mintzo da, musika bat eta literatura bat gozatzen ditu, etorki bat dauka, lan eta ekonomia molde batean jarduten da, agian Estatu bat dauka, etab., eta hori dena jakin badaki, jabetua dago, badu horietako bakoitzaren kontzientzia. Hala ere, horrek denak ez du derrigor bere autokontzientiaren elementu bat zergatik izan (horietako elementu batzuek agian ez dute rolik batere bere autokontzientzian); are, herri batek ez dauka, kontzientzia guzti horrekin berarekin, zergatik herritasunaren autokontzientziarik batere eduki, zirkunstantziek hartarazten ez duten artean. Aldiz, kontzientzia objektibo hori guztia, hots, lurraldea, hizkuntza, etab., bere identitateari erreferitzen zaionean –erreferituz– autokontzientzia nazionala dago; eta operazio hau subjektiboa da. Momentu naziogin esentziala, argia pizten duena, “bere burua osotasun bat eta herri bat bezala atzemateko egintza subjektibo, libre horretantxe datza”¹⁵⁰⁵.

Historia izaten da jeneralean –ohartarazten du Lazarusek– elementu objektiboen kontzientzia berezki autokontzientzia erreflexura pasarazten duen faktore nagusia; gertakari historikoren bat, gerra bat maiz. (Herri baten autokontzientzia nazionala maizenik beste herri baten kontra pizten da). Gerrako sufrimenduek, sakrifizioek, jendea elkarretarazten dute; jende diferentea balio eta ideal berdinetan hezitzen dute. “Horrela –darrai gutxi lehenagoko historia alemana gogoratuz– banaturik, are elkarrekin etsaiturik dauden leinu edo tribuak batasun nazionalera etortzen dira. Nahia

1502 Ib., 7.

1503 Ib., 11.

1504 Ib., 12.

1505 Ib., 14.

–zerik pertsonalena, aiurria giza gogamenean gehiena zertzen duen elementua–, hori bakarrik da erabakitzen duena, leinuen nahia; ekintzan egiaztaturiko nahiak bakarrik du Reich alemanean batasuna sortu, hamarkada bat lehenago elkar sarraskitu eta akabatzerainoko etsai bezala gatazkutzen zirenen artean”¹⁵⁰⁶.

Hizkuntza ez dela elementu objektiboen artean beste bat gehiago, Lazarusek G. Rümelinez baliatuz erakusten du. Nazioaren azken funtsa giza sozaltasuna da; eta sozaltasunaren funtsa, hizkuntza. Elkar ulertzeko eta komunitatea sortzeko posibilitatea, gizon-emakumearen kasuan, hizkuntzan datza; are, bai inguru objektiboaren –lurralde, historia, etab.– kontzientzia eta bai bere buruaren autokontzientzia ukaiteko ere. Hizkuntza hedatzen den adina hedatzen da komunikazioa eta komunitatearen posibilitatea¹⁵⁰⁷.

Izan ere, naturak elkarbizitzaren instintua eman dio gizabereari, komunitatean bizitzeko jaidura; elkarbizitzeko zioak, ordea, libre utzi dizkio, berak ikusi behar ditu. Hizkuntzak elkartasunera gonbidatzen badu ere, ez da edozein kasutan eta derri- gor aski motibo; elkar ezin ikusi eta gorrotatu ere egin liteke hizkuntza berean¹⁵⁰⁸. Elkartasunera gonbidatzen duten elementuak dira, orobat, edo izan litezke, bizikidetzatza lurralde berean, premien eta asegarrien komuntasuna, harreman trukeak, ohiturak, kirolak, etab. Lazarusek G. Rümelinek pasarte bat (1872) beretzen du hemen: “(Herri/nazioaren) kontzeptu osoaren aurrealdintza denak batzeko, ikusten dugu zenbat gauzak batera etorri behar duen, eta nola horrek gradu edo mailak onar ditza- keen ere, elementu haietakoren bat edo beste oraindik falta den heinean. Edozein lurralde, non ere sortua izan, ez da sorteri bat, arbasoen lurralde oro ez aberri bat. Estatu eta lege erkidegoak jende batekin lot nintzakete, nortzuen hizkuntza ez dudan ulertzen, nortzuen ekandua, aztura, heziera eta fedea arrotza zaidan. Erakar indar hauen guztien gainetik giza askatasuna dago; eten eta horietatik guztietatik alden nai- teke, arrotzengana joan eta errege Dabiden amonarekin esan: zure herria izan bedi nire herria eta zure Jainkoa nire Jainkoa. Herriaren kontzeptua ezaugarri objektibo hutsekin tinko zedarritu ezin da egin, sentipen subjektiboa galdatzen du. *Nire herria, nik nire herritzat ikusten ditudanak dira, nireak esaten ditudanak, neu askaezinezko loturaz haiekin loturik sentitzen naizenak*” (originaleko azpimarratua)¹⁵⁰⁹.

Lazarusen konferentzia honetaz D. N. Myrsek iruzkin hau dauka:

“One of the most interesting entries in this controversy [antisemitismoarena] was the lecture delivered in early December 1879 by the German-Jewish philosopher and psychologist, Moritz Lazarus. Lazarus’ theme was «Was heisst national?» – which we might translate «What is a Nation?» (...). [Lazarusek proposatzen du] a particular

1506 Ib., 15. Kultura, literatura, zientzia amankomunak pitzaraz dezake era berean autokontzientzia nazionala.

1507 Ib., 11-12.

1508 Beste hainbat pasarte bezala, Renanek txukun-txukun kopiatzen du: “La langue invite à se réunir; elle n’y force pas” (R:jr 49). Gehitzen du: “Il y a dans l’homme quelque chose de supérieur à la langue: c’est la volonté”.

1509 LAZARUS, M., loc. cit., 16-17.

conception of the nation as an open-ended, pluralistic entity comfortable with the presence of multiple tribes or ethnic groups, a conception, we must note, quite at odds with the more fixed understanding of a racially based nation (...). Lazarus competing model resisted the equation of the nation not only with a single race, but with a single language, religion, or even state (...). According to Lazarus, and here I quote: «The concept of the nation is not only defined by objective markers, but also requires a subjective perception. My nation is that which I regard as my nation, that which I name my nation, that with which I forge an unbroken bond» (...). His response to the question «what is a nation» was (...) a manifestly subjective, volitional, and fluid mode of group identification. If such a concept reminds us of Ernest Renan and his 1881 Sorbonne lecture, «Qu'est-ce qu'une nation?», it is no coincidence. Lazarus proudly relates in his memoirs that in January 1880 he sent to Renan, via a nephew in Paris, his own lecture, «was heisst national?» (...). A key idea in it (and in Jellinek's earlier book), that is, of a volitional nationalism, a fluid national identity shaped by daily plebiscite, a nationalism not necessarily defined by sovereignty, boundary, or language, was crossing borders and gaining traction in Europe in the 1870s and 1880s¹⁵¹⁰.

S. Weichleinek halaber, Lazarusen aurretiazkoak aztertuz (Boeckh, Rümelin, etab.), «indibidualki ulerturiko nahizko nazioa [*Willensnation*] Alemania eta Erteuropako diskurtsoan XIX. mendearen bigarren parteraino sendo tinkatua zegoela» konklusioa atera du¹⁵¹¹. Arazoa ulertzeko, eta adibide gisa Inperio austro-hungariarrera mugatuz: hori, ezagunki, hainbat nazionalitate ezberdinek osatzen zuen. Industrializazioak landalde laborarietako jendea hirietara erakarri du lan bila, lehen lurraldeka zeinbere zeuden nazionalitateak orain hirietan nahaspilaraziz. Praga, gehiengo alemaneko hiria izatetik langileria txekiarreko gehiengora pasa da: burgesia aleman eta proletargo txekiarrekin, klase borrokak per se eragiten zituen ezin ikusi eta gorroto nazionalak. Baina Pragako judu «aleman» bat, esaterako, nazio judukoa izan liteke, ez alemanekoa eta ez txekiarrekoa; edo nahiago du apika nazio alemanekoa izan, ez judukoa. Administrazioak obligatu egin behar al du nazio judukoa izatera, ala berak hauta lezake zein nazionalitatetan nahi duen zenbatua izan («nahizko nazioa»)? Viena alemanean halaber immigrazio kroaziarra, eslobeniarra, etab., pilatu da. Asko gizarte vienar alemanean asimilatu da, beste asko ez: zein nazionalitatetakoa da aita aleman eta ama kroaziarrekoa, edo guraso eslobeniarren haur elebakar alemana? Etab.¹⁵¹² Estatuak erabaki behar du ala norberari dagokio erabakitzea zein den inoren nazionalitatea? Beraz, nazionalitateen arazoaren irtenbide politiko administratiboa ezin zela territoriala izan, eta nazio bakoitzaren «autonomia kulturalarena» proposatu da

1510 MYERS, D. N., «Paper for the Uc/Utrecht Symposium on Jewish Politics and Political Behavior» 12-10-2008, in: *Perush. An online Journal of Jewish Scholarship and Interpretation*.

1511 WEICHLIN, S., ««Qu'est-ce qu'une Nation? Stationen der deutschen statistischen Debatte um Nation und Nationalität in der Reichsgründungszeit», in: KIESERITZKY, W.-SICK, K. P., *Demokratie in Deutschland. Chancen und Gefährdungen im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1999, 73.

1512 JELAVICH, B., *Modern Austria, Empire and Republic 1815-1986*, Cambridge 1987.

(O. Bauer)¹⁵¹³. Nazionalitatea Estatuak nola definitu edo bakoitzak bere nazionalitatea berak erabakitzeke irizpideen arazoa S. Weichleinek Estatistikako Kongresu Internazionaletakoko dokumentuetan arakatu du. Estatistikarien lehenengo Kongresu Internazionala 1853an agitu da Bruselan, eta Londreskoa ezker 1860an nazionalitateen estatistikaren arazoak kongresu guztiak enplegatu ditu. Hagakoan 1869an atal berezi bat sortu da “statistique des nationalités”. Azkenik, 1872ko San Peterburgoan erabaki pragmatiko batzuk hartu dira errolda egitekoan nazionalitatea definitzeko irizpideei buruz; inportanteena, naziotasunaren ezaugarri nagusitzat hizkuntza deklaratzeko zuzena (ordura arte Estatu ezberdinetan irizpide ezberdinak erabili izan dira: batzuetan herriak, bestetan familia edo etxeak, edo norbanakoak, zenbatu dira; hizkuntzaren, erlijioaren, arrazaren arabera). Baina Kongresuko partaideen artean diferentziak bateraezinak izaki, komisioko iraunkor bat sortu da arazoa hobeto lantzeko arduraz. Komisioko hainbat batzar egin du Vienan (1873), Estokolmon (1874), San Petersburgon (1876) eta Parisen (1878), adostasunik erdietsi gabe. Beraz, Europako estatistikarien artean eztabaida etengabeko bat egon da 1872 eta 1878 artean “Qu’est ce que la Nationalité?” izenburupean¹⁵¹⁴, arazoaren inguruan informazio pila utzi duena, sinesgaizki –dio Weichleinek– egungo nazioa eta nazionalismoaren (eta Renanen)¹⁵¹⁵ ikertzaile frantses eta anglo-amerikarrek aintzat hartu izan ez dutena. Weichleinek Komisioko kide ezberdinen ekarpenak aztertu ditu: ohargarria, hizkuntzarena edo beste ezaugarri objektiboren baten irizpide bakarra askiestearen aurka den-denak bat etorri direla, gainerakoan diferentzia handiekin berriro euren artean; multzo handi batek askabide errespetutsuena nahizkotasunarenari iritzi ei diola¹⁵¹⁶.

Gogozko edo nahizko nazioaren kontzeptua ez da Fustel de Coulangesek edo Renanek asmatua, horien aurretik oso zabaldua zegoena baizik. 1860-1880 artean nazioa nahizko edo gogozko komunitate gisa ulertu duten autore eta kazetari aleman eta austriarren artean –laburbiltzen du Weichleinek– G. Rümelin, J. Fröbel, L. Gumplowicz, Lazarus gailentzen dira; Italian, Mancini; Hungarian, K. Keleti eta J. von Eötvös. Lazarusen influentziak agerikoak badira ere, Weichleinen juzguan Renanen konferentziak paralelorik nabarmenenak Keleti eta Eötvös hungariarrekin erakusten

1513 Hori O. Bauerrren hasierako proposamena izan da (eta beti aipatzen den bakarra, posizio austro-marxista kasik Leninen eta Stalinen kritiketatik bakarrik ezagutzen delako); denborarekin, hala ere, O. Bauerrek eta sozial-demokrazia austriarrak iritzi aldatu zuten soluzio territorialaren alde.

1514 WEICHLIN, S., loc. cit., 82. Weichleinek arazoiz garai bereko beste polemika garrantzizko bati buruz deitzen du arreta (83-84 orr.), nahiz gero ez duen gehiago jorratzen: internazionalki luze eta zabal eztabaidatu den “juduen arazoa” (hori ez baita Berlingo antisemitismoaren gatazkara mugatu), edo agian hobeki, juduen auto-kontzientzia nazionalaren kuestioa, non ere nazioaren kontzeptu subjektiboa (Renanen erara Renan aurretik) ez omen baita falta. Polemika horretako mila berrehun eta hogeita hamar ekarpenen bibliografia, artikulua eta panfletoa, 1875 eta 1884 artean, osatu ei zuen J. Jacobsek! Renanen idazki batzuk polemika horretan kokatzen ditu aipatu bibliografiak. Esan gura du oraindik balegokeela non ikertu.

1515 Ib. 84-85.

1516 Ib., 79-82. Hizkuntza orokorki nazionalitatearen zeinu edo adierazle nagusitzat denek hartzen zuten hala ere (baina juduek, esaterako, hizkuntza diferentiek mintzatzen zituzten).

ditu, haien plagio hutsa iruditzeraino. “Eötvös kazetari politiko eragintsuak Renanen posturari aurre hartu zion, 1865ean definizio hau eman zuenean: «nazionalitatea ez da deus besterik batasunaren kontzientzia baino, jende multzo tarro batena, bere iraganaren oroitzapen amankomunak, egungo egoerak eta handik jalgitzen den interesen eta sentimenduen erkidegoak ernearazia»”¹⁵¹⁷.

Renanek nazioa espiritu deklaratu du, eta ongi da. Baina naziotasuna subjektibitate hutsera, h. d., nazioa espiritu hutsera biguntzeak, elementu objektiboen berme eta konkrezioaren garrantzia erdeinatuz (Renan horrela ulertu gura bada), arriskurik ez du falta, Berlingo antisemitismoaren polemikan egiazta daitekeenez – hain zuzen antisemiten arrazoibideetan. Hizkuntza, erlijioa, etab., eduki espiritual konkretu oro kendu eta geroko espiritu horrek –izen hutsa–, ekiboko guztietarako atea zabalik lagatzen baititu. Hala, ez da erraza jakitea zein arrazoizko eduki ulertu behar den hainbat baiepenekin, hala nola, judutasuna adostezina dela “espiritu alemanarekin”, “jeinu alemana”rekin (zein espiritu, zein jeinu?); edo ez dela aski alemanez mintzatzeari, juduei galdatzen zaiena “aleman onak” izatea dela, “herri alemanaren idealak” berentzea eta “balio alemanak” lantzea, “euren pozkaria aberri alemanean” edukitzea (ez izatea kosmopolitak!), etab. Erreferentzia objektiboak oro gutxieste, oso erraz antiliberal erreakzionarioaren baliabide gisa desmaskaratzen da, zure ideologiakoa ez den edozein juduri nazioaren izenean alemantasuna ukatzeko; bestela, judu aleman ona zara, hots, “aleman ona”.

Nazioaren gogozkotasun ezbaigabeak badu, hortaz, arriskurik. Nazioaren kontzeptu objektibo, kultural, prepolitikoari à la Herder esentzialismoa egozten zaio; arriskua ez dago zergatik ukatu. Baina nazio subjektibo, nahizkoa, hori deskribatu ohi den bezala, kasik automatikoki “arbasoen hilobien lurra” bilakatzen da: haiek jaso duten “aberria”¹⁵¹⁸; beste urrats bat, eta Estatua (edo Estatu-nahia) eta Legea (Konstituzioa), eta horri eusten dion aparatua (armada oroz gain), eta loria nazional historikoak (“un passé héroïque, des grands hommes, de la gloire”)¹⁵¹⁹, etab. H. d., “nazio subjektiboa”, ez derrigor, baina ia seguru, nazionalisten nazioa da, nazio nazionalista. Nazio objektiboaren esentzialismoa baino, ez da arrisku txikiagoa nazio subjektibo nahizkoaren nazionalismoa (esentzialismoa ere barnebildu ohi duena gainera). Arazoan, arriskuak inon ez dira falta.

Ez da arrisku txikiena, kontzeptuak euren artean gaizki erabiltzetik eratortzen dena. Nazio subjektibo eta objektiboa, kulturala eta politikoa, etab., ez dira alternatiboak, kontrarioak, gaizki erabiltzen direnean baino, edo norbaitek apropos horixe

1517 Ib., 85.

1518 Ik. LAZARUS, M., loc. cit., 19. Renanek berea egiten duen espresioa, berriro.

1519 R:jr 54. Jean Jaurès, adibidez: “La gloire d’un grand peuple combat pour lui (...). Elle est la forme idéale sous laquelle l’énergie des aïeux, toujours vivante, s’emploie pour leurs descendants. Voilà pourquoi, quand nous prenons possession d’un pays, nous devons y amener avec nous la gloire de la France”, ik. GIRARDET, R., *Le nationalisme français*, Paris 1983, 96.

bihurtu gura dituenean. Aspektuak dira, ikuskerak, une historikoaren edo planteamenduaren interesen arabera (politikoa, kulturala, etc.) kanbiatuz joan ohi (joan izan) direnak. Nazioaren subjektibitatea aitortu bai, baina subjektibismo arbitrarioan ez jausteko, nazio objektibo ala subjektiboaren alternatibaren aurrean –jarraitzen du Weichleinek–, “jada garaiko hausnarketak urrats bat aurrerago eman eta objektibitate ala subjektibitatearen dikotomia gainditzen ahalegindu zen. Moritz Lazarus eta Friedrich J. Neumann bezalako teorikoez nahizko nazio subjektiboa nahi eta kontzientzi komunitate bezala ulertzen zizuten, hori kulturaren alorrean objektiboki atzeman ahal daitekeela. Rostockeko Siegfried Brie Zuzenbide Publikoan adituarentzat kontzientzi komunitate nazionala objektibo bilakatzen da «hizkuntzan eta ekanduan, literaturan eta artean, dogma erlijiosoan eta kultuan, ekonomian eta zuzenbidean». Nahizko nazioa eta nazio kulturala elkarren eskutik zetozen, bada. Nazio kulturala kontzeptua bere jatorrian ez zen sartu diskurtso politikoan, Hans Kohn eta Friedrich Meineckerengan egiten duen legez, hiritarren nazio «politikoaren» kontrakontzeptu gisa, herri «naturalaren» kontrako bezala baizik. Kontzeptuaren historiari gagozkio- la, kontzeptu hori nazioa, arrazan-edo, naturazko zerbait besterik gabe emana omen delako baiespenaren aurka zihoan”¹⁵²⁰.

1520 WEICHLIN, S., loc. cit., 78.

VII

ZER DA NAZIOA?

“Qu’est-ce qu’une nation?” ez da nazio arazoaren gogoeta edo kontzeptuaren ikerketa teoriko baliotsuren bat, distantziatua, razionala¹⁵²¹, aldarri patriotikoa baizik, gero politiko eta eskoladun frantses askok, patriotikoki bezain interesatuki, eta arrakasta handiz, teoria eta doktrina bihurtua (“erreferentzia nazionala”)¹⁵²². Ohargarria: Straussekin eztabaidan nazionalitateen printzipioa izan da kontzeptu oinarrizkoena, etengabe alegatua. “Zer da nazioa?” konferentzian behin bakarrik aipatzen da hori, eta, orduan, ez dela zilegi esateko, printzipio hori bere aplikazioa dagokien alsaziarren borondatearen aurka baliatzea¹⁵²³. Honek ja nahikoa erakusten du, izenburuak iradoki lezakeen orokortasuna arren, planteamenduaren interes eta norabide funtsezkoa: Frantziaren eskubidearen defentsa Alsaziaren gainean, alsaziarren eskubide eta nahiaren izenean.

“Zer da nazioa?” konferentzia, 1882ko martxoaren 1 In Sorbonan eman zuen Renanek; gerra eta gerra garaiko polemika baino hamaika urte geroago beraz. Hogei orri eskaseko testua da, hiru zatitan zatitua. Zati bakoitza honela moduz izenburutu liteke: I. nazioaren jatorri historikoa, II. nazioa zer ez den, III. nazioa zer den. Ondorengoan testu honen irakurketa kritikoa bat egingo dugu. Konferentziak egundoko sona lortu du, batez ere tradizio frantses omen baten “fundazio” sinboliko antzeko gisa. Renanek berak ere konferentzia honi garrantzirik apartekoena aitortzen zion, 1887an, zenbait hitzaldi eta konferentziaren bilduma bat argitaratzeko hitzurrean adierazi duenez: “(...) Le morceau de ce volume auquel j’attache le plus d’importance, et sur lequel je me permets d’appeler l’attention du lecteur, est la conférence: Qu’est-ce qu’une nation? J’en ai pesé chaque mot avec le plus grand soin: c’est ma

1521 Renan teoriko politiko inportante bat bihurtu nahi izatea kasik komikoa da hura pixka bat irakurri duen edozeinentzat. Ik. JASPAR, M.-H., *Renan et sa République*, Paris 1934, 204: “Renan n’a jamais été et ne pouvait être un théoricien politique; il ne peut en cette matière qu’éveiller en notre esprit des souvenirs utiles...”

1522 CHAUVIN, Ch., *Renan*, Paris 2000, 7-8, 69.

1523 R:jr 45. Nazionalitate printzipioaren beraren balioari guztiz oniritziz, noski (“autant le principe des nations est juste et légitime...”).

profession de foi en ce qui touche les choses humaines, et, quand la civilisation moderne aura sombré par suite de l'équivoque funeste de ces mots: nation, nationalité, race, je désire qu'on se souvienne de ces vingt pages-là"¹⁵²⁴. Gomendio horren tonuari erreparatu behar zaio, hasteko ("ma profession de foi", "ce qui touche les choses humaines", "la civilisation moderne aura sombré"), jarrera erlijioso-apokaliptiko hori giltzarrizkoa baita konferentzia balioesteko ere. "On va aux guerres d'extermination..."¹⁵²⁵. Frantziaren agonian omen gaude¹⁵²⁶. Frantziaren agonia munduaren eta zibilizazioaren agonia da. Arrazoimenaren eta progresoaren zibilizazioa, historiaren eta gizadiaren lorea –sekula desagertu behar omen ez zuena– orain hil-hurren dago Renanen sentimendu tragikoaren arabera. Halako zorigaitzaren kausa zein den, ez dago guztiz garbi testuan: behin, arraza, nazioa terminoen ekibokotasuna da; gero, behiala dinastiei onartzen zitzaien probintziak beren borondatearen kontra anexatze-ko eskubide edo printzipioa gaur egun nazioei onartzea: Renanentzat erregeen kasuan zilegizkoa are historian progresoaren faktore behinenetakoa izan den printzipioa, orain progresoaren ukoa da eta zibilizazioaren hondamendiaren kausa (hots, Frantziako erregeak atzo zilegi zuen Alsazia anexatzea, baina Prusiako erregeak ez du zilegi gaur). Behin semantiko-teorikoa da arrazoia (kontzeptuen anbiguotasuna), bestean juridiko-politikoa. Bion arteko lotura, berak inon egiten ez duena, erabakigarrira ote da problema honen zailtasunean? Renanen formulazioak askotan izaten dira erretorikoki biribilagoak, emotiboak eta sugestiboak, objektiboki doiak eta garbiak baino. Ikusiko dugu, ordea –kasu honetan ez baita hori bakarrik–, nazio arazoaren eztabaidan behin eta berriro nola jauzi egiteko joera duen maila semantikotik historiko eta juridiko-politikora, besteen ekiboko handiak salatzen dituenak, berak ez dauzkalako agian txikiagoak.

Doitasun eta garbitasunaren aldarrikari eta promesle pijoa da bera, hala ere – maila literarioan beti. Nazioaren kontzeptua zehaztasunik gabekoa dela deitoratuz hasten da konferentzia¹⁵²⁷. Gaurko oker larria da, "on confond [non?, zeintzuek?] la race avec la nation, et l'on attribue à des groupes ethnographiques ou plutôt linguistiques une

1524 R:jr 57. Ik., euskaraz, ANTUXUSTEGI, E., "E. Renanen «Zer da nazioa?» testuaren inguruan", in: *Bitarte* 13 (1997) 101-119.

1525 R:jr 57: "On va aux guerres d'extermination, parce qu'on abandonne le principe salutaire de l'adhésion libre, parce qu'on accorde aux nations, comme on accordait autrefois aux dynasties, le droit de s'annexer des provinces malgré elles. Des politiques transcendants se raillent de notre principe français [], que, pour disposer des populations, il faut préalablement avoir leur avis. Laissons-les triompher à leur aise. C'est nous qui avons raison".

1526 Ik. POMMIER, J., op.cit., 239: "Le 15 août, Goncourt le voit à Paris, chez Brebant: on parle des nationalités. «Cette invention doit amener la mangerie d'une race par l'autre, et cela condamne, dans un avenir prochain, les Français ou les Allemands [beraz, bi arraza, bi nazionalitate] à disparaître de l'Europe» C'est le point de vue que développera la seconde lettre à Strauss".

1527 R:jr 37: "une idée, claire en apparence, mais qui prête aux plus dangereux malentendus".

souveraineté analogue à celle des peuples réellement existants”¹⁵²⁸. Espiritu axalak iluntasun edo nahastasun honekin konforma daitezke. Aitzitik, “un esprit réfléchi” – bere burua hala aurkezten digu– argia eta arrazoiketa behar du. Planteamendu teoriko garbia agintzen digu, bada; intentzio politiko barik, neutraltasun zientifiko guztiz, eta korapiloak askatzeko xede hutsez¹⁵²⁹. “Tâchons d’arriver à quelque précision en ces questions difficiles, où la moindre confusion sur le sens des mots, à l’origine du raisonnement, peut produire à la fin les plus funestes erreurs. Ce que nous allons faire est délicat; c’est presque de la vivisection; nous allons traiter les vivants comme d’ordinaire on traite les morts. Nous y mettrons la froideur, l’impartialité la plus absolue”¹⁵³⁰. Zinez, Renanek agintzen duena ez da gutxi.

Sarreratxo horren ondoren, [I] historiara jotzen du Renanek argibidearen bila, nazioaren izaera zein den, haren bilakaera historikoaz erantzuteko. (Aurrera deza-dan, dena nahastu eta ezer ez digula argituko. Okerrago, aipatu dituen ekibokoez gain, arazo honetan dagoen nahasturarik okerreana –“una enfermedad terminológica general”¹⁵³¹– nazioa eta Estatu nahastearena hain zuzen, izenburutik bertatik konsakratuta utziko du betiko).

Azalpen historikoak (I), mendeetan zehar egon diren erakunde politiko nagusien errepasso bat ematen digu, baiespen eta ezespren oso simple eta seguruz egina: hau nazioa zen, beste hori ez. Baiespen eta ezespentarako irizpideak inon ez ditu ematen, eta irakurle alferrik ahaleginduak ezingo dizkio igarri. Hauxe da gainbegiratu historikoaren aurreneko esaldia: Inperio erromatarraz gero, edo, hobeki, Karlomagoren Inperioaz gero, mendebaleko Europa naziotan banaturik ageri zaigu: Ingalaterra, Alemania, Frantzia, “des modernes autonomies européennes”¹⁵³² bezala definituak (nazioa berdin “autonomia modernoa” jadagoneko!). Beraz, hasi eta, hasi orduko, nazioak zer diren edo zeintzuk diren, alde zuzenetik erabakita dagoela, aurkitzen dugu: nazioak mendebaleko Europako Estatuak dira¹⁵³³. Bilatu behar genuena, badau-

1528 Ib. Zer dira zehazki, Renanek talde etnologiko edo linguistikoei kontrajartzen dizkien “peuples réellement existents” hauek? Talde etnologiko edo linguistikoak ez direla zinez existenteak ulertu behar ote da? Etnologiko edo linguistikoak izan gabeko gizatalde moduak (Estatua zuzenki ez izendatzearen Renanek asmatu beharra duen kontzeptu aldrebesa) zinezkiago existitzen dira?

1529 R:jr 43: izan ere, “les affaires du monde [kasu beti hizkera bibliko honi!] ne se règlent guère par ces sortes de raisonnements; mais les hommes appliqués veulent porter en ces matières quelque raison et démêler les confusions où s’embrouillent les esprits superficiels”.

1530 R:jr 37-38.

1531 CONNOR, W., *Etnonacionalismo*, Madril 1998, 87.

1532 R:jr 37.

1533 Nazio hauek beren artean hegemonia borroka batzuk ibili dituztela esanez darrai testuak; baina, gorabehera batzuekin historian zehar, nazio bakoitzak funtsean hasieratik “ses bornes naturelles”etan (R:jr 38) omen dirau! (“Muga naturalak” itzuli du E. Antxuxtegi). Geroreago “des divisions immuables” dira nazioenak (39). Eskerrak bere zehaztasun promestuaz ez dela eskrupulusoegia: orri batzuk geroago (44) nazio hauek muga (“limites”) naturalik ez dute, are teoriarik arbitrario eta dohakaitzena da muga naturalen hori (52-53).

kagu! Nazioak “zentzu honetan” (Renanek berak egiten du mugapen hau, mugapenaren mugak zehazteke)¹⁵³⁴, berri samarrak dira historian; ez zeuden antzinatean¹⁵³⁵. Horrela, besterik gabe, Renanek, nazioa zer da galdera, zer dira Frantzia, Ingalaterra, Alemania, bihur dezake; eta horiek zer dira, horiek nola bilakatu dira bihurtzen du. Arazoa historikoa izango litzateke, Erdi Aroaz geroztikoa zehazkiago (naziotzat hartzen diren horientzat bederen), eta funtsean garaikidea soil (izan ere, non geratzen dira, edo zer dira, Nafarroako, Burgundiako, Eskoziako, Bavaria edo Saxoniako, etab., “nazioak”?); eta soil politikoa litzateke, erakundetze politiko territorial modernoarena zehazkiago, antropologiko/kultural/politiko-edo gabe.

Nola justifikatzen du Renanek nazioaren kontzeptua antzinaterako edo mendebal Europako gaurko Estatuak ez den guztirako deusbaliatu (Asian, Afrikan, Amerikan) eta horientzat soilik erreserbatzea? Ez du inon justifikatzen. Eta ez bakarrik ez du justifikatzen, ezpada gero berak ere ez dio berak esandakoari jaramonik egiten. Bere arrazoiketak –laburtu beharra daukagu– honelakotsuak dira: Atenasen patriotismoa bazegoen, baina lurralde txikitxo zen hura; Inperio asiriarrak lurralde zabala zuen, baina patriotismorik ez zegoen, etab.¹⁵³⁶ Logikoki, batzuei eta besteei esijitzen zaiena bilduz, nazioa izateko patriotismoa, lurralde zabala, etab., ezaugarri batzuk deduzitu ahal dira. Zeintzuk, zehazki? Ez da inon esaten. Adibide batzuekin uzten gaitu. (Beste batzuetan metaforaren batzuekin utziko gaituen bezala). Renanek, batzuk naziorik ez direla erabakitzeke, ematen dituen arrazoi ezberdinak banan-banan erkatu, eta ez dago modurik, haietan naziotasunaren kriterio garbi bat deskubritzeko.

Jada nazio bakartzat hain erraz ezarri ditugun Europako aipatu nazio moderno horietan, inbasio germaniarrak ei dira nazionalitateen existentziari oinarria ipiniko dion printzipioa munduan sartu dutenak. Hauek, populazioan arraza aldakuntza berezirik eragin ez badute ere (arrazaren gaia hasiera-hasieratik behin eta berriro ateratzen da, kasura etorri ala ez), dinastia eta aristokrazia militarrezko ordena politiko-soziala

1534 Problema guztia da, nazioa “zentzu honetan” zehazki zer den, ez digula deus argitu, adibide gisa Ingalaterra, Frantzia aipatu baizik, beste argitasunik gabe. Nazioaz ala Estatuaz ari gara? Gehitu beharra baitago, bestela Renanek antzinatean ere naturaltasun guztiaz aipatu ohi dituela nazioak (hainbat bider nazio hebrearra –*Vue de Jésus*, loc. cit., 124– edo nazio judua; esaterako OC, VII, 105, 115), “nation grecque”, “nation athénien” [OC, IX, 161], “ce noble peuple d’Athènes, où tous sentaient et vivaient de la vie de la nation” [OC, III, 985], Espartaren independentzia nazionala [OC, I,10], hiri grekoen erakunde nazionalak, arima nazionala [Berthelot gutuna 1871.02.26], etab., etab.), ezin jakin alde zuretik “zentzu honetan” horren zentzua zein den garbi-garbi, konferentzia hau baino lehenagoko eta bai geroagoko testuekin erkatuta ere. Mugapen hau testu honetan bakarrik eta ad hoc egina da, eta “zer da nazioa?”ren edozein interpretaziok kontuan eduki beharrekoa.

1535 R:jr 38.

1536 R:jr 39. Atenas, Esparta, “d’admirable patriotisme”koak bai, baina txikitxoak ei ziren; inperio asiriarra handi zabala bai, baina “il n’y eut jamais de patriotes assyriens”. Irakurlea, zeharka suposatzen diren nazioa egoteko baldintzak biltzen has liteke: patriotismoa, hedadura handi samarra, erakunde zentralak, dinastia bat, etc.

inposatu dute¹⁵³⁷. Ordena dinastiko, aristokratiko hori da, Renanek nazioaren printzipioa deitzen duena. Baina, berrero ez dakigu zergatik, Renanek oso modu selektiboan erabakitzen du. Izan ere, hemen esaten denez, Europako banaketa “printzipioz aldaezina” (zer da hori?) egungo nazioetan, Verdungo Itunak (843) ezarri izango zuen – “et dès lors la France, l’Allemagne, l’Angleterre, l’Italie, l’Espagne s’achementent (...) à leur pleine existence nationale, telle que nous la voyons s’épanouir aujourd’hui”¹⁵³⁸. Ados egon ala ez (eta Portugal zer?, eta non geratu da Burgundia, konparazio batera?, edo Nafarroako erresuma?...), historiari uste izaten zaion teleologia nazional hau ez da konferentzia honetako berria; ez guttiz zehatz horrelaxe, baina gutxi-gorabehera doktrina eskuarra da Renanen obra osoan. (Esaldi ekibokoren batzuk gorabehera, nazioak Frantziako Iraultzaz gero bakarrik existitzen direla bezalako tesirik ez harengan bilatu – askotan Renanen nazio kontzeptuaz legitimatu nahi izaten baita hori)¹⁵³⁹. Guttiz ohargarria, ordea, zera da: Renanek nola ikasi duen, ukitutxo batzuekin han-hemen, historiaren zentzua bere interes berrien arabera modulatzeko. Ez baita dudarik, atzoko historia gaurko interesetatik ikusten dela. Bere obrako beste leku batetik aipatzeko: “La grande loi de développement suivie par les différents États de l’Europe latine [hemen Estatuez eta Europa latinoaz hitz egiten da] est celle-ci: la race germanique, en détruisant les cadres de l’administration romaine, y substitue la souveraineté divisée et envisagée comme une propriété personnelle, c’est-à-dire la féodalité. L’établissement germanique, surtout à l’époque carolingienne, ne connaît d’abord aucune distinction de nationalités: les divisions dans l’intérieur des pays occupés par les Germains sont tracées uniquement en vue du conquérant sans égard pour la géographie et l’ethnographie. Mais les nationalités ne tardent pas à prendre le dessus; elles le prennent en s’attachant à une famille germanique, dont elles font leur égide et leur point d’appui [hemen nazionalitateak berak dira nagusitzen direnak –hauek “antzinatekoak” dira hortaz!– eta germaniarren rola biziki gutxitua da nazioaren sorreran!]¹⁵⁴⁰. De ce pacte des anciens pays romains [horiek lirateke, hortaz, jatorrizko nazioak!] avec le germanisme naît la royauté moderne (...). La France commença le jour où Robert le Fort

1537 R:jr 39: “C’est l’invasion germanique qui introduisit dans le monde le principe qui, plus tard, a servi de base à l’existence des nationalités. (...) Ils imposèrent des dynasties et une aristocratie militaire à des parties plus ou moins considérables de l’ancien Empire d’Occident”.

1538 Hau nekez uler daiteke beste inola Frantziako historiaren jeneralizazio arbitrario bezala baizik mendebaleko Europa osoarentzat. Izan ere, IX. mendean, agian euskal nazioa (Nafarroako erresuma) edo katalana, bretoia, adibidez, ikusi ahal izango dira existentzia nazional osorako bide “aldaezinean” ezarrita; baina Espainia edo Portugal erresuma mohamedano bat izateko bidean bakarrik irudika litezke, izatekotan ere. Erresuma frankoaren banaketa horretan, asmenenik irudimentsuenak ere ez Italia, ez Alemania, ez Ingalaterra –Bretainia Handia– modernoak “asma” litzake jada ezarrita.

1539 R:jr 83 (*La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1875, 128-129): “Dès le X^e siècle, la *Francia* est toute nationale (...). Dès lors commence autour de Paris cette admirable marche du développement national, qui aboutit à Louis XIV, à la Révolution...”

1540 XIX. mendeko historiagintza frantsesean, Frantziaren hastapen germaniarrak lorifikatzeko joera egon da, gerra eta derrotarekin iragan germaniar oro ezabatzeko joera nagusitu arte.

prit en main la cause des populations abandonnées par les faibles Carlovingiens. Ce jour-là, la France et la maison de France furent fondées du même coup; ce jour-là fut contractée l'union séculaire d'où devait sortir la puissante unité des pays gaulois. Chacune des nationalités de l'Europe est ainsi le résultat d'une sorte de pacte respectif [“nazio” preexistente baten eta errege konkistatzailearen arteko hitzarmena, eta Erdi Aro goizerraino eramana hori!] entre les fractions démembrées de l'ancien empire et une famille germanique qui les représente”¹⁵⁴¹.

Horrela jaio ei dira nazioak. Nazio hauei Estatuak ere deitzen die¹⁵⁴². Estatuak eta nazioak bereiziz, Estatu ingelesa eta haren barruan nazio ingelesa, nazio eskoziarra, nazio irlandarra bereizi ahal izango lituzke (eta beste hainbat tokitan hala egin izan du). Baina honezkero Renanek nahiago du inkoherentea izan eta uneoro katramilatuz ibili¹⁵⁴³, argitasuna bereizketa horren bidetik xerkatu baino. Bestela Alsazia “nazio aleman” bihur baitakioke! Irristaleku hori ez du pasa nahi.

1541 OC, II, 176 (“Les Révolutions d'Italie”, 1858ko testua).

1542 R:jr 40.

1543 Ik. R:jr 203, 204, 207 etab., 1883an bertan, eta lehenago bezala gero ere, a) antzinatean, grekoak nazio, juduak nazio, Indiako parsiak nazio, etab.; edo, b) modernitatean, Inperio otomandarren barruan (beraz, Estatu propiorik gabe) armeniarrek, parsiak, grekoak, etab., “nations sans patrie” (OC, IV, 1448). Renan ez da konstantea bere terminologian, baina bere esanean orokorki “vers cette date de 1200 et 1300 avant Jésus-Christ les nations commençaient à naître en Orient” (OC, VI, 174). Juduak Egiptoko esklabotza aldiaren ez dituzte izendatu nazio bezala definitzen, baina jada “Israel” deitzen dira, h. d., identitate propio zehatz bereizituko komunitatea kontsideratzen dira, eta “individualismo nazional” bat ere aitortzen die (OC, VI, 189-191). “Iahvismo materialistaren” garapena azaltzean dioenez, hots, Moises eta basamortuko urteak eta gero lurraldearen konkistakoak, Israel “presque une nation” da, baina nazioaren defektuak dauzka jada, eta Iahve “jainko nazionala” da. Aaron sazerdotea eta lebitak “les chefs de file de la nation” zirela esaten da (OC, IV, 137). Propioki nazio ez omen dira, hala ere, Palestina konkistatu eta gero arte: “Israël n'était pas encore une nation; c'était une agglomération de tribus que se souvenaient [memoria nazionala] de leur origine commune” (OC, VI, 186), “car une nation résulte du mariage d'un groupe d'hommes avec une terre, et Israël ne possède pas de terre” (OC, IV, 133). (Beste testu batzuetan lurraldearen jabetza propioarekin –botere propio burujabearekin– aberria hasten da, ez nazioa). Tribuok elkarrekin batera Kanaan asentatzean, K. a. 1350 aldera, “Père patriarcale finissait; les nations commençaient” (OC, VI, 156). Jeneralean –alegia, konferentzia honek adierazten duen salbuespenezko ahalegin espiritualista utzita, nazioaren elementu “material” guztiak gutxiestearren–, Renanek beti naturaltasun osoz kontsideratu ohi ditu juduak nazio, hasi Kristo aurretik, 1300 (OC, VI, 174) edo 1100 urteetan (OC, VII, 92: “nation israélite”), eta gero historia guztian zehar (ik. OC, VII, 99, 100, 103 –“le pacte de Dieu et de la nation”–, 105, etc. etc.) gaur bertan arte. Alsaziaren kuestioa ahaztu orduko, nazioak europarrak eta modernoak diren Renanen konturik ez dago. Ia konferentzia horretako nazioaren (Frantziaren) definizioa gauzatzen dute juduek, Renanen deskribaketaren arabera, Babiloniako desterrualdian: oroipen eta oinaze eta pozen komunitatea (OC, VI, 115). Makabearren matxinadari “soulèvement national” deritzo (Ik. OC, VI, 1206 eta hurr.). Erromatarrek tolerantek ei ziren nazio juduarekin (OC, IV, 1263 eta hurr.); nazio judua matxinatu da Erromaren aurka; nazio judua da erromatarrek lau haizetara sakabanatu dutena. Egia da, azken urteetan Renanek ez daki oso ongi nola jokatu nazio terminoarekin, juduekiko ere zalantza gehiagorekin sumatzen da horiek nola identifikatu (hiri europarretako juduekiko batez ere), nazio, herri, “communauté sans patrie” (R: jr 37), arraza (R:jr 217, 218, 220). Atenasi ere jada hiri, Estatu, nazio (R:jr 201 eta hurr.) deritzo, zalantzi, edo zuhur ibili nahita apika. Berdintsu, nazioa ez dela arraza erabaki du, baina situazioaren arabera, zehatzaren itxurak dogmatizatu arren (“Zer da nazioa?”n esaterako), behin eta berriro “il lui arrive de prendre

Nazio modernoon karakteristikoa “la fusion des populations qui les composent” dela, esango digu¹⁵⁴⁴; berau “le moule même de la nation” omen da¹⁵⁴⁵. Fusioarekin zehazki zer ulertzen duen ere, ez du inon esaten. Berririo historia kontatzen digu, nola konkistatzaile germaniarrek –beren artean aski emazterik ez eta– euren erlijioa, hizkuntza, etab., ahaztu, eta herri konkistatuarenak hartu zituzten. Irakurri ahala uler dezakegunez, fusioa arraziala da¹⁵⁴⁶, linguistikoa¹⁵⁴⁷, erlijiosoa, kulturala, politikoa.

Batez ere, alabaina, Renanek fusioa nola agitu den eta zer izan den ez du nahi gogoratu. Alegia, historiak esan behar digu nazioa zer den; baina historiari guk esan behar diogu zer esan behar digun. Bestela, anbiguitate guztizkoaren erresuma da historia. Ahazturak (konkistaren eta dominazioaren ahaztura, arraza diferentzien ahaztura, etab.; – klase diferentzien ahaztura, aldiz, Renanek ez du aintzat hartzen ere) berebiziko inportantzia erakusten digu hemen: askotan “fusioa” masakrez eta zanpaketaz egin baita (Okzitaniaren konkista). Fusioa eta ahaztura korrelatiboak dira¹⁵⁴⁸. Fusioa legez, esentziala izango da, hortaz, ahaztura, nazioa egoteko – poxi bat hobeto ulertzen dugu horrela, zer den “fusioa” bera. “L’oubli, et je dirai même l’erreur historique, sont un facteur essentiel de la création d’une nation”¹⁵⁴⁹ – h. d., manipulazio historikoa, mitologia nazionala, beharrezkoak dira nazioa osatzeko. Hori zeinek programatzen eta eragiten duen, ez da esaten; baina egiten duenak ongia egiten du nonbait. Gertakari natural bat balitz bezala aipatzen da eta uzten da. Nazioa egoteko

le mot race au sens d’âme collective, c’est-à-dire de nation” (J. Roman, 24, 1. oin-oharra). Renan baitan kontzeptuen zehaztasuna promesa bat izaten da.

1544 R:jr 40.

1545 R:jr 41.

1546 R:jr 48: “Le Français n’est ni un Gaulois, ni un Franc, ni un Burgonde. Il est ce qui est sorti de la grande chaudière où, sous la présidence du roi de France, ont fermenté ensemble les éléments les plus divers (...). La race, comme nous l’entendons, nous autres, historiens, est donc quelque chose qui se fait et se défait”.

1547 R:jr 40. SEILLIÈRE, E., “L’impérialisme germaniste dans l’oeuvre de Renan”, in: *Revue des Deux Mondes* 36 (1906) 348: “(...) Cette conception si élastique du mélange des races –qu’il emprunte peut-être au comte de Gobineau dont elle fut, comme on le sait, l’idée fondamentale–, pour rétracter les affirmations ethnologiques de son passé. Le plus frappant témoignage de ce nouvel état d’esprit [hauxe izaten dira, izan ere, Renanen konbentzimenduak] est la conférence prononcée en Sorbonne le 11 mars 1882, et publié sous le titre: *Qu’est-ce qu’une nation?* Renan ne nie pas tout à fait l’origine germanique des nationalités européennes dont l’unité fut cimentée par une aristocratie de conquête, et la stricte hérédité du pouvoir monarchique. Mais combien il apporte à présent d’atténuations à ces vues de sa jeunesse! Il montre avec complaisance les conquérans barbares rapidement submergés par les masses conquises. Leurs femmes, dit-il, furent germaniques peut-être, mais leurs concubines étaient latines assurément. De là, des adultérations quotidiennes du sang des dominateurs, et bientôt une confusion ethnique inextricable, que Gobineau a toujours fait profession d’abhorrer pour l’égalité qu’en est résultée, et que Renan applaudit à cette heure précisément pour ce même résultat”.

1548 Ik. R:jr 25-26 (J. Roman, “Introduction”), 41-42, 43, 49, 84 (“le temps a légitimé cette conquête...”; baina ikus 122: Bismarcki ez dio denborak ere legitimaziorik eman ahal izango!), 155. Ik. *Souvenirs d’enfance et de jeunesse* (ed. J. Pommier), Paris 1959, 5: “L’oubli et le silence sont la punition qu’on inflige à ce qu’on a trouvé laid ou commun, dans la promenade à travers la vie”.

1549 R:jr 41.

baldintza esentziala da ahaztura eta ezjakintasuna (eta horren ordez mitologia), eta bestetan zientzia historikoaren apostolua ez da lotsatzen esateko: “C’est ainsi que le progrès des études historiques est souvent pour la nationalité un danger. L’investigation historique, en effet, remet en lumière les faits de violence qui se sont passés à l’origine de toutes les formations politiques, même de celles dont les conséquences ont été le plus bienfaisantes. L’unité se fait toujours brutalement; la réunion de la France du Nord et de la France du Midi a été le résultat d’une extermination et d’une terreur continuée pendant près d’un siècle”¹⁵⁵⁰. Zientzia historiko kritikoari eskerrak, gizadia Elizaren tirania dogmatikotik askatu da; baina Estatu modernoaren tiraniatik askatzeko ez da zilegi. Nazio/Estatuaren ama biolentzia da: baina esentziala da hori ahaztea, Estatuarekin kontent izateko.

“Cesserons-nous d’être Français, parce que la France a été fondée par des siècles de perfidies?”, itauntzen du erretorikoki Renanek¹⁵⁵¹. Erantzuna ebidentea dela igurikatzen da. “Bien des grandes choses n’ont pu se faire sans mensonges et sans violences”¹⁵⁵². Historia ez da mizkinkeria moraletarako platera. Gezurrak bezala bortxakeriak “gauza handi bategatik” justifikatuak gelditzen dira. Frantzia gauza handia da, jakina. Historialaria ohartzen da, historian zehar era ezberdinetan justifikatu dituela Frantziak bere gezurrak eta bortxak, indarkadak. “Autrefois, pour être bon Français, il fallait croire à la colombe de Clovis, aux antiquités nationales du Trésor de Saint-Denis, aux vertus de l’oriflamme, à la mission surnaturelle de Jeanne d’Arc; il fallait croire que la France était la première des nations, que la royauté française avait une supériorité sur toutes les autres royaumes, que Dieu avait pour cette couronne une prédilection toute particulière et était toujours occupé à la protéger. Aujourd’hui, nous savons...”¹⁵⁵³. Ongi da horrela. Gaur ipuin barregarriak iruditzen bazaizkigu ere, beren funtzioa bete dute. Nola bete lezake gaur Estatua eta ordena ezarria justifikatzeko funtzioa zientzia historikoak? Renan ez omen baita nazionalista, historiaren zientzialari hutsa baizik, hori da hala ere planteatzen zaion arazoa. Gure egunotan behialako moldeko mitorik ez da posible, zientzia historiko kritikoaren aroan bizi gara. Gaurko Estatu frantsesa ere bortxaren gainean mantentzen da (ez mugetan soil, baina mugetan ere bai, Alsazia eta Lorrenako partean adibidez)¹⁵⁵⁴; atzoko indarkadaren, eta berrikiagoko bortxaren gainean. Frantzia bortxaren alaba da. Hori ahaztu egiten dela gauza bat da, Renanek ongi dakiena¹⁵⁵⁵. (“Nor oroitzen da gaur Armeniaz?”, Hitlerri eratzikitzen zaio esaldia). Baina Renanek esaten duena ez da ahaztu egiten dela, baizik ahaztu egin behar

1550 Rjr 41.

1551 *Vie de Jésus*, loc. cit., 36.

1552 Ib., 37: “Notre bonheur a coûté à nos pères des torrents de larmes et des flots de sang” (Ib., 38).

1553 Ib., 38.

1554 Eta bortxa ezkutatzeke mitoa demokrazia da.

1555 “Prière sur l’Acropole”n amaiera melankolika horixe da: “Un immense fleuve d’oubli nous entraîne dans un gouffre sans nom. O abîme, tu es le Dieu unique”. Munduan dena efemero da, historian dena da iragankor.

dela. Zergatik? “Bien de grands choses...” Bai, baina balinba, hori jakitea hori ez ahaztea da! Ikusi eta ezkutatzeta da. Botere orok, bortxaz gain, bere mitoa (justifikazio ideala) du: bortxa ezkutatzeko hain zuzen. Eta Renanen esanean, zientzia historikoak horretan urgazi behar du! Gaurko erlijio berria omen den zientziaren zerbitzu bitxia... Beharbada ez da oso koherentea ere gomendioa, bestetik Eskritura Santuen ikerketa historiko-kritikoaren emaitzak ezin ahaztuzkotzat errebindikatzen badira¹⁵⁵⁶; edo iraultzaileei monarkiari zor zitzaizkion ontarteak ahaztu izateko krimena aurpegi-ratzen bazaie¹⁵⁵⁷; edo, Iraultza ahaztuz gero, plebisituaren argumentuak ere ahaztua geratu beharko balu, etab. Renan esatera datorrena da, alde batetik nazioa historiak egina delako eta egina den eran baiesten dugula (mugen zuzenketak egitera-edo sartu gabe); bestetik, nazioaren baiespina egiteko moduan irakurri behar dugula historia, eta baiespina horri komeni ez zaiona ahaztu egin behar dugula. Ez dio, beraz, memoriak elkartasun nazionalari eusten, ezpada elkartasunari eusteko moduan fabrikatzen da eta behar da fabrikatu memoria, historia.

Renanek ahazturaren eskez de fakto arazo bat txit sasia planteatzen du: historiaren balioarena egungo erakundeak (aurren-aurrenik Estatu bera) justifikatu ahal izateko. Gizon-emakumeak bezalaxe, Botereak, gure kasuan Estatuak, ez du egin nahi izaten existitu soil-soilik, baizik existentziari arrazoi bat, justifikazio bat eman. Jeneralean erlijioarekin egin izan da hori (mitoarekin), edo –filosofoek– “kredo filosofiko” batekin. Halako kredo bat zen gizarte politikoaren sorrera itun batean uste zuena, beharbada ja sofistek eta Epikurok hori egin dute, eta modernian iusnaturalistek, kontraktualistek. Arazoa ez da itun hori historian inoiz ez dela eta ezin dela egon izan, ezpada –Hegel eta Marxek ikusi bezala– teoria heuristikoko moduan badarik ere hori suposatzeke suposatzen den gizakia dela ezinezkoa: norbanako libre eta razional isolatua, abiapuntuan (“naturala” kontsideratzen dena, harrigarriro), arrazoiketa eta negoziazio baten buruan hurkoekin elkartratzen dena, pixka bat Habermasen dialogatzaile idealaren gisara, gizarte politikoa osatzeko. Alabaina, gizarte politikoaren hastapenean ez dago dialogoa eta ituna, hori Rawlsek bezain txukunki adalatuta ere, baizik indarkada, indarkeria, dominazioa. Hori, ordea, menperatzaileak, eta beharbada menperatuak ere nahiago dute ahaztu (à la Nietzsche). Kurioa da, Atenasen, demokraziaren lehenengo dekretua, demokraziara nola ailegatu den ahaztea da: Hogeita Hamarren Tirania armaz uzkaile, eta “ahazturaren dekretu” batekin ezarri du Trasibulok demokrazia, gerra zibila (krimen guztiekin) ez izantzat eman. Demokraziak bere hastapena, Odisean irakurtzen denez (IX, 82 eta hur.) lotoaren fruitua dastatuz gero gozartzen omen den “ahaztura gozoan” bilatzen du. Frantziaren (edo Espainiaren) iragana krimenez mukurru dagoela ahaztu eginen dugu; etorkizuna loriaz betea izanen da; iragana mitoz beteko dugu.

1556 OC, III, 810. Ik. halaber, S: 210.

1557 OC, I, 249-252.

Ahaztura hori efikaza da, eta horren emaitzari reifikazioa esaten diote Berger/Luckmannek. “La reificación es la aprehensión de fenómenos humanos como si fueran cosas, vale decir, en términos no humanos, o posiblemente suprahumanos (...). La reificación implica que el hombre es capaz de olvidar que él mismo ha creado el mundo humano, y, además, que la dialéctica entre el hombre, productor, y sus productos pasa inadvertida para la conciencia”¹⁵⁵⁸. Ezin ez gomutatu K. Marxen *Kapitala*-ko kapitulua merkaduriaren fetixe-izaeraz eta horren misterioaz: gizakiaren ekoizpen horiek beregain bihurtzen dira gizakiari buruz buru, bizitza propioa muskiltzen dute, eta euren baita autonomotik harreman modu berri bat sortzen dizute gizakia-rikiko (andre-gizonak sorturiko Jainkoak beregain eta gizakiaren nagusi bilakatzen diren antzera)¹⁵⁵⁹. Halaber Frantzia (edo Espainia) gizakiotatik, beraz historiatik ere, funtsean menpegabeko esentzia bat bihurtzen da, errealitate metafisikoa, gizartearen gainetikoa, nagusia. “La objetividad del mundo social significa que enfrenta al hombre como algo exterior a él mismo. La cuestión decisiva es saber si el hombre conserva conciencia de que el mundo social, aún objetivado, fue hecho por los hombres, y de que éstos, por consiguiente, pueden rehacerlo. En otras palabras, la reificación puede describirse como un paso extremo en el proceso de la objetivación, por el que el mundo objetivado pierde su comprensibilidad como empresa humana y queda fijado como facticidad inerte, no humana y no humanizable. En particular, la relación real entre el hombre y su mundo se invierte en la conciencia. El hombre, productor de un mundo, se aprehende como su producto y la actividad humana como epifenómeno de procesos no humanos. Los significados humanos no se entienden como productores de un mundo, sino, a su vez, como producidos por «la naturaleza de las cosas»”¹⁵⁶⁰. Frantzia ez da jendearen produktu nola-halakoa; Natura da, jendearen aurretikoa, betikoa, aldaezina.

Soziologiak agerian jartzen duen kontzientzia sozialaren fenomeno hau (kontzientziaren nolabaiteko dogmatismoa), pixka bat historiko-kritikoki razionalizatu nahi den orduko arazoekin aurkitzen da. Renanek, bada, Jesusen bizitzarekin edo Elizarekin azterketa historiko-kritikoa ezinbestekoa dela aldarrikatu duenak, Estatuarekin (Frantziarekin) hori ez egitea gomendatzen du. Elizan sinestea ez da arrazoizkoa, baina Frantzian ez sinestea ez litzateke arrazoizkoa. Izan ere, Boterea justifikatzeko lana jada teologiak (Jainkoaren graziaz) eta gero filosofiak (hitzarmen sozialaren graziaz) sinesgarriri egin ezin dutenez gero, XIX. mendean Estatuak euren legitimatzaile bezala historia hartu dizute (historiaren graziaz); historiak berak laster erakutsi du, ordea, oraingo Estatu moderno bezain ederki, horrek gaitzetsi eta ordezkatu duen Antzinako Erregimeneko Estatuak justifika zezakeela; edo ez bat eta ez bestea justifikatzeko balio duela. H. d., ezeren justifikatzaile izateko, historiak aurretik asko

1558 BERGER, P.-LUCKMANN, Th., *La construcción social de la realidad*, Buenos Aires 1983, 116.

1559 MARX, K., *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1932, 92.

1560 BERGER, P.-LUCKMANN, Th., aip. lib., 117.

hautetsi eta asko bazterretsi beharra duela “delfinaren gogara”. Monarkia justifikatzeko balio zuen mito bere modura “historikoak” (Reimsekoak), demokrazia justifikatzeko ez du balio. Memoria beti hauteslea da, indibiduala ere, eta birmoldatzailea da; historia orobat (zientzia) hauteslea da eta moldatzailea, horrela egiten da historia nazionala eta ezin da bestela egin. Frantziaren jatorria nola kontatu, esaterako. Historia, izan, inpurua da, anbigua. Inpuru eta anbiguo izaten utziko al diogu? Iker-tzaile hutsarentzat ez dago arazorik historiaren inpuruarekin. Egungo estatusa aldatu gura lukeenarentzat are gutxiago. Aitzitik, “menperatuentzat da historia [kritikoa] beharrezkoen, menperaketa «naturala» ez dela jakiteko (...), menperaketa «soziala» eta «historikoa» dela igartzeko”, idatzi digu Sarrionandiak Walter Benjaminen ideiei jarraiki¹⁵⁶¹. Renanek, ordea, ezin du egari historiaren (Frantziaren) zikina, eta hiritarrek inpurua purutzat edukitzea nahi du, erru eta orban gabekotzat. Renanen ahaztura ez da ahaztura, Estatuaren absolutzioa da; eta nazioaren teoria baino gehiago, bere nahi minaren esijentzia. Ez da esatea Frantzia (nazioa) zer den, baizik berak zer nahi duen izan dadila: ez baldin bada, eta ez da, arraza bat (arrazaz ezberdinen nahasketa bat baizik, edo arrazen arteko gatazka bat, esate baterako), eta Frantzia osatzen duten eskualdeak ez baldin badira eurak libreki Frantzia osatzera etorriak, eta ez dira, eta ez badira hizkuntza bakarrek, etc., ahaztu dezatela hori dena, eta izan dadila Frantzia osoa espiritu bat, eta bat espirituan. Intentziosko ahaztura da berea: Estatu bere bekatuetatik erredimitzeko behar du –historiak ezin duena–, errealitate nazional historikoaren anbigutasuna ostentzeko, Frantzia sakralizatzeko. Ahaztura Renanen sermoia dela bere Frantzia kuttunari, ez gogamendu filosofikoren bat nazioaren izaeraz, berak adierazi du (Iraultzaren ehunurteko ospaketako hitzaldian): “Je ne vois jamais la nouvelle église de Montmartre sans faire diverses réflexions. Si cette église ne reste pas éternellement sous le vocable du Sacré-Coeur –ce qui pourrait bien arriver– j’en voudrais faire un temple à la paix, à la concorde, à la pitié, à l’oubli. J’y voudrai une chapelle pour toutes les victimes, pour tous les vaincus, pour tous les martyrs. Louis XVI y aurait sa place à côté de ses bourreaux. Tous les morts s’y embrasseraient¹⁵⁶². Les vivants de tous les partis y viendraient prier et se pardonneraient. Tel est mon

1561 SARRIONANDIA, J., *Moroak gara behelaino artean*, Iruña 2010, 503: “Historiaren kontzientziarik gabe, galtzailuekiko enpatiarik gabe, botere egiturak «naturalizat» hartzen dira, eta ezinbestekotzat” (504). Egungo ordena eta Boterea justifikatzera doan historiagintza “arrazoizkoa” salatuz, ik. HORKHEIMER, M., *Ocaso*, Barcelona 1986, 173 (“Olvido”), W. Benjaminek inspiratua bera ere. Historiako krimenak argitzea eta gogoratzea “biktimak liberatzea” da historiaren kondanatik; ahaztea, ongi eginak izan zirela aitortzea adina. “Es amargo morir difamado y en la oscuridad. Iluminar tal oscuridad es la gloria de la investigación histórica”.

1562 Ik. OC, I, 159: “Une patrie se compose des morts qui l’ont fondée aussi bien que des vivants qui la constituent” (1885). Etxetik bota diren mamu omen guztiak, atzeko atetik berriro sarrarazten dira horrela hilekin (historia –“il n’y a pas de nation sans histoire”–, historiako osagarri guztiak, “tous les instincts..., toutes les erreurs”). Renanek inspiratua da nazionalismorik atzerazaleenaren marka bilakaturiko M. Barrèsen definizioa, “une patrie est fondée sur les morts et sur la terre”, in “La terre et les morts. Sur quelles réalités fonder la conscience française” hitzaldian (1899). Cfr. TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*, Madril 1985, 414: “Barrès define la nación en los mismos términos de Renan: «Una nación es la posesión en común de un antiguo cementerio y la voluntad de hacer valer esa herencia indivisa»”.

rêve (...). En tout cas, Messieurs, qu'il ait un temple ou non, que l'Oubli tienne une large part dans nos actes et nos pensées. Voilà le petit sermon laïque que j'aurais aimé à faire, s'il m'était possible de parler dans une chaire... Amen"¹⁵⁶³.

Renanentzat ahazturak nazioaren eraketan duen munta, maiz azpimarratu izan da¹⁵⁶⁴. Hobbesek jada edozein gizarteren eraketaren aurretiazkotzat ematen zuen ahaztura, indarreko nahiz adimeneko ezberdintasunak oro ahazturik, "gizakume bakoitzak bestea naturaz berdintzat hartzea" bederatzigarren lege naturaltzat ezartzean¹⁵⁶⁵. Oroipenek ederra egiten dute bizitza, idatzi zuen Balzacek; baina ahazteak bakarrik bihurtzen du eramangarri. Ahaztura espirituaren bizitzarako oro har ezinbesteko baldintza dela zoli ikusi, Nietzschek ikusi zuen¹⁵⁶⁶. Ahazmena ez da inertzia soila, indar aktiboa da, positiboa, gure kontzientzia barnera zer sar daitekeen eta zer ez atea kontrolatzen duen atezaina¹⁵⁶⁷. Ahazmenik gabe, dio Nietzschek, ez da posible zorionik, arraitasunik, itxaropenik, harrotasunik, oraindiririk. Beharbada Nietzsche-ren edo, geroago, Freud edo (Lacan, etc.) Freudzaleen barnetasun psikologiko eta finezia filosofikorik gabe ulertu behar da Renanen ahaztura hori. Baina bai, Estatuak eta gizarteak aktiboki sustatu behar omen duten zerbait bezala (eta ahaztura ezin da aktiboki sustatu gezurra sustatuz baino). Esan gura du, sinpleki, "fusioa" egin, herriaren sufrimendu eta madarikazio artean, herriaren borondatearen aurka, egin dela -erregeek egin zuten!-, eta gero, etsipen eta ahazturaren poderioan, onartua izatea eta nahitakoa izan dela sinetsaraztea lortu dela. Eta, bigarren, orain, herriak erregea bera uzkaile eta dekapitatu eta ahaztu egin duenean, Errepublikan, printzipioz ezerk ez duela justifikatzen probintziek elkarrekin bizitzen jarraitzea, baina hau berau ere, eta lehenagoko lazeria denak, ahaztu egin behar direla, eta elkartasunari eutsi: horra fusioa helmugaratua¹⁵⁶⁸, nazioa bere naziotasun oso eta burujabera heldua. Lehen nazioa erregea bere menekoekin zen; erregerik gabe naziorik ez. Orain nazioa (alegia, Frantzia) erregerik gabe ere bada. Horrela: "c'est la gloire de la France d'avoir, par la Révolution française, proclamé qu'une nation existe par elle-même (...). Le princi-

1563 OC, II, 998.

1564 Adibidez, GELLNER, E., "El nacionalismo y las dos formas de la cohesión en las sociedades complejas", in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., *Teorías del nacionalismo*, Barcelona 1993, 333 eta hurr.

1565 HOBBS, Th., *Leviathan*, Bilbo 1995, 137.

1566 NIETZSCHE, F., "Unzeitgemäße Betrachtungen II, Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben", 1, in: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe* (COLLI- G.-MONTINARI, M. ed.), München 1980, I bol., 248-257. Ib., "Zur Genealogie der Moral", II, 1 eta 3, V bol., 291-292 eta 294-297. ID., *Sobre verdad y mentira en sentido extramoral*, Madril 2007, 29: "gracias solamente al hecho de que el hombre se olvida de sí mismo como sujeto y, por cierto, como sujeto artísticamente creador, vive con cierta calma, seguridad y consecuencia".

1567 NIETZSCHE, F., *Moralaren genealogia*, Klasikoak, Bilbo 1997, 65-66.

1568 Rjr 41-42: "Le roi de France, qui est, si je l'ose dire, le type idéal d'un cristallisateur séculaire; le roi de France, qui a fait la plus parfait unité nationale qu'il y ait; le roi de France, vu de trop près, a perdu son prestige; la nation qu'il avait formée l'a maudit, et, aujourd'hui, il n'y a que les esprits cultivés qui sachent ce qu'il valait et ce qu'il a fait". Renan errepublikanoak erregearen nostalgiaz darrai.

pe des nations est le nôtre”, deiadarkatzen du Renanek harro-harro¹⁵⁶⁹. (Suitzak edo Amerikako Estatu Batuen independentziak ez zuten nonbait aski ozen proklamatu). Zer nazio printzipio da hau? Erregea ez dela esentziala nazioa egoteko. Nola dago naziorik, eta zer da nazioa? Dago, historiak egin duelako; eta da, historiak egin duena – nola egin duen ahaztuta. Hori da orain Renanen erantzun guztia¹⁵⁷⁰.

Begiratzen badugu, nondik nora ibili garen, bidaia paradoxal bat egin dugu. Renanen kezka zen, zer den nazio bat oraintxe. Hori argitu behar zigun. Ikusi dugunez, kuestioa Renanek inplizituki planteaturik daukan eran, Frantzia oraintxe zer den, hori izango da nazioaren esentziala, isilpean hori agindu baitzaio aldez aurretik planteamenduari. Konklusio hori lortzeko mobilizatuko dira argumentu guztiak. Renan batez ere historiaz baliatu da (historiaz ahaztu egin behar dela aginduz!), azkenean paradoxa honekin uzten gaituela: nazioa ez da arrazaren-edo produktua, historiarena baizik; hori finkatzea zen Renanen interes fundamentalak (“la nation moderne est donc un résultat historique”)¹⁵⁷¹. Irakurlea konklusio honekin ados egon liteke arrazoiketa-rekin egon gabe. Gero, ordea, nazioarentzat, historiaren produktu horrentzat, historiaren ukoa, erregearen ukoa eta desmemoria ia totala (ahaztura), aurreneko baldintza ez ezik, esentziala bihurtzen da. Haatik, ahazte hutsak, kontzientzia nazional (frantses) moduren bat egotea ahalbidetzen badu ere, ez du identitatea edo kontzientzia positiboki zertu berak egiten. Kontzientzia memoriak egiten du. Hala dio Renanek berak: “Or l’essence d’une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses”¹⁵⁷². Ordea, ez dut ohartarazi beharrik, berriz ere, esan, elkarrekin batera ahaztu diren gauza asko (arraza, hizkuntza, etab.) esaten zaizkigula; baina elkarrekin batera gorde ere (historiatik) egiten omen diren beste gauza asko horietarik, bat bakarra ez zaigula konkretatzen. Prefosta: nazioa (Frantzia) historiak egin du (erregeak); Frantziak historia ahaztu egin du: eta hemen nazioaren kontzeptuan historia ez da inportantea, ahaztea da inportantea¹⁵⁷³. Argumentazio guztia konklusio honetara erraz iristeko moduan antolatua egon da. Alegia, formalki beti modu negatiboan: konkistatzaileek beren hizkuntza, erlijioa, arraza ahazten dute; konkistatuek konkista eta menpekotza ahazten dute, etab., eta

1569 R:jr 43.

1570 S: 11: “Tous les siècles d’une nation sont les feuillets d’un même livre (...). Tout ce que nous faisons, tout ce que nous sommes, est l’aboutissant d’un travail séculaire. Pour moi, je ne suis jamais plus ferme en ma foi libérale que quand je songe aux miracles de la foi antique, ni plus ardent au travail de l’avenir que quand je suis resté des heures à écouter sonner les cloches de la ville d’Is” [itsas azpiko antzinako hiria elezaharrean].

1571 R:jr 42.

1572 R:jr 42: “Aucun citoyen français ne sait s’il est burgonde, alain, taïfale, visigoth; tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi au XIII^e siècle...”

1573 Ez da kontsideratzen, norbaitek (“probintziaren” batek-edo, fusioa esaten den bezain kontsumatua ez delako, adibidez) historiari inportantzia ematen badio, historiak zinez zer inportantzia duen orduan ahaztu omen dutenek ere aintzat hartu beharrekoa. Logikoki, ahaztura errealarri adina inportantzia tokatu behar bailitzaioke ez-ahazturari probintzia baten-edo kontzientziaren fundamentazio eta legitimazioan.

ahaztutako hori guztia nazioaren oinarri eta molde bilakatzen da. Gutxienez dudagarria da, Perpinyàn, Tolosan, Rennesen iragan historiko propioa hain zeharo ahaztua ote dagoen. Baina hori aparte, bitxiki, horrek guztiak positiboki eman duena: guztien erlijio berdintasuna, hizkuntz berdintasuna, memoria selektiko komuna, etab., ez da nonbait nazioaren oinarri eta molde bilakatzen, ez da behintzat esan nahi – bere Alsazia frantsesaren defentsan Renani interesatzen ez zaiolako! Hori gertatzen da, eztabaida partikular bat, teoria unibertsal bezala eztabaidatu nahi izanez gero.

Nazioa zer eta haren jatorria zein izan den ordez, Frantziaren jatorria kontatu digu Renanek. (Hori bera, oso interes konkretuetatik irakurria: aldez aurretik finkaturiko xede batzuen zerbitzuan sigi-saga). Hain zuzen Ilustrazio frantsesari autore alemanek, Herder eta Humboldték bereziki, hainbat aldiz eginiko kritika da, munduak Frantzia bezalakoxea izan beharra zuela suposatu izana (literaturak Atenasen, bertuteek Egipton, arrazoimenak Israelen, XVIII. mendeko Frantzian bezalakoxeak izan behar zuten, edo ez ziren onak). Renanen jokaerak perfekzio modelikoaz errepikatzen du gaitz hori. Frantziako gorabeherak “ces grandes lois de l’histoire de l’Europe occidentale” bihurtzen dira¹⁵⁷⁴. Ordea, aski da berari irakurtzen jarraitzea ikusteko, Frantziako bilakaerako –esan dezagun– paradigmak, Europan bertan, ez Italia, ez Alemania, ez Holanda, ez Suitzako bilakaera esplikatzeke balio duela (aise jarrai daiteke: ez Belgika, Danimarka, Suedia, ez Polonia, Txekia, Hungaria, Grezia etab.)! Kasu batzuegatik Renanek berak esaten digu, Frantziako erregeek hain miragarriro bururaten jakin duten fusio prozesua, bururaten jakin ez eta porrot egin omen dutela, nazioak ezin bilakatuz (“beaucoup de pays ont échoué”¹⁵⁷⁵; hala Austriak, Turkiak...). Horietan nazionalitate bakoitzak bereber biziraun omen baitu; kroaziarrak, serbiarrak, bohemiarak, alemanak, hungariarrak, elkarren alboan eta nahasbatu gabe bizi dira, “fusionatu” gabe, bakoitza bere ghettoan (eta hori porrota da Renanentzat!). Beraz, Austria Estatu da, baina ez nazioa. (Berriro, esan gabe uzten gaitu, horko serbiar, kroaziar eta beste guztiak zer bai diren, Estatuak izan gabe eta naziorik ere ez!). Berdin Turkia bere barruko herri ezberdin nahasgabeekin. Ados egon ala ez, uler genezake errealitate soziala Renanek halaxe kontzeptuatzeari¹⁵⁷⁶. Ordea, horrela bada, ulertu ezin dena da, zer arraiogatik Suitzako kasua ez den porrot bat, eta Renanentzat zer-

1574 Rjr 42.

1575 Rjr 42.

1576 Nahiz gero ez den kontsekuentea horretan ere: Turkia ez da nazio bat, han komunitate diferenteak elkarren aldamenen bizi direlako –Esmirna bezalako hirietan, adibidez–, “dont chacune a ses souvenirs et qui n’ont entre elles presque rien en commun” (42). Frantzian, aldiz, fusioa omen dago. Urtebete geroago bakarrik (1883), juduen bestelakotasun arraziala esplikatzen nahi duen konferentzia batean, hauek Frantzian beti “une vie de ghetto”, “dans un cercle resserré”, bizi izan direla, ematen da arrazoia. Eta protestanteak berdin bizi omen dira sozialki beren baitan itxita (218-219). Euskaldunak, bretoiak, katalanak, alsaziarrak ere bizi dira Frantzian, beren hizkuntza, folklore, tradizioekin, “bakoitza bere oroitzapenekin” alegia. Hala ere, Frantzia nazioa da, Austria edo Turkia ez bezala.

gatik Suitza Estatu den eta nazioa, nazio eredugarria gainera¹⁵⁷⁷. Beste kasu batzuetan ez azken emaitza (“fusioa”), prozesu historikoa da, arras bestelako bideetatik ibili dena: Holanda¹⁵⁷⁸, esaterako. Ez dauka zerikusirik Frantziako ibilbidearekin, ez dinastiaren paperean, ez fusioaren arazoan, ez ezertan. Edo, nola esplikatu Alemaniako¹⁵⁷⁹, Italiako¹⁵⁸⁰ kasuak? Holakoetan ez dakigu zertan geratzen diren Frantziako historia unibertalduz atera dituen, nazioak naziotara bideratu omen dituzten “mendebaleko Europako historiaren lege handi” haiek. Eta, dirudienez, Renanek berak ez daki guk baino hobeto. Orduan, misterioaren haren esplikazioa da, “*toujours une profonde raison d’être a présidé à ces formations [zein arrazoi zehazki?, “profonde” batez alferrik ezkutatu nahi baita arrazoi egoki bat ez dakigula]. Les principes [?], en pareils cas, se font jour par les surprises les plus inattendus [!!]. Nous avons vu, de nos jours, l’Italie unifiée par ses défaites, et la Turquie démolie par ses victoires*”. Hori benetan bitxi-bitxia da. Zein ote da historian horrelako mirakulurik agitu ahal izateko arrazoiak? Hauxe: “*Car l’Italie est une nation, et la Turquie, hors de l’Asie Mineure, n’en est pas une*”¹⁵⁸¹. Alegia: Italia, nazio bat zelako, nazio bat bilakatu da; Turkia ez zen nazio bat eta ez da nazio bilakatu. Ez da tautologia soila, kontraesan gorria baino goian ezarritako paradigmarekin: Italian, nazioa ez da prozesu historikoaren produktua, agentea baizik¹⁵⁸². Gehiegitxo, sofista distiratsu batentzat ere.

Laburbilduz: nahaste-borraste bat. Nazioak mendebaleko Europa modernoko eskusiboak, eta printzipio eta lege historiko jakinen arabera bilakatuak omen dira; gero, Frantziak bakarrik ematen du horrela bilakatuak. Gaur egun, ordea, Frantziak Iraultza egin du, printzipio hura (dinastikoa) abolitua da; Alemaniak ez du Iraultza egin, baina harentzat ere jada printzipio hark ez du balio, ez du zilegi Alsazia bereganatzea; Italiarentzat, ordea, balio du, eta Piemonteko erregeak zilegi du Aita Santuaren lurraldeak konkistatzea. Nazioaren ezaugarria biztanleriaren fusioa bide da; horre-

1577 Kasu, ordea! Konferentzia honetan Suitza ez da kontsideratzen nazioa eta bai “konfederazioa” (USA bezala), han ez baitago “fusiorik” (Austrian edo Turkian ez dagoen eran); aldiz, gutxi geroago (1883), “*La Suisse est peut-être la nation de l’Europe la plus légitimement composée*” deritzo berak (58). Tiro eta Sidon, orobat, konferentzian ez dira nazioak (38-39); in OC, VII, 97, nazioak ziren. Beste hainbeste gertatzen da Atenasekin, etab. Nazioaren kontzeptuarekin Renan ez argia eta ez konstantea da sekula; komenentzien arabera naziotzen edo desnaziotzen ditu herriak.

1578 R:jr 44: “*La Hollande, qui s’est créé elle-même...*” (ez errege dinastiak).

1579 Ib. “*La loi du développement historique de l’Allemagne ne ressemble en rien à celle de la France*”.

1580 R:jr 82: “*(...) l’Italie n’a jamais pu devenir une nation comme les autres*”.

1581 R:jr 42-43.

1582 Hori, “*Zer da nazioa?*”n ezin du onartu, baina Renanek onartua da, bestela, “inpartzialtasun absolutuz” polemikan ari ez den aldartean: “*pas de roi, pas de capitale, pas de prince de réversion*”; historiak “*a condamné l’Italie à n’être point une nation comme les autres*”, etc.; ik. “*Les Révolutions d’Italie*”, OC, II, 177, 182. Gero, azkenean, baina XIX. mendean!, Europako “lege handira” bildu nahi badu ere: “*(...) voilà pourquoi le Piémont seul possède les conditions essentielles des États modernes: une maison royale, une noblesse provinciale, une bourgeoisie, une armée*” (185). Besteen Erdi Aroko “legeak”, Iraultza Frantsesak abolitu eta gero dihardute agintzen –naziogintzako faktoreak izaten, jada zilegi ez omen dutenean!–, Italian.

gatik Austriako Habsburgoen Estatuak ez da nazioa; baina Suitza bai; eta Alsazia, hain zuzen Austriako txekiar edo kroaziarrak baino askoz gehiago fusionatu gabe dagoena (alemana arrazaz, hizkuntzaz, erlijioz, tradizioz), nazio frantsesa da halaz guztiz. Análisi delikatu bat eta argitasuna zigun Renanek agindua.

Frantziako historia izan dugu haria. Aurkitu dugu, “nazionalitatearen printzipio” handia dinastia zela. Erregeak biltzen eta lotzen zituen –armaz, ezkontzaz– lurraldeak, ez nazioen eskubide, ez probintzien borondatearen axola izpirik gabe. Berak egiten zuen eskubidea. Jabea bezala zen. Gero, bat-batean, Iraultza¹⁵⁸³. Eta Renanentzat mirari bat gertatzen da: burua eta bihotza kendu zaion gizarte edo erakunde bat (nazioa), hala ere bizi da. Bizi bada, bere zuzenbidea du (“*outré le droit dynastique, il y a le droit national*”). Baina zerk justifikatzen du? “*Ce droit national, sur quel critérium le fonder? à quel signe le connaître? de quel fait tangible le faire dériver?*”¹⁵⁸⁴. Galderak baizik ez. Baina sarreraren bakarrik gaude oraindik. Esplikazioak II eta IIIan emango dira. Ikus dezagun, aurrena, zer ez den nazioa (II). Renanek, lehenengo erre-paso historikoan azaldu (?) duena, sistematikoki landuko du orain.

1583 Ohargarria, Renanek orain nola ikusten duen jauzi hori: “(...) Le XVIII^e siècle avait changé toute chose. L’homme était revenu, après des siècles d’abaissement, à l’esprit antique, au respect de lui-même, à l’idée de ses droits. Les mots de patrie et de citoyen avaient repris leurs sens” (44). Antza, bada, nazioa aurrena bere buruaren jabe bilakatu da –bere burua eta bihotza– [antzinakoen eran!], eta horregatik egin ahal izan du Iraultza (eta ez alderantziz, Iraultzak bihurtu herria nazio). “Ainsi a pu s’accomplir l’opération la plus hardie qui ait été pratiquée dans l’histoire, opération que l’on peut comparer à ce que serait, en physiologie, la tentative de faire vivre en son identité première un corps à qui l’on aurait enlevé le cerveau et le coeur [gizartea/gorputza eta erregea/burmuina]” (Ib.)

1584 R:jr 45.

ZER EZ DEN NAZIOA

Zer da nazioa galderatik, oharkabe-oharkabeen, zerk legitimatzen du zuzenbide nazionala, galderara pasarazten gaitu Renanek, gauza bera balira bezala. Renanen truku txiki bat, eskudantza erretoriko artean ozta nabaritzen dena. Orain, Renanek ez duela momentu batez ere, nazioa zer den benetan galdetu, jabetzen gara. Bere preokupazioa politikoa zen hasieratik. Ez orokorki politikoa ere. Printzipioak asko aipatu dira, baina egiaz jokoan dagoena, kasu konkretu bat da: Alsazia-Lorrena. Eta hor galdera ez da, zer da Alsazia?, baizik zeinen eskubidea da (zein nazioarena) Alsaziaren jabetasuna? Nola justifikatzen da jabetasun hori?

Orobat, laster ohartzen dugu Renanek historian zehar ibilarazi bagaitu, historia baztertu ahal izateko bakarrik izan dela. Konferentzia hau ez da alemanei edo alemanentzat egin, frantsesentzat baizik, eta substantzialki bere buruarekin eta kolega frantsesekin polemizatzen du bertan Renanek, alemanekin adina edo gehiago¹⁵⁸⁵. Agian hau ez da aski ohartu izan. Ohartzea, ordea, erabakigarria da interpretazioarentzat. Ia beti alemanen aurkako testu bezala irazkintzen baita (Renanek berak probokatzen du interpretazio faltsu hori). Egiazki, bere-bere lehenaren aurkakoa da oroz gain (bere “fede berriaren” deklarazio publikoa), eta momentuan Frantzian ohikoak ziren historiaren ikuspideen aurkakoa orobat. Konferentzia honekin, berak azkenean garbi

1585 Ohar hau Renanek berak egin du bere Akademia Frantsesean harrerako hitzaldia behar bezala interpretatzeari buruz, ik. “Lettre à un ami d’Allemagne”, in OC, I, 47 (Discours et conférences): “J’ai défendu notre vieil esprit français contre d’injustes reproches, qui viennent presque aussi souvent de chez nous que de chez vous”. Nazioa zer den konferentzian autore alemanak edo posizio alemana esplizituki ez dira behin ere aipatzen; aitzitik, haiekin polemizatuz behin eta berriro aipatu aipatzen diren posizioak (“certains théoriciens politiques”, “les politiques dont je parle” 43; “la race, disent plusieurs avec assurance”, 45; “certains partis”, 52), hauekin polemizatzeko erabiltzen diren adibideak bezala, frantsesak dira nabarmenki, alderantzizkoa pentsarazteko moduan jaulkiak badira ere. Engainagarria baino ez da, diskurtso hau nazioaren teoriko edo kontzeptu alemanen bat(zu)en aurkakotzat, kontzeptu alternatibo baten manifestuztat edo hartzea, maiz egiten den moduan. Testu hau zuzen interpretatzeko, lehen-lehenik eztabaida barne-frantsesean kokatu behar da. Eztabaida franko-alemana fondo duela, noski. Autore alemanei alusio posibleak arrazaren atalean (45, 47, 49; konpara 105-106, “naturalista alemanak”) eta amaierako “transcendants de la politique”tan nabari litezke (56).

ikusi uste duena denei ikusarazi nahi die: ordura arteko historiaren filosofia guztia zokoratu beharra dagoela, Alsaziaren arazoa alemanekin eztabaidatu nahi bada. Hau da, Estatuaren edo historiako lege objektiboen filosofia alemanarekin, alemanen aurka ez dago arrazoitzerik: orain arte mespretxatu den indibididoan oinarritu beharko da. Naziotasunaren printzipioa dinastia bada –Renanek beti predikatu duen bezala–, lehen errege frantsesek zuten adina eskubide izango du orain Prusiakoak bere erre-
 suma konkistaz handitzeko: hisiatu beharra dago eskubide dinastikoen edo konkista-
 koen aroa nazioaren oinarri bezala pasea dela. Orain beste printzipio batek agintzen
 du; h. d., agindu behar du¹⁵⁸⁶. Lehen elementu germaniarra esentziala bazen nazio
 frantsesaren substantzian, orain “il n’y a pas en France dix familles qui puissent four-
 nir la preuve d’une origine franque” baietsiko da¹⁵⁸⁷. Nahitaez Iraultza Frantsesa, beti
 gogor juzgatua Renanen obran (eta arestiko historiagintza frantses gehiengan), posi-
 tiboia bilakatzen da. Arrazen inportantzia –topiko bat halaber garaiko historiagintza
 frantsesean– arras baztertu behar da historiatik. Nazioaren definizioan historia sartuz
 (elementu historikoak: jatorria edo arraza, tradizioak, hizkuntza, erlijioa), beti galduta
 aurkituko dira alemanen aurrean: Alsazia alemana izango da. Beraz, ahalik eta gehiena
 deshistorizatu behar da nazioaren kontzeptua bera. Funtsean, hau da konferentziaren
 muina, arrazoiketen arrazoiari so egiten bazaio.

Horrela, bigarren atala (II) elementuen eliminazioarena da: nazioa ez du egi-
 ten (berdin, hemen: eskubide nazionala ez du fundamentatzen) dinastiak, arrazak,
 hizkuntzak, erlijioak, interes ekonomikoen loturak, geografiak. Ohar bedi, beraz, ez
 dela nazioa bere baitan zer den definitzea bilatzen, baizik hura erlazio politiko-juridi-
 ko gisa nola ulertu behar den. Azkenean agituko da (hemen), Renantzat izan ere
 nazioa ez dela erlazio juridiko-politiko horixe besterik; “hitzarmen sozial” gisako bat.
 Hori zertan oinarritzen den izango da orduan arazoa: oinarria (momentuko) nahimen
 indibidual hutsa, indibidualki adierazia baldin bada¹⁵⁸⁸, ezingo baitu iraunkortasunik
 izan denboran, ez presentziarik espazioan, ez mugarik gizadian, ez justifikaziorik
 gizartean; beraz, errealiterik ez historian. Planteamendu indibidualista absolutuaren

1586 R: jr 155: “Le droit d’autrefois n’est pas le droit d’aujourd’hui. Le sentiment des nationalités n’a pas cent ans (...). Une cession de province n’était alors qu’une translation de biens immeubles d’un prince à un prince; les peuples y restaient souvent indifférents. Cette conscience des peuples, nous l’avons créé dans le monde par notre Révolution...” Aparte azkeneko hau ez dela egia erdizka baino, edo gutxiago, Renan puntu honetan fran-
 ko korapilatuta aurkitzen da. Inoiz ez baitu onartuko, oraintxe ere, eta herrien autokontzientzia arren, dinastia
 ez dela printzipio egokia, eta berez egokiena (Ingalaterran, Alemanian, Italian), Frantzia honetzkerok ez dela
 posible baizik. Orduan, dinastiek betidaniko beren anexioen eskubideaz ez jarraitzeko arrazoa, pragmatiko
 soila izango da (“règle de politique”, 155), gerrak ekiditeko. Ik. 229 ere, C. Ritter-i gutuna.

1587 R: jr 42. Voltairek, sinpatia gutxiagorekin nobleziaren aldera: “Nous n’avons pas une seule maison en France
 qui puisse fournir, je ne dis pas la moindre preuve, mais la moindre vraisemblance qu’elle ait un Franc pour
 son origine” (Dict. Phil., “Franc”).

1588 Renanek horretara jotzen du, eta joera hori erakusten dute bere esaldi famatu biribilenek. Interpretazio gehie-
 nek ere horrela ulertu izan dute. Baina ikusiko dugu, Renan bera hori modu horretan baiesteko muturreraino
 inoiz ez dela ailegatu.

problema hori izango da. Guri, hala ere, ez zaigu hori interesatzen, Renanek –esan dugu zergatik– horretarantz nola jotzen duen baizik, inoiz horixe ziurtatzera ailegatu gabe. Hona hemen, labur-labur, nazioa zerik egiten ez omen duen.

Lurrak, ez. “Muga naturalen” doktrinari, arbitrarioago eta kaltegarriagorik ez dagoela deritzo. Hemen agerikoa da, Renan politika frantsesak mendeetan sistematikoki esetsi duen helburu nagusi bat ari dela gogor arbuiazen (“muga naturalen” teoriak zerikusi handia izan du XVIII eta XIX. mendeetako atzerri politika frantsesean). Edozein biolentzia justifikazeko balio omen du. Egin ere, makina bat aldiz politika frantses militarista justifikatzeko balio izan du. Baina gauza bat da nazioak berezko muga naturalik ez duelako ebidentzia baiestea, eta beste bat nazioaren kontzeptuan lurraren inportantzia arbuiazea. Arbuioaren arrazoia da interesatzen zaiguna: “Non, ce n’est pas la terre plus que la race qui fait une nation. La terre fournit le substratum, le champ de la lutte et du travail; l’homme fournit l’âme. L’homme est tout dans la formation de cette chose sacrée [!] qu’on appelle un peuple [nation berdin peuple]. Rien de matériel n’y suffit. Une nation est un principe spirituel, résultant des complications profondes de l’histoire, une famille spirituelle, non un groupe déterminé par la configuration du sol”¹⁵⁸⁹. Ikusten denez, dena metaforak dira – laguntza eskasa kontzeptu baten iluntasuna argitzeko. Argumentazioaren logika izango da, orduan, zer behar den behatu. Renanentzat, lurra naziotasunaren faktore bezala baztertzeke, aski da materiala den guztia ez aski izatea (nahiz ez askitik ez den ondorioztatzen beharrezkoa ez denik, edo inportantea bederen ez denik)¹⁵⁹⁰. Hizkera mistiko metaforiko batean, nazioa printzipio espiritual bat dela errebelatzen zaigu (natura metafisikoko printzipioa inondik), beraz “arima” bat; eta gizakiak ematen omen diola nazioari arima, oraingoz ez zaigu esaten nola. Hala ere, lurra ez da gutxienez gorputza, substratu soila baizik! Arima honek gorputzik ez du, antza.

Interes ekonomikoen elkartasunak ere ez du egiten nazioa. Berriz arrazoiari beha: “Il y a dans la nationalité un côté de sentiment; elle est âme et corps à la fois; un Zollverein n’est pas une patrie”¹⁵⁹¹. Tamalez, arima zerbait ezagutzen ari gara (asko ez); gorputza zertan datzan, berriro ere deus ez zaigu adierazten. Dirudienez –egiten diren kontrasteengatik–, nazioaren ezaugarritzat hartu behar dira, hura aberria izatea (“une patrie”), eta jendea hari sentimendu batzuek, interesatuak ez direnek,

1589 R:jr 53.

1590 Onartzen baita: “La géographie est un des facteurs essentiels de l’histoire” (52). Historiaren esentziala, baina ez nazioarena – zerena, orduan? Konferentzia honen lehen parteak, esan bezala, nazioa ahalik eta ez historiakoena, ez materialena bihurtu nahi du. Jomuga horren zerbitzuan, Renanen jokabide logikoa behin eta berriro hau izango da: nazioa definitzeko X faktorea ez da aski, ez da ezinbestekoa ere, beraz kanpora.

1591 R:jr 52.

lotzea¹⁵⁹². Eta, berriz ere, interes ekonomikoak, berak fundamentu aski ez direlako (“suffisient-ils?”), baztertzen dira nazioaren faktore eratzaile bezala¹⁵⁹³.

Erljioak, ez¹⁵⁹⁴. (Alsazia parte bat protestantea da, batez ere Estrasburgo)¹⁵⁹⁵.

Hizkuntzak, ez. Hau ere bera bakarrik nazioaren ezaugarri edo fundamentu aski ez omen delako: “la langue invite à se réunir; elle n’y force pas”¹⁵⁹⁶. Hizkuntza giza-kiaren (arrazaren) zerbait guztiz intimoa eta esentziala dela irakatsi du beti Renanek: berak itxuratzen duela espiritua, etab. Orain: “Il y a dans l’homme quelque chose de supérieur à la langue: c’est la volonté”¹⁵⁹⁷. Nahimenak berak ez du aurretiazkorik, sustrairik, hizkuntzarekin zerikusirik? Nola dago nahimenik (nahimen soziala), espiri- turik, deliberamendurik, hauturik, hizkuntzarik gabe? Berak lehenago eskuarki egiten zuen arrazaren eta hizkuntzaren berdinketa ere, laxa-laxatu egiten du orain¹⁵⁹⁸. Alde- rantziz, lehen garrantzi handirik ematen ez zitzaion askatasun indibiduala (gogora lehenagoko –eta berriro geroagoko– arraza eta hizkuntz determinismoa), hizkuntza- tik eta arrazatik eta edozertatik jarea suposatzen den askatasun indibiduala hain zuzen, oroz gainekotzat ematen da (itxuraz). Alabaina, formulazioetan beti ezmez, badaez- padan, hemen ere ez da hizkuntzaren garrantzia ukatzen, garrantzi lar ematea baizik. Inportantzia gehiegi emateak arriskuak omen dauzka¹⁵⁹⁹ – zer gehiegik ez! Larregike-

1592 *Zollverein*: erreterria batasuna, 1834-1867 artean Estatu eta hiri libre aleman gehienek (hogeitik gora) osatu zuten erakundea beren artean harreman komertzial libreetarako.

1593 Horien inportantzia onartu arren: “La communauté des intérêts est assurément un lien puissant entre les hommes” (Ib., 52). Ik. OC, IX, 381 (“Cahiers de jeunesse”): “L’amour de la patrie pourrait peut-être se réduire à l’amour de la communauté dont on fait partie, *esprit de corps*, esprit d’association partielle; c’est ce qui expliquerait comment les patries artificielles, qui n’ont pour lien ni communauté d’origine, ni de langue, etc., n’attachent pas moins que celles [qui] ont la plus ancienne formation (...). Souvent même la communauté d’intérêt suffira, comme aux États-Unis. Or l’esprit de corps, l’amour de l’association partielle dont on fait partie, qu’est-il autre que l’amour-propre, le moi s’aimant dans le corps? (...). Pour moi, je la suspecte”.

1594 R:jr 51-52. Arrazoa da –paradoxal samarra– erlijioa indibiduala bilakatua omen dagoela (“est devenue chose individuelle”); gero, hain zuzen ere nahimen indibidualak oinarrituko du –antza– nazioa! Zerk determinatzen du –galdetuko genioke gaur–, bien nazioa erabakitzen duen serbiarren eta kroaziarren, edo ipar irlandar kato- liko eta protestanteen “nahimen indibidual” diferentea?

1595 T. Mommsen da polemika franko-alemanotan Alsaziako protestantismoa aipatu duena (“Italiako herriari” gutunean); baina berak ere ez du egiten erlijioa ezaugarri nazionalizat hartzeko esanahian, baizik katolizismoa itxikeria eta intolerantziarekin (Frantzian bezala Austrian) eta protestantismoa irekitasun espirituarekin berdintzeko asmoan, Eliz Estatuekin konfliktuan zegoen Italia nazionalistaren sinpatiak irabazteko, ik. MOMMSEN, T., et al., *Letters on the War between Germany and France*, London 1871, 25-26

1596 R:jr 49.

1597 R:jr 49.

1598 R:jr 50: “Les langues (...) indiquent peu de choses sur le sang de ceux qui les parlent, et qui, en tout cas, ne sauraient enchaîner la liberté humaine...”.

1599 R:jr 50-51: “Quand on y met de l’exagération, on se renferme dans une culture déterminée, tenue pour nationale; on se limite, on se claquemure. On quitte le grand air qu’on respire dans le vaste champ de l’humanité pour s’enfermer dans des contrevicines de compatriotes. Rien de plus mauvais pour l’esprit; rien de plus fâcheux pour la civilisation”.

rien kontura, parada ona predikatzeko: “N’abandonnons pas ce principe fondamental, que l’homme est un être raisonnable et moral, avant d’être parqué dans telle ou telle langue, avant d’être un membre de telle ou telle race, un adhérent de telle ou telle culture. Avant la culture française, la culture allemande, la culture italienne, il y a la culture humaine”¹⁶⁰⁰. Ondikotz, holako kontsiderazioek, argi zegoena bakarrik argitzen dute.

Itxuraz, arrazarekin berdin dugu: arbuigarria, hari inportantzia handiegia ematea da, ez inportantzia ematea¹⁶⁰¹. Logikoki, beraz, badu inportantzia. Zenbat? Renanen formulazioak ez dira justu-justu zehaztasun ereduak (“la race n’y est pas tout”, etab.). Dena den, bat: Renanek konferentzia honetan arrazaren inportantzia ahalik gutxienera gutxitzeko joera eskergarria du. Bi, eskergarria berau ere: zientzia eta politika ez nahasteko, zientzia¹⁶⁰² politikaren zerbitzuan ez manipulatzeko esijentzia arrazoizkoan insistitzen du bai arrazaren atalean eta bai hizkuntzarenean, arrazoi guztiz¹⁶⁰³. Aski egoki funtsean, Renanek: “L’étude de la race est capitale pour le savant qui s’occupe de l’histoire [?] de l’humanité. Elle n’a pas d’application en politique”¹⁶⁰⁴. Damurik, ez du argitzen zergatik historian kapitala denak, politikan ez daukan kontuan hartua izan beharrik.

Sumarioki: zerk oinarritzen du eskubide nazionala? Arrazak ez, hizkuntzak ez, lurak ez, erlijioak ez, etab., hots, ez guztiz, baina bai. Horiek denek oinarritzen dute eskubide edo printzipio nazionala. Renanen argudiaketan ezespren gisa formulaturik datozen arrazoi guztiok, diskurtsoaren logikan berorien funtsezko baiespena suposatzen baitute. Bakarrik, hein batean horiek denek oinarritzen dute, baina ez aski. Horregatik Renanek, hurrengo eta atal definitibora pasatzeko, ez du galdetzen, zer behar da orduan, baizik: “Que faut-il donc en plus?”¹⁶⁰⁵.

1600 R:jr 51.

1601 R:jr 50 (“l’attention trop forte donné à la race”).

1602 Zientziaz hemen, eta Renan baitan maizenik, antropologia (ordu zentzuan) edo etnografia eta filologia, nolabait “prehistoriaren” aurreneko zientziak, ulertu behar dira. Beraz, historiarekin, prehistoria ere naziotasunaren eztabaida orotatik aparte utzi nahi da.

1603 R:jr 46, 47, 48, 49 batez ere, eta 50. “Les limites des États suivraient les fluctuations de la science. Le patriotisme dépendrait d’une dissertation plus ou moins paradoxale. On viendrait dire au patriote: «Vous vous trompiez; vous versiez votre sang pour telle cause; vous croyiez être celte; non, vous êtes germain»”(49).

1604 R:jr 48.

1605 R:jr 53: “Nous venons de voir ce qui ne suffit pas à créer un tel principe spirituel: la race, la langue, les intérêts, l’affinité religieuse, la géographie, les nécessités militaires. Que faut-il donc en plus?”.

ZER BAI DEN NAZIOA: EGUNEROKO PLEBISZITUA

“Nazioa arima bat da, printzipio espiritual bat. Bi gauzak, bat baino egiten ez dutenak, egia esan, osatzen dute arima hori, printzipio espiritual hori. Bata iraganean dago, bestea orainaldian¹⁶⁰⁶. Oroitzapenen legatu aberats baten jabego amankomuna da bata; bestea gaur egungo adostasuna, elkarrekin bizitzeko nahikaria, zatitugabea jaso den ondareaz baliatzen jarraitzeko borondatea”¹⁶⁰⁷. Historiak eta gaur egungo nahimenak egiten dute nazioa (objektiboki eta subjektiboki, esan ohi denez). Honen gainean, uste dudanez, ez baitago orokorki eztabaidarik, beha dezagun Renanek nola interpretatzen dituen naziotasunaren alde biok. (Alde objektibo edo materialean –Renanen terminoetan– arraza, etab. ere sartzen direla ahaztu gabe).

Arima bat ei da nazioa, eta arima hori iraganeko memoriak eta oraingo borondateak egiten bide dute. Non ageri dira memoria hori eta borondate hori? Zeinena da, non dago egon arima edo Volksggeist nazional hori? Non dago, funtsenean, nahi nazionala? Hiritar bakoitzaren baitan eta bakoitzaren borondatean? “Probintzietan” eta probintzien nahian? Nazioaren osotasunean? Konstituzioan eta erakundeetan –Parlamentuan, etab.–, “espiritu objektiboan”? Arima horrek zentzu konkreturik edukitzeko galdera elementalenak dira horiek, eta hori Renanek dena airean uzten du.

Askotan hala hartu gura izan bada ere, nazioaren funtsa omen dagien nahi(men) hori apenas uler daiteke hiritar indibidualen nahi(men)a legez, oraingo hiritarren nahia legez gutxien-gutxiena (“elle suppose un passé”), eta bi arrazoiengatik: Renanen aburuarengatik norbanako arruntaz eta demokraziaz (berrikusiko dugu gero); eta horrela ulertuz gero ilkiaraziko lituzkeen ondorioengatik, Renanentzat pentsaezinak.

Nahiaz den bezainbatean, nazioaren oinarritzko nahi/arima hori, erregea eta noblezia kenduta, probintziak eta probintzien nahia dela ematen du Straussi bigarren gutunean dioenagatik, konferentziaren eskema laburki iragartzen duela dirudien esal-

1606 Etorkezuna ez du Renanek ahazten, ik. 54: “avoir fait..., vouloir en faire encore...”; “dans le passé..., dans l’avenir...”

1607 R:jr 54.

di batean: zerk egina eta, nazioaren nortasuna, arrazak eta hizkuntzak, etab. baino gehiago, eta horiek denak baino ukigarriago (“quelque chose de beaucoup plus tangible”), “par la volonté qu’ont les différentes provinces d’un État de vivre ensemble” omen dago egina¹⁶⁰⁸. Hauen nahia litzateke, hortaz, Frantzia egiten duena. Orduan, egiazki nazioak izan, nazio “naturalak”, probintziok lirateke berez, euren nahimen Estatu edo Naziogilearekin. Estatua/Nazioa probintzien produktua litzateke. Horrela Alsaziak eta Lorrenak Frantzia osatzeko ala Alemania osatzeko euren nahia lukete, Estatu horiei buruz lehentasuna lukeena, errespetatu beharrekoa. (Logikoki Frantzia probintzia/nazio ezberdinen konfederazio bat kontsideratu beharko litzateke bere jatorrian). Oraindik esplikatu ez dena da, zeri deritzon zehazki probintzia (euskaldunak, bretoiak, alsaziar alemanak, etab.?), eta probintziak berak nola etorri diren euren nahiaren subjektuak izatera, eta euren nahi eta arimekin nazio frantsesaren arima eta nahia egitera. Zerk egiten du probintzia? Zerk egiten du Alsazia unitate bat, nahimen propio (eta bakar) batekin? Alemaniaren edo Italiaren kasuan Renanek ezaugarri objektiboak deituetara helegiten du (arrazak, hizkuntza, etab.), horiei garrantzia gutxituz bada ere: bidezkoa ikusten du arraza, hizkuntza, etab., alemanekoe edo italiarrekoe euren Nazioa (Estatua) biltzea. Bidezkoa ematen du kasu honetan Alemania edo Italiaren arima/nahimena arraza, hizkuntza, etab.ekin harremandua ikustea. Frantziaren kasua ez baita hori, beste testuinguru batzuetan Renanek nahi kolektiboaren eragile sozial historikoetara bidali izan gaitu: probintziok bildu dituzten erregeak, probintzion erkidegoa ardaztu duen noblezia – horiek egin bide dute Frantzia, horiek adierazten zutelako kontzientzia (nahimen) nazionala. Iraultzak horiek birrindu eta gero, ordea, zer geratzen da? Laborariek eta proletarioek ez daukate nazioaren sentimenik: “Parlez au paysan, au socialiste de l’Internationale, de la France, de son passé, de son génie, il ne comprendra pas un tel langage”¹⁶⁰⁹. Burgesiak ere ez. (Burgesia alemanak agian bai, eutsi liezaioke nazio alemanari¹⁶¹⁰, baina Renanek burgesia frantsesaz hitz egiten duenean, Frantziaren historia noblea –“la noblesse de son passé”– egungo burgesiaren zikoizkeriarekin kontrastatzeko izaten da; haren egoismo eta materialismoa erdeinatzeke, haren sentimendu nazionalaren gabetasuna, handitasunaren zentzurik eza). Burgesia ez da nazioaren arima eta bizia izateko gauza, nazioa interes ekonomikoak baino zerbait gehiago da: “la simple platitude bourgeoise ne peut susciter la quantité de dévouement nécessaire pour créer un ordre de choses et pour la maintenir”¹⁶¹¹. Zientifikoen elite txikia geratzen da (“la base d’une nation civilisé, c’est la science”)¹⁶¹², baina zientifikoek politikatik aparte dihardute. Renanentzat nazioaren subjektua beti erregea eta noblezia izan dira. Bere hitzetan: “Cette nation a été autre-

1608 Rjr 156.

1609 *La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1875, 18. “La masse est lourde, grossière, dominée par l’intérêt”.

1610 Rjr 95: “La base de la vraie nation allemande sera (...) une bourgeoisie riche”.

1611 *La Réforme intellectuelle et morale*, loc. cit., 32. Frantziak “n’a pas le droit de se réduire au matérialisme bourgeois qui ne demande qu’à jouir tranquillement de ses richesses acquises” (Ib., 2).

1612 *Discours et conférences*, Paris 1887, 259.

fois brillante et guerrière; mais elle l'a été par sélection, si j'ose dire. Elle entretenait et produisait une noblesse admirable, pleine de bravoure et d'éclat. Cette noblesse une fois tombée, il est resté un fond indistinct de médiocrité, sans originalité ni hardiesse, une roture ne comprenant ni le privilège de l'esprit ni celui de l'épée"¹⁶¹³. Nazioaren arima, nahimen nazionalaren espresioa, klase hori da, erregearekin, Frantziaren kasuan. Konferentziako puntu honetan ere dudarik gabe Renanek ideia hori bera du (isilpean): arima nazionalaren oroipenak "loriazkoak" dira, loriazko etorkizuna nahi da, etab. Alabaina, nazioaren arimatzat erregea eta noblezia, loriak eta sufrimenduak alegatzea konkistaren eskubidea alegatzea adina litzateke, eta horrek errege frantseztzat adina prusiarrentzat balio behar luke. Renan ezin da bide horretatik sartu, eta beste biderik ez dauka. Renanen nazioa, laborari eta proletariena ez dena, burgesiarena ez dena, honezkero nobleziarena ere ez dena, probintziek dagitela ere honezkero esaten ez dena, subjektu historiko eta ez sozialik gabekoa da, metafisikoa. Arima bat, gizartean inorena ez dena, barruan ezer ez daukana; edo –hobe– berak ezer aitortu ezin diona errege eta noblezia naziogileen arrazoian birjausi gabe. Renanek, iturri ezberdinetatik edanez, nazioaren kontzeptu nahasi bat dauka¹⁶¹⁴, eta inkoherentziak estaltzeko ez dauka beste irtenbiderik metaforetan errefuxiatu (arima), eta metaforari garapen metafisikoa ematea baino.

Horra, bada, arima bat, nondik nora sortua den ez dakiguna, iragan jakin bat suposatzen duena, oroitzapenak dituen (historia, orduan: zer historia? zer oroitzapen, batez ere "loriazko"? zein adieratan da iragan hori –Simon de Monfort, adibidez– probintzia guztientzat amankomuna?)¹⁶¹⁵; badaezpadan espezifikatzen ez den ondarea duena (hizkuntza, kultura...); ahalegin eta sakrifizio askoren emaitza; arbasoek eginga da gainera, ez gaurtarrek! (zenbat gauza ez da sartzen hemen? Zer gertatzen zaie gaurtarrei arbasoek jada egindako arima horrekin egiteko?) Zer mila gauza ez da, orain zehar-meharka berreskuratzen den iragan hori? Esan, ez da horrelaxe esaten, baina tonuak pentsarazten duenagatik, ideia nazionalaren substantzia berriro loriak, handitasunak eta harrokeriak baitira, iragan naziogina funtsean iragan heroiko

1613 *La Réforme intellectuelle et morale*, loc. cit., 25.

1614 Ikus, bi ikuspegi hagitz ezberdinetatik, PELOILLE, B., "Un modèle subjectif rationnel de la nation: Renan", in: *Revue française de science politique*, oct. (1987) 639-658, eta ZENNER, M., "Die Nation im Denken Ernest Renans", in: *Politische Ideologien und national-staatliche Ordnung*. Festschrift für Theodor Schieder, München 1968, 219-238.

1615 Nazioa arima bat dela, Lord Actonen esaldia da, Poloniaren partiketatagatik: "Thenceforward there was a nation demanding to be united in a State – a soul, as it were, wandering in search of a body". Renanen nazioaren kontzeptuan arima hori –hots, *Volkgeist!*–, maiz aurkitzen baita haren obran, memoria historiko nazionalera bigundu ohi da gehienetan (Herderrek, aldiz, herriaren bizitza kultural osora egiten zuen): "l'âme, l'esprit de la France, les souvenirs de son passé" argitu ohi du berak, cfr. *La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1875, 227. Memoria historikoa, azkenean, kontzepturik anbiguoena izateaz gain, dinastia, arraza edo arrazen fusioa, hizkuntza eta literatura, eta dena kabitzen da, hala interesatzen denean.

monarkikoak dirudi¹⁶¹⁶. Inpresio hau Renanen lehenagoko izkribuek bermatzen dute, eta geroagoko idazkiez are garbiago berretsiko da. Hemen bertan Renanek ez du erreparorik, oroitzapenon zentzuaren adierazgarri, Esparta gerrazaleko gudari gazteen eresi bat aipatzeko¹⁶¹⁷, “hymne abrégé de toute patrie”. Hori da, eta jasandako sufrimenduak guztiz gain, “arrazako eta hizkuntzako ezberdintasunak gorabehera” nazioa elkartzen duena¹⁶¹⁸. Historia nazional monarkikoa, berriro, indartsu baieztatua, baina doitu nahi ez den eduki heroiko-mistiko ganduzko batean iradokia uzten dena¹⁶¹⁹.

Nazioa zer ez den esanda, zer bai den zuzenean esan gura ezta, Renanek arimaren metaforara ekarri gaitu: nazioa arima bat da. Arimak horrek hiru fakultate ditu: oroimena, sentimena eta nahimena. Arimarekin Renanek, ez bakarrik lehen ezetsitako elementu denak berreskuratzen ditu (haientzat beste berba batzuk erabiliz: oroitzapenak, ondarea, etc.), baizik beste elementu naziogin bat berria eta erabakigarrira gehitzen du: patriotismoa. Funtsenean nazioa edo printzipio nazionala zertzen duena, sentimendu espezifiko bat da, sentimendu patriotikoa (Fustel de Coulanges: “le sentiment de la patrie”), Renanentzat patriotiko-heroikoa dena; sentimendu espezifiko hori da nahimen nazionalaren oinarria, beste elementu guztiei horrek ematen die balioa. “Une nation est donc une grande solidarité, constitué par le sentiment des sacrifices qu’on a faits et ceux qu’on est disposé à faire encore”¹⁶²⁰.

1616 R:jr 54: “Un passé héroïque, des grands hommes, de la gloire (...), voilà le capital social sur lequel on assied une idée nationale. Avoir des glories communes (...), avoir fait de grandes choses ensemble [iragana gure ekintza bihurtzen dela ematen du], vouloir en faire encore, voilà les conditions essentielles pour être un peuple”. (M. Barrèsek pasarteok nola bere horretantxe birrartu dituen, ik. Z. STERNHELL, aip. lib., 288, 58 oin-oharra). Hemendik aurrera, nazioaren egitandiak –“la gloire”– atzera behin eta berriro aipatuko dira iraganaren –eta nazioaren– elementu printzipal gisa.

1617 Ib. “Nous sommes ce que vous [arbasoak] fûtes”. Aipu bera Akademia Frantsesean sarrerako hitzaldian, ik. OC, I, 7 (*Discours et conférences*). – Bestetan ez baitzen Espartaren zale agertu ohi: “Sparte et l’ancienne Rome représentent un des états les plus imparfaits de l’humanité [guztiz Rousseuren aurka], puisqu’un des éléments essentiels de notre nature, la pensée, la perfection intellectuelle, y était complètement négligé” (69). Oroit “Prière sur l’Acropole”ko “ils iront à Sparte maudire le sol où fut cette maîtresse d’erreurs sombres” (hain zuzen Prusian pentsatuz idatzia dudarik gabe, ik. *Souvenirs*, J. Pommieren argitalpena, Paris 1983, Introduction, LVI; eta VIDAL-NAQUET, P., *La democracia griega. Una nueva visión*, Madril 1992, 214). Orain, alderantziz, aberriaren atxekimenduak pentsamendu razionaletik eta memoria kritikotik bereiz, “sentimentuan” ezarria dirudi, Rousseuren maneran – nahiz Renanen nazioa ez den Roussearena. “Trop de rationalisme”k ere nazioa hondatzen omen baitu (68).

1618 Ib. “la souffrance en commun unit plus que la joie. En fait de souvenirs nationaux, les deuils valent mieux que les triomphes...” Azken gerra galduari alusioa zalantza gabe.

1619 Ik. SHAFER, B. C., *Le Nationalisme. Mythe et réalité* [orij., ingelesa], Paris 1964, 27-28: “Bien que Renan débutât aussi par l’Histoire, il arriva à une explication de la Nation qui dépassa le fait historique pour atteindre une force métaphysique profonde (...). Le savant sceptique et critique qu’il était écartait le mysticisme divin pour mettre le mysticisme historique à sa place”.

1620 R:jr 54. KRİKORIAN, N., “Nation et Révolution dans la philosophie politique de Renan”, in: VOVELLE, M. (arg.), *L’Image de la Révolution Française*, bol. II, Paris/Oxford 1990, 1087.”On trouve dans ce texte les deux

Non detektatzen da “ukigarriro” sentimendu nazional hori? “Gaur egun, nazioa fakto ukigarri batean laburbiltzen da: adostasunean, bizitza elkarrekin jarraitzeko nahikari argi eta garbi adierazi batean”. Fakto ukigarri argi eta garbi hori erreferenduaren akto batean adieraz daiteke, esate baterako. Hala ulertuko lizuke edozein demokratik. Baina Renan ez da demokrata, ez du masen iritzietan eta bozketetan sinesten, eta gutxiena nazioaren fundamentua bozak izatea onar lezake (bozetan espresaturiko hiritarren nahia)¹⁶²¹. Beraz, jarraitzen du, aurrekoa argitzen duela dirudien gehigarri ezin ilunago famatuarekin: “Nazio baten existentzia (barka zaidazue metafora hau) eguneroko plebiszitua da, indibiduoaren existentzia bizitzaren baiespen betiraunkorra den eran”¹⁶²²... Horra plebiszituaren pasarte, Renanen formulaziorik arrakastatsuen, seguruenik. pixka bat harrigarria bada arrakasta hori, kontu egiten badugu, Renanek berak nonbait ez zeukala metafora egokiegizat, barkazioa otoihtu beharra sentitu du behintzat horrengatik. Eta, seguruenik, hala da, ez da oso egokia ezer razionalki argitzeko, makina bat jende liluratzeko oso egokia gertatu bada ere formulazioaren kutsu exotikoarekin. Irakurle ongina, lehenbizi batean bederen, ustetzer lerratzen da eguneroko plebiszituarekin herriko jendearen kontzientzia (nazional) eta borondate (nazional) arrunta ulertzen dela. Baina hain zuzen irakurtzen duen irakurleak Renani maiz irakurria daukiona, populua haurtzat edo kaikutzat daukala da, horren kontzientziak ez duela ezereen arrazoizko fundamentutzat balio ahal, eta kontzientzia nazionala ez datzala haren kontzientzian¹⁶²³. Demosa zeharo erdeinatzen bada, plebiszituaren adiera ezin da ohiko demokratikoa izan. Zer da metafora horrek –bakoitzak irudika lezakeen mila bestelako fantasia barik– zehazki esan nahi duena? Eguneroko plebiszituaren fundamentua, herritarren kontzientzia ezin izan bada, agian historia bai? Testua bera mintzatzen laga, eta hurbildik analisatzen hasi orduko, magia guztia ezerezean desegiten da. Renanek dioena da, hizkuntza-eta utzirik, elementu ez aski

caractères qui, selon Renan définissent une nation: Premier caractère, la nature du lien qui unit les individus dans la société, n’est pas juridique (...) [elkartasun sentimentua baizik]. Deuxième caractère, le sacrifice des individus, ou des volontés particulières, qui crée l’adhésion quasi identitaire à la communauté. Si la nation est conçue comme une entité collective autonome, elle est également une autorité morale, supérieure à la volonté des individus”.

1621 “La vérité est qu’une nation est autre chose que la collection des unités qui la composent, qu’elle ne saurait dépendre d’une vote, qu’elle est à sa manière une idée, une chose abstraite, supérieure aux volontés particulières”, ik. *La Réforme intellectuelle et morale*, loc. cit., 303. “Le principe national, comme la religion, suppose des pactes indépendants de la volonté des individus” (302).

1622 Rjr 55 (nire azpim.).

1623 Ik., STERNHELL, Z., *Les anti-Lumières*, Paris 2006, 279-280: “[Renan] ne laissera pas de répéter que «la conscience d’une nation réside dans la partie éclairée de la nation, laquelle entraîne et commande le reste». De l’Avenir de la science jusqu’à ses tout derniers écrits, Renan reste convaincu que «tout le mal de l’humanité vient (...) du manque de culture». Voilà pourquoi la démocratie est exclue: la «bestialité native» de la moitié de l’humanité fait qu’il est «impossible d’aimer le peuple tel qu’il est». S’il triomphe «ce sera pis que les Francs et les Vandales». Concrètement, cela signifie que le suffrage universel est illégitime, car «la stupidité n’a pas le droit de gouverner le monde»”. Are gutxiago Frantzia zer den edo ez den bere eguneroko portaera inkontzientzarekin erabakitze eskubiderik.

ukigarriak nonbait, badagoela oraintxe, nazioaren errealitatea erakusten duen gertakari ukigarri –hautemangarri, esperimentagarri– bat: elkarbizitzeko adostasuna. Adostasuna (egunerokotasunak adierazten omen duena alegia), esango duzu, besterik gabe, gauza abstraktuegia da: zertan manifestatzen da, non ukitu ahal dugu? Eta hauxe da harrigarria: ez hitzarmen espresoren batean edo erreferendumen batean, baizik –dio Renanek– jendearen eguneroko bizitza bizitzean. Zelan hori? Plebisituaren metafora hain errepikatu hori ulertzeko giltza, Renanek ondoko esaldian eman digu. Irakurtzen dugu berriro eta, horren arabera, indibiduoaren existentzia (= bizitza), bizitzaren (= existentziaren) baiespena da; bizi denak bizitza baiesten du. Gisa logiko berdinean aurreko esaldia berrirakurritz: nazioaren (eguneroko) existentzia, nazioaren baiespenaren froga edo plebisitua da. Indibiduoaren bizitzeak haren bizitzaren baiespena adierazten du, nazioaren existitzeak haren existentziaren baiespena. Horrela, *salto mortale* logiko batekin, eguneroko bizitza, besterik gabe, plebisitu bat bihurtzen da: nire existentziak nire espainoltasunaren proba/plebisitua adierazten du; zure existentziak, zure frantsesitasunarena. Uste izatekoa da logika honek berdin balio beharko lukeela inperio austro-hungariarreko edo otomanoko hiritarrentzat edo “probin-tzientzat”, eta inperiook nazioak ez badira, ez dakigun beste zerbaitegatik izango da (Renan logikoa dela suposatuz, noski).

Existitzea existentzia hutsarena baino beste ezer gehiagoren plebisitutzat interpretatu gura izatekotan (jendearen atxikimendu edo borondateren batena-edo), plebisitu ekibokoagorik nekez asma daiteke. Izan ere, nazioaren eguneroko existentziak, naziokideak elkarrekin bizi direla bai, baina ez elkarrekin bizitzeko gogo adostasunik, ez desadostasunik ematen du ikustera. Nola demonio ikusi ahal izango da Britainiako arrantzale baten eguneroko bizitzan, Xuberoako artzainekin elkartasunerako borondaterik, ez argi eta ez ilun adierazia?¹⁶²⁴ Edo bien iragan komunaren kontzientzia San Bartolome gaueko sarraskietan? Baina Renanek berriro tranpa txiki bat egiten du. Norbait bizirik badago, bizi nahi duela esan gura du, interpretatzen du berak (nahia izan daiteke inkontzientea). Hori agian indibiduo pertsonalaren kasuan aski legitimoki uste genezakeena da. Renanek, ordea, nazioa indibiduo bezala ulertuz, ondorio bera atera nahi du harentzat, eta nazioaren eguneroko existentziaren faktoa (enpirikoa) adostasunaren fakto ukigarriarekin baliokidetu. Ordea, indibiduoarentzat egin litekeen suposizioa modu berean silogismo bat bihurtzeko kolektibitate nazional batentzat, nazioaren existentzia soiletik nazioa izateko borondatea deduzituz (zeinena?), logika baino harago hegaldatu beharra dago irudimena, eta Renan ohartzen zen horretaz – ez du arrazoirik gabe eskatu barkazioa metaforarengatik¹⁶²⁵. Deduzitu

1624 Areago Renanek idazten zuen tenorean, XIX. mendean nekazariak eta proletalgora zeharo indiferente izan baitira nazio arazoarekiko. Hain zuzen, Renanek berak hainbat aldiz erdeinatu du populu hori, kontzientzia desinteresatu eta nazional baterako ezgai omen zelakoxe.

1625 Interpretazio onberagoa, ondorengo esklamazioa ere –“Oh! je le sais, cela est moins métaphysique que le droit divin, moins brutal que le droit prétendu historique” (55)– ironikotzat hartu ahal izatea litzateke. Baina ik. 155: “Cette règle de politique n’a rien de profond ni de transcendant...”

dezakeen guztia, ordea, da: Estatu bat baldin badago (nazioa) badago; eta hori, egia da ez dela norbanakoaren nahiaren produktua, baina historiaren produktua da, eta norbanakoek egunero bizi dutena (nahita ala pairatuta?), hau fakto ukigarria eta ukaezina baita argi eta garbi. Horixe baino ez da eguneroko plebiszitua.

Azkenean, eguneroko plebiszitua eguneroko bizitzako inkontzientzia edo errutina da; azken-azkenean, historiaren joaira baino ez; jendea egunero, hilero, urtero, mende oro bizitzen diharduen historia (zein libreki edo plebiszitarioki bizi duen gizon-ema-kumeak historia hori, denok dakigu). Renanek, zehaztasuna agindurik, darabiltzan berba lausoen hondoa atzemateko, horiek Micheleten mistika nazional(ist)ari zor diotenari behar da gogo eman. “La dette de Renan à l’égard du grand historien Michelet (1798-1874) –irakurtzen diozu Ph. Foresti– est tout particulièrement visible. Lorsque l’auteur de *Qu’est-ce qu’une nation?* exalte dans la Nation «une âme», «un principe spirituel», «une grande solidarité», «le sentiment des sacrifices qu’on a faits et de ceux qu’on est disposé à faire encore», il reprend les mots mêmes avec lesquels Michelet, dans *Le Peuple* (1848), chantait la patrie française. De l’un à l’autre de ces historiens passe encore la conviction qu’une Nation n’est grande que dans la mesure où elle s’arrache à tous les déterminismes pour se construire elle-même en un acte héroïque de sa volonté. Niant l’importance de la géographie, de la race ou de la langue, Renan définit la Nation comme «un plébiscite de tous les instants». Michelet, quant à lui, dans le Préface de 1869 à son *Histoire de France* écrivait: «La France a fait la France, et l’élément fatal de race m’y semble secondaire. Elle est fille de sa liberté. Dans le progrès humain, la part essentielle est à la force vive, qu’on appelle homme. L’homme est son propre Prométhée»¹⁶²⁶.

Poesia edo mito bezala, polita; baina, kontzeptuan, erretorika ridikulu samarretara kuzkurtzen da tradizioak fetixe bihurturiko plebiszituaren elemele guztia, bere testuinguruan irakurrita. Renan errepublikarraren kezka nagusietako bati erantzuten dio eta hori barkatu behar zaio agian. Nazioaren oinarri klasikoa dinastia zela harentzat gomutatuko dugu – hori zen konferentziaren hasiera, eta hori da Renanen sigi-saga irristsuetan hitzaldi osoan inoiz bistatik galdu behar ez den auzia. “Teoriko politiko batzuen arabera”, diosku (teoriko horiek Renan bera dira), dinastiak gerra eta konkista, ezkontza eta jukutria diplomatiko bidez (gero ahaztuak) denboran zehar bilduriko probintzien elkargoa, nazioa, hura burutu duen dinastiarekin batera amaitzen da¹⁶²⁷. Eta egia da nazio modernoak jendearen borondatearen aurka osatu izan direla, ez nazioen eskubide eta ez probintzien borondatearentzat axola amiñirik gabe. Beraz, galdurik elkarrekin egoteko zuten kausa (dinastiaren manua), ez dute elkarre-

1626 FOREST, Ph., *Qu’est-ce qu’une nation? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*, Paris 1991, 44-45. Forestentzat Renanen nazio kontzeptuan Micheleten Frantziaren kontzeptua errepikatzen da (arrazen fusioa, Frantziaren ez deus materiala izatea –lurra–, baizik “arima”, etc.), eta funtsean ez da haren laburbilduma baino, sistematikotasun pixka batekin garatua (haren nazionalismo deklaratuaren birformulazio ezkutua, hortaz, batailaosteari egokituta).

1627 R:jr 43.

kin jarraitzeko ziorik, oinarririk. Nazio modernoek, erregerik gabe, ez daukate izateko arrazoirik... Teorian hala izango da, eta aspalditxoan Renan beldur zen halaxe gertatuko ote zen. Baina probintzien elkartasunak, nazioak, erregea desagertu eta gero ere, jarraitu egiten duela ikusten da. “Il faut donc admettre qu’une nation peut exister sans principe dynastique, ete même que des nations qui ont été formées par des dynasties peuvent se séparer de cette dynastie sans pour cela cesser d’exister”¹⁶²⁸. Hori gertakari bat da, ez teoria bat; Renanek probintzien “elkarrekin jarraitzeko nahikari argi eta garbi adierazia” bezala interpretatzen duen gertakaria. Probintziek, ez daukate zergatik elkarrekin jarraitu, baina elkarrekin jarraitzen dute. Zergatik? Halaxe jarraitu nahi dutelako soil-soil. Horra froga faktikoa (ukigarria), ez teorikoa (arrazoia, etab., omen ziren bezala), nazioa egiten duena nahia soil-soil dela; eta horra nola nahia atzeman “eguneroko plebiszitua”ren faktoan egiten den, de fakto egunerokotasunean elkarrekin bizitzen jarraitzean. Labur: Nazioa, hots, Estatua –hori da behin eta berriro Renan esatera datorrena–, baldin badago, badago. Ez dago zer alferrik diskutiturik, oinarririk baduen, ez duen; osagarri nazioginek hala nahi dutelako dago. Bere existentzia da bere legitimitatearen plebiszitua...

Arrazoibide honen aurrean posibilitate bat ez ulertzea da (errukizkoena ez ulertzea kontsideratzen delako. Biktimen existentziak ez borraroa eta ez Justizia legitimatzen du; “probintzien” existentziak edo hiritarren otzantasunak ozta gehiago Estatua). Edo, bi, konsentimenduaren arrazoia zaharraren birformulazio estrabagante samarra legez ulertzea (horrela ulertzeko aztarnarik ematen du Renanek berak: “le consentement actuel”, “un fait tangible : le consentement”). Edo hiru, Hegel zahar/txar purua bezala, modu franko bitxian formulatua hori ere: nazioa (Frantzia) erreala da, errealitatea razionala da. Edonola ere, deus ez original eta berririk, hortaz.

Konklusio hau bera –leunxeago esanda–, identitate nazionalen gaia propio ikertu duen A.-M. Thiesserengan aurkitzen dugu. Renanen diskurtsoaren parte positiboa laburbilduz, kritika hau egiten dio irakurketa estandarri: “Mais de quoi est faite la nation? On connaît bien la définition de Renan: «L’existence d’une nation est un plébiscite de tous les jours». Cette formule est souvent invoquée pour accréditer la thèse d’une conception spécifiquement française, non organique, de la nation”. Renanen (eta nazioaren kontzeptu frantsesaren) originaltasun hori, haren testua horrela moztuz eta zentzua faltsutuz lortzen da: “On omet généralement de citer les préalables, qui répondent implicitement à la question essentielle, à savoir pourquoi les Auvergnats et les Normands sont tous appelés à participer au plébiscite de la nation française, mais non point les Lettons ou les Andalous”¹⁶²⁹. Irakurketa tradizionalak sinetsarazi

1628 Rjr 44-45.

1629 THIESSE, A.-M., *La création des identités nationales. Europe XVIII^e-XIX^e siècle*, Paris 2001, 12. (Okerrago, “pourquoi l’Autriche est-elle un État et non pas une nation?”; Rjr 43, galde/baisten du, baina bai espere ulertzeko ez du modurik uzten bere arrazoiketarekin!). Ik., orobat, SCHNAPPER, D., *La France de l’intégration*, Paris 1991, 42: “(...) Le célèbre texte de Renan, toujours incomplètement cité...”. “Ce fameux «plébiscite de

nahi digu Frantziak nazioaren kontzeptu bat guztiz originala eta munduan beste inork ez bezalakoa daukala, esklusiboki frantsesa, eta frantsesak eurek nahi dutelako direla frantsesak, munduan beste guztiak ez bezala (batez ere ez alemanak). Hots, Frantzia –Donostiaren antzera– bakarra da munduan. Beste ezein ez bezalakoa da (Iraultzaren herria, askatasunaren sehaska, etab.), eta nazioaren kontzeptua ere diferentea dauka beste guztien aldean...

Nazioaren kontzeptu frantses originalaren ipuina Frantzia Handiaren mitoaren partetxo bat baino ez da, kolonietan haur beltzek eskolan ikasi behar zizuten “nos ancêtres les gaulois étaient blonds” haren antzekoa. Mito nazionalista horren eraikuntzako obran kokatzen da Sorbonako hitzaldia: Frantziak bere mitoan Renanen mitoa integratuz eskertu du. Baina zer dago zinez berria eta diferentea Renanen diskurtsoan, beste nazio kontzeptuetan ez bezalakoa? A.-M. Thiessenren testura itzuliz, isilpean pasa ohi dena zera da, Renan bere egiazko pentsamenduan atzemateko fundamentala, plebisituaren kontua bestela ezin uler baitaiteke absurdoaren ataria bezala baizik: “Ce qui fait la nation, selon Renan, «c’est un riche legs de souvenirs», «comme l’individu, c’est l’aboutissant d’un long passé d’efforts, de sacrifices et de dévouements». Et Renan de préciser: «Le culte des ancêtres est de tous le plus légitime; les ancêtres nous ont faits ce que nous sommes». L’objet du plébiscite, en fait, c’est un héritage, symbolique et matériel. Appartenir à la nation, c’est être un des héritiers de ce patrimoine commun et indivisible, le connaître et le révéler”¹⁶³⁰. Beharbada politago, edo frantsesago, esanda egongo da, baina hori: “les bâtisseurs de nation, par toute l’Europe, n’ont cessé de le répéter”, epaitzen du A.-M. Thiessek, errege biluzia biluzi utziz. Ez dago nazioaren kontzeptu frantses edo renandar originalik batere.

Zein interes “ez nazionalista”k behartu du, orduan, Renan historialaria, Estatu (bortxa legitimoaren monopolioa), arima, espiritu, plebisitu termino sublimetean definitzera, eta hiritar frantsesak, frantsesak izan baino lehendik a priori horixe izateko nahi probidentzial batekin dohaintzera? Estatu europar modernoak ez dira populua-
ren nahiak ezarriak, berak populua-
ren nahiaren ezarle estuak baizik, eta bere legitimazioaren onartarazleak beste ezeren aurretik. Populuaren eguneroko plebisitua, hain zuzen goian ikusitako Renanen filosofia politikoarekin guztiz bereziki, ez datza eta ezin da etzan beste ezertan, artalde gobernatu otzana izatean baizik.

Renanen konferentziaren irakurketa sinplifikatu arruntak esaten du nazioa ez duela egiten arrazak, hizkuntzak, etab., baizik nahiak, eta hori dela Renanen –kontzeptu frantsesaren– espezifikoa. Renanek nazioaren kontzeptuan espresuki patriotismoa sartu izana, beharbada haren diskurtsoko punturik politenetakoa da (arriskutsu-
netakoa ez balitz haren patriotismoaren kontzeptua bera). Eta itauntzen dugu itaun: Italian, Alemanian, Frantzian, noiz interesatu izan da inor nazio arazoaz eta nazioa

tous les jours» (...) n’en est pas moins fondé, dans la pensée de Renan, sur la transmission d’un «long passé d’efforts, de sacrifices et de dévouements»”.

1630 Ib.

zer denaz? Nazio arazoa eta nazio nahia gori-gori zegoenean beti. Nahizkotasuna, hortaz, nazioaren gogoeta gehienak testuinguru politikoki txit aktiboetan burutu dira-eta, nazio kontzeptu guztietan dago presente gutxi-asko esplizituki (are biluzago praxi nazioingetan); ez da inola ere kontzepturen baten espezifikoa: nazioaren teoria guztietan oso presente dago beti nazioaren askapen nahia, burujabetasun nahia, batasun nazional nahia, etc., hots, helburu politikoren baten nahia eta harenganako mira. J. Stuart Millen hitzetan, “desire to be under the same government, and desire that it should be government by themselves”¹⁶³¹. Nahizkotasuna beti erabakigarria ateratzen da edozein faktore “objektiboren” gaitetik. J. S. Millen nazioan, a) elkartasun sentimendua, “feeling”, b) sentimenduaren kausak (osagarri objektiboak esan ohi direnak: arraza, hizkuntza, erlijioa, lurraldea, etab.), eta c) nahia, “desire”, bereizi zituen, ikusarazteko nola hiruron arteko joko diferenteak nazio tipo diferenteak ematen dituen. Suitzan eta Belgikan (elkartasun) sentimendu nazionala sendoa da, elkartasun sentimenduaren kausa objektiboak kontsideratzen direnak ments diren arren; ez hizkuntzak, arrazak, historiak, etab., ezpada helburu edo nahi politikoak lotzen ditu¹⁶³². Sizilia eta Napoles, aldiz, elkartasun sentimendurako kausa objektiboak egon arren (hizkuntza, historia, etab.), ez dira nazio bat sentitzen (“felt itself quite distinct in nationality”), nahierarik ez dago lotuko dituen. Alemanian elkartasun sentimendurako kausa objektiboak daude eta sentitu ere bai, alemanak berein Estatu alemanetan nazio bat sentitzen dira, baina nahirik ez dute batere gobernamentu bakarraren pean batzeko (“the feeling has never reached to making the separate States desire to get rid of their autonomy”). Italian kausa objektiboak elkartasunerako adina kontrariorako daude, baina sentimendu eta desira nazionala indartsua dago¹⁶³³. Suitza edo Belgika bezalako kasuak gorabehera, Millen zaila ikusten du Estatu nazioanitz demokratikoa: despotismora edo nazioetako baten nagusikeriara joko dela pentsatzen du¹⁶³⁴. Nazio handi baten inguruan nazio txikiagoak edo beste nazio bateko puskak badaude, Millen txikion fusioa nazio handian positiboki balioztatzen du, beren kasa ez omen bailuke-

1631 MILL, J. S., *On Liberty. Representative Government. The Subjection of women. Three Essays*, Oxford U. P. 1971, 380 (“Representative Government”, XVI).

1632 Ib., 380-381: “Switzerland has a strong sentiment of nationality, though the cantons are of different races, different languages, and different religions (...). The Flemish and the Walloon provinces of Belgium, notwithstanding diversity of race and language, have a much greater feeling of common nationality, than the former have with Holland, or the latter with France”.

1633 Ib., 381. “Yet in general the national feeling is proportionally weakened by the failure of any of the causes which contribute to it”.

1634 Ib., 382: “Free institutions are next to impossible in a country made up of different nationalities”. Hala ere, Ingalaterra eta Irlandak bat izaten jarraitzea begitantzen zaio biezatz egokiena, bi naziook elkar osagarriki omen direlako (387).

te modurik progreso modernoan parte hartzeko¹⁶³⁵. “No Bas-Breton, nor even any Alsatian, has the smallest wish at the present day to be separated from France”¹⁶³⁶.

Eskema hau nazio arazoak ebazteko egokiena dela esan gabe, Alsaziaren arazoa irakurtzeko bi posibilitate eskaini lezake (onarturik, hasteko, Alsaziak ez zuela Prusia-rekin batua izan gura): 1) nazio alemanekoa sentitzeko kausa objektiboak ditu, eta sentitzen da (hots, halakoa nahi du jarraitu), baina nahi duena politikoki Frantzian geratzea da; hots, gobernamendu frantsesaren menekoa nahi du izan, bere nortasun alemana galtzeke. 2) Kausa objektibo guztien despit, ez da nazio alemanekoa sentitzen, nahi duena fusioa da nazio frantsesean. Dirudienez, alsaziarren postura lehenengo zen; Renanek, ordea, bigarrenera bideratu gura izan du antza soluzioa (inoiz ez daude garbi-garbi mugatuak haren bai eta ezesprenak), sentimendu nazionalaren kausa objektiboak deritzenak jokotik kanpo lagaz. Lehenengo posibilitatearen zinezkoa jada Treitschkek berak esplikatzen zuen: Iraultzaren erreformak eta haren ondorioak bereziki faboragarriak agitu ziren laborari nahiz burges alsaziarrentzat (konparazio batera, Vendéeko nekazariarentzat ez bezala)¹⁶³⁷; ulertzen da orain Prusiaren pean atzera erregimen sozial eta ekonomiko zaharrera itzultzeko batere gogorik ez zutela¹⁶³⁸.

Renan seminarista ohiari arrazoi ekonomikoengatik frantsesak izan nahi hori ez zaio aski jasoa begitantzen: aberria ez da Zollverein bat. Nazioa dagiena nahia da, baina nahi bat abantaila sozial honen edo xede politiko horren nahietan zatikatzen ez dena; nahi –maitasun– bat purua, interes lurtarrik gabea, esentziala. Nahi bat, Frantzia hutsaren nahi hutsa, frantsesa izan nahi duena eta beste ezer ez, nahiaren eduki konkretu oro diskutigarria baita. Frantzia, Jainkoa bezala, bera hutsagatik maitatu –nahi– behar da. Eta nahi hori arima bat, espiritu bat da, espiritu nazionala.

1635 Ib., 385: “Experience proves, that it is possible for one nationality to merge and be absorbed in another: and when it was originally an inferior and more backward portion of the human race, the absorption is greatly to its advantage. Nobody can suppose that it is not more beneficial to a Breton, or a Basque of French Navarre, to be brought into the current of the ideas and feelings of a highly civilized and cultivated people –to be a member of the French nationality, admitted on equal terms to all the privileges of French citizenship, sharing the advantages of French protection, and the dignity and prestige of French power– than to sulk on his own rocks, the half-savage relic of past times, revolving in his own little mental orbit, without participation of interest in the general movement of the world. The same remark applies to the Welshman or the Scottish Highlander, as members of the British nation”.

1636 Ib., 387.

1637 Ez da Iraultza bakarrik izan Alsaziako jendeari onuratsu etorri zaiona. “L’Empire, garantie d’autorité et d’ordre, dans le respect des principes de 1789 et la prospérité de l’économie, trouve un accueil favorable dans la population alsacienne. La part des soldats et officiers alsaciens, pas moins de soixante-dix généraux, dans l’épopée napoléonienne, occasion de promotion sociale et de gloire, donne au patriotisme alsacien une coloration militaire durable, en même temps qu’elle fait de la légende napoléonienne une composante de la mémoire alsacienne”, in: MAYEUR, J.-M., “Une mémoire-frontière: l’Alsace”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 1154.

1638 TREITSCHKE, H. von, “Was fordern wir von Frankreich?”, in: ID., *Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865-1874. Schriften zur Tagespolitik*, Berlin 1874, 305-306.

Gero, nahi –arima– hori ezerezean geratuko ez bada, Renanek edukiren batzuk aitortu behar dizkio espazioan eta denboran. Eta, nolabait, leihotik bota dituen sentimendu nazionalaren kausa objektibo guztiak atzeko atetik berreskuratzen ditu. Teinka gaindiezin bat planteatzen du, horrela, bateko nazioaren gogozko edo nahizkotasun hutsaren eta besteko haren historikotasunaren artean, nazioaren historikotasuna purua ez beste guztia izan ohi baita. Renanena, maila batean, soluzio definitibo soluziorik ezin egon den termino esentzialetan bilatzeko saioa da; eta soluzio hori maila politikoan aplikatu nahi duenean, borondate santuzko proposamen edo iradokizun ganorabako tribialetatik ez da pasatzen. Nahizkotasuna testu batzuek aditzera ematen duten purutasunean hartu gura bada (nazioa nahiak egiten du, nazioa subjektibo da!), naziorik ez dago munduan. Nahizkotasuna, inpurua bera, hala lehenesten bada orobat, beste aspektu “objektibo” guztiak baztergarriak deklaraturaz, nazioaren kontzeptu horrek ia nazio barik utzi beharko gintuzke, koherenteak izatekotan, Estatu batean euren erabaki librez elkartuak diren nazioak munduan zenbat kasu diren so egiten badugu.

Jazotzen dena da, nazioaren zerizateaz aurreko urteetan ikusi eta ikasi duenak beroturik (Berlingo antisemitismoaren polemikan batez ere), bere ekarpena ekarri gura izan duela publiko frantsesarentzat gai horretan, lezioa Frantzia eta Alsaziaren arazoari aplikatuta. *Qu'est-ce qu'une nation?* interes eta itu horrekin pentsaturiko argudiaketa da, eta interes horrek inposatzen ditu ezespenean eta baiespenean Renanek darabiltzan forma hein batean alanbikatuak. Anexioaren haizua ukatzeko aski zuen egitea: bat, konkista eskubidea errefusatu; bi: edozein anexioren legitimazioa ukatu (Kantek egin duena), arraza, hizkuntza, estrategia (konferentzian arrazoi estrategikoari ez zaio ezertarako jaramonik egiten) edo bestelako edozein arrazoiri uko eginenez. Horretara apaldu ordez, Renan berriz ere, aski ezagutzen zituen eta gustatzen zitzaion profeten rolean, unibertso intelektualaren maisutara altxatu da Sorbonako katedran, eta, zuzenean arazo konkretuari heldu eta anexioaren zilegitasunaren aurka pragmatikoki alsaziarren erreferenduma erreibindikatzera mugatu beharrean (beranduegi ere bai baitzen horretarako), Alsaziaren arazoa nazioaren teoria unibertsal batean eta “etorkizunak gogoratzeko” prediku baten markuan gura izan du buruzpidetu, Nazioa/Estatu bera populuaren nahiaren hipostasi gisa definituz, alsaziarren nahia eta frantsesitasuna ere, ez erreferendum egintza konkretu batean, ezpada haien eguneroko partaidetza mutuan Estatu/Nazio horretan funtsatuz. Beti maisu, arazo partikular baten soluzioa teoria handi batean bildu gura izan du eta munduari Nazioaren esentzia zertan datzan irakatsi. Atera zaiona, erretorikoki diskurtso eleder bat eta razionalki lardaska bat izan da. Nazioaren esentzial bezala populuaren nahia erliebatu gura bada, hain zuzen historian eta Nazio/Estaturen bilakaeran argumentu gutxi aurkituko baitu horren berrespenerako. Frantzia gehiena, esaterako (dena?), konkistatua eta frantsesa izan nahi izatera bortxaz bezatua da. Eta Estatuaren gaurko existentziak ez du haren probintzien edo hiritarren gogozkotasuna probatzen; eta erreferendum batek gogozkotasuna espresatuko balu ere, espresio horretan dominazio eta domes-

tikazio totalaren proba ikusi beharko litzateke ezeren aurretik. Erregeek horixe egin zutela, lehenago beti oso garbi eduki du Renanek. Iraultzak Estatu hori goitik behera eraldatu, ez ukatzeko edo gainditzeko, baizik berresteko eta areago sendotzeko egin du. Errepublikak ez du hori –Estatuaren nahizkotasuna– ezer aldatzen.

1887an, horregatik, konferentzien bilduma argitaratu dueneko aurkezpenean, zehaztasun batzuk gehitzeko aprobetxatu du: “la Suisse –idatzi du– est peut-être la nation de l’Europe la plus légitimement composée”¹⁶³⁹; gutxiago edo batere ez legitimoak zeintzuk liratekeen, ez da ausartu esaten. Izan ere, iragaitzaz bezala botatako ohartxoan Renanek nahizkotasuna eta bere “plebiszitua” zuzen interpretatzeko giltza eskaintzen baitu: Nazio (Estatu) guztiz legitimoa jendeak bere gogara osaturikoa litzateke. Hori horrela baldin bada, bat, Frantzia ez da Estatu legitimoa; eta bi, Alsaziak Frantziari lotzeko daukan eskubide bera luke edozein probintziak, gogoia ematen dionean Frantziatik askatu eta aldegitoko. Estatuak kaos bat izango lirateke. (Renani alde batetik Estatuari buruzko gogoeta orokorra eta bestetik Alsaziaren arazo singularra gurutzatzen zaizkio buruan. Biak lotu nahi ditu eta ezin ditu lotu). Renan ez zen tontoa, eta Sorbonako diskurtsoaren arrakasta gozatu eta berehala akordatu bide da, historikoki adina politikoki plebiszituaaren arazoak zerikusi gutxi zuela errealitate historiko eta politiko-sozialarekin; edo, aldez bestera, literalki hartuz gero (ez metafora soil gisa), arriskutsuegia zela errealitatearentzat. Horregatik 1887an populuaren nahia eta plebiszitua nolabaiteko idealak bezala aurkezten dira: ideia filosofiko ilargitar samarra, errealitatean kasik ematen ez dena, Suitza bezalako salbuespenen batean izan ezik, eta orduan ere soil neurri batean. Historian ematen diren nazioak ez dira jendearen nahiaren emaitzak. Zer da, hortaz, nazio hauek dagitzana? Lerro batzuk beherago, Suitza ahaztu eta berriro Frantzian pentsatuz, nahiaren tokian historia, eta bereziki atzoko eta biharko loria nazionalak azpimarratzen dira nazioarentzat esentzialak legez –loria horiek eta herrijendearen nahia kontraesantsuak izan litezkeela aintzat hartzeke: “Ce qui constitue une nation (...) c’est d’avoir fait ensemble de grandes choses dans le passé et de vouloir en faire encore dans l’avenir”¹⁶⁴⁰. Hori horrela, zenbat iraganeko egitandi heroiko egin da herriak nahita eta nahi du herriak bihar ere egin? Bestalde, lorien Renanen zentzuan bederen, beharbada Suitza baketsua naziorik apenas dela aterako litzaioke!¹⁶⁴¹ Renanek ez dio logika horri jaramonik egiten.

Ikusi dugu Renanen filosofia sozialean eta politikoan gizandiek eta eliteek jokatzen duten rola. Egintza handiena parekoa da. Gaztetako nota batzuetan herriko jende apalaren abertzaletasuna nola den posible galdetzen du Renanek. “Il n’est pas étonnant que l’amour de la patrie soit cher à tous, même aux plus petits, aux plus

1639 *Discourses et conférences*, Paris 1887, IV.

1640 Ib. Zenbat “gauza nazional handi” egin da herriak berak nahita?

1641 Mussoliniri eratzikitzen zaio ateraldia (beste batzuek Orson Welles): Italiak ez du gerra zibilak eta tiraniak besterik izan; eta zer eman du? Michelangelo, Da Vinci, Ernazimentua. Suitzak bostehun urtean bakea eta demokrazia izan du; eta zer eman du? Kuku-erlojua.

humbles, aux enfants du peuple, aux manoeuvres. Voici en quoi; cela tient à l'amour de la gloire. Il faut de la gloire à chacun; nul ne peut vivre sans cela (...). C'est aussi nécessaire que le pain"¹⁶⁴². Jende xumeak, berak ez baitu aintzarik, nazioan aurkitzen dizu hori eta nazioarekin identifikatzen da: "il y a là une réserve commune de gloire, un dépôt commun où vont puiser ceux qui n'en ont pas, c'est le surabondant des grands hommes qui est placé là sous l'étiquette France, et mis à la disposition de tous. Eh bien! Le peuple va là chercher sa gloire"¹⁶⁴³. Burutaera honetan, nazioa alde zuzenetik dago eta nazioak gizandi eta egitandi nazionalak erakusten ditu; eta herriak egiten duena da horiei atxiki, eta horiekiko atxikimendu bitartez nazioari eta nazioaren aintzari atxiki (nazioa egin ez du herriaren nahiak-edo egiten). Sorbonako diskurtsoan eskema hori pitin bat eraberritzen da, baina ez da inola ere abandonatzen – agian Renan legitimistak bere kolkoan sekulako iraulia bezala bere ideietan sentitu badu ere. Egiten duena da –Errepublikari kontzesioa– nazioaren egileen artean erregeen izena kendu (lehenago erregeak deklaritzen ziren nazioaren egile), eta gizandien lekuan egitandiak aipatu, herriari naziogintzan rol aktiboren bat aitortzeko (beti bigarrentiarra), Iraultza eta gero kontzesio handiegia ez dirudiena: "d'avoir fait ensemble de grandes choses dans le passé et de vouloir en faire encore dans l'avenir". Herriak ere, beraz, egin ei ditu gauza handiren batzuk (hori aitortzea dateke Renanen berritasunik handiena diskurtso guztian!), baina plebisituak funtsean iraganeko egitandien atxikimenduaren zentzua izaten jarraitzen du, herriaren borondate librearen espresioarena baino gehiago. Ez gara nazioaren kontzeptu nazionalista klasikoenetik, nazio nazionalistatik, pauso bat atera¹⁶⁴⁴. Heroikoa, loriazko harroa – "unidad de destino en lo universal". Baina dena disimulatuta. Egiaz, zehaztasuna agindu eta metafora artean ezer ez zehaztuz amaitu dugu. Hau dena (memoria heroikoa, solidaritate sentimendu bat, elkarrekin gauza handiak egiteko nahikaria) nazioaren definizioa adina, la Légion Etrangère-rena izan baitaiteke.

1642 OC, IX, 152.

1643 Ib., 153: "(...) Ne sont-ce pas les hommes du peuple qui se pavent le plus des gloires nationales? Toujours Napoléon à la bouche (...). Après une victoire nationale encore, où éclate le plus de joie et de vanité? Chez le peuple". Ik., ib., 438: "Ce n'est pas sans raison que les hommes tombent à genoux devant les grands hommes, en font des sortes de mythes, d'idoles. Napoléon, par exemple. Ces hommes sont la gloire de ceux qui n'en ont pas. On se glorifie de la communauté avec eux".

1644 Eskuineko zein ezkerreko nazionalismo frantsesaren karakteristikoa dela Frantziako historia guztia "historia nazional" bezala irakurtzea (beste nazionalismoena erel), eta historia nazionala loria militarrena bezala ("celle de la genèse d'une Patrie, de sa constitution territoriale, celle de la formation d'un «patrimoine commun»"), ik. GIRARDET, R., *Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914*, Paris 1983, 23-24 eta 25: "En fait, qu'il soit dit de «droite» ou qu'il soit dit de «gauche», il ne paraît guère possible de dissocier l'expression du nationalisme français d'une même, tenace et constante fidélité à l'égard de l'évocation du passé guerrier de notre pays. – Notation d'une particulière importance: à travers le culte de la gloire et de l'héroïsme militaire, c'est, pour l'ensemble du nationalisme français, une conception à peu près identique de la grandeur nationale qui tend, en effet, à se définir. Conception à la fois épique et morale, où viennent se concilier, dans une même ferveur, la gloire du passé français et l'affirmation d'une vocation privilégiée providentiellement accordée à notre pays".

Adaptazio maniobrak jarraituz, 87ko argibideetan garrantzitsuena da, populazioaren nahia Nazioaren fundamentu gisa orain zeharka iradoki baino ez egin eta gero, Estatuaren arteko muga-konfliktoak gainditzeko baliabide gisa soilik baiesten dela hori espresuki¹⁶⁴⁵, eta hori ere idealetara edo jakintsuaren (filosofoaren) ametsetara debalutua. Itxura guztiz, populazioaren nahiaren argumentua maila politikotik idealera pasarazia dago erabat: herriaren nahia, ez politikoei egiten dituzten nazio historikoen fundamentu faktikoa, baizik nazioaren fundamentu ideala (edo nazio idealaren fundamentua) litzateke; orobat, nazioen arteko gatazkak konpontzeko bitarteko ideala herriak erabakitzea litzateke, etc. Hots, ideala unibertso demokratiko bat litzateke, non herriak ere ideala izan beharko bailuke (“Prière”ko Atenasen bezala). Diskurtso guztia proposamen ideal baten mailan ulertu behar dela iradokitzen da engoiti, ez analisi historiko edo soluzio politiko errealisten mailan.

Nahizko nazioarena, hortaz, ez da kontzeptu bat, ideal baten adierazpena baizik; ez da nazio tipoen klasifikazio modua, proposamen morala baizik: a) ez ditu bereizten nazio historikoen artean halako nahizkoak (Frantzia) eta etnikoak (Alemania); ezpada b) printzipio omenak bereizten ditu, hauek Frantziaren eta Alemaniaren printzipioak omen direla berak nahiko arbitrarioki iradokiz. Arbitrarioki, zeren-ta nazioaren bere kontzeptua azken batean ez delako gutxiago etnikoa Mommsenena-edo baino, eta, bigarren, politika frantsesaren “printzipio” nazionala (Iraultzan eta gero, batez ere Napoleon III.arena) ez delako izan batere gutxiago etnikoa edo kulturala 1870ean Prusiarena baino. Aitzitik, nazio historikoei gagozkiela, Renanen diskurtsoa artaz irakurritik, Frantzia askoz gutxiago dela zinez herriaren nahizkoa Alemania baino, aurkitzen dugulako: “*Tantôt l’unité a été réalisé par une dynastie, comme c’est le cas pour la France; tantôt elle a été pas la volonté directe des provinces, comme c’est le cas pour la Hollande, la Suisse, la Belgique; tantôt par un esprit général (...), comme c’est le cas pour l’Italie et l’Allemagne*”¹⁶⁴⁶. Frantziaren batasun nazionalak ez bezala, Italia edo Alemaniarenak bai –Iraultza ostekoak baitira–, herri mugimendu handi eta iraunkor baten nahiari erantzun dio, azkenean batasunaren egilea nahi hori izan ez bada ere.

Bereiz dezagun, bada, batetik nazioaren kontzeptua edo definizioa, bestetik nazioen artean konfliktu territorialak konpontzeko jokabide arrazoizkoena –batez ere galtzaileak zer juzga lezakeen arrazoizkoena. Oro har, ez nazio (etnografiko)aren, ez Estatuaren kontzepturako gertatzen dira Renanen ekarpenak oso interesgarriak ez ein zientziarentzat, soziologia, historia, etc. Izatekotan, patriota frantsesentzat izan dira baliotsuak, ikusi izan denez (edozein mistika patriotikorentzat izan litezke): Nazioa espiritu bat da, arima bat... Bigarren puntuari dagokionez, Renanek ez du esaten Aita

1645 Konferentzian erasaniko biztanleriaren iritzia galdeketa oso generikoki gomendatu baino ez da egiten: “Si des doutes s’élèvent sur ses frontières, consultez les populations disputées. Elles ont bien le droit d’avoir un avis dans la question”.

1646 R: jr 42. E. Antxustegiren itzulpenak are nabarmenagotzen du kontrastea –Frantzia, nazio dinastikoa; Alemania, nahizkoa– originaleko “esprit générale” berak “borondate orokorra” euskaratuz (104 or.).

Santuak Gabonetako diskurtsoan esan ohi duena baino asko besterik: “le droit des populations à décider de leur sort [kasu: “des populations”, ez da nazioak esaten!, eta, b) mendebaleko Europa barruan soilik] est la seule solution aux difficultés de l’heure présente que peuvent rêver les sages”. Ohar bekio, berriro, formulazioaren artatsuari: proposamen hori ametsa da; eta jakintsu baten ametsa, ez politikoki pentsatzen duen batena. Horregatik segidan, Renanek berak irrealistatza jotzen duelako (ondo ikusita, bere ekarpen errealista bakarra!), gehitzen du: “c’est dire qu’elle n’a aucune chance d’être adoptée. Les grands hommes qui, en ce moment, gouvernent les affaires des peuples (...) [Alemanian zein Frantzian!] n’ont pour de telles naïvetés que le dédain”¹⁶⁴⁷. Renanek badaki; lehenago erregeek bezala orain Estatuak, filosofo edo jakintsuarenak ez baina beste printzipio batzuk obeditzen dituzte.

Renanena –iruzkintzen dugun konferentzian, eta are gehiago birrargitalpenean–, politika mailan, ez da errealismo (idealismo?) lezio bat besterik, bere buruari eta, bere antzera, dilindan geraturiko intelektual frantses monarkista askori. Filosofia edo Estatuaren teoria mailan diskurtso moralista bat baino ez da. Hor ez da ikusi behar “nazioaren kontzeptu alemanaren” aurkako tesi bat, momentuan iparrik gabe zegoen filosofia politiko frantses erregezealaren aurkakoa bezainbat; arazoa modu errepublikar demokratikoan pentsatzeko ahalegin bat, lortu gabe. (Demokrazia ideala ideal polita da, baina demokrazia errealean Renanek ez du sinesten). Konklusioa konferentziaren amaieran hauxe da: “Une grande agrégation d’hommes, saine d’esprit et chaude de coeur, crée une conscience morale qui s’appelle une nation [nazioa berdin “kontzientzia morala”! – nola sortua, ikasia, inposatua, mugatua, etc.?]. Tant que cette conscience morale prouve sa force par les sacrifices qu’exige l’abdication de l’individu au profit d’une communauté, elle est légitime, elle a le droit d’exister”¹⁶⁴⁸. Konklusioaren arrazoa konferentziaren arrazoi bera da. Frantzia garaitua dago, baina bizi nahi du, Biba Frantzia! Ez dauka zerikusirik nazioaren kontzeptu edo definizio objektibo baten bilaketarekin zientzietarako baliagarria¹⁶⁴⁹.

1647 *Discourses et conférences*, Paris 1887, IV-V. Konferentzian bertan esana zegoen jada: “Les affaires du monde ne se réglent guere par ces sortes de raisonnements...” (R:jr 43).

1648 R:jr 56. Aurrerentzian definizio ia berdin-bedinak maiz errepikatuko ditu. 1887an, adibidez: “Une nation est pour nous une âme, un esprit, une famille spirituelle, résultant dans le passé, de souvenirs, de sacrifices, de gloires, souvent de deuils et de regrets communs; dans le présent, du désir de continuer à vivre ensemble. Ce qui constitue une nation, ce n’est pas de parler la même langue ou d’appartenir au même groupe ethnographique, c’est d’avoir fait ensemble de grandes choses dans le passé et de vouloir en faire encore dans l’avenir” (58) [*Discourses et conférences*, 1887, IV].

1649 Beronen argitan beharbada hobeto ulertzen dira, baina are diskutigarriagoak ematen dute, konferentziaren hasieran egiten diren bereizketa batzuk. Inperio asiriarra ez da nazioa, han patriotismorik ez omen zegoelako (arimarik, espiriturik). Atenasen patriotismoa bazegoen, bera da nazioaren definitzotzat apatu den arima eta espiritu eta kontzientzia moral horren prototipoa, baina ez da nazioa: txikiagia omen delako lurraldez (38-39): lurraldea, alabaina, definitzotik landara utzi du gero! Egipto eta Kaldea ez dira nazioak, gizarte horiek Eguzkiaren Haur batek zainduriko artaldeak omen zirelako (38), hots, mitoak gidatzen zituelako, ez arrazoimenak, eta kontzientzia indibidualik ez omen zegoelako. Baina Erdi Aroko monarkia frantsesa, ingelesa, etc., nazioak

Ezbaigabekoa da Renanen eginahal itzela bere pentsamendua errepublikanismoari akomeatzen. Ezin esan daitekeena da, bere “soluzio errepublikanoa”, ez oso garbi eta ez oso zehatza eta ez oso errepublikanoa atera zaiola. “Zer da nazioa?” konfe-rentzian Errepublikaren defendatzaile gisa dihardu eta diskurtso errepublikano bat, bera errepublikanoa izan gabe paratu du. Zehazkiago, bere harremanetako politikan errepublikanoa bai –azken orduko erabaki desesperatu batez–, baina ez bihotzez eta ez pentsamenduz. Ez da ulertteraza, nola heriotzaraino bere ideal monarkiko elitistari goian eutsi dion jauntxoak, planteamendu demokratikoaren erudutzat aurkeztu gura izaten zaigun¹⁶⁵⁰; edo planteamendu razional errigortsuaren ikasbidetzat, azken finean –zorrotz hartuz gero– nazioaren definizioan sentimenduzko argitxakurren eta zehazgabetasun kontzeptualen artistarik artistena ageri den hau. Testuon hermeneutikan karitatea entseatzat ere, esan daitekeen gutxiena da Frantziako egoeraren larriak, gaiaren landugabeak hein batean, testuinguru polemikoaren konplexutasunak –bai teoriko alemanen, bai frantsesen aurka une berean–, interes politiko jakinen zama gehiegizkoak, bere traiektozia pertsonalak, formulazio etereo ekibokoegietara obligatu dutela, gehiago ari izan baita sorterriaren abokatu gisa, arazoaren beraren analista gisa baino. Azkenean ez dakigu hasieran baino haboro, nazioa zer den. Gutxiago dakigu seguruenik.

Renanen ekibokorik okerrenak, hala ere, berak egin ez baina, haren ospean abarotzen den askok eginarazi nahi izaten dizkio, gure artean bederen, “hautazko nazioaren” kontzeptuaren kontura. Segada bat da eta iruzur maltzur bat, guk nazioa esan ohi duguna, Renanen “hautazko nazioaz” bategitea, handik hara arraza, hizkuntza, tradizio, etab., ezaugarri “objektiboak” oro ukatu eta nazioa atxikimendu subjektibo soilera murrizteko¹⁶⁵¹. Renanek nazioa esaten duena, Estatuak da argi eta garbi. Estatuarentzat bakarrik esaten du, arrazaren, hizkuntzaren, erlijioaren batasuna ez dela derrigorrezko ezaugarria (eta hori, inorentzat izatekotan, alemanentzat zen ebidentea, Austrian nahiz Prusian). Sekula ez du esan (gure) nazioarentzat haiek berezko

dira. Agintariok ez ote ziren berdín sakratuak eta jendea berdintsu artalde fededuna? Gaur bertan, sentimendu nazionala hain zuzen (“erlijio berria”!) razionalagoa ote da eta gutxiago kolektiboa Egipto eta Kaldeako sines-te mitikoak baino? Berdín, batek ez du ulertzen, Erdi Aroan errege eta aristokraziarena aski nazio kontzientzia bazen, Frantzia nazioa izateko –populuaren kontzientziarik batere gabe–, orain zergatik ez den aski, esate baterako, intelektual batzuen eta Gobernuarena, populu osoaren eguneroko plebiszitura errekurritu gabe. Etab., etab.

1650 Egia da nazionalismo frantses kontserbakoiak ere –Barrès, Maurras– bere ikurrintzat hartu duela. Ik. LAURENS, H., “Les multiples visages d’Ernest Renan”, in: *Le Monde diplomatique*, decembre 2009, 3: “La guerre de 1870-1871 lui cause un terrible choc moral. Il réagit en rejetant l’évolution démocratique de la société française (comme le fera Vichy en 1940), ce qui fait de lui incontestablement l’une des grandes références de la tradition conservatrice, voire réactionnaire, l’une des sources du maurrassisme...”.

1651 Nazioaren kontzeptu boluntarista edo subjektibista soila ezin da berak asmatzen duen sorgin-gurpiletik atera: zein da euskalduna?, zein da judua?, frantsesa? Euskaldun, judu, frantses izan gura duena. Eta zer da euskalduna izatea?, zer da judua izatea? Hots, zer da izan nahi dena, euskalduna, judua, frantsesa izan gura denean? Objekturen bat ukan beharko du gurariak!

ezaugarriak ez direnik. Hizkuntza alemanak, eta tradizio politiko alemanak (austriarrak, bereziki), garbi bereizten du Estatua eta nazioa: kultura hartan bereizkuntza horrek bere leku eta inportantzia jakina du Ilustrazioaz gero, praktikan bezala teorian (oroit austromarxismoa)¹⁶⁵². Renanek ere bi errealitateak garbi bereizten ditu. Bakarrak, alemanek Estatu deritzotenari berak konferentzia honetan nazio deritzo beti; alemanen nazioa izendatzeko, aldiz, behin arraza (bere hizkuntza, lurralde propioekin definitzen dena, ikusia daukagunez), bestean herri, tribu, multzo etnografiko, etab., hitz ezberdinak erabiltzen ditu, nazio ere bai noiztenka, baina terminologia finkaturik ez dauka. Hori problema larria da nazioaz gogoeta sistematiko serio bat agindu digunarentzat. Nazioa/Estatua, esaten digu berak nola ulertzen duen; nola ulertzen du beste zer hori? Errealitate sozial eta historiko hori ez da inoiz ukatzen, hori ez da hautazko bezala inoiz definitzen, horren karakteristika “objektiboak” ez dira inoiz baztertzen¹⁶⁵³, eta “nazio” hori ez da plebiszitu famaturik sekula bihurtzen. Estatua dago eta beste “zera” hori dago bere ezaugarri objektiboekin eta bere kontzientzia (subjektibo) moduekin. Diskutigarria izan bedi, gero, nazio, arraza edo dena delako horri zein leku dagokion Estatuan (“fusioa”, existentzia autonomikoa, ghettoa). Ez dago Renani, dauzkan ugariez gain, ez dauzkan ekibokoak zergatik egotzi, eta hori ez dauka. Aitzitik, Renanek bai egiten duena da, bere planteamenduekin, beharrezko diskusio hori alde aurretik nahaspilatu eta kasik imposible bihurtu, ipiniz alde batean nazio deituriko Estatua, terminologikoki sendo hori, bestean “nazioa” ez omen den izen jakinik ere gabeko zer hori, indeterminazioan lurrindurik¹⁶⁵⁴. Estreinako bataila hizkuntzaren kontrolean ematen ei da. Horretantxe datza girondistak goratu ohi zituen Renanen zerbitzu paregabea nazionalismo jakobinoari.

1652 Ik. HAUPT, G.-LOWY, M.-WEILL, Cl., *Les marxistes et la question nationale 1848-1914*, Paris 1974

1653 Nazioaren ezaugarri objektibo eta subjektiboen gorabehera horretaz, ik. VILAR, P.-AZURMENDI, J., *El hecho catalán. El hecho portugués*, Hondarribia 1999, 11 eta hur.

1654 Nabarmena da Suitzarekin gertatzen zaiona: arrazanitza da, esaten du, erlijioanitza, hizkuntzanitza, etc. (R:jr 43); inoiz ez du esaten nazioanitza. Alemanak, frantsesak, italiarrak nazioa direna, ordea, Estatuarekin ala gabe, lehenago Renanek ez zuen inoiz dudarik izaten. Suitzan arazoak ditu horiek naziotzat aitortzeko. Zer problema zuen Estatu nazioanitza aitortzeko, hain zuzen Alsazia Frantzian nahi bazuen?

ALSAZIA PROBINTZIA DA

Sorbonako konferentzian nazioaren kontzeptua bezain aldabera da *–qual piuma al vento–* nazioaren balorazioa.

- Nazioa “une grande solidarité” baldin bada, “un passé héroïque, des grands hommes, de la gloire” suposatzen baldin badu – Frantzian pentsatzen du.
- Nazioa errealitate abstraktua dela esaten baldin bada, hezur eta haragizko jendearen kontrara, eta behialako erregearen eskubide teologikoak iraungiak diren bezala nazioaren eskubideak metafisikoak badira eta metafisika baztertu egin behar baldin bada – Alemanian pentsatzen du, eta “une nation n’a pas plus qu’un roi le droit de dire à un province: «tu m’appartiens, je te prends»”.
- Lerro batzuk beherago ente metafisiko horiek gaurko munduan berriro noraezekoak baldin badira – Frantzian pentsatzen du, eta Alemania nagusitu eta gero ere munduak Frantziaren beharra duela.
- Berriro Frantzian pentsatzen du, “une grande agrégation d’hommes, saine d’esprit et chaud de coeur, crée une conscience morale qui s’appelle une nation” dioskunean.

Arrazoiok errenkadan lotzen saia gaitzke labur-labur. Gaur egun, “une nation n’a pas plus qu’un roi le droit de dire à une province: «Tu m’appartiens, je te prends»”¹⁶⁵⁵. Egia da, erregeek lehenago hala egin izan dute, Frantzia halaxe egin da. Baina beste-lako garaietan bizi gara engoitik, eta “toute annexion de province faite contre le voeu des habitants est, dans l’état actuel des moeurs, un crime et une faute”¹⁶⁵⁶. Alsaziarren eskubideaz sekula ez da garbiki esaten erabakitzeo eskubidea dutela: nahi izanez gero sori dutela frantsesak, alemanak edo suitzarrak izatea, edo beren Estatu propioa osatzea, edo Frantziari atxiki bai, baina konfederatu gisa atxikitzea. Erabiltzen diren terminoak –kontsultatu, konsentitu– begiramendu eskrupulutsuz hautatuak dira. Renan konturatzen zen holako planteamendu batek plazara zitzakeen problemez.

1655 R:jr 55.

1656 R:jr 229, C. Ritter-i gutuna.

Beraz, alsaziarren eskubidea beti zehar-meharka erreibindikatuko du, inguru erreto-riko ausartez batzuetan, azkenean formulazio herabez beti: eskubide dute –edozein jenderena–, beren adostasuna gabe transferituak ez izateko –hots, ez dira azokako aziendak¹⁶⁵⁷; eskubide dute, ados diren botereari baino ez obeditzeko¹⁶⁵⁸; eskubide dute, kontsultatuak izateko¹⁶⁵⁹; eskubide dute, konfliktoan diren Estatuak haien iritzia galda dezaten¹⁶⁶⁰, etc. Beraiek beren kabuz erabakitzeko eskubidea aitortzea, Estatu desmenbratzeko eskubidea edozein probintziari aitortzea adinakotzat uler liteke, eta Renan, Frantziaren iraunkortasunaz zalantzati asko bestela ere, inoiz ez da hori iradokitzeraino arriskatzen. Alabaina, aldarrikatu, goraki aldarrikatzen den printzipioa hori da funtsean –printzipioa bada behintzat, zeren eta Renan, beti tentuz eta zogi kapitulu honetan, “*régle de politique*”¹⁶⁶¹ batez bezala mintzo baita “eskubide” horri buruz. Printzipio absoluturik baino gehiago, egokitasun bat da hortaz. Egokitasun hori azpimarratzeko, Renanek hainbat zio gehitzen du: Europan gerrak ekiditeko bide bakarra hori dela¹⁶⁶²; oro har, mendebaleko Europan mugak dauden bezala aski ongi daudela¹⁶⁶³; ezein naziok ez omen duela herrialde bat bere gogoz kontrara anexatzeko edo hari eusteko interesik¹⁶⁶⁴, etab.

Ekiboko zozoak saihesteko, bada: Alsazia probintzia da, ez nazioa; nazioak orain Estatuak dira, Frantzia eta Prusia/Alemania. Renanek behin ere ez du Alsaziako auzia “nazio arazo” bezala planteatuko, termino honen ohiko adieran (nazio baten burujabetasun eskubidea), Estatu arazo gisa baizik (Gibaltarko edo Ceuta eta Melillako arazoaren antzera); eta Estatuan (konferentzia honetan bereziki), alde batetik hiritarren eskubide demokratiko elementalaren arazo bezala; eta bestetik (Estaturen artean edo nazioartean) jokabide diplomatiko egokienaren arazo bezala, hiritar afektatuen kontsultaren komenentziarena alegia. Renanek orain proposatzen duena, erreferenduma (?) da –hiritarren zuzeneko galdeketa–, eta horren alde alegatzen dituen arrazoiak,

1657 Rjr 157: “(...) le droit qu’ont les populations de n’être pas transférées sans leur consentement”.

1658 “156: L’Alsace est allemande de langue et de race [nazioz, esango genuke guk]; mais elle ne désire pas faire partie de l’État allemand [holakoetan Renan ez da “nazio” esaten deskuidatzen!]: cela tranche la question. On parle du droit de la France, du droit de l’Allemagne. Ces abstractions (!) nous touchent beaucoup moins que le droit qu’ont les Alsaciens, êtres vivants en chair et en os, de n’obéir qu’à un pouvoir consenti par eux” (Strauss-i bigarren gutuna).

1659 Rjr 55.

1660 Rjr 56: “Si des doutes s’élèvent sur ses frontières, consultez les populations disputées. Elles ont bien le droit d’avoir un avis dans la question”.

1661 Rjr 155

1662 Rjr 157: “guerres d’extermination, guerres zoologiques”; 57: “on va aux guerres d’extermination”; 127: “on ouvre la porte à des guerres sans fin”. Maiz alegatzen da arrazoi hau.

1663 Rjr 229: “Dans nos régions de l’Europe occidentale, ce qu’il y’a de beaucoup meilleur est de s’en tenir aux limites établies par l’histoire”.

1664 Rjr 55: “Une nation n’a jamais un véritable intérêt à s’annexer ou à retenir un pays malgré lui”. Baiespen bitxia, historia garaikideak adina berriagoak egiaztatu nahi izan ez dutena zoritzarrez.

morala, eskubidea eta bakearentzat egokiera dira, inoiz ez nazionalitate printzipioa eta ez autodeterminazioa. Zer da Renantzat probintzia bat? Kuriosoki, hemen, norbanako puruen samalda hutsa da, inolako nortasun edo karaktere berezirik gabe: “Une province, pour nous, ce sont ses habitants”¹⁶⁶⁵.

Irakurketaren martxan ustekontakoa da nola nazioari buruzko konferentziaren akaberan biztanle indibidualaren gailentasuna nabarmentzen den guztiz nazioaren buruz buru. Testuari hitzez hitz lotzekotan, berak orain azentuak kargatzen dituen moduan, esan beharra dago Renanek, itxura guztiz, indibidualismo abstrakturik errotikoen konfesatzen duela. Erregea eta haren eskubideak teologia ziren, nazioa eta horren eskubideak metafisika dira: “Nous avons chassé de la politique les abstractions métaphysiques et théologiques. Que reste-t-il, après cela? Il reste l’homme, ses désirs, ses besoins”¹⁶⁶⁶. Gizaki hau gizakia da soil-soil. Ez hizkuntzari, ez herriri, ez historiari, ez inori zor zaio, bere buruari soil-soil baizik; ez da ezein nazioaren eta ez historiaren meneko. “L’homme, Messieurs, n’appartient ni à sa langue ni à sa race; il s’appartient à lui-même avant tout, car il est avant tout un être libre et un être moral”¹⁶⁶⁷. Orogen aurretik, nazioak diren abstrakzioen buruz buru guztiz gain, gizabanakook daude, gizabanakoa bera kontzientzia eta moraltasun hutsera bigundua. Frantzia edo Alemaniaren eskubideak, kontu abstraktuak dira; konkretuak, pertsonak dira (alsaziarrak). Pertsona konkretuak dira sufritzen, sentitzen, pentsatzen dutenak.

Horra, bada, norbanakoa, osoki burujabe, libre: “l’homme n’est esclave ni de sa race, ni de sa langue, ni de sa religion, ni du cours des fleuves”. Ederki esana! (“Il aimait les belles phrases et les hautes pensées”...)¹⁶⁶⁸.

Halako esaldiok hainbat irakurle limurtu dute. “Norbanakoek erabaki behar dute...” ematen du adierazi nahi lukeela; baina esan ez du egiten.

Izan ere, arrazoi horrekin logikoak izanez, Alsaziarik eta alsaziarrik ez legoke batere (a, b, c batzuen batzuk baizik), eta bestetik, edozeinek edo zeinahi kuadrillak asmatu ahal izango luke Estatu bat propio beretzat munduan, edo Estaturik batere gabe bizitzea hobetsi. Autodeterminazio eskubidea indibiduala litzateke, nazioa ez litzateke deus. Horixe litzateke, hertsu-hertsu hartuta, haren iradokizunen ondorio

1665 Rjr 55: “Une province, pour nous, ce sont ses habitants; si quelqu’un en cette affaire a droit d’être consulté, c’est l’habitant”.

1666 Rjr 55.

1667 Rjr 172. Indibidualista liberal hainbatekaz gertatzen den bezala, gizaki “konkretu” hau, litekeenik abstraktuen ateratzen da. Hizkuntza, arraza, etc., baino barnagoko subjektu hau, determinazio historiko edo sozial orotatik gabetua, gizartearen edozein forma baino lehenagokoa, izaki moral soila, banakotasun purua, gero, paradoxalki, bere arrazoizkotasun eta delibramen osoaren jabe suposatzen da une berean, zein gizarte mota hautatu erabakitzeko kapaz, are bere nahimenaren akto batez gizartea ex nihilo kreetzeko ere gauza.

1668 RENARD, E., *Renan. Les Étapes de sa pensée*, Paris 1928, 109.

logikoa¹⁶⁶⁹. Hori ote da Renanen pentsamendua? Polemikari berea eman ez ere, sinesgaitza da honelako ondorioak bere (inoren!) egiazko pentsamendutzat har litezkeenik uste izatea. Eta Renan bera ohartzen zen, bere ideiek, estu hartuta, nazio gabetasunera eta azkenean kaosera eramango luketela (“l’émiettement des nations”)¹⁶⁷⁰. Horrek behartu du behin eta berriro, formulazio konkretuaren momentuan, erretorika beroak utzi eta hitzak arretatsu neurtzera. Tonuak tonu, “en pareille matière aucun principe ne doit être poussé à l’excès. Les vérités de cet ordre ne sont applicables que dans leur ensemble très générale”¹⁶⁷¹.

Arretaz irakurrita, ordea, kontrastea kasik lotsarazgarria da; Renanek asko baiesten du norbanakoa, norbanakoak berak zer baietsi, ez dago askorik: “si quelqu’un en cette affaire a droit d’être consulté, c’est l’habitant”¹⁶⁷², “ont bien le droit d’avoir un avis dans la question”... Kontsultatua izateko eskubidea da dena, pasiboa? Zeinek egin behar die kontsulta? (gainekoren bat badago beraz), nola egin kontsulta? Bozkarik ere ez baita aipatzen.

Zein da, beraz, positiboki, hainbat goretsi den norbanako horren rola? Renan inoiz ez da izan indibiduoaren oso alde zela, aski ikusia daramagunez¹⁶⁷³. Arraza indoeuropar garaian ezaugarri nagusi bat, semitaren aldean, “sa puissance de dévouement, la facilité avec laquelle l’individu s’y sacrifiait à la chose publique” zen hain zuzen¹⁶⁷⁴. Horrek handitu ei zuen iraganean monarkia frantsesa. Hemen ondo ageri da nola Renanen funtsezko ideiak ez diren fitsik aldatu; konferentzia honetan ere, gorespenak isildutakoan, norbanako zarden horren egiteko guztia, kontsultatua izateaz aparte, nazioaren aldean sakrifikatzea da: “la souffrance en commun”¹⁶⁷⁵, “des sacrifices...

1669 Ik. TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 251-252: “Pour Renan, le droit à l’autodétermination nationale découle du droit de l’individu au libre arbitre (...). L’individu a (ou devrait avoir) le droit de rester dans le pays où il est né, ou bien d’émigrer; mais quel sens y a-t-il à dire qu’il a le droit de créer un État?”.

1670 R:jr 55.

1671 R:jr 55. Edo baita: “il ne faut pas pousser le principe des nationalités jusqu’à la subtilité ni jusqu’au fanatisme” (77). Edo orokorki: “L’hérésie la plus dangereuse en ce monde est de réclamer en tout une justice rigoureuse, que la nature n’a pas voulue”, ik. *Discourses et conférences*, aip. tok., 11.

1672 Okerrago: biztanle norbanako hori irakurleak zehazki nola ulertu behar duen lauso gera dadin-edo, hurrengo perpausuan nazioarekin identifikatua uzten da: “Le voeu des nations [biztanleena?] est, en définitive, le seul critérium légitime...”

1673 Ik. R:jr 62, 65, 164-165, 167. Arrazoiz miratzen da ALVAREZ DORRONSORO, I., *Diversidad cultural y conflicto nacional*, Madril 1993, 23: “La mayor paradoja la constituye sin duda el hecho de que el elitista aristocratizante y anti-igualitario, el liberal antidemócrata que es Renan, acabe formulando un principio de legitimación nacional sustentado en la voluntad popular”. Beharbada paradoxa ez da hainbestekoa, ulertzen bada Renan de fakto ez dela itxura egitetik harago pasa.

1674 OC, VIII, 584. Aitzitik, “l’abnégation de la personnalité et le sentiment de la hiérarchie, conditions essentielles de toute, sont profondément antipathiques à l’individualisme et à la fierté indomptables des Sémites” (Ib.). Renanentzat indibiduoaren lehentasuna beltzen, semiten eta –esanahitsuki– demokraten propioa da!

1675 R:jr 54.

qu'on est disposé à faire"¹⁶⁷⁶. Nazioak "l'abdication de l'individu au profit d'une communauté" esijitzen du¹⁶⁷⁷, hori zinez agitzen den neurrian omen da nazioa legitimoa eta bizirauteko mereziduna¹⁶⁷⁸. Norbanakoak konplitu du txalo batzuk hartuta; ez bakarrik nazioak, baizik haren historia heroikoak berreskuratu du berriro lehentasuna. Edozein enpresa handik gizabanakoak bere burua ahaztea galdatzen du eta jomuga handiaren uztarpean desagertzea¹⁶⁷⁹. Indibiduoaren Estatuari sakrifikatzea (beti lexiko hauxe darabil: "abdication", "sacrifice") ezinbestekoa da Frantziak behar duen erreforma moralerako; hori egin izanagatik goratzen da gizarte prusiarra, horretan ikusten da haren goraren arrazoia¹⁶⁸⁰. Renanen printzipio orokorra da: "l'individu existe plus que la cellule; la nation (...) plus que l'individu"¹⁶⁸¹. Bere pentsamenduaren osoan, edozein esparrutan ere (politikan bezala zientziaren edo moralaren kontsideroetan), gizadiaren goititzeko aurrebaldintza ezinbesteko juzgatzen dira desberdingoa, hierarkia, eliteak, indibiduoaren sakrifizioa. *Elkarrizketa filosofikoetan* (1871) saminki protestatzen duenez, gizarte zeharo demokratizatuan, berdinduan, ez legoke pentsamendu desinteresaturik, beraz handirik, librerik, aurrerakoirik¹⁶⁸². Askatasuna (ondorioz, progresoa) eta berdintasuna, ezkontezinak dira. Horretan bai, beti oso garbia izan da Renan: "Il faut avouer que nous ne concevons guère la grande culture régnant sur une portion de l'humanité, sans qu'une autre portion y serve et y participe en sous-ordre"¹⁶⁸³. Ezagutzen dugu, Renanen ustez, militarri, demokrazia bat edozein auzoren harrapakin bilakatzen dela; hau dela Prusiaren garaipen errazari Frantziaren gainean ematen dion azalpena, berak aurretik iragarritzat ikusten duena¹⁶⁸⁴. Errepublikanismoa lerratu denean, holako ardura estrategiko militarrik agian alboratu egin dituela, estima genezake, etorkizun bakezko baten amorez. Baina nekez imajina daiteke kultura, zientzia eta zibilizazioaren aurrerabideaz ere, esate baterako, kezka guztiak ahaztuko zituenik. Hori ere, ordea, Renantzat ez da banakotasun berdindu masifikatuen esku utz litekeena (amerikanismoak horregatik ez du baliozko ezer aportatzen

1676 Ib.

1677 R:jr 56

1678 R:jr 56.

1679 R:jr 66.

1680 R:jr 164.

1681 Ik. OC, I, 91.

1682 OC, I, 591.

1683 Ib., 607.

1684 Beraz, ideia sozialistei antipatriotikoak eta anti-dena iritziko die (sozialista eta progresista batzuek gure artean Renan zergatik bereziki maite duten, misterio bat da). "Il ne faut pas se dissimuler, en effet, que le dernier terme des théories démocratiques socialistes serait un complet affaiblissement. Une nation qui se livrerait à ce programme, répudiant toute idée de gloire, d'éclat social, de supériorité individuelle, réduisant tout à contenter les volontés matérialistes des foules, d'est-à-dire à procurer la jouissance du plus grand nombre, deviendrait tout à fait ouverte à la conquête, et son existence courrait les plus grands dangers", OC, I, 513.

zibilizazioarentzat)¹⁶⁸⁵. Nola bai, eskualde osoen asturu edo patua, are nazioena eta zibilizazioarena, zibilizazioaren punta diren nazioena?

Indibidualismoaren arazoari oraindik arreta pixka bat zor badiogu, hala ere, honegatik da: politikan nazioaren bi kontzeptu dagoelakoari, printzipioen maila goragoan indibidua eta gizartearen (nazioaren) ideien binomioa parekatzen zaio. Nazioa eta norbanakoa bata bestearen egile bezala, edo desegile bezala, ideia genitzake. Gure artean, abertzaletasunarekin kritikoa den gogaiera batek norbanakoaren antipoda edo antilogoia ikusten du nazioan (arraza, hizkuntza, etc.), eta Renan aipatu ohi du, hain zuzen ere, indibidua eta nazioa oposizioan ipintzeko eredu eta hori zuzenesteko autoritate gisa. Are, Renanen pasarteotako mintzamoldearen antzera, indibidua bakarrik hartzen dizute errealtzat. Egon –esaten dute–, indibiduoak baino ez dago. (Eskubideak indibiduoak dauzka, ez nazioak, ez hizkuntzak). Nazioa ezer ez da, ideologia baten asmazioa. Irmotasun berdinarekin, indibidua ezer ez da, norbanakoa ez da existitzen, baiesten zuen Ortega y Gassetek (alderantzizkoa berdin esaten zuen, uneak hala agintzen bazion). Errealitatean erreala edo ez erreala zer den, arazo sozial eta politikoak metafisikaren mailan konpontzea gustatzen zaienei lagata, oro har zuzentzat emanenezake indibidua ez dela nazioa baino izpi bat gutxiago fikzio edo konstrukto bat, nazionalismoaren kritikoez esatea maite duten moldean esateko. Errealitatea azken substante finko batzuetan aldezinki finkatua ulertzea premodernoa da (aristoleliko edo neotomista): indibidua hau da, nazioa hori da, nazionalismoa beti hauxe da. Zerbaiten errealitatea hura biltzen duten harreman sare ezberdinek ezberdinki ematen dihardutena da. Egon, ez norbanakorik eta ez komunitaterik dago; bata zein bestea eraiki egin behar dira, eta hori da gizon-emakumeak hautematearekin, hizkuntzarekin, zientziekin, praxiarekin beti egiten diharduena. Norbanakoa ere eraiki egiten da (bai hark bere nitasuna, bai komunitateak haren identitatearen ezagumendua, prozesu biok elkarri eragiten diotela); andre-gizon bat indibidua ez da ezer familiak, gizarteak, historiak, bere lekuak lurberan, kosmos osoak izanarazten dutena baino. Norbanakoaren independentzia aldarrikatzea zentzuzkoa da eta eginbide garrantzizkoa da Estatuaren, Elizaren, kolektibitate eta kolektibismo hurrupakarien aurka. Berdin-berdin dago “indibidualismo” aldebakarregien abusu eta txikizio sozial (neo)liberal askoren aurka edo estatismo gizarte-birrintzaileen aurka kolektibitatea, nazioa –gure adieran–, aldarrikatu beharra. Maila honetan planteaturik, sermoiak sendoak izaten ditugu eta soluzioak arolak.

Indibiduoaren eta komunitatearen arazoa beti dago, nazionalismoan adina antinazionalismoan (familiarren barruan hasita). Dreyfus aferaren su eta fuan E. Durkheimek “L’individualisme et les intellectuels” artikuluan (1898) polemikari buruz oharra egin zuen, intelektualek, alde batekoek zein bestekoek, auziko gertakaria bera eta haren ipi-apak gabe, ideia fundamentalak eta printzipio orokorrak eztabaidatzen zituztela. Artikulua irakurri eta ikusten duzu, eskubide indibidualez eta erakundeen estabilitateaz

1685 R:jr 168; ik. orobat 81.

eztabaika, modernitatearen zentzua dela kuestionatzen ari zirena, Dreyfusen arazoa bera baino gehiago. Nola pentsatu aro modernoan norbanakoaren eta komunitatearen elkarlotura. Betiko auzia da, Atenasen ja demokrazia jaio orduko (eta filosofia) piztu dena. Platonek indibidua zeharo ideal kolektiboaren beharretara makurtuz erantzun du *Errepublika*-n. Aristotelesek gizakia abere naturalki politikotzat hartuz, h. d., bere biziera kolektibitatean edo hirian antolatzeko (*zoon politikon*) erkideen arteko eleketa arrazoizko (*logos ejon*) diharduena. Grekoentzat komunitatearen pentsaketaz pentsatzen zen norbanakoa. Modernoek nahiago izaten dute norbanakotik abiatu komunitatearen kontzeptura handik ailegatzeko. Gure egunotako krisiak jo duen orduko, M. Thatcherrek neoliberalismoa deitzera etorri garenaren dogma xedatu du: “There is no such thing as society. There are individual men and women” (1987). Euskal abertzaletasunaren kritikoez, nazioak konstruktioak omen direla eta, nazionalismoan norbanakoaren ukoa ikusten dute (eta horregatik demokraziarekin bateraezintasuna, esate baterako). Egia da gero Thatcherrek hitzetik hortzera Ingalaterrari eta “gu ingelesoi” buruz ezin kolektibokiago mintzatzeko behaztoparik ez zuela izaten, eta norbanakoa abertzaletasunak ezeztua dakustenek, hori ez dutela Konstituzio amankomun obligatu batek mehatxatua ikusten. Edonola ere, beti topatzen duguna norbanakoa eta gizartea –nazioak– elkarrentzat erositzeko eginbeharra da, eta inork ez dauka soluzioa *a priori* bere alde. Batek kolektibitatearen interesak edo besteak indibiduoaren eskubideak ez aski salbatzea bata besteari jaukitzea ere ia beti dago antza, beharbada intelektualek eta literatoek holako eskrimak maite izaten dituztelako.

Weimarko Errepublikan, kolektibismoak erradikalenak eta liberalismoak aztoratuena gatazka bizian zebiltzala, Norbert Elias “indibidua eta gizartea”ren soziologia ontzen ahalegindu zen, biok ala biok bata bestearen funtzioan direla zer diren, argitzeko diseinuaz¹⁶⁸⁶. Norbanakoa eta gizartea kontrajartzea biak ukatzea da. Norbanakoa ezin da pentsatu lehenbizi substantzia autonomo bezala, bere baitan osoa eta isolatua, gero halakoen batuketaz gizartea ekoizteko. Norbanakoa gizartea gabe ez da ezer, lehen momentuan berean. Gizartea ez da bera masa bat hastapenean, gero bere baitan indibidua pikorkatzen dituen, baizik ere ezin liteke pentsatu une berean hartako indibidua pentsatuz ez bada. Indibidua eta gizarteak –nazioak– elkar egiten dute. Izan ere, baten batzuek modernitatearen hastapenetan baratuak ematen dute. Han gizartearen aurkara pentsatu da gehienbat norbanakoa; hori gizartetik nahi baitzen askatu, ez gizartea askatu (Descartesengan nabarmena da diferentzia hori). Boterearen/gizartearen aurka borrokan erdietsi dira gizabanakoarentzat pentsamendu eta iritzi askatasuna, bozemateko eskubidea, etab. Konkista handia izan da hori, banakotasunarena, honezkero –printzipioz bederen– ezein modernok kuestionatzen ez duena, abertzaleenak eta nazionalistenak ere. Baina XVIII. mendera orain iristea, historian oso beranduturik ibiltzea da, batzuk oraintxe ari badira ere haraino iristen.

1686 Obra nagusia *Über den Prozess der Zivilisation* da, Basilea 1939koa, ezaguna Bigarren Mundu Gerraren ostean egin bada ere. Aipatzekoa, orobat, *Die Gesellschaft der Individuen*, Frankfurt 2001 [orij., 1987].

“Il s’en faut toutefois que nous considérions comme parfaite et définitive la formule que le XVIII^e siècle a donnée de l’individualisme et que nous avons eu le tort de conserver presque sans changements. Suffisante il y a un siècle, elle a maintenant besoin d’être élargie et complétée. Elle ne présente l’individualisme que par son côté le plus négatif”¹⁶⁸⁷. Ez dago zergatik jarraitu banakoa eta komunitatea oposizioan ikusten. Ezin dugu ahaztu, dio Durkheimek, eskubide indibidualen teoriko handiak –Rousseau, Kant– kolektibitatearen eskubideen teoriko handiak izan zirela orobat¹⁶⁸⁸. Eta bigarrenaz den bezainbatean, hots, nazioari norbanakoa kontra-jartzeko eredia eta sostengua Renanengan bilatzeaz, ez dagoen gaitz bati ez dagoen osagile bat bilatzea baizik ez dela esan behar.

Edozein kasutan ere, h. d., Renan printzipioz eta garbi Alsaziako hiritarren erreferendumaren aldekoa izan balitz ere, bere tesi pertsonal (suposatu) hori ezin bihur liteke tesi nazional frantsesa, eta gutxiago nazioaren kontzeptu partikular baten (frantsesaren) proba. Alsaziaren frantses edo alemantasunaren arazoan “la consultation –ohartarazten du G. Hermetek– n’a été organisée ni en 1871 pour leur intégration dans l’Empire allemand, ni en 1918 pour leur retour dans la République française”¹⁶⁸⁹. Renanen indibidualismoaz den bezainbatean, Sternhellek hori espresuki ez liberaltzat hartzen du, edo “komunitarista liberal”/“liberal komunitarioen” artean kokatzen du, autore honentzat anti-ilustratua adina esan nahi baitu horrek – “ennemi des Lumières” (“c’est ainsi que Renan se coupe de la tradition libérale des Lumières”)¹⁶⁹⁰.

Aldi honetako Renanen ateraldi indibidualista erradikalak ez dago erradikalki har-tzerik. Superfiziak, hobeto, polemikako erretorika, konferentziako arrazoiketa guztia legez. Proposamen pragmatiko bezala soilik har liteke seriotan: konfliktoaren irtenbi-

1687 DURKHEIM, É., “L’individualisme et les intellectuels”, in: *Revue bleue* 10 (1898) 12.

1688 Ib., 9: “Du kantisme sont sorties l’éthique de Fichte, qui est déjà tout imprégnée de socialisme, et la philosophie de Hegel dont Marx fut le disciple...” Gehiegizkoak ere, nazioaren eta kolektibitatearen aldekoak! Durkheimek Giza Eskubideen Deklarazioa eta Frantzia Nazio bat eta zatiezinen deklarazioa biak pentsamendu beretik jalgiak direla ohartarazten du.

1689 HERMET, G., *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, Paris 1996, 133. Errealistak izatekotan, nazioaren “kontzeptu frantsesa” bilatzen bada, hori ez litzateke Renanen esne-berbetan bilatu behar, Frantziaren anexion praktikan baizik, Iraultzan nahiz XIX. mende guztiko politikan (beti bortxaz, plebiszituakin kamuflaturik ala gabe). Berdin beste edozein Estaturentzat: nazioaren kontzeptu ingelesarentzat Irlandarekiko politikan, USA-tarrarentzat Texas eta Kaliforniaren anexionetan, etab. Kontzeptu errealak praxian ikusten dira deklarazio dirdaitsuetan baino sinesgarrirago.

1690 STERNHELL, Z., aip. lib., 277-278. “Renan n’a jamais dévié de l’idée du primat de la société, ce principe premier de la pensée anti-Lumières” (Ib., 323). Dena dela, filosofia politikoan eta gizarte zientzietan esango nuke indibidualismoa eta komunitarismoa metodologikoak eta tendentzialak direla, ez direla total kontrarioak, eta Estatuaren teologoztat bakarrik direla baliagarriak “norbanako hiritarraren” proklamak egiteko (“nazionalisten” aurka). Dudagarria deritzot, hortaz, guztiz okerra ez esatearren, indibidualismo/komunitarismo oposizio hori ilustrazioa eta Anti-ilustrazioa bereizteko/kontra-jartzeko kriterio bezala erabiltzeari, Z. Sternhellek erabiltzen duen eran, zalantza gabe Frantziari nagusi ageri den komunitarismo/liberalismoak ulertzeko modu partikularrak bultzatuta.

de arrazoizko bakarra alsaziarren eskubidearen errespetuan dagoela, erreferendumean menturaz. Hori arestian Prusia garaileari ez interesatzea, hala ere, ez da nazioaren kontzeptuetako edo printzipioetako diferentzien ondorioa; hots, ez da epaitu behar gutxiago liberal edo gutxiago demokratikoa, oraintxe bertan Espainia eta Frantzia txit demokratikoei (!) Katalunian edo Korsikan autodeterminazio erreferendumak egitea batere ez interesatzea baino.

Bestalde, nazioen printzipioa edo autodeterminazioarena indibiduo hutsaren esku osoki –indibiduo eta konkretu izateagatik soilik– ez dagoela egiaztatzeko, Renanek berak egin duen mugaketa arrazista honek sobera dio: “Nous n’en appelons au principe des nationalités que quand la nation opprimée est supérieure selon l’esprit à celle qui l’opprime. Les partisans absolus de la nationalité ne peuvent être que des esprits étroits. La perfection humaine est le but”¹⁶⁹¹. Beraz, gizabanakoaren gaintetik dago beti gizadia. Eta, Renanentzat, ez gizadia bakarrik: gizadiaren etorkizun oparorako Frantziaren osasun ona esentziala baita.

1691 R:jr 70.

IRAKURKETA ESPAINOL BATZUK

1882 Luis Arana Goirik Sabin anaiari kontzientzia nazionala “piztu” ei zion urtea da: autokontzientzia foraletik kontzientzia nazionalerako iragaitza. Urte horretan eman du Renanek Parisen (1882-03-11) nazioaren zerizateaz bere konferentzia, udaberrian; udazkenean ja harri bizia entzuten zen Madrilen. Nazioa zer da gaiarekin Cánovas del Castillok (1828-1897) azaroan konferentzia eman dizu Ateneoan, “un genuino discurso liberal”¹⁶⁹², kontesta bat Renan “liberalaren” doktrina berri-berriari (“novísima teoría de Renan sobre el concepto de nación”)¹⁶⁹³. Tira, guztiz berria ere ez, baina:

“Pero mientras todas las antedichas ideas, con más o menos contradicción, corrían por el mundo, de repente ha aparecido una ahora que, si no es original de todo punto, cabe reputarla tal, a causa de la desnudez con que está expuesta, y por ser de escritor elegantísimo, que suele al presente hallar auditorio fácil, lo mismo que para sus aciertos para sus grandes errores. Refiérome al concepto que en un opúsculo intitulado *¿Qu’est-ce qu’une nation?* ha expuesto M. Renan, muy poco ha, sobre la materia. Habíase ya señalado por muchos, como seguro indicio de la realidad de una nación, el asentimiento unánime de los individuos que la componen, al hecho de su asociación o existencia colectiva, y cierto que, como indicio o señal de nación y aun de nacionalidad¹⁶⁹⁴, no carece eso de valor. Lo general es que los miembros de una nación

1692 BLAS, A. de, in: CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., *Discurso sobre la nación*, Introducción de Andrés de Blas, Madril 1997, 21. Baina ik. BLAS GUERRERO, A. de, “Estudio preliminar”, in: RENAN, E., *¿Qué es una nación? Cartas a Strauss*, Madril 1987, 35: “Cánovas (...) es uno de los primeros liberales europeos en engañarse por el brillo de sus palabras”. “Cánovas será una de las primeras víctimas de una lectura demasiado literal de Renan, pero detrás de él serán muchos los que sigan en el empeño de ver en nuestro hombre, a pesar de él, un pionero del derecho de auto-determinación, corrector en buena medida del propio principio de las nacionalidades” (36).

1693 CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., *Problemas contemporáneos*, bol. II, Madril 1884, 507 (“Discurso pronunciado el día 6 de noviembre de 1882”, or. 11 eta hurr.).

1694 Cánovasek nazioa eta nazionalitatea (“afección particular de una nación”) bereizi egiten ditu (23 eta hurr.). Nahiko konfusoa den arren, Cánovasen nazionalitatea bere naziotasunaz kontziente eta burujabetasunaren gogoz den nazioa bezala defini liteke agian. “(...) La nacionalidad consiste, según tenéis ya oído, en lo que es de calidad nacional, de una parte, y de otra más principal, en la *afección* a lo que es suyo, o debe serlo, que

indeliberadamente miren como cosa natural, forzosa, irrevocable, el vivir juntos; y la notoriedad de esto da testimonio irrecusable de que una nación o nacionalidad existe realmente. Mas el hecho no basta por sí sólo aquí, ni en nada, a engendrar el derecho, que es producto superior de la razón. La nación no es, ni será nunca, cual se procura, no sin error también, que lo sean las formas políticas, o sistemas de gobierno, mucho más accidentales de todos modos, el producto de un plebiscito diario, ni obra del asentimiento, constantemente ratificado por todos sus miembros, a que continúe la vida común. No: el vínculo de nacionalidad que sujeta y conserva las naciones es por su naturaleza indisoluble. Para que no lo fuera, necesitaríase que de hecho se determinase una nacionalidad al suicidio, no menos ilícito e inmoral en las grandes y necesarias agrupaciones históricas, que en los pasajeros individuos. Todavía al mayor número puede además reconocérsele competencia para fallar sobre las meras cuestiones de intereses, en los cuales, puesto que es fuerza elegir, los menores hasta por equidad tienen que ceder a los mayores, si bien no exista en nadie para destruir aquello que es de derecho divino entre los hombres, ni los simples derechos naturales o individuales, ni la familia. Que si, por cosa imposible, quisiera la mayoría de una nación sujetarse voluntariamente a otra de raza, historia o nacionalidad diferentes, muy bien podría emigrar con tal propósito, abandonando la tierra patria por la extranjera, mas no negar a la minoría su derecho a conservar colectivamente una constitución personal, y a proseguir apacentando el espíritu de sus adeptos en unos mismos recuerdos de gloria, llorando por igual manera los afrentosos, arrodillándose en los propios templos y venerando las tumbas mismas que veneraron sus padres, soñando el porvenir que ellos soñaban, odiando y amando lo que amaban u odiaban ellos; manteniendo viva, por fin, en sus entrañas, aquella conciencia moral, aquel alma, aquel principio espiritual en que, la una a título de causa, y la otra a título de efecto, la nación y la nacionalidad consisten, sin duda alguna. Por eso, señores, al emitir la opinión antecedente, no tan sólo se coloca Renán fuera de la realidad histórica y de la verdad jurídica, sino que contradice su propio concepto de nación, hasta ahí conforme en gran parte con el mío. Ni la conciencia, ni el espíritu, ni el alma, en suma, que en la nación reconoce él también, son cosas que se puedan partir cuando se quiere, ni son siquiera por su naturaleza mortales. Y si, como el propio Renán confiesa, no se cifra la nación en la raza, que ciertamente puede derramarse por espacios y Estados diferentes; ni en la lengua, que cabe también que pertenezca a gentes por largo tiempo unidas, y definitivamente separadas luego unas de otras por la naturaleza, cual hoy lo está de las hispano-americanas la española; ni en la religión, que tampoco basta realmente en nuestros días para mantener u organizar asociaciones nacionales; ni en la geografía, ni siquiera en los intereses recíprocos o comunes, no obstante que todo esto sea divisible, repartible, disoluble, ¿por qué extraña inconsecuencia pretende después que baste la suma de los votos individuales para romper el vínculo nacional?

No, señores, no; que las naciones son obra de Dios, o, si alguno o muchos de vosotros lo preferís, de la naturaleza. Hace mucho tiempo que estamos convencidos todos de que no son las humanas asociaciones contratos, según se quiso un día; pactos de aquellos que, libremente y a cada hora, puede hacer o deshacer la voluntad de las partes. Ni,

cada nación siente y encierra en sí, lo cual solemos también apellidar hoy espíritu nacional?”. Abertzaleetazuna bezalatsu, hortaz.

bien mirado, ¿qué es esa voluntad general, de que hablan Renán y otros tan ligeramente? No quiero negar yo que un pensamiento mismo pueda reinar en la muchedumbre, y que este pensamiento común provoque en ella elección, iniciativa, actos de verdadera voluntad a las veces. Pero, sobre no poder realizarse sino en rarísimas ocasiones, y asuntos no menos raros, por lo sencillos y fáciles, suelen tal pensamiento y tal voluntad revelarse más bien tácita que públicamente, y antes que por los votos recogidos un día, por los hechos permanentes. Y es no poco singular que se dé tanta fe ahora al libre albedrío colectivo, cuando nunca ha sido menos cumplidamente reconocido el individual que en los tiempos actuales. No tan sólo acontece tal por obra del naturalismo y el determinismo, que es su necesaria consecuencia, sino porque el propio espiritualismo, cada vez más cohibido por sus adversarios en este punto, se ha ido viendo forzado de día en día a reducir el espacio en que mantiene la realidad de esa fuerza particular del alma, que, fuera de las de la naturaleza, existe, y obra, determinando de por sí o eligiendo nuestras acciones. ¿Con qué probidad de doctrina los adversarios en principio del libre albedrío individual intentan ensanchar ilimitadamente los actos libres de la voluntad colectiva, dando a lo que hace la misma libertad heterogéneo aquello que a la unidad psíquica del hombre le rehusan? ¿Cuántas causas determinantes más no obran sobre la voluntad general que sobre la particular? Ni hay nada más difícil que una suma en que, por oposición a la ley aritmética, ningún sumando puede reputarse homogéneo, puesto que cada uno de por sí es autónomo, en cada uno cabe determinación peculiar y diferente, y sobre cada cuál obran causas determinantes de diversa naturaleza. Exagérase, pues, cuando menos, la realidad, y todavía más el oficio de la voluntad general, entre los hombres; pero cuando únicamente se la emplea en decidir, sobre los comunes y recíprocos intereses, ya lo he dicho: la imperfección de todo lo humano pide que, sea como quiera, los menos cedan el paso a los más; y nada puede oponer a ello la razón, cuyos postulados nunca bastan a distribuir por sí solos la absoluta justicia. Pero lo he indicado también ya, y más terminantemente lo digo ahora, con muy profundo convencimiento. No hay de todos modos voluntad, individual ni colectiva, que tenga derecho a aniquilar la naturaleza, ni a privar, por tanto, de vida a la nacionalidad propia, que es la más alta, y aun más necesaria, después de todo, de las permanentes asociaciones humanas. Nunca hay derecho, no, ni en los muchos, ni en los pocos, ni en los más, ni en los menos, contra la patria.

Que la patria es, señores (y permitidme que repita algo ya de lo que improvisadamente he dicho en otra parte); la patria es para nosotros tan sagrada como nuestro propio cuerpo y más, como nuestra misma familia y más; y justísimamente despierta en el hombre la más viva y mejor de las pasiones: más viva y mejor que la del amor mismo, única capaz, no obstante, de rivalizar con el patriotismo, por darse idealmente en ella la ley natural que sobre el planeta conserva nuestra especie. Todavía el hombre se puede sacrificar cristianamente por el prójimo; sacrificar su familia a otra por filantropía, nunca será ya plausible del todo, mas cabe todavía en lo lícito: lo que tan sólo para el malvado sería posible es el sacrificio a nada, ni a nadie, de la patria. Hase castigado por eso más inflexiblemente que el parricidio la traición en todos tiempos. Puede también el hombre quitar noblemente a sí o a su familia la razón en todos los casos en que no la tengan; mas, una vez empeñada la patria en formal contienda, no es lícito, sino inicuo, el quitarle la razón jamás. Por la patria y no más va voluntariamente el hombre, sin

faltar a Dios, tanto como a recibir a dar la muerte, que heroísmos gloriosos hay que no son sino verdaderos suicidios, y aun el homicidio, de ordinario bárbaro, repugnante y criminal, con justicia merece altos premios, cuando, desplegados al viento los patrios colores, se afronta en el campo al poder extranjero. Ni hay que preguntarle a la patria el por qué, si ella manda que al pie de su bandera rinda el hombre la vida; que para eso también tiene siempre razón”¹⁶⁹⁵.

“A Cánovas va a escandalizarle –komentatzen du F. Pérez Gutiérrezek– lo que considera intolerable eliminación de una esencia absoluta, de algo que se halla por encima de la historia y de la voluntad de los hombres”¹⁶⁹⁶. Absolutu hori Espainia eta Espainiaren esentzia da.

Aurrenik, testuak zein kultura moral eta erretorika patriotikotatik gatozen gogorazteko merezimendua du: aberriak beti arrazoi duela, egia eta gezurraren gaintetik eta ongi eta gaizkiaren haraindian dagoela, aberriagatik geu hiltzea edo bestek hiltzea, zilegizko ez ezik, obligaziozko dela, etab.¹⁶⁹⁷ Hots, aberriaren, askatasuna eta justizia ez, baizik handikeria hutsa bera giza biziaren oso gaintetik jartzen zuen moralak, katolikoa zein liberala (ez aipatzeko sozialista iraultzailea). Morala utzita, Cánovasen nazioaren kontzeptuan egungo Konstituzioaren metafisikoak ikus litezke iragarrita. Nazioa da lehenengoa, ezin da norbanakoen nahitik zintzilik legokeen zerbait izan: ez norbanakoen nahiak dagoi nazioa, baizik nazioak dagitza hiritarrak eta haien agiantzak; haren nahia da hiritarrek nahi izan behar dutena. Nazioak –Konstituzioak– ematen digu bizitza, existentzia zibila, eskubideak, obligazioak, nahiak. Azken oinarria moraliki eta politikoki Konstituzioa/Nazioa da.

Badakigu, bada, Cánovasentzat, Renanen kontrara, nazioa zer ez den. Zer bai, hona hementxe: “¿qué otra cosa entendemos, en general, por nación hoy día, sino un conjunto de hombres reunidos por comunidad de raza, o parentesco, y de lengua, que habitan un territorio o país extenso, y que por tales o cuáles circunstancias históri-

1695 Ib., 56-63.

1696 PEREZ GUTIERREZ, F., *Renan en España*, Madril 1988, 109. “No deja de ser paradójico que Cánovas no dudara en reconocerse racionalista (...) al encararse con el problema religioso de su época, y luego, a propósito de un problema político, pusiera de manifiesto una disposición metafísica y aun teológica” (111).

1697 Hainbat testu gogoratu ahal izango litzateke, Eliz Hierarkiako jendearen deklarazio penagarriak lagata ere. Ortegarenak, han-hemen berduratuta: “[la violencia] nos parece un síntoma de salud, un magnífico atributo del ser viviente, y comprendemos que el griego la divinizase en Hércules”. “Será muy lamentable que la condición humana lleve una y otra vez a esta forma de violencia, pero es innegable que ella significa el mayor homenaje a la razón y la justicia”. J. M. Gil-Roblesena, “la violencia es lícita al servicio de la razón y de la justicia”; J. A. Primo de Riverarena: “La violencia puede ser lícita cuando se emplee por un ideal que la justifique. La razón, la justicia y la Patria serán defendidas por la violencia cuando por la violencia –o por la insidia– se las ataque”. Ortegaren erantzuna “bortxa orenen” kritikoei: “Yo siento mucho no coincidir con el pacifismo contemporáneo en su antipatía hacia la fuerza; sin ella no habría habido nada de lo que más nos importa en el pasado, y si la excluimos del porvenir sólo podremos imaginar una humanidad caótica”. Primo de Riverarena (1933-04-02): “Todo sistema se ha implantado violentamente, incluso el blando liberalismo (la guillotina del 93 tiene a su cargo muchas más muertes que Mussolini y Hitler juntos)”.

cas, están sometidos a un mismo régimen y gobierno?”¹⁶⁹⁸ Arrazaz den bezainbatean: “las naciones, o tienen raza propia originaria, o la constituyen, a la larga, no de otro modo que en la corteza terrestre hay rocas primitivas y sedimentarias”¹⁶⁹⁹. Hizkuntzaz bezainbatean, “(es) notorio que el idioma es la primera prueba que ofrecen de sí y de su individualidad las naciones, así como no hay nada que tanto importe a su conservación, a su desarrollo histórico, a su restauración, si temporalmente y por acaso pierden la independencia”¹⁷⁰⁰. Arraza da, hala ere, nazioaren osagai nagusia, praktikan nazioaren sinonimoa (“raza no es más al cabo que una forma primordial de nación”)¹⁷⁰¹. Arraza nazioaren baitako funts biologiko-prehistorikoa da; horrek ematen dio nazio bateko jendeari karaktere fisiko nahiz psikikoan elkarren antza, identitate nazionalaren fundamentua. Eta horrek esplikatzeko zergatik kontsideratzen den nazioa “jainkozko” edo “naturala”: kultura baino lehenagoko gizakiaren muina da, politikarentzat ukiezina, ezin dena errespetatu baino egin.

Jatorrizko giza arraza bakarra mundutik hara sakabanatu ahala, klima diferentziengatik-eta, arraza ezberdinetan diferentziatu da (giza arraza bakarra izateari utzi gabe: honetan Cánovas katoliko estua Renanengandik apartatzen da). Denborarekin arraza diferentziatu primitiboa, egungo nazioen haziak, eboluzionatuz joan dira, “hasta llegar lentísimamente a constituir un especial modo de ser colectivo, representado por cierta personalidad y conciencia propias, por peculiares rudimentos de cultura y por un particular sistema de hablar, o sea un idioma”¹⁷⁰². Arraza biologiko-naturalak arraza prehistoriko bilakatu dira, hizkuntzaren eta engeiti kultura apal baten jabe. Horrela horniturik, arrazek hurrengo fasea abia lezakete, antzinateko historiarena: herrien emigrazioen eta konkisten aroa. Lehen elkarrengandik urrunduz eta diferentziatuz ibili baziren, orain elkarrekin nahastuz arituko dira, azkenean arraza tipo modernoak emanaz. “Las razas no son, a mi juicio, sino variedades (...) que las primitivas condiciones de vida imprimían física más bien que moralmente en los hombres, así como en los tiempos posteriores las causas morales son las que más notable variedad originan, dando carácter a las nuevas razas que podemos llamar históricas, como la latina, la teutónica o germánica y la eslava, paulatinamente formadas en el seno de una de las razas primordiales, que hoy se intitula caucásica o mediterránea”¹⁷⁰³. Bilakaera his-

1698 CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., loc. cit., 25. DE BLAS, A., loc. cit., 19: “un claro «primordialista», en contraste con la dominante actitud «modernista» de las últimas décadas de nuestro siglo [XX]”.

1699 Ib., 27.

1700 Ib..

1701 Arraza, nazioa eta herria (“pueblo”) sinonimoak ei dira. DIEZ DEL CORRAL, L., *El liberalismo doctrinario*, Madril 1973, 637: “Aunque de todo punto alejado de extremismos racistas, como no puede menos de estarlo todo español, Cánovas señalará a la raza como «forma primordial de la nación»”.

1702 CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., loc. cit., 36.

1703 Ib., 37: “Durante muchos siglos, las sucesivas emigraciones e invasiones del Asia, del Norte de Europa y aun del África austral, fueron suministrando a la vasta extensión de gentes sujetas antes al Imperio romano, nuevos y nuevos elementos étnicos constantemente, los cuales mantuvieron y aun aumentaron las variedades físicas,

toriko gorabeheratsu horretan arraza/nazio batzuk laurgituak geratu baitira, egungo periodoa horiek euren batasun naturala berreskuratzea da, naturala eta arrazoizkoa den bezala¹⁷⁰⁴. “No es temerario pensar que lo que entre estas últimas diferenció y separó el acaso, o la fuerza, muy poco a poco sin duda, pero incesantemente, lo vaya reconstituyendo la razón. Y en el ínterin (...), preciso es reconocer que las que de éstas viven robusta vida, no sin razón aspiran a devolver la unidad a su raza (...). El espíritu de la nacionalidad y el de la raza se juntan ahora y se completan. Y nación o nacionalidad, y raza, constituyen, por todo eso, conceptos y palabras que, aunque no sean de nueva invención, tienen hoy una importancia en la sociedad de los pueblos que no se había sospechado hasta aquí jamás”¹⁷⁰⁵. Beste era batean esan, egungoa, arraza/nazioak zatikatzen zituen basakeria gainditurik, nazionalitateen printzipio razionalaren aroa da: arraza/nazio bakoitza bere baitan batzeko eta bere erakunde estatal propioa edukitzeko aroa.

Cánovasek egoki eta arrazoizkotzat dauka nazionalitateen printzipioa:

“Una pregunta ahora, señores: el gran movimiento de este siglo –que sería superficial a mis ojos no mirar más que como hijo bastardo de ambiciones territoriales o gubernamentales– hacia la agrupación etnológica de las sociedades humanas, bajo el supuesto de que por el modo mismo con que las familias formaron tribus y ciudades, y las ciudades naciones, ya republicanas, ya monárquicas, se deben ahora constituir, o más bien reconstituir en naciones las razas históricas, movimiento que apellida de las nacionalidades todo el mundo, ¿de qué trae su origen y fundamento? Pues está originado y fundado, a no dudar, en la afección o simpatía íntima, en los innatos y perseverantes sentimientos de amor, de piedad, de orgullo, que toda nación bien constituida experimenta hacia aquellos hombres o agrupaciones humanas que, por el origen, por el idioma, por antiguos recuerdos históricos, se encuentran en parentesco con ella, y moralmente están con ella en comunión constante, aunque hayan vivido muchos siglos aparte y en asociación con gente de diferente raza, lengua y tradiciones antiguas. Si en algunos hombres o pueblos, no obstante el origen, la raza, las tradiciones y los primeros recuerdos históricos, falta por acaso la afección dicha, quiere eso decir que podrán muy bien constituir una verdadera nación, independiente y distinta de todas, hasta de aquella con quien tengan más próximo parentesco; pero de su nacionalidad prescindan desde luego, tomada esta voz en la que no puedo menos de mirar como

más o menos importantes, que ya entre los habitantes del derrocado Imperio existían; pero desde que cesaron las emigraciones de pueblos enteros, escitas o escandinavos, visigodos, sarracenos, o almorávides, poco a poco fue decayendo el elemento físico de la variedad en las razas civilizadas, y sobreponiéndose del todo el moral, como se ve ahora. – Así fue, señores, cómo en las razas primitivas y prehistóricas se determinaron las históricas y modernas; así es cómo dentro de estas últimas razas se han diferenciado y constituido muchas veces después nuevas y novísimas naciones. (37-38).

1704 Cánovasen filosofian ere (Ib., 82), hasieran erabateko batasun amorfoa dago; gero osagaiak banatu eta diferentziatu egiten dira (fase analitikoa); azkenik osagai diferenteen harmonizazioa eta batasuna berreskuratzen da (fase sintetikoa). Ik. 39-50, nazioen banakuntzaren errepasso historikoa hiri greko-erromatarretatik egungo egunera; 73-74, sintesiaz nazioen konfederazio unibertsal batean

1705 Ib., 39.

principal de sus acepciones, y que ha dado motivo o pretexto a los más de los cambios territoriales de nuestra época. Porque la nacionalidad es en tal sentido fuerza viva, a las veces latente, a las veces manifiesta, que por interior explosión, y luego externo y violento desarrollo, impele a concertarse y reunirse a hombres y pueblos, por más o menos tiempo separados mediante el derecho internacional vigente, obra, no de razón, ni de sentimiento, sino antes bien del acaso, y consecuencia confusa de las guerras, de los tratados, de los matrimonios, de las revoluciones empíricas de todo linaje que hasta aquí han marcado y amojonado las fronteras. Y si mediante el progreso sucesivo de las nacionalidades, y la atracción hacia el centro común que naturalmente ejercen, significaran un día nación y raza una misma cosa, ¿qué sería ello, en realidad, sino volver racional, reflexiva, sistemáticamente al primitivo estado en que representa a la humanidad la historia?”¹⁷⁰⁶

Renanentzat nazionalitateen printzipioa batetik sakratua, bestetik bera, nazionalista frantses bezala, hil ala biziko trantzean paratzen zuen esfíngea zen. Printzipio hori (nazio/herri bakoitza burujabe da berak nahi duen Estatua osatzeko) ukaezina zen Alemaniaren, Italiaren nazio batasuna lortzeko eskubidearen printzipiozko aitortza bezala. Bestetik, Frantziarentzat Alsaziaren galera ekar zezakeen. Renanen salbabidea izan da, hori arraza/nazioaren printzipioa baino lehen demokraziaren printzipioa dela, eta eskualde alemanek eskubidea zuten bezalaxe batu gura bazuten euren artean batzeko, alsaziarrek eskubidea zutela eurek nahi zutenarekin batzeko. Nazioaren kontzeptuaz bezainbatean, Cánovasena Renanen antz-antzekoa da (“conforme en gran parte con el mío”, egiaztatzen du berak), eta, kontzeptua bera aparte, nazioari buruzko bien lirika ere oso diferentea ez da (“recuerdos de gloria..., venerando las tumbas mismas..., aquel alma, aquel principio espiritual”). Horregatik Renanen testua irakurtzean egundoko izua eraman izan behar du Cánovasek¹⁷⁰⁷. Espainian 1868ko matxinada eta esperientzia kantonalista tragikoak oraindik denen gogoan zeuden. Pi i Margallek 1877an argitara zuen *Las nacionalidades*, honelakoak irakurri ahal baitziren han: “A poco que se combinen aquí los diversos criterios para la teoría de las nacionalidades, tengo para mí que se habría de estar por la independencia de los vascos”. Renanen eguneroko plebiszitu metaforikoaren tokian aski zen egun bateko plebiszitu zinezkoa jartzea eta akabo Espainia! “No, señores, no; que las naciones son obra de Dios [España es obra de Dios]!” Edo: nazioa familia handi bat baino ez da, eta “como ella, indisoluble”...¹⁷⁰⁸ Cánovasek bere larrimin espainoletatik irakurri du Renanen konferentzia; eta, beraz, gaizki. Azkenean osagarri, esan ohi den legez, subjektibo eta

1706 Ib., 32-34.

1707 DIEZ DEL CORRAL, L., loc. cit., 638: “Cánovas percibe en las ideas de Renan las repercusiones que pueden tener en el marco concreto de su época y de su país”. “Cuando Cánovas medita y expone su idea de nación tiene inmediatamente detrás la experiencia dolorosa de la Revolución del 68 con toda su disolvente secuela”.

1708 CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., loc. cit., 72. Nazionalitateen printzipioaren mugaketa, esan dezagun, pragmatikoak, Renanen antzera, Cánovasek ez ditu falta: “el derecho público internacional vigente ni puede ni debe regularse por los apetitos de las naciones”, “no puede, tampoco, otorgársele (me apresuro a declararlo altamente) bastante autoridad jurídica a la nacionalidad por sí sola para fijar los límites de los actuales Estados

objektiboen nahasmendu txar bat den Renanen doktrina, berak tesi subjektibista/boluntarista amorratu bihurtu du¹⁷⁰⁹. Dudadrik gabe Cánovasek gaizki irakurri du Renanen konferentzia, baina oso ongi antzeman dio han dagoen arriskuari. Bai interpretazio okerrean eta bai boluntarismoaren uko errotikoan, ondorengo guztiei bidea ireki die: nazio arazoaren soluzioa –Espainian– ezin da izan demokratikoa!

Aldeak alde, beharbada biak ez daude bata bestetik urrun: Renanek onartzen du nazionalitateen printzipioa, baina Frantziaren interesak salbatzekotan; Cánovasek onartzen du nazionalitateen printzipioa, baina Espainiaren interesak ez ukitzekotan. Renanek nazioaren nahizkotasunarekin salbatzen ditu Frantziarenak; Cánovasek nazioa krezio jainkozkoa izatearekin Espainiarenak¹⁷¹⁰. Alegia, Frantzian, printzipioak onak dira, Frantziari balio badiote; Espainian onak, Espainiari balio badiote dira.

Azorín. Ezaguna da Espainian pentsamendua Frantziatik etortzen dela (pentsamendu alemana ere via Paris etorri izan da Madriler, gero via Madril sartzeko Donostia edo Bilbora). Lehen Mundu Gerrakoan intelektual espainolak aktiboki enpeinatu ziren Frantziaren alde, Alemaniaren aurka. Arrazen arazoa gora eta behera, Azorinek (1873-1967) “Gobineau y la República” artikulua argitaratu zuen ABCen (1916), Renan ez dakit lagun ala aitzakia harturik; Renanen irakurketa estrainio samarra baita. Dena den, nola orain Espainian nazio bakarra dagoen egotea (Kataluniak, esaterako, ez omen dauka nazioa izaterik), agian merezi du oroipen bat:

“¿Qué es un Estado y qué es una nación? No se pueden confundir e identificar el Estado y la nación. En España existe un Estado, y hay varias naciones. De naciones han hablado siempre los escritores clásicos –Lope, Gracián, Cervantes– al referirse a catalanes, vascos, castellanos, gallegos, etc. *Las naciones de España* es el título marginal que Gracián pone en un fragmento de *El Criticón*, en que, efectivamente, habla de cata-

o potencias” (Ib., 38), etab. Hala ere, holakoak baino defentsa absolutuago bat tinkatu nahi du berak Espainiarentzat.

1709 R. Fernández-Carvajalek salatua zuen jada, ik. RENAN, E., *¿Qué es una nación?*, trad. y estudio preliminar de R. Fernández-Carvajal, Madril 1983, LX-LXI: “La interpretación que [Cánovas] hace de ella es excesiva. Cánovas convierte a Renan en defensor de aquello que éste había combatido más arduamente durante toda su vida: la interpretación contractualista y voluntarista de la sociedad”. Cánovasek “el sentido obvio de la voluntad general y de la cotidianidad del plebiscito renaniano” arras gaitzulertu duela, PEREZ GUTIERREZ, F., loc. cit., 110.

1710 Hurrengo konferentzia batean Cánovasek berak honela laburbildu du nazioari buruzko bere ideietako esentziala: “El año anterior dije, y habreisme de permitir que repita sumariamente, que nación es cosa de Dios o de la naturaleza, no de invención humana. Dije que no puede ser, por tanto, una nación producto de plebiscitos diarios, ni de un asentimiento constantemente ratificado por todos sus miembros; dije que el vínculo que la mantiene en uno es insoluble, porque no hay voluntad individual o colectiva, ni de mayoría o minoría, que tenga derecho a privar de condiciones de vida a una tal asociación, no tan sólo la más alta, sino la más necesaria de todas; dije que al reflejarse objetivamente la nación en la conciencia, toma el nombre íntimo de patria; dije que ésta debe ser consustancial con el hombre como su propio cuerpo, y tan conjunta, obligatoria y amada como su familia misma; dije, en fin, que el principio psicológico, el alma de una nación consiste en la identidad de recuerdos, de sentimientos, de esperanzas, y en la unidad del propio carácter, que hace a cada una diferente de las otras, señalándole peculiar misión para la obra universal del progreso humano” (Ib., 166).

lanes, vascos, andaluces, castellanos, gallegos. «Madrid –dice, expresamente, en otra parte– es una Babilonia de naciones». Y lo dice refiriéndose a la mezcla y barahunda de gallegos, vascos, catalanes, etc., que en la corte se ofrecen. *A la nación catalana* – así, expresamente dicho, muestra su simpatía Gracián...

Un Estado es la malla que la autoridad forma para la gobernación de una sociedad o varias sociedades humanas. Una nación, ¡cuántos matices y aspectos de sentimientos y de ideas y de creencias supone una nación! Ernesto Renán ha expresado todo esto en un discurso famoso. Una nación es la historia, la lengua, las tradiciones, la comunidad de memorias y de aspiraciones. Una nación, en último término, es algo que no se puede pesar ni medir; algo que se siente, pero que es difícil de concretar. Una nación es el ambiente, el ambiente formado por siglos y siglos, por generaciones, por el cielo, por la luz, por el paisaje, por la casa, por las cosas que desde nuestra infancia hemos visto. En un Estado en que coexistan varias naciones, ¿cómo podemos hablar de un idioma nacional? Si cada una de esas naciones –como sucede en España– tiene su idioma, todos serán igualmente nacionales. Y otra cosa será el idioma del Estado, el idioma que sirva para la buena y fácil marcha de la vida política y administrativa del Estado...”¹⁷¹¹

Ortega y Gasseten (1883-1955) nazioari buruzko pasarteak *La rebelión de las masas*-en (1929) modan egon ziren garai batean, batez ere nazioaren kontzeptua iraganarekin baino gehiago etorkizunarekin lotzeko ideia. Aberria (nazioa) ez da arbasoen herria –nazionalistek pentsatzen duten bezala, esaten zuten “progreek”–, haurren herria baizik. Aberria etorkizunean dago.

“ (7) ¿Qué es, pues, una nación, ya que no es ni comunidad de sangre, ni adscripción a un territorio, ni cosa alguna de este orden?

Como siempre acontece, también en este caso una pulcra sumisión a los hechos nos da la clave. ¿Qué es lo que salta a los ojos cuando repasamos la evolución de cualquiera «nación moderna»? –Francia, España, Alemania–. Sencillamente esto: lo que en una cierta fecha parecía constituir la nacionalidad aparece negado en una fecha posterior. Primero, la nación parece la tribu, y la nonación, la tribu de al lado. Luego la nación se compone de dos tribus, más tarde es una comarca, y poco después es ya todo un condado o ducado o «reino». La nación es León, pero no Castilla; luego es León y Castilla, pero no Aragón. Es evidente la presencia de dos principios: uno, variable y siempre superado –tribu, comarca, ducado, «reino», con su idioma o dialecto–; otro, permanente, que salta libérrimo sobre todos esos límites y postula como unidad lo que aquél consideraba precisamente como radical contraposición.

Los filólogos –llamo así a los que hoy pretenden denominarse «historiadores»– practican la más deliciosa gedeonada cuando parten de lo que ahora, en esta fecha fugaz, en estos dos o tres siglos, son las naciones de Occidente, y suponen que Vercingetórix o que el Cid Campeador querían ya una Francia desde Saint-Malo a Estrasburgo –precisamente– o una Spania desde Finisterre a Gibraltar. Estos filólogos –como el ingenuo dramaturgo– hacen casi siempre que sus héroes partan para la guerra de los Treinta Años. Para explicarnos cómo se han formado Francia y España, suponen que Francia

1711 AZORIN, *Obras completas*, bol. III, Madril 1947, 985-986.

y España preexistían como unidades en el fondo de las almas francesas y españolas. ¡Como si existiesen franceses y españoles originariamente antes de que Francia y España existiesen! ¡Como si el francés y el español no fuesen, simplemente, cosas que hubo que forjar en dos mil años de faena!

La verdad pura es que las naciones actuales son tan sólo la manifestación actual de aquel principio variable, condenado a perpetua superación. Ese principio no es ahora la sangre ni el idioma, puesto que la comunidad de sangre y de idioma en Francia o en España ha sido efecto, y no causa, de la unificación estatal; ese principio es ahora la «frontera natural».

Está bien que un diplomático emplee en su esgrima astuta este concepto de fronteras naturales, como ultima ratio de sus argumentaciones. Pero un historiador no puede parapetarse tras él como si fuese un reducto definitivo. Ni es definitivo ni siquiera suficientemente específico.

No se olvide cuál es, rigurosamente planteada, la cuestión. Se trata de averiguar qué es el Estado nacional –lo que hoy solemos llamar nación–, a diferencia de otros tipos de Estado, como el Estado-ciudad o, yéndonos al otro extreme, como el Imperio que Augusto fundó. Si se quiere formular el tema de modo todavía más claro y preciso, dígase así: ¿Qué fuerza real ha producido esa convivencia de millones de hombres bajo una soberanía de poder público que llamamos Francia, o Inglaterra, o España, o Italia, o Alemania? No ha sido la previa comunidad de sangre, porque cada uno de esos cuerpos colectivos está regado por torrentes cruentos muy heterogéneos. No ha sido tampoco la unidad lingüística, porque los pueblos hoy reunidos en un Estado hablaban, o hablan todavía, idiomas distintos. La relativa homogeneidad de raza y lengua de que hoy gozan –suponiendo que ello sea un gozo– es resultado de la previa unificación política. Por lo tanto, ni la sangre ni el idioma hacen al Estado nacional; antes bien, es el Estado nacional quien nivela las diferencias originarias del glóbulo rojo y su articulado. Y siempre ha acontecido así. Pocas veces, por no decir nunca, habrá el Estado coincidido con una identidad previa de sangre o idioma (...).

Hace mucho tiempo que esto consta, y resulta muy extraña la obstinación con que, sin embargo, se persiste en dar a la nacionalidad como fundamentos la sangre y el idioma. En lo cual yo veo tanta ingratitud como incongruencia. Porque el francés debe su Francia actual, y el español su actual España, a un principio X, cuyo impulso consistió precisamente en superar la estrecha comunidad de sangre y de idioma. De suerte que Francia y España consistirían hoy en lo contrario de lo que las hizo posibles (...).

Pareja tergiversación se comete al querer fundar la idea de nación en una gran figura territorial, descubriendo el principio de unidad que sangre e idioma no proporcionan, en el misticismo geográfico de las «fronteras naturales» (...). Las fronteras han servido para consolidar en cada momento la unificación política ya lograda. No han sido, pues, principio de la nación, sino al revés; al principio fueron estorbo, y luego, una vez allanadas, fueron medio material para asegurar la unidad.

Pues bien: exactamente el mismo papel corresponde a la raza y a la lengua. No es la comunidad nativa de una u otra [arrazaren eta hizkuntzarena] lo que constituyó la nación, sino al contrario: el Estado nacional se encontró siempre, en su afán de unificación, frente a las muchas razas y las muchas lenguas, como con otros tantos estorbos.

Dominados éstos enérgicamente, produjo una relativa unificación de sangre e idiomas que sirvió para consolidar la unidad (...).

Es preciso resolverse a buscar el secreto del Estado nacional en su peculiar inspiración como tal Estado, en su política misma, y no en principios forasteros de carácter biológico o geográfico.

¿Por qué, en definitiva, se creyó necesario recurrir a raza, lengua y territorio nativos para comprender el hecho maravilloso de las modernas naciones? Pura y simplemente, porque en éstas hallamos una intimidad y solidaridad radical de los individuos con el poder público desconocidas en el Estado antiguo. En Atenas y en Roma, sólo unos cuantos hombres eran el Estado, los demás –esclavos, aliados provinciales, colonos– eran sólo súbditos. En Inglaterra, en Francia, en España, nadie ha sido nunca sólo súbdito del Estado, sino que ha sido siempre participante de él, uno con él. La forma, sobre todo jurídica, de esta unión con y en el Estado, ha sido muy distinta según los tiempos. Ha habido grandes diferencias de rango y estatuto personal, clases relativamente privilegiadas y clases relativamente postergadas; pero si se interpreta la realidad efectiva de la situación política en cada época y se revive su espíritu, aparece evidente que todo individuo se sentía sujeto activo del Estado, partícipe y colaborador. Nación –en el sentido que este vocablo emite en Occidente desde hace más de un siglo– significa la «unión hipostática» del Poder público y la colectividad por él regida.

El Estado es siempre, cualquiera que sea su forma –primitiva, antigua, medieval o moderna–, la invitación que un grupo de hombres hace a otros grupos humanos para ejecutar juntos una empresa. Esta empresa, cualesquiera sean sus trámites intermedios, consiste a la postre en organizar un cierto tipo de vida común. Estado y proyecto de vida, programa de quehacer o conducta humanos, son términos inseparables. Las diferentes clases de Estado nacen de las maneras según las cuales el grupo empresario establezca la colaboración con los otros. Así, el Estado antiguo no acierta nunca a fundirse con los otros. Roma manda y educa a los itálicas y a las provincias; pero no los eleva a unión consigo. En la misma urbe no logró la fusión política de los ciudadanos. No se olvide que durante la República, Roma fue, en rigor, dos Romas: el Senado y el pueblo. La unificación estatal no pasó nunca de mera articulación entre los grupos que permanecieron externos y extraños los unos a los otros. Por eso el Imperio amenazado no pudo contar con el patriotismo de los otros y hubo de defenderse exclusivamente con sus medios burocráticos de administración y de guerra.

Esta incapacidad de todo grupo griego y romano para fundirse con otros proviene de causas profundas que no conviene perescrutar ahora y que, en definitiva, se resumen en una: el hombre antiguo interpretó la colaboración en que, quierase o no, el Estado consiste, de una manera simple, elemental y tosca; a saber: como dualidad de dominantes y dominados. A Roma tocaba mandar y no obedecer; a los demás, obedecer y no mandar. De esta suerte, el Estado se materializa en el *pomoerium*, en el cuerpo urbano que unos muros delimitan físicamente.

Pero los pueblos nuevos traen una interpretación del Estado menos material. Si es él un proyecto de empresa común, su realidad es puramente dinámica; un hacer, la comunidad en la actuación. Según esto, forma parte activa del Estado, es sujeto político, todo el que preste adhesión a la empresa –raza, sangre, adscripción geográfica,

clase social, quedan en segundo término—. No es la comunidad anterior, pretérita, tradicional o inmemorial —en suma, fatal e irreformable—, la que proporciona título para la convivencia política, sino la comunidad futura en el efectivo hacer. No lo que fuimos ayer, sino lo que vamos a hacer mañana juntos, nos reúne en Estado. De aquí la facilidad con que la unidad política brinca en Occidente sobre todos los límites que aprisionaron al Estado antiguo. Y es que el europeo, relativamente al homo antiquus, se comporta como un hombre abierto al futuro, que vive conscientemente instalado en él y desde él decide su conducta presente.

Tendencia política tal avanzará inexorablemente hacia unificaciones cada vez más amplias, sin que haya nada que en principio la detenga. La capacidad de fusión es ilimitada. No sólo de un pueblo con otro, sino lo que es más característico aún del Estado nacional: la fusión de todas las clases sociales dentro de cada cuerpo político. Conforme crece la nación territorial y étnicamente, va haciéndose más una la colaboración interior. El Estado nacional es en su raíz mismo democrático, en un sentido más decisivo que todas las diferencias en las formas de gobierno.

Es curioso notar que al definir la nación fundándola en una comunidad de pretérito se acaba siempre por aceptar como la mejor la fórmula de Renán, simplemente porque en ella se añade a la sangre, el idioma y las tradiciones comunes un atributo nuevo, y se dice que es un «plebiscito cotidiano». Pero ¿se entiende bien lo que esta expresión significa? ¿No podemos darle ahora un contenido de signo opuesto al que Renán le insuflaba, y que es, sin embargo, mucho más verdadero?

(8) «Tener glorias comunes en el pasado, una voluntad común en el presente; haber hecho juntos grandes cosas, querer hacer otras más: he aquí las condiciones esenciales para ser un pueblo... En el pasado, una herencia de glorias y remordimientos; en el porvenir, un mismo programa que realizar... La existencia de una nación es un plebiscito cotidiano.»

Tal es la conocidísima sentencia de Renán. ¿Cómo se explica su excepcional fortuna? Sin duda, por la gracia de la coletilla. Esa idea de que la nación consiste en un plebiscito cotidiano opera sobre nosotros como una liberación. Sangre, lengua y pasado comunes son principios estáticos, fatales, rígidos, inertes: son prisiones. Si la nación consistiese en eso y en nada más, la nación sería una cosa situada a nuestra espalda, con lo cual no tendríamos nada que hacer. La nación sería algo que se es, pero no algo que se hace. Ni siquiera tendría sentido defenderla cuando alguien la ataca (...).

Esto es lo que revertiera en la frase de Renán: la nación como excelente programa para mañana. El plebiscito decide un futuro. Que en este caso el futuro consista en una perduración del pasado no modifica lo más mínimo la cuestión; únicamente revela que también la definición de Renán es arcaizante.

(...) Si para que exista una nación es preciso que un grupo de hombres cuente con un pasado común, yo me pregunto cómo llamaremos a ese mismo grupo de hombres mientras vivía en presente eso que visto desde hoy es un pasado. Por lo visto era forzoso que esa existencia común feneciese, pasase, para que pudiesen decir somos una nación. ¿No se advierte aquí el vicio gremial del filólogo, del archivero, su óptica profesional que le impide ver la realidad cuando no es pretérita? El filólogo es quien necesita para ser filólogo que ante todo exista un pasado; pero la nación, antes de poseer un

pasado común, tuvo que crear esta comunidad, y antes de crearla tuvo que soñarla, que quererla, que proyectarla. Y basta que tenga el proyecto de sí misma para que la nación exista, aunque no se logre, aunque fracase la ejecución, como ha pasado tantas veces. Hablaríamos en tal caso de una nación malograda (por ejemplo, Borgoña)¹⁷¹².

Con los pueblos de Centro y Sudamérica tiene España un pasado común, raza común, lenguaje común, y, sin embargo, no forma con ellos una nación. ¿Por qué? Falta sólo una cosa que, por lo visto, es la esencial: el futuro común. España no supo inventar un programa de porvenir colectivo que atrajese a esos grupos zoológicamente afines. El plebiscito futurista fue adverso a España, y nada valieron entonces los archivos, las memorias, los antepasados, la «patria». Cuando hay aquello, todo esto sirve como fuerzas de consolidación; pero nada más.

Veo, pues, en el Estado nacional una estructura histórica de carácter plebiscitario. Todo lo que además de eso parezca ser, tiene un valor transitorio y cambiante, representa el contenido o la forma, o la consolidación que en cada momento requiere el plebiscito. Renán encontró la mágica palabra, que revienta de luz. Ella nos permite vislumbrar catódicamente el entresijo esencial de una nación, que se compone de estos dos ingredientes: primero, un proyecto de convivencia total en una empresa común; segundo, la adhesión de los hombres a ese proyecto incitativo. Esta adhesión de todos engendra la interna solidez que distingue al Estado nacional de todos los antiguos, en los cuales la unión se produce y mantiene por presión externa del Estado sobre los grupos dispares, en tanto que aquí nace el vigor estatal de la cohesión espontánea y profunda entre los «súbditos». En realidad, los súbditos son ya el Estado, y no lo pueden sentir –esto es lo nuevo, lo maravilloso, de la nacionalidad– como algo extraño a ellos.

Y, sin embargo, Renán anula o poco menos su acierto, dando al plebiscito un contenido retrospectivo que se refiere a una nación ya hecha, cuya perpetuación decide. Yo preferiría cambiarle el signo y hacerle valer para la nación *in statu nascendi*. Esta es la óptica decisiva. Porque, en verdad, una nación no está nunca hecha. En esto se diferencia de otros tipos de Estado. La nación está siempre o haciéndose o deshaciéndose.

1712 Arrazoi apur bat (gehiago ez) badu G. BUENOK, “La idea de España en Ortega”, in: *El Basilisco* 32 (2002) 21, Ortegaren formula kritikatzan duenean “para definir una «Nación en marcha»: «Proyecto sugestivo de vida en común». Fórmula muy celebrada, sin perjuicio de su vacuidad, por políticos e historiadores. Acaso por su cuño psicologista (por no decir idealista, en el sentido del idealismo o voluntarismo subjetivo) y, sobre todo, por su carácter tautológico y, por ello, muy poco comprometedor, desde el punto de vista histórico. Porque un proyecto sólo podría llamarse eficazmente sugestivo de vida en común, y, por tanto, capaz de definir a una nación histórica, cuando efectivamente haya producido esa vida en común; es decir, sólo en un sentido retrospectivo puede un proyecto llamarse eficazmente sugestivo. Un proyecto sugestivo, desde el punto de vista psicológico, pero utópico, sería ineficaz históricamente; por tanto, incapaz de conducir a una definición de una nación histórica. Del mismo modo que un *descubrimiento* científico sólo adquiere su condición (de descubrimiento), cuando ya ha sido *justificado*, y no antes, tampoco un «proyecto sugestivo de vida en común» podrá considerarse «sugestivo» eficazmente (en términos históricos y no meramente psicológicos) hasta que la vida en común promovida por él se haya logrado; luego una Nación no podrá explicarse en función del «proyecto sugestivo de sí misma» que supuestamente la prefiguró, puesto que sería la Nación ya constituida políticamente la que permitiría determinar retrospectivamente cuándo su prefiguración fue realmente sugestiva, y de un modo eficaz”.

Tertium non datur. O está ganando adhesiones o las está perdiendo, según que su Estado represente o no a la fecha una empresa vivaz (...).

El proceso creador de naciones ha llevado siempre en Europa este ritmo: Primer momento. El peculiar instinto occidental, que hace sentir el Estado como fusión de varios pueblos en una unidad de convivencia política y moral, comienza a actuar sobre los grupos más próximos geográfica, étnica y lingüísticamente. No porque esta proximidad funde la nación, sino porque la diversidad entre próximos es más fácil de dominar. Segundo momento. Período de consolidación, en que se siente a los otros pueblos más allá del nuevo Estado como extraños y más o menos enemigos. Es el período en que el proceso nacional toma un aspecto de exclusivismo, de cerrarse hacia dentro del Estado; en suma, lo que hoy llamamos nacionalismo. Pero el hecho es que mientras se siente políticamente a los otros como extraños y contrincantes, se convive económica, intelectual y moralmente con ellos. Las guerras nacionalistas sirven para nivelar las diferencias de técnica y de espíritu. Los enemigos habituales se van haciendo históricamente homogéneos. Poco a poco se va destacando en el horizonte la conciencia de que esos pueblos enemigos pertenecen al mismo círculo humano que el Estado nuestro. No obstante, se les sigue considerando como extraños y hostiles. Tercer momento. El Estado goza de plena consolidación. Entonces surge la nueva empresa: unirse a los pueblos que hasta ayer eran sus enemigos. Crece la convicción de que son afines con el nuestro en moral e intereses, y que juntos formamos un círculo nacional frente a otros grupos más distantes y aún más extranjeros. He aquí madura la nueva idea nacional”¹⁷¹³.

Renanen erabilpenaz bezainbatean, aurrena, Pérez Gutiérrez aipatzera muga gaitzke: nazioa Renanen norabide kontrarioan hartuko duela esaten du Ortegak (“darle ahora un contenido de signo opuesto al que Renan le insuflaba, y que es, sin embargo, mucho más verdadero”). “Yo no veo en lo que sigue que Ortega vaya a darle un contenido de signo opuesto a la definición de Renan”. “Más bien pienso que Ortega, como en tantas ocasiones, necesita distanciarse de un pensamiento en el que se apoya, para así señalar en él su propio punto de preferencia; en este caso, el carácter futurista del proyecto común en que consiste la nación. Pero esto era precisamente lo que Renan había subrayado”¹⁷¹⁴.

Ortegaren arrazoiketa propioan, irakurleak erreparatu dio trikimailutxoari haren testuan (bat baino gehiago dago)¹⁷¹⁵. Nazioa berba ekibokoa da: «nazioa» adieraz lezake (a), eta «Estatua» adieraz lezake (b). Ortegak a esan eta b pentsatzen du – Renanek ere ekiboko horrekin jokatu du. Ohi dituen trukuetako bat eginez, ekibokoa nazioaren kontzeptu tradizionalaren kritika literarioki distiratsua egiteko aprobetxatzen du, argiaren argi itxuraz irakurlea limurtzen duena. Hau da, nazioaz bai, baina

1713 ORTEGA Y GASSET, J., *La rebelión de las masas*, Madril 1929 (Segunda Parte, ¿Quién manda en el mundo?, XIV).

1714 PEREZ GUTIERREZ, F., loc. cit., 272 eta 273.

1715 POLAKOVIC, E., *Teoría de la nación. Nacionología de J. Ortega y Gasset, E. Renan y L. Stur*, Madril 1983, 76.

Estatuaz inoiz esan ez direnak (hori arrazan, hizkuntzan, etab., omen datzala), eta ebidente direnak ez dutela balio Estatuarentzat, nazioarentzako haien balioa ukatzeko erabiltzen ditu. Treitschke deigarriki gogoratzen duen estilo batean (eta haren interpretazioa Nazio/Estatu alemana Prusiako botereak nola egin duen, Nazio/Estatu espainolarentzat botere gaztelaua hartuz), Estatua bera zer den, hura fundatzeko bortxa basatira estutzen da; eta bortxa bera (“peculiar inspiración, su política”, “principio variable”, “principio X” irakurtzen da beti), formalki soilik hartu: alegia, hemen bortxa horrek ez arrazarik eta ez hizkuntzarik dizu, berak egiten dizu nazioa (beste testuren batzuetan horren arraza germaniarra esentziala izango da, hori omen baita Estatu biziraunkorra sortzeko gai den arraza bakarra)¹⁷¹⁶. Ortegaren nazio kontzeptuari G. Moránekin katramilatsu eta friboloa irizteraino ailegatu gabe¹⁷¹⁷, horrek nazioaren kontzeptu bat ala bi ala hamaika duen ezin da jakin; komenentzien arabera hura oso aldagarria dela, esan litekeen gutxiena da¹⁷¹⁸. Ortegaren produkzioan nazioaren gaia (Espainiarena: “Dios mío, ¿qué es España?”, hori da angustiatzen duen arazoa) obsesiboki errepikatzen da, haren esanahia behin alde batera dabilela, gero bestera, inkoherente bai, baina beti *ad maiorem Hispaniae gloriam*. Renanen berdintsua horretan ere, gardentasun itxuraren azpian osoko zehaztugabetasun uherra ezkutatzen da. Haren nazio kontzeptuan “la ideología se mixtifica con la argumentación teórica”, baloratu du zorrotz eta zuzen X. Bastidak¹⁷¹⁹.

José Antonio Primo de Rivera (1903-1936), Ortegaren miresle eta jarraitzaile ideologikoa izan da. Haren ideiak praktikara eramatea dela bere bokazioa aitortu du Ortegari omena eginez: “Una generación que casi despertó a la inquietud española bajo el signo de Ortega y Gasset se ha impuesto a sí misma, también trágicamente, la misión de vertebrar a España”¹⁷²⁰. Nazio arazoari gagozkiola –dena da nolabait nazio arazo J. A. Primo de Riverarentzat–, inoiz ez dela egin behar esaten duena (“no es posible imaginar política más tosca”), horixe egiten du berak behin eta berriro: haren nazioaren teoria guztia kasik ez da abertzaletasun katalana eta euskalduna ridikulizatzea besterik. Batxilergo frankistan irakurri eta iruzkindu behar izaten zen testu bat haxe zen Francoren Espainian:

1716 *La España invertebrada*, Madril 1921, Ortegaren beste saio garrantzizko bat da “nazioa” zer den (Estatu-Nazioa). Ik. AZURMENDI, J., *Espainiaren arimaz*, Donostia 2006, 157 eta hurr.

1717 MORÁN, G., *El maestro en el erial. Ortega y Gasset y la cultura del franquismo*, Bartzelona 1998, 211.

1718 Ortega salbatu nahi lukeen zenbait autorek haren pentsamenduaren eboluzioa aipatu ohi du aitzakitza; A. De Blasen irudiko Errepublikaren desengainuak biraketa erradikal batera bultzatu izango zukeen nazioaren kontzeptu subjektibo-boluntaristatik objektibo-kulturalera (ez dirudi datuek interpretazio hau berrets dezaketarik), ik. DE BLAS GUERRERO, A., “Nación y nacionalismo en la obra de Ortega y Gasset”, in: LLANO, F. H.-CASTRO, A. (arg.), *Meditaciones sobre Ortega y Gasset*, Madril 2005, 647-670.

1719 BASTIDA FREIXEDO, X., “La búsqueda del Grial. La teoría de la nación en Ortega”, in: *Revista de Estudios Políticos* 96 (1997) 43-76 (aip. esaldia in 43).

1720 PRIMO DE RIVERA, J. A., *Obras completas* (arg., Arias-Salgado, G.), Madril 1952, 745 (*Haç*, 12: 1935-12-05).

“La gaita y la lira

¡Cómo tira de nosotros! Ningún aire nos parece tan fino como el de nuestra tierra; ningún césped más tierno que el suyo; ninguna música comparable a la de sus arroyos. Pero... ¿no hay en esa succión de la tierra una venenosa sensualidad? Tiene algo de fluido físico, orgánico, casi de calidad vegetal, como si nos prendieran a la tierra sutiles raíces. Es la clase de amor que invita a disolverse. A ablandarse. A llorar. El que se diluye en melancolía cuando plañe la gaita. Amor que se abriga y se repliega más cada vez hacia la mayor intimidad; de la comarca al valle nativo; del valle al remanso donde la casa ancestral se refleja; del remanso a la casa; de la casa al rincón de los recuerdos. Todo eso es muy dulce, como un dulce vino. Pero también, como en el vino, se esconden en esa dulzura embriaguez e indolencia.

A tal manera de amar, ¿puede llamarse patriotismo? Si el patriotismo fuera la ternura afectiva, no sería el mejor de los humanos amores. Los hombres cederían en patriotismo a las plantas, que les ganan en apego a la tierra. No puede ser llamado patriotismo lo primero que en nuestro espíritu hallamos a mano. Es elemental impregnación en lo telúrico. Tiene que ser, para que gane la mejor calidad, lo que esté cabalmente al otro extremo, lo más difícil; lo más depurado de gangas terrenas; lo más agudo y limpio de contornos; lo más invariable. Es decir, tiene que clavar sus puntales, no en lo *sensible*, sino en lo *intelectual*.

Bien está que bebamos el vino dulce de la gaita, pero sin entregarle nuestros secretos. Todo lo que es sensual dura poco. Miles y miles de primaveras se han marchitado, y aún dos y dos siguen sumando cuatro, como desde el origen de la creación. No planteemos nuestros amores esenciales en el césped que ha visto marchitar tantas primaveras; tendámoslos, como líneas sin peso y sin volumen, hacia el ámbito eterno donde cantan los números su canción exacta.

La canción que mide la lira, rica en empresas porque es sabia en números.

* * *

Así, pues, no veamos en la patria el arroyo y el césped, la canción y la gaita; veamos un *destino, una empresa*. La patria es aquello que, en el mundo, configuró una empresa colectiva. Sin empresa no hay patria; sin la presencia de la fe en un destino común, todo se disuelve en comarcas nativas, en sabores y colores locales. Calla la lira y suena la gaita. Ya no hay razón –si no es, por ejemplo, de subalterna condición económica– para que cada valle siga unido al vecino. Enmudecen los números de los imperios –geometría y arquitectura– para que silben su llamada los genios de la disgregación, que se esconden bajo los hongos de cada aldea¹⁷²¹.

José Antonio Primo de Riveraren pentsamendua nazioaz eta nazionalismoaz orokorki ezagutzeko, badauka berak saio bat sistematikoa gaiari buruz, bertan azaltzen zaigu hori egokien eta osokiena:

1721 OC, 111-112 (FE, 2: 1934-01-11).

“Ensayo sobre el nacionalismo

LA TESIS ROMÁNTICA DE NACIÓN.

Aquella fe romántica en la bondad nativa de los hombres fue hermana mayor de la otra fe en la bondad nativa de los pueblos. «El hombre ha nacido libre, y, sin embargo, por todas partes se encuentra encadenado», dijo Rousseau. Era, por consecuencia, ideal rousseauiano devolver al hombre su libertad e ingenuidad nativas; desmontar hasta el límite posible toda la máquina social que para Rousseau había operado de corruptora. Sobre la misma línea llegaba a formularse, años después, la tesis romántica de las nacionalidades. Igual que la sociedad era cadena de los libres y buenos individuos, las arquitecturas históricas eran opresión de los pueblos espontáneos y libres. Tanta prisa como libertar a los individuos corría libertar a los pueblos.

Mirada de cerca, la tesis romántica iba encaminada a la descalificación; esto es, a la supresión de todo lo añadido por el esfuerzo (Derecho e Historia) a las entidades primarias, individuo y pueblo. El Derecho había transformado al individuo en persona; la Historia había transformado al pueblo en polis, en régimen de Estado. El individuo es, respecto de la persona, lo que el pueblo respecto de la sociedad política. Para la tesis romántica, urgía regresar a lo primario, a lo espontáneo, tanto en un caso como en el otro.

EL INDIVIDUO Y LA PERSONA

El Derecho necesita, como presupuesto de existencia, la pluralidad orgánica de los individuos. El único habitante de una isla no es titular de ningún derecho ni sujeto de ninguna jurídica obligación. Su actividad sólo estará limitada por el alcance de sus propias fuerzas. Cuando más, si acaso, por el sentido moral de que disponga. Pero en cuanto al derecho, no es ni siquiera imaginable en situación así. El Derecho envuelve siempre la facultad de exigir algo; sólo hay derecho frente a un deber correlativo; toda cuestión de derecho no es sino una cuestión de límites entre las actividades de dos o varios sujetos. Por eso el Derecho presupone la convivencia; esto es, un sistema de normas condicionantes de la actividad vital de los individuos.

De ahí que el individuo, pura y simplemente, no sea el sujeto de las relaciones jurídicas; el individuo no es sino el substratum físico, biológico, con que el Derecho se encuentra para montar un sistema de relaciones reguladas. La verdadera unidad jurídica es la persona, esto es, el individuo, considerado, no en su calidad vital, sino como portador activo o pasivo de las relaciones sociales que el Derecho regula; como capaz de exigir, de ser compelido, de atacar y de transgredir.

LO NATIVO Y LA NACIÓN

De análoga manera, el pueblo, en su forma espontánea, no es sino el substratum de la sociedad política. Desde aquí, para entenderse, conviene usar ya la palabra nación, significando con ella precisamente eso: la sociedad política capaz de hallar en el Estado su máquina operante. Y con ello queda precisado el tema del presente trabajo: esclarecer qué es la nación: si la realidad espontánea de un pueblo, como piensan los nacionalistas románticos, o si algo que no se determina por los caracteres nativos.

El romanticismo era afecto a la naturalidad. La vuelta a la Naturaleza fue su consigna. Con esto, la nación vino a identificarse como lo nativo. Lo que determinaba una

nación eran los caracteres étnicos, lingüísticos, tipográficos, climatológicos. En último extremo, la comunidad de usos, costumbres y tradición; pero tomada la tradición poco más que como el recuerdo de los mismos usos reiterados, no como referencia a un proceso histórico que fuera como una situación de partida hacia un punto de llegada tal vez inasequible.

Los nacionalismos más peligrosos, por lo disgregadores, son los que han entendido la nación de esta manera. Como se acepte que la nación está determinada por lo espontáneo, los nacionalismos particularistas ganan una posición inexpugnable. No cabe duda de que lo espontáneo les da la razón. Así es tan fácil de sentir el patriotismo local. Así se encienden tan pronto los pueblos en el frenesí jubiloso de sus cantos, de sus fiestas, de su tierra. Hay en todo eso como una llamada sensual, que se percibe hasta en el aroma del suelo: una corriente física, primitiva y encandilante, algo parecido a la embriaguez y a la plenitud de las plantas en la época de la fecundación.

TORPE POLÍTICA

A esa condición rústica y primaria deben los nacionalismos de tipo romántico su extrema vidriosidad.

Nada irrita más a los hombres y a los pueblos que el ver estorbos en el camino de sus movimientos elementales: el hambre y el celo –apetitos de análoga jerarquía a la llamada oscura de la tierra– son capaces, contrariados, de desencadenar las tragedias más graves. Por eso es torpe sobremanera oponer a los nacionalismos románticos actitudes románticas, suscitar sentimientos contra sentimientos. En el terreno afectivo, nada es tan fuerte como el nacionalismo local, precisamente por ser el más primario y asequible a todas las sensibilidades. Y, en cambio, cualquier tendencia a combatirlo por el camino del sentimiento envuelve el peligro de herir las fibras más profundas –por más elementales– del espíritu popular, y encrespar reacciones violentas contra aquello mismo que pretendió hacerse querer.

De esto tenemos ejemplo en España. Los nacionalismos locales, hábilmente, han puesto en juego resortes primarios de los pueblos donde se han producido: la tierra, la música, la lengua, los viejos usos campesinos, el recuerdo familiar de los mayores... Una actitud perfectamente inhábil ha querido cortar el exclusivismo nacionalista, hiriendo esos mismos resortes; algunos han acudido, por ejemplo, a la burla contra aquellas manifestaciones elementales; así los que han ridiculizado por brusca la lengua catalana.

No es posible imaginar política más tosca: cuando se ofende uno de esos sentimientos primarios instalados en lo profundo de la espontaneidad de un pueblo, la reacción elemental en contra es inevitable, aun por parte de los menos ganados por el espíritu nacionalista. Casi se trata de un fenómeno biológico.

Pero no es mucho más aguda la actitud de los que se han esforzado en despertar directamente, frente al sentimiento patriótico localista, el mero sentimiento patriótico unitario. Sentimiento por sentimiento, el más simple puede en todo caso más. Descender con el patriotismo unitario al terreno de lo afectivo es prestarse a llevar las de

perder, porque el tirón de la tierra, perceptible por una sensibilidad casi vegetal, es más intenso cuanto más próximo.

EL DESTINO EN LO UNIVERSAL

¿Cómo, pues, revivificar el patriotismo de las grandes unidades heterogéneas? Nada menos que revisando el concepto de «nación», para construirlo sobre otras bases. Y aquí puede servirnos de pauta para lo que se dijo respecto de la diferencia entre «individuo» y «persona». Así como la persona es el individuo considerado en función de sociedad, la nación es el pueblo considerado en función de universalidad.

La persona no lo es en tanto rubia o morena, alta o baja, dotada de esta lengua o de la otra, sino en cuanto portadora de tales o cuales relaciones sociales reguladas. No se es persona sino en cuanto se es otro; es decir: uno frente a los otros, posible acreedor o deudor respecto de otros, titular de posiciones que no son las de los otros. La personalidad, pues, no se determina desde dentro, por ser agregado de células, sino desde fuera, por ser portador de relaciones. Del mismo modo, un pueblo no es nación por ninguna suerte de justificaciones físicas, colores o sabores locales, sino por ser otro en lo universal; es decir: por tener un destino que no es el de las otras naciones. Así, no todo pueblo ni todo agregado de pueblo es una nación, sino sólo aquellos que cumplen un destino histórico diferenciado en lo universal.

De aquí que sea superfluo poner en claro si en una nación se dan los requisitos de unidad de geografía, de raza o de lengua; lo importante es esclarecer si existe, en lo universal, la unidad de destino histórico.

Los tiempos clásicos vieron esto con su claridad acostumbrada. Por eso no usaron nunca las palabras «patria» y «nación» en el sentido romántico, ni clavaron las anclas del patriotismo en el oscuro amor a la tierra. Antes bien, prefirieron las expresiones como «Imperio» o «servicio del rey»; es decir, las expresiones alusivas al «instrumento histórico». La palabra «España», que es por sí misma enunciado de una empresa, siempre tendrá mucho más sentido que la frase «nación española». Y en Inglaterra, que es acaso el país de patriotismo más clásico, no sólo existe el vocablo «patria», sino que muy pocos son capaces de separar la palabra *king* (rey), símbolo de la unidad operante en la Historia, de la palabra *country*, referencia al soporte territorial de la unidad misma.

LO ESPONTÁNEO Y LO DIFÍCIL

Llegamos al final del camino. Sólo el nacionalismo de la nación entendida así puede superar el efecto disgregador de los nacionalismos locales. Hay que reconocer todo lo que éstos tienen de auténticos; pero hay que suscitar frente a ellos un movimiento energético, de aspiración al nacionalismo misional, el que concibe a la Patria como unidad histórica del destino. Claro está que esta suerte de patriotismo es más difícil de sentir; pero en su dificultad está su grandeza. Toda existencia humana —de individuo o de pueblo— es una pugna trágica entre lo espontáneo y lo difícil. Por lo mismo que el patriotismo de la tierra nativa se siente sin esfuerzo, y hasta con una sensualidad venenosa, es bella empresa humana desenlazarse de él y superarlo en el patriotismo de la misión inteligente y dura. Tal será la tarea de un nuevo nacionalismo: reemplazar el débil intento de combatir movimientos románticos con armas románticas, por la firmeza de levantar contra desbordamientos románticos firmes reductos clásicos, inex-

pugnables. Emplazad los soportes del patriotismo no en lo afectivo, sino en lo intelectual. Hacer del patriotismo no un vago sentimiento, que cualquiera veleidad marchita, sino una verdad tan incommovible como las verdades matemáticas.

No por ello se quedará el patriotismo en árido producto intelectual. Las posiciones espirituales ganadas así, en lucha heroica contra lo espontáneo, son las que luego se instalan más hondamente en nuestra autenticidad. Por ejemplo, el amor a los padres, cuando ya hemos pasado de la edad en que los necesitamos, es, probablemente, de origen artificial. conquista de una rudimentaria cultura sobre la barbarie originaria. En estado de pura animalidad, la relación paternofamiliar no existe desde que los hijos pueden valerse. Las costumbres de muchos pueblos primitivos autorizaban a que los hijos matasen a los padres cuanto éstos ya eran, por viejos, pura carga económica. Sin embargo, ahora, la veneración a los padres está tan clavada en nosotros que nos parece como si fuera el más espontáneo de los afectos. Tal es, entre otras, la dulce recompensa que se gana con el esfuerzo por mejorar; si se pierden goces elementales, se encuentran, al final del camino, otros tan caros y tan intensos que hasta invaden el ámbito de los viejos afectos, extirpados al comenzar la empresa superadora. El corazón tiene sus razones, que la razón no entiende. Pero también la inteligencia tiene su manera de amar, como acaso no sabe el corazón”¹⁷²².

Abisatu behar da “José Antonio” (horrela esaten zen) pentsatzaile dogmatiko arrasoa dela. Subjektibismoa, erlatibismoa, protestantismoa (denak bat dituzu funtsean) eta horien haurra erromantizismoa, gainbehera modernoaren, aberriaren zati-ketaren eta demokraziaren errudun gaiztoak dira. Harmonia ideala Primo de Riverak Erdi Aroan ikusten du: “En esta época la idea de todos es la «unidad» metafísica, la unidad en Dios; cuando se tienen estas verdades absolutas todo se explica, y el mundo entero, que en este caso es Europa, funciona según la más perfecta economía de los siglos. Las Universidades de París y de Salamanca razonan sobre los mismos temas en el mismo latín. El mundo se ha encontrado a sí mismo. Pronto se realizará el Imperio español, que es la unidad histórica, física, espiritual y teológica”. Baina: “hacia la tercera década del siglo XVIII empiezan las congojas, las inquietudes; la sociedad ya no cree en sí misma, ya no cree tampoco, con el vigor de antes, en ningún principio superior. Esta falta de fe, en contraste con la pesadumbre de una sociedad otra vez perfecta, impulsa a los espíritus débiles a la fuga, a la vuelta a la Naturaleza. Juan Jacobo Rousseau representa esta negación, y porque pierde la fe de que haya verdades absolutas crea su *Contrato social*, donde teoriza que las cosas deben moverse, no por normas de razón, sino de voluntad”¹⁷²³. Hala funditu da Espainiak ordezkatzeko zuzentasun inperiala, eta hala gaude gaur galduak, Espainia zer den ere ez dakigula. “Estos pueblos y estos hombres [Españian](...) sabían que sobre su cabeza estaba la eterna verdad, y en antítesis con la eterna verdad la absoluta mentira. Pero llega un momento en que se les dice a los hombres que ni la mentira ni la verdad son cate-

1722 OC, 211-216 (JONS, 16: 1934-04-16).

1723 OC, 417 eta hurr. (“España y la barbarie”. Conferencia pronunciada en el Teatro Calderón, de Valladolid el día 3 de marzo de 1935). Ik., orobat, 61.

gorías absolutas, que todo puede discutirse, que todo puede resolverse por los votos, y entonces se puede decidir a votos si la Patria debe seguir unida o debe suicidarse, y hasta si existe o no existe Dios”¹⁷²⁴.

Manikeo perfektua da nazio arazoaren pentsatzaile gisa halaber (bere manikeismoa ez da baliabide literarioa soilik). Dikotomia sinpleekin operatzen du beti: txokozuloa versus unibertetsala, sentimental/razionala, masa jendearena/jende selektoarena, abertzaletasun erraza/zaila, interesatua/desinteresatua, bulgarea/gurena, etc., eta naturala versus espiritual (edo politikoa, kulturala). Abertzaletasun euskalduna edo katalana naturalismo hutsa da (zentzu negatiboan), primitibo, lurterra, rustikoa, espirituaren ukazioa (ez ahaztu nazio euskaldun edo katalanik ez dagoela). Oposizio fundamentalak, mundu ikuskerakoa (naturala vs. espiritualarekin kointziditzen duena), erromantikoa versus klasikoa da, Primo de Riverak majo ustiatzen duena, gero falangistengandik jarauntsi dugun eta oraindik indarrean dirauen binomioa (espirituaren tokian Ilustrazioaren aldakiarekin batzuetan). Erromantikoaren eta klasikoaren kontzeptuak berak topikoak bezain sinplistikak direla, esan beharrik ez; horixe da beren abantaila. Erromantizismoa iluntasuna da, sentimendua, anabasa, desordena, inprobisazioa; klasikoa intelektua da, argia, ordena, estiloa. “El romanticismo es una actitud endeble que precisamente viene a colocar todos los pilares fundamentales en terreno pantanoso; el romanticismo es una escuela sin líneas constantes, que encomienda en cada minuto, en cada trance, a la sensibilidad la resolución de aquellos problemas que no pueden encomendarse sino a la razón”. Euskal edo katalan abertzaletasuna erromantikoa da; patriotismo espainola klasizista¹⁷²⁵. Primo de Rivera faxista da, baina nazional-sindikalista, ez nazional-sozialista. Izan ere, Alemania esentzialki protestantismoa da, protestantismoa esentzialki erromantizismoa da, eta Hitler bera

1724 Discurso de proclamación de Falange Española de las Jons (Discurso pronunciado en el Teatro Calderón de Valladolid, el día 4 de marzo de 1934). Espainia jator katolikoa –Gaztela alegia– absolutismo horren inkarnazioa da bere geografian bertan ere: “Esta tierra de Castilla, que es la tierra sin galas ni pormenores; la tierra absoluta, la tierra que no es el color local, ni el río, ni el lindero, ni el altozano (...); la tierra como depositaria de valores eternos, la austeridad en la conducta, el sentido religioso en la vida, el habla y el silencio, la solidaridad entre los antepasados y los descendientes. – Y sobre esta tierra absoluta, el cielo absoluto. – El cielo tan azul, tan sin celajes, tan sin reflejos verdosos de frondas terrenas, que se dijera que es casi blanco de puro azul. Y así Castilla, con la tierra absoluta y el cielo absoluto mirándose, no ha sabido nunca ser una comarca; ha tenido que aspirar, siempre, a ser Imperio. Castilla no ha podido entender lo local nunca; Castilla sólo ha podido entender lo universal, y por eso Castilla se niega a sí misma, no se fija en dónde concluye, tal vez porque no concluye, ni a lo ancho ni a lo alto. Así Castilla, esa tierra esmaltada de nombres maravillosos –Tordesillas, Medina del Campo, Madrigal de las Altas Torres–, esta tierra de Chancillería, de ferias y castillos, es decir, de Justicia, Milicia y Comercio, nos hace entender cómo fue aquella España que no tenemos ya, y nos aprieta el corazón con la nostalgia de su ausencia” (OC, 189).

1725 “Los nacionalismos de este siglo –deritzo Gustavo Buenok, eta ez abertzaletasunaren sinpatiaz hain zuzen– tienen nada que ver con los nacionalismos románticos (...). Los independentistas vascos, por ejemplo...”, in: *La Nueva España*, 1999-11-21, Suplemento Siglo XXI, 10 or.

erromantikoa¹⁷²⁶; klasizismoa Italia da. Espainia berriarentzat ezin da erueda Alemania izan lurraren eta arrazarenganako bere etsigitasun erromantikoarekin; Italia bai, Inperioaren ideiarekin. Mussolini, “el Héroe hecho Padre” da¹⁷²⁷, “un genio de mente clásica”; “Mussolini es el clasicismo, con sus jerarquías, sus secuelas y, por encima de todo, la razón”¹⁷²⁸. Erromantizismoa Rousseauarekin uztartu ohi du Primo de Riverak. Genevatarra herriaren subiranotasunaren filosofoa da, Iraultzaren filosofoa, monarkia ezarrien eta inperioen aurka masa jendearen eta horregatik nazio bakoitzaren burujabetasunarena. Harekin abiatu bide da ordena politiko eta sozial klasikoaren hondamendia eta egungo miseria. “El filósofo ginebrino –irakurri du Madrilgo konferentzia batean: 1935-04-09– es un hombre enfermizo, delicado, refinado; es un filósofo al que, como dice Spengler que acontece a todos los románticos –y éste era el precursor ya directo del romanticismo–, fatiga el sentirse viviendo en una sociedad demasiado sana, demasiado viril, demasiado robusta. Le acongoja la pesadumbre de esa sociedad ya tan formada y siente como el apremio de ausentarse, de volver a la Naturaleza, de librarse de la disciplina, de la armonía, de la norma”. Horixe baita “aberi txiki”en abertzaletasun sentimentala: erakundeen arkitekturatik, razionalitatetik Naturara itzultzeko lera¹⁷²⁹.

Diskurtso falangistaren iturriak osoago zehaztera sartu gabe, Primo de Riveraren kontraposizioentzat lagungarri gerta daiteke Ortega y Gasseten bi ideia gogoratzea, biak txibistatuak baitaude gure arazoan: erromantizismoaren balorazio ortegatarra eta Natura/kulturaren aurkakotza, abertzaletasun euskotarraren eta espainolaren bateraezintasuna argitzen dutenak. Ortégarentzat erromantizismoak, bere momentu historikoan uhin positiboa izan zela aitortuz ere, berak olinpikoki erdeinatzen duen guztia errepresentatzen du: bulgaritate, esajerazioa, sentimenduen anabasa eta deskontrola, gizaberearen barruko orangutana, energumenismoa. Ortégak aristokratikoa maite du, hauta, selektoa –burgestxiki akademiko ez gutxik segitu dio. “En mi vocabulario romanticismo quiere decir pecado”. Musika erromantikoak, Beethovenek adibidez,

1726 “El movimiento alemán es de tipo romántico; su rumbo, el de siempre; de allí partió la Reforma e incluso la Revolución francesa, pues la declaración de los derechos del hombre es copia calcada de las Constituciones norteamericanas, hijas del pensamiento protestante alemán” (OC, 420).

1727 OC, 55.

1728 OC, 240.

1729 OC, 127: “«El hombre nace libre y por doquiera se encuentra encadenado», escribía Juan Jacobo Rousseau. Ya se estaban subiendo a las cabezas los primeros vapores del romanticismo. Era el momento de pensar en la bondad nativa y en la nativa inteligencia. El hombre –menos: el individuo– era en sí mismo portador de toda capacidad de bien, de sabiduría y de virtud. Sólo la sociedad lo pervertía. Todos los instrumentos de vida común –religión, Estado, derecho– eran aparatos para aherrojarle. Devuelto el hombre a su primitiva libertad, recobraría necesariamente con ella toda su perdida aptitud de perfección. – Pero los que así pensaban eran más bien filósofos pisaverdes, menos duchos en sondear almas primitivas que en galantear señoras. Petimetres de casaca rígida y tabaquera de esmalte. Rústicos de pastoral novelada, de los que hubieran rechazado con mohines la perspectiva de pasar dos semanas en Sierra Morena, por ejemplo. Primitivistas de pura languidez, aprensivos contra los catarros” (FE, 3: 1934-01-18).

“los sentimientos primarios que acometen al buen burgués” espresaten ditu; bulgoak Mendelssohn txalotzen du, inoiz ez Debussy: ez baitu “ulertzen”. Bulgoa, izan ere, musika entzun eta ez da musikan –artean– laketzen, eragiten dizkion sentimenduen plazerean asaskatzen baizik; ez musikarekin, baizik bere barruarekin gozatzen du. Bigarren puntuak itxuraz ez dauka horrekin zerikusirik. Ortegak bere garaiko Espainiaren inkultura mingoski gaitzesan du beti; moderniarik gabe geratu den herria da¹⁷³⁰. Torso bat da. Espainia horren irudikapen egoki-egokia Ortegak Zuloagaren koadro batean sumatzen du – “El enano Gregorio el botero”; Espainiaren sinboloa. “¡Divino enano inmortal, bárbara animácula que aún no llegas a ser un ser humano y lo eres bastante para que echemos de menos lo que te falta! Tú representas la pervivencia de mi pueblo más allá de la cultura; tú representas la voluntad de incultura. ¿Y qué hay más allá de la cultura? La naturaleza...”¹⁷³¹ Natura zer den esatean, ordea, hori ez da nano maker munstroa, ezpada “lo espontáneo, las fuerzas elementales”. Zuloagak “ha querido enaltereder una raza cuyas virtudes específicas son la energía elemental, el ímpetu precivilizado”. Hala ere Natura, oso positiboa izan barik, ez da guztiz negatiboa: bizi-indarra da, energia, karakterea . “La historia moderna de España se reduce, probablemente, a la historia de su resistencia a la cultura moderna. China o Marruecos han resistido también [biak arraza behere edo bitartekoak!], se dirá. Pero la cultura moderna es genuinamente la cultura europea, y España la única raza europea que ha resistido a Europa”¹⁷³². Ezaguna da Ortega, Unamunoren kontrara, “europeista” kirmena izan dela, baina kirmenagoa izan da espainolista. Eta Zuloagaren pinturako basakume –ezen ez gizakume: “sátiro español”– hark izu-ikara eragiten dio, baina Espainia da, eta ezin du haren miserian handitasun espainola ez ikusi. “Este es su gesto, su genialidad, su condición, su sino. ¡Un ansia indomable de permanecer, de no cambiar, de perpetuarse en idéntica substancia! Durante siglos sólo nuestro pueblo no ha querido ser otro de lo que es; no ha deseado ser como otro. – Cualquiera que sea el juicio que este hecho nos merezca, esa lucha de una raza contra el destino tiene grandeza y crueldad tales, que constituye un tema trágico, un tema eterno y necesario. Y la terribilidad del caso se hace más patente allí donde un pueblo se niega a consentir la amputación de su carácter y centra todas sus energías, antes ocupadas con producir cultura, en el puro instinto de conservación contra la cultura

1730 ORTEGA Y GASSET, J., *Obras completas*, Madril 2004, bol. II, 122: “Es la española una raza que se ha negado a realizar en sí misma aquella serie de transformaciones sociales, morales e intelectuales que llamamos Edad Moderna. La civilización ha avanzado, ha construido nuevas formas de vida, ha impuesto nuevas condiciones a la existencia, demanda nuevas virtudes y repele como vicios y flaquezas y miserias algunas que antaño lo fueron. Los pueblos que se han sometido a este cambio del medio histórico han renunciado a perseverar en su ser, han aceptado las reformas de su carácter y han comprado el bienestar, el poderío, la moralidad y el saber, a cambio de esa renuncia. Como Fausto, han vendido su alma o porciones de ella para mejorar su fortuna. – Nuestro pueblo, por el contrario, ha resistido” (“La estética de «El enano Gregorio el botero»” (1911).

1731 Ib., 123.

1732 Ib., 122.

misma...”¹⁷³³ Salbatua geratzen da –Espainiarentzat– kulturari muzin egitea, ibilbide historikoari uko egitea, Naturari atxikita iraupen gorrian setatzea: tragikoa da, heroi-koa. Espainiaren eta espainolen karakterea da. Honi denari Primo de Riverak bere aire falangista emango dio, baina haren bereizketaren atzean, bat abertzaletasun “natural” ttattarra eta bestea “inperial” handia, Ortegaren begikera eta Espainiaren meditazio hauxe dago (gehi Unamunoren osagarria norabide berean).

Primo de Riveraren pentsamenduan ere Nazioa/Estatua terminologian ez nahas-teko, harentzat nazioa zer den eduki behar da gogoan, hots, zergatik Euskal Herria edo Katalunia ez diren eta ezin izan diren nazioak haren teorian: “para entenderse, conviene usar ya la palabra *nación*, significando con ella precisamente eso: la sociedad política capaz de hallar en el Estado su máquina operante”. Herria Estatu barik ez da nazio; baina Estatu edukitzea ere beste gabe ez da nahikoa: Historia Unibertsalean balio propio bat ordezkatu eta rol berezi bat jokatu behar du, antza, nazioa izateko. Honela zioen Primo de Riverak 1934-08-18an Iruñean: “El nacionalismo eleva las características nativas (lengua, costumbres, paisaje) a esencias nacionales. Se empeña en considerar que son las características nativas lo que constituye una nación. Y no es eso: las naciones son [1] aquellas unidades [Estatuak], de composición más o menos varia, que [2] han cumplido un destino universal en la Historia. La unidad de destino es la que une a los pueblos [gure «nazioak»] de España [Estatua]”. Eta Donostian 1935-01-05ean: “Un pueblo es tal pueblo cuando ha entrado en la labor universal. Y mientras esto no acontezca, aquel pueblo está sumido en la Prehistoria, en lo intuitivo. Ahora bien, mirad cómo el pueblo vasco pasó casi inmediatamente de su vida primitiva a una alta vida universal. ¿Y a qué se debió tan importante suceso? ¿De quién recibió el espaldarazo? Lo recibió en el mismo instante que se integró en la unidad de España”. Hori da tesi falangista: Euskal Herria ez da nazioa, nazioa Espainia da. Nazioa, izan ere, ez da naturaren emaitza, historiaren ekarpena baizik, eta Euskal Herriak ez du historiarik. Ortegari asko zor badio, puntu honetan Primo de Riverak Unamunori jarraitzen dio: Euskal Herriak ez du bere historiarik; Euskal Herriaren historia Gaztelarena da¹⁷³⁴. Gaztela barik Euskal Herria errealitate natural soila da, prehistorikoa, ez historikoa. Nazioa, ordea, datu historikoa da. Beraz, Espainia barik Euskal Herria ez da nazioa.

Sarri-sarri polemizatu du euskal abertzaletasunarekin (eta katalanarekin), prentsan nahiz mitinetan, eta Parlamentuan ere bai. Arrazoiak beti berak diren arren, zilegi bedi diktadura luze batean doktrina izan diren testuok gaurko irakurleei aurkeztea:

“La vida del pueblo vasco, como la vida de todos los pueblos, es, simplemente, una pugna trágica entre lo espontáneo y lo histórico; una pugna entre lo nativo, entre aquello que somos capaces de percibir aun instintivamente, y lo artificial difícil, lo ingentemente difícil, que es saber cumplir en la Historia un destino universal. Lo que

1733 Ib.

1734 AZURMENDI, J., aip. lib., 115 eta hurr.

a los pueblos los convierte en naciones no son tales o cuales características de raza, de, lengua o de clima; lo que a un pueblo le da jerarquía de nación es haber cumplido una empresa universal, porque así como para ser persona y superar la cualidad nativa de individuo tenemos que ser otros, es decir, tenemos que ser distintos de los otros, tenemos que serlo en relación con los otros, para ser nación tenemos que serlo diferenciados en lo universal. Somos nación en tanto en cuanto acometemos y logramos una empresa que no es la empresa de las demás naciones.

Ahora bien: ¿Ha sido unidad en lo universal el pueblo vasco? ¿Ha cumplido destino en lo universal el pueblo vasco? Esto es evidente que sí; el pueblo vasco ha dado al mundo una colección de almirantes que ellos solos son una gala para un pueblo entero; el pueblo vasco ha dado al mundo un genio universal como Ignacio de Loyola. Pero el pueblo vasco dio esos genios al mundo precisamente cuando encontró su signo de nación indestructible unido a Castilla.

(El señor Picavea: "Cuando tenía más libertad que la que podemos pedir ahora". El señor Aguirre: "Exacto; de eso hablaremos más tarde". Rumores.) Cuando estaba indestructiblemente unido a España, porque precisamente España es nación y es irrevocablemente nación, porque España, que no es Castilla frente a Vasconia, sino que es Vasconia con Castilla y con todos los demás pueblos que integraron España, sí que cumplió un destino en lo universal, y se justificó en un destino con lo universal, y halló una providencia tan diligente para abastecerla de destino universal, que aquel mismo año de 1492 en que logró España acabar la empresa universal de desislamizarse, encontró la empresa universal de descubrir y conquistar un mundo. Así es que el pueblo vasco superó su vida primitiva, su vida de pesca y de caseño, cabalmente cuando fundió sus destinos al destino total de España¹⁷³⁵.

Espania asmo edo empresa bezala pentsatzen bada, eta Euskal Herria empresa horri lotu zitzaioala esaten bada, ematen du nazioaren kontzeptu boluntarista daukagula; empresa horretan ekintzaileak euren gogoz jardun direla suposatzen baita, ez jopu gisa. Esan ere maiz esaten da Renanek inspiratua dela Ortegaren nazio kontzeptua (zein Renanek?, Ortegaren zein nazio kontzeptu?) eta Renanek eta Ortegak irakatsia dela Primo de Riverarena, subjektibitatearen eta partaidetza aktiboaren nazio kontzeptua omen delako. Alabaina, lehenbizi, nahizkotasunik adiera demokratikoan a priori garbi dago ezin dela suposatu, Primo de Rivera demokrata ez beste guztia baita: harentzat demokrazia amets erromantikoen sistema da, inprobisazioarena, desordenarena; bera Inperioaz mintzo da, ez Alderdiez eta bozketez. ("Las naciones no pueden lanzarse a experimentos temerarios porque lo quieran más o menos electores. La romántica superstición de la soberanía popular va estando cada vez más cerca de ser nuevamente sustituida por el clásico principio del bien público"). Bigarren, eta batez ere, nahizkotasuna Espainiarekin bat izateko norabidean bakarrik da onargarria; Espainiatik banatzeko norabidean krimen bat litzateke (Renan baitan ere dagoen arazo: horregatik berreskuratzea behar izan ditu historia, etab., beste faktore nazioekin).

1735 OC, 179 eta hurr. ("Los Vascos y España", Discurso pronunciado en el Parlamento el 28 de febrero de 1934).

Azkenburuan ez subjektibitaterik eta ez naziokideen gogozkotasunik dago: Espainia sakratu metafisiko bat dago.

“La nación no es una entidad física individualizada por sus accidentes orográficos, étnicos o lingüísticos, sino *una entidad histórica, diferenciada de las demás en lo universal por una propia unidad de destino.*”

España es la portadora de la *unidad de destino*, y no ninguno de los pueblos que la integran. España es pues, la nación, y no ninguno de los pueblos que la integran. Cuando esos pueblos se reunieron, hallaron en lo universal la justificación histórica de su propia existencia. Por eso España, el conjunto, fue la nación (...).

¡No! La elección de la extranjería es absolutamente ilícita, pase lo que pase, renuncien o no renuncien al arancel, quieranlo pocos catalanes, muchos o todos. Más aún terminantemente: *aunque todos los españoles estuvieran conformes en convertir a Cataluña en país extranjero, sería el hacerlo un crimen merecedor de la cólera celeste.*

España es *irrevocable*. Los españoles podrán decidir acerca de cosas secundarias; pero acerca de la esencia misma de España no tienen nada que decidir. España no es *nuestra*, como objeto patrimonial; nuestra generación no es dueña absoluta de España; la ha recibido del esfuerzo de generaciones y generaciones anteriores, y ha de entregarla, como depósito sagrado, a las que la sucedan. Si aprovechara este momento de su paso por la continuidad de los siglos para dividir a España en pedazos, nuestra generación cometería para con las siguientes el más abusivo fraude, la más alevosa traición que es posible imaginar.

Las naciones no son *contratos*, rescindibles por la voluntad de quienes los otorgan: son *fundaciones*, con sustantividad propia, no dependientes de la voluntad de pocos ni muchos”¹⁷³⁶.

Lasto erretoriko oparoa baztertuz gero, nazioaren kontzeptu primoriveristan geratzen den muina “unidad de destino en lo universal” esamoldean dirudi dagoela bilduta (gutxi batzuetan “comunidad de destino” ere esaten dena, inoiz “unidad de destino, de sacrificio y de lucha”). “Magnífica unidad creadora de un mundo”. Primo de Riverak berak esanahiz bete-betea ulertzen zuen espresio hori: “Hemos empezado por preguntarnos qué es España. ¿Quién la vio antes que nosotros como *unidad de destino*? Analice Miguel Maura este concepto, y verá cómo recoge y explica todo lo inmanente y lo trascendente de España”¹⁷³⁷. Hala baldin bada, zeru-lurretako anbiguitate immanente eta transzendente guztiak ere biltzen ditu: dena eta ezer ez adierazten du. Pare ona “eguneroko plebisituarekin” ezkontzeko.

Nondik ote dator eta zer esan gura du? “Patu batasun” bedeinkatu horren eta “en lo universal” txortentxo beti erantsiaren azterketa sakonagorako hau ez da lekua.

1736 OC, 281-282 (FE, 15: 1934-07-19).

1737 OC, 907 eta hurr. (“El ruido y el estilo”, postumo argitaratua). Beraz, aurrena Espainiaren definizio bezala pentsatua da, eta gero bihurtu da nazioarena oro har. Falangearen oinarrizko puntuetako batean deklaratzeko: “España no es un territorio. Ni un agregado de hombres y mujeres. España es, ante todo, una unidad de destino. Una realidad histórica. Una entidad verdadera en sí misma, que supo cumplir –y aún tendrá que cumplir– misiones universales” (Puntos Iniciales”, I; OC, 85).

Laburki: beti konotazio heroiko bat dauka, inperiala, Errege Katolikoak (izendaera hau egoteak berak nahikoa adierazten du) eta Ameriketaren konkista, eta Karlos V. eta Filipe II.aren katolizismoaren defentsa gogorarazten dituen, non ere Espainiak “realizaba un gran destino, estaba sosteniendo el Imperio de Occidente, la unidad espiritual de Europa, el rigor de los mejores principios [katolikoak]”. Hori da Espainiaren mitoa, eta mito horren kredoko artikulua nagusia da “patu batasuna zer uni-bertsalean”¹⁷³⁸.

Nazioaren kontzeptua “patu batasunarena” bezala Primo de Riverak Ortegaren bitartez Renani zor izango lioke batzuen ustez (J. R. Recalde, adbz.). Bestetik, behin eta berriro irakurtzen da, Ortegaren bitartez bai, baina Otto Bauer austromarxistari zor diola (G. Bueno, adbz.). Renan maiz mintzatu izan da herrien edo arrazen patu edo destino batez orokorki, baina beste asko ere bai hura baino lehen nahiz gero; ordea, ez nazioaren definizio bat izateko moduan (ez naziotasunarena abstraktuki, ez nazio jakin batena). Nazioa adur edo “patu komunitate” bezala definitu Otto Baue-rrek egin du – *Schicksalsgemeinschaft*. Baina Primo de Riverak bere “patu batasuna” hari hartu badio –ez dirudi egiantzekoa–, zeharo faltsifikatzeko izan da; erabat beste-lako esanahian erabiltzeko.

“Schicksalsgemeinschaft” (patu komunitatea) alemanez gaur ere korriente erabil-tzen den esapidea da. Patu komunitatea ez da derrigor nazioa: Europa “Schicksalsge-meinschaft” bat da, errepikatzen du Merkel Kantzelari Andreak (euroaren krisialdian); USA eta Europa “Schicksalsgemeinschaft” bat dira (terrorismoaren testuinguruan); elkarrekin hainbat eskubide eta obligazio partekatzen duten auzokideak, ala edo pate-rra batean itsasoratu diren immigranteak, jaitsi ez jaitsi dabilen futbol ekipoa, “patu komunitateak” dira¹⁷³⁹. Ez beti (ezkontideak, edo familia bat, patu komunitatea dira), baina jeneralean “Schicksalsgemeinschaft”ek arriskuaren edo buruhaustearen, tragi-koaren azpidoinu bat bezala ematen du sumatzera. Inola ere ez Primo de Riveraren

1738 Mitoak, ezagunki, iraganik zaharrena orainaldi bihurtzen du eta gaurko eguna iraganarekin batu. Kredo falangistan iragana presente dago, beti; Espainia esentzialki Inperioa da – “tenemos voluntad de Imperio... La plenitud histórica de España es el Imperio” (OC, 335). “La Patria no es nuestro centro espiritual por ser la nuestra, por ser físicamente la nuestra, sino porque hemos tenido la suerte incomparable de nacer en una Patria que se llama precisamente España, que ha cumplido un gran destino en lo universal y puede seguir cumpliéndolo. Por eso nosotros nos sentimos unidos indestructiblemente a España, porque queremos participar en su destino; y no somos nacionalistas (...), porque el nacionalismo es el individualismo de los pueblos; somos, ya lo dije en Salamanca otra vez, somos españoles, que es una de las pocas cosas serias que se puede ser en el mundo” (OC, 716).

1739 Itzulpenetan beti “komunitatea” jasotzen da (ez “batasuna”): fr., “communauté de destin”; ingl., bertsio diferenteak irakur litezke: “community of destiny”, “historical community” eta “historical destiny”, “fate community” eta “fateful community”. Primo de Riverak inoiz erabiltzen du “comunidad de destino”, baina forma estandarra “unidad de destino” da, beharbada bere obsesioarengatik “separatismoekin”. Ohartzekoa: “communauté de destin” gaur egun Frantzia txit bestelako adieran erabiltzen da (Accord de Nouméa 1998, Corsica Nazione Indipendente, etab.).

tronpeta epikoa. Salbu, hain zuzen, literatura “völkisch”ean¹⁷⁴⁰ eta erretorika nazional-sozialistan¹⁷⁴¹, hor eskubeteka aurkitzen baita espresio hori tonu heroikoarekin, “odol eta patu komunitate” formularekin askotan. Deusek ez du erakusten Primo de Riveraren patu batasuna O. Bauer marxistaren nazio kontzeptuarekin lotzen denik, eta itxura guztia dauka diskurtso arrandioso nazional-sozialistarekin dagoela harre-
mandua.

Aipa dezagun –“en lo universal” *coda* putzontzia lagata– oinarrietan beretan kontrakar erabakigarria. “Patu batasun” primoriverista natura-historia oposiziotik eta historiaren magnifikazio mitiko batetik pentsatua dago. Oposizio horretan kokatzen da patu batasunak suposatzen duen herri historiko eta historiabakoen oposizioa (Hegelen baitan bezalaxe eta Ortegaren historiaren filosofia arrazistan berdin). Horren korolariora da Euskal Herria ezin nazio izatea. Euskal Herria berez ez da gauza naturaltasun hutsetik burua goititzeko (naturaltasun hutsean abereak bizi dira). Naturaren petik historiara Gaztelaren patuari atxikiz atera zen (patu batasuna). Gaztela edo Espainia gabe suposatzen da naturan geratzen dela, edo atzera naturara edo prehistoriara itzultzen dela (“esos nacionalismos pequeños que representan un retorno a la prehistoria”)¹⁷⁴², politika eta kultura propioa egiteko posibilitate barik: historiabako herria betiko. Zuzen-zuzen kontrara, O. Bauerren “patu komunitate” kontzeptua historia gabekoak omen diren herri horiexen alde –Herderri jarraiki, hala dio berak–, horien askapena eta burujabetasun politikoa erdiesteko asmoan landurikoa da.

¿Euzkadi libre?

Acaso siglos antes de que Colón tropezara con las costas de América pescaron gentes vascas en los bancos de Terranova. Pero los nombres de aquellos precursores posibles se esfumaron en la niebla del tiempo. Cuando empiezan a resonar por los vientos del mundo las eles y las zetas de los nombres vascos es cuando los hombres que las llevan salen a bordo de las naves imperiales de España. En la ruta de España se encuentran

1740 “Völkisch” berbarentzat ik. AZURMENDI, J., *Volksgeist-Herri Gogoa ilustraziotik nazismora*, Donostia 2007, 215 eta hurr. (testu frantsesetan berba hori alemanez laga ohi dute; ingelesetan maiz “folkish” darabilte).

1741 HITLER, A., “Appel an die Nation” (1932-07-31): “Wir Nationalsozialisten marschieren daher (...) um den deutschen Menschen, den wir wieder zusammenfügen wollen und werden, zu einer unzertrennlichen Schicksalsgemeinschaft”. ID., “Aufruf zum grossdeutschen Reichstag” (1938-03-18): “Am 10. April werden Millionen Deutschösterreicher vor der Geschichte ihr Bekenntnis ablegen zur großen deutschen Volks- und Schicksalsgemeinschaft”. GOEBBELS, J., “Danzig vor der Entscheidung” (1939-06-17): “Ihr Danziger sprecht die deutsche Sprache wie wir im Reich. Ihr entstammt derselben Rasse und demselben Volkstum. Ihr seid mit uns in einer großen Schicksalsgemeinschaft verbunden”. ROSENBERG, A., “Nordische Schicksalsgemeinschaft” (Rede des Reichsleiters Alfred Rosenberg vor der in- und ausländischen Presse in Berlin am 9. Juli 1940). BEKENNTNIS DER DEUTSCHEN CHRISTEN: “Wir Deutschen Christen...sind durch Gottes Schöpfung hineingestellt in die Blut- und Schicksalsgemeinschaft des deutschen Volkes”. HUDAL, A. C.: “Die reichsdeutschen Katholiken lassen sich in ihrer Treue zu Volk und Reich von niemand übertreffen und bejahen die nationalsozialistische Revolution, weil (...) eine Rückbesinnung auf die ewige Schöpfungsordnung [war], auf die Blut- und Schicksalsgemeinschaft der Deutschen und auf die völkische Wesensart” (*Die Grundlagen des Nationalsozialismus*, 1936).

1742 OC, 412.

los vascos a sí mismos. Aquella raza espléndida, de bellas musculaturas sin empleo y remotos descubrimientos sin gloria, halla su auténtico destino al bautizar con nombres castellanos las tierras que alumbra y transportar barcos en hombros, de mar a mar, sobre espinazos de cordilleras.

Nadie es *uno* sino cuando pueden existir *otros*. No es nuestra interna armadura física lo que nos hace ser *personas*, sino la existencia de otros de los que el ser *personas* nos diferencia. Esto pasa a los pueblos, a las naciones. La nación no es una realidad geográfica, ni étnica, ni lingüística; es sencillamente una unidad histórica. Un agregado de hombres sobre un trozo de tierra sólo es nación si lo es en función de universalidad, si cumple un destino propio en la Historia; un destino que no es el *de los demás*. *Siempre los demás* son quienes nos dicen que somos *uno*.

En la convivencia de los hombres soy el que no es ninguno de los otros. En la convivencia universal, es cada nación lo que no son las otras. Por eso las naciones se determinan desde fuera; se las conoce desde los contornos en que cumplen un propio, diferente, universal destino.

Así es nación España. Se dijera que su destino universal, el que iba a darle el toque mágico de nación, aguardaba el instante de verla unida. Las tres últimas décadas del quince asisten atónitas a los dos logros, que bastarían por su tamaño para llenar un siglo cada uno: apenas se cierra la desunión de los pueblos de España, se abren para España –allá van los almirantes vascos en naves de Castilla– todos los caminos del mundo.

Hoy parece que quiere desandarse la Historia. Euzkadi ha votado su Estatuto. Tal vez lo tenga pronto. Euzkadi va por el camino de su libertad. ¿De su libertad? Piensen los vascos en que la vara de la universal predestinación no les tocó en la frente sino cuando fueron unos con los demás pueblos de España. Ni antes ni después, con llevar siglos y siglos hablando lengua propia y midiendo tantos grados de ángulo facial. Fueron nación (es decir, unidad de historia diferente de las demás), cuando España fue su nación. Ahora quieren escindirlos en pedazos. Verán cómo les castiga el Dios de las batallas y de las navegaciones, a quien ofende, como el suicidio, la destrucción de las fuertes y bellas unidades. Los castigará a servidumbre, porque quisieron desordenadamente una falsa libertad. No serán nación (una en lo universal); serán pueblo sin destino en la Historia, condenado a labrar el terruño corto de horizontes, y acaso a atar las redes en otras Tierras Nuevas, sin darse cuenta de que descubre mundos¹⁷⁴³.

Inperio austro-hungariarrean herritar ez aleman eta ez hungariarrak gehiengoa ziren: poloniar, txekiar, eslobakiar, ukrainar, serbiar, kroaziar, eslobeniarrak eta italiarrak. Aginte politikoa, ordea, alemanen edo hungariarren esku zegoen erabat. Herri marjinauon deskontentu nazionalistari soluzioa eman beharrak eraman du Alderdi Sozialdemokrata Austriarra (marxista), O. Bauer partikulari, arazoa estudiantzera eta *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* liburuan, 1907, nazionalitatearen teoria marxista bat laboratzera, austromarxismoaren testurik ezagunena¹⁷⁴⁴. Nazioaren

1743 OC, 99-100 (FE, 1: 1933-12-07).

1744 Stalinek kritikatu eta ondorioz ortodoxia marxistak madarikatu, urte askoan ahaztua egon da; gaur egun pizkunde halako bat ikusten du, marxisten artean batik bat; ik., biziki baloratua, in LÖWY, M., “La nation comme

kontzeptuari bakarrik gagozkiola, sumarioki: Volksgeistaren “mamu erromantikoa” arbuiaturik¹⁷⁴⁵, arbuiaturik “materialismo nazionala” ere (arrazismoa)¹⁷⁴⁶, arbuiatuak Renanen psikologismoa eta boluntarismoa¹⁷⁴⁷, ohiko identifikazioa orobat nazioa eta hizkuntzarena¹⁷⁴⁸, soziologo italiarren (hala esaten da) ezaugarri nazional objektiboen taula (alemana esan ohi duguna)¹⁷⁴⁹, etab., behatzailearentzat azkenean naziotasuna karaktere nazionalean datza, “nazio bat eta bestea bereizten dituen gorputzeko eta gogoko ezaugarrien sorta” alegia¹⁷⁵⁰. Aiurri nazional bereizgarriaren iturburu eta oinarri, komunitate biologikoa da batetik (arrazoi materiala), baina oroz gain komunitate kulturala da, hemen munta printzipala hizkuntzak duela (ez dena komunikaziorako tresna soila, baina bai komunikazio soziala eta, beraz, komunitate kulturala egoteko funtsezkoa)¹⁷⁵¹. Aiurri nazionala, iturburu biologikoak baino gehiago, esperientzia historikoak markatzen du; ez gertakariak eratuta, baina bizipenek, horiek elkartasunean sentitu eta bizitu diren moduak; hots, aiurri nazionala “patu komunitatean” hozitzen da (*Schicksalsgemeinschaft*)¹⁷⁵². Bizipen komunitate bat egoteko komunitate hizkuntzazko eta kulturazkoa egon behar du – horra, bada, “historiabako herrien” arazoaren giltza. Klase gizarte eta klase borroketako historian bizi gara. Historiagabeak deritzegun nazioak, kulturaren ekarleak izan behar zituzten klase nagusiez gabetuak izan diren herriak dira, elite gidariak kendu zaizkienak, kulturalki burumoztuak: edo konkistatzaileak zanpatu egin dituelako klase horiek eta bere jendea ezarri haien lekuan, edo asimilatu egin dituelako eta herri zapaldua zapaltzeko tresna gisa baliatu,

communauté de destin: actualité d’Otto Bauer”, in: *Le Messager européen* 7 (1993) 172-177. BAIER, W. et al., *Otto Bauer und der Austromarxismus*, Berlin 2008. HANISCH, E., *Der grosse Illusionist: Otto Bauer (1881-1938)*, Viena 2011. Bereizki gomendagarria gure gaien: ESBACH, C., “Nation und Nationalität im Werk von K. Renner und O. Bauer”, in: KISS, E.-STAGL, J. (arg.), *Nation und Nationenbildung in Österreich-Ungarn, 1848-1938: Prinzipien und Methoden*, Viena-Münster 2006, 73-86.

1745 BAUER, O., *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Viena 1907, 8. Volksgeista herri-arima eternal eta substantzial bezala pentsatua gaitzirizten da (adbz., judu bakoitzak eta guztiak luketen arima berezi edo “Volksgeist judu” betiko eta aldaezin berdina). Kant ezkerero, dio, halako substantzia espiritual batez mintzatzek ez du zentzurik.

1746 Ib., 11 eta hurr.

1747 Ib., 150. 1) Ez duelako esplikatzin nazio bat izan nahi omen dutenok zergatik nahi duten hori, nola etorri diren hori nahi izatera; 2) hainbat kasutan erakunde politiko berean batuta bizi bai (Estatua), baina nazionalitate berezia gordez egin nahi delako: txekiar askok Austrian egon gura du, baina txekiar gisa (Palacky: txekiar nazioarentzat baitezpadakoa da Austria egotea; ez balego, asmatu egin beharko litzateke). 3) hainbat kasutan nazioaren batasuna baietsi eta jagon egin nahi delako, baina ez politikoki batuta bizi (austriar askok ez du Alemaniarekin lotu gura).

1748 Ib., 1, 111, 114-115. Juduak, adibidez, tokian tokiko mintzairan mintzatzin dira: polonieraz, txekieraz, hungarieraz, alemanez, etab., eta nazio bat dira. (O. Bauer bera judua zen).

1749 Ib., 113.

1750 Ib., 2.

1751 Ib., 99, 114.

1752 Ib., 15, 21, 97-99, 108.

etab.¹⁷⁵³ Azken finean historia gabeko naziook eduki ez dutena, kultura garatuko zieten klaseak da, kultura propioa landuko zietenak euren patuaren bizipena kulturaliki artikulatzeko, hausnartzeko, eta hori modu natural edo herri-xumetar batean soilik espresatu ahal izan dutenak¹⁷⁵⁴. Herri xumetan geratu badira, ez da nazioon ezintasan esentzialen batengatik izan, klase borrokazko historian patu historiko horixe izan dutelako baizik. Engelsek esan zuena –historiarik ez dutela izan eta ez dutela inoiz izango– XIX. mendeak berak gezurtatu du¹⁷⁵⁵. O. Bauer bere esplikazio hau justifikatzen duten, nazio arazoa eta klase arazoa korapilatzen duten fenomenoek azterketa historikoetan luzatzen da – ezin diogu jarraitu. Labur: “Nazioa patu komunitateak karaktere komunitate batean elkarturiko andre-gizon guztien osotasuna da”¹⁷⁵⁶.

José Antonio Primo de Riveraren “unidad de destino” eta “Schicksalsgemeinschaft” völkisch/nazional-sozialista erlazionatzeko ez da ahalegin handirik behar. Alderantziz, ahaleginik handienarekin ere ez da ikusten patu batasun falangista espainola eta patu komunitate austromarxista zelan erlazioa litezkeen, “José Antonio”ri aurrekariaren artean bat ohoregarrixeagoa bilatzearen ez bada.

R. de Maezturekin (1875-1936) jazotzen da –besteekin berdintsu da, baitezpadakoa menturaz gaian sartzten den edonorentzat–, zer da nazioa?, itauntzen duenean, zer da Espainia?, pentsatzen ari dela. Eta hari egokitzen diola kontzeptua. Maeztuk aberria (nazioa: “el tema de la patria, de la nación...”) kontzebitzeko bi era bereizten du: bat nazioa izana bezala bururatzea da –“ser”–, bestea balio bezala egitea. Arruntena nazioaren kontzeptua izana bezala da, kontzeptu “alemana” edo objektiboa esan ohi dena (baina hemen ez subjektiboari oro har kontrajarrita, balioari baizik): “la idea de que la Patria es un ser: ahí están el territorio, la población, con sus características corpóreas, el lenguaje propio, los recuerdos personales de la última guerra, las memorias verbales y escritas de las guerras anteriores. (...) Esta filosofía, que hace preceder el ser a los valores, se acopla sin esfuerzo al sentir ordinario...”¹⁷⁵⁷ Besteak “supone que el espíritu es anterior a todo, y que en la ontología de la nación o de la Patria, el

1753 GELLNER, E., *Nations and nationalism*, Oxford 1983, 57: “Nationalism is, essentially, the general imposition of a high culture on society, where previously low cultures had taken up the lives of the majority (...) of the population”. Gellnerrek, alabaina, ez du klase borrokaren koadroan ikusten hori, industrializazioaren fatalismoa bezala baizik: “It is not the case that nationalism imposes homogeneity out of a wilful cultural *Machtbedürfnis*; it is the objective need for homogeneity which is reflected in nationalism. If it is the case that a modern industrial state can only function with a mobile, literate, culturally standardised, interchangeable population, as we have argued, then the illiterate, half-starved populations sucked from their erstwhile rural cultural ghettos into the melting pots of shanty-towns yearn for incorporation into some one of those cultural pools which already has, or looks as if it might acquire, a state of its own, with the subsequent promise of full cultural citizenship, access to primary schools, employment, and all” (Ib., 46).

1754 BAUER, O., loc. cit., 166 eta hurr.

1755 Ib., 166.

1756 Ib., 118.

1757 MAEZTU, R. de, *Defensa de la hispanidad*, Madril 1938 (orij. 1934), 232.

valor es anterior al ser”¹⁷⁵⁸. Berriro bereiziz: auzia ez dago sentimenduan, sentimendu patriotikoa zertan datzan¹⁷⁵⁹, baizik aberriaren ideian lehentasuna zeri dagokion, “uno de los maximos dilemas que pueden presentársenos (...): el de la primacía del valor o la del ser”¹⁷⁶⁰. Eta ulertzen da berezikuntza honen premiakorra Maezturenzat, bizpahiru ziorengatik. Estreina, nazioaren kontzeptu objektiboa eta subjektiboa direlakoan desberdingoa hutsala eta ezdeusa delako haren ikuspegitik: batak zein besteak nazioa emana suposatzen dute, hor aurrean egina dagoela, guk atxiki edo ez atxiki baino egiten ez dugula. Gero, berak beste arrisku bat igartzen diolako Renanen boluntarismoari: aberri/nazioaren definizioa sentimenduaz eta atxikimenduaz egiten bada (“eguneroko” plebiszitua), sentitu bakoitzak bere inguru hurbilarentzako atxikitasuna sentitzen baitizu, nazio sentitua, oso erraz, “aberri txikia”rekin berdindua aterako zaigu (katalanismoa, bizkaitarrismoa: “el patriotismo de la patria chica, de la región nativa”)¹⁷⁶¹, eta kosta ahala kosta ebitatu beharra dago horien arrazoiek arrazoi ukaitea. Beraz, “la patria es espíritu (...). Antes de ser un ser, la patria es un valor, y, por tanto, espíritu”¹⁷⁶². Balioa ere, ordea, Maeztuk “izale” –berez izale– bat bezala pentsatzen du, gizakiok baino lehen edo gaineratik berbaitan dagoen zerbait objektibo bezala, ez gizakiaren nahierara ipini edo kendu ahal dena. Logikoki, Renanen boluntarismo suposatua zokoratua geratzen da: “queda rechazada la pretensión que desearía fundar exclusivamente las naciones en la voluntad de los habitantes de una región cualquiera, ya constituidos en Estado independiente o deseosos de hacerlo”¹⁷⁶³.

“Y es que si las naciones no se basan más que en la voluntad, pueden triunfar los cantonalismos más absurdos. Vitigudino proclamará su independencia y hasta es posible que los pueblos vecinos la reconozcan, si están poseídos de la doctrina de que los derechos a la soberanía sólo se basan en la voluntad de quien los alega. Sólo que los pueblos mudan de parecer y luego ocurre que sólo se mantienen las nacionalidades que pueden defenderse contra la ambición de sus vecinos, que tambien suelen ser las

1758 Ib., 233. “En Francia, por ejemplo, es también posible suponer que nació la patria francesa el día que Clodoveo, rey de los francos, hizo de París su capital y adoptó la religión cristiana (...). Antes de Clodoveo no veo en el país vecino sino tierras y razas, elementos que contribuyen a formar la patria francesa, pero que no son todavía Francia”.

1759 Ib., 234: “el patriotismo del hombre normal se dirige al complejo de todo ello: territorio, raza y valores culturales” (tradizioak, ekanduak, egitandi historikoak, erlijioa, artea eta letrak); “el hombre medio considera como su Patria el complejo de territorio, raza y valores culturales a los que pertenece”.

1760 Ib., 235.

1761 Ib., 242. Patriotismo “polit” baina barregarria: “Es cosa excelente que los hombres se enternezcan al recuerdo del paisaje natal, que crean que las mujeres de su tierra son las más hermosas del mundo, que cifren su confianza en la honradez y virtudes de sus compatriotas y que estén seguros de que no hay alimentos comparables a los de su región...” “El patriotismo de la tierra es el natural” (249); patriotismo espiritual goragoa da eta “más poderoso que el de la tierra y el de la raza” (250). Terminologia hau García Morentegan berragertuko zaigu.

1762 Ib.

1763 Ib., 238-239.

que encarnan algún valor de Historia Universal, cuya conservación interesa al conjunto de la Humanidad.

(...) La frase de Renan que considera las naciones como «plebiscitos permanentes», le incluye entre las [explicaciones] voluntaristas. M. Boutroux ha tratado de sistematizar este pensamiento diciendo que la unidad de la nación está constituida «por la voluntad común, consciente y libre de los ciudadanos de vivir juntos y formar una comunidad política». Pero a este intento de definición ha podido objetar triunfalmente el alemán Max Scheler que no tiene sentido decir que la unidad de una persona espiritual colectiva consiste en la voluntad consciente y libre de sus partes, porque así no se constituye persona alguna. Si las partes de la nación, los individuos, son personas, es precisamente porque su unidad no depende de «la voluntad consciente y libre» de las células que las constituyen”¹⁷⁶⁴.

Max Schelerren kritikak Renan eta Boutrouxen nazioaren kontzeptuari, Maeztuk beretzen duenak, Renanen beste pasarte bat aurreuposatzen du (eta haren nazioaren kontzeptuarentzat konferentziaren osagarri ahaztezina izan behar luke):

“El pasaje de Renán se encuentra en el capítulo de «Sueños» de sus *Diálogos filosóficos*: «Las naciones, como Francia, Alemania, Inglaterra, las ciudades, como Atenas, Venecia, Florencia, París, actúan como personas que tienen carácter, espíritu, intereses determinados; se puede razonar de ellas como de una persona; tienen, como los seres vivos, un instinto secreto, un sentimiento de su esencia y de su conservación (...)»¹⁷⁶⁵. La célula es ya una pequeña concentración personal: al consonarse juntas varias células, forman una conciencia de segundo grado (hombre o animal). Al agruparse las conciencias de segundo grado, forman las conciencias de tercer grado: conciencias de ciudades, conciencias de Iglesias, conciencias de naciones, producidas por millones de individuos que viven la misma idea y tienen sentimientos comunes».

Es un razonamiento que cae por su base cuando uno se pregunta si es verdad que la conciencia que Renan llama de segundo grado, la del hombre, se crea por la consonancia de las células y cuando se reflexiona que tampoco es cierto que se formen conciencias de ciudades o de naciones al agruparse los individuos. No hay almas colectivas. No hay conciencias colectivas. Lo que hay es valores colectivos cuya conservación interesa a los individuos y a las familias y a los pueblos”¹⁷⁶⁶.

Nazioak hasiera garbi bat, fundazioko akto bat dauka, nazioaren errebelazioa¹⁷⁶⁷; ekitaldi *–evenement, event–* horretan¹⁷⁶⁸ nazioaren balio nagusiak ezartzen dira, eta botereak eta herriak balio horien aitortzan ezkondu bezala egiten dira, “el lazo espiritual *–lotzen dute elkarrekin–* que unió a todos sobre la misma tierra y en la misma

1764 Ib., 239-240.

1765 Maeztuk moztu egiten du Renanen pasarte, eta guk Maezturen aipua ere moztu egiten dugu.

1766 Ib., 241.

1767 Ib., 243: “el nacimiento de la patria se debe a una idea que se expresa en un acto”.

1768 Ib., 236: “la hazaña crea la patria”, “la hazaña creadora de la patria”.

esperanza”¹⁷⁶⁹. Bestela esan, nazioaren fundazioan akto edo gertari historiko bat dago, eta akto horretan balio bat inkarnatzen da. “La patria la crea un valor; en el caso de España, la conversión de Recaredo y de la monarquía visigoda a la religión del pueblo dominado”¹⁷⁷⁰. “Los elementos ónticos, tierra y raza, no son sino prehistoria, condiciones *sine qua non*. El ser empieza con la asociación de un valor universal o de un complejo de valores a los elementos ónticos”¹⁷⁷¹.

Kontzeptu objektibo (ontiko) zein subjektiboari hirugarren kritika da, biek ere nazio denak balioberdintzat jotzen dituztela. “En las teorías ónticas, cuando se ve la esencia de la nación en la tierra o en la raza o en la tradición indefinida, es decir, sea la que fuere, todas las patrias son iguales (...). Lo mismo ocurre cuando se funda en la voluntad consciente y libre de los ciudadanos. Tan respetable es la del bosquimano como la del francés o el alemán. Pero todos sabemos que las naciones son desiguales, no sólo en poder, riqueza y población, sino en su mismo ser. El patriotismo del cabileño y del turquestánico no es el mismo que el del inglés o el italiano”¹⁷⁷². Hirugarren akats honetan ere berriro ageri zaigunez, kontzeptu ontikoa zein boluntarista funtsean biak halaberekoak dira eta biak onargaitzak. Aldiz “este concepto de las patrias como tesoros espirituales hace justicia a su patente e indiscutible desigualdad”¹⁷⁷³.

Autore guztiontzako da nabari eta ukaezina, nazioen artean alde nabari eta ukaezinak daudena, kolonialismoa justifikatzen dutenak; hots, gurutzada berri bat galdatzen dutenak –hala dio Cánovasek– zibilizazioa mundu guztira hedatzeko eta jendaki guztiak behartzeko “a tomar parte en la empresa común de la humanidad, so pena de desaparecer, como elemento inútil, de la escena del universo”. Erruki gutxi: “Al cabo y al fin la victoria ha de ser de la humanidad, y aunque para lograrla hayan de sucumbir, y perecer quizá, hombres, razas, manifestaciones inferiores del ser humano...”¹⁷⁷⁴ Ikuspegi honetan Darwin eta Jainkoa eskutik ibil daitezke: “Diríase que, reflexiva y ordenadamente, se está ahora realizando a nuestra vista la selección entre las naciones, y aun entre las razas, como para demostrar que la lucha por la vida ni puede atañer sólo a los entes irracionales, ni termina nunca con ese u otro nombre entre los humanos. Mas para mí (y tengo por más seguro esto que la evolución darwiniana), de lo

1769 Ib., 237.

1770 Ib., 245. Zalantza sortzen da: Frantzia sortu eta zertu Klodobeoren konbertsioak egin badu, Espainia sortu eta zertu Rekaredoren konbertsioak, euren idealetako balioak berdinak badira hortaz (seguru asko Italia, Ingalaterra, Alemania kristauenak ere bai), zerk bereizten eta ezaguarazten ditu nazio biok “elementu ontikoek” ez bada? Bestalde, nazio espainolaren hasiera bat dagoela segurua dirudien bezain insegurua dirudi hasierak autoreen arabera: Maezturentzat Rekaredorekin, Primo de Riverarentzat Errege Katolikoekin eta 1492an, Gustavo Buenorentzat “nace como nación con Mendizábal y el trienio liberal”...

1771 Ib., 243.

1772 Ib., 248: “Unas patrias son más patrias que las otras”.

1773 Ib.

1774 CÁNOVAS DEL CASTILLO, A., loc. cit., 83. Ik., orobat, 42, 66.

que se trata es de cumplir el mayor de los fines con que Dios crió las naciones”¹⁷⁷⁵. Ortega y Gasseten historiaren filosofia arrazista ez dago hemen berriro aipatu beharrik. Maeztuk nazio batzuen gehiagotasuna beste nazio batzuen aldean (berak ez du esaten arrazak) gertari nabaria eta ukaezina deklaritzen du.

Nazioa nola gehiagotzen den azaltzeko Maeztuk Renanengana jotzen du berriro. Nazioa, jaio eta, ez dago burutua, eginez-eginez joan behar du. Historia nazionala sorkuntzaren jarraipena egiten jardutea da, pentsamenduan, artean, politikan, zientzian. “El mantenimiento de la patria es un sistema de ideas, expresadas también en actos, que se acumulan en apoyo de la idea originaria o de lo que haya de esencial en ella. En sus *Diálogos filosóficos* dice Renán: «Yo creo, en efecto, que hay una resultante del mundo, una capitalización de los bienes de la humanidad y del universo, que se forma por acumulaciones lentas y sucesivas, con enormes desperdicios, pero con un crecimiento incesante, como en la nutrición del adolescente». Añade que sólo dura lo que se hace por el ideal, y que se anula el resto (...). La patria es también una acumulación de todas las actividades que la crean, sostienen y engrandecen”¹⁷⁷⁶. Nazioak Historia Unibertsalari egiten dizkioten ekarpenenagatik handitzen dira edo ez dira. Nazio gehiagoak, euren jatorrizko balioaren era guztietako lanketarekin (dirudienez nazio bakoitzak balio bat inkarnatzen du), Historia Unibertsala, gizadi osoa argitzen duten gutxiak dira¹⁷⁷⁷; eta denetan nazio gehiena, Maezturen irakurketatik deduzitu litekeenez, Espainia da: historia unibertsalean balio gorena –egia katolikoa– modu gorenean inkarnatu eta inkarnatzen duena, XVI eta XVII. mendeetan bereziki (eta hainbat gorabeherarekin gero ere beti). Abertzaletasuna balio espiritual horienganakoko eraspena da; beraz, historiarenganakoa, espirituarenganakoa (ez aberri materialarenganakoa). Espainol zinezko eta patriotikoa historia katoliko hori gehitzen duen “hispanitatearen zalduna” da; Espainia maitatuz Jainkoa maite baitizu: “en el amor al espíritu nacional amamos al Espíritu, que es Dios”¹⁷⁷⁸. Honekin Ortégak Renanenganako bere diferentzia uste zuen oposizioa ezabatu dugu, iraganaren eta etorkizunaren

1775 Ib., 75-76: “Las naciones cultas y progresivas indudablemente tienen que cumplir la misión divina de extender su propia cultura...” (78).

1776 Ib., 243-244.

1777 “Existe en todos los países un patriotismo territorial que no necesita fundarse en valores de Historia Universal. El teatro popular suele expresarlo en esas obras de carácter nacionalista –no necesita éste ser muy acentuado– en que uno diría que la tierra nativa se hace espíritu al ser evocada por la voz de una actriz y todos los espectadores sienten al escucharla el estremecimiento de una emoción patriótica, que parece bastarse para asegurar la eternidad a las naciones. Pero también suele haber en los pueblos minorías cultivadas, que se dan cuenta de que ese patriotismo territorial es común a todos los países y sienten por ello la necesidad de reforzar y justificar su lealtad con razones de Historia Universal precisamente, es decir, con el convencimiento de que su patria significa, para las otras patrias, un valor universal por ella mantenido y que sólo ella siente la vocación de seguir manteniendo. Y en este punto se convierte en sencilla verdad la paradoja de que el porvenir de los pueblos depende de su fidelidad a su pasado”.

1778 Ib., 249. Doktrina hau –Espainia maitatuz Jainkoa maitatzen dela– Donostiako Gotzainak Buletin Ofizialetik irakatsi du gerraostean.

artekoa: hispanitatearen zaldunaren espirituan biek bat egiten dute. “Nuestro pasado nos aguarda para crear el porvenir. El porvenir perdido lo volveremos a hallar en el pasado. La historia señala el porvenir. En el pasado está la huella de los ideales que íbamos a realizar dentro de diez mil [?] años...”

M. García Morente (1886-1942), filosofiako profesorea Madrilgo Unibertsitate Zentralean (*Complutense*), Ortégaren laguna eta miresle mina, haren nazio kontzeptuarekin ez dator hala ere guztiz bat, nolabait Maezturingana hurbilduta. García Morente Espainiako historiaren filosofiaz arduratu da, eta *Idea de la hispanidad* liburuan azaldu du bere nazioaren kontzeptua¹⁷⁷⁹. Horren tipologia ere dikotomiko sinplea da, ohikoaren gisara, baina bera ez da kontzeptu frantsesaz versus alemanaz edo subjektiboaz vs. objektiboaz mintzo. Nazioaren kontzeptu diferenteak bi tipo hauetara bigun litezke harentzat: kontzeptu naturalistak eta kontzeptu espiritualistak. Naturalistak nazioa elementu naturaletan etzanarazten dutenak dira: arraza, odola, hizkuntza, muga geografikoak. “Ahora bien, a este grupo de teorías naturalistas es posible oponer graves y, a mi parecer, decisivas objeciones. – Sin duda alguna la sangre, la raza, constituye un ingrediente importante en la formación de la nacionalidad. Pero ¿puede decirse que ese ingrediente sea el que por sí solo haga la nación y la *esencia* misma de la nación? De ninguna manera”¹⁷⁸⁰. Espainia, adbz., odol edo arraza diferentetako jendez osatu da: ibero, zelta, feniziar, erromatar, germaniar, arabiarrak. Posible da, baita ere, odol espainol tantarik gabeko bat etorri, eta guztiz-gutztiz espainol bilakatzea¹⁷⁸¹. Hizkuntzari dagokionez, orobat: ez da hizkuntza nazioaren egile, nazioa hizkuntzaren egile baizik (“el idioma es un producto del espíritu nacional, lejos de ser la causa agente del mismo”)¹⁷⁸². Konklusioan: “Ni la raza, ni la sangre, ni el territorio, ni el idioma bastan, pues, para dilucidar el «ser» de una nación. La sangre, el territorio, el idioma son «cosas», pertenecen a la naturaleza. La nación, empero, no es una «cosa», sino algo superior a toda concreción natural”¹⁷⁸³.

Nazioa fenomeno espirituala da (kulturala), ez naturala; giza askatasunaren ekarpena da:

“De entre las teorías espiritualistas de la nacionalidad entresacaremos dos, que, por la prestancia de sus autores y por la claridad de su diseño resultan adecuadísimas a los

1779 GARCIA MORENTE, M., *Idea de la hispanidad*, Buenos Aires 1938. Espainiako gerra zibiletik ihesi joanda Buenos Airesen emandako bi konferentzia.

1780 Ib., 25.

1781 Ib. “Un ejemplo característico encontramos en la historia del arte. Viene de Grecia a España un pintor, que no tiene ni una gota de sangre española, el Greco. Y este pintor se asimila tan profundamente el espíritu español, la esencia de la hispanidad, que sus cuadros constituyen uno de los más elevados exponentes del alma hispánica”.

1782 Ib., 27-28. Hizkuntzak aldatu egiten dira, eta “justamente el estudio minucioso de esos cambios históricos del idioma nacional revela la actuación sobre él del espíritu, del alma nacional, que, preexistente en cada momento, modifica el cuerpo del idioma acomodándolo a las necesidades espirituales de la nación”.

1783 Ib., 28.

propósitos de nuestro estudio. El filósofo francés Renan se propone buscar una definición de la nación. Bien pronto, empero, se da cuenta de que los elementos naturales, como raza o sangre, territorio, idioma, no bastan a explicar los contenidos trascendentes de la nacionalidad. Entonces, como acabamos de hacer nosotros, desecha las teorías naturalistas y encamina su indagación hacia un acto espiritual. Y llega a la conclusión de que la nación es el acto espiritual colectivo de adhesión que en cada momento verifican todos los partícipes de una determinada nacionalidad. «Una nación –dice– es un plebiscito cotidiano.» Fórmula feliz, sin duda, clara, breve, contundente y que pone la esencia de la nación en el ápice íntimo de todos los corazones que la componen. En efecto, una nación es eso, la adhesión plebiscitaria que todas las almas tributan diariamente a la unidad histórica de la patria. Pero no basta con esto. Hace falta concretar algo más. ¿Sobre qué objeto recae esa adhesión de todos? Para Renan, el objeto a que el plebiscito cotidiano nacional presta su adhesión no puede ser otro que el pretérito, la historia nacional, «un pasado de glorias y de remordimientos». Nación es, pues, según Renan, todo grupo de hombres que, conviviendo juntos desde hace mucho tiempo, prestan diariamente a la unidad, que constituyen, una adhesión constante, referida a la integridad de su pasado colectivo. Según esto, la nación española, por ejemplo, sería el acto espiritual que diariamente prestamos todos los españoles –dignos de tal nombre– a nuestro pasado integral, a toda nuestra historia pretérita, es decir, a los malos como a los buenos lados, a las «glorias» como a los «remordimientos», haciéndonos solidarios de todo lo que nuestros antecesores han hecho, han pensado y han sido, inscribiéndonos en la lista infinita de esos hombres que, desde Viriato hasta hoy, constituyen una a modo de irrompible cadena.

Frente a esta teoría de Renan podemos colocar la tesis del filósofo español José Ortega y Gasset. El ilustre pensador hispano comparte con Renan la convicción de que ni la sangre, ni la raza, ni el territorio, ni el idioma, ni elemento ninguno «natural», pueden considerarse como esencia de la nacionalidad. También, como Renan, cree José Ortega y Gasset que un acto espiritual tiene que ser el que constituya la esencia de la nacionalidad. Ese acto es, por último, para el filósofo español, como para el francés, un acto de adhesión plebiscitaria que los hombres actuales tributan a la unidad de la patria. Pero la diferencia entre los dos pensadores cuyas teorías analizamos es que, para Renan, la adhesión plebiscitaria recae sobre el pasado histórico colectivo, mientras que para José Ortega y Gasset recae sobre el porvenir histórico que va a realizarse. La nación es, pues, según éste: «primero: un proyecto de convivencia total en una empresa común; segundo: la adhesión de los hombres a ese proyecto incitativo». La idea, pues, de un futuro, que se ofrece como forma deseable y preferible de convivencia total, sería lo que, para José Ortega y Gasset, mejor definiría la esencia de la nacionalidad; pues esa esencia, que en la historia se revela siempre creadora, productora, fecunda en obras y formas nuevas, ha de ir evidentemente orientada hacia el porvenir, si ha de ser, en efecto, como siempre ha sido, propulsora de la vida social. La adhesión al pasado histórico no bastaría a explicar el dinamismo creador de la nacionalidad. Siendo ésta una forma

de vida actual, tiene necesariamente que orientarse hacia el futuro, al cual se encara por definición toda vida humana”¹⁷⁸⁴.

Bien diferentzia axalekoa da; Renanena eta Ortegarena substantzialki biak konzeptu berdinak dira¹⁷⁸⁵, eta García Morentek biak baztertzen ditu. Arrazoi nagusia da, biek ere azken finean ez dutela garbi lortzen naturalismoa gainditzea: “el error fundamental de Renan y de José Ortega y Gasset es creer que escapan al naturalismo definiendo la nación como el acto espiritual de «adherir» –a una realidad histórica pasada o a un proyecto de historia futura–. Tan «natural», empero, es el acto de adhesión, como otro fenómeno psíquico cualquiera, o como la constitución fisiológica o anatómica, o la raza, o el territorio, o la lengua”¹⁷⁸⁶. Bigarren arrazoa da, delako eraspen hori (aberriari, historia nazionalari) ez dela ezer azkenekoa, azkenagoko beste zerbaitek baldintzatua baizik. Geure izaerak baldintzatua da (baldintza psikologikoa, “naturala”); baina batez ere García Morentek zeri atxikiaren izaera espiritualazpi-marratzen du (esentzia nazionala): “la adhesión espiritual plebiscitaria –de que hablan Renan y José Ortega y Gasset– no constituye la esencia última de la nación, puesto que ese acto espiritual de adhesión está él a su vez objetivamente condicionado por cierto «carácter», cierto «modo de ser» que han de poseer los proyectos propuestos. En realidad, la nación no es, pues, el acto de adherir, sino aquello a que adherimos. Mas como aquello a que adherimos se presenta a su vez como un proyecto de futuro, o como un estado o situación presente, o un larguísimo pasado, resulta que, en verdad y profundamente, aquello a que adherimos no es tampoco ni la realidad histórica pasada, ni la realidad histórica presente, ni el concreto proyecto futuro, sino *lo que hay de común* entre los tres momentos, lo que hace que los tres sean homogéneos, lo que los liga en una unidad de ser, por encima de la pluralidad de instantes en el tiempo. La nacionalidad no consiste, pues, sólo en que cada uno de nosotros diga: «Soy español», y verifique el acto de adhesión a esa realidad actual, pasada y futura, llamada España; sino que consiste principalmente en la homogeneidad de esencia, que reúne todos los hechos de España en el tiempo y hace de todos ellos aspectos o facetas de una misma entidad”¹⁷⁸⁷.

1784 Ib., 36-39.

1785 Ib., 40: “no sólo no se oponen, sino que podrían de un modo relativamente fácil componerse en una sola teoría mas amplia y comprensiva”.

1786 Ib., 51.

1787 Ib., 42-43.

Orain García Morentek zur eta lurtu gaitzake pixka bat, nazioaren espiritua, arima, esentzia dagien zer hori, zertan datzan azkenik agertuz: estiloan datza!¹⁷⁸⁸ Estiloa da nazioaren “la propia esencia eterna”¹⁷⁸⁹.

Eta zer arraiotan datza estiloa? Zuzenean ezin adieraz bailiteke (bera ez baita gauza bat, gauza eta ekintza guztien karakterea baizik), García Morentek zeharkako hurbilketak entseatzen ditu. “Esa afinidad entre todos los hechos y momentos del pasado, del presente y del futuro, esa homogeneidad entre lo que fué, lo que es y lo que será, esa comunidad formal, no tiene realmente más que un nombre: estilo. Una nación es un estilo; un estilo de vida colectiva”¹⁷⁹⁰; “es el estilo común a todo lo que el pueblo hace, piensa y quiere y puede hacer, pensar y querer”¹⁷⁹¹; “cierta homogeneidad especial, un aire de familia, un carácter común impalpable, invisible, indefinible, que es la comunidad de estilo. Ese estilo común a todo lo español, eso es España”¹⁷⁹². Estiloa zer den aditzera emateko, egokiena sinbolo batean erakustea da (Don Quixote, etab.)¹⁷⁹³. Estilo espainola ikustera emateko sinbolo bikainena –Maezturen “aberria balioa da”ri García Morentek honela eduki konkretua ematen dio– zaldun kristaua da: “El español ha sido, es y será siempre el caballero cristiano. Serlo constituye la íntima aspiración más profunda y activa de su auténtico y verdadero ser”. Baina, kasu:

1788 Ib., 50: “La nación, pues, es un estilo. De no ser esto, habría que sucumbir nuevamente a las teorías naturalistas (...). En cambio, lo que radicalmente no es «natural», lo que incluso se contrapone a todo naturalismo, es eso que hemos llamado estilo, la huella que sobre nuestro hacer real deja siempre el propósito ideal, el sesgo que a toda realidad imprime nuestro íntimo sistema de preferencias absolutas”.

1789 Ib., 52.

1790 Ib., 43. Ortegaren esana da: “Un pueblo no puede elegir entre varios estilos de vida: o vive conforme al suyo, o no vive”. Estiloa, aiurri edo izaera moral esentziala bezala, berba klabeetako bat da erretorika ortegatar-primoriveristan. “Entraña y estilo, he ahí lo que compone a España (...). El estilo es como lo que Goethe llamaba la idea de su existencia: es la forma interna de una vida que, consciente o inconscientemente, se realiza en cada hecho y cada palabra” adierazten zuen J. A. Primo de Riverak (OC, 413). Honentzat jada zaldun espainol inperialak bi ezaugarri du: “dos notas características son las que nosotros deseamos para España: la firmeza del estilo y el sentido imperial en la conducta. Estas dos cosas son las que han hecho grande a España en sus tiempos de gloria” (OC, 409). Iturriango Nietzscheren “bizitzaren estilo handia” suposa liteke.

1791 Ib., 44.

1792 Ib., 44-45: “España es, pues, un estilo, como toda auténtica nación. Hay en la nación española, sin duda, cierta afinidad de raza entre sus componentes humanos; hay en la nación española un idioma común, un territorio común, un pasado común, «glorias y remordimientos» comunes, un porvenir común; y, sin duda, también cada día la unidad nacional se manifiesta en la íntima adhesión que cada buen español tributa al pasado, al presente y al porvenir de España. Pero todos esos contenidos de la nacionalidad no son la nacionalidad misma. La nacionalidad se cifra y compendia en el «estilo», en cierto «modo de ser» que por igual ostentan todos y cada uno de los hechos, de las cosas, de los productos españoles” (54).

1793 Ib., 62: “Cuando algo no puede ni definirse ni señalarse con el dedo; cuando algo no tiene posible concepto ni posible intuición, entonces la única manera de descifrarlo y evocarlo consiste en descubrirle algún símbolo adecuado”.

“que no es tanto el ser que real y materialmente somos, como el ser que en el fondo de nuestro corazón quisiéramos ser”¹⁷⁹⁴.

Hara, bada: nazioa dagiena –“alma”, “espíritu”, “esencia”, “el ser”, etab.– *Volksgeist*a da! Hori bai, era espainol bitxi batean ulerturik: etiko-erlijiosoki sublimatua, idealen aldetik bakarrik hartua (“que no es tanto el ser que real y materialmente somos”: nazio espainola ez da espainolak badirena izan, izan gura omen luketena baizik). *Volksgeist*a baizik ez, eta –bitxiaren bitxia– historia espainol errealeko jendearen espirituarekin ezin omen denez, sinboloen espirituarekin figuratuta.

Azken buruan, ez ote da hori Ortega (eta Unamuno!), Primo de Rivera, Maeztu-
ren nazio kontzeptu(ar)en erremate zuzenena?

(García Morentek “zaldun kristauaren” ezaugarriak eta bertuteak nola banan-banan jaulkitzen dituen, ezin da izan hemengo lana, baina Espainia nazional-katolikoan zein “espíritu nazional” ikasarazten zen jakin gura duenak, ongi egingo luke irakur-
riz)¹⁷⁹⁵.

1794 Ib., 67.

1795 Errepublikari buruz hau da García Morenteren iritzia: “Iniciado en 1931, he aquí que durante los siete años fatídicos las ruinas se han ido amontonando sobre España, los cadáveres se han ido hacinando en piras gigantescas. Pero los vesánicos esfuerzos de los «sin patria» se han estrellado, al fin, ante la secular voluntad de una nación que no quiere morir asesinada. Al cabo de siete años de esfuerzos formidables, el fracaso del comunismo internacional es patente. Sobre las ruinas humeantes que los ejércitos comunistas dejan atrás en su fuga, ondea victoriosa la bandera nacional; y la nacionalidad hispana se siente hoy más fuerte, más vigorosa, más decisiva que nunca. España acaba, pues, de demostrar al mundo que ninguna teoría, por armada que esté de recursos, puede destruir la nacionalidad, base indispensable de toda vida colectiva humana” (18).

VIII

ARRAZARA BUELTATUZ

Konferentzian Renanen jokaera nazio modernoan eta arrazaren kapituluan ez da batere dotorea. Nazioari buruz lehenago egon diren nahasmenduen gainetik eta are okerrago, gaur egun –irakurtzen dugu hitzaldi hasieran– “arraza nazioarekin nahastena da, eta talde etnografikoei, edo linguistikoei hobeto esanda, benetan herri direnek daukaten subiranotasunaren parekotasuna ematen zaie”, hutsik larriena omen dena¹⁷⁹⁶. Zeinek egiten du huts fatal hori? Alemanak direla pentsarazten da beti, behin eta berriro; esan, inoiz ez da esaten¹⁷⁹⁷. “Teoria horren arabera, esaterako –darrailu irakurtzen–, germaniar sendiak germanismotik sakabanatutako kideak berriro biltzeko eskubidea izango luke, baita kide haiek elkartzeko eskaria egingo ez balute ere. Germanismoak probintziaren baten gain daukan eskubidea, probintzia horretako biztanleek beren erabakiak hartzeko daukatena baino indartsuagoa da. Horrela, jainko-eskubideko erregeek zeukatenaren antzeko oinarrizko eskubide bat sortu da; etnografiaren printzipioak nazioen printzipioa ordezkatu du. Oker handia berau, eta, gailenduko balitz, mendebaldeko zibilizazioa zapuztuko lukeena. Benetako aurrerapenerako, nazioen printzipioa zuzena eta legitimoa den heinean, arrazen oinarrizko eskubidea estua eta arriskuz betea da”¹⁷⁹⁸. Teoria germanista hori alemana dela suposatuz –Renanek hori adierazten baitu–, eta hitzez hitz berak formulatzen duen bezalakoxea bada,

1796 RENAN, E., *Zer da nazioa?* (E. Antxustegiren itzulpena), Bilbo 2004, 94.

1797 Ikergai zail eta delikatu honetan kontzeptuen zehaztasunik errigortsuenarekin ibili beharra azpimarratzen du, bera “zeharo hotz-hotzean eta inpartzialtasun osoz” hala ibiltzea aginduz. Baina, Renanen tipikoa, garbitasuna ez da promesa erretorikoa besterik, hastearen haste berean jada garbia ez beste guztia baita egiten duen talde arrazial edo/eta linguistikoen bereizketa, euren artean lehenbizi, eta biona bie kontrajartzen zaien “benetan herri diren”ekikoa gero (“peuples réellement existants”). Talde arrazialak eta linguistikoak ez dira berdinak, ados; baina batzuk zein besteak nolatan kontrajarri “benetan existitzen diren herri”ei? Lerro gutxi batzuk gorago, “germaniar eta eslaviar adar desberdinen artean arrazak, edo hizkuntzak hobeto, ezartzen dituen ahaidegoak”, benetan existitzen diren taldekatze-mota sozialen artean aipatu dizkigu. Hasieratik “benetan existitzen den herria” izateko pribilegioa isilpean nazioari erreserbatu badiogu [Estatuari, hobeto, horrela esan nahi ez bada ere], ez gara abiatu ezereen bila, erabakia daukagu zer aurkitu (“hotz-hotzean eta inpartzialtasun osoz”).

1798 *Ib.*, 110.

alemanen doktrinaren arabera Alsazia eta Lorrenak ez ezik, gutxienez Islandia eta Norvegiatik behera Tirolerainoko guztiak Alemania izan beharko luke, arraza germaniarra izateagatik. Are, arraza-nazioaren teoria berak beti egiaz hizkuntza-nazioarena dela zuzentzen baitu (arrazak historikoak arraza linguistikoak dira), “germanismoa” Renanen zentzu horretan ulertuz, Britainia Handia, USA, Australia eta abarrek ere Alemania izan beharko lukete, denak hizkuntza germaniarrekoak izateagatik¹⁷⁹⁹. Zorretan gelditzen zaigu teoria absurdo hori konkretuki zeinek sekula ordeztu duen esatea, aparte Renanek berak bere eldarnio germanistan.

Hurrena, arrazak erakundetze politikoan Inperio erromatarraz eta kristautasunaz gero ez duela inolako muntarik izan erakustera pasatzen da¹⁸⁰⁰. (Zalantza pitinik ez uzteko, arraza eta hizkuntza bereiz tratatzen dira hemen). Barbaroen inbasioarekin errealitate hori berretsia geratu zen: “barbaroen erresumen arteko mugek ez dute kutsu etnografikorik; inbaditzaileen indarrean edo nahikerian oinarritzen dira”¹⁸⁰¹, eta horietan datza Europako nazio modernoek jatorria. “Horrela, bada, nazio modernoek eratzen ikuspuntu etnografikoak ez du ezer balio izan”¹⁸⁰². Hizkuntzari buruz beste hainbeste esan behar da: “Arrazaz esan berri dugunak hizkuntzari buruz ere balio du”¹⁸⁰³. Hori gertakari historiko ukaezina da, Renanek seguru asko badakiena Frantzian bezain gutxi Alemanian inork ezjakiten duela; baina berak probetxuz aletu ahal uste duena, berak asmatua duen “germanismo”aren aurka.

Azkenik: berdin ukaezinki, “arrazak garbirik ez dago benetan, eta politika analisi etnografikoan sostengatzea ameskeria baino ez da”¹⁸⁰⁴. Frantzia zelta, iberiarra eta germaniarra da (euskaldunak, grekoak, etab., ahaztu ditu); Britainia Handia zelta eta germaniarra (“horietariko bakoitzaren –odol– proportzioa zehazten biziki zaila izanik”), Italia odol-nahasketa handi bat, etab. “Alemania salbuespen bat ote da horretan? Herrialde germaniar garbia al da? Hori ametsa!”...¹⁸⁰⁵ Zeinen ametsa? Alemanena, suposatzen da. Alegia, Renanek bere publikoari suposatzen bide dio, alemanei uste hori suposatzen diela, eta suposizio hori bere eginez jarduten du.

1799 Ik. Rjr 48, oin-oharrean: “la langue germanique a dominé dans les Îles Britanniques...”

1800 *Zer da nazioa?*, loc. cit., 111: “paregabeko bi batasungile horien eraginez, mendeetan zehar baztertuta geratu da arrazoi etnografikoa giza arazoaren gobernutik”.

1801 Ib. “Karlomagno, bere modura, aurretik Erromak egin zuena berregin zuen: arraza desberdinek osatutako inperio bakarra” (112).

1802 Ib., 112.

1803 Ib., 118. Esan gabe ezin utzi izan du hala ere: “Prusia, gaur egun alemanez baino hitz egiten ez duena, duela mende asko eslavieraz mintzatzen zen”. Egiaz, ez bat eta ez bestea da zuzena: Prusia modernoan, alemanaz gainera, eslavieraz mintzatzen zen; eta prusiera zaharra ez zen hizkuntza eslabiarra, baltikoa baizik.

1804 Ib., 113.

1805 Ib., 113. “Hegoalde guztia galiarra izan da. Ekialde guztia, Elbatik hasita, eslabiarra da. Eta erabat garbitzat jo nahi diren aldeak, izatez hala al dira?”

Bere autoritatea zientifiko bezainbatean bermatzeko, arrazen zientzia historiko-filologikoa eta zientzia antropologiko-fisiologikoa bereizten ditu. “Antropologoentzat arrazak zoologian ematen zaion zentzu bera dauka”¹⁸⁰⁶. Antropologoek ikertzen dutena gizadiaren hastapen zoologikoa da, kalkulaezinezko antzinatearen ilunpetan, kulturaren, zibilizazioaren eta hizkuntzaren hastapenak baino askoz antzinago. Aro horretan ez arraza ariar, turaniar eta semitarik dago, are gutxiago germaniar edo zeltarik; hots, oraindik ez dago historiarik. Lehen arraza haiek arraza nahastuak ziren jada –historiaurrean berean–, eta arrazen nahasketa horretatik atereak dira orain –historian– euren hizkuntzengatik arraza ariar edo semitak deritzegunak. Bestela esan, hizkuntza, kultura, historia dagoen tokian arraza garbirik ez dago, horiek denak nahasarrazen ondorengo nahasarrazen obra dira; gero historian zehar berriro nahastuz jarraitzen dute arrazek, horietaz behar bezala mintza daitekeena historialaria da hortaz. “Arraza, beraz, historialariok ulertzen dugun modura, egin eta desegiten den zerbait dugu”¹⁸⁰⁷. “Horrela, arrazak, jatorrian oinarritzkoa bazen ere, gero eta garrantzi txikiagoa dauka. Zoologia eta giza historia errotik bereizten dira”. Arrazen ikerketa historialariarentzat garrantzizkoa da; “ez du, ordea, aplikaziorik politikan”, dio hemen (politika kolonialean Renanentzat bai baitu, Virchowrentzat ez bezala), politika alemanean baietz, eta horregatik hura “zoologikoa” dela iradokiz. Baina alemanen politika hori bihar euren kontra bihur liteke: gaur Alsaziari aplikatu nahi badiote, “nork ziurta dezake etnografiaren ikurra hain gora altxatu duten alemaniarrek ez ote dituzten ikusiko gero eslaviarrak Saxonia eta Lusaziako herrixketako izenak arakatzen, Wiltzo eta Obodritarrek utzitako aztarnen bila eta beren aitona-amonen artean Ototarrek (sic) burutu zituzten egundoko salmenten eta sarraskien kontuak eskatuz”¹⁸⁰⁸. Gainera etnografiako emaitzak ez dira seguruak, zentzubakoa litzateke politika haien gorabeheren dilindako jartzea: “etnografian, ikasketa guztietan bezala, sistemak aldatuz doaz (...). Nazioek, orduan, sistemekin batera aldatu behar al dute? Horrela, Estatuen mugek zientziaren gorabeherak jarraituko lituzkete. Abertzaletasuna berbaldi paradoxiko baten menpean geldituko litzateke. Zera esango liokete abertzaleari: «Zeure burua engainatu duzu, zure odola halako xede baten alde isuri zenuen; zelta zinelakoan zeunden, baina germaniarra zara». Ondoren, hamar urte beranduago, eslaviarra zarela esango dizute”¹⁸⁰⁹... Gaitza egiten da sinestea Renan ez zela konturatzen Quatrefages eta konpainia zirela berba horiekin ridikulizatzen ari zena, ez antropologo alemanak. Baina sofista handiari bost axola txikikeriok, publikoaren atxikimendua eta txaloa irabazten badu. “Ez dago eskubiderik –bururatzen du garaile– munduan zehar gizakien

1806 Ib., 114.

1807 Ib., 116.

1808 Ib., 117. Alsaziaren anexioa baietsi zuten autore alemanetan behin eta berriro irakur daiteke, eta Renanek irakurria izan behar zuen (Mommsenen gutunak, adibidez), ez zutela behiala alemanak izandako lurraldeetatik apurrik ere nahi, oraindik alemanak zirenak soilik baino.

1809 Ib., 118.

kaskezurra haztatzen joateko eta, ondoren, lepotik hartu eta «zu gure odolekoa zara, geurea zara» esaten ibiltzeko”¹⁸¹⁰. Zeinek egin du hori? Alemanek, noski...

Dikotomia oso sinplea da. Frantzia eta politika frantsesa historiaren aldean kokatzen dira; Alemania eta politika alemana zoologiaren aldean¹⁸¹¹. Dagoen bezala abilki konposatua, testua indignantea da. Polemikako alderdien argudiaketen faltsifikazio historikorik zikinena errigore historikoa aldarrikatuz egina. Arrazarekin operatzerik ez dagoela politikan, lehenago Herder eta Hegeli bezala arestian Virchow antropologo alemanari irakurri die; alderantzizkoa hain zuzen Quatrefagesi eta antropologo frantsesei ikusi die, eta Renanek berak aski praktikatu izan du eta praktikatzen jarraituko du. Arraza aleman garbirik ez dagoena, berak miretsi dituen maisuetan gazte-gaztetandik ja (aspalditxo irakurri zuen Fichteren “Nazio Alemanari Diskurtso”etako laugarrenean, esaterako, 1808) eta arestixeko hainbat ikerketa antropologiko eta historiko alemanetan ikasi du, frantsesetan baino lehenago eta hobeto. (Saxonia edo Lusaziako herrixka eslabiarrez jakintsuki aipatzen duen guztia, esaterako, autore alemanei kopiatu die). Arrazak eta nazioak, lehenago Renanek berak (eta historialari frantses askok) maiz idatzi duenaren kontra, zerikusirik ez dutela, Estatu nazioanitz alemanen errealitateak (Prusiak berak, adibidez), antropologo nahiz historialari alemanek (Mommsenek, adibidez), edo filologoen (Lazarusek, adibidez), Strauss solaskideak berak, soberan erakutsi diote berriki¹⁸¹². Etab. Hala ere, arrazaren ataltxo hau “Zer da nazioa?” konferentziako une gori-gorietako bat da, eta arrakastatsua biziki, beste ezer baino gehiago bera izan baita eraginkor nazioaren bi kontzeptuen topikoa luzarorako egituratzen: bat arraza-nazioa, alemana, bestea nahi edo gogozko nazioa, frantsesa. Nahizko nazioa zehazkiago definitzeak lanak emango baditu, arraza-nazio alemanaren sanbenitoa definitiboki finkatua geratu da.

1810 Ib., 117.

1811 TAGUIEFF, P.-A., “El nacionalismo de los «nacionalistas»”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., *Teorías del nacionalismo*, Barcelona 1993, 102: “Por la autoridad de Renan, el imperialismo de raza se encontró a la vez vinculado al principio de las nacionalidades como un efecto a su causa, y atribuido más específicamente en su perversidad homicida a la concepción alemana de la nacionalidad (...). Brevemente, el racismo exterminador, a partir de 1870, y bajo la alta autoridad del exgermanófilo «cultural» Renan, fue atribuido como propio al enemigo absoluto de Francia, Alemania”.

1812 Renan artista da (hitzaren esanahi dudagarriean), errealitatea berak asmatzeko askatasun handienaren jabe, eta jendeari entzun gura duena esaten ere artista, zehaztasunarekin eta egiarekin inoiz ez oso eskrupulutsua. Han-hemen bere tesiak perspektibak dira, eta perspektibak momentuko interes eta komenentzien arabera aldatzen ditu. “Son désir d’arriver fut si intense que les moyens les moins élégants lui parurent bons pour atteindre à son contentement. Ce travers lui donna, toute sa vie, une fâcheuse insincérité”, irakurtzen duzu in RENARD, E., *Renan. Les Étapes de sa pensée*, Paris 1928, 24.

ARRAZISMO ALEMANA VERSUS ARRAZISMO FRANTSESA

Arrazaren arazoak birpasa bat berriro beren berengiz behar du, ezin ekidingo ditugun errepikapen aspergarriren batzuk barkagarri izango direlakoan.

Renanek deitoratu legez, ekibokoa da nazioaren kontzeptua. Estatu teoriaren tes-tuinguruan nazioak Estatu bera adieraz dezake (Estatu berdin nazioa); edo, maiz, gizarte zibila, Estatuko gobernu erakundeei kontrajarria (nazioa berdin herria). Gero, herri zibil hau, jende ezberdinek –euskaldunek, alsaziarrek, “frantsesek”– osatua egon liteke, hizkuntza, erlijio, tradizio, kultura ezberdinekin. Eta desberdingo hauek, teo-ria batek munta handikotzat eman ditzake Estatuaren bere kontzepzioan (Estatu eta nazioa bereiztera joko du); edo, Renanek “Zer da nazioa?”n bezala, ardurabakotzat utziko ditu (Estatu eta nazioa nahastera joko du) eta terminologia definiturik ere ez du izango horiek adierazteko. Esan bezala, jende edo herriok Renanek batzuetan nazio, nazionalitate deitzen ditu (“nation”, “nationalité bretonne”¹⁸¹³, “mélodies nationales” bretonnes¹⁸¹⁴, “culte national” zelta¹⁸¹⁵, “nationalité galloise”)¹⁸¹⁶, gehien-gehienetan hala ere arraza ohi deritze (“la race celtique”, “la race bretonne”)¹⁸¹⁷. Nazio zelta arraza zelta da eta viceversa (hizkuntza zeltarekin berdintzen da beti)¹⁸¹⁸. Hots, Renanek (Estatu ez den) nazioa eta arraza identifikatzera jotzen du bere obra osoan. “Zer da nazioa?”n, aldiz, kontzeptu mailan identifikazio hori ukatu barik, poli-

1813 Ik. PSICHARI, H., *Renan d'après lui-même*, Paris 1937, 73 (1870: Straussekiko gutunketa garaian alegia).

1814 PRC: 22-23.

1815 PRC: 52.

1816 PRC: 40.

1817 Ik. PRC: 23-24, 39, passim

1818 Arrazaren espiritua bizi eta ageri, hizkuntza bizi den tokian egiten da. Arraza zeltak behiala Europako mende-bale osoa okupatu zuen, hondarrak hor gelditu dira (herri xumearen ekanduetan txit presente egon litezkeenak, ik. PRC: 37); baina arraza zeltaz propioki mintzatzekotan gaur Eskozia gaelikoa, Gales eta Kornualles, Irlanda eta Britainia frantses edo armorikoa ulertu behar dira, hots, zelta mintzo diren eskualdeak (PRC: 20, oin-ohar 1). Eskualdeotako jendeak nazio (nazionalitate) bat osatzen du, eta karaktere nazional sakon berekiko izaera du (PRC: 61). Beraz, hizkuntz komunitatea berdin nazioa.

tikaren mailan borrokatu egiten du nazionalitate printzipioa arrazaren printzipioaz identifikatzea. Renanen konferentziaren jomuga nagusia horixe dela esan daiteke. Gehiago espezifikatzen ez den teoria germanista baten arabera “le droit du germanisme sur telle province est plus fort que le droit des habitants de cette province sur eux-mêmes. On crée ainsi une sorte de droit primordial analogue à celui des rois de droit divin; au principe des nations on substitue celui de l’ethnographie. C’est là une très grande erreur, qui, si elle devenait dominante, perdrait la civilisation européenne. Autant le principe des nations [zer nazio?] ¹⁸¹⁹ est juste et légitime, autant celui du droit primordial des races est étroit et plein de danger pour le véritable progrès” ¹⁸²⁰. Nazionalitateen printzipioa, ikusia dugunez, inorentzat bai eta Renanentzat baitzen lehenago arraza printzipioa, uko honetan, orain, ororen aurretik autokorrektura bat ikustea ez da bidegabekoa. Kuriosoki, ordea, autokritika honek, Renanen argudiaketa, aleman arrazista anonimoren batzuen aurkako forma agresiboa hartzen du.

Alsazia-Lorrenaren polemikaren irakurlea kolpatzen duena da arrazak zer presentzia bortitza duen literatura horretan. Eta harritu, harritzen duena desproportzioa da. Testu frantsesetan erruz topatzen da. Alemanetan, egia esateko, nahiko bakan eta jeneralean xenofobia patriotero arruntaren maneran; historiaren edo gizartearen filosofia esplizitu ez inpliziturik gabe. Mommsenek, etab., arraza konturik ez dute inoiz aipatu. Treitschke erreferitzen zaio noiz edo noiz nazio frantsesaren jatorri zelta-erromatarrari ¹⁸²¹, adiera neutralean; behin “arrazza erromatarra” aipatzen du, alemanek Frantziaren gainean garaitiarengatik ez dutela zilegi arraza horren beheramendua desiratzea esanez aipatu ere ¹⁸²². Beste batean, arraza germaniarra ez dagoela, irri-musikatzen du, odol berri alemanaren ekarpenaz arraza zeltaren limurkeria eta ahuldadearentzat erremedioa izateko, beren-berengiz Renani zeharbegira segurutik ¹⁸²³. Gerra inoiz ez du arraza kategorietan irakurtzen ¹⁸²⁴, ez Alsazia-Lorrenaren esijentzia arrazialki argudiatzen. Usuago aurkitzen dena, arraza zenbateraino konprometitua dagoen garbi ikusten ez den arren, “espíritu” frantses eta alemanaren, edo latindar eta germaniarraren kontrajartzea da. Hiruzpalau tankera har ditzake horrek. Oposizio morala da korrienteena: autore alemani erraza egiten zaie espíritu frantses edo zelta-

1819 Renanek berak nazio hori arraza bezala ulertu baitu.

1820 R:jr 45.

1821 TREITSCHKE, H. von, “Was fordern wir von Frankreich?”, in: ID., *Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865-1874. Schriften zur Tagespolitik*, Berlin 1874, 294-295.

1822 Ib., 339.

1823 TREITSCHKE, H. von, loc. cit., 291.

1824 MANIASek, Ch., *Race, Science and the Nation. Reconstructing the Ancient Past in Britain, France and Germany*, New York 2013, 170, konferentzia baten kasu bakarra aipatzen du alemanen partean gerra –azken batean gizadiaren historia gutzia– arrazen arteko gatazka darwindar bezala begietsi bide duena: A. Eckerren “Der Kampf ums Dasein in der Natur und im Völkerleben”, Badenen (arg.: Konstanza, 1871). Konferentzia horretan arrazaren gehiagotasuna zientziaren eta zibilizazioaren gehiagoan etzanarazten da; herrien arteko bizi-borrokan aro modernoan gehiagotasuna arraza germaniarrari dagokio autorearen ustean.

ren arinkeria, haizeputza, aldabera destainatzea, jeneralean autore frantsesak kopiatuz egin lezaketena¹⁸²⁵. Moralarekin politikoa aipa liteke: frantsesa –zelta–, den bezalako ipurtarinak, ordena batean errenditzen ez daki, beti kontentagaitz, bihurrikerian dabil beti¹⁸²⁶. E. du Bois-Reymond Berlingo Unibertsitateko fisiologoak, bere burua odolez ia garbi-garbi zelta eta hezkuntzaz ere erdi zelta deklaratu eta gero, behiala zibilizazio alemanaren aldean nabarmenki goragokoa izandako herri frantsesa “egungo adieran inzibilizatua” deklaritzen du, hantuste ezjakin, donge, antzinako basatasun zeltara itzulirikoa¹⁸²⁷. Espiritu frantses edo latindarraren eta germaniarraren oposizioa, katolizismo eta protestantismoaren oposizioa adina da noiztenka, Ipar vs. Hegoarena una berean¹⁸²⁸, askatasun frantsesa eta askatasun alemanarena bezala ere ager litekeela¹⁸²⁹. Hauek denak karaktere frantses kaskarin eta karaktere aleman zindoaren oposizio bezala adieraziak ere irakur litezke¹⁸³⁰. Hitz batean: gerra gonbidapen bat bezala ageri da frantsesa edozein modutan laidotzeko. Frantzian, alderantzira, alemana itsusteko. Alde alemanean ikusten ez dena, frantsesean asko, gerraren beraren konpreniera da norgehiagoka arrazial gisa. “Qui l’emportera, du Germain ou du Gaulois?”¹⁸³¹ Gerrari Frantzian dimentsio historiko unibertsal bat ematen baitzaio (Alemanian nazionala soil-soil eta are nazionalista): zein arraza jaikiko da guztietan nagusi? Arraza nagusien arteko teinka. Ez dira soil erasotzaile alemanak ikusten arraza bezala, ezpada norbera ere zelta gisa konprenitzen da eta azkortzen da: “barbarie allemande” versus “fierté française”, barbaro germaniarra eta zelta fierra buruz buru¹⁸³². Paris setiatuan bihotzak altxatzeko Zesarren garaiko galiarren istorio heroikoak gogoratzen dira. Egungo paristarraren eta Alesiako zeltaren identifikazioak problemarik gabe funtzionatzen du.

1825 Ik. SCHMIDT, F., *Der Franzosenkrieg*, bol. I, Berlin 1871, 101 eta hurr., 116. F. Schmidtek bere asmoan ustiatzen duen autore bat, MAZON, A., *Une esquisse d’anatomie politique*, Paris 1868, liburutxo. Gerrakoan eta gerra ostean Renani aurpegiarutako zaiona da espiritu frantsesa beti belztu eta konparazioan alemana beti goretzi izana.

1826 Ib., 113. MAZON, A., loc. cit., 30: “la légèreté de l’esprit français se retrouve, à sa plus haute expression, dans l’idée que l’on se fait parmi nous du gouvernement”. “En France, nous exigeons du gouvernement toutes les perfections, mais nous voulons rester nous-mêmes aussi vicieux que cela nous convient”.

1827 Ib., 105-111.

1828 Ib., 154, adbz.

1829 Ib., 114.

1830 MAZON, A., loc. cit., 25: “Le caractère français présente une frappant analogie avec le produit principal du sol français: le vin. – Enthousiasme, gaieté, miracles de bravoure, légèreté, déplorable abandon de soi-même, défaut de suite dans les idées et dans les actes, beaucoup d’esprit et peu de bon sens: n’est-ce pas là le fond du caractère français? Et ne dirait-on pas qu’il a été conçu sous l’influence d’une bouteille de champagne? [Karaktere anglo-saxoia kontrastatzen zaio]. Le génie français coquette avec toutes les fleurs du chemin et ne s’inquiète guère où il va...” Maitagarriro bai, baina izaera frantsesa nahikoa maiseatu eta gero, bat-batean, atzeritarrek askotan frantsesak kritikatu egiten dituztela deklaritzen du, baina “ces attaques proviennent surtout de l’envie” (Ib.).

1831 QUINET, Mme. Edgar, *Paris. Journal du siège*, Paris 1873, 6.

1832 Ib., 218.

Artean sozialdarwinismo terminoa ez zegoen oraindik asmatua, baina historia, kultura, edotariko fenomeno sozialak –politika (Thierry, Guizot), erlijioa (Renan), literatura (Taine), artea (Ruskin)– arraza terminotan esplikatzea arrakastaz gailentzen ari zen Frantzian, Ingalaterran, USAn. Tainek, literatura eta filologia gida harturik, eta arraza eta klima lagun, Volkgeist edo karaktere nazional ingelesa ediretera heldu ahal uste zuen (*Histoire de la littérature anglaise*, 1864). M. Arnoldek, Oxforden, uharteko geruza arrazialetan oinarrituz jarraiki zuen esperimientua¹⁸³³. H. Spencerren aurrerabide historikoaren filosofia eta Darwinen eboluzioaren ideiak, oroz gain hautespen naturalarena, bizi-borrokarena eta espeziearen nagusitzearena, gizakiaren kasuan arrazarena bezala so egina, Frantzian (askotan Lamarckekin zaperotuta) lehenago eta bortizkiago sartu dira Alemanian baino¹⁸³⁴, historia modernoaren interpretazio dramatiko baterako eskemaz hornituz. Frantzian, izan ere, motibazio partikularra zegoen arrazaren teorietan interesatzeko, Renan baitan ikusten den legez: arraza germaniarren goratasunak Frantzia tradizional monarkikoa goratzen zuen; arraza zeltaren ederrespenak Iraultza eta Errepublika ederresten zuen. 1871n argitara da, hain zuzen, *The Descent of Man*, hor Darwinek hainbat termino arrazial kalean zebilena jaso baitu, arrazismoari nolabait konsakrazioa emanez zientziarekin (“the civilised races”, “savage races”, “lower races”; arraza “intellectually superior”, “inferior”; hala nola adimen maila eta burezurraren tamaina erlazioan jartzeko metodoa edo moda zuzenetsiz eta arrazen arteko “diferentzien balioa”ren planteamendu labaina ere bedekintuz)¹⁸³⁵. 1870/71ko gerra franko-alemana arraza terminotan interpretatzeko oinarri denak ipiniak zeuden.

Puri-purian zebilen orduantxe, ibili ere, hiru arrazen demaren gaia, munduan zein ote zen nagusi(tuko): latindarrak, germaniarrak ala eslabiarrak¹⁸³⁶. Frantzian hainbat intelektual –Renan, adibidez– ezbaian zebilen iraganeko handitasunen harrokeria eta gaurgeroko gainbeheraren axanpa larri artean – Austerlitzeko eguzkiak Waterlooko gaua ekarri duela ezin ahazturik. Orain gora eta gora doana Ingalaterra da mendeba-

1833 ARNOLD, M., *On the Study of Celtic Literature and Translating Homer*, New York 1883 [orij., 1867], 87: nazio ingelesa hiru arrazaren (eta espirituaren) hibridoa da, horrek karakterizatzen du: “the Germanic genius, the Celtic genius, the Norman genius”. Alegia, ez da anglo-saxoia (germaniarra). Hori egiaztatze aski ei da kazeta aleman baten eta ingeles baten hizkera edo komunikazio moldearen konparazioa.

1834 Egia da E. Haeckelek bizi-borrokaren tesia aski goiz eta entusiasmo handiz beretu duela (*Natürliche Schöpfungsgeschichte*, 1868). Baina gerra ikuspide horretatik erabat baztertu du: besterik ez duelako egiten gazteak, biziaren garapide faktore behinenak, hiltzea baino. Horregatik pazifista izango da eta birradiskidetze franko-alemanaren bultzagilea. Geroago xobinista aleman sutsu bihurtzetik salbatu ez duena, Lehen Mundu Gerrakoan.

1835 Darwinek, F. Galton lehengusuaren iritziari atxikiz, gizon eta emakumearen artean ere ezberdintasun intelektual naturala suposatzen du: “The chief distinction in the intellectual powers of the two sexes is shewn by man’s attaining to a higher eminence, in whatever he takes up, than can woman—whether requiring deep thought, reason, or imagination, or merely the use of the senses and hands”. “(...) The average of mental power in man must be above that of woman” (Ib., 564). (...) Superior in mental endowment to woman” (565).

1836 STAËL, Mme. de, *De l’Allemagne*, bol. I, Paris 1968, 45: “On peut rapporter l’origine des principales nations de l’Europe à trois grandes races différentes: la race latine, la race germanique, et la race esclavonne”.

lean, Errusia ekialdean, Frantziaren orenak pasea dirudi. “Je vois la Russie marcher à la conquête du Bosphore, l’Angleterre à celle de la Haute-Asie, la France, par l’Algérie, à la conquête du désert”, idatzi du etsi-etsita E. Quinetek¹⁸³⁷. Frantziaren gaurko espantsoia mortuan barrena da. “Nous sommes encore (...) les vaincus de Waterloo”¹⁸³⁸. “La France descend chaque jour un degré”¹⁸³⁹. Ez ote da arrazaren agonia eta azkena? “Il est une réflexion qui devrait nous réveiller de notre stupeur. La famille des peuples à laquelle nous appartenons étroitement par le sang et l’origine [geroago familia latinoari zaputz egin eta soil zelta deklaratuko dizu bere burua], comprend l’Espagne, l’Italie, la France. De ces trois soeurs, les deux premières sont dans le tombeau. La France seule survit, qui, à son tour, commence à pâtir, pendant que la race slave et la germanique [germanismoa hemen ere Ingalaterrari erreferitzen zaio lehen-lehenik, eta seguruenik berari bakarrik]¹⁸⁴⁰ aspirent, de son vivant, à essayer sur leurs têtes la couronne de la civilisation”¹⁸⁴¹.

Iparralde germaniar protestante eta hegoalde latindar katolikoaren artean aspaldikoa da lehia. Erreformak eta erlijio gerrek Alemanian, edo Ingalaterra eta Espainiaren artekoek, berehala hartu zuten, XVI. mendean, bi “mundu” kontrajarriren arteko diferentziaren unibertsaltasun aire bat; Frantzian bertan aristokrazia germaniara eta herri zelta aurkakotzen zituzten ideologiak afrontatu dira. XVII. mendean Leibnizek Alemaniatik idazten zion Bossueti Frantziara: “Maintenant c’est quasi tout le Nord, qui s’oppose au Sud de l’Europe, c’est la plus grande partie des peuples Germaniques opposés aux Latines”¹⁸⁴². XVIII. mendean epika zelta (Ossian), germaniar (Nibelungoen kanta), saga islandiar eta gisakoen uholdeak, eredu klasiko greko-latino obligatuaren aldean iparreko jeinuaren nobletasun berdina ebidentzian ipini zuen. Hemen oraindik zeltek eta germaniarrek bat signifikatzen bazuten –iparraldea hegoaren begiz begi–, XIX. mendeak biok elkarri kontrajarri ditu (Iraultzak eta Napoleonek). Literatura polemiko frantsesean maiz kausitzen da (pan)germanismoaren jaukia alemanei, eta erantzukia gaur egun oraindik bere horretantxe dabil komentarista askoren oihartzunetan. Germanismoa kontzeptu eta errealitate konplexua da; ez da partikularki alemana, ez bereziki politikoa ere. Edonola ere bereizi egin beharko litzateke. Alemanen aldetik argudiaketa (pan)germanistatik Alsazia-Lorrenaren arloan ez dago. Asmo politiko pangermanista bat amets bezala ere absurdoa da (USA eta Bavaria Estatu berean? Islandia eta Tirol?); baina, estuago hartuta, panalemanik ere Estatu proiekturik ez dago, txorimalo literarioren baten sukarretan ez bada. Momentuan “(pan)germanis-

1837 QUINET, E., *1815 et 1840*, Paris 1840, 24.

1838 *Ib.*, 28.

1839 *Ib.*, 45.

1840 Hain zuzen Quinetek Ingalaterraren supremaziari eta Errusiaren zemaia buru-buru Frantziak eta Alemaniak fronte amankomuna egitea proposatzen baitu gogamenduotan.

1841 *Ib.*, 23-24.

1842 LEIBNIZ, G. W., *Sämtliche Schriften und Briefe*, Erste Reihe, bol. VII, 1964, 311.

moa” Alemanian politikoki grinatzen duena Estatu nazionala sortzea da, Napoleonek atzera utzi zuen Estatu txiki mordoaren batasuna, berrogeita hamar urteko gatazka eta gerra zibilekin ere lortu ezin izan dena, eta 70eko gerra franko-prusiarrek gauzarazi duena hain zuzen: gehiengoa bi Estatuaren soluzioaren alde (batetik Prusia eta ingurua, bestetik Austria)¹⁸⁴³; gutxiagoek biok ere batzea aldeztzen dute, katolikoek bereberki. Mintzaira edo arraza alemaneko guztiak eta beraiek bakarrik Estatu bakarrean bateratzea (suitzar, hungariar, transilvaniar, bohemiar, baltikoarrak barne) ez amestu eta ez nahi egin du inork. Alemaniaren batasuna problema zen dudarik gabe Frantziarentzat, baina ez da pangermanismoa. (Pan)germanismoa –politikoa– Alemaniaren batasun nazionalaren agiantza bizia negatiboki konotatzeko eta jendea ikartzeko haren kontrarioak darabilen mamua da oroz gain. Aldiz, oparo egon badagoena, bai, harrokeria germanistaren haizealdia da: pentsamendua baino gehiago, deritzo H. Gollwitzerrek, korrante literario, zientifiko, ideologiko, politikoeekin zerikusia duen sindrome bat¹⁸⁴⁴. Ipar hemisferio guztian aski zabaldua da, eta jeneralean “tipo germaniarraren” estereotipo idealizatuarekin edo haren imitazioarekin manifestatzen da: Tazitoren bertute germaniarren gurtzaz, zuri eta horail izatearen harrotasunaz (USAn batik bat). Fenomeno ideologiko-kulturala da nagusiki, orientazio politiko bat adierazten duena, baina aski dferentziatua berriro: germanismo arrazista, pangermanismo kulturala (latinismoari kontrajarria), berau ere irudi ezberdinetakoa, eskandinabismoa, etab. Garaituaren germanismoa dago (Fichte, E. M. Arndt), animoak bilatzen dituen; eta garailearen germanismoa, bere goratasunaz jabetua, besteen destainazkoa. Europan zein goititu hegemoniko mende bat lehia gogorrean jardun eta gero, Waterloon Ingalaterra eta Prusia definitiboki nagusitu zaizkio Frantziari militarki – arraza germaniarra arraza zeltari. Handik hara tradizio politiko ingelesa, sustrai germaniarrekoa, hoherentzat joko da. Zuzenbide germaniarra da egiaz zuzena, askatasun germaniarra egiazko askatasuna¹⁸⁴⁵. Mintzaira ingelesa, ez frantsesa, askatasunaren eta munduaren hizkuntza¹⁸⁴⁶. Shakespeare hobea da Corneille eta Racine baino, etab.

1843 Droysen historialari prusiarrek Austriari erromatar-alemana deritzo, ez aleman-alemana; erlijioaren oztupoaz gainera, Austria-Hungariaren nazioaniztasunarekin Nazio Estatuak behar duen homogenitatea ez litzateke posible izango, cfr. GIESEN, B.-JUNGE, K.-KRITSCHGAU, Ch., “Vom Patriotismus zum völkischen Denken: Intellektuelle als Konstrukteure der deutschen Identität”, in: BERDING, H. (arg.), *Nationales Bewusstsein und kollektive Identität*, Frankfurt 1994, 365-367.

1844 GOLLWITZER, H., “Zum politischen Germanismus des 19. Jahrhunderts”, in: VV., *Festschrift für H. Heimpele zum 70. Geburtstag*, Göttingen 1971, 355.

1845 Jeffersonek hau proposatu izan ei du USAko zigilutzat: “The children of Israel (...) and on the other side Hengist and Horsa the Saxon chiefs from whom we claim the honor of being descended, and whose political principles and form of government we have assumed” (GOLLWITZER, H., loc. cit., 306).

1846 POESCHE, Th.-GOEPP, Ch., *The New Rom or the United States of the World* (1853), aip. in: GOLLWITZER, H., loc. cit., 292: “At the present it receives close attention from all the friends of freedom and from all who desire to emigrate, the French having been cast into the shade”. “The New Rom will universalize the tongue which proclaimed liberty to the nations and to the people thereof. The English Language is manifestly destined for all mankind”.

Hitz batean, orainaldia germaniarra da. Bereziki mingarri herri zaharren eta gazteen esakizuna gertatu behar zitzaien frantsesei: herri latindarrak (Italia, Portugal, Espainia, Frantzia) iragana dira. Ukan zuten beren aroa, honezkero arraza ahitua dira, ez daukate zer eginik munduan. Herri germaniar gazteen garaia da. Gerra franko-prusiarra zapartatu eta bertan Carlylek deiadarkatu du: “The German race, not the Gaelic, are now to be protagonist in that immense world-drama; and from them I expect better issues”¹⁸⁴⁷. Michelet kexu da, prusiarrak haizetzen omen direlako: “C’est fait de ces races latines, usées, qui ont eu leur temps. Voici le grand avènement de la race germanique”¹⁸⁴⁸. Gerra aurretik Alemania apenas zegoen holako erronkarik jotzen ibiltzeko (besterik izango da biharamunean), baina ibiliko zen norbait apika – berriz ere izenik ez zaigu ematen¹⁸⁴⁹. Frantsesentzat mingarrien-mingarriena, hala ere, germanismo hori Alemanian adina edo gehiago intelligentsia frantsesean bertan nagusitua ikustea izan behar zuen orain. “Renan fut, lui aussi [Gobinearekin] –salatu du E. Seillièrek–, un champion de l’impérialisme de race, de l’aryanisme et surtout du germanisme théorique”¹⁸⁵⁰. Bretoia damu da orain menturaz.

Hitlerren eta nazional-sozialismoaren Alemaniako historiarekin (eta historia garai-leet idazten dutela, kapitulu honetan ez da beharbada beste edonon baino gutxiago aintzat hartzekoa) gaurko irakurlearen pendura naturala Renanen akusazioak arrazismo alemanari besterik gabe onartzea izanen da seguru asko. Baina zeintzuk ote dira Renanek aluditzen dituen Hitler baino mende erdi eta gehiago lehenagoko intelektual aleman arrazista horiek, eta zer ikusi behar ote dute politikarekin eta nazioaren teoriarekin? Strauss eta Renanen arteko lehen gutunetan arrazaren konturik ez da ezertarako aipatzen; edo, hobeto esanda, arraza behin eta berriro aipatzen duen eta hari positiboki inportantzia ematen dion bakararra Renan da¹⁸⁵¹. Honek behin Straussen aurrez aurre “germanista gartsu” batzuk aipatzen ditu, Alsazia lurralde germaniarra dela, Inperio-

1847 CARLYLE, Th., “On the war”, in: MOMMSEN, Th. et al., *Letters on the war between Germany and France*, loc. cit., 126. “France, with a dead-lift effort, now of eighty-one years, has accomplished under this head, for herself or for the world, nothing, or even less – in strict arithmetic, zero with minus quantities”. Gollwitzerrek (loc. cit., 341) ideia honen lagin bat aurkitu du Alemanian garai honetan, Gregorovius historialariarena: “Mundu latino behar bezala, germaniarra goititzen ari da pausaldi luze baten ostean berriro”. Geroago, I Mundu Gerraren ingurura arte, franko arrunta bihurtuko dela irakasten digu berak. Beste adibide bat in SCHMIDT, F., *Der Franzosenkrieg*, bol. I, Berlin 1871, 113, ikus daiteke, K. Frenzel dramaturgoarena: “enbor germaniarreko herriak goititzen ari dira...”, eta lagin modura Ingalaterra eta USA aipatzen ditu, Alemania ez.

1848 MICHELET, J., *La France devant l’Europe*, Paris 1871, 94. Ik. bertan, 116-118 orr., Ingalaterrak, gobernuak zein prentsak eta erreginak (“toute prusienne”), Micheleti eman dioten desengainua. USAk ere.

1849 Espiritu germaniarren apogeo kantatzen duten autore “nazionalista” bezala ezagunek ere (E. M. Arndt, J. Grimm,), Ingalaterran, Holandan, USAn kokatzen dizute hori: Alemanian ikusi ez dute egiten, irazeki egin gura lukete, ik. GOLLWITZER, H. loc. cit., 292-293.

1850 SEILLIÈRE, E., “L’impérialisme germaniste dans l’oeuvre de Renan”, in: *Revue des Deux Mondes* 35 (1906) 837.

1851 Alemaniako kasuan, batasun politikoaren eskubidea (nazionalitateen printzipioa), espresuki arrazaren eskubide bezala ulertuz hain zuzen, arraza germaniar paregabearen gorazarrea abesten duela bide batez (R:jr 89).

tik injustuki berezia alegatzen omen dutenak. Baina bi frase horiek bi gauza diferente esaten dute, eta biek ere ez dute beste gabe arrazismorik baitatzen; ez behintzat Renanena berarena baino arrazismo gehiagorik¹⁸⁵². Aldi bereko “La guerre entre la France et l’Allemagne” artikuluan halaber darwinista aleman batzuk aipatzen dira, arraza garaiek apalagoak menderatuko dituztela irakasten omen dutenak¹⁸⁵³. Hau ere ez da Renanen beraren tesien oso bestelakoa, beronen arraza garaiak eta apalak hor aipatuak baino (arraza germaniarrak eta latindar edo eslabiarrak), bestelakoak badira ere. Dena den, hemen ere testuingurua ez da nazionalitate printzipioarena, orokorki gerrarena eta gerra ekidin ahal izateko giza kontzientziaren eta balio moralen inportantziarena baizik. Darwinismo sozio-historikoak zuzenbide edo moral printzipiorik ez du eza-gutzen. Indarra beste arrazoirik ez du aitortzen. Gizarte bizitza, aldiz –argudiatzen du Renanek–, justizia eta zuzenbidezko printzipioen gainean eraikitzen da. Esijentzia moral horiek Federazio Europar bat mamiaraz dezakete, bakea segurtatzeko¹⁸⁵⁴. Bigarren gutunean bakarrik hasten da –Renan beste zio batzuegatik sumindurik sentitzen denean– nazionalitate printzipioa arraza printzipio bezala ulertzen omen duen “politika alemanarekin” polemika zakarki. “Notre politique, c’est la politique du droit des nations; la vôtre, c’est la politique des races”¹⁸⁵⁵. Hemen, gu eta zuek, garbi definituak geratzen dira jada fronteak. Gu, demokratak (askatasunaren eta giza eskubideen aldekoak); zuek, antidemokratak eta arrazistak. Hemendik aurrera, “Zer da nazioa?”raino, eskema simple honek ia dogmaren indarra eta sua hartuko du. Hura ez inoiz frogatu, ez autore edo testu konkreturen batzuk gutxienez adibide gisa alegatu, ezta sikanen arrazismoa omen den horren zentzua¹⁸⁵⁶ inoiz esplizitatu beharrik ere gabe, Renanen arazoibideetan, nazioaren teoriko alemanen eta arrazismoaren identifikazio arrunta, topiko

1852 R:jr 127: “Vos germanistes fougues allèguent que l’Alsace est une terre germanique, injustement détachée de l’Empire allemand”. Horrela formulaturik, Renan bera ez da germanista suharrongandik urrun ageri, berak idatzi baitu lehentxeago Alsazia lurralde alemana dela eta Frantziak hura anexatzea Alemaniaren flakialdia aprobetxatuz egindako bidegabekeria izan zela (84).

1853 R:jr 105: “Des naturalistes allemands, qui ont la prétention d’appliquer leur science à la politique, soutiennent, avec une froideur qui voudrait avoir l’air d’être profonde, que la loi de la destruction des races et de la lutte pour la vie se retrouve dans l’histoire, que la race la plus forte chasse nécessairement la plus faible, et que la race germanique, étant plus forte que la race latine et la race slave, est appelée à les vaincre et à se les subordonner”.

1854 R:jr 105-106.

1855 R:jr 157. Badaude nazioaren kontzeptuaren mailako zehaztapenak: “Nation n’est pas synonyme de race. La petite Suisse, si solidement bâtie, compte trois langues, trois ou quatre races, deux religions” (159; ik., halaber, 57-58, 172). Baina orrialde pare bat bakarrik lehenago, nazioa [1] arrazak, hizkuntzak, etab., eta [2] elkartasun borondateak osatua bezala definitu da (156). Nazioa batzuetan nazio etnikoa da, beste batzuetan Estatu da. Eta Renanen tranpa, biak nahasian erabiltzea.

1856 Izan ere, Renanek berak aski xeheki eta luze azaldu bezala, Alemaniako batasuna (berak nazionalitate printzipioaren aplikazio legitiomotzat daukana), zuzenki arraza bereko aleman austriarren aurka bururatu da (112-113), eta aitzitik baditu bere barnean eskualde eslabiarrak ere (90): nazioaren kontzeptu politiko bat da, hortaz, ez arraziala, batasun nazional alemanaren oinarrian dagoena.

ebidente bat bezala inposatuko da¹⁸⁵⁷. Gauzak horrela, Renan eta Straussen irakurle nola-halatxo informatuak, jarduera ez nobleegi horretaz zur eta lurtu besterik ezin du.

Izan ere, Renan Straussekin ari da, Straussen arrazoiei erantzuten die. Zer dio Straussek? Haren testuetan inoiz ez da arraza ezertarako aipatzen. Aitzitik, argi baino argiago dago irakurlearentzat, Alsaziarekin zer agitu ere, edozein arraza kontsiderazioetatik urrun dabiltzala haren arrazoibideak. Alegia, bien artean arrazistena, bai bere historiaren filosofia orokorrean¹⁸⁵⁸, bai nazio arazoan konkretuki¹⁸⁵⁹, Renan bera dela; ez Strauss, arrazismo izpirik ere gabe arrazismoaren sanbenitoarekin atera dena. Alemanian darwinista amoralak eta germanista gartsuak ba omen direla esaten da esan, argitu gabe zeintzuk diren, edo beren tesiek zer ikusi behar duten Straussen iritziekin edo zehazki eztabaidako arazoarekin. Gero, bat-batean, eta ordura arte arrazoitu den guztiarekin apenas koherentzia gabe, ni idealista naiz, zuek arrazistak. J. M. Paulek zuzen dio eztabaida horretako Renanen jokaera estrainioaz: “Il attribue (...) à Strauss des idées sur les races qui sont étrangères à sa démonstration (...). Renan assimile en fait Strauss à Gobineau. – Nous savons au contraire que Strauss était moins tenté par l’utilisation de l’idée de race que son adversaire français...”¹⁸⁶⁰.

Ezaguna da –eta batzuetan hura desenkusatzeko bezala aipatzen da– salaketa horrekin Renanek, Fustel de Coulangesek Mommsenekin polemikan egindako tranpa bereganatzea besterik ez duela egin. Fustel de Coulangesena trikimailu berbera izan baita: alegia, Mommsenek, gerraren eta Alsazia okupatzearen arrazoien artean, arraza ez du inoiz ere aipatzen. Alderantziz, hainbat bestelako argumentu ematen du, eman, Alemaniak Alsazia berreskuratzeko justifikagarri. Baina Fustel de Coulangesek ezentzuna egiten die Mommsenen argudioei; eta, gerraren egiazko arrazoi legez, profesore alemanen –badaezpadan Mommsen bera aipatu gabe!–, are zientzia alemanaren arrazakeria egotzen dio¹⁸⁶¹. Fustelek arrunt profesore eta historialari alemanen arrazismoa esaten duen tokian, Renanek etnografo eta naturalista alemanen arrazakeria esango du. Ez Fustelek, ez Renanek, profesore edo zientifiko aleman arrazista horietako bat bakarra izendatuki aipatzen du, ez halako inoren idazkirik edo pasarterik transkribatzen du, ez gerra honekin zerikusia nola duen erakusten du, adibidetxo gisa ere. Berdin da. Zientifiko alemanak globalki arrazistatzen jeta, horra Mommsen eta Strauss arrazisten artean nahaspilatuta, beraiek inoiz eman ez dituzten desarrazoien erantzule

1857 Ik. 45, 47, 48, 49. Ezagunki, identifikazio hau, Renanentzat absurdo hutsa izan beharko zukeen moduan esplizitatu nahi izan da gero –Renan bera ikurrintzat harturik askotan!–, nazionalismo arrazista horren aitagoitzat Herder, Fichte, etab., seinalatuz.

1858 PAUL, J.-M., *D. F. Strauss (1808-1874) et son époque*, Paris 1982, 388-389. Ondorioz, gerra kolonialak ere Straussek, Renanek ez bezala, gaitzetsi egingo ditu, ik. Ib., 402.

1859 Ik. Ib., 386-392.

1860 Ib., 421. Strauss ez da naturalista amoral bat noski. Germanismo gartsuaz, aldiz, “le réalisme politique et surtout l’extrême rationalité de la pensée préservent Strauss du mysticisme des rêves pangermanistes” deritzo Paulek (419).

1861 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, Paris 1923, 494.

bihurturik... Zer duda, Alemanian arrazistak bazirela arestian, Frantzian baziren bezala. Baina kontua, konkretuki Alemaniak Alsazia bereganatzeko zuribide bezala argumentu arrazialik zeinek eman duen litzateke. Mommsenek ez, Straussek ez. Orduan, Fustel de Coulangesek Mommsenekin polemikan, eta Renanek berdin Straussek, ez dituzte borrokatzen kontrarioen aburu eta arrazoiak, baizik eta haiek, ez duten pentsamolde itxuraz kolektibo baten errudun bihurtu nahi dituzte oroz gain (alemanen erru kolektiboa), zientifikoaren arteko perpaus razionalean baino gehiago propaganda politikoan ezagutzen den manera ez oso noble batean.

Renanen kasu pertsonalean, alabaina, are txukunurrutiagoa dela esan behar –nolabait esateko– jokabide hau. XIX. mendearen bigarren erdi horretan arrazismoa ez zen, zoritxarrez, bereziki alemana. Frantzian aski doktrina komuna zen “arrazialismoa” gizarte zientzian, eta, orokorki, literaturatik politikara, ohikoak ziren arrazaren erreferentziak edozein arazoren esplikazio historiko eta kulturaletan. T. Todorov “idéologie raciale commune et anonyme de l’époque” batez mintzo da Frantziari buruz¹⁸⁶². Renanek berak –laburki gogoratzeko–, gerra franko-alemana arrazen artekotzat zeukan (“deux grandes races sont en présence”)¹⁸⁶³. Nazioen arteko historia edo giza zibilizazioaren historia unibertuala ez ezik, Frantziaren barnekoa ere arraza borroken terminoetan interpretatu izan ditu funtsean (haren aurretik nahiz haren garaian beste anitzek legetxe), berak noizbehinka nahiago badu ere, arrazaz soil mintzatu ordez, espiritu arrazialaz egitea. “Tout le secret de notre histoire réside dans la lutte de l’esprit gallo-romain contre l’esprit germanique (celui que M. de Sacy appelle barbare), le Gaulois ayant en horreur la souveraineté divisée qui constituait la féodalité, et voulant sans cesse revenir à l’administration égalitaire de l’Empire (...), qui est toujours restée l’idéal de notre pays. La Révolution française et ce qui a suivi sont le dernier acte de la lutte de l’esprit gaulois et de l’esprit germanique, se terminant par la victoire définitive du premier”¹⁸⁶⁴. Bere arrazoibideetan, arraza alemanak eta frantsesak elkarlanean joka dezaten zibilizazioarentzat dagoen interesaz argumentatuko dio Straussi armistizioaren alde¹⁸⁶⁵; Alemaniarentzat arraza eslabiarrek agertzen duten zemaia gogoratu saiatuko da interes hori bermatzen¹⁸⁶⁶; luzarora Ingalaterra bera arrazialki germaniarra baino frantsesagoa bilakatzu joango delako kontsiderazioarekin nahiko du zeharo konbentzitu, alemanentzat berentzat elkarlana bilatzea dela hobereña¹⁸⁶⁷. Hots, Mommsenen argudiaketa espresuki antirraziala den bitartean, eta

1862 TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 129.

1863 R:jr 99.

1864 OC, II, 49 “M. de Sacy et l’École Libérale”, 1858.

1865 R:jr 80, 98-99, 125.

1866 R:jr 81, 153, 157-160.

1867 “L’Angleterre, selon la grande loi qui veut que la race primitive d’un pays prenne à la longue le dessus sur toutes les invasions, devient chaque jour plus celtique et moins germanique; dans la grande lutte des races, elle est avec nous; l’alliance de la France et de l’Angleterre est fondée pour des siècles” (98).

Straussen burutapenek ezagutu ere egiten ez dutenean arraza kontsideraziorik, Renanen planteia eta ikusmolde guztiak guztiz naturalki arrazialak dira. Gero, Renanen argudiaketan nabari den eboluzioan, astiro-astiro, 1870etik 1882ra, bere nazio eta arrazaren identifikazio estua laxatuz joango da, alde batetik (“nation n’est pas synonyme de race”)¹⁸⁶⁸; bestetik, arraza garbirik ja ez dagoela insisituko du¹⁸⁶⁹, nazio guztiak, zibilizatuak bederen, “arrazaz nahasketak” omen baitira (arrazazko planteamenduak ukatu nahi dituenen bertan ere, bere eskema mental arrazialen preso!): hala omen da Frantzia, hala Italia, Ingalaterra¹⁸⁷⁰; Alemanian bertan, Berlin izena eslabiarra da, Viena zeltikoa¹⁸⁷¹ – azkenik, “Zer da nazioa?”n, gizakiaren hastapenetan arrazaren inportantzia kapitala izan bazen ere, honezkero “arrazaz ez da dena” itxuraz tinko egiaz anbiguo eta ezdeus batekin ebazteko¹⁸⁷². Mendeetan zehar arrazaren inportantzia gutxitu egin dela, zibilizazioarekin herriak nahastu egin direla, historia espirituaren obra dela arrazarena baino gehiago, politikak ez duela arrazaren zientziarekin zerikusirik, gizakia arraza baino gehiago arima dela, hauek izango dira Renanen arrazoi sendoak orain, horiengatik izan ohi da txalotua eta, maiz, nazioaren “kontzeptu alemanari” kontrajarria. Soil, orain Renanek azaltzen dituen ideia hauek guztiak, Straussen betiko ideiak baino ez dira, J.-M. Paulek jakinarazten digunez¹⁸⁷³; hots, Renanek hainbeste goraiatu dituen bere maisu alemanek beti irakatsi izan dituztenak dira, Leibniz, Herder, Goethe eta Humboldtengandik Straussenganaino. Zibilizazioaren eta historiaren esplikazioan arrazismo biologiko arlokoa ekidin nahirik, arrazez baino nahiago, Renan “arrazaz linguistikoez” mintzo ohi bada, Humboldtten eraginpean da, berak dioenez. Maisuari errigoroskiago jarraitu balitzaio, herri eta nazioez mintzatu izango zen, eta giza historian nahiz gizatasunaren behaketan arrazaren kontzeptua guztiz baztertu izango zuen. Antropologo naturalistak Alemanian nahiz Frantzian arrazez interesatzen ari ziren bitartean, kontzeptu horri zaputuz egin eta, Renanek goratzen eta ez jarraitzen dituen filosofo eta historialari aleman handienak (Treitschke

1868 R:jr 159.

1869 1871n arraza garbiak gutxi direla esango du (“très peu de pays possédant une race vraiment pure”, 157), bat alemana izango dela, uler baitaiteke. Hurrengo urteetan argumentu inportantea bilakatu da arraza garbirik batere ez dagoela.

1870 “L’Angleterre, qui est la plus parfaite des nations, est la plus mêlée, au point de vue de l’ethnographie et de l’histoire. Bretons purs, Bretons romanisés, Irlandais, Calédoniens, Anglo-Saxons, Danois, Normands purs, Normands francisés, tout s’y est confondu” (159).

1871 R:jr 159. Ik. 46-47: “Les plus nobles pays, l’Angleterre, la France, l’Italie, sont ceux où le sang est le plus mêlé”. 48: “(...) Les premières nations de l’Europe sont des nations de sang essentiellement mélangé”, etc.

1872 R:jr 48.

1873 PAUL, J.M., aip. lib., 389: Straussen arabera, “l’évolution historique a supprimé les races. Dans la confusion et les échanges perpétuels décrits par Strauss, une race ne peut subsister identique à elle-même. La théorie évolutionniste oblige d’autre part à tenir compte de l’environnement; or, le milieu ayant changé, les caractères spécifiques des races ont dû se modifier. Dès le commencement de l’histoire, les races ont subi l’influence des migrations et amalgames répétés. Cela vaut notamment pour l’Allemagne, la France et l’Angleterre qui ne sont que des «peuples de sang mêlé»”.

bera ere), arraza kontuei ezertarako jaramon egiteke moldatu dira beren historiaren filosofietan nahiz ikerketetan. Leibnizentzat gizon-emakume guztiak arraza bat gara, h. d., gizakien arteko desberdingoak –historikoak, kulturalak– ez dira ezberdintasun arrazialen ondorioak¹⁸⁷⁴. Herderrek, bereziki –Renanen “penseur-roi”¹⁸⁷⁵, “un des plus beaux génies des temps modernes”¹⁸⁷⁶, “l’homme pur, le génie céleste”¹⁸⁷⁷–, higuinez hastandu du arrazaren kontzeptua gizakiaren eremutik, honentzat ezduina eta behargabekoa ez ezik, degradatzen duena iritziz¹⁸⁷⁸. Arraza zoologiako kontzeptua da eta zoologian geratu behar du. Herderren humanitatearen kontzeptuan, esentziala gizaki guztien batasuna da. Haren begitan, ordea, arrazaren kontzeptu “eznoble” horrekin¹⁸⁷⁹, gizakiak jatorri ezberdinetakotzat eta, gero, maila ezberdinetakotzat jo gura izaten dira, gizaki batzuen besteen gaineko dominazioa eta zapalketa justifikatzen da, gizadiaren batasun eta berdintasun esentziala urratuz¹⁸⁸⁰. Beraz, arras desgokitza dauka gizakiari aplikatzeko eta giza zientzietarako¹⁸⁸¹. Bere liburuan, gizadiaren partiketa munduan edo “herrien eraketa” kapituluan (“Organisation der Völker”), ohiko arrazen taula utzi, Buffonez gero usadiokoa zen sistema, eta zona geografikoen arabera sailkatu ditu gizarteak. Jarrera honen erradikaltasuna ongi atzemateko, Buffonen eta are Kanten aurka adierazten duen protesta inplizituari behar zaio kontu egin. Kant, ilustratuen jakin-min bixi harekin, behin eta berriz enplegatu da bere karreran arrazen gorabeheraz (Buffonen segizioan). Gizadi osoaren jatorrizko batasuna eta gizatasunean berdintasun “naturala” guztiontzat ukatu gabe, gero, historian, “gizadia zurien arrazan dago bere perfektiorik altuenean” bezalako baieztapen “enpirikoak”

1874 LEIBNIZ, G. W., *Giza adimenari buruzko entseu berriak*, Klasikoak, Bilbo 1996, 284: “Bidaiaireen bat izan da uste izan duena, beltzak, txinatarrak eta amerikarrak ez zirela elkarren artean arraza berekoak, ez eta gure antzeko herriekiko ere. Baina gizakiaren barne esentziala, hots, arrazoa, beti gizaki berarengan dirauena eta guztiengan dagoena ezagutzen dugunetik, eta erreparatzen dugunetik deus ez dagoela finkorik eta guretzat barnekoirik zatika daitekeenik, ez daukagu inongo susmorik gizakien artean ezberdintasun esentzial espezifikorik dagoenik pentsatzeko barneko egiaren arabera”.

1875 OC, IX, 211.

1876 AS: 108.

1877 OC, IX, 198.

1878 Kurioa da nola F. W. J. SCHELLING berantak arraza berba “herri degradatuentzat” erabiltzen duen, zibilizatuentzat arbuiauz: “(...) dass der Prozess, durch welchen die Racenunterschiede entstanden sind, nur in einem Theil der Menschheit stattgefunden habe, dem, welchem wir jetzt wirklich zu Racen degradirt sehen (denn die europäische Menschheit sollte man eigentlich keine Race nennen)...”, ik. “Historisch-kritische Einleitung in die Philosophie der Mythologie” [1842], Bosgarren ikasgaia, *Ausgewählte Schriften*, bol. V, Frankfurt 1985, 108.

1879 “Die Menschenrassen (wenn mir das unedle Wort erlaubt ist)...”, ik. HERDER, J. G., “Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit” [1785], in: *Sämtliche Werke*, SW [B. Suphan ed.], XIII, 1994, 151.

1880 Ib., 257-258.

1881 Ib. “Es gehöret also auch nicht sowohl in die systematische Naturgeschichte als in die physisch-geographische Geschichte der Menschheit”.

egiteko ez zuen enpatxurik¹⁸⁸². Arraza zuria gainerakoak baino ederragoa ei da, langinago, alaiago, moralki orekatuago, burutsuagoa. Horregatik noiznahi beste arrazak hezi eta armaz mendean hartu egin izan ei ditu¹⁸⁸³. Herder Kanten ikaslea izana zen Königsbergen eta haren “Geografia Fisiko”ko eskolak entzuna, gizatasunaren baldintza materialetan Kant bezain interesatua. Baina gizartearen edo gizadiaren arrazen bidezko esplikabide orori printzipioz uko egin dio hasieratik. “Zeren eta edozein herri da herri; bere kultura nazionala du eta bere hizkuntza halaber”¹⁸⁸⁴. Ez dago herri gorago eta behereagorik. Herri bakoitza, denik kaskarrena ere, naturaren mirari bat da. Herri denak berdinak eta anaiak dira. Herrien artean kategoria arrazial ezberdinen hierarkia ezarri nahi zutenen aurka, gizakia (edo, konkretuki, Voltairek bezala, arraza behere batzuk) tximuengana hurbildu nahi zituzten naturalisten aurka orobat, gizaki bakoitzaren eta gizarte mota guztien goratasun berdina proklamatu du Herderrek. “Ez pongoa, ez longimanoa [antropoideak] dira zure anaia; baina bai amerikarra, negroa. Hori, bada, ez duzu zapaldu behar, ez erail behar, ez ebatsi behar; gizakia baita, zeu zaren bezalakoxea”¹⁸⁸⁵. Herder beti herri eta nazioez mintzatuko da, ez arrazez. Goethe Herderri atxiki zaio (gauza jakina den arren Ch. Meiners irakurria zuela)¹⁸⁸⁶. Goethek berak esanik dakigu, Herderren “Ideen” traktatu hori, gure arazoari doakion II. Atala partikularki, bien arteko eguneroko eztabaida etengabeen

1882 KANT, I., *Werke*, Akademie-Textausgabe, Berlin 1968, bol. IX, 316 (“Physische Geographie”, hg. von F. Th. Rink, II, § 4): “Die Menschheit ist in ihrer grössten Vollkommenheit in der Race der Weissen”. Kanten pentsamenduaz arrazei buruz, ik. PHILONENKO, A., “Histoire et Anthropologie”, in: *La Théorie kantienne de l'histoire*, Paris 1986, 173-187. POLIAKOV, L., *The Aryan Myth. A History of Racist and Nationalist Ideas in Europe*, New York 1971, 171-172.

1883 Ib., 317-318: “Der Einwohner des gemässigten Erdstriches, vornehmlich des mittleren Theiles desselben ist schöner an Körper, arbeitsamer, scherzhafter, gemässigter in seinen Leidenschaften, verständiger als irgendeine andere Gattung der Menschen in der Welt. Daher haben diese Völker zu allen Zeiten die anderen belehrt und durch die Waffen bezwungen. Die Römer, die Griechen, die alten nordischen Völker, Dschingischan, die Türken, Tamerlan, die Europäer nach Columbus' Entdeckungen haben alle südlichen Länder durch ihre Künste und Waffen in Erstaunen gesetzt”. Kant eta arrazei buruz ik. gehiago, in aip. tok., bol. II, 312 (“Physische Geographie”) eta 427 eta hurr. (“Von den verschiedenen Racen der Menschen”); VII, 283 eta hurr. (“Anthropologische Charakteristik”); VIII, 89 eta hurr. (“Bestimmung des Begriffs einer Menschenrace”). Kanten “literatura mundialeko testurik antisemitenaz”, ik. POLIAKOV, L., *Historia del antisemitismo. El Siglo de las Luces*, Barcelona 1984, 181.

1884 HERDER, J. G., aip. tok., XIII, 257-258: “Denn jedes Volk ist Volk; es hat seine Nationalbildung wie seine Sprache”.

1885 Ib., 257: “Weder Pongo, noch der Longimanus ist dein Bruder; aber wohl der Amerikaner, der Neger. Ihn also sollst du nicht unterdrücken, nicht morden, nicht stehlen; denn er ist ein Mensch, wie du bist”. Ik., orobat, Ib., 147: “Der Menschenfresser in Neuseeland und Fenelon, der verworfene Pescheräh und Newton sind Geschöpfe einer und derselben Gattung”. (Pescheräh horiei buruz, ik. 150 or., oin-oharra).

1886 Christoph Meiners (1747-1810), lehendabiziko autorea, Alemanian, arraza, egungo nazioak eta kulturaren historia teoria batean lotzea entseiatu duena, hots, kulturaren eta historiaren esplikazio arraziala (*Grundriss der Geschichte der Menschheit*, 1785). Europako arraza zuria (berak globalki “zelta” izendatzen duena), besteak baino goragoa da, goratasun arrazialak munduan nagusitasuna zilegiztatzen dio. Goethek irakurri du, irakurri, eta ez dio kasurik egin.

artean idatzi zela¹⁸⁸⁷. Erredakzioa bukatu, publikatu baino lehen, Goethek poz-pez irakurri du eskuizkribua eta edukiari bere adostasun oso-osea adieraziz oniritzi dio¹⁸⁸⁸. Humboldték aipatu aipatzen ditu arrazak, baina kontzeptu horrekin zer egin ez dakiela esateko; ez baita lortu kontzeptuaren definizio egokirik, ez arraza diferentien klasifikazio erabilgarririk. Aitzitik, gizajende guztien genero batasuna ebidentea dela, arraza guztiak senideak direla¹⁸⁸⁹; arrazak hizkuntzarekin zerikusirik ez duela (Renanek alderantzizkoa esango baitu), izatekotan ere nazioarekin duela¹⁸⁹⁰. Handik hara, klasizismo eta idealismo alemaneko autoreetan (Fichte, Hegel, etc.), arrazak zerikusirik oso gutxi izango du, gehienetan batere ez, inoiz edo behin hitza haien lumetan aurki badaiteke ere¹⁸⁹¹.

Ezin esan daiteke gauza bera Renani buruz, ez “Zer da nazioa?” aurretik, ez ondotik. Konferentzia horretan bai, Renan inportantzia guztia arrazari kentzen eta espirituari ematen ahalegintzen da. Baina zer da espiritua? Renanentzat espiriturik ez baitago, arrazarik ez badago. “Caliban”ek (1878), arrazaren espirituak sortzen duela hizkuntza eta hizkuntzan arrazaren espiritua transmititzen dela oroitarazten digu, razionaltasuna ariarren pribilegioa dela berriro gogoratzeaz gain¹⁸⁹². “Zer da nazioa?” konferentziaren hurrengo urtean, Renanek beste hiltzaldi ospetsu bat eman zuen,

1887 GOETHE, J. W. von, *Briefe. Kommentare und Register* (“Hamburger Ausgabe”), bol. I, 436 (Herderrri gutuna), 469: “(...) In den andern Theilen der Naturlehre treibe ich mich mit Herdern durch disputieren immer weiter. Er ist fleißig an seinem zweyten Theile” (Knebeli gutuna). Eztabaida horiei buruz orobat, ik. GOETHE, J. W. von, *Werke. Kommentare und Register* (“Hamburger Ausgabe”), bol. XIII, 63.

1888 GOETHE, J. W. von, *Briefe*, bol. I, aip. tok., 472: “Dein Manuscript habe ich auf heute früh gespaart, um wenigstens die ersten Stunden des Sabaths zu feyern, und es mit reinen Augen zu lesen. Es ist fürtrefflich und wird gar gut aufs Publikum würcken. Zu dem ganzen Innhalte sage ich *ia* und *Amen* und es lässt sich nichts bessers über den Text: *Also hat Gott die Welt geliebt!* sagen”.

1889 HUMBOLDT, W. von, *Werke in fünf Bänden* (arg. Flitner, A.-Giel, K.), bol. III, Darmstadt 1980, 190, 243 eta hurr. Literatura “völkisch”ak eta nazional-sozialistak Humboldtli lar prosemita izana egotzi dio.

1890 Ik. TRABANT, J., *Traditionen Humboldts*, Frankfurt 1990, 238-239.

1891 Horrekin ez dira batzuen kirtenkeria antisemitak ukatzen. Baina, Kanti buruz esaterako, L. POLIAKOVek epaitzen du (onginahitsu samar agian) “su actitud era más «cristiana» que «racista»”, hots, tradizio erlijiosotik ernea, ez arrazen teoria batetik, ik. *Historia del antisemitismo. El Siglo de las Luces*, Barcelona 1984, 181. D. F. Strauss buruz, “no abandonó la actitud serena del sabio y se abstuvo de hacer juicios de valor sobre los judíos y sobre quienquiera que fuera”, deritzo POLIAKOVek, *Historia del antisemitismo. La emancipación y la reacción racista*, Barcelona 1984, 194. Renanek arrazei buruz ideia bere antzeko samar batzuk beharbada Hegelen *Entzikipedian*, § 393, “Gehigarria”, aurki zitzaiken (arrazak eta nazioak ongi bereiziz, nolnahi ere, eta arrazarengatik gehiagotasun moralik edo nagusitasun eskubiderik inori onartzeke). Ordea, bat, gehigarriok ikasleen testuak dira, ez Hegelenak berarenak (“semiapokrifoak” epaitzen ditu R. Valls Plana, *Entzikipediaren itzultzaile espainolak*); eta, bi, hain zuzen Renanek oraindik 1890ean Hegeli egotzen diona ez aski arrazialista izatea da, hots, gaztetan historia espirituaren erreinutzat gehiegi hartzera bideratu izana, gizakiaren aberetasun eta ezberdintasun arrazialak behar adina aintzat hartu gabe, ik. R:jr 59-6. Zibilizazioaren garapenaren filosofia hegeldarra berak nola arrazen sekuentziaren azalpenarekin gaintitu duen (egiptoarra, semita, indoeuroparra) —beraz, filosofia historiarekin—, ik. *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*, Paris 1858, 492-493.

1892 OC, III, 382: “*Ariel* [Calibani]: (...) Tu ne savais le nom de rien; tu ignorais ce que c’était que la raison. Ton langage inarticulé semblait le beuglement d’un chameau de mauvaise humeur (...). Prospero t’apprit la langue

kalapitatxoa sortu zuena, “L’Islamisme et la science” gaiaz (1883), Sorbonan bertan eta martxoan; eta Saint-Simon zirkuluan beste bat halaber sonatua, “Le judaïsme comme race et comme religion”, Pariseko juderia burges prestuena entzule zuela. Renanek bazekien, behar izanez gero, miko bat oportunistak izaten¹⁸⁹³. Apur bat lehena ez zen herabe topiko antisemitari jarraiki judu modernoak barbaro modernoak bezala aipatzeko (tratulari diruzale, materialista, etc., pentsamendu noble ororen uko)¹⁸⁹⁴. Orain arraza judua arraza handia izango da, eta egundokoa haren inportantzia munduan. Orain erlijio unibertsal, puru, moralaren sortzaileak ez dira –estukeria juduaren aurka– Jesus (batere judua ez omen zena!), edo San Frantzisko (“le doux et immaculé François d’Assise”)¹⁸⁹⁵, etc., baizik Itun Zaharreko profetak, bat-batean espiriturik sentibera eta finenak, espiritualenak eta unibertsalenak bilakatuak¹⁸⁹⁶. Antzinako israelitez “nazioaz” bezala mintzatzen da berriro¹⁸⁹⁷, nahiz “Zer da nazioa?”n nazioak fenomeno modernoak direla, finkatu gura zen. Pariseko juduak, ordea, ezin dira nazioa izan “nazio” frantsesa apurtu gabe; orduan “arrazak” aipatzen da¹⁸⁹⁸. Arrazek, “Zer da nazioa?”z gero badakigu, inportantziarik ez dute nazio zibilizatueta. Renanek, ordea, juduek Frantziari eta zibilizazioari zenbat eman dioten goraiatu behar du konferentzia honetan. Beraz, arraza batzuek bederen badute inportantzia: “La race israélite a rendu

des Aryas. Avec cette langue divine, la quantité de raison qui en est inséparable entra en toi. Peu à peu, grâce au langage et à la raison, tes traits difformes ont pris quelque harmonie...”

1893 Renanek bere gortesia apaiztarrari egotzen dio hori: “Je dis à chacun ce que je suppose devoir lui faire plaisir (...). Voué par une sorte de parti pris à une politesse exagérée, une politesse de prêtre” (S: 92).

1894 S: 78. Hamaika judu ordurako gailentzen ari zen arren espirituaaren arloetan, Alemanian batik bat (Ib., 112).

1895 *Vie de Jésus*, loc. cit., 32.

1896 R:jr 205-208. Urte gutxi lehenago oraindik (1876), idealismorik eta pentsamendu eskuzabalik izateko gauza ez den aro berri materialistaren sortzaileetakotzat –erruduntzat– dauzka judu modernoak, ik. *Souvenirs d’enfance et de jeunesse* (ed. J. Pommier), Paris 1959, 78. San Paulo “un laid petit Juif” da; haren erruz historian, “pendant mille ans, on t’a traité d’idole, ô Vérité; pendant mille ans, le monde a été un désert où ne germait aucune fleur”. Ib., 48 (“Prière sur l’Acropole”). Renanek haizeak nondik jo dogmatizatzen du: in *Mar-Aurèle*, Hitzaurrean (1881, V-VI orr.) baiesten da: “Le christianisme commence au VIII^e siècle avant Jésus-Christ (...). Isaïe est, en ce sens, le premier fondateur du christianisme”. Epilogo gisako azken kapituluak, aldiz (635 or.): “L’exégèse d’après laquelle le christianisme serait sculpté intérieurement dans l’Ancien Testament est la plus fautive du monde. Le christianisme a été la rupture avec le judaïsme”. Jesusen Bizitzan, kristautasunaren historiaren serieko lehen liburua, mezu kristaua judaismoarekiko erabateko eten bezala aurkezten zen. Egia da Renanen obra oparoan juduen gorespenik argitsuenak (cfr. M. R. HAYOUN, *Renan, la Bible et les juifs*, Paris 2008) behespenik beltzenekin batera topatzen direla, momentuan zer interesatzen zaion. Erabakigarria, nolahi ere, da, batzuk zein besteak beti ikuspide arrazialek direla behatuak.

1897 Nolanahi ere, Jerusalemgo tenpluaren eraispena eta nazio juduaren sakabanaketa mundutik hara “un immense bonheur” gizadiarentzako kontsideratzen da behin eta berriro; cfr. *L’Antéchrist*, Paris 1873, XX. kapitulu osoa, eta *Discours et conférences*, Paris 1887, 350 (“Le judaïsme comme race et comme religion”, 1883). Ez du harritzen pasarte hauek Chamberlainek eta jarraiko literatura antisemitik gustura beretzeak.

1898 Insistentzia handia jartzen du (“Zer da nazioa?”n bezala, 46-47, puntu honetan) ez direla arraza purua, asko nahastua baizik, ik. 208 eta hurr. Hala ere, tipo fisiko berezia gordetzerainoko ezaugarri arrazialak omen ditu, 217-218.

au monde les plus grandes services”¹⁸⁹⁹. Horra nola nazio modernoetan ere arrazak baduen inportantzia, Renani komeni izanez gero. Renan, terminologia zalantzian, baina konferentzia honetan ere saiatu da, eta ezin da esan gaizki moldatu denik, entzuleriari gustu emateko eran mintzatzen. Ordea, 1889an *Histoire du peuple d’Israël* bere betiko publikoarentzat argitaratu du. Judaismoa berriro itxia, mortutarra da; profetak, fanatikoitsuak, “pleins du vieil esprit sémitique, ennemis ardents des arts plastiques, iconoclastes fougueux, hostiles à toute ce qui entraînait Israël dans le mouvement du monde”, intoleranteak, hots, goitik behera semitik¹⁹⁰⁰. David erregea karaktere semitikoaren prototipoa da, “servant l’étranger contre sa patrie, associé à des brigands, souillé de crimes domestiques, cruel et vindicatif jusqu’à l’atrocité”, “l’homme qui sacrifie à un caprice adultère son plus fidèle serviteur”, etab.¹⁹⁰¹. Urte berean, E. Haveten omenezko hitzaldian, kristautasunak duen hoberen guztia arraza zelta eta germaniarraren ekarpena da berriz ere, ez juduena eta ez profetena. Havet bera “une des gloires de notre race” bezala ohoratzen da (1889)¹⁹⁰². Sorbonako hitzaldian –islamismoaz eta zientziaz–, markoak berak eta paradak hala eskatzen zutelako apika, leku berean urtebete lehenagoko “Zer da nazioa?”ri zeharka alusio eginez hasten da interbentzioa. “Ce qui cause presque toujours les malentendus en histoire, c’est le manque de précision dans l’emploi des mots qui désignent les nations et les races”¹⁹⁰³. Arazo

1899 Rjr 220. Alemanian ere orain egiazko talentu bakarrak juduak omen dira, beraiek jasotzen dute egungo kultura alemana, ik. 276. Beste batean, situazioa diferentea zen eta [1871, Mommseni gutuna], Parisen sortzen zen zabor literatura eta teatro txaldan gehiena jatorri alemaneko juduen obra dela esan du (228). Agian Renanek ez zuen gogoko Jacques Offenbach “judu aleman” bufoa?

1900 OC, VI, 99. “La conservation du monothéisme ne demandait ni étendue ni variété d’esprit, mais une inflexible ténacité”. (Ik., hala ere, 102-103: “Les derniers temps du royaume de Juda présentent l’un des mouvements religieux les plus étonnantes de l’histoire. Les premières origines du christianisme son là”). Beste testu hau ere, lehenago idatzia zuen arren, argitaratu 1890ean inolako zuzenketarik edo oharrik gabe egin du (AS: 515): “Il est étrange que l’Europe ait adopté pour base de sa vie spirituelle les livres qui sont les moins faits pour elle, la littérature des hébreux, ouvrage d’une autre race et d’un autre esprit. Aussi ne se les accomode-t-elle qu’à force de contresens. Les védas auraient beaucoup plus de droit que la bible à être le livre sacré de l’Europe. Ceux-là sont bien l’oeuvre de nos pères”.

1901 OC, VII, 93-94. Lehenago ere maiz aipaturiko ideiak errepikatuz, Renanentzat karaktere semitikoa (konkretuki judua hemen) faltsua eta gezurtia da, bere asmoetarako edozein bitartekoren aukeran eskrupulurik gabea, etab. “Essentiellement égoïste, le Sémite ne connaît guère de devoirs qu’envers lui-même: poursuivre sa vengeance, revendiquer ce qu’il croit être son droit, est à ses yeux une sorte d’obligation. La religion n’a pour lui qu’un lien fort éloigné avec la morale de tous les jours. De là ces étranges caractères de l’histoire biblique, qui provoquent l’objection, et devant lesquels l’apologie est aussi déplacée que le dénigrement”. Juduak, ez intelektualki (96: “La vocation d’Israël n’était ni la philosophie, ni la science, ni l’art [la musique exceptée], ni l’industrie, ni le commerce”), ez militarki dira iaioak (95: “le peuple hébreu était incapable d’une grande organisation militaire”) – ez baitugu ahaztu behar iaioetasun militarra Renanentzat zibilizaziorako gaitasunaren seinale dela. Davidi buruz, ik. VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique* (arg. Naves, R.-Benda, J.), Paris 1967, 160-162 («David» art.) eta 345 («Philosophie» art.).

1902 OC, II (*Essais de moral et de critique*), 1129.

1903 OC, I, 375 (*Discours et conférences*).

honetan beharrezko argitasunak ematea agintzen digu berriro¹⁹⁰⁴ – Renan espezialista da promesa erretoriko eta objektibitate totalaren agintzarietan. (Dena den, “Zer da nazioa?”ren hermeneutikan baztertzerik ez dagoen testua da). Ez zaio egokia iruditzen, beste gabe grekoez, erromatarrez, arabiarrez, orokorki mintzatzea, gizataldeok beti berdinak (izan) balira bezala. Konkista militarrek, influentzia erlijioso eta linguistikoek –dio– gizarteak aldarazten dituzte¹⁹⁰⁵. Egiaz, eskertzekoa da zentzu historiko hau, are premiatsuagoa nazio arazoak diren bezain arazo minberetan. Arrazak eta nazioak, dio, ez dira objektu natural inerteak, bizigabeak. Historia dute, itxuraldatu egiten dira. “Nous autres Français, par exemple, nous sommes romains par la langue, grecs par la civilisation, juifs par la religion. Le fait de la race, capitale à l’origine –errepikatzen du, eta errepikatzen dugu guk–, va toujours perdant de son importance...” Sarreratxo prometagarri honen ondoren, konferentziaren gaien sartzen gaitu: arraza musulman guzti-guztien hasieratik eta betidanik erabateko ezdeustasun intelektuala da hori!¹⁹⁰⁶. Hor ez da egon nonbait gizarteak aldaraz zitzakeen ezer. Gaur, de fakto, ezdeustasun hori begien bistakoa da, Renanek dioskunez. Baina batzuen ustez, behiala zibilizazio arabiar eder bat loratu zen eta, gure egunotan idortua egon arren, berriz ere birloratu ahalko da. Renanen konferentzia osoaren jomuga, horren ezinezkoa frogatzea da (ez bekio kolonialismo frantsesari eragozpen kultural humanistatik ipini!). Berpizte arabiar edo musulmanik ez da inoiz egongo. Izan ere, uste arrunt baina okerra da lehenago kultura (arte, zientzia, filosofia) arabiarrik sekula egon dela. Egia da haiek azpiratu lurraldeetan (Persian bereziki) zibilizazio paregabeak ikusi izan direla. Baina agerraldi horiek, arraza azpiratuei oraindik geratzen zitzaaien berezko indar hondarrari zor zitzaizkion. Ez zaie zor konkistatzaile arabiarrei: kultura estriktoki arabiarrik ez da

1904 Ib. “(...) Ces distinctions délicates où il faut entrer résolument quand on veut faire sortir l’histoire du domaine des à peu près”.

1905 Argitu behar da Renanen obran honelako erreparok eta mugapenak ez direla berriak; aitzitik, horrela baietaezka jardutea bere estiloaren betiko ezaugarria da. Hala dago abisatua jada *Histoire générale et système comparé des langues sémitiques* goiztiarreko Hitzaurrean (1855, VII-VIII): “Les jugements sur les races doivent toujours être entendus avec beaucoup de restrictions [eta berdin: nazionalitateen printzipioa, nazioaren definizioa plebiszitu bezala, etc.]: l’influence primordiale de la race, quelque immense part qu’il convienne de lui attribuer dans le mouvement des choses humaines, est balancé par une foule d’autres influences, qui parfois semblent dominer ou même étouffer entièrement celle du sang. Combien d’Israélites de nos jours, qui descendent en droite ligne [??] des anciens habitants de la Palestine, n’ont rien du caractère sémitique, et ne sont plus que des hommes modernes, entraînés et assimilés par cette grande force supérieure aux races et destructive des originalités locales, qu’on appelle la civilisation!” Haatik, bere oinarrizko tesi arrazialistaren mendrarik apurrena gabe burutzen da gero ikerketa guztia. Alegia, badaezpadako ohartxo batekin burua salbatu, eta tesi orokorraz dogmatikoki jarraitzen da. Renanen funtsezko pentsamendua atzemateko tesi orokorra behar da behatu, ez gehitzen zaion ohartxo diplomatikoa, batez ere honek gero ondorioz batere izaten ez badu.

1906 Ib., 376-377: “Toute personne un peu instruite des choses de notre temps voit clairement l’infériorité actuelle des pays musulmans, la décadence des États gouvernés par l’islam, la nullité intellectuelle des races qui tiennent uniquement de cette religion leur culture et leur éducation. Tous ceux qui ont été en Orient ou en Afrique sont frappés de ce qu’a de fatalement borné l’esprit d’un vrai croyant, de cette espèce de cercle de fer qui entoure sa tête, la rend absolument fermée à la science, incapable de rien apprendre ni de s’ouvrir à aucune idée nouvelle”.

inoiz egon¹⁹⁰⁷. Gutxiago fede musulmanari: islamismoa arraza arabiar tutulu, filosofia eta zientziarako ezgaiaren kreaizoa da¹⁹⁰⁸; eta zientzia eta filosofia pertsegitu egin ditu nonahi eta beti¹⁹⁰⁹. Gero, islamak azpiratzen dituen arrazetan, zientziaren destainarik absolutuena haien barruratu, intelektualki tabula rasa eragiten du eta itxikeria horretan arraza guztien arteko desberdingoak zapal-berdindu. “(...) Le musulman a le plus profond mépris pour l’instruction, pour la science, pour tout ce qui constitue l’esprit européen. Ce pli inculqué par la foi musulmane est si fort que toutes les différences de race et de nationalité disparaissent par le fait de la conversion à l’islam. Le Berber, le Soudanien, le Circassien, le Malais, l’Égyptien, le Nubien, devenus musulmans, ne sont plus des Berbers, des Soudaniens, des Égyptiens, etc.; ce sont des musulmans”¹⁹¹⁰. Konklusioan: zibilizazio arabiarrik edo musulmanik inoiz ez da egon eta ezingo da inoiz egon. Badirudi, arrazarik eta naziorik ere ez dagoela, azken batean. Ez gara asko argitu. Alegia, paradoxalki (Renanek paradoxa asko ezkututzen du), arraza eta nazioen kontuan historia errebindikatuz hasi gara, baina arraza eta nazio batzuei historia ukatzeko izan da. Azken finean, arraza historiko eta ezhistorikoen polaritatean datzan eskema esentzialistak agintzen du Renanen historiaren filosofia barnean. Arraza garaiek, beren buruak egin egiten dihardute, beti gorantz, beren handitasun komunean homogeneizatzen¹⁹¹¹. Arraza beheerek, beren buruak desegiten, beti beheerago, ezdeustasun komunaren anabasan homogeneizatzen halaber. Arraza batzuk geroz eta historikoagoak bilakatzen ari dira, besteak geroz eta ezhistorikoagoak. Kolonialismoaren justifikazio perfektua. 1882 horretan, Renan, europarrek arraza behere haiek menderatzearen alde lehiatzen ari da. Harentzat historiaren agindu premiatsua da europarrek lurralde arabiarrek okupatu eta esku gogorrez zibilizazioaren zerbitzuan jartzea,

1907 Ib., 380: “Tant que l’islam fut entre les mains de la race arabe (...) ne se produisit-il dans son sein aucun mouvement intellectuel d’un caractère profane”.

1908 Ib., 377. Ik, halaber, 379: “(...) L’Islam est à mille lieues de tout ce qui peut s’appeler rationalisme ou science. Les cavaliers arabes qui s’y rattachèrent comme à un prétexte pour conquérir et piller furent, à leur heure, les premiers guerriers du monde; mais c’étaient assurément les moins philosophes des hommes”.

1909 Ib., 390-391: “Cette science dite arabe, qu’a-t-elle d’arabe en réalité? La langue, rien que la langue (...). Parmi les philosophes et les savants dits arabes, il n’y en a guère qu’un seul, Alkindi, qui soit d’origine arabe; tous les autres sont des Persans... Non seulement, ce ne sont pas des Arabes de sang; mais ils n’ont rien d’arabe d’esprit” (...). Ib., 392-393: “Cette science n’est pas arabe. Est-elle du moins musulmane? (...). L’islamisme, en réalité, a donc toujours persécuté la science et la philosophie. Il a fini par les étouffer” (“L’Islamisme et la science”).

1910 Ib., 377-378. Ik. 396-397: “Pour la raison humaine, l’islamisme n’a été que nuisible (...). Il a fait des pays qu’il a conquis un champ fermé à la culture rationnelle de l’esprit. – Ce qui distingue, en effet, essentiellement le musulman, c’est la haine de la science, c’est la persuasion que la recherche est inutile, frivole, presque impie...”

1911 376: “Le fait de la race, capital à l’origine, va toujours perdant de son importance à mesure que les grands faits universels qui s’appellent civilisation grecque, conquête romaine, conquête germanique, christianisme, islamisme, renaissance, philosophie, révolution, passent comme des rouleaux broyeurs sur les primitives variétés de la famille humaine et les forcent à se confondre en masses plus ou moins homogènes”.

“barbaria musulmana” behingoz bukatzeko¹⁹¹². Egipto lehenbailehen okupatu behar da. Frantziak ezin badu, Ingalaterrak egin beza. “Les temps des occupations fermes est venu”¹⁹¹³. Nazionalitateen printzipioak ez ote du balio Egiptorentzat? “Une terre qui importe à ce point au reste du monde ne saurait s’appartenir à elle-même; elle est neutralisée au profit de l’humanité; le principe national y est tué”¹⁹¹⁴. Renanentzat, naziorik ere ez da eta, nola eduki nazio eskubiderik: “Clef de l’Afrique intérieure, par le Nil; par son isthme, gardienne du point le plus important de l’empire des mers, l’Égypte n’est pas une nation; c’est un enjeu...”¹⁹¹⁵ Progresoaren eskubideak (“la cause du progrès”)¹⁹¹⁶ nazioen gainetik daude. Bestela esan: nazio garaien interesak, nazio behe-reen eskubideen gainetik. “Le barbare appartient au premier qui le prend”¹⁹¹⁷.

“Zer da nazioa?”ko adierazpen interesatuak gorabehera, egiazko Renanen pentsamendua arrazei buruz, hau zen konferentzia famatua baino lehenago, hau zen haren tenorean, gero ere horixe izan da. 1870 ostean, Alemania eta Frantziaren arteko polemikan, arrazak inportantzia dena galduko du argumentu politiko gisa. Historiaren ikuspegi orokorreko elementu gisa, ordea, Renanek arrazaren inportantzia lehen bezalaxe baiesten jarraitzen du. “Zer da nazioa?” konferentzian bertan ere, ukatu baino gehiago, konfirmatu egiten da arrazen inportantzia. Xeheki irakurrita, Alsaziari buruzko polemikako baiespen eta ezesprenak, argitasun baino karga erretoriko gehiagokoak, beti herabetsuki matizatuak edo maltzurki mugatuak (“la race n’y est pas tout”, etc.), ad hoc formulaturiko tesiak dira, momentuko interesen maneran, ukatzen dutenean ere arraza teoria orokor sendo bat suposatzen dutenak atzean. “Arrazak ez du garrantzirik” perpausaren adiera doi-doi “ez beza garrantzirik izan!” (kasu honetan) besterik ez da azken finean. Esanak esan, Renanek Alemania eta Frantziaren arteko elkarlana –kulturalki batik bat– bi arrazaren arteko erlazio positibo bezala ikusten jarraitu du. Bion artean osatzen baitira “les deux moitiés de l’esprit humain”¹⁹¹⁸. (Harrigarria ere bada, egiaz, holakoetan zein ezer gutxi signifikatzen duten “giza espirituarentzat” Ingalaterrak edo Italiak, Portugal esate baterako edo USA ez aipatzeko, zer esanik ez Espainia)¹⁹¹⁹. Eta erreparatzekoa da nola azken batean Renanek, dikotomia sinpletan eraiki ohi duen errealitatea, kasu bakoitzeko situazioa-

1912 RENAN, E., *Correspondance*, Paris 1928, bol. II, 234-235 (1882-07-17ko gutuna Suquet Doktoareari). Bere jarraera odoltsua justifikatzeko, “le musulman ne sait que massacrer”, esplikatzen du.

1913 Ib., 239 (1882-09-23ko gutuna M. Amariri).

1914 OC, I, 138 (*Discours et Conférences*): “Quand on a un rôle touchant aux intérêts généraux de l’humanité, on y est toujours sacrifié”. Humanitate kontzeptu hau, ziur, ez da Herderrrena. Straussentzat gerra kolonialak zuzengabeak zirela, ik. PAUL, J.-M., aip. lib., 402.

1915 OC, I, 138.

1916 Ib., 146.

1917 OC, II, 1093 (“Conférence faite à l’Alliance pour la Propagation de la Langue Française”, 1888).

1918 Ib., 48 (“Lettre à un ami d’Allemagne”).

1919 Espainiak, noski, espiriturik eduki ere batere ez dauka: ik. Ib., 395, Inkisizioak eta jazarpen teologikoak ito egin zuten. Ik., halaber, *Souvenirs d’enfance et de jeunesse* (ed. J. Pommier), Paris 1959, 7.

ren arabera, gainerako guztiaz ahazturik. Behin, zibilizazioaren historia, arraza garai eta beheeren dikotomiara mugatzen da; gero, hainbat bestelako arraza desagerturik, ariar eta semitenera; azkenik, Europako bizpahiru Estatu eta Afrika eta Asiako lurralde arabiarretara. Bi elementu aski da, elkarren erdi kontrario, erdi osagarri (eta berdin, “les deux âges de toute religion”¹⁹²⁰, “il y a deux manières de sentir et de penser”¹⁹²¹ etc.). Arraza garaiak berak, finean, haien espiritu guztia inkarnatzen duten Frantzia eta Alemanian geratzen dira. Hauek mamitzen dute arraza ariarraren egiazko espiritua. Hala erakutsi du (*nation* eta *race* berriro nahastuz!), gerra joan eta Moriz Carrière-ren gutun batek berriro aukera eskaini dion orduko (1888). “L’action commune des deux nations les plus éclairées du monde me paraît nécessaire à l’oeuvre générale de l’humanité (...). L’état intellectuel et moral du monde n’a été si médiocre depuis 18 ou 20 ans que parce que l’accord de nos deux races qui est la condition du progrès humain a été profondément troublé”¹⁹²². Renanek ez dio historia Hegelen espirituari gomendatu nahi (Renanentzat Hegelen filosofiak kasu gutxiegi egiten dio arrazen faktore erabakigarriari historiaren bilakabidean!)¹⁹²³. Bere eraspen positibistak historia naturari josita pentsatzea agintzen dio, eta ez daki historiaren lotura naturarekin bestela pentsatzen, arrazan baino. Historia, arrazen historia da beti.

Besterik da, zein den Renanen arraza kontzeptua, haren esanahi ezbaikor, inseguru, kameleonikoa. XIX. mendean, lehen gizakia maiz izugarritzko orangutan makur, likits antzera imajinatu da¹⁹²⁴. Hastapenetako basapiztia haren endekatze animalia, gizakiaren goititze espirituala bilakatu da. Basaindar fisiologikoa baino eraginkorra, historia egiteko, kultura izango da geroz eta gehiago, eta geroz eta gutxiago arraza. XIX. mendean lehen gizakiaren zientziok lehenbiziko aurkikuntzak egiten ari ziren, hipotesiak egunero aldatuz ari ziren. (Horregatik politikak ez du “zientzia ilunon” gainean oinarritu behar)¹⁹²⁵. Renanen arraza inoiz ez da guztiz biologikoa, baina ezta inoiz guztiz kulturala ere. Beti da, baina, aski fisiko eta biologikoa, fisiogonoman ere agerikoa¹⁹²⁶. Transmisio genetikoaren eta sozialaren misterio guztiak

1920 OC, III, 959.

1921 S, 59-60.

1922 Rjr 231.

1923 OC, VIII, 588.

1924 Ik. 155, hitzez hitz hartzekoa ez bada ere: “et avant (...) il y eut les hommes des cavernes; et avant les hommes des cavernes, il y eut les orang-outans”. Ik., batez ere, OC, VI, 32: “Il faut se figurer la primitive humanité comme très méchante. Ce qui caractérisa l’homme durant des siècles, ce fut la ruse, le raffinement qu’il porta dans la malice, et aussi cette lubricité de singe qui, sans distinction de dates, faisait de toute l’année pour lui un rut perpétuel”. Gizarte bortitz, odolzalae, tiraniko, moralgabeko, superstizioso hori Dahomeyko gizarte beltz batzuekin konparatzen du Renanek.

1925 Rjr 218: “L’ethnographie est une science fort obscure...” Ik. 49: “En ethnographie (...) les systèmes changent”.

1926 Arraza beheeren eta garaien arteko diferentzia honela nabarmentzen da, fisikoki ere, txinatarraren eta indiarren konparazio batean: “(...) L’oeil oblique et brillant, le corps trapu, l’air vulgaire du Chinois indiquent

arrazan biltzen dira. Haren ustez, “odola”, gorpuzkerarena ez ezik, dohain naturalen, karaktere moralaren, hainbat bertute eta gaitasunen, hezkuntzaren beraren transmisioa da, mordoilo biologiko-kultural batean¹⁹²⁷. Renanen beste kontzeptu asko bezala (nazioarena, esaterako), arrazarena ere nahasia da. Beren artean arrazak –garaiak behinik behin– “différent non par des facultés diverses, mais par l’extension diverse des mêmes facultés, [et] ce qui fait le caractère dominant des unes se retrouve chez les autres à l’état rudimentaire”¹⁹²⁸. Horrela gerta daitezke arrazak beren artean elkarren osagarriak, arraza frantsesa eta alemana bereziki. Bakarka, ez bata eta ez bestea dira aski “idealaren interes eternoak” ordezkatzeko¹⁹²⁹. Biek batera osatzen dute espiritu ariarra, historiaren demiurgoa. Baina, berdin balio ote dizute bi erdiek? “Tour à tour la fortune élève sur le pavois une nation, une dynastie”¹⁹³⁰. Azken urteak albora utzita behintzat, ez dago zalantzarik, orain, eta etorkizuneko periodo historiko azkenbetikoaren eraikuntzan, lehenetasuna eta gidaritzza arraza alemanari aitortzen zaiola Renanen obran, rol mesianiko bat kasik. Frantziak bere aldi handiak izan ditu (Luis XIV, Napoleone). Orain Alemaniaren aldia da¹⁹³¹. Ezaguna da Abbé Joseph Cognat seminarioko adiskide ohiari idatzitako gutuneko pasartea: “J’ai étudié l’Allemagne et j’ai cru entrer dans un temple. Tout ce que j’y ai trouvé est pur, élevé, moral, beau et touchant. O mon âme, oui, c’est un trésor, c’est la continuation de Jésus-Christ. Leur morale me transporte. Ah! qu’ils sont doux et forts! Je crois que le Christ nous viendra de là. Je considère cette apparition d’un nouvel esprit comme un fait analogue à la naissance du christianisme...”¹⁹³². Renan erlijiosuki eta sakon-sakonki fededuna da zientzia berrian, aro berrian. Eta aro berri mesianiko hau, batez ere Alemaniaren obra (izanen) da, haren irudiko¹⁹³³.

Elkarrizketa Filosofikoak, gerrak eta Pariseko Komunak eragindako zirraren pean idatzirik meditazioak dira, *La Réforme intellectuelle et morale*-ren garai eta giro

l’homme avisé, bien au courant des choses de ce monde; les nobles formes de l’Indien, sa taille élevée, son front large et calme, son oeil tranquille et profond décèlent une race née pour la méditation et destinée, par ses écarts mêmes à donner la mesure de la puissance spéculative de l’humanité”, ik. OC, VII, 784.

1927 OC, VI, 32: “Le sang lui-même, par les qualités héréditaires qu’il transmet, perpétua des institutions, des habitudes d’éducation, bien plus qu’un génie inhérent aux germes de la vie”.

1928 OC, III, 956 (“L’Avenir de la science”).

1929 R:jr 125.

1930 OC, I, 52.

1931 Ib., 52-54, 60-61.

1932 Geroxeago gutun berean Kristo honen zentzua argitzen du: “J’ai été tenté de croire qu’il [Jésus-Christ] nous viendrait de l’Allemagne; non que j’imagine que ce soit un individu, ce sera un esprit”, ik. *Souvenirs d’enfance et de jeunesse* (ed. J. Pommier), Paris 1959, 216.

1933 Frantzia Alemaniaren osagarria bezala aipatu ohi du Renanek. Ik. M. Carriereri gutunean (1888-03-28, in J. Roman, aip. lib., 231): “La grande culture dont l’Allemagne rationnelle a élevé le drapeau depuis 125 ans ne se suffit pas à elle-même; il y faut, j’en suis sûr, la collaboration de la France”. Tonu berdina Strauss gutunetan. Ik, halaber, OC, I, 120-121.

berekoak (1871; 1875ean berrikusiak nolana ere). Esan bezala, hurrengo urteetan Renan demokraziarekin abenitu egin baita, kontuz ibili beharra dago horko adierazpen erradikal askoren balorazioarekin, haren pentsamendua berregin nahi denean. Hala ere, errealitate politiko berriari egokitu bazaio, egokitu (berari, pertsonalki, horrek onarpen publiko eta arrakasta handiena ekarri dio), entusiasmo handirik gabe egin du. Haren sentimenduetan eta pentsamenduaren sakoneko elementu erabakigarrietan, guztiaren egitama –filosofia esan genezakeena–, h. d., kriterioak, bere maitasunak eta arbuioak, aroak edo gertakari historikoak balioesteko irizkerak eta hobespenak (bere Grezia jakin bat¹⁹³⁴, Augusto, Luis XIV), etc., fede berrian (“ma foi libérale”)¹⁹³⁵ ez da nabaritzen berrikuntza edo aldakuntza apartekorik¹⁹³⁶. Betikoa da zientziaren esanahi salbatzailea –betiko giza mediokritatearen destainarekin¹⁹³⁷, elitismoarekin–, arraza ariarraren inportantzia (naturaren dominatzaile)¹⁹³⁸, *Souvenirs*-etan¹⁹³⁹ pertsonalki bere biografia indibidualaren autointerpretazioan arrazak duen omnipresentzia txundigarria (nahiz koherentea izan, arrazaz eta bakoitzaren jatorriaz lehenago beti irakatsi izan duenaz)¹⁹⁴⁰, garai horretantxe arrazek inportantzia galdu dutela errepikatzen baitihardu testuinguru franko-alemanean. Betiko kontzeptua bizitza noblea zer den, zertan datzan jende ttipiaren zorientasun ttipia (handikien zorionean alegia), zer den jende masa gaixoa, emakumea, ahulak, gizarte aristokratikoaren betiko amets bera, etc. Batez ere, planetaren destino edo patu transzendente batean sinestun jarraitzen du beti¹⁹⁴¹; gizartearen eta historiaren azken helburu hori, Jainkoaren etorrera bezala bururatzen da (“ce grand succès final qui sera le complet avènement de Dieu”)¹⁹⁴².

1934 “Un peuple d’aristocrates”, in: *Souvenirs d’enfance et de jeunesse* [ed. J. Pommier], Paris 1959, 45. Ik. VIDAL-NAQUET, P., “Renan y el milagro griego”, in: *La Democracia griega, una nueva visión*, Madril 1992, 210-228.

1935 Ib., 11.

1936 Adibidez, Iraultzari egin izandako kritika denak berresten ditu, ik. Ib., 68.

1937 Ib., 207: “(...) Les quelques milliers d’hommes ou de femmes d’esprit”.

1938 Ib., 56-57.

1939 Ik. *Souvenirs*, aurreneko bi kapitulu osoak. Bere aiurria, bertuteak, senti eta pentsaerak, arrazarenak dira (odolaren transmisioa): “Là été le centre du clan des Renan, bonnes gens venues du Cardigan, sous la conduite de Fragan, vers l’an 480. Ils vécurent là treize cents ans d’une vie obscure, faisant des économies de pensées et de sensations, dont le capital accumulé m’est échü. Je sens que je pense pour eux et qu’ils vivent en moi”, Ib., 60.

1940 Ik. OC, I, 93: “(...) L’individualité du germe se tire de l’hérédité et de l’atavisme. Le développement premier de l’embryon, la façon dont chaque individu s’épanouit dans la vie est le résultat d’habitudes et d’expériences acquises par des êtres antérieurs. Chaque être a vécu en ses aïeux, a subi leur attitude, a obéi à leurs désirs et à leurs sentiments dominants. L’arrière-petit-fils du serf est courbé encore; le raïa émancipé se détourne instinctivement du chemin devant celui qui a fait trembler son grand-père. Les perversions de l’instinct sexuel elles-mêmes sont-elles autre chose que des erreurs de l’être élémentaire cédant à de fausses indications...?”

1941 Ik., *Souvenirs*, aip. tok., 7: “le but du monde est le développement de l’esprit”. 10: “laissons donc, sans nous troubler, les destinées de la planète s’accomplir”.

1942 Ib., 10. Ik. Ib., 79: “(...) Le royaume de Dieu, c’est-à-dire, l’idéal”. Ideala, h. d., artea, zientzia, ongia (ik., adbz., *Dialogues*, OC, I, 94; Ib., 101: “que Dieu se réalise”): gizarte politikoa ahalegin guztietan arte, zientzia eta

Halako helburu altuarekin, demokrazia izan daiteke, oraingoz eta aldi baterako, ezinbesteko periodoa behin-behingo¹⁹⁴³; baina, momenturen batean, berriro hasi¹⁹⁴⁴ edo guztiz bere burua transzenditu, hots, irauli eta gainditu beharra izango du (demokraziak, eta edozein sistemak), egitekoaren altueran ibiltzeko. Ikus dezagun, bada, Renanen ustezko historiaren helburu hori, logikoki horren argitan ikusi eta juzgatzen baitira oraina eta iragana, eta nola imajinatzen duen hartarako bidea.

Hirugarren Elkarrizketa –“Rêves”–, propioki ez da utopia bat, prospektiba bat baino, geroaren arrazoizko aurreikuspen gertagarritua, Renanek historia ulertzen duenaren arabera. Guretzat, bilakabide posiblearen diseinua bera baino interesgarriagoa, jokoan sartzen dituen ikuspideak eta balioak izango dira, horietan bere zinezko pentsaera, inolako amets elementurik gabe, islatzen baitu.

Mundu honen azken helburua “est la production d’une conscience réfléchie de plus en plus perfectionnée”¹⁹⁴⁵. Kontzientzia hori “nazioen nazio” baten autokontzientzia izango da, hor nazio garai denek (nazio garai guztietako eliteek) gorputz bat osatuko baitute. Fisiologia modernoaren aurrerapenik handiena, Renanek dioenez, biziduna bizi-unitate txikiagoen batura dela aurkitzea izan da, azpiunitate hauek harmonizatuak dihardutelarik guztiak kontzertu bat berean. Era berean, “la conscience est de même une résultante de millions d’autres consciences concordant à un même but”¹⁹⁴⁶. Zelula bat jada batura “personal” bat da¹⁹⁴⁷, kontzientzia modu bat; zelula multzo harmonizatu batek bigarren mailako kontzientzia osatzen du (gizaki edo abere bat); bigarren mailako kontzientzia harmonizatuen baturak, hirugarren mailako kontzientzia bat (hiriaren autokontzientzia, elizarena, nazioarena, ideia bat beretik bizi den, sentimendu komunak dituen milioika lagunen kontzientzia). Materialistak esango du zinez erreala, egiaz existitzen den bakarra, atomoa dela, edo (sozialki) indibidua dela¹⁹⁴⁸. Baina idealistarentzat, “la cellule existe plus que l’atome, l’individu existe plus que la cellule; la nation, l’Église, la cité existent plus que l’individu,

ongiaren zerbitzuan; espiritu objektiboa espiritu absolutuaren zerbitzuan. Hegelen filosofiako kontzeptuak, Renanek bere pentsamenduko metafora basikoak bihurtu ditu.

1943 Ib., 5: “Le monde marche vers une sorte d’américanisme, qui blesse nos idées raffinées, mais qui, une fois les crises de l’heure actuelle passées, pourra bien n’être pas plus mauvais que l’ancien régime pour la seule chose qui importe, c’est-à-dire l’affranchissement et le progrès de l’esprit humain”.

1944 Ib., 10: “Il est même possible que notre temps soit un jour considéré comme le point culminant après lequel l’humanité n’aura fait que déchoir; mais l’univers ne connaît pas le découragement; il recommencera sans fin l’oeuvre avortée”.

1945 OC, I, 87. Hori da “le but final et le secret ressort de cet univers”, gaurko gizakion kontzientzia txikiaren eta nahikundeen gainetik, askotan haien aurka, munduak bere baitatik esesten duen eta baitezpada erdietsiko duen jomuga; historiari daragiona, zentzu razional bat ematen diona.

1946 Ib., 90.

1947 Ib. “une petite concentration personnelle”.

1948 Behin baino gehiagotan, materialismo eta “astarrealismo trauskil” hau (nazioak konstruktioak dira! Indibidua baina ez dagof!) Renani berari eratziki nahi izaten zaio gure artean.

puisque l'individu se sacrifie pour ces entités, qu'un réalisme grossier regarde comme de pures abstractions"¹⁹⁴⁹. Batzuek nazionalismo herdertarrari (halakotzat jotzen da euskal nazionalismoa), nazioa suprapertsona zurrupakari bat bezala bururatzea leporatzen diote, indibiduoak irentsiko omen lituzkeena. Herder orain bakean utzita, ikus Renan: "Les nations, comme la France, l'Allemagne, l'Angleterre, les villes comme Athènes, Venise, Florence, Paris, agissent à la manière de personnes ayant caractère, un esprit, des intérêts déterminés; on peut raisonner d'elles comme on raisonne d'une personne; elles ont comme l'être vivant un instinct secret, un sentiment de leur essence et de leur conservation"¹⁹⁵⁰. (Ez dirudi oso zilegizkoa, Renanen plebisziutaren eta "hautazko nazioaren" oinarrian, beraiena baino ez den indibiduoaren metafisika txar bat asmatzeko batzuen ahaleginak). Propio suprapertsona erraldoi baten eran imajinatzen du Renanek, historiaren azken helburuan, gizadiaren kontzientzia unibertsala. "Partant de cette idée, on arrive à concevoir une future conscience de l'humanité infiniment supérieure à celle qui existe aujourd'hui, un temps où l'humanité serait comme un arbre immense, dont les individus seraient les bourgeons, où toutes les consciences arriveraient à former une seule conscience, comme il est dit de la primitive Église: Multitudo credentium erat cor unum et anima una"¹⁹⁵¹. Horren antizipazioa eta, hein batean, eredu, Estatua da gaur egun: zergadun eskuarki materialisten jendeketaren kontzientzia kaldarraren gainetik, idealaren emendioan (artea, zientzia, ongia) erabiltzen du haien dirua. Eredu hobea monarkia da, menpeko guztien kontzientzia (are, inkontzientzia) nazionalaren azaoa pertsona bakarrean. "La royauté nous montre de même une nation concentrée en un individu ou, si l'on veut, en une famille, et atteignant par là le plus haut degré de conscience nationale, vu qu'aucune conscience n'égale celle qui résulte d'un cerveau, fût-il médiocre"¹⁹⁵². Errepublikano egin (omen) eta gero ere, Frantziako iragan monarkikoan etorkizunaren eredu ikusten darrai Renanek. "La formation de la France par l'action de la dynastie capétienne est le plus bel exemple de création vivante que présente l'histoire d'aucun pays (...). Le roi de France est comme le cœur ou, si l'on veut, la tête d'un organisme puissant, où chaque partie vit en solidarité avec le tout"¹⁹⁵³. Ideal unitario organiko hau da, beraz, historiaren helburutzat ikusten dena, eliteen gaurko ekintza bidatzeko faroa.

1949 Ib., 91.

1950 Ib., 89.

1951 Ib., 94.

1952 Ib., 94-95. Kontzientzia nazionala edo zentzu nazionala, demokrazian beti eskasagoa izango da monarkian baino, ik. OC, II, 1079: "(...) caprices d'une moyenne d'opinion inférieure à la portée d'esprit du souverain le plus médiocre appelé au trône par les hasards de l'hérédité" ("Réponse à M. Claretie").

1953 OC, I, 158 (*Discours et Conférences*, 1885). Ideia hori eta irudi hori bera hitzez hitz beretzen du M. Barrès-ek, in "La terre et les morts" hitzaldian.

KONTZEPTU BI ALA BI HISTORIA?

1996an argitaratu zuen R. Girardetek *Nationalismes et nation* liburutxoak gonbit bat nazioaren eta nazionalismoaren inguruko ikerketak berrorientatzera, ordura arteko terminologia guztiaren anbiguotasuna baztertuz, eta “bi kontzeptuen” dogma batez ere¹⁹⁵⁴.

Urte berekoa da, Alemanian, O. Kallscheur eta C. Leggewieren azterketa, F. Meineckeren Kultur Nazioa eta Estatu Nazioa bi kontzeptuak euren jatorrizko zentzuan erreberrituz, ia beti gaitzulertuak izaten baitira, bi kontzeptu, bat frantsesa eta bestea alemana (nazio subjektiboa eta objektiboa) topikoaren itzalpean¹⁹⁵⁵.

1997koa da K. Sontheimerren “Nation” saio txiki eta fina, Nazioa Frantzian eta Alemanian erkatuz (Frantziara mugatuko gara)¹⁹⁵⁶. Nazioaren gainean Frantzian eta Alemanian ez dago diferentzia semantikorik, ez bi kontzepturik¹⁹⁵⁷. Dagoena nazioaren bestelako bilakabidea eta esperientzia diferentea da. Frantsesen garabide historikoa, Aro Modernoaren hastapenetan hasita, oso goizik bilakatu da Nazioaren bilakaera, bilakaera hori Estatu burujabearen bilakaerarekin paralelo zihoala. Horrek Estatuaren eta Nazioaren identitate ia osora eraman du Frantzian, Alemanian ez bezala. Frantzian Estatuak izan da Nazioa bere formara eta harrotasunezko autokontzientziara eraman duena. Estatuak egin du nazioa, ez nazioak bere Estatuak¹⁹⁵⁸. Estatuaren historia eta Nazioaren historia elkarlotuki ibili dira aldi oro. Baina izaeran biek

1954 GIRARDET, R., *Nationalismes et nation*, Paris 1996.

1955 KALLSCHEUER, O.-LEGGIEWIE, C., “Deutsche KulturNation versus französische Staatsnation? Eine ideengeschichtliche Stichprobe”, in: BERDING, H. (arg.), *Bewusstsein und kollektive Identität*, Frankfurt 1996, 112-162.

1956 SONTHEIMER, K., “Nation”, in: PICHT, R. et al. (arg.), *Fremde Freunde. Deutsche und Franzosen vor dem 21. Jahrhundert*, München 1997, 141-145.

1957 Ezaugarri kultural amankomun nagusiok aipatzen ditu Alemanian adina Frantzian eskuarkiro suposatutako bezala Nazio modernoarentzat: hizkuntza erkidea, historia propioako esperientziak, erakunde politiko batean partaidetza (Estatuak, jeneralean), eta elkarbizitzeko gogoa.

1958 ROSANVALLON, P., *L'Etat en France de 1789 à nos jours*, Paris 1990.

bat egiten zuten bitartean, balioespenean bien diferentziazio inportante bat burutu da: Nazioa mito bilakatu da; Estatu, mendekotasun aparatua. Frantsesentzat Nazioa (komunitatearen) ideia da, ideala; Estatu dominazioaren errealitatea. Horrela maiz ikusten da hiritar frantses askok jarrera oso kritikoa dituela Estatuarekiko, baina inoiz ez Nazioarekiko; hiritar frantsesaren identitatea eta autokontzientzia Nazioan dagoela ainguratua, ez Estatuan. “Nazio frantsesak” ideia normatibo gisa funtzionatzen du, balio oso-oso eta berdina duena alderdi guztientzat ezker-ezkeretik eskuineneraino; Estatu, aldiz, alderdi guztiok arras modu ezberdinetan balioesten dizute eta jarrera guztiz diferenteetan paratzen dira harekiko. Nazioa, Frantzian, Estatuaren eta polemika politiko guztien gainetik dago. Ez hala Alemanian, Nazio alemanaren eta Estatu (Estatu-Nazio) alemanaren historia guztiz bestelakoa izan baita.

Adibidetxo batzuk baino ez da argitalpenon aipuekin ematen duguna (aipatu dugu autore gehiago liburuaren hasieran). Historia ez da edonon halaberekoa: inon ez da ageri lineala, gutxiago eskema beti jakinarekin etapaz etapa saltaria, eta are gutxiago nazio ezberdinetako historiak konparatzen badira. Esan gura dena da ordua dela errepikapenaren grabitate astunak eta dogmatika akademikoak inposatu izan duten kontzeptu biren eskematismo horretatik askatzeko¹⁹⁵⁹. Renanek –dio Girardetek– egia da eguneroko plebisziaturen perpaus famatua daukala; baina perpaus bakar horren alboan beste hamaika dauka, ondare nazionalaren balio esentziala lodi azpimarratuz. (Ondare nazionalen lurraldearen integritatea, loria historikoak, eta hizkuntza, arraza, etc., zenbatzen dira). Halaber Fichtek, Nazio Alemanari Diskurtsoetan, arrazoiketa etnikoaren alboan hainbat gogoeta dauka determinismo etniko orotik garbi urruntzen duena, “pour accorder une importance majeure à la notion éminemment volontariste d’«éducabilité», facteur selon lui décisif de l’unité nationale”. (Etnia batek ez du mekanikoki kontzientzia nazionala; horretarako “hezia” izan behar du). “Ainsi au delà de l’opposition des deux notions contradictoires d’une «nation-contrat» et d’une «nation-héritage», le débat demeure difficilement séparable d’une problématique historique à la fois plus précise et plus concrète”¹⁹⁶⁰. Izan ere, Fichteren diskurtsoak bezala Renanen esaldiak historia batean hartuta daukate beren zentzua eta zentzuaren mugak, eta historia batean hartuta bakarrik ulertzen dira behar bezala.

1959 De fakto ikerketek aspaldi samarretik operatzen dute beste modelo batzuekin; esaterako, SCHIEDER, T., “Typologie und Erscheinungsformen des Nationalstaats in Europa”, in: WINKLER, H. A. (arg.), *Nationalismus*, Königstein 1985 [orig., 1975], 119-137; ik. berton argitaratzailearen hitzaurre aberatsa informazioan, “Der Nationalismus und seine Funktionen”, 5-46; eta, Ib., 155-172, HROCH, M., “Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung”. MEES, L., “Nazionalismoaren historia eta oraina”, in: *Jakin* 64 (1991) 101-104. ID., “Europako herri txikien esnatzea”, in: *Jakin* 66 (1991) 65-97. ENCINA, R. de la, *Poder y comunidad. Una sociología del nacionalismo*, Iruña 2004. Beste azterbide batzuk entseatu dituzte, orobat, E. Gellnerrek, B. Andersonek, etab. Egungo jardunbide diferenteon informaziorako, ik. KUNZE, R.-U., *Nation und Nationalismus*, Darmstadt 2005.

1960 GIRARDET, R., op. cit., 16. Ik., orobat, SCHNAPPER, D., *La comunidad de los ciudadanos. Acerca de la idea moderna de nación*, Madril 2001, 160-161. Bide batez, Fichte Estatu Nazio aleman bakarraren arras kontrarioa zen, hori errepublikanismoarekin adostezina ikusten zuelako.

Beti nazioaren kontzeptu objektiboaren (alemanaren) maisu bezala interpreta-
tua izaten den arren, Fichteren nazioaren kontzeptua boluntarista eta subjektibista
erradikalena dela, realpolitik oro ezinezkoa bihurtzeraino subjektibista ere (beraz,
horretantxe hain zuzen inola kontrajarri ezina Renanen kontzeptua ohi deritzonari),
Meineckek berak oso kritikoki aspaldi azaldu zuen¹⁹⁶¹, Fichteri ez bezala Meineckeri
oroz gain Estatu alemanaren batasuna interesatzen baitzaio. Alabaina, Fichte filoso-
foak tropa napoleondarrek hankapean zeukaten Alemania batean askatasunari buruz
gogoetatzen zuen bitartean, Meineckek Estatu aleman engoitik batuan eta berriki
armaz Frantziari nagusituan ziharduen ikertzen, historialari gisa, zer-nolakoa izan zen
historikoki Frantziaren bidea Estatu Naziotik Kultur Naziora, eta zein Alemaniaren
bilakaera Kultur Naziotik egungo Estatu Naziora. Ez dihardu nazioaren kontzeptu
edo teoria egiten, bilakabide nazionalen historia baizik. Meineckeren terminologia,
gaitzulerpenak errazteko txarra suertatu ez bada ere, sinplea da berez, eta ez dauka
zerikusirik Renanekin. Frantzia, Estatu Nazio objektiboa izatetik, Iraultzarekin Esta-
tu Nazio subjektiboa izatera etorri da (bere gogarakoa, etc.); Alemania, Kultur Nazio
objektiboa izatetik Kultur Nazio subjektiboa izatera etorri da (bere buruaren kon-
tzentziaz, Estatu burujabe eta librearen nahiaz, etc.), eta Estatu aleman batuarekin,
Estatu Nazio subjektiboa izateratu da. Kultur Nazio aleman objektiboa ez dago osoki
Estatu Nazio aleman batuan sartua (hainbat suitzar, austriar, etab., Kultur Nazio ale-
man objektiboko kide da); eta, era berean, Estatu Nazio aleman subjektiboko kide
guztiak ez dira Kultur Nazio aleman objektiboko kideak (daniarrak, eslabiarrak, etab.).
Meineckek Estatu modernoaren bilakabide historikoaren tipologia bat eraiki gura zuen,
nazioaren eta Estatuaren bi poloei jaramon eginez; bilakaera hori nabarmen diferentea
izan baita Espainia edo Frantziaren, batetik, eta Alemania edo Italian, bestetik. Orain
ez zaigu axola Meineckeren askabidea zenbateraino egokia edo desegokia den (eko-
nomiari, esaterako, ez zaio ezertarako jaramonik egiten). Lehenik axola zaiguna da
bi kontzeptuen dogmatika renandarrarekin ez daukala zerikusirik; hori, hasteko, fun-
tzezkoa baita nazio arazoaren edo nazionalismoaren funtzioen trataeran metodologia
egokiak lantzeko. Eta gero, Meineckek Estatuaren eta Nazioaren analisisan historiatik
abiatzen irakasten digu, eta ez definizio esentzial interesaturen batzuetatik.

Izan ere, definizioek (edo “bi kontzeptuek”) eta historia errealak ematen du ez
dutela elkarrekin harreman ona. Frantzia eta Alemania artean zinez diferentea dagoe-

1961 MEINECKE, F., *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München/Berlin 1917, 93-127. Meineckeren arabera, Her-
der eta Humboldt osoki, eta Fichte ere gehien-gehienbat, batere ez dira nazionalistak adiera politikoan – hain
zuzen ere hori Meineckek leporatzen dien akatsa da; adieraren batean nazionalistak badira, “munduko hirita-
rrak” direlako da: haien filosofietan gizadia bere helburua erdiesteko nazioez baliatzen da, nazioaren egitekoa
ez da gizadiaren helburuari zerbitzatzea besterik; nazioek ez dute helburu propio partikularrik.

na, Nazioaren eta Estatuaren bi historia tipo da: historia bera bi bilakaera moldetan garatua¹⁹⁶²; elementu berberekin, konbinazio diferentetan zirkunstantzien arabera¹⁹⁶³.

Nazioaren kontzeptu alemana arraza, hizkuntza, etc., berdineko jendearen komunitatearena dela esan ohi da, baina de fakto gaur Alemania izendatzen dugun Nazio/ Estatu alemana nola eta zein irizpideren arabera elkartu den begiratzen badugu, inola ere ez dela arrazoi “objektibo” horiengatik edo horiei begira izan aitortu beharko da; eta ez jendea behin kontzientzia nazionalera jaiki eta bere gogoz elkartu gura izan duelako, horrek erraztu egin badu ere, ezpada errege prusiarraren armek beharturik¹⁹⁶⁴, Prusiaren interes politiko eta ekonomikoei begira, eta erlijioanitzta, arrazanitzta eta eleanitzta, hots, arraza, hizkuntza, etc. berdintasunaren axola izpirik gabe. Batasun alemana hiru gerraren ondorioa da 1864 eta 1871 artean. Lehenengo (1864) Austriak eta Prusiak Danimarkaren aurka, Schleswig eta Holstein –iparraldeko muga– anexatuz (eta arraza, hizkuntza, etc. daniarreko populazio multzo bat). Bigarrena (1866) Prusiak eta Italiak Austria eta bere aliatu Saxonia eta Bavariako erresumak, Badengo Dukerria, etab., praktikan hegoaldeko Alemania guztiaren aurka. Garaipenaren ostean Prusiak, lehendik mendebaleko muturrean eskualdetxo bat “frantsesa” bazuenak Viennako Kongresuaz gero (Malmedyko kantoia, “Wallonia prusiarra”), ekialdean puska eslabiar ederrak bere mendean hartzeko ez du motibo gutxiago izan¹⁹⁶⁵, Hannoverko erresuma, Hessengo printzerria eta Frankfurt Hiri Libre alemanak anexatzeko baino, hegoalde alemanean bere hegemonia ziurtatuz Austriaren aurka. Frantziak begi onez

1962 Estatuaren formazioarena baino barnagoan historia kulturalaren bestelakotasuna dago. Alemanian iraultza erlijiosoa egin da aurrena, askoz geroago eta nekez iraultza politikoa (burgesa); Frantzia aurrena iraultza politikoa, dezente geroago poliki-poliki iraultza erlijiosoa, kontzientzien askatasunarena.

1963 ESPAGNE, M., *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris 1999, 46-47: “En Europe existe une opposition entre le concept d’Etat-nation et le concept de nation linguistique, entre le modèle français et le modèle allemand. Or tout comparaison qui débouche sur une opposition des deux paradigmes équivaut finalement à un jugement de valeur. – (...) Les concepts de nation sont des constructions historiques. Pourtant les historiens soulignent rarement le fait que les deux concepts se génèrent réciproquement depuis la Révolution française. Après que le concept universaliste de nation propagé par la Révolution eut été confisqué par le peuple français, Fichte –fondamentalement un Jacobin, comme ne cessera de le répéter son biographe Xavier Léon– dut prendre la défense des droits d’un autre peuple, le sien, le peuple allemand. La formulation du concept de nation proposée par Renan serait difficilement compréhensible sans volonté latente de s’affirmer démonstrativement contre les ambitions ethno-linguistiques de l’Allemagne. Pour les nombreuses étapes intermédiaires aussi le concept de nation mériterait d’être analysé en tant que concept interculturel, quasiment dialogique”. Volksgeist kontzeptua interkulturala den bezala, eta zirkunstantzia historikoen arabera aurpegi diferenteak erakusten dituena.

1964 GIRARDET, R., op. cit., 16: “Quant à l’unité allemand, peut-on oublier que cinq ans seulement avant sa proclamation en 1871, son sort se jouait sur les champs de bataille où les armées prussiennes, apparemment sans trop de remords fratricides, écrasaient les régiments saxons, hanovriens et bavares”. Alemanian batasunaren aldeko mugimendu intelektual eta literario bizia egon da, baina burubidea izan, armek izan dute.

1965 MILL, J. S., op. cit., 384: “In Eastern Germany itself there is a large Slavonic population: Bohemia is principally Slavonic, Silesia and other districts partially so”. Renanek, in R:jr 42: “En Bohème, l’élément tchèque et l’élément allemand sont superposés comme l’huile et l’eau dans un verre”.

ikusten ez zuen Prusiaren goititze honek hirugarren gerra piztu du, Frantzia Prusiaren aurka, Napoleon III.ak edonola ere ekidin gura zuen batasun alemana hanka-sartze honekin berak azkartuz, Alsaziaren anexioaz Prusiaren aldetik, orduan gerra guztien bukaeran egin ohi zen maneran (geroago ere, bi Mundu Gerren ostean Frantziak Alemaniari eskualdeak kendu izan dizkio). Azkenean, Alemaniaren batasun nazionala alemanez mintzo den Austriaren aurka egin da. “Nazio aleman” horretan arraza edo hizkuntzako aleman asko geratu zen kanpoan, eta arraza edo hizkuntza ez alemaneko beste asko sartzen zen barruan – Lehenengo eta Bigarren Mundu Gerraren ostean aliatuek Alemania garaituari lurralde “ez aleman” andana kendu dioten arte. Alemania arraza eta hizkuntza berdinarean araberako nazioa, amestu literato alemanen batzuek egingo zuten, egikaritu aliatu antialemanek egin dute¹⁹⁶⁶.

Frantzia, esaten da, nahizko nazioa da, subjektiboa, nazio aleman kultural edo etnikoaren kontrara. Frantziak bere burua horrela ulertu gura izatea, eta Frantzia lausengatzen duen diskurtso nazionala horixe izatea (aberri umiliatuari Renanek oparitua), gauza bat da¹⁹⁶⁷. Beste gauza bat, Frantziak metro karratu bat ez duela non ere jendea bere arioz eta gogara frantses nazionaldu zen edo orain nazionaltzen den. Frantzia ez da sortu jendearen gogozko nazio bezala, estreina erregearen eta gero errepublikaren armek nahitako eta inposaturiko nazio (Estatu) bezala baizik, bortxak ezarrita alegia, Alemania eta Europako beste guzti-guztiak bezalaxe, bakanen bat ez bada¹⁹⁶⁸.

Edozein eskola-libururi sinestekotan, Frantziaren bilakaera guztia –historia nazionala– etnia baten hedapenaren historia baino ez da izan antza, frankoena. Frankoak etnia bat ziren. Etnia honek egundoko erregeak sortzen zituen eta egundoko egintzak egiten zituen, *gesta Dei per francos*. Eta euren egintza nagusia, hasieran ziren tribu

1966 Lehen Mundu Gerraren osteko Versaillesko Itunean Alemaniak bere luraren %13 galdu du eta biztanleriaren %10. 1900ean Alemaniako biztanlegoan %7'5 zen, hiru milioi buru, alemana ez baizik beste hizkuntza bat mintzo zena (frantsesa, poloniera, txekera, daniera, masuriera, wendoa); 1925ean %1 baino ez. Ik. GOSEWINKEL, D., “Homogenität des Staatsvolks als Stabilitätsbedingung der Demokratie? Zur Politik der Staatsangehörigkeit in der Weimarer Republik”, in: KIESERITZKY, W.-SICK, K. P., *Demokratie in Deutschland. Chancen und Gefährdungen im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1999, 177.

1967 Nazioaren kontzeptu subjektibo edo “frantsesak” osagarri objektiboak barnebiltzen dituela, ik., adbz., SINGER, B. C. J., “Cultural versus contractual Nation: rethinking their opposition”, in: *History and Theory* 35 (1996) 309-337.

1968 GIRARDET, R., aip. lib., 16-17: “En fait, il semble permis de soutenir que le processus d'unification de l'Allemagne autour de la Maison de Prusse (comme d'ailleurs le processus parallèle de l'unification italienne autour de la Maison de Savoie) s'avère assez largement comparable à l'oeuvre d'édification de la France autour du domaine capétien. La différence est celle de la date, à la quelle s'ajoute une différence non moins essentielle de rapidité dans l'exécution du processus. (Des siècles comparés à quelques années)... L'affirmation ne signifie nullement qu'un certain sentiment d'unité culturelle ne soit pas présent (encore faudrait-il préciser les milieux concernés) dans le processus de la formation de l'État-nation. Il n'en reste pas moins que, bien loin de tout déterminisme ethnico-linguistique, bien loin aussi (du moins dans un premier temps) de l'affirmation d'une réelle volonté collective, c'est le jeu politique, souvent appuyé par la force des armées et jalonné par des traités (Westphalie, Vienne, Versailles, Trianon...) qui a dessiné sur la carte l'Europe des nations”.

etniko txikitik nazio etniko handi bat egitea izan da, hots, espantsioa eta inguru guztiaren “frantseseta”, euren etnian asimilatzea. Historia etniko bat hasi eta buka (orain “arabiarren” asimilazioaz jarraitu gura dena).

Arraza denaz bezainbatean, frankoen arrazismoa utzita, Iraultzaz gero, errepublikar frantsesen beren autokontzeptuan, Frantzia nazio bat izateak esan gura du arraza bat dela: Frantzia berdin Galia, berdin nazio bat, arraza bat. H. d., lehenago erregea eta aristokrazia eta arraza lotuta zeuden bezala, Iraultzak nazioa eta arraza galiarra lotu-lotu ditu (Sieyès abadearekin hasita)¹⁹⁶⁹. Nolabaiteko nahizkotasunaren ideiarekin alboan eta nahas-mahas, galiartasun arrazialak (biologikoak)¹⁹⁷⁰ zeregin funtsezkoa jokatu du iraultzaileen eta gero Uztaileko Monarkiaren eta Errepublikaren nazio kontzeptuan. Arraza nazionalaren mito hori “zientifikoki” Thierry anaiek, Micheletek, H. Martinek mamitu dute¹⁹⁷¹. Ikusia daukagu Renanen nazio frantsesaren kontzeptua total arraziala dela. Historialariok aparte, adibide bat egunotanxe edozeinen bistan emateko, oilarraren enblema –“coq gaulois”– arraza frantsesaren irudia da eta ez besterik, iraultzaileek esanahi horrekintxe txano frigiarrarekin errepresentatu zutena, arrazaren indarra eta menderagaitza sinbolizatzen. Esanahi horrekin jarraitzen du dominatzen oilarrak hilen monumentu asko (Euskal Herrian Ahurti/Urten ikusten da halako bat), eta oraindik ere arrazaren sinbolo hori Asanblea Nazionalaren hemizikloan (arrano baten antza du!), udaletxeetan, diruan, rugbyan eta kiroletan, edonon-tsu, harro-harro esibitzen da Frantzian – eta arrazistak beti besteak dira. “Le mythe gaulois donne à la nation une et indivisible son homogénéité raciale et sa cohérence culturelle”¹⁹⁷².

1969 POMIAN, K., “Francs et Gaulois”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de la mémoire*, bol. III/I, Paris 1992, 41-105. CITRON, S., *Le mythe national. L'histoire de France revisitée*, Paris 2008, 159: “Les révolutionnaires (...) s'affichent gaulois à part entière dans le conflit entre les «deux races». En sacralisant la nation, ils retrouvent l'unité originelle qui hantait depuis des siècles la culture historique issue des Francs. – Mais cette origine sera gauloise (...). En ces jours d'enthousiasme où triomphe la nation gauloise, certains proposent de changer le nom du pays, d'abolir celui de France!”. Ik. DEVYVER, A., *Le sang épuré. Les préjugés de race chez les gentilshommes français de l'Ancien Régime (1560-1720)*, Brusela 1973, 416, Hirugarrengoaren bozeramaile baten purrustada: “Jusqu'à quand souffrirez-vous que nous portions encore l'infâme nom de Français?”

1970 Ib., 160: “En un temps où règne une conception très biologique de l'anthropologie, Amédée Thierry s'attache à dépeindre physiquement les Gaulois: robustes, de haute stature, le teint blanc, les yeux bleus, la chevelure abondante blonde ou châtain...”

1971 CITRON, S., aip. lib., 161: “Amédée Thierry, qui a fait accéder Vercingétorix au statut de héros (...), est le père de l'historiographie nationaliste et libérale (au sens du XIX^e siècle) transmise jusqu'à nous par l'école républicaine: il ancre l'identité française dans l'origine gauloise, perçue par lui comme raciale”. “Michelet accorde aux Celtes une attention soutenue. Il se reconnaît en eux, il les ressent comme «ancêtres»: il dit «notre Gaule», «nos Celtes»...” “L'assomption (définitive?) de nos ancêtres gaulois est l'oeuvre d'Henri Martin (...). Lui aussi construit le mythe gaulois sur la race (au sens physique)”.

1972 Ib., 163. Ik. PASTOUREAU, M., “Le coq gaulois”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. III, Paris 1997, 4297-4319. Bandera nazional frantsesaz edo trikoloreaz, ik. GIRARDET, R., “Les trois couleurs”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 49-66.

Lurraldetasunarekin jarraituz: “le Royaume est un et indivisible”, 1791ko Konstituzioan II. Tituluko lehen artikulua zioenez; 1793ko Konstituzioan: “la République est une et indivisible”¹⁹⁷³. Askoz lehenagotik jada, literatura frantses guztian, Chanson de Rolandekin eta Suger abadearekin hasita, Frantzia –“France dulce”, “domina terrarum”– lurralde bedeinkatua da, martirien eta santuen lurra, herrien maistra eta arteen ama, Atenas berria (“translatio studii”), paradisu berria (“jardin de France”). “L’histoire est d’abord toute géographie”, justifikatzen du Micheletek idazkiaren gaia in *Tableau de la France*¹⁹⁷⁴, eta eskualdez eskualde garamatza, lurrak eta historiari nola bat egiten duten, eta egiten duten Frantzia, erakutsiz. Dena perfektu. “Elle garde la perfection de sa figure physique, celle d’une géométrie solaire”, miresten du A. Duprontek hexagonoa¹⁹⁷⁵. “Le bel esprit”, D. Bouhours jesuitaren aburuan nazio frantsesaren eskusiboa da, “car enfin ce caractere est si propre à nostre nation, qu’il est presque impossible de le trouver hors de France: soit que cela vienne en partie de la temperature du climat; soit que nostre humeur y contribuë quelque chose”¹⁹⁷⁶. Frantziako klimarekin historia frantsesa, karaktere frantsesa esplikatzen dira; katedral gotikoaren sorrera Frantziako zeru urdin garbiaz esplikatzen du E. Viollet-le-Ducek. Halakoa erruz dago. Nazio kontzeptu etnikoaren ezaugarria baldin bada lurraldea elementu nazional noraezekotzat aitortzea, ikustea dago zinez Frantzian nola tratatu den lurraldea (muga naturalen teoretaraino, eta muga natural horien xerkan mendeetan diplomazia nahiz armada sistematikoki erabiltzeraino). Ea zer den hiri nahiz herrixka guztiak oratorio eta kapera laiko nazional bezala betetzea (kale eta plaza eta eskola izenak, heroien monumentuak, erorien hilarriak), eta historia guztia zentzu nazionalki debotoan irakastea, eta politika nazionalaren egiteko nagusitzat hartzea mito nazionalen gurtza eskolan, arkitektura urbanoan eta bizitza publikoan edonon (Asterix eta arraza galiar sinpatikoaren mitoa barne), eta ikustea jaiegun eta sinbolo nazional kolektiboen ospaketa zeremoniatsuak identiate nazionalaren agerpen eta sustapen gisa –espazio geografikoa ez ezik, urtearen joanera edo denbora ere nazionalduz–, etab., etab. Hori dena etnikoa bada, nazio frantsesa baino nazionalista etnikoagoak praktikan ez dira Europan asko aurkituko. Lurraldea edozein Estatu edo nazioentzat da inportantea (ijitoentzat izan ezik, eta judu ez-israeldar askorentzat modu ezohiko batean), baina Frantzian inportanteagoa izateko arrazoi bat dagoela uste zuen Micheletek: Alemania (uste zuena berak) ez bezala, Frantzia ez da arraza/nazio bat, baizik lurralde/nazio

1973 Renanek bere diskurtsoan “ce n’est pas la terre (...) qui fait une nation” teorizatzen du, teorizatu (R:jr 53); baina ikusi egin behar dira haren axanpak, Alsazia kenduta Frantzia –“une et indivisible!”– desmenbratu egiten omen zela eta hil egingo zelako! Hain zuzen, Alsazia eta Lorrena kenduz Frantzia desmenbratzen zelako irudia, Frantzia pertsona bezala pentsatzen zuen Micheleten ideiarekin lotua dago, non Frantzia pertsona espirituak eta lurrak (“du Rhin aux Alpes, aux Pyrénées”) sinbiosi harmonikoena osatzen duten, eta horregatik ezin zaion menbrurik moztu.

1974 MICHELET, J., *Tableau de la France*, Paris 1861, 3.

1975 DUPRONT, A., “Du sentiment national”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1471.

1976 BOUHOURS, D., *Les entretiens d’Arist et d’Eugene*, Paris 1671, 244.

bat, lurralde batean agitu den arrazen nahasketako nazioa; lurraldearen produktua. Hala Tainek ere, Frantzia desabantailan ez uzteko, geografiaren inportantzia arrazaren inportantziaren mailara jaso du. (Gaur bertan, “Des racines et des ailes” bezalako programa ederrek telebista frantsesean geografia nazionalaren atxikimendua bikain lantzen dute, ez dago zer eragotzirik. Edo Tour de France ziklistaren telebista programetan identitate nazional aberatsaren erakusleihu paregabea topatzen duzu)¹⁹⁷⁷.

Naziotasunaren bi ereduak kontrajartzearen aldeko argumentu bat maiz errepikatua *jus soli* frantsesarena da versus *jus sanguinis* alemana: norbaiten naziotasuna erabakitzeo oinarria, batean non jaio (lurra) izango litzateke, bestean norengandik jaio (gurasoak, “arraza”). Dirudienez, argudio hau Frantzian XX. mendeko bi Mundu Gerren artean sortua da, eta alderdi politikoen arteko ika-miketetan ukan du iturburua, berehala “nazioaren teoria frantses”aren artsenalera pasatzeko. Parlamentuko eztabaida politikoetan, eskuindarrek odolaren eskubidea indartu gura zutelarik (edo lurrarena –immigrazioarena– gutxitu), ezkertiarrek “hori alemana da!” kontraratu dute, eta arrazoi ikaragarri hori aski zen Frantzian edozeini ahoa ixteko¹⁹⁷⁸. Horrela Frantzian erabaki da naziotasunaren printzipio frantsesa *jus soli* dela, alemana *jus sanguinis*. Gero *jus soli* frantsesaren fundamentu teorikoa Renanengan ikusi/asmatu da, dena borobiltzeko. Egiaz izan, kontrajarpen hori topiko faltsu erazuziezinetako bat gehiago da, beste topiko batzuetan sostengatua (arrazismo alemana, etc.). Lehenengo eta bat (gerra franko-prusiarretik eta Renanen hitzalditik aurrera aztertuta, nondibait hasteko), faltsua da Alemaniako zuzenbideak odolaren titulua soilik ezagutzen duela, hots, odol alemanarena, arrazarena. Eta bi, zuzenbide alemaneko “odola” gurasoak dira, ez da arraza; h. d., “odol aleman”eko asko odol edo “arraza” eslabiarrekoa, “arraza” frantsesekoa, judukoa, etab., izan daiteke, edo kasuren batzuetan odol nami-

1977 *Tour de France par deux enfants* eskola-liburutxoaren garrantziaz hezkuntza nazionalerako, ik. GIRARDET, R., aip. lib., 73 eta hurr. OZOUF, J. eta M., “Le Tour de la France par deux enfants. Le petit livre rouge de la République”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 277-301.

1978 XIX. mendean Estatu aleman gehienetan (Bavaria, etab.), Europako beste Estatuaren antzera, *jus soli* feudalak izan du jeneralean lehentasuna; Prusiak, eredu frantsesari jarraiki hain zuzen ere, *jus sanguinis* eman dio lehentasuna. Batasun nazionala egin eta gero, mendearen buruan eta XX.aren hastapenetan, langile immigrazio ia erabat eslabiar eta ekialdetiko juduari aurre egiteko (1,3 milioi inguru etorkin denera), eta emigratu alemanen itzulera bultzatzeko xedean, egia da nazionalismo alemanak *jus sanguinis* bereziki faboratu zuela; “odolaren” esanahi arrazanitzaren anbiguotasunaz, ordea, eta *jus soli* baztertu gabe (Estatuaren zerbitzua, zerbitzu militarra, etab., kondizioekin). Ik. WEIL, P. “L'accès à la citoyenneté”, in: *Nationalité et citoyenneté, nouvelle donne d'un espace européen* 5(2002) 9-28: “Lorsque la Prusse a adopté le jus sanguinis en 1842, elle reprenait le principe dominant du droit français. Comme le Code civil français, la loi prussienne n'avait pas de connotation ethnique; elle incluait les Polonais et les juifs prussiens pour mieux exclure des immigrés allemands venus d'autres Etats allemands. Le jus sanguinis fut légèrement renforcé en 1913 alors que l'Allemagne était devenu un pays d'émigration et d'émigrants. En France, cette modification renforça la perception, très vive depuis l'annexion de l'Alsace-Lorraine en 1871, que l'empire allemand était fondé sur une logique ethnique (...). Toutefois, le jus sanguinis ne prit une connotation ethnique et raciste que sous le régime nazi”. Nazionalitatearen arazoak Frantzian ikusi dituen gorabeheretarako, cfr. WEIL, P., *Qu'est-ce qu'un Français ? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Paris 2002.

biar edo turkiarrekoa ere bai¹⁹⁷⁹. Era berean, ez da egia Frantzia naziotasunaren eskubidea *jus soli* dela eta ez odolarena. Naziotasunaren kode frantseseko lehen artikulua honela dio (17. Art.): “Est français l’enfant, légitime ou naturel, dont l’un des parents au moins est français”, bost axola lurra, non jaioa den mundura¹⁹⁸⁰. Pertsona fisikoen naziotasunaren eskubidea, Alemanian bezala Frantzia, Estatu moderno gehien-gehienetan bezalaxe, *jus sanguinis* eta *jus soli* bien konbinazioa da. Odolaren eskubidea beti egonkor egoten da, eta lurraren eskubidearen gora eta beherek, industrializazioaz gero, zerikusi gutxi erakusten dute nazioaren teoriarekin, eta asko interes ekonomiko-demografikoekin, aldian aldiko langile immigrazio beharren arabera Estatu batean zein bestean¹⁹⁸¹. Oso sinplea da: Alemanian nahiz Frantzia, produzioak esku etorkinak behar dituzten, haurren nazionalizatzeari ateak zabaltzen zaizkio; ateak itxi, immigraziorik nahi ez denean. Eta gure orainaldi teknologikoan, hala laneko munduaren nola kohesio sozialaren beharkizunengatik, nazionalizatu ahal izateko hizkuntza nazionalaren ezagutza esijitzen da, integrazio politiko eta kulturala, “balio errepublikarren” aitortza, “komunitarismoaren” gaindipena¹⁹⁸², etab., azkenean asimilazio etnikoa, Frantzia ez Alemanian baino gutxiago.

Eta zer esan nazioaz eta hizkuntzaz, eta hain zuzen ere hizkuntza nazioaren esentzia eta arimatza aldarrikatzeaz, are hizkuntza gehiagotasun nazionalaren ikurtzat ipintzeaz munduko beste nazio guztien gainera? “S’il est un lieu commun français, c’est bien celui du «génie de la langue française»”¹⁹⁸³. Du Bellayren *Défense et illustration de la langue française* (1549), manifestu nazional(ista) burgoi bat zen jada. Nola tradizio guztian nazioa eta hizkuntza identifikatu izan den, eta Frantziak hizkuntza nazional bakarra ez zuen, egin duena da inposatu hizkuntza bat bakarra eta bestelako hizkuntzak oro ilunperatu. Hala-ze orain Frantziak dauka “son clair et pur langage, et la langue sera toujours la plus infaillible formule d’une nation”, irakurtzen diogu

1979 Ik. GOSEWINKEL, D., “Die Staatsangehörigkeit als Institution des Nationalstaats. Zur Entstehung des Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetzes von 1913”, in: GRAWERT, r. (arg.), *Offene Staatlichkeit. Festschrift für E. W. Böckenförde*, Berlin 1995, 359-378. MOMMSEN, W. J., “Nationalität im Zeichen offensiver Weltpolitik. Das Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz des Deutschen Reiches vom 22. Juni 1913”, in: HETTLING, M. (arg.), München 1996, 128-141.

1980 Konparazio batera, Indotxina eta Aljeriako gerretara arte milioi eta erditik gora ziren Frantziatik kanpora bizi ziren frantsesak, euren haurrak odolaren zuzenbidez, eta ez lurrarenaz, frantsesak zirela; hala da gaur ere makina bat jende.

1981 Ik., Frantziari buruz: WEILL, P., *Qu’est-ce qu’un français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*, Paris 2002. Alemaniari buruz: MÜNCH, I. von, *Die deutsche Staatsangehörigkeit. Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft*, Berlin 2007.

1982 Txit esanahitsua “komunitarismo” berbak berak frantsesez –USAko erabileraren kontrara, esaterako– hartu duen tonu jakobinoa, hura islamismo edo tribalismoari asoziatuz (pentsamendu originalki ez frantsesaren erreduktionismo frantses bortxazale tipikoa).

1983 FUMAROLI, M., “Le génie de la langue française”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. III, Paris 1997, 4623. “D’époque en époque, il a nourri la foi des Français dans ce que leur verbe avait de plus singulier, il a donc soutenu la confiance qu’ils se faisaient à eux-mêmes”.

Balzaci¹⁹⁸⁴, beste hamaikari legez, Ernazimentuaz gero guztian sineste hori Frantzian ez baita inola ere Alemanian baino batere gutxiago izan –bai askoz gehiago– teoria eta praxi nazionala¹⁹⁸⁵. Hasi Villers-Cotterêtseko ordenantzekin, Richelieuren arrazoiekin Akademia Frantsesa sortzeko hizkuntza nazional noble eta garbia lantzeko xedeaz (hizkuntza instituzio nazional deklaratu eta hala arautua, gerizatu, eta literaturan, zineman nahiz musika eta abesti “frantsesetan” subentzionatua), jarraitu Iraultzarekin¹⁹⁸⁶ eta bata bestearen ondoren errepublika guztien eskola politikarekin¹⁹⁸⁷ eta eskolako metodo basatiekin¹⁹⁸⁸, eta kolonietan frantsesa zabalduz “Frantzia berria”k sortzeko hisia eta frankofoniaren gaurko politikaraino, Europan ez da beste inon Frantzian adina identifikatu hizkuntza (eta literatura, kultura)¹⁹⁸⁹ nazioaren esentziarekin.

1984 BALZAC, “La Duchesse de Langeais”, in: *La Comédie humaine*, bol. V, Paris 1977, 926.

1985 Alsazia –orduan alemana hizkuntzaz– Prusiak bereganatu duelarik, eskolako hizkuntza ordura arteko frantses paregabearen tokian aleman eskasa ezarri da. A. Daudeten “La dernière classe” kontakizun artxifamatuaren irakurtzen denez, eta Frantzian modernia guztian egon den ustea da hau: “M. Hamel [maiusa] se mit à nous parler de la langue française, disant que c’était la plus belle langue du monde, la plus claire, la plus solide...” Bitxia jarraitzen duena da, frantsesa Alsazian Parisek inposatu dela kontu egiten bada: “(...) qu’il fallait la garder [frantsesa] entre nous et ne jamais l’oublier, parce que, quand un peuple tombe esclave, tant qu’il tient bien sa [!] langue, c’est comme s’il tenait la clef de sa prison...” Xobinismoaren ironia bat da Daudet provenzartzarrak Alsazian inperialismo linguistiko frantsesaren alde Prusiaren aurka darabilen arrazoia, justu F. Mistrallek okzitanieraren alde Frantziaren aurka erabilitakoa izatea: “Car de mourre-bourdoum qu’un pople tombe esclau/ Se ten sa lengo ten la clau/ Que di cadeno lou deliéuro”.

1986 THIESSÉ, A.-M., *La création des identités nationales. Europe XVIII-XIX^e siècle*, Paris 2001, 70: “La monarchie française, certes, avait imposé precocement le français dans les actes administratifs –par l’édit de Villers-Cotterêts–, puis soutenu la création littéraire et scientifique dans cette langue, et créé une Académie chargée de veiller à sa pureté et à sa gloire. Pour autant, les souverains successifs n’avaient pas jugé utile de faire parler français à l’ensemble de la population. La proclamation de la République change radicalement la perspective: l’usage de la «langue du roi» était pour les sujets question d’éducation et de choix, pour les citoyens, l’usage de la langue de la nation est un devoir”.

1987 Ik. MONFRIN, J., “Les parlers en France”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 769: Iraultzarekin “la conception idéale d’un pays dont tous les citoyens parleraient la même langue fait désormais partie de la mentalité nouvelle; les concepts de langue et de nation sont dès lors fortement liés”. Jakina da, hori dena Iraultza baino lehenagokoa ere badela, eta Iraultzak lehenagotiko ildoari erradikaltasun jakobino bat eman baino ez duela egin.

1988 “Patriota” frantsesak oraindik ere barkagarritzat dauzkanak antza: “Les méthodes employées (celle, toujours citée, du sou, ou du sabot, que l’enfant, «coupable» d’avoir lâché dans l’intérieur de l’école un mot de dialecte [!], reçoit, et qu’il garde jusqu’à ce qu’il ait pu le passer à un autre «coupable» par lui repéré, le dernier porteur en fin de journée étant puni; donc intersurveillance et délation en chaîne), ces méthodes, donc, plaident contre une pédagogie désuète et un peu perverse, mais pas contre sa finalité, et c’est par abus que l’on se sert de celle-là pour discréditer celle-ci”, cfr. AGULHON, M., “Le centre et la périphérie”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. II, Paris 1997, 2895. Era berean, J. Ferry ez ei da jakobinoa, “républicain et patriote français convenu” baizik (Ib.). Robespierre edo Saint-Just bezalaxe alegia, ulertu beharko da.

1989 Frantziak beste ezoin naziok baino gehiago estekatu ohi du bere identitate –eta loria– nazionala hizkuntza, literatura, kultura, espirituairekin (“espiriturik duen edozeinek bi aberri du: berea eta Frantzia”), XVII/XVIII. mendeak ezkererako jada: “The French were proud of their thinkers and men of letters. They resisted the Newtonian philosophy the more firmly because the opposed Cartesianism was French (...). The French disdain

Teorian nazioa eta hizkuntzaren berdinketa ukatu egiten da; praktikan, inposatu. Inon ez da nazioaren eta hizkuntzaren identifikazioa modu barbaroagoan ezarri, kontzeptualki ere: hizkuntza, bat bakarra da; beste hizkuntzak *patois* dira, euskaratik alemaneraino. Konstituzioan tinkatua dago: “la langue de la République est le Français”. Europako legeekin talka egiten bada ere, ez dago zer eginik. Beste Estatu bat ez dago mendeetan hizkuntzaren politika programatikoki nazionalistagoa –“terrorismo linguistikoa” (J. Trabant)– praktikatu duenik¹⁹⁹⁰. Egun honezkero deitoratu beharra baitago, Errepublikari hori, herrien kartzela ez bada, hizkuntzen hilerria izatetik urrun ez dagoela.

Tradizio alemanean nazioa eta hizkuntza lotestea ez da grekoak eta erromatarrak ezkerre mendebaleko tradizioan eta kultura humanista guztian, frantsesa barne, inork kuestionatzeke beti egin izan denari jarraitzea besterik. Alemania modernoan esteka hori bereziki nabarmentzen bada, ez da hizkuntzaren edo nazioaren metafisikaren bategatik, zirkunstantzia historikoei hartaraturik baizik. Hiru bultzaldi seinala liteke. Aurrena protestantismoak eta Izkribu Santuen itzulpenek eragindako hizkuntza eta eliza nazionalaren identifikazioa (XVI). Bigarren, hizkuntza alemaneko literaturaren sorburu herritar “nazionala” (Herder eta Goethek eta Schillerrek ulertu duten eran), hizkuntza horrentzat gorte eta gortetxo frantsesuek erdeinua baizik ez zuten arren. Estatu nazionala baino lehenago literatura nazionala (teatro nazionala, etab.), hots, hizkuntza nazionala tinkatu da; eta erlijioak egiten ez zuenez eta politikak are gutxiago, nazio aleman osoa hizkuntzak eta literaturak lotzen zuen (XVIII). Hala ere, hizkuntzaren eta nazioaren kidego horrek ez izaera eta ez esanahi politikorik zuen. Dimensio politikoa hartzen hizkuntza eta nazioaren lotura Iraultza frantsesarekin hasi da Alemanian, eta dudarik gabe, eraginarentzat arrazoi eta modu ezberdinak egon dira (XIX). Frantziaren aldetik, “hizkuntza nazionalaren” teoria eta politika linguistiko iraultzailea, eskola frantsesen inposizioa armada frantsesak okupaturiko lurralde alemanetan, etab. Alemaniaren aldetik, okupazioaren esperientzia, alemantasan zapalduaren kontzientzia, deiarra okupatzaile erdaldunaren eta bereziki Napoleonen aitzinean aleman guztiak baturik jaikitzen (Fichte: “nazio alemana” versus “La Nation”), ez Estatu aleman batzuk bakarrik eta bakoitza bere aldetik. Hizkuntza eta nazioa denentzat badoaz ere loturik, lotura horren garapena autore bakoitzak bere gisara egin du. Esaterako, Fichte ez da Humboldt. Bion loturari zuzenki balio politikoa ematen dioten artean ere, denak ez dira bat (hizkuntza eta nazioaren

for Shakespeare and other English writers was probably rooted, not only in literary theory, but in a comforting sense of national superiority”, cfr. PALMER, R. R., “The National Idea in France before the Revolution”, in: *Journal of the History of Ideas* 1 (1940) 98. Poetaren harako “mère des arts, des arms et des loix” hura mila bider errepikatua aurkitzen duzu edonolako idazkietan.

1990 “Terrero linguistikoaz” mintzo da orobat, periodo jakin bati doakiola, BRUNOT, F., *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, bol. IX “La Révolution et l’Empire”, Paris 1967, 188. Hizkuntzaren nazionalismo frantsesaz gehiago, ik. AZURMENDI, J., *Humboldt: hizkuntza eta pentsamendua*, Bilbo 2007, 151 eta hurr., 220 eta hurr., 244 eta hurr.

kontzeptu aleman batik ez dago, euren kidesunean aski diferenteak baizik), bakoitzaren testuinguruari behar zaio jaramon egin. Hala maiz aipatzen den adibide bat E. M. Arndt nazionalista aleman (suediar jai) antinapoleondar sutsuaren aldarrikapena da, nazioaren mugak hizkuntzaren mugak direla. Arndt benetan nazionalista aleman suharrenetakoa da eta erraza da holako esaldi bat hizkuntza eta herriaren mistika alemanaren lagin bezala saltzea irakurleari. Originala irakurri eta testuinguruari so egiten bazaio, segituan ikusten da, hor dagoena, inolako mistikarik gabe, erantzun oso simple eta inteligentea besterik ez dela frontera naturalaren tesi frantsesaren aurka: “muga naturala” nazio frantsesaren eta nazio alemanaren artean ez da Rhin ibaia, hizkuntzaren muga baizik¹⁹⁹¹. Anbizio frantses espansionisten justifikatzeko baino ez zen nazioaren kontzeptu territorialari –“muga natural” geografikoak– Arndtek nazioaren “kontzeptu aleman” linguistiko edo kulturala kontrajarri dio – 1813an “naturala” eta defentsiboa zena, kontzeptu frantses konkistagosearen kontrara, eta 1870ean politiko eta konkistatzaile bilakatu ahalko dena. Testua inoiz ez da egoten denboragabetasunaren airean, bere-bere intentzioa eta testuingurua ukaiten ditu beti, eta horien barnean irakurtzea eskatzen du, zentzua ez deformatzeko.

Ez da Alemanian bakarrik. Ondorengo abertzaletasun deklarazio honetan nazioaren kontzeptu bat agerian dago: “L’amour sacré pour la France, sa langue, son territoire, ses destinées, cet amour passe avant tout”¹⁹⁹²; Pariseko setioaren egunetan Mme. Quinetek idatzia da, eta egun beltz horietako bere-bere sentimendua eta paristar eta frantses guztiena adierazten ei du¹⁹⁹³. Izan ere –gehitzen du– neroni hauxe izatea egiten duena hori da; atxikimendu aipatu horiek gabe individualitaterik ez legoke, gutako bakoitza ez litzateke izango neu bat; aldiz, munduko ni guztiak berdinak lirateke¹⁹⁹⁴. Gerran ikasten da zer den nazioa eta nazioan zer ni neu. “Il est triste que souvent pour être bon patriote on soit l’ennemi du reste des hommes”, idatzi du Voltairek Dikzionario Filosofikoan. “Malheur –idatzi du Mme. Quinetek– à ce cosmopo-

1991 ARNDT, E. M., *Der Rhein Deutschlands Strom aber nicht Deutschlands Grenze* [orij., “Der Rhein, Teutschlands Strom, nicht Teutschlands Grenze”, 1813], Dresden 1921, 20-21. Testua hasieratik bururaino Rhinaren frantsesastan “naturalaren” aldezei (Sully, Richelieu, d’Avaux, Louvois, Colbert...) erantzun polemikoa da. Ohartarazi behar da, gainera, Rhinaren alemantasunaren alde Arndtek egiten duen arrazoiketa gutzia historikoa eta militar estrategikoa dela gero. Izkributxoa ez baita interes teoriko akademikoek motibatua. Bestalde, nazioaren muga naturalizat hizkuntza hartzea ez da alemanen eskusiboa (Saboiako anexoaren justifikazioa, etab., aipatuak ditugu), eta ik. CAZALÈS, E. de, “Études historiques et politiques sur l’Allemagne (5)”, in: *Revue des Deux Mondes* 19 (1842) 78 eta hurr. Frantziak Renaniako probintzia alemanak anexatzeko asmoa burubide dudagarrikoa begitantzen zaio autore honi, zeren eta “les vraies limites naturelles ne sont pas déterminées par les montagnes et les rivières, mais bien plutôt par la langue, les moeurs, les souvenirs, par tout ce qui distingue une nation d’une autre nation” (79).

1992 QUINET, Mme. Edgar, *Paris. Journal du siège*, Paris 1873, 44. Diferentzia gutxi “Deutschland über alles”en aldera.

1993 Ib., 48: “Tous les coeurs frémissaient de patriotisme”.

1994 Ib., 45.

litisme dissolvant qui anéantit le patriotisme, sous prétexte d'un amour plus large pour l'humanité entière"¹⁹⁹⁵. Biok ez dira bat frantsesa eta bestea alemana.

Ez, manikeoa ez da kontzeptuen mundua, alde batean kontzeptu ona, bestean gaiztoa, horixe izan arren pedagogia sinplistarena bezala (maiz ezinbestekoa) mentalitate teologikoaren gogokoa; eta, beharbada biongatixe, nazionalismo frantsesaren jukutria.

Badagoena kontzeptuaren anbigutasun ekibokoa da (batzuetan apropos bilatua), eta historia, eta arazoaren eta kontzeptuaren faseak historian¹⁹⁹⁶, eta mailak, teorikoa eta praktikoa edo filosofiko-literarioa eta politikoa. Demokraziaren teorizazio diferentea dagoen moduan Ingalaterran eta Frantzian, bat Iraultzaren ostekoa (Locke) eta beste bat Iraultzaren aurrekoa (beraz, iraultzailea: Rousseau), nazioaren teorizazio bat Estatu osatu aurrekoa dago (alemana ohi deritzona), eta beste bat Estatu nazionala egon eta gerokoa. (Herder ez batean eta ez bestean egokitzen da, haren nazio gogoetak ez baitauka Estatuarekin zerikusirik, hari muzin egiteko ez bada). Eta, gero, teorizazio ezberdinak –ez beti teoriko hutsak–, aldian aldiko interes eta xede politiko partikularren eran, hauen artean kokatu behar baitira Alsaziaren aleman edo frantsesitasunaren ingurukoak. *Last but not least*, autore aleman edo frantsesen gogoetak dago nazioari buruz teoriak egiten dihardutenak (inola ere ez euren artean baterakoak: Rousseau, Renan), eta politika dago, eta gerrak, garaipenak eta porrotak, praxian nazioak zer izan erabakitzen eta nazioak egiten dihardutenak edozein teoriak baino eragintsukiago.

Frantziari gagozkiola, mereziko luke xeheki arakatzea hiztegiek nazioaren definizioetan zein interesi obeditzen dioten; zein ezaugarri pribilejiatzen duten, zeintzuk ezkutatu edo bigarren mailan bakarrik edo zeharbidez aipatu, etab., bide batez gogoeta intelektuala eta jarduera literario-linguistikoa zenbateraino Estatu interesen zerbitzura makurtuz joaten diren miazteko. Deigarria da Frantzian nazioa erregearen edo nobleziaren buruzagitasunari (gobernari, dominazioari) lotuta ikusteko betidanik nabaritzen den joera, ia “menekoen multzoaren” sinonimoa¹⁹⁹⁷. Edonola ere, Iraultza aurreko definizioetan hizkuntzaren ezaugarria jeneralean aintzat hartu ohi da.

1995 Ib., 44.

1996 XIII. mendean “nacion du roi”, “les grans nations”, erregearekin armetan doazen zaldunak dira, ik. GODEFROY, F., *Dictionnaire de l'Ancienne langue Française et de tous ses dialectes du IX^e au XV^e siècle*, Paris 1885.

1997 Hala Furetièreren Hiztegiari, 1690, “Se dit d'un grand peuple habitant une même étendue de terre renfermé en certaines limites ou même sous une certaine domination”. Definio hau jasotzen du hitzez hitz *Dictionnaire de Trévoux* jesuitenak, txit zabaldua, 1704, 1752, 1771 (ik. GODECHOT, J., “Nation, patrie, nationalisme et patriotisme en France au XVIII^e siècle”, in: *Annales historiques de la Révolution française* 43, 1971, 485). Furetièrek bigarren esanahi hau ere badakar: “Se dit aussi d'une certaine distinction de gens, qui comprend tous ceux d'une même profession, mais il ne se dit qu'en mauvais part. C'est une maudite nation que les Sergens, que les Corsaires”.

-1736, Abbé ROUBAUD, *Nouveaux Synonymes François*, “Introduction”, XIX-XX: “peuple” eta “nation” sinonimoak izan arren ñabardura batzuetan duten desberdingoa ikusarazte aldera nazioaren definizio hau ematen du: “Une nation est une multitude d’hommes, ayant le même origine, vivant dans le même État et sous les mêmes lois”. Beraz, gizarte zibila. Gero, hala ere, argitzen du: “La même langue dans la bouche de deux *peuples* éloignés, comme les *Bretons* et les Gallois, annonce qu’ils ne sont originairement qu’une *nation*”. Garbi dago, hala ere, zein ezaugarri lehenesten diren.

-1765, *Encyclopédie* (XI, “Nation” artikulua Jaucourtena da): “mot collectif dont on fait usage pour exprimer une quantité considérable de peuple qui habite une certaine étendue de pays, renfermée dans de certaines limites, qui obéit au même gouvernement”. Nazio bakoitza bere aiurri propioagatik bereizten ei da (“caractère particulier”). Definizio honek ere nazioa Estatuarekin berdintzen dizu. Segidan nazio kontzeptuaren beste erabilera bat aipatzen du (Furetièrek ere egiten duena). Pariseko Unibertsitatean ikasleria lau naziotan organizatzen zen: Frantziako nazioa, Pikardiakoa, Normandiakoa (beraz, hiru “nazio” frantses ezberdin), eta Alemaniakoa (eta honetan ingelesak, italiarrak, etab., sartzen dira, “toutes les nations étrangères”). Alabaina, Entziklopediaren irakurleak laster oihartzen du nazioaren kontzeptuak konplikazio gehiago ere badituela obra horretan: “la Nation éclairée des Gens de Lettres, surtout la Nation libre & désintéressée des Philosophes”; edo “gens, c’est-à-dire, nation” eta “la nation, c’est-à-dire, les seigneurs & les évêques” bezalakoak topatuko ditu. Nazioa herri eta Estatu bat baino zabalago ere heda litekeela; hala, dialektuak berezko ondorioa omen dira “de la différente position des peuples & des Etats qui composent une même nation” (eta hemen nazioa hizkuntzarekin lotzen da zalantza gabe). Hala berean, nazio grekoa aipatzen da (hizkuntzazkoa); eta nazio grekoan nazio (politiko) espartarra, nazio beoziarra, nazio atenastarra; nazio godoa dago eta nazio bisigodoa, nazio bandalua (nazio godoaren parte direnak). Nazio britaniarra dago, eta nazio ingelesa eta nazio eskoziarra (hemen ez da batere segurua hizkuntzagatik denik); nazio germaniarra, eta nazio zimeriarra, alemana, saxoniarra... “La nation des Biscayens” dago (euskaldunak), ez duen arren gobernu bat eta ez erakunde politiko amankomun bat, baina bai hizkuntza bat; okerrago, nazio juduak ez hizkuntza, ez lurralde, ez gobernu amankomuna du, eta nazio bezala aipatzen da. Faraoiak Egipto, Txina, Atilaren hunoak nazioak esaten dira; kalmukak, herri nomada, nazioa dira, eta nazioak indio cacouchac, irokesak, huronak.

-1767, Aubert de la Chesnaye-des-Bois, *Dictionnaire historique des mœurs, usages et coutumes des Français*: “Ce mot, dans sa signification primitive, veut dire un nombre de familles sorties d’une même tige, ou nées en un même pays. – On entend ordinairement par le mot de nation un grand peuple gouverné par les mêmes lois, et parlant une même langue”.

Monarkia absolutistaren garaiko nazioa Estatuarekin eta Estatua erregearekin berdintzeko joera (“l’État c’est moi” ez da errealitate bat adierazteko topiko bat baino) muturreraino eramán da 89ko Iraultzarekin (Estatua “La Nation” bihurtuz). Proklamatu egun gutxi batzuetan egin bada, gauzatzea lan luzeagoa izan da. Segitu den prozesuaren eta zalantzen ispilu egokia Akademiaren Hiztegia daukagu, argitalpenen jarraiera jarraituz.

-1694: “Terme collectif. Tous les habitants d’un mesme Estat, d’un mesme pays, qui vivent sous mesmes loix, et usent de mesme langage”. Iraultza eta gero arte Akademiak nazioa horrela definituz jarraitu du edizio ezberdinetan. Hizkuntza oraindik aintzat hartzen da.

- Gero, ordea, nazioa osoki Estatuan urtu da (nazio frantsesa batik bat) eta, abisatzen digu X. Zabaltzak, 1835ean hizkuntza kendu egin da nazioaren definiziotik¹⁹⁹⁸. Argitaraldi honetan beste definizio hau dator: “La totalité des personnes nées ou naturalisées dans un pays et vivant sous un même gouvernement”. Definizio hori errepikatuko da 1878ko eta 1932-35eko hurrengo argitaraldietan. (Azken honetan, “Nation se dit aussi –gehitzen da– de l’Ensemble des citoyens considérés comme constituant un corps social distinct du gouvernement qui les régit”). Nazioa berdín gizarte zibila. Iraultzatik Bigarren Mundu Gerra ostera artean Akademiak beste erabilerarik ez du gura izan antza –Akademiaren hiztegia normatiboa da– nazio hitzarentzat.

-Azkeneko edizioan –oraingoan– hain jakobinoki estu ez jokatzea erabaki da nonbait – eta hasiera kurioso honekintxe hasten zaigu: “Nation. Communauté dont les membres sont unis par le sentiment d’une même origine, d’une même appartenance, d’une même destinée [“unidad de destino!”]. Gero, nazio kultural edo antropologikoa eta politikoa bereziz: “1. Ensemble de personnes établies sur un territoire et unies par des caractères ethniques, des traditions linguistiques, religieuses, etc. (...) 2. L’ensemble des personnes formant la population d’un État déterminé, soumises à la même autorité politique souveraine; par ext., l’entité étatique représentant cette collectivité”.

Antzeko ibilbidea ibiltzen ikusten dugu Larousse bere edizio jarraikietan, baina akabera are deigarriagoaz.

-1866-1876, *Larousse. Grand Dictionnaire universel du XIX^e siècle*, XI. bolumenean (1874), “Nation”: artíkulu nahiko luze landua nazioaren jatorri eta eboluzioaz (familia, tribua, nazioa). Nazioaren hiru (bi) definizio ematen da artíkuluán. Hasierako definizioa da, “Réunion d’hommes habitant un même territoire, et ayant une origine commune ou des intérêts depuis longtemps communs, des moeurs semblables et le plus souvent une langue identique”. Herri eta nazio funtsean sinonimoak izaki, bien artean bereiz litezkeen ñabardurentzat berriro ematen da definizio bat, eta azalpen entziklopedikoan ematen den hirugarrenak hau dio: “Une nation est un

1998 ZABALTZA, X., *Una historia de las lenguas y los nacionalismos*, Bartzelona 2006, 30.

groupe d'hommes vivant en communauté [lurraldearen garrantzia baztertu da nazioarentzat, herrirentzat bilakatzen da ezaugarria], ayant les mêmes moeurs, les mêmes lois, le même langage et la même origine". Geroxeago irakurtzen da berriro: "il reste en Occident des nations en grand nombre avec des moeurs, un esprit et un langage séparés". Hiruretan erreplikatzan dira etorki berdinen (arrazaren), ohitura amankomunen eta hizkuntzaren ezaugarriak nazioa definitzeko.

-1885-1902ko *La Grande Encyclopédie*, éd. par la Librairie Larousse-n, nazioaren definizio soziologiko baten zailtasunetan luzatzen da¹⁹⁹⁹; hemen honezkero –Proudhonen alboan– Renanen konferentziak toki inportantea hartzen ditu. Nazioarteko Zuzenbidearen atalean (E. Lehr) hau irakurtzen da: "On confond souvent la nation avec l'État; les deux termes ne sont pas synonymes: l'État n'est qu'un élément constitutif de la nation. La nation (...) implique, en général, une communauté d'origine, un ensemble d'hommes groupés sur le même territoire, ayant la même race, la même langue, les mêmes coutumes, les mêmes aptitudes spéciales. L'État est la puissance publique en laquelle se concentrent, en vue de l'exécution des lois et de la défense commun, les pouvoirs et les droits de cet ensemble d'hommes (...), l'instrument de la nation. Tous les individus dépendant d'une même nation sont unis par un lien naturel qu'on nomme nationalité".

-*Larousse du XX^e Siècle* (1928 eta hurr.), 1932ko bosgarren bolumenean, 1874ko definizioa birrartzen da, azalpen entziklopediko honekin: "Une nation peut se définir l'ensemble des personnes que réunit la conscience d'une certaine communauté moral, attesté le plus souvent par la communauté d'origine, de race ou de langue. La nation ne se confond pas avec l'État fondé sur la force, l'intérêt, le lien dynastique ou les nécessités géographiques..." 1963ko *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, bol. VII, definizio berarekin jarraitzen da, Estatu eta nazioa segurutik bereiziz eta bion nahasketa salatuz.

-Gero, bat-batean, *La Grande Encyclopédie* 1971, ezustekoa: "Nation" artikulua desagertu egin da eta sarrera horrek "État" artikulura bidaltzen gaitu..., hor nazioa behialako tribua baino ez da eta orain gizarte zibila (hau berau hizkuntza, ohitura, eta halako ezerekin arretarik gabe orain). 1975eko *Grand Larousse de la langue française*-n, nazioaren eta Estatuaren konfusioa kontsumatua da jada: nazioa da "groupement d'hommes unis par une tradition historique, linguistique... ", eta aldi berean "ensemble des individus régis par une même Constitution" (beste hainbeste "nationalité" re-

1999 "Le groupement humain désigné sous le nom de nation est plus ancien que l'histoire même: il suppose la communauté d'origine, des ressemblances physiques, des affinités morales, une parenté historique ou plitique, l'occupation d'un même pays: toutes ces choses à la fois ou quelques-unes d'entre elles, sans qu'il soit possible de le déterminer scientifiquement, sinon en observant chaque espèce en particulier. Race, climat, langue, religion, gouvernement, territoire, ont aidé les hommes à se constituer à l'état de nation" (830).

kin)²⁰⁰⁰. 2014ko *Petite Larousse*-n: “entité abstraite, collective et indivisible, distincte des individus qui la composent et titulaire de la souveraineté”. Eta hobeto ikus dadin, Akademiak eta entziklopedia eta hiztegiak ideologia nagusiaren oinarritzapena eta propaganda egiteko daudela, azalpen filosofikoan gehitzen da: “la nation ne peut se fonder sur l’ethnie”, etab.

Nazio barbari eboluzio hori ibilarazi zaionez, haren tokian orain etnia erabiltzen da askotan. “Le mot ethnie –irakurtzen diogu S. Citroni– a été créé dans la langue française à la fin du XIX^e siècle, alors que le sens primitif du mot nation s’était modifié par l’avènement de l’Etat-nation. Ce sens a effectivement évolué de la sédimentation des formations historiques nouvelles”²⁰⁰¹. Hitzak hitz, betiko tranparekin autoengainatzen segitzen da: “ethnie basque” bai, edo “littérature ethnique occitane”, entzuten da; Frantzian etniak daudela ere irakurtzen duzu, “ethnie alsacienne”, “ethnie flamande” (kilometro batzuk harago nazioak direnak), edo immigranteak, sorterrian hegazkinera nazio batekoak igo zirenak eta Frantzian etnia batekoak jaitsi, etab., baina “ethnie française” edo “littérature, culture ethnique française”, holakorik ez da existitzen (Espainian “etnia espagnol”ik).

Egon, Alemanian ez eta Frantzian bai dagoena, nazioaren ukazioa da –Nazioaren eta Nazio Handiaren paroxismoa ere ez da horixe baino–, kontzeptuaren desberdingo bezala saldua. Nazioa berdin gizarte zibil zeharo abstraktua, orri zuri-zuria, zeinen eskubideak eta askatasuna eta obligazioak Estatuak emanak omen baitira, eta hizkuntza eta kultura eta identitatea ere Estatuarenak suposatzen baitzaizkio.

Berriro berrirotzeko, bada: azken boladan abertzaletasun etnikoa vs. konstituzionala, lehenago zibikoa esaten zena, kontrajartzen da. Betiko kontu zaharra betiko interesen zerbitzuan, terminoak erreberrituz. Aro modernoan behintzat, nazio[nalismo]a automatiko zibiko/konstituzionala da Estatu dagoen orduko, eta inoiz ez lehenago; berak soil ahal baitu –eta egin beharra baitu–, jendea cives edo hiritar deklaratu. A. D. Smithek berriki zioen moduan –eta hark esan gabe ere edozeinek ikus lezakeen moduan–, Estatuak, eta nazionalismoak, denek dituzte elementu bai etnikoak eta

2000 Ik., orobat, *Le Grand Robert de la Langue Française*, 1985: 1. “Groupe humain, généralement assez vaste, qui se caractérise par la conscience de son unité et la volonté de vivre en commun”, eta 2. Estatuak.

2001 CITRON, S., *Le mythe national. L’histoire de France revisitée*, Paris 2008, 210-212: “La *nascion* ancienne était, dans le proto-français, une collectivité se réclamant d’une origine commune et singularisée par une langue, des coutumes, des traditions. En 1789, les Juifs sont encore désignés comme «nation». Le mot *ethnie* reprend à son compte ce sens ancien: «un groupe humain possédant en plus ou moins grande part un héritage socio-culturel commun et notamment la langue». Mais, dans l’usage, la confusion entre les deux sens du mot «nation» n’en sera pas, pour autant, effacé”. Akademiaren Hiztegiak definizio hau ematen du: “Ethnie n. f. XIX^e siècle. Dérivé savant du grec *ethnos*, «groupe d’êtres d’origine ou de condition commune, nation, peuple». Ensemble d’individus que rapprochent des traits communs, notamment une relative unité d’histoire, de langue, de culture et, le plus souvent, la référence à une occupation actuelle ou ancienne d’un territoire”

bai zibikoak²⁰⁰². Kurioso da, nahizko nazionalitatearen teoria omen dena, nahi ez dutenak nahi izatera behartzeko arma bihurtzen da (katalanak, euskaldunak) – aldi berean nahi lukeen hainbaten nahi larriari uko eginez (immigranteak). Abertzaletasun konstituzionalak bere zentzua izan lezake, bere jatorrizko intentzioaren zentzuan hartzen bada: nazioa partaidetza libre eta aktiboaren, konpromiso politikoaren eta solidaritate nazionalaren zentzuan ulertzekoa, hots, balio unibertsalen kontsideroan zentratua (giza eskubideak, etab.), ez arrazaren edo kultura beren-beregiko baten edo historia handi baten harrotasunaren gainean. Ezbaibakoa da horren zuzentasun osoa 80. urteetan eta Alemanian aldarrri bezala, ez teoria bezala (nazioarena), identitate aleman berri bat ontzeko xedean. Teoria bezala hartuta, guztiz gain sasidekrazia espainola justifikatzeko teologia bezala, kontraktualismoari beti egin zaizkion objekzio guztiek harrapatzen dute. Estatu demokratikoaren abiapuntuan erabaki indibidual eta partaidetza libre suposatzea ideal batetik edo mito batetik abiatzea da. De fakto, partaidetza nazionala jaiotzak erabakitzen du, ez erabaki pertsonalak, ia guztientzat; eta abiapuntu teoriko bezala suposatuta ere, ezin da arrazoizko eta berez zilegizkotzat hartu, “unless liberal theory –Y. Tamirren berbetan esateko– can satisfactorily explain why a social contract should include only certain individuals while leaving others out, a global contract seems the only possible option”²⁰⁰³. Estatuak sortzen du eta oinarritzen du, eta Estatuak eusten du (nola gainera!) Konstituzioa, ez Konstituzioak Estatua. Ariketa akademiko gisa emankorra izan liteke apika, baina bestela fikzio filosofiko-teologikoa besterik ez da imajinatzea Estatua hitzarmen batek sortzen duela, eta hitzarmen hori Konstituzioa litzatekeela. (Zentzu gutxi du, hortaz, Estatua kuestionatzen denean, Konstituzioarekin argudiatzea kontrara). Estatua gauza bat da eta beste bat haren Konstituzio posible guztiak. Suposizio guztiz liberal eta unibertsalek ezin dute esplikatuz Estatu demokratiko batek, hots, Konstituzio batek zergatik dauzkan frontierak eta zergatik egungo puntu horietan: zergatik eskubide “unibertsal” batzuek Irunen balio duten eta Hendaian ez; zergatik arreta sozialaren giza eskubideek ibaiaren alde honetan balio duten eta bestaldean ez; zergatik katastrofe naturalek gutartean kolpatuei Estatuaren “karitatea” zor zaien, eta haraxeagoko jendeari ez; zergatik obligazioa den Extremadurarekin solidaritatea ukaitea eta Alentejorekin ez. Arrazoi liberal unibertsalen mailan zeharo immoral eta inzibikoa da Andaluziari laguntzen zaion izari berberean Maroko edo Portugali ez laguntzea. Eta “immigrazio ilegala” bezalako kontzeptu batek logikoki inposiblea izan beharko luke.

2002 SMITH, A. D., “Civic and ethnic nationalism revisited: analysis and ideology”, in: *The ASEN Bulletin* 12 (1996/1997) 9-12. Ikus, orobat: HUTCHINSON, J., “Ethnicity and modern nations”, in: *Ethnic and racial studies* 23/4 (2000) 651-669. GUIBERNAU, M.-HUTCHINSON, J. (arg.), *Understanding nationalism*, Cambridge 2001. Kritikoko Smithekiko: CALHOUN, C., “Nationalism and ethnicity”, in: *Annual Review of Sociology* 19 (1993) 211-239. ÓZKIRIMLI, U., “The nation as an artichoke? A critique of ethnosymbolist interpretations of nationalism”, in: *Nations and nationalism* 9/3 (2003) 339-355. KAUFMANN, E.-ZIMMER, O., “«Dominant ethnicity» and the «ethnic-civic» dichotomy in the work of A. D. Smith”, in: *Nations and nationalism* 10 (2004) 63-78.

2003 TAMIR, Y., *Liberal Nationalism*, Princeton UP, 1993, 119.

H. d., printzipio unibertsalekin errepublika unibertsala justifikatzen da, ez berein errepublika. Zer da, orduan, Konstituzioan liberalismoa eta norbanakoaren burujabetasuna baietsiz de fakto hura punturen batean mozten eta ukatzen duena, Estatu liberal konstituzional guztiak euren baitan berdin-berdinak ez izateko eta denak ez izateko bat bakarra? Edo, eguneroko izatezkoan geratuta, zergatik da printzipio unibertsalek ibilkatzen duten Estatu demokratiko eta konstituzional batean ere jendea futbol ekipo nazionalarekin identifikatzen dela eta kontrarioarekin ez?, eta sinbolo partikular batzuekin, erreferentzia historiko eta kultural jakin batzuekin? Eta zergatik da norbanako oro kontziente edo inkontzienteki beti hizkuntza bati dagoela atxikia, eta musika bati, literatura, sukaldaritzako tradizio, erlijio, ohitura beren-beregiko batzuei, eta partikularrak izanez soilik unibertsalak? “Nazioa” ez baita horixe besterik. (Habermasek hori dena suposatu eta baietsi egiten du, horren garrantzia erremarkatzera jartzen ez den arren, hain zuzen oinarri-oinarrizkoa eta elementala eta unibertsala delakoxe). Eta hori da galdera, zergatik gizarte demokratikoak, balio unibertsalen izenean existitzen eta legitimatzen omen direnak (Konstituzioa), hamaika eratako mugak jarri eta frontera batzuen barruan itxituratu egiten diren. “States can only justify their separate existence on national grounds”²⁰⁰⁴.

2004 Ib., 123.

OHARTXO BAT TRADIZIO ALEMAN ETA FRANTSESAREN ARTEKO DESBERDINGOAZ

Orain Frantzia eta Alemania esaten ditugunak, historia hagitz diferenteetatik heldu dira euren gaurko izatera: Frantzia, XVIII. mendeko monarkia absolutistatik Errepublikak zentralista jakobinora etorri da²⁰⁰⁵; Alemania, XVIII. mendeko 533 “Estatu” edo jaurerri, edo 1800dik gora erkidego independente txikietatik egungo 16 Estatuak (Land, pluralean Länder – irakur “lender”) Federazioaren Errepublikara²⁰⁰⁶. Inperio berbak (*Reich*) guri besterik iradokitzen badigu ere, Inperio Alemaniak ezer ordezkatzeko badu botere nagusiaren ahuldadea eta deszentralizazio erabatekoa da.

Frantzia Estatu absolutu bat da, errotik estatista eta zentralista. Estatu zaterra da. Horregatik bere buruaz ez zaio gustatzen Estatu esatea, beti Errepublikak esaten du (balio errepublikarrak, bertute errepublikarrak..., zentzurik batere ez daukanean ere) edo Nazioa (“la nation française”, “la Grande Nation”, hau ere isilkiago engoitik). Batasuna esaten duenean zapal-zapal berdindua ulertu behar da. “L’unité trouverait sans doute sa perfection dans uniformité. La France monarchique en resta toujours loin, mais la monarchie y tendit sans cesse”, irakurtzen diogu A. Dupronti²⁰⁰⁷. Hartara bultzatu dute barneko gerrek (“le mouvement vers l’uniformité fut marqué par les efforts pour assurer l’unité religieuse”), kanpoko gerra etengabeek, krisi ekono-

2005 Gaurko Errepublikak zentralista, atzoko jakobinismoa eta herenegungo monarkia absolutista soka beraren jarraipen gisa ikustea ez da Burke bezalako kontserbatzaile edo Tocqueville eta W. von Humboldt bezalako liberalen irizpen kritikoa bakarrik, K. Marxena ere baizik (*L. Bonaparteren Brumairearen hamazortzgia*, Donostia 1973, 139), eta Sieyès bezalako lehen orduko iraultzaile baten aitortpena ere bai: “[Nazioaren subiranotasuna] se ha presentado tan colosal ante la imaginación porque la mente de los franceses, saturada aún de supersticiones monárquicas, ha dado en dotarla de toda la pomposa herencia de atributos y poderes absolutos que han hecho brillar las soberanías usurpadas. Todo parece indicar que, de la mano de una suerte de orgullo patriótico, se hubiera convenido en decir que si la soberanía de los grandes Reyes fue en su momento tan poderosa y terrible, la soberanía de un gran pueblo no debería irle a la zaga” (aip. in: MÁIZ, R., *Nación y revolución: la teoría política de Emmanuel Sieyès*, Madril 2007, 149). Errege Eguzkiaren garaioak bezalaxe, Iraultzaldiko arteak, etab., eta Iraultzaosteko mende eta erdi osoak “Nazio Handiaren” handi eta perfekzioa arrandiatuko dute.

2006 Ik. Wikipedian “Holy Roman Empire” eta “List of states in the Holy Roman Empire”.

2007 DUPRONT, A., “Du sentiment national”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1061.

mikoeak. Gortearen eragina ez da izan txikia²⁰⁰⁸. Handia Parisen eragina orobat²⁰⁰⁹. Handiena, paradoxalki, “askatasun errepublikarra” izan da...

Tradizio frantsesa eta alemana kontrajartzea gustatzen zaienek, uniformitate edo askotarikotasunaren idealaren kapituluan egin ahal izango lukete, beharbada, saiotxo bat, argitasun bila. Tradizio (klasiko) frantsesa, ideien alorrean matematikak agintea hartu zuenean hozitua (XVII), batasunaren eta ordena razional hierarkizatuaren²⁰¹⁰ grinaz taxutua da. Descartesentzat, gizarte moten askotarikotasuna, ezberdintasuna, beren inperfekzioaren froga zen, beste gabe. Diferentziak, inperfekzioa adierazten du. (Esanahitsua da zentzu honetan Metodoaren Diskurtsoko II. atal osoa). Arkitektura berriak eta Versaillesko jardun klasizistek bezala politikak, diseinu geometrikoa bilatuko dizute²⁰¹¹. Uniformitate razionalaren eredu honek indarrean jarraitu du, Voltaire eta Diderot barrena, bere aztoramendu jakobinoa Iraultzan jo arte²⁰¹². Handitasuna eta uniformitatea, horiek dira printzipio estetikoak adina politikoak. Aldiz, Ilustrazio eta klasizismo alemanak bere modeloak landu dituenetarako –Frantzia baino dexente beranduago, ezin ahaztu baita hori; baina hain zuzen Frantziak txit influentziaturik eta hango garapenen jarraian²⁰¹³, mundua jada beste mundu bat da; zientzien alorrean, ez matematika eta fisika (Descartes, Newton), baizik biologia-eta, naturaren kontzeptu berri bat alegia, ari da goratzen. Milioika monada ezberdinez osatua da mundua – historia orobat: herriak, kulturak, hizkuntzak, jendeak, norbanakoak. Bat bai, baina gizadia (mundua) ez da uniforme. Multiformea da. Ezberdintasunak unibertsuaren aberastasun alaia erakusten digu. Herder, Humboldt, aberastasun azkengabe horretan murgilduko dira, herrien karaktereak, hizkuntzak, folkloreak ikertzen. Kant bera, polonieraren eta lituaniera bezalako hizkuntza txiki baten defentsan engaiatuko da, normalizazio linguistikoaren sustapena, eta irakaskuntzan eta kultura erlijiosoan onarpen ofiziala esijituz hizkuntza horientzat Prusiako erresuman²⁰¹⁴. Boterearen

2008 Ib. “La cour, avec ses officiers, gentilshommes venant servir un «quartier», un trimestre par an, et retournant quelques mois dans leurs seigneuries y porter l’esprit, les modes, les moeurs de l’entourage royal et de la maison du roi, fut un puissant moyen d’unification”.

2009 Ib. Parisen eragina berretsiz zentralizazioan, jada Tocquevillek seinatua, ik. FAUCHOIS, Y., “Centralisation” artikulua, in: FURET, F.-OZOUF, M., *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, Paris 1992, 82-83. Halaber PALMER, R. R., “The National Idea in France before the Revolution”, in: *Journal of the History of Ideas* 1 (1940) 96-97. “A network of officialdom spread from the capital through the country. It made France by the standards of the time a unitary state, a huge monolith of power (...). This solid fact was decisive for the kind of national feeling that became important in the eighteenth century”.

2010 Razionaltasunak berriro tankera geometrikoa duela.

2011 Ikus bedi GUSDORF, G., *La Conscience révolutionnaire. Les Idéologues*, Paris 1978, 123 eta hurr.

2012 Ib., 174-188 (“Unification, «Adunation»” kap.). Ik. orobat FAGOAGA, I. de, *Domingo Garat el defensor del Biltzar*; Buenos Aires 1951, 87, 124. STAROBINSKI, J., *Les Emblèmes de la Raison*, Paris 1973.

2013 Herder ez da ulertzen Voltaire gabe; Kant ez, Rousseau gabe; Fichte, Hegel, etab. ez, Iraultza gabe.

2014 KANT, I., *Werke*, Akademie-Textausgabe, Berlin 1968, bol. VIII, 445. Kantek ez du zalantzarik uzten, norbere hizkuntza lantzeko eta eskolan nahiz elizan hizkuntza propioa erabiltzeko eskubidea, “erresuman edozein herri txikiri” dagokiona dela.

berezko joera, sumatzen du Kantek, Estatu bakoitzaren berezko nahimena, geroz eta handiagotzea eta mundu guztia berak azpiratzea litzateke. Baina naturak besterik nahi du, eta botere handi baten pean herrien nahasketa hori ekiditeko (fusioa), naturaren baliabide bat, dio Kantek, hizkuntzen aniztasuna da. Diferentzia horrek maiz herrien artean gorrotoa eta gerrarako aitzakiak sortzen baditu ere, kulturaren igo ahala eta gizarteak elkarrengana hurbildu ahala printzipioetan, “elkar aditze batera darama bakean, hau ez baita indar ororen makaltzearen bidez lortzen eta ziurtatzen (askatasunaren hilerrian), despotismoan bezala, orekaren bitartez baizik lehiaketarik bizienezan”²⁰¹⁵. Horrela, botereak indarkeriaz nahiz amarruz nahaspilatu egin gura litzuzkeen herriak, “naturak, jakintsu, berezi egiten ditu” (gero, modu baketsuan, naturak berak modu askotan berriro elkartzten dituen bezalaxe, merkataritza bidez esaterako)²⁰¹⁶. Kantek uste du, beraz, Estatuaren edo boterearen joeren aurrean, banakoak babestuta egon behar duela. Eta hori aniztasunean, desberdingoan egiten duela. Horregatik, Kantentzat hizkuntz aniztasuna askatasunaren defentsa bat da Estatuaren uniformismo eta despotismoari buruz buru; aurrerapenaren bermea da orobat, jendakien artean lehiari eraginez; bake aberasgarri baten oinarria, azkenik, Estatu unitaristaren kanposantuko bakearen orde. Interesantea da Babelgo Dorrearen istorioa nola interpretatzen duen. Herri guztiak elkarte batean urtzeko eta bategiteko asmoa, zerurainoko dorre batean denak loturik, arriskuetatik libre geratzearren, kulturaren garabide oro itotzea adina zen: horregatik, uniformitate absolutua bilatzen zutenak, hizkuntz aniztasun gaindiezinez izan ziren zigortuak²⁰¹⁷. “Ezberdintasuna, hainbat gaizkiren iturri oparoa, eta ongi ororena”, dio Kantek zuhur-hitzak²⁰¹⁸. Kantek Estatu zurrupariarekiko mesfida hori, entitate sozial “naturalak” Estatuaren salokieratik defendatu beharra, etab., Herder bere ikasle letoniarraren jarrerak eta ideiak dira neurri handi batean. Nazioen aniztasun ederraren gorazarre paregabea utzi digu Herderrek “Gizatasunaren sustapenerako Gutunetatik” 42.ean²⁰¹⁹. Baina ikaslea errotikoa goa da maisua baino nazioaren defentsan Estatuaren eta edozein botereren aurka.

2015 Ib., 367: “Aber *die Natur will es anders*. – Sie bedient sich zweier Mittel, um Völker von der Vermischung abzuhalten und sie abzusondern, der Verschiedenheit der Sprache und der Religionen, die zwar den Hang zum wechselseitigen Hasse und Vorwand zum Kriege bei sich führt, aber doch bei anwachsender Cultur und der allmählichen Annäherung der Menschen zu grösserer Einstimmung in Principien zum Einverständnis in einem Frieden leitet, der nicht wie jener Despotismus (auf dem Kirchhofe der Freiheit) durch Schwächung aller Kräfte, sondern durch ihr Gleichgewicht im lebhaftesten Wettstreit derselben hervorgebracht und gesichert wird”.

2016 Ib., 368.

2017 Ib., 121: “(...) Die heilige Urkunde hat ganz recht, die Zusammenschmelzung der Völker in eine Gesellschaft und ihre völlige Befreiung von äusserer Gefahr, da ihre Cultur kaum angefangen hatte, als eine Hemmung aller ferneren Cultur und eine Versenkung in unheilbares Verderbnis vorzustellen” (“Muthmasslicher Anfang der Menschengeschichte”).

2018 Ib., 119: “Die Ungleichheit (...), diese reiche Quelle so vieles Bösen, aber auch alles Guten”.

2019 HERDER. J. G., “Briefe zu Beförderung der Humanität”, in: *Sämtliche Werke* [B. Suphan ed.], XVII, 1994, 211-213.

Herderrek gobernamentuak eta Estatuak (Errusia, Prusia, Austria, Frantzia) ez ditu batere maite. Handi eta indartsuago, eta gutxiago. Sortu, Estatuok (hots, monarkia hereditarioak) ez ditu “naturak” egin. Gerrak, indarkeriak sortu ditu, eta herriak zantzeko makinak dira. Horko “Itun Soziala” indarginenaren ituna da, lehoiaren legea; Itun horren eta ondoriozko zuzenbidearen ezarleak, gizadiaren borrarero koroatuak dira, haurrideen estrangulatuak²⁰²⁰. “His social vision –hala I. Berlinek– is antagonistic to government, power, domination (...). His conception of a good society is closer to the anarchism of Thoreau or Proudhon or Kropotkin, and to the conception of a culture (Bildung) of which such liberals as Goethe and Humboldt were proponents, than to the ideals of Fichte or Hegel or political socialists”²⁰²¹. Gizakiaren giza-kideen gaineko agintea inola justifikatzekotan, arrazoa herria hezitzekeo premia izango litzateke, gero libre jaregiteko, bere buruaren jabe izan dadin. Horren orde, herria adintxiketasun betiereko batean lotuta edukitzea da egiten dutena. Gobernuak menekoen zigorrak bezala dira. Herderrek Estatuaz eta aginte botereaz hitz egiten duen moduan, ez da harrizkeoegia, Lehen Mundu Gerra ostean iraultzaile “Sobiet (Batzar) Errepublikanoek” eta anarkistek beren aitzindarizat hartu badute Alemanian²⁰²². Kantek, edozein gizartetan ere gizakiak nagusia behar duela idatzi bazuen, “nagusi beharra duen gizakia aberea da”, osteratu du Herderrek; “gizaki bilakatu orduko, nagusirik propioki ez du behar”²⁰²³. Gizakiak behar duena lagunartea da (andreak gizona, gizonak andrea, haurrak hezitzailea, gaixoak sendagilea), hots, komunitatea, nazioa; ez, nagusia. Naturalena, orduan, herria bera bere buruaren nagusi izatea litzateke, eta jendaki bakoitza bere buruaren jabe.”Estaturik naturalena herri bakar bat karaktere nazional bakar batekin da (...). Ezerk ez dirudi gobernamentuaren xedeari hain nabarmenki kontrarioa Estatuaren handitze antinaturala baino, giza leinu eta nazioen nahaspilaketa basatia baino, zetro bakar baten azpian”²⁰²⁴. Naturala

2020 HERDER, J. G., “Ideen zur Philosophie der Geschichte der MENSCHHEIT”, in: *Sämtliche Werke*, SW [B. Suphan ed.], XIII, 1994, 380.

2021 BERLIN, I., *Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas*, London 1976, 181.

2022 Ib., 158-159: “(...) He detested and denounced every form of centralization, coercion, and conquest, which were embodied and symbolized (...) in the accursed state. Nature creates nations, not states. «The State is an instrument of happiness for a group», not for men as such. There is nothing against which he thunders more eloquently than imperialism – the crushing of one community by another, the elimination of local cultures trampled under the jackboot of some conqueror (...). Alexander the Great, Julius Caesar, Charlemagne are not heroes for him. The basis of the state is conquest, the history of states is the history of violence, a bloodstained story of aggression (...). The *Ideen* anticipate socialist historians in representing the history of conquerors as the history of man-hunters”.

2023 SW, aip. tok., 383: “Der Mensch, der einen Herren nötig hat, ist ein Tier; sobald er Mensch wird, hat er keines eigentlichen Herren mehr nötig (...). Das Weib bedarf eines Mannes, und der Mann des Weibes; das unerzogene Kind hat erziehender Eltern, der Kranke des Arztes nötig: Dies sind Naturverhältnisse, die im Begriff der Sache liegen. Im Begriff des Menschen liegt der Begriff eines ihm nötigen Despoten, der auch Mensch sei, nicht”.

2024 Ib., 384: “Der natürlichste Staat ist also auch Ein Volk mit Einem Nationalcharakter (...). Nichts scheint also dem Zweck der Regierungen so offenbar entgegen als die unnatürliche Vergrößerung der Staaten, die wilde Vermischung der Menschengattungen und Nationen unter Einem Zepter”.

herrien aniztasuna (hizkuntzak, etc.) errespetatzea, zaintzea litzateke. Multibertsitarearen gorazarre hau tradizio bilakatu da XIX. mendeko zientzia alemanean. Ez da ikusten holakorik Voltaire baitan. Hizkuntz aniztasuna konfusioa eta kaosa besterik ez da harentzat, hizkuntza bat inposatuz erremediatu beharra dagoena. “Nous dirons seulement que la chute de l’empire romain a produit plus de confusion et plus de langues nouvelles que la chute de la tour de Babel. Depuis le règne d’Auguste jusque vers le temps des Attila, des Clodovic, des Gondebaud, pendant six siècles, terra erat unius labii, la terre connue de nous était d’une seule langue. On parlait latin de l’Euphrate au mont Atlas. Les lois sous lesquelles vivaient cent nations étaient écrites en latin, et le grec servait d’amusement; le jargon barbare de chaque province n’était que pour la populace. On plaidait en latin dans les tribunaux de l’Afrique comme à Rome. Un habitant de Cornouailles partait pour l’Asie Mineure sûr d’être entendu partout sur la route. C’était du moins un bien que la rapacité des Romains avait fait aux hommes. On se trouvait citoyen de toutes les villes, sur le Danube comme sur le Guadalquivir. Aujourd’hui un Bergamasque qui voyage dans les petits cantons suisses, dont il n’est séparé que par une montagne, a besoin d’interprète comme s’il était à la Chine. C’est un des plus grands fléaux de la vie”²⁰²⁵. Unibertsalaren (razionalaren) egarri, Voltairek batasuna, berdintasuna bilatzen du beti. “La nature étant partout la même”²⁰²⁶, “l’homme, en général, a toujours été ce qu’il est”²⁰²⁷. Askotarikotasunak barnagoko gizaki guztion berdintasun hori ezkutatu egiten duela, hura deskubritzea galarazten duela usteko du. Engainatu egiten gaituela gizakia funtsean zer denari buruz. Horregatik, haren borroka razionalaren bila batasunean, bere momentuan askatasunaren eta justiziaren aldekoa izan da. Diferentzietan superstizioaren presentzia susmatzen du. “Les rites changent chez tous les peuples, la morale seule ne change pas”²⁰²⁸. “Les cérémonies sont partout différentes; la vertu est partout la même”²⁰²⁹. Voltaire unatu egiten du askotarikotasunak. Inseguru –ausaz mehatxatua ere– sentiarazten du.

(Ematen du mendebaleko tradizioan Bestea beti negatiboki markatua hartu izan omen delako, nolana hiko diskriminazioei bide emanez, orain ukatu egin nahi dela Bestea batere dagoenik. Geratzen den Dena Bat edo denok berdin hori, oso katoliko eta sanpaulotarra zalantza barik, oso frantsesa ere bai apika, ona izan daiteke diskriminazioak oro ekiditeko gure pentsamenduan, txarra ere ez dirudi diferentziari –beltza, emakumea, euskalduna– lehengo ukazio guztiek baino are absolutukiago ukatzeko errealitate positibo oro, eta orain arteko edozein diskriminaziok baino efikazkiago hura anulatzeko. Zure Bestea egotean datza –beltza/zuria, gizona/emakumea, eus-

2025 VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique* (Naves, R.-Benda, J. ed.), Paris 1967, 466-467.

2026 VOLTAIRE, *Essai sur les mœurs et l’esprit des nations*, Paris 1963, bol. I, 18.

2027 Ib., 25.

2028 Ib., 250.

2029 Ib., 252.

kal/erdalduna– zure munduaren aberats eta eder guztiarentzako aukera, tragediaren-
tzako aukera bezalaxe, diferentziarekin moldatzen ez badakizu).

Ez genuke, bada, ohiko dikotomia sinpleetan jausi behar, nazioaren kontzeptu frantsesa versus alemana tankerakoetan (funtsean: bat ona, bestea txarra edo gaiztoa); edo forma pixka bat sublimatuagoan, edo itxuraz akademikoagoan, baina funtsean manikeismo berbera ezkututzen dutenetan: nazioaren ikusmolde ilustratua versus erromantikoa, unibertsalista vs. partikularista, indibidualista vs. holista, konstruktibista (edo hautazko) vs. naturalista, zibikoa vs. etnikoa, etab.; h. d., Renan versus Herder, non ez Herder Herder eta ez Renan Renan izaten diren, manipulazio interesatuen arranzpaloak baizik. Voltaire edo Rousseau eta Kant bezala, Herder edo Fichte eta Renan une historiko hagitz diferentetan jardun dira problema hauen beren gogoeta gordina goldatzen, aurretiazko guztiz ezberdinetatik, arras bestelako arazoei erantzun bila, beren adierazpenak ez baitago parean jarri eta kontrastatzerik alderik ez balego bezala denboran nahiz funtsezko planteamolde eta asmoetan, zehatz bereizi gabe zein den beren esanen tokian tokiko esanahia edo balioa, eta zein ezin den oraino izan testuinguru sozial eta politiko nahiz teorikoagatik, alferrik delako haiek nazioaren teoria akabatutzat hartu gura izatea ikerketa baten zentzu abstraktuan. Herder XVIII. mendekoa da, Iraultzaren aurrekoa, eta haren nazioaren kontzeptua ez da politikoa (subirania, etc.), nazioa Estatuari kontrajartzea aski politikotzat uler badaiteke ere; hots, bere ideia politikoak baditu ere Estatuaz eta nazioaz, ez da zuzenki nazioaren edo Estatuaren teoria politikorik egiten ari²⁰³⁰. Nazioaren muinean hizkuntza ezartzeagatik, esentzialistatzat kritikatzan da Fichte (hori arrazismoaren aldakitzat jotzen ez zaionean!); baina nazioaren sorgian hizkuntza dagoela, hari baino lehen Voltaireri irakur dakiok berdin-berdin, eta beste hamaikari Alemanian nahiz Frantzian (Renani halaber, ikusi denez)²⁰³¹. Orokorki unibertsalista versus partikularista ezaugarritu nahi badira posizioak, nekez ukatuko da, Voltairek adina bilatzen duela Kantek arrazoimenaren unibertsala, edo Herderrek humanitate unibertsala; bestetik, Kantek autodeterminazio pertsonala adina, edo banakoaren eta partikularren zale itsua ei den Herderrek adina, indibiduoaren autonomia bilatzen duela azken finean

2030 “Un pueblo sin organización estatal (una *nación* como tal) no tiene propiamente historia, como no la tuvieron los pueblos que existieron antes de la formación de sus respectivos estados, ni la tienen los que existen hoy todavía como naciones salvajes”, irakurtzen dugu in HEGEL, G. W. F., *Enciclopedia de las ciencias filosóficas*, Madril 1997, 568. “Historia gabekoen” hori aparte, ohar bekio nazioaren eta Estatuaren bereizketari, tradizio alemanean ohikoa.

2031 VOLTAIRE, *Essai*, loc. cit., 27: “Avant d’en venir à former une société nombreuse, un peuple, une nation, il faut un langage”. Historian nazio baten garapen maila ebazteko, hizkuntzaren garapenari begiratzen dio Voltairek (Ib., 27-28 osorik): juduen, txinatarren hizkuntz eskastasuna, arabiarren hizkuntza landua, etc. DELANNOI, G. “Naciones e Ilustración, filosofías de la nación antes del nacionalismo: Voltaire y Herder”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., *Teorías del nacionalismo*, Barcelona 1993, 28: “Los momentos culminantes de la civilización se reducen a cuatro siglos: el de Alejandro (...), el de Augusto, el de los Médicis y el de Luis XIV. ¿Cómo fundamenta Voltaire su elección? Se interesa por las lenguas, por su pureza, su elegancia y su precisión”.

Voltaire txit unibertsalistak. Fichte nazionalista sutsua, izan litekeen unibertsalisten da²⁰³². Hobeto edo gaizkiago, Modernitatean banakoaren eta unibertsalaren oreka bat denek bilatzen dute. Oposizioak, bilatzekotan, apenas bila litezke hortxe (norbait a priori ezmoderno deklaratu nahiagatik ez bada). Gero, joko honetan termino edo posizio ez anbiguorik ez dago. Desberdingoaren goresmenak perbertsitatera eraman lezake; batasunaren alabantza izan liteke solidarioa, “bestelakoa” zanpatzeko printzipioa ez bada. Juduak emantzipatu eta hiritartzen dituen printzipio unibertsalista berak, bretoiak edo euskaldunak judu bihur eta ezezta ditzake aldi berean Estatuan²⁰³³. Voltairek, unibertsalista baita, logikoa dirudi abertzaletasuna gaitzestea²⁰³⁴; baina Herderrek, nazionalista omen denak, berdin egiten du: “Itsukeria nazionala, ikaragarritzko hitza”²⁰³⁵; “harro guztien artean, bere nazioaz harrotzen denari (...) zororik handiena deritzot”²⁰³⁶. Wieland “gorroto nazional”az mintzo da²⁰³⁷. Iraultzak askatasun eta anaitasunaren sinonimo bihurtu du nazioa; urte gutxi geroago, Mme. de Staël eta Wieland bat datoz, nazioa edozein krimen eta basakeriaren bandera bilakatu

- 2032 RENAULT, A., “Lógicas de la nación”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., aip. lib., 55 eta hurr. ID., “L’idée fichtéenne de nation”, in: *Cahiers de Philosophie politique et juridique* 14 (1988) 191-205. ESPAGNE, M., “Les racines étrangères de la nation. Lectures françaises de Fichte” kapitulua, in: ID., *Les transferts culturels franco-allemands*, Paris 1999, 243-270. Renanek berak Fichte —“son admirable sens moral”, AS, 384)— beti izpiritu unibertsalena eta humanistena bezala goraipatu du: “une des plus nobles âmes des temps modernes” (AS, 340).
- 2033 CROWLEY, J., “Etnicidad, nación y contrato social”, in: DELANNOI, G.-TAGUIEFF, P.-A., aip. lib., 266-267: “Para él [G. Dench], en efecto, las minorías étnicas son «prisioneras de la ambivalencia» de los valores de la sociedad dominante. Esta ambivalencia resulta de la poderosa síntesis entre lo particular y lo universal que es característica de la mayoría de los Estados modernos (...). La universalidad es materia de la ideología liberal de la libertad e igualdad formal de los hombres; la particularidad resulta del nacionalismo subyacente sobre el que se fundan los Estados. — La ideología dominante realiza una doble síntesis entre estas dos tendencias opuestas. En primer lugar, los nacionalismos modernos (cuyo mejor ejemplo es el jacobinismo) han surgido directamente, según Dench, del universalismo (...). La exclusión de las minorías por el nacionalismo [Estatuaren nazionalismoa] puede ser racionalizada en nombre del universalismo. Así la élite dominante puede dividir para reinar”.
- 2034 VOLTAIRE, “Patrie” art., in: *Dictionnaire philosophique* (NAVES, R.-BENDA, J. ed.), Paris 1967, 336: “Il est triste que souvent, pour être bon patriote, on soit l’ennemi du reste des hommes”. Adibidez, Katon zaharrentzat (perpau hori Voltaireren beraren iritzia bezala aipatzen den arren!): “Etre bon patriote, c’est souhaiter que sa ville s’enrichisse par le commerce et soit puissante par les armes”. “Il est clair —komentatzen du Voltairere— qu’un pays ne peut gagner sans qu’un autre perde, et qu’il ne peut vaincre sans faire des malheureux” (Ib., 337). Voltairerentzat: “Celui qui voudrait que sa patrie ne fût jamais ni plus grande ni plus petite, ni plus riche ni plus pauvre serait le citoyen de l’univers” (Ib.). Aberriaren askatasunaren alde borrokatzen den nazionalista, hortaz, munduko hiritar bat da Voltairerentzat. Abertzale zuzena da kosmopolita zuzena.
- 2035 HERDER, J. G., “Briefe zu Beförderung der Humanität”, in: *Sämtliche Werke* [B. Suphan ed.], XVII, 1994, 230: “Nationalwahn ist ein furchtbarer Name” (46. Gutuna).
- 2036 Ib., 211: “Unter allen Stolzen halte ich den Nationalstolzen, so wie den Geburts- und Adelstolzen für den grössten Narren” (42. Gutuna).
- 2037 In “Gespräche unter vier Augen” (1798), aip. in: FOERSTER, R. H., *Die Idee Europa 1300-1946*, München 1963, 124.

delá salatzen. “Nations, mot pompeux pour dire barbarie./(...) L'égoïsme et la haine ont seuls une patrie;/ La fraternité n'en a pas”, dolutzen da Frantzian Lamartine. Alemanian, nazioak nazioen aurka inhumanoki oldartzen ari direlako, nahigabetzen da Herder. “Ez al du munduak aski leku guztiontzat?” Baina ez, ez dira nazioak, amorratuki elkarri erasotzen diotenak, naziook “Estatu-makina” gisa manipulatzan dituzten kabineteak baizik. “Kabineteek elkar engaina dezakete, makina politikoak bota litezke elkarren aurka, batak bestea lehertarazi arte. Aberriak ezin dira horrela elkarren aurka bota; lasai-lasai bata bestearen alboan dautza, eta familien gisan elkarri lagundu egiten diote. Aberriak aberriekin gudu odoltsuan, giza hizkuntzaren barbarismorik traketsena da hori”²⁰³⁸. Horrela, uretara bota den harriak bezala, nazioaren meditazioak askatasun eta anaitasunarena, gerrarena, gerraren zentzuarena, giza historia guztiarena, uhinez uhin zabaltzen du, historiaren filosofia bere osoan hartzen duen konplexutasun –anbiguotasun– zailean hedatuz. Azkenean, Euskal Herriko edo Britainiako nazio arazo itxuraz nimiño eta mugatutxoá bezalako baten aurrean, ez dugu galdetzen Estatu ereduaz bakarrik; horrez gain, zer gizatasun bilatzen dugun geuretzat eta guztientzat, zer batasun edo askotarikotasuneko mundu ideal hobesten dugun unibertsalki, zein eratan lotzen dugun banakoa eta gizartea, nola irudikatzen dugun elkarbizitza herrien artean, handi eta txiki, etab., etab., izango dugu auzitan, itxura gutxikoa baita halako gai ezberdinetan aburuak dikotomia errigoros batean, bi zutabe garbitan partitu ahal izatea. Nazioaren aldezleek, norbanakoa ahaztuko ote dute? Banakoaren pentsalariek, ez ote dute atomoetan baizik pentsatzen? Apenas, baina edozein autorek izango ditu “kontraesanak”, teinkak, hori bai. Batasuna, askotarikotasuna, ez dira elkarren ukazioak. Nola elkar ukatuko edo osatuko duten gure kasuan, behin betiko errezeta jakinik ez da. Zilegi izan bedi, halaz guztiz, tradizio katolikoko Estatuetan batik bat –eta batzuetan Eliza Katolikoaren aurkako erreakzio laizistaren forman izan daiteke– Estatu batasunaren mistika arriskutsu bat seinaltzea. “Zenbat batuago gizadia [monarka unibertsal bakarraren menpean] eta hainbat hurbilago Jainkoagandik” –osogunetik hainbat hurbilago, nonbait–, sumariatu du Dantek Erdi Aroko teologia politikoá²⁰³⁹. Gizarte politikoá Elizakoaren irudira ideiatua. Halatsu, Espainian bezala Frantzian, askotan Estatu-Nazioaren batasunak zerbait erlijiosoá dirudi, sakratua²⁰⁴⁰.

2038 Ib., 319: “Cabinette mögen einander betrügen; politische Maschienen mögen gegen einander gerückt werden, bis Eine die andre zersprengt. Nicht so rücken Vaterländer gegen einander; sie liegen ruhig neben einander, und stehen sich als Familien bei. *Vaterländer gegen Vaterländer im Blutkampf* ist der ärgste Barbarismus der menschlichen Sprache” (57. Gutuna).

2039 DANTE, *De Monarchia*, I, 8: “Genus humanum maxime Deo adsimilatur, quando maxime est unum”.

2040 Estatu gizartearen sakralitate hori ez ezagutzea leporatzen die Renanek demokraziaren teorikoei: “D’après cette théorie, qu’on peut bien qualifier de matérialisme en politique, la société n’est pas quelque chose de religieux ni de sacré. Elle n’a qu’un seul but, c’est que les individus qui la composent jouissent de la plus grande somme possible de bien-être, sans souci de la destinée idéale de l’humanité” (OC, I, 241). “La Révolution en définitive fut irréligieuse et athée” (Ib., 248).

“La variété est nécessaire”, idatziko dio Renanek Straussi²⁰⁴¹. Askotarikotasuna ezabatzea “ce serait la fin de ce mélange fécond, composé d’éléments nombreux et tous nécessaires, qui s’appelle l’humanité”²⁰⁴². Arrazen ugaritasuna da Renanek hor onirizten duena; hobeto, “askotarikotasun” eskatu hori bi arrazarena bakarrik da, alemana eta frantsesarena: Alemaniak ez du Frantzia suntsitu behar. Arraza alemanaren ekarriaz gainera, Frantziarena ere beharrezkoa da zibilizazioarentzat: “ces grands organes de l’humanité ont chacun leur office; il importe de les maintenir pour l’accomplissement de leur mission diverse”²⁰⁴³. Askotarikotasun ez oso askotariko horrek, Europako Estatu ezberdinen askotarikotasunak ziurtatzen du zibilizazioaren etorkizuna betiko²⁰⁴⁴. “Si une seule race et une seule domination s’étendaient sur l’Europe moderne, si les nations chrétiennes formaient un monde unitaire, analogue à l’orbis romanus, la décadence serait inévitable, puisqu’il n’existerait plus en dehors de ce cercle fermé aucun élément de régénération. Mais le principe de diversité et de vitalité propre qui a créé en Europe un obstacle invincible à toute domination universelle fera le salut du monde moderne. Une civilisation divisée a des ressources qu’une civilisation unitaire ne connaît pas”²⁰⁴⁵. Ez ditu falta zentralismoaren kritikak ere, Frantziako probintzien askotarikotasun emankorra ito duelako, etab. Are, askotarikotasunaren ezagutza eta errespetua arraza ariarren ezaugarritzat eta herri germaniarren ekarpen-tzat aurkeztu izan du; eta, alderantziz, askotarikotasuna ezin atzematean arraza semiten moztadea ikusiko du, “race incapable (...) de saisir les diversités, et dont tout le symbole se résume en un mot: Dieu est Dieu”²⁰⁴⁶. Horretantxe omen datza, Renanen funtsezko pentsamendu politikoaren arabera, gerra franko-prusiarrak ere oinarrietan kordokarazi ez duena, Estatu modernoaren gehiagotasuna: “toute la supériorité des Etats modernes, tous les motifs d’espérer en leur avenir, se résument, selon moi, en ces deux points: 1* une Europe divisée, et arrivée à un état d’équilibre stable; 2* une organisation de la royauté qui maintient le pouvoir exécutif hors de toute compétition, arrête les ambitions déréglées, écarte à la fois les tyrannies momentanées des pays républicains (tels que la Grèce, l’Italie du moyen âge), et le césarisme prétorien de l’époque romaine”²⁰⁴⁷.

Aspaldi, Renan gaztea entusiasmatu izan da Herderren maneran herrien eta kulturen aniztasunarekin²⁰⁴⁸. Frantzia bera mila ahots diferenteren koru bezala ederretsi du, diferentzien askotarikoa goratuz, horrek omen dagielako Frantziaren bikaintasun

2041 R:jr 125.

2042 R:jr 157.

2043 OC, I, 428.

2044 R:jr 77.

2045 OC, II (“Essais de moral et de critique”), 53.

2046 OC, VII, 88.

2047 OC, I, 38 (“Philosophie de l’histoire contemporaine”).

2048 OC, IX, 439 (“Cahiers de jeunesse”).

paregabea²⁰⁴⁹. Irakurle Herderzalearen gaztetako sukarraldia baizik ez da izan. Laster, jarraituko du askotarikotasuna gorai patzen jai folkorikoen egunetan, baina bere egiazko preokupazioa eta mina, edo pozez gogoberotzen duena, herriak gabe eliteak, aho-tsen ugaritasuna gabe koruaren diziplina eta kontrola, Frantzia askotarikoa gabe Frantzia bakar eta handia izango dira. Ezin izaten da bestela, askotarikotasunaren balioaren handia ez datzanean askotarikoan askotariko heinean, Frantziaren (edo Espainiaren) aberastasun heinean baizik²⁰⁵⁰. Askotarikoaren gorazarreak haren ukoa esan nahi ohi dizu orduan. Astiro-astiro asko urrundu da Herderrengandik, eta honezkero, koherentzia pixka batekin, ezin da izan diferentziaren eta askotarikotasunaren alde zlea. Renan, islamaren gorrotatzailea, historiaren monoteista da haatik. Eta monoteismo erlijioso arabiarrek nazio arabiar ezberdinen ezberdintasunak ezabatu baldin baditu, Renanena bezalako probidentzia historikoaren eta progresoen metafisikak, ohartzarazia zioten jada Herderrek eta Humboldt (Rankek ere!), nazioen indibidualtasunak nahitaez ezabatuz bukatzen du, bilakabide historiko aurre determinatu bizi baten momentu berak sorgor bihurtuz²⁰⁵¹. Orduan karaktere nazionala historiarena da, ez nazioena; eta ez historia eta ez karaktererik gabe uzten dira gizadiaren askotariko aberastasuna omen diren nazio gehien-gehienak. Hala, Renanen posturak liberalismo sentimental eta autoritarismo realista baten artean dilindan mugitzen dira. Askotarikotasuna, diferentzien borroka, elkar aberaspena, etc. zientzietan bai, onartzen du eta badaki nola den probetxugarri. Politikan, gehienez Estatu gutxi batzuen askotarikotasuna, baina Estatu bakoitza bera unitarista. Noizean behin askotarikotasunaren ederra txalotuko da, baina askoz gehiagotan kantatzen da batasunaren handia eta loria.

Intelektualki protestante, politikan katoliko. Eliza katolikoaren gisako Estatu batean, bera protestante eta liberal plantak egiten.

2049 OC, III, 978-979: “La France est la première des nations, parce qu’elle est le concert unique résultant d’une infinité de sons divers. La perfection de l’humanité ne sera pas l’extinction, mais l’harmonie des nationalités (...); détruire une nationalité, c’est détruire un son dans l’humanité” (*L’Avenir de la science*).

2050 PRIMO DE RIVERA, J. A., *Obras completas* (arg., G. Arias Salgado), Madril 1952, 560: “La Falange sabe muy bien que España es varia y es plural, y eso no le importa. Justamente por eso ha tenido España, desde sus orígenes, vocación de Imperio. España es varia y es plural, pero sus pueblos varios, con sus lenguas, con sus usos, con sus características, están unidos irrevocablemente en una unidad de destino en lo universal”.

2051 NAVARRO, J., *La filosofía de la historia de W. von Humboldt*, Valencia 1996, 228-229, 231.

NAZIOA(K) FRANTZIAN

Nazioa eboluzioan dagoen kontzeptua da (nazionalismoa ere beti eboluzioan dago); beraz, ekibokoa da, esanahi bakarrean erabili nahi bada.

Nazioaren kontzeptu fundamentalak, jatorrizko definizioa eta “betikoa” nahi bada, Herodotok emana daukagu dagoeneko, Atenastarrek mandatari espartarrei emandako erantzunean: “(...) hortxe da heleniar guztion kidetasuna arrazaz eta hizkuntzaz, hortxe amankomunean ditugun santutegiak eta jainkoei sakrifizioak, baita antzeko usadio eta ohiturak ere”²⁰⁵². Jatorri eta hizkuntza amankomunak, kultura berdina (erlijioa), usadio (lege) eta ohitura berak. Herodoto baitan daukaguna nazioaren kontzeptu “kulturala” da, esan ohi den legez esateko; baina kontzeptu “politikoa” da orobat –abertzalea–, testuinguruan garbi dagoenez: Atenasko hiriaren interes partikularren gainetik, ekonomikoak-edo, solidaritate nazionala dago, hiritarrak prest egoteraino haurride grekoen alde bizia emateko atzerritarren aurka (barbaroak)²⁰⁵³. Nazio grekoa senitarte grekoa da; nazionalitatea haurridetasuna da. Hori da Herodotok ematen duen nazioaren kontzeptua.

Grekoen alboan hebrearrei ezagutu ohi zaie antzinatean kontzientzia nazional beren-beregikoa (egia da antzinateko beste herrien autokontzientzari buruz jakin ere asko ez dakigula), hots, beste nazioetatik berezia izateko kontzientzia, nazionalismo modernoak karakterizatzen duen hainbat ezaugarriekin hain zuzen. H. Kohnek idatzi duenez: “Las raíces del nacionalismo [moderno] se hunden en el suelo mismo de la civilización occidental: los hebreos y los griegos de la antigüedad”²⁰⁵⁴. Mendebale modernoak, bere pentsamendua garatzeko, bi iturri horietatik ikasi du ikasi ere. Hebrearrek herri hautatua uste zuten euren burua, Abraham patriarkaren etorkiko haurrideak aitortzen ziren, iraganeko sufrimendu eta garaipenen memoria komun

2052 HERODOTO, *Historiak II*, Klasikoak, Bilbo 1997, 653.

2053 “Barbaro” kontzeptu grekoaren esanahia (etimologia eztabaidatukoa izan arren) esan ohi dena baldin bada, alegia greko mintzatzen ez dena, are nabarmenagoa da euren nazioaren eta hizkuntzaren identifikazioa grekoentzat, euskaldun/erdaldun bereizketaren maneran.

2054 KOHN, H., *El Nacionalismo. Su significado y su historia*, Buenos Aires 1966, 13.

batekin eta etorkizunerako igurikitza mesianikoarekin, etab., eta atxikimendu beroenarekin “euren” lurrari.

Frantzian humanistak ezkerro nazio frantsesa Zesarren Galiarekin identifikatuko da. Zinetan Zesarren irakurleak hainbat nazioekin egiten du topo: “Galliae Germaniaeque nationes”, “ultimas Germanorum nationes”, berdin “nationibus quae trans Rhenum incolent”. Hiru nazio nagusiak belgak, zeltak eta akitaniarrak dira antza, Akitanian nazio diferente multzoa aipatzen digu berriro. Zesarrek nazioak bereizteko bere irizpidea ere eskaintzen digu: horiek “lingua, institutis, legibus inter se differunt”. Hizkuntza da nazioaren lehenengo ezaugarria: Garonatik gora hizkuntza bat, Garonatik behera beste hizkuntza bat. Baina hizkuntza berdinekoak ere nazio ezberdinetan bereizten dituela dirudi. Berdin Tazitok: nazioa hizkuntza eta kulturako batasuna da; horrela Germaniarrak nazio bat dira: “ita nationis nomen (non gentis)”. Baina gero nazio germaniarrean tribu (“gens”) bakoitzari maiz nazio deritzo: “quae nationes e Germania in Gallias commigraverint”, “vicinarum consensu nationum”; sueboei, langobardoei, nazioak deritze, etc. Frisiarrak nazio bat dira, esaten digu; baina euren artean aski bereizitako bi talde dago eta bi armada dute, eta beraz bi nazio dira (“utraeque nationes”). Zesar edo Tazitoren nazioak zorrozkiago aztertzea inorentzat utzita, Erroma Inperioa da eta, funtsean kontzeptu grekotik urrundu gabe ere, nazioaren kontzeptua konplikatuagoa dago. “Natio” jaiotzaren jainkosa dela aparte, 1) “Natio”/nazio hitzak (“nasci, natum”), pertsonaren edo jendearen jaiotza edo jatorria nabarmentzen du: sorlekua, “odola”, leinua edo “gens”; askotan “populus”/herriren sinonimo da; “eruditissima illa Graecorum natio” dio Zizeronek (De oratore II, 4, 18: grekoen nazio txit eskolatu hura). 2) Erroma Hiria da antonomasiak, eta *civis* erromatarrek bere burua hiritarra sentitzen dizu bera Galia edo Hispanian jaioa izanda ere. Maila honetan “nazioa”, Hiriari kontrastean, landatarrak edo hiri inguruetako biztanleria landugabea (barbaroa) izan liteke, are gehiago konkistatubako herri basak eta ezezagunak. 3) Nazio hitzak leinu aristokratikoak ere adieraz ditzake, jaiotzak sozialki bereizten duen jendea, “natio optimatum” (Zizeron, Pro Sestio XLIV, 96). Eta, azkenik, 4) adieraz lezake multzo sozial bereziren bat ere, batzuetan keru ironikoz: “tota natio candidatorum” (Zizeron, Pro Murena, 69; ik. In Pisonem, 23 orobat), edo epikurotarren nazioa (eskola edo sekta). Mintzamolde hau Ernazimintuan arrunt bizituko da; hala, esaterako Bodinek: “Peripateticorum, Epicureorum ac Stoicorum tota natio” (Colloquium Heptaplomeres, I. Lib.). Gero, literatoek literatoak irakurtzen baitituzte, mintzamolde ekiboko hori hainbat autoretan aurkitzen da: Akademiaren Hiztegian bertan (1694) “la nation des pédants” aurkitzen dugu; “erbinudeen nazioaz” eta katuenaz trukutzen da Lafontaine (“la nation des belettes, non plus que celle des chats...”); Montesquieuk monjeen nazio nagia aipatzen du (“Los moines, nation paresseuse”), Boileauk poeten nazio (“Je sais que la nation des poètes est une nation farouche”) eta emakumeen nazio debotoaz satirizatzen du

(“connais-tu la nation devote?”); Goethek “nesken nazio txundigarria” aipatzen du behin (“Clavigo”)²⁰⁵⁵, “Lesbian Nation” idatzi du J. Johnstonek.

Erdi Aroan nazioez hitz egiterik ba ote dagoen eztabaidatua da²⁰⁵⁶, baina medie-bista geroz eta gehiago baiesten du²⁰⁵⁷. Erdi Aro Goizean nazio hitzarekin, beti legez, nazioak/herriak adierazi ohi dira; edo maiz, tradizio biblikoari eta Vulgatari jarraiki, nazio jentilak deitzen dira nazioak, hots, jendaki ez kristauak: mairuak-eta, edo barbaroak. Kristauak (juduak) Jainkoaren herria dira; bestea, munduko nazioak. San Paulo “nazioen apostolua” da (jentilena). Lurralde kristauetan jende bat nazio izendatzen denean, jeneralean erakunde politiko propiorik ez duelako izaten da, eta horrekin ulertu ohi da kokagune geografiko jakin bateko biztanleria bat hizkuntza bereko eta usadio berdinetakoa, jatorri berekoa (kontsideratzen dena), hots, orain etnia edo nazio etnikoa esaten dena, grekoek eta latinoek bezalaxe. Natio hitzarekin jaiotzari egiten zaionez erauntsi edo erreferentzia, nazio handi baten barruan nazio txikiak aipa litezke, jaiolekuak alegia: nazio italiarrear hiriak/nazioak (“natione Salernitanus”, “natione Campanus”); nazio alemaniarrean nazio bavariarra, saxoia, etab., tribu edo leinu diferenteak, euskal nazioan nazio bizkaitarra, nafarra esango bagenu bezala. Sorlekuaren eta jatorriaren edo jatorriaren eta bizitokiaren artean diferentzia dagoenean, pertsona baten naziotasuna beti jatorri familiarrari dago itsatsia, “odolari” (Tazitok: “ab Osis, Germanorum natione”): hala, Teodoro I. Aita Santua Jerusalem jaioa da, baina “natione Grecus” (gurasoak grekoak zituena). Roberto Melungoa zeritzon filosofo eta teologoa, bere ospea hiri frantses horretatik zuelako, XII. mendean, baina “natione siquiden anglicena” zela ohartarazten du Johannes Salisburykoak, bera ere ingelesa eta ohore ingelesak saltzeko ez zeuzkana (harrokeriatxo nazional puntu bat jadaneko erakutsiz)²⁰⁵⁸.

2055 “Götter, Helden und Wieland”en (1773) Karontek esaten dio Merkuriori, hau bi itzal lagun dituela baitator: “Saubre Nation! Woher? Das ist einmal wieder von der rechten Rasse”. “Nazioa” jendilaje-edo adinatsu, eta “arrazaz” euskarazko “ganadu”-edo peioratiboa: a zer ganadua jendilaje haul, gutxi gorabahera.

2056 SZÜCS, J., *Nation und Geschichte*. Archiv für Kulturgeschichte 17, Kolonia/Viena 1981, 192-220. Iritzi kritiko: ZIENTARA, B., “Nationale Strukturen des Mittelalters. Ein Versuch zur Kritik der Terminologie des Nationalbewusstseins unter besonderer Berücksichtigung osteuropäischer Literatur”, in: *Saeculum* 32 (1981) 301-316. GRAUS, F., “Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter”, in: *Nationes* 3 (Sigmaringen 1980) 138-147.

2057 COULTON, G. G., “Nationalism in the Middle Ages”, in: *Cambridge Historical Journal* 5 (1935) 15-40. WERNER, K.-F., “Les nations et le sentiment national dans l’Europe médiévale”, in: *Revue historique* 244 (1970) 285-304. TIPTON, Ch. L., *Nationalism in the Middle Ages*, New York 1972. BEAUNE, C., *Naissance la nation France*, Paris 1985. Publikazioen informea bat: BEUMANN, H., “Europäische Nationenbildung im Mittelalter”, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 39 (1988) 587-593.

2058 Berdin aurkitzen da Dideroten *Encyclopédie*-n: Urbano IV. Erromako Gotzain, baina “françois de nation”; San Lukas ebanjelista, “syrien de nation”; Cornutus filosofo erromatarra, “grec de nation”; Bessarion kardinala, Iruñeko apezpiku titularra, filosofoa, gaurko Turkian jaioa, baina “grec de nation”; Anacharsis filosofo grekoa, “scythe de nation”, eta “scythe de nation” halaber Dionisio Túpia, abadea Erroman, etab. Wikipedian irakurtzen honako hauxe etorri zait eskura: “Alfred Russel Wallace. One result of Wallace’s early travels has been a modern controversy about his nationality. Since Wallace was born in Monmouthshire, some sources have

(Francisco de Vitoria Burgosen jaio zen –1483–, baina gasteiztarra kontsideratzen zuen bere burua, jatorri familiarrarengatik; Domingo Bañez teologoa jaio Valladoliden egin zen –1528– baina bere buruari “mondragonensis” zeritzon; Cadalso Cadi-zen jaio zen –1741– eta nazio bizkaitarrekotzat zeukan bere burua, etab. Iraultza Frantsesera arte gutxienez nazionalitatea “odolak” erabakitzen du, ez geografiak; hots, “nondartasuna” pertenezia familiarrak edo jatorriak erabakitzen du, ez Estatuak. Gaur bertan: R. Kipling Bombayn jaio zen, Orwell Motiharin, eta idazle ingelesak dira, ez indiarrak; A. Sisley pintore ingelesa da, Parisen jaioa; L. Blanc sozialista frantsesa da, Madrilen jaioa; Valéry Giscard d’Estaing politikari frantsesa, Alemanian jaioa, etab. Julio Cortazar Bruselan jaio zen eta pasaporte frantsesarekin Parisen hil: zeozerk hala ere zeharo argentinarra egiten du denentzat. Ez Juan Carlos erregea eta ez Sofia erregina Espainian jaio dira, baina “monarka espainolak” dira. Zelako erreferentzia sistemak erabiltzen dira norbait edo zerbait espainola dela edo ez dela esaten denean, edo “baskoa” dela? Anekdotak gisa: Savater, Donostian jaioa, baskoa zela esaten bazen, Lopez Aranguren sutan jartzen zen; bera, Avilan jaioa, ehundik ehun baskoa zen bere esanean, eta esplikazio luzea zeukan, zergatik bera bai eta Savater ez: Donostian jaio izateak ez du inor beste gabe euskaldun edo euskotar egiten, administrazioaren pape-
rentzat ez bada, eta administrazioak ez du inoren “natura” egiten. Literaturari gagoz-kiola, aitzitik: J. de Maistre frantsesa ala italiarra da? “Il n’a jamais été de nationalité française [ez zen eta ez zuen izan gura!], mais on est l’écrivain de la langue qu’on écrit”, ebatzi du Ph. Sollerssek. Rousseau, Apollinaire, Camus, Albert Memmi, Cioran, Yourcenar, Milan Kundera, A. Maalouf, S. Hessel... idazle frantsesak ei dira; Kafka, Rilke, F. Werfel..., alemanak; Gellner filosofo eta antropologo txeko-ingelesa omen da: Parisen jaioa da, B. Anderson amerikarra Txinan, etab., etab.)²⁰⁵⁹.

Birtartean –beti lumako jendeaz dihardugula–, martxan abiatuak dira “nazioen” fundazioen eta lorien legendak, estreina beharbada Sevilla bisigodoan; gero Frantzian (Pseudo)Fredegario monjearen mito troiarrarekin (*Historia Francorum*, ca. 660), Ingalaterran hurrengo (Nennius, *Historia Brittonum*, IX; G. of Monmouth, *Historia regum Britanniae*, XII), etab., bide luze fantastikoetan ibiliko diren ipuinak²⁰⁶⁰.

considered him to be Welsh. However some historians have questioned this because neither of his parents was Welsh, his family only briefly lived in Monmouthshire, the Welsh people Wallace knew in his childhood considered him to be English, and because Wallace himself consistently referred to himself as English rather than Welsh (even when writing about his time in Wales). One Wallace scholar has stated that because of these facts the most reasonable interpretation was that he was an Englishman born in Wales” (ik. bertan eztabai-daren bibliografia).

2059 Alderantzizkoa ere eman dela interesatzen zenean, hots, jairolekuarekin nazioa adierazi (ez askaziarekin), ik., BRUNNER, O.,-CONZE, W.-KOSELLECK, R., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, bol. II, Stuttgart 1984, 217 eta hurr. Liburu hau fundamentalak da hemengo gai guztirako.

2060 Jatorri troiarraren mitoa Erromaren fundazio troiarraren antzera paratua da, aurrena Sizilia eta Italiako hainbat hirirentzat, gero frantses, ingeles, aleman, etab.entzat, nazio hauek Erromaren parekoak eta euren monar-kak Zesar edo Augusto bezain absolutuak –eskubide inperiala, botere absolutua– deklaratzeko funtzioarekin,

Erdi Aro Goran nazioaren kontzeptuak konkrezio berriak aurkitu ditu: 1) Lyon-go II. Kontzilioaz gero (1274) Eliza bere kontzilioetan nazioka antolatzen hasi da, eta Konstanzako Kontzilioaren araua (1414/17) bozak nazioka emateko, inportantea izango da ikuspide eta interes “nazionalen” artikulazioa garatuz joateko: “concilium constituitur ex nationibus”. Hala ere, nazioak zenbat eta zeintzuk diren ez dago garbi, azkenean bost definituko dira. 2) Garai berean Unibertsitateetan –Elizaren ardurapekoak izan ohi ziren– ikasleria naziotan antolatzen da, lehenbizi Bologna eta Paduan, gero Paris eta besteetan. Edonola ere, estudiante elkarteetako nazio hauek ez dira gaurko nazio berak (adibidez Parisen nazio frantziarra, pikardiarra, normandarra bereizten dira; nazio germaniarrean sartzen dira eskandinaviarrak eta poloniarrek, batzuetan ingelesak ere), nazionalitateak ez dira Unibertsitate guztietan berdinak (Parisen eta Orleansen, esaterako), ezta Unibertsitate berean ere beti berdinak (Parisen urteekin aldatuz joan dira elkarte/naziook); esan gura da kontzeptuaren erabilera eta mugak irristakorrek direla. 3) Merkatariak ere atzerriko hirietan –Anberes, etab.– nazioka antolatzen dira (nazio lonbardiarra, Florentziako, Veneziako nazioa)²⁰⁶¹. 4) Funtsean, nazioa eta hizkuntza berdintzen jarraitzen da: aipu klasikoa San Tomasen “linguae, seu nationes” berdinkuntza da. Anberesko Burtsaren atarian orobat (1531) hala adierazten zuen idazki batek, nazio edo hizkuntza guztietako merkatarietzat irekita zegoela: “in usum negotiatorum cuiuscunque nationis ac linguae”. Baina, hizkuntzaren kriterioaz gainera, monarkia eta erakunde politiko berriak garrantzia hartzen hasiak dira nazioaren kontzeptuaren gainean. Interesgarria nazioarekin honezkerro dauden arazoak sumatzeko Maltako Ordenaren kasua da: bere barne antolaketan “nazio edo hizkuntza”ka eratzen da, baina batzuetan nazioa erresumarekin nahasten da.

Frantziar ari garela, herri xumean (gutxienez sub)kontzientzia nazionala seguru asko lehenbizi zeruan piztu dela esan genezake, sori bada gaian txantxak egitea. Monastegiak eta eliz hierarkia katolikoa, jentilek eta heretikoek inguratuak, ikara batean bizi baitziren, Jainkoaren tresna salbatzaile bezala kantatu dute errege frankoa-

cfr. FOUCAULT, M., *Il faut défendre la société*, Paris 1997, 101-111. JUARISTI, J., *El bosque originario*, Madrid 2000. GARBER, J., “Trojaner, Römer, Franken, Deutsche. «Nationale» Abstammungstheorien im Vorfeld der Nationalstaatsbildung”, in: ID. (arg.), *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit*, Tübingen 1989, 108-163. MELVILLE, G., “Troja: die integrative Wiege europäischer Mächte im ausgehenden Mittelalter”, in: SEIBT, F.– EBERHARD, W. (arg.), *Europa 1500. Integrationsprozesse im Widerstreit*, Stuttgart 1987, 427-429. Bibliografia baterako nazio sentimenduaren sorrera eta garapenaz Erdi Aroan, ik. TOUCHARD, J., *Historia de las ideas políticas*, Madrid 1985, 193.

2061 ZABALITZA, X., *Una historia de las lenguas y los nacionalismos*, Barcelona 2006, 25 eta hurr. KAHL, H. D., “Einige Beobachtungen zum Sprachgebrauch von «natio» im mittelalterlichen Latein mit Ausblicken auf das neuhochdeutsche Fremdwort «Nation», in: BEUMANN, H.–SCHRÖDER, W. (arg.), *Aspekte der Nationbildung im Mittelalter*, 1978, 63-108. Nazioaren esanahi hau da jasotzen den bakarra lehenengo hiztegi frantsesean, Jean Nicoten *Thrézor de la langue françoise* (1573): “Gens de diverses nations assemblez en une ville pour demeurer ensemble” (ik. DUPRONT, A., “Du sentiment national”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1454).

ren balentria, Klodowik edo Clovis, Koldobika (466-511) buruzagi barbaroa katolizismora konbertitu delarik eta bere arerio bisigoto heretikoak zanpatu. VI. mendearen azken laurdenean jadagoneko Gregorio Toursekoak bere kroniketan Konstantino berri gisa goraiatu du –Elizaren salbatzailetzat–, haren garaipena zeruaren esku mirariginak eragina izan ei da. Handik aurrera, gotzaindegi nahiz monastegietan errege frankoen zinezko kultu erlijioso bat atondu da, nolana hiko ipuin santu eta mitoeekin erregeen gorazarretan. Erregeak zuzenean zerutik uso batek ekarritako olio santuz konsakratuak izango dira; haien odolaren eta gorputzaren santutasunean sinetsiko da, gaixoak sendatzeko dohain mirarizkoa usteko zaie. Errege frankoek Jainkoak bereziki eurei emandako misioa dute Eliza babesteko, fedea zabaltzeko, debozioa zaintzeko, etab. Davidekin eta Salomonekin berdinduko dira, eta katedraletan erakusten diren Itun Zaharreko errege eta profeten irudi zoragarrietan, fededun apalak bere erregeak eta elizako jaun nagusiak ikusiko ditu, Elizak hala irakatsita (Egiptoko faraoientzat piramideak direna, errege frankoentzat katedralegotikoak dira). Errege frankoetan Jainkoa lurlean presente egiten da: San Clovis, San Karlomagno, San Luis; “Frantzia” Jainkoa lurlean non ere presente egiten den nazio dohatsua da. Erdi Aroan eliza da eskola eta hedabideak. Fededun pobreak, belauniko, han zero goian errege santuak gurtzen ditu bere errezoetan, haien laguntza otoizten du. Hemen lurlean erregeak jagoten duela uste du. Eta uste du, atzo jentil eta heretiko zorigaiztokoak ez bezala, gaur ingeles beste hainbeste zorigaiztokoak baino bestela, bera elizaren eta Jainkoaren errege egiazkoaren nazio santuko haurra dela. Errege santuon erresuma jainkozkoa arraberritzera deitu dio Jainkoak Joana d’Arc herri xumeko alabari. Zerutiko ikuskarian hain zuzen San Karlomagno, San Luis, San Migel goiangeru armatua agertu zaizkio erregeren eta Orleansen konkista arrakastatsuen alde Jainkoari otoitz egiten. Joana d’Arc-en ikuskarian herri xumearen kontzeptuko nazioa daukagu irudikatua: Jainkoa, errege santuak eta aingeru zaindaria zeruan, lurlean erregea eta haren etsaiak (inportantea!) eta Domrémyko neskatoa landan, denak komunioan baturik.

Esan liteke Erdi Aro Beranterako, nazioen elkarbizitzan eta truke komertzial edo militarretan –Gurutzetan elkartu edo elkar jo duten nazioen esperientziak beste baterako lagata– suma daitezkeela engoitik, a) interes “nazionalen” kontzientzia eta espresio antolatua, talde jakin mugatu batzuetan soil bada ere, b) taldeotan, norbere nazioaren harrotasuna –aipatu dugu Johannes Salisburykoa (1115-1180)–, eta c) “beste” nazioekiko burla eta irainezko estereotipoen ugaritzea, hots, nazioen arteko temak²⁰⁶².

Laburtuz: Erdi Aro guztian nazioaren kontzeptua funtsean tradizionala da, hizkuntza eta kulturazkoa edo etnikoa. Karakteristika politiko nazional edo nazionalista

2062 SCHMUGGE, L., “Über «nationale» Vorurteile im Mittelalter”, in: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 38 (1982) 439-459. SCHULZE, W., “Die Entstehung des nationalen Vorurteils. Zur Kultur der Wahrnehmung fremder Nationen in der europäischen Frühen Neuzeit”, in: *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 46 (1995) 640-664.

oinarrizkoak garatzen hasiak dira, ordea – nazioen arteko lehiak edo “gu onak haiek gaiztoak” gisako eskemak. “Quis Teutonicos constituit iudices nationum?”, pindartzen da Johannes Salisburyko ingelesa Barbarosa alemaniarrekin (1160). (Bide batez alemanei “bruti et impetuosi homines” deritzela). Alain Chartier “Frantzia” okupatu duten ingelesen aurka gaitzitzen da, eta aberria askatzeko batasun nazionalera deitzen du. Nikolas Cusakoa kardinal alemana “Inperio germaniarra” atzerritarrek zatikatzen eta “nazio arrotzen” menpean jartzen dutelako mintzen da. Gilen Ockhamgoa “Inperio erromatarra”, nazio kristau guztien berdintasunaren aurka, erromatarren (Aita Santuaren) pribilegioa izateak gaitzitzen du: “nullum jus habeant in imperio plus quam ceterae nationes”, eta Inperatorea edozein naziok hautatzeko eskubidea galdatzen du...²⁰⁶³

Kontzientzia nazional ertarotarraren espresioa, batzuetan norbere nazioarekiko maitasunezkoa izan badaiteke ere²⁰⁶⁴, kanpora begirakoa izaten da gehienbat, nagusiki atzerritarrenganako gaitzidura nazionalaren forma erakusten du, beste nazioekiko muzinarena (frantsesak gerran daude ingelesekin). Barnera begirakoa –handitasun nazionalak-eta, mitologia nazionala– Ernazimentuko humanistek landuko dute; aurrena italiarrek²⁰⁶⁵, gero portugaldarrek, frantsesek, espainolek eta gainerakoek: herri hautatuaren ustea, Erromak bereziki maitatuarena edo Erromak ere inoiz menderatu gabekoarena, hizkuntza nazionalaren paregabea, etab.

Erdi Aroa kristaua izan da eta, beraz, unibertsalista, txinparta “nazionalista” bakanak aparte (frankoen loriak-eta). XV. mendean, estreina zisma eta heresiekin, gero humanismoaz eta hizkuntza nazionalen pizkundeaz, unibertsalismo hori urratzen hasi da, interes eta kontzientzia nazional partikularren gatatzari leku eginez. Hasi Erromaren eta Parisko erregearen arteko nagusitasun konfliktu bezala hasi dena, Aita

2063 VI eta VII. mendeetan jada Frantzia merovingiarrean eta Hispania bisigodoan nazioaren ideia eta sentimendu nazionala suma litezkeela neurri batean, ik. LOT, F., *La Gaule. Les fondements ethniques, sociaux et politiques de la nation française*, Paris, 1947. ID., *Naissance de la France*, Paris, 1948. TEILLET, S., *Des goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du V^e au VII^e siècle*, Paris 1984. “Au déclin du Moyen Age, l'idée de nation réapparaîtra plus solide, apte à se détacher de l'idée de monarchie à laquelle elle était restée liée jusque-là. On peut cependant affirmer qu'elle est déjà présente, ainsi que le sentiment national qui l'exprime, dans les textes wisigothiques des VI^e et VII^e siècles” (Teillet, 644).

2064 BRUNNER, O.,-CONZE, W.-KOSELLECK, R., loc. cit., 226.

2065 H. KOHNek, loc. cit., zeharo ukatzen du Erreforman eta Ernazimentuan nazionalismorik dagoenik, salbuespen bakararekin (16-17 orr.): “Una voz aislada se hizo sentir en Italia que apoyaba el nacionalismo durante el Renacimiento: la de Nicolás Maquiavelo (1469-1527)”. Honek Italiaren askapena aldarrikatzen zuen espainol eta frantses barbaroen hankapetik. Ik., aldiz, JOACHIMSEN, P., *Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus*, Berlin 1910. PAUL, U., *Studien zur Geschichte des deutschen Nationalbewusstseins im Zeitalter des Humanismus und der Reformation*, Berlin 1936. RIDÉ, J., *L'image du german dans la pensée et la littérature allemande de la redécouverte de Tacite à la fin du XVI^e siècle*, 3 bol., Lille 1977. KRAPE, L., *Germanenmythos und Reichsideologie. Frühhumanistische Rezeptionsweisen der taciteischen «Germania»*, Tübingen 1979. MÜNKLER, H.-GRÜNBERGER, H., “Nationale Identität im Diskurs der deutschen Humanisten”, in: BERDING, H. (arg.), *Nationales Bewusstsein und kollektive Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt 1994, 211-248.

Santuen Avignongo egonaldiarekin (1309-1377) Frantzia eta Italia artekoaren itxura hartuz joan da, politiko eta kulturalki (Cola di Rienzo, Petrarka). Mendebaleko Zismarekin (1378-1417), Aita Santu unibertsalaren ordezkari hiru Aita Santu paratu dira Elizan, Europako botere kristauak euren interes “nazionalen” arabera izendaraziak, bakoitza bere gogokoaren obediendian aitortzen zela. Irtenbide bila konbokatutako den Konstanzako Kontzilioan (1414)²⁰⁶⁶ kardinal, gotzain, teologo eta juristak nazioka eratu badira –lau naziotan²⁰⁶⁷–, erabakiak bozkatu ere nazioka eginez, diferentzia eta interes nazionalen legitimitate aitortza eta onarpena zen jada berdintasun unibertsalaren gainera.

Sartaldean Europa zaharra monarkia berrien antagonismoekin eta zismarekin txikiuskatzen ari zen bitartean, ekialdean heresiak eta erlijio gerrak hasi dira, Bohemian aurrena, gero eskualde alemanetan. Jan Hus (1369-1415), txekieraren grafia eraberrituz, liturgian txekiera sartuz eta eliz kantak txekieraz onduz, Biblia bulgarera itzultuz, Unibertsitatean nazio txekiarraren gailentzea bultzatuz, alde batetik kontzientzia nazional txekiarraren piztaile da; beste aldetik, eta une berean, Elizaren erreformatazailerik erradikala, erreforma hori ere Bohemiako biztanleria txekiarrarekin identifikatu baita, are eta gehiago hura, Kaiser alemanak “traizionatua”, Elizak Konstanzako Kontzilioan herese gisa bizirik kiskali duenean, horrekin “hustarren gerrak” piztuz, hauek txekiarren (hustarren) eta alemanen (kaiserraren) artekoak izan baitira hein batean²⁰⁶⁸. Ondorio larriagoak mugimendu protestanteak izan ditu, hori ere matxinada erlijioso eta nazionala nahaski, Alemanian Luterorekin (1483-1546) bezala Suitzan Zwinglirekin (1484-1531)²⁰⁶⁹; kontzientzia nazionalaren pizkundeari bagagozkio,

2066 Eliza printzipioz diferentziagabeki unibertsalean ordezkariak nazioka bereiztea II. Lyongo Kontzilioan hasi zen (1274), eta gero Vienako (1311) eta Pisakoetan (1399) prozedura hori jarraitu zaió. Konstanzakoan Kontzilioaren izaera bera (inter)nazionala deklaratu da: “concilium constituitur ex nationibus”, erabakiak ere nazioka bozkaturik.

2067 Italiarra, frantsesa, ingelesa eta alemana izan dira lau naziook; geroago espainola gehitu da.

2068 FRIEDENTHAL, R., *Ketzer und Rebell. Jan Hus und das Jahrhundert der Revolutionskriege*, München 1972. Bohemian biztanleen gehiengoa txekiarra zen, baina Praga kaiser alemanaren Erresidentzia zen, eta goi maila soziala, eliztarra zein zibila, nazio alemaneko jendeak osatzen zuten. Hala Husen predikatuak Elizaren ustelkeria eta jende jaunen bekatuak zigortuz, alemanen kritikak bihurtzen ziren eta herri xume txekiarraren defentsa. Gatazkak unibertsitatean hartu zuten karaktere nazional ageriena. Bai ikas eta bai irakasleria lau naziotan zegoen erata: bavariarra, saxoiarra, poloniarra eta bohemiarra (txekiarra). Hainbat gatazkaren ondoren nazio bohemiarra gailendu delarik, milatik gora izan ei dira Praga hustu eta Leipzigeiko unibertsitate sortu berrira alde egin duten estudiante eta profesore alemanak. Husez gain, kontzientzia nazional txekiar (antialeman) nabaria beste hainbat autorek erakusten du ingurugiro honetan: Tomas Štítný, etab.

2069 SCHILLING, H., “Nationale Identität und Konfession in der europäischen Neuzeit”, in: GIESEN, B. (arg.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewusstseins in der Neuzeit*, Frankfurt 1991, 192-252. XIX eta XX. mendeko interpretazio batzuek luteranismoaren karaktere nazional alemana arras esajeratu izanak ez du haren ezagumendu neurritsu bat deslegitimatzeko. “Nazio alemaneko noblezia kristauari” idazkian Luterok Erromaren aurka erreforma eragitera bereziki nobleak, baina aleman guztiak deitzen ditu, ik. LUTHER, M., *An den christlichen Adel deutscher Nation*, Stuttgart 1962. Haren luman nazioak, 1) inoiz Elizako buruzagiak eta printzeak adierazten du (“die deutsche Nation, Bischöfe und Fürsten”, 32 or.); baina maizago,

hemen ere erreformatzaile erlijiosoen alboan humanisten eraginari erreparatu behar zaio, Ulrich von Huttenenari oroz gain (1488-1523)²⁰⁷⁰. 1486tik aurrera Erromatar Inperio Santuaren izendaera “Nazio Alemaneko Erromatar Inperio Santu” tara aldatu da²⁰⁷¹. Herbehereetako humanismoak, eta batez ere laurogei urteko askapen gerra luzeak Espainiarekin, eta azkenean Estatu menpegabe berri baten onarpenak (Westfaliako Bakean, 1648), nazio kontzientzia modernoaren bilakaeran Europa osoarentzat izan du zerikusi handia. Erdi Aroko leialtasunari “Jaunaren” (erregeren) aldera, eta sentimendu nazional difusori –funtsean hizkuntzaren eta ohituren komuntasunarena baino ez– erlijio eta gobernu propioak norberak erabakitzeko eskubidearen defentsan oinarrituriko kontzientzia nazional holandarrak segitu dio (hirietako estamentuen eskubidea erregetzaren gainetik jaunduaraziz)²⁰⁷². Frantziari buruz, luzaro erlijio-gerratu baita bera ere, ondorio honetara iristen da M. Yardeni: “A l’issue des guerres de religion, le sentiment national français se confirme comme un phénomène majeur et indépendant, capable de répondre aux exigences d’un État moderne”²⁰⁷³.

“Pendant quarante ans, deux grandes forces morales sont aux prises: le sentiment religieux et le sentiment national. Les deux se révèlent être d’une extrême vigueur; pour

2) herri alemana oro har (“das arme Volk deutscher Nation”, 45 or., passim). Luterok aje alemanak bezala dohain eta bertute alemanak aipatzen ditu, karaktere nazionala (“die deutsche Nation... von edler Natur, beständig und treu”, 83 or.).

- 2070 Luterok bezalaxe Hutten ere “nazio alemanari” zuzentzen zaio (“der ganzen Christenheit und zuvoran dem Vaterland der teutschen Nation”) bere bertso eta panfleto txit kritikotetan. Hizkuntza alemanaren erabilerak ez dauka motibazio nazionalik, funtzional hutsa baizik, Luterorengan bezalaxe. Lehenago latinez idatzi badu, lagunarte jantziarentzat, “jetzt schrei ich an das Vaterland/ teutsch Nation in ihrer Sprach”; “ich ruf euch Teutschen”, “jetzt klag ich Teutscher Nation”. Huttenek arbasoen abertzaletasuna eta adorea gogoratzen du, “Arminius”, Augustoren legioak abarrikatu zituen, eta “das Vaterland in Freiheit gesetzt”. Non da gaur alemanen kemen hura? “Wo ist der Teutschen Mut?” Eta Luterok bezala berak ere alemanen askapena aldarrikatzen du, horren adiera XIX. mendeko nazionalismo alemanak ulertu duena ez bazen ere.
- 2071 NONN, U., “Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation. Zum Nationen-Begriff des 15. Jahrhunderts”, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 9 (1982) 129-142. MÜLLER, R. A., *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation. Anspruch und Bedeutung des Reichstitels in der frühen Neuzeit*, Regensburg 1990. “(Heiliges) Römisches Reich Deutscher Nation”: euskarazko testuetan Erromatar-Germaniar Inperio Santua irakurri ohi dena, Nazioaren kontzeptua galduta.
- 2072 HUIZINGA, J., “Aus der Vorgeschichte des niederländischen Nationalbewusstseins” (1911), in: ID., *Im Bann der Geschichte. Betrachtungen und Gestaltungen*, Amsterdam 1942, 213-302. ID., “How Holland became a nation” (1924), in: *Verzamelde Werken*, II, *Nederland*, Haarlem 1948, 266-283. TILMANS, K., “Holländisches Nationalbewusstsein in der frühhumanistischen Historiographie”, in: *Wolfenbütteler Renaissance Mitteilungen* 13 (1989) 61-68. Portugali buruz, ik. AZURMENDI, J., “Topoi nazional/nazionalistak Ernazimentuan: Camõesen «Os Lusíadas»”, in: GARZIA, P.-ZALDUA, I., *Historia: zientzia ala literatura?*, UEU, Bilbo 1995, 89 eta hurr.
- 2073 YARDENI, M., *La conscience nationale en France pendant les guerres de religion (1559-1598)*, Louvain-Paris 1971, 332. Ik., orobat, BEAUNE, C., aipatu liburua. BILLARD, C., *La mythologie des français*, Paris 1976. Inon bai eta, kontzientzia nazional/nazionalista Frantziar piztu da goizen eta bizien, Elizari eta monastegiei eskerrak batik batik (Suger Saint-Denisekoa, Ehun Urteko Gerra eta Joana d’Arc). TOUCHARD, J., op. cit., 183: “La idea nacional, en gradaciones diferentes y según matices diversos, progresa en casi todo el mundo [Erdi Aro Goran eta Berantean], en parte gracias a la Iglesia y en parte contra ella”.

tant, il résulte que le sentiment religieux n'est plus fait pour assurer l'unité d'un État moderne. Par contre, le sentiment national paraît être un facteur d'unité primordial.

(...) Tout en restant profondément lié avec le sentiment monarchique, le sentiment national cristallise ses propres caractères (...). Pour pouvoir garder ses attaches, la royauté accentue son caractère national, en prouvant que l'unité qu'elle assure n'est pas simplement une unité dynastique²⁰⁷⁴.

Jarraian, logikoa dirudiena, sentimendu nazional indartsu hori gorabehera, edo agian horrengatixe, erlijio gerren amaieran, sutsuak bai, baina diferenteak daudela nazio kontzientziak, ohartzten du Yardenik²⁰⁷⁵. Nazioa gabe, nazioak daude. Batzuen-tzat frantses izatea katoliko izatea da edo vice versa²⁰⁷⁶; batasun nazionalaren kontzeptua ere (San Bartolomeko gaua justifikatzen duena) zorrotza da: “une foy, une loy, un roi”²⁰⁷⁷.

(Batasun nazionalaren kontzeptu estu hau bai, nazionalismo frantsesaren tradizionala bilakatuko dena, eskluientea da, fanatismo erlijiosoarekin hasi eta noizbait demokratikoa izango denean ere²⁰⁷⁸. Esan gabe doa, nazioaren eta nazio batasunaren higanoten kontzeptua ezin izan zitekeela hori. “Bi Frantzien” zuztarrak urrun luzatzen dira)²⁰⁷⁹.

Humanistekin hirugarren Frantzia batez mintza gaitzek, edo gehiagoz (Du Bellayren nazioa, hizkuntza eta literatura nazionalaren apologistarena²⁰⁸⁰, ez da Du Bellayren nazio bera, historia mitiko fantastikoenaren subjektu gisa diharduena Le Maire de Belgesi jarraiki)²⁰⁸¹. Frantziaren hastapenez entseatu diren humanisten interes modu eta arrazoietatik, hainbat ezaugarri naziogile bil daiteke haien nazio kontzeptuan inplikatu:

- Lurra, edo (lurra eta) klima, nazioaren aiurria taxutzen duena: berak diktatzen du, jende nazionalaren nolakoa ez ezik, erregimen politikoak zein izatera behar

2074 Ib., 331.

2075 Ib. “La conscience nationale ne revêt pas les mêmes formes pour tous les Français; ce n'est pas un phénomène monolithique et uniforme”.

2076 Ib., 104: “La France appartient aux catholiques et les protestants ne sont que des intrus et des perturbateurs”. Eta katoliko izatea Frantzia Jainkoaren herri hautatua dela sinestea da, etab., etab. “Somme tout, les protestants ne sont pas Français comme les catholiques” (109).

2077 Ib., 114. Ik., orobat, 116-117 eta 119, 188, 263 eta hurr. DUBOIS, C.-G., *Celtes et gaulois au XVI^e siècle. Le Développement littéraire d'un mythe nationaliste*, Paris 1972, 68: “le principe d'unité: Une foy une loy et ung seul commun consentement” (G. Postelen aipua).

2078 MARX, A., *Faith in nation. Exclusionary origins of nationalism*, New York 2003.

2079 Ingalaterrari buruz, ik., adbz., COCH, Ch., *Writing the Nation in Reformation England 1530-1580*, Oxford UP 2004. HELGERSON, R., *The Elizabethan Writing of England. Forms of Nationhood*, Chicago 1995. LEVY, F. J., *Tudor Historical Thought*, San Marino 1967. McEACHERN, C., *The Poetics of English Nationhood*, Cambridge UP 2008. WOOLF, D. R., *The Idea of History in Early Stuart England*, Toronto 1950.

2080 VILLEY, P., *Les sources italiennes de la Défense et Illustration de la langue française de Joachim du Bellay*, Paris 1908.

2081 DUBOIS, C.-G., op. cit., 42 eta hurr. Ik., 204 eta hurr., “Les Protestants face au mythe gaulois”.

duen ere, eta errege frantsesak zergatik izan behar duen munduko hoberena (Frantziako klima ez da egokia demokraziarentzat, etab.)²⁰⁸². Frantses jendearen bikaintasun paregabea ere bai eiki; espainol, italiar edo ingeles txaldan horien oso gaintetik²⁰⁸³.

- Arraza (jatorria), frantsesen goratasuna esplikatzen duena; arraza purua baita frantsesa, ez espainola bezalako nahasteria²⁰⁸⁴.
- Hizkuntza: 1) “Le premier critère pour savoir si quelqu’un est vraiment français c’est sa langue et non le fait qu’il soit sujet du roi de France”²⁰⁸⁵. 2) Frantsesa italiararen gaintetik dago, baina baita latinaren gaintetik ere; are grekoaren ama da, etab., humanistaren batzuk ausartu direnez: edonola ere frantsesak latinetik nahiz grekotik eta literatura italiarretik menpegabea izan behar du; hizkuntzako eta literaturako independentziak independentzia nazionalaren parte egiten du²⁰⁸⁶.
- Historia nazional propioa, grekoenaren edo erromatarrenaren atzetik gertzen ez dena²⁰⁸⁷. Humanista hauentzat iragan nazional aintzazkoak –beraiek izugarritzkoa suposatzen dutena– Frantziaren oraingo handitasuna azaltzen du eta etorkizuneko ziurtatzen; “car Dieu, par ses interventions, a toujours manifesté sa prédilection pour la France” (nazio hautatuaren toposa)²⁰⁸⁸.

Ohar bedi lau ezaugarriok –lurak, arrazak, hizkuntzak, antzinateko historiak (eta Jainkoaren hautuak)– erregeagandik menpegabe eta haren aurretik oinarritzen dutela nazioaren nortasuna; nazioa beregainki da, haren izatea ez dago mendeko erregetik²⁰⁸⁹, erregearena naziotik baizik, nazioaren burutzat aitortua izanik ere.

Humanisten nazioak Erroma berria, edo hura adinakoa, edo hura baino ere handiagoa izan behar baitu, era berean erregeak Zesar edo Augusto berria izan behar dizu. “Cette monarchie française qui, sous François I^{er}, ce souverain typique de la Renaissance, atteignit un stade d’évolution particulièrement caractéristique et brillant, inclina bientôt à une exaltation de l’idée de puissance. Conquérir l’hégémonie

2082 Hala Bodinen arabera, ik. YARDENI, M., loc. cit., 34.

2083 Ib., 36-42.

2084 Ib., 271: “Par toute l’Espagne, de trois les deux sont Juifs, Marrans, Mahumetans ou Serrazins, du reste des Maures de Grenade”.

2085 Ib., 47.

2086 Ib., 52. Latinez egin ordez frantsesez idazteko argudioa: “Sommes nous encor esclaves des Romains, pour écrire nos conceptions en leur langue?” (La Popelinière).

2087 Ib., 57 eta hurr.

2088 Ib., 65. Ik., orobat, 69. “L’histoire de France est un mélange continué d’interventions divines”. Historia egiteko modu hau kontzientzia nazional baten emaitza da eta haren euskarri une berean. “La mythologie développée autour des Gaulois cache des prises de position sociales ou religieuses ou des revendications politiques. La France par là cherche à s’affirmer comme nation...” (DUBOIS, C.-G., op. cit., 128).

2089 TOUCHARD, J., op. cit., 180: “Hacia finales del siglo XV el concepto de nación se disocia claramente y con bastante rapidez del de monarquía”.

en Europe, ce but a maintes fois exercé sa séduction sur celui des États continentaux qui parvint le premier à l'unité. En 1555, un très obscur écrivain, François Billon, a dédié à Henri II, successeur de François I^{er}, un ouvrage en ces termes: «Roi qui de Droit tiens la Gaule en ta main/ Pour maistrizer un jour toute l'Europe...» On sent ici l'effet, qui jamais ne s'amortit complètement, des idées d'un Pierre Dubois sur la pacification et la domination de l'Europe par la France²⁰⁹⁰.

Ideien historian, humanismotik eta Erreforma eta erlijio gerretatik, lurraldeko Estatu atera da finkatua. Estatu moderno horretan, batetik pluralismoa nagusitu da, Erdi Aroko uniformitate (unibertsalismo)aren kontrara: aniztasun erlijioso, linguistikoa, politikoa; bestetik, eta bion arteko lotura ez litzateke ohartzeke pasa behar, nazioaren arloan fase berri bat ageri da: nazioak indartsuki subjektu bilakatu dira – naziook subirano edo burujabeak deklaratuak izateko bide luzea falta dela esan beharrik gabe. Nazioen subjektutasun hori erakusten dute garai honetan modan jarri diren²⁰⁹¹ nazioen (galiarra, germaniarra) jatorri mitikoen eta aipatu historia eta istorioetan egozten zaizkien sekulako egitandiek. Are gehiago literaturan eta artean nabaritzen den eztanda barokoak subjektu nazional bilakatuok pertsonifikatzeko, irudi, karaktere, sentimendu propioekin²⁰⁹². Eta fenomeno txiki kurioso bat hautematen da: aberria (*patria*) maskulino izatetik ama izatera pasatzen da²⁰⁹³, behin kontsolagarri edo kontsolatzaile, bestean heroisa, beti nahiko esijente. S. Castellionen *Conseil à la France désolée*-n Frantzia ama bat da penaz gaixoa: “ô povre France”, ez atzerritarrek, ezpada “sont tes propres enfans qui te desolent & affligent”, “tu sens bien les coups & playes que tu reçois”²⁰⁹⁴. Hots, orain jendeak –erregeaz gain– ama bat du bera maite-maite duena, eta berak maitasuna eta leialtasuna zor diona. Frantzia ama da eta frantsesak oro –nazioa– senitarte bat; horregatik anaiek elkar gerratzea ama dorpeki kolpatzea da, eta okerren-okerreana da “d’aller querir des nations estranges, argent et

2090 HINTZE, H., “Nation et humanité dans la pensée des temps modernes”, in: *Revue d'histoire moderne* 6 (1933) 11.

2091 Aurkitu, horrelako lehenengoak Erdi Aroan aurkitzen dira.

2092 Erasmo Rotterdamgoaren 1517ko “Querela Pacis” ezkerko pertsonifikazio hauek eta lantuk guztiz arruntu dira. Etorri lehenagotik datoz (antzinatan Grezia eta Erromatik); gure aroan, ik. CITRON, S., *Le mythe national. L'histoire de France revisitée*, Paris 2008, 149: “Le XV^e siècle est aussi celui où la France devient vraiment une personne, terre, mère, dame, princesse ornée de lys. Les miniaturistes la peignent, princesse blonde au long manteau de lys, fleurs et fruits, au début du siècle; puis dans la deuxième moitié, vêtue d'une robe blanche, couleur royale (...). Au XVI^e siècle, on admire une France en drapé antique, guerrière ou reine, qui s'agenouille devant le roi. Celui-ci, cessant d'être fils, devient père de la nation et bientôt monarque absolu”.

2093 DUPRONT, A., “Du sentiment national”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1429: “Du XVI^e à un XX^e siècle bien entamé [Barresen lurra eta hilak], la patrie n'a pas cessé d'être mère. Inversion caractéristique de l'origine: le père disparaît aux profondeurs de l'inconscience”.

2094 Castellion, S., *Conseil à la France désolée*, 1562, 4. Liburuxka hau tolerantziaren eta kontzientzi askatasunaren defentsa oso polita da, “l'énorme violence que vous faites aux consciences” salatuz (32), Jainkoaren aitzakia-ekin Jainkoaren aurka egiten dena.

gens, affin (...) de mieux se venger de leurs freres”²⁰⁹⁵. (Nazio bakoitza familia bat da, eta atzerri nazioak etsaiak!). Ama hilurrenaren irudiaz garaiko literaturan, “la comparaison de la France à une mère mourante ou morte –irakurtzen diogu Yardeniri– est extrêmement fréquente”²⁰⁹⁶. “Erruki zaitezte aberriaz!”, plainitzen zen Hutten Alemanian (“erbarmt euch übers Vaterland”). Alemanian, berebat, erruz aurkitzen dira aberriaren negarra edo amaren hilurrenaren topoiak. 1631n P. Flemingek “Andre Germania”ren lanturen gutuna bere haurrei plazaratu du berebiziko arrakastarekin. Hogeita Hamar urteko gerraren giroko testu ezagunenetako bat A. Gryphiusen “Aberriaren malkoak” da (“Threnen des Vaterlandes”), 1636. *Lamentatio Germaniae Expirantis* poesia bilduma (alemanez) argitara du Justus Georg Schottelusek, 1640: gerraren kalteak deitoratzen, eta bereziki hizkuntza eta ohitura alemanen baztertzea eta moda arrotzen (frantsesen) nagusitzea; *Querela Germaniae* Georg Greflingerrek, 1643. Gerra eta kalamitate guztien kausa “Frau Teütschland”en superbia da Johann Ristentzat, 1647, etab. Nazio subjektutuaren anitz literatura baldin badago, artea ez dago gutxiago, grabatuak eta pinturak. Erlijio gerren amaiera Münsterren sinatu zen, Westfaliako Bakean (1648); hiriko museoan C. Fritzschen grabatu bat kobreak erakusten da, bakegintzaren alegoria: tronuan Andre Germania, garaile, maiestatez koroatua, eta aurrean bakea eta justizia elkar besarkatzen. Halaber Th. van Tuldenen erreproduzio bat kobreak grabatua Rubensen koadro handiarena (originala Vienan), Nördlingengo guduaren bezpera, hor Andre Germania lurrean belauniko dago, ileak nahas, mantu beltza soinean. Holanda, Alemania, Vienako museoetan, Germania “alarguntsak” edo ama nahigabetuak usu ikus litezke, liburuetakoa hainbat grabatutan bezala. Bakearen aurreko pertsonifikazioak dolozkoak badira, ondokoak triunfalak. J. A. Backerren Holandako Errepublika, Berlingo Jagdschloss Grunewalden, egundoko andre armatu potola da, buruan kasko erromatarra eta eskuinean lantza (ca. 1644). Laurent de la Hyren olio-pintura (1648) Château de Versaillesko museoan Frantzia, eserita, andre gaztea, gorri, urdin, zuri dotore beztitua, izter gainean munduari eusten ezkerreko eskuaz, buru gainetik famak tronpeta jotzen duela, oinetan oparotasunaren sinboloak. Etab. H. d., behiala Ateneak Atenas bezala edo Dea Romak Erroma, nazio modernoa Andre Frantziak, Germaniak, etab., errepresentatzen dute eta aterpetzen dute – oraingoz Ama Birjina edo santuak guztiz baztertzeke. Erregea ere baztertzeke, oraingoz. Aitzitik, nazioaren apoteosi gehienak erregearen apoteosiak izaten dira (pinturaren enkargatzaileak ere maiz beraiek zirela ahaztu gabe). Amsterdamgo Rijk-museoan, Adriaen van Nieulandten koadro handikotean, Westfaliako Bakearen alegoria, Bakeak Probintzia Batuak Andreari eskua ematen dio, honek dama gisa belauna makurtzen duela, eta egiaz nabarmenduak, armetan, Oranien Printzea eta seme oinordekoa dira. Delften, Jan Tegnagelek koadroaren erdian Herbehereak Andrea pintatu du, aberaski jantzia, baina alboan, pauso bat aurrerago, Oraniengo Moritz Printzea

2095 Ib., 8.

2096 YARDENI, M., loc. cit., 269, oin-oharra. “Voir par exemple le début du *Second Discours* de Michel Hurault, qui donne un tableau absolument bouleversant dans ce sens”.

antigualeko heroien irudian eta gorri erregetarreko mantuarekin. Nabarmenago Louvren, Luis XIII.aren koadroan (ca. 1638) Simon Vouetek erdi-erdi osoa erregetzarrarekin bete du, armaz jantzia eta garailearen ereinotz koroez, bere oinetan erdi belauniko bi andre dituela berari apal eta otzan gorantz begira, Frantzia eta Nafarroa (hau Nafarroako ezkutu txikiak ezaguarazten du). Zinetan erregearen eta nazioaren arteko erlazioa horixe izango baita hurrengo mende eta erdian.

Krisialdi erlijioso-politikotik nazioa indartua atera bada, indartua batez ere botere monarkikoa izan da. XVII eta XVIII. mendeak Europa osoan –Ingalaterra aparte gertzen da– absolutismo (gutxi-asko ilustratu)aren ezarketarenak dira. Absolutismoaren aurreneko teoriko inportantea hain zuzen J. Bodin frantsesa da (1529-1596), berarengandik hartu da absolutismoaren kontzeptua: legearen iturria printzea da; beraz, printzea bera, legearen aurretikoa izaki, “legibus (ab)solutus” dago, legeetatik jare (*Six livres de la République*, 1576). Errealismoaren eskola da: Pascalek itzulungururik gabe esango duenez, lehenbizi indarra dago eta indarrak jartzen du legea. Testuinguruan ulertzeko: lehentxeago Hotman protestanteak in *Franco-Gallia* (1573) irakatsia zuen, antzinateko hastapenetan errege franko-galiarrak herriak (nazioak) hautatuak izaten omen zirela, eta herriak eraits zitzaizela: idealen edo giza eskubideen eskola. Hotmanen burutapidean agintearen eta legearen iturburua herria/nazioa zen. Bodinenean nazioa agintariaren menpekoen batuketa besterik ez da. Nazioaren bi kontzeptu (politiko) kontrajarri daukagu jada moderniarren hasieran.

Antzeko bikoiztasuna Hobbes eta Lockerekin daukagu Ingalaterran. Bodinek San Bartolome gaueko masakretik lau urtera jalgi du bere teoria absolutista plazara. Bakea gura du, hots, ordena. (Ohartaraz daiteke, maleziarik gabe, San Bartolome gauak odoltsuki nazioaren –Frantziaren– kontzeptu bat adierazten duela). Th. Hobbesek (1588-1679), gerra zibiletako alderdikerien anabasan, ordena soziala absolutuki ziurtatu ahalko duen instantzia bat tinkatu gura du, “Leviathan”: horren agindua da legea, lege horren mendekotzan datza nazioa. Teoria okerrak abelera okerrera dar-mala pentsatu du Hobbesek; eta teoria okerrak dira, a) gizon-emakumearen nolabaiteko eskubide eta bertute naturalak uste izanez eraikitzen diren guztiak, Aristotelesen gizaki naturalki politikoarekin hasita; b) helburutzat gizakiaren perfekzioa duten guztiak, edozein betegintasun modu izan. Abiatu behar da gizakiaren jardunaren egiazko eragileetatik: instintuak, hots, grina edo pasioak. Naturalak horiek dira. Horiek zeharo jare utzirik, ordea, ez da posible elkartasunezko bizitzarik. Uneoro bata bestearen beldurrez bizi beharra egongo da, naturak egin gaituen bezala edozeinek ahal baitu edozein akabatu; eta horixe egitea gustu badugu, naturan ezerk ez du eragozten horixe egitea. Egoera naturala, hortaz, guztien guztiekiko beldurrarena da, gizakia gizakiarentzat otsoa baita – uneoroko arriskua. Segurantzian bizitzea, h. d., egoera soziala, naturari erabat uko egitea da; gizarte bizitzak deus ez dauka naturaletik, total artifiziala da. Datza, guztien eta bakoitzaren hitzarmen batean, harreman sozial oren kargua osoki aginte baten esku uzteko (errege, Parlamentu). Hitzarmen sozialarekin gizartea pertsona bat bilakatzen da, nahikari bakarrarekin, nahi hori aginteak biltzen

eta errepresentatzen duela. Agintearen nahian mendeko guztien nahiak biltzen dira. Horren agindua, zernahi agindu, beti zuzena da, mendeko dena bere buruari ematen ari zaiona baita; horren aginduan datza hain zuzen zuzentasuna (zuzentasun “naturalik” ez dago; ez dago naturaren izenean gizarte artifizialari objektzioak jartzerik), eta hiritar orok obeditu egin behar du, gorputzak buruari obeditzen dion legez. Luzatu gabe, bada, bi ohar: inor de fakto gizartean bizi bada (artifizioan), hitzarmen sozialak bertan bizi diren guzti-guztiak berdin obligatzen ditu, gizarte horretan gogoaren aurka sarraraziak izan zirenak ere; haien nahiak agintearen nahian depositatuak daude²⁰⁹⁷. Bigarren, Estatu/nazioak, beren artean ez baitago hitzarmen sozialik, natur egoeran daude, elkarrenganako norgehiagoka eta gerra egoera “naturalean”. Naturala baino ez da bata besteari gain hartzen eta menperatzen ahalegintzea. Estatu bat auzoa mehatxagarriki indartzen ari dela beldur bada, eraso prebentiboa gerra justua da. Gerra egoeran zuzenbidearen fikzio bat egon liteke, zinez eskubiderik eta zuzenbiderik ez, irabazleak eta galtzaileak soil-soil baizik (pentsa bedi Alsazia-Lorrena frantses nahiz alemanetan, kasu bietan ere konkistatuak). Gure gaira etorriz, konklusio modura: nazioa, gizarte nolabait artikulatua den heinean, artifiziala da; bestela esan, nazioa aginte botere batean biltzen da. Hots, filosofia honetan politikoki Estatu besterik ez dago, jauspen berbateko jendartea; nazio prepolitiko edo naturalaren kontzeptuak zentzurik ez luke, edota horren ukazio bezala hasten da nazio politikoa.

Lockeren (1632-1704) filosofia politikoa, botere esentzialki mugatuarena, behar-bada lehenengo premisa beretatik abiatzen da, baina, horiek oso bestela balioetsiz, norabide kontrarioan arazoitu du: egoera naturalean gizon-emakume denak mugagabeki libre dira, eta denek eskubide eta obligazio natural berdinak dituzte zernahiren gainean. Konflikto kasu errazengatik egoera horretan, arauemaile zuzena eta epaile neutrala eta arauen betetzearen begirale prestua edukitzeko, aginte bat sortzen da –mugatua beti–, eta haren esku ipintzen da hainbat eskubide eta egiteko; hots, agintzeko enkargua eta agintearen baliapena –gobernua– fidatzen zaio (*trust*), agintearen jabetasuna bera eta gobernua juzgatzeko ahala beti herritarren eskuetan geratzen dela. Teoria honetan eskubideak eta zuzenbidea Estatu baino lehenagokoak dira (eta lotesleak Estatuarentzat); aginteak herriaren izenean agintzen du. Amerikako basoetan suitzar batek eta indio batek elkarrekin dagiten tratuak, ezein Estaturen presentziarik gabe ere biak ala biak obligatzen ditu, inork inori hitzemandeak pertsonarekin zerikusia baitu, ez Estatu arauekin. Hobbesena agintearen eta ordenaren filosofia bada, Locke-

2097 BERNES, L., “Thomas Hobbes”, in: STRAUSS, L.-CROUSEY, J., *Historia de la filosofía política*, Mexiko 1996, 386: “La validez del contrato no se ve afectada en modo alguno por el hecho de que fuese suscrito o no bajo presión, temor a la muerte y la violencia. El cuerpo político, dice Hobbes, puede ser fundado «naturalmente» así como por medio de una institución. Todo gobierno paternal y despótico surge, en primer lugar, por temor al soberano mismo, es decir, cuando es un conquistador en caso de guerra: todo gobierno por institución surge por el temor mutuo de los individuos. En ambos casos el temor es el motivo. Ambos fundamentos son igualmente legítimos: no hay diferencia, en lo que concierne al derecho, entre la fundación por conquista y la fundación por institución. En la adquisición de la soberanía por conquista, no hay diferencia si la guerra fue una guerra justa o si no lo fue”.

rena giza eskubideen eta askatasunarena da. Ipar Amerikako askapen nazionala, besteren artean (ideia erlijiosoak, etab.), Lockeren filosofian inspiratua egon da. Bostongo Eskubideen katalogoa (*Bill of Rights*, 1772, aurrekari eta eredu izan dena Iraultza Frantseseko Giza Eskubideen Deklarazioarentzat), Lockeri darauntsa, hari izendatuki erreferitzen zaio. Eta ezaguna da Independentziaren Deklarazioan bertan Jeffersonek Lockeren plagio bat sartu duela testuan: haren pentsamenduari omenalditxo.

Lehen Modernian barrenduak garelarik jada, nazioaren arazo-marazoa zenbat antzaldatur doan ikusten da: kontzeptuaketa ertarotar pragmatikoetatik (unibertitateko ikasleen edo Kontzilioetako kardinalen nazioak) mitologia nazional humanistetara iragan da, eta orain mitologiatik filosofiara, eta filosofiako razionalismoaren arora hain zuzen. Historia nazional konkretuetatik (zeltak eta germaniarrak gora eta behera) naziora abstraktuki kontsideratuta, gizarte politikoaren (“corps politique”) teoriara. Eta ez nazioa bere orokortasunean deskribatu edo ezaugarritzeko, ezpada antolaera politiko egokienaren razionaltasuna proposatzeko. Zer da nazioa?, honezker, zer da, printzipio orokorrenen mailan, gizarte zibila, zer da agintea? bilakatua dago; berdin da –suposatzen da– zein arrazatako, historiatako, hizkuntza eta kulturatako nazioa. Edozein nazio, alegia edozein gizarte politiko²⁰⁹⁸.

Montesquieu (1689-1755) miresgarria da nolabait, abstrakzio horietatik atzera pauso zuhur bat da berriro, Frantziar, nazio/herri konkretura, lurtean kokatura eta klima batean, historia batean.

Ingalaterran ere, gaizki ulertu izango genuke nazioaren arazoa gizarte politikoki organizatuaren teoria razionalistara mugatu dela ulertu bagenu. Kontzientzia nazionallean, aldiari aldiko nazio kontzeptu(et)an, faktore ezberdinek eragiten dute. Ingalaterran eragile bat muntakoa erlijioa izan da²⁰⁹⁹. Zer esanik ez gerrak Espainia, Frantzia, Holandarekin. Lehia komertzialak nazioartean (1713ko protestak, “No English wool for French wine”). Eta, batez ere, historian, literaturan, kultura publikoan oro har, puri-purian nabarmentzen dena gai nazionalen interes bizia da. Zer da Ingalaterra, zelta, saxoia? Zein da antzinate nazionala? John Aubrey (1626-1697) garai honetako ikasiaren tipo ereduakoa da: arkeologo, megalitoen ikertzaile, folklore biltzaile (ipuinak, erritu eta sineste herritarrak, antzinateko ohiturak), druiden tenpluak uste dituenak (Averbury, Stonehenge) aspergabe arakutzen eta interpretatzen eman du bizia (“Remaines of Gentillisme”, 1687). Interes berdintsuekin Aylett Samesek (1636-1679) *Britannia antiqua illustrata* argitaratu du (1676). E. Lhuid (1660-

2098 Anbiguitate puntu bat badago Hobbes eta Locke bezalako autoreak nazioaren teoriko gisa tratatzean; beraiek ez dira kategoria horietaz baliatu, anakronismoa eman lezake haien testuei termino horietan mintzaraztea. Geroagoko nazioaren kontzeptuek, hala ere, autore horien ekarpenak suposatzen dituzte; are, haien teoriako hainbat kapitulutan nazioaren arazoa zeharka ala zuzenki barnebildua dago.

2099 KOHN, H., loc. cit., 20: “La primera manifestación plena del nacionalismo moderno tuvo lugar en la Inglaterra del siglo XVII”. “Bajo la influencia puritana revivieron tres ideas fundamentales del nacionalismo hebreo: la del pueblo elegido, la de la Alianza y la de la esperanza mesiánica”. Bibliaren itzulpenaren garrantzia azpimarratzen da, in ZABALTZA, X., *Una historia de las lenguas y los nacionalismos*, Bartzelona 2006, 116.

1709), “antikuariaoa” berebat, ikerketa arkeologiko eta linguistiko eta folklorikoekin Ingalaterraren sorburu zelta frogatzen ahalegindu da, eta zeltera munduko lehen hizkuntza bat dela. W. Stukeleyk (1687-1765), arkeologoa halaber, Ingalaterrako erlijio primitiboaren xerkan, bere burua druida berrizat hartu du; hots, iragan nazionalarekin jantzi du bere identitatea. Ildo berean, jendartean modan jarri da eliza eta gazteluen harrizaharren sentiberatasuna, haurrei antzinako izenak ipintzea. Literatura ere Erdi Arorantz itzuli da (eleberrian, poesian). Eskuizkribu zaharretatik eta eskualde apartatuenetan ahozko literatura biltzen da, antzinako poesia imitatzen da (faltsifikazioak ez dira gutxi): *A Collection of Olds Ballads* anonimoa (1723), Allan Ramsay, *The Tea-Table Miscellany*, 1724, eta *The Ever Green*, 1727; Th. Percy gotzainaren *Percy’s Reliques* (1765). Erdi Aroa europar nazio modernoan hastapena da, eta hastapenetan “esentzia” nazionala ikusi uste da: Arturo erregearen legendarekin, etab. (H. Purcellen “King Arthur” opera, 1691; R. Blackmoreren “Prince Arthur” poema heroikoa, 1695). Mugimendu honen guztiaren gailurra J. Macphersonen (1736-1796) inguruko afera izan da, dudarik gabe. 1760-65 artean Macphersonek hainbat testu “gaeliko” argitaratu ditu, beti ingelesez, Osian poeta mitikoarenak omen zirenak, egundoko arrakastarekin Ingalaterran ez ezik Europa osoan. Eskoziako zelta hauek Ingalaterrako jatorrizko herria dira, erromatarrek eurek konkistatu ezin izan zituztenak, antzinako espiritua oraindik bizirik daukatenak, etab.²¹⁰⁰

M. Foucaultek Hobbesen erresuma berdin nazioa berdin gizarte zibila teoriaren azpian, h. d., Estatuaren batasun politiko-sozial teorizatuaren azpian zinez gizarte/nazio erdibitu bat nola ezkututzen den arakatu du. Bi gizarteren, bi “arrazaren” binarismoa: konkistatzaileena eta konkistatuena. Hobbesen historia erreala ezabatu –konkista normandoa– eta Naturara itzultzeak hura gaudititu nahia besterik ez ei du adierazten. “L’ennemi –ou plutôt le discours ennemi auquel s’adresse Hobbes– c’est celui qu’on entendait dans les luttes civiles qui fissuraient l’État, à ce moment-là, en Angleterre. C’est un discours à deux voix. L’une disait: «Nous sommes les conquérants et vous êtes les vaincus. Nous sommes peut-être des étrangers, mais vous êtes des domestiques». À quoi l’autre voix répondait: «Nous avons peut-être été conquis, mais nous ne le resterons pas. Nous sommes chez nous et vous en sortirez». C’est ce discours de la lutte et de la guerre civile permanente que Hobbes a conjuré en remplaçant le contrat derrière toute guerre et toute conquête et en sauvant ainsi la théorie de l’État”²¹⁰¹. 1066ko konkistaren presentzia, mendeen gainetik, erakunde nazionalan

2100 “La situation de l’Écosse, au demeurant, facilite ce détournement de l’héritage. L’écrasement des insurrections jacobites, dont la dernière échoue en 1745, a fait de l’ancien royaume des Stuarts une simple région du Royaume-Uni. Et l’habileté du vainqueur sera de faire progressivement du vaincu, non pas un ennemi soumis, mais un ancêtre prestigieux de la nation”, cfr. THIESSE, A.-M., *La création des identités nationales. Europe XVIII-XIX^e siècle*, Paris 2001, 29. Berdin egingo da Frantziar bretoiek, Espainiar Euskal Herriarekin (Gaztelaren ama, gaztelaniaren sortzaile, etab.).

2101 FOUCAULT, M., aip. lib., 85. “C’était la première fois que ce schéma binaire qui scandait la société pouvait s’articuler d’abord sur des faits de nationalité: langue, pays d’origine, habitudes ancestrales, épaisseur d’un

nabarmentzen zen: erregearen leinuan, erritualetan eta haren legitimitatean (konkistaren eskubideagatik), aristokrazian, etab. Eta:

“Cette présence de la conquête se manifestait aussi dans la pratique du droit, dont les actes et procédures se déroulaient en langue française, et dans laquelle aussi les conflits entre juridictions inférieures et tribunaux royaux étaient absolument constants. Formulé d’en haut et en langue étrangère, le droit était en Angleterre un stigmate de la présence étrangère, c’était la marque d’une autre nation. Dans cette pratique du droit, dans ce droit formulé dans une autre langue, venaient se joindre, d’une part, ce que j’appellerais la «souffrance linguistique» de ceux qui ne peuvent se défendre juridiquement dans leur propre langue, et, de l’autre, une certaine figure étrangère de la loi (...). La conquête –je prends les choses un peu au hasard– se manifestait aussi dans la présence, la superposition et l’affrontement de deux ensembles légendaires hétérogènes: d’une part, l’ensemble des récits saxons, qui étaient au fond récits populaires, croyances mythiques (le retour du roi Harold), cultes des rois saints (comme celui du roi Édouard), récits populaires du type Robin des Bois (et c’est dans cette mythologie, vous savez, que Walter Scott –l’un des grands inspirateurs de Marx²¹⁰²– puisera *Ivanhoe* et un certain nombre de romans qui ont été historiquement capitaux dans la conscience historique du XIX^e siècle). Face à cet ensemble mythologique et populaire on trouve, au contraire, un ensemble de légendes aristocratiques et quasi monarchiques qui se développent à la cour des rois normands et qui sont réactivées au XVI^e siècle, au moment du développement de l’absolutisme royal chez les Tudor. Il s’agit essentiellement de la légende du cycle arthurien (...). Ces légendes celtiques se trouvaient tout naturellement réactivées par les Normands, au profit de l’aristocratie et de la monarchie normandes, à cause des relations multiples qu’il y avait entre les Normands, dans leurs pays d’origine, et la Bretagne et les Bretons: donc, deux ensembles mythologiques forts, autour desquels l’Angleterre rêvait, sur des modes absolument différents, son passé et son histoire.

Bien plus important que tout cela, ce qui marquait la présence et les effets de la conquête en Angleterre, c’était toute une mémoire historique des révoltes, qui avaient, chacune, des effets politiques bien précis (...). Il y avait donc toute une série d’éléments qui permettaient de coder les grandes oppositions sociales dans les formes historiques de la conquête et de la domination d’une race sur une autre”²¹⁰³.

Aurrena Ingalaterran eman den agerpena –han burgesia biziki goiz garatu delako–, laster Frantziaren tankera berarekin emango da. Frantziaren hastapena “mito nazionalista” zelta/galiarrean, XVI. mendean, C.-G. Duboisen aztertu du bikain bere *Celtes et gaulois au XVI^e siècle. Le Développement littéraire d’un mythe nationaliste*-n, 1972. Mito galiarra Erdi Aroko mito troiarraren ondorengo eta ordezkari nolabait

passé commun, existence d’un droit archaïque, redécouverte des vieilles lois” (95).

2102 Ik., Ib., 76: “Le partage, la perception de la guerre des races anticipe sur les notions de lutte social ou lutte de classe...”

2103 Ib., 86-87.

humanista da²¹⁰⁴. Etorkiaren bilaketa identitatearen bilaketa da, seinalatzen du Duboisek (M. Eliaderekin): zein naiz? itauna, nondik nator? bihurtzen da; zein etxetakoa naiz, zeintzuk nire arbasoak?²¹⁰⁵ Unibertsaltasun ertarotarra deboilatu da, jaikieran ari diren nazioetatik bakoitza bere identitatea bilatzen hisiatzen da. Auzoekin lehian hisiatu ere, horrela norbere esentziaren bilaketa (“recherche sur l’essence”)²¹⁰⁶ aldi berean maiorazko edo lehentasunaren norgehiagoka bilakatu baita²¹⁰⁷. Armetan jokatzen ari dena, ideietan jokatzen da orobat²¹⁰⁸. Du Bellay, Céneau, Picard de Toutryrekin hanpatu den “mistika nazionalean” Frantzia behiala munduan jaun eta nagusi izan zen, eta hala izango da berriro: armetan batik bat²¹⁰⁹; eta kulturaren, filosofian, zientzietan ere bai. Grekoek asmatu zituztela esaten den asmaketa guztiak, galiarrek asmatu zituzten. Alfabetoa galiarrek asmatu zuten (gero grekoek ez zuten korrumpitu besterik egin). Grekoek eta erromatarrek munduan zabaldu duten kultura guztia galiarrei ebatsia da; Zesarrek-eta, Galia konkistatzean, ez dute egin zor zutena itzuli besterik. “La France est bien la mère des arts, des armes et des lois”²¹¹⁰. Azkenik, Galia ez da inola ere gaurko Frantziara mugatzen. Italiaren parte on bat jatorriz galiarra da, esango du R. Céneau gotzainak (1557), eta Frantziak eskubide osoa du hura bereganatzeko (horretantxe ahalegintzen ari dira errege frantsesak!). Picard de Toutryrentzat ere “les Gaulois furent donc les premiers possesseurs de l’Italie”; baina Alemania ere beraiek okupatzen zuten, Zesarrek dioen legez, eta Espainia ere konkistatu zuten, Estrabonek dioen legez..., eta nolabait beraiek sortu eta eratu zituzten bazter denak, toki eta hiri izenen etimologiek frogatzen dutenez. “L’Europe tout entière est fille de

2104 Ronsard *Franciade* (1572) poema nazionala oraindik mito troiarraren terminoetan ondu da, baina ematen du poetak “historia” hori jada ez zuela sinesten. Desenkusatu beharrean sentitu da behintzat: “j’y basti ma Franciade sans me soucier si cela est vray ou non, ou si nos Rois sont Troyens, ou Germains (...): si Francus est venu en France ou non”.

2105 DUBOIS, C.-G., op. cit., 18-19: “Comme tous les mythes cosmogoniques, il exprime, à travers la curiosité des origines, un désir de se situer dans un monde chaotique et de s’affirmer dans un moment difficile (...). Il joue le rôle d’un psychodrame où, en termes symboliques, se jouerait le drame d’un pays qui se cherche, et, ne se trouvant pas, cherche à se retrouver dans un passé reconstitué selon la formule de ses désirs et de ses rêves”.

2106 Ib., 19.

2107 Ib., 101: “L’unité de l’Occident n’est plus qu’un mythe et l’on voit se dresser des antagonismes de puissances. Une philosophie nationaliste et impérialiste voit donc le jour, et elle insiste sur les différences entre les peuples et leur vocation – comprenons leur droit à dominer les autres”.

2108 Salbuespentzat J. Lemaire de Belgesek balio lezake (Ib., 31 eta hurr.). Erasmok influentziatua, errege frantsesek daramaten politikaren kontrara, “Le Maire de Belges oppose une politique de rapprochement des peuples occidentaux” (33). Nazio denak Noeren semeen ondorengoak dira. Batez ere Alemania (Inperioa) eta Frantziaren anaitasuna eta batasuna bilatzen du, “car elles deux ensemble, c’est la plus grande force du monde” (aip. in 33). Haren genealogiaren arabera frantsesak eta frankoak (alemanak) biak galiarrak dira jatorriz: bi nazioak ahizpak

2109 Ib., 44. “Par son destin original, le peuple gaulois apparaît comme un peuple de maîtres. C’est le colonisateur de l’Europe”, “les Gaulois inspirent la terreur à l’Europe entière”.

2110 Ib., 52.

la Gaule”²¹¹¹. Filosofo eta intelektual frantsesek mendeetan aski praktikatuko duten tradizioa inauguratuz, erregeen konkista politika inperialistaren zerbitzuan idazten da –asmutzen– historia. “L’ouvrage (Picardena) s’achève par l’éloge de François I^{er} et de Henri II, et de leurs conquêtes en direction du Pô et du Rhin”²¹¹². Zeltomano guztion artean G. Postel (1510-1581) gailentzen da, mito galiarrarekin sistema nazionalista mistiko bat, razionalista, txirikordatu duena²¹¹³. Oso labur esateko: Noek Jafet lehen semeari eman zion botere tenporala eta Sem bigarrenari espiritualala (Kamek, madarikatua izan baitzen, ez zuen izan seniparterik). Jafeten lehen semea Gomer izan zen, eta berak Europa osoa jarauntsi zuen. Etorri zen Galiara eta bertan finkatu zen; handik, zenbait espediziotan, Alemania, Danimarka, Italia, etab., mendean hartuz joan zen. “Ainsi par Droict Divin et Humain, soit de Primogeniture (...), soit par Droict d’occupation ou de toutes gens, tout le Droict du monde, et principalement celui de toute l’Europe est du Peuple et Prince des Gauloys”²¹¹⁴. Beste zenbait autorek –Le Fevre de la Broderie, E. Forcadel, N. Taillepie– mitoa garatu eta aberastu baino gehiago txukundu eta bulgarizatu egin du²¹¹⁵.

Hori ere nazioaren beste kontzeptu frantses bat.

Ez zen den-denen gustukoa, ordea, eta hala auzia piztu da galiarziale (gero “erro-mazale”) eta frankozaleen artean, Iraultzaraino eta Berrezarkuntzaraino luzatuko dena²¹¹⁶. Nobleak berenez erregearen parekoak zirela uste feudal arrunta izana zen, eta noblezia kontsideratzen zen nazioa – “jaiotzak” nagusien estatus partikularrean jarritako kasta (herri xume ertarotarrak ez zuen deus kontatzen –ez da egia, baina horretan lagako dugu hemen–, zerbitzuko masa amorfoa baino ez zen). Absolutismoarekin noblezia apaltzen joan ahala, ordea, eta klase behereak ekonomikoki goititzen, jatorrizko errege/nobleen parekotasunaren ideologia hura beligerante bihurtu da: nazioaren funtsa osatu, ez errege absolutuak eta palazioaren inguruko sasinoblezia “de robbe”k eta intelektual Gortearen lausengariek eta hirietako burgesia aberatsak osatzen du, ezpada aristokrazia zaharrak, armetakoak. Hori konkistatzaile frankoen

2111 Ib., 53.

2112 Ib., 54.

2113 Ib., 55: “Ainsi, poussant en ses conséquences les plus frénétiques les idées qui se cristallisent au XVI^e siècle autour du mythe gaulois, il durcit en une construction géométrique et fantastique, dont la mystique délirante et le dogmatisme à configuration étroitement rationnelle se soutiennent l’un l’autre, les éléments épars de la légende gauloise”.

2114 Aip. in: Ib., 69. Dubois gardiz: “Ce qu’il importe de relever dans le système de Postel, c’est l’intégration d’un mythe des origines sous-tendu par une idéologie nationaliste et impérialiste, à un système totalitaire fondé sur l’alliance étroite du fantasme et du raisonnement” (83). Ez da XX. mendeari eta Alemaniari itxaron beharrik egon.

2115 Ib., 84 eta hurr. Zeltomaniak oraindik XVIII. mendean ere bizirik dirau (Dom J. Martin, etab.). Germanomaniak Vichyko Errepublikaraino biziraungo du (A. Devyver).

2116 DEVYVER, A., *Le sang épuré. Les préjugés de race chez les gentilshommes français de l’Ancien Régime (1560-1720)*, Brusela 1973, 606 orriko ikerketa esautiboa.

odolekoa da; konkistatuen masa, aldiz (eta burgesia diruduna), zelta edo galiarra²¹¹⁷; haiek libreak, besteok zerga ordaintzaileak. Bi arraza eta bi kasta, beraz (“deux races d’hommes dans le pays”), protestatu du Ch. Loyseauk, *Traité des seigneuries*, 1638²¹¹⁸. Pentsamendu honen sistematizatzaile printzipala H. de Boulainvilliers kondea (1658-1722) izan da. Frantzia absolutista bat, h. d., monarkia bat burgesiak eutsia, ez da jatorra; jatorriaren araberako Frantziak Errepublikak aristokratikoa behar luke. Haren obrak postumo eta Holandan argitara dira: *Histoire de l’ancien gouvernement de la France*, 1727; *Essai sur la noblesse de France*, 1732. Frantzian debekatuak egon arren, eragin bizkorrekoak izan dira noblezian eta pentsaera kontserbatzailean²¹¹⁹. (Boulainvilliersen tesiok dira, “très exactement”, dio A. Devyverrek, Renanen egiazko pentsamendua: “ce qu’il croyait vraiment”. Nazioari buruzko diskurtsoan hark emandako arrazoiak ez ei dira “thèses que son patriotisme lui commandait de défendre de manière quasi officielle” baizik)²¹²⁰.

Noblezia franko-germaniarra eta nazio frantsesa berdintzen dituen kontzeptu honetan “arrazak” da behineneko ezaugarri nazionala, hots, odolaren garbia (“sang pur”, “sang claire et épuré”), aitoren seme-alaben eskusiboa. Masa edo plebe galiar menderatuak odol bilau doilorra dauka (“sang vil et abject”), halako odolari datzez-kion grina txarrekin²¹²¹.

Tesi kontrarioaren errepresentante gailena Du Bos abadea da *Histoire critique de l’établissement de la monarchie française dans les Gaules*, 1734, obrarekin. Du Bos

2117 E. Pasquierren (1529-1615) soluzioan, *Recherches de la France*, 1560, Frantzian sartu ziren frankoak, izan Rhinen eskuin aldean bizi ziren galiarrak ziren, erromatarren konkistakoa hara ihes eginak, eta ez inbaditzaileak, baizik anaien askapenean laguntzera itzuliak.

2118 Ik. CITRON, S., op. cit., 157: “Entre les Francs, maîtres héréditaires, et les Gaulois asservis, l’histoire a établi la distance qui sépare les nobles privilégiés du Tiers état soumis à l’impôt”.

2119 J. JUARISTIK dioenaren kontrara (loc. cit., 329: “Esta teoría tuvo varios seguidores a lo largo del XVIII. Montesquieu la aprueba [!] en sus comentarios a *El espíritu de las leyes*”), MONTESQUIEUk, *De l’esprit des lois*, bol. II, Paris 1979, 317 (XXX, 10), teoria hori zakarrrik zakarren arbuaitzen du (eta autorea bera oro har): “M. Le comte de Boulainvilliers a manqué le point capital de son système; il n’a point prouvé que les Francs aient fait un règlement général qui mit les Romains dans une espèce de servitude”. Autoreaz bezainbatean: “il avait plus d’esprit que de lumières, plus de lumières que de savoir”. Kondearen obra gaizki idatzia dago (Juaristik haren izena idazten du beti gaizki) eta okerrago dokumentatua, “ainsi je ne l’examinerai point”. *Pensées*-etan ere (1346) potret sarkastiko hauxe opatu dio: “On disoit du comte de Boulainvilliers qu’il ne savoit le passé, le présent, ni l’avenir: il étoit historien. Il avoit une jeune femme: et il étoit astrologue”

2120 DEVYVER, A., aip. lib., 434. Renanen zinezko ideiak nazioa zer den eta konkretuki zer nazio frantsesa, “des thèses défendues deux siècles auparavant par Henry de Boulainvilliers” berak direla. Boulainvilliersen tesiaren bi defendatzaile printzipal Iraultzaren ondoren Gobineau eta Renan direla, ik. SEILLIÈRE, E., “L’impérialisme germaniste dans l’oeuvre de Renan”, in: *Revue des Deux Mondes* 35 (1906) 857.

2121 Ib., 184 eta hurr., 372 eta hurr. Leinuaren antzinategia eta garbia probatzeko hizkuntza, izenaren etimologia (373, 376), etab, aletatuko dira. Euskal Herrian ikusi izan direnen antzeko komeriak.

zuzenean Boulainvilliers errefutatzen atera da²¹²², h. d., Frantzia monarkia hasiera-hasieratik eta betidanik absolutua izan dela eta aginte ahala inoiz ez duela nobleziarekin partekatu erakustera “erudizio infinituarekin” (Montesquieu). Horretarako, guri interesatzen zaigunera mugatuz, 1) monarkia frantsesa inperatore erromatarren oinordekoa baizik ez da, hain zuzen “erromatarrek” eurek (galiarrek) deitua gobernatzen²¹²³. 2) Barbaroen konkistatik ez da egon (beraz, ezta inbasoreen konkista eskubiderik ere): frankoak erromatarrek laguntzera deituta sartu dira Frantzia, “non pas sur le pied de conquerans, mais sur celui d’*hostes* et de *confederés*”. 3) Frankoen nazioan ere ez zegoen nobleziarik, noble eta ez-nobleen herronka diferentziarik, buruzagia eta “hiritarren ordena bakarra” baino²¹²⁴. 4) Laster frankoak bertokoekin berdindu eta osoro erromatar bilakatu dira: ez dago frankoen eta erromatar edo galiarren diferentziarik, “bi naziorik” nazio batean²¹²⁵, ezpada “une seule et même nation, la nation française”, “la nation formée du mélange des romains et des barbares établis dans les Gaules”²¹²⁶. Konklusioan: Frantzia erregea dago eta nazioa, besterik ez.

Eta Montesquieuren ebazpena honako hauxe da biena: “M. le comte de Boulainvilliers et M. l’abbé Dubos ont fait chacun un système, dont l’un semble être une conjuration contre le tiers état, et l’autre une conjuration contre la noblesse”²¹²⁷. Berak bien arteko erdibide batetik ibili gura du, biek eta bien aurka. Askotan bietakoren batekin kointzidituz bai, baina bere argumentuekin eta bere interpretazioekin (esaterako, aristokraziaren printzipiozko baiespenean ezingo du ez bat etorri Bou-

2122 Du Bosen okerrak obsesio horretatik sortu direla epaituko du Montesquieuk (loc. cit., 360): “M. l’abbé Dubos y est tombé dans de grandes fautes, parce qu’il a plus eu devant les yeux M. le comte de Boulainvilliers, que son sujet”. Ib., 350, aitorzen du: “mes idées sont perpétuellement contraires aux siennes”. Alabaina Du Bosek haren idazkiak xeheki aztertzea eta puntuz puntu ezbaidatzea merezi izan dio.

2123 Du Bosek lehenbiziko kapituluari ja garbi uzten du Frantzia erromatarra zela, ez galiarra: “il n’y avoit plus de gaulois dans les Gaules au commencement du cinquième siècle, parce que tous les anciens habitans de cette grande province de l’empire, avoient, pour ainsi dire, été métamorphosés en romains”.

2124 “Cette prétension, injurieuse au sang de nos premières familles...” da La Breda eta Montesquieuko baroiarrentzat (loc. cit., 355). Abadearentzat nobleak ez liriteke izango, aski berandu, IX/X. mendean-edo hasita, monarkiaren ahultasuna profitatuz pribilegioak usurpatu izango zituen inpostore banda bat baizik erregearen ordezkariena (funtzionarioena).

2125 “(...) a cessé la distinction qui étoit entre les différentes nations, qui composoient le peuple de la monarchie”. Nazioaren kontzeptuaz bezainbatean: hori modu klasikoan ulertzen da beti, nazioa berdin hizkuntza, ohi-turak, etab., eta kasu honetan –berak nabarmentzen du– nazio barbaroaren ezaugarrietako bat bizarra da, nazio “erromatarrek” ez bezala. Erromak okupatu zuen Galian hiru nazio (eta hiru hizkuntza) omen zegoen: “César, avant qu’il dise que la Garonne séparoit les aquitains et les celtes, et que les celtes étoient séparés des belges par la Marne et par la Seine, nous apprend que chacun de ces trois peuples parloit une langue différente de celles des autres”. Nazio hauek denak, gehi geroago etorritako barbaroak (“leur langue nationale... devoit être la langue germanique”) nazio bakarra bihurtu dira.

2126 “Les francs voulurent aussi dès qu’ils se furent établis dans les Gaules, descendre des troyens, pour avoir la même origine que les anciens habitans de leur nouvelle patrie”.

2127 MONTESQUIEU, op. cit., 317.

lainvilliersekin, Dubosen aurka –“nos pères, les anciens Germains” idazten du²¹²⁸–, eta ezingo du harekin bat etorri noble guztien jatorrizko ahal oso eta berdinen interpretazioan).

Nazioaren kontzeptu (politiko) diferenteak dabilta, hortaz, atzera eta aurrera; eta diferenteak egoten jarraituko du historia guztian, zirkunstantzien eta interesen arabera. Are, autoreok Hobbes edo Lockerekin konparatzen baditugu, esan genezake hainbat kasutan, nazio kontzeptu diferenteak baino gehiago, nazioaz interesatzeko eta gaiari heltzeko era diferenteak daudela.

Honelako bitxikerien aurrean jarrera diferenteak kabitzen dira. B. Andersonek nazioaren interpretazioa “komunitate imajinatu” bezala proposatu duenean, batzuek, à la Juaristi edo Mikel Azurmendi, eta euskal nazionalismoan pentsatuz, komunitate “asmatu” eta, beraz, irreal bezala ulertu diote, “imajinatua”ren zentzu negatiboan (haren testuak irakurri gabe, bistan da): euskal nazioa fikzio bat da, “konstruktio” bat, bere baitan ez da existitzen; nazionalistek inbentatu dute (Euskal Herria izena bera ere bai, omen). B. Andersonek “komunitate imajinatua”rekin batez ere Estatu-Nazioan pentsatzen duela aparte –Espainia eta Frantzia, esate baterako–, berak txit positibotzat eta ezinbestekotzat jotzen ditu nazioa (“utopian community”) eta nazionalismoa, integrazio eta moralizazioaren bide nagusizat baitauzka; eta globalizazioarekin nazioak gaindituak omen daudelako tesia, hori bai, fikziotzat dauka, errealitateak edonon gezurtatua duelako bere ustean. Aitzitik, E. Gellnerrek eta E. Hobsbawm eta lankideek nazio modernoak eta nazionalismoak ez dituzte biziki maite, gaur ezker behintzat (globalizazio eta multikulturalismoaren egungo “etapa historikoan” gaindituak omen daude)²¹²⁹, eta haien azterketa kritikoaren egitekoetako bat “tradizioaren inbentio” larrugorritzean datza, nazioari “mozorroa” kentzeko²¹³⁰. Izan ere, herrixkek ukan omen ditzakete berez aspaldidaniko tradizio amankomunak (komunitatearen bilgarriak); hiri txiki konpaktuek ere dudarik gabe bai, Bilbok eta Iruñeak. Baina Bizkaia osoak edo Nafarroa osoak nekez, Euskal Herri osoak nekeza-go, eta Estatu-nazioek inola ere ez: “pseudo-komunitateak” direlako²¹³¹, eta atzo goizekoak direlako²¹³². Ez dute, ordea, berriki “asmatuak” legez agertu gura izaten (gaur agertuak bezala bihar desagertzekoak ez emateko) eta euren buruak antzinadanikoak, aldatugabeki iraunkorrak, kasik betikoak bezala apaintzen dituzte, tradizio nobleak

2128 DEVYVER, A., aip. lib., 400.

2129 GELLNER, E., *Nations and nationalism*, Oxford 1983. HOBBSAWM, E., *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth and reality*, Cambridge 1990. Gellnerren eta batez ere Hobsbawmen liburuon azterketa kritiko zolia, ik. KINTANA, J., “Nazionalismoaren historia eta ideologia. Hobsbawm eta Gellnerren liburu banaren gainean”, in: *Uztaro* 26 (1998) 3-25.

2130 HOBBSAWM, E.-RANGER, T., *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.

2131 *Ib.*, 10.

2132 *Ib.*, 13: “that comparatively recent historical innovation, the «nation», with its associated phenomena: nationalism, national-state, national symbols, histories and the rest”.

eta iragan loriazkoak inbentatuz, jatorri mitikoekin (Noe, Troia)²¹³³, erromatarren garaiko “heroi nazionalekin” (Boadicea, Vercingetorix, Arminio)²¹³⁴, Erdi Aroko herri literaturarekin (Osianen baladak), etab.²¹³⁵ *The Invention of Tradition* elkarlaneko liburuan dibertigarriro azaltzen dira mito “nazionalen” gorabeherak, gehienbat XIX. mendean zentratuta. Hobsbawmek berak gure ikerketari dagokion aroa jorratzen du hain zuzen, masa herritarrek politikan esku hartzen hasi direnekoa (“Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”)²¹³⁶, bereziki Frantziako Hirugarren Errepublikaren “tradizioen asmaketa”: errepublikanismoaren erlijioa, irakaskuntza bidezko indoktrinazio nazionalista (Elizaren kopia hezkuntzan ere), monumentu publikoen ugaritzea Europan beste inon ez bezala (aldare nazionalak edozein kale eta plazatan). Renanen testua nazioaren zerizana –Hobsbawmek ez du aipatzen– tradizio asmaketa errepublikar horretan kokatzen da, bai diskurtsoaren tenoreagatik eta bai pentsamenduzko edukigatik (Renanen betiko pentsamenduaren bihurketa “errepublikarra”rekin); h. d., nazioaren kontzeptu frantsesa “tradizio inbentatu” bat gehiago baizik ez da, garai horretako beste sasi “tradizioen” alboan. Hirugarren Errepublikako tradizio mitikoen asmaketaren muinean Iraultzaren mitoa dago, Frantzia/Iraultza/Errepublika berdinduz, Iraultza horrelaxe, beti etxean, hobeto mendean mantso-mantso edukitzeko²¹³⁷. “Yet –deritzo Hobsbawmek– the basic fact was that those who controlled the imagery, the symbolism, the traditions of the Republic were the men of the centre masquerading as men of the extreme left: the Radical Socialists, proverbially «like the radish, red outside, white inside, and always on the side the bread is buttered»”²¹³⁸. Kontuak kontu, liburuak argi betean uzten du “tradizioak inbentatzea” gehien behar izan

2133 Ib., 12-13: “For all invented traditions, so far as possible, use history as a legitimator of action and cement of group cohesion (...). Even revolutionary movements backed their innovations by reference to a «people’s past» (Saxons versus Normans, «nos ancêtres les Gaulois» against the Franks, Spartacus), to traditions of revolution («Auch das deutsche Volk hat seine revolutionäre Tradition» as Engels claimed in the first words of his *Peasant War in Germany*) and to its own heroes and martyrs”.

2134 Ib., 7.

2135 Ib., 14: “We should not be misled by a curious, but understandable, paradox: modern nations and all their impedimenta generally claim to be the opposite of constructed, namely human communities so «natural» as to require no definition other than self-assertion. Whatever the historic or other continuities embedded in the modern concept of «France» and «the French» – and which nobody would seek to deny– these very concepts themselves must include a constructed or «invented» component. And just because so much of what subjectively makes up the modern «nation» consists of such constructs and is associated with appropriate and, in general, fairly recent symbols or suitably tailored discourse (such as «national history»), the national phenomenon cannot be adequately”. Frantziar bezainbatean, orokorki, ik. NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, 3 bol., Paris 1984-1992. LE GOFF, J., *Histoire et mémoire*, Paris 1988.

2136 Ib., 263-307.

2137 Ik. GÉRARD, A., *La Révolution Française: mythes et interprétations 1789-1970*, Paris 1970. HOBSBAWM, E.-RANGER, T., loc. cit., 274: “By deliberately annexing the revolutionary tradition, the Third Republic either domesticated social revolutionaries (like most socialists) or isolated them (like the anarcho-syndicalists)”.

2138 HOBSBAWM, E.-RANGER, T., loc. cit., 270. “Once they ceased to control the Republic’s fortunes –from the days of the Popular Front onwards– the days of the Third Republic were numbered” (270).

duena Estatu-Nazioa dela, ez gure esanahiko nazioa; eskuarteko gehien sistematiko horretantxe enplegatzen duena, tradizio inbentatuak inposatu egiten dituena; bera da nazioak tradizioak –zentzu dudagarrian– asmatzera botatzen dituen ere, euren nor-tasun ofizialki ukatuari nolabait espresioa emateko (literario hutsa bada ere). Bestalde, genealogia mitikoak eta (Tubal, Aitor), ezin esplika litezke iraunik gabeko moder-nitate berri-berri aldaberaren esijentzia bezala. Arbaso heroiko eta tradizio mitikoak asmatzea, Aro Garaikideak baino lehen, Judeak nahiz Atenasek ezagutu dute, Erdi Aroak nahiz Ilustrazioak, nazioek, tribuek, dinastiek, hiriek, leinu familiarrek (Kantek, Nietzschek...). Hobsbawmek tradizioen asmaketa politikoa eta “soziala” (kulturala) bereizten ditu, bereizi²¹³⁹, baina bereizketa hauei jaramon egitea ez da bere aurrene-ko interesa. Liburu berean ikus daiteke, ordea, oso diferentea dela Estatu modernoak bere legitimazio eta dominaziorako tresna gisa historia total faltsifikatzea eta tradi-zioak inbentatzea, eta, esaterako, Eskozia garaituak eta bortxaz Ingalaterrari batuak Bategitearen aurkako protesta bezala “inbentatzea” horiek (XVII)²¹⁴⁰, edo nagusita-sun kultural irlandarraren aurka errebolta bezala (XVIII)²¹⁴¹, edo espiritu erromanti-koaren fantasiak bezala (XIX)²¹⁴²; edo XII. mendeko kronista batek “inbentatzea”²¹⁴³, edo XIX. mendeko kulturazale batzuek egitea kultura galestarraren gainbeherako larrian (“decay and revival”)²¹⁴⁴, ez Estatuaren zerbitzuan, Estatu propiorik eta aterpe-rik gabe aurkitzen direlakoxe baizik²¹⁴⁵. Mitoa arrazoimen tipo bat da, irrazionalentzat baino ez da irrazionala honezkero, eta haren funtzio sozialak konplexuak izaten dira gizarte guztietan²¹⁴⁶.

Hobbes eta Lockeren ildora itzuliz, gizarte politikoaren teorizaziora, Frantzian berebat Montesquieuk (1689-1755) gizarte zibil edo politikoki organizatuaren prin-

2139 Ib., 263: “It was [this mass-generation of traditions] both practised officially and unofficially, the former –we may loosely call it «political»– primarily in or by states or organized social and political movements, the latter –we may loosely call it «social»– mainly by social groups not formally organized as such, or those whose objects were not specifically or consciously political, such as clubs and fraternities, whether or not these also had political functions”.

2140 Ib., 15.

2141 Ib., 16: “cultural revolt against Ireland”.

2142 Ib., 25.

2143 Ib., 46: “In the twelfth century Geoffrey of Monmouth adapted the old myths [kasu!] and invented a Welsh tradition; he emphasized the Trojan origins of the British, Britain taking its name from Brutus, and Wales (Cymru) from Camber; he also emphasized the heroic role of King Arthur”.

2144 Ib., 43. Ik. 99: “In Wales the movement of revival and myth-making grew out of a crisis in Welsh life, when the very lifeblood of the nation seemed to be ebbing away”.

2145 Ib., 98: “The Wales we have been describing was not a political state, and for want of such a state the people were driven to give a disproportionate amount of their energies to cultural matters, to the recovery of the past and, where the past was found wanting, to its invention. The old way of life decayed and disappeared, the past was very often tattered and threadbare, and so a great deal of invention was needed”.

2146 “Nazionalismo popularraren” balioespen positibo baterako ikuspegi marxistatik, ik. KIERNAN, V. G., “State and nation in Western Europe”, in: *Past & Present* 31 (1965) 20-38.

tzipio orokorrak arakatu ditu: gobernamentu moldeak, etab., hauetako bakoitzari edozein tokitan eta garaitan bere baitatik dagokion izaera, bakoitzaren bertutea, arriskuak; hots, zein den, esaterako, demokraziaren edo monarkiaren barne printzipioa, zer jarraitzen den printzipio berezi horretatik legeentzat. Baina abstraktuki bakarrik egin ordez –à la Hobbes edo Locke–, bera gertakarien analisitik abiatu da; sistema politiko ezberdinak eta haietako hiritarrak geografian, historian, ekandu eta usadio eta kultur komunitate jakinetan txertatuak kontsideratuz hasi da²¹⁴⁷. Sistema politiko konkretua (demokrazia, esaterako), bestelako baldintzetan aurkitzen da jendaki, kultura, klima edo ingurune geografiko batean ala bestean; eta, ondorioz, baldintza horiei egokitu beharko zaie; h. d., nazio konkretuari adaptatu. Edo, alderantziz ere esan ahal baita, nazio konkretu bakoitzari bere baldintzen arabera sistema politikoa dagokio. Ez dago sistema bat derrigor edozeinentzako egokiena. Hala, bada, gizarte politikoaz ezin da abstraktuki, denboragabeki teorizatu. Gobernu sistemak eta nazioak elkarri egokitu behar dute. Elkarri egokitze hori prozesu dinamikoa da, historikoa. Nazioaren izaerak bere goberneran eragina dauka, gobernerak atzera nazioaren izaeran. Sistemen balioa historian ikusi behar den era berean, Montesquieuren nazioa konkretua da orobat, “klima” batean dago²¹⁴⁸, denbora eta espazio konkretuan, eta bere aurreri edo karakterea dauka, bere espiritua. Espiritu bat, ez dena esentzia aldaezin betiereko bat, bera ere historikoa baizik, harreman sare konplexu baten bilgune eta emaitza.

Hau, oinarritzkoa: gobernu bano lehen, badago zerbait herria gobernatzen duena, eta hori bere espiritua da. “Plusieurs choses gouvernent les hommes, le climat, la religion, les lois, les maximes du gouvernement, les exemples de choses passées, les mœurs, les manières, d’où il se forme un esprit général qui en résulte”²¹⁴⁹. Eta berdin oinarritzkoa beste hau: “C’est au législateur à suivre l’esprit de la nation”²¹⁵⁰.

2147 MONTESQUIEU, op. cit., bol. I, 115 (“Préface”). “J’ai d’abord examiné les hommes”.

2148 Klima da kontzeptu bat Montesquieu baitan nolabait natura fisikoa bere osoan adierazten duena: kanpoko natura batik bat (lurralde eta, beraz, lan moldea, etab.), baina gizakiaren beraren natura fisikoa ere bai. Ohartuko da haren nazioaren kontzeptuan arraza ez dela aipatzen; baina barnebidua dago, klima aipatuz gizakiaren izaera “fisikoa” ere ulertzen baita (gorputza ez ezik karakterea ere, pasioak, etab.), hori dena klimaren efektua izaki. Gizaki fisikoak eta moral edo espiritualak bat egiten du. Ik. *L’esprit des lois*, loc. cit., bol. I, 373-388 (XIV. lib. osoa), eta “Essais sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères”. Oinarritzotasun horrek esplikatzeko haren esaldi sonatu maiz iruzkindua: “l’empire du climat est le premier de tous les empires” (*L’esprit des lois*, loc. cit., 468 (XIX, 14). Klimaren garrantzian, antza, bestela berak hainbat kritikatu duen Dubos abadeak asko inluitu du, cfr. SHACKLETON, R., “The evolution of Montesquieu’s Theory of Climate”, in: *Revue internationale de Philosophie* 33-34 (1955) 317-325.

2149 Ib., 461 (XIX, 4): “A mesure que, dans chaque nation, une des causes agit avec plus de force, les autres lui cèdent d’autant”. Nazio batzuk erabat naturaren eta klimaren mendeko ageri dira, beste batzuk legeen, edo maneren, edo usadioen (erlijioaren, etab.) mendeko.

2150 Ib., 461 (XIX, 5): “(...) car nous ne faisons rien de mieux que ce que nous faisons librement, et en suivant notre génie naturel”.

Lehenik nazio historiko antropologikoa dago bere autogobernuarekin (espiritua); gero dago nazio politikoa, bere aginte eta gobernu sistemarekin²¹⁵¹.

Espiritu nazionalarena (“esprit général”, “esprit de la nation”, “caractère” eta “génie de la nation” sinonimo bezala erabiltzen ditu) kontzeptu zentrala da Montesquieuren pentsamenduan (hortik liburuaren titulua ere: “de l’esprit des lois”, hauek nazioaren espirituari lotuak egon ohi direlako): izaera edo kultura bat da, aiurri bat, “arima” bat. Espirituarena ez da Montesquieuk bukatuki zertzelatua ukango lukeen kontzeptua, bere analisi eta interpretaziorako balio dion tresna hermeneutiko gisa darabilena baizik, nazioa bere osotasun guztian adierazteko, ez ikuspuntu bakanen batetik edo ezaugarri partikulara. Haren obran oso goiz ageri da ja, eta eboluzionatuz, osatuz doala ikusten da. Gizarte bat lehenbizi spiritu bat da; “De la politique” apunteetan –1722/23koak uste dira– irakurtzen da: “Dans toutes les sociétés, qui ne sont qu’une union d’esprit, il se forme un caractère commun. Cette âme universelle prend une manière de penser [aktiboa da] qui est l’effet d’une chaîne de causes infinies [pasiboa da, efektua], qui se multiplient et se combinent de siècle en siècle [historikoa da]. Dès que le ton est donné et reçu, c’est lui seul qui gouverne [beraz, autonomia dauka eta eragile da], et tout ce que les souverains, les magistrats, les peuples peuvent faire ou imaginer, soit qu’ils paroissent choquer ce ton, ou le suivre, s’y rapporte toujours, et il domine jusques à la totale destruction”²¹⁵². Erromaren handia herri horren spiritu diziplinatu, gerrazale eta harrapakin goseari zor zaio (“le coeur et l’esprit des Romains”). Baina errepublikaren hondamena ere spiritu horrixeko zor zaio, eta errepublika hautsi eta inperioa ezarri baita, “cette épouvantable tyrannie des empereurs venoit de l’esprit général des Romains”²¹⁵³. Erromak eta Espainiak biek izan baitituzte inperio itzelak, Montesquieuk bien epiritu eta jokabide kontrarioa nabarmentzen du. Erromatarrek, konkistaturiko herriak, gorputz batean bildu egin dituzte, Erroma gorputzaren buru paratuz. Espainolek herriak konkistatu eta ez dituzte bildu eta eraendu,

2151 Nazio politikoz bezainbatean usu aipatzen da Montesquieuren esaldia, “la nation, c’est-à-dire, les seigneurs et les évêques” (Ib., 229; XXVIII, 9), hots, erregearekin biltzarrean ordezkaritza zuten lehenengo eta bigarren ordenak. Baina hori, 1) aurreneko bi “arrazei” (familia dinastikoei) buruz esana da, eta 2) frase osoak honela darrai: “il n’était point encore question des communes” (gero hauek ere ordezkaritza izan dutela, nazioa izan direla alegial). (Renanen plebisituaren esaldia bezala, Montesquieuren hori ere moztuta politagoa da, zalantza gabe, baina faltsua). Hain zuzen aipatu biltzar horietan “on chercha (...) à régler le clergé, qui était un corps qui se formait, pour ainsi dire, sous les conquérants, et qui établissait ses rérogatives” (230). Nazio antropologiko historikoz bezainbatean, Printzeak eta jaun eta gotzain haiek (aginteak), estreina spiritu nazionala islatzen du (“les préjugés des magistrats ont commencé par être les préjugés de la nation”, bol. I, 116); gero haren gainean eragina du. Berdin, legeak ohituretatik jalgitzen dira (bol. II, 475 eta hurr.; XIX, 23-27); gero ohituren gainean daragite.

2152 MONTESQUIEU, *Oeuvres Complètes* (arg. R. Gaillois), bol. I, Paris 1949, 114. Espiritu nazional horrek hainbeste agintzen du, ezen “les princes sont plus dispensés d’être habiles. Cet esprit gouverne pour eux”. Printzeek eta gizon-emakumeek zernahi gura izanik ere, historiak bere arrazoimen eta dinamika propioak dauzka, esango dute Kantek eta Hegelek. Historia azpiegiturak erabakitzen du, ez gainegiturak, Marxek.

2153 Ib., 147. *Considérations sur les causes de la grandeur des romains*, 1734.

suntsitu baizik²¹⁵⁴. *Lettres persanes*-etan espainolen eta portugesen espirituak, mundu berriak konkistatzeko euren molde diferentean konparatzen ditu: portugeseak ankerkeriarik gabe dihardute, espainolek egundoko krudelkeria piztienarekin²¹⁵⁵. Maiz aipatzen du espiritu edo karaktere espainola, bakanki zentzu positiboan. Gutun pertsiarak barne-barnean besterik ez dira ironiaren zeharbidezko spiritu nazionalen azterketa baino, frantsesarena bereziki (pertsiarra suposatzen denarekin kontrastean). *Essais sur les causes qui peuvent affecter les esprits et les caractères* ineditoan, 1736 eta 1739 artekoa uste denean, kontzeptua beren-beregi tratatua dator. Hezkuntzaren garrantziaz ari dela, hezitzaile orokorra eta nagusia norbere herria dela nabarmentzen da: “car il y a, dans chaque nation, un caractère général, dont celui de chaque particulier se charge plus ou moins. Il est produit de deux manières: par les causes physiques, qui dépendent du climat (...); et par les causes morales, qui sont la combinaison des lois, de la religion, des mœurs et des manières, et cette espèce d’émanation de la façon de penser, de l’air et des sottises de la Cour et de la Capitale, qui se répandent au loin”²¹⁵⁶. *L’esprit des lois*-en, 1748, esan legez, kontzeptu klabea da Montesquieuren filosofia politiko guztiarentzat.

Espiritu nazionalaren indarra gaindiezina, edozein gobernu tiranikorena baino euskorrago dela begietaratzeko, adibide xelebre hau ematen du: “Un roi de Perse peut bien contraindre un fils de tuer son père, ou un père de tuer son fils; mais obliger ses sujets de boire du vin, il ne le peut pas. Il y a dans chaque nation un esprit général, sur lequel la puissance même est fondée; quand elle choque cet esprit, elle se choque elle-même, et elle s’arrête nécessairement”²¹⁵⁷.

Gizarte politikoa zer deneko arazoa, Montesquieuk nazio soziologiko historikoan oinarrituz erantzuten du, hots, espiritu nazionalan eta horren zerikusian legeekin, politikarekin. Espiritu nazionalaren kontzeptua lehenik antropologiko soziologiko historikoa da, eta haren luman bihurtu da politikoa. Ezaguna da kontzeptu hori funtsezkoa izango dela gero, Alemanian, Herderrengan (alderdi antropologikoan zentratua)²¹⁵⁸ eta Hegelengan (alderdi politikoaren garatzailea), honek Montesquieuren sintagma frantses(ar)en itzulpen/kalko estrikto gisa sortu baitu *Volksgeist* neologismoa.

2154 Ib., 108: “Si les Espagnols, après la conquête du Mexique et du Pérou, avoient suivi ce plan [erromatarrena], ils n’auroient pas été obligés de tout détruire pour tout conserver”.

2155 MONTESQUIEU, *Lettres persanes* [1721], Paris 1964, 194 (CXXI): “Les Espagnols, désespérant de retenir les nations vaincues dans la fidélité, prirent le parti de les exterminer (...). Jamais dessein horrible ne fut plus ponctuellement exécuté. On vit un peuple aussi nombreux que tous ceux de l’Europe ensemble disparaître de la Terre à l’arrivée de ces barbares, qui semblèrent, en découvrant les Indes, n’avoir pensé qu’à découvrir aux hommes quel était le dernier période de la cruauté”. Ik. 133-134 orobat (LXXVIII gutuna).

2156 MONTESQUIEU, *Oeuvres Complètes*, loc. cit., 58.

2157 Ib., 202-203.

2158 Montesquieuren baitan irakurtzen da, “le caractère de la nation paraîtrait surtout dans leurs ouvrages d’esprit”, eta poetak aipatzen ditu. Poesia herritararen, ahozko literaturaren ikertzaile puntarengoa izan da Herder, Montesquieuren (kritiko eta) miresle handia.

Montesquieurekin eta haren ikasleokin esan liteke nazioaren kontzeptua, gogamendu mailan bederen –ez beti egunaren arratsean hegatzten den hontza–, beste fase batera altxatua dabilela (gertakari politikoen erritmoa beste bat izango da).

Oso antzeko, ber denboran oso bestelako kinkan ahaleginka Rousseau (1712-1778) kausitzen dugu. *Gizarte-Hitzarmena* (1762) testu abstraktu bat da, haren gaia “legitimitate demokratikoaren oinarritzapena da (...), bere ideia gakoa gizarte zibilaren kontzeptua eratzea da, Estatu kontzeptutik hura bereizi eta azken hau haren menpe” jartzeko, M. Tuñon de Lararen aurkezpenak dioen legez²¹⁵⁹. Baina izan, “gizarte zibil” hori ez da edozein gizarte zibil, nazioa da, beti konkretua. Horregatik Rousseauk beste bi testu idatzi ditu *Hitzarmena*-ren osagarri utziezinak direnak, ezinbestekoak utopia razionalista hura errealitatearekin uztartzeko: “Projet de Constitution pour la Corse” (1765, baina 1825ean argitaratua), eta “Considérations sur le Gouvernement de Pologne” (1772; 1782an argitaratua)²¹⁶⁰. Gertakaria bera soilik ez zen gutxi, Rousseau garai horretan Korsika eta Poloniaren independentziaren alde agertzea²¹⁶¹, baina horren kariatara bere filosofiako hausnarketa joriak jendaurreratu ditu gainera.

Gutako bakoitzak, zer garen ikertzen hasita, zera aurkitzen du bere barruan: izan, gizon-emakume naturala den heinean (1), bakoitza norbera da, bakarra eta baka-rik. Gizaki natural hau –giza naturaltasuna– ez da historiaurreko zerbaite, edozeinen oraingoa baizik; printzipioz unibertuala eta betierekoa, de fakto gehien-gehienok aski galdua badugu ere. Izan ere, bizi, denok (2) gizartean bizi gara, ez geure baitako naturaltasun bakunean. Zer da egin duguna, gizartean bizitzen jarri garenean? Gizartean bizitzeko prest egotea bakoitzak eta den-denek beren askatasun (natural) mugabakoari uko egitea da: guztien askatasunean etzaten da bakoitzaren askatasuna (idealki); gizartea da, ez natura (jusnaturalismoak hori baitzioen), giza eskubideen sorlekua. Baina norbaitek, askatasunaz baliatuz, terreno bat hesitu eta, beste guztien buruzki, “baratze hau nirea da” dekretatu duenean, gizartea sortu du (errealiki), jabegoarekin, eta lehia eta borroka. Gizartea (a) askatasun partekatuko giza existentzia da; eta (b) ezberdintasun sozial zanpatzaileetako existentzia. Estatu (3) ezberdintasunok eta horiek dakarten gizarte bizitzaren perbertsioa defendatzeko antolatu beharra egon den Boterea da. Hala, Estatu-gizartearen historia, progresoarena, gizon-emakume naturalaren lorrinketarena da. Gizakiaren historia soziala da haren dohakaiztasunen iturria, ez “naturaliki” gizakia gizakiaren otso izatea-edo; eta gizartea

2159 TUÑON DE LARA, M., Hitzaurrea, in: ROUSSEAU, J.J., *Gizarte-Hitzarmena*, Klasikoak, Bilbo 1993, 8.

2160 Ez da ganorazkoa J. R. Recalde, hain zuzen *La construcción de las naciones* izenburuko estudio batean, bestela aski luze arakatzea Rousseauen Hitzarmeneko pentsamendua (“rico, pero ambiguo pensamiento de Rousseau”), eta bi idazkioi jaramon piperrik ez egitea.

2161 J.-J. GUINCHARDentzat, “Le national et le rationnel”, in: *Communications* 5, 1987, 41-43, Rousseau “erresistentziako nazionalismoaren” eta “hezkuntza nazionalaren” lehenengo maisua da, nazioa mendean daukan Estatuaren asimilazio arrotzaren aurka. Rousseauen nazionalismoak –nazioaren teoriak– kontzeptu subjektiboaren eta objektiboaren sintesia egiten duela nabarmentzen du autoreak (41).

da orobat gizakiak bere burua burutzeko daukan toki bakarra ere. Zer egin, gizakiak azken hau erdietsi dezan? Bestelako Estatu eta gobernamentuak sortu, egun daude- nak ez bezalakoak. Rousseuren asmoa inola ere ez da bibliotekak erre eta oihanean hartzekin bizitzera itzultzea²¹⁶². Ez dago iraganera itzulerarik, ez basakume onaren berreskurapen proiekturik; dagoena –teorian bederen– Estatu tipo berri baten anto- laketa da. Erakunde zahar txarrek gizon-emakumea endekatu badute, erakunde berri onek askatasun eta gizatasun berria ahalbidetuko dute. Rousseuren pentsamenduak iraultza bat eskatzen du²¹⁶³. Asmo honen oinarritapen orokor abstraktua da *Gizar- te-Hitzarmena*, Konstituzio razionalista utopiko baten diseinua nolabait²¹⁶⁴.

Hitzarmenaren III. liburuan, 8. kapitulan, “nola ez den edozein gobernamendu edozein herrirentzat egoki” tratatzen da (Montesquieu aipatuz). Konstituzio filo- sofikoa –dio– razional/ideala da; bestetik, edozein Konstituzio faktikok razional/ idealaren eta nazional/konkretuaren bategintza behar du izan. Gizarte jakin batean jaiotzen gara (“nati-o”) eta sozializatzen gara, ez gizarte politikoren batean. Orduan arazoa da “l’identité nationale en tant que fondement de l’ordre constitutionnel”²¹⁶⁵. (Konstituzioa nazioaren aurretik ipini nahi digute gaur batzuek). Montesquieuk soil postulatu egin duen hori, Rousseau praktikatzen ausartu da, Korsikako Konstituzioa- ren eta Poloniako gobernamenduaren idazkiekin. Ezin da egin Konstituzio bat, adie- razten du, “si l’on ne connoît à fond la Nation”²¹⁶⁶. (Orain alde batera laga ditzakegu Rousseuren ahaleginak Korsika eta Poloniari buruz informazioa biltzeko). Konstitu- zioak –governamenduak– nazioaren isla izan behar du (geografiaren, egoera sozio- logiko, ekonomiko, kulturalaren, jendearen karakterearen), eta nazioaren hezitzaile izan behar du (izan ere, gizarte guztiak aski perbertituak aurkitzen dira gaur, esan bezala). Aurreneko araua da politikak karaktere nazionalari erantzutea: “La première règle que nous avons à suivre est le caractère national. Tout peuple a ou doit avoir un caractère national et s’il en manquoit il faudroit commencer par le lui donner”²¹⁶⁷. Rousseauk, bigarren, hezkuntza eginbide nazional noraezeko bezala enfatizatzen du (*Emile*-ren ildoan): “c’est l’éducation qui doit donner aux âmes la force nationale”.

2162 Maiz gaitzulertu da Rousseuren “basakume ona”, jada Voltairek gaitzulertu zuen antzera; gero zenbait ira- kurlerle “ilustratuk” hura Voltaireren begiekin irakurri baitu – edo ezta hori ere.

2163 TOUCHARD, J., aip. lib., 328: “Mientras que Voltaire y Diderot se aburguesan, Rousseau es tal vez quien permanece más fiel al espíritu de la *Enciclopedia*”.

2164 Liburuaren amaieran hala dio Rousseauk berak: “Zuzenbide politikoaren egiazko printzipioak jarri ditut eta Estatuaren oinarri horretan finkatzera entseiatu naiz. Zuzenbide hori kanpoko harremanen arabera zehaztu behar litzateke oraino...”, ik. ROUSSEAU, J.J., *Gizarte-Hitzarmena*, loc. cit., 171.

2165 MASSIAS, J. P., “Les projets de Constitution selon J.-J. Rousseau”, in: *RIEV/ Revista internacional de estudios vascos* 4 (2009) 113-146.

2166 ROUSSEAU, J.-J., *Oeuvres Complètes*, Paris 1964, bol. III, 953.

2167 *Ib.*, 913.

Hezkuntzak abertzaletasuna landu eta indartu behar du²¹⁶⁸, eta askatasunaren pasioa: zeren eta independentzia nazionalaren garantia bakarra da, ez armak eta gotorlekuak mugak zaintzen, ezpada “l’amour de la patrie et de la liberté animé par les vertus qui en sont inséparables”²¹⁶⁹.

Aberriaren maitasun rousseautarra ez da ulertu behar sentimendu ezbaikoren bat edo sentimentalismo txokozulo legez; behar eta eginbehar morala eta logikoa da, nire sozialtasunaren kontzientzia erantzupidekoa adina. Esan dugun bezala, Roussearentzat norbanakoari gizartekotasuna eman –hiritartasuna– nazio batean ematen zaio; soziala izatea nazionala izatea da, nazional heinean politiko edo soziala. Sozial bilakatu, nire askatasun guzti-guztia komunitateari entregatuz –horrekin gaintitu dut nire naturaltasuna – bilakatu naiz (berdin, nazional), eta irabazi ditut nire eskubideak eta obligazioak. Horrek egiten nau sozial, hiritar; hiritar gisa horri zor natzaio osoki, egungo gizarteko egoismoak hori ahaztari ohi digun arren. Horrela ulertu behar da korsikar bakoitzak solemneki egitea esijitzen duen zin “sakratu eta ezeztazina”, batzuek totalitarismoaren zantzua sumatu diotena: “(...) Je m’unis de corps, de biens, de volonté et de toute ma puissance à la nation corse pour lui appartenir en toute propriété, moi et tout ce qui dépend de moi. Je jure de vivre et mourir pour elle, d’observer toutes ses loix et d’obéir à ses chefs et magistrats légitimes en tout ce qui sera conforme aux loix”²¹⁷⁰.

Rousseuren hainbat proposamendu ekonomiko edo politiko konkretuk, kultura-lek ere –bere mundu ikuskera partikularra ikusarazten duena– dudagarria irudi lezake, edo ahazgarria beste barik: laborantzaren lehenespina, biziera espartar austeroa, aberastasun eta luxu ororen hastioa, pertsona pribatuak edukipen urrikoak eta Estatua ahalik edukitsuena, etab. Baina, nazioaren errespetuari dagokiola, tradizio nazionalak gordezalea da²¹⁷¹, Estatu txikien eta federalismoaren aldeze beti, etab., eta betiere nazioa lehenagoa da erregea baino, Estatu baino.

2168 Ib., 966: “C’est l’éducation qui doit donner aux âmes la force nationale, et diriger tellement leurs opinions et leurs goûts, qu’elles soient patriotes par inclination, par passion, par nécessité. Un enfant en ouvrant les yeux doit voir la patrie et jusqu’à la mort ne doit plus voir qu’elle. Tout vrai républicain suçà avec la lait de sa mère l’amour de sa patrie, c’est-à-dire des loix et de la liberté. Cet amour fait toute son existence; il ne voit que la patrie, il ne vit que pour elle; sitôt qu’il est seul, il est nul: sitôt qu’il n’a plus de patrie, il n’est plus et s’il n’est pas mort, il est pis”.

2169 Ib., 1019.

2170 Ib., 943: “Toute la nation Corse se reunira par un serment solemnel en un seul corps politique...”

2171 Poloniarrek euren janzki tradizionalak gorde behar dituzte, esaterako: “que le Roi et les Senateurs, ni aucun homme public ne porte jamais d’autre vêtement que celui de la nation, et que nul Polonois n’ose paroître à la Cour vêtu à la françoise” (Ib., 962). Rousseauk ilustratu usteko jauntxeria sasi-kosmopolita bereziki higuin du: pertsonak eta hiritarrak izaten sorterrian hasten gara, aberri txikian, ez aberri mundial edo aberrigaioletan, “par où l’on voit ce qu’il faut penser de ces prétendus Cosmopolites, qui justifient leur amour pour la patrie par leur amour pour le genre humain, se vantent d’aimer tout le monde pour avoir droit de n’aimer personne” (“Du Contract social”, 1^e version, in: *Oeuvres Complètes*, loc. cit., 287).

Testu printzipalok aparte, nazioaren kontzeptuak gizarte frantsesean beste historia bat ere ibili du bere kasa XVII eta XVIII. mendeetan, beste kontzeptu batzuen azpian²¹⁷². Ez baita berdin kontzeptua ikertu ala terminologia ikertu; h. d., ikerketa zehatzago batean nazioaren berbara mugatu barik, gizarte, herri, aberri eta kontzeptu ahaideak ere so egitekoak lirateke²¹⁷³. Jansenismoaren gatazkak eraginda, “Unigenitus” buldaren inguruan piztu denak bereziki, XVIII. mendearen erdi aldera “nazioa” uhin bat bilakatzen hasi da zenbait jenderen eskandaluarekin. “L’on observe –miratzen da d’Argenson markesa 1754an– que jamais l’on n’avait répété les noms de Nation et d’Etat comme aujourd’hui. Ces deux noms ne se prononçaient jamais sous Louis XIV, et l’on n’en avait pas seulement l’idée”²¹⁷⁴. Eta gehitzen du, piperturik: “L’on n’a jamais été si instruit qu’aujourd’hui des droits de la nation et de la liberté”²¹⁷⁵. *Patria/patrie*, aldiz, eta *païs/pays* baliokide bulgarea (Joana d’Arc-ek epaiketan aberriaren adieran darabilena) antzinagokoak eta guztiz zabalduak dira (gurutzariak “per universas regiones ac Galliarum patrias” bildu dira). *Patria*/aberria sorterrria da, lurrari zuzeneko erreferentziaz (“terre du père”), arbasoek landu zutena eta hobiratuak daudena; beraz “afekzio naturalez” maitatzen eta defendatzen dena²¹⁷⁶. Eta gure komunitate naturala da. Han gurekin bat sentitzen gara, ongi sentitzen gara, libre gara²¹⁷⁷. XVIII. mendean aberriaren kontzeptuak geroz eta gehiago askatasunaren kontzeptuarekin loturik eboluzionatuko du, eta “patriotak” herriaren ongizate eta askatasunaren jagoleak deitzen dira. Aberriaren kontzeptua erregearen eta Estatuaren kontzeptuetatik urrunduz doa (Montesquieu: gobernamendu monarkikoan “l’État subsiste indépendamment de l’amour pour la patrie”)²¹⁷⁸, eta nazioarekin eta errepublikarekin bat eginez²¹⁷⁹.

2172 “Nazionalismo” alemanarentzat Ilustrazio garaian, ik. SCHULZ, H., “Mythos und Aufklärung. Frühformen des Nationalismus in Deutschland”, in: *Historische Zeitschrift* 263 (1996) 31-67. Berton bibliografia gehiago.

2173 A. Dupront profesoreak lau kontzepturen eskemarekin artikulatu du bere araketa historikoa “Du sentiment national” (frantsesa) mendez mende: aberria-nazioa, Frantzia-frantsesa. Nazioarena –dio– konformitatean bizitza intenso baina laburreko kontzeptua da historian (“aura la vie la plus courte”), berandu agertu eta laster desagertu: “phénomène historique donc de courte durée”, cfr. in FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, loc. cit., 1424.

2174 Aip. in GODECHOT, J., “Nation, patrie, nationalisme et patriotisme en France au XVIII^e siècle”, in: *Annales historiques de la Révolution française* 43 (1971) 489. DUPRONT, A., loc. cit., 1436. Ik. hobeto, FRITZ, G., *L’idée de peuple en France du XVII^e au XIX^e siècle*, Estrasbourg 1988.

2175 Aip. in FEHRENBACH, E., “Nation” artikulua, in: REICHARDT, R.-SCHMITT, E. (arg.), *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*, München 1986, 7. Kaiera, 83.

2176 DUPRONT, A., loc. cit., 1424 eta hurr.

2177 La Bruyèreren Karaktereetako (X, 4) sententziaren arabera: “Il n’y a point de patrie dans le despotisme, d’autres choses y suppléent: l’intérêt, la gloire, le service du prince”.

2178 MONTESQUIEU, *L’esprit des lois*, loc. cit., 147 (III, 5). Bertuteen tokian legeak ezartzen dira gizartea gobernatzen.

2179 Ib., 160 (IV, 5).

Eboluzio hau –naziora itzuliz– esfera diferentetan nabari liteke, laburki aipatu baino ezin ditugunak egin.

– Historialarien lanak, maiz Frantziaren handitasunarenak, Frantziaren historia historia probidentzial teleologiko bezala agertarazi dutenak: garrantzizkoak “pour fonder en l’histoire cette conscience neuve et souveraine de France”²¹⁸⁰.

– Eskoletako irakaskuntza (historiarena batik bat) eta hezkuntzaren teorizazioa, erabat patriotikoki orientatuak²¹⁸¹. Adbz. La Chalotais, *Essai d’éducation nationale*, 1763, hezkuntza espiritu nazionalari egokitzea esijituz (jesuiten aurka)²¹⁸².

– Armadari buruzko eta Armadako ofizialen hezkuntzako literatura. Adbz., J. Servan, *Le soldat citoyen, ou Vues patriotiques sur la manière la plus avantageuse de pourvoir à la défense du royaume*, Neuchâtel 1780 (gero Iraultzako jenerala izango da)²¹⁸³.

– “La Querelle des anciens et des modernes”, Frantzia modernoaren gorespenak; Voltaire, *Le siècle de Louis XIV* (1751), “l’un des quatre grands siècles de la civilisation”.

– Literatura nazional heroikoa, Voltaireren *Henriade*-tik (1723: “Je chante ce héros qui régna sur la France / Et par droit de conquête et par droit de naissance”) De Belloyren *Le Siège de Calais*-ra (1765), arrakasta izugarriko drama.

– Zeharbidezko patriotismoa(k): “Much of the patriotisme of the pre-Revolutionary philosophy was vicarious. It sought its outlet elsewhere, because it was suppressed at home”²¹⁸⁴. Horrela, Iraultza Iparramerikarra goratzen da, edo antzinateko hirien patriotismoa²¹⁸⁵, eta etxeko egoeran pentsatu.

– Eskualdeetako Parlamentuen eta Koroaren arteko ika-mikak, horietan Parlamen-tuetako magistratuek erregearen buruz buru nazioaren ordezkotza gisa argumentatzen baitzuten. R. Palmerren juzguan, “the Parlements probably did more than any other group to build up the belief, which triumphed in 1789, that a divine-right monarch and a nation were antithetical entities”²¹⁸⁶.

2180 DUPRONT, A., aip. lib., 1460 eta hurr.

2181 PALMER, R. R., “The National Idea in France before the Revolution”, in: *Journal of the History of Ideas* 1 (1940), 101-102.

2182 Voltairek zoriondu egin bide du, bere proiektuan laborarien haurrak eskolatik kanpora uzten dituelako; horiek lanerako dira eta euren lanerako ez dute eskola beharrik. Patriotikoa izateko moduak eta moduak daude.

2183 Ib., 102-103.

2184 Ib., 108.

2185 Ib., 109: “The same kind of transferred patriotism is apparent in the attitude generally taken by liberals toward classical antiquity. The ancients were admired for many reasons, but one of the strongest was that they were patriots, who enjoyed the blessing of having a *patria* to be proud of”.

2186 Ib., 103.

Parlamentuok ez ziren jendeak bozkaturiko batzarrak. Ziren erregearen kuriaren adarrak edo sukurtsalak bezala eskualdeetan –halako bat Bordelen zegoen–, denborarekin beregaindu egin zirenak, Justiziako Gortearen funtzioarekin kasu zibil eta kriminaletan, gehienbat Hirugarren Estatuari zegozkion auzietarako, kasu batzuetan noblezia eta elizarentzat ere. Epaitegi elkarkidezko edo kolejial bat. Kideak aitoren seme togadunak (*de robe*) izaten ziren, eta kargua oinordetzazkoa zen; beraz, “Parlamentu” (Justiziako Gorte) aristokratikoak. Esan beharrik ez, bai eliza eta bai –batez ere– Hirugarren Estatuari buruz buruka beti gogor aitzinarazi dituztela euren interesak. Baina arazo larrienak ez dira hortik sortu. Legegintzako funtziorik estriktoki ez zuten arren, haien esku zegoen legeak eta arau eta ordenantzak erregistroan transkribatzeko eginbidea, eta hori egitea noraezekoa zen haiek publikoak izateko, eta aplikagarriak hortaz Parlamentuaren azpiko barrutian. Transkribatu aurretik, alabaina, testuak ipi-apa miatu behar zituzten, argitzeko ea delibero berriak lekuko usadio, lege, tradizio zaharrekin adosak al ziren. Aitzakiaren bat ikusiz gero, itzuli egin behar zituzten objektioak adieraziz (“remonstrazioa”). Denboraren poderioan, eskumen honek Parlamentuei kontrabotere bat bihurtuz joateko aukera zabaldu die, eta XVIII. mendean bereziki erregearen eta Parlamentuen artean etengabeko aharra egon da²¹⁸⁷. Parlamentuek argudiaketa historikoa maneatu ohi dute, eta berak “Nazioa”rekin identifikatu ohi dira (erregea versus nazioa): antzina-antzinako batzarretan erregeak nazioaren ohitura eta usadio zaharrak gordetzea zin egiten zuela, Parlamentuak biltzar haien tradizioaren oinordekoak zirela, legeen “depôt national et essentiel” tradizionalaren begiraleak, aldaezinak zirela oinarritzko legeok, “perpétuées d’âge en âge par la pratique habituelle, imprimées dans tout ce qui caractérise le génie uniforme et constant de la Nation” (Rouengo Parlamentuaren 1756ko testua)²¹⁸⁸. Rouengo Parlamentuak erregea bere zinak Nazioaren aurrean obligatzen zuela alegatzen bazuen, Luis XV.ak bet-betan errefusatu du doktrina hori: “Le serment que j’ai fait, non à la Nation, comme vous osez le dire, mais à Dieu seul, m’oblige surtout à faire rentrer dans le devoir ceux qui s’en écartent et qui veulent établir des principes contraires à la constitution de mon état”²¹⁸⁹. Erreferentzia legez begi bat beti Ingalaterrara begira, Parlamentuak denen artean elkargo bat sortzen entseatu dira erresistentzia indartuagotzeko. Luis XV.ak deklarazio fulminante batekin aurre egin dio asmo horri “Séance de la flagellation” izen dramatikoaz gogoratzen den batzarrean 1766ko martxoaren 3an (zigorketaren ospaketa eguna elizaren liturgian) Pariseko Parlamentuan. Arretaz

2187 PALMER, R. R., *The Age of the Democratic Revolution*, 2 bol., Princeton UP 1959-1964. EGRET, J., *La Pré-Révolution française 1787-1788*, Paris 1962. ID., *Louis XIV et l’opposition parlementaire 1715-1774*, Paris 1970. POUMARÈDE, J.-THOMAS, J., *Les Parlements de province. Pouvoirs, justice et société du XV^e au XVIII^e siècle*, Tolosa (Okzitania) 1996.

2188 FEHRENBACH, E., loc. cit., 84. (Autore honi hartuak izango dira hurrengo informazioa eta testuak Parlamentuen borrokari buruz).

2189 *Ib.*, 85-86.

irakurtzeko testua da, gero Iraultzan “nazioa”k esan gura duena zergatik esan gura duen zuzen ulertzeko.

“Je ne souffrirai pas qu’il se forme, dans mon royaume une association qui ferait dégénérer en une association de résistance le lien naturel des mêmes devoirs et des obligations communes, ni qu’il s’introduise dans la monarchie un corps imaginaire qui ne pourrait qu’en troubler l’harmonie. La magistrature ne forme point un corps ni un ordre séparé des trois ordres du royaume; les magistrats sont mes officiers, chargés de m’acquitter du devoir vraiment royal de rendre la justice à mes sujets ; fonction qui les attache à ma personne (...).

Ses seuls, ses vrais ennemis sont ceux qui, dans son propre sein, lui font tenir un langage opposé à ses principes, qui lui font dire: Que tous les parlements ne forment qu’un seul et même corps, distribué en plusieurs classes; que ce corps nécessairement indivisible est de l’essence de la monarchie et qu’il lui sert de base, qu’il est le siège, le tribunal, l’organe de la nation; qu’il est le protecteur et le dépositaire essentiel de sa liberté, de ses intérêts, de ses droits; qu’il lui répond de ce dépôt et serait criminel envers elle s’il l’abandonnait; qu’il est comptable de toutes les parties du bien public, non-seulement au roi, mais aussi à la nation; qu’il est juge entre le roi et son peuple; que, gardien du lien respectif, il maintient l’équilibre du gouvernement, en réprimant également l’excès de la liberté et l’abus du pouvoir; que les parlements coopèrent avec la puissance souveraine dans l’établissement des lois; qu’ils peuvent quelquefois par leur seul effort s’affranchir d’une loi enregistrée, et la regarder à juste titre comme non existante; qu’ils doivent opposer une barrière insurmontable, aux décisions qu’ils attribuent à l’autorité arbitraire et qu’ils appellent des actes illégaux, ainsi qu’aux ordres qu’ils prétendent surpris, et que s’il en résulte un combat d’autorité, il est de leur devoir d’abandonner leurs fonctions et de se démettre de leurs offices, sans que leurs démissions puissent être reçues.

Entreprendre d’ériger en principes des nouveautés si pernicieuses, c’est faire injure à la magistrature, démentir son institution, trahir ses intérêts, et méconnaître les véritables lois fondamentales de l’État, comme s’il était permis d’oublier que c’est en ma personne seule que réside la puissance souveraine, dont le caractère propre est l’esprit de conseil, de justice et de raison; que c’est de moi seul que mes cours tiennent leur existence et leur autorité; que la plénitude de cette autorité qu’elles n’exercent qu’en mon nom demeure toujours en moi, et que l’usage n’en peut jamais être tourné contre moi; que c’est à moi seul qu’appartient le pouvoir législatif, sans dépendance et sans partage; que c’est par ma seule autorité que les officiers de mes cours procèdent, non à la formation, mais à l’enregistrement, à la publication et à l’exécution de la loi, et qu’il leur est permis de me remontrer ce qui est du devoir de bons et fidèles conseillers; que l’ordre public tout entier émane de moi: que j’en suis le gardien suprême; que mon peuple n’est qu’un avec moi, et que les droits et les intérêts de la nation, dont on ose faire un corps

séparé du monarque, sont nécessairement unis avec les miens, et ne reposent qu'en mes mains"²¹⁹⁰.

Uhinak ez ziren baretu. Argensonek egunkarian jasotzen zuenez, Parlamentarien zirkuluetan pentsatzen zen “que la nation est au-dessus des rois, comme l'église universelle au-dessus du Pape” (Frantzia galikanoa da). 1770an Parlamentuak abolituak izan dira behin-behinean, alferrik ordea: erresistentzia eta absolutismoaren kritika erradikalduz joan dira. Geroz eta gehiago hedatzen ari zen doktrina komun bezala erregetza eta oinarrizko konstituzioa –“le titre même des droits, libertés et franchises de la Nation”– jatorri-jatorrian Nazioak baimenduak izan zirela, nazioaren graziaz zirela erregeak errege (“Le Roi étant choisi par la Nation, comment peut-il se dire Roi par la grâce de Dieu?”). “Les rois ne peuvent pas plus prescrire contra la nation, qu'un mandataire contre son commettant (...): à plus forte raison la nation vis-à-vis d'eux [erregeak] a-t-elle les mêmes droits; car le privilège des rois n'est fondé que sur l'autorité de la nation qu'ils exercent, et n'a pour objet que son bonheur”²¹⁹¹.

Filosofia absolutista, baina funtsean parlamentarista, “le Roi, la Loi, la Nation” leloan bil daiteke. 1790ean Iraultzak buelta emango dio: “La Nation, la Loi, le Roi”²¹⁹².

Historia honetan gehiago luzatu gabe, erliebeko hiru puntu seinala genezake. Argudiaketa historikoaren alboan filosofikoa joan da haren gaineratuz; nazioaren konsentimenduaren printzipio klasikoa, esaterako: “il est de l'essence d'une loi d'être acceptée. Le droit d'accepter est le droit de la Nation”, legeak ez du baliorik “sans le consentement libre de la Nation”, usadio eta lege tradizionalak ez da zilegi aldatu gura izatea, zeren eta horiek “ont été consacrées par la solennité de leur sanction, par le consentement universel de la Nation”²¹⁹³. Bigarren, parlamentariak berak nobleziako sektore bat ziren, eta dudarik gabe erreibindikatzeko duten nazioa (“le droit sacré de la Nation”, “les droits et les privilèges de la Nation”) nazio noblea eta haren eskubide eta pribilegioak dira lehen-lehenbizi. Bestetik, sektore hori –epaileak dira– burgesiaren, idazle eta intelektualekin aski harremandua zegoen, eta bere erreibindikazioetan horiek barnebilduak pentsatzen zituen: seinale dira “volonté générale” bezalako berbak, euren buruak erregearen eta nazioaren artean bitartekariak kontsideratzea, iritziz publikoari “le tribunal de la Nation” iriztea; eta erregearen aurrez aurre Hirugarren

2190 Ib., 85.

2191 Ib., 87.

2192 Ib., 86.

2193 Ib., 88. Fehrenbachek parlamentaristen arrazoietan filosofo berrienen presentzia seinalatzen du; Rousseau-rena, adb., Rennesko remonstrazio batean: “Que l'homme soit né libre, qu'originellement les hommes soient égaux, ce sont des vérités qui n'ont pas besoin d'être prouvées. L'égalité primitive et la liberté ont subsisté aussi longtemps que l'état de nature; mais aussitôt que l'espèce humaine s'est réunie en société, il a fallu que chaque individu sacrifiait une portion de sa liberté pour conserver l'autre, et sans doute une des premières conditions de l'association a été que les volontés particulières céderaient toujours à la volonté générale” (1788ko adierazpena).

Estatuarekin bat egiteko interesa. Hirugarren, alde batetik Hirugarren Estatuaren positibitate nazio kontzeptuaren edukia zabalduz badihoa, bestetik haren edukiaren izugarritzako erredukzioa eragiten ari da arlo juridiko soilera (gero politikora, eta politika ere arlo juridikora): mahai gainean jartzen den nazioaren arazo guztia legegintza eta nazioa da. Nazio juridiko politikoak nazio historikoa irentsiz bukatuko du. 1789an Legegintzako Batzarra izango da Nazioa. Parlamentuak abolituak izango dira, eta errege absolutuak ezin zuena Errepublikak absolutuak egingen du: berak izendatuko ditu Frantzia guztian epaileak.

1788 eta 89 artean, Iraultzaren atarian, Batzar Orokorra (Estatu Orokorretara) deialdiko kanpainan, uholdean agertu diren idazki, panfleto, parrokia nahiz bailegoetako kaietan, guztien ahotan dabil nazioa. “L'idée nationale éclate partout”, laburbiltzen du P. Nora²¹⁹⁴. Jeneralean esanahi tradizionalen erabiltzen da (nazioa berdin herria)²¹⁹⁵. Maiz eskualdera mugaturiko adiera dauka: “nation provençale”, “nation artésienne”²¹⁹⁶. Ohikoena nazioa erregearekin lotua ikustea da oraindik (“le Roi est le chef de la nation”), ez kontra, ezta hura gabe ere²¹⁹⁷. Baina “kexa kaietan” holakoak ere aurki litezke: “le Tiers Etat qui constitue essentiellement la nation”²¹⁹⁸. 1789ko urtarileko lehen egunetan Sieyèsen *Qu'est-ce que le Tiers Etat?* agertu da, testu guztien artean garrantzizkoena. Maiatzaren hasieran Estatu Orokorra aspaldiko partez Parisen biltzartu dira, printzipioz errege etxearen larrialdi ekonomikoari irtenbidea bilatzeko baino ez. Nola batzartuko dira: ordena edo estamentuka, bakoitza aparte ala hirurak batera “gorputz bakarrean”? Denak batera batzartzea eta deliberatzea erabaki da. Arazoak finantzetakoak soilik baino mila gehiago baitira, zein da zehazki batzar honen egitekoa eta, hasteko, zein da batzarrari dagokion izena? “Il faut nous constituer, nous sommes tous d'accord; mais comment?, sous quelle forme?, sous quelle dénomination?” planteatu die Mirabeauk batzarkideei. Berak “représentants du *peuple* français”en Batzarra proposatu du. Ekainaren hamazazpiko bozketan, Mirabeau aristokrataren aurka Sieyès klerikoaren proposamena hobetsi da: “Assemblée Nationale”.

2194 NORA, P., “Nation”, in: FURET, F.-OZOUF, M. (arg.), *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, IV. bol., “Idées”, Paris 1992, 803.

2195 GODECHOT, J., loc. cit., 493: “Le mot *nation* apparaît constamment, aussi bien dans les cahiers généraux que dans les cahiers de paroisses. Il désigne généralement le peuple, plus particulièrement le Tiers Etat”. Ik. 494, R. Robinen ikerketaren erreferentzia.

2196 SAGNAC, Ph., “L'idée de la nation en France (1788-1789)”, in: *Revue d'histoire politique et constitutionnelle* 1 (1937) 158-163. Biarno eta Nafarroa ez dira eskualde frantsesak, baizik “pays étrangers à la France, quoique soumis au roi”, eta euren independentzia eta “privilegioak” gorde daitezela eskatzen dute. Berdin Lapurdiko kleroak: “nous demandons à être conservés comme nous avons toujours été et à ne nous mêler à aucun autre peuple, quelque avantage qu'on puisse nous annoncer” (160).

2197 FEHRENBACH, E., loc. cit., 96-97. Pasarte argitsu hau aldatzen digu Iraultzaren bezperako katixima batetik: “Qu'est-ce que la Nation? Le Roi et le Peuple. – Qu'est-ce que le Roi? C'est le chef que le peuple s'est choisi pour faire exécuter la Loi, et maintenir l'ordre prescrit par elle. – Qu'est-ce que le Peuple? C'est tout ce qui compose la Nation, excepte le Roi” (97). Ez dago bitarteko noblezia eta klerorik.

2198 Ib., 96. Ik. CHUECA, J., “Frantziako kexu-koadernoaren azterketa bat”, in: *Uztaro* 2 (1991) 119-128.

Nazio berria jaio da, burujabea: Iraultzarekin batera²¹⁹⁹. Abuztuaren 4ko gauean esku-bide eta pribilegio feudalak denak ezabatu eta “Gizakiaren eta hiritarraren eskubideen deklarazioa” promulgatu da. Hirugarren artikulua erregimen berriaren oinarria finkatu du: “Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la Nation”²²⁰⁰.

Bistan da, hau beste nazio bat dela, tradizioan ulertu izan direnen aldean – eta, hala ere, ez da zerotik sortu, haien segida logiko eta politikoan dago.

Eboluzioaren helmuga ere ez da. Itxuraz batasun espiritu kartsuan asentatu den nazioa, biharamunean alderdi etsaitan zatikatua esnatu da. “Vive le Roi et la croix, à bas la nation”, deiadarkatzen dute erregetiarrek. Subiranoa ez da Batzarra, deiadarkatzen dute paristarrek kalean: “c’est la Nation qui est le souverain”, eta nazio subiranoaz kalea ulertzen da²²⁰¹. Girondistek, Montagnardek, klub politikoez, bakoitzak bere nazioa dizu. “La Nation sans-culotte” erreibindikatzen du panfleto batek, eta birrirtzara deitzen du, nagusitua burgesia baino ez delako: “la Nation est sans Culottes et (...) le petit nombre de ceux qui ont dans leurs mains toutes les richesses ne sont pas la Nation, ne sont que des Privilegiés”...²²⁰² Barruko eta kanpoko gerrek hurrengo hilabeteetan Nazioa gertakarien erdigunean ipini dute²²⁰³. Pariseko Komunaren matxinada eta errege familiaren Tuillieria jauregiaren oldarra 1792ko abuztuaren 10eko argisentian, jendearen “Vive la Nation!” garrasi artean burutu da, eta irailean Kellermann jeneralarekin tropa iraultzaileek “Vive la Nation!” oihuaren sutan lortu dute, zenbait deskalabruren ondoren, Valmyko garaipen magnifikatua erasotzailer prusiarrak gibelaraziz (Goethe lekuko eta kronista bikain zela: “bataila honekin aro berri bat hasi da historian”), biak ere Nazioaren epika abiatu duten gertakariak, Nazio mitikoaren kontsakrazio akabailakoa.

2199 NORA, P., loc. cit., 803: “L’avènement quasi officiel de la «Nation» est donc exactement contemporain des débuts mêmes de la Révolution, c’est-à-dire de la réunion des Etats généraux. Dès le moment où les Etats généraux rejettent l’appellation qui les désigne depuis des siècles et débordent les raisons limitées qui avaient motivé leur convocation, la rupture est faite avec ce qu’on allait appeler dans l’été l’«Ancien Régime», et la Nation est née”.

2200 Erregearen jainkozko subiranotasun absolututik Nazioaren subiranotasun absolutura: Estatuak beti absolutu izaten segitzen du historia honetan.

2201 “Le populace parisienne, qu’on appelle la nation” irakurtzen diozu kontrairaultzaileari, RIVAROL, A. “Tableaux de la Révolution. Journal politique national”, in: *Oeuvres choisies*, bol. II, Paris d/g, 207.

2202 FEHRENBACH, E., loc. cit., 100-102.

2203 BRUNOT, F., *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, bol. IX/2 “La Révolution et l’Empire”, Paris 1967, 636: “À Varennes, quand les hussards, qui devaient protéger la fuite du Roi, gagnés, passeront au peuple, ils crieront «Vive la Nation». À Valmy...”

Garaipenak nazioaren kultu egiazki erlijiosoa ekarri du²²⁰⁴; eta kontzeptuaren sekulako inflazioa. Brunotek Iraultzak mintzaira frantsesa nola itxuraldatu duen²²⁰⁵ erremarkatzen du arrazoi guztiarekin – hizkera arruntaren iraultza bat:

“(…) *Nation* a pris soudainement, pendant la campagne électorale de 1789, une charge révolutionnaire qui l’a rendu très populaire auprès des masses. En effet, la «Nation assemblée», et bientôt la *Nation* tout court, devait dans la hiérarchie de l’Etat prendre la place du roi (...). Tout ce qui était «royal» devient donc *national*: assemblée nationale, gendarmerie nationale, garde nationale, armée nationale, éducation nationale, économie nationale, domaines nationaux, bienfaisance nationale, dette nationale (...).

Aussi n’est-il pas étonnant qu’on ait, à partir de 1789, doté la *Nation* de symboles à qui un véritable culte fut rendu”²²⁰⁶.

“La Nation” Frantziaren izena eta Errepublikaren sinonimo bilakatu da, “c’est un nom propre, le nom d’une personne multiple et une, de la France souveraine”²²⁰⁷. Estatu Nazio (“autre façon, et meilleure justement parce que différente, de dire la République”)²²⁰⁸ bilakatu da, Estatu-Nazioa, Estatuko hiru erakunde oinarritzako bere izenpean lotuz: ordezkaritza nazionala (Batzar Nazionala), Armada nazionala (“nation armée”), berau ere burgesiaren aspirazio substantziala ezpatarentzako pribilegio noblearen aurka²²⁰⁹, eta Hezkuntza nazionala (“aux lieu et place d’une Instruction publique”). Hiru orpoon gainean “la nation sera ce fondement du règne

2204 GODECHOT, J., loc. cit., 496: “Le culte de la Nation s’inspire du culte catholique, et tend même, à certaines époques, à le remplacer”. BRUNOT, F., *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, bol. IX/1 “La Révolution et l’Empire”, 5: “Son culte se composa de toutes les cérémonies où le peuple s’assemblait, fédérations, serments, baptêmes civiques, fêtes avec spectacles symbolique, baisers fraternels, prières et pompes autour des autels de la patrie ou des autels chrétiens”. “Rien n’y manqua, ni les superstitions, ni le fanatisme, ni les martyrs, ni les persécuteurs, les uns souffrant et mourant, les autres torturant et tuant pour leur foi”. Ik., orobat, Ib., bol. IX/2 “La Révolution et l’Empire”, Paris 1967, 623-629 (“Caractère religieux de la Révolution”). Orobat FEHRENBACH, E., loc. cit., 97-99: hiritarren zinaren errituala aberriaren aldarean 1790eko uztailaren 14ko Federazioaren Festan. Eta, besteren artean, pasarte dibertigarri hau aldatzen du *Le Petit Catéchisme Français*-etik: “(...) la Nation, la Loi et le Roi sont trois parties qui ne font qu’un tout de Puissance, de même que dans la Religion Chrétienne le Père, le Fils et le Saint Esprit ne font qu’un seul et même Dieu”. DUPRONT, A., loc. cit., 1465: “Avec la religion de la Révolution naît une religion de la France. Religion de la patrie, religion de la France, il n’y a point de forme plus haute du sentiment national français”.

2205 BRUNOT, F., loc. cit., 636 eta hurr.

2206 Ib., 495. Fehrenbachek (98 or.), nazioaren entusiasmoa kaleko saltzaileek “prunes nationales”, “pommes nationales” deiadarkatzera ailegatu zela jasotzen du.

2207 BRUNOT, F., loc. cit., 636.

2208 DUPRONT, A., loc. cit., 1438.

2209 Ib., 1439: “Déjà le tiers parisien réclamait, dans tel de ses cahiers de doléances de 1789, l’institution d’une milice nationale: vieille chose que venaient rajeunir et le mot et le besoin de puissance. La garde nationale, ambition jalouse de la société bourgeoise durant la première moitié du XIX^e siècle, témoignera effectivement d’un instinct de classe de représenter l’entière collectivité, avec l’orgueil après tout naturel d’être enfin maître des armes, celles-ci demeurant marquées de tant de traces nobles et de souvenirs d’oppression”.

bourgeois”²²¹⁰. Iraultzaren eta Errepublikaren obra behinenetako bat izan da Nazioa esaten den hori mugetan handitzea anaxioekin²²¹¹, eta barnean batu-berdintzea nazio txikien “fusioarekin” Nazio handian (nazio txiki horiek jada ez dira gehiago nazioak deituko), P. Norak tonu ditiranbikoan erreseinatzen duena oraindik geure egunotan: “dans le sang des soldats et des suspects, dans l’heroïsme et dans la guillotine, les noces de la Révolution avec la Nation, les grandes retrouvailles de la Nation révolutionnaire avec la Nation «éternelle» des grandes heures de son histoire. Là, dans l’incandescence de la Nation devenue transcendante...”²²¹²

Bestelako fase batean aurkitzen gara jada nazioaren kontzeptuan, orain zuzenean Estatuaren proiektuarekin konprometitu: Nahizko Nazioa (“Willensnation”) inbokatuta izan da, burujabe eta bere buruaren antolatzen nagusi izan gura duena²²¹³. Ideia iraultzaile frantsesek eta gerra patriotiko antifrantsesek jauzia egitera bultzatu dute nazio naturaletik (kulturala, hein batean politikoa ere bai) nahizko naziora (politikoa lehen-lehenik, demokratikoa maizenik). XIX. mendea Erregimen Berriko Estatu-Nazioaren antolaketako gatazkaz betea dago, Iraultza egina duen Frantzian ez ezik, egin gura luketen Alemanian (batasun nazionalaren eta konstituzio liberalaren arazok bat egin dute), Espainian, Italian. Iraultzaz gero, neurri batean Vienako Berrezarkuntzaren parentesia aparte, denak dira Nahizko Nazioak (nahi bai eta ahal ezinda gehietan); frantsesa ez italiarra edo alemana baino gehiago, eta nazioaren “ezaugarri

2210 Ib.

2211 RICHER, D., “Frontières naturelles” art., in: FURET, F.-OZOUF, M. (arg.), *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, IV. bol., “Idées”, Paris 1992, 223: “Les décrets du 4-Août (la suppression des droits féodaux) provoquèrent la protestation des princes allemands «possédés» en Alsace, qui se réclamaient des clauses des traités de Westphalie. La Constituante leur proposa de les indemniser mais affirma que l’Alsace était française non par droit de conquête mais par son adhésion volontaire à la Fédération: c’était innover et introduire le droit des peuples à disposer d’eux-mêmes. Plus grave, en juin 1790, après son soulèvement contre le pape, la demande d’Avignon: être réunie à la France. La Constituante se montra hésitante. Elle commença par refuser puis, en septembre 1791, prononça l’annexion. Entorse aux principes jusqu’alors en vigueur”.

2212 Ib. “La mystique nationale s’est rapidement fixée dans la symbolique unitaire de l’Assemblée, de la constitution, de la cocarde, puis du drapeau, de la devise, de l’hymne, de la fête. Le moment décisif dans l’affirmation unitaire de la nouvelle conscience nationale peut être fixé (...) à la célébration solennelle de la fête de la Fédération au Champ-de-Mars (...) [Parisien!]. L’idée même de «fédération» (...) correspond à l’affirmation de l’unité et de l’homogénéité entre toutes les parties constituantes du pays, jusque-là dotées de statuts politiques et administratifs très différents, hérités des péripéties de l’histoire. Elle correspond à l’occupation de l’espace national, au rattachement des «enclaves» libérées, à l’annexion au territoire national de l’Alsace, de la Savoie et de la Corse”.

2213 Balio dudagarrikoa da, ezbaikoa izendapena bera ere (fr.: “nation par volonté”, ing.: “nation of will”, “nation of consensus”, “voluntary nation”). Batzuek Estatu nazioanitz guztientzat erabili gura lukete; aipatu ere, Suitza aipatzen da beti “Willensnation” prototipiko bezala (beste batzuentzat USA eta Kanada lirateke –) “melting pot” gisa– eredugarriago). Ik. KREIS, G., “Nation” art., in: *Dictionnaire historique de la Suisse*, URL: <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/f/F17437.php>: “La conception selon laquelle une société peut, à travers l’exercice de la solidarité, former une nation fondée sur la volonté politique et sur un patriotisme constitutionnel (*Willensnation*) dépasse l’idée de la communauté d’origine et de la nation de formation organique (...). L’idée de nation fondée sur la volonté présuppose une coïncidence entre habitants et citoyens”.

objektiboak” espresuki alegatzen dituzten italiarrak eta alemanak ez gutxiago horiek apropos ignoratzen dituzten frantsesak eta espainolak baino.

Renanekin batera aipatu ohi zaigun beste teoriko inportante bat nazio zibiko, ez omen etnikoarena, Emmanuel Sieyès abadea da. Ezaguna da haren katixima tanke-rako definizioa: “Qu’est-ce qu’une nation? Un corps d’associés vivant sous une loi commune et représentés par la même législature”²²¹⁴. Eta insistitzen du: “Une loi commune et une représentation commune, voilà ce qui fait [!] une nation”²²¹⁵. Egia da, hori ez da definizio etnikoa. Alegia, hertsiki, ez da ezeren definizioa, definizioari ihes egitea baizik; h. d., ez da nazioaren definizio gehiago sozietate anonimo batena baino, edo enpresa kooperatibo, sindikatu komunista, Bilbo Athletic Clubarena eta monastegi beneditar batena, edo ia-ia eliza katolikoarena (hemen errepresentazioaren kontzeptuak ñabardurak beharko balitu ere). Testu hori nazioaren kontzeptu zibiko (aren eredu) legez aipatzea, hortaz, testuinguruaren erreferentziarik gabe behinik behin, seguru asko tranpa egin guran aritzea da. Izan ere, zer da zehazki eta zer ez da Sieyèsen “zer da nazioa” galdera? Hori zermugatzen ez bada, definizioari (eta Sieyèsi) esaten ez duena esanarazi edo ulertu nahi izaten zaio²²¹⁶.

1788-1789ko neguan abiatu zen Estatu Orokorretarako bozketako kanpaina, sutsu eta zakarra²²¹⁷. Erreformazaleentzat (iraultza asmorik oraindik ez zegoen) erreferentzia nagusiak bi iraultza ingelesak (1649, 1689) eta aurtemeingo Ipar Amerikako independentzia ziren, eta bietan herriak/“nazioak” jokaturiko rola. Ezin konta ahala orri eta liburuxka polemiko plazaratu ziren tonu kritikoa²²¹⁸. Hona hemen, esaterako, bai Rousseuren eta bai Voltaireren deboto zen D’Antraigues kondearen tesi erradikal “amerikarra” (demokratikoa): “[Hala dio Naturaren –ez historiaren– lege aldagaitzak:] Le tiers état est le peuple, et le peuple est la base de l’État, il est l’État même (...). C’est dans le peuple que réside la toute puissance nationale, c’est par lui que tout l’État existe et pour lui seul qu’il doit exister”²²¹⁹. Bera leinu noblekoa izan arren, “la noblesse héréditaire est le plus grand fléau que Dieu, dans sa colère, ait répandu sur les humains” ausartzen zen deblauki airatzera. Horra, bada, Sieyèsen tesi

2214 SIEYÈS, E., *Qu’est-ce que le Tiers État? Précédé de l’Essai sur les Privilèges*, Paris 1888, 31. Ik. FOUCAULT, M., *Il faut défendre la société*, Paris 1997, 194 eta hurr.

2215 *Ib.*, 33.

2216 Ik. FEHRENBACH, E., loc. cit., 91-95. MÁIZ, R., *Nación y revolución: la teoría política de Emmanuel Sieyès*, Madrid 2007. MORO, R., “L’arte sociale e l’idea di società nel pensiero politico di Sieyès”, in: *Rivista internazionale di filosofia del diritto*, bol. XLV, 4 (1968) 226-266. PASQUINO, P., *Sieyès et l’invention de la constitution en France*, Paris 1998.

2217 Euskal Herrirako, ik. GOYHENETCHE, J., “Les États de Navarre en 1789: la crise du foralisme provincial”, in: ORPUSTAN, J.-B. (arg.), *1789 et les basques*, Bordeaux 1991, 11-34.

2218 ELLUL, J., *Histoire des institutions. XVI^e-XVIII^e siècle*, Paris 1956, 269: “Pendant cette période des brochures de Sieyès jouèrent un grand rôle sur l’opinion. En particulier dans un *Essai sur les privilèges*, où ce terme a pris le sens d’«avantage injustifié», il fonde la liberté et l’égalité des hommes sur l’idée de nature”.

2219 Aip. in: SIEYÈS, E., loc. cit., XII, E. Championen hitzaurrea.

berbera nazio hitza aipatu ere gabe formulatua – herria esaten da. Beraz, nuantzaren bat gorabehera, testuotan herria oro har eta nazioa sinonimo estriktoak baldin badira (eta berdin Mirabeau eta Sieyèsen arteko diferentzian), sinonimia hori ilkiarazi duen testuinguru historikoa zein izan den itaundu beharko da; h. d., kanpainaren xedearena eta argudioon norabidearena, eta horien barruan zein den nazioaren kontzeptuak hartzen duen esanahi doia. Sieyèsen testuak bozketa kanpainako testuak dira, haren kontzeptuek kanpainako jopuntuetara destatzan dute, ez dira teoria neutral bateko distinguo subtilak, gutxiago nazioaren teoria batekoak. 78ko azaroan kaleratu da *Essai sur les privilèges*, 79ko urtarrilaren lehen egunetan *Qu'est-ce que le tiers état?*, beren-beregi bestearen jarraipentzat hartu behar dela abisatzen duen aurre-ohartxo batekin. Beraz, biak testu bat dira, kanpainako manifestuak.

Essai-ak, izenburuan bertan adierazten du zertara doan: pribilegioak oro ezabatu beharra dago. Sieyèsen kanpainaren itua pribilegioak dira. Nola sortuak diren eztabaida historikoa ez zaio axola (“une querelle interminable”): berak filosofikoki arrazoitu gura du, eta –filosofikoki– pribilegioak naturako lege oinarritzkoenaren aurka daude, zeren eta horrek «ez egin inori bidegaberik» baitio. “Cette grande loi naturelle” da, edo izan behar du, lege positibo guztien ama; eta pribilegioak *oro* lege horren zuzeneko ukoa dira. (Sieyès, tamalez, pribilegioaren kontzeptua hobeto argitzera ez da sartu, eta bere jeneralizazioa garaian “pribilegioa” esaten zenaren faltsifikazio batekin bakarrik da posible; horixe da Sieyèsen egiten duena bere sofisma pasarazteko)²²²⁰. Sieyèsen nobleziaren pribilegioetan pentsatzen du. “Herriak” –dio–, menpekotasun luzearen poderioan, naturalizat jotzen baditu ere, pribilegioak antinaturalak dira; gizartearen natura eta zentzuaren ukoa baitira²²²¹. Hala bakan batzuk legetik dispentsatuz, hala

2220 Sieyèsen logikan, a eta b (bi hiri, eskualde, giza talde, klase sozial) bi araudi ezberdinen arabera ibilkatzen badira, bietako bat pribilegiatua da; diferentziak pribilegioa erakusten du. Bere borrokaren ituairengatik Sieyèsen pribilegioaren kontzeptua arras faltsifikatzen duela, ik. DURAND, Y., “Les privilèges selon Sieyès ou le triomphe de la désinformation”, in: *Histoire, économie et société*, bol. XI, 11-2 (1992) 295-323. Pribilegio historikoa asko, bere ahala mugatzen diolako gustura ezabatuko lituzkeen Boterearentzat bakarrik da “pribilegioa”. DURAND, Y., loc. cit., 316: “Les privilèges ont servi, aux XVII^e et XVIII^e siècles, de frein ou d’armes contre la mise en place de la monarchie absolue”. Melillak edo Kanariar Irlek “pribilegioak” edukitzea (komertzialak, adibidez), edo Hendaiaiko eta Irungo hiritarrek “pribilegio” diferentiek gozatzea (politikoak), injustua eta higuigarria, lege naturalaren filosofia oso gaizto batekin bakarrik irudi lezake. Lurralde Foralen “pribilegio” historikoak, izango dira edo ez arrazoizkoak, baina lege naturalaren kontrarioak ez dira. Sieyèsen, ordea, horrela arrazoitzen dizu hiritar guzti-guztien berdintasun demokratiko “naturala”ren esijentzia, eta Botere zentrala beste kontrapisurik gabe uzten du lege naturala baino (honen interpretazioa bera haren esku geratzen dela). Logikoa balitz, hiritar frantsesek Afrikako jendeen aldean zituzten pribilegio guztiak ezabatzea esijituz jarraitu beharko zukeen. (Baina Natura frantsesaren legea Frantziara mugatzen da nonbait). Bestalde, Sieyèsen teoriaren duen lege naturalaren arabeko berdintasun demokratiko jakobinoak, historiaren emaitza “gotikoak” oro irrazionalizat gaitziritziz, zuzenean totalitarismo batera leramake, “XX. mendeko momenturik beltzenekin konparagarria” (Y. Durand, 318 or.), cfr. TALMON, J. L., *The Origins of Totalitarian Democracy*, London 1952.

2221 SIEYÈS, E., loc. cit., 2: “Le long asservissement des esprits a introduit les préjugés les plus déplorables. Le peuple croit presque de bonne foi qu’il n’a droit qu’à ce qui lui est permis par des lois expresses. Il semble ignorer que la liberté est antérieure à toute société, à tout législateur; que les hommes ne se sont réunis que

batzuei eskubide eskusiboa zerbaiten gainean emanaz, batzuen pribilegioek bidegabekeria egiten diete beste guztiei. “Tous les privilèges sont donc, par la nature des choses, injustes, odieux et contradictoires à la fin suprême de toute société politique”²²²². Ohorezko bereizkuntza edo pribilegiarik inork merezitzeko zio zuzenezko bakarra gizarteari egindako zerbitzu apartekoren bat izan liteke: “serait d’avoir rendu un grand service à la *patrie*, c’est-à-dire à la *nation* qui ne peut être que la *généralité des citoyens*”. Hori saria litzateke, ez pribilegioa, eta gorputz sozialak –“*le grand corps des citoyens*– ezagaturiko eta emanikoa; zeren eta “*la masse des citoyens* [var.: «l’ensemble»] est toujours la chose principale, la chose qui est servie”. Antzinadaniko superstizio bategatik bakarrik uler daiteke “comment on a pu consentir à vouloir ainsi humilier *vingt-cinq millions sept cent mille hommes*, pour en honorer ridiculement trois cent mille”, “interes orokorraren” arras kontra²²²³. Merituen ezagumendua eta saria herriari dagokio ematea, ez beste inori. “C’est un bien du *public*; sa dernière propriété; et la nature, plus philosophe que vous [solaskide hipotetiko kontrarioa baino], n’a attaché le sentiment de la consération, qu’à la seule reconnaissance du *peuple*. C’est que là, et là uniquement, réside la *patrie*, là sont les véritables besoins; ces *besoins sacrés* que les gouvernements dédaignent, mais qui seront éternellement l’objet adoré de la vertu et du génie” (ene azpimarrak)²²²⁴. Sieyèsek errealitate sozio-politiko guztia dikotomia sinple horretara murrizten du: herri/nazio/masa ekoizleari alde batetik, noble alferren kasta kontrajartzen zaio bestetik²²²⁵. Noble hori atzerritarra da –etsaia–, horren aberria bere kasta baita; horrena ez baita interes orokorra, partikularra baizik; dominazioaren gose asegaitza baita horren interes guztia; horrentzat jende ez noblea ez baita “besteak” baino, “ce n’est que le *peuple* [azpim. orig.], le peuple qui bientôt dans son langage, ainsi que dans son coeur, n’est qu’un assemblage de *gens de rien* [orig.], une classe d’hommes créé tout exprès pour servir, au lieu qu’il es fait, lui, pour commander et pour jouir”. Jende hori ez du beretarra kontsideratzen, “il se considère avec ses collègues comme faisant un ordre à part, une nation choisie

pour mettre leurs droits à couvert des entreprises des méchants, et pour se livrer, à l’abri de cette sécurité, à un développement plus étendu, plus énergique et plus fécond en jouissances de leurs facultés morales et physiques. Le législateur est établi, non pour accorder, mais pour protéger nos droits”.

2222 Ib., 3. “Si la loi est bonne, elle doit obliger tout le monde; si elle est mauvaise, il faut l’anéantir”.

2223 Ib., 4. Ohar bedi: 1) sinonimo edo baliokideen zerrenda (letra etzanez seinatuak), eta b) hirurehun mila nobleak aski esplizituki naziotik kanpora, hari kontrajarriak ere, ipintzen direla.

2224 Ib., 6. Var. (5, oin-oharra): “La nature, plus philosophe que vous, a placé la vraie source de la considération dans les sentiments du peuple. C’est que chez le *peuple* sont *les vrais besoins*; là réside la *patrie*, à laquelle les hommes supérieurs sont appelés à consacrer leurs talents”.

2225 Sieyèsek pribilegiatuak eta nobleak berdintzen ditu (“ahaztuz”, jada Toquevillek ohartarazi zuenez, nobleek adina hiriek eta eskualdeek eta hirugarren estatuko profesionalak eta merkatariek zituztela “pribilegio” –araudi partikular– ez gutxi), eta nobleak eskusiboki kontsideratzen ditu pribilegiatuak; kleroa, ez: izan ere, “dans mes idées, ce n’est pas un ordre, mais une profession chargée d’un service public. Ici ce n’est pas la personne qui est privilégiée, mais la fonction” (Ib., 30, oin-ohar 1; ik., orobat, 46, oin-ohar 1).

dans la nation”²²²⁶. Bi nazio daukagu, hortaz, nazioan. Eta bi arraza, nobleok “bes-teen” aldean bestelako arraza batekotzat baitauzkate euren buruak. Euren genealogia luzearen kontenplazioan laketzen dira, etab., Sieyès nobleziaren banitatea ridikulizatzeko entretenitzen da²²²⁷.

Terminologikoki behatuta, Sieyès idazki honetan nazioa bi adieratan erabiltzen du:

– Nazioa berdin Estatuak: noblezia, alfer eta inutila, beti Gortearen mesedean eskale, nazioaren lotsaizuna da (“une honte pour la nation”)²²²⁸. “Il semble que notre malheureuse nation soit condamnée à travailler et à s’appauvrir sans cesse pour la classe privilégiée. – C’est inutilement que l’agriculture, que les fabriques, le commerce et tous les arts réclament, pour se soutenir, pour s’agrandir, et pour la prospérité publique, une partie des capitaux immenses qu’ils ont servi à former: les privilégiés engloutissent et les capitaux et les personnes; et tout est voué sans retour à la stérilité privilégiée”²²²⁹.

– (Ohargarria, behin ere ez dela agertzen nazioa berdin “noble jaunak eta elizjendea”, ezta nobleen ahotan ere).

– Terminologikoki arruntena, diskurtsoan zehar, nazioa berdin herria da: hiritarren masa, etc. Testu honetan “nazio”k ez maiztasun, ez berariazko esanahi edo balioaren baten abantailarik dauka beste kontzeptu baliokideen aldean (“peuple”, “corps des citoyens”, etab.); hots, testua ez da nazioaren teoria espezifiko bat, herriarena orokorki baino.

– Aldiz, hau garrantzizkoa da erreparatzea, puntu gurutzelaetan ikusten da Sieyèsen nazioa/herria mugatukiago burgesia hiritarra baino ez dela. Zinez kontrajarriak noblezia fauna eta burgesia betakorra dira, progresoarene bultzagilea, aberastasunaren sortzailea, etab.; burgesia da egiaz Sieyèsen nazioa. Pasarte ironiko honetan ikus daiteke:

“C’est dans les châteaux qu’en sent avec enthousiasme, ainsi qu’il faut sentir les beaux-arts, tout l’effet d’un arbre généalogique, à rameaux touffus et à tige élancée. C’est là qu’on connaît, à n’en rien oublier, même dans les plus petites occasions, tout ce que *vaut* un homme comme il *faut*, et le rang dans lequel il faut placer tout le monde.

Auprès de ces hautes contemplations, combien paraissent petites et méprisables les occupations des *gens* de la ville! S’il était permis d’en prononcer le véritable nom, on pourrait se demander: Qu’est-ce qu’un *bourgeois* près d’un bon privilégié? Celui-ci a sans cesse les yeux sur le noble temps *passé*. Il y voit tous ses titres, toute sa force, il vit de ses ancêtres. Le bourgeois, au contraire, les yeux toujours fixés sur l’ignoble *prés-*

2226 SIEYÈS, E., loc. cit., 9.

2227 Ib., 10-11.

2228 Ib., 20.

2229 Ib., 24.

sent, sur l'indifférent *avenir*, prépare l'un et souvient l'autre par les ressources de son industrie. Il est, au lieu d'avoir été; il essuye la peine et, qui pis est, la honte d'employer toute son intelligence, toute sa force à notre service actuel, et de vivre de son travail nécessaire à tous. Ah! pourquoi le privilégié ne peut-il aller dans le *passé* jouir ses titres, de ses grandeurs, et laisser à une stupide nation le *présent* avec toute son ignobilité!"²²³⁰

– Nolabait bitxia testu honetan, nazioaren kontzeptua, nobleziak, bere buruaren ohoretan gabe, erdeinuz eta burgesiarentzat erabilita topatzea da (“stupide nation”). Horrek esplikatzen ote du bigarren idazkian nabaritzen den aldaketa terminologiko erabatekoa? Aristokratek erdeinaturiko nazio estupido hori deklaratu da nazio burujabe.

Bigarren testua, *Qu'est-ce que le tiers état?*, izkribuaren lehen lerroetako vivacissimo famatuaren ondoren planaren azalpenean²²³¹, Lehen Kapituluaren tesi nagusiaren deklarazio maestossoarekin irekitzen da: “Le tiers état est une nation complète”. Ez erregeren eta ez nobleziaren beharrik dauka bera bakarrik nazio osoa izateko, eta bera gabe ez dago naziorik. Hemen bai, esposizioaren kontzeptu zentrala nazioa da; berak erabakitzen du zer den nazioa. Idazki honek eta Sieyès abatearen interbentzioek horko ideien defentsan, eragintza errimea erakutsi dute Batzar Orokorretako debateetan eta gero lexiko iraultzaile guztian²²³².

“Que faut-il pour qu'une nation subsiste et prospère? Des travaux *particuliers* et des fonctions *publiques*”²²³³. Hots, nazioa da, batetik lana, produkzioa (gizarte zibila), bestetik egituraketa politikoa (Estatua). Lanean diharduena landan, industrian, merkataritzan, zerbitzu sozial, etxetiar, zientifiko edo akademikoetan, hirugarren estatua da. Funtzio publikoan orobat –armadan, justizian, Elizan, administrazioan– karga den guztia –dio Abadeak– hirugarren estatuak kargatzen du (ehuneko larogeita hamarra); pribilegiatuek kargu ohorezkoak eta diruemankorrek bakarrik okupatzen dituzte. Beste modu batean esan: pribilegiatuen kastak deus probetxuzkorik ez du egiten²²³⁴. Ondorioz:

“Qui donc oserait dire que le Tiers état n'a pas en lui tout ce qu'il faut pour former une nation complète? (...). Si l'on ôtait l'ordre privilégié, la nation ne serait pas quelque chose de moins, mais quelque chose de plus. Ainsi, qu'est-ce le Tiers? Tout, mais un

2230 Ib., 11.

2231 Ib., 27: “1. Qu'est-ce que le tiers état? Tout. 2. Qu'a-t-il été jusqu'à présent dans l'ordre politique? Rien. 3. Que demand-t-il? À y devenir quelque chose”.

2232 ELLUI, J., loc. cit., 273.

2233 SIEYÈS, E., loc. cit., 28.

2234 Ib., 31: “Une telle classe est assurément étrangère à la nation par sa *fainéantise*”.

tout entravé et opprimé. Que serait-il sans l'ordre privilégié? Tout, mais un tout libre et florissant. Rien ne peut aller sans lui; tout irait infiniment mieux sans les autres.

(...) Il faut prouver encore que l'ordre noble n'entre point dans l'organisation sociale; qu'il peut bien être une charge pour la nation, mais qu'il n'en saurait faire une partie (...).

L'ordre noble n'est pas moins étranger au milieu de nous par ses prérogatives civiles et *politiques*.

(...) N'est-il pas trop certain que l'ordre noble a des privilèges, des dispenses, qu'il ose appeler ses droits, séparés des droits du grand corps des citoyens? Il sort par là de l'ordre commun, de la loi commune. Ainsi ses droits civils en font déjà un peuple à part dans la grande nation. C'est véritablement *imperium in imperio*.

À l'égard de ses droits *politiques*, il les exerce aussi à part. Il a ses représentants à lui, qui ne sont nullement chargés de la procuration des peuples (...). Sa représentation est essentiellement distincte et séparée; elle est étrangère à la nation, d'abord par son principe, puisque sa mission ne vient pas du peuple; ensuite par son objet, puisqu'il consiste à défendre non l'intérêt général, mais l'intérêt particulier.

Le Tiers embrasse donc tout ce qui appartient à la nation; et tout ce qui n'est pas le Tiers ne peut pas se regarder comme étant de la nation”²²³⁵.

Nazionalismoa eskluintea dela esaten da, eta kasu honetan bai, halaxe da: “l'idée de nation [Sieyèsena] constitue un principe d'exclusion”, arrazoiz seinatzen du P. Pasquinok: agerikoa baita nazioaren kontzeptu zibiko hau beren-beregiz aristokratak, pribilegiatuak komunitate nazionaletik eskluditzeko asmo guztiarekin ondua dela²²³⁶.

Terminologiari so egiten badiogu, nazio eta herrik baliokideak izaten darraite; edo, hobeto esan, printzipioz baliokideak direla, eta izan daitezela praktikan ere, galdegiten da. Biak baliokideak izaki, Batzar Orokorra –nazionala– ezin da hiru ordenatan zatiturik batzartu (hiru naziotan batzartzea bezala litzateke), ordezkaritza komun eta bakarra izan behar du herri/nazio bakarrarenak²²³⁷. Hau zen liburuxkaren lehenbiziko helburu politikoa, lortu ere Batzarraren osieran zoribeteki lortu duena, baita gero pribilegio guztien ezabaketaren deklarazioarekin konfirmatu ere²²³⁸.

2235 Ib., 31-32.

2236 PASQUINO, P., loc. cit., 56. Guizotek, adibidez, Iraultza nazio etsai bien adiskidetze eta bategite bezala interpretatuko du. Sieyèsengan ez dago bi klase edo arrazaren adiskidetzerik, aristokraten erabateko bazterketa baizik. Ez aristokratak bakarrik, ezpada nazio kontzeptu zibikoaren haren ulerkera onartzen ez duen edozein eskluditu geratzen da. “Il s'agit donc d'un concept politique, qui s'articule autour du couple ami-ennemi, et qui, dans le moment même où il avance le principe d'un ordre nouveau, ouvre la voie à la guerre civil”. Ik. Y. Duranden aipatu artikulua ere.

2237 Sistema ingeles ganbera bikoaren arbuioaz, ik. SIEYÈS, E., loc. cit., 59 eta hurr., 61 eta hurr.

2238 Dena dela, abuztuaren 4ko gau horretan “sont anéantis non seulement les privilèges de la noblesse, mais également tous ceux des «pays», des provinces et des villes...” (DURAND, Y., loc. cit., 298). SARRIONANDIA, J., *Moraak gara behelaino artean?*, Iruña 2010, 353: “Frantziako Iraultzak nobleziaren eta kleroaren pribilegioak erauztean, herri xehearenak ere ezabatu zituen. Esate baterako, Nabarrakoak”.

Interesgarri eta problematikoa, Sieyèsek bere nazio kontzeptuarentzat aurkeztu duen justifikazio filosofikoa da (bitxi samarki, historikoa, sasi-historikoa hobe). Nazioa –diosku– hiru fasetan burutu da. Aurreneko aldian norbanako bakartien multzo gutxi-asko handi batek elkartu egin nahi du; elkarrekin (hots, baltsan) bizi nahi hutsak, beste gabe, nazio bihurtzen ditu (“par ce seul fait, ils forment déjà une nation”)2239: elkargo naturala berdin herria berdin nazioa2240. Bigarren aroan, berein lagunen nahikari indibidualok nahikari komun bakarra bilakatzen dira: euren elkartasunari xede bat jartzen diote. “Ils confèrent donc, et ils conviennent entre eux des besoins publics et des moyens d’y pourvoir”2241. (Hori zehazki nola gertatzen den, Sieyèsek ez du argitu gura. Deigarria, hitzarmen soziala aipatzeari ihes egiten diola, askabide horren hauskortasunaren ikusten zuen seinale; baina horren ordezkio soluziorik, nola iragan hasierako banakoetatik elkartasunera, eta elkargoan ere nahikari atomizatuetatik nahikari komunera, ez du eskaintzen). Hirugarren aroan, denek ezin baitute denaz arduratu, “ils en détachent tout ce qui est nécessaire pour veiller et pourvoir aux soins publics, et cette portion de volonté nationale, et par conséquent de pouvoir, ils en confient l’exercice à quelques-uns d’entre eux. Telle est l’origine d’un *gouvernement* exercé par procuration”2242. Lockeren antzera, boterearen asentua betiere elkarretaratuen nahikarian datza; nahikari hori bere osoan ezin da inoiz delegatu. Nahikari horren zati baten kargua delegaturik hartu dutenen boterea, bat: ez da botere propioa, ordezkaritza baizik; eta bi: ezin da inoiz botere osoa izan, delegazioaren araura mugatua baizik. Gobernamentua beti nahikari nazionalaren dilindan eta hari estekatua dago. Eta zeren menpe dago nahikari nazionala? Deusen ez, norbanakoa estekatzen duela suposatzen den lege naturalarena baino. “La nation existe avant tout, elle est l’origine de tout. Sa volonté est toujours légale, elle est la loi elle-même. Avant elle et au dessus d’elle il n’y a que le droit naturel”2243. Bossueten

2239 Ib., 65. “Ils en ont tous les droits, il ne s’agit plus que de les exercer. Cette première époque est caractérisée par le jeu des volontés *individuelles*. L’association est leur ouvrage. Elles sont l’origine de tout pouvoir”. Elkarbizitza soil-soil eta hutsa gura duen gizabanakoen multzoaren suposizioa, eraikuntza abstraktuean ere, franko estrainioa dela aitortu behar: “C’était supposer les hommes arrachés à leurs préjugés, à leurs traditions, à leurs vieilles habitudes, comme à leurs privilèges et à leurs intérêts spéciaux...” [eta, esaterako, hizkuntza komunik ere suposatu gabe adostasunera iristeko trebea, etc. – baina, beti isilpean, denek frantsesez hitz egiten dutela suposatzen bada, hitzarmenera iristeko lanaren arazoa desagertu egiten da ausaz], cfr. SAGNAC, Ph., loc. cit., 158.

2240 PASQUINO, P., loc. cit., 213: “Sieyès considère pour sa part comme synonymes les deux termes de *nation* et *peuple*...”

2241 SIEYÈS, E., loc. cit., 66. “On voit qu’ici le pouvoir appartient au public (...). Il ne réside que dans l’ensemble (...), [dans] l’*unité* de volonté”. Gizarte edo Nazioaren sortzearen esplikazio honetan, abiapuntuan norbanakoen bakartasun osoaren instantea suposatuz hasi, eta hurrengo urratsean guztien nahikariaren erabateko *bata* eta elkartasunaren batasun zeharokoa esentziala da; eta bi puntuen jostura, teoriaren korapilo gordiarra.

2242 Ib.

2243 Ib., 67. Jainkoaren definizioa gomutatzen duen definizio honekin nazionalismo moderno zibikoaren (estatalismoaren) absolutismoa inauguratzen dela ohartarazi izan du kritikak. Esan ere hala dio Sieyèsek: “On doit concevoir les nations sur la terre comme des individus hors du lien social, ou, comme l’on dit, dans l’état de

iruntziratzea da, dio K. M. Bakerrek: hark erregetzaren ikuskera teologiko metafisiko bat irakasten zuen; Sieyèsek Nazioaren ikuskera sekulartua, baina ez gutxiago metafisiko eta monoteista. “Par une inversion spectaculaire, la nation, créé au cours des siècles par les efforts constants de l’Etat monarchique, lui devenait maintenant métaphysiquement préalable”²²⁴⁴. Nazio horrek, osoki burujabeak, bat-bata eta barruan berdi-nausirik gabekoa izan behar du²²⁴⁵.

Sieyèsen nazioaren kontzeptuak aurretiazko filosofiko aski korapilotsuak dauzka (pentsamenduan bezala haren mintzaira eta idazkeran ere); formulatu ere berak ideiak formulatu dituen eran, ondorioz eta interpretaziorik ezberdinenetarako atea zabal-tzen dituzte²²⁴⁶. Merezi luke zehaztasun gehiago²²⁴⁷. Gogoan izateko puntuak ditugu: 1. Sieyèsentzat nazioa (modernian) lehen-lehenik produktore eta kontsumitzaileen espazio bat da, produkzio atelier bat; gainerako guztia bigarren edo hirugarrentiarra da harentzat²²⁴⁸. 2. Sieyèsen a prioria da, nazioa zuzen ulertzeko makina bat bezalakoa kontsideratu behar dela. “Jamais on ne comprendra le mécanisme social, si l’on ne prend pas le parti d’analyser une société comme une machine ordinaire”²²⁴⁹. Politikaren egitekoa makina horren funtzionaketa zuzena eraentzea da. 3. Makina bat edo atelier bat izaki, funtsezkoa da guztiaren batasuna eta harmonia: “être une”, hor hasi eta hor burutzen da nazioa²²⁵⁰. Foruak-eta historiaren zaborra dira, “gotikoa”²²⁵¹.

nature. L’exercice de leur volonté est libre et indépendant de toutes formes civiles. N’existant que dans l’ordre naturel, leur volonté, pour sortir tout son effet, n’a besoin que de porter les caractères naturels d’une volonté. De quelque manière qu’une nation veuille, il suffit qu’elle veuille; toutes les formes sont bonnes, et sa volonté est toujours la loi suprême”. Hegel gaitzesten duten batzuek, Sieyès haren maisua txalotzen dute. Ez bat eta ez bestea irakurri dutelako?

2244 BAKER, K. M., “Souveraineté” art., in: FURET, F.-OZOUF, M. (arg.), *Dictionnaire critique de la Révolution Française*, IV. bol., “Idées”, Paris 1992, 493.

2245 Errepublikan frantsesa Ipar Amerikaren antzera konfederalki birrantolatzearen aurka lehiatu da Sieyès (1789-09-07): Frantziak –“une grande Nation”– batua eta bata izan behar du, ez “un assemblage de petites Nations”.

2246 Ib., 495: “*Qu’est-ce que le Tiers Etat?* constituait un chef-d’œuvre de rhétorique politique. Mais Sieyès était incapable de contrôler toutes les significations de son pamphlet. Comme tout écrit de cet ordre, il en disait plus –et moins– que son auteur ne l’entendait”.

2247 QUIVIGER, P.-Y., *Le principe d’immanence. Métaphysique et droit administratif chez Sieyès*, Paris 2008. MÁIZ, R., bereziki aip. lib., 131-156 (or. 56, 68: haren miresmena filosofia alemanarentzat, W. von Humboldtetikiko adis-kidetasanaz). RIVAROL, A., loc. cit., 270, Sieyèsen zapo-erdara metafisikoaz burlatzen da: “L’homme qui s’exprime ainsi pêche non seulement contre le français, mais encore contre la métaphysique des langues, et serait barbare en tout temps et en tout lieu”.

2248 “Les peuples européens modernes ressemblent bien peu aux peuples anciens. Il ne s’agit parmi nous que de commerce, d’agriculture, de fabriques, etc.; le désir des richesses semble ne faire de tous les États de l’Europe que de vastes ateliers”, aip. in PASQUINO, P., op. cit., 37.

2249 SIEYÈS, loc. cit., 65.

2250 Ib., 52.

2251 Ib., 48, 54, 60.

Denak lege bakarraren pean ibili behar du: “toute société doit être réglée par des lois communes et soumise à un ordre commun”²²⁵².

Amaitze aldera, bada. Sieyèsen “zer da nazioa?” itaunak gizarte zibilaz “dans l’ordre politique” itauntzen du: zer da gorputz politiko bat?, h. d., “zer da erregea ez eta beste guztia?”, zer da eta zein da Estatuan gizarte zibila qua gizarte zibila?²²⁵³. Eta erantzuna oso sinplea da, “naturalki” gizarte zibila berdin definitzen baita mundu guztian: amaren seme guzti-guztiak, denak halaberekoak “naturaz”, erregea bera barne. (Noblezia baztertu arren, Sieyès ez da ausartu erregea erabat baztertzera; zereginik gabe laga du, baina pribilegiorik bitxien eta absurdoen hori ez du anulatu – “faut de courage ou de logique, cet abbé laissa un roi inutile à la constitution”)²²⁵⁴. “Naturaz” gizaki guztiak berdinak badira, hiritar nazionalak oro berdinak izango dira, eta desberdingo nazionalak ezingo dira etzan legeetan baino. (Alemanak eta frantsesak bereizten dituen lege diferenteen pean bizitzea da – beste ezerk ez?). Gomuta definizioa: nazioa da “un corps d’associés vivant sous une loi commune et représentés par la même législation”²²⁵⁵. Bi ohar bederen ezin da ekidin hemen: 1. Inkoherentzia grabea da, historia baztertu eta argumentua Naturan oinarritu gura omen delarik, abiapuntutzat suposatzen den gizartea/nazioa, hor Frantzian historiak, ez Naturak, bildu duen samalda horixe izatea. Bestela esan: nazioaren fundamentua Natura omen da, ez erregea, baina erregeek ezarri dizkioten frontierak dauzka. 2. Dagoena ez da nazioaren kontzeptu berri diferente bat: dagoena, nazioa nazio gisa zentzu klasikoan aintzat ez hartzea da soil-soil (dudarik gabe horiek errealitate “gotikoak” iruditzen zitzaizkion, modernian ahazgarriak); h. d., jendetza sail bat gizarte zibil heinean soilik aintzat hartzea, hots, produzitzailen multzo bezala eta Estatu makinari erreferentia bezainbatean bakarrik²²⁵⁶. Kasu, ez da kontuan ez hartze metodiko, teoriko bat, unean uneko situazioarengatik-edo sori izan litekeena; ez hartze politikoa da, horrela jendetza horretako nazio ezberdinetan halako bat oso kontuan hartzen dela ezkutatzen duena: frantsesa. “En fait, il transforme la nation en pur être politique” (K. M. Baker). Eta politika, Sieyèsentzat, egon dagoenak nola egon beharko lukeenaren

2252 Ib., 47.

2253 Ib., 27.

2254 RIVAROL, A., loc. cit., 269: “L’abbé Sieyès n’a jamais eu dans son âme que deux sentiments, dont il a fait tantôt des principes et tantôt des conséquences: l’un est l’égalité absolue des hommes en société, et l’autre la pure démocratie en politique”.

2255 Iruzkintzen du definizio hau J. TOUCHARDEk, op. cit., 359: “Sieyès subraya doblemente en esta frase la importancia de la ley. Su punto de vista es puramente jurídico”. Toucharden balorazioa orokorki: “Sieyès tiene de la nación una concepción racionalista, utilitarista, individualista y fundamentalmente jurídica”; beharbada hobeto: antihistorikoa (“el pensamiento de Sieyès no deja sitio a la historia... La Historia comienza en 1789”, Ib., 358), pseudoenpirista, juridizista, burgesa.

2256 Cfr. MORO, R., loc. cit., 259: “L’idea di nazione dunque, reggendosi su questi elementi, non va confusa con il senso di nazionalità (...). La *Nation* è concetto altrettanto ampio e indeterminato, tanto ampio da coincidere con la società stessa”.

zientzia razionala da. Erredukzionismo horiekin, estreina frontera frantsesen barruko produktore denak nazio (politiko) frantses bihurtzen dira. Hori aldez aurretiko datu “enpiriko” eta abiapuntu deklaraturik, razionalista moduan jarrai genezake. Zertarako egin arazorik: “Où prendre la nation? Où elle est; dans les quarante mille paroisses qui embrassent tout le territoire, tous les habitants, et tous les tributaires de la chose publique; c’est là sans doute la nation”²²⁵⁷. Denak nazio bat berbera ala gehiago dira? Arazoa, ukatuz edo ignoratuz konpontzen da ongiena.

Sieyèsekin daukaguna ez da nazioaren kontzeptu ez-etnikoa eta kito, txukun-txukun. Kontzeptu horrek Abbéaren eta Iraultzaren praktika globalean terrorea, uniformismo fanatikoa, hexagonoaren erlijioa, gerra patriotikoaren glorifikazioa lagunak dituela aparte, 1) gutxienez kurioa da, “nazio” hori, subiranoa eta agintearen jabea dela esanez bukatzeko, bera agindupeko bezala definituz hasten garela (“vivant sous une loi commune” – legea egon baino lehen jada?); eta 2) “nazioa” horrela soil-soil agindupekotzan urtuz, norbanako –orain hiritar– burujabe omen hori, bakandu eta soildu eta Estatuan galduta –abstrakzio hutsa haren aurrean– uzten du. Hots, haren bilakaera esplikatzekoan berak suposatu duen nazioaren momentu original eta oinarritzakoa, elkartasun naturalarena, gero erabat ahazten du. “Il y a une nation –deskribatu du buruargiki M. Foucaultek monarkia absolutistaren pean de fakto agitzen zen nazioaren ukoa– non parce qu’il y a un groupe, une foule, une multiplicité d’individus qui habiteraient sur une terre, qui auraient la même langue, les mêmes coutumes, les mêmes lois. Ce n’est pas cela qui fait la nation. Ce qui fait la nation, c’est qu’il y a des individus qui, les uns à côté des autres, ne sont rien que des individus, ne forment même pas un ensemble, mais ont, tous, chacun individuellement, un certain rapport, à la fois juridique et physique, avec la personne réelle, vivante, corporelle du roi. C’est le corps du roi, dans son rapport physico-juridique avec chacun de ses sujets, qui fait le corps de la nation. Un juriste de la fin du XVII^e siècle disait: «chaque particulier ne représente qu’un seul individu envers le roi». La nation ne fait pas corps. Elle réside tout entière dans la personne du roi”²²⁵⁸. Lastima da gero ez duela Sieyèsen nazioa –Errepublikakoa– kriterio berdinekin kritikoki analisatzen, problema hori eta besteren batzuk gehiago baitauzka.

Etnizitatea denaz bezainbatean, Frantziako herrialde etnikoki ez frantsesen historiak eta kulturak eta hizkuntzak zokondoratuz, inplizituki hizkuntza frantsesaren eta historia eta kultura frantsesaren inposaketa bortxatua onesten dela ahaztu gabe, Sieyèsen nazioa, h. d., Iraultzarena, esplizituki ere arraza galiarraren nazioa eta “arrazza galiarraren triunfoa” da²²⁵⁹. Zer esanik ez orain galiarra dela odol garbi jatorra, eta

2257 SIEYÈS, E., loc. cit., 72.

2258 FOUCAULT, M., aip. lib., 195.

2259 CITRON, S., op. cit., 159. “La Révolution clôtura le débat entre Gaulois et Francs (...). Les révolutionnaires, dont la culture est imprégnée de la culture de l’Antiquité romaine, s’affichent gaulois à part entière dans le conflit entre les «deux races». En sacralisant la nation, ils retrouvent l’unité originelle qui hantait depuis des siècles

frankoena (alemana) odol satsu, atzerritar, barbaroa; aurreiritzi eta espa arraziston sundea himno nazionaleraino helarazi baita –“qu’un sang impur”–, eta horrela gaurko eguneraino (arrazismo nazionalaren kasu bakarra seguru asko munduko himno ofizialetan)²²⁶⁰.

Bestalde, Sieyèsen nazio kontzeptua ez da Iraultzan kausi litekeen bakarra. Badaude harekin guztiz bat egiten ez dutenak (edo berak ez beste haiek: Sieyès ez da ezein bandorekin identifikatu), eta badaude kontrairaultzaile deklaratuak ere. “Sans le roi point de nation”, deklaratu zuen J. N. Moreauk (“une sorte d’anti-Sieyès”)²²⁶¹. Beste hainbeste pentsatu zuen De Maistre (“les Français sont faits pour la monarchie”)²²⁶², “nazio” iraultzailean berak egiazko Frantziaren ukoa ikusten zuen: “nation, grand mot infiniment commode, parce qu’on en fait ce qu’on veut”²²⁶³. Iraultzaren aldekoak eta kontrakoak, h. d., nazioaren kontzeptu frantsesak franko diferentek eta are kontrarioak egoten jarraitu du Napoleon eta Berrezarkuntzaren ondoren²²⁶⁴. Hainbat autorentzat Iraultza osteko mende osoa (1789-1889) Frantziaren identitate bilaketaren historia gisa laburbiltzen da; Micheleten “Bi Frantzien” edo bi erlijioen gatazka –Elizaren erlijioa eta Iraultzaren erlijioa–, bigarren erlijio gerra baten antzera (*bon français* eta *mauvais français*: “besteak” ez da frantses ona, edo are ez da batere frantsesa)²²⁶⁵. “Michelet, fidèle en cela à toute une tradition

la culture historique issue des Francs. – Mais cette origine sera gauloise. L’aversion contre les Francs étrangers...”. DEVIVERek (aip. lib., 415) Bostehunen Kontseiluko Boulay de la Meurthen aldarrikapena aipatu du, “que la Révolution constitue une violente révolte gauloise contre les restes de la suprématie franque”. Sadeko markesak (Ib., 415-416) eta beste hainbatek ere hala adierazi duela (416 eta hurr.).

2260 Ik. in DEVIVER, A., aip. lib., 416, oin-oharrea aipatua: “Sommes-nous donc descendus de leur [noble frankoen] sang impur? A Dieu ne plaise, citoyens, nous sommes du sang pur des Gaulois”. Nobleen edo kontrairaultzaileen (edo alemanen) odol inpuruaren kontua txitean-pitean aurkitzen da testu iraultzaileetan. “J’ai démontré la nécessité (...) de verser quelques gouttes de sang impur pour éviter d’en verser de très pur, c’est-à-dire d’écraser les principaux contre-révolutionnaires pour sauver la patrie” (Marat, 1792). “Les Allemands s’en souviendront: leur sang impur féconde peut-être une terre ingrate, qui en est abreuvée” (Dumouriez Jeneralak Konbentzioari, 1792ko urria). “Les restes du sang impur des rois doivent couler sur l’échafaud” (Hébert, 1793). “Le sang impur des prêtres et des aristocrates abreuve les sillons” (Cousinen gutuna Robespierri, 1794-01-16). Halaz guztiz, pietate nazionalista frantsesak Frantzia eta Iraultza holako narrietatik birjina orbangabetzeko hamaika exgesi onbera asmatu du, alferrik, testuen ebidentziaren aurka.

2261 Aip. in: PASQUINO, P., loc. cit., 59.

2262 DE MAISTRE, J., *Considérations sur la France*, Lyon 1880, 117.

2263 Ib., 58.

2264 AZURMENDI, J., *Volksgeist-Herri Gogoa*, Donostia 2007, 232 eta hurr. ikus daiteke.

2265 M. FOUCAULTen *Il faut défendre la société* osoa funtsean “binarismo” horren ikerketa da historian zehar (binarismo nazional horretan ikusiz Marxen klase binarismoaren iturria – inoiz Marxek berak aitortuad). Estudio interesgarri bezain bikaina, FREDERKING, B., “Auf der Suche nach dem «wahren» Frankreich: das Attentat auf den Duc de Berry am 13. Februar 1820”, in: EINFALT, M.-JURT, J. (arg.), *Konstrukte nationaler Identität: Deutschland, Frankreich und Großbritannien (19. und 20. Jahrhundert)*, Würzburg 2002, 35-57. R. GIRARDETEk hiru nazionalismo suete bereizten ditu Frantzia 1815etik mendearen burura, ik. “Pour une introduction à l’histoire du nationalisme français”, in: *Revue française de science politique* 8 (1958) 510 eta hurr.

révolutionnaire, avait déjà défini le patriotisme comme une «religion»”. “C’est alors que, comme le voulait Michelet, se définit vraiment, dans certains milieux de la société française, un culte de la Patrie qui a ses dogmes, ses héros, ses saints, sa mythologie, sa liturgie, ses mystères et ses fêtes”²²⁶⁶.

Sieyès irakurri diogun “la grande nation” espresioan bertan nazio frantsesaren autokontzeptuaren eta historiaren anbiguitatea sumatzen da²²⁶⁷. Europako nazioetan espiritu askezaleak, USAren askapenak baino hagitzez gehiago, Pariseko Iraultzaren ereduak inarrosi ditu; Iraultzak agerian jartzen duen nazioaren handitasun morala miresten da hain zuzen (Kant). Lehenbiziko fase batean, ideien propaganda eta barne eta kanpo-gerrekin, espiritu liberalek Europa osoan –bereziki Alemania eta Italian– ez dute ahalkerik izan entusiasmaturik nazioen artean nazio handi bezala Frantzia goratzeko (Wieland, Goethe). Berehala, ordea, Frantziaren handitasun morala handikeria militarista bihurtu da; hots, nazionalismo iraultzaile espantsionistak eta gero Napoleonen inperialismoak “la grande nation” esakunea Frantzian bertan hanpadura nazionalistaren goiburutara eta beste herrietan higuinezko edo erdeinuzko adiera negatibora itzuli dute. Napoleon jeneralak 1797-12-10ean Direktorioari alokuzioan nazio handiaren eta muga naturalen gaiak bat egin ditu: “Vous êtes parvenus à organiser la grande nation, dont le vaste territoire n’est circonscrit que parce que la nature en a posé elle-même les limites”. Hurrengo urteetan jeneral horrek asko handiagotuko du “La Grande Nation”: nazio askatzailetatik nazio konkistatzaile eta zapaltzailetara pasa da Frantzia²²⁶⁸. Napoleonen ondoren, eta batez ere Napoleon III.aren deskalabruaren ondoren, “la grande nation” Frantziari burla egiteko esamoldea bilakatu da gehienbat (ez beti: De Gaullek harro-harro eta gototik erabili du)²²⁶⁹.

2266 GIRARDET, R., loc. cit., 524-525. Girardetek oin-oharrear P. Dérouléden esaldia aipatzen du: “Le patriotisme, qui est aussi une religion, a ses symboles et ses rites, comme il a ses apôtres et ses martyrs”.

2267 GODECHOT, J., *La Grande Nation. L’expansion révolutionnaire de la France dans le monde, 1789-1799*, 2 bol., Paris 1956.

2268 FOREST, Ph., *Qu’est-ce qu’une nation? Littérature et identité nationale de 1871 à 1914*, Paris 1991, 5-6: “Déclarant faire la guerre aux rois mais non aux peuples, la France entend guider –éventuellement par la force– les autres nations sur la voie de leur émancipation. Mais dans la pratique, dès la Révolution et plus encore sous l’Empire, il est des plus difficiles de distinguer guerre de libération et guerre de conquête. La France s’empare de la rive gauche du Rhin moins pour soustraire les peuples qui y habitent au règne de la tyrannie que pour consolider ses frontières naturelles. Les nobles idéaux de la Révolution ne sont plus que le masque derrière lequel se dissimulent les ambitions territoriales d’une grande puissance. C’est pourquoi il est possible d’affirmer que, dès l’origine, coexistent, pour quelquefois se confondre, deux formes opposées de nationalisme: un nationalisme qui se donne pour mission civilisatrice de libérer les peuples et un autre qui, par soif de domination, ne cherche qu’à les soumettre à sa loi”.

2269 Burlari burla, esamoldeari ohorezko titulu gisa ere eutsi gura izan diote batzuek Frantzian (V. Hugo, etab.). Ik., adibidez, CLARETTE, J., *Histoire de la Révolution de 1870-1871*, bol. II, Paris 1877, 385-386: “*La Grande Nation?* Certes oui, la France a mérité ce titre fier, et elle fut grande, non seulement par la force, mais par le droit, non seulement par le fait, mais par l’idée, par le dévouement, par la soif de justice qu’elle avait et qui la poussait, la généreuse affolée, à toutes les aventures; elle fut grande par le sang qu’elle versa pour le monde, et parce que, s’offrant sans faiblir à tous les martyres, elle sembla vouloir être comme la victime expiatrice de l’humanité”.

Eskola batzuetan doktrina kanonikoa bezala izan da nazioez eta nazionalismoez errigortsuki 1800 ingurutik aurrera bakarrik mintza litekeela, eta anakronismoa dela lehenagoko garaietan nazioak edo nazionalismoak aipatzea (E. Kedourie, etc.)²²⁷⁰; nazioak nazionalismoaren produktuak direla, nazionalisten konstruktoak direla, etab.²²⁷¹ Berritasun nabarmen batzuk enfatizatzearen bilakabide osoa ezikustea eta ikustea eragozte da. Hori ez da ideologia “progresista” dogmatiko batek eragin gabekoa, ideologia nazionalistako historiagintzaren aurka joan gura badu ere. Beto horri ikerketa berri geroz eta gehiagok entzungor egiten dio²²⁷². Ezbaigabekoa da “bi iraultzen” aldi horretan (USAre independentzia, Frantzia) nazioaren politizazio bortitza gertatu dela²²⁷³: batzuek Iraultzarekin eta gerra napoleondarrekin zerikusitua jotzen dutena²²⁷⁴, beste batzuek gehiago modernizazio prozesuarekin²²⁷⁵, edo zehaz-

2270 Nazio arazoaren eta nazionalismoaren ikertzaile klasikoek (E. Lemberg, C. Hayes, etab.) ez dute problemarik izan lehenagotik abiatzeko; H. Kohnek nazionalismoaren hastapenak eta nazionalismo modernoentzako ereduak antzinate juduan eta grekoan seinalatzen ditu, eta Ernazimentuaren eta Erreformaren garrantzia ez du ahazten.

2271 Kuriositate bezala bederen aipatzeko, ik. KAUFMANN, E., “The lenses of nationhood: an optical model of identity”, in: *Nations and nationalism* 14/3 (2008) 449-477. “The same dynamics can be observed in other European peripheries. Prior to the late nineteenth century, many Basque writers lacked a vocabulary of Basque nationalism but viewed the Basque country through the lenses of Catholic conservatism and Spanish Imperial royalism. Basque royalist writers thought along the same lines as Scottish Unionists, fingering the Basque country as the cream of empire, whose virtues exemplified those of the imperial project and would shine the way for others. Like the nineteenth century Canadian loyalists, Basques wore an international lens, but focused inward, leading them to define themselves in relation to the metropolitan core of Madrid/Castile, much as the Scots did with London/England. In expounding their Basque national identity, writers often spoke of the Basque country as the brightest light of the empire, or as exemplifying the Catholic virtues and enterprise of the Spanish empire, and juxtaposed this to the more sluggish Castilian regions of Spain. At no point was Basque Royalism strictly dissolved within a purely Spanish reference point. Here we can more easily see how Basque national identity could antedate Basque nationalism”.

2272 MARCU, E., *Sixteenth Century Nationalism*, New York 1976. TIMMERMANN, H. (arg.), *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750-1849*, 1993. GREENFELD, L., *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge 1992 (Ingalaterrarako, XVI. mendeaz gero jada). COLLEY, L., *Britons. Forging the Nation 1707-1837*, New Haven-London, 1992. Alemaniarako: PRIGNITZ, Ch., *Vaterlandsliebe und Freiheit. Deutscher Patriotismus vom 1750 bis 1850*, Wiesbaden 1981. HARDWIG, W., *Nationalismus und Bürgerkultur in Deutschland (1500-1914)*, Göttingen 1994. SCHÖNEMANN, B., “Volk, Nation, Nationalismus, Masse”, in: BRUNNER, O. (arg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart 1992. Herbeheretarako (identitate nazionala eragiten historia politikoa, tradizioak, ohiturak, etab., eta uholdeak eta katastrofe naturalak berak aipatuz): SCHAMA, S., *Überfluss und schöner Schein. Zur Kultur der Niederlande im Goldenen Zeitalter*, München 1988.

2273 KOSELLECK, R., “Volk, Nation, Nationalismus, Masse”, in: BRUNNER, O. (arg.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Stuttgart 1992.

2274 CONZE, W., “Nation und Gesellschaft. Zwei Grundbegriffe der revolutionären Epoche”, in: ID., *Gesellschaft, Staat, Nation. Gesammelte Aufsätze*, Stuttgart 1992, 341-354.

2275 GALL, L., “Die Nationalisierung Europas seit der Französischen Revolution”, in: FELDENKIRCHEN, W., (arg.), *Wirtschaft, Gesellschaft, Unternehmen. Festschrift für H. Pohl*, Stuttgart 1995, 568-579.

kiago komunikazioaren saretzarekin²²⁷⁶, edo industrializazioarekin²²⁷⁷. A. D. Smithek berak, bere obra klasikoaren lehen argitalpenean kasik modernizazioaren alderdia baino aintzat hartu ez zuenak, argitalpen berrikusian faktore kultural eta etnografiko menpegabeei jaramon gehiago egin beharra aitortu du²²⁷⁸. M. Hrochek mugimendu nazionaletan hiru periodo bereizten ditu²²⁷⁹, lehenengoan, nazio kontzientziaren piztaile eta eratzaile gisa, intelektualen rola erremarkatuz (poetak, filologoak, historialariak)²²⁸⁰.

Iraultzarekin, Napoleonen gerra eta nazio europar guztien irabioekin, historiaren filosofiarentzako interesa goititu da: kaosa dirudien Iraultzan –eta inguruko historia guztian– zer agitzen ari den razionalki ulertzea, historiaren razionalitatea xerkatzea da, Iraultza osteko belaunaldi alemanak arakatu baitu hori bereziki. Historiaren filosofiak Probidentzia (maiuskulazko Arrazoimena) zerutik lurrera jaitsarazi du: lehen Jainkoak eskutik bazeramatzan herriak eskatologiarantz (historiaren teologia), orain herriek eurek daramate historia –Herri Gogoek– helbururantz. Gizadiaren historia Gogo edo Espiritu Unibertsalaren garabidearen historia da; hori da “le titre de Hegel à l’immortalité” Renanen juzguan. (Espiritua, filosofia alemanean, “kultura” da zentzurik zabalenean: razionalitatea, morala, artea, gizatasuna...). Herri anitz dago munduan, eta bakoitza Gogo edo Espiritu Unibertsalaren manifestazio bat da denbora eta espazioan (“kultura” edo espiritu bereki bat bere baitan osoa), eta une historiko bakoitzean historiaren martxan puntan doan herria, hots, Gogo edo Espiritu unibertsalaren abangoardia, herri partikular bat izaten da – espiritu nazional bat, Espiritu unibertsalaren manifestazio modu bat. Une batean Herri Gogo grekoak gidatzen du gizadiaren martxa, eta bere karakterearen ezaugarriak ezartzen dizkio historiari edo Espiritu Unibertsalari; hurrengo fasean Herri Gogo erromatarrak; h. d., une batean kultura molde bat da munduan nagusi, hurrena beste kultura edo espiritu molde bat, etab., kultura molde nagusiotako bakoitza herri (Herri Gogo) batek errerepresentatzen edo gauzatzen duela, bata besteari jarraian gain hartzen diola, bata bestearen ondoren denek Espiritu Unibertsalak bere burua betegiteko obran dihardutela lanean, bere

2276 DEUTSCH, K. W., *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*, New York 1995.

2277 GELLNER, E., *Naciones y nacionalismo*, Madril 1988. HOBBSAWM, E., *Naciones y nacionalismo*, Barcelona 1998. Ik., aitzitik, DANN, O., *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*, München 1986.

2278 SMITH, A. D., *Theories of Nationalism*, New York 1983 (Gellnerri buruz, ik. 109-150 orr.). ID., *The ethnic origins of nations*, Oxford-Cambridge 1986. Ik., orobat, ARMSTRONG, J. A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill 1982.

2279 HROCH, M., *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Praga 1968. ID., “Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung”, in: WINKLER, H. A. (arg.), *Nationalismus*, Königstein 1985, 155-172. MEES, L., “Europako herri txikien esnatzea”, in: *Jakin* 66 (1991) 65-96.

2280 B. Andersonek inprimakien garrantzia aipatzen du. Ik., orobat, GARBER, K.(arg.), *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit*, Tübingen 1989. GIESEN, B., *Die Intellektuellen und die Nation. Eine deutsche Achsenzeit*, Frankfurt 1993.

egitekoa konplitu eta gero gainbeheran eta ahazturan pulunpatzeko. Hori da historiaren aurrerabide krudelki razionala, Espirituaren martxak orain jendaki hori, orain hau, kapitain duela, baliatu eta gero gorpu historiko bezala abandonatuz. Espiritu Unibertsalak –historiak– bere manifestazioaren fase bat egikaritzeko hautatu duen jendaki edo herria, irakatsi du Hegelek, beste guztien aurretik eta gainetik dago, unean uneko munduko nagusi guztizkoa da, agintari da eta nahierara agintzen du; ezerk ez du mugatzen haren nahia, historiaren eta gizadiaren nahia baita, absolutua beste edozein herri-gogoren gainetik; ezein herriren erreparo moral ez eskubide politikok balio du haren misio historikoaren, haren asmo eta egitekoen aurka. Herri buruzagiak inguruko herriak bere gogara sakrifikatzen ditu, eta hala bere burua sakrifikatzen ari da azken finean historiaren aldarean... Hausnarketa gupidagabe hauek ontzean Hegelek dudarik gabe Frantzia Iraultzailearen eta armada napoleonikoen ekintza espantagarri gupidagabekoetan pentsatzen zuen. Hegelentzat Frantzia izan da, Ilustrazio kritikoa eta Iraultzaz, Terroreaz eta Napoleonen artilleriaz, mundu zaharra irauli eta Aro Berria argitzeko Espiritu Unibertsalak hautaturiko herri-gogoa. Modernitatearen espirtua espirtu frantsesa da – ala izan da, eta orain beste jendaki batek hartu behar du lidergoa, eta Frantziak hasitako lana burutu?

Hegel 1831n zendu da, Vienako Kongresuaren Berrezarkuntzan oraindik. Handik urte batzuetara panorama intelektual politikoan bi aldaketa guretzat inportante nabaritzen da, beste askoren artean: historiaren filosofietan, espirituaren tokian orain arraza irakurtzen da, espirtu nazionalaren tokian arraza nazionala; historia egiten gizadiaren buruzagi Europa doala ez dago dudarik (arrazaz zuzia), baina lehia gorria dago Frantziari ala Alemaniari dagokion aitzindaritzan. Lehia horrek 1870eko gerra franko-prusiarra ekarri du (gero bi Mundu Gerretara XX. mendean). Lehia horretan kokatzen da, hain zuzen, gure azterketaren gaia: zer den historia, zer nazioa, Renanen arabera. Edonola ere, Renanen aurretiko hurbil garrantzizkoena Fustel de Coulanges historialaria izan da, eta gogoratu beharra daukagu.

Fustel de Coulangesen kasuan, Renanen antzera, batetik nazioaren kontzeptua (Alsaziaren polemikan erakusten duena) eta bestetik Frantziaren kontzeptua, haren idazkietan beti presente aurkitzen dena, ikuspegi espantagarriaraino ezberdinetatik pentsatuak dira. Nazioari buruz testu ezagunena 1870eko urrian idatzirikoa da, artean gerran, “L’Alsace est-elle allemande ou française. Réponse à Mommsen”²²⁸¹. Nazioa ez da arraza. Estatu bakoitza, dio (nazioarekin Estatu ulertzen da), astiro-astiro, egokitasun geografiko eta onura politiko edo komertzialen arabera joan da eratzen, ez arrazoi etnografikoen arabera (“que vous voudriez mettre à la mode”)²²⁸². “Votre

2281 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, Paris 1923, 505 eta hurr. Fustel de Coulangesen posizioaz orokorki sumario txit egokia, ik. DIGEON, C., *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*, Paris 1959, 235-254.

2282 Ib., 508. “Si les nations correspondaient aux races, la Belgique serait à la France, le Portugal à l’Espagne, la Hollande à la Prusse...”

théorie des races est contraire à tout l'état actuel de l'Europe. Si elle venait à prévaloir, le monde entier serait à refaire"²²⁸³. Hizkuntza ere ez da: "on parle cinq langues en France, et pourtant personne ne s'avise de douter de notre unité nationale"²²⁸⁴. Suitzan hiru hizkuntza; alderantziz, Ipar Amerikan eta Ingalaterran hizkuntza bera, eta bi nazio dira. "Ce qui distingue les nations, ce n'est ni la race, ni la langue"²²⁸⁵.

Zertan bai nazioa omen datzan, hona hemen:

"Les hommes sentent dans leur coeur qu'ils sont un même peuple lorsqu'ils ont une communauté d'idées, d'intérêts, d'affections, de souvenirs et d'espérances. Voilà ce qui fait la patrie. Voilà pourquoi les hommes veulent marcher ensemble, ensemble travailler, ensemble combattre, vivre et mourir les uns pour les autres. La patrie, c'est ce qu'on aime"²²⁸⁶.

.....

"La race, c'est de l'histoire, c'est du passé. La langue, c'est encore de l'histoire; c'est le reste et le signe d'un passé lointain. Ce qui est actuel et vivant, ce sont les volontés, les idées, les intérêts, les affections. L'histoire vous dit peut-être que l'Alsace est un pays allemand; mais le présent vous prouve qu'elle est un pays français. Il serait puéril de soutenir qu'elle doit retourner à l'Allemagne parce qu'elle en faisait partie il y a quelques siècles (...).

Nous avons aujourd'hui quelque chose de mieux que l'histoire pour nous guider"²²⁸⁷. Nous possédons au XIX^e siècle un principe de droit public qui est infiniment plus clair et plus indiscutable que votre [!] prétendu principe de nationalité. Notre principe à nous est qu'une population ne peut être gouvernée que par les institutions qu'elle

2283 Ib.

2284 Ib.

2285 Ib., 509.

2286 Ib.

2287 Beste hainbat testuingurutan Fustelek aberria/nazioa eta historia identifikatzen dituela erremarkatu behar da. Ik. HARTOG, F., *Le XIX^e siècle et l'histoire. Le cas Fustel de Coulanges*, Paris 1988, 385: "Le véritable patriotisme n'est pas l'amour du sol [Alsaziarena ez?], c'est l'amour du passé, c'est le respect pour les générations qui nous ont précédés". Abertzaletasuna loria historikoen (arrazia galiar injustuki erdeinatuaren ohorea ahaztu gabe), historia monarkikoaren, instituzio historikoen, maitasuna da; hori dena baita egiazki nazioa (frantsesa). "On aime encore le nom de France, on aime encore les lignes géographiques qui en forment le contour; mais il faudrait aimer la France elle-même, ses institutions et ses lois, ses moeurs et ses coutumes, ses croyances et son histoire, sa tradition, son passé et son avenir. Les Français forment depuis longtemps, et pour longtemps encore, un corps politique; c'est ce corps politique qu'il faudrait aimer" (Ib., 240). Alsaziaren polemikatik at, Fustelen nazioaren kontzeptu ohikoena honelako pasarteetan irakurtzen da, nahizkotasunaren erauntsi edo erreferentziarik gabe deusetarako.

accepte librement, et qu'elle ne doit aussi faire partie d'un État que par sa volonté et son consentement libre. Voilà le principe moderne"²²⁸⁸.

Alsaziaz bezainbatean: “Il se peut que l'Alsace soit allemande par la race et par le langage; mais par la nationalité et le sentiment de la patrie elle est française”²²⁸⁹. Eta bi objektzio posibleri aurrea hartuz: bat, Frantziak Alsazia konkistatu egin zuen, baina ez da kontsideratzen frantsesa horregatik (hots, konkista eskubidea ez da onartzen). Bi, Alsazia interes estrategiko handikoa da, horregatixe konkistatu zuen Frantziak: Frantziarentzat, Alemanian sartzeko; Alemaniarentzat, Frantzian sartzeko. Baina Alsaziaz jabetzeko justifikazio estrategikorik gaur Fustelek ez du onartzen²²⁹⁰. (Frantziak Alsazia konkistatzea bi arrazoi horiekin justifikatu zuen, atzo; gaur, Frantziak ez du arrazoi horien beharrik, eta Alemaniarentzat ez daukate baliotzerik).

Bestela Fustel de Coulanges ez da batere zalea izaten Iraultzaren ekarrikako ideien eta printzipio modernoena, bereziki herriaren esku uztearena arazo politiko nazional funtsezkoak (monarkia ala errepublika?, etab.). Askatasuna –irakurtzen diogu– ez zuen Frantziak ekarri mundura, frantsesei horixe uste izatea gustatzen bazaie ere. Aitzitik, Frantzian inon baino gutxiago dago. Jazotzen da, frantsesek jada ez dakitela askatasuna zer den, eta askatasuna ez dena daukatela euren askatasun handitzat. Ele hauekin Fustelek Frantziako zentralismoa eta Estatuaren autoritarismo/paternalismoa kritikatzan ditu. Frantzian norbanakoarentzat, hiri edo eskualdearentzat deus ez dago erabakitzeke, Estatuak erabakitzen du dena bere prefeten eta funtzionarioen bidez. “Sortons de France, et parcourons l'Europe (...). Nous pensons de très bonne foi que nous avons initié le monde à la liberté, que tout ce qu'on en rencontre dans l'Europe date de 1789, et a été semé par la France; c'est là une opinion dont nous ferons sage-ment de nous défaire. En matière de liberté, les autres peuples ne nous empruntent rien, et cela pourrait bien tenir à ce qu'ils en possèdent plus que nous”²²⁹¹. Ingaltarran edo Prusian, diosku, jendearen eta hirien askatasuna Frantzian baino gehiago dago. Erdi Aroaz geroko historia frantses guztiaren kalamitatea da, ordea, askatasunon murrizketa sistematikoa, erabakimen oro haiei kendu eta esku bakarrean zentralizatzeko. Frantzia osoa Parisetik kate motzean lotu eta gobernatua dago. “Dans la France d'autrefois règnaient les mêmes libertés –laburbiltzen du C. Digeonek Fustel de Coulangesen tesi kuttuna–: la monarchie les a brisées, «puis la revolution est

2288 FUSTEL DE COULANGES, *Questions historiques*, loc. cit., 511.

2289 *Ib.*, 509.

2290 *Ib.*, 512. Alsazia gaur Frantzia da: “Disons-nous que c'est parce que Louis XIV l'a conquise? Nullement. Disons-nous que c'est parce qu'elle est utile à notre défense? Non. Ni les raisons tirées de la force, ni les intérêts de la stratégie n'ont de valeur en cette affaire”. Fustelek garbi utzi gura du, Alsazia frantsesa baldin bada ez dela Luis XIV.aren konkistagatik, Iraultzan eta Iraultzaren osteko Frantziako historian bere gogoz eta gogotik parte hartu duelako baizik, historia horrekin identifikatuz: “Elle a partagé nos victoires et nos revers, notre gloire et nos fautes, toutes nos joies et toutes nos douleurs” (509). Behialako konkistaren ondorioz izango zen, noski. Ez du historiak zeresanen bat, hortaz? Aspaldiko ala orainagokoa izan.

2291 *Aip.*, in: DIGEON, C., loc. cit., 240.

venue qui a fait table rase du peu qui en restait». La France a tué son passée(...) «et aujourd'hui je ne sais trop si notre population n'a pas perdu jusqu'à la notion même de la vraie liberté»²²⁹². Iraultzak tarrapata handiz deklaratu duena askatasun faltsua da. Iraultzaileek “antzinako askatasuna” (greko-erromatarra) berreskuratu gura ei zuten. Baina euren ezjakinean hura ulertu ere ez zuten egiten, oker ulertzen zizuten, eta askatasun zuzenaren tokian askatasunaren anabasa ekarri dute. Errudun nagusia Rousseau “sofista” izan da²²⁹³. Iraultzaren mitoak jeneralizatu duen ustearen kontrara²²⁹⁴, insistitzen du Fustelek, demokraziak ez dauka zerikusirik askatasunarekin. Aitzitik, askatasuna aristokraziaren obra da; demokrazia, egiazko askatasunaren ukoa. Orain hori garbi ikusten da (1871n)²²⁹⁵, eta beti horrela izan da historian²²⁹⁶. Demokrazia aberriaren eta abertzaletasunaren ukoa da orobat²²⁹⁷; masa ezjakin eta egoisten sistema. Demokrazia nazioaren ahulgaria da. Ez erakunde nazionalak ahultzen dituelako –horiek indartu eta gotortu egin ohi ditu, lartxo ere–, norbakoitzak maskaltzen eta kaskailtzen dituelako baizik, “et c'est ainsi que dégénèrent les nations”²²⁹⁸. Klase sozial ilustratuek soilik landu dituzte sentimendu nobleak, abertzaletasunerako goitasuna; klase behereek oso gutxitan dute halako sentimendurik, nekazariei bost axola zaie aberria, eta obreiroek higuin dituzte aberri kontuak²²⁹⁹.

Sufragio herritarraren sistema Fustelek ez du guztiz gaitzesten. Baina Fustelen ustean zentzugabea da hari itauntzerik ez dagoen arazoak herriari bozkaraztea, demokrazia frantsesean –ingelesean ez bezala, dio– egiten ei den legez. Bozketara kandidatuak ez dira aurkezten zergak hauek izango dira esanez, eta lege hauek egingo ditugu, ezpada: ni erregetiarra naiz, ni errepublikarra. Frantzian, kaleetako harzolz edo argiteriaz arduratu behar duten zinegotziak bozkatzean, axola diona ez da bozkagaiak zer balio duen, zein egitasmo konkretu dituen, baizik zein bandera duen. Demokrazia

2292 Ib., 241.

2293 HARTOG, F, loc. cit., 31. “En invoquant Sparte et Lycurgue, on aida à faire passer pour liberté ce qui n'était que despotisme en réalité; on contribua «un peu» à la Terreur. Et depuis lors, la liberté est en France une notion brouillée”.

2294 Iraultzari buruzko haren iritzia Marseillesari buruzkoan laburbil liteke: “Une musique bruyante et chère aux foules couvre des idées fausses et des sentiments atroces. C'est le chant de guerre d'une horde sauvage et sanguinaire. Je ne connais rien de plus contraire au véritable esprit français” (Ib., 241).

2295 Fustelek Parisko Komunaren esperientzia du gomutan.

2296 Ib., 246: “L'aristocratie seule tient au gouvernement républicain et à la liberté; et la démocratie fonda presque toujours le despotisme”. Tesi hau probatzeko adibide historikoak, ik. 245-247 orr.

2297 Ib., 241: “L'esprit démocratique tue le patriotisme (...). Il reprouve ces distinctions nationales qui sont l'oeuvre d'une monarchie exécrée (...). À leurs yeux le lien national n'est plus rien; c'est la communauté d'opinions politiques qui unit les hommes. La patrie, c'est d'être démocrate ou républicain”.

2298 Ib., 77.

2299 Ib., 241.

absurdo hau frantsesa da (eta espainola)²³⁰⁰. Bozetan herriak inola ere erantzun ezin dituen galderak jartzen zaizkio. “On ne l’interroge que sur des théories politiques. On lui demande quelle est la meilleure constitution pour un peuple; on veut qu’il se prononce entre la Royauté, l’Empire, la République”²³⁰¹. Jende arrunta ez dago jantzia galdera horiei erantzuteko. [Frantsesa ala alemana, edo beste zerbait, izan nahi duen erantzuteko nonbait bai]. Politika, dio Fustelek, zientzia da, ezin da masa ezikasien kapritxoaren esku egon²³⁰².

Nazioa egin eliteek egiten omen dute (lehenago nobleek bezala), eta eliteen inguruan jendeak, haiengana biltzen bada. Fustel de Coulangesen ritornello tematia da aristokrazia nazional baten beharra eta jendea haren jarraigoan bildu beharra Frantzia galduko ez bada. Eliteen gaia puri-purian zegoen: Renanek bezala Tainek eliteen beharra predikatzen zuen, baina baita Saint-Simon eta Comtek ere, joera diferentenetakoek. Arrunt zabaldua zegoen pentsaera hori. Flaubertek ez zuen ezkututzen bere narda masarentzat eta demokraziarentzat; eta, beraz, Iraultzarentzat. Politikak zientzia izan behar du, mandarinei dagokien egitekoa da, ez bulgoari. “Il faut que la Révolution française cesse d’être un dogme –protestatzen du– et qu’elle rentre dans la Science, comme le reste des choses humaines”²³⁰³. “Formula mistikoekin” ez da antolatzen nazio sendo bat, ez dira irabazten gerrak. (Flaubertek uste du, Renanek eta Fustelek bezala, Frantziak bere demokratismoagatik galdu duela gerra Prusiarekin). Iraultzak aristokrazia tradizionala ezabatu egin bazuen, honezkero jakintsuen aristokrazia berri bat sortu beharra dago, “aristokrazia legitimoa”, eta herri xumeak hari entzun –Renan bezalako gizon argiei, dio Flaubertek izendatuki– eta men egin behar dio. Renanen beraren pentsamendua horixe zen. Eta Fustelek orobat nazioa lotuko eta gidatuko duen “klase buruzagi” baten beharra, merituaren “egiazko aristokrazia” rena, errepikatzen du; politika zientzia baita, nahitaez gutxiengo txiki batentzat erreserbatua hortaz. Aristokraziak bakarrik ezagutzen omen baitu eta ulertzen baitu zuzen askatasuna; demokraziak, askatasuna defendatzen duela uste duenean ere, hura amilburuan jarri baino ez du egiten. Frantziaren historia osoa horixe da –dio Fustelek–, eta funtsean gizadiaren historia osoa: “l’histoire n’a, au fond, jamais été que la lutte de la démocratie contre l’aristocratie”²³⁰⁴. Fustelen nazioa errepublika aristokratikoa da – harentzat errepublika zer den ongi ulertuz beti: “République et démocratie se sont toujours exclues l’une l’autre. Dans les cités anciennes de la Grèce ou de l’I-

2300 Ib., 273: “Il n’y a que la France et l’Espagne où l’on convoque les électeurs tout exprès pour leur demander quel est le gouvernement parfait et sous quel régime on pourra vivre”.

2301 Ib., 272.

2302 Ib., 274-275.

2303 Aip. in: Ib., 71.

2304 Ib., 67. “La liberté est un bien trop précieux pour être abandonné aux mains des démocrates qui, en réalité, l’ignorent” (69).

talie, dans les villes libres et les communes du Moyen Age, la république fut toujours aristocratique”²³⁰⁵.

Gure autorearengana etorritz: zein da zehazki Renanen nazioa? Fustel de Coulangesen komedia bera gertatzen da horrekin. “Zer da nazioa?”ko nazio kontzeptua –Alsazia buruan duela, hots, “Alemaniaren aurka” garatua– arras beste kontzeptu bat da bestela Frantziari buruz diharduenean daukana baino. Autore baten pentsamendua nazioaz ikasteko ez dago haren nazioari buruzko lau frase zirkunstanzial politetan fidatzerik; arakatu beharra dago haren pentsamendua orokorki pertsonaz eta komunitateaz, demokrazia, gutxiengoz, etab. “Nahizko nazioa”z denez bezainbatean, formulazio hori inori zor izatekotan, Renani baino lehen eta gehiago, Fusteli zor zaio. Honena, ikusi bezala, ez da preseski Iraultzaren jarraiko pentsaera bat, ilustratu, askezale, demokratikoa. Action Françaiseak ez du arrazoirik gabe Fustel de Coulanges bere profetatzat hautatu eta ospatu²³⁰⁶. Kapitulu guztiotan Renanek berdintsu pentsatu izan du.

Frantzia zer den (beraz, nazioa) gogoetatu duten autore ezberdinei buruz, F. Hartogek konklusio honekin uzten gaitu: “En histoire, la contre-révolution est jouée par le trio fameux: Taine et Renan, Fustel”²³⁰⁷. L. Sternhellek, orobat, faxismo frantsesari buruz diharduela:

“(…) Il ne fait pas de doute que c’est bien avec Renan et Taine que commence, dans la France contemporaine, la véritable réaction antidémocratique. Plus que quiconque dans la France des années quatre-vingts, ces intellectuels ont été les grands propagateurs de la double théorie selon laquelle la démocratie, c’est la médiocrité par le nivellement, et la Révolution française, le début de la décadence française. Plus que quiconque, ce sont eux –et, après eux, toute la pléiade des Jules Lemaitre et des Paul Bourget, des Drumont, des Barrès et des Déroulede– qui inculquent aux hommes de leur génération et de celles qui suivront l’idée selon laquelle c’est la Révolution fran-

2305 Ib., 67-68, Hartogen laburpena antzinako gizarteei buruz (Erdi Aroaz eta moderniaz berdintsu da): “Une première division sépare les hommes libres des non-libres; parmi les hommes libres ensuite, tous ne le sont pas également, existent des degrés. En fin de compte, il y a ce qu’il faut bien appeler une «noblesse héréditaire», la tribu fonctionnant comme «une société aristocratique»: républicaine, oui, mais inégale; républicaine, donc inégale”.

2306 Ib., 218. Hartogen juzguan “Fustel représente, entre J. de Maistre et Maurras (et non loin de Le Play), un maillon d’une pensée traditionaliste”. Hileta antolatzeako hitzok Fustelen testamentuan, Maurrasengan oihartzun sakona izan dutenak, argigarriak dira haren pentsamenduarentzat, eta baliotsuak haren (eta kontzeptu frantsetako baten) nazioaren kontzepturako ere: “Je désire un service conforme à l’usage des Français, c’est-à-dire un service à l’Église. Je ne suis, à la vérité, ni pratiquant ni croyant; mais je dois me souvenir que je suis né dans la religion catholique et que ceux qui m’ont précédé dans la vie étaient catholiques. Le patriotisme exige que si l’on ne pense pas comme les ancêtres, on respecte du moins ce qu’ils ont pensé” (Ib., 157-158). Ik. orobat DIGEON, C., loc. cit., 178: “La réflexion des Renan, Taine et Fustel de Coulanges prendra une allure nettement contre-révolutionnaire, ressuscitera des formes de pensée comparables à la réaction intellectuelle de L. De Bonald et de J. De Maistre”.

2307 Ib., 189.

çaise, les Lumières, le libéralisme, l'individualisme et le matérialisme qui furent battus à Sedan (...).

Les pères intellectuels et les chefs du nouveau nationalisme (...), Déroulède, Barrès, Maurras, Sorel, ne s'y trompent pas qui voient dans l'auteur de la *Réforme intellectuelle et morale* leur maître à penser. Et ce n'est certainement pas l'effet du hasard si Mussolini insiste sur les «illuminations préfascistes» de Renan. Gentile, Marcel Déat, José Antonio Primo de Rivera ou Oswald Mosley n'auront pas toujours beaucoup d'éléments nouveaux à ajouter à la critique de la démocratie faite par un homme qui fut non seulement l'un des grands esprits du siècle passé, mais aussi l'un des piliers du rationalisme et du libéralisme de son temps. «Énervée par la démocratie, démoralisée par sa prospérité même, la France a expié de la manière la plus cruelle ses années d'égarement», écrit Renan au lendemain de la défaite. «La France telle que l'a fait le suffrage universel est devenue profondément matérialiste; les nobles soucis de la France d'autrefois, le patriotisme, l'enthousiasme du beau, l'amour de la gloire, ont disparu avec les classes nobles qui représentaient l'âme de la France. Le jugement et le gouvernement des choses ont été transportés à la masse: or la masse est lourde, grossière, dominée par la vue de la plus superficielle de l'intérêt» [*La Réforme intellectuelle et morale de la France*]. Par quel tour de passe-passe l'homme d'un tel langage était-il devenu l'un des grands noms de la démocratie française? Était-ce que le savant avait totalement éclipsé le penseur politique? Ou était-ce que son anticléricalisme avait suffi pour lui acquérir les bonnes grâces du parti républicain?²³⁰⁸

(Nazionalismo frantsesak asma ote zezakeen eznazionalismo frantsesaren figura ideala izateko, bereziki ongi biguntzen zelako ere, Fustel de Coulanges baino hagitzez hobeto?).

Diferentzia bat badago: Taine eta Renanen kontrara, Fustel de Coulanges inoiz ez da izan germanofiloa (eta ez du Sedan ostean germanismotik zeltismora “konbertitu” beharrik izan). Haiak arraza germaniarrari eraxkitzen zizkieten gisatasun handiak eta “askatasun frankoak”, berak Erromarekin eta tradizio galiarrekin esplikatu izan ditu, historialari eta historiazale germanofiloen abertzaletasun falta mingoski jaukiz. “Fustelek –ebazten du E. Noltek, faxismo europarren ikerketa klasikoan– Renan eta Taineren tesi kontrairaultzaileei beren pozoi germanofiloa kendu zien; hori zen aurrebaldintza, Maurrasek liberalismo frantsesaren ordezkari anbiguorik anbiguen biak aitzindaritzat adalatu ahal zitizan”²³⁰⁹.

2308 STERNHELL, L., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*, Paris 1978, 83-84. Pentsaera hau ez dela inola ere Sedango desegigoak probokatua, lehendikoa baizik eta Renanen betikoa, ik. 86 eta hurr. Mugimendu faxistak Renani zor dion fundamentazio intelektualaz: “Dans le domaine des forces politiques, c'est Paul Déroulède qui, en France, traduit cette évolution en propageant abondamment les fondements d'une idéologie de masse. A la suite de Renan dont il devient en fait le vulgarisateur, il développe, dans les dizaines de pamphlets, des centaines d'articles et de discours, les thèmes idéologiques puisés dans *La Réforme intellectuelle et morale*” (89).

2309 NOLTE, E., *Der Faschismus in seiner Epoche*, München 1963, 83. C. Digeoni irakurtzen diogunez (loc. cit., 242-243), lehenago, eta 1870 arte, inbasio germaniarren ekarpen positiboaren doktrina komunari atxiki izan zaio, ik. *La cité antique* (1864) eta *Leçons à l'impératrice* (“nous verrons enfin les Germains apportant chez nous le

Fustelen antzeko fenomenoa eta nazioaren kontzeptu antz-antzekoa Renanekin daukagu, ikusia dugunez. Urte beretan, bai Fustel eta bai Renanengandik, biak intelektualak, bereizten da A. Thiers (1797-1877) politikoko eta gobernamentuko gizona²³¹⁰.

Thiersek bere traiektozia politikoa luzean Greziaren askapena (1830) ezagutu du, Inperio otomandarra arraildu duten mugimendu nazionalen hastapenak eta potentzia europarren esku-hartzeak nazio arazo horietan, 1840an Rhineko krisi diplomatikoa Prusiarekin (berak anonimoki publikatuz parte hartu du), 1848ko Iraultza eta “herrien udaberria” (Hungaria, Lonbardia, Napoli, Polonia, Alemaniako pizkunde abertzaleekin), 60. urteetako uhin nazionalistak batasun nazionalaren alde Italia eta Alemanian (kasu bietan kontra paratu da bera), 70eko gerra eta Alsazia-Lorrenaren auzia. Thiersek ez du erreparorik –gogoko ez izan arren– Alsazia eta Lorrenaren anexo prusiarra onartzeko. Baina ez du inola ere onartuko Belforten anexioa: haren nazioaren kontzeptuan segurantzia nazionala ziurtatzen duten mugak esentzialak direlako. Thiersen nazio kontzeptua aproposa da igartzeko nola hori kontzeptua baino gehiago estrategia nazional(ista) frantsesaren trepetan den. “Thiers refuse d’admettre que l’identité nationale puisse être déterminée d’après un principe des nationalités de nature objective qui résiderait «dans la conformité d’origine et de race, attestée par l’uniformité du langage» [berdin Alemania, suposatzen da]. Mais il n’accepte pas non plus le point de vue qui prévaut en France et selon lequel cette identité résulterait du consentement des populations concernées [berdin Italia, suposatzen da]. A cette conception subjective, il oppose en définitive un autre critère objectif puisque, selon lui, «les nationalités, elles consistent dans le caractère des peuples» [1867-03-14ko testua]²³¹¹.

Nazioaren kontzeptu objektiboa ohi deritzona, odol edo hizkuntz batasunean oinarritua, nazionalitateen printzipioa oker ulertzen omen zuten alemani eratzikia, ez da onargarria: “l’uniformité de langue ne saurait être autre chose qu’un prétexte «pueril», mis au service d’une «fausse politique des nationalités», par des Etats ambitieux tels que le Piémont ou la Prusse, qui souhaitent en réalité uniquement s’agrandir”²³¹². Kontzeptu subjektiboa berebat, Prusiak Saxonia eta Hannoverren

principe de la liberté individuelle et ceux de la responsabilité individuelle et du travail libre”). Feudalismoari buruz, hala ere, lehendanik zuen interpretazio propio ez germanista; 70eko gerraren ondoren antigermanismo sutsu bihurtu den posizioa.

2310 BACOT, G., “Thiers et l’identité nationale”, in: *Il pensiero politico* 30 (1997) 26-41. Autore honi segitzen diogu oharrotan.

2311 Ib., 27.

2312 Ib., 28: “Une population –biltzen du G. Bacotek– parle une langue ou une autre; un plébiscite accepte ou refuse le rattachement à un Etat: il n’y a pas sur ces bases d’intermédiaire et de nuance dans la détermination de la nationalité. Au contraire le caractère d’une peuple peut être plus au moins accentué et plus ou moins apparent: il est susceptible de degrés et d’appréciations variées”. Frantzian jende eta eskualde frantsesagoak eta gutxiagoak daudela, ulertu behar al da?

anexioetarako eta Piemontek (Frantziaren bermearekin) Italiaren batasunerako aletzen zutena, ez da onargarriagoa: “le consentement des populations lui semble tout autant «un prétexte dans la main de gouvernements ambitieux», car il lui paraît toujours extorqué par l’usage de la force ou au moins par l’intimidation militaire”²³¹³; eta, gainera, “les peuples sont versatiles, surtout quand ils sont en effervescence”²³¹⁴. Kontzeptu objektiboa eta kontzeptu subjektiboa ez dira, hortaz, bat alemana eta beste frantsesa, baizik edozeinek komenentzien arabera beretzat hobesten dituenak, eta Thiersentzat biak desagokiak. Desegokia funtsean nazionalitateen printzipioa da, eta horregatik nazio kontzeptuok²³¹⁵. Izan ere, nazio eskubideen gaitetik –nazioaren gure ohiko zentzuan– Estatu interesen arrazoia dago, hots, potentzia europarren arteko oreka eta statu quo gorde beharra²³¹⁶. Abstraktuki –Thiers demokrata liberala da– edozein herrik du burujabe izateko eskubidea. Baina:

“Il faut tenir compte des droits des autres peuples et de ceux de l’Europe tout entière, car «le droit de disposer de soi n’est pas un droit absolu: on doit quelque chose à la société européenne dont on fait partie».

Dans cette perspective, Thiers ne reconnaît pas le droit qu’auraient les Badois ou les Saxons de se donner à la Prusse, ni plus généralement celui des Allemands de se constituer en Etat unitaire, au risque de bouleverser les équilibres traditionnels et le droit public de l’Europe. De façon identique, en ce qui concerne l’Italie, il a toujours reconnu à la population romaine le droit d’obtenir un gouvernement conforme à ses souhaits et il regrette que le Pape ne lui accorde pas les réformes nécessaires; mais il lui a longtemps contesté celui de renoncer à l’indépendance des Etats pontificaux, car «en face du droit des Romains, il y a le droit de l’Europe, il y a le droit de la chrétienté» – le premier impliquant pour lui le maintien des petits Etats, et le second celui du pouvoir temporel de la papauté. Il y a peut-être surtout aussi le droit de la France [!], qui a selon lui d’autant plus son mot à dire, qu’elle a pris une part essentielle dans la défense des intérêts de la péninsule”²³¹⁷.

Hara!, Volksgesta da nazioen identitatea dagiena – “bien que l’identité nationale ne soit déterminée ni par la race et la langue, ni par le consentement des populations, elle demeure cependant pour Thiers une réalité tangible qui résulte du «caractère des peuples». Celui-ci, fruit de l’histoire et de la nature, s’est forgé progressivement en chaque lieu de l’Europe, à partir d’un mélange spécifique d’envahisseurs barbares et

2313 Ib., 29.

2314 Ib. “Il suffit –deritzo– d’un prétendu voeu, capricieusement exprimé par un peuple, et le plus souvent démenti le lendemain, pour changer la face de la terre, il n’y a plus alors, messieurs, de politique possible”.

2315 Ib., 33: “Thiers s’insurge contre la «manie furieuse» qui sévit parmi ses contemporains, de vouloir détruire à tout prix les vieux Etats européens en déclin, pour les restaurer sur la base du principe des nationalités”.

2316 Ib., 36.

2317 Ib., 30.

d'anciens habitants de l'Empire romain"²³¹⁸. Karaktere nazional edo Herri Gogoon kontzeptu nahiko psikologiko sinplista topikoa duela utzita²³¹⁹, horiek eratzen ei dituzten hiru faktore historiko-natural nabarmentzen ditu Thiersek: lurraldea, Estatua eta nazioa. Lurraldearen garrantzi nazioginaren funtsa da jendea auzolaguntzen eta elkarrekin harremanetan ibilarazten duela. Frantziaren abantaila da, berak lurraldea "naturak emana duela"²³²⁰. Inoiz muga naturalen arrazoia aipatu izan du (Alemania mehatxatze aldera)²³²¹, baina ez dirudi haren pentsamenduan toki inportantea due-nik; Prusiarekin bake hitzarmena sinatu eta gero Alsazia-Lorrenarrak harentzat ja ez dira frantsesak ("vous n'êtes plus Français"). Nazioa moldatzen duen lurraldea, hortaz, grosso modo Estatu modernoaren mugekin bat datorrena da. Nazioaren bigarren eragilea Estatua da, nazioaren sinonimoa askotan: "nazio prusiarra", "nazio austriarra" ("nazio alemana" barik – Thiers batasun nazional alemanaren kontrarioa izan da; Italiaren batasun nazionalaren kontrarioa orobat: Italia "herri diferenteegiek" osatzen dute). Estatu naziogilearen ereduia Frantzia da. "La France qui y a en outre ajouté la centralisation administrative, a seule atteint le degré supérieur de «cette belle unité française, caractère essentiel et gloire principale de notre nation»"²³²². Hirugarren faktore naziogilea –eta Estatu eta nazioaren ekibokoarekin jarraitzen dugu– "c'est la nation elle-même; non pas la nation considérée dans ses différentes composantes, qui se réunissent volontairement par auto-détermination, à la manière de Fustel de Coulanges ou d'Ernest Renan; mais la nation prise dans sa globalité, qui impose au contraire son identité à toutes ses parties, indépendamment de tout consentement préalable. Les nations constituent en effet pour lui des êtres collectifs, doués d'une force naturelle d'expansion, qu'elles exercent au détriment les unes des autres (...). Leur désir d'expansion n'est donc en rien condamnable, mais l'indice seulement de leur vitalité: «l'ambition, chez elles, il ne faut pas la condamner chez les grandes nations, elle est chez elles la preuve de leur jeunesse, de leur viguer et de leur génie»"²³²³. Horretarako armada dute, eta hizkuntza eta erlijioa bat eta bakarrak inposatzen dituzte. Frantziaren lehenagoko konkista espantsionistak loriatsuak epaitzen ditu. Prusiaren

2318 Ib., 30-31. Frantziatz denaz, "notre nationalité, c'est ce que le temps [?] a fait de nous, en nous forçant à vivre pendant des siècles les uns avec les autres, en nous inspirant les mêmes goûts, en nous faisant traverser les mêmes vicissitudes, en nous donnant pendant des siècles les mêmes joies et les mêmes douleurs".

2319 Espainola "fier, sauvage, ombrageux, n'aimant pas l'étranger" da; ingelesa "simple, entier, intrépide, ayant toute la fierté de l'homme libre"; frantsesa "placé entre les peuples comme pour leur servir de lien (...), sociable par caractère, sociable par situation, doué d'une intelligence pénétrante, vaste, sûre, sensé et cependant bouillant, impétueux, emporté, mais prompt à revenir, et toujours bienveillant et brave".

2320 Ib., 38.

2321 Ib., 26.

2322 Ib., 35.

2323 Ib., 35.

oraingo espantsionismoa naturala da, izan; arazoa da potentzien oreka hausten omen duela [h. d., Frantziaren hegemonia!], hori onartezina baita...²³²⁴

Gerra deklarazioaren garaian nazionalismo triunfalista zoro baten uholdea hedatu den moduan, desegigoan eta gero, nazionalismo errebantxista irrituaren alboan, Frantzia Errepublikar berriaren nazionalismo kolonialista isiotu da. Goi-mailako arrazen egitekoa da –ikusia dugu Ferry– arraza behereak menpean hartzea eta zibilizatzea, eta haien joputzaz baliatzea gizadiaren progresoa aitzinatzeko²³²⁵. Herrialde haiek euren zibilizazioa badutela eta europarrek eskubiderik ez dutela haiek “zibilizatze”²³²⁶, sentimentalismoa da – “c’est de la métaphysique politique”²³²⁶. Nazio handiari handira dagokio jokatzeko –ez Belgika edo Suitza pixarrek bezala-: “qu’elle doit aussi être un grand pays, exerçant sur les destinées de l’Europe toute l’influence qui lui appartient, qu’elle doit répandre cette influence sur le monde, et porter partout où elle le peut sa langue, ses mœurs, son drapeau, ses armes, son génie”²³²⁷. Ideia hau arrunta da Frantzia tenore honetan. Herri handia, koloniek, handiagotu egiten da, irakasten du P. Leroy-Beaulieu Collège de Franceko profesoreak. Ez lurraldez eta jendez bakarrik²³²⁸, batez ere espirituan handitzen da: “qui peut nier que la littérature, les arts, les sciences d’une race ainsi amplifiée n’acquièrent un ressort que l’on ne trouve pas chez les peuples d’une nature plus passive et sédentaire?”²³²⁹. Zientzia moral eta politikotako profesorearentzat, “le peuple qui colonise le plus est le premier peuple”²³³⁰.

Mendeen arteko itzulian nazionalismo frantsesak bizitu dituen episodioak eza-gunagoak ditugu, Ipar Euskadin izan duten oihartzunagatik ere: boulangismoa²³³¹, Patriotien Liga, Liga antisemita, Dreyfus afera, 1905eko krisi diplomatikoa Alemaniarekin Marokoren kariaz. Aro honetan Frantziaren –nazioaren– kontzeptu diferentzia-

2324 Ib., 36. Gaur egun potentziek egin behar dutena da espantsiorako euren pendura naturala kolonietara zuzendu: “(...) il est éminemment souhaitable que «des grandes nations de l’Europe, au lieu de se faire la guerre entre elles, la portent chez les peuples barbares»” (37).

2325 Kolonialismoaren justifikazio politiko-filosofikoa Frantziarentzat Ferryk mamitu du. “Il existe, dès lors, une doctrine officielle de la mission coloniale de la France, qui subsistera, inchangée dans ses grandes lignes jusqu’à l’époque la plus récente, inséparable de toute une conception du destin et de la grandeur nationale”, ik. GIRARDET, R., *Le nationalisme français. Anthologie 1871-1914*, Paris 1983, 97. ID., *L’Idée coloniale en France 1871-1914*, Paris 1972. Euskaldunok ezingo genuke ahaztu Lavigerie kardinal euskaldunaren rola kolonialismo frantsesaren justifikazioan.

2326 Ib., 103.

2327 Ib., 107.

2328 Ib., 87: “le nombre des individus que forment la race s’augmente dans une proportion sans limite”. (Oroit eskola kolonialetan haur beltz eta beltzaxanak “nos ancêtres les gaulois” errezitatzen!).

2329 Ib. “La colonisation est la force expansive d’un peuple, c’est sa puissance de reproduction (...), c’est la soumission de l’univers ou d’une vaste partie, à sa langue, à ses mœurs, à ses idées et à ses lois. Un peuple qui colonise, c’est un peuple qui jette les assises de sa grandeur dans l’avenir et de sa suprématie future” (86).

2330 Ib., 88.

2331 Ib., 130: “L’épisode boulangiste marque un tournant capital dans l’histoire du nationalisme français”.

tu edo kontrajarrien eztanda bat bezala egon da: nazio organikoa, arraza nazionala, nazioa patu historiko gisa, nazio(nalismo) integrala, etab. Ezker edo ezker muturrekoak lagata, korronte eskuindarrei gagozkiela (Renanen jarraitzaileak horiek dira) azterketa jaukal bat aipatzera muga gaitzek: Sternhell, Z., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*. Pentsamenduan, lehenago Ilustrazioan bezala, orain arrazismoan eta orainago faxismoan (eta ondoriozko nazio kontzeptuetan), Frantzia beti Alemaniaren aitzindari eta maisu izan da, ez filosofia alemanaren biktima²³³². Autore honen konklusioan: “Pour l’étude du préfascisme, plus tard du fascisme, la France fournit un champ d’observation quasi idéal. Non seulement l’idéologie fasciste y atteint sa maturité plus rapidement qu’ailleurs, mais encore son expression intellectuelle y est d’une qualité exceptionnelle. L’oeuvre de Gentile mise à part, l’Europe n’a rien donné de comparable à la production idéologique et littéraire du fascisme français”²³³³.

Barrèsen traiektoria (1862-1923) askotan ezagutu duguna da: ezker muturrean hasi eta eskuin muturrean amaitu. Berriz ere autore beraren ikerketa nagusia aipatzera muga gaitzek: Sternhell, Z., *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Paris 1985. Gazte literaturzalea kosmopolita deklaratu da, intelektualaren lokabetasunaz, unibertsaltasunaz, harro; mundu guztia da aberria (Kant eta Hegel “gure” maisuak dira). 1889an diputatu boulangista da ezker muturreko talde batean²³³⁴. 1894an Patriotien Ligari atxiki zaio, mugimendu ezkertiarra bere hastapenetan; 1893-1897 artean Souryren entzule-ikaskale, arrazaren garrantzia oroz gainekoa ikasten du (Tainegandik ere): moral soziala, ohiturak, azken batean nazioa eta espiritu nazionala, herentzia arraziala da. Razionalismo abstraktua (alemana!) utzi eta, egiazki razionala eta frantsesa, “la voix du sang et l’instinct du terroir” entzutea da (gogora “Blut und Boden” eslogana!). “Quant à nous, pour nous sauver d’une stérile anarchie [intelektualkeriak!], nous voulons nous relier à notre terre et à nos morts”. Hilan eta lurraren formula hau, ideologia barrèsiarren laburbilduma eta aldarri famatuena, Renanek inspiratua duela ikusarazten digu Z. Sternhellek: “«La nation –baitio Renanek bere diskurtsoan– est l’aboutissement d’un long passé d’efforts, de sacrifices et de dévouements. Le culte des ancêtres est de tous le plus légitime; les ancêtres nous ont faits ce que nous sommes». Cette conclusion découle des prémisses de sa définition: la nation

2332 Nazioaren kontzeptu biologikoaz (“nazional-arrazismoaz”) Frantzian, ik. TAGUIEFF, P.-A., loc. cit. 122 eta hurr.

2333 STERNHELL, Z., *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914*, Paris 1978, 405. “Le fascisme français se présente ainsi comme un phénomène autonome, possédant ses propres racines et ne devant rien à l’étranger”. Sustrai autoktono horietako bat E. Renan dugu, hain zuzen. Ik., orobat, LÉVY, B.-H., *L’idéologie française*, Paris 1981. RÉMOND, R., *Les droites en France*, Paris 1982. WEBER, E., *The nationalist revival in France 1905-1914*, Berkeley 1959.

2334 Nazionalismo frantsesaren zanutuek orokorki, ezker muturrean hasi eta eskuinera muturreratu, ik. GIRARDET, R., “Pour une introduction à l’histoire du nationalisme français”, in: *Revue française de science politique* 8 (1958) 509-510, 515-518.

c'est «la possession en commun d'un riche legs de souvenirs»; c'est «la volonté de continuer à faire valoir l'héritage qu'on a reçu indivis» (...). Barrès répète la même idée: une nation, écrit-il, «est un territoire où les hommes possèdent en commun des souvenirs, des moeurs, un idéal héréditaire», c'est «une énergie faite sur notre territoire de toutes les âmes additionnées des morts», ou encore: «c'est la possession en commun d'un antique cimetière et la volonté de continuer à faire valoir cet héritage indivis». Toutes les formules du nationalisme barrésien revenant à cette même idée, ce nationalisme apparaît finalement comme une méthode pour préserver l'intégrité de cet héritage, à la fois matériel et spirituel. Chez Barrès, l'idée de nation et l'idée de civilisation coïncident exactement: la nation est une communauté soumise à un même pouvoir politique et unie par des liens tissés par une même civilisation. C'est ainsi qu'à travers les âges se forme une conscience, une vision du monde, une communauté d'esprit que Barrès appelle tradition²³³⁵. «Fonder cette permanence, construire un avenir conforme à l'esprit de la nation tel qu'il s'est forgé pendant les siècles, tel est l'objectif du nationalisme barrésien, telle est l'origine du culte de la Terre et des Morts»²³³⁶. Hala, adibidez, bera zeharo sinesgabea izan arren, Errepublikako katolikoen alde paratu da, katolizismoa herentzia nazionala eta hezkuntza nazionalerako baliabide esentziala omen delako (berak Alemania protestantismoarekin identifikatzen du). «Le catholicisme fait une partie mêlée, confondue avec la France», deliberatu du «ateista katolikoak»; katolizismo frantsesa espiritu nazional frantsesaren manifestazioa da, «l'expression de notre sang». Dizipulurik ez zaio falta izan Espainietan. Renanek Alsazia protestanteari antipatiarik sakatsena dio (inbasio alemana Frantziari!), Lorrena katolikoari sinpantiarik minena bezala. Baina filosofia nazional honetan «muga naturalek» esanahi berria irabazten dute. «Espiritu nazionala» da bere-bere mugak ezartzen dituen. «L'Alsace et les deux rives du Rhin sont le champ d'une bataille éternelle entre la Germanie et la Latinité». Latintasunarentzat –eta katolizismoarentzat, etc.– muga natural hori aseguratzea Frantziaren misio historikoa da: «Si loin que se portent les regards de l'histoire, la France a voulu que le Rhin séparât nos deux races»²³³⁷... Modu bat da espantsionismo frantses historikoa justifikatzeko (eta aitortzeko).

Ohartxogarri, guretzat²³³⁸, beharbada erlatibismoaren kontua izan liteke, lerro batzuk merezi dituen oraindik. Nazionalismoa erlatibista da, esaten da; eta kondena bat esan dela uste izaten da. Baina nazionalismoak eta nazionalismoak daude, eta erlatibismoak eta erlatibismoak; eta bera eznazionalista deklaratzeko den hainbat

2335 STERNHELL, Z., *Maurice Barrès et le nationalisme français*, Paris 1985, 285-286.

2336 *Ib.*, 287.

2337 *Ib.*, 334.

2338 Interes anekdotikoa baino ez badu ere, Barrèsen «La haine emporte tout» ipuinean pasartetxo hau dator karlistei buruz: «(...) dans les étroits sentiers de Navarre, car les carlistes qui les tenaient avaient l'humeur pillarde et ils vexaient même les femmes. Ainsi ils portaient à leur ceinture d'énormes paires de ciseaux qui servent à tondre les mules et dont ils coupaient les longs cheveux des Basques soupçonnées de «libéralisme»», in: *Du sang, de la volupté, de la mort. Un amateur d'âmes*, Paris 1894, 79-80.

nazionalismoa dago, eta bera batere erlatibista ez dela uste duen dogmatiko zenbaiten erlatibismo txarra. “Barrès nie l’existence de toute norme morale absolue. «Il n’y a pas de vérité absolue, écrit-il. Il n’y a que des relatives»”²³³⁹. Barrès erlatibista da, baina erlatibismoaren modu partikular batean. “Il s’élèvera contre les «miserables qui veulent enseigner aux enfants la vérité absolue» [filosofia aleman abstraktuaren maneran], alors qu’«il faut enseigner la vérité française, c’est-à-dire celle qui est la plus utile à la nation». Comme il n’y a de vérité que la vérité française, il n’existe de bien ou de mal qu’en fonction des impératifs nationaux”²³⁴⁰. Ez dago justiziarik, zentzu absolutuan, justizia edo injustizia frantsesa baino (Dreyfus aferan kontua ez da Dreyfusen egia, Frantziaren egia baino; justizia ez da Dreyfusi justizia egitea, Frantziari justizia –komeni zaiona– egitea baino). Alegia, Barrès nazionalista da, eta politikoki nazionalista absolutu den heinean da epistemean, moralean, estetikan erlatibista: erlatibismoa ez da nazionalismo absolutuaren ondorioa baino. (Nazionalismoaren tokian demokrazia, konstituzionalismo, etc., absolutuak irakur litezke: hortik landara ez egiarik, ez razionalitaterik, ez moralik dago). Barnago, nazionalismoaren muinean arrazismoa dago, determinismo arrazista absolutua: odola da diktatzen diguna ongia, egia, arrazari dagokiona dela. Arrazakoa ez dena, ez dugu ulertu ere ongi egiten: juduak ez du ulertzen arte, pentsamendu frantsea; frantsesak ez du ulertzen arte, filosofia grekoa. “À Athènes (...) il ne comprend pas le Parthénon car il a «dans le sang un idéal différent et même ennemi”²³⁴¹. “Faute de sang grec dans mes veines, écrit-il, je ne comprends guère Socrate ni Platon”²³⁴². Dreyfus aferan Zolak ez du arazoaren muina atzematen, haren odola italiarra baita. “Qu’est-ce que M. Émile Zola? Je le regarde à ses racines: cet homme n’est pas un Français(...). Je reconnais que son dreyfusisme est le produit de sa sincérité. Mais je dis à cette sincérité: il y a une frontière entre vous et moi. Quelle frontière? Les Alpes. – Nous ne tenons pas nos idées et nos raisonnements de la nationalité que nous adoptons, et quand je me ferais naturaliser Chinois en me conformant scrupuleusement aux prescriptions de la légalité chinoise, je ne cesserais pas d’élaborer des idées françaises et de les associer en Français. Parce que son père et la série de ses ancêtres sont des Vénitiens, Émile Zola pense tout naturellement en Vénitien déraciné”²³⁴³.

Ch. Péguy (1873-1914) poeta katoliko sozialistaren “nazionalismoa” berekia da – ezkerreko eskuina (Barrès ezkerretik eskuinera higitu da, Péguy ezkerrean geratuz da eskuina): Frantzia, Jainkoaren kuttuna –“Dieu de la France”–, “haren kreazio nobleena”, nazio mistikoa. “Et cette France, mon Dieu, votre France, votre fille aînée, votre royaume de France”. Santuen lur santua, lur ona – “la terre de France

2339 STERNHELL, Z., aip. lib., 268.

2340 Ib.

2341 Ib., 269 (“Le Voyage de Sparte”).

2342 Ib., 261-262.

2343 Aip. in: FOREST, Ph., loc. cit., 55. “Les étrangers n’ont pas le cerveau fait de la même façon que le nôtre”.

est bonne”. Errolan, Karlomagno, San Luisen lurra; Ama Birjinak, Joana d’Arc-ek, Santa Genovevak zerutik begiraten duten lurra. Eta jende frantses ona –hainbat arrazaren batura, arraza frantsesa: “tous de bonne race”²³⁴⁴–, bere ajeekin ere Jainkoak maite-maite duena. “O peuple inventeur de la cathédrale... O peuple inventeur de la croisade...” Péguyrentzat Frantzia, sakratuki “bat eta banaezina”, munduaren zuzia da, alde batetik fedean eta grazian, bestetik libertatean, laikotasunean (“je ne dis pas dans le profane”), hiritartasunean (“une autre sorte de sacré..., le sacré de la loi extérieure”). Alemaniari buruz buru Frantziak munduan askatasuna ordezkatzeko du; Frantziaren galtzeak munduarentzat askatasunaren argia itzaltzea esan gurako luke²³⁴⁵. Pazifismoaren arbuizatzaile gartsua, gerraren mistikoa –“la première gloire, la gloire de la guerre”²³⁴⁶–, Lehen Mundu Gerran gogozko edo nahizko lotinanta armada frantsesean, Ch. Péguy frontean erori da – haren heriotza heroikoa artilleria alemanaren azpian M. Barrès soldaduak kontatu du²³⁴⁷.

Eskolaren garrantzia –soldaduskarekin batera– nazio modernoan nazio gintzan autore guztiek nabarmentzen dute: nazioaren kontzeptu frantsesa, alemana, etab., holakorik gura bada, eskolak irakasten duena izan liteke. “On y apprend –irakurtzen diogu A.-M. Thiesseri– non seulement la langue, l’histoire ou la géographie de la nation, mais aussi comment être et penser nationalement”²³⁴⁸. Eskolak nazionalizatu,

2344 DUPRONT, A., loc. cit., 1451.

2345 Frantzia bizi handi bat egotea ezinbestekoa dela munduan argia, maitasuna, askatasuna egoteko, nazionalismo frantses guztietan aldarri konstantea da, hala Renan baitan ere. “Supposez un instant –idatzi du Micheletek–, qu’elle [Frantzia] s’éclipse, qu’elle finisse, le lien sympathique du monde est relâché, dissous, et probablement détruit, l’amour qui fait la vie du globe en serait atteint dans ce qu’il a de plus vivant, la terre entrerait dans l’âge glacé où déjà tout près de nous sont arrivés d’autres globes”, aip. in: GIRARDET, R., “Pour une introduction...”, loc. cit., 511.

2346 Péguyk bakearen (“la paix à tout prix”) eta bizitzaren beraren balioaren oso gainetik, heroi corneildarra eta “balioen eskala corneildarra” goratzen du: “Mais d’autant que l’honneur est plus cher que la vie. Mais d’autant que l’honneur est plus cher que le jour: voilà la formule cornélienne; le système cornélien; la doctrine cornélienne; l’échelle des valeurs cornéliennes”. Nazionalismo frantsesean Armadari probidentziaren tresna mesianiko baten kultura eskaintzen zaio, gerrak gurutzadaren karakterea dauka (Micheletek “les saintes baïonnettes de France” ospatzen ditu), ik. GIRARDET, R., loc. cit., 517. “C’est à travers le culte de l’armée et de la gloire militaire que tend ainsi à se définir, pour l’ensemble du nationalisme français, une conception à peu près identique de la grandeur national. Conception à la fois épique et morale...”

2347 LEROY, G., *Péguy entre l’ordre et la révolution*, Paris 1981.

2348 THIESSE, A.-M., op. cit., 240. “L’enfant est constamment confronté durant sa scolarité à des déclarations enflammées à la patrie, toujours infiniment belle. Il apprend à la chanter lui-même, soit littéralement, à travers les hymnes à la patrie (généralement dithyrambiques et d’une extrême similitude d’un pays à l’autre), soit en rédigeant sur commande des textes écrits exprimant son affection et son admiration. Le corps glorieux de la patrie s’affiche aux murs de la classe, sous forme d’une carte colorée. La pédagogie du sentiment d’appartenance passe par l’emploi répétitif des possessifs de la première personne du pluriel: «notre pays», «notre patrie», qui rappellent constamment que l’identité est collective. Les manuels scolaires forment un puissant facteur d’intégration puisqu’ils sont diffusés à des centaines de milliers, voire sur plusieurs générations, à des millions d’exemplaires: leurs textes, leurs illustrations, leur typographie sont références communes sur tout le territoire et pour une longue durée” (241-242).

“frantsestu” duela Frantzia, erakusten du P. Norak, E. Lavissen historiako testuaren garrantzia azalduz²³⁴⁹. Eskola “un séminaire laïque” dela dio S. Citronek, “où s’enseigne l’évangile de la patrie”²³⁵⁰; ik. haren liburuko Lehen Parte osoa (aurreneko bost kapitulu txit argitsuak). Ik. orobat Girardeten antologian eskolako irakaskuntza nazionalista jakobino, militaristaz, “Le patriotisme à l’école” atala²³⁵¹.

2349 NORA, P., “Ernest Lavis: son rôle dans la formation du sentiment national”, in: *Revue historique* 463, juil.-sept., 1962 (birrargit. in: *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1984, 247-289). ID., “Lavis, instituteur national. Le «Petit Lavis», évangile de la République”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. I, Paris 1997, 239-275. Ik., orobat, WEBER, E., *Peasants into Frenchmen: the modernization into rural France 1870-1914*, Stanford UP 1976.

2350 CITRON, S., aip. lib., 32. Ik. 286 eta hurr., “La francisation républicaine”.

2351 GIRARDET, R., aip. lib., 70 eta hurr.

IX

PARIS ETA PROBINTZIAK

“La centralisation nous a tous groupés à Paris” salatzen/ironizatzen zuen behiala Sartrek (“Situation de l’écrivain en 1947”), jakina baita Frantzian moda bezala bizitza politikoa, kultural, literario, artistikoa ere, dena Parisen kontzentratzen dela. Bera batez ere Parisen pilatuak ziren idazleez trufatzen zen (“de l’écrivain français, le seul qui soit demeuré bourgeois”).

“Avec un peu de chance, un Américain pressé peut nous joindre tous en vingt-quatre heures, connaître en vingt-quatre heures nos opinions sur l’UNNRRA, l’ONU, l’UNESCO, l’affaire Miller, la bombe atomique; en vingt-quatre heures un cycliste entraîné peut faire circuler d’Aragon à Mauriac, de Vercors à Cocteau, en touchant Breton à Montmartre, Queneau à Neully et Billy à Fontainebleau (...). De temps en temps, l’un de nous, surmené, fait annoncer qu’il part pour la campagne, nous allons tous le voir, nous lui remontrons qu’il fait pour le mieux, qu’on ne saurait écrire à Paris et nous l’escortons de notre envie et de nos vœux: pour nous, une vieille mère, une jeune maîtresse, une tâche urgent, nous retiennent à la ville. Il part avec des reporters de *Samedi-soir* qui vont photographier sa retraite, il s’ennuie, il revient: «Au fond, dit-il, il n’y a que Paris». C’est à Paris que les écrivains de province, s’ils sont bien nés, se rendent pour faire du régionalisme; à Paris que les représentants qualifiés de la littérature nord-africaine ont choisi d’exprimer leur nostalgie d’Alger”, etab.²³⁵²

Kontua ez da oraingoa. “La France au dix-neuvième siècle –irakurtzen diogu Balzaci– est partagée en deux grandes zones: Paris et la province; la province jalouse de Paris, Paris ne pensant à la province que pour lui demander de l’argent”²³⁵³. Parisen

2352 SARTRE, J. P., *Qu’est-ce que la littérature?*, Paris 1948, 207-208.

2353 BALZAC, H., “Scenes de la vie de province. La Muse du département”, in: *La Comédie humaine*, IV, Paris 1976, 652. Ik. Parisek Frantzia arruinatzen duelako kritika Rousseau baitan ere, *Émile ou de l’éducation* (arg. F. eta P. Richard), Paris 1961, 599: “On dit que la ville de Paris vaut une province au roi de France; mais je crois qu’elle lui coûte plusieurs; que c’est à plus d’un égard que Paris est nourri par les provinces, et que la plupart de leurs revenus se versent dans cette ville et y restent, sans jamais retourner au peuple ni au roi. Il est inconcevable que, dans ce siècle de calculateurs, il n’y en ait pas un qui sache voir que la France serait beaucoup plus puissante si Paris était anéanti”. Suitzarrarentzat “ce sont les grandes villes qui épuisent un État et font sa faiblesse”.

eta probintziaren kontrakotza aspaldikoa da, baina XIX. mendean balio berria hartu du, progresismoaren filosofiarekin. Literaturan edonon presente egin da. Jada ez da Gortea (erregea) eta manupekoak. Modernitatea eta antigualea da. Balzacek berak “le poétique Paris à la muette et sèche province” kontrajarri du²³⁵⁴, edo Paris zibilizatua versus probintzia lozorroa²³⁵⁵.

Hiriburuaren nazionalismo espezifiko bat dago (Madrilena, Real Madrid ekipoa-rena, etc.), nazioaren kontzeptu bat ezkuta/erakusten duena.

XIX. mendearen buruan, hiri tarro samarrak gutxi ziren Frantzian (Rouen, Lyon, Bordele, Marseille), hiru biztanletik bi landerrian bizi zen. Hiria eta landerriaren oposizioa (“la lutte entre la campagne et la ville”) edonongoa da, Euskal Herrian ere ezaguna dugu²³⁵⁶, baina inon ez omen da izan Frantzian bezain nabarmena eta nabarmendua, dio E. Weberrek. “Le mot même «la province» éveille des échos négatifs. «Provinciaux et paysans» notait Edmond de Goncourt en 1881, relevaient purement et simplement de «l’histoire naturelle». Que les paysans fussent des rustres barbares allait de soi, mais on ne se privait pas de le répéter tant et plus. J.-K. Huysmans écrit sur ce thème des pages violentes. C’était l’Afrique: “On pourrait se croire dans un village nègre”, ironisait un officier de cavalerie cantonné dans le Nord minier. Un médecin parcourant la Vendée de 1911 la jugeait en partie seulement civilisée. Un magistrat urbain qui admirait les ouvriers («francs, généreux, énergiques») ne pouvait que considérer les paysans comme des brutes sauvages. Anarchistes et socialistes semblent avoir partagé ces préjugés qui reflétaient non l’appartenance de classe mais la résidence géographique”²³⁵⁷.

A. Corbinek azaldu digu Paris-Probintzia oposizioaren eboluzioa historian zehar. Antzinako Erregimenean Gortea eta Paris versus probintzia da, Iraultza ezkerro Paris eta Libertatea versus departamenduak, beti dotorezia eta distira versus ezjakintasuna eta baldarkeria edo astakeria (“une province exacerbée”)²³⁵⁸.

2354 BALZAC, H., “La Rabouilleuse”, in: *Ib.*, IV, 426. Alderantzizkoa ere irakur liteke: probintzietako Frantzia poetikoa, maitagarriren ipuinekin-eta, eta Paris poesiarentzat sentsurik gabekoa; adbz., DAUDET, A., “Les Fées de France”, in: *Contes du lundi*, Paris 1963, 148-151. Geroagokoak –P. Loti edo F. Jammes, esaterako– lagata.

2355 BALZAC, H., “L’Illustre Gaudissart”, in: *Ib.*, 561-598.

2356 Oposizio hori Unamunok karlistaden esplikazio bihurtu du.

2357 WEBER, E., *Fin de siècle. La France à la fin du XIX^e siècle*, Paris 1986, 72-73.

2358 CORBIN, A., “Paris-Province”, in: NORA, P. (arg.), *Les lieux de mémoire*, bol. II, Paris 1997, 2853: “Les personnages qui hantent ces lieux lointains illustrent l’extrême mauvais goût; leur langage n’est qu’un baragouin; peu à peu «carnavalisés», ils se font irréels, à l’image du Gascon, marionnette ridicule qui amuse un Paris désireux de prendre une revanche symbolique sur les hommes du Navarrais, naguère outrecuidants. En cet âge d’or de la gasconnade, la mise en scène des rodomontades, des jurements et du galimatias de ces pantins fait rire des spectateurs peu soucieux d’une fidèle peinture de mœurs. – Entre 1650 et 1670, le théâtre et, secondairement, le roman élaborent le catalogue des stéréotypes qui constituent le portrait du provincial, dont le ridicule découle de l’éloignement des sources du pouvoir, sinon du savoir”. *Ib.*, 2855: “Au fil des ans, le catalogue des stéréotypes s’allonge, la gamme des traits se diversifie, le dessin des ethnotypes se précise”.

Molièrek oraindik irribarrez idatz zezakeen (jende batentzat heriosugarri serioa zelakoxe hori!): “Hors de Paris, il n’y a point de salut pour les honnêtes gens”. Hots, “extra ecclesiam nulla salus”; Paristik landa, infernua, edo gutxienez purgatorioa. Izan ere damiselatxo preziosoentzat “Paris est le grand bureau des merveilles, le centre du bon goût, du bel esprit, et de la galanterie”²³⁵⁹.

Rousseauk idazle eta intelektual preziosoetara hedatu du ironia: arrakasta ukaiteko, moda paristarra segitu beharra dago (berarentzat gustu burges endekatua baino ez baita). “C’est dans cette capitale que le bon goût se cultive –dio burlaz in *Émile*, 4. liburuan-; et il paraît peu de livres estimés dans l’Europe dont l’auteur n’ait été se former à Paris (...). Si vous avez une étincelle de génie, allez passer une année à Paris: bientôt vous serez tout ce que vous pouvez être, ou vous ne serez jamais rien”²³⁶⁰.

Rousseau irakurritz bide batezkoa da kritika morala topatzea: Paris bizioaren eta bekatuaren hiriburua (Baudelaire oraindik jaio ez bada ere)²³⁶¹. Baina bekatuaren kapitulua anbigua da. Batzuentzat horregatik kondenagarria baldin bada, beste askorentzat horregatixe da gutziagarria. Paris, Babilonia berria, terrible eta faszinagarri²³⁶². Madame Bovary, biziera probintzianoa ezin jasanda, Pariseko bizi itsasandian ametsetan urtzen da. “Comment était ce Paris? Quel nom démesuré! Elle se le répétait à demi-voix, pour se faire plaisir; il sonnait à ses oreilles comme un burdon de cathédrale; il flamboyait à ses yeux jusque sur l’étiquette de ses pots de pommade”²³⁶³. “Elle s’acheta un plan de Paris, et, du bout de son doigt, sur la carte, elle faisait des courses dans la capitale. Elle remontait les boulevards, s’arrêtant à chaque angle, entre les lignes des rues, devant les carrés blancs qui figurent les maisons. Les yeux fatigués, à la fin, elle fermait ses paupières, et elle voyait dans les ténèbres se tordre au vent des becs de gaz, avec des marchepieds de calèches, qui se déployaient à grand fracas devant le péristyle des théâtres”²³⁶⁴. Madame Bovaryk eta Léonek hiriko hoteltxoan ezkutuka bizi dute beren abentura amodiozkoa. Baina probintzian! Zer ez litzateke izango amodio abentura bat Parisen!, amesten de Madamek. “Souvent, lorsqu’ils par-

2359 MOLIÈRE, *Oeuvres complètes*, Paris 1962, 105 (“Les précieuses ridicules”, 9. eszena).

2360 ROUSSEAU, J.-J., aip. lib., 427.

2361 Ib., 492 (5. liburua, “Sophie ou la femme”): “Dans les grandes villes la dépravation commence avec la vie (...). De jeunes provinciales, instruites à mépriser l’heureuse simplicité de leurs moeurs, s’empresment à venir à Paris partager la corruption des nôtres; les vices, ornés du beau nom de talents, sont l’unique objet de leur voyage; et, honteuses en arrivant de se trouver si loin de la noble licence des femmes du pays, elles ne tardent pas à mériter d’être aussi de la capitale”. Hiri handian ez dago emakume zintzorik. Lerro batzuk lehenago irakurtzen da: “Femmes de Paris et de Londres, pardonnez-le-moi, je vous supplie (...). Si une seule d’entre vous a l’âme vraiment honnête, je n’entends rien à vos institutions”. Laugarren liburua diosal honekin despeditzen da: “Adieu donc, Paris, ville célèbre, ville de bruit, de fumée et de boue, où les femmes ne croient plus à l’honneur ni les hommes à la vertu”. Emakumearen ideala Rousseauren bera da Renanena.

2362 CAILLOIS, R., “Paris, mito moderno” kapitulua, in: ID., *El mito y el hombre*, Mexiko 1998, 166 eta hurr.

2363 FLAUBERT, G., *Madame Bovary*, Paris 1979, 91-92 (I, 9 kap.).

2364 Ib., 92.

laient ensemble de Paris, elle finissait par murmurer: Ah! Que nous serions bien là pour vivre!”²³⁶⁵. Maupassanten “Une aventure parisienne”n, “andratxo probintziano” batek, senarra eta bi haurrekin, eguneroko biziera zapal-zapala bizi du, eta “elle songeait à Paris, sans cesse, et lisait avidement les journaux mondains. Le récit des fêtes, des toilettes, des joies, faisait bouillonner ses désirs; mais elle était surtout mystérieusement troublée par les échos pleins de sousentendus, par les voiles à demi soulevés en des phrases habiles, et qui laissent entrevoir des horizons de jouissances coupables et ravageantes. De là-bas elle apercevait Paris dans une apothéose de luxe magnifique et corrompu”²³⁶⁶. Ipuin irigarri batek segitzen du. “Paris, la ville mère du scandale” (A. Dumas, *La dame aux camélias*).

Parisen eta probintziaren oposizioan, modernitatearena edo moralitasunarena bezala, nolabait nazioaren kontzeptua ere jokoan ibili ohi da. Parisen ala probintzian dago zinez nazioa? Roussearentzat: “Toutes les capitales se ressemblent, tous les peuples s’y mêlent, toutes les moeurs s’y confondent; ce n’est pas là qu’il faut aller étudier les nations. Paris et Londres ne sont à mes yeux que la même ville (...). C’est dans les provinces reculées, où il y a moins de mouvement, de commerce, où les étrangers voyagent moins, dont les habitants, se déplacent moins, changent moins de fortune et d’état, qu’il faut aller étudier le génie et les moeurs d’une nation (...). Les Français ne sont pas à Paris, ils sont en Touraine; les Anglais son plus Anglais en Mercie qu’à Londres et les Espagnols, plus Espagnols en Galice [??] qu’à Madrid”²³⁶⁷.

Rousseau Parisen kritikoa da; XIX. mendeko intelektual “kritiko” handiak Parisen botafumeiroak dira denak. XVIII. mendean, Rousseauk, Iraultzaren aurreko iraultzaileak, probintzian ikusten du nazioa; XIX.ean, Zolak, Iraultzaren tokian progresoa ipini eta, Parisen ikusten du nazioa. Izan ere, Rousseau berdintasunaren eta justiziarren iraultzailea da; Zola, Renan, Victor Hugo, etab., progresoarean eta handitasunaren Iraultza osteko iraultzaileak. Rousseau eta Zolaren artean progresismoaren garaipena dago, eta Frantzia bera bestelako nazio bat bilakatu da – intelektualon irudiminetan batez ere. Rousseauen nazioan herria, hiriburuaren aurka, bere baitan berresten da; Zola, etab.en nazioa Nazioa da, ez herria. Rousseauen baitako herriaren abertzale-tasunetik, hiriburuaren handian zentraturiko “eznazionalismo” *chauvinera* pasa gara. Kosmopolita da, hots, hiriburuari balio unibertuala, gizadiaren hiriburuarena, aitor-tzean funtsatua. “Erregek egin du Frantzia”ren orde, Roussearentzat probintziek

2365 Ib., 293. Ik., ordea, *L’Education sentimentale*, biziera paristarraren kritika (*Madame Bovary* biziera probintzianoa-rena legez).

2366 MAUPASSANT, G. de, *Contes et nouvelles*, bol. I, Paris 1974, 329. Ik., Ib., bol. II, Paris 1979, 500: “Je demandai. «Aimez-vous Paris?». Elle s’écria: «Oh! Monsieur, si j’aime Paris! Est-il possible de faire une pareille question?». Et elle se mit à me parler de Paris avec telle ardeur, un tel enthousiasme, une telle frénésie de convoitise (...). Elle adorait Paris, de loin, avec une rage de gourmandise rentrée, avec une passion exaspérée de provinciale, avec une impatience affolée d’oiseau en cage qui regarde un bois toute la journée, de la fenêtre où il est accroché”.

2367 ROUSSEAU, J.-J., loc. cit., 598.

egiten zuten Frantzia; intelektual progresista hauentzat, Parisek egiten du, Paris da Frantziaren esentzia²³⁶⁸. Parisek Iraultza egin du, munduaren askatasuna egin du, zientzia eta artearen argiturria da, etc.

Irakurgai adibidezkoa Zolaren “Hiru hiriak” triologia genuke. *Rome*-n kontu kontari entretenitzen da nola nazionalista italiarrek, independentzia lortu eta gero, aberria handitzeko, Erroma hiriburu handi bat Berlin edo Parisen antzekoa bihurtzen eginahalak egin dituzten, eta ez dutela lortu. Garai modernoetan Italia ez da nazio handi bat, ezin du hiriburu potentea eduki. Mundu mailan probintzia bat baino ez da, ematen digu Zolak aditzera. Orlando, aita abertzalearen semea, anarkista da, gaitusia dauka gurasoen nazionalismo burgesa, guztiz internazionalista da eta atzoko nazionalisten kritiko erradikala ideologiaz. Baina –jarraitzen du Zolak ironiaz– bere Estaturik gabeko, klase eta hierarkia sozialik gabeko mundu berrian ere *caput mundi* legez Erroma imajinatzen du. Hona haren argudiaketa guztiz “eznazionalista”:

“... Ne faut-il pas pour l’universelle démocratie de demain, pour l’humanité enfin libre, une cité unique, l’arche d’alliance, le centre même du monde? Et n’est-ce pas Rome qui est désignée, que les prophéties ont marquée comme l’éternelle, l’immortelle, celle en qui s’accompliront les destinées des peuples? Mais, pour qu’elle devienne le sanctuaire définitif, la capitale des royaumes détruits où s’assembleront, une fois par an, les sages de toutes les contrées, on doit la purifier d’abord par le feu, ne rien laisser en elle des souillures anciennes. Ensuite, quand le soleil aura bu les pestilences du vieux sol, nous la revêtrons dix fois plus belle, dix fois plus grande qu’elle n’a jamais été. Et quelle ville enfin de vérité et de justice, la Rome annoncée, attendue depuis trois mille ans, toute en or, toute en marbre, emplissant la Campagne, de la mer aux monts de la Sabine et aux monts Albains si prospère et si sage, que ses vingt millions d’habitants vivront dans l’unique joie d’être, après avoir réglementé la loi du travail. Oui! Oui! Rome, la Mère, la Reine, seule sur la face de la terre, et pour l’éternité”²³⁶⁹.

Zolaren protagonistak –Pierre, frantsesa, txit modernoa eta eznazionalista bera ere– sinesgaitz entzuten dio mutilari, eta harritu eta eskandalizatu artean pentsatzen du bere kolkorako:

“Eh quoi! Le sang d’Auguste en venait là? Au Moyen Age, les papes n’avaient pu être les maîtres de Rome, sans éprouver l’impérieux besoin de la rebâtir, dans leur volonté séculaire de régner de nouveau sur le monde. Récemment dès que la jeune Italie s’était emparée de Rome, elle avait aussitôt cédé à cette folie atavique de la domination universelle, voulant à son tour en faire la plus grande des villes, construisant des quartiers entiers pour une population qui n’était pas venue. Et voilà que les anarchistes eux-mêmes, en leur rage de bouleversement, étaient possédés du même rêve obstiné de la race, démesuré cette fois, une quatrième Rome monstrueuse, dont les faubourgs

2368 Ik., irakurgai paregabea norabide honetan, LA MONNERAYE, J. De, “Paris, capitale de France”, in: FRANÇOIS, M. (arg.), *La France et les français*, Paris 1972, 1141-1195. Ib., 1061 (“un autre puissant moyen d’unification fut la capitale, Paris”).

2369 ZOLA, E., “Les trois villes: Lourdes, Rome, Paris”, in: *Oeuvres Complètes* (arg. H. Mitterand, D. Fernández, R. Ternois), bol. VII, Paris 1968, 984-985.

finiraient par envahir les continents, afin de pouvoir y loger leur humanité libertaire, réunie en une famille unique! C'était le comble, jamais preuve plus extravagante ne serait donnée du sang d'orgueil et de souveraineté qui avait brûlé les veines de cette race, depuis qu'Auguste lui avait laissé l'héritage de son empire absolu, avec le furieux instinct de croire que le monde était légalement à elle et qu'elle avait la mission toujours prochaine de la reconquérir. Cela sortait du sol même, une sève qui avait grisé tous les enfants de ce terreau historique, qui les poussait tous à faire de leur ville la Ville, celle qui avait régné, qui régnerait, resplendissante, aux jours prédits par les oracles. Et Pierre se rappelait les quatre lettres fatidiques, le S.P.Q.R. de l'ancienne Rome glorieuse, qu'il avait retrouvées partout dans la Rome actuelle, comme un ordre de définitif triomphe donné au destin, sur toutes les murailles, sur tous les insignes, jusque sur les tombereaux de la voirie municipale qui, le matin, enlevaient les ordures. Et Pierre comprenait la prodigieuse vanité des ces gens hantés par la grandeur des aïeux, hypnotisés devant le passé de leur Rome, déclarant qu'elle renferme tout, qu'eux-mêmes ne parviennent pas à la connaître, qu'elle est le sphinx chargé de dire un jour le mot de l'univers, si grande et si noble que tout y grandit et s'y ennoblit, qu'ils en arrivent à exiger pour elle le respect idolâtre de la terre entière, dans cette vivace illusion de la légende où elle demeure, cette inextricable confusion de ce qui a pu être grand et de ce qui ne l'est pas"²³⁷⁰.

Osabak ere, Italiaren batasun eta Erromaren hiriburutzagatik borrokatu den gudari zaharrak, eszeptiko entzun dio gazte anarkistari bere berbaldia. “Mais je la connais, la quatrième Rome, reprit Orlande, qui s'égayait de nouveau. C'est la Rome du peuple, la capitale de la république universelle...”

Zola italiar txoro nazionalisten eta berdin “eznazionalisten” nazionalismoa pintatzen dibertitzen da; iraganeko loriak gerora proiektatzetik elikatzen den ameskeria hutsa. Parisen jada ez du ezein intelektual progresistak nazionalista gordin agertu gura (alemanentzat eta eskuineko errebantxistentzat uzten da hori).

Bitxia zera da: Zolak barregarri eta iraungitako inperialista ikusten duela Erroma handiaren amets italiarra, eta berak frantsesentzat eta Parisentzat amets horixe bera daukala: Frantzia etorkizunaren ola, Paris mundu berriaren laborategia, gizadiaren goizalba unibertsala –“la grande aurore”–; ez erlijioan, ez armetan, baizik arrazoime-nean eta zientzian oinarritzen den Jerusalem berria, Erroma berria. Ez Lourdes, ez Erroma, Paris da “où s'élaborent les idées, le monde futur”²³⁷¹, Jainkoaren Erresuma laikoa munduan zabaltzen ari dena. Paris munduari zientzia eta teknologia berriak argitzen dizkion eguzkia da – “comme ce grand soleil qui resplendit là, sur Paris immense, en y mûrissant les choses et les hommes”.

“Paris moteur lui aussi, Paris chaudière où bout l'avenir, et sous laquelle, nous autres savants, nous entretenons l'éternelle flamme... Mon bon Guillaume, aujourd'hui, vous

2370 Ib., 985.

2371 Ib.

êtes le chauffeur, l'artisan de demain, avec cette merveille [makina berri bat asmat du] qui va encore élargir le travail de notre grand Paris dans le monde entier.

(...) Et c'était l'exaltation de Paris, tout le futur qui s'élaborait dans son énormité, et qui s'en envolait, en une clarté d'aurore. Paris régnait souverainement sur les Temps Modernes, le centre aujourd'hui des peuples, en ce continuel mouvement qui les emporte de civilisation en civilisation, avec le soleil, de l'est à l'ouest. Il était le cerveau, tout un passé de grandeur l'avait préparé à être, parmi les villes, l'iniiciatrice, la civilisatrice, la libératrice. Hier, il jetait aux nations le cri de la liberté, il leur apporterait demain la religion de la science, la justice, la foi nouvelle attendue par les démocraties", etab., etab. "Paris flambait, ensemencé de lumière par le divin soleil, roulant dans sa gloire la moisson future de vérité et de justice"²³⁷².

Ez dira andratxo probintziano txikerrak bakarrik Frantzian Paris adoratzen ei dutenak, intelektual handi-mandiek ez dute gutxiago adoratzen. Zolak behin eta berriro aitortu du "Paris modernoarenganako maitasun sakona" eta mirespena, Gutun Paristarretan esate baterako. "C'est toi, mon Paris, mon grand et beau Paris, que je veux d'abord saluer" hitzekin hasten da lehen Gutuna. "Tu es la patrie. C'est dans tes rues qu'on est vraiment la France"²³⁷³.

Montaignek "je ne suis Français que par cette grande cité", idatzi du, "la gloire de la France et l'un des plus nobles ornements du monde" (*Essais*, III lib., 9. Kap.). "C'est Paris qui fait les François" zeritzon Montesquieuk ere ("Pensées", 1903)²³⁷⁴.

Nazionalismoaren sublimazioan hiriburuaren lorietan, h. d., progresoaren filosofiaz janzten den kosmopolitismo eta internazionalismo eznazionalistan, Zolaren pareko, Victor Hugo dugu beste bat: "La France a un immense représentant, un représentant de sa grandeur, de sa puissance, de sa volonté, de son histoire, de son avenir, un représentant permanent, un mandataire irrévocable; et ce représentant est un héros, et ce mandataire est un géant; et savez-vous son nom? Il s'appelle Paris"²³⁷⁵. Paris ez da Frantziarena bakarrik ordezkaria, nolabait mundu osoarena baizik. 1881eko otsailaren 27ko diskurtso batean honela baieztatzen du, besteren artean: "L'histoire, en quatre mille ans, marque ainsi trois cités qui résument tout l'effort de la civilisation. Ce qu'Athènes a été pour l'antiquité grecque, ce que Rome a été pour l'antiquité romaine, Paris est aujourd'hui pour l'Europe, pour l'Amérique, pour l'univers civilisé. C'est la ville et c'est le monde"²³⁷⁶.

2372 Ib., 1566-67.

2373 Ib., bol. XIV, Paris 1970, "Lettres Parisiennes".

2374 MONTESQUIEU, *Oeuvres complètes*, bol. I, Paris 1949, 1332: "C'est la capitale qui, surtout, fait les moeurs des peuples; c'est Paris qui fait les François" (1409 zenb.). Eta: "C'est Paris qui fait les François. Sans Paris, la Normandie, la Franche-Comté, la Picardie seroient plus allemandes que les Allemands" (1410 zenb.).

2375 HUGO, V., *Oeuvres complètes*, Actes et Paroles, bol. III, Paris 1926, 121.

2376 Ib., bol. IV, 169-170.

Garaiko progresista askok uste zuen (liberalak, marxistak, anarkistak), laster Estatuak gauditua egongo zirela, eta mundu osoa errepublika bakarra izango zela. Galdera bistan zegoen: nolakoa izan ahalko zen errepublika bakar hori: zein izanen da hiriburua?, eta hizkuntza unibertsala? Mundua –erantzun du Victor Hugok– Frantzia handiago bat izanen da; Paris handiago bat, hobe (“el mundo entero es un Bilbao un poquito más grande”). Eta berehalaxe espero zuen hori:

“Au vingtième siècle, il y aura une nation extraordinaire. Cette nation sera grande, ce qui ne l’empêchera pas d’être libre. Elle sera illustre, riche, pensante, pacifique, cordiale au reste de l’humanité (...). Une bataille entre italiens et allemands, ente anglais et russes, entre prussiens et français, lui apparaîtra comme nous apparaît une bataille entre picards et bourguignons. Elle considérera le gaspillage du sang humain comme inutile (...).

Cette nation aura pour capitale Paris, et ne s’appellera point la France; elle s’appellera l’Europe.

Elle s’appellera l’Europe au vingtième siècle, et, aux siècles suivants, plus transfigurée encore, elle s’appellera l’Humanité.

L’Humanité, nation définitive (...)

L’Europe, une, y germe. Un peuple, qui sera la France sublimée, est en train d’éclore (...).

Avant d’avoir son peuple, l’Europe a sa ville. De ce peuple qui n’existe pas encore, la capitale existe déjà. Cela semble un prodige, c’est une loi. Le foetus des nations se comporte comme le foetus de l’homme, et la mystérieuse construction de l’embryon, à la fois végétation et vie, commence toujours par la tête”²³⁷⁷.

.....

“Phénomène magnifique, cordial et formidable, que cette volatilisation d’un peuple qui s’évapore en fraternité. O France, adieu! Tu es trop grande pour n’être qu’une patrie. On se sépare de sa mère qui devient déesse. Encore un peu de temps, et tu t’évanouiras dans la transfiguration. Tu es si grande que voilà que tu ne vas plus être. Tu ne seras plus France, tu seras Humanité; tu ne seras plus nation, tu seras ubiquité. Tu es destinée à te dissoudre tout entière en rayonnement, et rien n’est auguste à cette heure comme l’effacement visible de ta frontière. Résigne-toi à ton élargissement fatal et sublime, ô ma patrie, et, de même qu’Athènes est devenue la Grèce, de même que Rome est devenue la chrétienté, toi, France, deviens le monde”²³⁷⁸.

Autore frantses askotan aurkitzen dena da hori: adierazpenik nazionalistenak eta xobinistenak, aldarrikapen unibertsalistenen forman eginak. Nazionalismo frantsesak kosmopolitismoarekin bat egiten du; kosmopolitismoak Parisekin. Inperio erromatarrean Jainkosa Erromaren kultura zegoen moduan, Frantzia Parisena egon da. E.

2377 Ib., 293-296. Iruzkin batzuek *Les Misérables* Parisen epopeia moderno bezala irakurri dute.

2378 Ib., 365. “Pour la Serbie” artikuluan (1876): “Europa necesita una nacionalidad europea, un gobierno uno, un inmenso arbitraje fraternal, la democracia en paz consigo misma, todas las naciones hermanas teniendo por ciudad y por capital a París; es decir, la libertad teniendo por capital la luz”: aip. in: ROUGEMONT, D. de, *Tres milenios de Europa. La conciencia europea al través de los textos*, Madril 1963, 258.

Salaberry Unibertsitatean ikasia zen, jantzia, landua, filosofiako irakaslea, eta kontatzen du, bera sinetsita egon zela gerrara arte (Alemanian preso egon zen orduan), Frantzia munduan ororen gainera zegoela, eta Frantzian ororen gainera Paris²³⁷⁹. Paris zen munduaren argia. Parisetik ikasi behar zen. Rousseauk ironizatu zuen indarrean jarraitzen zuen: norbait izateko Parisen izan behar zen norbait, Renanek oso goiz ikasi du ikasgai hori. J. Pommierrek aipatzen du nola Th. Jouffroy filosofoak –Renan gazteari biziki interesatu zaion pentsatzailea²³⁸⁰– Jainkoari eskerrak ematen zizkion Parisera “igo” izanagatik, bestela ez zelako inor izango: “[Dieu] m’a fait sortir de mon village où aucune route n’était tracée, pour me conduire à Paris où tout m’a réussi”²³⁸¹.

Parisen eta probintziaren kontrastea ez da literatoen asmazioa; errealitatea da, zalantzarik gabe. Errealitate politikoa aurren-aurrenik, historiak luzaro asentatu duena hain zuzen: errege absolutistek hasi, Errepublikak jakobinoak burutu. Iraultzak ezarri duen erresumaren erabateko birruntolaketa administratibo territorialarekin, herrialde tradizionalak ezabatuak geratu dira (Ipar Euskal Herria, adibidez). “Probintzioi” euren historia, usadio eta legeak, kohesio territoriala, askotan hizkuntza bera²³⁸², inausi eta gero geratzen dena “Nazioa” soil-soil da. Nazio hori, horrela, espiritu bat baino gehiago fantasma bat baita, espiritua eta gorputza sinbolo berriekin ematen zaio, eta Parisekin: Paris erreala (industria eta komertzioaren kontzentrazioaz, Haussmann baroiaren eraberrikuntza urbanistikoaz) eta Paris mitikoa (Bastilla, Triunfo Arku, etab.). Politika, zientzia, artea, kultura, dena Parisen pilatzen da; “probintzia” (singularrean esatera etorria) basamortu kulturala bihurtzen da. “Paris, réunissant dans son sein l’élite de l’Empire, ôte tout intérêt à tout le reste”, ohartzen zuen jada Madame de Staëlek, Frantzia eta Alemania kontrastatuz. “En France on ne s’intéresse qu’à Paris, et l’on a raison, car c’est toute la France”²³⁸³.

2379 SALABERRY, E., *Ene sinestea*, Zabal (Baiona) 1978, 175.

2380 S: 143: “Les belles pages de ce désespéré de la philosophie nous enivraient; je les savais par coeur [Issyko Seminarioan, filosofiako ikasturteetan]. Nous nous passionnions pour les débats que souleva la publication de ses oeuvres posthumes”.

2381 S: LIII.

2382 Iraultzaren eta Errepublikaren terrorismo linguistikoaz mintzo da GUSDORF, G., *La conscience révolutionnaire. Les Idéologues*, Paris 1978, 183: “Il ne suffisait pas d’uniformiser la géographie politique ou les poids et mesures; il fallait introduire cette uniformité dans la vie des citoyens, qui se différenciaient les uns des autres par toutes sortes de signes. L’un des plus choquants était la diversité des langues régionales, dialectes et patois (...). L’unité nationale ne peut se former que si tous les hommes parlent la même langue”. Or. 184: “En plein Terreur, Grégoire soumet à ses collègues un rapport *Sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser la langue française*, principes d’un terrorisme linguistique visant à rationaliser la langue nationale, qui doit être imposée par voie d’autorité à tous les allophones de la République”. Historia nazionalan ahaztu egin behar omen diren –Renanek behintzat ahaztu eta ukatu egiten duen– kapituluetakoa da hori, antza.

2383 STAËL, Madame de, *De l’Allemagne*, bol. I, Paris 1968, 120. Burke iragarria zegoen bilakabide hori, ik. GUSDORF, G., *La conscience révolutionnaire. Les Idéologues*, Paris 1978, 204: “Dès 1790, Burke annonce les catastrophes à venir (...). Il prévoit les conséquences fâcheuses de la prééminence de Paris dans la nouvelle France;

Paris “errealitate enormea” da, Renanen hitzetan²³⁸⁴. Gaztetan, Tréguiertik eta Seminariotik etorri eta, hiri handiko jendetzaren erdian bakardadea nozitu badu²³⁸⁵ –Descartesez gozatu egiten zuena–, eta lehenengotik seriotasun bretoa gabekoa, kas-karina irudituz baziola ere (“la légèreté parisienne”)²³⁸⁶, laster egundoko aukerak eskai-niko dizkio, eta “bere” Parisek (akademikoak) betiko limurtu du. Historiaren teoria egitean Renan legitimistak errege ilustratuen absolutismoa eta zentralismoa kritikatu ohi du²³⁸⁷, baina arlo konkretuetan problemarik gabe goraiatzen du. Espiritu moder-noaren sorreran, adibidez: Luis XIV.ak “en constituant l’unité centrale de la France, travaillait si efficacement au triomphe de l’esprit moderne, comme Luther...”²³⁸⁸. Batez ere “les sciences, les lettres et les arts sont une chose d’État”²³⁸⁹. Erregeek abiatu zuten arte, letra eta zientzien ardura euren eskuetan hartzeko tradizioa, eta Konbentzioak 1795ean akademia eta kultur erakunde guztiak zentralizatu eta Ins-titutu bakarrean bildu dituenen, “l’État français, continuateur du roi de France”, dio Renanek, ez du tradizio hori luzatu baino egin. “La France seul a un Institut où tous les efforts de l’esprit humain sont comme liés en faisceau”²³⁹⁰. Eta hori, jakina, Parisen dago. V. Hugoren ditiranboetaraino ez da iristen (“Paris est le centre même de l’humanité”, “Paris est la capital de la civilisation”, “(...) le cerveau de la pensée universelle” – 1871, Pariser itzuleran exiliotik), baina Renanentzat ere Paris Paris da, aparte. Unibertsitate, eskola, edonolako kultur aktibitateetan, Frantzia, Alemaniaren aldean esaterako, behean dago, baina “l’Allemagne n’a rien à comparer à la Sorbonne ni au Collège de France”²³⁹¹.

«Paris est compact; il a une force énorme, une force tout à fait hors de proportion avec celle de toutes ses parties (...). Ce qui arrivera vraisemblablement, c’est qu’au lieu d’être tous Français, les habitants de ce pays ne tarderont pas à n’avoir plus de patrie... En supprimant les particularismes locaux, Paris détruit l’originalité personnelle des provinces et des hommes”.

2384 OC, II, 1101.

2385 OC, IX, 382: “On peut être à Paris bien plus seul qu’au fond d’un désert. Car ce n’est pas de voir des hommes qui fait la société, mais de les connaître et commercer avec eux. Or ici, c’est comme une forêt d’arbres qui marche”.

2386 S: 84

2387 Batzuetan aski ironiko. Frantzia, dio behin, zentralismo eta absolutismora hain ohitua dago, guztiz naturala kontsideratu behar baita hango katolizismo ultramontano, ezkritiko, itsua: “La France, qui trouve tout simple qu’une loi émanée de Paris devienne à l’instant applicable au paysan breton, à l’ouvrier alsacien, au pasteur nomade des Landes, devait trouver tout naturel aussi qu’il y eût à Rome un infallible qui réglât la croyance du monde”, cfr. AS: 484 (OC, III, 1115).

2388 AS: 437. Despotismoa zibilizatzaile izan liteke: “Le goût et les opinions personnelles de Louis XIV étaient la loi de son époque” – Questions contemporaines, Paris 1929, 74.

2389 OC, VIII, 1179 (“Discours aux cinq académies”).

2390 Ib., 1178.

2391 AS: 111.

Gerraostean berehala, erreakzio nazional oldartsua eta Frantzia zeharo berri bat espero duenean, Renanek probintziaren izenean Paris kritikatu du: Paris iraultzailea, nahastailea, baina baita Paris zentralista besterik gabe ere. “Ce désir d’un état politique impliquant le moins possible de gouvernement centrale est le voeu universel de la province. L’antipathie qu’elle témoigne contre Paris n’est pas seulement la juste indignation contre les attentats d’une minorité factieuse; ce n’est seulement le Paris révolutionnaire, c’est le Paris gouvernant que la France n’aime pas. Paris est pour la France synonyme d’exigences gênantes. C’est Paris qui lève les hommes, qui absorbe l’argent, qui emploie à une foule de fins que la province ne comprend pas”²³⁹².

Gobernu ahalik gutxienaren Renanen defentsa ez da liberala, Antzinako Erregimen erreformatuaren (absolutismo gabetuaren) apologia da. Horregatik Renanek ez du ulertzen Paris nola izan litekeen errepublikanoa.

“Pourquoi enfin Paris, ville si peu central, est-elle la capitale de la France? Parce que Paris a été la ville des Capétiens (...). Cette ville, qui réclame sur le reste de la France un privilège aristocratique de supériorité et qui doit ce privilège à la royauté, est en même temps le centre de l’utopie républicaine. Comment Paris ne voit-il pas qu’il n’est ce qu’il est que par la royauté, qu’il ne reprendra toute son importance de capitale que pour la royauté, qu’une république, selon la règle posée par l’illustre fondateur des États-Unis d’Amérique, créerait nécessairement pour son gouvernement central, à Amboise ou à Blois, un petit Washington?”²³⁹³.

Paris ez da “logikoa”, Paris eskergaiztoa da. Hala ere, Paris behar-beharrezkoa da Frantziarentzat, probintziak ezingo lukeelako ondare kultural frantses aberats eta noblea kudeatu. Probintzia bulgarea da, Paris nolabait aristokratikoa. Horregatik ere itxurabakoa ikusten du Renanek Parisen enkarnu errepublikazalea.

“Espérer qu’une assemblée composée de notabilités départementales, d’honnêtes provinciaux, pourra prendre et soutenir le brillant héritage de la royauté, de la noblesse françaises, est une chimère. Il faut un centre aristocratique permanent, conservant l’art, la science, le goût, contre le béotisme démocratique et provincial. Paris le sent bien; jamais aristocratie n’a tenu à son privilège séculaire autant que Paris à ce privilège qu’il s’attribue d’être une institution de la France, d’agir à certains jours comme tête et souverain, et de réclamer l’obéissance du reste du pays; mais que Paris, en réclamant son privilège de capitale, se prétend encore républicain et ait fondé le suffrage de tous, c’est là une des plus fortes inconséquences dont l’histoire des siècles ait gardé le souvenir”²³⁹⁴.

Frantzia barruan Paris beste guztia baino gehiago beste mundu bat da, maila batzuk goragokoa. Egia gordina esateko, oasi bat basamortuan. Ekoizketa zientifiko guztia Parisen kontzentratuz doa. Horrek badu bere alderdi itzala, baina, bataz beste, miragarria da. “Cette brillante Alexandrie sans succursales m’inquiète et m’effraye.

2392 *La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1875, 30.

2393 *Ib.*, 10-11.

2394 *Ib.*, 70.

Aucun atelier de travail intellectuel ne peut être comparé à Paris; c'est une ville faite exprès pour l'usage des gens d'esprit; mais qu'il faut se défier de ces oasis au milieu d'un désert!"²³⁹⁵. Paris progreso modernoaren puntan doa; probintzia, zeharo atzertua, egonean dago. Parisen bikainak ahaztu eragiten du gainerako Frantzia guztiaren eskasa: probintziako eskolak ttattarrak dira, unibertsiteateak total antzuak²³⁹⁶; salbuespena Estrasburgo da hain zuzen!²³⁹⁷ Hala, Frantzian ez zegoela kulturarik uste zuen, bera ongi ulertzeko. Renanen ideia asko, izan ere –autore alemanetatik bereganatua–, franko berria zen Frantzian. Sinetsita zegoen, bere pentsamendua, erlijioari buruzkoa batik bat, baina bere filosofia oro har, Parisen soilik ulertu ahal izango zela, inork ez zuela ulertuko probintzietan. "(...) La religion rationnelle et pure n'est accessible qu'au petit nombre (...). La philosophie à notre manière suppose une longue culture et des habitudes d'esprit dont très peu sont capables. Je ne sais si hors de Paris il est possible en France de se mettre bien délicatement à ce point de vue"²³⁹⁸. Frantzia landua Paris da funtsean. "Nul plus que moi n'admire et n'aime ce centre extraordinaire de vie et de pensée qui s'appelle Paris. Maladie si l'on veut, mais maladie à la façon de la perle, précieuse et exquise hypertrophie, Paris est la raison d'être de la France"²³⁹⁹.

Frantziaren egitekoa Paris egitea da, eta altxatzea; eta Parisen egitekoa, probintziak jasotzea, hots, Frantzia osoan Paris inposatzea, probintzianoen gogoaren kontra bada ere. Inposizioa justifikatua dago: probintziako jendeak haurrak dira (eliteen teoriaren bariante bat baino ez da dena).

"C'est une intolérable tyrannie, disent-ils [politiko batzuek, «qui se disent libéraux»], que le pouvoir central impose aux provinces des institutions, des hommes, des écoles peu en harmonie avec les préjugés de ces provinces. Ils trouvent mauvais que les administrateurs et les instituteurs des provinces viennent puiser à Paris une éducation qui les rendra supérieurs à leurs administrés. C'est là un étrange scrupule! Paris, ayant une supériorité d'initiative et représentant un état plus avancé de civilisation, a bien réellement droit de s'imposer et d'entraîner vers le parfait les masses lourdes. Honte à ceux qui n'ont d'autre appui que l'ignorance et la sottise, et s'efforcent des les maintenir comme leurs meilleurs auxiliaires! La question de l'éducation de l'humanité et du progrès de la civilisation prime toutes les autres. On ne fait pas tort à un enfant en

2395 *Questions contemporaines*, Paris 1929, 101.

2396 Ib. "Paris est un centre si brillant, qu'on ne s'aperçoit pas de cette lacune; mais, si l'on passe à la province, quel désert".

2397 Ib. "Strasbourg seul, par suite de ses institutions protestantes, a gardé une forte tradition d'études propres et de solides méthodes".

2398 AS: 319-320.

2399 *La Réforme intellectuelle et morale*, Paris 1871, 295-296.

sollicitant sa nonchalance native, pour le plus grand bien de sa culture intellectuelle et morale”²⁴⁰⁰.

Renanen irizpenak haizearekin aldatzen zirenez, 1875ean zentralismoaren aurka protestatzen zuen: “L’Université de France, créé par Napoléon I^{er}, n’a rien de commun avec les universités d’autrefois; l’administration centralisée de l’instruction publique a produit un complet abaissement des études en province...”²⁴⁰¹

Urte batzuk geroago, Akademia Frantsesean sarrera solemnekoan, Renanek hitzaldi nazionalista bat egin zuen, kasketa eta harrokeriazkoa, Alemaniako zirkulu intelektualetan asko gustatu ez dena. (Renanek “À un ami d’Allemagne” gutun irekiarekin desenkusatu behar izan zuen). Hitzaldi hartan zentralismoa eta jarduera kulturalaren kontzentrazioa Parisen ez da zirkunstantzialtzat ematen, baizik Volksgeist edo jeinu frantsesaren karakteristikotzat, beraz historiaren konstantetzat, hori delako aintzaren bidea, eta aintza espiritu frantsesaren jomuga. Hala, erregeek hori esetsi dute, eta Iraultzak, Napoleonek, Errepublikak bide loriatsu berean jarraitu dute.

“Elle [Akademia] repose avant tout sur ce que je serais tenté d’appeler le grand dogme français, l’unité de la gloire, la communauté de l’esprit humain, l’assimilation de tous les ordres de services sociaux en un légion unique, créée, maintenue, sanctionnée, couronnée par la patrie. Le génie de la France avait déjà donné la mesure de sa largeur en créant Paris, ce centre incomparable, où se rencontrent et se croisent toutes les excitations, tous le éveils, le monde, la science, l’art, la littérature, la politique, les hautes pensées et les instincts populaires, l’heroïsme du bien, par moment la fièvre du mal. Le cardinal Richelieu, en fondant votre Compagnie (...), la Convention nationale, en décrétant l’Institut, le premier Consul, en établissant la Légion d’honneur, furent conduits par la même pensée: c’est que l’État, fondé sur la raison, croit au bien et au vrai et en voit la suprême unité”²⁴⁰².

1889an, “Peut-on travailler en province?” Sorbonako konferentzian elkarte zientifikoentzat, zentralismo kulturala justifikatzeaz batera, hura gainditu beharra aldeztuten da. Oraingoan erregeen historia luzea ahaztu egiten da – Errepublikak lortua du egonkortzea. “La concentration des choses de l’esprit à Paris commence dans les premières années du XIX^e siècle”. (Zinez, apur bat lehenago hasia izan behar du –Iraultzarekin–, hurrengo lerroek Institutu nazionalaren fundazio eta kokapenarentzat Parisen Direktorioaren Konstituzioa eta Konbentzioaren dekretua aipatzen baitituzte)²⁴⁰³. Zientziaren kontzentrazio esajeratuak Parisen (“ce centre merveilleux de lumière et d’esprit”) bere arrazoia izan du: eskuartekoen urria, ikertzaileen beren bakana, etab.²⁴⁰⁴ Edonola ere, zentralismo paristarrak probintzien inausketa eragin du.

2400 AS: 343.

2401 *Mélanges d’histoire et de voyages*, Paris 1890, 518 (“Lettre sur la liberté de l’enseignement supérieur”).

2402 *Discours et conférences*, Paris 1887, 4 (“Discours de réception à l’Académie Française”, 1879ko apirilaren 3an).

2403 OC, II, 1006.

2404 *Ib.*, 1006-1007. Erretorikaren poderioan, arrazoi ergelak ere ez dira falta: “Quand Descartes et Newton tenaient dans leur cerveau la plus haute pensée de leur temps, ils étaient aussi de terribles centralisateurs” (1007).

Gaur –darrai– guztiz bestelako egoera batean gaude, erremediatu beharra dago kalte hori. Proposapen konkretuak egiten ditu, hainbat ikasketa, Parisez gain, probintzietan ere egin ahalgarri bihurtzeko. Helburua, probintzietan bizitasun kulturala piztea adina, Paris deskargatzea da; eta betiere Paris probintziara eramatea, ez probintziak berak bizitza autonomoa hozitzea. Estudiante guztiek aurreneko ikasturtea Parisen egin beharko lukete, gero probintzian jarraitzeko: “le sceau de la grande culture ne saurait guère se prendre qu’à Paris”²⁴⁰⁵. Inola ere egin behar ez dena da zientzia eta kultura eskualdetartu.

“Je ne suis pas, Messieurs, de ceux qui pensent que la culture de l’esprit doit être régionale. L’esprit humain n’a pas de région. La bonne méthode n’a rien de local ni de provincial (...). Tout ce qui est goût littéraire, charme, poésie, amusement, sensations religieuses, souvenirs d’enfance et de jeunesse, peut revêtir une forme local; mais la science est unique comme l’esprit humain, comme la vérité. Le malade, le plus impartial des hommes, car il ne veut qu’une chose, être guéri, ne s’adresserait jamais à la médecine régionale, s’il en avait une; il sera toujours pour la médecine sans épithète, pour la bonne.

La haute production intellectuelle de chaque province ne doit avoir aucun cachet provincial. Toute sa vie, on aime à se rappeler la chanson en dialecte populaire dont on s’est amusé dans son enfance; mais on ne fera jamais de science, de philosophie, d’économie politique en patois. Le progrès dans l’ordre scientifique ne doit pas consister à diviser l’esprit humain par provinces; il doit consister à supprimer la distinction de la capitale et des provinces, à faire de toute la France intellectuelle une seule armée travaillant d’un effort commun au profit de la science, de la raison, de la civilisation”²⁴⁰⁶.

(Medikua ona izatea da inporta diona, ez medikuak euskara jakitea edo ez jakitea, etab., etab., hori orain esaten digute, baina aspaldi dago idatzita).

Nazio autentikoa Paris da.

2405 Ib., 1011: “Une fois le sacrement reçu, on en peut longtemps garder l’efficace et le parfum”.

2406 Ib., 1012.

TRADIZIO JAKOBINOAN HIZKUNTZAREN ALDERAKO

Frantzia errepublikarrean fenomeno xelebre hau sumatzen da: nazioaren kontzepturako hizkuntzaren garrantzia zeharo gutxien edo ukatzen da, eta aldi berean nazio frantsesaren kontzepturako “hizkuntza nazionala” jakobinoki esijitzen eta inposatzen da. Edo, konkretuki, alsaziarrei esate baterako, alemanak ala frantsesak izan gura duten erabakitze eskubidea aitortzen zaie, baina haur eskola alemanez ala frantsesez gura duten erabakitze eskubidea ez. Edota: “Hizkuntza bat, Estatu bat” printzipioa irrazionala eta absurdoa da; “Estatu bat, hizkuntza bat” razionalitatearen erpina.

Frantzian “hizkuntza nazionala” dago eta ez dago beste hizkuntzarik; besteak ez dira hizkuntzak eta ez dute hizkuntz eskubiderik²⁴⁰⁷.

Historia ezaguna da eta labur-labur gomutaraz genezake. Abbé Grégoire izan da estreinako momentutik hizkuntz politika iraultzailea markatu duena, *patois* denak ito eta hizkuntza nazional bezala frantsesa nagusiarazteko xedearekin, horrela bakarrik uste baitzuen arrazoimenaren garaipena posible. Elizak bezala, Estatuak bere-bere hizkuntza bat eta bakarra behar dizu²⁴⁰⁸. “L’unité de la République –enfatzatu du Grégoire abadeak– commande l’unité d’idiomes, et tous les Français doivent s’honorer

2407 LECLERC, J., *Histoire de la langue française*, Université Laval 1999, 70. BRUN, A., *Recherches historiques sur l’introduction du français dans les provinces du Midi*, Paris Geneva 1973, 497, iritzikoa da, Iraultzaren “hizkuntza nazionalaren” politikak eragina izan dela XIX. mendean mugimendu nazionalista guztiek euren aspirazioak hizkuntzarekin argudiatzea. “Né chez nous avec la Révolution, popularisé par elle, le concept de *langue nationale* s’est imposé aux esprits. C’est devenu un truisme que la langue est le signe de la nationalité; tous les peuples, qui, au XIX^e siècle, ont fait entendre des protestations autonomistes ou particularistes, ceux qui ont voulu se constituer en état unitaire, ont fondé sur des considérations de langue la justification de leur cause”. Horrela ulertzen ote ditu berak Fichte, Arndt, etab.?, eta nazioaren kontzeptu alemana esan ohi dena egiaz frantsesa dela ulertu behar ote diogu? Antzeko iritzia orobat in BRUNOT, F., *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, bol. IX/1 “La Révolution et l’Empire”, Paris 1967, 9-10: “Il faut tenir le dogme qu’une nation ne doit avoir qu’une langue pour un des dogmes essentiels de l’évangile des temps modernes. Parti de France, il est devenu européen. Il a en un siècle gagné d’autres pays, jusqu’à constituer un des éléments du principe des nationalités”.

2408 BRUNOT, F., loc. cit., 12 eta hurr.

de connaître une langue que désormais sera par excellence celle du courage, des vertus et de la liberté”²⁴⁰⁹. Grégoire entzat onargaitza zen 83 departamenduetatik 15 bakarririk izatea, 25 milioi biztanletik hiru milioi baino ez, frantsesa soilik mintzo zirenak Frantzia barnean, anartean Kanadan bertan eta Missisipikoko hegetan frantsesa mintzo zirelarik²⁴¹⁰. Grégoire abadearen asmoa Talleyrand Autungo gotzainak bermatu du, bere autoritateaz Asanblea Konstituenteari hots eginez: haur eskola guztietan frantsesa irakatsi behar da eta frantsesa bakarrik, “cette foule de dialectes corrompus, dernier reste de la féodalité, sera contrainte de disparaître”²⁴¹¹. Frantsesa Iraultzaren hizkuntza da, beste denak feudalismoaren hondarrak. Eliz gizon politikoon ignorantzia absolutu horrek bermatu du “nazio kontzeptu frantsesaren” razionalitate ilustratua.

Hastapeneko arrazoi unitarista dogmatikoari, laster Iraultzak han-hemen topatzen zituen zailtasunen errua hizkuntza “ez nazional” horiei leporatzea gehitu zaio²⁴¹². “Il est plus important –premiatu du abadeak– qu’on ne pense en politique d’extirper cette diversité d’idiomes grossiers qui prolongent l’enfance de la raison et la vieillesse des préjugés”²⁴¹³. Atake frontala Bertrand Barrère Aturbeko abokatu eta biziraupenaren artistak Iraultzaldian jaurtiki du (1794-01-27):

“Citoyens, les tyrans coalisés ont dit: l’ignorance fut toujours notre auxiliaire le plus puissant; maintenons l’ignorance; elle fait les fanatiques, elle multiplie les contre-révolutionnaires; faisons rétrograder les Français vers la barbarie: servons-nous des peuples mal instruits ou de ceux qui parlent un idiome différent de celui de l’instruction publique (...).

Je viens appeler aujourd’hui votre attention sur la plus belle langue de l’Europe, celle qui, la première, a consacré franchement les droits de l’homme et du citoyen, celle qui est chargée de transmettre au monde les plus sublimes pensées de la liberté et les plus grandes spéculations de la politique (...).

Quatre points du territoire de la République méritent seuls de fixer l’attention du législateur révolutionnaire sous le rapport des idiomes qui paraissent les plus contraires à la propagation de l’esprit public et présentent des obstacles à la connaissance des lois de la République et à leur exécution (...). Nous avons observé... que l’idiome appelé bas-breton, l’idiome basque, les langues allemande et italienne ont perpétué le règne du fanatisme et de la superstition, assuré la domination des prêtres, des nobles et des

2409 Ib., 180.

2410 LECLERC, J., loc. cit., 70. BRUNOT, F., loc. cit., 206 eta hurr.

2411 BRUNOT, F., loc. cit., 13-14: “Talleyrand ne se borne pas à déplorer la survie des dialectes et à annoncer leur prochaine disparition; il dresse contre eux l’école primaire. De l’instituteur rural il fait (...) un maître de la langue national, un facteur d’unité. La politique scolaire était inventée” (97).

2412 Ib., 176 eta hurr.

2413 LECLERC, J., loc. cit., 70.

praticiens, empêché la révolution de pénétrer dans neuf départements importants, et peuvent favoriser les ennemis de la France.

Je commence par le bas-breton (...). Là l'ignorance perpétue le joug imposé par les prêtres et les nobles; là les citoyens naissent et meurent dans l'erreur: ils ignorent s'il existe encore des lois nouvelles. Les habitants des campagnes n'entendent que le bas-breton; c'est avec cet instrument barbare de leurs pensées superstitieuses que les prêtres et les intrigants les tiennent sous leur empire, dirigent leurs consciences et empêchent les citoyens de connaître les lois et d'aimer la République (...).

Dans les départements du Haut et du Bas-Rhin, qui a donc appelé, de concert avec les traîtres, le Prussien et l'Autrichien sur nos frontières envahies? l'habitant des campagnes qui parle la même langue que nos ennemis, et qui se croit ainsi bien plus leur frère et leur concitoyen [kasu!] que le frère et le concitoyen des Français qui lui parlent une autre langue et ont d'autres habitudes. Le pouvoir de l'identité du langage [!] a été si grand qu'à la retraite des Allemands plus de vingt mille hommes des campagnes du Bas-Rhin sont émigrés. L'empire du langage et l'intelligence qui régnait entre nos ennemis d'Allemagne et nos concitoyens du département du Bas-Rhin est si incontestable qu'ils n'ont pas été arrêtés dans leur émigration par tout ce que les hommes ont de plus cher, le sol qui les a vus naître, les dieux pénétrés et les terres qu'ils avaient fertilisées. La différence des conditions, l'orgueil, ont produit la première émigration qui a donné à la France des milliards; la différence du langage, le défaut d'éducation, l'ignorance ont produit la seconde émigration qui laisse presque tout un département sans cultivateurs. C'est ainsi que la contre-révolution s'est établie sur quelques frontières en se réfugiant dans les idiomes celtiques ou barbares que nous aurions dû faire disparaître.

Vers une autre extrémité de la République est un peuple neuf, quoique antique, un peuple pasteur et navigateur, qui ne fut jamais ni esclave ni maître, que César ne put vaincre au milieu de sa course triomphante dans les Gaules, que l'Espagne ne put atteindre au milieu de ses révolutions, et que le despotisme de nos despotes ne put soumettre au joug des intendants: je veux parler du peuple basque. Il occupe l'extrémité des Pyrénées-Occidentales qui se jette dans l'Océan. Une langue sonore et imagée est regardée comme le sceau de leur origine et l'héritage transmis par leurs ancêtres. Mais ils ont des prêtres, et les prêtres se servent de leur idiome pour les fanatiser; mais ils ignorent la langue française et la langue des lois de la République. Il faut donc qu'ils l'apprennent, car, malgré la différence du langage et malgré leurs prêtres, ils sont dévoués à la République qu'ils ont déjà défendue avec valeur le long de la Bidassoa et sur nos escadres.

Un autre département mérite d'attirer vos regards: c'est le département de Corse. Amis ardents de la liberté, quand un perfide Paoli et des administrateurs fédéralistes ligués avec des prêtres ne les égarent pas, les Corses sont des citoyens français; mais, depuis quatre ans de révolution, ils ignorent nos lois, ils ne connaissent pas les événements et les crises de notre liberté. Trop voisins de l'Italie, que pouvaient-ils en recevoir? des prêtres, des indulgences, des Adresses séditeuses, des mouvements fanatiques. Pascal Paoli (...) se sert puissamment de la langue italienne pour pervertir l'esprit public, pour égérer le peuple, pour grossir son parti; il se sert surtout de l'ignorance des habitants de Corse, qui ne soupçonnent pas même l'existence

des lois françaises, parce qu'elles sont dans une langue qu'ils n'entendent pas. Il est vrai qu'on traduit depuis quelques mois notre législation en italien; mais ne vaut-il pas mieux y établir des instituteurs de notre langue que des traducteurs d'une langue étrangère? (...). Comme si c'était à nous à maintenir ces jargons barbares et ces idiomes grossiers qui ne peuvent plus servir que les fanatiques et les contre-révolutionnaires!

Citoyens, c'est ainsi que naquit la Vendée (...).

Nous avons révolutionné le gouvernement, les lois, les usages, les mœurs, les costumes, le commerce et la pensée même; révolutionnons donc aussi la langue, qui est leur instrument journalier (...).

Le fédéralisme et la superstition parlent bas-breton; l'émigration et la haine de la République parlent allemand; la contre-révolution parle l'italien, et le fanatisme parle le basque. Cassons ces instruments de dommage et d'erreur (...).

Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous”.

1794-05-28an Grégoire abadeak Frantzia frantsesteko plan bat aurkeztu du, non ere frantses guztiz ederraren eta idioma guztiz lorrinen topiko iraultzaileak beste behin errepikatzen baitira²⁴¹⁴. Uztailaren 20ko dekretu batek “terrore linguistikoa” ezarri du²⁴¹⁵.

“(…) nul acte public ne pourra, dans quelque partie que ce soit du territoire de la République, être écrit qu'en langue française.

(...) il ne pourra être enregistré aucun acte, même sous seing privé, s'il n'est écrit en langue française.

Toute fonctionnaire ou officier public, tout agent du Gouvernement qui (...) écrira ou souscrira, dans l'exercice de ses fonctions, des procès-verbaux, jugements, contrats ou autres actes généralement quelconques conçus en idiomes ou langues autres que le française, sera traduit devant le tribunal de police correctionnelle de sa résidence, condamné à six mois d'emprisonnement, et destitué”²⁴¹⁶.

Zigorrak, eskola, administrazioa, armada, Eliza, dena erabili da *patois*-ak oro kalitu eta frantsesa inposatzeko. Substantzialki proiektu jakobino hau ez da Richelieu eta absolutismoaren jarraipena eta bururapena besterik, Akademia sortu zuenean: Frantziari berez ez zeukan “hizkuntza nazionala” ematea. Begiak Richelieuren garaira itzulirik, R. Buchnerrek *cuius regio, eius religio* printzipio absolutistaren bertsio politiko-linguistikoa sumatzen du (*cuius regio, eius lingua*)²⁴¹⁷. Printze absolutistak bere lurraldean egiazko erlijioa zein zen berak erabakitzen zuen bezala eta beste erli-

2414 BRUNOT, F., loc. cit., 205 eta hurr. (“... Chez les Basques, peuple doux et brave, un grand nombre était accessible au fanatisme, parce que l'idiome est un obstacle à la propagation des lumières”, 208).

2415 LECLERC, J., loc. cit., 70.

2416 Ib., 71.

2417 BUCHNER, R., *Die elsässische Frage und das deutsch-französische Verhältnis im 19. Jahrhundert*, Darmstadt 1969, 64. Politika linguistiko jakobino xuxen-xuxen politika absolutistaren jarraipena dena, Alsazian nabaritzen da garbi asko (ik. E. Phillips).

jio guztiak jazarri, hala, iraultzaile jakobinoak berak erabakitzen du zein den egiazko hizkuntza eta zeintzuk jazarri eta erraustu beharreko ez-hizkuntzak. Iraultza burgesak –esango zukeen Marxek– zalaparta handiarekin axalgaina irauli du; barruan, substantziak isil-isil betiko berean darrai.

Jakobinismoak Terrorearekin bere burua desprestigiatu badu, 1830eko Iraultzarekin berriro burua altxatu ez ezik, eskuin zein ezkerreko jendeen ideologia nazional bilakatu da. Ondorioa Frantziako “ez-hizkuntza” mintzatu guztien triskantza programatua izan da, gizadiak sekula ezagutu duen barbaroena, gaur oraindik aski xehe ezagutzen ez duguna. “Pourtant, un fait est certain et massif: c’est le recul, la fragmentation, l’infériorisation, la clôture des «patois» –des dialectes– et des langues différentes, face au français dominant, normalisé, imposé”²⁴¹⁸. (Ez-hizkuntzon paraleloa da Frantzian nazio denak, frantsesa izan ezik, ez-nazioak izatea).

Ez-hizkuntzak heriotzara galtzeko abilezien artean horien ohoregabetzea eta mespretxua da gaiztoenetako bat. Etxeko ez-hizkuntza ostentzera interes sozialek eta zigorrek mugitu ez dutena, burlak eta ahalkeak bultzatuko du. Doilorkeria honetan, eragin Estatuak egiten badu (hizkuntza ofiziala behin “erregeren hizkuntza”, hurrena “askatasunaren hizkuntza”, beti ohorezkoa duzu), kolaboratu nolana hiko handinahitxo literato, intelektual, burgestxiki ezjakin, jauntxeria jakinusteeek gogotik kolaboratzen dute, beren buruak zibilizatutzat edukitzeko beste batzuk basatitzat hartu beharra baitaukate aldirietan: “les jugements absurdement méprisants fusent, vilipendant les jargons, «horribles mélanges» que sont censés parler de misérables peuples à demi sauvages. Car les jugements de ces messieurs les auteurs parisiens ne sont pas tendres à l’égard de leurs compatriotes illetrés, jugés barbares”²⁴¹⁹. Euskara, bretoiera, flandriera, okzitanoa, egon dira gutxi batzuk interesez eta sinpatiaz begiratu dituztenak, baina frantses gehien-gehiengoarentzat ez dira hizkuntzak, eztarri-hots barbaroak dira. Alemana, Alsazian, ez da zibilizatuagoa. Joan dira A. Delvau –Ledru-Rollin errepublikano erradikalaren idazkaria– eta A. Daudet literatoa Parisetik Estrasburgora, eta: “Ah ça! Sommes nous en France ou en Huronie!... Nous parlons le français le plus limpide, et ces... cicognes [restauranteko neska zerbitzariak janzkera alsaziarrean] nous rient au nez! Elles ne nous comprennent pas! Pourquoi l’Alsace s’est réunie [!?] à la France, alors? Le traité de Munster, la paix de Nimègue, des farces! Ce pays est allemand, très allemand, abominablement allemand, par sa *sauer-craut*, par sa *beer*, par ses *ia*, par ses cheveux, par ses pieds!... J’ai envie de retourner à Paris”²⁴²⁰. Frantsesa txukun eta garbi mintzo ez dena ez da frantsesa²⁴²¹. (Hori ere nazioaren kontzeptu –frantses–

2418 REY, A., *Mille ans de langue française. Histoire d’une passion*, Paris 2007, 973.

2419 REY, A., loc. cit., 986.

2420 DAVAL, A., *Du Pont des Arts au Pont de Kehl*, Paris 1866, 20.

2421 Gizakia ere ozta-ozta. Joan dira bi jaun bidaiairiak herriska batera, jakin beraiek alemanez badakite, liburukoak, eta ahoskera frantsesarekin, inork ez baitie tutik ulertzen. “Le cabaretier étonné, va chercher sa femme, qui va chercher un voisin, qui en ramène un autre, qui en raccroche un troisième. Le cabaret s’emplit et l’on fait

bat duzu apika). Alsazian inork ez daki frantsesez eta bidaideok alemanez hitz egitera behartuak daude – “parler en allemand, une abominable langue”²⁴²². Alemanan ongi dago, baina –mesedez!– Alemanian; Frantzian, frantsesa. (Testu hau 1866koa da!)²⁴²³.

Zeharbidez eta ezkutatu samarki badarik ere, pentsaera honetan guztian hizkuntza eta nazioaren batasunaren aitortpena ikus genezake. Espresuki egin ere egiten da aitortpen hori hainbat pasartetan. Iraultzaren eta argien zabalkunderako beharraz gainera, beste arrazoi bat ere alegatzen da lantzean behin frantsesa inposatzearen alde: hizkuntza bakar guztientzat berdina ukaitea baitezpadakoa dela hiritar guztion anaitasunerako, hots, identitate nazional amankomunerako. Hizkuntza bakarra gabe Renanek galdatzen duen fusio nazionala ez dela posible. “Tant de jargons –argudiatzen du Grégoire abadeak– sont autant de barrières qui gênent les mouvements du commerce et atténuent les relations sociales. Par l’influence respective des moeurs sur le langage, du langage sur les moeurs, ils empêchent l’amalgame politique, et d’un seul peuple en font trente”²⁴²⁴. Alegia, hizkuntzak egiten duela Frantzia nazio bat izatea ala hogeita hamar nazioaren batuketa. Talleyrantentzat “l’unité du langage est la condition fondamentale de l’unité de l’Etat”²⁴²⁵. Grégoirentzat, “l’unité de la République commande l’unité d’idiomes”²⁴²⁶. Konbentzioarentzat “dans une République une et indivisible la langue doit être une”²⁴²⁷... Eta, teoriak teoria, aski da praktika ikustea: Frantzia azkenean nazio politiko batua bilakatu bada –deritzo Leclerc–, “l’unité politique passa par l’unification linguistique”²⁴²⁸.

cercle autour de nous, en nous regardant curieusement, effrontément” – “aucun de ces sauvages ne comprenant pas plus notre allemand que notre français” (Ib., 207-208).

2422 Ib., 32.

2423 Jakobinismo linguistikoa eta hizkuntz gatazkak bereziki karminak eta jokamolde baten nolabait ereduak Alsazian izan baitira, ik. PHILIPPS, E., *Les luttes linguistiques en Alsace jusqu’en 1945*, Estrasburgo 1986. “Les Alsaciens allaient bientôt se rendre compte que, dans le domaine linguistique, la «Nation» pouvait se montrer bien plus autoritaire et plus intransigeante que le «Roy». Cela autant plus que les hommes de la Revolution allaient donner aux termes de «peuple» et de «nation» un sens bien particulier. C’est d’ailleurs leur conception du peuple et de la nation qui survivra à tous les régimes. Elle hante encore aujourd’hui l’esprit de presque tous les hommes politiques français, qu’ils soient de droite ou de gauche” (52-53). Halaber, LEVY, P., *Histoire linguistique de l’Alsace et de Lorraine*, bol. II, Estrasburgo 1929.

2424 BRUNOT, F., loc. cit., 209 (Frantzian 30 *patois* ezberdin omen baitzeuden).

2425 LEVY, P., loc. cit., 15.

2426 BRUNOT, F., loc. cit., 180.

2427 Ib., 234.

2428 LECLERC, J., loc. cit., 72.

BRETAİNIA, OKZITANIA

Micheletek Bretainiako paisaiaren gogortasun ederra –Gandiagaren elorriarena bezala–, nazio bretoiaren agoniaren lekukotzarekin batera deskribatu du:

“Ne nous étonnons pas que cette race celtique, la plus obstinée de l’ancien monde, ait fait quelques efforts dans les derniers temps pour prolonger encore sa nationalité (...). Aujourd’hui la résistance expire, la Bretagne devient peu à peu toute France. Le vieil idiome, miné par l’infiltration continue de la langue française, recule peu à peu. Le génie de l’improvisation poétique, qui a subsisté si longtemps chez les Celtes d’Irlande et d’Écosse, qui chez nos Bretons même n’est pas tout à fait éteint, devient pourtant une singularité rare. Jadis, aux demandes de mariage, le bazvalan chantait un couplet de sa composition ; la jeune fille répondait quelques vers. Aujourd’hui ce sont des formules apprises par cœur qu’ils débitent. Les essais, plus hardis qu’heureux des Bretons qui ont essayé de raviver par la science la nationalité de leur pays, n’ont été accueillis que par la risée. Moi-même j’ai vu à T*** le savant ami de le Brigant, le vieux M. D*** (qu’ils ne connaissent que sous le nom de M. Système)²⁴²⁹. Au milieu de cinq ou six mille volumes dépareillés, le pauvre vieillard, seul, couché sur une chaise séculaire, sans soin filial, sans famille, se mourait de la fièvre entre une grammaire irlandaise et une grammaire hébraïque. Il se ranima pour me déclamer quelques vers bretons sur un rythme emphatique et monotone qui, pourtant, n’était pas sans charme. Je ne pus voir, sans compassion profonde, ce représentant de la nationalité celtique, ce défenseur expirant d’une langue et d’une poésie expirantes”²⁴³⁰.

“Hélas! elle est aussi condamnée à disparaître, cette émeraude des mers du couchant!”²⁴³¹

Renanek maite duen Bretainia, Bretainia tradizionala da, iraganaren hondarra. Hots, Renanek Parisetik maite du Bretainia. Modernotarako berak Parisekin aski du, eta Bretainia eraldatu moderno bat ez litzateke maitte-maitte duen Bretainia izango, bere haurtzaroko eta poesia ertarotarrekoa. “Arthur ne reviendra pas de son île

2429 Ik. *Souvenirs*, loc. cit., 68 eta hurr.

2430 MICHELET, J., *Tableau de la France*, 1861, 13.

2431 PRC: 18.

enchantée, et saint Patrice avait raison de dire à Osian: «Les héros que tu pleures sont morts; peuvent-ils renaître?»²⁴³² Bretoi paristartuak Britainia zaharrari ez dio ikusten etorkizunik, eta Britainia modernizaturik berak ez du gura. Joanak joan! Oraintxe berton (XIX. mendearen buruan bretoiera barra-barra mintzatzen zen, nahikoa jendek frantsesa ez zuen ulertu ere egiten), harentzat jada Britainia oroipenetako Britainia bat da. Egin beharra dagoen dena da haren memoria bildu eta gorde (“recueillir ces échos lointains et rendre une voix aux races que ne sont plus”)²⁴³³.

Unamunok, Pio Barojak eta Julio Caro Barojak, etc., eduki duten problema: misteriozko altxorraren irla bat da maite dutena; ez dute hori inola ere modernitate zikinaren portuetan ikusi nahi.

Joaten bazara Kemperrera (Quimper), San Coentinen katedralaren aurreko portalearen gorenean, bi dorre luxeen erdian, estatua txiki zaldizko batek harritzen zaitu. Michelin gidak Gradlon Handia dela jakinarazten dizu. Hiri horretan gero edonon topatuko duzun elezaharrak kontatzen duenez, behin batean bazen inguruotan Ys izeneko hiri handi bat, aberatsa, ederra, urek estali zutena eta orain itsasoaren azpian dagoena. Gradlon hiri horretako erregea edo buruzagia zen, zintzoa, etc., uholdearen tenorean hirian ez zegoelako-edo salbatu zena, eta Ysen ordezkemper sortu zuen. Beraz, Kemperren fundatzailea da, San Coentin Kemperreko kristautasunaren fundatzailea eta aurreneko gotzaina den bezala. Elezahar horren aipuarekin abiatzen du Renanek haurtzaro eta gaztaroko bere oroitzapenen memoria: *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*²⁴³⁴. Eskolara ezker burua frantsesez jantzi duena, hamabost urteak ezkerro sorterritik urrun, Parisen triumfatu duen Renanentzat Britainia “un passé vieux de cinquante ans”²⁴³⁵ da berarentzat pertsonalki, aspaldian arras frantsestu bizi baita; eta

2432 Ib. Osian eta San Patrizioren arteko elkarrizketaz, ik. or. 56 ere.

2433 Ib.

2434 S: 1. “On montre, à divers endroits de la côte, l'emplacement de cette cité fabuleuse, et les pêcheurs vous en font d'étranges récits. Les jours de tempête, assurent-ils, on voit, dans le creux des vagues, le sommet des flèches de ses églises; les jours de calme, on entend monter de l'abîme le son de ses cloches, modulant l'hymne du jour”. Unamunok dioskunez, bere *San Manuel*-eko eszenategia San Martin de Castañeda lakuan inspiratua da, Sanabrian, “al pie de las ruinas de un convento de Bernardos y donde vive la leyenda de una ciudad, Valverde de Lucerna, que yace en el fondo de las aguas del lago”. (“Dicen que en el fondo de este lago hay una villa sumergida y que en la noche de san Juan, a las doce, se oyen las campanadas de su iglesia”). Oihan Beltzean, Mummelsee lakuan, gaztelu bat dagoela urpean, kontatzen dizute. Topiko zabaldua da. In BRÜDER GRIMM, *Deutsche Sagen*, Darmstadt 1993, bol. I, 30, Frau Holleren lakuan, batzuetan andre zuri eder bat agertzen da, beste batzuetan ez da ezer ikusten, eta uraren hondotik murmurio iluna eta kanpai hotsak entzunabartzen dira; 123 (Arendsee), 142 (Seeburgersee), 270 (Mummelsee), gazteluak daude lakuaren hondoan; 237, Baltikoaren kostan “igandeetan uraren azpian hondoratutako hirien kanpaiak entzuten dira oraindik igandeetan”. “Rungholtteko kanpaien” kasuan, Hanburgo aurrean, eta Vineta-renean, Baltikoan Usedom uhartearen inguruan, ipuinak fundamentu historikoa dauka, hiri biok egiaz itsasoak azpiratuak izan baitira Erdi Aroan.

2435 S: 2. “Il me semble souvent que j'ai au fond du coeur une ville d'Is qui sonne encore des cloches...” (or. 1).

gero herri gisa ere iraganeko kontu bat da, “une Atlantide disparue” kontsideratzen baitu berarentzat bezala historiarentzat orobat²⁴³⁶.

Renanek esplikazioa ere badauka, zergatik jendaki bretoia, fina eta noblea, historian bizirauteko eta moderniarene zurrumbiloetan burua goititzeko ezgauza den. Arraza bretoiaren bere teorian sartzen da hori. Bretoia arraza bere baitan bildua da, uzkur sotila, “et faible dans l’action”²⁴³⁷. Arraza sentibera da, femininoa, ez dauka lehian irabazteko behar den malaparte. Beti galtzaileen alderdian tokatu da historian. Arraza esentzialki “karlista” da. Modernoa ezin izan den arraza bat.

“Sa fidélité même n’a été qu’un dévouement inutile. Dure à soumettre et toujours en arrière du temps, elle est fidèle à ses vainqueurs quand ceux-ci ne le sont plus à eux-mêmes. La dernière, elle a défendu son indépendance religieuse contre Rome, et elle est devenue le plus ferme appui du catholicisme; la dernière en France, elle a défendu son indépendance politique contre le roi, et elle a donné au monde les derniers royalistes.

Ainsi la race celtique s’est usée à résister au temps et à défendre les causes désespérées. Il ne semble pas qu’à aucune époque elle ait eu d’aptitude pour la vie politique (...). Il ne semble pas aussi que les peuples qui la composent soient par eux-mêmes susceptibles de progrès...”²⁴³⁸

Karakteristika hauekin esplikatzen zituela ikusi dugu Renanek familiako gorabeherak, bere izaera eta bere azkenerainoko legitimismo politikoa. Lamennais apez eskunikatua, bretoia halaber, Renanen –politikoki– beste muturra zen: Berrezarkuntzaren kontrarioa, modernitatearen erabat oneslea, demokrata erradikala, sozialista, borrokalari sozial eta politikoa. Renanek hori ere arraza bretoiarekin esplikatzen du (“son caractère de race”). Eskolak, eragin intelektual eta sozialek ez dute inportantziarik. Haren egiatia, haren zinezkoa, zuzenekotasuna, bretoia da. “La foi ardente des peuples bretons a cela de particulier qu’elle ne repose sur aucun des motifs de crainte ou d’abaissement que renferme plus ou moins la superstition des peuples méridionaux: elle est le fait de natures loyales qui ont besoin de se dévouer à une cause. Or les causes auxquelles les âmes honnêtes se dévouent le plus volontiers sont toujours les causes désespérées”²⁴³⁹.

(Kuriosoa da: espiritu bretoiak bretoi jatorra kausa galduak aldeztara omen darama, baina Renan herri bretoiaren kausa galdua aldeztara ez darama nonbait).

Arraza bretoia, iraganera begira egolea, ez etorkizunera, esentzialki antimoderno da (“le Breton est essentiellement arriéré dans ses sympathies”)²⁴⁴⁰. Iragana poetizatzen eta maitatzen du. Iraganean bizi da, desgaraikoa da. Autore britainiar

2436 S: 1.

2437 PRC: 21. “Doués de peu d’initiative...” (or. 22)

2438 Ib., 22.

2439 OC, II, 112-113 (“Essais de morale et de critique”).

2440 Ib., 113.

moderno guztiek “ont pour trait commun une singulière mauvaise humeur contre leur temps”²⁴⁴¹.

Bera mundutik apartatu bada, munduak ere bera apartatu egin du arraza bretoaia. Frantsesek bezala ingelesek, espiritu zelta delikatua ez dute tutik ulertu, eta arraza zelta marjinaziora kondenatu dute. Literatura frantsesa jada Erdi Aroan hasi dela arraza zeltaz burlatzen, gogoratzen du Renanek, eta jende hura memelo eta astakiloztat ematen. Mespretxu horiek topikoak bilakatu dira (Descartesentzat, politikoki bera bretoaia eta Parlamentu bretoiko idazkariaren semea, bretoiera hizkuntza oiesa da!). “Le contraste de la légèreté française et de l’opiniâtreté bretonne amena surtout, depuis le XIV^e siècle, les plus déplorables conflits, d’où les Bretons sortaient toujours avec la réputation de mauvaises têtes”²⁴⁴². Euskaldunak eta espainolak bezalatsu. (Literatura ingelesean beste hainbeste izan da).

Bretainia Frantziari lotu zitzaionez gero, haren patua Parisen politikaren menpe egonen da. Eliza bera, garaiko eragile kultural erabat nagusia, Parisek nola Estatuaren zentralizazio interesei makurrarazten zuen gogoratzen du Renanek: Erromak Bretainiarako izendaturiko gotzainak ia beti arrotzak ziren, bretoierarik ez zekitenak²⁴⁴³. Hori bera, ordea, Renanek, bretoiek hobe zutela protestante bilakatu izan balira –“les populations bretonnes de France auraient dû devenir protestantes comme celles d’Angleterre”– esateko bakarrik baliatzen du.

Ez da, beraz, Bretainiaren historia eta errealitatea Frantzian ez duela ezagutzen. Humboldtengan ere irakurria zukeen, nola Estatu moderno nazioanitz eta eleaniztetan, nazio bat eta hizkuntza bat nagusiarazi eta hizkuntza eta nazio txikiagoak zanpatuak geratzen ari ziren, desagertzeko arriskuan; Humboldtek hori Frantzian ikusten zuen. Arazoak Humboldt sakonki kezkatzen zuen, eta hizkuntza menderatuok nola salbatu arduratzen zen²⁴⁴⁴. Renanek, aldiz, Humboldt bere maisu aitortzen duenak, tutik ez dio Parisen politika linguistiko aspaldidanikoaz. Xokagarriagoa “Zer da nazioa?”n bretoaia ez lotsatu izatea da jendaurrean baiesten: “Un fait honorable pour la France, c’est qu’elle n’a jamais cherché à obtenir l’unité de la langue par des mesures de coercition”²⁴⁴⁵. “Déclaration étonnante de la part de quelqu’un qui naquit

2441 Ib. “Cela tient à ce vigoureux instinct de race qui leur inspire du dégoût pour tout ce qui déroge à la noblesse antique (...); mais cela tient surtout à ce fond chevaleresque et généreux qui les attache aux vaincus et leur fait une loi suprême de la fidélité”.

2442 PRC: 70.

2443 OC, II, 1004: “La puissance de Rome, en ces parages, s’est faite par les concordats français, qui ont eu pour résultat que, depuis des siècles, il n’y a presque pas eu dans les pays bretons d’évêques parlant breton”.

2444 HUMBOLDT, W. von, *Werke in fünf Bänden* (arg. Flitner, A.-Giel, K.), bol. III, Darmstadt 1980, 341-342.

2445 Rjr 50. OC, II, 1092, berriro errepikatzen du (1888ko adierazpena): “C’est une des gloires de la France, qu’elle n’a jamais violenté la conscience linguistique de personne. Jamais elle n’a pris une mesure coercitive en fait de langues. La langue est une religion à sa manière. Persécuter quelqu’un en sa langue est aussi mal que le persécuter pour sa religion”. Frantsesaren inposaketa sistematikoa, aurrena monarkiak Villers-Cotterêsekoko ordonantzekin administrazioan hasia (1539), bizitza publiko guztian ezarri du Iraultzak (Konbentzioak, 1794), eta

en Bretagne en 1823”, oin-ohartu du Shlomo Sandek diskurtsoaren bere argitalpe-
nean²⁴⁴⁶.

Renan mutikoa eskolara ibiltzen hasi den garaian hain zuzen, “la France com-
mença ce qu’on appellerait aujourd’hui son véritable «génocide culturel» dans les
régions françaises, particulièrement en Bretagne”²⁴⁴⁷. Bitarteko guztiak onak dira
bretoiera akabatzeke: eskoletan frantsesa bakarrik erabiltzea, dotrina kristauaren ira-
kaskuntza frantsesez bakarrik baimentzea, frantsesa ez zekiten haurrei lehenengo jau-
nartzea ukatzea, etab. Bretoiera hobeto desegiteko metodo maltzur bat hura sustatzea
da, baina honela: bretoierako dialekto eta subdialekto txikienak ahalik gehiena bizkor-
tu, herri batetik bestera elkar ezin ulertu ahal izateraino, horrela elkarrekin harreman-
tzeko frantsesa behar izan dezaten²⁴⁴⁸. “En 1845 –urte horretan Renanek Seminarioa
hustu eta ikasketa zibilak abiatu ditu, hogeita bi urte du–, les «linguicides» étaient
déjà apparus depuis un certain temps. En témoignent ces propos d’un sous-préfet du
Finistère aus instituteurs: «Surtout rappelez-vous, Messieurs, que vous n’êtes établis
que pour tuer la langue bretonne»”²⁴⁴⁹.

Nola ez du “ikusi” hori Renanek, eta etorri da halako baiepen batera, Fran-
tziaren ohorea dela hizkuntzarik ez duela inoiz indarrez ezarri? Zeren-eta, bestela,
egungo Frantziar tradizio, folklore, literatura zeltak ez direla ikertzen kexatzen da
(ikertu!)²⁴⁵⁰. Elezaharrak, santuen legendak berak, ahazten ari direla (apezak tama-
lez modernotu egin dira eta ez dituzte aintzat hartzen), honezkero etxeoandre on
batzuek bakarrik ezagutzen dituztela, ahalik eta lasterrena bildu beharra dago²⁴⁵¹...

“Il n’y a pas en Allemagne –idazten zuen 1864an–, je ne dis pas une université, mais
une école d’un ordre élevé, qui n’ait sa chaire de langues et de littératures germaniques
anciennes. Serait-ce que les langues celtiques possèdent moins de monuments, qu’elles
donnent lieu à des problèmes de critique moins intéressants et moins variés? Non
certes. Les textes écrits dans les quatre dialectes celtiques forment une masse presque
égale à celle des anciens textes germaniques; ils remontent presque aussi haut, et, sous

II. Errepublikak (1870) eskola nazionalarekin azkeneko zokoraino sarrarazi. Frantzia modernoaren historiak
frantsesaren inposizioaren historiarekin bat egiten du: Frantzisko Lak erresumako administrazioan hizkuntza
ofizial bakarra deklaratu zuenean (latinaren alboan), frantsesa Gortearen eta gutxiengo baten hizkuntza zen;
Iraultzaren garaian Frantziar ez zuen frantsesa %30 baino gehiagok mintzatzen, baina, hizkuntza ezberdi-
nen artean bera aitortu zen “hizkuntza nazional” bakarra; II. Errepublikaren garaian frantsesa %50 inguruk
omen zekien, landerrietan %80k ez zuen ezagutzen, baina irakaskuntza eta kulturako hizkuntza bakarra bera
deklaratu zen. Jakina, hori dena ez da inposizioa, frantsesa jakitea munduan parerik gabeko bedeinkazioa dela
sinetsita bagaude.

2446 SAND, S., *De la nation et du “peuple juif”*, Paris 2009, 73.

2447 LECLERC, J., *Histoire de la langue française*, Université Laval, 1999, 79.

2448 Ib., 78.

2449 Ib., 79.

2450 OC, I, 107-108.

2451 OC, II, 1003.

le rapport de l'intérêt historique et poétique, ils sont, selon moi, supérieurs. Eh bien, ces trésors nationaux sont chez nous oubliés (...). Nos vieilles langues indigènes ne jouissent pas du même honneur que le turc et le javanais; elles n'ont jamais été représentées dans notre haut enseignement"²⁴⁵².

Renanentzat hizkuntza zelta ez da zinez hizkuntza; alegia, "altxor nazionala" da, bilketa eta azterketa merezi duena, hizkuntza germaniar antzinakoak bezala (aspaldi hilak!)... Kultura zelta (Renanek inoiz erabiltzen ez duen terminoa) ikergai eta bilgai gisa bakarrik interesatzen zaio. Antza, ez du kontsideratzen kultura bizia, ez zaio interesatzen haren bizitza eta biziraupena, museoko pieza bezala ez bada. Bretoiera sutondoan ondo dago, ez du eskolan nahi. Harrigarriago, eskola frantsesik ere ez du gura Britainian. Renan txit ilustratua da, baina herri xumearen ilustrazioan ez du sinesten. Aitzitik. Total, haur bretoiak eskolan ikasten duenagatik, lehen bezain ezjakina geratzen da, eta ikasten dituen letra apurrek, haren jatortasun naturala lardastu baino ez dute egiten. Zientzia sakona, izan ere, ezin zaio jendeari kaskoan sartu, eta zientzia axala hobe da jendeari ez kaskoan sartu. Ez du aztoratu baino egiten. Emma Kosilisek, senarra kastako bretoi jator-jatorra zela esateko, "il n'avait lu aucun roman: il était étranger à toute littérature", idazten du²⁴⁵³. Emma eta bera "oso jende pres-tua" dira, tradizio zaharreko etxe batean bizi dira, tradizio zaharrean maite dute elkar, tradizio zaharrean hezi dituzte haurrak: "Comme ils n'avaient tous le deux aucun esprit [!], jamais la moindre subtilité littéraire, la moindre arrière-pensée ne vint troubler leur sincérité. On ne lit rien, heureusement [!], dans ces pays perdus [!]"²⁴⁵⁴: la maladie littéraire (...) n'a point pénétré jusque-là"²⁴⁵⁵. Bretoi apal jatorra eskola gabe da jatorrena. Bretoiek –"survivants d'un autre monde"²⁴⁵⁶ holaxe irautea nahi du Renanek –batez ere emakumeek–, beren tradizioekin, santu zelta zaharrekin, euren pobretasunarekin eta pobreen moralarekin. Eskola barik, modernitate barik, erosokeria dakarren progresoarengizatea barik. "N'améliorez pas leur sort, ils ne seraient pas plus heureux; ne les enrichissez pas, ils seraient moins dévoués; ne les gênez pas pour les faire aller à l'école primaire, ils y perdraient peut-être quelque chose de leurs qualités et n'acquerraient pas celles que donne la haute culture"²⁴⁵⁷.

2452 *Questions contemporaines*, Paris 1929, 107-108.

2453 OC, II, 966.

2454 Ik., Ib., 955: "ce pays primitif"; or. 958: "ce pays de mœurs honnêtes",

2455 Ib., 968. Ib., 970: "La profanation qui se fait de l'amour dans la superficielle littérature parisienne est la honte de notre temps. C'est là le crime contre le Saint-Esprit..."

2456 S: 53.

2457 Ib. Gomuta bedi Renanen historiaren eta progresoarengizatearen (zientziaren) filosofia. Oro har, jendeak ez du pentsatzen eta ez du pentsatu behar; jendearen ordez pentsatzeko intelektualak daude. Jendeak egin behar duena da lan egin eta sakrifikatu, intelektualak libre egon ahal izateko (lan materialetik libreak). Horrela ulertzen du Renanek bere rola. Bere arbasoak "c'étaient des gens pauvres, de bonne race, obstinés, bien portants, peu blasés, nullement usés par la littérature (...). Je pense pour eux". Baina haiei zor die bere jatortasuna, intelektual agor bat ez izatea. "J'ai été sauvé par leur pauvreté, par leur ignorance. Cela me fait quelquefois concevoir des doutes sur la nécessité de l'instruction primaire à outrance (...). Le réservoir d'ignorance, ou plutôt de

Kasu!, Britainiaren kontzeptu honetan Frantziaren kontzeptu bat ikusten da – ezikusi gura ez bada.

Garaian mugimendu bretoia eginahaletan ari zen, tradizio oral zaharra biltzen bai, baina baita hizkuntza modernizatzeko lanean ere, bretoieraren erabilera publikoaren eta idatziaren normalizazioan bereziki: ortografiaren erreforma, bretoiera batuaren sorrera (gure artean adina eztabaidarekin); Itun Berria itzuli da etxeetan bretoiera idatzia ezagutzera emateko; 1864ean Charles de Gaullek –jeneralaren osabak– “Appel aux Celtes”, hizkuntza eta literatura bretoiaren Pizkundera deia aldarrikatu du; 1865ean astekari bat sortu da bretoieraz; 1870ean hainbat pertsonalitatek bretoiera eta “eskualdeetako hizkuntzak” eskolan irakasteko eskabidea luzatu dio Gobernuari, etab. Renanek ez du ematen mugimendu honetan guztian interesik batere izan duenik. Berak maite zuen bretoiera iraganekoa zen, eta ez zuen maite hura inork ukitzea modernizatzeko. Pizkunde zeltazaleak Britainia Handiko eta Frantziako zelten artean harremanak sustatzen baitzituen, 1889ko abuztuan Galeseko Arkeologia Elkarteko kide talde batek Rosmapamongo landetxean bisita egin dio. Artezkarari ingelesaren diskurtsoaren ondoren, “bretoieraz eskertu beharko nizueke” hitz fratsesekin hasi eta, frantses hutsean egin du Renanek hitzalditxo osoa, bretoieraz erritualeko agurren bat ere galdu gabe. Anaitasun zeltari buruz bere ohiko topikoak errepikatu ditu (“notre communauté de race est un des faits historiques dont j’aime le plus à m’entretenir”, “nous sommes d’une race obstinée, toujours en arrière du temps”, “nous restons au fond toujours les mêmes”)²⁴⁵⁸, eta mezu nagusia hauxe da: “Vous êtes bons Anglais, nous sommes bons Français: deux belles traditions civilisatrices [!]. Un haut devoir nous incombe aux uns et aux autres. C’est de maintenir en bonne amitié les deux grandes nations entre lesquelles nous sommes partagés, et dont l’action commune, la rivalité, si l’on veut, est si nécessaire au bien de la civilisation...”²⁴⁵⁹ Hitz bat bakarra ez Pizkundearen ahalegin elkartuaz, hizkuntza eta kultura zeltaren biziberritzeko kolaborazioaz. Zibilizazioa ingelesa eta frantsesa da, ez da zelta; eta bi Estatu horien kolaborazioa sendotuz, “nous travaillerons véritablement à une oeuvre celtique” txorakeria moja-airearekin errematatzen du.

Renanek badaki iraganeko iragan hartan geratuz Britainiak ez duela etorkizunik. Baina berak huraxe maite du, eta ez du nahi inork hura –bere haurtzaroko oroipenen mundua– profanatzea. “À mon dernier voyage en Bretagne –datzi du 1890eko martxoan–, j’ai été heureux de voir que les jeunes filles étaient aussi gentilles, aussi

conscience dormante, nécessaire à la conservation de l’humanité, se défendra de lui-même. L’ignorance (...) c’est le gazon qui tapisse le monde, le garde toujours vert” (OC, II, 1021-1022).

2458 OC, II, 1002-1003.

2459 Ib., 1004.

modestes, aussi bien élevées qu'il y a cinquante ans. Mon seul désir est que cela continue"²⁴⁶⁰.

Hegoaldean beste erliebe bat zuen Pizkunde okzitaniarrak, sentiera legitimistakoa berau ere gehienbat, politikoki ezer izatekotan. Pizkunde britainiarra bezalaxe, hau ere literario eta kulturala izan da soil-soil. Baina Paris jeloskorra da. Ikerketa erromantikoek Midiko Erdi Aroaren distira berrargitu ahala iparralde barbaroarekin kontrastean –trobatoreen mundua, Gorteen finezia, tolerantzia–, harrotasun nazional berri bat erne da intelligentsia okzitanoan. Frantziako hegoaldearen historia hori iparraldearen salaketa bat da, eta onena –batzuentzat, Renanentzat adibidez– ahaztea da: zientzia historikoa kaltegarria izan liteke “nahizko nazioa”rentzat...

1854an ekin diote Felibrigeek. Estatutuen lehen artikuluak, helburu bezala hizkuntzaren defentsa eta literaturaren iratzarpena aldarrikatzen zuen, “ohore nazional” okzitanoaren berreskurapenaren aipu batekin bidenabar. *Mireio*-ren itzulpen frantsesaren lehen argitalpenak, 1859an, ez zuen erreparorik, iparraldearen basatasun historikoa eta konkistaren basakeria gomutatzeaz batera, konkistatzaile haien gaurko oinordekoen harrokeria eta ezjakintasuna salatzeke, hizkuntzari erreferituz beti. “Il est, ce nous semble –zioen aurreneko poemaren 2. oharrean–, profondément injuste de traiter de patois, et comme tel, de mépriser un idiome parlé par de nombreuses populations hautement probes, intelligentes et poétiques, sous prétexte qu’il existe au dessus une langue administrative, commerciale et savante. Traiter banalement de patois la langue provençale, c’est l’insulte que le mauvais riche jette à Lazare, de vainqueur au vaincu”. Probentzaren aldean frantsesa idorra eta artifiziala da, zientzietan edo filosofian hartarako izan litekeena, poesiarako traketsa; eta, nolahi ere, Probentzan, arrotza izateaz gainera, probentzarren izaerarentzat moldegabea. “La langue française transportée en Provence fait l’effet de la défroque d’un dandy parisien adaptée aux robustes épaules d’un moissonneur bronzé par le soleil. Née sous un climat pluvieux, empesée à l’étiquette des cours, façonnée avant tout à l’usage des classes élevées, cette langue est naturellement, et le sera toujours, antipathique aux libres allures, au caractère bouillant, aux moeurs, à la parole vive et imagée des Provençaux”²⁴⁶¹. Oharra Paris beti liberean ez bide da gehiegi gustatu, hurrengo edizioetan desagertu egin da. *Mireio*, probentzala errebindikatuz ere (oin-oharrean!), maitasun istorio baten poema epiko-lirikotatik ez zen pasatzen, guztiz garaiko gustu eztiarioaren modan²⁴⁶². 1867an *Calendau* poema eman du argitara, maitasun istorio bat bai, baina batez ere

2460 OC, II, 972. Ib., 1016: “Chaque année, je passe trois mois au bord de la mer, au fond de ma chère Bretagne (...). Je retrouve là une foule de souvenirs, des oiseaux, des fleurs, des jeunes filles exactement semblables à celles qui me plaisaient jadis par leur petite air sage et modeste”.

2461 Aipatua in: VÉRAN, J., *La jeunesse de Mistral*, Paris 1930, 127-131.

2462 *Mireio*-ren arrakasta Parisen hein handiengan Lamartinek aseguratu zuen bere autoritatearekin. Lamartinek badu “Toast porté dans un banquet national des Gallois et des Bretons à Abergavenny” bat eder-ederra, frantsesa bai, baina ez nazionalista frantsesa, ezpada hizkuntza zeltikoen maitasunezkoa. Eta bertan arraza kontzeptua erabiltzen bada, arrazismo izpirik gabe, anaitasun unibertsalera deituz egiten da.

Probentzaren historiaren berreskurapena, eta deklaratu kiago probentzalista: “car es tu la patrio e tu la liberta”. Paris kultu beti liberalak muzin totala egin dio (eta poema txarragoa delako aitzaki-maitzakiak gaur arte dirau). Askatasunaren aberria omen den Frantzian, askatasun irrintzi txikiak ere, “errepublikarrak” (!) ez badira, susmo txarrak sortzen ditu.

Felibrigeen mugimendua indartuz joan da, estreina probentzaletik okzitaniera guztira zabalduz, gero –Frantziaren mugen gaindi– Renaiença katalanarekin harremanak hedatuz. 1861ean F. Mistralek poeta katalanei, hizkuntzak “familia bat” bihurtzen dituela-eta, oda batean oles egin die (“Odo i Troubaire Catalan”). 1868an, poeta katalano-probentzalen Bartzelonako topaketen ondoren, bilera handi bat antolatu da Saint-Rémy-de-Provencen idazle okzitaniar eta katalanena. Mistral iraganeko handitasuna eta askatasunak aipatzera ausartu da bere diskurtsoan, eta biltzarkideei ez kikiltzera dei egin die, eta ez lotsatzera konkistatuak eta menperatuak bezala, denen artean ahaleginduz behialako askatasun hiritarren berpiztea eta nazioaren birloratzea ikusiko dutela erasanez (“veirés flouri uno nacioun”).

Mugimendu hauek Parisetik nolako errezeloz ikusten ziren, lagin bat aski adierazgarria daukagu E. Zolaren gutun ageri luzean F. Mistrali (*La Tribune* astekari errepublikarrean argitaratua) – atal batzuk soilik aldatuko ditugu hasiera eta bukaeratik:

“20 septembre 1868.

À Frédéric Mistral,

Vous êtes un poète, monsieur, et moi, qui suis un homme de réalité, je me permets de vous écrire cette lettre. Les chanteurs de Provence accueillent en frères les chanteurs de Catalogne, ils donnent aux nationalités l'exemple de l'amour du sol et de la communion des peuples dans l'idéal; cela est noble et bon. J'applaudis à votre réunion, j'aurais voulu être parmi vous pour me griser de votre enthousiasme et rêver votre rêve pendant une heure. Mais les hommes ne peuvent rêver toujours; il n'y a que les femmes et les enfants qui doivent faire la grasse matinée et bercer sur la mollesse de leur couche les rêveries caressantes. C'est pourquoi je vous dis «Debout, poète! Monte sur la plus haute colline de ta Provence, et regarde au loin; ton ancien combat n'est plus à tes pieds qu'une tache grise; là-bas il y a la France, l'Europe, là-bas il y a l'humanité qui t'appelle».

Je suis un ami, un compatriote²⁴⁶³, et vous pouvez mettre votre main dans la mienne sans craindre que je blesse vos affections. Mais je crois être aussi un garçon de logique, et je veux vous dire ce que je pense des paroles que vous venez de prononcer à Saint-Rémy. Ces paroles sont graves, elles sont presque mauvaises. Dans votre grande tendresse pour le coin de la France où vous êtes né, vous regrettez un passé cruel dont la Révolution nous a sauvés, vous niez un présent qui est plein d'activité et de force,

2463 E. Zola Parisen jaiotako italo-probentzala dela esan liteke: aita italiarra zuen, haurtzaro eta nerabezaroa Probentzan bizi izan da, hogeita bat urterekin nazionalitate frantsesa eskatu eta erdietsi du (1861), hogeita hamarrekin xobino bat da.

vous souhaitez un avenir qui en se réalisant ferait faire aux nation un saut de plusieurs siècles en arrière (...).

Voici quels sont vos voeux, si je vous ai bien compris. Vous voulez chasser la langue française de votre province; la résurrection que vous rêvez n'est pas seulement une résurrection littéraire; vos poèmes sont une arme, vos vers doivent ramener dans chaque mot du pays l'usage de l'ancien idiome. Et quand la langue provençale règnera de nouveau vous comptez sans doute demander votre autonomie, vos franchises d'autrefois. Puis vous vous séparerez de la France, de la soeur cruelle, comme vous l'avez nommé un jour, qui a fouaillé et chargé de chaînes sa soeur cadette.

(...) Permettez-moi de vous éveiller, vous qui dormez dans le passé: interrogez le présent, et demandez-vous si la Provence n'est pas devenue française à jamais. D'ailleurs j'accepte le terrain purement moral où vous vous placez. Vous oubliez le lien puissant d'administration qui rattache vos départements à ceux du reste de la France; vous parlez de résurrection, sans paraître vous douter que votre pauvre revenante serait bien dépaycée dans nos temps modernes; vous êtes simplement un poète, et vous regrettez vos légendes, vos danses et vos cours d'amour, en rêveur qui s'imagine entendre les foules faire le même rêve que lui. Les foules sont logiques, monsieur, elles marchent en avant, elles ne peuvent toujours se nourrir de chimères. Le soir, avec les quelques amis qui partagent votre songe, mettez-vous aux fenêtres et écoutez la voix du peuple: cette voix, toute frémissante des espoirs de l'avenir, crie dans la plaine: «En avant! En avant! Les siècles nous pressent et nous voulons avancer pour nous perdre dans le grand tout, dans l'humanité libre et heureuse».

J'ai habité le Midi quinze ans. J'ai vu la Provence au tombeau; j'ai touché le corps, il était froid et s'en allait en poussière. Elle est bien morte, allez, la fille brune, la fille voluptueuse, qui était trop douce pour ne point se laisser poser le pied sur la gorge. Les barbares du Nord l'ont étouffée dans une étreinte. Elle s'est livrée chaque jour davantage, et aujourd'hui ses enfants ne savent plus que balbutier sa langue. Est-ce bien sa langue que je devrais dire? Vous qui êtes d'Avignon, vous ne parlez pas l'idiome d'Aix; il y a autant de dialectes que de villages, et ces dialectes sont tellement corrompus par l'introduction continuelle de mots français, que vous avez été obligé d'employer dans vos poèmes une langue de lettré, une langue reconstituée à grande peine par votre rare érudition (...). Les paysans ne vous lisent pas et les gens des villes ont besoin d'un dictionnaire pour vous entendre (...).

Vous rêvez seul, vous dis-je. Si même les faits historiques n'avaient pas fait des Français et des Provençaux un seul peuple, le peuple de [17]93, qui a donné au monde l'Evangile de la liberté, si les nécessités sociales ne voulaient pas que le Nord et le Midi n'eussent qu'un même désir, le progrès commun et universel, vous appelleriez encore vainement à la révolte les enfants de vos contrées (...). Rien ne reste de la vieille nation, rien qu'un patois bâtard dont l'usage s'altère et se perd chaque jour. Pour qu'un peuple se réveille, ce peuple ne doit être qu'endormi, et vous êtes un peuple mort, une nationalité fondue à jamais dans une nationalité plus large. Vous ne ferez pas revivre votre ancien langage, parce que ce langage tenait à une civilisation disparue (...). C'est le destin; vos révoltes sont vaines: les foules se mêlent aux foules, les hommes se

tendent la main, oubliant leur berceau, pour former peu à peu la grande nation libre de l'avenir.

Imaginez que votre rêve se réalise demain. La Provence se sépare de la France et vit à part, ayant sa langue, ses moeurs et ses lois. La Bretagne l'imitera, elle se lèvera toute grelottante du sommeil de la tombe, elle retrouvera son autonomie, aux chants déjà oubliés de Brizeux. M. de Bismarck viendra à son tour chanter ses lieds sous les balcons de l'Alsace et fera épouser à ses soldats les filles blondes de cette ancienne terre allemande. Nos provinces s'en iront ainsi une à une; on niera le travail de plusieurs siècles; on tuera la France qui sort à peine de son labeur d'unification et qui commence à faire appel à tous ses enfants, à ceux du Nord et à ceux du Midi, pour les grouper autour du drapeau de la liberté. C'est de ce drapeau que vous devez être fier; c'est celui que vous planterez avec nous sur le monde. Séparons-nous, dites-vous; unissons-nous au contraire; ne faisons pas des rêves puérils, formons un seul peuple, un grand peuple qui obéisse aux mêmes élans de vérité et de justice.

.....

Poète, levez-vous (...). L'idiome de votre pays se perd dans le choeur des langues... Voyez votre berceau s'agrandir: la Provence devient la France, la France devient le monde..."²⁴⁶⁴.

Nazio txikien aspirazioen aurka gero beti ikusi dugun diskurtsoaren egitamua, tonua ere, erakutsita dago jada oso-oso²⁴⁶⁵. Zolarentzat arrazoimenaren eta zientziaren hizkuntza frantsesa da; bretoia, probentzala, etab., ezjakitearen eta sentimentalismoaren dialektoak dira²⁴⁶⁶. Erretorika hori tradizionala bilakatu da (oroit Unamuno, Ortega): zuek, erreakzionariook, versus gu, progresistak. Baten sentimenduari sentimendua esaten zaio, edo poesia esaten zaio, bestearen sentimendu berdinari arrazoimena; baten asmoei, erromantizismoa, bestearen asmoei errealismoa; baten xedeari lokalismoa, bestearenari unibertsaltasuna. ("Les foules, sous vos yeux, obéissent à la grande poussée du progrès; elles vont à la science, à la paix, à l'unité")²⁴⁶⁷. Proklama-zio unionista jakobinoak lehenagotik badatoz etorri, gutun hau diskurtso unionistaren testu fundazionala kontsidera liteke apika. Mereziko luke norbaitek gutun osoaren azterketa zoliagoa bere testuinguruarekin egitea.

Bai, beti hala da. Frantziako erregeak Jainkoak bereziki hautatuak eta sakratuki gantzutuak ziren. Mirarigileak: haien mantua ukitu eta gaixoak sendatu egiten ziren.

2464 ZOLA, É., *Oeuvres Complètes* (arg. H. Mitterand), bol. X, Paris 1968, 759-763. Irakur daiteke orobat in KANES, M. (arg.), *L'Atelier de Zola. Textes de journaux: 1865-1870*, Genève 1963, 169-173.

2465 Nazionalismo handiaren teologia fundamentalak baino ez da. Micheletentzat ere haren baitako nazionalitate txikiak sakrifikatuz egiten da nazio frantses handia: "ce sacrifice des diverses nationalités intérieures à la grande nationalité" (hemen gutxienez berezko naziotasuna aitortu egiten zaie txikiei, ukazio faktikorako bada ere!), ik. *Le Peuple*, Paris 1846, 307. Baina, dio, horrek ez du nazionalitate txiki irentsiaren bizia eta aiurria itzaltzen, aitzitik baizik, "elle fortifie son génie". Hori baiesten da beti, baietsi; zertan edo nola egiaztatzen den fenix hegaztiaren mirakulutxo hori –mito politetik aparte–, inoiz ez da jaulkitzen.

2466 Ik. BORST, A., *Der Turmbau von Babel*, München 1995, bol. III/2,1648.

2467 Ib., 763.

Gero Iraultza: gizadiaren historian ez dago populu frantsesaren balentria hori bezalako beste bat; askatasunaren sorterrria Frantzia da. Etab.: munduan ez dago beste institutu zientifiko bat Frantziako Kolegioa bezalakorik; Paris da munduko herri guztien itsasargia. Ez dago lurraren gainean frantsesa bezalako herri-gogorik. Halako kulturarik. Halako hizkuntzarik, batez ere. Frantsesa hizkuntza naturala da; unibertsala, hortaz; arrazoimenaren hizkuntza, logikarena, argiarena, beste ezein ez bezala. Hizkuntzan substantziala sintaxia da, eta sintaxi logikoa frantsesa da; beste hizkuntzak substantzialki frantses txar batzuk baino ez dira.

Frantsesaren paregabekotasuna kredo zaharra da Frantzian:

“Nous disons les choses en François –goratzen zuen jada Diderot guztiz ilustratuak–, comme l’esprit est forcé de les considérer, en quelque langue qu’on écrive. Ciceron a, por ainsi dire, suivi la syntaxe Française, avant que d’obéir à la syntaxe latine. D’où il s’ensuit, ce me semble, que la communication de la pensée étant l’objet principal du langage, notre langue est de toutes les langues la plus châtiée, la plus exacte & la plus estimable (...). Je dirois que nous avons gagné à n’avoir point d’inversions, de la netteté, de la clarté, de la précision, qualités essentielles au discours (...). J’ajouterois volontiers que la marche didactique & réglée à laquelle notre langue est assujettie la rend plus propre aux sciences (...). Que nous pouvons mieux qu’aucun autre peuple faire parler l’esprit, & que le bon sens choisiroit la Langue Française; mais que l’imagination & les passions donneroient la préférence aux langues anciennes & à celles de nos voisins [italiera, ingelesa]. Qu’il faut parler François dans la Société & dans les Ecoles de Philosophie; & Grec, Latin, Anglois dans les Chaires & et sur les Théâtres: que notre langue sera celle de la vérité, si jamais elle revient sur la terre; & que la Grecque, la Latine, & les autres seront les Langues de la fable & du mensonge. Le François est fait pour instruire, éclairer & convaincre; le Grec, le Latin, l’Italien, l’Anglois pour persuader, émuouvoir & tromper; parlez Grec, Latin, Italien au Peuple; parlez François au Sage. – [Beste ezein mintzaira ez bezala, frantsesa] on le comprend à mesure qu’il est parlé. Les idées se présentent dans notre discours suivant l’ordre que l’esprit a dû suivre, soit en Grec, soit en Latin, pour satisfaire aux Regles de la Syntaxe (...). Ainsi, tout bien considéré, notre langue *pédestre* a sur les autres l’avantage de l’utile sur l’agréable”²⁴⁶⁸.

1870eko gerra franko-prusiarraren eta desegigoaren hurrengo urteetan, Frantzia Bataren kultura Estatu erlijio absolutuena bihurtu du Hirugarren Errepublikak. Bretoiera edo okzitanozaleek alferrik jarraitu dute deszentralizazioa otoizten –ohiko

2468 DIDEROT, *Lettre sur les sourdes et muets*, 1751, 135 eta hurr. Berdintsu Voltairek: “Le génie de cette langue est la clarté et l’ordre car chaque langue a son génie, et ce génie consiste dans la facilité que donne le langage de s’exprimer plus ou moins heureusement, d’employer ou de rejeter les tours familiers aux autres langues (...). L’ordre naturel dans lequel on est obligé [frantsesean] d’exprimer ses pensées et de construire ses phrases répand dans cette langue une douceur et une facilité qui plaît à tous les peuples; et le génie de la nation, se mêlant au génie de la langue, a produit plus de livres agréablement écrits qu’on n’en voit chez aucun autre peuple.– La liberté et la douceur de la société n’ayant été longtemps connues qu’en France, le langage en a reçu une délicatesse d’expression et une finesse pleine de naturel qui ne se trouvent guère ailleurs” (Dict. Phil., “Franc, Française”).

eskaera zena legitimisten programa guztietan– eta euren hizkuntzen irakaskuntza eskolan. Garaiko galda patriotikoan berbete horiek besterik gabe Antzinako Erregimenarekin identifikatzea eta a priori susmagarri bihurtzea ez da ezer kostatzen.

Ahula eta probintzianoa, mugimendu felibrigeak Renan britainiarrenaren joan du, itzal bila Parisen, 1891n urteko biltzarra ohorezki lehenda zezan. Renanek, beti jendeki, lehendabizi entzuleriak entzun gura zituen losintzak esan ditu (bihotzaren poesia); gero, sermoia gozo-gozo (Zolaren zakarra gabe). Sorterria gure ama bezala da. Hautzaroko parajeek, hizkuntzak, doinuek eta kantekek alegrantziaz betetzen digute bihotza²⁴⁶⁹. Bidezkoa da bretoiek Britainia maitatzea, normandarrek Normandia, etc., eta bidezkoa da Renanek probentzalen Probentzarenaren maitasuna goratzea, maitasun horren fruituek “aberri frantsesa” edertzen eta aberasten baitute²⁴⁷⁰. Aukera ederra zuen, behin bederen, baina okzitaniara Frantzia aipatu gabe goraitatu, Renanek ezin du. Oposiziorik ez dagoela, dio, norbere herrialdearen eta Frantziaren maitasunaren, unibertsalaren eta partikularraren artean. Aitzitik, batak bestearen osagarria behar du²⁴⁷¹. Zerk bateratzen ditu, eta nolatan maite dute elkar britainiar edo normandarrak eta mediterraneak? Eguneroko plebisituak airean uzten zuen galdera baita. Erantzuna orain dator: Frantziak bateratzen ditu, eta euren Frantziarenaren maitasun amankomunean maite dute elkar herrialde ezberdintarrok. Ez al zuen alde-rantziz izan behar, euren arteko maitasunak sortzen eta eusten zuela Frantzia? Ez, aurrena Frantzia dago, eta berak egiten du herrialdearen komunitatea. “C’est par les profondeurs mêmes de notre unité française que nous sympathisons les uns avec les autres, que nous nous comprenons. Les mêmes artères nous ont nourris avant de naître; nous nous aimions en naissant”²⁴⁷². (Metaforak berriro!). Ordea, batasun frantses hori ez ote da herrialde batek bestea zanpatuz egina? Bai –entzuleriak hori pentsa dezakeela suposatzen da–, baina gaur, “vous chantez également bien en deux langues. Bénissons donc, chers amis, en dépit des mauvais hasards de l’histoire, le jour qui nous fit frères. Ce jour-là fut un bon jour”²⁴⁷³. Hori onarturik, diskurtso lirikoari eman dakioke amaiera epiko bat:

2469 OC, II, 1013: “Vous avez compris que ce qui réjouit le coeur de l’homme, en l’améliorant, est inséparable de ce qui lui rappelle son enfance et le pays où il a d’abord été heureux (...). La langue que nous avons d’abord balbutié, la chanson en dialecte [?] local que nous avons entendu chanter à quinze ans, mille particularités chères au coeur, qui nous rappellent nos origines, humbles mais honnêtes, font de la terre natale une sorte de mère vers le sein de laquelle on se tourne toujours”.

2470 Ib., 1014.

2471 Ib., 1015: “La science, la pensée abstraite, poursuivant la vérité, n’ont pas de province, pas même de patrie. Mais la poésie, la chanson, la prière, le contentement, la tristesse sont indissolublement liés à la langue de notre enfance (...). Le lien qui nous attache à la France, à l’humanité ne diminue pas la force ni la douceur de nos sentiments individuels et locaux”.

2472 Ib.

2473 Ib., 1017.

“Vive le Midi, Messieurs, le Midi qui, à toutes les époques, a fourni une part si capitale à la grande sélection du génie français! Vive cette pauvre Bretagne que vous avez voulu appeler à votre fête! Et puis vive Paris, la seule ville du monde où ce qui se passe aujourd’hui soit possible: Paris, la ville commune des panégyres, où le Breton tient ses pardons, le Méridional des félibriges, où chacun exprime la poésie de sa terre natale, chante ses gloires locales, regrette son village, maudit la centralisation à son aise; Paris, où chaque province vit et fleurit parfois plus activement que chez elle, où les sentiments le plus divers se traduisent tous en bon français, langue fort délectable, quand elle est maniée par des artistes comme les vôtres, Messieurs. Vive notre chérie patrie française, mère de ces diversités, toutes aimables, toutes excellentes à leur manière!”²⁴⁷⁴

Bretainia, Okzitania, funtsean euren tokia oroipenetan duten erresumak dira, poesian (“le royaume d’Is est frère du royaume d’Arles”)²⁴⁷⁵, “herri bat izan zan”. Herri gogoekin, hil egiten diren edo zer gertatzen zaien, ez dago garbi Renanengan, testu batetik bestera irauli egiten baitira haren juzguak. Ez-indoeuroparrentzat ematen du herrigogoak aldaezinak direla, eboluziorik ez dutela, eta iraun edo hil egiten baino ez dakitela. Herrigogo indoeuroparrek eboluzioa ezagutzen dute, eta agian ez dira hiltzen, transformatzen baizik. Herrigogo bretoaia, bere horretan, ezgauza da modernitateko; eta, behiala fruitu ederrik eman badu ere, haurkeria hutsa da garai modernoetan gauza bera egin lezakeela uste izatea, bere isolamenduan²⁴⁷⁶. Alabaina –darrai–, urrutitik ere ez dugu pentsatzen, arraza horrek bere azken hitza esana duela. Frantsesten bada, eta horrekin modernizatu, “qui sait ce qu’elle produirait dans le domaine de l’intelligence, si elle s’enhardissait à faire son entrée dans le monde, et si elle s’assujettissait aux conditions de la pensée moderne sa riche et profonde nature?”²⁴⁷⁷. Arraza zeltak, behiala poesia ederrenarekin euren dohainak erakutsi zituztenak, gure aroan bereziki egokiak izan litezke lan intelektual kritikoan ekarpen original bikainak ekoizteko... Renan bera korifeoa zen ikerketa historiko kritikoan, bere buruan arraza zeltaren jeinu modernizatua ikusten zuen antza.

Arraza zeltak frantsestu beharra dauka modernitatean bere jeinua garatzeko (Umunu euskaldunari bidea irakatsi dio). Bere oroitzapenen buruan Renan, zahartua eta heriotzan pentsatuz, bere bilakabideari beha paratu da. Britainia marjinatutik dator, maitasunez gogoratzen da sorterriaz. Baina esker onik sentituena Frantziari aitortzen dio: “(...) Malgré l’humilité de son origine, ce fils de paysans et de pauvres marins, couvert du triple ridicule d’échappé de séminaire, de clerc défroqué, de cuistre endurci, on l’a tout d’abord accueilli, écouté, choyé même, uniquement parce qu’on trouvait dans sa voix des accents sincères (...). La France m’a fait bénéficiaire des faveurs

2474 Ib.

2475 Ib.

2476 PRC: 72: “En présence des progrès de plus en plus envahissants d’une civilisation qui n’est d’aucun pays, et ne peut recevoir d’autre nom que celui de moderne ou européenne, il serait puéril d’espérer que la race celtique arrive dans l’avenir à une expression isolée de son originalité”.

2477 Ib.

qu'elle réserve à tout ce qui est libéral, de sa langue admirable, de sa belle tradition littéraire, de ses règles de tact, de l'audience dont elle jouit dans le monde"²⁴⁷⁸.

Atala bukatzeko, pasarte batzuk aldatuko ditugu "Conférence faite à L'Alliance pour la Propagation de la Langue Française" 1888ko otsailaren 2ko hitzalditik:

"(...) La conservation, la propagation de la langue française importent à l'ordre général de la civilisation. Quelque chose d'essentiel manquerait au monde le jour où ce grand flambeau, clair et pétillant, cesserait de briller. L'humanité serait amoindrie, si ce merveilleux instrument de civilisation venait à disparaître ou à s'amoindrir.

Que de choses éternellement bonnes et vraies, Mesdames et Messieurs, ont été pour la première fois dites en français, ont été frappées en français, ont fait leur apparition dans le monde en français! Que d'idées libérales et justes ont trouvé tout d'abord en français leur formule, leur définition véritable! Comme notre langue a dit de belles et bonnes choses, depuis ses bégayements du XII^e siècle jusqu'à nous! L'abolition du servage, les droits de l'homme, l'égalité, la liberté ont été pour la première fois proclamés en français.

(...) C'est une langue libérale vraiment. Elle a été bonne pour le faible, pour le pauvre, ajoutons pour l'homme intelligent, pour l'homme d'esprit.

(...) Liberté, Egalité, Fraternité. C'est du français, cela, et cela fera le tour du monde. Je dis que le français a été une langue bienfaisante pour l'humanité. Ça été aussi une langue aimable! Oh! Que de douces choses on a dites en français! Il n'y a pas de langue dont on puisse détacher de plus jolies phrases. Que de sentiments fins et exquis ont trouvé leur expression en cet harmonieux idiome (...).

Le français ne sera jamais la langue de l'absurde: ce ne sera jamais non plus une langue réactionnaire. Je ne peux pas imaginer une sérieuse réaction ayant pour organe le français (...). Voyez M. de Maistre, M. de Chateaubriand; oh! que de tels inquisiteurs m'effrayeraient peu! Et M. de Montalembert!... Affaire de rire. M. de Falloux!... Un peu plus sérieux. La question est de savoir si le réactionnaire a de l'esprit. S'il en a, il s'arrête bien vite. Je ne crains que le réactionnaire sans esprit; mais celui-là ne parle pas français [alemanez akaso?]; nous n'avons pas à nous occuper de lui.

(...) Voilà pourquoi le français peut être appelé une langue classique, un instrument de culture et de civilisation pour tous. Cette langue améliore; elle est une école; elle a le naturel, la bonhomie, elle sait rire, elle porte avec elle un aimable scepticisme mêlé de bonté (sans bonté, le scepticisme est une très mauvaise chose). Le fanatisme est impossible en français. J'ai horreur du fanatisme, je l'avoue, surtout du fanatisme musulman; eh bien! Ce grand fléau cessera par le français. Jamais un musulman qui sait le français ne sera un musulman dangereux. C'est une langue excellent pour douter (...). Concevez-vous Montaigne, Pascal, Molière, Voltaire, autrement qu'en français? Ah! que la joie s'en irait de ce monde le jour où le français s'en irait! Conservez-le, conservez-le.

A côté des races fanatiques, il y a les races tristes. A celles-là aussi apprenez le français. Je pense ici surtout à nos frères malheureux, les Slaves (...). Le français et le vin de

2478 S: 208.

France auraient là un rôle humanitaire à jouer. Le français réjouit; ses locutions favorites impliquent un sentiment gai de la vie, l'idée qu'au fond rien n'est bien sérieux et qu'on entre dans les intentions de l'Éternel par un peu d'ironie. La grande infériorité du barbare, de l'Orient surtout, c'est qu'il ne sait pas rire. Apprenez à toutes les nations à rire en français"²⁴⁷⁹.

Azken urteetako Renanen obsesioa Alemania izan da, eta konferentzia hau ere obsesio horrekin amaitzen da. Alemana hizkuntza nahas-iluna eta harroputza ei da, ez dadila bera izan munduan nagusituko dena! Ez dadila frantsesa bigarren mailara jausi eta galdu! "Je me fie à vous pour que le français soit la langue éternelle"²⁴⁸⁰.

Izan ere, beste hizkuntza guztien aldean argia, alai, paregabe miragarria da frantsesa; ez erreakzionarioa, ez fanatiko, ez tristea. "Notre race gauloise a toujours eu, sous ce rapport, une grande supériorité". Nazioa (Frantzia) berdin arraza; arrazaren jeinua, hizkuntza... Batzuetan Renanek esaten duena bere egiazko pentsamendua da. Renanen egiazko pentsamenduan zer da zinetan nazioa?

2479 OC, II, 1088 eta hurr. Jean Jaurèsentzat ere kolonialismoak hizkuntza frantsesaren espantsioa bultzatu behar zuen: "L'Alliance a bien raison de songer avant tout à la diffusion de notre langue", (Aljerian) "il n'y aura là un vrai peuple et une autre France que par une large diffusion de la langue française", ik. GIRARDET, R., *Le nationalisme français*, Paris 1983, 94-95.

2480 Ib., 1095.

X

“KONTZIENTZIA BAKARRA”REN GARAIPENA

Orainari buruz balorazioen bat egiten dugunean, etorkizunari buruz dugun ideia orokorra barneratzen dugu nolabait: agiantzak, itxaropenak... Renanek agiantzen eta iragartzen duen etorkizuna dardarazgarria da: Estatu-Eliza terrorifiko bat. Ondorioz, demokrazian Renanek ikusten duena, askotarikotasunaren sistema baino gehiago, berdinkeria eta erdipurdikeriarena da. Demokrazia, tolera daitekeena da, onenean – beste erremediorik ez badago; inoiz ez gorets daitekeena. Izan ere, gizaki gehien-gehienak ez dira egia erdi-mailakotsuak beren kasa ulertzeko gai. Horrek ez du egia haien balioa gutxitzen. Jendeak ulertu ala ez ulertu, berdin balio dute historia-ren aurrerabiderako²⁴⁸¹. Naturaren helburu den kontzientzia berriak ez du edozeinen eskura egon behar. Basatiek, noski, ezin iritsiko dute. Baina herri zibilizatuetan ere, ez beharrezko eta ez ahalezko izango da edozeinek hura erdiestea. “Le but de la nature, il faut le croire, n’est pas que tous les hommes voient le vrai, mais que le vrai soit vu par quelques-uns, et que la tradition s’en conserve”²⁴⁸². Ez dago denak maila altu berera jasotzerik²⁴⁸³. Historiak ez du horren beharrik ere, bere helburua lortzeko. “La raison, la science sont des produits de l’humanité, mais vouloir la raison directement pour le peuple et par le peuple est chimérique”²⁴⁸⁴. Renanek –bere buruan pentsatuz nonbait– jakintsua ez dauka nornahi edo zernahitzat. “Il nous a fallu quarante ans de réflexion, une vie occupée tout entière à penser, l’abandon de toute occupation, de tout souci, le sacrifice de notre fortune, presque de nos devoirs, pour arriver à quelques idées plus ou moins imparfaites sur ces matières obscures. Comment voulez-vous

2481 OC, I, 98-99: “Les théorèmes d’Abel ou de M. Cauchy ne perdent rien de leur certitude, parce qu’une certaine de personnes seulement les comprennent. Il suffit à ces hautes vérités qu’elles aient été vues par un petit nombre d’esprits et qu’elles soient consignées dans des livres en vue de ceux qui peuvent désirer les connaître un jour”.

2482 Ib., 96.

2483 Ib., 97: “(...) Élever tous les hommes au même niveau est impossible; on ne peut même pas dire que, le monde étant fait comme il est, cela soi fort utile”.

2484 Ib., 99.

que de telles vies soient la loi commune de l'humanité?"²⁴⁸⁵. Zientifiko bat sakrifizio askoren emaitza da, bereena eta hura posible izan dadin lanean diharduten jende eta belaunaldiena²⁴⁸⁶. Demokrazian, ordea, jendeari ez dago ideal baten izenean bere buruaren sakrifizioa eskatzerik. Demokraziak kultura jaso ororen eta edozein diziplina zailen iraungipena dakar. Gizadiaren ongia edo naturaren helburua bezalako kontzeptu altuak, arrotzak zaizkio gehiengoari. Gehiengoak ez du bere interes artekogabebetan baino pentsatzen. Ez daki bere buruaren ongia ezagutzen ere. Erokeria da, zein gobernu osatu, haren esku uztea²⁴⁸⁷. Demokrazia, naturak irakasten duenaren kontrarioa ere bada. "Le principe que la société n'existe que pour le bien-être et la liberté des individus qui la composent ne paraît pas conforme aux plans de la nature, plans où l'espèce est seule prise en considération, et où l'individu semble sacrifié"²⁴⁸⁸. Agian momentu batez onar daiteke ("pour le moment")²⁴⁸⁹ demokrazia, beste aukerarik ez badago. Baina, berez, demokrazia dago "plus éloigné qu'aucun autre de l'idéal d'une société régie par la science"²⁴⁹⁰ – ideal honetan Renanek ez baitu inolako eboluziorik sekula erakutsi. Eboluziorik erakutsi ez duen bezala, gizartearen egitekoa jakintsu eta gizandien sortzea kontsideratzean beti. "Il est donc peu probable que Dieu se réalise par la démocratie. La démocratie sectaire et jalouse est même ce qu'on peut appeler l'erreur théologique par excellence, puisque le but poursuivie par le monde, loin d'être l'aplanissement des sommités, doit être au contraire de créer des dieux, des êtres supérieurs, que le reste des êtres conscients adorera et servira, heureux de les servir"²⁴⁹¹. La démocratie est en ce sens l'antipode des voies de Dieu [historiaren zentzua], Dieu n'ayant pas voulu que tous vécussent au même degré la vraie vie de l'esprit"²⁴⁹². Konklusioan: "En somme, la fin de l'humanité, c'est de produire des grands hommes; le grand oeuvre s'accomplira par la science, non par la démocratie. Rien sans grands hommes; le salut se fera par des grands hommes. L'oeuvre du Messie, du libérateur, c'est un homme, non une masse qui l'accomplira (...). L'essentiel est moins de pro-

2485 Ib., 100-101.

2486 Ib., 102: "Le dévouement est indispensable à la science (...); un savant est le fruit de l'abnégation, du sérieux, des sacrifices de deux ou trois générations; il représente une immense économie de vie et de force".

2487 OC, II, 1079 ("Réponse à M. Claretie"): "On commit de gaieté de coeur l'erreur capitale, qui est de déférer à la masse la question qu'elle sait le moins résoudre, la question de la forme du gouvernement et le choix du souverain (...). On demandait de la raison à cette foule qui, le même jour, peut se montrer dupe du plus grossier charlatanisme et sottement accueillante pour toutes les calomnies". 1889koak dira adierazpenok!

2488 OC, I, 99

2489 Ib., 102.

2490 Ib., 99.

2491 Behin eta berrir errepikatu izan duen ideiarene arabera, Alesander Handia edo Luis XIV.aren morroi eta jopuen zorientasuna, halakoxe handien morroi eta jopu izatean datza. "Chacun est heureux à son rang. Les gens du monde et les gens du peuple ont milles plaisirs, mille compensations que nous [!] n'avons pas. Ils s'amuse", Ib., 104.

2492 Ib., 101.

duire des masses éclairées que de produire de grands génies et un public capable de les comprendre”²⁴⁹³.

Demokrazia zientziak gaudituko du, progresoaren premiek inposatuta. Arma modernoek perfekzionamendu teknikoak, adibidez, “mène à l’inverse de la démocratie; elle tend à fortifier, non la foule, mais le pouvoir, puisque les armes scientifiques peuvent servir aux gouvernements, non aux peuples”²⁴⁹⁴. Horrela, garapenak berak, masa ezjakinarentzat baliogabeak diren armak ekoitziz, jakintsuen elite baten esku jartzen du gizadiaren patua. “De la sorte, on imagine le temps où un groupe d’hommes régnerait par un droit incontesté sur le reste des hommes (...). Alors l’idée d’un pouvoir spirituel, c’est-à-dire ayant pour base la supériorité intellectuelle, serait une réalité”²⁴⁹⁵. Arrazoimenak, gizartearen gainean egiaz agintzeko, armen indarra behar du (“un pouvoir spirituel ne sera réellement fort que quand il sera armé”)²⁴⁹⁶. Filosofo errege edo jakintsu armatuon aginteak, “ferait régner –dio Renanek– le plus de raison possible”²⁴⁹⁷.

Lortu ere –darrai esaten Renanek– terrorearen terrorez lortuko luke hori, zinezko infernuarekin, Inkisizioak eta Elizak beren ziegekin eta sasi infernu baten beldurrarekin inoiz lortu ez bezala²⁴⁹⁸. Ankerkeria gobernuaren baliabide bilakatu da, piztikeria printzipio politiko baliozko²⁴⁹⁹. Elkarrizketako Théoctiste solaskidearen hitzak irakurtzen jarraituz: “Les tyrans positivistes dont nous parlons se feraient peu de scrupule d’entretenir dans quelque canton perdu de l’Asie un noyau de Bachkirs ou de Kalmouks, machines obéissantes, dégagées de répugnances morales et prêtes à toutes les férocités. Remarquez de plus que je me place dans l’hypothèse d’un progrès immense de la conscience humaine, d’une réalisation du vrai et du juste dont il n’y a eu aucun exemple jusqu’ici. Je suppose (et je crois ici être dans le vrai) ce progrès accompli, non par tous, mais par une aristocratie servant de tête à l’humanité, et en

2493 Ib., 103. “On est injuste pour les pays qui, comme la France, ne produisent que de l’exquis, qui fabriquent de la dentelle, non de la toile de ménage. Ce sont ces pays-là qui servent le plus au progrès”.

2494 Ib., 106. (Oroit J. ROMAN, aip. lib., 75, gerra moderno zientifikoa, arraza baten balioaren kriterio egokia).

2495 Ib., 106-107.

2496 Ib., 108. Renan baitan errepikatua aurkitzen den printzipioa da berau. Arrazoimenak, berak bakarrik, ez arrazoizkotasuna eta ez ongia hedarazi ahal izango luke gehiengoaren gainera, bortxaren laguntzarik gabe. “(...) Car la condition pour réaliser le bien, c’est d’être fort”, ik. OC, I, 53. Logikoki, Renanen etenik gabeko filosofiaren arabera, historian progresoaren hedapena eragiten dutenak agintari handi bortitzak dira: Alesander Magno, Augusto, Napoleon eta gisakoak.

2497 OC, I, 105.

2498 Ib., 108: aginte honek bere eskuan edukiko luke infernua, “non un enfer chimérique (...), mais un enfer réel”.

2499 Ib., 109. Ez da zilegi uko egitea Estatu terroreari eta torturari berari, progresoa bultzatzen badute. “La guerre transformée en terreur préventive, l’otage torturé non comme coupable, mais pour effrayer la population et l’empêcher de se défendre, ce principe qu’on avait oublié depuis Louvois [Luis XIV.aren gerrako ministroa], maintenant hautement avoué, que la cruauté est une force et constitue dans les choses humaines un avantage dont on n’a pas à se priver!”

laquelle la masse aurait mis le dépôt de sa raison. Il est clair que le règne absolu d'une portion de l'humanité sur une autre est odieux, si l'on suppose que la partie régnante n'est mue que par l'égoïsme personnel ou l'égoïsme de classe; mais l'aristocratie que je rêve serait l'incarnation de la raison; ce serait une papauté vraiment infaillible. La puissance en sa main ne pourrait être que bienfaisant, et il n'y aurait pas à la lui marchander²⁵⁰⁰. Ce serait la puissance légitime par excellence, puisqu'elle appuierait des opinions vraies sur des terreurs réelles. L'Église et le brahmanisme reposaient sur une erreur (...). Mais l'être en possession de la science mettrait une terreur illimitée au service de la vérité (...). La vérité sera un jour la force (...). Une théorie d'où sortiront des machines terribles, domptant et subjuguant tout, prouvera sa vérité d'une façon irrécusable. Les forces de l'humanité seraient ainsi concentrées en un très-petit nombre de mains, et deviendraient la propriété d'une ligue capable de disposer même de l'existence de la planète et de terroriser par cette menace le monde tout entier. Le jour, en effet, où quelques privilégiés de la raison posséderaient le moyen de détruire la planète, leur souveraineté serait créée; ces privilégiés régneraient par la terreur absolue, puisqu'ils auraient en leur main l'existence de tous; on peut presque dire qu'ils seraient dieux...”²⁵⁰¹

Ikuskari latzak, zinez²⁵⁰². 1883an, Renan jauna, jada instituzio guztiek ohoraturiko gorentasun errepublikano bilakaturik, agian bera izutu da, publikatu zaharra ez zuen testu horrekin. *Souvenirs*-etarako zirriborroetan nota bat eskuidatziko du, hola-ko burutazioak, egiazko bere pentsamenduak ez, baizik aldi txarretako amesgaizto bezala²⁵⁰³ justifikatu nahiz: “De là une des fausses idées qui m’obsèdent le plus souvent, c’est que peut-être l’avenir n’est pas à la démocratie, mais qu’il est bien plutôt aux grands terrorismes”²⁵⁰⁴. Erraz ulertzen da, egoera berrian Renanek publikoaren aurrean bere burua zuritzeko tentazioa sentitzea. Baina azkenean notatxo eskuidatzi hori bazterrerara utzi du, testu definitiborako baliatzeke. Ororen buruan, “amets” horretan irudimen larregitik egon daitekeena kenduta ere, betiko bere pentsamendua baizik ez baita islatzen substantzian; hots, etorkizunean handi irudikatzen dena ez da iraganean miresten duenaren ispilua baizik: gizandiak eta egitandiak, baina erabateko nagusitasunera heldurik, ez historian noizbehinkako fenomeno bezala²⁵⁰⁵. Historia,

2500 Irakurlea adi egongo da, behin eta berriro, zeharka edo zuzenago, inplikatzin diren demokrazioaren balioespun negatiboei.

2501 Ib., 111-113.

2502 Ik. komentario bat in TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 187 eta hurr.

2503 Ib., 108an bertan, “je fais parfois un mauvais rêve, c’est qu’une autorité pourrait bien un jour avoir à sa disposition l’enfer”, baliabide erretorikora errekurritu duela onartu behar da edonola ere.

2504 S, 250 (“Choix de variantes”).

2505 Arraza berri “gizagaindiko” honen ideia (“une race aussi supérieure à la race indo-européenne que celle-ci est supérieure aux Sémites et aux Chinois”), jada in *Histoire des langues sémitiques* (1855) begietsia zuen Renanek. “Une telle race jugerait notre civilisation aussi incomplète et aussi défectueuse que nous trouvons la civilisa-

gizandiek egiten dute eta handiki egiten dute. 1879ko apirilean “Adiskide aleman bati” gutunean adierazten duenez, Prusia garaileari berak egozten diona garaipenaz ez aski inperialki baliatzea da oroz gain. Izan ere, “en ce qui concerne l’idéal d’une grande hégémonie nationale et dynastique (...) nous pensons toujours à Auguste, à Louis XIV; nous ne comprenons pas qu’on règne sur le monde sans grandeur, sans éclat, sans rechercher l’amour du monde et forcer sa reconnaissance. Une nation ou une dynastie dirigeante nous apparaît comme quelque chose de noble, de sympathique, comme une force chargée de patronner tout ce qui est beau, de favoriser le progrès de la civilisation sous toutes ses formes. Éclat, générosité, bienveillance nous semblent des conditions nécessaires de ces grands règnes momentanés qui sont tour à tour dévolus à chaque nation”²⁵⁰⁶. Agintaria, tirano eta mezenas gisa; manupekoak, artalde. *Souvenirs*-en, demokrazia, teorian onartua duena, praktikan iseka eta ironiarako erreferentzia da gehienbat. Renanek higuin dituen bulgoarentzako autobus eta tren berriak, “makina demokratikoak” dira²⁵⁰⁷. Heriotzaren jasangaitzena ez da hil beharra bera, baizik “elle est égalitaire à un degré qui m’irrite; c’est une démocrate”²⁵⁰⁸. Horregatik, eta ironiarik gabe, “la mort sur le champ de bataille est la plus belle de toutes”²⁵⁰⁹. Renan, zientifikoa, zientziaren apostolua, armen eta aintza militarren gurtzaile estrainioa da. “L’Orient inspire le goût des grandes aventures (...). Que de fois, en Syrie, j’ai porté envie au sous-lieutenant qui m’accompagnait! Celui qui fondera l’ordre et la civilisation en Orient grandit peut-être maintenant dans quelque école de cadets”²⁵¹⁰. Pasarte batzuetan, “egiazko handitasunaren” egilea zientzia da; baina, beste askotan, konkistatzaileak, militarrek ematen du handiena²⁵¹¹. Badirudi, egi-egiazko handitasuna, bien sintesi modu batean datzala funtsean Renanentzat. Lessepsi buruz diharduen ondorengo zatia esanahitsua da, irazkintzen ari garen “ametsaren” argigarri bezala ere. Lessepsen Afrikako obra politiko eta tekniko handia goratzen da.

“Le principe de la grande action, c’est de prendre la force vive où elle est, de l’acheter au prix qu’elle coûte et de savoir s’en servir. Dans l’état présent du monde, la barbarie est encore un dépôt énorme de forces vives. Votre intelligence si ouverte comprit qu’il y a une puissance immense entre des mains incapables de s’en servir et que cette puissance appartient à qui sait la prendre. Vous acceptez bravement les choses humaines

tion chinoise incomplète et défectueuse” [zibilizazio semitarik, ezta aipatu ere!], cfr. OC, VIII, 588. (Arraza perfektu horretan indibiduoak kolektibitatearekin osoki bat egiten du noski). Eta ideia berdinak errepikatzen dira in “Examen de conscience philosophique”, 1888ko irailean idatzian, ik. OC, II, 1162-1182. Alegia, ideia hauek aldakuntzarik gabe Renanen bizi guztian zehar aurkitzen dira.

2506 OC, I, 6-61.

2507 S., 202: “Nos machines démocratiques excluent l’homme poli”.

2508 Ib., 211.

2509 Ib., 212.

2510 OC, I, 145 (“Réponse au discours de M. de Lesseps”, 1885).

2511 Ib., 401: “Que n’a-t-on pas dit, à l’origine, contre les armes à feu, lesquelles pourtant ont bien contribué à la victoire de la civilisation?” Ik. ROMAN, J. (ed), 75.

comme elles sont (...). L'humanité se compose de deux milliards de pauvres créatures, ignorantes, bornées, avec lesquelles une élite marquée d'un signe est chargée de faire de la raison, de la justice, de la gloire. Arrière les timides et les délicats, arrière les dégoûtés, qui ont la prétention de sortir sans une tache de boue de la bataille engagée contre la sottise et la méchanceté! Ils ne sont pas propres à une oeuvre pour laquelle il faut plus de pitié [!] que de dégoût, un coeur haut et fier, la grande bonté, souvent assez différente de la philanthropie superficielle, quelque chose enfin du sentiment large de Scipion l'Africain, répondant à je ne sais quelle chicane: «A pareil jour, j'ai gagné la bataille de Zama; montons au Capitole et rendons grâce aux dieux»²⁵¹².

Eskrupulu moralak lekuz kanpo daude historian, egintza handia ongiaren eta gaizkiaren haraindi dago. Heroia ezin da ohiko moralaren neurri txikiekin neurtu. Heroiaren morala haren errealismoa da –“gauzak diren bezala hartu”– eta haren indar dominantzailea. “Vous évitez, dans votre appréciation des hommes, les étroits jugements des idéologues à outrance, qui croient que toutes les races se valent, et des théoriciens cruels, qui ne voient pas la nécessité des humbles dans la création. Ces gens du lac de Menzaleh, qui ont construit les berges de votre canal en recueillant la vase dans leurs larges mains, et en la pressant pour l'égoutter contre leur poitrine, auront leur place dans le royaume de Dieu. Inférieurs, oui certes, elles le sont, ces pauvres familles humaines si cruellement trahies par le sort; mais elles ne sont pas pour cela exclues de l'oeuvre commune. Elles peuvent produire des grands hommes; parfois d'un bond elles nous dépassent, elles sont capables de prodiges d'abnégation et de dévouement. Telles qu'elles sont, vous les aimez (...). L'art suprême est de savoir faire du bien avec du mal, du grand avec du médiocre”²⁵¹³. Hauxe da haren pentsamendua. Beharbada momentu batzuetan bera ikaratu da bere pentsamendurekin, zuzenketaren bat gehitzea pentsatu du. Baina “immoralkeria” hori bere pentsamendu guztiarekin koherente da, zuzenketarik ez da kabitzen. Apunteak egiten Renan laster akordatu bide da –ongi egin du notatxoa baztertuz–, bere “ametsa”, ez aldizkako amesgaiztoena, baizik bere filosofia orokorraren ondorio naturala zela. Bere arrazoimenaren eta egiaren kontzeptuek, bere fedea zientzian, bere arrazen teoriak²⁵¹⁴, bere historiaren metafisikak, bere “Jainkoaren” ideiak, amets hartara zeramatela zuzen-zuzen.

Ikusten ari ginen elite horrek, zientziaren eta boterearen jabeak, Naturaren helbururantz hurrengo urrats logikoa ematen du orain: armamentuen hobetzearen ondorioz bere nagusitasun osoa ziurtaturik, giza arrazaren perfekzioaren bila ekingo dio. Baina hemen ere, ez guztien perfekzioa, kopuru mugatuko aristokrazia batena baizik. “Une large application des découvertes de la physiologie et du principe de sélection

2512 Ib., 144-145.

2513 Ib., 145-146.

2514 Renanek garbi dakusa, bere arraza teoria eta demokrazia ezkontezinak direla, baina arraza teoriari firme eusten dio. “Le principe le plus nié par l'école démocratique est l'inégalité des races et la légitimité des droits que confère la supériorité de race. Loin de chercher à élever la race, la démocratie tend à l'abaisser; elle ne veut pas de grands hommes...” Ik. OC, I, 119.

pourrait amener la création d'une race supérieure, ayant son droit de gouverner, non seulement dans sa science, mais dans la supériorité même de son sang, de son cerveau et de ses nerfs"²⁵¹⁵. Arraza berri honek, egungoak (alemana, frantsesa) gainditu eta ordezkatuko lituzke. Ez luke zerikusirik izango oraingo arrazekin. Gure aldean giza-gaindikook jainkoak bezala lirateke. Hauen aldean gizakia, aberea gizakiaren aldean bezain eskasa litzateke. "De même que l'humanité est sortie de l'animalité, ainsi la divinité sortirait de l'humanité. Il y aurait des êtres qui se serviraient de l'homme comme l'homme se sert des animaux"²⁵¹⁶. Horrela, behiala modu primitiboan eta aurreiritzi artean eman zena, bere perfekzioan emango litzateke orain, zientziari esker-
rrak: "dieux, paradis, enfer, pouvoir spirituel, monarchie, noblesse, légitimité, supériorité de race, pouvoirs surnaturels peuvent renaître par le fait de l'homme et de la raison"²⁵¹⁷.

Azkeneko urrats bat, oraindik, eta monarkia perfektuan gaituzu, elitearen buruzagitza gorenera helduak: "Une conscience unique serait faite par tous, et tous y participeraient; l'univers serait un polypier infini..."²⁵¹⁸

Balioak eta ereduak antzinako historiatic hartzen dira. Oraingoa jende ttattarra da, gizarte maskala. Renani, laket ez duen aro kaskal batean tokatu zaio bizitzea. "Alors je me réfugie dans le passé, dans le XVI^e, le XVII^e, dans l'antiquité"²⁵¹⁹. Iragan handi hura dizu amets. Batez ere iraganeko handitasun frantsesean laketzen da. "La France, au temps de Louis XIV et de Louis XV, a offert le spectacle d'un pays entier servant à produire une vie brillante et complète, celle du roi, toutes les fonctions sociales étant organisées en vue de la gloire et des plaisirs du roi. On imagine un état du monde où tout aboutirait de même à un seul centre conscient, où l'univers serait réduit à une seule existence, où la conception du monothéisme personnel serait une vérité. Un être omniscient et omnipotent pourra être le dernier terme de l'évolution déifiqué (...). L'univers serait ainsi consommé en un seul être organisé"²⁵²⁰. Alegia, etorkizun-ean utopiaren osoguneaz amesten dena, iragan mitifikatu baten nostalgia baizik ez da. Guztia, Seminarioan eraspen bero-beroz maitatzen ikasi zuen Eliz Amaren forma sekulartuan²⁵²¹, bere Aita Santu, eliteko jakintsuen Kardinalen Kolegio, eliz ministrarien jainkozko arraza eta aurpegi gabeko fededun deboto otzaren jendeoste infinitua.

2515 Ib., 116.

2516 Ib., 118-119: "Et alors le fait de la noblesse serait scientifiquement vrai et aussi incontestable que la prééminence de l'homme civilisé sur le sauvage, ou de l'homme en général sur les animaux" (Ib., 120).

2517 Ib., 120.

2518 Ib., 126.

2519 Ib., 134.

2520 Ib., 125-126.

2521 Mitologia erlijioso guztia berrinterpretatzen da –Hegelekin zerikusi gutxi duen modu batean– esanahi sekular-tuetan: Jainkoa, Jesus, haragiaren piztuera, hilezkortasuna, etc. "L'Égyptien du temps de Chéphrem (...) existe encore par la pierre qu'il a posée; ainsi sera-t-il de l'homme qui aura collaboré à l'oeuvre d'éternité" (Ib., 137).

Zein da indibiduo komunaren tokia, lantzean behin bere buruari “liberala” ohi deritzon filosofia honetan? Berriz ere Erdi Aroaren eta Elizaren kategorietan obratzen da Renanen pentsamendua. Jaunak ez dira beti hoberenak, ez. Baina Elizak denborarekin ikasi du, nagusiak beti jende hoberena ez izan arren, are jende hoberena askotan nagusien biktima izan arren, hierarkia nahitaezkoa dela jendartea ongi joateko; nahitaezkoa dela jende askoren bizitzaren sakrifizioa jende gutxi batzuen bizitza espiritual noblea posible izateko²⁵²². Gizarte bizitzako “lege handi bat” da jaunak eta jaunpekoak egotea eta behean askoek gutxiak gora altxatzeko lan egitea. Lege hori abolitzea erabateko desordenari ateak zabaltzea da²⁵²³. Alderantziz, behekoen ohorea, goikoen handitasun eta lorian datza. “Le grand nombre doit penser et jouir par procuration. L’idée du moyen âge, de gens priant pour ceux qui n’ont pas le temps de prier, est très vraie. La masse travaille; quelques-uns remplissent pour elle les hautes fonctions de la vie; voilà l’humanité. Le résultat du travail obscur de mille paysans, serfs d’une abbaye, était une abside gothique, dans une belle vallée, ombragée de hauts peupliers, où de pieuses personnes venaient six ou huit fois par jour chanter des psaumes à l’Éternel. Cela constituait une assez belle façon d’adorer, surtout quand, parmi les ascètes, il y avait un saint Bernard, un Rupert de Tuy, un abbé Joachim. Cette vallée, ces eaux, ces arbres, ces rochers voulaient crier vers Dieu, mais n’avaient pas de voix; l’abbaye leur en donnait une”²⁵²⁴. Renanen begitan, Jainkoaren ordena hau, Naturaren ordena da orobat. Eta Naturak osotasunari begiratzen dio, interes jeneralei, ez interes partikularrei. “La nature, à tous les degrés, a pour soin unique d’obtenir un résultat supérieur par le sacrifice d’individualités inférieures. Est-ce qu’un général, un chef d’État tient compte des pauvres gens qu’il fait tuer? (...). Le monde n’est qu’une série de sacrifices humains...”²⁵²⁵.

2522 OC, I, 247: “L’Église sait bien que les meilleurs sont souvent victimes de la supériorité des classes prétendus élevées; mais elle sait aussi que la nature a voulu que la vie de l’humanité fût à plusieurs degrés. Elle sait et elle avoue que c’est la grossièreté de plusieurs qui fait l’éducation d’un seul; que c’est la sueur de plusieurs qui permet la vie noble d’un petit nombre; cependant, elle n’appelle pas ceux-ci privilégiés, ni ceux-là déshérités, car l’oeuvre humaine est pour elle indivisible”.

2523 OC, I, 247-248: “Supprimez cette grande loi, mettez tous les individus sur le même rang, avec des droits égaux, sans lien de subordination à une oeuvre commune, vous avez l’égoïsme, médiocrité, isolement, sécheresse, impossibilité de vivre, quelque chose comme la vie de notre temps, la plus triste, même pour l’homme du peuple, qui ait jamais été menée. À n’envisager que le droit des individus, il est injuste qu’un homme soit sacrifié à un autre homme; mais il n’est pas injuste que tous soient assujettis à l’oeuvre supérieure qu’accomplit l’humanité”.

2524 Ib., 130-131. Ik. OC, I, 246: “On supprime l’humanité, si l’on n’admet pas que des classes entières doivent vivre de la gloire et de la jouissance des autres”. “Quand Gubbio ou Assise voyait défilier en cavalcade la noce de son jeune seigneur, nul n’était jaloux. Tous alors participaient de la vie de tous; le pauvre jouissait de la richesse du riche, le moine des joies du mondain, le mondain des prières du moine; pour tous, il y avait l’art, la poésie, la religion” (Ib.).

2525 Ib., 128.

Hori ezagutu eta onartzeagatik kontsideratu du Renanek Lesseps, ez errealista bakarrik, onbera eta errukitsu ere baizik (“pitié”, “bonté”). Gizon zuriak egiptoar andana bat jopu hartu eta ustiatzea, lanean leherraraztea, zilegizkoa ez ezik (“le sacrifice d’un être vivant à une fin voulue par la nature est légitime”)²⁵²⁶, errukizko obra eder bat da Renanentzat. Zer dira, izan ere, primitibo horiek? Ezer ez. Inor ez. Eta inor ez denak, eskubiderik ez du, abereak ez duen bezalaxe. “La thèse démocratique, aux yeux du théologien, est fautive par sa base même. Toutes les consciences sont sacrées; mais elles ne sont pas égales. Où s’arrêter? L’animal aussi a ses droits. Le sauvage d’Australie a-t-il les droits de l’homme ou ceux de l’animal?”²⁵²⁷. Horregatik da errukizko obra onbera, ezer ez eta inor ez hori eginkizun probetxugarri batean historiarentzat parte hartzen jartzea. Hura norbait bihurtzea da. Haren existentziari zentzu bat ematea da. Gizaki behere hori abereekin alderatzen jarraituz: “Les animaux qui servent à la nourriture de l’homme de génie ou de l’homme de bien devraient être contents, s’ils savaient à quoi ils servent”²⁵²⁸. Inhumanoki ustiatu eta zapaldua bada ere, “(...) celui qui est sacrifié aux fins idéales n’a pas droit de se plaindre, et son sort, au regard de l’infini (tó theó), est digne d’envie. Tant d’autres meurent sans laisser une trace dans la construction de la tour infinie!”²⁵²⁹. Munduan ez gara makina erraldoian gurpiltxoak baino. Bakoitzak bere funtzioa betetzea da gure eginkizuna²⁵³⁰. Nor bakoitzak, klase bakoitzak bere zeregina du, eta hartarakoxe izaera naturala eta naturaren dohainak. Jende txikiaren egitekoa, gizandiari bere betekizun handian laguntza ematea da. Bizitza haren alde galtzea. Txikiak ez du harena beste bizitza propiorik. Harengandik du bere bizia, harengandik bere alegrantzia²⁵³¹. Renanek uste du, obligazioa ez ezik, bere bizipoza eta zoriontasun pertsonala ere joputza horretantxe

2526 Ib., 129-130.

2527 Ib., 96-97.

2528 Ib., 129.

2529 Ib., 129.

2530 Ib., 132: “Chaque classe de la société est un rouage, un bras de levier dans cette immense machine. Voilà pourquoi chacune a ses vertus. Nous sommes tous des fonctions de l’univers; le devoir consiste à ce que chacun remplisse sa fonction”.

2531 Ib., 129: “Les compagnons d’Alexandre vécurent d’Alexandre, jouirent d’Alexandre. Il y a des états sociaux où le peuple jouit des plaisirs de ses nobles, se complait en ses princes, dit: «nos princes», fait de leur gloire sa gloire”. XIX. mendeko ilustratu eta “demokrata” hainbaten herriaren kontzeptua izan da hori. S. BARBERA eta G. CAMPIONIren ustez, “Wissenschaft und Philosophie der Macht bei Nietzsche und Renan”, in: *Nietzsche-Studien* 13 (1984) 290-293, Renan Micheletengan oinarritzen da testuotan. Goraipatzen den herri xume eta heroikoa, nazioaren oinarria (“vaste et profonde légion de paysans propriétaires soldats, la plus forte base qu’aucune nation ait eue depuis l’empire romain” – kasu, hirietako proletargo industrialak ez da herrial!) mila moduko bertuteen jabe da, baina, “erlijio berrian”, Nazioaren edo Napoleonen handiak handitzen du, haren pozak pozten du, harengatik sakrifikatzen da (Jainko zaharraren orde). “Que voulez vous faire en ce monde sans le sacrifice? (...). Dans quel siècle a-t-on vu de si grandes armées, tant de millions d’hommes, souffrir, mourir, sans révolte, avec douceur, en silence?” Mito hori da artaldeari kohesioa eta idealismoa ematen diona. Ik., orobat, AS: 403: “Napoléon, si franchement adopté par l’immagination populaire, en lui offrant un grand sujet d’enthousiasme national, aura puissamment contribué à l’exaltation intellectuelle [] des classes

–heroiarentzat izerditzean eta nozitzean, akabatzean– sentitzen duela jende xumeak. “L’Égyptien, sujet de Chéphrem, qui est mort en construisant les pyramides, a plus vécu que celui qui a coulé des jours inutiles sous ses palmiers. Voilà la noblesse du peuple; il n’en désire pas d’autre; on ne le contentera jamais avec de l’égoïsme²⁵³². Il veut, s’il ne jouit pas, qu’il y en ait qui jouissent. Il meurt volontiers pour la gloire d’un chef, c’est-à-dire pour quelque chose où il n’a aucun profit direct. Je parle du vrai peuple, de la masse inconsciente, livrée à ses instincts de race, à qui la réflexion n’a pas encore appris que la plus grande sottise qu’on puisse commettre est de se faire tuer pour quoi que se soit. – Parfois, je conçois ainsi Dieu comme la grande fête intérieure de l’univers, comme la vaste conscience où tout se réfléchit et se répercute”²⁵³³.

Gupidarik gabeko zientifismo eta elitismo²⁵³⁴ hau –hobe, koktel inperialista bat osatzen duen zientifismo, ideologia arrazial eta progresoaren mito motroilo hau–, inongo unetan etenik gabe, konstantea eta dominantea da Renanen obra osoan. 1883ko “L’Islamisme et la science” konferentziako deklarazio hauek berriro berresten dute: “La science est l’âme d’une société; car la science, c’est la raison. Elle crée la supériorité militaire et la supériorité industrielle. Elle créera un jour la supériorité sociale, je veux dire un état de société où la quantité de justice qui est compatible avec l’essence de l’univers sera procurée. La science met la force au service de la raison”²⁵³⁵.

ignorantes, et est devenu pour elles ce qu’Homère était pour la Grèce, l’initiateur des grandes choses, celui qui fait tressaillir la fibre et étinceler l’œil”.

2532 Renan baitan egoismoaz biziera demokratikoa adierazi ohi da.

2533 Ib., 131-132.

2534 TODOROV, T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, Paris 1989, 195: “C’est le scientisme, et non l’humanisme, qui a contribué à jeter les bases idéologiques du totalitarisme; ce sont (...) les théories racialistes –celles de Gobineau, de Renan, de Le Bon et d’autres– qui ont préparé le délire antisémite de Hitler et conditionné les populations européennes à l’accepter”.

2535 OC, I, 400-401.

NAZIONALISMO ETA IMPERIALISMO FRANTSESAREN APOSTOLU BETI

Ohar txiki batzuk bakarrik kapitulu handiegi batean.

Idazle asko ez da egongo Renanek baino gehiago baiesten duena bere testuetan, intelektualak ez daukala nazionalista izaterik, unibertsa izan behar duela, irekia, kosmopolita, behatzaile objektibo neutrala, etc., eta hori dena bere buruagatik baiesten usuago loriatzen dena. Irakurlearentzat, ordea, Renan baino nazionalistagorik ez dago irakurgai asko. Nazionalismoaren topiko kultural den-denak esku beteka aurkitzen dira haren izkribuetan. Adibide nagusi batzuen laburbilketara muga gaitzke.

Nazionalismo frantsesaren hanpadura klasiko bat hizkuntzarena da: frantsesa bezalako hizkuntzarik ez dago munduan beste bat; bera da arrazoimenaren hizkuntza, hizkuntza logikoa, naturala, etab²⁵³⁶. Ingelesa eta alemana ere badira zer bait, espainolek ere euren gaztelania ez daukate saltzeko, baina frantsesa bezalakorik ez dago. Hizkuntza esatea espiritu frantsesa esatea da, jeinu nazionala, literatura, kultura. “Nulle parte on n’écrit si bien qu’en France; nulle parte on n’hérite d’un si précieux trésor de bon langage, de si excellentes règles de style; formé par des générations d’incomparables artisans de la parole, notre idiome est comme un guide excellent de la pensée, la contenant, la mesurant, parfois la limitant, mais toujours lui donnant un relief, une clarté qu’aucune langue n’égale”²⁵³⁷. Irakaskuntza oso ona ez bada ere, eskolaren hutsegiteak ere, berak erremediatzen ditu hizkuntzak. “Telle est la France, compensant d’un bond son arriéré, sachant tout sans avoir rien appris, réalisant par les dons heureux et faciles de son génie ce que les autres [alemanek, bereziki] obtiennent à force d’application et de travail”²⁵³⁸.

2536 Ik. AZURMENDI, J., *Humboldt. Hizkuntza eta pentsamendua*, UEU, Bilbo 2007, 151-157.

2537 OC, I, 93 (“*Questions contemporaines*”). “Les Italiens ont un privilège analogue, et sont après les Français la nation qui écrit le mieux”, baina frantsesaren aldean hizkuntza oso mugatua omen da bere baliabideetan: “avec sa langue puriste à l’excès, l’Italie devait aboutir aux sonnets et à l’élégant radotage des académies du XVIII^e siècle”.

2538 Ib., 94-95.

Frantzia bat da; batasun nazionala, sakrosantua (“l’Église en la communion de laquelle nous vivons”)²⁵³⁹. Renanek Frantziaren batasuna lorifikatu behar duenean, bestela bere zentralismoagatik kritikatu izan duena bera “ce grand cardinal Richelieu” bilakatzen da, “l’âpre fondateur de l’unité française”; handitasun nazionalaren arkitektoa eta une berean –risum teneatis– askatasunaren maisua, Akademiaren fundazioarekin erakutsi omen duenez²⁵⁴⁰. Akademia fundatuz, hizkuntza frantsesaren batasuna eta prestutasuna oinarritu du. Askotarikotasuna (hizkuntzazkoa bezala politikoa) diziplinatu egin behar baita, “puisque l’oeuvre pacifique de la civilisation résulte d’éléments contradictoires, maintenus face à face, obligés de se tolérer, amenés à se comprendre et presque à s’aimer”²⁵⁴¹. Batzuetan kritikatu izan badu ere, jeneralean hortxe ikusi du Renanek Frantziaren bikaintasuna. Frantziaren jeinuaren obra espezifikoa (“le génie de la France”) fusioa, zentralizazioa, etc., da, “ce que je serais tenté d’appeler le grand dogme français, l’unité de la gloire, la communauté de l’esprit humain, l’assimilation de tous les ordres de services sociaux en une légion unique, créée, maintenue, sanctionnée, couronnée par la patrie”²⁵⁴². Frantziaren batasuna, “l’unité d’un être vivant, fortement centralisé” da, tinko hierarkizatua, bere bihotza (edo burua) erregeagan duela, “merveilleuse unité, dont le défaut, si j’ose le dire, fut d’être trop parfait”²⁵⁴³.

Beste ezein erresuma edo eskualde ez bezala batu-batua den bezala, Frantzia guztiz plurala da orobat, diferentea, ugaria eta aberatsa, beste ezein erresuma edo eskualde ez bezala: arraza diferenteen, jende eta ohitura bestelakoen, eskualde ezberdinen, etc., azaoa. “La France est par excellence le pays des dons variés et contraires, et on se trompe toutes les fois qu’on veut assigner une limite à sa nature”²⁵⁴⁴. Horregatik, hain plurala eta hain bata delako, nazio guztien artean bera da lehena. “La France est la première des nations, parce qu’elle est le concert unique résultant d’une infinité de sons divers”²⁵⁴⁵. Frantzia eredu da munduak nola antolatu behar duen ere, batasuna eta pluraltasuna harmonizatuz: “La perfection de l’humanité ne sera pas l’extinction, mais l’harmonie des nationalités (...); détruire une nationalité, c’est détruire un son dans l’humanité”²⁵⁴⁶.

Frantzia handi-handia da batez ere, “grande nation” (“Dieu me garde de méconnaître ce qu’a de grand et d’extraordinaire le rôle de la France”)²⁵⁴⁷. Handitasun hori

2539 OC, II, 1100.

2540 OC, I, 1 eta 2.

2541 Ib., 2-3

2542 Ib., 4

2543 Ib., 158

2544 OC, I, 462.

2545 OC, III, 978.

2546 Ib., 979.

2547 OC, I, xxvii.

bere pluraltasunetik dauka, lehendabizi. “La grandeur de la France est de renfermer les pôles opposés”²⁵⁴⁸. Handia da “espíritu frantses zaharra” seriotasunezko edotari-ko obretan, hots, bere mende handietako espiritualtasun klasikoan²⁵⁴⁹; eta handia da bere defektu modernoetan ere. “Des défauts aussi brillants que ceux de la France sont à leur manière des qualités”²⁵⁵⁰. Iraultzari ekin badio, horretan “cette fièvre glorieuse, qui est le signe de notre noblesse” ageri da²⁵⁵¹; “ses chimères sont sa gloire”²⁵⁵². Onean ala txarrean, beti handi, “faite pour étonner le monde par ses coups de génie et ses caprices, la France ne sait pas être médiocre et bourgeoise”²⁵⁵³. Errepikatzea gustatzen zaio: “La France ne sait pas être médiocre. Si on veut travailler à la rendre telle [demokraziarekin]²⁵⁵⁴, on n’y réussira pas”²⁵⁵⁵. “La France peut tout, excepté être médiocre”²⁵⁵⁶.

Alemania ez ote da Frantzia baino handiagoa? Renanek maiz idatzi du Frantzia eta Alemania alderatuz, beti unibertitate alemanak, zientzia alemana, Alemaniako askatasuna pentsamendurako, ikerketaren serioa eta aplikazioa, etc., famatuz. Gerra franko-prusiarraren eta desegigoaren ondoren, lehenbizi berdin jarraitu du Alemania goratzen; gero ordea Alemania baino Frantziaren gehiagoa behin eta berriro deklaratzera pasa da, argumentu bitxi samarrekin ere. Akademia Frantsesean sarrerako hitzaldian honela mintzatu da (1879): “Quand une nation, par ce qu’elle appelle son sérieux et son application, aura produit ce que nous avons fait avec notre frivolité, des écrivains supérieurs à Pascal et à Voltaire, de meilleurs têtes scientifiques que d’A- lembert et Lavoisier, une noblesse mieux élevée que la notre au XVII^e et au XVIII^e siècle, des femmes plus charmantes que celles qui ont souri à notre philosophie, un élan plus extraordinaire que celui de notre Révolution, plus de facilité à embraser les nobles chimères, plus de courage, plus de savoir-vivre, plus de bonne humeur pour affronter la mort, une société, en un mot, plus sympathique et plus spirituelle que celle des nos pères, alors nous serons vaincus. Nous ne le sommes pas encore. Nous

2548 OC, I, 113.

2549 Ib.

2550 OC, I, 305.

2551 Ib., 115.

2552 OC, I, xxviii.

2553 Ib.

2554 Hainbeste iraultza eta kontrairaultzarekin, Renan honezkero etsia dago demokrazia onartzera, momentuan beste sistemarik ez delako posible (“je suis de ceux qui croient à l’avenir de la démocratie”, OC, I, 114), baina: “je suis aussi démocrate que qui que ce soit, mais je veux que la démocratie soit quelque chose de grand, de libre, de sage, de glorieux; je veux qu’elle soit le règne de la raison, non du désordre”, bozetarako bere kandidatura aurkezteko zirkularra, aip. in: STRAUSS, G., *La politique de Renan*, Paris 1909, 307. Hau da, “betiko demokraten” modura demokrata.

2555 OC, I, 115.

2556 Ib., 305.

n'avons pas perdu l'audience du monde"²⁵⁵⁷. Honekin hurrengo puntua jo dugu, oso garrantzizkoa.

Espiritu frantsesa unibertsala da, eta horrek mundu guztiko bihurtzen du, hots, munduan maisu eta nagusi. "Le génie française n'est pas de tous ceux que se partagent le monde le plus philosophique, le plus poétique surtout; mais c'est certainement le plus complet, le plus mesuré, le plus propre à créer une forme de culture intellectuelle qui s'impose à tous"²⁵⁵⁸. Gerra galdu eta gero ere, "la France n'a pas perdu le sceptre de l'esprit, du goût, de l'art délicat, de l'atticisme; longtemps encore, elle fixera l'attention de l'humanité civilisée"²⁵⁵⁹. Voltaire, etab., munduarenak dira, unibertsalak, ez dira frantsesak (batzuetan bai!). Victor Hugo, "fut-il Français, Allemand, Espagnol? Il fut tout cela et quelque chose encore. Son génie est au-dessus de toutes les distinctions de race; aucune des familles qui se partagent l'espèce humaine au physique et au moral ne peut se l'attribuer"²⁵⁶⁰. Hegelen espiritua unibertsala Renanentzat Frantziaren espiritua unibertsala da.

Bidezkoa da, hortaz, Frantziaren misio kolonial/inperiala, bere unibertsaltasun naturalaren ondorea baino ez dena. Frantziak Afrika eta Asiako arraza behereak menperatu eta zibilizatzea, arras justifikatua dago, espiritua unibertsal horren hedakundeari eta gizadiaren progresuari zerbitzatzea baita hori. Frantzia modernoaren okerra Europa barruko katramiletan nahastuta ibiltzea da. Iraultza osteko "abentura deitoragarriek" bere onetik aterea daukate orain Frantzia, baina "si, lasse enfin d'étonner le monde, elle voulait prendre son parti d'une sorte d'apaisement politique (...), comme elle saurait rivaliser avec l'Angleterre dans la conquête pacifique du globe et dans

2557 OC, I, 9-10.

2558 OC, II, 234. Frantziaren irakasletasun edo ereduizkotasuna Europako beste herrien eta munduaren gainetik topiko samarra da literatura frantses modernoan (maiz hizkuntzaren paregabeak batera aipatu ohi da). "Chaque nation, comme chaque individu, a reçu une mission qu'elle doit remplir. La France exerce sur l'Europe une véritable magistrature qu'il serait inutile de contester..." cfr. DE MAISTRE, J., *Considérations sur la France*, Lyon 1880, 9. "J'ai parlé, en commençant, de cette magistrature que la France exerce sur le reste de l'Europe. La Providence qui proportionne toujours les moyens à la fin, et qui donne aux nations, comme aux individus, les organes nécessaires à l'accomplissement de leur destination, a précisément donné à la nation française deux instruments, et pour ainsi dire, deux bras, avec lesquels elle remue le monde, sa langue et l'esprit de prosélytisme qui forme l'essence de son caractère; en sorte qu'elle a constamment le besoin et le pouvoir d'influencer les hommes. La puissance, j'ai presque dit la monarchie de la langue française, est visible: on peut, tout au plus, faire semblant d'en douter. Quant à l'esprit de prosélytisme, il est connu comme le soleil; depuis la marche de modes jusqu'au philosophe, c'est la partie saillante du caractère national" (Ib., 29). In *Les soirées de Saint-Petersbourg*, Lyon 1822: "Chaque peuple a sa mission: telle est la vôtre. La moindre opinion que vous lancez sur l'Europe est un bélier poussé par trente millions d'hommes (...). Vous avez reçu ce moyen dans votre langue, par laquelle vous réglez bien plus que par vos armes..."

2559 OC, I, 305.

2560 OC, II, 1100.

l'assujettissement de toutes les races inférieures!"²⁵⁶¹. Izan ere, kolonialismoa historiak –gizadiaren progresoa– Frantziari agintzen dion egitekoa da; edo, viceversa, historiak gizadiari egiten dion oparia. Frantziaren abentura iraultzaileak ez, baina abentura kolonial eta inperialak, Renanek denak bedeinkatu ditu.

Aljeriaren konkista koloniala, konparazio batera, Frantziak hara daraman zibilizazioarekin eta han egiten duen ikerketarekin aski justifikatua dago. Horrela lurralde eta gizarte galdu haiek zibilizazioarentzat irabazten dira. Aljeriako biztanleria berbera –kabiliarra–, ez ariar eta ez semita, “historia gabeko” arraza beherea baita²⁵⁶², lurra- ren gainean edozeinek konkistatua izateko baino ozta gehiagorako dagoena: “matière toujours prête à subir les dominations étrangères, pépinière éternelle de serfs pour les vainqueurs”²⁵⁶³. Hurrenez hurren erromatarrek, bandaloek, bizantziarrek, arabiarrek, frantsesek menderatuak beti. Frantzia, edonola ere, besteak ez bezala, bere misio zibilizatzailea konplitzera joan da Aljeriara, ez konkistatzaile kolonizatzaile bezala. “L’exploration scientifique de l’Algérie sera l’un des titres de gloire de la France au XIX^e siècle, et la meilleure justification d’une conquête qui a mis en lumière chez la nation conquérant tous les talents, excepté ceux du colonisateur”²⁵⁶⁴.

Honek guztiak kutsu mitiko edo erlijioso askotxo bazuen (teologia da, Elizaren espiritu “katolikoa”ren misioa mundu osoa konkistatu eta jentilak ilunpetik salbatzean datzalako doktrinarekin, Renani –eta hainbat besteri!– misio nazional unibertsalaren eskema irakatsi diona), ondorengo puntua ezin da superstizio barregarri huts-hutsa baino bestela ulertu: espiritu nazional frantses unibertsalaren Renanen interpretazioan, Frantziak ez du Iraultza –eta beste ezer– bere buruagatik eta beretzat egin, dena gizadiarengatik eta gizadiarentzat baizik, eta maiz bere kaltetan. Jesusek gurutzean bezala, Frantziak bere burua gizadiaren onetan sakrifikatu du. “Telle est la nature fuyante de tout ce que tient aux sociétés, que la nation qui, avec une sincérité parfaite, a voulu travailler à la liberté du genre humain était mise par cela même dans l’impossibilité de fonder la sienne”²⁵⁶⁵. Munduak immolazio horren aitortza zor dio Frantziari. Renan seguru dago munduak hori ikusi duela ikusi, eta noizbait eskertuko duela. “Le monde n’oubliera pas point que, si la France est tombée dans cet abîme de misère, c’est pour avoir fait d’audacieuses expériences dont tous profitent, pour avoir aimé la justice jusqu’à la folie, pour avoir admis avec une généreuse imprudence la possibilité d’un idéal que les misères de l’humanité ne comportent pas”²⁵⁶⁶.

2561 OC, I, 305.

2562 *Mélanges d'histoire et de voyages*, Paris 1890, 322: “la race berbère tient dans le monde une place de quatrième ou cinquième ordre (...), un rang assez humble dans l'échelle du génie”.

2563 Ib., 320.

2564 Ib., 319.

2565 OC, II, 46.

2566 OC, I, 305-306.

Hein horretan Frantzia Israel berria da, munduari ideia salbatzailea errebelatzearen bere burua sakrifizioaren aldarean opaldu duena²⁵⁶⁷. Renanek egiten duen Israelen historiaren interpretazioa hori da, eta hori aplikatzen dio gero Frantziari. Israelek ideia bat errepresentatzen du, ideia handi eder bat (kasu honetan monoteismoa), ideia horrekin identifikatu da; eta identifikazioa hain totala da, ezinezkoa bilakatu baitzaio politika nazionalean garaitzeko ezinbestekoa den egoismoa. Israelek ez du jakin mundu honetan garaile izateko behar den politika makurra, dorpea egiten. Frantzia ere ideien (idealen) eraikina da. Frantzia ideietatik bizi da, ideientatik borrokatzen da, ez interes nazional egoistengatik²⁵⁶⁸. Eta hori mundu honetan ordaindu egin behar izaten da. “La destinée du peuple juif n’était pas de constituer une nationalité séparée; ce peuple rêve toujours quelque chose d’international; son idéal n’est pas la cité, c’est la synagogue”²⁵⁶⁹. Horregatik Israelek inoiz ez du erdietsi nazio indartsu bat izatea, auzo herrien lepotik handitzea. Idealki mundu guztiaren gainean nagusitu da, baina politika nazionalean porrot egingo du. “Le vrai juif, attaché à la Thora, faisant des livres saints sa règle et sa vie (...), perdu dans l’espérance de son royaume de Dieu, renonçait de plus en plus à toute nationalité terrestre”²⁵⁷⁰. Azkenean, idealismoaren desesperazioan, Israel erromatarren inperioaren aurka matxinatu da bere ideia salbatzeko, suizidio nazionala izan baitzen hori. Baina: “la révolution et le messianisme étaient bien la vocation de ce peuple, ce par quoi il contribuait à l’oeuvre universelle de la civilisation”²⁵⁷¹. Horra, bada, Frantzia modernoaren historiaren parabola, Israelen historian irakurrita. “Les peuples doivent choisir, en effet, entre les destinées longues, tranquilles, obscures de celui qui vit pour soi, et la carrière troublée, orageuse, de celui qui vit pour l’humanité. La nation qui agit dans son sein des problèmes sociaux et religieux est presque toujours faible comme nation. Tout pays qui rêve un royaume de Dieu, qui vit pour les idées générales, qui poursuit une oeuvre d’intérêt universel, sacrifie par là même sa destinée particulière, affaiblit et détruit son rôle comme patrie terrestre”²⁵⁷²... irakurri, eta irakurleak problemarik batere gabe ulertzen dizu zergatik autore horrek inoiz ezingo duen ikusi bere burua nazionalistat²⁵⁷³.

2567 Renanek Micheleten baitan ikasi duen ideia: ik., adbz., *Le Peuple*, 1846, 357: “(...) tant de fois la France a donné la vie pour le monde”.

2568 OC, I, 1181.

2569 OC, IV, 1261: “Une nation qui se voue aux problèmes religieux et sociaux se perd en politique. Le jour où Israël devint «un pécule de Dieu, un royaume de prêtres, une nation sainte», il fut écrit qu’il ne serait pas un peuple comme un autre. On ne cumule pas des destinées contradictoires; on expie toujours une excellence par quelque abaissement”.

2570 OC, IV, 1448-1449.

2571 Ib., 1450.

2572 Ib., 1449.

2573 Ik., BURROW, J. W., *La crisis de la razón. El pensamiento europeo 1848-1914*, Bartzelona 2001, 31, nola nazionalismo frantsesa, itxiena ere, kosmopolitismo eta unibertsalismo terminoetan espresatu ohi den (bere buruari katolikoa deritzon erakunde harresitu baten diskurtsoaren antz-antzer).

Istorioa ez da hor amaitu. Renan bere moduan errebantxatu da Sedango ausiabarzagatik. Frantzia Israel idealista, unibertsal, heroikoarekin identifikatu duen bezala, herri semita horrek beste aurpegi itsusiago bat ere badu –Renanen idazkietan–, eta beste Israel horrekin –fanatiko, intolerante, eskluditzaila– Alemania identifikatzen du.

Renanek Israelgo historia irakurtzeko duen eran, patriarken Jainkoa, judaismoaren jatorrizkoa, justua eta unibertsala zen. Egiptotik irteera larrian, ordea, eta basamortuko zeharribilian, Jainko horren irudia erabat bestelakatu ei da²⁵⁷⁴. “L’idée nationale voulait un dieu qui ne pensât qu’à la nation, qui, dans l’intérêt de la nation, fût cruel, injuste, ennemi du genre humain. Le iahvéisme commença virtuellement le jour où Israël fut égoïste par principe national. Le iahvéisme grandira avec la nation”²⁵⁷⁵. Iahve ez da justua, ez da unibertsala; “il est d’une partialité révoltante pour Israël, d’une dureté affreuse pour les autres peuples. Il aime Israël et hait le reste du monde. Il tue, il ment, il trompe, il vole pour le plus grand bien d’Israël”²⁵⁷⁶. Nazio nazionalistak Jainkoaren kontzeptua perbertitu du, eta “Iahvé pervertit Israël, le rendit cruel, inique, exterminateur, perfide pour son intérêt”; “le bien de la nation qu’il protège est le bien suprême; tout le reste y est subordonné. Le monde existe en vue d’Israël. Iahvé est un dieu national, c’est-à-dire un très méchant dieu”²⁵⁷⁷. “Ce n’est jamais impunément que l’on passe de l’idéalisme au nationalisme”²⁵⁷⁸, gogartzen du Renanek. Eta konkluditzen du: “Une telle évolution est bien dans la nature des choses, et nous l’avons vue se passer de nos jours. L’Allemagne, par la haute philosophie sortie de ses entrailles, par la voix de ses hommes de génie, avait proclamé mieux qu’aucune autre race le caractère absolu, impersonnel, suprême, de la Divinité. Or, quand elle est devenue une nation [!], elle a été amenée, selon la voie de toute chair, à particulari-

2574 OC, VI, 133. Renanen arabera, juduen jatorrizko Jainkoari –patriarkalari– El edo Elohim zeritzon (izendapen generikoa jainkoarentzat, edo jainkotasunarentzat); eboluzioarekin, euren jainkoa nazionaltzean, partikularizatzean, jainkoak izena ere partikularra, propioa, hartuko du, eta hori da Iahve, “que les anciens nomades avaient rapporté du Paddan-Aram ou d’Our-Casdim...; c’était un mot indéclinable, inflexible”. Izen kanbioak kontzeptuaren erabateko aldakuntza adierazten ei du. “Le dieu qui avait tiré Israël de l’Egypte et l’avait fait vivre «dans la terre de la soif» n’était pas l’Elohim absolu, le simple et grand Dieu, roi et providence de l’univers entier. C’était un dieu qui aimait particulièrement Israël, qui se l’était acquis comme un pécule (...). Le nouveau dieu dont il s’agit est partial au plus haut degré. Sa providence n’a plus qu’un seul objectif, c’est de veiller sur Israël”.

2575 Ib., 134: “Tout fut changé, quand Iahvé devint un dieu local, patriote, national. Dès lors il fut féroce. Ce nouveau Iahvé n’est plus l’antique source de la force et de la vie dans le monde. C’est un politique massacreur, un dieu qui favorise une petite tribu *per fas et nefas*. Tous les crimes vont être commandés au nom de Iahvé” (Ib., 190).

2576 Ib., 134.

2577 Ib., 135: “Ce à quoi peut conduire le culte d’un dieu national (...). Le dieu national est jaloux; il ne veut personne à côté de lui”. Renanentzat legenda ezin ederragoa da, ordea, zeruko Jainkoak Clovis erregea eta herri frankoa hautatzea, eta haren garaipen odoltsua Tolbiaceko (Zülpich, Koloniatik hurbil) guduan.

2578 Ib., 134.

ser Dieu. L'empereur Guillaume I^{er}, à diverses reprises, a parlé de unser Gott [Jainko gurea] et de sa confiance en ce dieu des Allemands. C'est que nation et philosophie ont peu de chose à faire ensemble. L'esprit national, entre autres petitesses, a la prétention d'avoir un dieu qui lui appartienne. Iahve élohénou, «Iahvé notre dieu», dit l'Israélite. Unser Gott, dit l'Allemand. Une nation est toujours égoïste”²⁵⁷⁹.

Frantzia, ez. Frantzia ez da nazionalista. Horixe omen da Frantziaren arazoa.

2579 Ib., 190-191.

BIBLIOGRAFIA

RENAN, E., *Oeuvres complètes*, ed. Henriette Psichari, 10 bol., Paris 1947-1961 (Calman-Lévy) [OC]

RENAN, E., *L'Avenir de la science*, ed. Annie Petit, Paris 1995 (Garnier-Flammarion) [AS]

RENAN, E., *Qu'est-ce qu'une nation? et autres essais politiques*, ed. Joël Roman, Paris 1992 (Presses Pocket) [R:jr]

RENAN, E., *Zer da nazioa?* (E. Antxustegiren itzulpena eta sarrera), Bilbo 2004

RENAN, E., *Poésie des races celtiques*, Montpellier 2003 (L'Archange Minotaure) [PRC]

RENAN, E., *Souvenir d'enfance et de jeunesse*, ed. Jean Pommier, Paris 1983 (Gallimard) [S]

ANTXUSTEGI, E., “Sarrera”, in: RENAN, E., *Zer da nazioa?* (E. Antxustegiren itzulpena eta sarrera), Bilbo 2004

AZURMENDI, J., “Pentsamenduaren porrota”, in: ID., *Euskal Herria krisian*, Donostia 1999, 117-205.

AZURMENDI, J., “Humboldt eta Renanen nazio kontzeptua”, in: *RIEV-Revista Internacional de Estudios Vascos* 48/1 (2003) 91-124.

BALCOU, J.: “Renan devant Voltaire”, in: *Études renaniennes*, 35 (1978) 3-11.

BARRÈS, M.: *Dante, Pascal et Renan*, Paris 1923

BERGER, P.: “M. Ernest Renan et la Chaire d'hébreu au Collège de France”, in: *Revue de l'Histoire des Religions*, 28 (1893) 347-373.

BÉZIAU, R. (arg.): *Les lettres de Cornélie Renan à Gobineau – Correspondance inédite*, Paris 1967

BOURGET, P., *Essais de psychologie contemporaine*, Paris 1883

BRAUER, H. G. A., *The Philosophy of Ernest Renan*, Repr. from Bulletin of the University of Wisconsin II/3, 1903

CHADBOURNE, R. M., *Renan as an Essayist*, New York 1957

CHAIX-HUY, J., *Renan*, Paris 1956

- DUMAS, J.-L.: “La philosophie de l’histoire de Renan”, in: *Revue de Métaphysique et de Morale*, 1 (1972)100-128.
- DUSSAUD, R.: *L’Oeuvre scientifique d’Ernest Renan*, Paris 1951
- FRIEDRICH, H., *Das antiromantische Denken im modernen Frankreich*, München 1935
- GAULMIER, J.: “Renan, Gobineau et l’histoire”, in: *Travaux de linguistique et de littérature*, Université de Strasbourg, XII/2, 1974
- GORE, K.: *L’idée de progrès dans la pensée de Renan*, Paris 1870
- GUILLOUX P.: *L’esprit de Renan*, Paris 1931
- HOFFMANN, D., *Renan und das Judentum* (Dissertation), Würzburg 1988
- JASPAR, M.-H., *Renan et sa République*, Paris 1934
- LACRETELLE, J. de, “Renan et Gobineau”, in: ID., *Quatre études sur Gobineau*, Liège 1927, 15-36.
- MERCURY, F., *Renan*, Paris 1990
- OLENDER, M., *Les langues du Paradis. Aryens et Sémites: un couple providentiel*, Paris 1989
- PELOILLE, B., “Un modèle subjectif rationnel de la nation: Renan”, in: *Revue française de science politique*, oct. (1987) 639-65
- PETIT, A., “Renan ou la commémoration révolutionnaire à rebours”, in: VV., *1889 Le Premier centenaire de la Révolution*, Université de Tours, 1990, 65-81
- PETIT, A., “Philosophie de l’histoire et Révolution selon Renan”, in: VV., *Un lieu de mémoire romantique: la Révolution de 1789*, Napoli 1993, 173-205
- PETIT, A., “Le prétendu positivisme d’Ernest Renan”, in: *Revue d’histoire des sciences humaines*, 8 (2003) 73-101
- PETIT, A., “Histoire et philosophie de l’histoire de Renan”, in: *Etudes de Lettres*, 271/3 (2005) 83-109
- PEYRE, H.: *Sagesse de Renan*, Paris 1968
- PEYRE, H., *Renan et la Grèce*, Paris 1973
- POLIAKOV, L.: *L’Histoire de l’Antisémitisme*, bol. 3: De Voltaire à Wagner, Paris 1968, eta bol. 4: L’Europe suicidaire, 1870-1913, Paris 1977
- POLIAKOV, L.: *Le Mythe aryen*, Paris 1971
- POMEAU, R.: “Renan et Voltaire”, in: *Études renaniennes*, 35 (1978) 1978
- POMMIER, J., *Renan d’après des documents inédits*, Paris 1923
- POMMIER, J., *La pensée religieuse de Renan*, Paris 1925

- POMMIER, J., *La jeunesse cléricale d'E. Renan*, Paris 1933
- PSICHARI, H., *Renan d'après lui-même*, Paris 1937
- RENARD, E.: *Renan – Les étapes de sa pensée*, Paris 1928
- RÉTAT, L.: *Renan – Histoire et parole*, Paris 1984
- RÉTAT, L., “Ernest Renan et la révolution”, in: *Etudes renaniennes*, 74 (1988) 3-13.
- SEILLIÈRE, E., “L’Impérialisme Germaniste dans l’oeuvre de Renan”, in: *Revue des Deux Mondes*, 35 (1906) 836-862 et 36 (1906) 323-352
- SOREL, G., *Le Système historique de Renan*, Paris 1903
- STRAUSS, G., *La politique de Renan*, Paris 1909
- SUDRE, A., “Une nouvelle philosophie de l’histoire”, in: *Revue Européenne*, bol IV (1859) 383-404, 620-639, 827-848
- TRONCHON, E., *Renan et l'étranger*, Paris 1929
- VIÉ, L., *Renan. La guerre de 1870 et la réforme de la France*, Paris 1949
- WARDMAN, H. W., *Renan historien philosophe*, Paris 1979
- WEILER, M.: *Pour connaître la pensée de Renan*, Grenoble 1945
- WEINBERG, K.: “‘Race’ et ‘races’ dans l’oeuvre d’Ernest Renan”, in: *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, LXVIII (1958) 129-164.
- ZENNER, M., “Die Nation im Denken Ernest Renans”, in: *Politische Ideologien und national-staatliche Ordnung*. Festschrift für Theodor Schieder, München 1968, 219-238.